

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XXIII No. IV

2024

GASIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

ISSN: 1303-0094

e-ISSN: 2149-5459

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Gaziantep University

Journal of Social Sciences

GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU

Assistant Editors

PhD. Candidate Cansu YASAV
Graduate Student Sema ERSERİN

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Prof. Dr. Senem KURTAR
Prof. Dr. Atınc OLCA Y
Assoc. Prof. Ayhan ÖZER
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Mesut ŞÖHRET
Assoc. Prof. Mustafa CAN
Assoc. Prof. Ferihan A YAZ
Assoc. Prof. Zeynep Serap TEKTEN
Asst. Prof. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Gülşah Gaye FİDAN
Asst. Prof. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Eray Sinan DEMİRHAN

Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Nuri YAVAN
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Erol ERKAN
Assoc. Prof. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Naile ASKER
Asst. Prof. Dr. İsmail YILMAZ
Asst. Prof. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 23, Issue 4, October 2024

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XXIII Issue IV, 2024

Reviewers List

Dr. Abdurrahman COŞKUNER	Assoc. Prof. Mehmet YILDIRIM
Assoc. Prof. Abdurrahman KİLİMCİ	Asst. Prof. Mehmet Zafer TAŞÇI
Asst. Prof. Arda TOYGAR	Asst. Prof. Merve YALÇINKAYA
Asst. Prof. Aslı KÖSE	Assoc. Prof. Muhammet YEŞİLYURT
Assoc. Prof. Aslı ÖZPOLAT	Assoc. Prof. Muharrem AÇIKGÖZ
Prof. Attila ENGİN	Asst. Prof. Musa TILFARLIOĞLU
Assoc. Prof. Aydın ÜNAL	Asst. Prof. Mustafa DEMİR
Assoc. Prof. Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ	Assoc. Prof. Mücahit AYDIN
Assoc. Prof. Bekir GEÇİT	Assoc. Prof. Nagihan GÜR ÇALIŞIR
Asst. Prof. Belma TOKUROĞLU	Asst. Prof. Nigar ALEV
Prof. Berna BALCI İZGİ	Asst. Prof. Nihan SİDAR
Prof. Dr. Birol ERKAN	Dr. Nuh KELEŞ
Asst. Prof. Burcu BELLİ	Prof. Nurettin HATUNOĞLU
Prof. Burhanettin ZENGİN	Asst. Prof. Özlem OYMAN GİRGİNER
Asst. Prof. Çetin TÜRKYILMAZ	Assoc. Prof. Özlem SÖKMEN GÜRÇAM
Assoc. Prof. Demet DÖNMEZ	Asst. Prof. Raheb Mohammadi GHANBARLOU
Prof. Doğan YÖRÜK	Asst. Prof. Muhyettin ERDEMLİ
Lec. Duygu SERDAROĞLU	Assoc. Prof. Muzaffer BİMAY
Prof. Ekrem KURT	Prof. Salim ÇONOĞLU
Assoc. Prof. Elmas KARAKAŞ	Assoc. Prof. Selim Serkan ÜKTEN
Rest. Asst. Emine Neşe ALDEMİR	Assoc. Prof. Serkan GÖKSU
Prof. Esmâ ÖZ KİRİŞ	Assoc. Prof. Serkan YÜCEL
Prof. Fatih BEKTAŞ	Assoc. Prof. Sertan ALİBEKİROĞLU
Assoc. Prof. Fırat ADIYAMAN	Prof. Soner AKPINAR
Asst. Prof. Gamze ALMACIOĞLU	Asst. Prof. Şafak HORZUM
Assoc. Prof. İbrahim ÇÜTCÜ	Assoc. Prof. Şenol BEZCİ
Prof. Hacı İbrahim DELİCE	Rest. Asst. Tolga ÇAĞLAYANSUDUR
Assoc. Prof. Hakan AYAZ	Asst. Prof. Tunahan DEĞİRMENCİ
Assoc. Prof. Halil İbrahim ŞENAVCU	Asst. Prof. Uğur PEKTAŞ
Assoc. Prof. Hamza EKMEN	Dr. Utku ÖZER
Asst. Prof. Hayriye ŞEN DOĞRAMACI	Assoc. Prof. Yasemin KOLDERE AKIN
Assoc. Prof. K. Serdar GİRGİNER	Assoc. Prof. Yusuf ÇINAR
Assoc. Prof. Kerim Can YAZGÜNOĞLU	Prof. Yusuf KILIÇ
Lec. Mahinur Gözde KASURKA	Prof. Zeynel Abidin KILINÇ

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XXIII Issue IV

2024

CONTENT

Editör'den / From Editor

Yavuz Sinan ULU

ARCHEOLOGY

**Ali Rıza Yalgın'ın İzinde, Oğuzeli'nde Kırsal Seramik Üretiminin
Etnoarkeolojik Değerlendirilmesi** 1228-1245
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Timur DEMİR

**Crops in The Grave: The Relationship Between Plants and Burial
From Early Chalcolithic Kanlıtaş Höyük (İnönü/Eskişehir)** 1246-1255
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Salih KAVAK

PHILOSOPHY

**Schelling'in Transandantal İdealizm Dizgesi ve
Başlangıç İlkesi Sorunu** 1256-1266
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmet Cüneyt GÜLTEKİN

THEOLOGY

**Bir Interpretatio Christiana Örneği Olarak Hristiyan Sembolizminin
Mitolojik Varlıkları: Basilisk, Kentaur ve Grifon** 1267-1280
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yasin ÖNER

SOCIOLOGY

- Çağdaşlaşma Söyleminin Post-kolonyalist Bir Okuması ve İlgili Sorunlar** 1281-1302
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmet ASLAN
- Nükleer Tehdit ve Güvenli Alan Arayışı: Risk Toplumu Bağlamında Dr. Strangelove Filmi** 1303-1314
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Abdurrahman KÜLTÜR
- Anne Ölümleri Açısından Kadın Yoksulluğunun En Belirgin Örneği: Afganistan** 1315-1334
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Merve UYSAL

COMMUNICATION

- The Effect of Managers Communication Competency on the Increase of Employees Communication Anxiety Levels and a Literature Review** 1335-1349
(Review Article/Derleme Makalesi)
Dilek TURAN EROĞLU

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

- Etem İzzet Benice ve Popüler Edebiyat Romanları** 1350-1361
(Research Article/Araştırma Makalesi)
M. Fatih KANTER & Betül Kübra POLAT
- Türkiye Türkçesinde Cümlelerin Yan Cümleye Dönüşme Süreci** 1362-1374
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hasan KARACA
- Klasik Şiirin Taşradaki Aktüel İzleri: Hasan Şahmaranoğlu'nun *Almila*'daki Klasik Türk Şiiri Nazım Şekilleriyle Yazılmış Şiirleri** 1375-1401
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Bülent KAYA
- Şiirde Tip Ayrımı: "Sühâ ve Pervin"** 1402-1416
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Birsal SAĞIROĞLU

ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE

Redefining the Human: Critical Posthumanist Perspectives in Ishiguro's *Klara and the Sun* and Keyes' *Flowers for Algernon* 1417-1432
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Leyla ADIGÜZEL

"Holes Tied Together with String": Grief in Julian Barnes' *Flaubert's Parrot* 1433-1443
(Research Article/Araştırma Makalesi)
M. Mirac CEYLAN

HISTORY

Tereke Kayıtlarına Göre Müslüman Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Ayıntab Örneği (H. 1233-1309 / M. 1818-1891) 1444-1464
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatma SAĞLAMER & Ahmet GÜLENÇ

Rusların Hizmetinde Bir Türk: Mendiyyar Bekçurin'in 1781 Buhara Seyahati 1465-1476
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Emre KESER

Eski Mezopotamya'da Susam ve Susam Yağının Kullanımı 1477-1489
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Suzan AKKUŞ MUTLU & Reyhan NAİMIOĞLU

ECONOMICS

Döviz Kurlarını Etkileyen Makroekonomik ve Finansal Faktörlerin Analizi: Türkiye Uygulaması 1490-1503
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Murat AKKAYA

Analysis of Non-Physical Money From The Endowment Effect Perspective 1504-1516
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İbrahim CEVİZLİ

Temiz Enerjiye Sahip Ülkelerde Kamu Enerji Harcamalarının ve Enerji Vergilerinin Düşük Karbonlu Enerji Tüketimine Etkisi 1517-1529
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Tunahan DEĞİRMENCİ

**Türkiye’de Gelir Dağılımının Sosyoekonomik Belirleyicileri
Üzerine Bir Çalışma** 1530-1542
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Bengü KAYAPALI ASLAN & İbrahim ARSLAN

BUSINESS & FINANCE

Marka Değerinin Tespiti ve TMS 38 Kapsamında Değerlendirilmesi 1543-1560
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Murat KARAHAN & Mehmet Akif AKGEMCİ

**Comparison of Innovation Performances of BRICS Countries through
CRITIC and GRA Methods** 1561-1570
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Rahmi BAKİ

**Türkiye’de Özel Sağlık Sigortası Şirketlerinin Prim Toplama Başarısında
Enflasyonun Etkisi** 1571-1586
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Oğuz KARA

**İşletmeler Bağlamında Metaverse: SWOT Analizi ile Durum
Değerlendirmesi** 1587-1612
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gamze ÖZCAN

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

**Bir Akıllı Kent Uygulaması Olarak Dijital İkiz Teknolojisinin
Kent Planlaması ve Yönetimi Sürecindeki Rolü** 1613-1624
(Research Article/Araştırma Makalesi)
M. Miraç ASLAN

**Çatışma Analizi Kapsamında İsrail-Filistin Sorunu: Taraflar, Talepler ve
Çözüm Analizi** 1625-1648
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Cihan DABAN

**Cumhuriyetçi ve Liberal Bağlamda Hobbes ve Rousseau'nun Yurttaşlık
Yaklaşımları** 1649-1662
(Review Article/Derleme Makalesi)
Alper KASIMOĞLU

LAW

- Boşanma Hâlinde Malik Olmayan Eşe Konut Üzerinde Özgülemeyi Talep Hakkı Tanınmasının ZGB Art. 121/III Kapsamında Değerlendirilmesi** 1663-1676
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Duygu DAĞLIOĞLU

TOURISM, HOSPITALITY AND SPORTS

- Doğa Turizminde Yeni Eğilim: Modern Kampçılık** 1677-1696
(Review Article/Derleme Makalesi)
Burak GÜRER
- Analysis of Instagram Content of the United Nations World Tourism Organization (UN Tourism)** 1697-1717
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Eda HAZARHUN & Serdar BÜLBÜL
Pelin TUNA ARSLAN & Burçin Cevdet ÇETİNSÖZ
- Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Yaşam Kalitesi ve Algılanan Stres Düzeylerinin İncelenmesi** 1718-1735
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ali YILDIRIM & Mehmet Ozan ŞAHİN

LINGUISTICS

- Linguistic Dimensions of L2 Performance: Complexity, Accuracy and Fluency** 1736-1740
(Review Article/Derleme Makalesi)
Aysel ŞAHİN KIZIL

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Ekim 2024 sayısında İşletme Finans, İktisat ve Türk Dili ve Edebiyatı'ndan dörder; Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Sosyoloji, Turizm Otelcilik, Konaklama ve Spor ve Tarih'ten er; Arkeoloji ve İngiliz Dili ve Edebiyatı'ndan ikişer; Hukuk, İlahiyat, Felsefe, Dilbilim ve İletişim'den birer tane olmak üzere toplam on dört alandan otuz üç makale yer almaktadır. Bu makalelerden yirmi bei Türkçe, sekizi İngilizce olarak yazılmıştır.

Arkeoloji alanında Salih Kavak, alımasında Kanlıtaş Höyük mezarının arkeobotanik analiziyle bölgenin en eski sakinlerinin günlük yaşamları, sosyokültürel yapıları ve inanç sistemleri hakkında nadir bir bakış açısı sunarak tarih ncesi Anadolu'da bitkiler ve l gömme gelenekleri arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmıştır. Timur Demir ise makalesinde Gaziantep ilinin güneybatısında Türkiye-Suriye sınırında yer alan Oğuzeli'nde binlerce yıllık seramik üretim geleneklerinin son temsilieri iıında geçmiş seramik üretim süreçlerinin, kullanım alanlarının ve günlük yaşamdaki yerlerinin tespitinde etnoarkeolojik yaklaşımlarla incelenmesine odaklanmıştır.

Felsefe alanında Ahmet Cüneyt Gültekin, transandantal idealizm üzerinde durarak Schelling'in dizgesinin ilk ilkesine ilişkin bir mleme yapmış ve başlangıç ilkesi sorununun önemine işaret etmiştir.

İlahiyat alanında Yasin ner "Bir Interpretatio Christiana rnei Olarak Hristiyan Sembolizminin Mitolojik Varlıkları: Basilisk, Kentaur ve Grifon" başlıklı makalesinde sahip oldukları arkaik hikayeleri ve fiziksel özellikleri nedeniyle kendilerine yüklenen sembolik anlamlarla Hristiyan inanç ve düşüncesi çerçevesinde yeni anlamlar kazanan basilisk, kentaur ve grifonun anlamını ve sembolik açılımını irdelemitir.

Sosyoloji alanında Abdurrahman Kültür, Strangelove filmi üzerinden Soğuk Savaş döneminin nükleer rekabetini ve bu rekabetin yarattığı sıcak çatışma riskini ele almakta ve nükleer silahlanmanın yarattığı risklerin küresel mahiyetini ele almıştır. Merve Uysal çalışmasında öncelikle yoksulluğun kadınlamaı ve anne ölüm oranları arasındaki ilişkiyi tartışmayı, ardından Afganistan'da uzun süredir devam eden i çatışma, istikrarsızlık ve savaşın anne sağlığı ve anne ölüm oranları üzerindeki etkisini literatür taramasından yola çıkarak veriler iıında değerlendirmeyi amaçlamıştır. Ahmet Aslan ise Berkes'in adalama söylemini oryantalizm ve Avrupa- merkezilik eleştirisi ile kültürel melezklik açısından deerlendirmi ve çalışma sonucunda sınırlılıklarına rağmen post-kolonyalist okumanın Batı dışı toplumların adalama fikir ve söylemlerini incelemede geçerliliğini ve güncelliğini koruduğu tespitine ulaşmıştır.

İletişim alanında Dilek Turan Eroğlu, alıanların iletişim kaygısı üzerine odaklandığı çalışmasında ayrıca "iletişim yeterliliği" ve "iletişim kaygısı" anahtar kelimeleri ile YK Tez Tarama Sitesi'nde tarama yaparak tespit edilen 51 tezi betimsel analiz tekniği ile analiz etmiş ve çalışma ekseninde işlenen ana temaların çerçevesini ortaya koymuştur.

Türk Dili ve Edebiyatı alanında Birsal Saırolu "iirde Tip Ayrımı: 'Sühâ ve Pervin'" başlıklı çalışmasında Tevfik Fikret'in 1897'de kaleme aldığı "Sühâ ve Pervin" iirini, Carl Gustav Jung'un bireysel mizaçları dikkate alarak sorunsallatırdıı ve iki temel sınıflandırmada ele aldığı tip ayrımından yola çıkarak mlemitir. M. Fatih Kanter ve Betül Kübra Polat, Etem İzzet Benice'nin romanlarını popüler edebiyat bağlamında değerlendirirken Hasan Karaca, Türkiye Türkçesinde cümlenin yan cümleye dönüşme sürecini ele almıştır. Bülent Kaya ise Hasan ahmaranolu'nun iirlerinde Klasik Türk iirinin izlerini srmutur.

İngiliz Dili ve Edebiyatı alanında Leyla Adıgüzel, *Ishiguro'nun Klara ile Gne'i ve Keyes'in Algernon'a çiçekler* romanlarını eleştirel posthmanist bir perspektiften okuyan makalesinde, yazarların insanın bilim ve teknolojiyle olan ilişkisi, diğer yaşam formlarıyla olan baları ve insanı insan yapan özellikler hakkında farkındalık yaratma çabalarına odaklanmayı amaçlamıştır. Mirac Ceylan ise çalışmasında Julian Barnes'in *Hayat Düzeyleri* başlıklı anı kitabına belli balı göndermeler yaparak Braithwaite'in Flaubert, biyografi ve papaan arayışı anlatısının alt katmanına kederini nasıl yerleştirmeyi baardıını ortaya koymuş ve aynı zamanda Braithwaite'in keder ve yas yaklaşımını bu kavramların Fruedyen yaklaşımlarıyla karılatırmıtır.

Tarih alanında Fatma Salamer ve Ahmet Gülenç, çalışmalarında günümüzde bile tartışmalara konu olan Osmanlı'da çok elilik, ocuk sayıları, e sayıları ve servetin toplumsal gruplar arasındaki dağılımını ortaya çıkarmak amacıyla Ayıntab'ta ikamet etmekte iken vefat eden 235 Müslüman erkek şahsın tereke kayıtlarını incelemişlerdir. Emre Keser, Mendiyyar Bekçurin'in Danyal Bey Atalık devrini anlatan mühim bir eser olan seyahat gnln incelemiştir. Suzan Akkuş Mutlu ve Reyhan Naimiolu ise makalelerinde, dünya kültür

mirasının oluşmasında önemli katkılar sağlayan Eski Mezopotamya'da susamın kullanım alanları hakkında çeşitli açılardan bilgiler vermişlerdir.

İktisat alanında Bengü Kayapalı ve İbrahim Arslan, çalışmalarında Türkiye'de 1987-2017 yılları arasında gelir dağılımını belirleyen sosyoekonomik faktörlerin belirlenmesi ve gelir dağılımı eşitsizliğini önleyici politika önerilerinin sunulmasını hedeflemişlerdir. Tunahan Değirmenci, 1994'ten 2021'e kadar en yüksek temiz enerji kullanımına sahip 10 ülkede kamu enerji harcamalarının ve enerji vergilerinin düşük karbonlu enerjiye etkisini DCCE ve CCE uzun vadeli tahminleriyle araştırmıştır. İbrahim Cevizli, çalışmasında fiziksel olmayan paranın harcama davranışı üzerindeki etkisini, davranışsal iktisadi perspektiften sahiplenme etkisi özelinde bir deneysel çalışma ile analiz etmiştir. Murat Akkaya ise makalesinde 2002 – 2021 döneminde ABD Doları/ Türk Lirası kuru üzerinde etkili olan ve dalgalanma yaratan ekonomik ve finansal değişkenleri VAR modeli ile incelemiştir.

İşletme Finans alanında Oğuz Kara, makalesinde Türkiye'de Özel Sağlık Sigortası hizmeti sunan şirketlerinin prim toplama düzeyinin enflasyondan hangi yönde ve ne oranda etkilendiğini Türkiye'deki 25 özel sağlık sigorta hizmeti veren işletmeyi kapsamında analiz etmiştir. Gamze Özcan, Metaverse teknolojilerinin işletmeler üzerindeki etkisini SWOT analizi yöntemiyle ortaya koymuştur. Rahmi Baki, BRICS ülkelerinin inovasyon performanslarını CRITIC ve GRA yöntemleriyle karşılaştırmıştır. Mehmet Akif Akgemci ve Murat Karahan, 2018-2022 dönemleri için Borsa İstanbul tekstil sektöründe faaliyet gösteren ve düzenli olarak verilerine ulaşılabilen 22 adet firmanın Hirose yöntemine göre marka değerini hesaplamışlar ve elde edilen sonuçları Brand Finance şirketi tarafından yayınlanan 2022 yılına ait Türkiye'nin en değerli markaları listesinde tekstil sektöründe yer alan firmalar ile mukayese etmişlerdir.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında Cihan Daban, İsrail-Filistin çatışmasını çatışma analizi kapsamında derinlemesine ele alarak çatışmaya konu tarafların taleplerini ve bu taleplere karşı bir çözüm analizi ortaya koymuştur. Muhammed Miraç Aslan, çalışmasında bir akıllı kent uygulaması olarak dijital ikiz teknolojisinin kent planlaması ve yönetimi sürecindeki rolünü irdelemiştir. Alper Kasımoğlu'nun yazısı, etkili siyaset filozoflarından Hobbes ve Rousseau'nun bakış açılarından hareketle her birinin yurttaşlık kavramını nasıl ele aldığını, cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık anlayışları arasındaki temel gerilimleri çözümlenmeye odaklanmıştır.

Hukuk alanında Duygu Dağlıoğlu, çalışmasında ZBG Art. 121/III ile İsviçre hukukunda malik olmayan eşe boşanma nedeniyle tanınan imkânın Türk hukukunda da düzenlenmesi üzerinde durmaktadır.

Turizm Otelcilik, Konaklama ve Spor alanında Ali Yıldırım ve Mehmet Ozan Şahin, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinin yaşam kalitesini ve algıladıkları stres düzeyini incelemişlerdir. Burak Gürer, son yıllarda büyük ivme kazanan kampçılık çeşitleri ve ortaya çıkardığı sorunları derlemiştir. Eda Hazarhun, Serdar Bülbül, Pelin Tuna Arslan ve Burçin Cevdet Çetinsöz Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UN Tourism) Instagram içeriklerinin analizini yaparak son dönemlerde Dünya Turizm Örgütü'nün odaklandığı turizm stratejilerini, politikalarını ve popüler hale gelmeye başlayan alternatif turizm türlerinin ortaya çıkarılmasını sağlamışlardır.

Dilbilim alanında Aysel Şahin Kızıllı, karmaşıklık, hatasızlık ve akıcılık modelinin, ikinci dil öğrenenlerin dil gelişimini değerlendirmedeki kritik rolünü vurgulayarak modelin kapsamlı bir incelemesini sunmuştur.

Bu sayının hazırlanmasında büyük emekleri olan editör yardımcılarımız Cansu Yasav'a ve Sema Erserin'e yayın kurulumuzun muhterem üyelerine, değerli alan editörlerimize, kıymetli yazarlara ve makaleleri objektif olarak değerlendirerek görüş ve yorumlarıyla sayımıza destek olan saygıdeğer hakemlerimize teşekkürü bir borç biliriz. Ocak 2025 sayısında görüşmek dileğiyle...

Doç. Dr. Yavuz Sinan ULU
Baş Editör

From Editor

The October 2024 issue of Gaziantep University Journal of Social Sciences contains thirty-two articles from fourteen fields, four each from Business Finance and Turkish Language and Literature; three each from Economics, Political Science and International Relations, Sociology, Tourism, Hotel Management, Hospitality and Sports and History; two each from Archaeology and English Language and Literature; and one each from Law, Theology, Philosophy, Linguistics and Communication. Twenty-four of these articles are written in Turkish and eight in English.

In the field of Archaeology, Salih Kavak's archaeobotanical analysis of the Kanlıtaş Höyük tomb provides a rare insight into the daily lives, sociocultural structures and belief systems of the region's earliest inhabitants, revealing the relationship between plants and burial customs in prehistoric Anatolia. In his article, Timur Demir focuses on the ethnoarchaeological approach to the study of past ceramic production processes, their uses and their place in daily life in the light of the latest representations of thousands of years of ceramic production traditions in Oğuzeli, located on the Turkey-Syria border in the southwest of Gaziantep province.

In the field of Philosophy, Ahmet Cüneyt Gültekin, focusing on transcendental idealism, analyzed the first principle of Schelling's system and pointed out the importance of the problem of the initial principle.

In his article titled “Mythological Beings of Christian Symbolism as an Example of Interpretatio Christiana: Basilisk, Kentaur and Griffon”, he examined the meaning and symbolic expansion of the basilisk, kentaur and griffon, which gained new meanings within the framework of Christian belief and thought with the symbolic meanings attributed to them due to their archaic stories and physical characteristics.

In the field of Sociology, Abdurrahman Kültür discusses the nuclear rivalry of the Cold War era and the risk of hot conflict created by this rivalry through the movie *Strangelove* and addresses the global nature of the risks created by nuclear armament. In her study, Merve Uysal aimed to first discuss the relationship between the feminization of poverty and maternal mortality rates, and then to evaluate the impact of the long-standing civil conflict, instability and war in Afghanistan on maternal health and maternal mortality rates in the light of data based on a literature review. Ahmet Aslan, on the other hand, evaluated Berkes' modernization discourse in terms of orientalism, Eurocentrism and cultural hybridity and concluded that despite its limitations, the post-colonialist reading remains valid and up-to-date in examining the modernization ideas and discourses of non-Western societies.

In the field of Communication, Dilek Turan Eroğlu, in her study focusing on the communication anxiety of employees, also analyzed 51 theses identified by searching the YÖK Thesis Scanning Site with the keywords “communication competence” and “communication anxiety” with the descriptive analysis technique and revealed the framework of the main themes covered in the study axis.

In the field of Turkish Language and Literature, Birsal Sagiroğlu analyzed Tevfik Fikret's poem “Sühâ ve Pervin” written in 1897 in her study titled “Type Distinction in Poetry: ‘Sühâ ve Pervin’” based on the type distinction that Carl Gustav Jung problematized by taking into account individual temperaments and handled in two basic classifications. While M. Fatih Kanter and Betül Kübra Polat evaluate Etem İzzet Benice's novels in the context of popular literature, Hasan Karaca analyzes the process of turning a sentence into a subordinate clause in Turkey Turkish. Bülent Kaya traces the traces of Classical Turkish poetry in Hasan Şahmaranoğlu's poems.

In the field of English Language and Literature, Leyla Adıgüzel reads Ishiguro's *Klara and the Sun* and the Sunand Keyes's *Flowers for Algernon* from a critical posthumanist perspective, focusing on the authors' efforts to raise awareness about human beings' relationship with science and technology, their ties with other life forms, and what makes humans human. Mirac Ceylan, on the other hand, makes specific references to Julian Barnes's memoir *Life Levels* in order to show how Braithwaite manages to place grief in the substratum of Flaubert, biography and the parrot quest narrative, and also compares Braithwaite's approach to grief and mourning with Freudian approaches to these concepts.

In the field of History, Fatma Sağlamer and Ahmet Gülenç analyzed the probate records of 235 Muslim men who died while residing in Ayıntab in order to reveal polygamy, the number of children, the number of spouses and the distribution of wealth among social groups in the Ottoman Empire, which is still the subject of debate today. Emre Keser analyzed Mendiyyar Bekçürin's travel diary, an important work describing the Danyal Bey

Atalık period. In their articles, Suzan Akkuş Mutlu and Reyhan Naimioğlu provide information on the uses of sesame in Ancient Mesopotamia, which contributed significantly to the formation of world cultural heritage.

In the field of economics, Bengü Kayapalı and İbrahim Arslan aimed to determine the socioeconomic factors determining income distribution in Turkey between 1987-2017 and to provide policy recommendations to prevent income inequality. Tunahan Değirmenci investigated the impact of public energy expenditures and energy taxes on low-carbon energy in the 10 countries with the highest clean energy use from 1994 to 2021 with DCCE and CCE long-term estimators. İbrahim Cevizli analyzed the effect of non-physical money on spending behavior from a behavioral economics perspective with an empirical study on the ownership effect. Murat Akkaya, on the other hand, analyzed the economic and financial variables that affect the US Dollar / Turkish Lira exchange rate and create fluctuations in the period 2002-2021 with the VAR model.

Translated with DeepL.com (free version) In the field of Business Finance, Oğuz Kara analyzed in his article in which direction and to what extent the premium collection level of companies providing private health insurance services in Turkey is affected by inflation within the scope of 25 private health insurance companies in Turkey. Gamze Özcan revealed the impact of Metaverse technologies on businesses through SWOT analysis method. Rahmi Baki compared the innovation performances of BRICS countries with CRITIC and GRA methods. Mehmet Akif Akgemci and Murat Karahan calculated the brand value of 22 companies operating in the textile sector of Borsa Istanbul for the periods 2018-2022 according to the Hirose method and compared the results obtained with the companies in the textile sector in the list of Turkey's most valuable brands for 2022 published by Brand Finance.

In the field of Political Science and International Relations, Cihan Daban analyzed the Israeli-Palestinian conflict in depth within the scope of conflict analysis and presented the demands of the parties to the conflict and a solution analysis against these demands. Muhammed Miraç Aslan analyzed the role of digital twin technology as a smart city application in the process of urban planning and management. Alper Kasımoğlu's article focuses on the perspectives of the influential political philosophers Hobbes and Rousseau, analyzing how each of them handled the concept of citizenship and the main tensions between republican and liberal conceptions of citizenship.

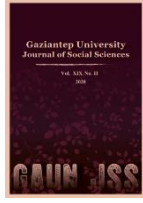
In the field of Law, Duygu Dağlıoğlu, in her study, focuses on the regulation of ZBG Art. 121/III of the ZBG Art. 121/III, the possibility granted to the non-owning spouse in Swiss law due to divorce is also regulated in Turkish law.

In the field of Tourism, Hospitality and Sports, Ali Yıldırım and Mehmet Ozan Şahin examined the quality of life and perceived stress levels of the students of the School of Physical Education and Sports. Burak Gürer has compiled the types of camping, which has gained great momentum in recent years, and the problems it poses. Eda Hazarhun, Serdar Bülbül, Pelin Tuna Arslan and Burçin Cevdet Çetinsöz analyzed the Instagram content of the United Nations World Tourism Organization (UN Tourism) to reveal the tourism strategies, policies and alternative tourism types that have recently become popular.

In the field of Linguistics, Aysel Şahin Kızıl emphasizes the critical role of the complexity, accuracy and fluency model in assessing the language development of second language learners and presents a comprehensive analysis of the model.

I would like to thank our assistant editors, Cansu Yasav and Sema Erserin, who contributed to the publication process of this issue, the honorable members of our editorial board, our valuable field editors, valuable authors, and our esteemed referees who supported our issue with their opinions and comments by evaluating the articles objectively. Hope to see you in the January 2025 issue...

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU
Chief Editor

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ali Rıza Yalğın'ın İzinde, Oğuzeli'nde Kırsal Seramik Üretimini Etnoarkeolojik Değerlendirilmesi¹

In the footsteps of Ali Rıza Yalğın, Ethnoarchaeological Evaluation of Rural Ceramic Production in Oğuzeli

Timur DEMİR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8307-0842

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Şubat 2024

Kabul tarihi: 8 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Arkeoloji,

Etnoarkeoloji,

Seramik üretimi,

Oğuzeli,

Barak.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: February 17, 2024

Accepted: October 8, 2024

Keywords:

Archaeology,

Ethnoarchaeology,

Ceramic production,

Oğuzeli,

Barak.

ÖZ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'da yaşayan Halk Kültürü üzerine çalışmalar yapan araştırmacılardan biri de Ali Rıza Yalğın'dır. 1940 yılında Oğuzeli'nde gerçekleştirdiği çalışmalarda bölgede artık günümüzde terk edilmiş seramik üretimine yönelik belgeleme çalışmaları gerçekleştirmiştir. "Çok İptidai Çömlekçilik" başlığı altında yayınlanan bu küçük çalışma, Anadolu'daki geleneksel seramik üretimini ele alan farklı disiplinlerden gelen araştırmacılar için temel kaynaklardan biri olmuştur. 2016-2018 yılları arasında Gaziantep Oğuzeli İlçesinde gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırmalarında artık sonlanan geleneksel seramik üretimlerine ait son örnekleri belgeleme fırsatı yakaladık. Çalışmamız Gaziantep ilinin güneybatısında Türkiye-Suriye sınırında yer alan Oğuzeli'nde binlerce yıllık seramik üretim geleneklerinin son temsilcileri ışığında geçmiş seramik üretim süreçlerinin, kullanım alanlarının ve günlük yaşamdaki yerlerinin tespitinde etnoarkeolojik yaklaşımlarla incelenmesine odaklanmıştır. Çalışmamızda Oğuzeli'ndeki geleneksel seramik üretimleri ile paralellikler gösteren Anadolu ve Suriye'deki çeşitli geleneksel seramik üretim ve kullanım süreçlerine de yer geldiğince değerlendirilmiştir. Çalışmada yakın zamana değin devam eden geleneksel seramik üretimi, kırsal hane ve ticari üretim olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu açıdan kent ve kırsal toplumlardaki üretim farklılıklarının üzerinde de durulmuştur. Çalışmada ele alınan Oğuzeli'ndeki seramik üretimi kırsal hane üretimi kapsamındadır. Çalışmada kırsalda seramik üretiminin sonlanmasına yönelik göçebe kültürün etkisi ile üretim ilişkilerinin değişmesi bağlamında bir kültürel örüntü modeli ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu açıdan göçebe kültürlerin yerleşik yaşama geçiş sürecindeki maddi kültürdeki değişim üzerine de çeşitli gözlemler aktarılmıştır.

ABSTRACT

Ali Rıza Yalğın was one of the researchers who carried out studies of folk culture in Anatolia in the early years of the Republic. In 1940, while working in Oğuzeli, he documented the now abandoned ceramic production in the region. This small study, published under the title 'Çok İptidai Çömlekçilik', has become one of the most important sources for researchers from various disciplines working on traditional pottery production in Anatolia. During the archaeological surveys we conducted in the Oğuzeli district of Gaziantep between 2016 and 2018, we had the opportunity to document the last examples of traditional ceramic production. Our study focuses on the examination of past ceramic production processes, their uses, and their place in daily life with ethnoarchaeological approaches in the light of the last representations of thousands of years of ceramic production traditions in Oğuzeli, located on the Turkey-Syria border in the southwest of Gaziantep province. In our study, various traditional ceramic production and utilization processes in Anatolia and Syria, which parallel the traditional ceramic production in Oğuzeli, have also been mentioned where appropriate. The study categorizes traditional ceramic production, which persists to this day, into two types: rural household production and commercial production. In this respect, production differences in urban and rural societies are also emphasized. Ceramic production in Oğuzeli is part of rural household production. The study attempted to propose a cultural pattern model, considering the shift in production relationships and the impact of nomadic culture on the cessation of ceramic production in rural regions. We made several observations about the change in material culture during the transition from nomadic to sedentary cultures.

¹ "Neolitik Çağ'dan Orta Çağ'a Sacır Vadisi ve Çevresi Yerleşim Sistemleri Gaziantep İli Oğuzeli İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması" projesi Türk Tarih Kurumu ve Gaziantep Üniversitesi tarafından desteklenmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

In the early years of the Republic of Turkey, various researchers documented and examined many elements in Anatolia under the heading of ethnography and folklore, whose production and use have been abandoned today and whose effects on social and cultural structures have disappeared or remained very limited. The documentation activities carried out in these studies, which are far from today's approaches and methodologies, have enabled the transfer of important information to the present day. Archaeology is one of the fields of science where these studies provide data. Ethnographic data make important contributions to analyzing the material culture elements identified in archaeological studies and reveal the place of similar material elements observed today or in the recent past in life practices.

Ali Rıza Yalçın is one of the researchers who studied the folk culture living in Anatolia in the Republic's early years. In 1940, during his studies in Oğuzeli, he documented the now-abandoned ceramic production in the region. This small study, published under "Çok İptidai Çömlekçilik" has become one of the main sources for researchers from different disciplines dealing with traditional ceramic production in Anatolia. During the archaeological surveys we conducted in the Oğuzeli district of Gaziantep between 2016 and 2018, we had the opportunity to document the last examples of traditional pottery production.

Our study focuses on the examination of past ceramic production processes, their uses, and their place in daily life with ethnoarchaeological approaches in the light of the last representations of thousands of years of ceramic production traditions in Oğuzeli, located on the Turkey-Syria border in the southwest of Gaziantep province.

Traditional ceramic production in Anatolia can be categorized under two headings. The first group is called "Rural Household Production." In the productions in this group, when the needs of the producer's household in the countryside and the households in the immediate vicinity, such as relatives or neighbors, arise, the production takes place, usually without the use of the wheel, simple, less labor-intensive, and usually women work. The second group is called "Commercial Productions." This group consists of productions that are specialized for continuous production to offer to the markets for surplus production, where the wheel is generally used, mass firing is done in professional ovens, standard goods are produced, and usually men work. The recently lost ceramic production in Oğuzeli is of the "Rural Household Production" model.

Traditional rural ceramic production in Oğuzeli was carried out using raw materials from the region, such as red earth, sand, goat hair, and, in some cases, crumbled ceramic shards and salt. The dough is shaped by hand, dried in the shade, and then fired outdoors, one by one, covered with dung. The whole process is completed in 15-20 days. These techniques are similar to traditional ceramic production around Tell Ahmar in Syria.

Archaeological studies in the region show that ceramics have been produced intensively since the 6th millennium BC and are very important in daily life practices. It is very difficult to connect traditional rural ceramic production techniques and past ceramic production techniques, which have recently disappeared. However, various links can be established in the form preferences and functions of ceramics. Most traditional ceramic products that have survived in Oğuzeli are storage vessels. However, it is known that hives for honey production and cooking pots were also used recently. It is observed that storage vessels with a porous structure to keep water cold were used in storage areas in traditional rural architecture. A similar practice from the region was found on the ground floor of a two-story dwelling dated to the 4th-6th centuries AD in the YNC-3 area during the Yenice Höyük excavations. This area, considered a dwelling, is part of a rural settlement that produces olive oil and vineyard products. Although most of the spaces in this settlement were destroyed, in some cases, ceramics were found buried in the ground floors. Although these vessels' intended use is unclear, they were likely used for storing liquid materials such as wine or olive oil and water storage, as in recent times.

Our study also sought to determine how rural ceramic production in the region ended. A significant part of ceramic production is linked to wine production and trade in the region, which dates back to the 3rd millennium BC in the light of archaeological data. As the area came under the political domination of Islamic states in the 12th century AD, wine production and consumption declined. However, after the Mongol invasion in the 13th century AD, Turkmen groups with a semi-nomadic economy based on small cattle breeding came to the region. They started to settle down, which is among the reasons for the decline in ceramic production. The last representatives of traditional rural ceramic production in Oğuzeli, the Baraks of Turkmen origin, were settled in the region in the 17th century AD as part of the settlement policies of the Elbeyites and the Ottoman Empire. The Baraks adapted to the environmental conditions and continued to produce olive and vineyard products, which have a long history in the region, as well as the animal husbandry they brought from the past. Intensive animal husbandry activities made the Gaziantep region an important center for leather production during the Ottoman period. The area was rich in animal skins and the materials used for tanning.

In this process, ceramics, which played an important role in producing and transporting vineyard products, were replaced by overalls. It is not possible to store wine, which is very sensitive to external factors, for a long time in overalls, which is an organic material, but for the storage and transfer of products resistant to external factors such as molasses, overalls were preferred over ceramics because they are lighter and more durable than ceramics.

Our study, revealing the process of abandonment of ceramic production, has announced a pattern model about the functions of change in material culture during the transition of nomadic cultures to settled life, which has not found much place in the archaeological practice of Turkey.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Anadolu'nun birçok bölgesinde kırsalda yaşayan halk kültürünün belgelenmesi üzerine çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1930 yılında Hamit Zübeyr Koşay'ın öncülüğünde Ankara'da Etnografya Müzesinin açılması ile dönemin milli kimlik oluşturma politikaları çerçevesinde sistematik koleksiyonlar oluşturulmaya başlanmıştır (Erdentuğ, 1969, s. 65; Tansuğ, 1990; Kezer, 2000). 1933 yılında ise Şevket Aziz Kansu'nun Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, Antropoloji ve Etnoloji Kürsüsü'nü kurması ile akademide bir disiplin olarak yer almaya başlayan halk kültürü araştırmaları, bu süreçte Etnografya ve Folklor başlığı altında çeşitli mecralarda yayınlara dönüşmüştür (Erdentuğ, 1969; Ülkütaşır, 1973). Çeşitli bilimsel dergilerin yanı sıra yerel dergiler ve gazetelerde bu çalışmalar yer bulmuştur. Halk kültürünü farklı boyutlarıyla ele alan bu erken dönem çalışmaların metodolojilerinde ve saha çalışmalarında ortak yaklaşımlar sınırlı olsa da yazı, fotoğraf, çizim ve ses kayıtları ile arşivlere geçirilen bilgiler günümüzde çeşitli bilim alanlarına önemli veriler sunar.

Bu çalışmaların veri sunduğu bilim alanlarından biri de öncelikle maddi kültür verileri ışığında insanın geçmişi hakkında bilgi üretmeye çalışan arkeolojidir. Arkeolojik çalışmalar ile betimlenen ve sınıflandırılan maddi kültüre ait bulguların çözümlenmesinde, günümüz veya yakın geçmişe değin gözlemlenen benzer maddi unsurların yaşam pratikleri içindeki yerlerinin ortaya konulmasında etnografik veriler önemli katkılar sunar. Ayrıca etnoarkeoloji başlığı altında sürdürülen bu çalışmalar, coğrafyaya uyum sürecinde, geçmiş toplumsal yapıların çözümlenmesi ve yorumlanmasında farklı hipotezlerin oluşturulmasına imkân sağlar. Türkiye'nin arkeoloji pratiğinde etnoarkeoloji çalışmaları H. Z. Koşay'ın özelinde köklü bir geçmişe sahip olmasına karşın, 1970'li yıllarda Doğu Anadolu'daki baraj kurtarma kazılarına değin sınırlı boyutta kaldığı söylenebilir (Takaoglu, 2004, s. 15-20). H. Z. Koşay'ın sistematik çalışmalarının yanı sıra Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'nun farklı bölgelerinde etnografya ve folklor başlıkları altında gerçekleştirilen çeşitli çalışmalarda, artık günümüzde üretimleri ve kullanım alanları büyük ölçüde terk edilmiş, toplumsal ve kültürel yapılarda etkileri kaybolmuş veya oldukça kısıtlı kalmış çok sayıda unsur, farklı boyutlarıyla çeşitli araştırmacılar tarafından belgelendirilmiştir. Bu araştırmacılarından biri de Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan halk kültürü üzerine çeşitli belgeleme çalışmaları gerçekleştiren Ali Rıza Yalgın'dır.

Araştırmacı kişiliği ve bürokraside üstlendiği sorumluluklar ile aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nde resmi olarak "etnolog" unvanını alan ilk bürokrat olan A. R. Yalgın (Danık, 2003, s.334), Anadolu'da birçok bölgede 1920 ile 1960 yılları arasında özellikle Türkmen topluluklarının etnografyası üzerine zaman zaman farklı isimlerde kullanarak bir kısmı yerel gazete ve dergilerde olmak üzere çok sayıda yayın çalışması gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır (Tetik, 2017). A. R. Yalgın Gaziantep'te ise kent merkezinde ve güney kesimlerinde halk kültürünü farklı boyutlarıyla ele alan çeşitli yayınlar gerçekleştirmiştir. Gaziantep'in güneyinde kırsal bölgelerde Barak ve Elbeyli toplulukları üzerine gözlemlerini aktardığı çeşitli yayın çalışmaları, bölgede kaybolmaya başlayan halk kültürüne yönelik ilk bilinçli belgeleme çalışmasıdır.

2016-2018 yılları arasında "Neolitik Çağ'dan Orta Çağ'a Sacır Vadisi ve Çevresi Yerleşim Sistemleri Gaziantep İli Oğuzeli İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması" kapsamında sürdürdüğümüz çalışmalarda insan-çevre ilişkileri bağlamında yerleşim pratiklerinin nasıl oluştuğunun, maddi kültürel öğelerin nasıl şekillendiğinin, kültürel simgelerin oluşum süreçlerinin açıklanmasında ve benzeri birçok konuda çeşitli varsayımlar oluşturmamızda ve bu varsayımları sınamamızda A. R. Yalgın'ın bölgede yakın geçmişte yaşam pratikleri üzerine

somut ve somut olmayan miras üzerine yaptığı çalışmalar bizim için önemli yol göstericiler olmuştur.

Çalışmamızda Anadolu'da yakın zamana kadar mevcudiyetini devam ettiren geleneksel seramik üretimleri üzerine belgeleme yapan ilk araştırmacılardan biri olan A. R. Yalğın'ın, Oğuzeli ve yakın çevresini konu alan 1940 yılında yayınladığı "Çok İptidai Çömlekçilik" (Yalğın, 1940) isimli çalışmasının izinden giderek uzun bir zaman sonra yeni veriler eklemeyi ve arkeolojik veriler ile tarihsel bağlamlar oluşturarak bölgede yakın zamana kadar süregelen seramik kültürlerini şekillendiren çevresel faktörleri, seramik üretim ve kullanımının kırsal ekonomi içinde zamanla nasıl değiştiğini ve sonlanma sürecini ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Geçmişte kullanılan seramik materyallerin üretim süreçleri, hammadde seçimi, tasarım tercihleri ve işlevlerinin saptanması ve çözümlenmesi süreçlerinde çeşitli hipotezlerin geliştirilmesinde, yakın zamana kadar belgelenen veya hâlâ devam eden seramik üretimleri ve kullanımları çevresinde şekillenen insan davranışları önemli veriler sunmaktadır.

Anadolu'da devam eden geleneksel seramik üretimi üzerine ilk çalışma, Hamit Z. Koşay ve Akile Ülkü tarafından 1932 yılında özellikle Doğu Anadolu ve Ege bölgelerinde gerçekleştirilmiş ve 1963 yılında bu çalışma bilimsel yayına dönüşmüştür (Koşay ve Ülkü, 1962). A. R. Yalğın ise Gaziantep ili Oğuzeli ilçesinde yer alan çeşitli köylerde seramik üretimi üzerine gözlemlerini 1940 yılında (Yalğın, 1940), Eskişehir ili Mihalıççık ilçesi Sorgun köyündeki seramik üretimi üzerine gözlemlerini ise 1946 yılında (Yalğın, 1946) yayınlamıştır. Anadolu'da varlığını devam ettiren seramik üretimi üzerine çalışmaların 1970'li yıllardan sonra sayıca artmaya başladığı, ancak bu çalışmaların çok azının etnoarkeoloji bağlamında yaklaşımlara değindiği görülmektedir².

Anadolu ve yakın çevresinde geleneksel seramik başlığı altında farklı disiplinlerden gelen uzmanlar tarafından belgelenen üretimler, iki alt başlık altında gruplanabilir. "Kırsal Hane Üretimi" olarak isimlendirdiğimiz birinci grubu, üreticinin kendi hanesi ve akraba veya komşuları gibi yakın çevresindeki hanelerin ihtiyacı ortaya çıktığı zaman, üretimin gerçekleştiği genellikle çarkın kullanılmadığı, basit, emek yoğunluğu az üretimler oluşturur. Hammadde temini genellikle üreticinin yakın çevresi ile sınırlıdır. Üreticiler ağırlıklı olarak kadınlardır (Çizer ve Öney, 2015; Öney, 2015).

"Ticari Üretimler" olarak isimlendirdiğimiz ikinci grubu ise pazarlara sunmak amacıyla, ihtiyaç fazlası olacak şekilde sürekli üretim için uzmanlaşmış, çarkın kullanıldığı, toplu pişirimlerin profesyonel fırınlarda yapıldığı, standart malların ağırlıkta olduğu üretimler oluşturur. Bu üretim modelinde hammadde temininde uzak mesafelerden materyaller getirilebilir. Üreticilerin büyük çoğunluğunu erkekler oluşturur (Jamieson, 1999a, s. 102-103). Bu grup üretimler ağırlıklı olarak kent merkezlerinde karşımıza çıkar. Ticari üretim modeli, kentler dışında, bir kısmı etnoarkeoloji açısından çeşitli çalışmalara konu olan Eskişehir Sorgun (Yalğın, 1946), Elâzığ Uslu (Ertuğ, 2004), Van Bardakçı (Batmaz, 2019a; 2019b; 2023), Şanlıurfa Hobap (Altın Ova) (Sünger, 2019) gibi merkezlerde gözlemlendiği gibi kırsal bölgelerde daha küçük pazarlar için organize olmuş üretimler de karşımıza çıkar. Üretim modellerini birbirinden farklılaştıran temel unsur, görüldüğü gibi ticaret amacıyla üretilip,

² Anadolu'da geleneksel seramik üretimi üzerine çalışmaların genel bir değerlendirmesi için: Batmaz, 2019b, s. 74-75; 2023, s. 8-14.

üretilemediğidir. Bu çalışmada ele alınan Oğuzeli'ndeki seramik üretimi, kırsal hane üretimi kapsamındadır.

Günümüz dünyasının sosyal ve ekonomik yapılanmaları içinde kırsal hane ve ticari geleneksel seramik üretimleri sonlanmaya başlamıştır. Bu nedenle farklı bilim alanlarından gelen uzmanların belgeleme çalışmaları büyük önem arz etmektedir. Varlıklarını kısmen devam ettiren ticari atölyelerin birçoğu hazır hammaddeler veya katkı maddeleri ile modern şekillendirme yöntemleri ve fırınlar kullanarak fabrikasyon üretimler gerçekleştirdikleri gibi üretilen ürünlerin geleneksel kullanım alanları da büyük ölçüde terk edilmiştir. Seramik üretimi, turistik veya koleksiyonluk objeler, az sayıda form ile temsil edilen pişirme ve saklama kapları ve saksılar gibi nesnelere sınırlanmıştır. Kırsal hane üretimleri ise ulaştığımız kaynaklar kadarıyla günümüzde Anadolu'da tümüyle terk edilmiştir. Bu nedenle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde geleneksel seramik üretimi ve kullanımı hakkında 1930'lu yıllardan itibaren gerçekleştirilen belgeleme çalışmaları, günümüze önemli bilgilerin aktarılmasını sağladıkları için oldukça önemlidir. Bu açıdan A. R. Yalgın'ın kendi döneminde Oğuzeli'nde seramik üretimi üzerine aktardığı gözlemler, günümüze ışık tutması açısından oldukça değerlidir.

Oğuzeli'nde Seramik Üretimi

A. R. Yalgın Oğuzeli Üçkubbe ve günümüzde Kilis il sınırı içinde kalmış olan Alimantar köylerinde 1940'lı yıllarda (Yalgın, 1940), G. Güner ise Oğuzeli Zıramba (Yakacık) Köyü'nde 1970'li yıllarda (Güner, 1988) kendi dönemlerinde seramik üretimi ve kullanımı üzerine çeşitli belgeleme çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. 2015 yılında tamamlanan bir doktora çalışması nedeniyle bölge ziyaret edilmiş ve Zıramba (Yakacık) köyünde çeşitli belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Öney, 2015). 2016-2018 yılları arasında Gaziantep Oğuzeli İlçesi'nde gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırmalarında Yazılı (bir adet) (Şek. 1), İnkılap (bir adet) (Şek. 2) ve Hötoğlu (üç adet) (Şek. 3,4,5) köylerinde A. R. Yalgın ve G. Güner'in tespitlerinden farklı olarak, yakın zamana kadar kullanılan çeşitli çanak-çömlekler tespit ettik.

Oğuzeli'ndeki geleneksel kırsal seramik üretimi ile paralellikler kurabileceğimiz en yakın örnekler Suriye'de yer alan Tell Ahmar'da sürdürülen arkeolojik çalışmalarda, gerçekleştirilen geleneksel seramik üretimine yönelik belgeleme faaliyetlerinde ortaya konmuştur. 1990 yılında A. Jamieson tarafından Tell Ahmar'a yaklaşık 10 km uzaklıkta bulunan Buras köyünde ve Halep kent merkezinde yapılan çalışmalar ile geleneksel seramik üretimleri belgelenmiştir (Jamieson, 1993/1994; 1999a; 1999b; 1999c; 2004). Gaziantep kent merkezi etrafındaki çeşitli kaynaklardan doğan Sacır Suyu, Oğuzeli sınırları içinden geçerek Suriye topraklarında önemli bir arkeolojik sit olan Tell Ahmar'ın karşı kıyısında Fırat Nehri'ne katılır. Bu açıdan Oğuzeli ve Tell Ahmar bölgeleri, Sacır Suyu nedeniyle tarih boyunca yakın kültürel ilişki içinde olmuştur.

A. R. Yalgın ve G. Güner'in çalışmaları ışığında bölgede yakın zamanda terk edilen seramik üretim teknikleri, Suriye örnekleri ile karşılaştırmalı olarak aşağıda aktarılmıştır.

Kilin Hazırlanması

A. R. Yalgın çalışmasında seramiğin hamurunun elenmiş toprak ve kum ile keçi kıllarının iki üç santim uzunluğunda kesilerek yapılan tiftikten oluşturulduğunu belirtir (Yalgın, 1940, s. 195). G. Güner ise hamurların kum, kırmızı toprak, kepek, kısa kesilmiş keçi kılı ve tuzdan oluşturulduğunu ifade eder (Güner, 1988, s. 26). A. R. Yalgın çalışmasında kum bulunmadığı durumlarda eski seramik parçalarının ufalanarak hamura katıldığını belirtir (Yalgın, 1940, s. 197). Genellikle "Kırmıt" veya "Şamaot" olarak bilinen (Ökse, 2012, s. 22) Oğuzeli'nde "Kırmıd" olarak isimlendirilen (Yalgın, 1940, s. 197) ufalanmış seramik parçaları,

geçmişte olduğu gibi günümüz modern seramik üretiminde de yoğun olarak kullanılan hammaddelerdir.

İnsan faaliyetlerinin etkisiyle zamanla oluşan höyüklerde kaliteli seramik üretimi için başlıca etken olan nispeten elenmiş/temiz toprağın ve geçmiş dönemlerden kalan seramik parçalarının bulunması, höyüklerin hammadde kaynağı olarak kullanılmasının temel nedenidir. Oğuzeli’nde günümüzdeki köylerin büyük çoğunluğunun bir höyük üzerinde veya höyüğün yakınlarında kurulduğu dikkate alındığında, hammadde kaynağı olarak höyük toprağının ve höyüklerden toplanan seramik parçalarının kullanılması pratik bir tercih olarak karşımıza çıkar. Höyükler sadece çanak çömlek üretimi için değil, kerpiç üretimi için de bölgede hammadde kaynağı olarak kullanıldığı tarafımızdan gözlemlenmiştir. Bölgede yer alan birçok höyükte, özellikle eteklerinde gözlemediğimiz eski tahribat izlerinin en büyük nedenlerinin başında geleneksel olarak hammadde kaynağı olarak görülmeleri gelmektedir (Demir, 2022a, s. 202).

Hammaddeler arasında en ilginç materyal, G. Güner’in çalışmasında “soğutma için gerekli sızdırmayı” sağladığını belirttiği tuzdur (Güner, 1988, s. 26). Seramik üretiminde tuzun, özellikle suyu soğuk tutmak için kullanılan bir katkı maddesi olduğu ve günümüzde Anadolu’da devam eden yerel seramik üretimlerinde Şereflikoçhisar’da halen yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir (Aras, 2014). Geleneksel yöntemlerle kırsalda hane için yapılan üretimlerde, ağırlıklı olarak en az maliyet ve emek ile yapılan üretimin esas olduğu dikkate alındığında, bölgenin tuz kaynakları açısından fakir bir coğrafyada oluşu bu tercihi ilginç hâle getirir. Bölgeye en yakın tuz kaynakları Halep civarında yer almaktadır (Russell, 1794, s. 55; Cuinet, 1892, s. 143-144; Bayraktar, 2004, s. 87-90; Eroğlu, Babuçoğlu ve Köçer, 2012, s. 105).

A. R. Yalgın ve G. Güner, çalışmalarında oluşturulan hamurun tokmak ile dövülerek karıldığını belirtmişlerdir (Yalgın, 1940, s. 195; Güner, 1988, s. 26). A. R. Yalgın, oluşturulan hamurun bir hafta kadar dinlendirildiğini, bu sürecin sonucunda “Eşkitme, Büdüş Etme, Sasılatma” gibi sözcüklerde bölgede tanımlanan pis bir kokunun oluşması ile yeniden hamurun tokmak ile dövüldüğünü belirtir (Yalgın, 1940, s. 195).

Buras köyünde ise seramik için kullanılacak olan kilde, yüzey toprağının biraz sıyrılarak alınmasından sonra alttaki koyu kahverengi toprağın tercih edildiği belirtilmiştir (Jamieson, 1993/1994, s. 76). Alınan toprağın taşçık ve diğer yabancı unsurlar temizlendikten sonra, nehir yatağından alınan ince gri renkli kum, kıyılmış saman ve ufalanmış kuru kil ile karıştırıldığı ifade edilmiştir (Jamieson, 1993/1994, s. 76; 1999a, s. 100).

Biçimlendirme

Bölgede seramik üretimi için hazırlanan hamurun şekillendirilmesinde çark kullanılmamakta, el ile basit yöntemler kullanılarak biçimlendirilmektedir. G. Güner, şekillendirme sırasında herhangi bir tabla veya tepsi gibi altlıklar kullanıldığını belirtse de (Güner, 1988, s. 26) bu altlıkları çark olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır.

Seramiklerin biçimlendirilmesi dipten başlayarak zamana yayılarak 10-15 günü bulan bir süreçte tamamlandığı anlaşılmaktadır (Yalgın, 1940, s. 197). Çanak çömleklerin zemin kısımları elde çukurlaştırılarak biçimlendirilir; daha sonra ise her gün tamamlanan kısmın üzerine “Bat” ismi verilen bir parça daha hamur eklenerek yapılmaktadır (Yalgın, 1940, s. 197).

Seramiklerin formları hazırlandıktan sonra kulp eklenecekse son aşamada kulp eklenir, seramiklerin bir bölümüne kabartma tekniği ile çeşitli figürler işlenir. A. R. Yalgın, kulp ve kabartmaların işlenmesinde kilin içine saman katıldığını belirtmiştir (Yalgın, 1940, s. 197). Seramik materyalin bezenmesinde figüratif öğeler sınırlıdır. Seramiklerin şekillendirilmesi sonrası gölgede belirli bir süre kurumaya bırakılır; böylece ani su kaybından kaynaklanan

kırılma ve çatlamların önüne geçilmeye çalışılır. Seramiklerin yüzeyinde astar ve perdah gibi işlemlerin uygulanmadığı gözlemlenmiştir.

A. Jamieson, Buras köyünde biçimlendirme sürecinin Oğuzeli örneklerinden farklı olarak hazırlanan kısa, kalın kil parçalarının üst üste eklenmesi ile ilerlediğini gözlemlemiştir (Jamieson, 1993/1994, s. 76-77). Bu parçaların sırayla eklenmesinde yaklaşık 15 cm yüksekliğe ulaşıldığında kilin kuruması için yarım günü bulan bir süre beklenmesi sonrası kil parçalarının eklenmeye devam ederek biçimlendirme sürecinin tamamlandığı belirtilmiştir (Jamieson, 1993/1994, s. 76-77). Biçimlendirme sürecinde son olarak ağız kısmının kalınlaştırıldığı, dekoratif öğelerin eklendiği ve iki gün kadar kurumaya bırakıldığı belirtilmiştir (Jamieson, 1993/1994, s. 77).

Buras köyünde kilin temin edilmesinden pişirilmesine kadar geçen süre yaklaşık 3-4 günü bulurken, bu süre Oğuzeli'nde 15-20 güne kadar çıkmaktadır. Süreçler arasındaki farklılık, muhtemelen iki bölgedeki toprak özelliklerinin farklılığından kaynaklanmaktadır.

Pişirim

Seramiklerin pişiriminde açık pişirim tekniği tercih edilmektedir. Seramikler tek tek pişirilmektedir. Seramik pişirilirken etraftan toplanan çalı, çırpı ve tezek kullanılır (Yalgın, 1940, s. 197; Güner, 1988, s. 26). Bölgede odun kaynaklarının az olması, bu yöntemin tercih edilmesinin temel nedenidir. Kabın ağız açık kalacak şekilde kabın tüm yüzeyi tezekle kaplanır. Pişirme işlemi yaklaşık bir ila iki gün sürer. Pişirme işlemi sırasında seramiğin içine de bir miktar ateş konur. Sonrasında kabın soğuması beklenir (Yalgın, 1940, s. 197; Güner, 1988, s. 26). Buras köyünde de pişirimde benzer bir süreç izlenir; ancak bu süreçte Oğuzeli örneklerinden farklı olarak toplu pişirim yapıldığı anlaşılmaktadır.

Formlar ve İşlev

A. R. Yalgın ve G. Güner'in paylaştığı görsellerde ve çalışmalarımızda tespit ettiğimiz örnekler dikkate alındığında, Oğuzeli'nde belgelenebilen seramiklerin çoğunlukla depolama amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Büyük boyutlu açık ağızlı formlar dikkat çekicidir. Gözleme fırsatı yakaladığımız seramik örneklerinin cidar kalınlıkları yaklaşık 6-7 santime ulaşmaktadır. Hammadde kısmında aktarıldığı gibi kalın cidarlı bu seramiklerde katkı maddelerinin fazla oluşu, günümüze ulaşan örneklerin sıvıları soğuk tutarak depolamak amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Katkı maddeleri ile gözenekli ve gevşek hamur yapısına kavuşturulan sırsız seramiklerde depolanan suyun ısınma sürecini sızdırma/terleme yöntemi ile yavaşlattığı, bu sayede daha uzun süre soğuk tuttuğu bilinmektedir (Skibo, Schiffer ve Reid, 1989, s. 129-131; Ökse, 2002, s. 138). S. Aydın da bölgede bazı evlerin avlularının içerisinde "küplük" olarak isimlendirilen bir alan olduğunu, bu alanda toprağa gömülmüş büyükçe bir küpün bulunduğunu, bu küpün içme suyu için kullanıldığını ve küpün etrafına sürekli ıslak bezle sarıldığını, böylece suyun sürekli soğuk kaldığını belirtmiştir (Aydın, 2011, s. 224-225). Kış aylarında ise küpte kar depolandığını, baharda bu karın pekmez ile karıştırılarak "karsamaç" yapıldığını belirtir (Aydın, 2011, s. 224-225).

Bölgede seramiklerin kullanıldığı depolama mekânlarına geçmişten iyi bir örnek, 2013-2018 yılları arasında sürdürülen Yenice Höyük Kurtarma Kazıları sırasında YNC 3 alanında tespit edilmiştir. YNC 3 alanında sürdürülen kazı çalışmalarında özellikle Geç Antik Çağ'da zeytinyağı ve bağ ürünlerinin üretimi çerçevesinde şekillenmiş kırsal bir yerleşime ait çeşitli mekânlar ortaya çıkarılmıştır (Ekici, 2019). BK 35 plankaresinde sürdürülen kazı çalışmalarında MS 4.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen ve iki katlı bir konut olarak kullanıldığını düşünülen bir yapının (Şek. 6) zemin katında iki adet büyük boyutlu depolama kabının toprağa gömüldüğü tespit edilmiştir. Kısmen gövde ve alt kısımlarına ulaşılan bu kaplar

ile mekânda ele geçirilen diğer bulgular, mekânın depolama işlevi için organize edildiğini göstermektedir. Bahsi geçen depolama kapları ile özelleştirilmiş alan, günümüze ulaşan “küplük” alanlarının öncül bir temsili olarak yorumlanabilir. YNC 3 alanında bu konut alanı dışında farklı alanlarda anakayaya gömülmüş olarak çeşitli depolama kapları tespit edilmiştir. Ancak tarımsal tahribat nedeniyle bu kapların kullanıldığı mekanların planları net bir şekilde ortaya konamasa da konteks verileri dikkate alındığında, tespit edildikleri mekanların ağırlıklı olarak zeytinyağı ve şarap üretimi üzerine kurgulanmış olduğu ve bu nedenle de bu kapların depolama veya dinlendirme, fermantasyon gibi üretim süreçleri ile ilgili amaçlarla kullanıldığı düşünülmektedir. Konut alanında tespit edilen depolama kaplarının “neyi depolamak için kullanıldığı?” tespit edilememiş olsa da bölgede günümüze kadar mekanların fonksiyonel olarak kullanımında seramik materyallerin rollerini göstermesi açısından önemlidir.

A. R. Yalgın, arı kovanı olarak kullanılan bir tarafı kapalı künk formunu hatırlatan silindirik bir formun fotoğraflarına çalışmasında yer vermiştir (Yalgın, 1940, s. 195-196). A. R. Yalgın, kovan imalatı hakkında çok fazla bilgi vermemiştir ancak pişirilmediklerini belirtmiştir (Yalgın, 1940, s. 195). MÖ 18. yüzyılda Gaziantep’in güney kesimine hâkim olan Karkamış Krallığı’nın, Mari Krallığı’na ticaret yolu ile bal gönderildiği bilinir (Yıldırım, 2018, s. 363). Osmanlı Dönemi kaynakları, bal üretiminde bölgenin önemli bir yerinin olduğunu gösterir (Bayraktar, 2004, s. 66). Pişmiş veya pişirilmeden toprağın hammadde olarak kullanıldığı kovanlar ile bal üretimi oldukça eski bir geçmişe sahiptir (Crane, 1999, s. 164-170; Mazar, 2017; Bulut, 2015, s. 112-113). Toros Dağları’nın güneye doğru engebeli yapısını yitirerek Suriye steplerine doğru dönüşmeye başladığı bölge, zengin bitki çeşitliliği ile bal üretimi için doğal kaynak sağlıyor olmalıdır.

Oğuzeli’nde yaptığımız çalışmalarda benzer bir formu gözlemlemediğimiz gibi günümüzde bu formu hatırlayan kimseyle karşılaşmadık. Günümüzde arıcılık modern teknikler ve ahşap kovanlar ile yapılmaktadır. Toprak kovan geleneğinin Oğuzeli’ndeki son temsilini A. R. Yalgın’ın belgelediği anlaşılmaktadır. 2023 yılında “Gaziantep İli Pleistosen Dönem Yüzey Araştırması” kapsamında Gaziantep’in kuzey kesiminde yer alan Araban İlçesi, Fıstıklı Dağ Mahallesi, Kemerli Mevkii’nde, A. R. Yalgın’ın çalışmasında fotoğraflarına yer verdiği kovanların benzerleri tespit edilmiştir. 73 cm uzunluğa, 33 cm ağız açıklığına sahip bu kovanlar, ince söğüt dallarından örülmüş sepetlerin etrafının toprak ile sıvanarak imal edilmiştir (Şek. 7).

Depolama veya arı kovanları dışında A. R. Yalgın, ayrıca kendi gözlemlemese de daha önceleri pişirme işlemlerinde kullanılmak üzere köylerde çeşitli seramik kapların üretildiği bilgisini aktarmıştır (Yalgın, 1940, s. 197). Çalışmamızda pişirme için kullanılan formlara ait kaplar, arı kovanları gibi bölgede tespit edilememiştir. A. Jamieson, Buras köyünde belgelediği seramik örneklerinin Oğuzeli’nde olduğu gibi ağırlıklı olarak su depolama amacıyla kullanıldığını, bunlar dışında pişirme ve servis amaçlı seramiklerin geçmişte üretildiğini ancak günümüze ulaşmadığını belirtir. Bu seramik ürünlerin günümüze ulaşamamasının temel nedeninin günlük kullanımda kolaylıkla kırılmasına bağlanmaktadır (Jamieson, 1999a, s. 102).

Buras köyünde üretilen örneklerin, Oğuzeli örnekleri ile benzer şekilde ağız açık büyük depolama kapları olduğu anlaşılmaktadır. A. Jamieson, Buras örneklerini zaman faktörü nedeniyle doğrudan bir etkileşim kurmadan Tell Ahmar’daki MÖ 3-1 binyıllar arasındaki örneklerinin benzerliklerine değinmiştir (Jamieson, 1999a, s.103).

Kırsal Seramik Üretiminin Sonlanması

Hammadde kaynaklarının sınırlı olduğu Oğuzeli bölgesini insan yaşamı için ilgi çekici hâle getiren temel faktör, tarla tarımı için uygun ancak sınırlı toprak yapısı ile zeytin, bağ ve yakın zamanda popülerlik kazanan fıstık gibi uzun süreli bitkilere uygun ekolojik yapı ve stratejik konumu sayesinde uzak mesafeli ticaret ağlarının üzerinde oluşudur. Zeytin için doğal

sınırdaki bulunan bölge, kaliteli şarap ve pekmez gibi bağ ürünlerinin ticareti ile de tarih boyunca ön plana çıkmıştır. Oğuzeli’ndeki en büyük höyük olan Tilbaşar’da MÖ 3. binyılın ikinci yarısına tarihlenen ve bölgesel bir merkez konumuna ulaşan kentin, ekonomik olarak gelişmesinde zeytinyağı ve şarap üretiminde ön plana çıkmasının büyük etkisi olmuştur (Kepinski, 2007; 2009, s. 154-157). MÖ 18. yüzyıla tarihlenen belgelerden Karkamış kenti üzerinden özellikle şarap başta olmak üzere çeşitli ürünlerin bölgeden Mari kentine ticaret yolu ile ulaştırıldığı görülmektedir (Demir ve Ekici, Baskıda). Bölgede sürdürülen Yenice Höyük ve Dede Harabeleri kazılarında, Antik ve Geç Antik dönemlere tarihlenen zeytinyağı ve şarap üretimi üzerine uzmanlaşmış kırsal yerleşimler tespit edilmiştir.

Bölgede seramik üretiminin terk edilmesi ve kullanım alanlarının azalmasında ticaret alışkanlıklarının, teknolojik ve kültürel değişimlerin büyük etkisi vardır. Şarabın dinlendirme ve fermantasyon gibi üretim süreçleri ile nakliyesinde kullanılmak üzere seramik kaplar, fabrikasyon seramik üretiminin büyük bir kısmını oluşturur. Örneğin, Yenice Höyük’te YNC3 alanında tespit edilen tanımlanabilir seramik örneklerinin %32’sini, özellikle ticarete kullanıldığı bilinen amphora tipi seramik parçaları oluşturur. İslam kültürünün baskın konuma ulaşması ile şarap üretimi ve ticareti etrafında şekillenen seramik üretiminin gerilemesi oldukça doğaldır.

MS. 12. yüzyıl sonrasında bölgede İslam kültürü baskın bir konuma ulaşmaya başlamış; önce Memlük, daha sonra ise Osmanlı devletlerinin egemenlik süreçlerinde bölge istikrarlı bir siyasi görünüme kavuşmuştur. Siyasi istikrar sayesinde yeniden şekillenen uzun mesafeli ticaret ağları, bölgenin ekonomik olarak gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu süreçte kırsal yerleşimlerin sayısal olarak arttığı gözlemlenmiştir. Yeni ekonomik yapılanmada kırsalda seramik üretiminin oldukça sınırlı boyutta kaldığı görülmektedir. Ancak bu noktada bölgede İslam devletlerinin hâkimiyetlerinde şekillenen maddi kültürel mirasa yönelik çalışmaların oldukça yetersiz olduğu, bu nedenle seramik üretimi ve kullanımı açısından çok sayıda bilinmeyen bulunduğu belirtilmelidir. Yeni ekonomik yapılanmada ticaret ve üretim süreçlerinde kent merkezlerinin ağırlığı artmıştır. Bu süreçte Oğuzeli kırsalı, Memlük egemenliği ile başlayan bir süreçte Gaziantep kent merkezinin gölgesinde bir ekonomiye sahip olmuştur. Seramik üretiminin kent merkezinde veya kırsalda bölgesel merkezlerde ağırlık kazandığı düşünülebilir. Ancak Gaziantep üzerine çok sayıda çalışma, kent merkezinin özellikle Osmanlı döneminde tekstil, dericilik, bakırcılık endüstrilerinin yanı sıra tütün, zeytin ve bağ ürünlerinin üretimi bağlamında da ön plana çıkan bir merkez olduğunu gösterirken (Cuinet, 1892; Özdeğer, 1988; Bayraktar, 2000; Uğurluer, 2016; Kars, 2018) seramik üretimine değinen herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Cumhuriyet döneminde ise bu iş kollarına ilaveten Gaziantep kent merkezinde “*ayaklar ile döndürdükleri turnik üzerinde çömlek, testi, küp; kalıplarda kiremit*” imalatı ile uğraşan esnaflardan bahsedilmeye başlanır (Çitçi ve Yener, 1971, s. 10). Kent merkezinde Cumhuriyet Dönemi’nde seramikten imal edilen tüm eserlerin ortak isminin “Bardak” olduğu, bu işle uğraşanların ise “Bardakçı” olarak isimlendirildiği belirtilmiştir (Aksoy, 1946, s. 73). G. Güner, 1970’li yıllarda kent merkezinde 10 kadar çömlekçi ustasının çalıştığı bir atölyenin olduğundan bahseder (Güner, 1988, s. 71). Diğer endüstrilerle karşılaştırıldığında, bu süreçte kent merkezinde özellikle Osmanlı egemenliği ve devamında Cumhuriyet döneminde fabrikasyon ticari seramik üretiminin oldukça geride olduğu görülür. Bu durum, kent merkezi dışında farklı bölgelerde yerel olarak üretimin olduğu ihtimalini gündeme getirir; ancak ulaşabildiğimiz kaynaklarda büyük veya yerel pazarlar için üretimin organize edildiği bir merkez tespit edilmemiştir. Kırsalda ticari üretim yaptığı bilinen en yakın merkez, Fırat Nehri’nin doğusunda, Şanlıurfa Bilecik ilçesi sınırları içerisinde yer alan Türkmen kökenli Kısas, Sırrın ve Hobap köyleridir (Sünger, 2019, s. 53). Özellikle şimdiki ismi Altınova olan Hobap köyünde, üretim yakın zamanda sonlanmasına karşın bölgede

“Hobap Küpleri” olarak tanınan kendi pazarına sahip bir merkez olarak ön plana çıkmaktadır³. Suriye sınırında yer alan Oğuzeli’nde Suriye kökenli seramiklerin kullanılmış olma ihtimali vardır. Ancak Suriye’den seramik materyallerin getirildiğini gösteren bir veri bulunmamaktadır.

Bölgede tespit ettiğimiz yakın zamana kadar kullanılan seramiklerin çok az bir kısmı fabrikasyon üretimdir. Bu üretimler muhtemelen yakın zamanda Gaziantep kent merkezinde yer alan az sayıdaki ticari atölyeden temin edilmiştir. Oğuzeli’nde yaptığımız çalışmalar sırasında Dokuzdolun Barak Köy odasında saklanan künkler (Şek. 10) ve Ekinveren Köyü’nde (Şek. 8, 9) tespit ettiğimiz iki küp muhtemelen Gaziantep kent merkezinde yakın tarihli üretimlerdir. Gaziantep bölgesi kısıtlı su kaynaklarına sahiptir. Memlûk dönemi ile nüfusun artması, kent merkezinde su temini için çeşitli imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine neden olmuştur (Demir, 2022b, s. 128). Su temini projelerinde özellikle kent merkezinde dağıtım künkleri ile yapıldığı bilinmektedir (Uçar, Okuducu ve Yamaç, 2018, s. 73, 157). Ancak bir kısmı hâlen korunan künkler üzerine bugüne kadar standartlarını, üretimlerini ve atölyelerini belirleme üzerine bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Böyle bir çalışmanın yapılması, kentteki seramik sektörünün gelişimi ve boyutları hakkında önemli bilgiler sunacaktır.

Seramik üretiminin günümüze değin giderek azalmasında şarap üretiminin gerilemesi dışında en önemli kültürel etkenlerden biri de bölgede Moğol seferleri sonrası yerleşmeye başlayan Türkmen gruplarıdır (Çetin, 2009, s. 76). Küçükbaş hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahip yarı göçebe Türkmen gruplarının bölgedeki son temsilcileri Barak ve Elbeyli topluluklarıdır. Barak ve Elbeyli grupları, MS 17. yüzyıldan sonra günümüz Rakka Şehri ile Amanos Dağları arasında çizilen sanal bir çizginin kuzey kesimleri ile Toros Dağları’nın güney kesimlerinin arasında Osmanlı Devleti’nin iskân politikaları kapsamında yerleştirilmiş Oğuz kollarının en yoğun nüfusa sahip gruplarından (Yıldırım ve Yıldırım, 2021). Günümüzde Gaziantep’te Oğuzeli ilçesi ile Fırat Nehri arasında yer alan topraklar kabaca Barakların yerleşim sahasını oluşturur (Aydın, 2011, s. 158). Bu sınırın batısında ise Elbeyli gruplarının yerleşim sahası yer alır. Bu gruplar aynı zamanda Oğuzeli’nde kırsalda seramik üretimi ve kullanımının son temsilcileridir.

Yarı göçebe küçükbaş hayvancılığa dayalı bir ekonomik sistem içinde büyük gruplar hâlinde yaşadıkları anlaşılan bu topluluklar, Osmanlı Devleti’nin iskân politikaları çerçevesinde Oğuzeli bölgesine yerleştirilmeleri ile toprağa bağımlılığın daha fazla olduğu bir kültürel dönüşüm yaşamışlardır (Tanyol, 1952, s. 84). Yarı göçebe yaşam tarzından, yerleşik yaşama geçiş süreci halk edebiyatı dikkate alındığında oldukça sancılı olmuştur. Yeni yerleşimcilerin coğrafyaya uyum süreçlerinde geleneksel ekonomik faaliyetlerin bir kısmına uyum sağladıkları anlaşılmaktadır. Özellikle ekonomik getirisi fazla olan zeytinyağı ve bağ ürünleri üretimi bağlamında bölgenin binlerce yıllık geçmişine uyum sağlamışlardır. Küçükbaş hayvancılık, bölgenin uygun ekosistemi içinde yoğun olarak sürdürülmüştür. Zeytinyağı ve bağ ürünlerinin üretiminde bölgede geçmişten gelen üretim alışkanlıklarını ve alışık oldukları küçükbaş hayvancılığı devam ettiren yeni yerleşimciler, bölgede binlerce yıllık geçmişe sahip seramik üretiminde ise üretim alışkanlıklarını korumamıştır. Bu süreçte şarap üretimi ve transferinde kullanılan seramiklerin azalması ile bölgede özellikle sıvı materyallerin taşınmasında tulum kullanımının arttığı görülmektedir.

³ Hobap Küplerine ait bir örnek Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Kültür Tarihi Müzesinde korunmaktadır. (Ergeç, 2016, s. 48).

Geçmişte günlük yaşamda yoğun olarak kullanıldığı bilinen materyallerden biri olan deri tulumları konu alan arkeoloji, etnografya, teknoloji tarihi vb. bilimsel çalışmalar oldukça sınırlıdır (Yıldırım, 1993; Wills ve Watts, 2014). Oğuzeli’nde gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda bir tulum örneği tespit edilmemesine karşın, yakın zamana kadar bölgede yoğun olarak tulum üretildiği ve kullanıldığı çeşitli kaynaklardan takip edilebilmektedir (Riggs, 1920, s. 51; Barlas, 2008, s. 42; 2011, s. 52). Bölgede yakın zamana değin su, süt ürünleri, bağ ürünleri gibi sıvı ürünlerin taşınması ve saklanması tulumlar/tuluklar ile gerçekleştirilmektedir. Bölgeyi MS 17. yüzyılda ziyaret eden Evliya Çelebi, oldukça lezzetli olduğunu belirttiği Antep Pekmezi’nin binlerce tulum ile Acem, Hindistan ve Arap coğrafyalarına satıldığından bahseder (Pamuk, 2016, s. 151). Ayrıca pekmez ticaretinin tulumlar ile yapıldığı çeşitli belgelerden de takip edilmektedir (Çam, 2008, s. 61-62; Kars, 2018, s. 41; Ökke, 2019, s. 286; Söylemez, 2021, s. 73). Organik bir materyal olan tulumun, şarap gibi dış etkilere kolayca etkilenen bir ürünün saklanması ve transferinde çok fazla tercih edilmediği bilinmektedir (Wills ve Watts, 2014, s. 127-133). Ancak şaraba göre dış etkenlere karşı daha dayanıklı olan pekmez gibi ürünlerin saklanması ve taşınmasında tulumlar, hafif olmaları, dayanıklı olmaları ve üretim süreçlerinin basit oluşları ile tercih edilmiştir. Tulumlar, sıvı besin öğelerinin taşınması, saklanması ve hazırlanması süreçleri dışında, kelek adı verilen akarsu taşıtlarında⁴ binlerce yıl boyunca yoğun olarak kullanılan günlük yaşam nesnelere biridir. Fırat Nehri kıyılarında binlerce yıldır devam eden ticari yaşamın MS 17. yüzyıldaki kısmına şahit olan Evliya Çelebi, Birecik’ten her yıl tulumlardan oluşan çok sayıda kelek ile Fırat Nehri üzerinden geniş bir coğrafya ile ticaret yapıldığını belirtir (Öğüt, 2013, s. 310). Osmanlı dönemi kaynaklarında da merkezi idare tarafından bölge yöneticilerine tulum siparişi verildiği bilinmektedir (Öğüt, 2013, s. 297).

Suriye ile Anadolu arasında doğal bir bariyer oluşturan Toros Dağları’nın etekleri, küçükbaş hayvancılığı temel alan göçebe ve yarı göçebe kültürüne binlerce yıldır ev sahipliği yapmıştır⁵. Bu coğrafyanın bir parçası olan Gaziantep’te özellikle küçükbaş hayvancılık, tarih boyunca kırsal ekonominin önemli bir parçasını oluşturduğu gibi Türkiye-Suriye sınırı çizilene değin Suriye steplerindeki yarı göçebe toplulukların yaylacılık faaliyetleri için Gaziantep’in yüksek kesimlerini yakın zamana kadar tercih ettikleri bilinmektedir (Barlas, 2010, s. 35). Yoğun hayvancılık faaliyetleri, Gaziantep bölgesini Osmanlı döneminde deri imalatında önemli bir merkez hâline getirmiştir (Cuinet, 1892; Akbaş, 2012; Uğurluer, 2016, s.10; 2020). Sadece hayvan derisi temini bağlamında değil, deri tabaklamada kullanılan materyaller açısından zengin bir bölgenin parçası olmasının da etkisi vardır (Türkan, 2014, s. 54). Özellikle Osmanlı döneminde gelirler dikkate alındığında, dericilik sektörünün bölgede en çok gelire sahip meslek gruplarından biri olduğu görülmektedir (Bayraktar, 2004, s. 95). Tulumlar, organik bir materyal oldukları ve bu nedenle yiyecek ve içeceklerde kullanılmalarında çeşitli sakıncalardan dolayı bilinçli bir şekilde zamanla terk edilmiştir (Barlas, 2011, s. 51). Tulumların terk edilmesinin önemli bir nedeni de kent merkezinde gelişen ekonomik yaşam ile derinin ekonomik getirisi daha fazla olan sektörlerde talebinin artması olmalıdır (Uğurluer, 2020, s. 15-17). Günlük yaşamda kalaylı bakır kaplar ve tenekeler, daha sonra ise plastik materyaller tulumların yerini zamanla almıştır.

Geleneksel seramik üretiminin bölgede gerilemesinde şarap üretiminin azalması ve tulum kullanımının artması en önemli nedenler arasında olmasına karşın, bunların dışında birçok kültürel, siyasi ve teknolojik gelişme bu süreçte etkili olmuştur. Örneğin Eyyubi ve

⁴ Bölgede özellikle Birecik ve Karkamış arasındaki bölgede Fırat Nehri üzerinden binlerce yıllık geçmişe sahip nehir taşımacılığında kelekler büyük rol oynuyordu (Öğüt, 2013, s. 243-429; Sağlamtimur, 2015).

⁵ Tarih boyunca göçebe hareketlilikleri için bkz: Klengel, 1971; Aksoy, 2020.

Memlûk dönemlerinde Suriye’de oldukça gelişen ve eski dünyanın birçok yerinde kendine pazar bulan cam üretiminin, özellikle nitelikli özel seramik üretiminin gerilemesinde etkisi olmalıdır. En önemli nedenlerden biri de Gaziantep’teki bakırcılık sektörüdür. Osmanlı coğrafyası içinde bakır üretimi ile ön plana çıkan bir merkez olan Gaziantep’te (Uğurluer, 2015; 2016, s. 66) ne yazık ki bakırcılık tarihini ele alan çalışmalar oldukça sınırlı boyutta kalmıştır.

Sonuç

Ali Rıza Yalın’ın “Çok İptidai Çömlekçilik” çalışması, güncel metodolojik yaklaşımlardan oldukça uzak bir tarzda, çoğu görsellerden oluşan toplam 9 sayfalık küçük bir çalışma olmasına karşın Anadolu’da geleneksel seramiği konu alan farklı disiplinlerden birçok araştırmanın başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Bu çalışmanın sonunda “*Kargamıştan Tilbaşara ve Tilbaşardan Kilise kadar devam eden iskân mıntakasında her köy bir höyüğün böğründe kurulmuş ve her köyün iki yanı höyüklerle çevrilmiş bir haldedir. İşte bu höyükler arasında gezecek bir ilim adamının ezcümle bir arkeoloğun elân devam etmekte olan bu Kalkolatik» keramik sanatinden haberdar olması şarttır*” (Yalın, 1940, s. 201) ifadesindeki dileğini, bu coğrafyanın bir kısmında sürdürdüğümüz arkeolojik çalışmalar ile bir miktarda olsa gerçekleştirdik. Ali Rıza Yalın’ın izinden giderek çalışmamızda aynı coğrafyada geleneksel seramik üretimi üzerine uzun bir süre sonra yeni veriler eklenmiş ve geleneksel seramik üretim ve kullanım süreçlerinin bölgedeki arkeolojik veriler ile etnoarkeoloji bağlamında değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca geleneksel üretimlerin terk edilmiş süreçlerinde kültürel, siyasi ve teknolojik gelişmelerin etkisi, Oğuzeli örneğinde seramik üretimindeki zaman içinde azalma ile ilgili kültürel ve teknolojik değişim bağlamında açıklanabilir bir model ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışmada, seramik üretiminin terk edilmiş sürecinin ortaya konması, Türkiye’nin arkeoloji pratiğinde fazla yer bulamamış olan göçebe kültürlerin yerleşik yaşama geçiş sürecindeki ve maddi kültürdeki değişim süreçleri hakkında bir örüntü modeli ortaya koyması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Teşekkür

Sacır Vadisi ve Çevresi Yerleşim Sistemleri Gaziantep İli Oğuzeli İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması başkanı Dr. Makbule Ekici Bulut’a paylaştığı bilgiler için, YNC 3 alanında tespit edilen seramik örneklerinin tanımlanmasında ve tarihlendirilmesindeki yardımlarından dolayı Büşra Özdemir’e teşekkür ederim. Yüzey Araştırması projemize izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar ve Araştırmalar Dairesine, projeye maddi destek sağlayan Türk Tarih Kurumu ve Gaziantep Üniversitesi’ne teşekkürlerimi sunarım. Gaziantep İli Pleistosen Dönem Yüzey Araştırması kapsamında Gaziantep Araban ilçesinde tespit edilen kovan örneklerinin paylaşılmasına izin veren Prof. Dr. İsmail Baykara’ya teşekkür ederim. Son olarak bu çalışma için çeşitli kaynaklara ulaşmasına yardımcı olan Sayın Dr. Dicle Öney, Hannan Aslan, Gazanfer Sağlam, Yıldırım Koç ve Alpaslan Savaş’a nazik yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Kaynakça

- Akbaş, İ. (2012). Osmanlı döneminde Ayntab’da imal edilen deri seyahat valizleri. *Arulis*, 3, 32-40.
- Aksoy, Ö. A. (1946). *Gaziantep Ağzı III sözlük ve kullanılmayan kelimeler*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Aksoy, B. (2020). Anadolu arkeolojisinde göçebeler ve görünürlükleri. *Anadolu / Anatolia*, 46, 187-213.

- Aras, N. (2014). Şereflikoçhisar'da su için buzdolabı: Tuz testisi. *Metro Gastro Şubat-Mart-Nisan*, 72, 102-112.
- Aydın, S. (2011). Baraklar: Antep'in iskân halkı. Gültekin, M. N. (Ed.), *Ta Ezelden Taşkındır... Antep*. (s. 155-234). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barlas, U. (2008). *Gaziantep Tohtamur köyü öğretmenlik anıları (Kasım 1957-Mayıs 1958)*. İstanbul: Hilmi Barlas Eğitim Vakfı.
- Barlas, U. (2010). *Tip Tarihi Araştırmaları. Gaziantep sıhhi ve içtimai coğrafyası*. İstanbul: Hilmi Barlas Eğitim Vakfı.
- Barlas, U. (2011). Gaziantep Belediyesi tarihi (1870-1960)-2. *Gaziantep Tarih Kültür Dergisi*, 30, 51-53.
- Batmaz, A. (2019a). A study of Urartian red glossy pottery production in Van, Turkey, using archaeological and ethnoarchaeological and experimental archaeological methods. *Ethnoarchaeology*, 11/1, 34-60.
- Batmaz, A. (2019b). Van Gölü çevresinde etnoarkeolojik bir araştırmanın hikâyesi: Kil, seramik ekolojisi, çanak çömlek ve Urartu'nun mirası. *Aras, Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1, 71-82.
- Batmaz, A. (2023). *Seramik etnoarkeolojisi, Urartu çanak çömleği üzerine bir araştırma*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bayraktar, H. (2000). XIX. yüzyılın ilk yarısında Antep'in idari yapısı ve iktisadi durumu. Küçükdağ, Y. (Ed.), *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (s. 83-96). Gaziantep: Arsan Basın-Yayın.
- Bayraktar, H. (2004). *XIX. yüzyılda Halep eyaletinin iktisadi vaziyeti*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Bulut, S. (2015). Lykia'da arıcılık: Seren ve çevre duvarlı arılıklar ışığında antik geleneği arayış. İşkan, H. ve Işık, F. (Ed.) *Kum'dan Kent'te Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildiriler* (s. 97-132). İstanbul: Ege Yayınları.
- Crane, E. (1999). *The world history of beekeeping and honey hunting*. New York: Taylor and Francis.
- Cuinet, V. (1892). *La Turquie D'Asie géographie administrative II*. Paris: Ernest Leroux.
- Çam, C. (2008). *11 numaralı Ayntab şer'iyye sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H.1017/M.1608-1609)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Çetin, A. (2009). *Memlük Devleti'nin kuzey sınırı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çitçi, R., Yener, Ş. S. (1971). *Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Gaziantep'te sanat ve ticaret dalları*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.
- Çizer, S., Öney, D. (2015). Anadolu'da kadın üretimi çarksız ve fırınsız çömlek üretimi: bir etno-arkeolojik yaklaşım. Karakaya, D. ve Glenn, T. (Ed.) *XI.AIECM3 Uluslararası Ortaçağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi Bildiriler* (s. 161-169). Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM.
- Danık, E. (2003). Unutulan bir cumhuriyet aydını: Ali Rıza Yalgın. *Kebikeç*, 16, 323-340.
- Demir, T. (2022a). Oğuzeli'nde kaybolan kültürel miras üzerine gözlemler. Yakar, H. İ. ve Erol, M. (Ed.). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Baraklar* (s. 197-211). Gaziantep: Gazi Kültür Yayınları.
- Demir, T. (2022b). Gaziantep'te su kültürü ve su yapıları. Yakar, H. İ., Satan, A., Hatipoğlu, S. ve Saygın, S. (Ed.) *Uluslararası Gaziantep'in Kurtuluşu'nun 100. Yılında Mîsâk-I Millî ve Güney Hattı Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 121-134). Gaziantep: Gazi Kültür Yayınları.
- Demir, T., Bulut, M. E. (Baskıda). Arkeoloji ve etnoarkeolojik veriler ışığında Sacır Suyu Vadisi'nde zeytinyağı ve şarap üretimi. *Eski Çağ'da Ege ve Akdeniz'de Zeytinyağı ve*

- Şarap Üretimi: Kırsal Yerleşimler, Kentsel Merkezler ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu 2022.*
- Ekici, M. (2019). Yenice Höyük YNC 3 alanı zeytinyağı işliğı. Demir, T., Ekici, M., Dinç, M.Ş. ve Tarhan, Ç. M. (Ed.) *Rifat Ergeç Armağanı*. (157-172). Gaziantep: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Erdentuğ, N. (1969). Türk etnografya çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2/1, 65-71.
- Ergeç, R. (2016). *Gaziantep kültür tarihi müzesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Eroğlu, C., Babuçoğlu, M. ve Köçer, M. (2012). *Osmanlı vilayet salnamelerinde Halep*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Ertuğ, F. (2004). Pottery production at Uslu in the Elazığ region. *Ethnoarcheology Investigations in Rural Anatolia*, I, 77-96.
- Güner, G. (1988). *Anadolu'da yaşamakta olan ilkel çömlekçilik*. İstanbul: Ak Yayınları Kültür Serisi.
- Jamieson, A. (1993/1994). Observations on a village potter from the Euphrates valley. *Newsletter Department of Pottery Technology Leiden University*, 11/12, 75-82.
- Jamieson, A. (1999a). Rural and urban potters of Syria. *Ceramicsthecal*, 8, 99-103.
- Jamieson, A. (1999b). Clay water jars from North Syria: A short note on an enduring tradition. *The Old Potter's Almanac*, 7, (2), 5-8.
- Jamieson, A. (1999c). Ancient and modern clay water jars from North Syria: A short note on an enduring pottery tradition. *La Tinaja a Newsletter of Archeological Ceramics*, 12/1,1-4.
- Jamieson, A. (2004). Aleppo pottery workshop. *Ceramicsthecal*, 18, 78-82.
- Kars, R. (2018). XVIII. yüzyılın ilk yarısında Ayntablı tüccarların faaliyetleri kapsamında iç ticarete konu olan emtia. *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 36-48.
- Kepinski, C. (2007). Dynamics, diagnostic criteria and settlement patterns in the Carchemish area during the early bronze period. Peltenburg, E. (Ed.) *Euphrates River valley settlement: the Carchemish sector in the third millennium BC*. (s. 152-163). Oxford: Oxbow Books.
- Kepinski, C. (2009). Identité culturelle et circulation des denrées alimentaires dans la vallée de l'Euphrate. *Cahier des thèmes transversaux, ArScAn*, IX, 2007–2008, 259-264.
- Kezer, Z. (2000). Familiar things in strange places: Ankara'a Ethnography Museum and the legacy of Islam in Republican Turkey. *Perspectives in Vernacular Architecture*, 8,101-116.
- Klengel, H. (1971). *Zwischen zelt und palast - die begegnung von nomaden und seßhaften im alten vorderasien*. Leipzig: Koehler & Amelang.
- Koşay, H. Z., Ülkü, A. (1962). Anadolu'da iptidai çanak-çömlekçilik. *Türk Etnografya Dergisi*, 5, 89-93.
- Mazar, A. (2017). The Iron Age apiary at Tel Rehov, Israel. Hatjina, F., Mavrofridis, G. ve Jones, R. (Ed.) *Beekeeping in the Mediterranean from Antiquity to the Present* (s. 40-49) Oxford: Oxbow Books.
- Öğüt, T. (2013). *18-19. yy.'da Birecik Sancağında iktisadi ve sosyal yapı*. Ankara Türk Tarih Kurumu.
- Ökke, S. I. (2019). *111 Numaralı Ayntab şeriye sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H.1166-1188/M.1753-1755) (S.1-145)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Ökse, A. T. (2002). *Arkeolojik çalışmalarda seramik değerlendirme yöntemleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Ökse, A. T. (2012). *Önasya arkeolojisinde çanak çömlek: teknik özellikler, biçimler, Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca terimler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Öney, D. (2015). *Günümüzde Anadolu'da kadınlar tarafından yapılan çömlekçilik*. (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Özdeğer, H. (1988). *Onaltıncı asırda Ayntab Livası cilt:1*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- Pamuk, B. (2016). Türk-İslam hakimiyeti'nde Ayntab. Özuslu, E. (Ed.) *Şehr-i Ayntab-ı Cihan* (s.140-173). Gaziantep: Gaziantep Valiliği.
- Riggs, A. S. (1920). *Shepard of Aintab*. New York: Interburch Press.
- Russell, A. (1794). *The natural history of Aleppo voll*. London: W. Bowyer.
- Sağlantı, H. (2015). Mezopotamya'da nehir taşımacılığı, kelek kullanımı ve Hasankeyf. *Metro Gastro Nisan-Mayıs-Haziran*, 77, 8-15.
- Skibo, J. M., Michael, B. S., Reid, K. C. (1989). Organic-tempered pottery: an experimental study. *American Antiquity*, 54/1, 122-146.
- Söylemez, Z. (2021). *24 Numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (1064-1065)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Sünger, İ. (2019). Geçmişten günümüze Şanlıurfa'da "Seramik Sanatı"na bir bakış. *Şukav Şanlıurfa Kültür Sanat Tarihi ve Turizm Dergisi* 34, 51-54.
- Takaoğlu, T. (2004). Ethnoarcheology in Turkey: a historical approach. *Ethnoarcheology Investigations in Rural Anatolia*, I, 15-37.
- Tansuğ, S. (1990). Ankara Etnoğrafya Müzesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/18, 559-663.
- Tanyol, C. (1952). Baraklarda örf ve âdet araştırmaları 1. *İstanbul University Journal of Sociology*, 2/7, 71-108.
- Tetik, S. (2017). Ali Rıza Yalın'ın organoloji'ye katkıları. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 5/2, 1668-1676.
- Türkhan, M. S. (2014). *18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de ticaret ve Haleb*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.
- Uçar, M., Okuducu, A. Z., Yamaç, A. (2018). Gaziantep tarihi su yapıları. Uçar, M. (Ed.) *Gaziantep Livasları, Kastelleri ve Yer Altı Su Yapıları* (s. 59-164). Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Uğurluer, M. (2015). *Osmanlı Dönemi Gaziantep bakırcılığı*. Gaziantep: Gazikültür A.Ş.
- Uğurluer, M. (2016). *Fotoğraflarla Gaziantep'te ticaret esnaf ve meslek grupları*. Gaziantep: Gazikültür A.Ş.
- Uğurluer, M. (2020). *Gaziantep'te unutulmuş el sanatı surre alayı sandıkları*. Gaziantep: GNG Ofset Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1973). *Cumhuriyet ile birlikte Türkiye'de folklor ve etnografya çalışmaları*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Başbakanlık Yayınevi.
- Yalın, A. R. (1940). Çok iptidai çömlekçilik. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, IV, 193-201.
- Yalın, A. R. (1946). Çok iptidai çömlekçilik. *Çalışma* 12, 80-85.
- Yıldırım, N. (1993). *Eski çağda deri kullanımı ve teknolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Yıldırım, N. (2018). Anadolu'da bal üretimi ve balın efsaneden gerçeğe çeşniden temel besin maddesine kullanım alanları. Gökçek, L. G., Yıldırım, E. ve Pekşen, O. (Ed.) *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat* (s. 357-372). İstanbul: Değişim Yayınları.

Yıldırım, M. A., Yıldırım, N. (2021). *Gaziantep yöresinde Barak boyu*. İstanbul: Gazikültür A.Ş. Yayınları.

Wills, B., Watts, A. (2014). Why wineskins? The exploration of a relationship between wine and skin containers. Harris, S. ve Veldmeijer, A. J. (Ed.) *Why Leather? The Material and Cultural Dimensons of Leather* (s.123-134). Leiden: Sidestone Press.

Ekler

Şekil 1. Oğuzeli Yazılı Köyü

Şekil 2. Oğuzeli İnkılap Köyü

Şekil 3. Oğuzeli Hötoğlu Köyü

Şekil 4. Oğuzeli Hötöğlü Köyü

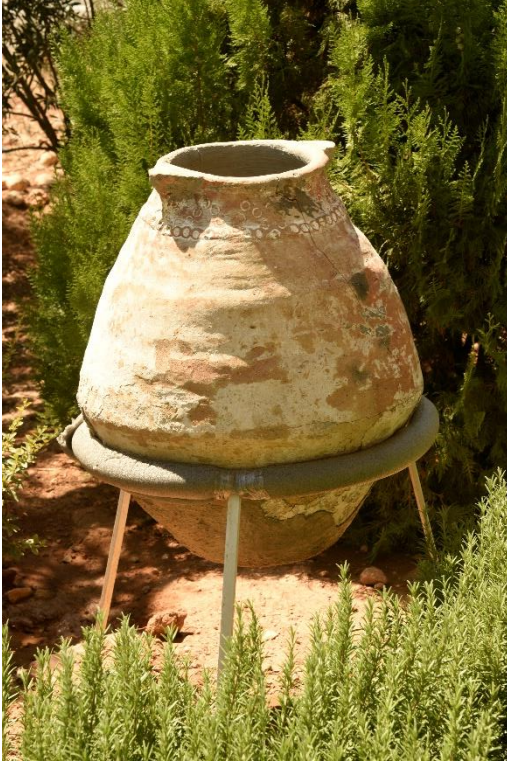
Şekil 5. Oğuzeli Hötöğlü Köyü

Şekil 6. Yenice Höyük Kurtarma Kazısı YNC 3 BK 35 plankaresinde tespit edilen konut temelinde zemin katta bulunan depolama kaplarının dip kısımları.

Şekil 7. Araban İlçesi, Fıstıklı Dağ Mahallesi, Kemerli Mevkisinde Gözlemlenen Kovanlar.

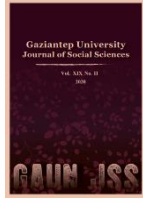
Şekil 8. Oğuzeli Ekinveren Köyü

Şekil 9. Oğuzeli Ekinveren Köyü

Şekil 10. Oğuzeli Dokuzyol Köyü Barak Köy Odası

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Crops in The Grave: The Relationship Between Plants and Burial From Early Chalcolithic Kanlıtaş Höyük (İnönü/Eskişehir)

Mezardaki Ekinler: Erken Kalkolitik Kanlıtaş Höyük'te (İnönü/ Eskişehir) Bitki ve Gömü İlişkisi

Salih KAVAK^{a*}

^a Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fitoterapi ve Tıbbi Aromatik Bitkiler Uygulama ve Araştırma Merkezi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6207-8079

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Temmuz 2024

Kabul tarihi: 9 Eylül 2024

Anahtar Kelimeler:

Kanlıtaş,
Erken Kalkolitik Dönem,
Arkeobotanik,
Mezar,
Bitki kalıntıları.

ÖZ

Yukarı Porsuk Vadisi ve Orta Batı Anadolu'nun bilinen en eski insanı olan Kanlıtaş Höyük'teki Erken Kalkolitik döneme ait mezardan çıkarılan bitki kalıntıları üzerinde yapılan arkeobotanik çalışma, bölgenin ve yerleşimin ölü gömme âdetleri, beslenme biçimi ve ekonomisi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. MÖ 6. binyılın ilk yarısına tarihlenen mezar, siyez buğdayı, gernik buğdayı, ekmeçlik buğday gibi tahıllar ile sirken ve kara yonca gibi yabancı türlerin tohumlarını içeren zengin bir bitki kalıntısı çeşitliliği içeriyor. Bu bitki kalıntılarında ek olarak, mezar eşyalarının varlığı ve yassı taşların iskeletin belirli kısımlarına özenle yerleştirilmesi, dönemin sosyokültürel yapısını ve inanç sistemini yansıtan bir ölü gömme ritüeline işaret etmektedir. Çalışma, Kanlıtaş Höyük'teki toplumun, mezarda bulunan çeşitli bitki kalıntılarının da gösterdiği gibi, tarımsal faaliyetlerinin inanç dünyalarına yansıdığını göstermektedir. Bu bulgular, Anadolu'daki kazılardan, özellikle de mezarlardan elde edilen arkeobotanik verilerin sınırlı olması, eski toplumların cenaze uygulamaları ve ritüelleri hakkında erken bulgular sağlaması nedeniyle çok önemlidir. Çalışma ayrıca Kalkolitik Dönem'in ardından Anadolu'daki diğer yerleşim yerlerindeki sonuçlarla karşılaştırıldığında Erken Tunç Çağı'nda ölü gömme geleneklerinde bitki kullanımının arttığına dikkat çekmektedir. Kanlıtaş Höyük mezarının arkeobotanik analizi, bölgenin en eski sakinlerinin günlük yaşamları, sosyokültürel yapıları ve inanç sistemleri hakkında nadir bir bakış açısı sunarak tarih öncesi Anadolu'da bitkiler ve ölü gömme gelenekleri arasındaki ilişkiyi anlamamıza katkıda bulunuyor.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 18, 2024

Accepted: September 9, 2024

Keywords:

Kanlıtaş,
Early Chalcolithic Period,
Archaeobotany,
Grave,
Plant remains.

ABSTRACT

The archaeobotanical study on the plant remains from the Early Chalcolithic grave of the earliest known human of the Upper Porsuk Valley and Central Western Anatolia at Kanlıtaş Höyük provides valuable information about the burial customs, diet and economy of the region and the settlement. The grave, dated to the first half of the 6th millennium BC, contains a rich variety of plant remains, including cereals such as einkorn wheat, emmer wheat, bread wheat and seeds of wild species such as goosefoot and bitter vetch. In addition to these plant remains, the presence of grave goods and the careful placement of flat stones on certain parts of the skeleton indicate a burial ritual that reflects the sociocultural structure and belief system of the period. The study concludes that society at Kanlıtaş Höyük agriculture and plants have played a role in their spiritual life as indicated by the various plant remains found in the grave. These findings are very important because of the limited archaeobotanical data from excavations in Anatolia, especially from graves, and because they provide invaluable information about the funerary practices and rituals of ancient societies. The study also draws attention to the increased use of plants in burial customs in the Early Bronze Age compared to the results of other settlements in Anatolia after the Chalcolithic Period. The archaeobotanical analysis of the Kanlıtaş Höyük grave provides a rare glimpse into the daily lives, sociocultural structures and belief systems of the region's earliest inhabitants, contributing to our understanding of the relationship between plants and burial customs in prehistoric Anatolia.

Introduction

Archaeobotanical research helps us understand cultural, economic, and technological changes in past societies, providing insights into aspects of daily life in the past, such as agricultural practices, land use, trade links including plant food and products, and the use of plants in rituals (Hristova, 2015).

Plant remains found in graves can indicate a direct relationship with individuals and provide important information about burial customs, diet, and economics. The treatment of a deceased person, construction of the burial structure, items buried with the deceased, and performance of funeral rites are socially and culturally driven actions (Reed et al., 2022).

In addition to meeting the nutritional needs of people, plants have an important role in determining the social status within the society with the transition to collective life and in the formation of belief systems. Plant remains from archaeological excavations provide important information about people's daily lives, sociocultural structures, and belief systems. Burial traditions provide many clues in answering questions, such as the belief systems of individuals and how beliefs create social unity or distinctions in the community (Güngördü, 2017).

In this study, we attempted to reveal the burial ritual of the people of the period and similar practices reflected in the present day by examining the vegetal remains obtained from the grave of the oldest people of the region in Kanlıtaş Höyük, the best-preserved Early Chalcolithic settlement in the Upper Porsuk region.

Kanlıtaş Höyük is located approximately 1,5 km east of the village of Aşağı Kuzfındık in the İnönü district of Eskişehir (Figure 1). It was first identified and introduced to the scientific world by Turan Efe of Istanbul University during surveys conducted in Eskişehir, Bilecik, and Kütahya between 1988-1992 (Türkcan, 2010). Excavations carried out between 2013-2019 revealed a hilltop settlement on a rock similar to the contemporary settlement of Orman Fidanlığı, which was also excavated in the 1990s. The excavations at Orman Fidanlığı provided clues about a different cultural region, which Turan Efe claimed, especially with its ceramic assemblages, to have affinities with the Vinca culture identified in the Central Balkans during the Middle Neolithic Period (Türkcan, 2017a). Kanlıtaş Höyük revealed 4 levels of E. Chalcolithic in the Summit Area and dated to the first half of 6th. Millennium B.C. between the calibrated years of 5830–5500, according to radiocarbon analyses (BETA Laboratory) (Türkcan and Ertemin, 2021).

Figure 1: Early Chalcolithic settlements and the position of Kanlıtaş Höyük in Northwestern Anatolia (Türkcan and Ertemin 2021).

Materials and Methods

During the 2017 excavation season, a skull was first found in a vertical position in plan square L-16/17 (Figure 2) north of the settlement, and a skeleton with almost all intact bones was found during the excavations. The soil structure of the area where the skeleton was unearthed is hard, with orange-coloured mudbrick in the area coinciding with the hearth with item number Ö.256 behind the skull. This mudbrick extension resembled the grave surrounding the area. It was also observed that the soil towards the east was dark, ashy, and soft. All the soil from the grave (24 litres) was taken for archaeobotanical studies and taken to the excavation house for flotation.

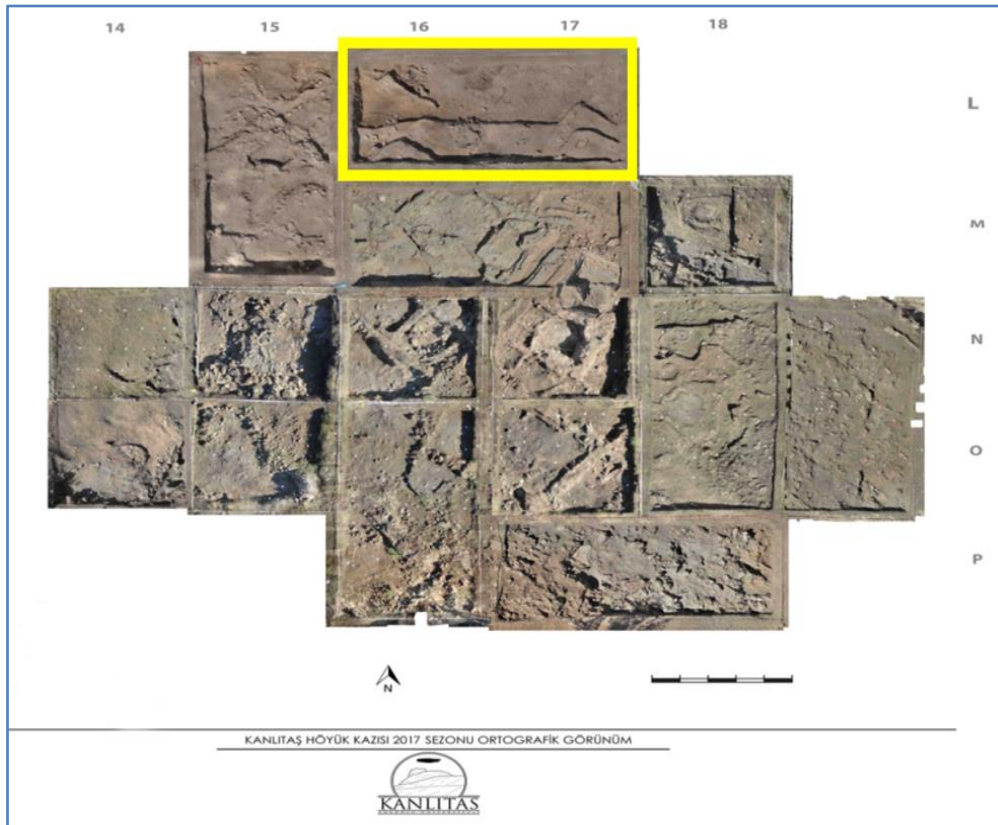

Figure 2: Orthographic view of Kanlıtaş Mound Excavation 2017 Season (with permission of Kanlıtaş Excavation and Research Project)

The findings in the first phase included freshwater shells, remains of chipped stone production, flat rubble, and sandstones. The objects identified as knives or cutting tools found near the left hand was thought to be grave goods, and flat stones were placed on certain parts of the skeleton (ribs, hip bones, leg bones, and ankles) (Photo 1) (Türkcan, 2017b).

The grave was found in a mixed-fill area next to the remains of a hearth, and an open-air area. The skeleton buried in the hocker (fetal) position was found to be complete (Photo 2). The bones are in their natural anatomical position and there is no interference with the integrity of the body. The bones belong to a woman in her 30s, and their preservation is generally good. However, many fractures and cracks are spread over all elements of the skeleton (Üstündağ, 2017).

Photo 1: First unearthed condition of grave flat rubble and sandstones just above the skeleton (with permission of Kanlıtaş Excavation and Research Project)

Photo 2: Grave and the skeleton in hocker position (with permission of Kanlıtaş Excavation and Research Project)

The presence of pathologies such as caries, calculus, alveolar loss, dental erosion, abscess, and enamel hypoplasia in all teeth, especially their relationship with nutrition, has been investigated. Dental caries is the destruction of hard tooth tissue by organic acids released as a result of the bacterial fermentation of carbohydrate-containing foods (Üstündağ, 2017). Many anthropological studies have shown that this medical phenomenon is rarely seen in hunter-gatherers, but is much more common in farmers and mixed subsistence groups such as hunter-gatherers/farmers (Larsen, 1995) (Hillson, 1996).

Dental pathologies, such as dental caries, antemortem tooth loss, and abscesses, were observed more frequently in most Neolithic skeletons and women during the Chalcolithic period (Alpaslan-Roodenberg, 2011). The frequent presence of dental caries and calculus in the skeletons in the Early Chalcolithic Period Aktopraklık (Eastern Marmara region, Bursa) has been interpreted as the presence of a mixed diet containing carbohydrates and proteins during the Neolithic and Chalcolithic periods (Lillie 2012). The dental pathologies of the skeleton also

indicate that the Kanlıtaş Early Chalcolithic period individuals had a carbohydrate-dominated diet or a mixed diet consisting of carbohydrates and proteins.

Archaeobotanical Results and Similar Samples in Anatolia

The plant remains obtained from the soil sample from the grave were remarkable for their taxonomic diversity (Table 1). A total of 13 different plant species were identified, mainly species belonging to the *Poaceae* family. Of these, *Triticum monococcum* (einkorn wheat) was the most common species in terms of number of seeds (39) (Photo 3). *Triticum dicoccum* (emmer wheat) (Photo 4), *Triticum aestivum* (bread wheat) (Photo 5) and *Vicia ervilia* (bitter vetch) (Photo 6) are among the cultivated species. On the other hand, wild plant species, which are also known as field weeds today and which are mixed into the crops during the harvesting of cultivated plants in agricultural areas, were also identified from the soil samples. Especially *Chenopodium sp.*, *Medicago sp.* and *Malva sp.* are among the most common species found in agricultural areas.

Given the variety of seeds, it is likely that these seeds were deliberately left in the grave in what may have been a ceremonial ritual.

Table 1: Plant remains recovered from the grave

Taxon	Seed numbers
<i>Triticum monococcum</i> (einkorn wheat)	39
<i>Triticum dicoccum</i> (emmer wheat)	4
<i>Triticum aestivum</i> (bread wheat)	13
<i>Vicia ervilia</i> (bitter vetch)	3
<i>Vitis sylvestris</i> (wild grape)	1
<i>Secale sp.</i> (rye)	4
<i>Bromus sp.</i> (bromes)	2
<i>Chenopodium sp.</i> (goosefoot)	33
<i>Medicago sp.</i> (medick)	11
<i>Malva sp.</i> (wood mallow)	8
<i>Asperula sp.</i> (woodruff)	4
<i>Carex sp.</i> (sedges)	3
<i>Teucrium sp.</i> (wall germander)	1

Photo 3: *Triticum monococcum* (einkorn wheat)

Photo 4: *Triticum dicoccum* (emmer wheat)

Photo 5: *Triticum aestivum* (bread wheat)

Photo 6: *Vicia ervilia* (bitter vetch)

Dating to the Early Chalcolithic Period in Central Western Anatolia, the burial is the oldest human remains in the region since there is no other known individual. The remarkable density of plant remains in the fill of the grave pit focused the research. During excavations in Anatolia, plant remains are often overlooked or unexamined in grave studies for many years. The emergence of this data is due to the increase and sensitivity of archaeobotanical studies in recent years. Therefore, archaeobotanical data on the graves of this period are naturally almost non-existent, especially in the excavations of the ancient period. After the Chalcolithic Period, with the Early Bronze Age, we see an increase in the findings indicating that plants were used in the burial traditions of the dead in the structure of societies.

The excavations at Baklatepe on the Aegean Coast yielded carbonized wheat remains in connection with the burial customs in EBA graves (Erkanal and Özkan, 1999). It is believed that a similar practice was also practised in the Kanlıtaş Höyük grave.

At Tilbeşar Höyük in Gaziantep in Southeast Anatolia, 50 terracotta pots were found in one of the chamber graves dating to the EBA and seeds and animal bones, which are thought to be funeral food, were found in various pots (Kepinski and Önal, 2008).

In addition to grave goods such as clothes, ornaments, seals and weapons, the excavations at Girnavaz (Mardin) in Southeastern Anatolia yielded items related to the burial

tradition in all graves dating to the 3rd millennium BC. These include various ceramic vessels containing wheat, lentils, meat, prepared food and beverages, as well as items and tools related to the cult of the dead. Smaller ceramic vessels containing food were left inside the graves, while the larger ones with their bases were left on the sides of the graves, and it is thought that these vessels were probably related to the burial ceremony (Erkanal, 1990).

In a pottery-type grave of a 6-year-old child found in the Early Bronze Age levels at Norşuntepe (Elazığ, Eastern Anatolia), it was found that cereal grains were sprinkled on the skeleton (Hauptmann, 1979).

Ökse (2004) states that the animal bones with slaughter marks and carbonised cereal grains found in the graves of the Third Millennium BC at Birecik (Şanlı Urfa) Gre Virike in the Middle Euphrates Basin of Şanlı Urfa are related to burial traditions. The barley and legume grains found in the upper remains of the EBA well grave at Gre Virike appear to have been sprinkled on the infants after burial (Ökse, 2006).

In addition to the seeds of plants, other parts of plants such as flowers were also used for ritual purposes in graves. In one of the Early Bronze Age graves at Titrış Höyük in Şanlı Urfa in the Middle Euphrates Basin, a vase containing a flower of the thistle plant preserved by mud and salt was found (Algaze, 1997).

To date, the plant remains from the graves have been categorized by plant species, but no numerical data have been provided. A more detailed study that can be compared with the results of Kanlıtaş Höyük was conducted in the EBA I cemetery of the recently excavated Eskişehir Early Bronze Age city of Küllüoba Höyük. In the study conducted by Özcan et al. (2024), very dense plant remains were obtained from the grave interiors and soil samples taken from the EBA I cemetery. To make an accurate comparison with the results of Kanlıtaş Höyük, only the plant remains obtained from a total of 10 samples taken from the grave interiors were used for comparison (Table 2). In Küllüoba Höyük results, seed counts were not included because of the lack of species distinction.

Table 2: Plant remains found in the graves of Kanlıtaş Höyük and Küllüoba Höyük

Taxon	Kanlıtaş Höyük (Early Chalcolitic Period)	Küllüoba Höyük (Early Bronze Age)
<i>Triticum monococcum</i> (einkorn wheat)	39	146
<i>Triticum dicoccum</i> (emmer wheat)	4	99
<i>Triticum aestivum</i> (bread wheat)	13	8
<i>Hordeum vulgare</i> (barley)	-	95
<i>Lens culinaris</i> (lentil)	-	98
<i>Pisum sativum</i> (pea)	-	43
<i>Vicia ervilia</i> (bitter vetch)	3	26
<i>Vitis sylvestris</i> (wild grape)	1	-
<i>Secale sp.</i> (rye)	4	-
<i>Bromus sp.</i> (bromes)	2	8
<i>Chenopodium sp.</i> (goosefoot)	33	35
<i>Medicago sp.</i> (medick)	11	1
<i>Malva sp.</i> (wood mallow)	8	-
<i>Asperula sp.</i> (woodruff)	4	-
<i>Carex sp.</i> (sedge)	3	6
<i>Teucrium sp.</i> (wall germander)	1	-
<i>Vaccaria pyramidata</i> (cow-basil)	-	115

<i>Astragalus sp.</i> (milkvetch)	-	1
<i>Galium sp.</i> (bedstraw)	-	99
<i>Lithospermum arvense</i> (field gromwell)	-	67
<i>Salsola sp.</i> (saltwort)	-	91
<i>Ziziphora sp.</i> (wild mint)	-	2
<i>Adonis sp.</i> (pheasant's eye)	-	3
<i>Alyssum sp.</i> (sweet alison)	-	3
<i>Carthamus tinctorius</i> (safflower)	-	1
<i>Rubus sp.</i> (brambles)	-	2
<i>Capparis sp.</i> (caperbush)	-	6
<i>Silene sp.</i> (campion)	-	5
<i>Fabaceae</i> (legume)	-	17
<i>Cyperaceae</i> (sedges)	-	44
<i>Malvaceae</i> (mallow)	-	9
<i>Caryophyllaceae</i> (pink family)	-	4
<i>Lamiaceae</i> (mint family)	-	2
<i>Papaveraceae</i> (poppy family)	-	8
<i>Polygonaceae</i> (knotweed family)	-	2
<i>Brassicaceae</i> (mustard family)	-	2
<i>Apiaceae</i> (celery)	-	1
<i>Thymelaceae</i> (fibre bark)	-	1
TOTAL	126	1050

When we evaluate the two mounds in the same region in terms of cultural plants, it is seen that there are differences as well as similarities. In both periods, cereals were more abundant than legumes. On the other hand, no seed remains of barley were found in the Kanlıtaş Höyük grave. While legumes are represented only by black-eyed peas in Kanlıtaş Höyük grave, legumes are represented by 3 different species, lentils, peas and bitter vetch in Küllüoba graves.

In terms of wild plant species, a total of 67 seed remains belonging to 9 species were found in Kanlıtaş grave, while a total of 535 seed remains belonging to 26 species were found in Küllüoba graves. The high number of seeds and species diversity here is due to both the higher number of graves and the fact that different plant species grow due to geographical differences.

Conclusion

The results obtained from this grave are very important as it is one of the earliest examples of such a phenomenon in Anatolia. The plants found in the graves provide an overview of plant use and cultivation at the site.

The archaeobotanical data from the grave is in line with the general archaeobotanical findings of Kanlıtaş Höyük between 2014-2018. These findings show that the Early Chalcolithic people of Kanlıtaş Höyük, who practised agricultural activities in addition to hunter-gathering, used agricultural products during ritual burials and that these products had an important place in the society.

The scattering of grain on graves is often associated with the rebirth of the seed. Similarly, plant seeds were scattered on graves during or after burial with the idea that people would start a new life after death. In many local practices in Anatolia, seeds such as wheat and legumes, which symbolize fertility, are still scattered on graves, which is a reflection of these practices today. In the SE corner of the coastal region of Cilicia around Adana, wheat and sugar

are sprinkled on the grave during the burial of the dead. The distribution of food or sugar to poor people and children during burial in the cemetery; the sprinkling of wheat or sugar on the grave is a gift distributed to the souls of the dead. As it is known, grave gifts are the most valuable and sacred assets of each society and are bloodless sacrifices given on behalf of the spirits (Çıblak, 2002).

In SE Anatolia, Gaziantep district, there is a practice called 'töhüt'. In this practice, chickpeas are prayed to, soaked and planted in the grave. It is believed that the sins of the deceased will be washed away every time the chickpeas sprout and green up, every time they sway in the wind (Anonymous, 2024).

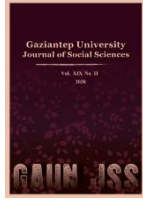
The grave findings of Kanlıtaş Höyük individuals, the findings obtained from the mound during the archaeobotanical studies and other archaeological findings recovered during the excavations indicate that a hunter-gatherer society in Central Western Anatolia was also engaged in agricultural activities during the Early Chalcolithic Period. One of the most important of these findings is the traces of lithic silica on some flint knives recovered during the excavations. The localization of silica lustre on the sickle blades suggests that they may have been used by attaching them vertically to the handle (Kolankaya-Bostancı, 2006). Since the mound is located in a wetland area, it is thought that the mound was used for harvesting grain as well as cutting the reeds around the mound. This situation also provides important information about the tools used by the people of the period in agricultural activities. In addition, charred plant remains were found around some grinding stones found in the workshop areas and garbage pits of Early Chalcolithic settlement This suggests that these grinding stones may have been used to grind grains for food preparation.

As a result of this study, the importance of archaeobotanical studies has once again revealed the importance of archaeobotanical studies as it creates an interdisciplinary interaction in better interpretation of the data to be obtained from archaeological sites. In archaeobotanical studies to be carried out in archaeological excavations, graves and cemetery areas should be excavated more carefully and carefully, and much more results should be obtained from these areas.

References

- Algaze, G. (1997). Excavations at Tiritiş Höyük: The 1995 season. *18. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (s.121-136). Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Alpaslan-Roodenberg, M. S. (2011). A preliminary study of the burials from Late Neolithic-Early Chalcolithic Aktopraklık. *Anatolica*, 37, 17-43. <https://doi.org/10.2143/ANA.37.0.2073783>
- Anonymous. (2024). *Türkiye Kültür Portalı*. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/kulturatlasi/olum>
- Çıblak, N. (2002). Anadolu'da ölüm sonrası mezarlıklar çevresinde oluşan inanç ve pratikler. *Türk Kültürü*, Y.XL, 474, 605-614.
- Erkanal, H. (1990). 1988 Girnavaz Kazıları. *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (s.261-274). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Erkanal, H. and Özkan, T. (1999). Bakla Tepe Kazıları. Özkan, T. and Erkanal, H. (Ed.), *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi*, (s. 12-42). İzmir: İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü.
- Güngördü, F.V. (2017). Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi'nde seramik öncesi Neolitik dönem ölü gömme gelenekleri ışığında dönemin sosyal yapısı hakkında bir değerlendirme. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 9, 175-196.
- Hauptmann, H. (1979). Norşun Tepe Kazıları 1973. *Keban Projesi 1973 Çalışmaları, ODTÜ Keban Projesi Yayınları*, (s.43-60). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hillson, S. (1996). *Dental anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hristova, I. (2015). The use of plants in ritual context during Antiquity in Bulgaria: overview of the archaeobotanical evidence. *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, 5(2), 117-135.
- Kepinski, C., Önal, M. (2007). Tilbeshar 2006: New evidence from Early and Middle Bronze. 29. *Kazı sonuçları toplantısı*, (s.193-207). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.
- Kolankaya-Bostancı, N. (2016). Kanlıtaş Höyük 2016 yılı malzeme gruplarının değerlendirmesi. *Kanlıtaş Höyük (Eskişehir/İnönü) 2016 yılı kazı çalışmaları raporu* (s.89-107). <https://www.kanlitas.com/assets/files/2016.pdf>
- Larsen, C. S. (1995). Biological changes in human populations with agriculture. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), 185-213. <https://doi.org/10.1146/ANNUREV.AN.24.100195.001153>
- Lillie, M., Budd, C., Alpaslan-Roodenberg, S., Karul, N. and Pinhasi, R. (2012). Musings on early farming communities in northwest Anatolia; and other flights of fancy. *Interdisciplinaria archaeologica, Natural Sciences in Archaeology*, 3, 11-22. <https://doi.org/10.24916/iansa.2012.1.1>
- Ökse, A. T. (2004). Gre-Virike kazılarının Anadolu arkeolojisine kazandırdıkları. *Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, 21, 19-23.
- Ökse, A. T. (2006). Early Bronze Age graves at Gre Virike (period II b): An extraordinary cemetery on the middle Euphrates. *Journal of Near Eastern Studies*, 65(1), 1-37. <https://doi.org/10.1086/504902>
- Özcan, C., Balcı, H. and Türkteki, M. (2024). Bitkilerin ritüel dünyadaki yansıması: Küllüoba Höyüğü İlk Tunç Çağı I mezarlığının arkeobotanik değerlendirmesi. *37.Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (s.7-19). Ankara.
- Reed, K., Ghica, V., Smuk, A., Dugonjić, A., Mihaljevic, M., Filipović, S. and Balen, J. (2022). Untangling the Taphonomy of Charred Plant Remains in Ritual Contexts: Late Antique and Medieval Churches and Graves from Croatia. *Journal of Field Archaeology*, 47(3), 164-174. <https://doi.org/10.1080/00934690.2021.2022274>
- Türkcan, A. (2017). *Kanlıtaş Höyük (Eskişehir/İnönü) 2017 yılı kazı çalışmaları raporu*. <https://www.kanlitas.com/assets/files/2017.pdf>
- Türkcan, A. U. (2010). Kanlıtaş Höyük ve civarı İnönü Eskişehir yüzey araştırması. 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (s.303-328). Ankara: Allame Tanıtım ve Matbaacılık Hizmetleri.
- Türkcan, A. U. (2017). *At the crossroads: changing Chalcolithic settlements*. Dietz, S., Mavridis, F., Tankosic, Z. ve Takaoğlu, T. (Ed.), *Communities in transition the Circum-Aegean area during the 5th and 4th millennia BC* (s.556-566). United Kingdom: Oxbow Books.
- Türkcan, A. U., Ertemin, D. (2021). The inner western Anatolian prehistoric period Porsuk culture the Kanlıtaş Höyük Project 2018 final excavation report. Steadman, S. and McMahon, G. (Ed.), *The Archaeology of Anatolia: Volume IV* (s. 33-44). Cambridge Scholars Publishing.
- Üstündağ, H. (2017). Kanlıtaş kazısı 2017 yılında bulunan insan iskeleti antropolojik rapor. *Kanlıtaş Höyük (Eskişehir/İnönü) 2017 Yılı Kazı Çalışmaları Rapor*, 141-149. <https://www.kanlitas.com/assets/files/2017.pdf>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Schelling'in Transandantal İdealizm Dizgesi ve Başlangıç İlkesi Sorunu

Schelling's System of Transcendental Idealism and the Problem of Supreme Principle

Ahmet Cüneyt GÜLTEKİN^{a*}

^a Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0748-9334

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Şubat 2024

Kabul tarihi: 16 Ağustos 2024

Anahtar Kelimeler:

Başlangıç ilkesi,
Transandantal idealizm,
Özbilinç,
Öznellik.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: February 19, 2024

Accepted: August 16, 2024

Keywords:

Supreme principle,
Transcendental idealism,
Self-consciousness,
Subjectivity.

ÖZ

Düşünmenin bir başlangıç ilkesi ile harekete geçmesi ve bu ilke yoluyla felsefenin bir dizge içinde kendini sunması Schelling'in transandantal idealizmini belirler. Filozofun dizgesinde koşulsuz bir ilke olarak ortaya konulan özbilinç, başlangıç sorununa ilişkin bir çözüm girişimidir. En yüksek ilke olarak özbilinç, öznel ve nesnel olanın birliğinin sağlanmasına dönük bir nihai zemin ile kendisinin nedeni ve sonucu olan bir mutlak ortaya koyar. Bu birlikte ben (zihin) ve doğa birbirlerini gerektiren bir ilişkide çakışmakta ve 'ben' hem özne hem de kendisi için bir nesne olmaktadır. Bu transandantal birlik, bilginin de bir koşulu olarak, başlangıç ilkesinden bütün bir dizgeyi türetmeyi olanaklı kılar. Dolayısıyla ilk ilkenin bulgulanışı ve ne olduğu dizgenin genel karakterini ve yapısını da belirlemektedir. Bu bağlamda bu çalışmada Schelling'in dizgesinin ilk ilkesine ilişkin bir çözümleme yapılarak başlangıç ilkesi sorununun önemi gösterilecektir. *Transandantal İdealizm Dizgesi* yapıtı çerçevesinde filozofun Spinoza, Kant ve Fichte'den farkı da ortaya konulacak, bu doğrultuda düşünmenin ve bilginin kendini ilk ilkeyle meşrulaştırma zemini açığa çıkarılacaktır. Bu çerçevede Schelling'in yaklaşımı özellikle Spinoza'nın açıklamakta eksik bırakmış olduğu öznelliğin öne çıkarılışı olarak da okunabilir. Ayrıca var olma ve bilmenin başlamasının olanağı olarak bir ilkenin bulgulanması düşünme süreçlerinin işleyişinin koşulu olarak tespit edilmekte ve ontolojik ve epistemolojik açıklamalar için kökensel bir zemin olarak kritik bir önem taşımaktadır.

ABSTRACT

Schelling's transcendental idealism is determined by the necessary motivation of thinking within a principle and presenting philosophy as a system grounded on this principle. In his System, the immediate and direct principle of knowledge provides a solution to the problem from which all knowledge begins. Self-consciousness, as the highest principle of knowledge and a kind of knowing, posits an absolute that is both the cause and effect of itself. On this ultimate ground, self-consciousness unifies the subjective realm with objective nature, attaining the identity of subjective and objective. The whole system can be deduced from the supreme principle of knowledge within this transcendental unity. The general character of the system is determined by the structure of this establishing principle. Within the framework of the *System of Transcendental Idealism*, the difference from Spinoza, Kant, and Fichte will be revealed, thus the self-positing ground of systematic thought and knowledge from the first principle will be explicated. In this regard, Schelling's approach can be read as the highlighting of the subjectivity that Spinoza failed to explain and left incomplete. Furthermore, the positing of a principle as the possibility of the beginning of being and knowing is identified as the condition for the starting of thinking processes and is crucial as a foundational basis for ontological and epistemological elucidations.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: acgultekin@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Starting point, in an ordinary sense, may be a trivial notion for every process, event or system. Grounding any kind of step has to be a critical condition for their existence and conception. It seems a principle that functions as a starting point should be postulated to be a supreme one to begin with at the very beginning. In this context, the principle of Schelling's transcendental idealist system is subjective, in other words, it shows the characteristic of the absolute principle of an idealist system; because the principle that can be direct and immediate in transcendental philosophy, that is, in the science of all knowledge, sets as its goal to put the subjective in the foreground. According to Schelling, there can only be one principle and it is also the highest principle of knowledge. Subjective and objective are so united that they can be considered to be identical. First of all, it is possible to understand the coincidence of a subjective with an objective within the system by explaining that the unity of the subjective and the objective, the ideal and the real, is established by the 'self' as both subject and object of itself. In other words, in the unconditionality of the principle, the absolute identity of the subjective and the objective must be brought into question. As it is through the act of self-consciousness, the self becomes an object to itself; it is an object that exists by knowing of itself; the identity of subject and object occurs in self-consciousness. The system of transcendental idealism can only establish itself in the unity of theoretical philosophy (idealism) and practical philosophy (realism). In this respect, idealism and realism mutually presuppose and complement each other in the system of Schelling. This reciprocal presupposition of these two together completes the system and the whole activity is derived from self-consciousness. As a result, the transcendental unity of the subjective and the objective in the system is given and made possible in self-consciousness as the highest principle.

As the highest principle of knowledge and as a kind of knowing, self-consciousness, posits an absolute that is both cause and effect of itself. On this ultimate ground, the identity of subjective and objective, namely self and nature, attains in a concurrent act of self. So self-consciousness may unify a subjective realm with an objective nature. Within this transcendental unity, the whole system can be deduced from the supreme principle of knowledge. Therefore, the structure of this establishing principle determines the general character of the system. So this is the founding starting point of the system in Schelling's philosophy. In this idealist philosophy, which takes the subjective side as the starting principle, self-consciousness as the consciousness of the self, is the absolute starting point. Since this point requires the grounding of objectivity, it is also an absolute subject. The act of becoming conscious of oneself is described as the constitution of objectivity and the world also. Therefore, the first principle, which is the knowledge of self-consciousness, is an absolute act from which the transcendental philosopher acts by making the subjective the object. In this sense, transcendental knowledge is a knowledge of itself in the sense that it is purely subjective. In the positing of the supreme principle as the knowledge of self-consciousness, Schelling opposes Kant's criticism, in which subject and object are separated, and Spinoza's monism in the first place. And Schelling's approach can be read as the highlighting of the subjectivity that Spinoza left incomplete to explain.

To sum it up, Schelling, in his approach to the transcendental idealism system, has revealed that there must be a first and supreme principle that is the initiator of the system. Aiming to establish a complete system, the philosopher presents this system as transcendental idealism and describes the principle of the system. Against Spinoza, he argues that the foundation cannot be an object and that in any case, the beginning has to proceed from a subjective one. In this sense, the principle of transcendental idealism provides the unity of the subjective and the objective, the ideal and the real, through the productive activity of the 'self'. So self-consciousness as the highest principle of knowledge in transcendental idealism unifies the subjective ideal and the objective real. In this sense, the beginning can be thought of as the end and the end as the beginning, so in the context of Schelling, the problem of beginning in philosophy manifests itself as the same as the problem of ending.

Giriş

Felsefenin kendisini bir başlangıç motifi yoluyla açıklaması ve düşüncenin bir başlangıç ilkesi doğrultusunda harekete geçmesi, felsefe tarihinde çoğunlukla kaçınılmaz bir tema olarak kendisini göstermektedir. Her süreç, olay ya da dizge ilkece kendisinden kaynağını aldığı ve başladığı bir çıkış noktasına ihtiyaç duymaktadır. Bu durum bir başlama sorunu olarak felsefenin açılışını, sürdürülüşünü ve bir süreç düşüncesini içinde taşır. Modern felsefenin de bu anlamda, bir başlangıç ilkesi olarak felsefenin koşulsuz bir ilk ilkesini bulma girişimi olarak kendisini ortaya koyduğu söylenebilir. Böyle bir girişim, felsefi dizgelerin bütünlüklü bir yapı anlayışı çerçevesinde kurulması doğrultusunda ilk ilkenin bulgulanmasıyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla ilk ilkenin bulgulanışı ve ne olduğu tüm dizgenin genel karakterini ve yapısını da belirlemektedir. Ancak bu noktada daha da kritik ve kökensel olan sorun, her ilkeden daha öncelikli bir üstünlüğe sahip olan ilksel bir başlangıç düşüncesinin ortaya konulması ve bunun temel bir kaynak olarak çözümlenmesidir.

Bu izlek doğrultusunda Aristoteles'in *Metafizik* adlı yapıtında en yüksek ilkelerin bilimi olarak konumlandığı "ilk felsefe" olarak metafizik anlayışında kendileri aracılığıyla diğer şeylerin bilindiği başlatıcı ilkeler söz konusu edilmektedir.

Şimdi ilk ilkeler ve nedenler en fazla bilinebilir olan şeylerdir. Çünkü onlar sayesinde ve onlar aracılığıyla bütün diğer şeyler bilinirler. Onların kendileri, kendilerine bağlı olan şeyler aracılığıyla bilinmezler. Her şeyin hangi amaçla yapılması gerektiğini bilen, bilimler içinde en üstün, herhangi bir bağımlı bilimden daha üstündür. Bu amaç, her şeyin iyiliği ve genel olarak doğanın bütününde en yüksek iyi olan şeydir. Bütün bu ölçütler söz konusu adın aynı bilime ait olduğunu göstermektedir. Bunun ilk ilkeler ve nedenleri araştıran bir bilim olması gerekir (Met. 982b1-982b10).

Bir başlangıç ilkesinin zorunluluğunu ortaya koyan Aristoteles, metafiziği de bu ilkeleri inceleyen bir araştırma alanı olarak görmüştür. Bir dizge olarak varlık ve düşünce yapılarının kurucu ve başlatıcıları olacak şekilde bulgularan ilkeler, yine ilkece tek ve yüksek bir başlatıcı ilkeye geri götürülebilir. Dolayısıyla bir kaynak olarak düşüncenin veya düşünce dizgesinin açılışını ve kuruluşunu sağlayan ilke, tek ve temel bir başlangıç ilkesi olmak durumundadır. İşte Schelling bu noktada yüksek ve tek bir ilke olması gerektiğini belirtir (1993, s. 15). Bu açıdan dizgeyi bütünlüklü bir şekilde bir başlangıç ilkesinden türetmenin özelliği, başlangıç düşüncesinden dolayı bir süreci de gerektirmekte ve ayrımı da açıklayan bir birliği olanaklı kılan bir ilkenin bulgulanmasını beraberinde getirmektedir.

Bu bağlamda bu çalışmada Schelling'in dizgesinin ilk ilkesinin betimlenmesi, başlangıç ilkesi sorununun önemini daha net bir şekilde gösterecektir. Böylece *Transandantal İdealizm Dizgesi* (1800) yapıtı çerçevesinde düşüncenin ve bilginin kendini meşrulaştırma zemininin nasıl açığa çıkarıldığı da ele alınacaktır. Öncelikle Schelling'in transandantal idealist dizgesinin ilkesi öznel, yani idealist bir dizgenin başlangıç ilkesi özelliğini gösterir; çünkü transandantal felsefede, yani tüm bilgi sistemine ilişkin bilimde dolaysız ve doğrudan olabilecek ilke öznel olanı öne almayı hedefi olarak belirler (1993, s. 16). Schelling bu yapıtında idealizmin formülasyonunu "ben" in varolan her şey olduğunu ifade ederek yapar (1993, s. 34). "Ben" idealizm için kaçınılmaz bir ilke olarak kendisi yoluyla, her şeyin kendisinde içerildiği ve dizgeyi kuran koşulsuz bir ilke olarak kendisini göstermektedir. Bu ilkenin nesneliliğin de kendisinden çıktığı ya da daha doğrusu Schelling'in dizgesine göre nesneliliği de olan bir ilke olarak iş gördüğü söylenebilir. Şöyle ki; nesnel olanı temel alıp ondan öznel olanı ortaya çıkarmak nasıl ki doğa-felsefesinin sorunu ise, öznel olanı ilksel ve mutlak olarak öne çıkarıp nesnel olanın ondan çıktığını ortaya koymak da transandantal felsefenin sorunudur (1993, s. 7). Bu noktada Schelling doğa-felsefesi ve transandantal felsefenin, genel olarak felsefede olası iki doğrultu olduğunu söylemekte ve felsefenin esas olarak ilkin öznel olandan (zihinden) bir nesnel olan (doğa) çıkartmak ya da türetmek olduğu konusunda iddiada bulunmaktadır.

Dolayısıyla ilkenin kuşatıcı ve bütünleştirici özelliği, onun en yüksek, tek ve koşulsuz bir ilke olmasını da gerektirmektedir.

Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için transandantal idealizm dizgesinin öznel ve nesnel, ideal ve real, bilinçli ve bilinçsiz olanın karşılıklılığının ve çakışmasının gösterilmesi yolundaki temel hedefi ortaya konulmalıdır. Yani en yüksek ilke olarak konumlandırılan özbilincin, transandantal idealizm dizgesi içinde tüm bilmenin sınırı olması dizgenin bütünlüğü içinde gösterilmelidir. Öznel olanı en ilk ve en başta gelen unsur olarak konumlandıran bir bilimin görevi de tüm bilginin en yüksek ilkesinin bulgulanmasıdır (1993, s. 16). Bu bakımdan felsefe bilginin koşulsuz ilkesinin aranmasına ilişkin bir etkinliğin temsilidir. Herhangi bir dizgeyi değil, diğer tüm olanaklı bilgilerin de ilkelerini temin edecek bir meta-dizge olarak nihai ilkelerin dizgesinin peşine düşer (Limnatis, 2008, s. 130).

Dizgenin Başlangıcı

Öncelikle dizge içerisinde özneliğin nesnellikle uyuşturulmasının (çakıştırılmasının) anlaşılır kılınması; “ben”in hem özne hem de kendisine nesne olması yoluyla öznel ve nesnel olanın, ideal ve real olanın birliğinin kurulmasının açıklanmasıyla olanaklıdır. Bir başka deyişle, ilkenin koşulsuzluğunda öznel ve nesnel olanın mutlak özdeşliği söz konusu edilmek zorundadır. Schelling’e göre transandantal idealizm dizgesinin ancak kendisini teorik felsefe (idealizm) ve pratik felsefe (realizm) birlikteliğinde kurmasının anlamı da budur (1993, s. 41). Bu açıdan idealizm ve realizmin birbirini karşılıklı olarak gerektirmesi ve birbirini tamamlayıcı olarak sunulması transandantal idealizm dizgesinin ayırıcı bir özelliği olarak durur. Yani ideal bir etkinlik olarak düşünüldüğünde sınırın “ben” tarafından koyulması idealizmi açığa çıkarırken, real bir etkinlik üzerinden “ben”den bağımsız olan bir realizm açığa çıkar. İşte Schelling’in iki etkinliğin birlikte düşünülmesi üzerine üçüncü bir yaklaşım olan ideal-realizmin açığa çıkacağını söylediği görüş, transandantal idealizm olarak adlandırdığı birlikli dizgedir (1993, s. 41).

Bu çerçevede Kant’ın transandantal idealizmi mutlak anlamda bir realizm olarak görmesi Spinoza ve Schelling arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Bu yaklaşım Schelling’in dizgesinin Spinozacı monizmden ayrımını ortaya koyarken, aynı zamanda tek taraflı bir öznel idealizmden de uzaklığını göstermektedir. Mutlak anlamda realizm, transandantal idealizm ve ideal-realizm birbiriyle eşitlenmiş olmaktadır (Norris, 2022, s. 3). Kant’ın bakışını açmak gerekirse, transandantal idealizm onun için bilginin sınırlarını fenomenal olan ile kendinde-şey ayrımı yoluyla çizmekte ve bilgiyi sınırlı bir alan için olanaklı görmektedir. Kanta’ya göre transandantal idealizm bir tür empirik realizm olarak görülebilecek şekilde deneyimlerimizin kendisi ve nesnelere ile deneyime konu olan nesnelere arasındaki ikilikten yola çıkarak öznenin bağımsız nesnelere varlığını ortaya koyar. Yani temel bir düalist yapıyı korur. İşte post-Kantçı idealistler için her durumda aşılması gereken bu durum, felsefenin skandalıdır. Erken Alman idealizmi bu Kantçı düalizmi çözecek monistik dizgelerin peşine düşmüştür. Schelling’in transandantal idealist dizgesi bu noktada idealizm ve realizm karşıtlığını aşacak bir perspektif sunacak şekilde formüle edilmektedir. *Dizge*’si hem Kant’ın düalizminden hem de Fichte’nin tek taraflı öznellik kuramından kaçınmaktadır. Bu esnada Spinozacı bir ayrılaşmamış monizmden de kendisini uzak tutmaktadır (Sturma, 2000, s. 216-217). Ayrıca Alman idealizminin transandantal temellerinin kendini koşulsuz bir şekilde koyan öznellik fikriyle yönlendirildiği göz önünde bulundurulursa, Schelling’in bu için özneliği doğanın ve zihnin özdeşliği iddiası ile nesnellikle buluşturmaya çalıştığı söylenebilir (Sturma, 2000, s. 220-222). Bu açıdan ideal ve real etkinliklerin birbirini gerektirme ve karşılıklı olarak içerme ilişkisi, ilkenin bütünü vermesi ve bütünde de ilkenin verilmesi, başlangıcın sonu ve sonun da başlangıcı içermesi anlamına gelir. Bir bakıma öznel ve nesnel olan temelindeki tüm ayırım ve karşıtlıklar

(ideal-real, tin-doğa, koşulsuzluk-koşulluluk, sınırsızlık-sınırlılık, özgürlük-zorunluluk), yani dizge kapsamında iç içe geçen her şey ilkede bulunmaktadır.

Tüm bilgi, bir nesnel olanın bir öznel olanla uyumuna (çakışmasına) dayanır. Çünkü biz sadece doğru olanı biliriz ve doğruluk genel olarak tasarımların nesnelileriyle çakışmasında ele alınır. Bilgimizde tüm salt *nesnel olanın* özsel nosyonunu *doğa* diye adlandırabiliriz. Buna karşı olarak tüm *öznel olanın* nosyonu ‘ben’ (self) ya da *zihin* (intelligence) olarak adlandırılabilir. Bu iki kavram birbirine bağımlı olarak karşılaştırılmıştır. ... her bilimede bu ikisinin karşılıklı olarak buluşması ya da çakışması zorunludur, sorun bu çakışmanın açıklanmasıdır (Schelling, 1993, s. 5).

Bilmede bu iki yanın çakışması sorunundan yola çıkılsa da temel amaç merkezî bir rol oynayacak olan öznel ilkenin bulgulanmasıdır. Transandantal idealizm dizgesinin bu birlikli yapısı, ilk ilkenin koşulsuzluğu içinde hâkim bir unsur olarak dizgedeki temel işlevi sağlamaktadır. İdealizm genel anlamda gerçekliğin doğasının yalın bir şekilde zihinsel ya da tinsel olduğunu iddia ederken; transandantal idealizm zihin (“ben”in) ile doğanın, özne ile nesnenin transandantal birliğinin bilginin bir koşulu olduğunu öne çıkarmaktadır. Bu birlikli yapının sergilenmesi adına Schelling bilgedeki iki unsurdan birisine öncelik verildiği takdirde diğer unsura ulaşılması gerekeceğini düşünür (1993, s. 7). Aslında birbirinin tamamlayıcısı olan bu iki bilimin ortaya konulması ve birbiri içinde eritilmesi görevinin gerçekleştirilmesi, aynı zamanda bir başlangıç sorununun her zaman için söz konusu edilmek zorunda olduğunu da göstermektedir.

Bu bağlamda sorunun tarihsel zemini düşünülecek olursa, Kant’ın kritik felsefesinde anlama yetisi aracılığıyla deneyimin nesnelere olan fenomenal alanla kendinde-şey alanını birbirinden ayırması, Schelling’in öznel ve nesnel olanı, zihin ve doğayı birleştirme düşüncesini, bir bakıma Kant’ın keskin bir şekilde böldüğü iki dünyayı birleştirme projesini tetiklemiştir. Dolayısıyla bilinmeyen bir kendinde-şey düşüncesinin yol açtığı Kantçı ontolojik kuşkuculuk Fichte, Schelling ve Hegel’in felsefelerini yönlendirmiş ve Alman idealizminde bunu aşmaya dönük bir hedef oluşturmuştur (Limnatis, 2008, s. 43). Ayrıca söz konusu ikiliği aşmak açısından başlangıç ilkesinin önemli bir işlevi vardır. Bu doğrultuda başlangıç ilkesinin Fichte’de “Ben’in kendisini mutlak olarak koyması” şeklinde sunulması yine transandantal felsefede tek taraflı bir öznelliği örneklendirmektedir. Fichte birbirine karşı olan Kantçı kritik felsefe ve Spinozacı felsefeyi iki tutarlı dizge olarak sınıflandırmış olsa da ikisinin de ilk ilkeyi bulgulamanın eşiğinde kaldığını ve başarılı olamadıklarını söylemiştir (Schnell, 2021, s. 90). Fichte transandantal felsefeyi Kantçı düalizmi reddederek savunmuş, Ben’in özdeşliğini vurgulayarak özneyi öne çıkarmıştır; ancak Schelling dizgesinde transandantal olanı içkin olanla tamamlayarak Fichteci özne-nesne özdeşliğini tersine çevirip özdeşliği gerçek nesne olan doğa ile ilişkili kurmuştur. Ve özdeşliği doğal gerçekliğin içinden kurulan Mutlak’ın yapılanması şeklinde betimler (Limnatis, 2008, s. 127). Bu açıdan transandantal idealist bir dizgenin nesnellığe de yer açacak şekilde koşulsuz bir ilk ilkeyi başlangıç ilkesi olarak bulgulama çabası Schelling’de görülmektedir. Schelling de dizgesinin ilkesine ilişkin koşulsuzluk fikrini ortaya koyarken Kantçı farklı türden koşullama türlerini ihmal etmiş olsa da Kant’tan etki almıştır. Felsefesinin ilk başlangıç ilkesinin koşulsuz olması gerektiği iddiası Kant’la koşutluk gösterir (Watkins, 2014, s. 12). Ancak Kant’tan farklı olarak Schelling özellikle farklı türden koşullama ilişkilerinin tümünden metafiziksel olarak önce gelen ilk temel ilkeyi belirlemeye odaklanmıştır denilebilir ve ilke hem biçim hem içerik olarak koşulsuz olmalıdır; buna göre koşulsuz olan bağımsız ve mutlak olandır (Watkins, 2014, s. 30-31).

Başlangıç ilkesinin koşulsuz olmasına ilişkin Schelling’in erken düşüncesinde de yani *Dizge*’den önce, kritik belirlemeler söz konusudur. Diğer bilgiler yoluyla ulaşılacak bilgilerin koşullu olduğunu, böylece bilgi zincirinde bir koşullu bilgiden diğerine geçileceğini ve bunun stabil olmayan bir şekilde *ad infinitum* yol açacağını ifade eder. Dolayısıyla tüm diğer bilgilerin dayanacağı nihai bir nokta ve koşullu olanların karşıtı bir koşulsuzluk ilkesi var

olmalıdır (Schelling, 1980, s. 72). Felsefenin bir bilim olarak düşünüldüğü yerde koşulsuz olan nihai bir ilke zorunludur. Schelling bu noktada ilkenin özne ve nesne ikiliğinde nasıl koyulması gerektiğini belirler. “Özne ancak bir nesne ile düşünülebilir ve nesne de bir özne ile, ikisi de karşılıklı olarak koşullandığından her ikisi de koşulsuz olanı içeremez” (1980, s. 74). Bu durumda hem öznenin hem de nesnenin koşulsuzluk için çıkış noktası yapılması başarısızlığa uğrayacaktır. Schelling koşulsuzun asla bir nesne olmayan *mutlak Ben*’de bulunması gerektiğini düşünür. Kendisi yoluyla kendisini koyan bir *Ben* çıkış noktası olmalıdır. Schelling’e göre mutlak ben ile karşıtlık içinde koyulmayan bir Ben-olmayan kendi içinde çelişkili olan bir dogmatizmdir. Ben-olmayan’ın herhangi bir Ben’den önce koyulması olarak dogmatizmin ilkesi, koşulsuz olanı sağlayamaz. Bu açıdan düşünür Spinoza’nın dizgesini kusursuz bir dogmatizm olarak görmekte ve dizgesinde Ben-olmayan olarak mutlak bir nesne koyduğunu söyleyerek eleştirmektedir (1980, s. 78). Dolayısıyla Schelling Alman idealizminin başat tüm düşünürlerinin yaptığı gibi Spinoza’yla olan hesaplaşmasını bu çerçevede gerçekleştirmektedir.

Bu bağlamda eğer doğa, yani nesnel olana öncelik verilirse, nesnel olan ile çakışması gereken öznel olanın ona nasıl eklendiği sorusu, eğer öznel olana öncelik verilirse nesnel olanın ona nasıl ekleneceği sorusu yanıtlanmak durumundadır. Ancak Schelling için bu iki sorunun ve gerektirdiği yanıtların bir ve aynı dizge içinde yanıtlanması olanaklı olmalıdır. Doğa felsefesi ile transandantal felsefe, bir ve aynı bütünlüklü dizge içinde felsefenin (transandantal idealizm dizgesinin) zorunlu iki temel bilimidir. Dolayısıyla bilme birbirine bağımlı olarak varsayılması gereken ve birinin diğerini gerektirdiği iki unsura sahip ise, bu iki bilim birbirini zorunlu olarak gerektirecektir. “Zorunlu olarak *iki* bilim olmalıdır ve bir kutuptan başlayıp da diğerine ulaşmamak olanaklı değildir” (1993, s. 6).

Bu doğrultuda doğa bilimi, nesnel olandan öznel olana, yani zihinsel olana geçme eğilimi göstermektedir ve tamamlanmış bir doğa bilimi, doğa yasalarının sezmenin ve düşünmenin yasalarına tinselleştirilmesi olarak açıklanır. Doğanın en yüksek amacı da kendisinin kendisine bir nesne olması olmaktadır. Bu yolla Schelling Spinozacı tözsel monizm anlayışına ve doğanın ve var olan her şeyin bilinçten, yani öznel olandan yoksun olarak tasarılanmasına eleştiri getirmektedir. Spinoza’dan bir natüralist olarak görülmesi bir yana, radikal monizmi de realizmin en yüksek formu olarak görülmektedir ve Schelling’in Spinoza’yı takip etmeyi bırakmasının asıl nedeni de budur (Norris, 2022, s. 6). Schelling’e göre ancak doğa biliminin öznel olana geçme eğilimi yoluyla doğaya zihninin (öznel olanın) eklenebileceği düşüncesi anlamlı kılınabilir ve doğa bilimi bir doğa felsefesi olur (1993, s. 6). Bu yüzden doğanın içinden doğayı tasarımıyacak bir şeyin türetilmesi, öznel olanı içeren organik bir doğa anlayışını gerekli kılmaktadır. Bu yolla Schelling doğayı, kendini durmaksızın açan ve üreten organik bir bütünlük olarak kavramaktadır (Soykan, 2006a, s. 11).

Transandantal idealizm dizgesine göre birbirlerini bağımlı olarak varsayan ve biri diğerini gerektiren iki kutup, biri ortadan kalkınca diğeri de ortadan kalkacak kadar birbirlerine yakın, hatta özdeşdir. Schelling’in bütünlüklü bir dizge oluşturma girişiminde bu özdeşlik anlayışı, “aynı”nın farklı boyutları olarak ideal ve real olanın birliğini ve tamamlayıcılığını göstermektedir. İdeal olan ve real olan birbiri içine geçmiştir. Kendine özgü metafiziksel bir çerçeve olarak ideal-realizm, Spinoza’nın monizmindeki yalın özdeşlikle karşıtlık oluşturarak mutlak bir özdeşlik iddia etmektedir (Norris, 2022, s. 4). İdealizm ile realizmi birbirine bağlayarak farklılıklarını da koruyan ideal-realizm Schelling’in özdeşlik felsefesinde mutlak bir özdeşlik anlayışı sunar. Bu anlamda transandantal felsefe de zihinden doğayı türetmektedir. Bunu ilksel ve mutlak olarak öznel olandan nesnel olanı çıkararak yapar. Realizm ve idealizm karşıtlığı bu yolla felsefenin iki olanaklı bölümü olarak doğa felsefesi ve transandantal felsefenin birliğinde birbirinin içinde eritilmektedir. Yani doğa felsefesine paralel olarak

transandantal felsefe de öznel olanın nesnel kılınmasını, kendisini gerçekleştirmesini söz konusu etmektedir. Sonuç olarak dizge içinde öznel olanla nesnel olanın transandantal birliği, en yüksek ilke olarak özbilinçte verilmekte ve olanaklı olmaktadır. Çünkü özne olan yine bilince getirilerek nesnel kılınmaktadır. Öznenin kendisi nesnel bir şey olarak sunulmaktadır. Böylece bilgi, bu çakışma içinde hem öznel olanı hem de nesnel olanı içermektedir.

Dolayısıyla diğer bütün kesinliklerin dolayım lanacağı bir kesinlik, felsefenin bu ilk ilkesinde içerilmelidir. Bilme ancak kendi ilkesine geri döndüğü takdirde tamamlanmış sayılabilir. “Transandantal felsefe bu *özdeşliği* gösterebildiği ölçüde tamamlanabilir ve bu onun tüm sorununun –*kendi ilkesinde* ‘ben’ en yüksek çözümdür” (Schelling, 1993, s. 12). Bu açıdan transandantal idealizm dizgesinde olgusal bilgi için ilkede (özbilinçte) kurulmakta ve bu ilke mutlak bir özne olarak konumlandırılmaktadır. “Ben” kendi kendine nesne olarak, nesnel olanın da açığa çıkarılabileceği nesnel-olmayan bir ilke olarak genelliği içinde özbilincin ediminde verilir. “Ben” tüm bilme dizgesi için özbilincin salt edimi olarak ‘ben’dir. Birlik ancak böyle bir ilkede korunabilir ve bu yolla nesne ile kavramı, şey ile tasarımı kökensel, mutlak ve dolaysız olarak bir ve aynıdır (1993, s. 23). Sonuç olarak transandantal idealizm dizgesinin, yani Schelling’e göre felsefenin başlangıcında tek bir yüksek ilke vardır.

Başlangıç İlkesi ve Bilme

Özne ve nesnenin mutlak öznedeki, yani en yüksek koşulsuz ilkede özdeş olmasıyla, varlık (nesne) ve tasarımı çakışabilir ve bilme olanaklı olur. “Özne ve nesnenin dolaysız özdeşliği, yalnızca *tasarımlananın* aynı zamanda *tasarımlayan* ve *sezilenin* aynı zamanda *sezen* olduğu yerde var olabilir. Ancak tasarımılayan ve tasarımılananın özdeşliği sadece *özbilinç*’te meydana gelir” (Schelling, 1993, s. 24). Sonuçta aranan ilke, kendisini biçim ve içeriğin birliği olarak kuran özbilinç’te bulunmuştur (Watson, 1992, s. 71). Bu Schelling felsefesinde dizgenin kurucu başlangıç noktasıdır. Bilen yanı başlangıç ilkesi olarak alan bu idealist felsefede kendinin bilinci, ben’in bilinci olarak özbilinç; mutlak başlangıç noktasıdır. Bu nokta nesnellüğün de temellendirilmesini gerektirdiğinden aynı zamanda mutlak bir öznedir ve bir bakıma mutlaklığı içinde nesnel bir öznel olandır denilebilir. Aynı zamanda bu ilke, transandantal idealizm dizgesi için dolaysız ve doğrudan bir ilke olmak zorundadır. Varlığın mutlak bir ilkesi değil, bilginin mutlak ve en yüksek ilkesi olmalıdır. İşte Schelling’e göre bu ilksel bilgi, kendimize ilişkin bilgi, yani özbilinçtir (1993, s. 16) ve bu ilke ilkselliği açısından bir başlangıç sağlayan ilkenin kendisidir. Kendisinden başka bir şeye bağımlı olmayan anlamında bir koşulsuzluk olarak felsefenin ilk temel ilkesinin konusu bu anlamda *Ben* olacaktır. *Ben*’in koşulsuzca kendi kendisini koyması, “*Ben Ben’im*” olarak en yüksek ilke şeklinde kendisini gösterir (Watkins, 2014, s. 20). Bu özbilinç temelde duran, her şeyin kendisine eklendiği ve kendisi için bir kanıt gerektirmeyen ve bir bilme biçimi olarak sabit bir noktadır (Schelling, *System* 15-16). Bu başlangıç ilkesi tektir, çünkü birden çok olduğu takdirde birbirinden bağımsız dizgelerden söz etmek gerekecektir (Watson, 1992, s. 106). Oysa bu tek ve en yüksek ilke, diğerlerinin kendisinden türetileceği ve bütünlüğü içinde tek bir dizgenin ilkesidir. Bütün bir bilginin biliminin dolaysız ilkesi olarak iş görür. Böylece özbilincin ilke olarak konmasıyla hem neden hem etki hem özne hem (kendisine) nesne olan mutlaklık da konmuş olur.

Bu noktada gerçek felsefenin başlangıç ilkesi olan bilincin öz-etkinliğini tanımak ve yalnızca bu öz-etkinliğe referans yoluyla gerçek varlığın (olgusallığın) bilgisinin deneyiminin açıklanabileceğini görmek gerekmektedir (Watson, 1992, s. 102). Kendisini kendisine nesne yapan bilincin bu öz-etkinliği olarak özbilincin salt etkinliği, empirik bilinçten ve belirli bir bireysel bilinçten tamamıyla farklıdır. Empirik bilinçte nesne edinilen şey bilincin kendi etkinliği değildir; burada bilinç (empirik bilinç), iç ya da dış dünyanın sürekli olarak değişen öznel-olmayan nesnelere yönelmiştir. Kendi dışına ve kendisi olmayan bir nesneye giden,

kendi üzerine geri yansımayan bir edim söz konusudur. Aynı şekilde mutlaklığı içinde özbilinç (mutlak özne), bir kişinin bireysel bilinciyle de karıştırılmamalıdır; bu bilinçte de bireyin kendisini belirli bir karakter ve eğilime sahip olarak farklı karakter ve eğilimlere sahip diğer bireylerle karşılaştırması ve karşılaştırması yoluyla bir ayrımlar çoklusu içerilmektedir. Salt özbilinç ise kendi üzerine geri dönen mutlak bir salt edimdir (Watson, 1992, s. 106-107).

Bu eylem, işte bu kendi-kendine-gelme, kendi bilincine varma sürecinden başkası olamazdı; burada kendinin bilinci doğaldır ve bu edim, kendi bilincine ulaşmayla son bulur ve geriye sadece onun sonucu kalır. Kendinin bilincinde durakalan bu sırf sonuç, işte dış dünyadır ve işte bu yüzden dolayı Ben, dış dünyanın bilincine Ben tarafından yaratılmış olarak değil, sadece, dünyanın Ben ile birlikte aynı zamanda varolan olarak bilincine varır (Schelling, 2006, s. 516).

Schelling tarafından kendi üzerine geri dönen bir etkinlik olmanın anlamı, böylesi bir edim olarak ortaya konur. Kendinin bilincine varma edimi, bir nesneliliğin ve dünyanın da birlikte kurulması olarak betimlenmektedir. Dolayısıyla özbilincin bilgisi olan ilk ilke, transandantal filozofun kendisine öznel olanı nesne yapması yoluyla kendisinden hareket edilen mutlak bir edimdir. Bu anlamda da transandantal bilgi salt öznel olması bakımından bilginin bir bilgisi olmaktadır (Soykan, 2006b, s. 16). Bu durumda kaçınılmaz olarak başlangıç ilkesi olan özbilincin kanıtlanmaya, yani dolaylı kılınmasına ihtiyacı yoktur. İlke dolaysızlığında kendine dayanmakta ve kendinden açık olarak bilginin mutlak ilkesi olmaktadır. Tamamlanmış bir doğa felsefesinin de geldiği yer bu ilke olmaktadır. Tüm gerçekliğin (olgusalılığın) temelindeki şey olarak bu 'ben'in var olan her şey olması ve bilgisinin başka şeylerin bilgisine bağlı olmaması (Soykan, 2006a, s. 13), ilke ve başlangıç düşüncesi açısından kritik önemdedir. Koşullu bilgiler zincirinin sonunda kendisi başka bir bilgiyle elde edilemeyecek bir koşulsuz bilgi olarak *mutlak ben*'in varlığı, bütünlüklü bir dizgenin açılışının ilkesi olmaktadır. Dolaysızlığı içinde mantığın da varsaydığı bu ilke koşulsuzluğunda genel olarak bilme için bir temeldir ve bu anlayış bilginin gerekçelendirilmesinde artık gerekçelendirilmeye ihtiyaç duymayan kendinden-açık bir zeminin varlığını öne süren bir temeli ortaya koyar.

Schelling için aynı zamanda bu bilgi, koşulsuzluğu içinde kendisini anlaksal sezgide veren bir edim olmaktadır. Mutlak özbilincin edimi, özne-nesne özdeşliğinde kendini koyan ve bireysel değil, evrensel bir mutlağın edimidir. Mutlak özbilincin bu kökensel edimi kendi doğasının bir sonucudur ve koşulsuz özgür ediminde koşulsuz olarak kendisini sınırlandırır, yani kendisini nesnelleştirir. Anlaksal sezgi de özbilincin kendi üretimini kendisine nesne yaptığı zorunluluğun ve özgürlüğün eşzamanlı bir edimi olarak kendisini göstermektedir (Goudeli, 2002, s. 148-149). Özne ve nesnenin özdeşliği düşüncesi bu doğrultuda anlaşılmalıdır ve Schelling'in ideal-realizm dediği (1993, s. 41) transandantal idealizm dizgesinin bu anlamda realizmi ve idealizmi eşzamanlı olarak kurduğu söylenebilir. Bir bakıma öznenin akıl olarak kendini sınırlandırması kendisinin koşulsuzluğunu ve kökenselliğini gösterirken, özünü kendisinin dışında bulabilmesi de özbilincin doğa ile olan karşılıklı ilişkisini göstermektedir (Sturma, 2000, s. 228).

Schelling'in Gerçek Başlangıcı

Özbilincin bilgisi olarak başlangıç ilkesinin bu şekilde bulgulanmasında Schelling, Kant'ın özne ile nesnenin ayrıldığı kritisizminin karşısında, ilk planda Spinoza'nın monizmi yanında yer alır. Çünkü Kantçı fenomen ve numen ayrımı her türlü monizmin savunulmasını olanaksız hale getirmektedir. Bu bakımdan Schelling düşüncenin ve maddenin varlığının ayrılamaz bir zeminde savunulabileceğini iddia ederek, Kartezyen dualizmin de karşısında yer alarak, bu açıdan Spinoza'ya yakın bir pozisyon almıştır (Bowie, 1993, s. 16). Ayrıca Schelling kendi dizgesinin en çok da Spinozacılık ve idealizm ile karşılaştırıp ilişkilendirmiştir, ancak onun özdeşlik felsefesi Spinoza'nın metafiziğinin kritiği yapılarak oluşturulmuştur (Norris, 2022, s. 92). Spinoza'nın Descartes'a yaptığı eleştirilere benzer şekilde, Spinoza'nın paralelizm

düşüncesi transandantal idealizm dizgesinde geliştirilmektedir. Spinoza bir paralellikten söz etmiş olsa bile uzam ve düşünmeyi birbiriyle ilişkisi olmaksızın yüklem kategorisinde ayırmıştır ve yüklemelerin bu ikiliğinin tözden aldıkları çıkışı açıklamaksızın bırakmıştır (Schelling, 1994, s. 68). Schelling ise “ikilikteki kökensel özdeşlik”in özne-nesne kavramında temellenebileceğini ve bunun özbilinçte kendisini gösterdiğini iddia eder. Ve bu Schelling’e göre anlaksal sezginin kökensel sentetik edimiyle olanaklı olmaktadır (Schelling, *System* 29-30). Yani özbilincin edimi yoluyla özne ve nesne olarak ‘ben’in kendi içindeki birliği ne öznel olanın ne de nesnel olanın feda edilmesini gerektirmektedir.

Bu yüzden Schelling Spinoza’nın dogmatizminde (realizm), öznenin mutlak tözde (mutlak nesnede) tamamen yitirildiğini düşünür. Schelling’e göre nesne ile kökence bir olan özne, Spinoza felsefesinde eksiktir (Soykan, *Kuram-Eylem Birliği* 12-15). Bu bağlamda Schelling nesneliliğin ilksel koşulu olarak öznel olanın ortaya konulmasının gerektiğini iddia eden bir düşünce ile Spinoza’dan kendisini ayırır. O halde Schelling’in felsefi girişiminin, Fichte’nin kendisinin spontan nedeni olan ‘ben’i ile Spinoza’nın yine kendisinin nedeni (causa sui) olan Tanrı’sını uyuşturmak olduğu söylenebilir (Schelling, 1994, s. 6-7). Çünkü bir yanda nesnel dünyasının yapılandırılmasında öznenin önceliğini söz konusu eden bir idealist kutup, diğer yanda ise özü varoluşunu içeren ve kendisinin nedeni olan bir tanrı (ya da doğa) düşüncesine dayandırılan monist ve realist (dogmatik) bir kutup vardır (Bowie, 1993, s. 15). İşte Schelling’in dizgesinde koşulsuz bir ilke olarak özbilincin konmasıyla hem neden hem etki hem özne hem (kendisine) nesne olan mutlak’ın da konmuş olması, bu anlamda Spinoza’nın eksik bırakmış olduğu özneliliğin ve özgürlüğün bir öne çıkarılışdır.

Bu noktada Spinoza’nın dizgesinde Tanrı ve töz anlayışını *Törebilim*’de ortaya konulduğu biçimiyle ayrıntılandırmak gerekmektedir. *Törebilim*’in birinci bölümünde altıncı tanım, Tanrı’nın doğru bir tanımı olarak verilir. “Tanrı ile saltık olarak sonsuz varlığı, eş deyişle, her biri bengi ve sonsuz özü anlatan sonsuz yüklemde oluşan tözü anlıyorum.” Burada elbette ki Spinoza’nın töz ve yüklem tanımları da büyük önem taşır. Töz, kendinde olan ve kendisi yoluyla kavranabilen, yani kavramı bir başka şeyin onu oluşturması gereken kavramına gereksinmeyendir. Yüklem (attributum) ise, anlağın tözde onun özünü oluşturuyor olarak algıladığı şeydir, yani tözün özünün ifadeleridir (*Törebilim*, I. Böl., 3-4. Tanım).

Töz tanımına dayalı olarak, salt kendisi yoluyla bilinebilenin dışsal bir nedeni de olamayacağından, töz aynı zamanda ontolojik boyutta da kendinin nedenidir. Yani özü varoluş içerir ya da varolmadıkça doğası kavranamaz (*Törebilim*, 1. Böl., 1. Tanım). Bu anlamda sonsuz ve bengi olan töz Tanrı’dır ve Tanrı’nın varoluş ve özü bir ve aynıdır (*Törebilim*, 1. Böl., 20. Önerme). Spinoza’ya göre bunun dışındaki tüm şeyler, kendi kendisinde değil, başka bir şeyde var olan ve ancak o başka şey yardımıyla kavranabilen şeylerdir, yani kiplerdir (modus). Kipler de tözün değişikleridir. Dolayısıyla Spinoza dizgesinde tözden (mutlak nesneden) başka hiçbir şeyin gerçek varlığı yoktur denilebilir. Yani Spinoza’nın dizgesinde “sonlu şeylerin doğrulukları yoktur, yalnızca sonsuz töz, yani tanrı’nın gerçek varlığı vardır, şeylerin değil” (Schelling, 1994, s. 72). Bu bakımdan Spinoza’nın tözü özneliliği barındırmamaktadır. Spinoza dizgesini kendinin nedeni olan mutlak bir nesne ile başlattığından, temelde varlık durmaktadır. Neden ve etki zincirinin tanrı ya da doğa olan mutlak tözde (kendinin nedeni) sonlandırılması gerekmektedir. Tek gerçeklik olarak bu yekpare tözselliği ortaya koyması bağlamında sanki Spinoza’da bir başlangıç da yok gibi görünmektedir. Her şey olmuş bitmiş yekpare bir bütün gibidir ve töz bütün sistemi kuşattığı halde, özneliliğin yitirildiği bu geometrik dizge süreç düşüncesine de kendini kapatmış olur. Kendinin nedeni olanın mutlak doğasından kaynaklanan zorunluluğu takip eden bir determinizm buna izin vermemektedir.

Bu çerçevede Spinoza’nın töz tanımı ve töze ilişkin belirlemeleri düşünüldüğünde, bunların Schelling’in kendi mutlak Ben düşüncesine karşılık geldiği ve düşünürün

transandantal idealist dizgesini kurarken Spinoza'dan aldığı etkiyi böyle dönüştürdüğü söylenebilir. Ayrıca Schelling'in *Dizge*'si özne ve nesne arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir biçimde işlerken nesnenin de hakkının verilmesiyle Fichteci etkiden farklılaşmış olsa da, hem Ben'in kendisiyle olan Fichteci öznel özdeşliğini içermekte hem de mutlak bir başlangıç ilkesiyle ayakta durmaktadır. Bu başlangıç transandantal bir duruş noktasından doğa'nın yorumlanmasıyla doğa'nın yeniden canlandırılması olarak Ben'den çıkan bir başlangıçtır (Limnatis, 2008, s. 128). Dolayısıyla Schelling kritik bir gerilimi, doğa felsefesi kavrayışı ile Fichteci Ben kavrayışını kendi özgün yaklaşımı içinde döneminin idealist ve romantik anlayışlarını birleştirerek çözmeye çalışmıştır (Bowie, 1993, s. 45).

Sonuç

Schelling transandantal idealizm dizgesi yaklaşımında, dizgenin başlatıcısı olan bir yüksek ve ilk ilke olması gerektiğini ortaya koymuştur. Gerçek ve eksiksiz bir dizgeyi kurmayı hedefleyen filozof, bu dizgeyi transandantal idealizm olarak sunmakta ve dizgenin ilkesini betimlemektedir. Ona göre her ne kadar tutarlı bir dogmatizm yalnızca Spinozacılıkta söz konusu olabilse de (1993, s. 17), doğa bilimine dönüşen bu dizge tamamlanmışlığını yine ancak transandantal idealizmin ilkesinde bulabilir. Aksi takdirde dünyanın bilinçte kendisini göstermesinin yanıtı Spinoza tarafından karanlıkta bırakılmış olduğundan bir indirgemeciliğe yol açılmış olacaktır. Bu bakımdan Schelling Spinoza'ya karşı olarak temelin bir nesne olamayacağını, her durumda başlangıcın bir öznel olandan yapılabileceğini savunur. Spinoza'da töz tam anlamıyla hareketsiz, ölü bir nesnel varlıktır. Schelling'e göre kendi varlığında yitirilen bu nesnellik kendisini yükseltmeyi ve varlığını özgürce nesne edinebilmeyi başaramaz. Sonuçta Schelling, Spinozacı dizgeyi bir zorunluluk dizgesi olarak gelişmemiş ve eksik olarak eleştirmektedir (1994, s. 75).

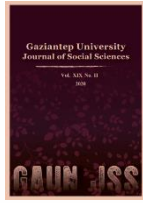
Yine de Spinoza'nın yüklem (attributum) tanımında ise, özneliğin örtük olarak bulunduğu, yalnız işlenmeden bırakıldığı düşünülebilir. Çünkü anlağın tözde onun özünü oluşturuyor olarak algıladığı şey, yani tözün özünün ifadeleri olarak yüklem; bir şekilde tözün ayrılaşmasını ve bir öznel olanın dizgeyi nesnelleştirebileceği düşüncesini içeriyor olarak görülebilir. Ancak Spinoza bu hamleyi yapmamıştır. Schelling'e göre ise bu noktada dizgenin öznel olandan, zihinden yola çıkılarak kurulması kaçınılmaz görünmektedir. İşte Schelling buradan yola çıkarak, yine kendi içinde kalarak ayrılaşmayı da sağlayabilecek olan bir başlangıç ilkesinin öznel bir unsur olarak özbilinç olması gerektiğini ortaya koyar. Aynı zamanda Schelling, Fichte'den de farklı olarak ilkede karşıtının da koyularak nesneliği de kuran bir dizge oluşturmaktadır. Yani özbilincin kendisine nesne olması yoluyla, "ben" zaten nesnel olarak konumlandırılmış olur. Aynı zamanda Kant'ın düalizminden de kendinde-şey fikrini karşısına alıp birlikli bir dizge kurarak ayırır.

Transandantal idealizm dizgesinin ilkesi bu anlamda 'ben'in üretici etkinliği yoluyla öznel ve nesnel olanın, ideal ve real olanın birliğini sağlamaktadır. Sonuç olarak transandantal idealizm dizgesinde bilginin en yüksek ilkesi olarak özbilinç, ideal ve real olanı olumlayarak öznel ideal ile nesnel real olanı (olgusallığı) birleştirmektedir. Bu anlamda başlangıç son, son da başlangıç olarak düşünülebilir ve Schelling bağlamında felsefede başlangıç sorunu süreç düşüncesinin de işlenmesiyle sonlandırma sorunuyla bir ve aynı olarak kendisini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aristoteles, (1996). *Metafizik*. (Arslan, A. Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.
Bowie, A. (1993). *Schelling and modern european philosophy: An introduction*. London and New York: Routledge.

-
- Goudeli, K. (2002). *Challenges to German Idealism: Schelling, Fichte and Kant*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.
- Limnatis, N. G. (2008). *German Idealism and the problem of knowledge: Kant, Fichte, Schelling, and Hegel*. Springer.
- Norris, B. (2022). *Schelling and Spinoza: realism, idealism, and the absolute*. Albany: Suny Press.
- Schelling, F. W. J. (1980). Of the I as principle of philosophy, or on the unconditional in human knowledge. Translation and Commentary by Fritz Marti, *The Unconditional in Human Knowledge: Four early Essays*. (s. 59-149). London: Associated University Press.
- Schelling, F. W. J. (1993). *System of transcendental idealism (1800)*. Translated by Peter Heath, Third Printing, Charlottesville: University Press of Virginia.
- Schelling, F. W. J. (1994). *On the history of modern philosophy*. Translation, Introduction, and Notes by Andrew Bowie, Cambridge University Press.
- Schelling, F. W. J. (2006). Kant – Fichte. (Kılıçaslan, E. A. ve Ateşoğlu, G. Ed.). *Alman İdealizmi I, Fichte* (s. 498-521). (İrgat, A. Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Schnell, A. (2021). Why is the first principle of the Grundlageder gesamten Wissenschaftslehre foundational for Fichte's entire Wissenschaftslehre? Edited by David Wood, *The Enigma of Fichte's First Principles*, (s. 79-93). Leiden-Boston: Brill.
- Soykan, Ö. N. (2006a). *Schelling: Yaşamı felsefesi yapıtları*. İstanbul: MVT Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (2006b). *Kuram-Eylem birliği olarak sanat: Schelling felsefesinde bir araştırma*. İstanbul: MVT Yayınları.
- Spinoza, B. (2000). *Törebilim*. Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- Sturma, D. (2007). The Nature of subjectivity: The critical and systematic function of Schelling's philosophy of nature. Edited by Sally Sedgwick, *The Reception of Kant's Critical Philosophy: Fichte, Schelling, and Hegel*, (s. 216-231). Cambridge: Cambridge University Press.
- Watkins, E. (2014). The Early Schelling on the Unconditioned. Edited by Lara Ostaric, *Interpreting Schelling: Critical Essays*, (s. 10-31). Cambridge: Cambridge University Press.
- Watson, J. (1992). *Schelling's transcendental idealism: A critical exposition*. Bristol: Thoemmes Press.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir *Interpretatio Christiana* Örneği Olarak Hristiyan Sembolizminin Mitolojik Varlıkları: Basilisk, Kentaur ve Grifon

Mythological Beings of Christian Symbolism as an Example of Interpretatio Christiana: Basilisk, Kentaur and Griffin

Yasin ÖNER^{a*}

^a Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Diyarbakır / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7094-3205

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Nisan 2024

Kabul tarihi: 16 Temmuz 2024

Anahtar Kelimeler:

Hristiyanlık,
Mitoloji,
Sembolizm,
Basilisk,
Kentaur.

ÖZ

Bu çalışma, Hristiyan sembolizminin alt dallarından biri olan hayvan sembolizminde yer alıp mitolojik unsurlar barındıran bazı varlıkları konu edinmektedir. Roma İmparatorluğu'nun Milan Fermanı'nı (313) yayımlayarak Hristiyanlığı resmî olarak kabul etmesiyle birlikte diğer dinî inançlara ait sembol ve imgeler tümüyle ortadan kaldırılmamış ve bunlardan bazıları *Interpretatio Christiana*'ya tabi tutularak olumlu ve olumsuz olmak üzere ayrıştırılıp Hristiyan anlamı taşıyan sembolere dönüştürülmüştür. Bu noktada pek çok kültürün hafızasında yerli bulunan basilisk, kentaur (centaur) ve grifon (griffin) gibi grotesk varlıklar da sahip oldukları arkaik hikayeleri ve fiziksel özellikleri nedeniyle kendilerine yüklenen sembolik anlamlarla Hristiyan inanç ve düşüncesi çerçevesinde yeni anlamlar kazanmıştır. Çalışmanın omurgasını oluşturan bu hayvanların ortak özellikleri, vücutlarının farklı bileşenlerden meydana gelecek şekilde tasarlanmış olmasıdır. Bu anlamda basiliskin vücudunun üst kısmı horoz, geri kalanı yılanla oluşmaktadır. Kentaurun baş ve göğüs kısmı insanken bedeni atır. Grifon ise başı ve kanatları kartaldan, vücudu da aslandan oluşan bir varlıktır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, bahsi geçen varlıkların çeşitli kültürlerdeki anlatılarını ortaya koymak ve Hristiyanlığa geçişle birlikte edindikleri anlamlarla neyi sembolize ettiklerine odaklanmaktır. Amaca hizmet edecek şekilde çalışmada diğer kültürlerle benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması açısından karşılaştırma yöntemine sıkça başvurulmuştur. Bununla birlikte ilgili varlıkların mevzu bahis edildiği metinler deskriptif metotla incelenmiştir. Böylece bakışlarıyla düşmanlarını öldürebilme yeteneğine sahip olan basilisk, şeytanla; otoriteye başkaldıran ve saldırgan bir yapıya sahip olan kentaur, Kilise'ye karşı çıkan muhaliflerle; iki üstün varlığın birleşimi olan ve koruyucu kimliği ön plana çıkan grifon ise, genellikle İsa Mesih'in kurtarıcılık yönüyle özdeşleştirilerek Hristiyan hikâyesinin parçası haline gelmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 12, 2024

Accepted: July 16, 2024

Keywords:

Christianity,
Mythology,
Symbolism,
Basilisk,
Centaur.

ABSTRACT

This study focuses on animal symbolism, one of the sub-branches of Christian symbolism, and some beings that contain mythological elements. When the Roman Empire officially accepted Christianity by issuing the Edict of Milan (313), the symbols and images of other religious beliefs were not completely eliminated, and some of them were subjected to *Interpretatio Christiana* and transformed into symbols with Christian meaning by separating them into positive and negative. At this point, grotesque beings such as basilisk, centaur and griffin, which have a place in the memory of many cultures, have gained new meanings within the framework of Christian belief and thought with the symbolic meanings attributed to them due to their archaic stories and physical characteristics. The common feature of these animals, which form the backbone of the study, is that their bodies are designed to be composed of different components. In this sense, the upper part of the basilisk's body consists of a rooster and the rest of the body consists of a snake. The head and chest of the centaur is human, while its body is horse. The griffin, on the other hand, is a being whose head and wings are eagle and body is lion. Accordingly, the aim of this study is to reveal the narratives of these beings in various cultures and to focus on what they symbolise with the meanings they acquired with the transition to Christianity. In order to serve this purpose, the comparative method was frequently used in the study in order to reveal the similarities and differences with other cultures. In addition, the texts in which the related beings were mentioned were analysed with the descriptive method. Thus, the basilisk, who has the ability to kill his enemies with his gaze, has become a part of the Christian story by being identified with the devil; the centaur, who rebels against authority and has an aggressive structure, with the dissidents who oppose the Church; and the griffin, which is a combination of two superior beings and whose protective identity comes to the fore, is generally identified with the saviour aspect of Jesus Christ.

EXTENDED ABSTRACT

Animal symbolism is one of the elements of Christian symbolism, which mostly takes its source from the Bible, the geographies where Christianity was born and developed, and important events or people in the history of this religion. In the history and art of Christian thought, many animals of different species have been attributed the ability to represent various events, persons and concepts, especially related to the life and mission of Jesus Christ. In the creation of this symbolism, the structural characteristics of animals as well as the stories told about them have a great share.

Christianity has been open to interaction with the surrounding cultures since the early periods. In particular, Judaism, the dominant religion of the region where Christianity was born, and the pagan culture of the Roman civilisation, the land where it developed, contributed to Christian thought to a certain extent. While feeding on these different sources, Christianity did not compromise any deviation in its own form of belief; instead, it melted the elements it incorporated into its structure and gave them new meanings. This form of interpretation and Christianisation process, called *Interpretatio Christiana*, operated entirely within the framework of the mission of Jesus Christ.

It should not be strange that Christianity, which has an exceptional place among religions by including the book of another religion (Judaism) in its biblical literature, acts boldly in taking elements from different cultures. However, in doing so, Christianity takes the utmost care not to prejudice its own principles. Christianity, which took the Torah of Judaism in order to reveal the starting point of its own story and to prepare for the coming of the Messiah, also evaluates the elements of other cultures in this regard. In this way, Christianity endeavours to show that it is a continuation of its predecessors, rather than eliminating or rejecting them, but that it is the last and most perfect link in this divine chain.

In addition to the animals whose existence is known to everyone within the animal symbolism in Christianity, some elements taken from different cultures and civilisations have been subjected to *Interpretatio Christiana*, that is, Christian interpretation, and reinterpreted within the framework of this belief. In accordance with the principle of *Interpretatio Christiana*, especially the images and elements of pagan cultures were read within the framework of the Christian story and started to be used in this belief at a level that does not exceed the limits of the religious structure. At this point, all symbols belonging to Christianity, including the examples that form the focus of the study, aimed to reflect the Christian faith, the centre of which is Jesus Christ. In this context, some of the most striking examples of Christian symbolism are the mythological beings whose narratives are found in various cultures. While these beings sometimes have different features that are unprecedented in the world, sometimes they present a grotesque structure formed by the combination of two or more beings that seem to be incompatible with each other. The common characteristics of the animals such as basilisk, centaur and griffin are that they have a composite body shape. The interesting details in the bodies of the basilisk consisting of a rooster and a snake, the centaur consisting of a man and a horse, and the griffin consisting of an eagle and a lion can find meaning by reading them in the light of the stories attributed to them.

Christianity, which has already experienced symbolism in the most active and intensive way from the understanding of God to eschatology, from the perception of temple to worship practices, has expanded and enriched the phenomenon of symbolism by using the beings evaluated within the scope of this study. Although mythical animals such as basilisk, centaur and griffin have composite shapes that are not suitable for Christianity's perception of reality, they have been symbolised spiritually by being brought to the forefront with their stories. In this direction, since the basilisk and the centaur were conveyed in the narratives of previous communities with negative descriptions in a way to depict the enemy, the same line continued in Christianity, and Christian artists used these symbols to describe those who opposed this religion and the devil, who was the source of pure evil. The griffin, on the other hand, was identified with Jesus Christ, who is considered the central figure in Christianity and who gathers all positive symbols around him, since he usually exists as a protector and saviour in the societies he is symbolised. In this way, all three beings were able to find a place for themselves in the story of Christianity, regardless of their interesting shapes or the culture from which they were transferred, and they have been used in literature, art and architecture, especially in religious studies, for centuries.

Giriş

Kaynağını çoğunlukla Kutsal Kitap'tan, Hristiyanlığın doğup geliştiği coğrafyalardan ve bu dinin tarihindeki önemli olaylar veya kişilerden alan Hristiyan sembolizminin unsurlarından biri de hayvan sembolizmidir. Hristiyan düşünce tarihi ve sanatı içerisinde farklı türden pek çok hayvana, başta İsa Mesih'in yaşamı ve misyonuyla ilgili olmak üzere çeşitli olaylar, kişiler ve kavramlar ekseninde temsil yeteneği yüklenmiştir. Bu sembolizm oluşturulurken hayvanların yapısal özelliklerinin yanı sıra onlarla ilgili anlatılan hikâyelerin de payı büyüktür. Bu doğrultuda örneğin İsa Mesih'in çarmıha gerilerek kendini feda etmesi ve insanlığa kurtuluşun reçetesini sunması özellikle Kutsal Kitap'ın referansı ışığında kuzuyla sembolleştirilmiştir. Bununla birlikte efsaneye göre yavrularına karşı en çok sevgi duyan ve onları kendi kanıyla beslemek için göğsünü delen pelikan, yine İsa Mesih'in çarmıhtaki durumuyla özdeşleştirilerek onun adına kullanılan bir sembol haline gelmiştir. İsa Mesih'in dışında Hristiyanlıkta tarihsel süreç içerisinde önem atfedilen bazı kişiler de bu sembolizm içerisinde farklı hayvanlarla temsil edilmişlerdir. Bunlar arasında örneğin Bakire Meryem kelebek ve kedi gibi yapı itibarıyla nahif bir doğaya sahip hayvanlarla; dört evanjelist olarak adlandırılan İncil yazarlarından Markos aslanla, Luka öküzle, Yuhanna kartalla ve bu duruma bir istisna olarak Matta ise insan ya da melek suretiyle sembolize edilmiştir. Hristiyanlıktaki bazı önemli olumlu veya olumsuz kavramların da bu sembolizm içerisinde değerlendirildiği görülmüştür. Bu anlamda örneğin ayı, zalimliği; at, şehveti; baykuş, kötülüğü; deve, ölçülü olmayı; horoz, tövbeyi; güvercin, barış ve hoşgörüyü temsil edecek şekilde kullanılmıştır.

Hristiyanlıktaki hayvan sembolizmi içerisinde varlığı herkes tarafından bilinen hayvanların yanı sıra farklı kültür ve medeniyetlerden alınan bazı unsurlar da *interpretatio Christiana*'ya, yani Hristiyan yorumuna tâbi tutularak bu inanç çerçevesinde yeniden anlamlandırılmıştır. *Interpretatio Christiana* ilkesi gereğince özellikle pagan kültürlerle ait imaj ve öğeler Hristiyanlık hikâyesi çerçevesinde okunmuş ve dinî yapının sınırlarını aşmayacak düzeyde bu inancın içerisinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu noktada çalışmanın odak noktasını oluşturan örnekler de dâhil olmak üzere Hristiyanlığa ait bütün semboller, merkezini İsa Mesih'in oluşturduğu Hristiyan inancını yansıtmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Hristiyan sembolizminin en dikkat çekici örneklerinden bazıları, çeşitli kültürlerde anlatılarına rastlanan mitolojik varlıklardır. Bu varlıklar bazen dünya üzerinde eşine rastlanmamış türde farklı özelliklere sahipken bazen de birbiriyle uyumsuz gibi görünen iki veya daha fazla varlığın birleşiminden meydana getirilmiş grotesk bir yapı arz etmektedir. Çalışmaya konu edilen basilisk, kentaur ve grifon gibi hayvanların ortak özellikleri, kompozit bir vücut biçimine sahip olmalarıdır. Basiliskin horoz ve yılandan, kentaurun insan ve attan, grifonun kartal ve aslandan müteşekkil vücutlarındaki ilgi çekici detaylar, kendilerine atfedilen hikâyeler ışığında okunarak anlam bulabilir.

Çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları dâhilinde Türkçe literatürde bahsi geçen hayvanlarla ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öte yandan mevzu bahis üç varlıktan kentaur ve grifonla ilgili olarak farklı kültürlerdeki anlamlarına yönelik çalışmaların olduğu göze çarpmıştır. Bu anlamda kentaurla ilgili Ali Bora'ya ait, "*Yunan Sanatı'nda Makhia: Amazonomakhia, Kentauromakhia, Gigantomakhia*" adlı yüksek lisans tezi ile grifonla alakalı Göktürk Ömer Çakır ve Oya Yağıza'nın "*Binyılların Ağında Antik Ön Asya Grifonu: Kaynakları, Yayılımı ve Mitolojik Bağlantıları Hakkında Notlar*", Akın Temür'ün "*Ön Asya Sanatında Grifon ve Grifon-Demon Tasvirleri*" ve Şehnaz Eraslan'ın "*İstanbul Büyük Saray Mozaiklerindeki Grifon Betimlemeleri: Roma Döneminin Benzer Örnekleriyle İkonografik ve Sanatsal İlişkisi*" isimli çalışmaları mevcuttur. Bu eserlerden çalışmada ilgili varlıkların kökenlerine ve farklı kültür havzalarındaki karşılıklarına yer verilirken istifade edilse de Hristiyan sembolizmindeki anlamlarına değinilirken çoğunlukla yabancı kaynaklardan

yararlanılmıştır. Bunların başında Hristiyanlıktaki hayvan sembolizmine geniş yer ayıran Arthur H. Collins'in "*Symbolism of Animals and Birds: Represented in English Church Architecture*", Francis D. Klingender'in "*Animals in Art and Thought to the End of the Middle Ages*" ve George Ferguson'un "*Signs & Symbols in Christian Art*" adlı eserleri yer almıştır. Bununla birlikte basilisk, kentaur ve grifonla ilgili özel eserler dikkatle incelenip çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.

Hristiyan sembolizminin bu ilginç unsurlarını odak noktasına yerleştiren çalışmada bahsi geçen varlıkların öncelikle çeşitli kültürlerdeki anlamlarına ve arkaik hikâyelerine değinilmiş daha sonra Hristiyan inanç ve uygulamaları içerisinde edindikleri yeni anlamlarıyla birlikte sembolize ettikleri kavram, kişi, olgu veya olaylara yer verilmiştir. Böylece sırasıyla basilisk, kentaur ve grifon adlı efsanevi varlıklar çalışmanın amaç, kapsamı ve sınırlılıkları göz önünde bulundurularak ele alınmıştır.

Basilisk

Farklı kültürlerin anlatılarında karşılaşılan basilisk, genellikle yılan familyasının bir üyesi olarak kabul edilse de açıkça tanımlanmış anatomik özelliklere sahip değildir. Görsel sanatlarda basiliski ejderhadan veya boyut olarak büyük yılanlardan ayırt etmek mümkün değildir. Bununla birlikte basilisk bazı tasvirlerde yarasa kanatlarına sahip bir biçimde yer alırken bazılarında da kanatsız olarak resmedilir. Başında ise genellikle kötülük üzerindeki hâkimiyetini simgelemek adına taç taşır. Bazen basiliskin kuyruğunda düşmanlarını her yönden vurmak için fazladan bir göz bulunur. Basiliskin en karakteristik özelliği ise zehriyle veya tek bir bakışıyla uzaktan öldürebilme yeteneğidir (Charbonneau-Lassay, 1991, s. 423). Esasında bütün bu farklı tasvirlerin kaynağı basiliskle ilgili anlatılan hikâyeye dayanır. Efsaneye göre ona göz ucuyla dahi bakmak ölüm getirdiği için bir basiliskin nasıl görüldüğünü bilmenin imkânı yoktur. O, varlığıyla ilgili hikâyelerin aktarıldığı bütün toplumlarda her zaman bir korku simgesi olarak kalmıştır (Sax, 1994, s. 4).

Basiliskin Farklı Kültürlerdeki Karşılığı

Hiçbir somut görüntü hayal gücünde yaratılan belirsiz figürler kadar dehşet verici ve korkutucu değildir. Çünkü insanlar, duyarlar aleminde gördükleri varlıklara belli bir süreden sonra aşına oldukları için ortada korku unsuru dahi olsa bir süre sonra psikolojik olarak bu duyguda bir yumuşama hissedilmektedir. Bu nedenle basilisk tasvirlerinde farklı özelliklerin ön plana çıkması, onun korkunç bir yaratık olduğu yönündeki imajı güçlendirmektedir.

Basiliskin en belirgin özelliği olan tek bir bakışla öldürme yeteneği, onun uzak ataları olarak kabul edilebilecek Yunan mitolojisindeki üç kız kardeş olan gorgonlar tarafından paylaşılmaktadır. Gorgonlar ve basilisk arasında bir soy birliği iddiasını ortaya atan Blumenberg'e göre gorgonların en dehşet verici özelliği, öldürmek istediği varlığa bakışlarını aşırı biçimde yoğunlaştırmaları ve onu saniyeler içinde yok etmeleridir. Blumenberg'in iddiasında basiliski en iyi yansıtan örnek, gorgonlar içerisinde çokça şöhret kazanmış olan Medusa'dır (Blumenberg, 1985, ss. 116-117). Yunan mitolojisinde yer aldığı üzere başının üstünde saç yerine kıvrılmış zehirli yılanlar taşıyan, tunç kollara ve altın kanatlara sahip olan bu kadın, kızdığı anda etrafına korku ve dehşet salardı. Medusa'nın gözlerine bakmak veya bakışlarını üzerine çekmek bahtsızlığında bulunanlar hemen taş kesilirlerdi. Bu yenilmez yaratığı öldürmek için yola çıkan Perseus, Medusa'yı kız kardeşleriyle birlikte büyük bir mağaranın derinliklerinde uyur bir vaziyette bulur. Uyandığında bakışlarıyla kendisini taşlaştırmamasın diye başını çeviren Perseus, zekâ tanrıçası Athena'nın da yardımıyla eline bir ayna alarak Medusa'ya doğru yönelir ve bir vuruşta onun kafasını keser (Can, 2019, ss. 240-242). Blumenberg'e göre Medusa figürü, MÖ II. yüzyılda Yunan bilgini Appolodoros'un (MÖ 180-MÖ 120) saçları yılanlı bir kadın olarak temsilini sabitlemesiyle korkutucu özelliğini

yavaşça yitirmeye başlamıştır (Blumenberg, 1985, s. 117). İronik bir şekilde insanların bakmaya bile cesaret edemediği bu figür, zamanla popüler bir dekoratif motif haline gelmiştir.

Antik çağlarda basiliske dair en ayrıntılı ve kapsamlı yazılar, MS I. yüzyılda yaşayan Romalı yazar Gaius Plinius Secundus'tan (ö. 79) alıntılanmıştır. Eseri günümüze kadar korunmuş olarak gelen Plinius, basiliski Etiyopya'da yaşayan ve büyük ihtimalle antilobun çarpıtılmış bir yorumu olan katoblepasla özdeşleştirmiştir. Boğa biçimli bir hayvan olan katoblepas, aşağı doğru sarkan yüzünü kaldırdığında bir bakışıyla veya zararlı nefesinin dumanlarıyla etrafındakileri öldürebilmektedir. Plinius'a göre basilisk de katoblepasla aynı güce sahiptir. Ayrıca basiliskin kafasında bir tür taç gibi parlak beyaz bir işaret bulunmaktadır. Tıslama sesiyle tüm yılanları bozguna uğratar ve vücudunu diğer yılanlar gibi çok sayıda kıvrımlar halinde ileri doğru hareket ettiremediği için ortası yüksekte kalır. Sadece bakışı ve dokunuşuyla değil, nefesiyle de öldürebilme yeteneği olan bu hayvan, önündeki otları ve kayaları da yakmak suretiyle ilerler. Plinius'a göre basiliskin zehri o kadar güçlüdür ki bir zamanlar at sırtındaki bir adam canavara mızrak sapladığında, zehir mızraktan yukarı çıkmış ve hem biniciyi hem de atını öldürmüştür (Elder, 1963, s. 33).

Basiliskin fiziksel özelliklerine dair bilgiler sunan farklı bir kaynakta ise onun kuyruğunda tüyler yerine büyük deliklerle delinmiş uzun, kavisli ve sivri bir uzantının olduğu aktarılmaktadır. Esasında bu varlığın her ne kadar bir horoza benzetilse de horoz ile yılan karışımı melez bir hayvan olduğu ve horozdan ziyade vücudunun diğer parçası olan yılanla atfedilen olumsuz anlamlarla anıldığı görülmektedir. Orta Çağ hayvan kitapları olarak bilinen *Physiologus* türü eserlerde "sürünen şeylerin kralı" olarak adlandırılan basiliskin kokusuyla, nefesiyle, vücut buharlarıyla, bakışlarıyla ve hatta gülümsemesiyle canlıları öldürme yeteneğine sahip olduğu bildirilmektedir (Stott, 1999, ss. 166-167). Yedinci yüzyılda yaşamış Sevilalı piskopos Isidor Hispalensis (ö. 636), basiliskin tıslayarak öldürdüğüne, saldırıya uğrayan ancak hayatta kalanların ise hidrofobik (su korkusu) hâle gelip delirdiğine vurgu yapmıştır. Bu vahşi hayvanla ilgili aktarılan korkunç hikâyeler o kadar çok artmıştır ki Bologna'da yaşayan doktor ve bilim adamı Niccolò Bertruccio (ö.1347), özellikle ıssız bir yerde, bariz bir sebebi olmayan her ölümün, basilisk nedeniyle meydana geldiğini iddia etmiştir (Gertsman ve Rosenwein, 2018, s. 76).

Tarihsel süreçte mitolojik bir anlatıdan kurtulup yavaşça gerçek olarak algılanan ve pek çok ölümün müsebbibi şeklinde kendisinden bahsedilen basiliske karşı geliştirilebilecek çeşitli savunma mekanizmalarından da bahsedilmiştir. Bunlar arasında özellikle Perseus'un Medusa'ya karşı kullanmış olduğu ayna ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte basiliskin sadece gelincik ve ayrıca bu kompozit varlığın üst kısmını oluşturan horoz tarafından yenilgiye uğrayabileceği iddia edilmiştir. Bu tür hikayelerin yaygınlık kazandığı Orta Çağ Avrupası'nda son basilisk avının 1587 yılında Varşova'da gerçekleştiği aktarılmıştır. İddiaya göre iki küçük kızın bir mahzende ölü bulunmasıyla harekete geçen yetkililer, vücudu aynalarla donatılmış bir mahkûmu içeri göndermiş ve o da elinde basilisk olduğu belirtilen bir yılanla dışarı çıkmıştır (Sax, 1994, s. 7).

Hristiyan Sembolizminde Basilisk

Basiliskin bileşenlerinden biri yılan olduğu için Hristiyan düşüncesinde Havva'nın Aden bahçesindeyken yılan tarafından kandırıldığı sahne akla gelmektedir (Kutsal Kitap, 2013, Yar.3:1-15). Hristiyan inancında asli günah doktrininin başlangıcı olarak kabul edilen bu hikâyede şeytanın yılan şekline girerek Havva'yı kandırması ve akabinde Âdem'in de bu günaha ortak olmasıyla birlikte insanın hem maddi hem de manevi anlamda düşüşü gerçekleşmiştir (Seyfeli, 2015, s. 25). Bu düşünce nedeniyle Hristiyan sembolizminde yılan, Kutsal Kitap'ın başından (Yar.3:1) sonuna kadar (Va.20:2) şeytanla özdeşleştirilmiştir. Bunun bir devamı olarak

halihazırda farklı kültürlerde kendisine olumsuz bir anlam yüklenmiş olan basilisk, bu anlamına yakın bir biçimde Hristiyan sembolizminde de yer almıştır.

Hristiyanlığın ilk dönemlerinde düşünceleriyle geniş bir kesimi etkileyen Caesarea piskoposu Eusebios (ö. 339), Havva'yı günaha sürükleyen ve baştan çıkaran hayvanın sıradan bir yılan olmadığını belirterek basilisk ismini ön plana çıkarmıştır. Eusebios'a göre bu yaratık, İsa'nın enkarnasyon sırasında mağlup ettiği ve Kıyamet Günü'nde tekrar mağlup edeceği şeytanın simgesidir (Eusebios, 2011, ss. 15-17). Eusebios ve onunla aynı yorumu geliştiren Hristiyan ilahiyatçılar, düşüncelerini Kutsal Kitap'ın farklı versiyonlarında yer alan bazı pasajlara dayandırmaktadırlar. Yeremya 8:17'de "*Bakın, 'aranıza yılanlar ve büyüden etkilenmeyen basiliskler göndereceğim, sizi sokacaklar' diyor RAB.*", Yeşaya 11:8'de "*Emzikteki bebek kobra deliği üzerinde oynayacak, süttten kesilmiş çocuk elini basilisk kovuşuna sokacak.*" ve Mezmurlar 91:13'te "*Aslanın, basiliskin üzerine basıp geçeceksin; genç aslanı, basiliski çiğneyeceksin.*" şeklindeki pasajlarda özellikle yılan yerine basiliskten bahsedildiği iddia edilmiştir. Dolayısıyla Eski Ahit'in bu pasajlarını İsa Mesih'in misyonu doğrultusunda yorumlayan Hristiyan teologlar, şeytanın ve kötülüğün sembolü olan basiliskin bizzat İsa Mesih tarafından ortadan kaldırılacağına vurgu yapmışlardır (Murison, 1905, ss. 120-121).

Basiliskin fiziksel özellikleriyle ilgili oldukça kapsamlı bilgiler veren Romalı Plinius'un tanımı doğal olsa da Orta Çağ yazarları bu hayvanın fiziksel anlamda yaptığı yıkımları ahlaki yozlaşmayla eşitlemiş ve basiliski daha da şeytanlaştırmışlardır. Bu durumun temel nedeni, yukarıda bahsedildiği üzere Eski Ahit'te yer alan bazı pasajların basiliske yorumlanmasıdır. Öyle ki ilgili pasajlardan ilham alan birçok teolog gibi XII. yüzyılda doğayla ilgili bilimsel bilgilerin el kitabı konumundaki *De Naturis Rerum* adlı eserin yazarı Alexander Neckam (ö. 1217) basiliski, "*dünyada eşi benzeri olmayan bir kötülük*" olarak sembolleştirmiştir (Sax, 1994, s. 6).

Hristiyan kültüründe basilisk, başında taşıdığı tacın üzerinde üç sivri uç olan ve üç çatalı kuyruğu bulunan bir hayvan şeklinde tasvir edilmiştir. Bu anlamda basilisk, teslis inancında yer alan üç unsurun karşısına konuşturularak insan doğasının bir parçası olan şeytani karakteri temsil etmiştir (Cirlot, 1971, s. 23). Bu karşıtlığı başka bir biçimde örneklendiren Louis-Charbonneau Lassay (ö. 1946), *Le Bestiaire du Christ* adlı eserinde kötü niyetli hayvanlar olarak nitelendirdiği kara kurbağası, akrep, gergedan ve basiliski sırasıyla yardımsever hayvanlar olan su kurbağası, gübre böceği, tek boynuzlu at (unikorn) ve horozun doğal düşmanları olarak belirtmiştir (Charbonneau-Lassay, 1991, ss. 165-170).

Hristiyan sanat tarihinde basiliske dair bu sembolik anlamlar ışığında şekillenen tasvirleri pek çok manastırda görmek mümkündür. Bu tür korkunç varlıkların manastırlarda görsellerinin yer alması, keşişlerin günaha ve ahlaksızlığa karşı bitmek bilmeyen savaşının bir yansımasıdır. Batı Hristiyanlığındaki manastır hayatının kurucusu sayılan ve bu yaşam biçimini sistematik hâle getiren Aziz Benediktus (ö. 547), her keşişin İsa Mesih uğruna savaşmak için kendi iradesinden vazgeçmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda keşişler, Cennet'le Cehennem arasında yürütülen destansı mücadelenin baş savaşçıları konumundaydılar. Benediktus, her keşişin itaatin parlak ve kudretli silahlarını almasını emretmekteydi. Keşişlerin şeytani güçlerle savaşırken en önemli silahları arasında yer alan dualar ve hayır işleri onlar için özellikle güçlü bir savunma sağlıyordu. Öyle ki iblislerin ölen günahkârların ruhlarına eziyet ederken bile, din adamlarının duaları ve fakirlere verilen sadakalar nedeniyle birçoğu üzerindeki hâkimiyetlerini kaybettikleri ifade edilmekteydi (Gertsman ve Rosenwein, 2018, ss. 78-79).

Kentaur

Klasik Yunan mitolojisinde vücudunun üst tarafı insandan alt tarafı attan oluşan kentaurlardan sıkça bahsedilmiştir. Bu yaratıkların kökeninin Lapith kralı İksion ve karısı Nephele'den geldiği ifade edilmiştir. Yunan düşüncesinde ilkel, barbar, sarhoş ve şehvet düşkün olarak tasvir edilen kentaurlar, Yunanların topraklarına saldıran ve onlar için bir tehdit unsuru olan milletleri doğrudan betimlemenin yasaklandığı dönemlerde sembolik anlamda bu halkları nitelendirmek üzere kullanılmıştır (Cirlot, 1971, s. 40). Hristiyanlık özelinde ise kentaur fikri, çoğunlukla Yunan mitolojisinden alınan özellikleriyle sembolleştirilerek tıpkı basiliskte olduğu gibi bir kötülük imgesi olarak varlığını korumuştur.

Kentaurun Farklı Kültürlerdeki Karşılığı

Kentaurlarla ilgili efsanelere genellikle klasik Yunan mitolojisinde rastlanmaktadır. Kentaurların soyu, Teselya'nın en eski kabilesi olan Lapithler'in meşhur kralı İksion'dan gelmektedir (López, 2018, ss. 26-27). Anlatıya göre İksion, Phokis kralı Deioneus'un kızı Dia'yla evlenmek istemiş ve bunun gerçekleşmesi adına da birçok armağan vadetmiştir. Ancak İksion, Dia'yla evlendikten sonra sözünü yerine getirmemek için Deioneus'u ateşin ortasına itmiş ve bu şekilde onu ortadan kaldırmıştır. Bir yandan yeminini bozma diğer yandan cinayetle bu durumu telafi etme yoluna giden İksion, herkes tarafından kınanmış ve acınası bir hâle düşmüştür. Zeus ise İksion'un bu durumuna daha fazla kayıtsız kalamamış ve onu affederek Olimpos'taki tanrılar sofrasına davet etmiştir. Ancak İksion büyük bir nankörlük örneği göstererek Zeus'un karısı Hera'ya göz dikmiş ve ona kur yapmaya çalışmıştır. Bu durumu fark eden Zeus, Nephele adını verdiği bir buluta Hera'nın şeklini vererek İksion'a göndermiştir. İksion bulutu Hera zannederek onunla birleşmiş ve bu birleşmeden kentaurlar meydana gelmiştir. Hem işlediği korkunç günahlar hem de nankörlüğü sebebiyle İksion'a, alevlerle kaplı bir tekerleğe bağlı kalarak sonsuza kadar dönme cezası verilmiştir. İksion, tanrılarının sofrasında onlara sonsuz hayat bahşeden *ambrosia* içeceğinden tattığı için kendisi de ölümsüz olmuş ve tekerleğin üzerinde sonsuza kadar yanmaya mahkûm olmuştur (Tulunay, 1986, ss. 16-18).

İksion'la ilgili anlatılan bu hikâyeye nedeniyle Yunan mitolojisinde kentaurlara karşı halihazırda olumsuz bir bakış açısı gelişmiştir. Sonraki süreçte ise Kentaurlar karışıklıkları olaylar ve bu olaylarda sergiledikleri tavırlarla babalarından nankörlüğü ve kargaşayı miras aldıklarını kanıtlamışlardır. Kentaurlarla ilgili anlatılan hikâyelerde sıklıkla onların otoriteye başkaldıran bir yapıya sahip oldukları ve bu yüzden toplumun huzurunu kaçırdıkları için sürekli dışlandıkları aktarılmıştır (Graves, 2020, s. 1/102). Bu hikâyelerden birinde anlatıldığı üzere Lapithai kralı Peirithoos, Kentaurları düğününe davet etmiş ve içkiye alışkın olmayan bu yaratıklar sarhoş olduktan sonra kendilerini kaybederek Lapith kadınlarına saldırmışlardır. Hatta Kentaurlardan biri olan Eurythos, daha da ileri giderek Peirithoos'un müstakbel eşini kaçırmaya çalışmıştır. Lapithler ve Kentaurlar arasında çıkan bu kargaşa esnasında pek çok kişi ölmüştür. Olayın sonucunda ise Kentaurlar Teselya bölgesinden kovulmuşlardır (Homeros, 2019, ss. 290-300). Olayı yorumlayan modern mitologlar, Kentaurlarla insanlar arasında yaşanan bu savaşın kırsal ve kentli topluluklar arasında çıkan ilk çatışma olduğuna ve olayın sonucu da dikkate alınarak kentli olanın kırsala karşı üstünlüğüne işaret ettiğine vurgu yapmışlardır (Tulunay, 1986, s. 18).

Lapithler ve kentaurlar arasındaki mücadeleyi yorumlayan mitologlardan bazıları ise kentaurların o dönemde Yunanlıların en büyük düşmanı konumundaki Persler olduğunu düşünmüşlerdir. Ünlü tarihçi Herodot'un aktardığı bilgilere göre Darius'un İskit seferi sırasında Makedonya'daki sarayına misafir olarak gelen Persliler, şölende içkiyi fazla kaçırarak sarhoş olmuşlar ve ev sahibi konumundaki Kral Amyntas'tan kadın istemişlerdir. İstekleri karşılanan

elçiler buna rağmen ahlaksızlıkları nedeniyle öldürülmüşlerdir (Herodot, 2021, ss. 20-23). Dolayısıyla Herodot'un aktardığı hikâyeye ile kentaurların Lapithler'le mücadelesi karşılaştırıldığında iki olay arasında benzerliklerin olduğu görülmektedir. Her iki örnekte de medeni bir şekilde misafir edilen konuklar, ev sahiplerinin kural ve kaidelerini hiçe saymış, kaotik bir ortam oluşturarak barbar bir tavır sergilemişlerdir (Bora, 2004, ss. 115-116).

Farklı kültürlerde kentaurlarla ilgili efsanelerin ortaya çıkmasında at sırtındaki savaşçılar etkili olmuştur. Yunan mitolojisi dışında Güney Amerika halklarından İnkalar'da da varlığına rastlanan bu yaratıkların 1533'te İnkâ topraklarını ele geçirmek için at sırtında gelen Francisco Pizarro (ö. 1541) ve adamlarının olduğu yönünde görüşler vardır. Bu durumda İnkalar'ın yaşadıkları korku nedeniyle bu savaşçıları at ve insan birleşimi şeklinde görmelerinin ihtimal dâhilinde olduğuna vurgu yapılmıştır (Putz, 2006, ss. 6-7). Kentaurların gerçekte var olup olmadığıyla ilgili tartışmalarda ön plana çıkan başka düşüncelere de yine Yunan kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu noktada kentaurların aslında Türkler olabileceği hususunda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Mitolojik söylencelerin aktarıldığı dönemlerde atın bizzat Orta Asya halkları tarafından boyunduruk altına alınıp evcilleştirildiği bilinmektedir. Türklerin Orta Asya'dan Batı'ya doğru yaptıkları seferler sırasında Batı halkları tarafından bu konudaki yetkinliklerine bizzat şahit olunmuştur. Ayrıca Türklerin at binme kabiliyetlerinin yanı sıra atın üstüneyken kılıç kullanabilme ve okları isabetli atabilme yetenekleri de bilinmektedir. Hızlı hareket eden at, mümkün olduğunca kafasını öne doğru eğdiği için bu görüntü uzaktan atın sadece bacaklarının ve üzerindeki askerin görünmesine neden olmuş, bu durumda Türklerle karşı savaşan halklarda bu dehşetli sahneler nedeniyle at ve insanın bir bütün halinde olduğu düşünülmüş ve sonraki süreçte mitolojide Kentaur fikrinin doğmasına kaynaklık etmiştir (Graves, 2020, ss. 1/103-104).

Hristiyan Sembolizminde Kentaur

Hristiyan sembolizminde kentaura genellikle olumsuz anlamlar yüklenir. Bu yaratık vahşi tutkular ve aşırılıkları, özellikle de Hristiyanlıkta cinsel ahlaksızlık olarak kabul edilen zina suçunu sembolize eder. Bununla birlikte kaba kuvvet ve intikam hissini simgeleyen bu figür, dine karşı aykırı davranışları ve insanın içinde var olan iyi-kötü şeklindeki düalizmi ortaya koymak adına kullanılır. Hristiyan sanatında yer alan bazı tasvirlerde ise kentaur, şeytanın ateşli oklarını (Ef.6:16) simgelemek üzere ellerinde yay ve ok taşıyarak vaziyette resmedilir (Ferguson, 1964, s. 14).

Hristiyanlığın ilk dönemlerinde kentaur, Kilise'nin karşısında yer alan muhalifleri nitelerek için kullanılırdı. Bunlar, bilinçli bir şekilde Kilise'nin öğretilerine karşı deliller sunarak Tanrı'nın hâkimiyetine kasteden ve İsa Mesih'in misyonuna zarar veren kişiler olarak görülmekteydi. Katolik Kilisesi bir kişinin muhalif olduğuna inanırsa, onu kendi öğretilerinden men eder ve onunla birlikte aynı safta mücadele edenleri aforoz ederdi. Ancak bu durum Kilise'ye karşı çıkan kâfirleri herhangi bir pişmanlığa veya tövbeye sevk etmez, aksine onlar inkârlarında daha da ileriye giderlerdi. Böylece Kilise, bu insanların saldırgan ve kötücül karakterini kentaur figürüyle özdeşleştirmekteydi. Aynı şekilde muhalifler, kentaurun başkalarına saldırmak için ok ve yay taşımaya benzer şekilde sahte öğretilerle Kilise'ye saldıranlar olarak görülmekteydi. Bu nedenle tıpkı kentaurların yerli halktan ayrıştırılması gibi onların da toplumla bağlarının koparılması gerektiğine inanılmaktaydı (Cain, 2020, ss. 112-114).

Hristiyan sanatında kentaurlara yarı insan yarı at şeklindeki doğaları nedeniyle genellikle ikili anlamlar verilmekteydi. Bu nedenle onlar şehvetin, saldırganlığın ve Peirithoos'un hikâyesinde aktarıldığı üzere sarhoşluğun dışavurumu şeklinde yorumlanıyorlardı. Çeşitli sanat eserlerinde, kilise duvarlarında ve kap, vazo gibi süs

eşyalarında kentaur çizimleri bu yorumlar etrafında şekillenmişti (Eszenyi, 2016, ss. 25-26). Sonraki dönemlerde ise Kentaur imajı gitgide olumlu anlamlar kazanarak öğretici bir role dönüştü ve bu da onların kültürlü, becerikli ve zeki olduklarına yönelik bir algının oluşmasına neden oldu. Bu değişimin nedeni Homeros'un İlyada'sında anlattığı Kentaurlardan biri olan Chiron'du. Diğer kentaurların aksine Chiron, Yunan mitolojisinde yer alan Asklepios, Theseus, Herakles, Aşil, Jason, Perseus gibi kahramanların öğretmeni olmuş ve Zeus tarafından yıldızların arasına yay takımyıldızı olarak yerleştirilmişti. Vurgunun saldırganlıklarıyla ön plana çıkan ve gitgide şeytanlaşan kentaurlardan Chiron örneğinde olduğu gibi bilgeliğiyle nam salmış bir öğretmene dönmesi hem Hristiyan düşüncesinde hem de sanatında etkisini göstermiştir. Kentaurlar, XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar özellikle resim, edebiyat ve müzik gibi alanlarda şöhret bulmuş bazı sanatçı ve yazarlar tarafından edindikleri yeni anlamlar çerçevesinde hayat bulmuşlardır (Woodring, 2007, ss. 8-10).

Grifon

Grifon, vücudunun üst kısmı kartaldan, geri kalanı aslandan oluşan; uzun ve yılaninkini andıran bir kuyruğa sahip olan efsanevi bir hayvandır. Orta Çağ'da aslan geleneksel olarak hayvanların kralı ve kartal da kuşların kralı olarak kabul edildiğinden grifonun özellikle güçlü ve görkemli bir yaratık olduğu düşünülüyordu. Antik medeniyetlerde üstünlüğü sembolize eden bu iki hayvanın harmanlanması, grifon'un genel olarak olumlu bir karakterinin olduğuna işaret etmektedir. Yunan mitolojisinde Apollon ve Nemesis'e adanan bu hayvan, bazı ejderha türleri gibi her zaman kurtuluşa giden yolların koruyucusu olarak Hayat Ağacı'nın veya buna benzer bir sembolün yanında durur. Bu anlamda psikolojik açıdan psişik enerji ile kozmik güç arasındaki ilişkiyi sembolize eder (Cirlot, 1971, s. 133). Orta Çağ Hristiyan sanatında da sıklıkla kullanılan grifon, bazı tasvirlerde Kurtarıcı İsa Mesih'i bazılarında ise onun karşısında yer alan deccali temsil eden ve bu nedenle kendisine verilen anlamlar neticesinde kararsız kalınmış bir figür olarak mevcudiyetini korumuştur (Wyatt, 2009, ss. 29-30).

Grifonun Farklı Kültürlerdeki Karşılığı

Grifonla ilgili en eski örneklerden bazılarında MÖ 3000 civarında Mısır'da rastlanmaktadır. Mısır sanatında grifona yüklenen özellikler çerçevesinde bu hayvanın üç farklı isme sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi savaşçı kimliğini ön plana çıkaran ve yırtmak, parçalamak, direnç göstermek anlamındaki *tštš*; ikincisi koruyucu yönünü vurgulayan *šfr*; üçüncüsü ise düşmanı takip eden yönüne işaret eden *chh*'dir. Mısır kültüründe ayrıca gücü ve prestiji yansıtan bir yönü olan grifon tasvirlerine saray eşrafının kullandığı kozmetik paletlerde ve süs eşyalarında yer verilmektedir (Goldman, 1960, ss. 319-328; Morgan, 2010, ss. 303-304). İran medeniyetinde de izlerine rastlanan grifona modern Fars dilinde aslan-kartal anlamına gelen *şirdal* (شیردال) isminin verildiği bilinmektedir. Farsçadaki bazı kaynaklarda ise bu yaratığın *sēnmurw* (سینمورو) şeklinde isimlendirildiği ve köken itibarıyla Fars edebiyatındaki ünlü mitolojik kuş olan *simurgun* etimolojik atası olduğu ifade edilmektedir (Harper, 1961, s. 95-96).

Mezopotamya uygarlıklarında grifon benzeri varlıklara ait örnekler ışığında bölgede bu yaratıkla ilgili bilgilerin MÖ 4. binden itibaren mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Frankfort, 1936, s. 106). Eski çağda Elam Devleti'nin başkenti olan ve günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan Susa şehrindeki kazılar sonucunda iki mühür üzerinde ilk örneklerine rastlanan grifonun baş ve gövde kısmının aslandan, gaga ve ayak kısımlarının ise kartaldan müteşekkil olduğu görülmüştür (Temür, 2019, s. 317; Alimkulov, 2022, ss. 49-51). Akkadlar döneminden kalan metinlerde Mezopotamya mitolojisinde yer tanrısı olarak bilinen Ningişzida'nın aslan ve kuş karışımı bir hayvana sahip olduğu aktarılmıştır. Sonraki dönemlerde ise bu hayvanın Babil'in koruyucusu ve ayrıca tarım tanrısı olarak bilinen Marduk'un simgesi hâline geldiği

belirtilmiştir. Bununla birlikte MÖ 2. binyılda grifon, bambaşka bir kimliğe bürünmüştür. Asurlar dönemine dayanan buluntularda grifonun en temel vazifesinin Kutsal Hayat Ağacı'nı korumak olduğu görülmüştür. İngiltere'deki *British Museum*'da sergilenen iki mühürde bu efsanevi hayvan, Hayat Ağacı'nın her iki tarafında kralla birlikte resmedilmiştir. Bu tasvirde grifon, kralla birlikte ellerinde tuttukları kaplarla Hayat Ağacı'nı kutsama görevini yerine getirir biçimde gösterilmişlerdir (Frankfort, 1936, ss. 107-108).

Grifon'un Anadolu'daki anlamı Mezopotamya mitolojisinden biraz daha farklıdır. Mezopotamya'da tanrıların terbiyesinden geçmek zorunda kalan grifon, Anadolu'da ise tanrılara eşlik eden ve daha çok onların bekçiliğini yapan bir statü elde eder. Aslan ayaklara sahip olan Anadolu Grifonu genellikle bu ayaklarının üzerinde oturur ve kendisine verilen talimatları yerine getirmek için sakince bekler vaziyette tasvir edilir. Bir hayvanla karşı karşıya geldiğinde bile tek pençesiyle saldırıda bulunarak rakibine zarar vermekten ziyade onu savuşturmayı hedefler (Temür, 2019, s. 322).

Grifonun Yunan kaynaklarında ilk defa geçmesi MÖ VII. yüzyılı bulur (Reed, 1976, ss. 365-366). Grifon, Yunanca "kancalı" anlamına gelen (pençe veya gaga ile bağlantılı olarak) *gryps* kelimesinden gelir. Bu doğrultuda tanımı yapılan grifon, gövdesi aslan, başı ve kanatları kartal, sırtı tüylerle kaplı bir canavardır. Kuşlar gibi yuvasını yapar ve içine yumurta yerine akik taşı bırakır. Uzun pençelere sahip olan bu yaratığın pençeleri o kadar büyüktür ki o ülkenin insanları bunlardan içki bardağı yapmaktadırlar (Mayor ve Heaney, 1993, ss. 40-41). Hindistan üzerine çalışmalar yapan ve bunları *Indika* adlı tek ciltlik eserinde bir araya getiren Knidoslu Ctesias (MÖ V. yüzyıl), grifonların anavatanı olarak Hindistan'ı göstermiştir. Bu hayvanların Hint dağlarında altın arayışında oldukları ve buldukları altınları yuvalarına getirdikleri aktarılmıştır. Yapı itibarıyla bu yaratıkların içgüdüleri, gömülü hazinelerin nerede olduğunu bilmelerini sağlamıştır. Bu nedenle yuvaları avcılar için çok cazip olan grifonların hem kendilerini hem de altınlarını dikkatli bir şekilde korumak zorunda kaldıkları belirtilmiştir (Basic, 2009, s. 85). Hazineleri korudukları için grifonların pek çok düşmanı da olmuştur. Bunlar arasında en kötü şöhretli olanları Arimaspeanlar olarak bilinen tek gözlü at adamlarıdır. Yunan kaynaklarına göre bu güçlü, sert, kötü kokulu, bakımsız ve kabarık saçlı at adamlar Sincan'ın kuzeyinde ve Moğolistan'ın batısında yaşamaktaydılar (Mayor ve Heaney, 1993, s. 54).

Yunan mitolojisinde şarap ve şenlik tanrısı olarak bilinen Dionysos'un kadehinin muhafızı şeklinde bahsi geçen grifon, burada da koruyucu kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte grifondan, *Potnia Theron* (hayvanların kraliçesi) unvanıyla tanınan tanrıça Artemis'in sahip olduğu vahşi hayvanlardan biri olarak bahsedilmektedir. Ayrıca o, Zeus'un keskin dişlere sahip, havlamayı bilmeyen köpeği ve Apollon'un arabasını çeken hayvanı şeklinde nitelendirilmektedir (Çakır ve Yağıza, 2012, ss. 53-58).

Hristiyan Sembolizminde Grifon

Grifonun bileşenlerinden biri olan horoz, Hristiyan sembolizminde sıkça kullanılmaktadır. Bu hayvan erken ötmesi nedeniyle uyanık olmanın ve dikkatli davranmanın sembolüdür (Ferguson, 1964, s. 20). İnciller'de Aziz Petrus'un ihaneti bizzat İsa Mesih tarafından bildirilmekte ve bu durumun gerçekleşmesi horozun üç defa ötmesiyle bütünleştirilmektedir. Sorgu sırasında Romalı askerlere İsa'yı tanımadığını söyleyen Petrus, horozun ötmesiyle yanlış yaptığını anlamakta ve tövbe etmektedir. Bu doğrultuda Hristiyan sembolizminde horoz öncelikle inkâr etmeyi, daha sonra da hemen ardından gelen tövbeyi simgelemektedir (Yu.13:38). Grifonun diğer bir parçası olan aslan ise İsa Mesih adına en çok kullanılan sembollerden biridir. Aslan genel anlamda güç, ihtişam, cesaret ve dayanıklılık simgesidir. Efsanevi doğa tarihi aslanların ölü doğduklarını, ancak doğumlarının üzerinden üç

gün geçtikten sonra babaları tarafından solunduklarında hayata döndüklerini aktarır. Bu hikâye çerçevesinde aslan, yeniden dirilişle ilişkilendirilir ve Hristiyan inancında “Yaşamın Efendisi” olarak nitelendirilen İsa Mesih’in sembolü hâline gelir (Inman, 1884, ss. 79-85; Rubenson, 1965, s. 77).

Hristiyan sembolizmde grifonla ilişkilendirilen her iki hayvanın olumlu anlamda karşılık bulması, bu efsanevi yaratığın da aynı paralelde sembolik anlamlar elde etmesine neden olmuştur. Orta Çağ Hristiyanları için grifon, İsa Mesih’in hem beşerî hem de ilahî yönünü vurgulayan en önemli sembol haline gelmiştir. Gökyüzünün efendisi kartal, ilahi doğayla; yeryüzünün efendisi aslan ise, insanî doğayla özdeşleştirilmiştir. Bu durum Sevillalı Aziz Isidore tarafından şu cümlelerle açıklanmaya çalışılmıştır: “*Mesih aslandır, çünkü o hüküm sürer ve güce sahiptir; kartaldır, çünkü kıyametten sonra Cennet’e yüksелеcektir.*” (Wojciechowski, 2020, s. 75).

Grifon üzerinden vurgulanan ikili doğa ikonografisine ek olarak bu yaratıkların Hayat Ağacı’nın¹ meyvesinden yedikleri veya Kutsal Kase’den² içtiklerine dair sahneler de mevcuttur. Bu iki varyasyonun İran mitlerinden etkilenen Yakın Doğu kültürlerinden İtalya, Fransa ve Almanya’ya geçtiği belirtilir. Bu tasvirlerin yer aldığı sanat eserlerinde veya mimari yapılarda grifon figürü, özellikle koruma ve kötülüğü önleme şeklindeki sembolik anlamlarıyla ön plana çıkar. Koruyucu sembolizminin aktarıldığı en iyi örneklerden biri Zadar’da bulunan St. Lavrance Kilisesi’nde XI. yüzyıldan kalma lentoda görülebilir. Tasvirde Hayat Ağacı’nın yanında iki melek ve iki grifonla çevrili, badem biçimindeki bir ışık halesiyle birlikte (mandorla) İsa’nın merkezi figürü yer alır. Bu durumda grifon, Hristiyanlıktaki anlamının yansıması olarak koruyucu rolüne sahiptir. Buradaki kompozisyon, ayrıntılı olmak yerine kısaltılmış ancak doğrudan ve ibadet edenlerin kolayca anlayabileceği görsel bir anlatıma dayanır (Basic, 2009, ss. 88-90).

Grifonun Hristiyanlıktaki sembolik anlamıyla çeşitli dönemlerde hanedan armalarında yer aldığı görülür. Bu hanedanların başında İtalya’daki Perugia şehri gelir. Bu şehir, Papaların ikamet etmek için sıkça tercih ettiği bir bölgedir. Öyle ki çoğu Papa burada seçilmiş ve burada vefat etmiştir. Bölgede bulunan bazı mühürlerin üzerinde grifon tasvirine yer verildiği belirlenmiştir. Burada grifonun bir tahtta oturur vaziyette resmedilen Piskoposun ayaklarının yanında olduğu görülmüştür. Bu tasvir, Perugia şehrinin iki koruyucusunun (Piskopos ve grifon) görevlerini yerine getirdikten sonra dinlenmeye çekildiği yönünde yorumlanmıştır. Çünkü mühürlerin ait olduğu zaman diliminde (XIII. Yüzyıl) grifon, şehrin maskotu olarak seçilmiştir (Johnstone, 1962, s. 339). Bir diğer İtalyan şehri Cenova armasının modern versiyonunda da Hristiyanlığın en önemli sembolü konumundaki haçın grifon tarafından korunduğu belirlenmiştir. Bu da grifonun hem “haçın koruyucusu” hem de “hayvanların efendisi” unvanlarını kazanmasına neden olmuştur (Basic, 2009, s. 90).

¹ Köken itibarıyla tarih-öncesi döneme dayanan ve pek çok kültürde izlerine rastlanabilen Hayat Ağacı motifi, Hristiyanlıkta İsa Mesih’le özdeşleştirilmiştir. Eski Ahit’in Yaratılış Kitabı’nda Âdem’le Havva’nın İyiyi-Kötüyü Bilme Ağacı’nın meyvesinden yedikten sonra yaklaşımdan men edildikleri Hayat Ağacı, özellikle Pavlus’un Mektupları’nda İsa Mesih’in açık bir sembolü haline gelmiştir. Bu anlamda Hayat Ağacı, İyiyi-Kötüyü Bilme Ağacı’nın karşısında yer almış ve oluşturulan bu düalizm üzerinden insanın düşüşünün ardından İsa Mesih’le birlikte gelen kurtuluş anlatılmaya çalışılmıştır. (Seyfeli ve Tanrıkulu, 2018, ss. 20-25; Öner, 2023, ss. 305-306).

² İsa Mesih’in havarileriyle birlikte gerçekleştirdiği Son Akşam Yemeği’nde kullanıldığı söylenen kadehtir. İsa’nın gizli bir öğrencisi veya takipçisi olarak anlatılan Aramatyalı Yusuf tarafından İsa Mesih’in çarmıhtaki kanının bu kadehe damlatıldığı iddia edilir. (Sorensen, 2023, ss. 540-567).

Sonuç

Hristiyanlık, ilk dönemlerden itibaren çevre kültürlerle etkileşime açık bir pozisyonda yer almıştır. Özellikle Hristiyanlığın doğduğu bölgenin hâkim dini Yahudilik ve geliştiği topraklar olan Roma medeniyetinin paganist kültürü Hristiyan düşüncesine belirli ölçüde katkıda bulunmuştur. Hristiyanlık bu farklı kaynaklardan beslenirken kendi inanç biçiminde herhangi bir sapmaya taviz vermemiş, bunun yerine bünyesine dâhil ettiği unsurları potasında eriterek onlara yeni anlamlar kazandırmıştır. *Interpretatio Christiana* adı verilen bu yorumlama biçimi ve Hristiyanlaştırma süreci, tümüyle İsa Mesih'in misyonu çerçevesinde faaliyet göstermiştir.

Kutsal Kitap literatürü içerisinde başka bir dinin (Yahudilik) kitabına yer vermekle dinler içerisinde müstesna bir yere sahip olan Hristiyanlığın farklı kültürlerdeki unsurları alma noktasında cüretkâr davranması garipsenmemelidir. Ancak Hristiyanlık bunu yaparken kendi ilkelerine hâlel gelmemesi için azamî derecede dikkat sarf etmektedir. Yahudiliğin Tevrat'ını kendi hikâyesinin başlangıç noktasını ortaya koymak ve Mesih'in gelişine hazırlık yapmak amacıyla alan Hristiyanlık, diğer kültürlerle ait unsurları da bu minvalde değerlendirir. Bu sayede Hristiyanlık, kendinden önceki inanç ve kültür geleneğini ortadan kaldırmak ya da reddetmek yerine onların bir devamı olduğunu, ancak bu ilahi zincirin en son ve en mükemmel halkasını oluşturduğunu ortaya koyma çabasıdadır.

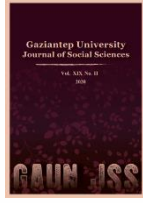
Halihazırda tanrı anlayışından eskatolojiye, mabet algısından ibadet uygulamalarına kadar sembolizmi en aktif ve yoğun biçimde yaşayan Hristiyanlık, bu çalışmanın kapsamı içerisinde değerlendirilen varlıkları da kullanarak sembolizm olgusunu genişletmiş ve zenginleştirmiştir. Her ne kadar basilisk, kentaur ve grifon gibi efsanevi hayvanlar Hristiyanlığın gerçeklik algısına uygun olmayan kompozit şekillere sahip olsalar da hikâyeleriyle ön plana çıkarılarak manevi yönden sembolleştirilmişlerdir. Bu doğrultuda basilisk ve kentaur önceki toplulukların anlatılarında düşmanı betimleyecek tarzda olumsuz nitelendirmeler eşliğinde aktarıldıkları için aynı çizgi Hristiyanlıkta da devam etmiş, Hristiyan sanatçılar bu dine muhalif olanları ve salt kötülüğün kaynağı olan şeytanı tarif etmek için bu sembollerini kullanmışlardır. Öte yandan grifon ise sembolleştirildiği toplumlarda genellikle koruyucu ve kurtarıcı kimlikleriyle var olduğu için Hristiyanlıkta merkezi figür olarak kabul edilen ve bütün olumlu sembollerini etrafında toplayan İsa Mesih'le özdeşleştirilmiştir. Bu sayede her üç varlık da şekillerinin ilginçliğine veya hangi kültürden aktarıldıklarına bakılmaksızın Hristiyanlığın hikâyesi içerisinde kendilerine yer bulabilmişler ve asırlar boyunca başta dinî çalışmalar olmak üzere edebiyat, sanat ve mimari eserlerde kullanılagelmişlerdir.

Kaynakça

- Alimkulov, E. (2010). The symbol of the Griffin in the primitive-religious views of the people of Central Asia. *Global Journal of Human-Social Science: H Interdisciplinary*, 22/7, 49-52.
- Basic, R. (2009). Between paganism and Christianity: transformation and symbolism of a winged Griffin. *IKON*, 2, 85-92.
- Blumenberg, H. (1985). *Work on myth*. çev. R. M. Wallace. Cambridge: MIT Press.
- Bora, A. (2004). *Yunan sanatında makhia; Amazonomakhia, Kentauromakhia, Gigantomakhia*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Cain, A. (2020). Antony's onocentaur: the symbolism of a mythological curiosity (Athanasius, vita Antoni 53,1-3). *Wiener Studien* 133, 107-118. <https://www.jstor.org/stable/27041917>
- Can, Ş. (2019). *Klasik Yunan mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Charbonneau-Lassay, L. (1991). *The bestiary of Christ*. çev. Dorothea M. Dooling. New York: Parabola Books Press.
- Cirlot, J. E. (1971). *A dictionary of symbols*. çev. Jack Sage. London: Routledge Press.
- Collins, A. H. (1913). *Symbolism of animals and birds: represented in English Church architecture*. New York: McBride, Nast & Company.
- Çakır, G. Ö. ve Yağıza, O. (2012). Binyılların ağında antik Ön Asya Grifonu: kaynakları, yayılımı ve mitolojik bağlantıları hakkında notlar. *MSGÜ Sosyal Bilimler*, 5, 50-68.
- Elder, P. (1963). *Natural history*. çev. William H. S. Jones. Cambridge: Harvard University Press.
- Eraslan, Ş. (2014). İstanbul Büyük Saray mozaiklerindeki Grifon betimlemeleri: Roma döneminin benzer örnekleriyle ikonografik ve sanatsal ilişkisi. *Cedrus*, 2, 443-451. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.201406470>
- Eszenyi, E. (2016). When angels encountered the onocentaur: the symbolism of the Ass-Centaur from antiquity to the counter-reformation. *Paranormal Review*, 80, 25-26.
- Eusebios. (2011). *Kilise tarihi: İncil'den dördüncü yüzyıla Hristiyanlık*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Ferguson, G. (1961). *Signs & symbols in Christian art*. London: Oxford University Press.
- Frankfort, H. (1936). Notes on the cretan Griffin. *The Annual of the British School at Athens*, 37, 106-122.
- Gertsman, E. ve Rosenwein, B. H. (2018). *The Middle Ages in 50 objects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldman, B. (1960). Development of the Lion-Griffin. *American Journal of Archaeology*, 64/4, 319-328. <https://doi.org/10.2307/501330>
- Graves, R. (2020). *Yunan mitleri*. çev. Uğur Akpur. İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları.
- Harper, P. O. (1961). The senmurv. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 20/3, 95-101. <https://doi.org/10.2307/3257932>
- Herodot. (2021). *Tarih*. çev. Burcu Uzunoğlu. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Homer. (2019). *Odyseia*. çev. Abdullah Ersoy. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Inman, T. (1884). *Ancient pagan and modern Christian symbolism*. New York: J. W. Bouton Press.
- Johnstone, M. A. (1962). The Griffin, the coat-of-arms of Perugia. *Studi Etruschi*, 30, 335-352.
- Klingender, F. D. (1971). *Animals in art and thought to the end of the Middle Ages*. Cambridge: MIT Press.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*. (2013). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları.
- López, M. I. R. (2018). Centaur-musicians in classical iconography. *Greek and Roman Musical Studies*, 6, 26-50.
- Mayor, A. ve Heaney, M. (1993). Griffins and Arimaspeans. *Folklore*, 104/1, 40-66.
- Morgan, L. (2010). An Aegean Griffin in Egypt: The hunt frieze at Tell el-Dabca. *Egypt and the Levant*, 20, 303-323.
- Murison, R. G. (1905). The Serpent in the Old Testament. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 21/2, 115-130. <https://doi.org/DOI:10.1086/369534>
- Öner, Y. (2023). The tree of knowledge of good and evil and tree of life: reading Christian salvation theology through dualism. Polat, C. vd. (Ed.) *Silk Road 2. International Scientific Research Congress* (ss. 305-306). Iğdır: IKSAD Publication.
- Putz, R. V. (2016). Anatomy of the Centaur. *Animals and Improbable Research*, 6-13.
- Reed, N. B. (1976). Griffin in post-Minoan cretan art. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 45/4, 365-379. <https://doi.org/10.2307/147896>

-
- Rubenson, S. (1965). The lion of the tribe of Judah Christian symbol and/or imperial title. *Journal of Ethiopian Studies*, 3/2, 75-85.
- Sax, B. (1994). The Basilisk and Rattlesnake, or a European monster comes to America. *Society and Animals*, 2/1, 3-15.
- Seyfeli, C. (2015). *Ermeni Kilisesi'nde sakramentler*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Seyfeli, C. ve Tanrikulu, M. (2018). Hıristiyanlıkta hayat ağacı: İsa Mesih. *Dicle İlahiyat Dergisi*, 20/2, 16-41.
- Sorensen, R. (2023). Speculations on the true holy grail. *Journal od Scientific Exploration*, 36/4, 540-567. <https://doi.org/10.31275/20222443>
- Stott, A. (1999). Tiresias and the Basilisk: vision and madness in Middleton and Rowley's the changeling. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 12, 165-179.
- Temür, A. (2019). Ön Asya sanatında Grifon ve Grifon-Demon tasvirleri. Gökçek, L. G. vd. (Ed.) *Mezopotamya'nın eski çağlarında inanç olgusu ve yönetim anlayışı*. (ss. 315-336). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Tulunay, E. T. (1986). *Theseus ve Kentauromakhi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Wojciechowski, L. (2020). The common features of animals and human beings in the twelfth book of 'Etymologies' by Isidore of Seville. *Vox Patrum*, 73, 63-94.
- Woodring, C. (2007). Centaurs unnaturally fabulous. *The Wordsworth Circle*, 38/1, 4-12. <https://doi.org/10.1086/TWC24043951>
- Wyatt, N. (2009). Grasping the Griffin: identifying and characterizing the Griffin in Egyptian and West semitic tradition. *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*, 1/1, 29-39.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Çağdaşlaşma Söyleminin Post-kolonyalist Bir Okuması ve İlgili Sorunlar

A Post-colonialist Reading of the Discourse of Modernization and Related Problems

Ahmet ASLAN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, Samsun / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1657-9662

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 3 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Post-kolonyalizm,

Oryantalizm,

Çağdaşlaşma söylemi,

Sekülerleşme,

Modernleşme.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 20, 2024

Accepted: October 3, 2024

Keywords:

Post-colonialism,

Orientalism,

Discourse of Modernization,

Secularization,

Modernization.

ÖZ

Toplumsal sorunlarımız; Cumhuriyet'in kuruluşundan iki asır öncesinden itibaren yaşanan siyasi, sosyal, iktisadi ve fikri dönüşümler yeterince açıklanmadan anlaşılabilir. Ülkemizde toplumsal değişim konusu genellikle Batılılaşma, çağdaşlaşma, modernleşme ve sekülerleşme kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Post-kolonyalizm ise Batı'nın evrensel tarihin öznesi olma imtiyazına eleştiriler getirerek Batı dışı toplumların yaşadıkları dönüşümlere alternatif açıklamalar geliştirir. Yarım asrı aşkın geçmişiyle söz konusu kuram, sömürgeleştirilmiş toplumların tecrübeleri yanında sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında tahakküm ilişkilerini incelemede eleştirel bir araç olmuştur. Bu kuram, Türkiye'nin 19. ve 20. yüzyıl modernleşme tecrübesinin tahlili, Batı'ya karşı yerlilik arayışlarının ve "özne" oluşum muteber entelektüel zemini olmak açısından işlevseldir. Çalışmanın amacı söz konusu araçla Cumhuriyet Dönemi'nde geliştirilen çağdaşlaşma söylemini incelemektir. Çalışmada çağdaşlaşma söyleminin sosyal bilimlerdeki önemli temsilcilerinden Niyazi Berkes'in metinleri örneklem olarak seçilmiş, bu metinler yorumlayıcı yaklaşımla söylem analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın kavramsal kısmında tarihsel gelişimi, içeriği ve aldığı eleştirilerle post-kolonyal teori ve post-kolonyalist okumanın unsurları özetlenmiştir. İnceleme kısmında ise Berkes'in çağdaşlaşma söylemi oryantalizm ve Avrupa- merkezlik eleştirisi ile kültürel mezleklik açısından değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda sınırlılıklarına rağmen post-kolonyalist okumanın Batı dışı toplumların çağdaşlaşma fikir ve söylemlerini incelemede geçerliliğini ve güncelliğini koruduğu tespitine ulaşılmıştır. Buna rağmen çağdaşlaşma söyleminin oryantalizm ve Avrupa-merkezlik eleştirisine kayıtsız kaldığı, kültürel müzakere ve mezleklik yaklaşımlarına itibar etmediği çalışmanın sonuçları arasındadır.

ABSTRACT

Our social problems cannot be understood without adequately explaining the political, social, economic and intellectual transformations that have taken place since the foundation of the Republic two centuries ago. In our country, the issue of social change is generally discussed within the framework of the concepts of Westernization, modernization, and secularization. Post-colonialism, on the other hand, develops alternative explanations for the transformations experienced by non-Western societies by criticizing the West's privilege of being the subject of universal history. With its history of more than half a century, the theory has become a critical tool in examining relations of domination in various fields of social sciences, as well as the experiences of colonized societies. This theory is functional in terms of analyzing Turkey's 19th and 20th century modernization experience, being a valid intellectual basis for the search for nativism against the West and becoming a "subject". The aim of the study is to examine the modernization discourse developed during the republican period with the theory in question. In the study, the texts of Niyazi Berkes, one of the important representatives of the modernization discourse in social sciences, were selected as a sample and these texts were subjected to discourse analysis with an interpretive approach. In the conceptual part of the study, the elements of post-colonial theory and post-colonial reading are summarized with their historical development, content, and criticisms. In the review part, Berkes's modernization discourse was evaluated in terms of criticism of orientalism and Eurocentrism and cultural hybridity. As a result of the study, it was determined that, despite its limitations, post-colonialist reading maintains its validity and currency in examining the modernization ideas and discourses of non-Western societies. Despite this, it is among the results of the study that the modernization discourse remains indifferent to the criticism of Orientalism and Eurocentrism and does not pay attention to cultural negotiation and hybridity approaches.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ahmet.aslan@samsun.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Post-colonial theory is functional in terms of analyzing Turkey's 19th and 20th century modernization experience, being a valid intellectual basis for the search for nativism against the West and becoming a "subject". As classical and neo-colonialism make its presence felt in non-Western societies, it can be said that post-colonial theory has the potential to meet the need for a common language until more advanced alternatives are found for societies exposed to these influences. With its history of more than half a century, the theory in question has become a critical tool used in examining relations of domination in various fields of social sciences, rather than examining the experiences of colonized societies. In this regard, the aim of the study is to examine the modernization discourse developed during the Republic period with the tool in question.

In the study, the texts of Niyazi Berkes, one of the important representatives of the modernization discourse in social sciences, were selected as a sample and these texts were subjected to discourse analysis with an interpretive approach. Post-colonial reading is an examination based on the methods that shape the perspectives of the leading theorists of the theory and the concepts and issues that almost all of them discuss in some way, in explaining the major social transformations that took place in non-Western societies. In the study, post-colonial theory was first summarized with its historical development, content, and criticisms, and then the elements of post-colonial reading were evaluated. Then, Berkes's modernization discourse was examined in terms of criticism of orientalism and Eurocentrism and cultural hybridity.

The discourse of modernization, with its emphasis on the new and breaking away from the old, seems to undertake the solution to the problem of passivity in the East. The fact that the discourse puts modernization ahead of it allows the separation of the West's ethical, cultural values and social structure from its technical, administrative and economic experiences on paper. Accordingly, if the East, with a determined leader, undertakes a planned implementation in visible areas such as science, technology, management, education, industry, and clothing, it will be able to get rid of its passivity in the face of the West. In terms of post-colonialist reading, the attitude in question is deprived of the potential to overcome the tension of agency-passivity, as it reduces Western modernity to form and image, relying on the instrumental mind of modernism, orientalist, and Enlightenment templates.

Berkes understands modernization as secularism, the purification of society from all values originating from sacred authority. As it is known, Berkes named the Turkish version of his work "The Development of Secularism in Turkey", published in 1964, as "Türkiye'de Çağdaşlaşma", published in 1973. According to him, since social change is in the direction of secularism, modernization is also a change in the same direction. In Berkes's modernization discourse, Europe's colonial and imperialist past is not sufficiently problematized. This attitude is compatible with his understanding of progress and progressive history. According to him, internal and external historical events necessarily led to the birth of the Republic (Berkes, 2012, s. 13).

The modernization discourse remains indifferent to the elements of the post-colonialist reading and sees itself as infallible in its assessments of social change. It can be thought that this claim of infallibility is effective in relying on the dominant Western paradigms in explaining the transformations experienced by non-Western societies. The period in which Berkes completed *The Development of Secularism in Turkey* (1964) was a period in which there was intense interest in the modernization/westernization histories of non-Western societies in Western social science. Modernization and underdevelopment theories are popular in relevant studies. Roderic H. Davison's *Reform in the Ottoman Empire, 1856- 1876* was published in 1963, Bernard Lewis's *The Emergence of Modern Turkey* was published in 1961, and Robert Devereux's *The First Constitutional Period* was published in 1963. These works can be evaluated as the products of an international academic perspective shaped in line with theories such as modernization, underdevelopment, and development after the Second World War (Bulut, 2021, s. 146-156). Local intellectuals have also tended to evaluate Turkey's modernization experience from the same concept and perspective. Building an "uncontaminated identity" with Eurocentric concepts and images, "being a subject with a language and history", deconstructing Western-based forms of knowledge and purifying minds from the effects of colonialism, questioning the canons that recognize nothing other than what is produced in the metropolis, getting rid of cultural passivity, and building new grounds for dialogue. In this respect, the post-colonialist reading of the modernization discourse is functional. However, the modernization discourse remains indifferent to the criticism of orientalism and Eurocentrism, which are the two main criticisms of the post-colonial reading and does not feel the need to include the third element of the said reading, the cultural hybridity / third space approach, on its agenda.

Giriş

İçinde yaşadığımız toplum büyük sosyal ve siyasi dönüşümlerin neticesinde doğmuştur. Öyle ki günümüz toplumsal sorunlarının açıklanması Cumhuriyet'in iki asır öncesinden itibaren yaşanan siyasi, sosyal, iktisadi ve fikri dönüşümlerin açıklanmasına bağlıdır. Türkçe sosyal bilim literatüründe toplumsal değişme konusu; birey ve toplum ilişkileri, hukuk, din ve siyaset gibi pek çok mesele genellikle Batılılaşma, çağdaşlaşma, modernleşme ve sekülerleşme kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kavramsal tercihlerde toplumsal değişime dair felsefi ve kuramsal çabalara girişmeden Batılı paradigmaları örnek almak etkili olmuştur (Sunar, 2018, s. 247-304). Diğer taraftan yaklaşık son üç asrı kuşatan yenileşme çabalarında kendisinin “modern” olmadığı bilincinde olan öznenin modernliğe kayıtsız kalamaması ve onu taklit etme çabası dikkat çeker. Kendi modernliğini üretememiş toplumlar, Batı toplumlarının asırlarca süren dönüşümler sonunda ulaştıkları duruma geç kalmışlık duygusuyla çok kısa zamanda ulaşmak isterler. Ancak kendini, hedeflenenleri ve değişimi yeterince mesele edinmemenin sonucunda ulaşılmak istenen gerçekleşmediği gibi sürekli yenilenen sorunlarla yüzleşilir.¹

Yalnızca Batı'da değil tüm dünyada da toplumsal ve siyasi dönüşüm modernite bağlamında ele alınmaktadır. Buna göre Fransız Devriminin yankıları ve Sanayileşme süreçleriyle geçmişten bir kopuş gerçekleşmiş, Avrupa'da dünyanın geri kalanından apayrı bir tecrübe yaşanmıştır. Batı'nın kendine özgü tecrübesinin evrenselliği modernleşme paradigmasının temel varsayımı olmuştur. Birbirinden farklı teorik gerekçelendirmelerin ortak noktası olarak modernite, Batı'da ortaya çıkan toplumsal oluşumlarla geleneksel toplumlar arasında temel bir ayrım yapmaya dayanır. Günümüzde Batı hâlâ değişimin lideri olarak görülse de modernlikle Batılılaşmanın denk olmadığı anlayışı yaygınlaşmaktadır. Post-kolonyalist teorisyenler, Batı'nın evrensel tarihin öznesi olma imtiyazına eleştiriler getirerek Batı dışı toplumların yaşadıkları dönüşümlere alternatif açıklamalar geliştirmektedirler (Bhambra, 2015, s. 1-13).

Post-kolonyalizm, başka bağlamlarda doğmuş bir teori olsa da zamanla doğrudan ya da dolaylı sömürgeciliğe muhatap olan birey ve toplumların kimlik ve hak arayışlarının aracı olarak görülmüştür. Bu aracın kullanıldığı çalışmalarda genel olarak kolonyalist ve emperyalist süreçlerle işgal veya kontrol edilen yerli kültür ve toplumlarda meydana gelen tahribat ve bunun dolayımında gelişen bilgi ağı çözümlenir. Bu çözümlenme, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni küresel toplum düzeninde gündeme gelen sömürge-karşıtı eleştiri ve analizlerle siyasi felsefeleri de içerir. Böylece yalnızca klasik sömürgecilik süreçleri değil bu süreçlerin devamı ya da benzeri her türlü iktidar biçimi ve bunlara karşı gelişen mücadele biçimleri post-kolonyal çalışmaların inceleme konusudur. Söz konusu ülke ve toplumlarda Batı'nın siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel hegemonyası sürdükçe post-kolonyal kuram ve kullandığı yöntemsel araçlar gündemde kalacaktır.

Post-kolonyal kuram Türkiye'nin 19. ve 20. yüzyıl modernleşme tecrübesinin tahlili, Batı'ya karşı yerlilik arayışlarının ve “özne” oluşun muteber entelektüel zemini olmak açısından işlevseldir. Klasik ve yeni sömürgecilikler Batı dışı toplumlarda varlığını hissettirdikçe bu etkilere maruz kalan toplumlar için daha gelişmiş alternatifler bulununcaya

¹ Besim Dellaloğlu, Tanpınar üzerinden modernleşmenin zihniyet dünyasını konu edindiği çalışmasında modernlikle modernleşmecilik arasında ayrım yapar. Ona göre “Modernliğini üretememiş toplumlar ancak modernleşmeye çalışırlar.” Zamansal açıdan geriden gelen toplumlar, Batı'nın kendi deneyimine dayanan bir süreci taklit etmeyi, örnek almayı bir yenilgi söylemi şeklinde modernleşme olarak benimserler (Dellaloğlu, 2021, s. 159).

kadar post- kolonyal kuramın ortak dil ihtiyacını karşılama potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Yarım asrı aşkın geçmişiyle söz konusu kuram, sömürgeleştirilmiş toplumların tecrübelerinin incelenmesinden öte sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında tahakküm ilişkilerini incelemede devreye sokulan eleştirel bir araç olmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın amacı söz konusu araçla Cumhuriyet Dönemi'nde geliştirilen çağdaşlaşma söylemini incelemektir.

Çalışmada çağdaşlaşma söyleminin sosyal bilimlerdeki önemli temsilcilerinden olan Niyazi Berkes'in metinleri örneklem olarak seçilmiş, bu metinler yorumlayıcı yaklaşımla söylem analizine tabi tutulmuştur.² Söylem analizi görünür ile gizli, egemen ile ötekileştirilmiş, fikirler ile kurumlar arasındaki bağlantıların takibini mümkün kılar. Bu analizle iktidarın dil, edebiyat, kültür ve kurumlar üzerinden toplumsal hayatı nasıl şekillendirdiği açıklık kazanır (Loomba, 2000, s. 67). Söylem analizi bilgi-iktidar, ideoloji-siyaset ilişkilerine yönelip bunların belirli söylemler çevresinde nasıl değişim ve dönüşüme uğradığını açığa çıkarır. Foucault'un söylem ile iktidar/güç arasında kurduğu ilişkiye dayanan eleştirel söylem analizi ise dil felsefesindeki gelişmelerden etkilenen, hermenötik yöntembilim ile işleyen sosyolinguistik bir analizdir (Sözen, 1999, s. 85, 103). Bu analizde pozitivist yaklaşımlardan farklı olarak yorumlamacı, anlamacı, değerlendirici, betimleyici yöntemlerle kültürel gerçekliğin kendine özgü, biricik, dolayısıyla genellenemez oluşu ortaya konur (Taylan, 2011, s. 70). Çalışmada önce tarihsel gelişimi, içeriği ve aldığı eleştirilerle post-kolonyal teori özetlenmiş; post-kolonyalist okumanın unsurları değerlendirilmiştir. Ardından Berkes'in çağdaşlaşma söylemi oryantalizm ve Avrupa- merkezlik eleştirisi ile kültürel mezleklik açısından incelenmiştir. Metin ve bağlamda somutlaşan söylemin analizi; gerçekliğin nasıl inşa edildiğini, dünyanın ve sosyal süreçlerin nasıl kurgulandığı ortaya çıkarır. Çalışmada söylem analizinin; araştırma sorusunun tespiti, söylemi taşıyan metinlerin belirlenmesi, şüpheli okuma, tasnif ve tekrarlı okumayla analiz şeklindeki beş aşaması uygulanmıştır (Oğuz, 2008, s. 55-56).

Tahakküm İlişkilerinin Eleştirel Kuramı: Post-Kolonyalizm

En geniş anlamda sömürgecilik olgusunun kültürler ve toplumlar üzerindeki etkileriyle ilgilenen (Ashcroft vd., 2007, s. 168) post-kolonyalizm, ismen sömürgeleşme tecrübesine gönderme yapsa da sosyal bilimlerde farklı tahakküm ilişkilerini inceleyen eleştirel bir yaklaşımdır (Young, 2016, s. 89-90). Bu yaklaşımı esas alan metinlerde sömürgecilik dolayımında gelişen tahakküm şekillerinden ırkçılık ve emperyalizme, Avrupa-merkezlikten Batı menşeli entelektüel ve sanatsal ürünlere kadar her türlü edilgenlik izi taşıyan üretim eleştiri konusu yapılıır.

Post-kolonyal kuram Batı sömürgeciliğinin ve onun mirasının şekillendirdiği ekonomik, politik, kültürel, ideolojik, epistemik hatta psikolojik yapıları eleştirmeyi ve aşmayı amaçlayan düşünceler bütünüdür (Go, 2013, s. 29). Batı kaynaklı bilgi biçimleri yapısöküme uğratarak zihinlerin sömürgecilik etkilerinden ve ırkçı hiyerarşilerin yansımalarından arındırılmasına çabalanır. Metropolitende üretilenden başkasını tanımayan edebiyat, tarih, felsefe ve sosyoloji

² Niyazi Berkes ve eserleri üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak onun Kemalizm'e ve modernleşmeye bakışı, Batılılaşma ve sekülerleşme anlayışı incelenmiştir. Çalışmalardan bazıları şunlardır: Dinçer, 2021; Ak, 2014; Yıldız, 2012; Atılğan, 2007; Altun, 2004; Kayalı, 2008; Kayalı, 2002; Kayalı, 2001; Çoşkun, 1991. Farklı olarak bu çalışmada onun çağdaşlaşma söylemi post-kolonyal teori açısından ele alınmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nin yetiştirdiği ilk sosyal bilimcilerden olması, kurucu otoritenin hedeflediği toplumsal projeye sınıksız bağlılığı, Atatürk sonrası dönemi bir sapma olarak değerlendirmesi ve bütün bunları çağdaşlaşma söylemiyle ifade etmesi sebebiyle Berkes'in yazıları örneklem olarak seçilmiştir.

kanonlarını sorgulamak; kültürler arasında yeni diyalog zeminleri inşa etmek post-kolonyal teorinin amaçları arasındadır (Young, 2016, s. 89-94).

Post-kolonyalizm ile oryantalizm eleştirilerinin tarihsel gelişiminde ortak figür ve kavramlar yer alır. Öncelikle Fanon'un çalışmaları her iki yaklaşımı da etkilemiştir. İki yaklaşım da açıkça "Avrupa-merkezciliği" reddeder (Bulut, 2014, s. 161-164). "Üçüncü Dünya" kavramını her iki yaklaşım da benimser (Said, 2013, s. 114). İngilizce literatürde oryantalizm eleştirisi 70'lerin sonlarından, post-kolonyalizm 80'lerin sonlarından itibaren tartışılmaya başlanmış olmakla birlikte oryantalizm eleştirisi zamanla post-kolonyalizm içinde değerlendirilmiştir (Özdemir, 2017, s. 23). Said, eseriyle "Doğu"nun Batı tarafından icat edilmiş bir bilgi nesnesi ve proje olduğunu açıkça deşifre ederek post-kolonyalizm bağlamında önemli bir konum elde etmiştir. Günümüzde post-kolonyalizm, Batı Avrupa dillerinde tüm sömürge pratiklerini içeren şemsiye bir kavramdır.

Batılı kavram ve teorilerin hilafına dünya tarihinin yeniden okunmasını vaat eden post-kolonyalizm; sömürgeci güçlerin askerî müdahaleden vazgeçtikleri coğrafyalarda, ahlaki ve entelektüel rollerini sürdürdüklerini savunur. Klasik ve yeni sömürgecilikler, bir şekilde emperyalizmin kurbanı olmuş ülke ya da bölgelerde Avrupa-merkezci kavram ve imgelerle "kirletilmemiş bir kimlik" inşa etme ihtiyacı doğurmuştur. Post-kolonyalizm bu ihtiyacı karşılama iddiasındadır. Kimi eleştirilenler post-kolonyalizm adlandırmasının çağdaş küresel güç ilişkilerini örtbas etme potansiyeli sebebiyle hatalı olduğunu savunurlar (Xie, 1997, s. 7). Sömürgeciliğin farklı tezahürlerine rağmen ondan sonrasında bahsedilen post-kolonyalizmin yaygın kullanımı, "yeni-sömürgecilik" gibi nitelermelerden daha kabul edilebilir olmasıyla ilişkili görünmektedir.

Sömürgeleştirilmiş toplumların siyasi bağımsızlıklarını kazanmalarında milliyetçi karakterli antikolonyalist hareketlerin etkinliği açıktır. Ancak eski sömürgelerde kurulan yeni ulus devletlerin sömürgecilerin hegemonyasından bütünüyle kurtulduklarını söylemek mümkün değildir. Bu toplumlarda Batılılar, fiili işgalden sonra da ahlaki ve entelektüel etkinliklerini sürdürebilmişlerdir. Sömürgeciliğin yeniden üretimi olarak tanımlanabilecek bu etkinlikte Batı kültürünün ekonomik, teknolojik ve ideolojik üstünlüğünün katkısı açıktır. Kısacası Batı kültürü; ürettiği değerler sistemi ve kurumlarıyla dünyanın büyük bir bölümünde nüfuzunu sürdürmektedir.

Geçen yüzyılın sonlarında beşerî bilimlerde önemli bir entelektüel eğilim olarak benimsenen post-kolonyalizm, sosyolojide aynı oranda bir karşılık bulamamıştır. Sosyoloji toplumların nasıl modernleştikleri ile ilgilenirken post-kolonyal kuramın önemli bir kısmı; tarihin değerlendirilmesini, yeniden düşünülmesini ve analitik olarak yeniden inşasını amaç edinmiştir. Türk sosyolojisinde oryantalizm eleştirisinden Batılılaşma, modernleşme bağlamında kısmen yararlanılmış olsa da post-kolonyalist okumanın diğer unsurları yeterince kullanılmamıştır.

Post-Kolonyalist Okumanın Unsurları

Post-kolonyalist okuma; Batı dışı toplumlarda meydana gelen büyük toplumsal dönüşümlerin anlaşılması ve açıklanmasında teorinin önde gelen, etki yaratmış, meşhur kuramcılarının bakış açılarını şekillendiren yaklaşım ve yöntemler ile hemen hepsinin bir şekilde tartıştığı kavram ve konuların esas alındığı bir incelemedir. Günümüzde çok sayıda kuramcıya sahip post-kolonyal teorinin kurucuları denince akla ilk gelen isimler Fanon, Foucault, Said, Bhabha ve Spivak'tır. Bu düşünürlerin post-kolonyal teorinin tartışma konularına; Marksist, psikanalist, fenomenolojik ve varoluşçu yaklaşım ve yorumlarla (Fanon); söylem analizi, arkeolojik yöntem ve soykütüğü araştırmasıyla (Foucault); oryantalizm ve kavramcı aşkınlaştırmacılık eleştirisiyle (Said); kültür analizi, melezlik ve üçüncü alan

yaklaşımıyla (Bhabha) ve madunun konumunun psikanalizi ve yapısökümüyle (Spivak) yaklaştıkları bilinmektedir. Avrupa-merkezciliğin, oryantalizmin, modernizmin ve “medenileştirme misyonunun” eleştirisi, tarih yazımının doğurduğu sorunlar ve kültürel melezlik post-kolonyalist okumanın öne çıkan konularıdır. Bu çalışmada çağdaşlaşma söylemi Avrupa-merkezcilik ve oryantalizm eleştirisi ile kültürel melezlik açılarından inceleneceğinden aşağıda bu konular değerlendirilmiştir.

Modern Kapitalist Dünyanın Kültürü: Avrupa-merkezcilik

Post-kolonyal teorinin eleştirilerinden önemli bir kısmı Avrupa-merkezciliğe yöneltilir. Négritude hareketinin metinlerinde, oryantalizm eleştirilerinde ve madun çalışmalarında Avrupalıların tahakkümcü tavırları ve söylemlerindeki evrensellik iddiası eleştirilir. Bu eleştirilere göre sömürgeci ve emperyalist emeller, Avrupa aydınlanmasının evrenselleştirilmesi çabasıyla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. (Young, 2016, s. 89). Hemen her post-kolonyalist yazar, Avrupa'nın kendi tecrübesini merkeze alarak kalan tüm dünyayı ötekileştirmesini çeşitli açılardan eleştirir

Avrupa-merkezciliğin göstergelerinden biri olan aydınlanmanın evrenselliği söylemine karşı Foucault, aydınlanmanın Avrupa toplumlarının gelişim evrelerinde karşılaşılan bir olay ya da olaylar bütününden ve karmaşık tarihsel süreçlerden ibaret olduğunu vurgular. Ona göre aydınlanmanın önemi, Avrupa'nın bugünkü olgunlaşmasına yaptığı katkıdır. Ancak o, bu konuda iyimser değildir (Foucault, 2016, s. 179, 186): “*Olgunlaşır mıyız, bilmiyorum. Deneyimlerimizdeki pek çok şey tarihsel aydınlanma olayının bizi olgunlaştırmadığını ve hâlâ olgun olmadığımızı gösteriyor*” (Foucault, 2016, s. 192). Bu tespitin aksine Avrupa-merkezcilik aydınlanma düşüncesi ve onun Fransız sürümü olan “medenileştirme misyonu” ideolojisi sömürgeci idealler uğruna sürekli kullanıma sürülmüş, Avrupa'nın kendini merkeze alan hegemonyası, aydınlatmak ve medenileştirmek söylemiyle süslenmiştir.

Seksenlerin sonunda kavramı geliştiren Samir Amin (1993, s. 24-25), Avrupa-merkezciliğin eleştirisinde “kültürcülük” karşıtı tutumuyla dikkat çeker. O, Batı aydınlanma düşüncesinin değerlerinin savunucusu olmakla birlikte “*Var olan dünyaların en iyisi olan Batı'yı izleyin.*” talebini Batı'da egemen olmuş bakış açısının içler acısı ve revaçta bir sürümü olarak görür. Onun analizinde Avrupa-merkezcilik; Avrupa ve dünya tarihinin modern dönemde kotarılmış mitolojik bir yeniden kurgulanması (1993, s. 29), Rönesans döneminde başlayıp 19. yüzyılda yaygınlık kazanmış modern kapitalist dünyanın kültür ve ideolojisinin bir boyutudur. Bu boyut sözde kesinlikler ve sağduyunun bulanık ortamında kolayca işleyen çarpıtmalar olarak görünürlük kazanır. Çeşitli biçimlerde ortaya çıkan bu çarpıtmalarla; medyada ve sosyal bilimlerin çeşitli dallarında, ukalalık taslayan uzmanların basmakalıp fikirlerinde sıklıkla karşılaşılar (Amin, 1993, s. 27). Nitekim en geniş açıdan değerlendirildiğinde Avrupa-merkezcilik, insana ve dünyaya ilişkin bilgiyi tek bir sistematik bütünlük içinde sunma arzu ve gayreti sonucu doğmuştur (Dirlik, 2009, s. 342).

Avrupa-merkezcilik, keyfi ve mitsel “ezeli Batı” kurgusuna dayanır. Antik Yunanistan, Roma, Hıristiyan feodal Avrupa ve kapitalist Avrupa sıralaması ile bu kurgu okul kitaplarından popüler kültür kanallarına kadar her türlü araç kullanılarak tüm dünyada tedavüle sokulmuştur. Söz konusu kurguda Avrupa'nın atası Yunanistan miti esaslı bir yere sahiptir. Samir, Avrupa'nın kökenini bulduktan sonra kültürel süreklilik ihtiyacını Darwinci ırkçılıkla karşıladığını öne sürer. Bu uğurda ötekileştirici oryantalist karşıtlıklar; sözde bilimsel, gösterişli dogmalar devreye sokulur (Amin, 1993, s. 98-104).

Kıscacası yapılan kapitalizmin özünü gizleyen varsayımlarla onun oluşumunu çarpıtarak Avrupa'ya özgü unsurları Avrupa-merkezcilik evrensellik olarak sunmaktır. Böylece Batı dışı toplumlara; Avrupa'yı yalnızca maddi zenginliğin ve siyasi gücün dünyası olarak değil aynı

zamanda bilimselliğin, akılcılığın, ilerlemenin, demokrasinin, insan haklarının beşiği olarak tanımaktan başka yol bırakmamak istenir. Onların ilerlemesi için tek çare Avrupa'yı taklit etmektir (Amin, 1993, s. 105-115). Nitekim yalnızca Ortadoğulu değil Batı dışı tüm toplumlar; uygarlık götürülmesi gereken, yanlış yaptıkları ya da isyan ettiklerinde cezalandırılması ya da öldürülmesi gereken, sadece şiddetten anlayan, Avrupalı olmadıkları için yönetilmeye mahkûm toplumlardır (Said, 2016, s. 11).

Avrupa-merkezciliğin önemli araçlarından birisi sosyolojidir. Klasik sosyoloji, olgulara seçmeci yaklaşıma sebep olan Avrupa-merkezci bir karakterde doğmuştur. Mesela Weber, sosyolojisinde Doğu'yu eksik ve durağan olarak resmederken, kapitalizmin doğup gelişmesinde Protestanlığa ayrıcalıklı konum yakıştırırken emperyal birikimin rolüne değinme gereği duymamıştır. Aynı şekilde Durkheim de ilkel-modern, sanayi öncesi-sanayi toplumu gibi dayanışma türlerine ilişkin tipik dikotomiler kurarken bunların sömürgelerden gelen kaynaklarla mümkün olabildiğine hiç değinmemiştir. Yine Marx, sömürgeciliğe dair olan bitenle kapitalizm ilişkisini sebep sonuç ilişkisi olarak görmek yerine, kendi teorisi doğrultusunda, sömürgeciliği kapitalizmi genişleten bir mekanizma olarak görmeyi tercih etmiştir (Go, 2013, s. 36-37). Diğer bir deyişle klasik sosyoloji; Batı Avrupa sömürge politikaları, Atlantis köle ticareti ve deniz aşırı plantasyon ekonomisi yoluyla gelişen sermaye birikimi gibi konuları kendisine asla mesele edinmemiş; terminolojisinde sömürgeci ve emperyal dinamiklere yer vermemiştir (Boatcâ & Costa, 2010, s. 16).

Post-kolonyalist okumada klasik sosyolojinin Batı-ötekiler, birinci dünya-üçüncü dünya, modern-geleneksel gibi ikili karşıtlıkları, özcülükle malul olarak değerlendirilir. Hiçbir nesnel toplumsal gerçekliği yansıtmayan, dışlama stratejileri barındıran bu karşıtlıklar yerine ilgili kavramların ilişkiselliğine dikkat çekilir (Trouillot, 2003, s. 46). Yine bu okumada tarihsel bağlamlar ve gelenek önemsizleştirilmez. Gerçekte modernitenin nüfuz ettiği ve boyun eğdirmeye çalıştığı gelenek, modernite söyleminin de bir parçasıdır (Randeria vd., 2004, s. 18).

Özcü-Kavramcı Aşkınlaştırmacılık/Oryantalizm Eleştirisi

Kolonyal ve post-kolonyal süreçlerin anlaşılmasında oryantalizm eleştirileri önemli açılımlar sağlar. Said'in *Oryantalizm*'deki asıl amacı Doğu- Batı arasında "ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan düşünce biçimini" analiz etmektir. Ona göre bu düşünce biçimiyle üretilenler tüm bilgi birikimi için başlangıç noktasıdır. Öyle ki bu başlangıç noktası, Victor Hugo'dan Dante'ye ve Marx'a kadar birbirinden çok farklı yerlerde duran Batılı entelektüelleri yaklaşım olarak bir araya getirebilmiştir (Said, 2013, s. 12). Bilindiği gibi Said, aydınlanma sonrasında Avrupa kültürünün entelektüel ve siyasi açılardan Doğu'yu kontrol etmesini mümkün kılan oryantalizmin ürünlerinin "söylem" kavramı olmadan anlaşılamayacağını savunur. Oryantalizmin ürettiği söylem gerçekliği öyle bir örtmüştür ki Doğu hiçbir zaman bağımsız bir düşünme ya da eylem konusu olamamıştır (Said, 2013, s. 13). Sömürgeci epistemik şiddetinin aracı olan oryantalizm; Avrupa bağlamında ötekini bilme, onu inşa etme ve onun üzerinde otorite kurmanın açık bir örneğidir.

Post-kolonyal okumanın bir unsuru olarak oryantalizm eleştirisi bize göstermiştir ki günümüzde de hâlâ geçerli olan "Doğu" anlayışı; aydınlar, sanatçılar, yorumcular, yazarlar ve politikacılar tarafından nesiller boyu çeşitli oryantalist varsayımların doğallaştırılmasıyla inşa edilen bir imajdır. Bu imaj doğrultusunda Batı ile Doğu arasındaki ilişki, değişen derecelerde karmaşık bir iktidar ve tahakküm ilişkisi olagelmıştır. Oryantalist söylem, Batı'nın Doğu üzerinde uyguladığı gücün bir göstergesidir. 18. yüzyıldan itibaren Batı'nın Doğu üzerindeki hegemonyasıyla *akademide incelenmeye, müzelerde sergilenmeye, sömürgeci kültürde yeniden inşa edilmeye uygun karmaşık bir Doğu* ortaya çıkarılmıştır. Burası artık insanlık ve evren hakkında antropolojik, biyolojik, dilsel, ırksal ve tarihsel tezlerin teorik örnekler için bir ofisten

ibarettir (Said, 2013, s. 17). Said ötekini anlama, denetleme, değiştirme, yeniden şekillendirme niyet ve eylemlerinin toplamı olarak Oryantalizmin; siyasal, düşünsel, kültürel ve ahlaki iktidar biçimleriyle şekillenen bir söylem olduğunu ortaya koymuştur (Said, 2013, s. 22).

Said (2016, s. 345-347), ilk baskının üzerinden on yedi yıl geçtikten sonra eserinde yaptığını ve yöntemini, yanlış anlayanlara yeniden hatırlatma gereği hisseder. Bu hatırlatmada kendisinin ve savlarının açıkça özcülük karşıtı olduğunu, Şark ve Garp gibi tüm kategorik adlandırmalara son derece kuşkuyla yaklaştığını, amacının Şark'ı ve İslam'ı ne savunmak ne de tartışmak olduğunu vurgular. Onun asıl karşı olduğu “Şark” ve “Garp” gibi sözcüklerin doğa olgusu gibi sabit gerçeklikler olarak görülmesidir. Ona göre her kültür gelişimi ve bekası için rakip bir “öteki ben”e muhtaç olduğundan insan ürünü olan tarihin yorumlanmasında her çağ ve toplumun kendi ötekilerini yeniden yarattığı gerçeği daima göz önünde tutulmalıdır. Nitekim Şarkiyatçılığın temel yanılgısı da “heterojen, devingen, karmaşık bir insan gerçekliğine” eleştirelilikten uzak özcü bir bakışla yaklaşmasıdır. Onun (2006, s. 119) “dünyevi eleştiri” yöntemine göre metinler, kendi içine kapalı mikro kozmoslar değil içinde yaşanılan toplumsal ve kültürel dünyada gerçekleşen olaylardır. Yani bu dünyanın somut güç ilişkileri dikkate alınmadan bir metnin/söylemin anlaşılması imkânsızdır. Bu sebeple her yorum sürmekte olan siyasal ve toplumsal pratiklerle irtibatlıdır. Kısacası “Saidci dünyevilik”, özcü- kavramcı aşkınlaştırmalarla tahakküm ilişkilerinin üzerini örtme teşebbüslerini bertaraf etmeyi amaç edinir.

Söz konusu Batı dışı toplumların dinleri, kültürleri ve toplumsal yapıları olunca klasik sosyoloji de oryantalisttir. Buna göre örneğin Müslüman toplumlar feodalizme son veren burjuva toplumunun özerk kurumlarından yoksun olarak nitelenir. Bu toplumlarda bağımsız şehirler, özerk burjuva sınıfı, rasyonel bürokrasi, özerk hukuk, özel mülkiyet ve sivil toplum yoktur. Özellikle sonuncusunun varlığı, mülkiyet ve güvenlik gibi hakların güvencesi olarak görüldüğünden barbarlıktan medeniyete geçişin en temel göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Hâlbuki Doğu despotizmi ile sivil toplum arasında Batılı oryantalistler tarafından kurulan bu ilgi, Avrupa’da aydın despotizmi ve monarşi konusunda belirsizliğin hâkim olduğu bir dönemde kurulabilmiştir. İslam’da sivil toplumun yokluğuna dair oryantalist söylem, söylemin üretildiği dönemde Batı’daki politik özgürlüğün durumu hakkında duyulan endişelerin bir yansımasıdır. Bu anlamda oryantizmin asıl meselesi “orient” değil, kendisidir (Turner, 2003, s. 63).

Oryantalist tutumuna ilişkin eleştirilere rağmen Weber, sömürge sonrasında gelişen self-oryantalist yaklaşımlarda referans alınmaya devam edilmiştir. Hatta 19. yüzyıl İslam reformcuları sosyal değişim çözümlemelerinde ve çağdaş İslam yorumu çabalarında neredeyse tamamen Weberyendirler (Turner, 2019, s. 275). Batı dışı toplumlarda çağdaşlaşma söylemi bağlamında gündeme gelen “*Neden geri kaldık, Batılılaşamadık?*” gibi soruların günümüze kadar cevaplanmaya değer görülmesinde Weber’in Avrupa-merkezci analizleri işlevselliğini korur. Self-oryantalizmi doğuran süreç, Batı sosyolojisi ve antropolojisinin yerli aydınlarca eleştiri süzgecinden geçirilmeden kendi toplumlarına uygulamaları ile ilişkilendirilebilir. Sömürgecilere entelektüel destek için üretilen Batı sosyal bilim geleneğinin ürünü bilgiler Orta Doğu’da, Kuzey Afrika’da yerli aydınlarca korunmuştur. Durkheimci sosyoloji kendi tarihselliği göz ardı edilerek Cezayir, Tunus, Türkiye gibi birçok ülkede başat çözümleme aracı olarak kullanılmıştır (Turner, 1984, s. 10-11).

Yaralı Bilinçten Kültürel Melezliğe

Modernleşme ve sömürgecilik süreçlerine maruz kalan toplumlar geleneksel kültürleri ile Batı kültürü arasında ikilemler yaşarlar. İki kültür arasında sıkışmayı, kültürler arasında kararsızlık yaşamayı Shayegan, “yaralı bilinç” olarak adlandırır. Batı dışı toplumlar, öz tarihsel

deneyimlerine aykırı olan modern kültür görünüşleriyle dışsal etkiler sonucu karşılaşmışlardır. Bu karşılaşma onların bilinçlerinde bölünmelere sebep olmuştur. Esasında yaralı bilincin atıfta bulunduğu “arada kalma” (ambivalence) kavramlaştırması Sartre’ye aittir. Fanon’un da Cezayir’in statüsü bağlamında dikkat çektiği bu olguyu Shayegan, tarihsel-varoluşsal yorumlarla zenginleştirmiştir. Said de gerçeklik ile onun temsili arasındaki bilinç parçalanması bağlamında yaralı bilinç kavramına başvurmuştur (Young, 2016, s. 282, 391).

Shayegan’a (1991, s. 82-86) göre, Batı ile Batı-dışı arasında yapılan tarihsel ve ontolojik ayırım, diğer bir deyişle modernle gelenekselin karşılaşması post-kolonyal bireylerde ikilik ya da bilinç bölünmesi yaratır. Yaralı bilinç; bu bölünmeyi ortadan kaldırmak, birbirini tutmayan iki dünyayı bir bilginin tutarlı bütünlüğünde özdeşleştirmek için çoğu zaman bilinçsizce “yamalama” tekniği kullanır. Böylece modern ve geleneksel olarak kodlanan iki karşıt görüşün birbirine iliştilmesiyle “çarpıklık”, melezlik ortaya çıkar. Söyleme iliştilen yamanın doğasının laik ya da dinsel olması sonucun melezliğini değiştirmez. Söylem ya yamandığı zeminden “ileride” ya da ondan “geride” olacaktır. Ancak hiçbir zaman gerçeklikle uyuşmayacaktır. Shayegan’a göre Batı dışı toplumların modernleşme süreçleri, onlar “büyü bozumu” yaşamadıklarından “yamalama” tekniğinden ayrı düşünülemez. Farklı tarihsel tecrübelerle inşa edilen iki dünyanın karşılaşmasının sebep olduğu dilemma, değişim dengesini buluncaya kadar Doğu’nun kültürel şizofrenisini beslemeye devam edecektir.

Bhabha, yaralı bilinç ve kararsızlık statüsüne çözüm olarak “kültürel melezlik” kavramını önerir. Onun esin kaynakları arasında Gandhi’nin kültürler arası etkileşim pratiği olarak gündeme getirdiği kültürel melezlik yaklaşımı yer alır. Gandhi’ye göre gelinen noktada Hindistan kültürü geçmişteki bir öze dönerek kendini kuramayacaktır. Yine bu kültür, başkalarının deneyimlerini tekrarlayarak geciktiği dünyeviliğini inşa edemeyecektir. Bu durumda tek çözüm kendi gerçekliği/ihtiyaçları ile dünyanın gerçekliği/ihtiyaçları arasında bir uzlaşım noktası bulmaktır. Post-kolonyal özne için kültürel melezlik hayatiyet taşıyan bir stratejidir. Gandhi’den aldığı kültürel melezlik kavramını dünyanın olumlandığı varoluşsal bir pratiğe dönüştüren Bhabha’ya göre baskın evrensel kültürü reddetmek rasyonel değildir. Diğer taraftan o, kültürlerin gelişiminde “özcü” devamlılık yerine farklı kültürlerin birbirleriyle etkileşimlerinin esas olduğunu vurgular. Nitekim bu süreçlerle kültürler arası katı sınırlar ve kültürün saf özü kaybolur. Bu yaklaşıma göre kolonyal, emperyalist yöntemlerle modern kültürün yerli kültürleri baskılamaları yanlış ise de yaratılan melezlik zemini yerli kültürler için bir fırsat olarak görülmelidir. Kısacası post-kolonyal kültürler için modern kültürün reddedilmesinden önce değerlendirilmesi daha doğru olacaktır (Young, 2016, s. 345-349).

Bhabha’nın post-kolonyal okumaya katkısı birbirlerine karşıt söylemler geliştiren sömürge öznesi ve nesnesinin dünyevi pratiklerine dikkat çekmesidir. Evet, sömürgecilik sömürülenler için büyük mağduriyetler yaratmıştır ama bütün yaşananları salt edilgenlik söylemlerine indirgemek yanlıştır. Yapılması gereken kolonyal tecrübenin hayatın maddi boyutuna karşılık gelen taraflarını inkâr etmek yerine insani tecrübeye kaçınılmaz olan başkasını taklit ve kültürel etkileşime odaklanmaktır. Onun analizinde taklit, içinde öteki üzerinden kendini yeniden inşa etme içeren ve alay edilesi olsa da yanlış olmayan kültürel bir süreçtir. Aynı şekilde melezlik de kültürün doğasında bulunan zenginleştirici bir tecrübedir (Bhabha, 2016, s. 173-179; 218).

Bhabha’nın kültürel melezlik kavramı, kültürlerle özcü yaklaşılmasını ve onların doğallaştırılmasını bertaraf etme amacı güder. O, dikkatleri kolonyal özne ile nesnenin karşılaşmasıyla vücuda gelen “alana” çeker. Bu alan açığa çıkınca onun ne söz konusu özneye ne de söz konusu nesneye ait olmadığı görülür. Bhabha, her iki tarafın kültürünün etkileşimi ile melez kültürün inşa edileceği bu alanı “üçüncü alan/third space” olarak adlandırır. Söz konusu karşılaşmada çelişkiye, tekrara, belirsizliğe, özcülüğe, reddiyeye ve kutuplaşmaya izin

vermeyen bu alan kolonyal özne ile nesne arasındaki müzakerenin yapıldığı mekândır. Bhabha'ya göre insanlık tarihi boyunca konumlandığımız kültürlerarası sınırlarda süregelen kültürel karşılaşmaların bitimsiz üretimlerine maruz kalmaktayız. Neticede kimliklerimizi bu temsili alanda çeşitli ve çoğu zaman çelişkili anlam sistemlerine göre inşa ederiz (Frenkel, 2008, s. 928).

Çağdaşlaşma Söylemi

Çağdaşlaşma söylemi, yenileşmeye işaret eden birbirinden farklı kavram içeriklerinin çağdaşlaşma şemsiyesi altından toplanmasıyla şekillenir. Çağdaşlaşma ile modernleşme, asrileşme, Batılılaşma ve yenileşme kavramları zaman zaman birbirlerinin yerlerine kullanılır. Bu kullanım tercihlerinde söylemi süsleme, ilgili süreçleri olumlama eğilimleri etkilidir. Bunun yanında aralarında önemli farklar bulunan bu kavramlardan birini kullanıp diğerini kastetmek düşünce ve bilim üretmek bir yana gündelik iletişimi bile zorlaştırmaktadır. Mesela Batılılaşma, Batı ve onun dışındakiler ayrımını esas alan, belirgin bir Batı'nın bulunduğu varsayımına dayanır. Hâlbuki "Batı'nın ne olduğu olanca bütünlük görünümüne rağmen tarihin hiçbir döneminde belirgin olmamıştır. Buna rağmen Batılılaşma Batı'nın sahip olduğu farz edilen şeylere onun gibi olmayanın ulaşmaya çabalamasını ifade eder. Genelde modernleşmenin karşılığı olarak kullanılan çağdaşlaşma ise benzer şekilde çağın dışı veya gerisinde olduğu tespit edilen grup veya toplumun, içeriği müphem olan çağa taşınmasıdır. Çağın müphem içeriği bu topraklarda en azından yüz elli yıldır Batı'nın mevcut hâli ile doldurulmaktadır. Çağın bu şekilde tanımlanmasında güç esastır. Çağdaş olmak aynı çağda yaşamaktan öte gücü elinde bulunanlara öykünerek onların ulaştıklarını elde etmeye çalışmaktır. Batı olarak nitelenen ülkelerde kavram, kendi tabii tarihleri ile ilgili bir sürece işaret ederken Batı dışı toplumlarda ahlaki ve toplumsal ilişkilerde Batı'ya benzemek olarak anlaşılmıştır. Evrimci bir anlayışla insanlığın en gelişmiş kültür ve medeniyetini geliştirdiğine inanan Batılı için modernlik/çağdaşlık, onun mevcut durumu iken Batı dışı toplumlar için ulaşılması gereken bir hedeftir (Görgün, 2008, s. 42-45).

Osmanlı Dönemi'nde askerlik ve eğitim alanlarında başlayıp diğer alanlara doğru genişleyen değişme, başkalaşma ve gelişmelere sebep olan "tarihi yakalama, geride kalmama, güç kazanma" çabalarına çeşitli isimler verilmiştir. 18. yüzyılın başlarında önce teceddüt, ıslahat daha sonra tanzimat olarak adlandırılan bu çabalar, devletin merkezinde çeşitli kesimlerin farklı yaşayış biçimlerini de ifade edecek şekilde asrilik, asrileşme gibi kavramlarla anılmıştır. İlerlemeyi ve gücü Batı temsil ettiğinden Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in başlarında Batılılaşma olarak karşımıza çıkan bu adlandırma ile muasırlaşma, muasır medeniyet seviyesine ulaşma gibi tabirler yer değiştirmiştir. Dilde sadeleşme hareketinin etkisiyle de bütün bu kavramların yerini alacak şekilde çağdaşlaşma ifadesi benimsenmiştir (Hanioğlu, 1992, s. 148).

Çağdaşlaşma söylemi kendini, kaçınılmaz olan değişim karşısında tavır alma ihtiyacıyla meşrulaştırır. Kaçınılmaz değişimin göstergeleri Avrupa'da gelişen Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'dir. Değişimin sonuçlarına ayak uyduramayan Osmanlı Devleti dağılmış, yerine birey-toplum-devlet-çevre ilişkilerini yeni baştan kurgulayan bir devlet kurulmuştur. Osmanlı'nın dağılma ve parçalanmasına çareler arayan aydınların; Osmanlıcı, İslamcı, Türkçü ve Batıcı görüşleri yeni devletin kuruluşundaki düşünsel çerçeveyi belirlemiştir. İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçişin sorunlarının "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Garp medeniyetindenim" formülüyle çözüme kavuşturulacağına inanılmıştır. Merkezden çevreye, yukarıdan aşağıya kurgulanan sekülerizm esaslı eğitim, siyaset, din, aile ve ekonomi düzenlemeleriyle çağdaşlaşmak amaçlanmıştır. Temel dinamikleri Atatürk ilke ve inkılapları olan modern ulus devlet yapılanmasının, öncelikli ve bütüncül hedefi ise çağdaşlaşma yolunda yeni bir toplum ve birey inşa etmek olmuştur (Beşirli, 2023, s. 270-274).

Çağdaşlaşma söylemi Avrupa-merkezci modernleşme anlayışı doğrultusunda olan biteni açıklamada zorluk çekmez. Erken Cumhuriyet Dönemi'ne göre daha az kullanılıyor olsa da bu söylem, çeşitli vesilelerle sorgulayıcı yaklaşımlar eleştirilerek canlı tutulmaya çalışılır. Görece güncel bir örnek olarak 2012'de düzenlenen bir çalıştayın sunuşunda söylem şöyle savunulur:

Sanki Avrupa'nın hasta monarşisinden itibarlı, çağcıl bir hukuk düzeni olan Cumhuriyet'e geçilmemiş; derhâl arkaik bir sistem terk edilerek çağcıl bir eğitim benimsenmemiş; hiçbir İslam ve Doğu ülkesinde görülmeyen din-devlet ayırımını hedefleyen laiklik uygulamasına geçilmemiş; okuryazar oranı harf devrimi ile yine Doğu'da rastlanmayan düzeylere kısa sürede çıkarılmamış; kıyafet devrimi ile pejmürde görünüm erkeklerde ve kara çarşaf kadınlarda atılarak Batılı ve göz kamaştırıcı bir kültür dünyasına adım atılmamış; cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm yurttaşlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamış; kadın erkek eşitliği sağlanmamış; yüzyıllardır dinin arkasına itilen Türk ulusal kimliği yeni Cumhuriyet'e dil ve tarih alanlarındaki uzun uğraşlarla benimsetilmeye, hümanist, çağdaş sanat ve bilimler göz ardı edilmeden çalıştırılmamış; büyük hukuki ve sosyal devrimler yapılmamış; sağlık, ulaştırma gibi alanlarda büyük atılımlara girilmemiş; sağlam bir ekonomik yapılanmanın temelleri atılmamış; Düyunu Umumiye borçları ödenmemiş, birçok yabancı tesis ulusallaştırılmamış, 1929 Büyük Ekonomik Dünya Buhranı fakir bütçe olanaklarıyla çok az hasarla atlatılmamış; Ulu Önder Atatürk'ün erken kaybının yaraları sarılmadan II. Dünya Savaşı belası büyük zorluklar pahasına atlatılıp çok partili demokratik yaşama geçilmemiş gibi bütün bakışlar ısrarla tarihsel konjonktürün zorunluluğu olan yaşamsal bazı önlemlerin abartılarak insafsızca eleştirisine odaklanmıştır (Mülkiyeliler Birliği, Sunuş, 2013, s. 14-15).³

Söylemin sahipleri çağdaşlaşma eleştirisi yapanları Cumhuriyeti "bir başarısızlık tarihi" olarak okumakla itham etmektedirler. Söylem sahiplerine göre çok partili hayata geçişle birlikte çağdaşlaşma karşıtlığı planlı bir şekilde resmi bir politikaya dönüşmüş, tarih ve eğitim bu amaçlara uygun ideolojik değişimlere tabi tutulmuştur (Mülkiyeliler Birliği, Sunuş, 2013, s. 16). Görüldüğü üzere çağdaşlaşma söylemi "ilerici" tavrıyla tereddütsüz Avrupa-merkezci modernleşme tecrübesini savunmakta, karşı argümanları geçmişin bütün olumsuzluklarına taraftar göstermektedir.

Çağdaşlaşma söylemi; yeniye, eskiden kopmaya yaptığı vurgu ile Doğu'nun edilgenlik sorununun çözümünü üstlenir görünür. Söylemin modernleşmenin önüne geçirilmesi ise kâğıt üzerinde Batı'nın etik, kültürel değerleri ve toplumsal yapısı ile teknik, idari ve ekonomik tecrübelerinin ayrılabilmesine imkân tanır. Buna göre eğer Doğu; kararlı bir liderle bilim, teknik, yönetim, eğitim, sanayi ve kılık-kıyafet gibi görünür alanlarda planlı bir uygulamaya girişirse Batı karşısındaki edilgenlikten kurtulabilecektir. Post-kolonyalist okuma açısından söz konusu tutum; modernizmin araçsal aklına; pozitivist, oryantalist ve Aydınlanmacı şablonlara dayanarak Batı modernitesini şekle ve görüntüye indirgediğinden faillik-edilgenlik gerilimini aşma potansiyelinden mahrumdur.

Niyazi Berkes'te Çağdaşlaşma Söylemi

Cumhuriyet Dönemi ilk kuşak sosyal bilimcilerinin öncülerinden Niyazi Berkes (1908-1988), Cumhuriyet'e ve Atatürk inkılaplarına duyduğu bağlılıkla tanınır. Onun bu bağlılığı ve geleneksel toplumdan çağdaşlaşmış (laikleşmiş) topluma geçişe odaklanması bütün yazılarına sinmiştir. Berkes'e göre Atatürk'ün inkılaplarıyla ulaşmak istediği hedeflerden onun ölümünden sonra sapılmıştır. Berkes çağdaşlaşmayı, "çağ/asır" anlamına gelen, Latince "saeculum" kökünden gelen sekülerleşmenin tam karşılığı olarak görür. Ona göre sekülerlik kavramı; ekonomide, siyasette, eğitimde ve aile hayatında kutsalın referans alınmamasını ifade ettiğinden çağdaşlığa göre tercihe şayandır (Berkes, 2012, s. 18-23).

³ Alıntının imlâ hataları yazarlarına aittir.

Berkes'e göre "çağa uymak" ya da "onun gereklerine uyacak biçimde değişmek" anlamına geldiğinden "asrılık", hem sekülerlik hem de çağdaşlık sözcüklerini karşılar. Ancak bu sözcük belli kesimler tarafından "züppelik, köksüzlük, yüzeysellik, dinsizlik" anlamlarına gelmeye başlayınca yerine "muasırlaşma" teklif edilmiştir. "Laiklik" sözcüğünün asrılık ve muasırlaşmanın yerine kullanılmaya başladığını söyleyen Berkes (2012, s. 18-19), çalışmasının asıl konusu din-devlet işlerinin ayrılmasından öte "*kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma*" olduğundan sekülerleşme ve çağdaşlaşma sözcüklerini tercih ettiğini belirtir. Kısacası o çağdaşlaşmayı, toplumun kutsal otorite kaynaklı tüm değerlerden arındırılması, laiklik/sekülerlik olarak anlar.⁴

Berkes'in (2012, s. 19) çağdaşlaşma söyleminde Avrupa- merkezci tutum açıktır. Berkes, toplum yaşamında gelenek yerine zamanın gereklerinin insan davranışlarına yol göstermesi gerektiğini açıklarken Katoliklik'ten fazla esneklik gösterebildiği için Protestanlığı örnek gösterir. Ona göre "*...bütün dünya ister istemez batılılaşmak zorundadır. Bu yolda gitmeyenler varlıklarını yitirmekte, yok olmaktadır. Bu yolda gitmek isteyip de yolunu bulamayanlar ya da bu yolda gitmenin karşısında olan kişilikleri çok güçlü olanlar, benliklerinden çok şey feda etmek zorundadırlar*" (2012, s. 28).

Berkes, eserlerinde rasyonelleşme ile yer yer dinin yerine kullandığı gelenek arasında bir zıtlık kurgular. Ona göre çağdaşlaşmanın önündeki engellerin başında dinin gelenekselleşmesi ile ortaya çıkan olgular yer alır. Bazı geleneksel uygulamalar da din hâline getirilmiştir. Onun metinlerinde gelenek bir ölçüde modernliğe direnç gösteren arızı bir unsur olarak kabul edilir. Ona göre çağdaşlaşma hedefine ulaşabilmek için din-gelenek etkileşimiyle ortaya çıkan bu tür engeller oradan kaldırılmalıdır. Haddizatında Osmanlı-Türk modernleşmesinde çağdaşlaşma, "kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma" sürecidir. Gelenek ile modernite arasında keskin bir karşıtlık tasavvur eden Berkes'e göre çağdaşlaşma, gelenek yerine çağın gereklerinin esas alınmasıdır.

Laikleşme/çağdaşlaşma sürecini Batılı toplumlarla karşılaştırmalı olarak inceleyen Berkes, bu sürecin Osmanlı-Türk çağdaşlaşmasında Fransa'da olduğundan daha karmaşık ve kapsamlı olduğunu savunur. Zira ona göre mesele yalnızca siyasi ve dinî otoritenin ayrılması meselesi değil tüm toplum kurumlarında dinî/geleneksel otorite yerine dünyanın gereklerinin hayatı şekillendirmesi ihtiyacıdır (Berkes, 2012, s. 19-25). Bu doğrultuda hareket edenleri ilerici, engelleyici tavır takınanlar gerici olarak niteleyen Berkes, değişim analizini evrimci ilerleme şablonuna oturtur.

Avrupa Merkezilik ve İlerlemeci Tarih Anlayışı

Kendi tarih tecrübesini evrenselleştiren Avrupa merkezci düşünceye göre ilerleme ve gelişmenin son durağı Avrupa uygarlığıdır. Farklı yollardan da olsa Hegel'in, Marx'ın ve başkalarının toplumsal tarih ve gelişme aşamalarına dair araştırmalarının çıkış noktası ve örneği Avrupa tecrübesidir. Buna göre insanlık; verimliliği ve üretici gücünü geliştirmek, sanayi toplumuna ulaşmak için Avrupa'nın geçirdiği evreleri geçirmelidir. Söz konusu teorik açıklamalarda Avrupa dışı toplumlar için farklı seyirlerle ulaşılabilecek nihai gelecek özgürlük, sermaye birikimi gibi özelliklerle tebarüz eden Avrupa uygarlığıdır. "Gelişmekte olan ülkelerin" kurtuluşu, ilerlemeleri Batı'nın yaşadığı fikrî ve pratik tecrübeleri örnek almalarına

⁴ Bilindiği gibi Berkes, 1964'te yayımladığı "The Development of Secularism in Turkey" adlı çalışmasının 1973'te yayımlanan Türkçesine "Türkiye'de Çağdaşlaşma" ismini vermiştir. Ona göre toplumsal değişme sekülerlik yönünde olduğundan çağdaşlaşma da aynı yönde bir değişimdir.

bağlıdır (Kartal, 2015, s. 242-243). Wallerstein (1997, s. 22, 30), sosyal bilimlerin ikilemleri bağlamında Avrupa merkezilikle ilerleme düşüncesi arasından doğrudan bir ilişki olduğunu belirtir. Ona göre sosyal bilimlerin Avrupa merkeziliği, başka niteliklerinin yanında tüm dünyaya belli bir ilerleme teorisi dayatmada kendini gösterir. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın büyük bölümünde Avrupa'nın hâkim görüşü olan ilerlemecilik, dünya tarihinin temel açıklaması ve neredeyse tüm aşama teorilerinin mantığını oluşturur.

Çağdaşlaşma söyleminin karakteristik özelliklerinden birisi ilerlemeci tarih anlayışına dayanmasıdır. İlerleme düşüncesi, Orta Çağ Hıristiyan düşüncesinde var olan insanlığın Tanrı'nın belirlediği ereğe doğru ilerlediği fikrinin Aydınlanma döneminde iyice belirginleşen seküler görünümüne dayanır. Aydınlanma düşünürleri, ilerleme ile özgürleşme arasında ilişki kurarak tarihi, insanın yetkinleşmesinin sahnesi olarak değerlendirmişlerdir. Böylece bilim sayesinde doğanın boyunduruğundan kurtulan insanlık, adım adım dinin ve devletin kısıtlamalarından özgürleşecektir. Pozitivist bilim anlayışının beslediği sekülerleşme süreçleriyle ilerleme, evrim ve gelişme kavramları birbirinin yerine kullanır olmuştur. Tarihin nihai bir amacı vardır ve insanlık bu amaca doğru adım adım ilerlemektedir, düşüncesi Avrupa'da modern dönemde cazibesini artırmış, nihayet 19. yüzyılda evrensel bir kabul görmüştür. Bu dönemde tarihçilerin çoğu tarihin belli bir yöne doğru ilerlediği, bu yönün insanlığı iyiye götürdüğü inancını paylaşırlar (Nisbet, 1994, s. 172-174; Carr, 2011, s. 171-172).

İlerleme fikrinin 19. yüzyıldaki en büyük temsilcisi Hegel'e göre insanlık tarihi, zorunluluğuna kayıtsız kalınamayacak özgürlük bilincine sahip bir ilerlemeden ibarettir. Ona göre tarih; Oryantal, Antik Yunan, Roma ve Alman evrelerinde olduğu gibi daha iyi ve yetkin olana doğru sürekli bir ilerleyiştir. Dünya tarihinin amacı tinin kendi bilincini dünyada nesnel olarak gerçekleştirilmesi, meydana getirmesidir. Hegel, bu amaca ulaşmada kendi gerçekliğine erişmenin sonsuz zorunluluğundan doğan özgürlük kavramına merkezi bir rol biçer. Ona göre özgürlük kendi kendisinin, tinin biricik ereğidir. O hâlde dünya tarihi, bu ereğin aşama aşama ilerleyişinin sahnesidir (Hegel, 2014, s. 70-81). Berkes'in çağdaşlaşma söylemini dayandırdığı ilerlemeci tarih anlayışı ve bu anlayışa dayanarak ulaştığı sonuçlarla Hegel'in tarih tasavvuru arasında koşutluklar bulunduğu açıktır (Ereker ve Özer, 2020, s. 1419). Cumhuriyet'in kuruluşunu toplumsal gelişmenin en ileri aşaması olarak gören Berkes'e göre bundan önceki tarihî dönemlerin işlevi bu ileri aşamayı hazırlamaktan ibarettir. Diğer bir deyişle "gerileme" ve "çöküş" olarak nitelenen tarihî dönemler, nihai ve kaçınılmaz evre olan Cumhuriyet'e hazırlık işlevi gördüklerinden gerçekte ilerleme süreçleridir (Yıldız, 2012, s. 11).

18. yüzyıl sonrası Osmanlı tarihini Hegel'in diyalektik tarih görüşünü hatırlatan bir yaklaşımla açıklayan Berkes, bundan önceki dönemde Avrupa karşısından gerileme sebepleri yanlış tespit edildiğinden Osmanlı'da ilerleme fikri yerine "ıslah" anlayışının geliştiğini savunur. Berkes'e göre gelenekçi bir düşüncede yenileşme, çağdaşlaşma kavramları yoktur (Berkes, 2012, s. 39). Başka bir eserinde Berkes, Osmanlı yönetici ve aydınlarının gelenekçi düşünce ile uygarlığın değişen yeni ekonomik zihniyetini kavrayamadıklarını savunur. Bu sebeple onlarda içselleştirilmiş değişim vizyonu gelişmemiştir (Berkes, 2012, s. 15-21). Berkes, *Asya Mektupları*'nda (1976) da aynı düşüncüyü Hindistan ve Pakistan'dan örneklerle genelleştirir. Bu dikotomik yaklaşımda o, bir tarafa ilerlemeye engel olarak değerlendirdiği gelenekçi görüşü diğer tarafa da Batı tipi ekonomik zihniyeti koyar.

Berkes'in çağdaşlaşma söyleminde Avrupa'nın sömürgeci ve emperyalist geçmişi yeterince sorunsallaştırılmaz. Bilakis aydınlanmacı ideallerin evrenselleştirilmesi doğrultusunda Avrupa-merkezci çıkarımlarda bulunulur. Onun yazılarında Anadolu'da gelişen Anadolu kurtuluş mücadelesinin anti-emperyalist boyutu gündeme getirilse de "medenileştirme misyonu" ideolojisinin söylemleri, Batı medeniyetinin evrenselliği iddiası eleştiri konusu yapılmaz. Bu tutum onun ilerleme ve ilerlemeci tarih anlayışıyla uyumludur. Ona göre iç ve dış

kaynaklı tarihi olaylar zorunlu bir şekilde Cumhuriyet'in doğmasına sebep olmuştur (Berkes, 2012, s. 13).

Kavramcı Aşkınlaştırmalar: Doğu Despotizmi, Kutsallaştırılmış Gelenek

Osmanlı yenileşme tecrübesiyle Cumhuriyet Dönemi'ni tarihsel determinist ve teleolojik bir yaklaşımla birbirine bağlayan Berkes, kalkış noktası olarak Osmanlı Devleti'ni siyasal ve toplumsal açıdan tanımlamaya ihtiyaç duyar. Chicago'da yazdığı ilk İngilizce makalesinde Osmanlı'yı "teokratik bir monarşi" olarak niteleyen genç Berkes (1936), daha sonra bu görüşünden vazgeçer. Ona göre Osmanlı, teokratik bir şeriat düzenine değil din ile iç içe geçmiş, kutsallaştırılmış geleneğin yön verdiği bir düzene sahiptir. Berkes (2012, s. 30) "nizam-ı âlem", "kanun-u kadîm" ve "devlet ebed-müddet" gibi unsurlara sahip olan bu düzeni Weber'in kavramıyla "patrimonyal" bir düzen olarak tanımlar. Buna göre "Tanrı'nın koyduğu kanun-u kadime dayalı" değişime kapalı düzeni, onun yeryüzündeki gölgesi olan padişah koruyacaktır. Bu şekilde kutsallaştırılmış geleneğin boyunduruğu altında şekillenen toplumsal ve siyasal hayatta değişim yerine düzen esastır. Bu tanımlamayla Berkes, çağdaşlaşma söylemi için ihtiyaç duyduğu diyalektik aracı elde eder.

Feodalizm, teokrasi ve tiranlıktan farklı olduğunu vurguladığı Osmanlı devlet yapısını despotizm/padişahlık rejimi kavramıyla inceleyen Berkes'e göre devletin tâbi olduğu gelenek; siyasal açıdan Doğu despotizmi, dinî açıdan Sünnî halifelik geleneğidir (Berkes, 2012, s. 25-27). Onun bu kavramları tercih sebebi, bütün Osmanlı yenileşme tecrübesinin ilerlemeci tarih görüşü doğrultusunda Cumhuriyet'in doğuşuna hizmet ettiği temel savını kurmaya yönelik görünmektedir. Onun incelemesinde Türkiye'de çağdaşlaşma/sekülerleşme, temel niteliği "geleneksellik" olan toplumsal ve siyasal bir yapıdan rasyonel ve seküler bir yapıya aşama aşama ilerlemektir. Ona göre söz konusu gelenekselliğin unsurları din, halife padişahlığı ve Doğu despotizmidir (Berkes, 2012, s. 30). Türkiye'de Çağdaşlaşma'nın kavramsal tercihleri ve inceleme şeması, Berkes'in Avrupa'da uzun yüzyıllarda gelişen Doğu analizleri birikiminden azami ölçüde yararlandığını göstermektedir.

Osmanlı devlet ve toplum yapısı birçok oryantalist, seyyah ve düşünür tarafından patrimonyalizm ve "doğu despotizmi" kavramlarıyla nitelenmiştir. Doğu'yu durağan, irrasyonel ve despotik; Batı'yı dinamik, rasyonel ve demokratik olarak niteleyen oryantalist şablona uygun söz konusu kavram çifti modernleşme kuramlarının yardımıyla 20. yüzyılın önemli bir bölümünde yaygın olarak kullanılmıştır. Aydınlanma düşünürleri Osmanlı Devleti'ni, bütün mülk ve idarenin tek bir kişiye bağlı olduğu keyfi ve yolsuz bir yönetim olarak tanımladıkları "oryantal despotizmin" tipik örneği olarak nitelemişlerdir (Doğan, 2011, s. 170). Söz konusu kavramların doğuşu ve yaygınlaşması incelendiğinde Avrupalıların rasyonel, yeniliğe açık ve üstün kültüre sahip oldukları varsayımının temel alındığı görülür. Montesquieu'dan Weber'e, ardından modernleşme kuramcılarına kadar despotizm kavramının kullanıldığı hemen her bağlamda tartışmalı özcü bakış etkilidir. Turner'a (1997, s. 23-30) göre "sivil toplum" ve "bireycilik" gibi kavramların yanında "doğu despotizmi" kavramlaştırması Locke'tan, Mill ve Montesquieu'ya kadar birçok düşünürün kendi ülkelerinde yaşadıkları endişeler doğrultusunda geliştirilmiştir. Doğu da onların incelemelerinde söz konusu endişelerin somut bir örneği olarak tasavvur edilmiştir.

Turner, Weber'in patrimonyalizm kuramıyla yaptığı analizleri oryantalist önyargıya bağlar. Ona göre Weber'in patrimonyalizm kavramı, hiçbir ampirik vakada bütünüyle gözlemlenemeyecek saf bir tiplendirmeden ibarettir (Turner, 2019, s. 169). Weber'in Doğu toplumlarını analizde kullandığı patrimonyalizm ve onun aşırı bir biçimi olan ve doğrudan Osmanlı sultanlarına atıfla kullanılan "sultanizm" kavramı her ne kadar bazı tarihsel gerçeklere işaret ediyor olsalar da Avrupa merkezci, tarihsel gelişmeleri ve değişimi incelemede yetersiz

kavramlardır. Onun Osmanlı toplum ve devlet yapısını söz konusu kavramlarla açıklamaya çalışması, yüzyıllardır Avrupa’da dolaşımında olan Doğu hakkındaki anlayışı kendi tipleştirme yöntemi doğrultusunda tekrarlamaktan ibarettir (Doğan, 2011, s. 178). Avrupa’da yapılan Doğu değerlendirmeleri birikimi göz önünde tutulduğundan Berkes’in çağdaşlaşma söyleminin self-oryantalist niteliği açığa çıkmaktadır.

Berkes, çağdaşlaşmayı Batılı değerlere ulaşmak olarak sunmakla birlikte Osmanlı’nın Batı’nın (sırasıyla Fransa, İngiltere, Alman) uydusu durumuna düşmesinin doğurduğu felakete dikkat çekmekten geri durmaz. Ona göre 18. ve 19. yüzyılların yenileşme çabaları Batı uygarlığının yeniliklerini kavrayıp bunları uygulamanın yollarını bularak ekonomik ve kültürel yaşama yeni bir yön verme çabasıdır çok uzaktır (Berkes, 1975, s. 178-184). Osmanlı modernleşmesinin özgün olamayışının tarihî bağlamını ortaya koyan Berkes, çözüm olarak Batı tecrübesini göstermekle birlikte bağımsızlığı esas alan bir modernleşme siyaseti önerir. Batı’nın Türk toplumunun Batılılaşmasıyla yalnızca kendi çıkarları için ilgilendiğinin farkında olmasına rağmen Berkes, ironik bir şekilde bu farkındalığın çeşitli yansımaları olabilecek eğilimlerden kurtulması gerektiğini vurgular. Ona göre gerçek kurtuluş, “kendimizden”, kendimizi tarihsiz bir toplum hâline getirmiş olan Osmanlılık, İslamlık ve Avrupalılık geleneklerinin kurul ve kurallarından temizlenmekle mümkündür. Bu çabada Batı fetişizmi ile şeriatçı, Osmanlıcı, ırkçı fetişizmler arasında büyük fark yoktur (Berkes, 1975, s. 179, 13).⁵

Modernleşme yerine çağdaşlaşma kavramını tercih eden Berkes’e göre (1975, s. 160) değişim kaçınılmazdır, “hiçbir toplumun değişmesinin önüne geçilemez; ona engel olmak isteyen çabalar bile değişmelere yol açar”. Berkes, Osmanlı’nın son iki asrındaki değişimi okurken akültüralist modernleşmeci bir tutum izler. İlerlemeci, evrimci bir anlayışla başka türlü olması mümkün değildi düşüncesiyle Berkes (2012, s. 33), söz konusu dönemde adım adım Tanrı düzeni kavramından tabiat düzeni kavramına, toplum üstü anlayışlara dayanan devletten sınıf mücadelelerini esas alan hukuk devletine, gelenek kavramından terakki kavramına, denge kavramından devrim kavramına geçildiğini savunur. Ona göre iki asrın yenileşme çabalarında Osmanlı geleneği doğrultusunda geliştirilen çözümler sonuçsuz kalmıştır. Artık gidilecek tek yol “Despotik Asya İmparatorluğunun yıkıntılarından çağdaş dünyanın doğrultusuna uygun olabilecek yeni bir ulus biriminde bir rejim kurulması”dır. Bu çabalar geçmiş yenileşme tecrübelerinden bambaşka bir niteliğe sahiptir (Berkes, 2012, s. 496- 497).

Berkes, çağdaşlaşmanın önündeki ön önemli engelin din ve dinselleştirilmiş gelenek olduğunu savunur. Ona göre (1985, s. 60) Kur’an, yeni bir toplumsal yapı türüne uygun bir hukuk sistemi sunmak yerine yalnızca ahlaki ilkeler vazetmiştir. Böylece değişime direnç gösteren kesimlerin savunduğu değerler; beşerî, dolayısıyla zamana ve şartlara göre değişen değerler olarak gösterilir. Berkes’in din-toplum ilişkisine yaklaşımı reformu esas alır. Ona (1984, s. 41) göre son dönem Osmanlı idarecileri de bu yaklaşımla toplumu adım adım gelenekselden moderne yönlendirmişlerdir.

Berkes’e (2012, s. 520-521) göre Cumhuriyet, “din devleti” yerine “ulus devleti” görüşünü benimseyerek çağdaşlaşma uğruna hukuk, eğitim, yazı, dil ve genel olarak yaşam ve kültür alanlarında bir dizi reforma zemin oluşturmuştur. Bu reformlar, her çeşit karşı harekete rağmen şartların zorladığı değişikliklerdir. Ona göre Türk çağdaşlaşması, tarihinde ilk kez Mustafa Kemal gibi “tutarlı ve tuttuğunu koparan bir önder” bulabildiği için söz konusu

⁵ Bu tür yaklaşımlarının doğru anlaşılması, onun eserlerinin birey, entelektüel kimlik ve akademik nitelik açılarından bütünlüklü bir incelememeye tabi tutulmasını gerektirdiği açıktır. Bu doğrultuda örnek iki çalışma için bk. Kayalı, 2002, s. 89-106; Yıldız, 2012.

reformlara muvaffak olabilmıştır. Onun önderliğinde gerçekleştirilen devrimler, belli bir mantığa göre birbirlerini zorunlu olarak takip eden, Türk toplumunu çağdaş Batı uygarlığı yörüngesine sokma amacı taşıyan hamlelerdir. Cumhuriyet Dönemindeki devrimlerin önceki dönemlerde gündeme gelmiş ve tartışılmış meseleler olduğunu belirten Berkes (2012, s. 523), bunların hayata geçirilmesinin ise ancak saltanat-hilafet sisteminin kaldırılmasıyla mümkün olabildiğini savunur. Ona göre Cumhuriyet Dönemi'nde, daha önceden girişilen yenileşme teşebbüslerine çağdaş uygarlığa uygun olacak şekilde tutarlılık ve bütünlük kazandırılmıştır.

Çağdaşlaşma söyleminde önemli konulardan biri dinin toplumsal hayattaki yeri meselesidir. Berkes'e (2012, s. 536-546) göre Cumhuriyet Dönemi'nden önce de tartışılmış olan bu mesele, bu dönemde yeni bir bağlamda tartışılma imkânına kavuşmuştur. Berkes'in çağdaşlaşma anlayışında "*bir demokratik ilke olarak otonom din özgürlüğü*"ne yer yoktur. Çünkü tarihsel sürecin itişleriyle kaçınılmaz olan çağdaşlaşma doğrultusunda siyasal rejim, hukuktan günlük alışkanlıklara kadar hayatın her alanına müdahil olma yetkisine kavuşmuştur. Çağdaş toplumda halkın egemenliği üstünde başka bir egemenliğe yer olmadığından dinin toplumda ve siyasal yaşamda etkinliği söz konusu olamaz. Berkes'e göre dinin toplumsal hayata dair düzenlemeleri İslam bağlamında dinî olmaktan ziyade siyasal içeriktedir. Dolayısıyla laiklik, dinî alana müdahaleyi engellemeye araç kılınamaz. "Din sorununu" toplum için varoluşsal bir sorun olarak gören Berkes, çağdaşlaşma/Batılılaşma uğruna toplumun inanç ve değerlerine müdahaleyi meşrulaştıracak yaklaşımlara sahiptir.

Kültürel Müzakere ve Sentezden İçselleştirilmiş Oryantalizme

Batı ile kültürel alışveriş ya da müzakere Osmanlı'nın son yüzyılından 1920'lerin ilk yarısına kadar çeşitli şekillerde gündeme gelmiştir. Daha açıkçası 19. yüzyılın Osmanlı aydını ideolojik olarak hangi pozisyonda olursa olsun Batı ile kültürel alışverişi zorunluluk olarak görmüştür. En uçta gözüken Batıcı aydınlar bile nihai tahlilde Batı'yı kendi konumlarından algıladıklarından mutlak anlamda bir teslimiyet görüntüsü vermemişlerdir (Görgün, 2008, s. 47). Diğer taraftan Meşrutiyet aydınlarının çoğu Avrupa'da önemli ölçüde toprağa sahip olmanın da verdiği güvenle Avrupa'ya aidiyet duygusu geliştirmişlerdir. 19. yüzyılın siyasî gelişmeleri de "Avrupalı Osmanlı" imajına katkı sağlamıştır. Roman, tiyatro, çok sesli müzik gibi Batılı, özellikle Fransız kültürel unsurlarının yaygınlaşmasıyla eğitilmiş, şehrli üst sınıflarda farklı aidiyetler gelişmiştir. Böyle kimseler kendilerine "dâhilî medenileştirme" misyonu yüklemişlerdir (Hanioglu, 2023, s. 643-646).

Önce 1878 Berlin Konferansı, ardından 1912-1913 Balkan Savaşları ile yaşanan kayıplar "Avrupa'ya aidiyet"in coğrafi zeminine ağır darbeler indirmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla da coğrafi temelli aidiyet vurgusu geride bırakılarak aynı medeniyeti paylaşma temelli bir program benimsenmiştir. Bu programla Türkiye, kendini Batı'nın kültür ve değerlerinin doğudaki temsilcisi olarak görmeye yönelmiş (Hanioglu, 2023, s. 649), çağdaşlaşmayı Batılılaşma olarak anlamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde, II. Meşrutiyet'in radikal Batıcılarının görüş ve tezleri kurumsallaştırılmıştır. Bu dönemde kültürel alışveriş/müzakere yerine, kendi kültürünü geri planda bırakarak Batı kültürünün muhtelif unsurlarını eğitim ve basın yoluyla dayatan bir çağdaşlaşma modeli benimsenmiştir (Görgün, 2008, s. 47).

Türkiye'nin sorunlarının Cumhuriyet ile hedeflenen toplum ve uygarlık devriminin tamamlanmadan kalmasından kaynaklandığına inanan Berkes, öykünmeci Batıcılığı, hatta Batı kavramını ve Batılılaşma ülküsünü eleştirmekten geri durmamıştır. Ona göre Batılılaşma özelemleri devrimcilik karşıtı olmaya kadar bile varabilir (Berkes 1975, s. 7-13). Türk düşüncesinde bir Batı sorunu olduğu savıyla İslamcılar, Türkçülerin ve Batıcıların Batı'ya bakışlarındaki yanlışlıkları ortaya koyan Berkes'in üçüncülere yakın bir konumdadır. Zira onun çağdaşlaşma söylemiyle Batıcıların yaklaşımı koşutluklar taşır (Berkes, 2012, s. 415).

Berkes, Batı sorunu karşısında en makul çözümün Gökalp'in yaklaşımında bulunduğunu savunur. Gökalp'in incelemesine göre Batı uygarlığı, Orta Çağ Hıristiyanlığından ve İslam Orta Çağı'ndan farklı bir toplum, bir devlet tipi ve sivil bir ahlâk sistemi geliştirmiş; modern "ulus"lardan meydana gelen bir uluslar toplamı hâlini almıştır. Bu uygarlığın temel gerçeği akıl, aydınlık, insanlık değil; içinde dinin bile rol oynadığı ulus birimi kültürleridir. Dolayısıyla Batı uygarlığına katılmak, Batı uluslarının kültürünü almak anlamına gelmez. Batı henüz hümanist evrensel bir uygarlık olamamıştır ama Batılı ve Hıristiyan olmayan halkların Batı uygarlığına katılmasıyla bu hedefin gerçekleşmesi hızlanacaktır (Berkes (2012, s. 418). Berkes, çağdaşlaşma yolunda karşılaşılan Batı ve kültürel farklar sorunun çözümünde Gökalp'in ayrımını işlevsel bulur.

Berkes'e göre "Asya, Avrupa uygarlık ve kültür tarihlerini, ekonomik sorunlarını inceleyen tek bir bilimsel eser yazılmamış" olan Meşrutiyet döneminde Batıcılar ve İslamcıların Batı uygarlığından neyin alınıp neyin alınmayacağına ilişkin soruya verdikleri cevaplar yetersizdir. Batıcılar, olumsuz taraflarını görmezden geldikleri Batı uygarlığının Balkan Savaşı sürecinde olan bitene karşısında seyirci ya da kışkırtıcı olduklarını gördükçe zor duruma düşmüşlerdir. İslamcılar ise yüzeysel bir okuma ile Japon tecrübesini örnek göstererek çağdaş/Batı uygarlığının iyi yanlarının alınmasında mahsur görmemiş, hatta bunun için gecikmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Sadece "İslâm şeriatının kapsamadığı herhangi bir yan, Batı uygarlığına açılabilir." varsayımına dayanan bu tezdeki temel sorun neyin dinden/şeriatından neyin gelenekten sayılacağına tespitinde yoğunlaşmıştır (Berges, 2012, s. 418-420).

Berkes, çağdaşlaşma bağlamında devrimciler için kutsal sayılan Selanik'te çıkarılan *Genç Kalemler, Yeni Felsefe Mecmuası* ve *Yeni Hayat* adlı yayınlarda savunulan görüşleri, özellikle de Ziya Gökalp'in yaklaşımını olumlamaktadır. Geline aşamada Batı'nın etkisi/baskısı altında başlamış olan çağdaşlaşma yolunda eleştiriler, Batı uygarlığından Türk toplumuna yönelmiş; çağdaş uygarlığa uymayı imkânsızlaştıran etkenlerin çoğunun şeriat kapsamında sayılan alanlardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada devreye Gökalp'in üçlü sentezi girmektedir. Ona göre çağdaş dünya; dinsel ülkelerin ve ümmet toplumlarının değil, ulusal ülkelerin ve ulusların dünyasıdır. Gökalp'in sentezindeki İslamlaşmak, dinden olmayıp Yakın Doğu Orta Çağ uygarlığından şeriata sokulan ve çağdaş uygarlığa uymayı engelleyen geleneklerden arınmak anlamına gelmektedir. Zira iki kocalı kadın olamayacağı gibi bir toplum da aynı zamanda iki uygarlıklı olamaz. Zaten İslam uygarlığının birçok unsuru çöküşle birlikte işlevini yitirmiştir. Çağdaş uygar toplumda İslam, yalnızca ulusal kültürün izin verdiği ölçüde var olabilir (Berges, 2012, s. 421-424).

Berkes'in çağdaşlaşma söylemi; Batı uygarlığını taklit etmek yerine dili ve ulusal kültürü geliştirerek çağdaşlaşmayı esas alan, ulusal kültürü Batı uygarlığına uymayı engelleyen dinî ve geleneksel unsurlardan temizlemeyi savunan bir yaklaşıma dayanır. Bu yaklaşım tıpkı Cumhuriyet'in ilanının hemen öncesinde resmî yayın organı Hâkimiyet-i Milliye'de yayımlanan "Avrupalı Türk" başlıklı metindeki gibi taklidi olumsuzlarken uyumu amaç edinir. Türklük ile Avrupalılıktan oluşan bir sentez öneren metne göre Türk halkı Avrupalıdır. Hanioğlu (2023, s. 650), yeni dönemde bu kimliğin inşasının basit bir modernleşmeyle değil içselleştirilmiş bir oryantalizmle mümkün olacağı düşüncesinin hâkim olduğunu savunur. Söz konusu olan Batı uygarlığının bütünüyle benimsendiği, bilimciliğin esas alındığı, milliyetçi, sekülerist, Sosyal Darwinist bir değişimdir. Bu süreçte öncelikle din, gelenek ve yerleşik kültüre dayanan bir "Doğu" tasavvuru inşa edilmiş, ardından geri kaldığı gerekçesiyle çağın gereklerine cevap veremeyeceğine inanılan bu yapının çağdaşlaştırılmasının zorunluluğu savunulmuştur.

Avrupa dışında başka bir medeniyet tanımayan anlayış, tepki çekmemek için "Garp'a yönelme" yerine "muasırlaşma, asrîleşme" ifadelerini tercih etmiştir. Batı medeniyetini yegâne medeniyet gören bu anlayışa göre medenîleşme, Batılılaşma ve modernleşmenin ötesinde

Sosyal Darwinist bir zorunluluktur (Hanioglu, 2023, s. 652). Dolayısıyla modernlik, İslam ve Türkçülüğün sentezine izin veren Gökalp'in "hars-medeniyet ayrımı", yeni dönemde kültür ile medeniyeti özdeşleştiren söz konusu anlayışa göre yanlış bulunmuştur (Hanioglu, 2023, s. 653-657). Tanzimat döneminin Doğu-Batı ikiliğine yeni dönemde izin verilmeyeceğine dair birçok gösterge bulunmaktadır.

Genel olarak çağdaşlaşma söylemi, modernizmin ontolojik temellerinden ve süreçlerinden yoksun olan Doğu'nun, Batı modernliğine erişemeyeceğini fark edince hedefini küçültmesi olarak yorumlanabilir. Doğu; modernizmle sömürgecilik, yağma ve savaşlar aracılığıyla tanışmış özne-nesne, ileri-geri ikiliğini göz ardı ederek Batı'nın kendine özgü modernliğine sahip olmak istemiştir. Ancak bu gerçekleşmeyince "modernin" güncel ve çağdaş olana yaptığı vurguyu öne çıkararak kendince bir çağdaşlaşma söylemi geliştirmiştir (Ulusoy, 2021, s. 3105). Bu gerçekliğe rağmen bütüncülük ve tutarlılık iddiasındaki çağdaşlaşma söylemi, elitler nezdinde sahip olduğu meşruiyetini kitlelere benimsetmeye çalışmaktan geri durmamıştır.

Çağdaşlaşma söylemi post-kolonyalist okumanın unsurlarına kayıtsız kalarak toplumsal değişime ilişkin değerlendirmelerinde kendisini yanılmaz görür. Bu yanılmazlık iddiasında Batı dışı toplumların yaşadıkları dönüşümlerin açıklanmasında hâkim olan Batılı paradigmaları dayanak edinmek etkilidir. Örneğin Berkes, 1952'den sonra Kanada McGill Üniversitesi'nde yürüttüğü danışmanlıkların önemli bir kısmında İslam toplumlarındaki çağdaşlaşma/sekülerleşme konularının çalışılmasına vesile olmuştur. Onun din-devlet ilişkileri ve çağdaşlaşma konularında bu denli yoğunlaşması, kendi ilgilerinin ötesinde Doğu despotizmi ve modernleşme kuramları çevresindeki konuların 50'li, 60'lı yıllarda Batı'da belli paradigmalara yaygın olarak çalışılmasıyla koşutluk arz eder (Yerlikaya, 2019, s. 240; Bulut, 2021, s. 146-156). Yerli aydınlar da Türkiye'nin çağdaşlaşma tecrübesini aynı kavram ve bakış açısıyla değerlendirme eğiliminde olmuşlardır.

Sonuç

Toplumsal değişme bağlamında Osmanlı ve Türk "modernleşmesi" konularını inceleyen Türkçe yayınlarda post-kolonyalist okumanın uyarı ve vurgularının yeterince dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu eksiklikte teorinin 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişmeye başlamasının yanında Türkiye'nin fiili olarak sömürge deneyimi yaşamamasının etkili olduğu düşünülebilir. "Modernleşme sorunları" olarak nitelenen toplumsal değişme sorunlarının analizinde kuramsal perspektif sunduğu gibi söz konusu sorunların çözümünde neden yetersiz kaldığının sebeplerine de ışık tutar nitelikte olan bu çalışma, post-kolonyalizmin birikiminden daha fazla yararlanmaya davet niteliğindedir.

Çağdaşlaşma söylemi evrimci, ilerlemeci, sosyal Darwinist tutumuyla klasik sekülerleşme teorisinden yanadır. Yeniliği ve değişimi kayıtsız şartsız olumlayan bu söylem, özcü kavramcı aşkınlaştırmacılığı ile muhayyel bir Avrupa'yı/Batı'yı/çağı ulaşılması gereken ideal olarak benimser. Bu doğrultuda Berkes'in ilerlemeci tarih anlayışı Avrupa-merkezidir. Kültürel sorunlar bağlamında insan gerçekliğinin heterojen, devingen ve karmaşık doğasını göz ardı eden Berkes'e göre çağ sekülerdir. Dolayısıyla ekonomide, siyasette, eğitimde ve aile hayatında kutsal referans alınmamalı; bireysel ve toplumsal hayatta zamanın gerçeklerine uyulmalıdır. O, söz konusu pozisyonundan o kadar emindir ki bütün dünyanın ister istemez Batılılaşacağını savunur. Onun içinden çıktığı topluma dair analizinde tercih ettiği kavram ve şemalar oryantalist bakıştan beslenmekte, self-oryantalist nitelik arz etmektedir.

Avrupa-merkezci kavram ve imgelerle "kirletilmemiş bir kimlik" inşa etme, "dil ve tarih sahibi özne olma", Batı kaynaklı bilgi biçimlerini yapı sökümü uğratarak zihinleri sömürgecilik etkilerinden arındırma, metropolitende üretilenden başkasını tanımayan kanonları sorgulama,

kültürel edilginlikten kurtulup yeni diyalog zeminleri inşa etme açılarından çağdaşlaşma söyleminin post-kolonyalist okuması işlevseldir. Zira geçmişi anlamlandırış biçimlerimiz, kendimizi ve içinde yaşadığımız dünyayı anlamamız açısından büyük önem taşır. İçinde yaşadığımız topluma dair tanımlar kendi tecrübelerimiz yerine Batı'nın deneyimlerine dayandırıldığında ulaşacağımız sonuç kendi modernliğimiz olmayacaktır.

Çağdaşlaşma söyleminin post-kolonyalist okuması, Batı dışı toplumların maruz kaldıkları süreçlere ilişkin sahici şeyler söylemeye çalışırken bu süreçleri “bağımsız değişkene” dönüştürmek, süreçlerin açıklanmasında klasik açıklamalara yeni nedensel faktörler eklemek gibi bir sınırlılık taşır. Böyle bir sınırlılığı aşmak için yüzeysel açıklamalar yerine açıklamaların dayandığı temel varsayımlar bütünüyle gözden geçirilmelidir. Çağdaşlaşma söyleminin dayandığı argümanların geçersiz kılınması, Batı dışı toplumların hayatın her alanında karşı karşıya kaldıkları sorunların çözümünü kolaylaştırma garantisi taşımaz. Toplumlarının sorunlarına sahici olarak eğilme arzusunda olan entelektüeller dilsizlik ve tarihsizlikten sıyrılabilmek için her şeyden önce kendilerine mesela Weber'in gözlüğüyle değil de kendilerinden bilim insanlarının zaviyelerinden, kendi ürettikleri kavramlarla bakabilmelidirler.

Postkolonyalizm Avrupa-merkezci dünya, insanlık ve tarih tasarımı muhalif bir felsefe üretmiş olsa da içinde doğmuş olduğu kültür sebebiyle tersinden de olsa Avrupa tecrübesinin kaçınılmazlığına hizmet eder. Yine teorinin önemli bir kısmı Batı dışı toplumların kimlik inşalarının bütünüyle “kirlenmemiş” olmasının imkânsızlığı varsayımını gündeme getirir. Diğer taraftan bugünün bilincinin bir ürünü olan post-kolonyalist okuma, tarihsel insani tecrübeleri şimdinin bakışıyla yorumlamaktan kurtulamaz. Ayrıca Batı dışı toplumların sosyal değişme tarihleri incelenirken post-kolonyalist okumanın telkin ettiği anti-özcülüğün, yeni özcülükler üretme ihtimali de daima göz önünde bulundurulmalıdır. Yine post-kolonyalist okumanın amaçları arasında yer alan kadınları, ötekileştirilmiş kimlikleri, hayvanları ve doğayı koruma söyleminin; küreselleşme, küresel kapitalizm ve bireyselleşme gibi göstergelerle belirginleşen günümüzün çağdaşlık söylemiyle uzlaştıkları da unutulmamalıdır. Bu sınırlılıklara rağmen post-kolonyalizm, Batı dışı toplumların çağdaşlaşma fikir ve söylemlerini değerlendirmede geçerliliğini ve güncelliğini korumaktadır.

Sömürgecilik sonrası dönemde açığa çıkan belli maddi gerçekliklerle çözüm olarak sunulan teorik açıklamalar arasında çeşitli gerilimler kaçınılmazdır. Söz konusu maddi gerçekliklere küreselleşme bağlamında yerel kültürlerin yaşadığı zorluklar da eklenince sunulan teorik çözümlerin sürekli yenilenme ihtiyacı ortaya çıkar. Bu doğrultuda bir taraftan post-kolonyal çağın özelliklerini, sömürge tarihinin işleyişini ve etkilerini anlamaya çalışırken diğer taraftan güncel hayatın gerçekleri ve ihtiyaçları ışığında yerelin imkân ve sorunlarını değerlendirmek gerekecektir. Bu gerçekliklere rağmen çağdaşlaşma söylemi post-kolonyalist okumanın temel iki eleştirisi olan oryantalizm ve Avrupa-merkezcilik eleştirisine kayıtsız kaldığı gibi söz konusu okumanın üçüncü unsuru olan kültürel melezlik/üçüncü alan yaklaşımını da gündemine alma gereği duymamaktadır.

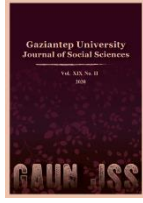
Kaynakça

- Ak, G. (2014). Niyazi Berkes yazını üzerine bir bibliyografya denemesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54 (2), 419-486.
- Altun, F. (2004). Niyazi Berkes ve eserleri hakkında. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (1), 439-474.
- Amin, S. (1993). *Avrupamerkezcilik bir ideolojinin eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ashcroft, B., Griffiths, G. ve Tiffin H. (2002). *The empire writes back: theory and practice in post-colonial literatures*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

- Ashcroft, B., Griffiths, G. ve Tiffin H. (2007). *Post-colonial studies the key concepts*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Atılgan, G. (2007). Niyazi Berkes'in Kemalizm yorumu. *Bilgi ve Bellek*, 4 (8), 17-37.
- Berkes, N. (1975). *Türk düşününde Batı sorunu*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (1976). *Asya mektupları (gezi, izlenimler, eleştiriler)*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Berkes, N. (1984) *Teokrasi ve laiklik*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Berkes, N. (1985) *Felsefe ve toplumbilim yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (Kuyuş, A. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, Niyazi (1936) Sociology in Turkey. *American Journal of Sociology*, 42 (2), 238- 246.
- Beşirli, Hayati (2023). Cumhuriyetin 100. yılı: yeni bir toplum, yeni bir insan. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye*, 270-283.
- Bhabha, H. K. (2016). *Kültürel konumlanış*. (Uluç, T. Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bhambra, G. K. (2015). *Moderniteyi yeniden düşünmek: post- kolonyalizm ve sosyolojik tahayyül*. (İlyas, Ö. Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Boatcâ, M., Costa, S. (2010). *Postcolonial sociology: a research agenda*. E. Gutiérrez Rodríguez, E. G., Boatcâ, M. Ve Costa S. (Eds.). *Decolonizing European sociology: transdisciplinary approaches* (s. 13- 32) içinde. Burlington: Ashgate.
- Bulut, Y. (2021). *Türk sosyolojisinin kısa tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Carr, E. H. (2011). *Tarih nedir?*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chakrabarty, D. (2012). Avrupa'yı taşralaştırmak postkolonyal düşünce ve tarihsel farklılık. (Cörüt, İ. Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Coşkun, İ. (1991). Niyazi Berkes üzerine. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(2), 49-86.
- Dellaloğlu, B. (2021). *Modernleşmenin zihniyet dünyası: bir Tanpınar fetişizmi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Diñer, H. (2021). Niyazi Berkes'in yetiştiği dönem ve ilk yazıları. *Atatürk Yolu Dergisi*, (68), 343-390.
- Dirlik, A. (2009). *Kriz, kimlik ve siyaset, küreselleşme yazıları*. (Oğuz, S. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, N. (2011). Patrimonyalizm kavramına eleştirel bir yaklaşım. *Liberal Düşünce Dergisi* (64), 161-184.
- Ereker, F., Özer, U. (2020). Niyazi Berkes'in çağdaşlaşma tasarımı Hegelian ilerleme ve tarihin sonu: 'Türkiye'de Çağdaşlaşma'yı yeniden okumak. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(4), 1417-1441. <https://doi.org/10.33630/ausbf.571629>
- Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar*. (Ergüden, I. ve Akınhay, O. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Frenkel, M. (2008). The multinational corporation as a third space: rethinking international management discourse on knowledge transfer through Homi Bhabha. *Academy of Management Review*, 33 (4), 924-942.
- Go, J. (2013). For a postcolonial sociology. *Theory and Society*, 42 (1), 25-55.
- Görgün, T. (2008). Tahsin Görgün ile modernleşme çağdaşlaşma ve Batılılaşma üzerine söyleşi. *Eskiyeni*, (8), 42-49.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). Batılılaşma. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, s. 148-152). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2023). *Atatürk entelektüel biyografisi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2014). *Tarihte akıl*. (Sözer, Ö. Çev.). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

- Kartal, Z. (2015). Marxist toplumsal gelişme aşamaları ile Rostow'un gelişme aşamaları yaklaşımlarının değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (2), 231-244.
- Kayalı, K. (2001). *Türk düşünce dünyasında yol izleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2002). *Türk kültür dünyasından portreler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2008). Niyazi Berkes, Özdemir, M. Ç. (der.), *Türkiye'de sosyoloji- I* (s. 739-752). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm postkolonyalizm*. (Küçük, M. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mülkiyeliler Birliği. (2013). *Neden geri kaldık? Bitmeyen kavga: çağdaşlaşma*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Nisbet, R. (1994). *The history of the idea of progress*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Oğuz, M. C. (2008). Söylem analizi. *Sosyoloji Notları*, 4-5, 52-57.
- Özdemir, M. (2017). *Post-kolonyalizm nedir?*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Randeria, S., Fuchs, M., Linkenbach, A., Gramlich, E. (2004). *Konfigurationen der moderne: diskurse zu Indien*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Said, E. W. (1995). *Secular Interpretation: The Geographical Element, and the Methodology of Imperialism*, Prakash, G. (Der.), *After Colonialism* (s. 21-39). Princeton, NY: Princeton University Press.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık: Batı'nın şark anlayışları*. (Ülner, B. Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Said, E. W. (2016). *Kültür ve emperyalizm*. (Alpay, N. Çev.). İstanbul: Hil Yayınları
- Shayegan, D. (1991). *Yaralı bilinç geleneksel toplumlarda kültürel şizofreni*. (Bayrı, H. Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Spivak, G. (2020). *Madun konuşabilir mi?*. (Koyuncu, E. Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sunar, L. (2018). *Değişim sosyolojisi: kavramlar, kuramlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Taylan, H. H. (2011). Sosyal bilimlerde kullanılan içerik analizi ve söylem analizinin karşılaştırılması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 63-76.
- Trouillot, MR. (2003). *North Atlantik fictions: global transformations, 1492-1945*, Trouillot, MR. (Ed.). *Global transformations anthropology and the modern world*, (s. 29-46). New York: Palgrave Macmillan.
- Turner, B. S. (1984). *Marks ve oryantalizmin sonu*. (Keskinok, H. Ç. Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turner, B. S. (1997). *Oryantalizm, kapitalizm ve İslâm*. (Demirhan, A. Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Turner, B. S. (2003). *Oryantalizm, postmodernizm ve globalizm*. (Kapaklıkaya, İ. Ç.). İstanbul: Anka Yayınları.
- Turner, B. S. (2019). *Max Weber ve İslam*. (Aktay, Y. Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Ulusoy, E. (2021). Aydınlanma perspektifinden Doğu'nun modernleşme sorunu ve çağdaşlaşma. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(36), 3089-3119.
- Wallerstein, I. (1997). Eurocentrism and its avatars: The dilemmas of social science. *Sociological Bulletin*, 46(1), 21-39.
- Wallerstein, I. (2018). *Avrupa evrenselciliği gücün retoriği*. (Kılıç, A. U. Çev.). İstanbul: Bgst Yayınları.
- Xie, S. (1997). Rethinking the problem of postcolonialism. *New Literary History* 28 (1), 7-19.

-
- Yerlikaya T. (2019). Niyazi Berkes ve Daniel Lerner’da Türkiye modernleşmesi: karşılaştırmalı bir inceleme, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15 (56), 235-250.
- Yıldız, A. (2012), Niyazi Berkes ve Türkiye’de Çağdaşlaşma’nın gelişimi, *Sosyoloji Konferansları*, 46 (2), 1-33.
- Young, R. (2016). *Postkolonyalizm, tarihsel bir giriş*. (Köprülü, B. T. ve Şen, S. Çev.). İstanbul: Matbu Yayınları.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Nükleer Tehdit ve Güvenli Alan Arayışı: Risk Toplumu Bağlamında *Dr. Strangelove* Filmi

Nuclear Threat and Search for Safe Space: Dr. Strangelove Movie in the Context of the Risk Society

Abdurrahman KÜLTÜR^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Trabzon / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8183-0302

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Nisan 2024

Kabul tarihi: 26 Temmuz 2024

Anahtar Kelimeler:

Risk,
Risk toplumu,
Modernite,
Dr. Strangelove,
Stanley Kubrick.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 14, 2024

Accepted: July 26, 2024

Keywords:

Risk,
Risk society,
Modernity,
Dr. Strangelove,
Stanley Kubrick.

ÖZ

Sanayi Devrimi ile birlikte toplumlar radikal değişimler geçirmiş ve hızla farklılaşmıştır. Sanayi Devrimi ile başlayan bu farklılaşma durağan seyretmemiş ve değişim farklı yönlerde hızla devam etmiştir. Farklı dönemlerde hâkim olan toplum tiplerine yönelik kavram üretme ihtiyacı birçok araştırmacıyı kendi mefhumlarını üretmeye sevk ederken sinema ve edebiyat gibi sanat dalları ise bu kavramların yansıdığı alanlar olmuştur. Çalışmanın temel kavramlarından olan "risk toplumu" kavramı da modernleşmenin ürettiği yeni toplum tipinin anlaşılabilmesi için oldukça önemli olan ve riskin değişen anlamlarına ve günümüzün risklerinin küresel mahiyetine odaklanan bir teorik çerçeve olmuştur. Modern çağda insanlar artık büyük riskler ile yaşamak zorundadır. Sürekli tehdit ve tehlikelerle yüzleşmek zorunda kalan modern insan nihayetinde risk toplumunda varlığını sürdürmektedir. Küresel ısınma, nükleer tehdit gibi modern çağın yeni riskleri insanların yaşamını şekillendirmektedir. Bu riskler ile yaşamak zorunda kalan modern insanın en büyük talebi güvenlik olmaktadır. Güvenli alanın yaratmak için mücadele gerekirken ancak küresel tehditler bunun için büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu minvalde çalışmada Stanley Kubrick'in Dr. Strangelove/How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb filmi risk toplumu kavramı ve yeni güvenli alanın yaratılması bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Kubrick'in bu eserinde Soğuk Savaş ile ortaya çıkan nükleer yarışın ve bunun yarattığı risklerin yıkıcılığı ele alınmaktadır. Bu çalışmada söz konusu eserdeki nükleer rekabetin yarattığı küresel risklerin sonucunda güven inşasının tersine dönerek yok oluşu ve bu yok oluş neticesinde ortaya çıkan güvenli alan arayışı ele alınmaktadır. Sonuç olarak Dr. Strangelove filmi, Soğuk Savaş döneminin nükleer rekabetini ve bu rekabetin yarattığı sıcak çatışma riskini ele almakta ve nükleer silahlanmanın yarattığı risklerin küresel mahiyetini vurgu yapmaktadır.

ABSTRACT

With the Industrial Revolution, societies underwent radical changes and rapidly differentiated. This diversification, which began with the Industrial Revolution, has not remained static and has continued to evolve rapidly in different directions. The need to create concepts directed at the dominant society types of different periods has led many researchers to develop their own concepts, while branches of art such as cinema and literature have become the reflecting fields for these concepts. The concept of "risk society," which is one of the fundamental concepts of the study, has been a critical theoretical framework focusing on the changing meanings of risk and the global nature of today's risks, essential for understanding the new society type produced by modernization. In the modern age, people have to live with great risks. Facing constant threats and dangers, modern individuals ultimately persist in the risk society. New risks of the modern age, such as global warming and nuclear threats, shape people's lives. The greatest demand of modern individuals, who have to live with these risks, is security. Struggle is required to create a safe space, yet global threats pose a significant barrier to this. In this context, Stanley Kubrick's Dr. Strangelove/How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb has been analyzed in relation to the concept of risk society and the creation of new safe spaces. In this work, Kubrick addresses the destructiveness of the nuclear race that emerged with the Cold War and the risks it created. This study examines the construction of security reversed into destruction due to the global risks created by nuclear competition in the movie, and the search for a safe space that emerges as a result of this destruction. In conclusion, the Dr. Strangelove film addresses the nuclear competition of the Cold War period and the risks of a hot conflict created by this competition, emphasizing the global nature of the risks created by nuclear armament.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: akultur@ktu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

With technological advancements, societies have begun to undergo rapid transformation and change. This rate of change also signifies the formation of new structures and institutions, with the existing ones constantly evolving. Modernization has profoundly impacted society and necessitated individuals to reconstruct themselves. The modern individual differs significantly from their pre-modern counterparts, adapting to the pace of change and withstanding the stimuli of the modern world.

Ulrich Beck views his theory of the risk society as a consequence of modernization. He suggests that the rapidly progressing technology in the modern world has spawned new risks and threats that were absent in traditional societies, forcing modern individuals to coexist with these threats. The nature of risks has transformed; new ones have emerged, either manufactured or as a result of human interference in nature. Giddens and Beck highlighted ecological imbalances and the nuclear threat as critical manufactured risks. The modern individual faces these threats daily, often internalizing and overlooking the risks. Without this coping mechanism, living with the constant fear of nuclear explosions would be untenable.

Beck attempted to decode the contemporary era we inhabit using the risk society concept. One of the paramount demands for individuals living in a risk society is security, a notion that persists in the belief that modern systems can satisfy these needs. Yet, the possibility of risks materializing can never establish a genuine sense of safety, making the search for secure spaces a fundamental pursuit for modern individuals.

Stanley Kubrick's 1964 movie "Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb" addresses the nuclear threat and its repercussions. The film was examined through the lens of the risk society concept and the nature of new risks generated by modern society. It delves into the breakdown of security frameworks due to the global perils stemming from the nuclear arms race and the subsequent effort to carve out safe zones. Initially, the study explores the risk society concept, living with the nuclear threat in the modern world, and the quest for safe spaces. The film is then scrutinized based on these notions.

As we grapple with the reality that the modern world is fraught with risks, the modern individual must learn to cohabit with these risks. The existential dilemma of continuing life in the shadow of potential global annihilation, and how to live unencumbered by doubt, poses a significant contemporary challenge. Each technological advancement brings forth new dangers that globally implicate humanity. We are now compelled to live with risks that could result in collective, not just individual, ends.

The nuclear race during the Cold War is a prime illustration of such risks. Kubrick's *Dr. Strangelove* was conceived in this very milieu, portraying the potential fallout of such rivalry if it escalated into active warfare. The film demonstrates that the nuclear brinkmanship between the USA and USSR could escalate into actual conflict with catastrophic outcomes. The notion that security is ensured by fear and deterrence is debunked when hot conflict arises. The destructiveness of what was once perceived as a mere threat is fully realized once war commences. The contest between the two states impacts more than just themselves; it signifies the end for all humanity. In a world where risk and danger have assumed global dimensions, threats surpass national boundaries. Beck's highlighted transnational risks are depicted in the film; nuclear armaments spell the demise not only of two nations but of all humankind. Military investments purportedly made for self-defense become agents of destruction. In the film, planes laden with bombs, circling in the sky to safeguard peace, ironically become the harbingers of doom for the very people they aim to protect. Those responsible for obliterating secure spaces emerge as the ones tasked with constructing new ones.

Asserting that new risks and threats define our world and shape the new societal order, Beck contends that the crux of the matter is security. *Dr. Strangelove* epitomizes those who compromised safety; the perils of science and technology herald the apocalypse, yet their role in the edification of a new world remains indispensable. The architects of risk are also the masons of new safe havens. When viewed in a general sense, the nuclear competition of the Cold War era and the potential of this competition to turn into a hot conflict are symbolized in Kubrick's film *Dr. Strangelove*. While the film exposes the potential destructive effects of nuclear weapons, it also suggests that the quest for security paradoxically creates greater insecurities. When the film is analyzed through Ulrich Beck's theory of global risks, it criticizes the idea that nuclear weapons could lead to an end that affects all of humanity, and that military investments made in the name of securing safety actually transform into a function of destruction.

Giriş

Teknolojik ilerlemeler ile toplumlar sürekli farklılaşmaya ve değişmeye başlamışlardır. Bu değişim hızı, aynı zamanda sürekli evrilen yeni yapılar ve yeni kurumlar anlamına gelmektedir. Modernleşme hem toplum üzerinde derin etkiler bırakmış hem de bireyin kendisini yeniden inşa etmesine sebep olmuştur. Modern birey, modern öncesi dönemlerdekilere göre çok farklıdır; değişimin hızına uyum sağlayabilen ve modern dünyanın uyarıcılarına dayanıklı bir karaktere sahiptir.

Ulrich Beck, ortaya attığı risk toplumu teorisini, modernleşmenin bir sonucu olarak ele alır. Ona göre, modern dünyada hızla ilerleyen teknoloji, geleneksel toplumlarda var olmayan yeni riskler ve tehditler yaratmıştır. Modern insan, bu tehditlerle yaşamak zorunda kalmıştır. Risklerin mahiyeti değişmiş, yeni riskler ya üretilmiş ya da modern insanın doğaya müdahalesi sonucunda ortaya çıkmıştır (Beck, 2011). Giddens ve Beck'in vurguladığı önemli üretilmiş risklerden bazıları ekolojik dengesizlikler ve nükleer tehditlerdir. Modern insan, her gün bu tehditlere maruz kalmakta ve bu tehditleri içselleştirerek görmezden gelmektedir ki bu durum söz konusu olmasaydı sürekli nükleer patlamalar olacağı düşüncesiyle yaşamını sürdüremezdi. Beck, yaşadığımız bu yeni çağı, risk toplumu kavramı ile açıklamaya çalışmıştır. Risk toplumunda yaşayan bireylerin en büyük taleplerinden biri güvenlidir. Modern sistemlerin bu talepleri karşılayacağı düşüncesi insanlarda hâlâ varlığını sürdürmektedir. Ancak risklerin gerçekleşme ihtimali, hiçbir zaman gerçek bir güvenlik duygusu oluşturmayacaktır. Bu sebeple modern insanın en temel arayışlarından biri güvenli alanlardır.

Stanley Kubrick'in 1964 yılında çektiği "Dr. Strangelove ya da: Endişe Etmeyi Nasıl Bıraktım ve Bombaya Aşık Oldum" filmi, nükleer tehdidi ve bunun sonuçlarını ele alır. Macklin'e göre (1965), film baştan sona bir cinsellik alegorisidir ve ön sevişmeden patlamaya kadar bu temel üzerinde ilerler. Film, gökyüzünde iki uçağın büyük metalik bir cinsel birleşme içinde yakıt ikmali yapmasıyla açılırken, orgazmik dünya yıkımının mantar bulutlarıyla sona erer. Bu bakış açısına göre, filmde ortaya konulan arınma düşüncesi tam ve yıkıcıdır. Maland'a göre (1979, s. 701), Kubrick olgunluk dönemi eserlerinde modern sanayi toplumunun iki önemli çelişmesini ele alır: Bir yandan insanlığın teknolojik ve bilimsel ustalığı, diğer yandan ise ahlaki, politik ve sosyal beceriksizliği. Kubrick, bu çelişkiyi "Dr. Strangelove" filmiyle ele alır. Cocks, Diedrick ve Perusek'e göre (2006, s. 6), film, Theodor Adorno ve Max Horkheimer'ın "Aydınlanmanın Diyalektiği" eserindeki Aydınlanma üzerine alaycı bakış açısını yansıtabilir; yani "ilerleme düşüncesinin en genel amacı, insanları korkudan azat etmek ve onların üstünlüğünü tesis etmektir. Ancak son derece aydınlanmış dünya, zaferle parlayan bir felaketi yansıtmaktadır." Wolfe'a göre (1976), "Dr. Strangelove" filmi, nükleer tehdit hakkında endişelenmeyi bırakma ve paranoya çağının başlangıcını anlatır. Abrams (2020, s. 111), filmi, savaşı sürekli ve bitmeyen bir oyun olarak gören Herakleitos'un felsefesinin parlak bir gösterimi olarak değerlendirir. Dias (2017) ise Foucaultçu söylem analizi çerçevesinde, filmde nükleer bir felaket sonucunda güvenliği yeniden sağlamak amacıyla faşist benzeri bir hükümet biçiminin ortaya çıkışını ele alır. Bu çalışmada, söz konusu film, risk toplumu kavramı ve modern toplumun yarattığı yeni risklerin doğası üzerinden analiz edilmiştir. Ayrıca, küresel tehlikelere yol açan nükleer yarışın yarattığı güvenlik yapılarının çöküşü ve bu çöküşten sonra güvenli bölgeler yaratma çabası incelenmiştir. Çalışma modern dünyanın yeni riskleri ve bu risklerin yarattığı etkileri söz konusu film üzerinden ele alması sebebiyle daha önceki çalışmalardan ayrılan bir nitelik taşımaktadır. Bu kapsamda, öncelikle risk toplumu, modern dünyada nükleer tehdit ile yaşama ve güvenli alan talebi incelenmiş, daha sonra bu kavramlar üzerinden film analiz edilmiştir.

Risk Toplumu, Nükleer Tehdit ve Güvenlik Talebi

Modern dönemde toplumlar daha komplike hâle gelmiş ve anlaşılması oldukça zorlaşmıştır. Sanayi toplumları ifadesi günümüzdeki toplumları nitelermekte yeterli kalmamakta bu bağlamda sanayi sonrası toplum (Bell, 1999), enformasyon toplumu (Machlup, 1962), gözetim toplumu (Mathiesen, 1997) gibi yeni kavramlar ortaya atılmaktadır. Bu minvalde özellikle Ulrich Beck'in *risk toplumu* kavramsallaştırması da bu tartışmalarda oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Risk insanlığın ilk dönemlerinden beri var olan, insanın karşılaştığı tehlikelerin nitelendirilebilmesi için kullanılan bir kelimedir. Beck, modern dönemdeki gelişmeleri nitelermek için risk kelimesinden yararlansa dahi kökeni modern öncesi dönemlere dayanmaktadır. Risk kavramının Hıristiyanlık öncesi antik dönemlerde varlığı tartışmalıdır ve tam olarak ortaya çıktığı dönem tespit edilememektedir. Ancak genel kanı risk mefhumunun Orta Çağ'ın sonları ile erken modern çağ arasındaki geçiş döneminde ortaya çıktığı yönündedir (Luhmann, 1993, s. 9). Risk kelimesinin ilk olarak Almancada 16. yy.'da daha sonra 17. yy.'ın ikinci yarısında da İngilizcede kendini gösterdiği iddia edilmektedir. Ancak Rönesans Dönemi'nde kullanılan Latince kökenli *riscum* teriminin Almancadaki kullanımdan çok daha önce kullanıldığı da bir gerçektir ve risk kavramının kökeni olarak kabul edilmektedir. Birçok araştırmacı kavramın ilk ortaya çıktığı dönemde denizcilik ile ilgili bir terim olarak kullanıldığını kabul etmektedir. Orta Çağ'da sürdürülen denizcilik faaliyetlerinde sigortacılık alanında kullanılan bu kavram yolculuk esnasında ortaya çıkabilecek tehlikeleri içeren bir anlamı ifade etmekteydi. Ancak bu dönemde risk nesnel bir tehditten ziyade daha çok Tanrı'nın bir müdahalesi olarak algılanmakta ve daha önceden yapılan bir yanlıya yönelik aşkın bir varlık tarafından denizde verilen ceza olarak görülmekteydi. Bu nedenle risk kavramının ilk şeklinde insan faktörü görmezden gelinmişti. İnsani bir olaydan ziyade sel, fırtına ve salgın gibi doğal olayları tanımlamakta kullanılmıştı (Lupton, 1999, s. 5).

Modern döneme gelindiğinde risk kavramının anlamı genişlemiş ve insanın aldığı kararlar sonucu karşılaştığı tehlikeleri ifade edecek bir anlama bürünmüştür. Bu minvalde Frank Furedi *Korku Kültürü* isimli kitabında tehlike ve risk kavramlarını tanımlamıştır. Ona göre risk "belirli bir tehlikeyle bağlantılı olarak hasar, yaralanma, hastalanma, ölüm ve başka olumsuzlukların meydana gelme olasılığını" ifade etmektedir. Tehlikeyi ise "genelde insanlara ve onların değer verdikleri varlıklara yönelik bir tehdit" şeklinde tanımlamaktadır. Furedi tehditlerin zehir, bakteri, atıklar ve kasırgalar ile sınırlı olmadığını, bunları yanında yer fistiği, tamponlar, doğum kontrol hapları ve hatta otomobillerin bile tehdit unsuru sayılabileceğini ifade etmektedir. Kavramın kullanım alanının sürekli olarak değişmesinden dolayı kavramın belirli bir bağlama yerleştirilmesi de zaruridir. Çünkü toplumun belirli bir dönemde geçerli olan değer yargıları ve hâkim fikirleri riskin mahiyetinde değişimlere yol açabilecektir (Furedi, 2001, ss. 43-44).

Modern dönemde risk kavramının hem mahiyeti hem de algılanış şekli değişmiştir. Daha önceleri aşkın bir varlığın müdahalesi ya da cezalandırması olarak kabul edilen bu mefhumda günümüzde insan faktörü ön plana alınmış ve insanın eylemlerinin bir sonucu olarak risk kavramı tartışılmıştır. İnsanlık tarih boyunca farklı farklı risklerle karşı karşıya kalmıştır fakat günümüzün riskleri nitelik bakımından bunlardan oldukça farklıdır. Anthony Giddens bu bağlamda iki tür riskten bahseder. Birincisi *dışsal riskler* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık son dönemlere kadar kuraklık, deprem, kıtlık ve fırtına gibi dışsal riskler tarafından tehdit edilmektedir. Bunlar insan eliyle gerçekleşmemiş doğal bir sürecin sonuçlarıdır. Ancak günümüzde ise *üretilmiş risk* olarak kavramsallaştırılabilecek, enformasyon çağının bir sonucu olarak doğaya müdahalelerimiz neticesinde ortaya çıkan risklerle mücadele edilmektedir. Modern toplumların karşılaştığı tüm riskler aslında üretilmiş riskler olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğaya müdahalenin sonucu olarak ortaya çıkan bu riskler küresel ısınma,

genetiği değiştirilmiş gıdalar gibi riskleri içermektedir (Giddens, 2012a, s. 1006). Bu üretilmiş riskler ortaya çıktıklarında tek bir devleti ya da milleti ilgilendiren sorunlar olmadığı için küresel bir niteliği bürünebilmektedirler.

Ulrich Beck ise yaşadığı çağı *risk toplumu* olarak nitelemiş ve sanayi alanındaki gelişmelerin toplumları yeni risklerle karşı karşıya getirdiğini ifade etmiştir. Beck risk toplumu ifadesini kullanmadan önce modernleşmeyi ele almış ve modernleşmenin neticeleri üzerinde durmuştur. *Siyasallığın İcadı* kitabında nasıl bir toplumda yaşıyoruz sorusunu sormuştur. Ona göre yaşadığımız toplum ne kapitalizm ne geç kapitalizm kavramları ile ifade edilebilir, sanayi toplumu, hizmet toplumu veyahut post-modern dönem ile de açıklanamaz. Beck yaşadığımız toplumu “kendinden kuşkulananmaya başlayan, her şey yolunda giderse kuşkuyu, kendi kendini sınırlamanın ve kendini değiştirmenin ölçütü ve inşa ilkesi hâline getirecek olan modernlik” olarak ifade etmektedir. Ona göre kuşku özgürleştirici bir nitelik taşımaktadır ve ancak iktidarların göreve getirdiği uzmanların gözetiminde bu özgürleşme gerçekleşebilir (Beck, 2005, s. 244).

Modern uygarlıklar gelenek sonrası toplumlar olarak da nitelendirilebilmektedir. Modern toplumları geleneksel olandan ayıran en önemli özellik ise değişim hızıdır. Geleneksel toplumlar diğer modern öncesi sistemlerden daha devingen olsalar dahi modernlik içerisinde değişim hızı oldukça fazladır. Bu durum en çok teknoloji açısından belirgindir ancak diğer alanlara da sirayet edebilmektedir (Giddens, 2012b, s. 13). Burada Beck yeni refleksif modernleşmeden bahseder. *Refleksif modernleşme* olarak ifade ettiği bu yeni modernleşme türünü basit modernleşme olarak nitelendiği bir türle kıyaslayarak “basit modernleşme, geleneksel toplum biçimlerinin sınai toplum biçimleri tarafından birincileyin *çözülmesi*, ikincileyin *devralınması* anlamına gelirken, düşününsel modernleşme, sınai toplum biçimlerinin başka modernlikler tarafından birincileyin *çözülmesi*, ikincileyin *devralınması*” şeklinde açıklamaktadır (Beck, 2005, s. 72). Beck’in burada üzerinde durduğu nokta modernleşmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkan yeni risklerin ve tehlikelerin nasıl önlenebileceği ve nasıl kanalize edilebileceği sorunudur. Tartışmasını da seçim kavramına dayandırarak esas önemli olanın gelecekteki bir senaryonun bugünün seçimleri ile ortaya çıkabileceği gerçeğinin dikkate alınmasıdır. Refleksif modernleşme, yapılan seçimlerin neticesinde toplumlar dışsal koşullarla yüzleşmekten ziyade kendisiyle yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Bu bağlamda hâlihazırda varlığını sürdüren modernlik kendisini eleştirerek kendi kendini dönüştürmektedir (Williams, 2008, ss. 57-60). Giddens burada refleksiviteyi gündelik eylemleri sürekli düşünme ve yeni bilgilerden hareketle onları tekrar düzenleme anlamında kullanır. Geleneksel toplumlarda basit olan ve yaşamın bir parçası olan konular modern insan için bir karar alma konusu hâline gelmiştir (Giddens ve Sutton, 2019, s. 153). Çağımızdaki risk kavramını da bu minvalde değerlendirir. Ona göre risk kavramı refleksif modernleşme ile yakından bağlantılıdır. Çünkü modernleşmenin doğurduğu yeni tehlikeler ve emniyetsizlikler yeni risk kavramını ortaya çıkarmıştır. Eski risklere nazaran yenileri modernleşme ile bağlantılı olarak ele alınmakta ve bu minvalde değerlendirilebilmektedir (Beck, 2011, s. 25). Yeni riskler ya da üretilmiş riskler bir seçim yapma, toplumun bir karar alma zorunluluğunu gündeme getirmektedir. Riskler refleksif olarak değerlendirilmek zorundadır. Ancak bunların tahmin edilebilmesi ve öngörülebilmesi yani refleksif olarak değerlendirilebilmesi oldukça zordur. Bu bağlamda Beck, böyle belirsizliklerin hâkim olduğu bir modernleşme sürecinde nasıl makul kararların alınabileceğini sorgular ve ayrıca bazı kurumların bu şartlar altında yani belirsiz riskler altında nasıl hayatta kalabileceği sorusunu gündeme getirir (Beck, Bonss ve Lau, 2003, s. 2). Burada Abbott, Wallace ve Beck (2006, ss. 105-106) Çernobil faciasını örnek olarak vermekte ve belki de risk toplumundaki üretilen risklerin belirsizliği konusunda en önemli

olaylardan biri olarak bize bu faciayı sunmaktadır. Çünkü Çernobil faciasının bugün dahi sonuçları belirsizdir ve insanlar üzerinde etkisinin hâlâ sürüp sürmediği muallaktır.

Beck, riskin dönüşümüne vurgu yaparak, günümüzde sürekli tehditlerle yaşamak zorunda olduğumuz bir toplumdur, yani risk toplumundan bahsetmektedir. Riski ve onun yarattığı yeni toplum tipini *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* isimli eserinde incelemiştir. Sanayi toplumunun geleceği son aşama olan risk toplumunda riskler tahmin edilemez ve öngörülemeyen niteliktedir. Modern dönemde ortaya çıkan ileri teknolojinin sebep olduğu riskler yeni bir niteliğe bürünmüştür. Yarattıkları etkiler bakımından doğdukları yerde kalmamakta, gezegendeki tüm yaşam formlarını tehlikeye atmaktadırlar. Özellikle nükleer kazaların açtığı felaketler sadece kaza olarak kalmamaktadır. Etkileri nesiller boyunca tüm dünyada kendisini gösterebilmektedir. Kazanın yaşandığı yerde ve zamanda yaşamayan kişiler dahi yıllar sonra farklı bir coğrafyada kazanın sonuçlarına katlanmak zorunda kalabilmektedir. Modern dönemde ortaya çıkan bu kaza türlerini ya da riskleri normal risk kategorisinde ele almak pek mümkün gözükmemektedir. 19. yy.'da meydana gelen yerel nitelikteki kazalar ile 20. yy.'daki felaketler arasında büyük bir uçurum vardır. Risk toplumunda riskler sınıflar arasında farklı etki yaratmamakta, alt, orta ve üst şeklinde kategorize edilen tüm sınıfları eşit şekilde tehdit etmektedir. Beck ayrıca risk konusunda uzmanların bulunamayacağını, çünkü modern dönemdeki risklerin fazla komplike olduğunu ifade eder. Ona göre bu alanda uzmanların olmaması risklerin anlaşılabilmesi ve kolayca meşrulaştırılarak küresel bir tehdit hâline almasını kolaylaştırmaktadır (Beck, 2011, ss. 26-29).

Beck ile birlikte Anthony Giddens da modern dönemdeki risk kavramı üzerine değerlendirmelerde bulunmuş ve bu kavramla ilgili düşüncelerini kaleme almıştır. Onun modern dünyanın karakteri üzerinde dururken dikkat çektiği nokta “güvenliğe karşı tehlike ve güvene karşı risk” temalarıdır. Modernlik yirminci yüzyılın sonlarında yaşayan herkes için iki yönlü bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Giddens, modern toplumsal kurumların ortaya çıkışı ve dünya genelinde yayılmaları ile insanın güvenli bir yaşamı deneyimleyebilmesi için modern öncesi dönemden daha fazla fırsatın var olduğunu iddia eder. Ancak modernliğin bir de görünmeyen, iyice belirginleşmemiş karanlık bir yüzü vardır. Giddens, burada modern dünyanın ortaya çıkardığı yeni risklere karşı uyarıda bulunmaktadır. Hızla gelişen üretim sektörünün çevreye verdiği zarar ve onun yarattığı ekolojik değişimlerin oluşturabileceği tehditler oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra geleneksel toplumlarda hâkim olan despotizmin bugün yerini totalitarizme bıraktığı gerçeği de oldukça korkutucu niteliktedir. Çünkü totaliter yönetimler siyasal, askeri ve ideolojik güçleri modern öncesi dönemdeki imparatorluklardan çok daha yoğun bir şekilde bir araya getirebilir. Yine buna bağlı olarak ortaya çıkan askeri gücün merkezileşmesi ve önem verilen bir konu hâline gelmesi de modern dünyanın önemli tehditlerinden birisidir. Giddens burada savaşın endüstrileşmesine dikkat çekmektedir. Teknolojik ilerlemelerin askeri alandaki yatırımlara yöneltilerek savaş sanayisinin ortaya çıkması kitlesel ölüm gücüne sahip silahların yapımını kolaylaştırmış ve dünyayı hiçbir zaman görmediği tehlikelerle karşı karşıya bırakmıştır. Giddens, burada nükleer silahların keşfine dikkat çekerek hiçbir düşünürün bu silahların keşfini tahmin edemeyeceğini ifade eder ve bu sebeple yeni araştırmacıların bu tehditler altındaki toplumları analiz etmesinin önemine dikkat çeker (Giddens, 2012, ss. 14-16).

Anthony Giddens ve Ulrich Beck risk kavramına yönelik düşüncelerini kaleme alırken dünyada insanlar soğuk savaşı, nükleer tehdidi ve nükleer reaktörde meydana gelen patlamayı deneyimlemekte ve nükleer savaş tehdidi altında varlığını sürdürmekteydi. Soğuk savaş iki devlet ya da blok arasındaki ilişkilerin kurallar etrafında değil de güç ile şekillendirilmesine dayanıyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu bloklar arasındaki güç ilişkileri dönemin temel özelliğini teşkil etmektedir (Sander, 2016, ss. 224-225). Bu güç ilişkileri ellerinde

bulundurdukları nükleer silahlara dayanmaktaydı. Bu silahlar daha çok karşılıklı bir tehdit unsuru olarak kullanılmakta ve caydırıcılık işlevi görmekteydiler. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1949 yılında nükleer silah edindiğinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de hidrojen bombası edinmiş ve bu iki devlet karşılıklı olarak bu silahları siyaset aracı olarak kullanmışlardı. Ancak Eric Hobsbawm *Kısa Yirminci Yüzyıl: Aşırılıklar Çağı* isimli eserinde bu silahların bir süre sonra siyaset aracı olmaktan çıktığını iddia eder, çünkü bu intihardan farksızdır. Ancak Hobsbawm her iki gücün de bazı durumlarda kullanma niyetiyle nükleer tehdide başvurduğunu kabul eder. Ancak her iki tarafın düğmeye basmakta kararsız kalmasının bir süre sonra güven ortamı oluşturduğunu da iddia eder. Buradan hareketle dünyanın her an dünya savaşıyla karşı karşıya kalabileceği şeklinde bir istikrarsızlık barındırdığı ve bunun ancak caydırma ile önlenilebileceği inancının yıllarca karşılıklı silahlanmaya sebep olduğu sonucu da ortaya çıkmaktadır (Hobsbawm, 2017, ss. 307-308).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra soğuk savaşın da etkisiyle ortaya çıkan nükleer tehdit söylemde güven ortamı sağlamaktaydı ancak insanlar yıllarca korkuyla, her an bir patlama olacak endişesiyle yaşamak zorunda kaldı. Modern dünyanın risklerinden biri olan nükleer tehdit güvenli bir ortam ihtiyacının doğmasındaki sebeplerden birisidir. Modernleşme ile ortaya çıkan yeni riskler lokal düzeyde değil global düzeyde etkiler barındırmaktadır. Küresel ısınma sadece bir ülkeyi değil tüm insanlığı tehdit etmektedir. Güven kavramı modern dönemde artık risk ile beraber anılabilecek bir mahiyettedir. Modern dönemde birey “yabancı”larla bir arada yaşamak zorunda kalmış ve bunun yanı sıra yeni risklerle beraber güveni tesis edebileceği oluşumlara ihtiyaç duymuştur. Giddens burada soyut sistemlerden bahsetmektedir. Ona göre soyut sistemler gündelik hayat içerisinde nispeten güvenli alanlar yaratırlar. Burada soyut sistemlere örnek olarak parayı verir. Çünkü para ekonomisi gündelik ihtiyacın karşılanmasını düzenleyici bir niteliktedir. Para sistemi benzer karmaşıklıkta bir iş bölümü ile birlikte, gündelik yaşamın devamlılığında gerekli mal ve hizmetlerin teminini rutin hale getirir. Böylece para sistemine ve iş bölümüne bağlı olan ve ona güvenen modern birey öngörülebilirliğe inancak ve hayatını şekillendirecektir (Giddens, 2014, ss. 173-174). Mevcut soyut sistemler yarattığı soyut güven algısıyla geleceğe yönelik güvenli bir alan yaratabilecek niteliktedir.

Giddens güvenin tesisi için uzmanlaşmaya dikkat çeker. Burada neden çoğu insanın teknik bilgiye sahip olmadığı konularda toplumsal düzeneklere doğrudan güven duyar sorusu ortaya çıkmaktadır. Giddens bunu resmi eğitimdeki gizli müfredat ile açıklamaktadır. Eğitimde çocuğa teknik bulguların içeriğinden ziyade teknik bulgulara saygı duyulması öğretilir. Bu sebeple bilgisi olmadığı konularda uzmanlara güvenmek zorunda kalacaktır. Ancak bazı durumlarda kötü deneyimlere sahip insanlar uzmanların fikirlerine olan güvenlerini yitirir ve kendileri araştırma yapmaya yönelir. Burada uzmanlaşma ile bir güvenlik duygusunun yaratıldığına dikkat çekilmektedir. Giddens uzmanlaşmadan sonra *ontolojik güvenlik* kavramına dikkat çeker. Ona göre modern dönemdeki risklerin çoğunun farkındayız ancak bunları çoğu zaman görmezden geliriz. Nükleer bir bombalamanın yaşanmayacağını kimse garanti edemez ama gündelik hayatta bunu kimse düşünmez ve dikkate almaz. Nükleer savaş tehlikesi modern dünyada içkin olarak hep vardır, bu sebeple de birey bir süre sonra bunu içselleştirir ve dikkate almaz. Burada da ontolojik güvenlik tesis edilmiş olur (Giddens, 2012b, ss. 80-84). Bu bağlamda bakıldığında modern bireyin en büyük taleplerinden birisinin güvenli alan yaratılması olduğu görülmektedir. Modernleşme ile ortaya çıkan soyut sistemler, uzmanlaşma gibi birçok yeni olgu da güvenli alanın tesisinde görev üstlenmektedir. Ancak risk ve tehditler içerisinde yaşayan modern bireyin güvenli alana olan ihtiyacının giderildiği hâlâ müphemdir. Yaşadığı çağda sürekli yeni risklerle karşılaşmakta ve onlarla mücadele etmektedir. Ancak çoğu zaman karşılaştığı riskler onun kudretini aşmakta ve kendi kişisel güvenli alanını yaratmakta ona engel olmaktadır.

Dr. Strangelove/How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb Filmi Üzerine Güven İnşası ve Yeni Riskler

Peter George'nin *Red Alert* isimli kitabından senaryolaştırılan *Dr. Strangelove* ya da *How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb* filmi Stanley Kubrick tarafından 1964 yılında çekilmiş ve aynı yıl vizyona girmiştir. Film SSCB ile ABD arasındaki nükleer krizlerin hâkim olduğu bir dönemde tam da bu konuyu ele alan bir niteliktedir. Hiciv türünde çekilen filmde ABD'deki bürokratik ve askeri kurumların bir anlık hatalarının ya da kurumlarda çalışanların kişisel hırslarının dünyayı bir nükleer savaş ortamına sürüklemesi anlatılmaktadır. Film dış sesin Batılı ülkelerin yeni silahlar ürettiği ve buna neden ihtiyaç duyduğu şeklindeki bir diyalogla başlamaktadır. Daha sonra yakıt ikmali yapan Amerikan Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklar karşımıza çıkar, uçakların hepsi sürekli havada dolaşmaktadır. Nükleer silah taşıyan bu uçaklar Amerikan halkının güvenliği adına yirmi dört saat hizmet vermektedir. Güvenliğin sağlanması için ötekine yönelik tehdidin var olması ya da var olmasa dahi insanların zihninde tehdit altında olduğuna yönelik algının yaratılması daha ilk sahnede karşımıza çıkmakta ve modern dünyanın yeni tehlikelerini bu sahneden itibaren bize göstermektedir.

Film nükleer silah taşıyarak sınırların güvenliğini sağlayan uçaklardan sorumlu üssün kırmızı alarmı geçerek *wing attack plan R* planını devreye sokmasıyla devam eder. Bu plan SSCB'nin bazı kritik bölgelerinin acil durumlarda nükleer silahlarla vurulmasını içermektedir. Bu durum daha önce yaşanmadığı, daha doğrusu silahların sadece caydırıcılık için kullanıldığına inanıldığı için üsteki sorumlu askerler bunun bir tatbikat olduğunu düşünür. Ancak plan tam anlamıyla devreye alınmış ve komuta merkezinden sorumlu General Ripper bunu kendi inisiyatifiyle devreye sokmuştur. Burada nükleer silahlar gibi kitlesel öldürme gücüne sahip teknolojilerin insan eline bırakılmasının sonuçlarının neler olabileceğiyle yüzleşilmektedir. Kırmızı alarm ile aslında soğuk savaştan sıcak savaşa geçiş olmuştur. General Ripper radyoların toplatılmasını ister çünkü operasyonun hükümet tarafından emredilmediğinin anlaşılmasının önüne geçmek ister. Korunmak için ötekinin tehdit edilmesi ve güvenlik için korkunun yaratılması durumu burada söz konusudur. Silahların her zaman caydırıcılık işlevi görerek güvenliği sağladığına inanılmıştır. Nükleer silahlar vardır ama kabul gören norm bunların kullanılmayacağı ve caydırıcılık faktörünün ön planda olduğudur. Ancak toplumda normların varlığı söz konusuysen bireyin ben olma arzusunun da görmezden gelinmemesi gerekir. Fail olmak isteyen özne her zaman norm dışına çıkabilir ve elindeki sermaye ile güç arzusunun doyurmak isteyebilir. Dr. Strangelove'da da General Ripper savaşın politikacılar tarafından bırakılmayacağını ifade ederek alandaki gerekli sermayenin kendisinde olduğunu iddia eder ve fail olmak için mevcut normların dışına çıkar.

Filmde ilk saldırının gerçekleştirilmesi ne ABD ne de SSCB için bir savaş politikası olarak kabul edilmemiştir. Ancak güvenlik için kurulan sistemin, neticesinde tehdit hâline gelebileceği gerçeği de görmezden gelinmiştir. Operasyonun güvenliği için emir verilen hava kuvvetleri personelleriyle iletişim kesilmiştir, çünkü iletişimin kesilmemesi durumunda SSCB'den sahte anonsla operasyonun bir tatbikat olduğu ifade edilebilir ve operasyon başarısızlıkla sonuçlanabilirdi. Güvenliğin sağlanması için uygulanan bu politika, neticesinde bir tehdit hâline gelmiştir. Ayrıca yine güvenliğin sağlanması için operasyon büyük bir gizlilikle sürdürülmektedir. Operasyonun adımları "top secret" yazan dosyalarda saklıdır ve sadece uygulamaya geçildiğinde bilgiler gün yüzüne çıkarılabilir. Güvenlik için uygulanan bu gizlilik insanlar arasında bariyere dönüşmüş ve iletişimin kopmasıyla sonuçlanarak tüm dünyanın sonunu getirebilecek bir soruna evrilmiştir. Filmde ise gizlilik operasyonun yani savaş politikasının en önemli hususu olarak vurgulanmakta, kamusal olanın gizli olması gerektiği gözler önüne serilmektedir. Nükleer bir savaşın eşğine gelen dünyada halk hiçbir şeyden haberdar olmadan varlığını sürdürürken, gizlilik iktidarı elinde bulunduranlar tarafından

dahi geçerli bir nitelik kazanmıştır. Giddens'in (2012b) ontolojik güven kavramı kapsamında sözünü ettiği yeni tehditler bilirse dahi bunlar içselleştirilir düşüncesi kendisini buradaki halkta da göstermektedir. Halk tehditler ve nükleer rekabetten haberdar olsa dahi bunu artık içselleştirmiştir ve dikkate almamaktadır. Savaş esnasında operasyonun mahiyetini birkaç komutan dışında devlet kademeleri dahi bilmemekte, gizlilik politikası onu hayata geçirenler tarafından da kabul edilmesi zaruri bir husus olarak kendini göstermektedir.

General Ripper'in emri ile iki ülke arasında ortaya çıkan kriz sonucunda ABD Hükümeti yetkilileri, kuvvet komutanları ve devletin önemli kademeleri bir araya gelerek toplantıya SSCB elçisini de çağırmışlardır. SSCB elçisi toplantıya katıldığında ülke mahremiyetini ihlâl etmiş ve gizli kamera ile çekim yapmaya çalışmıştır. Burada devletlerarası ilişkilerin dahi gizlilik esasına dayandığı, politikaların ve hatta komuta merkezlerinin bilgilerinin asla paylaşılmamasının esas alındığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Ancak büyük bir tepkiyle karşılaşan SSCB elçisi çekim yapmaktan bir süreliğine vazgeçmiştir. Burada ABD başkanı ile SSCB başkanı arasında gerçekleşen telefon görüşmesinde "bombayla ilgili bir şey yanlış giderse" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Bu daha önce bir mutabakatın varlığını ve bombaların sadece gösteriş amaçlı kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır. Hobsbawm'ın (2017) caydırıcılık amacıyla silahlanma düşüncesi kendini buraya kadar göstermiş ancak General Ripper'in emri durumu caydırıcılıktan çıkararak yeni risklerin gerçekliğini gözler önüne sermiştir. Riskler yaratarak iktidarın kendini meşrulaştırma ve ötekiyi yaratabilme şansı elde edilmiştir. Lewis A. Coser'ın "dış-gruplarla süregiden çatışma, grup üyelerinin kimliklerini yeniden benimsemelerini sağlamaktadır" (Akt. Poloma, 1996, s. 100) şeklindeki ifadesi buradaki çatışmanın da sadece halk nezdinde istenilen kimliklerin yaratılmasında bir araç olarak kullanıldığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Aslında bir tür savaş için rıza imalatı (Chomsky ve Herman, 2021) yapılmakta ve savaşın her zaman var olduğu gerçeği halka yansıtılmaktadır.

Durdurulamayan bombaların ateşlenmesinden ziyade önemli olan bu bombaların neden üretildiğidir. Filmde pazar ortamında hâkim olan rekabetin aslında devletler arası ilişkilerde de hâkim olduğu ve bu silahların aslında yarışta geri kalmamak için üretildiği görülmektedir. Herhangi bir nükleer saldırıdan korunmak için SSCB bir mahşer silahı geliştirmiştir, bir tehdit durumunda silah ateşlenecek ve durdurulamayacaktır. Bu silahın da rekabetten geri kalmamak adına üretildiği söylenmiştir. Hatta filmde geçen "vazgeçirici olmak, düşmanın beyninde saldırı korkusu yaratma sanatıdır" şeklindeki ifadeden bir korku ortamında ve tehditlerle yaşamının esas gayesinin vazgeçiricilik olduğu anlaşılmaktadır. SSCB'nin yarattığı mahşer silahı tüm dünyayı yok edebilecek güçtedir. Risk toplumunda (Beck, 2011) var olan tehditler ulus-aşırı nitelikte olup tüm insanlığı ilgilendirmektedir. Mahşer silahı da tüm insanlığı tehdit eden bir teknolojik gelişme ve bu gelişmenin doğurduğu bir risk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güvenli Alanların Yok Oluşu ve Yeni Arayışlar

Filmin devamında General Ripper'in üssüne ABD başkanın emri ile operasyon düzenlenmiş ve nükleer saldırının durdurulması amaçlanmıştır. Burada Ripper yaveri ile yaptığı konuşmada yiyeceklere, suya "fluorid" isimli bir kimyasalın karıştırıldığını ve bu kimyasalın zihinleri ele geçirdiğini söylemiştir. Risk toplumundaki kimyevi ilerlemelerin sonunun görülememesi insanların var olmayan tehditlere inanmaya başladığını ve onlardan korunmak adına kendini yok etmeyi dahi düşünebildiğini göstermektedir. Nihayetinde Ripper uçakları geri çağırarak şifreyi vermemek adına intihar eder. Bu esnana havadaki birçok uçak geri çağırılmış ancak Binbaşı Kong yönetimindeki uçak isabet aldığı için irtibat sağlanamamış ve onun tehdidi devam etmiştir. Uçak bombalayacağı bölgeye yaklaştığında bombanın hazır hâle getirilmesini içeren sahnede birçok güvenlik tuşunun aktive edilmesi gerektiği göze çarpmaktadır. Dünyadaki güvenli alanların yok edilerek, insanlığı tehditlerle yaşamak zorunda

birakan bir silah “safe” butonu ile koruma altına alınmıştır. Hem güvenliği sağlamak hem de onu ortadan kaldırmak için “safe” yazılı tuşlara ihtiyaç duyulmuştur. Ancak bu sırada tuşlardan birisi bozulmuş ve Binbaşı Kong el ile bombayı ateşlemek zorunda kalmıştır. Bomba uçaktan bırakıldığında Binbaşı Kong adeta bir at sürer gibi bombayla hedefe doğru hareket etmiştir. At sürmesi savaşın insanlık tarihinde sürekli tekrar eden bir unsur olduğu vurgusunu içermektedir.

Nükleer bombanın SSCB’de patlaması üzerine mahşer silahı da harekete geçmiştir artık dünyanın yani mevcut güvenli alanların sonu gelmiştir. ABD başkanı Dr. Strangelove’a insanlığı nasıl kurtarabiliriz ve radyasyondan arındırılmış bölge nerede olabilir sorularını yöneltmiştir. Burada mevcut güvenli alanları yok edenler yeni güvenli alan arayışı içerisinde kendisini bulmuştur. Dr. Strangelove dünya neslinin çekirdek şeklinde korunabileceğini ve madenlerde yüz yıl varlığını sürdürdüğünde dünyadaki nükleer salınımın sona ereceğini ve tekrar yeryüzüne çıkabileceklerini söyler. Madenler yeni güvenli alanlardır. Ancak öncelikli kişilerin kim olacağını bir bilgisayar programı ile belirlenmesi teklif edilmiş, ordu ve hükümet yetkililerinin yerleştirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Genel olarak teknolojiye, insan kusurlarını ve önyargılarını engelleyen, nötr bir nitelik atfedilir. Ancak onun kullanımında nihayetinde insan karar verici konumdadır ve bu durum da insanın önyargıları ve kusurlarının teknolojinin yönlendirilmesinde etkili olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Buradan hareket edildiğinde filmde nükleer teknolojinin yönlendirilmesinde insan kusurunun ve önyargılarının hâkim olduğu görülmektedir. İnsan kusur ve önyargıları teknolojik gelişmelerle ilişkilendiğinde yeni risklerin doğasını nasıl dönüştürdüğü filmde kendini gösteren bir niteliktedir. Ayrıca filmde güvenli alanların sonunu getirenler, yeni güvenli alanların da sahibi olma arzusu içerisindeyler. Beck (2011) yeni risklerin tüm toplumsal kesimlere eşit şekilde yayıldığı düşünür, çünkü nükleer savaşın sonucunda tüm dünyadaki insanlar yaşam alanlarını kaybetmiştir. Ancak yeni güvenli alan arayışında bu eşitlikten söz edilemez ve yeni güvenli alanların neresi olacağı ve kimlerin hangi yöntemlerle, kriterlerle kabul edileceği üst sınıfın kararıdır. Hatta üreminin önemli olacağı vurgulanır ve yeni toplumun bir erkeğe on kadın düşecek şekilde nüfusunun düzenlenmesi gerektiği ve kadınlar seçilirken cinsel kimliklerinin dikkate alınması gerekliliği ifade edilir. Burada erkek egemen düzenin madenlerde de devam edeceği anlaşılmaktadır. Ancak burada insanların psikolojisinin bozulacağı gerçeği de göz önüne alınmaktadır. Dr. Strangelove insanların madenlerde şok edici anılardan ziyade nostaljik duygulara sahip olacaklarını ifade eder. Nostalji eğilimi çıkmaza giren insanın hayata tutunmasında çok önemli bir unsurdur. Tüm bu olaylardan sonra toplantıdaki general hâlâ madenlerdeki iktidarın kimde olacağından ve Rusların iktidarda söz sahibi olmasına yönelik korkusundan bahsetmektedir. Tam bu esnada SSCB elçisi de gizli fotoğraflar çekmeye devam etmektedir. Dünyanın sonu gelmiş, hatta onun sonunu getiren amansız bir rekabet olmuştur ve bu rekabetin de böyle bir ortamda dahi devam ettiği göze çarpmaktadır. Filmde genel anlamda modernleşen dünyanın yeni riskleri ele alınmakta ve bu risklerin basite indirgenemeyeceği vurgulanmaktadır. Beck’in (2011) bahsettiği nükleer tehdidin küresel mahiyeti ve yaşanan tehditlerin yıllar sonra dahi kendini gösterebileceği tüm film boyunca vurgulanan ana unsurdur. Güvenliğin sağlanması için tehdit oluşturulması ve bu yeni tehditlerin modernliğin bir sonucu olması da dikkat edilmesi gereken önemli hususlardandır. Güvenlik talebi yeni risklerle, tehlikelerle yaşayan modern insanın en önemli beklentilerindedir. Filmin sonunda da yeni bir güvenli alan arayışına girilmesi bunun göstergesidir.

Dr. Strangelove filmi iki kutuplu dünyanın hâkim olduğu ve bu dünyanın kendine özgü risklerinin deneyimlendiği bir dönemde çekilmiştir. Ancak SSCB’nin dağılması ile iki kutuplu dünya düzeni yerini yeni bir düzene bırakmıştır. Özellikle Huntington’ın *Medeniyetler Çatışması* tezi iki kutuplu dünya düzeninden sonra en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Huntington’a göre (2017) dünya artık iki kutuplu olmaktan çıkarak çok kutuplu ve çok

medeniyetli bir boyuta geçmiştir. Bu teze göre medeniyetler arasındaki güç dengesi de tamamen değişmiş ve dünya bu medeniyetlere bağlı bir düzene evrilmiştir. Bu minvalde Dr. Strangelove filminin iki kutuplu dünya ve bu dünyanın risklerini ele alan boyutu çok kutuplu dünya içerisindeki riskleri de kapsamaktadır. Filmdeki nükleer savaş tehdidi çok kutuplu dünyada da ortadan kaldırılabilmemiş değildir. Ancak çok kutuplu dünyada üretilen riskler iki kutuplu dünya ile benzer olsa dahi bu riskler çok boyutlu bir hal almış ve mahiyeti dönüşmüştür.

Sonuç

Modern dünyanın üretilmiş risklerle donatıldığı gerçeğinden hareketle modern bireyin de bu risklerle yaşamasını öğrenmesi zorunluluğundan bahsedilebilir. Özellikle dünyanın sonunu getirebilecek teknolojik adımlar atılırken insanın bunun bilincindeyken nasıl hayatına devam edebileceği, her gün şüphe içinde olmadan nasıl yaşayabileceği günümüzün önemli sorunlarından. Çünkü atılan her teknolojik adımla beraber yeni tehlikeler ortaya çıkmakta ve bu küresel boyutta tüm insanlığı ilgilendirmektedir. İnsanlık her an sonunun gelebileceği gerçeğiyle yıllardır yaşamaktaydı, ancak modern dünyada bu tamamen değişti artık insan bireysel değil kitlesel sonlara imkân verecek yeni risklerle yaşamak zorundadır. Soğuk Savaş Dönemi'ndeki nükleer rekabet bunun en önemli örneklerindedir. Kubrick'in *Dr. Strangelove* filmi de tam bu atmosferde çekilmiş ve filmde bu rekabetin olası bir savaşa dönüşmesi durumunda sonuçlarının neler olabileceğini ele alınmıştır.

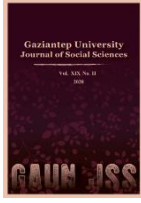
Filmde, ABD ve SSCB arasında süregelen nükleer mücadele sonunda gerçek bir çatışmaya dönüşmüş ve yıkıcı etkilerin başlangıcı olmuştur. Güvenliğin korkuyla sağlandığı, caydırıcılığın zihinlerde yaratılan endişe olduğu kabulüne dayanan fikir dünyası sıcak çatışma ile sarsılmıştır. Sıcak savaşın başlamasıyla basit görülen bir tehdidin yıkıcılığıyla yüzleşilmiştir. İki ülke arasındaki rekabet sadece onları etkiler bir nitelikten çıkıp tüm insanlığın sonunu getiren bir hâl almıştır. Riskin ve tehlikenin küreselleştiği bu durumda tehdit ulusların sınırlarını aşmıştır. Beck'in vurguladığı yeni ulus-aşırı riskler filmde karşımıza çıkmaktadır. Nükleer silahlar sadece iki ulusun sonunu getirmemiştir, tüm insanlığın sonu olmuştur. Güçlü olmak ve kendini korumak adına yapıldığı söylenen tüm askeri yatırımların, korumu işlevinden daha çok yok etme işlevine dönüştüğü gerçeği filmde karşımıza çıkmaktadır. Güvenliğin sağlanması ve halkın güvenle uyuması için havada yirmi dört saat nöbet tutan bomba yüklü uçaklar, güvenliğini sağlamak istediği halkın sonu olmuştur. Filmde mevcut güvenli alanları yok edenler yenileri de inşa edecek olanlar olarak kendini göstermektedir. Yeni risklerin, tehditlerin dünyamızın gerçeği ve risk toplumunun en temel parçası olduğunu dikkate alındığında güvenli alan talebinin önemi anlaşılmaktadır. Dr. Strangelove karakteri güvenliği yok edenleri temsil ederken yeni dünyanın inşasında da yine ona ihtiyaç duyulmuştur. Riskleri yaratanlar, güvenli alanları da inşa edecek olanlar olmuştur.

Genel anlamda bakıldığında Soğuk Savaş dönemindeki nükleer rekabet ve bu rekabetin bir sıcak çatışmaya dönüşme ihtimali, Kubrick'in "Dr. Strangelove" filmi ile sembolize edilmiştir. Film, nükleer silahların potansiyel yıkıcı etkilerini gözler önüne sererken, aynı zamanda güvenlik arayışının paradoksal olarak daha büyük güvensizlikler yarattığını işaret etmektedir. Film Ulrich Beck'in küresel riskler teorisi üzerinden incelendiğinde nükleer silahların tüm insanlığı etkileyebilecek bir sona yol açabileceğini ve güvenliği sağlamak adına yapılan askeri yatırımların aslında yok etme işlevine dönüştüğünü eleştirmektedir.

Kaynakça

- Abrams, J. J. (2020). The philosophy of war in Dr. Strangelove. Colombani, E. (Ed.). *A critical companion to Stanley Kubrick* (ss. 111-123). Maryland: Lexington Books.
- Beck, U. (2005). *Siyasallığın icadı*. (Ülner, N. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

-
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. (Özdoğan, K ve Doğan, B. Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Beck, U., Bonss W., Lau, C. (2003). Reflexive modernization. *Theory, Culture & Society*, 20(2), 1-33.
- Bell, D. (1999). *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Chomsky, N., Herman E. (2021). *Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politiği*. (Abadoğlu, A. Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.
- Cocks, G., Diedrick, J., Perusek, G. (2006). Introduction: Deep focus. Cocks, G., Diedrick, J., Perusek, G. (Eds.). *Depth of field: Stanley Kubrick film, and the uses of history*(ss. 3-31). Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Dias, A. (2017). Dr. Strangelove or how ı should stop worrying and love fascism. *International Journal of English Linguistics*, 8(3), 15-24.
- Furedi, F. (2001). *Korku kültürü*. (Yıldırım, B. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gary K. Wolfe (1976) Dr. Strangelove, Red Alert, and patterns of paranoia in the 1950's. *Journal of Popular Film*, 5(1), 57-67.
- Giddens, A. (2012a). *Sosyoloji*. (Kolektif Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2012b). *Modernliğin sonuçları*. (Kuşdil, E. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve bireysel kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum*. (Tatlıcan, Ü. Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2017). *Kısa yirminci yüzyıl: 1914-1991 aşırılıklar çağı*. (Alagon, Y. Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Huntington, Samuel P. (2017). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*. (Turhan, M. ve Soydemir, C. Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Kubrick, S. (Yapımcı), Kubrick, S. (Yönetmen). (1964). *Dr. Strangelove/How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb* [Sinema Filmi]. ABD: Columbia Pictures.
- Luhmann, N. (1993). *Risk: A sociological theory*. New York: Walter de Gruyter Press.
- Lupton, D. (1999). *Risk*. London: Routledge Press.
- Machlup, F. (1962). *The production and distribution of knowledge in the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Macklin, F. A. (1965). Sex and Dr. Strangelove. *Film Comment*, 3(3), 55-57.
- Maland, C. (1979). Dr. Strangelove (1964): Nightmare Comedy and the Ideology of Liberal Consensus. *American Quarterly*, 31(5), 697-717.
- Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society, M. Foucault's Panopticon Revisited. Vold, G. B., Bernard, T. J. ve Snipes, J. B. (Eds.). *Theoretical Criminology*, (ss. 215-233). London: Sage Publications.
- Poloma, M. (1996). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (Erbaş, H. Çev.). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Sander, O. (2016). *Siyasi tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Williams, M. J. (2008). (In) Security studies, reflexive modernization and the risk society. *Cooperation and Conflict*, 43(1), 57-79.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Anne Ölümleri Açısından Kadın Yoksulluğunun En Belirgin Örneği: Afganistan¹

The Most Evident Example of Female Poverty in Terms of Maternal Mortality: Afghanistan

Merve UYSAL^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Final Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Girne / KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
ORCID: 0000-0001-3430-0194

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 8 Ağustos 2024

Anahtar Kelimeler:

Yoksulluk,
Kadın yoksulluğu,
Anne ölüm oranları,
Afganistan.

ÖZ

Yoksulluk, dünya genelinde sadece ekonomik bir sorun olmanın ötesinde, artan bir insani ve toplumsal problem olarak kendini göstermektedir. Bu durum, insanların onurlu bir yaşam sürmeleri ve temel insan haklarına erişimlerinin önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Yoksulluğun kadınlar ve erkekler üzerindeki etkileri farklılık gösterdiği için, çözüm süreçlerinde cinsiyete özgü yaklaşımlar geliştirilmesi gerekmektedir. Kadın yoksulluğu, bir ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir ve özellikle Afganistan gibi az gelişmiş ülkelerde daha büyük bir sorun oluşturarak genel refahı düşürebilir. Özellikle son yıllarda Afganistan'da kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve yoksulluk gibi meseleler nedeniyle sağlık ve refah sorunlarını daha da kötüleştiren zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu durum, kadınların yeterli sağlık hizmetlerine erişimini ve bu hizmetler için gerekli kaynak ve finansmana ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Yoksulluk, bireylerin ve toplumların karşılaştığı karmaşık bir sorun olduğundan ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutları ile derin etkilere sahiptir. Nitekim bahsedilen etkiler toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayabilmek adına kritik olarak cinsiyet bazlı ayrı olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla bu çalışma öncelikle yoksulluğun kadınlaşması ve anne ölüm oranları arasındaki ilişkiyi tartışmayı, ardından Afganistan'da uzun süredir devam eden iç çatışma, istikrarsızlık ve savaşın anne sağlığı ve anne ölüm oranları üzerindeki etkisini literatür taramasından yola çıkarak veriler ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın sonucunda ortaya çıktığı üzere, kadın yoksulluğu, bir ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini olumsuz etkileyerek özellikle az gelişmiş ülkelerde, Afganistan gibi, kalkınma süreçlerini sekteye uğratmaktadır ve genel refahı düşürmektedir. Özellikle son yıllarda Afganistan'da kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve yoksulluk gibi nedenlerle sağlık ve refah sorunlarının daha da kötüleşmesi sebebiyle gerekli sağlık hizmetlerine ve finansmana erişimde büyük zorluklar yaşamaktadır. Bu durum, toplumun genel sağlık durumunu ve kalkınma potansiyelini ciddi şekilde etkilemektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 26, 2024

Accepted: August 8, 2024

Keywords:

Poverty,
Female poverty,
Maternal mortality rates,
Afghanistan.

ABSTRACT

Poverty manifests not only as an economic issue but increasingly as a significant humanitarian and societal problem worldwide. This situation poses a severe obstacle to individuals leading dignified lives and accessing fundamental human rights. As the impacts of poverty differ between women and men, it is imperative to develop gender-specific approaches in the resolution processes. Female poverty can adversely affect a country's economic, social, and cultural development, particularly in less developed countries like Afghanistan, exacerbating general welfare issues. Especially in recent years, Afghan women have faced compounded challenges due to gender inequality and poverty, further deteriorating health and welfare conditions. These challenges hinder women's access to adequate healthcare services and the necessary resources and financing for such services. Poverty is a complex issue faced by individuals and societies, with profound economic, social, and psychological dimensions. These impacts must be considered separately by gender to achieve gender equality. Therefore, this study aims to first discuss the feminization of poverty and its relationship with maternal mortality rates, and then to evaluate the effects of prolonged internal conflict, instability, and war in Afghanistan on maternal health and maternal mortality rates based on data from a literature review. As a result of the study, female poverty significantly impacts the economic, social, and cultural progress in underdeveloped countries, such as Afghanistan, stalling development processes and diminishing overall welfare. Recently, the exacerbation of health and welfare issues due to gender inequality and poverty has significantly impeded Afghan women's access to necessary healthcare and funding, critically affecting the overall health status and developmental potential of the society.

¹ Çalışma 23-25 Mayıs 2024 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 4. Uluslararası Küresel Dünyada Kadın Kongresi'nde (WGW2024) sözlü olarak sunulan bildirinin içeriği geliştirilerek hazırlanmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Since the dawn of civilization, poverty has been an eternal problem affecting individuals at the lowest hierarchical levels in all societies, regardless of different lifestyles, beliefs, and geographical locations. Especially with the development of industrial capitalism, income disparities have become more pronounced and deepened. With these changing social conditions, poverty has become a more sophisticated structure through the interaction of social, political, economic, cultural, and psychological factors. Definitions of poverty generally rely on two different perspectives: narrow and broad. In a narrow sense, poverty is defined as the lack of essential material resources to meet basic needs. In a broader sense, poverty is associated with restrictions in health, education, and other public domains. The 1997 Human Development Report addressed poverty with a more comprehensive definition that goes beyond monetary boundaries. This definition emphasizes the limitations on people's capacity to make choices and benefit from opportunities, including factors such as life expectancy, literacy, access to clean water, health status, and nutrition. According to this judgment, merely increasing income is insufficient to combat poverty. This is because poverty encompasses multiple dimensions beyond just the lack of income and resources. It also includes limited access to basic services, discrimination and social exclusion, and lack of participation in decision-making processes. Since the late 1980s, neoliberal policies implemented in Western economies, globalization, and the new conditions brought about by the post-Cold War era, such as the free movement of labor and capital, have led to the integration of countries into the global economy. This integration has resulted in increased prosperity in some countries, while in others, it has led to a rise in poverty and income inequality. In Afghanistan, this structural transformation has had similar effects; economic crises have resulted in economic contraction, rising unemployment, income distribution disruptions, and deepening income disparities among social groups. The embargoes following the Taliban's de facto takeover on August 15, 2021, have exacerbated poverty. Considering the economic and social problems experienced in Afghanistan in recent years, it is evident that the situation of women is not at the desired level. Factors such as gender inequality and poverty make it difficult for women to access adequate healthcare services, exacerbating health and welfare problems. Maternal mortality rates, in particular, are directly related to the accessibility and quality of healthcare services.

Therefore, this study aims to first discuss the relationship between the feminization of poverty and maternal mortality rates, and then evaluate the impact of Afghanistan's long-standing internal conflict, instability, and war on maternal health and maternal mortality rates in light of data. The presence of uneducated or inadequately educated women in Afghanistan is one of the main reasons for female poverty. The lack of educational opportunities for women also prevents their participation in the workforce. Additionally, gender-based discrimination and prejudices against women prevent them from fully benefiting from economic, social, and cultural opportunities. Gender roles and expectations are one of the fundamental reasons for the gender-specific challenges women face in areas such as access to resources, labor force participation, utilization of social services, and political representation. Various factors, ranging from roles within the family to institutional structures, reinforce these inequalities, thereby perpetuating and deepening women's poverty. The economically and socially disadvantaged positions of women hinder their full participation in decision-making mechanisms within society, which, in turn, complicates the achievement of gender equality.

In Afghanistan, particularly in rural areas, women's access to healthcare services is limited. Factors such as high transportation and medication costs and inadequate healthcare facilities hinder women's access to healthcare services. Moreover, only 14% of births in Afghanistan are attended by a skilled healthcare worker. Most prenatal and postnatal care is provided by midwives rather than obstetricians. Consequently, the maternal mortality rate is higher than the total of neighboring countries. One in every 14 women dies during pregnancy or childbirth. Continuous education programs should be organized to help women understand the needs and benefits of maternal care to prevent avoidable maternal deaths. Local community leaders should also be educated on this issue. The number and quality of healthcare facilities should be increased, especially in rural areas, and alternative services such as telemedicine should be offered. By providing scholarship support to local midwifery programs, the number of healthcare workers serving in rural areas can be increased. Additionally, regular monitoring and reporting of maternal deaths can contribute to a better understanding of the causes of death. Improving the quality of records in healthcare facilities can help make evidence-based decisions and improve practices. In conclusion, women's poverty in Afghanistan negatively affects the country's economic, social, and cultural development. Inequalities in access to education, employment, and healthcare services deepen women's poverty. The country's maternal mortality rates are among the highest in the world. Factors such as poverty, insecurity, gender discrimination, and inadequate healthcare infrastructure are the main causes of this crisis. International financial, technical, and humanitarian aid support is essential to meet Afghanistan's urgent humanitarian needs and improve maternal health services.

Giriş

Uygarlığın başlangıcından bu yana süregelen ve tüm toplumlarda en alt hiyerarşik sıralarda yer alan bireyleri etkileyen ezeli bir sorun olan yoksulluk, farklı toplumların yaşam şekilleri, inanışları ve coğrafi konumları ne olursa olsun, evrensel bir olgudur. Özellikle sanayi kapitalizminin gelişmesi ile gelir farklılıkları daha da belirginleşmiş ve derinleşmiştir. Bu değişen sosyal koşullarla birlikte yoksulluk, sosyal, politik, ekonomik, kültürel ve psikolojik faktörlerin etkileşimiyle daha da sofistike bir yapı hâline bürünmüştür. Yoksullar, nitelikli işgücüne olan talebi karşılamada yaşanan zorluklar nedeniyle ekonomik açıdan ciddi bir risk faktörü oluşturmaktadır. Bu durum, yoksulluğu sadece sosyal bir adaletsizlik olarak değil, aynı zamanda ekonomik bir verimsizlik sorunu olarak da önemli kılmaktadır. Kapitalizm öncesinde yoksulluk genellikle doğrudan üreticileri ve üretim bilgisine sahip olanları kapsarken, kapitalizmin gelişmesiyle bu durum değişmiştir. Kapitalizm, yoksulluk kavramını aletler ve makinelerle dolu çalışma ortamlarında sürekli işsiz kalan veya işsizlik tehdidi altındaki kesimlerle ilişkilendirmiştir. Bu süreç, zihni emekten koparma ve bu alt sınıfların varoluşsal bir daralma yaşamasına neden olmuştur. Bu noktada, yoksulluk yalnızca maddi yoksunluk değil, aynı zamanda varoluşsal bir darboğaz hâline gelmiştir (Kaymak, 2011). Bir başka deyişle, üretkenlik, yaratıcılık ve yapıcılık gibi unsurlar insanı tanımladığından işsizlik ile ilişkili yoksulluk ve yoksunluk durumu, ekonomik bir sorunun ötesinde, varoluşsal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Yoksulluk tanımları genellikle dar ve geniş olmak üzere iki ayrı perspektife dayanmaktadır. Dar kapsamda yoksulluk, temel gereksinimlerin karşılanabilmesi gayesi ile zaruri maddi kaynakların eksikliği olarak tanımlanmaktadır (Todaro ve Smith, 2020). Dünya Bankası'nın (The World Bank) yaptığı yoksulluk tahminleri, yoksulluğun küresel boyutunu daha somut bir şekilde göstermektedir. 2022 yılında dünya genelinde toplam 712 milyon kişi aşırı yoksulluk içinde yaşıyordu ve bu sayı 2019 yılına kıyasla 23 milyon kişi artmıştır. 2024 yılı nisan ayı itibari ile ise yaklaşık 700 milyon insan aşırı yoksulluk sınırı olan günlük 2,15 Amerikan dolarının altında bir gelirle yaşamaktadır (The World Bank, 2024). Bu veriler, yoksulluğun sadece gelir düzeyiyle değil, aynı zamanda insanların günlük yaşam kalitesi ve temel ihtiyaçlarını karşılama kapasitesiyle de doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Geniş anlamda yoksulluk ise sağlık, eğitim ve diğer kamusal alanlardaki kısıtlamalarla ilişkilendirilmektedir. 1997 İnsani Gelişim Raporu'nda yoksulluk, nakdi sınırların ötesine geçerek kapsamı daha geniş olan bir tanımla ele alınmıştır. Söz konusu tanım, insanların seçim yapma ve fırsatlardan yararlanma kapasitelerinin kısıtlılığını vurgulamakta ve beklenen yaşam süresi, okuryazarlık, temiz suya erişim, sağlık durumu ve beslenme gibi faktörleri içermektedir (Fukuda-Parr, 1999). Bu yargıya göre, yoksullukla mücadele edebilmek için yalnızca gelir artışı yetersizdir. Çünkü, yoksulluk, yalnızca gelir ve kaynak yetersizliği ile sınırlı kalmayıp, temel hizmetlere erişimdeki sınırlılıklar, ayrımcılık, sosyal dışlanma ve karar alma süreçlerine katılım eksikliği gibi birçok boyutu içermektedir. Bu bilinçle, 20. yüzyılın ortalarına kadar, Avrupa ülkeleri yoksullukla mücadele ederken, sadece geliri artırmakla kalmayıp sağlık hizmetleri ile eğitim olanaklarını sağlamayı da mücadele stratejilerinin bir parçası hâline getirmiştir.

Ülkeler ve toplumlar, yoksullukla mücadelede farklı ölçüm araçları geliştirmişlerdir ve bu araçlar çeşitli bakış açılarına dayanmaktadır. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (Multidimensional Poverty Index, MPI) geniş bir bakış açısıyla yoksulluğu ölçen önemli araçlardan biridir. Söz konusu endeks, yoksulluğun sadece gelir eksikliği olarak değil, aynı zamanda eğitim, sağlık ve yaşam standartları gibi çeşitli boyutları kapsayacak şekilde geniş bir perspektiften değerlendirilmesini sağlamaktadır. Söz konusu, Endeksin 2023 yılı neticelerine göre, 110 ülkede 6,1 milyar insanın 1,1 milyarı (yaklaşık %19'u) akut çok boyutlu yoksulluk içinde hayatlarını devam ettirmek zorunda kalmaktadırlar. Sahra Altı Afrika (534 milyon) ve

Güney Asya (389 milyon) bölgeleri her 6 yoksul insandan yaklaşık 5'ini ülkelerinde barındırmaktadırlar. En son yoksulluk istatistiklerine göre ise küresel nüfusun yaklaşık %9,2'si veya yaklaşık 700 milyon kişi aşırı yoksulluk (günde 1,90 dolardan daha az bir gelir) içinde yaşamaktadır. Bu nüfus büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşmakta olup, aşırı yoksulluk içinde yaşayan insanların yaklaşık %90'nına Sahra Altı Afrika ve Güney Asya ülkeleri ev sahipliği yapmaktadır (Social Income, 2024).

Yapılan araştırmalar, toplumun tüm bireylerini etkileyen yoksulluğun, bazı sosyal grupları, özellikle de kadınları, daha derinden etkilediğini ortaya koymuştur. Kadınların yoksulluk durumları üzerine yapılan araştırmalar, literatürde “yoksulluğun kadınlaşması” (the feminization of poverty) terimiyle karşılaşılmaya neden olmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1970'lerin sonlarına doğru tanıtılan bu kavram, yoksulluk yaşayan bireylerin önemli bir bölümünü kadınların oluşturduğunu vurgulamaktadır. BM'nin 1992 yılındaki raporu ele alındığında, son 20 yılda kırsal kesimde yoksulluk içinde yaşamlarını sürdüren kadınların sayısının hemen hemen %50 artış gösterdiği belirlenmiştir. 1995 yılında yayımlanan BM gelişme raporuna göre ise de dünyadaki yoksul nüfusun %70'inin kadınlardan meydana geldiği ifade edilmiştir. Bu veriler, yoksulluğun cinsiyet boyutunu gözler önüne sermekte ve kadınların yoksullukla mücadelede karşılaştıkları özgün zorlukları vurgulamaktadır (Moghadam, 2005). Toplumsal roller ve cinsiyete dayalı beklentiler, kadınların kaynaklara erişimi, iş gücüne katılımı, sosyal hizmetlerden faydalanma şansı ve politik temsili gibi konularda karşılaştıkları cinsiyetlerine özgü zorlukların temel nedenlerinden biridir. Aile içindeki rollerden kurumsal yapıya kadar pek çok faktör, bu eşitsizlikleri daha da pekiştirerek kadın yoksulluğunu derinleştirerek devamlılığını sağlamaktadır. Kadınların hem ekonomik hem de sosyal olarak dezavantajlı konumları, onların toplum içindeki karar alma mekanizmalarına tam anlamıyla dâhil olmalarını engellemektedir ki bu da toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

Kadın yoksulluğu, günümüzde hâlâ büyük bir öneme sahiptir. Küresel ölçekte, en yoksul insanların yaklaşık altıda dördü olan kadınlar, dünya varlıklarının yalnızca %1'ine sahiptirler. Yoksul kadınlar, yetersiz veya dengesiz beslenme ve kötü çalışma şartlarının zorluklarının yanı sıra sağlık hizmetleri ile sosyal koruma yardımlarına sınırlı erişim, temiz su, eğitim ve kayıtlı istihdam gibi alanlarda da ciddi eksikliklerle karşılaşmaktadır. Dünya Bankası tarafından yayımlanan İnsani Gelişmişlik Endeksi/Raporu (Human Development Index), kadınların eğitim hakkı, sağlık hizmetleri ve iş hayatındaki eşitsizliklere ve yaşadıkları kısıtlamaları öne çıkarmaktadır. Bu tür ayrımcılıkların ölçülmesi, Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (Gender Inequality Index- GII) ile hesaplanmaktadır. Ölçüm, üreme sağlığı, işgücüne katılım ile istihdam gibi alanlarda odaklanarak kadınların yaşadığı eşitsizlikleri ve engelleri kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir (Kocabacak, 2014, s. 137). Bu değerlendirmeler, toplumsal cinsiyet eşitliğine ve kadın haklarına yönelik stratejilerin geliştirilmesi için önemli veriler sunmaktadır. Bununla beraber, küresel olarak 383 milyon kadın ve kız çocuğunun günde 1,90 dolardan daha az bir gelire yaşadığı tahmin edilirken, bu sayı 368 milyon erkek ve erkek çocuğuna karşılık gelmektedir. Büyük çoğunluk sadece iki bölgede yaşamaktadır: Sahra Altı Afrika (%63) ve Orta ve Güney Asya (%21). 2022 yılında dünya nüfusunun %9'unun aşırı yoksulluk içinde yaşadığı tahmin edilirken, bu oran 2018'de %8,6 ve 2013'te %11,2 idi. Yoksulların sayısı, günde 3,20 dolar ve günde 5,50 dolar dahil olmak üzere tüm yoksulluk eşiklerinde artmaktadır. Bu noktada belirtilmesi gerekir ki hane halkı düzeyinde ölçülen bu yoksulluk tahminleri, ekonomik kaynakların hane halkı üyeleri arasında eşit dağıldığını varsaymaktadır. Erkeklerin gücü elinde tuttuğu ve kadınların büyük ölçüde güçten dışlandığı toplumlarda gerçeğin çok daha az eşit olması muhtemeldir (Azcona ve Bhatt, 2023).

Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, cinsiyet temelli ayrımcılığın ve kadınların toplum içindeki dezavantajlarının bir göstergesidir. Bu endeks, yüksek değerlerle daha büyük ayrımcılığı ifade etmektedir. 2022 yılında 193 ülkeden toplanan verilere göre, bahsedilen Endekste önemli farklılıklar görülmektedir. Endeks değerleri arasında yapılan sıralamada İsviçre 0.018 ile en düşük eşitsizliğe sahip ülke olarak ilk sırada yer alırken, Somali 0.674 ile en yüksek eşitsizlik oranına sahip olarak son sırada bulunmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen Afganistan ise 0.665 ile 182. sırada yer almaktadır (The United Nations Development Programme- UNDP, 2022). Bu rakamlar, ülkelerin cinsiyet eşitliği konusunda nerede durduğunu ve hangi alanlarda iyileştirme yapılması gerektiğini gösteren önemli birer işaretçidir.

Kadın yoksulluğuyla mücadelede eğitim fırsatlarından kadınların eşit şekilde yararlanması önemli bir adımdır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilimsel Örgütü (The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO) tarafından 8 Eylül 2010 Dünya Okuma Yazma Günü'nde yapılan açıklamada, dünyada 796 milyon yetişkinin okuryazar olmadığı ve bu kişilerin üçte ikisinin kadın olduğu belirtilmiştir. Okuryazarlık eksikliğinin altında yatan nedenler arasında kültürel farklılıklar, bölgesel inançlar ve ekonomik koşullar gibi faktörler bulunmaktadır. Özellikle Afganistan'da durum daha da vahimdir; BM Çocuk Fonu'na göre, Afgan kadınların yalnızca %15'i okuma yazma bilmektedir. Buna ek olarak, her sene 25.000 Afgan kadın doğum veya hamilelik döneminde yaşama veda etmektedir. Bu tarz ölümler, okuryazarlık seviyesinin artırılması ve üreme sağlığı konusunda kadınların bilinçlerinin yükseltilmesiyle önemli ölçüde azaltılabilir (Omar, 2010-2011'den akt. Kocabacak, 2014, s.138). Dolayısıyla kadınların eğitime erişimi sadece bir hak değil, aynı zamanda toplumsal sağlık ve refahın iyileştirilmesi açısından kritik bir gerekliliktir.

Eğitimdeki eşitsizlikler iş hayatında da derin izler bırakmakta ve kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Eğitim alanında karşılaşılan engeller, kadınların daha çok niteliğe ihtiyaç duyulmayan ve genelde daha düşük ücretli işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. 2019 yılı verilerine göre, haftada 45 saatten daha fazla mesai harcayan yaklaşık 2 milyon 932 bin kadından 1 milyon 9 bini kayıt dışı çalıştırılmaktadır. Bu durum, kadınların yalnızca düşük ücretle karşılaşmakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal güvenceden de mahrum kaldıklarını göstermektedir. Ayrıca, 2019 itibarıyla dünya genelinde 15 yaş ve üzeri çalışma çağındaki yaklaşık 5,7 milyar insanın 3,5 milyarı (%60,7) işgücüne katılmaktadır. Ancak, işgücüne katılım oranları cinsiyete göre önemli farklılıklar göstermektedir. Kadınların işgücüne katılım oranı %47,2 iken, erkeklerin katılım oranı %74,2'dir. Bu, %27'lik bir cinsiyet açığına işaret etmektedir (International Labour Organization-ILO, 2020, s.28). Son çeyrek yüzyılda bu cinsiyet açığında azalma eğilimi gözlenirse de bu durum hâlâ önemli bir sorun olarak devam etmektedir. Bu veriler, kadınların iş hayatında karşılaştıkları zorlukların sadece bireysel değil, aynı zamanda yapısal sorunlar olduğunu göstermekte ve toplumsal cinsiyet eşitliği için finansal politikaların üretilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Kadınların işgücüne eşit katılımının sağlanması hem ekonomik kalkınma hem de toplumsal adalet açısından elzemdir.

Bütün bunların ışığında, yoksulluk, ülkelerin sosyokültürel yapısı, ekonomik gücü ve coğrafi konumu gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterse de evrensel bir tartışma konusudur. Bu kavram özellikle yoksulluğun kadınlaşması bağlamında dünya çapında bir boyut kazanmıştır. 1980'lerin sonlarından itibaren Batı ekonomilerinde uygulanan neoliberal politikalar, küreselleşme ve Soğuk Savaş sonrası dönemin getirdiği yeni koşullar, emek ve sermayenin serbest dolaşımı gibi faktörlerle ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu bazı ülkelerde refah seviyesinin yükselmesine, bazılarında ise yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artmasına yol açmıştır. Afganistan'da da bu yapısal dönüşüm benzer etkiler yaratmış; yaşanan ekonomik krizler sonucunda ekonomide küçülme, işsizlikte artış, gelir dağılımı bozulmaları, toplumsal kesimler arasında gelir uçurumlarının derinleşmesi ve 15

Ağustos 2021 tarihinde Taliban'ın fiili yönetimi ele geçirmesi sonucunda yaşanan ambargolar yoksulluğun artmasına neden olmuştur. Genel hatları ile son yıllarda Afganistan'da yaşanan ekonomik ve sosyal problemler göz önünde bulundurulduğunda, kadınların durumunun istenilen düzeyde olmadığı açıktır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve yoksulluk gibi faktörler, kadınların yeterli sağlık hizmetlerine erişimini zorlaştırmakta ve sağlık ile refah sorunlarını daha da ağırlaştırmaktadır. Bilhassa, anne ölüm oranları, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği ve kalitesi ile doğrudan ilişkilidir. Gelişmiş ülkelerde, erişilebilir tıbbi bakım ve yüksek standartlı sağlık sistemleri sayesinde bu oranlar genellikle düşükken, orta ve az gelir düzeyine sahip ülkelerde yetersiz sağlık altyapısı, eğitim eksikliği ve sosyoekonomik faktörler anne ölüm oranlarını yükseltmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde yoksulluk, sağlık hizmetlerine erişimi sınırlayarak annelerin ölüm riskini artırabilir. Afganistan'da 100.000 canlı doğum başına düşen 620 ölümlerle kaydedilen yüksek anne ölüm oranları (Gender Inequality Index, 2024) bu ciddi sorunların boyutunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, önce yoksulluğun kadınlaşması ile anne ölüm oranı ilişkisini tartışıp ardından Afganistan'daki yıllardır süregelen iç karışıklık, istikrarsızlık ve savaşın anne sağlığına ve anne ölüm oranına olan etkilerini veriler ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Yoksulluk Olgusu

Yoksulluk, insanlık tarihi kadar eski bir sorun olup, günümüzde ekonomi, politika ve sosyoloji gibi çeşitli disiplinlerde yoğun bir şekilde tartışılan ortak bir konu hâline gelmiştir. Geçtiğimiz elli yıl boyunca dünya genelinde teknolojik ve ekonomik gelişmeler hız kazanmış ve önemli gelir artışları yaşanmış olsa da yoksulluk hâlâ çağımızın en ciddi sorunlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, modern ekonomilerin karşı karşıya kaldığı zorlukları ve yoksulluğun üstesinden gelme çabalarının süregeldiğini göstermektedir. Yoksulluk kavramının anlamı çeşitlilik gösterdiğinden farklı açılardan tanımlanabilmektedir. Birinci anlam kümesi, genellikle daha güvenilir ölçüm yöntemleri nedeniyle sıkça kullanılan gelir yoksulluğu ya da tüketim yoksulluğudur (Chambers, 2006). Bu yaklaşım iki başlık altında ele alınır: mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk. Mutlak yoksulluk, uluslararası karşılaştırmalara olanak tanıyan ve bireyin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gıda, barınak ve giysi gibi zorunlu maddeleri tüketmemesi durumunu ifade etmektedir (Şener, 2012). Bu durum, bir kişinin hayatta kalmak için gerekli olan temel ihtiyaçlar için gereken parasal kaynağa sahip olmaması olarak açıklanmaktadır. Bunun yanında, görelî yoksulluk ise, bireylerin buldukları toplumun kabul ettiği minimum yaşam standartlarını karşılayamamaları durumudur (Gündoğan, 2008). Bu tanım, bir insanın toplumsal bir varlık olarak, çevresindeki sosyal yapı içerisinde kabul edilebilir bir yaşam sürdürebilme kapasitesine sahip olup olmadığını değerlendirmektedir.

Görelî yoksulluk, bireyin yaşadığı toplumda gerekli görülen asgari yaşam standartlarının altında bir yaşam sürmesi olarak anlaşılmaktadır. Bu durum, toplumsal dışlanma ve eşitsizliğe de işaret ettiğinden dolayı bireylerin sosyoekonomik olanaklardan tam olarak yararlanamamasına neden olmaktadır. Görelî yoksulluk kavramı, bireylerin asgari kalori ihtiyaçlarını karşılamalarının ötesine geçerek, barınma, eğitim, sağlık ve diğer sosyal ihtiyaçlar gibi temel toplumsal gereksinimler için gereken ek geliri de kapsamaktadır. Bu ihtiyaçlar, mutlak yoksulluk sınırına eklenerek bir bireyin veya hane halkının yoksulluk durumu daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001). Yoksulluk, ölçüm ve karşılaştırmalar açısından geniş bir tartışma alanı sunmaktadır. İkinci bir tanımlama olarak maddî yoksulluk, yalnızca gelir yetersizliğini değil, aynı zamanda mal varlığının çok sınırlı olması veya hiç olmamasını da ifade etmektedir. Bu, bireysel ulaşım aracı, barınma, giyim, mobilya ve televizyon gibi varlıkların yokluğunu veya düşük kalitesini içermektedir. Bu tür yoksulluk, hizmetlere erişimde de ciddi sınırlılıklar yaşanmasını; sağlık, eğitim ve ulaşım gibi temel hizmetlere olan erişimin ya tamamen yoksun olunması ya da çok yetersiz olması

durumunu kapsamaktadır. Bu geniş çerçeve, yoksulluğun sadece maddi unsurlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda yaşam kalitesi ile sosyal katılım fırsatları üzerinde de derin etkileri olduğunu göstermektedir (Altay ve Aslanpay, 2016).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (The United Nations Development Programme-UNDP) tarafından yapılan bir başka yoksulluk tanımlaması, insani yoksulluğu ele almaktadır. Bu tanım, kişi başına düşen milli gelir hesaplamalarının yoksulluğu yeterince açıklayamadığından yola çıkarak; yoksulluğu, insanın gelişimi ve doğal ile toplumsal kaynaklara erişimi gibi daha geniş kriterlerle değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu tanımlama, Nobel ödüllü ekonomist Amartya Sen'in çalışmalarına dayanmaktadır. Amartya Sen, 1990'lı yıllardan itibaren yoksulluğu sadece gelir eksikliği olarak gören geleneksel yaklaşımlara meydan okuyarak ve onu "yapabilirlik" kavramı üzerinden tanımlamıştır. Sen'in "yapabilirlik" yaklaşımı, bireylerin açlık, hastalık, eğitimsizlik, kötü yaşam koşulları gibi istenmeyen durumlardan kaçınabilme yetisini vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, yoksulluğun yalnızca ekonomik bir ölçüt olmadığını, aynı zamanda bireylerin temel insan haklarına ve kapasitelerine erişimini de içerdiğini ortaya koymaktadır (Sen, 2000). "Yapabilirlikten yoksunluk", Sen ve UNDP tarafından, yoksulluğun daha kapsamlı ve insan odaklı bir tanımı olarak benimsenmiştir. Bu tanım, uluslararası yoksulluk çalışmalarını ve politikalarını ayrıca önemli ölçüde genişletmiştir.

Dördüncü yoksulluk kümesi, yoksulluğun çok boyutlu bir görünüme sahip olduğunun altını çizmektedir (Chambers, 2006). Bu yaklaşım, yoksulluğu maddi algılamadan öte, çeşitli katkılarla zenginleştirilmiş ve çok yönlü bir içerik olarak ele almaktadır. Bu perspektifte, kişilerin yalnızca günlük besin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, onların yoksul sınıfa girmediklerini göstermez. Hayatın birçok alanında yaşanan yoksunluklar birbirini etkileyebilir ve yoksulluğu derinleştirebilir. Örneğin, eğitim veya sağlık hizmetlerine yetersiz erişim gibi sosyal yoksunluklar, maddi yoksulluğu daha da kötüleştirebilir ve bireylerin toplum içindeki genel refah seviyelerini düşürebilir. Bu anlayış, yoksulluğun sadece ekonomik bir durum olmadığını, aynı zamanda sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerle de iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır (Altay ve Aslanpay, 2016, s.6). Son olarak, yoksulluk sorunu, gelir elde etme ve sürdürülebilir bir geçim sağlama kapasitesinden yoksun bireyleri, açlık ve yetersiz beslenme ile mücadele edenleri, eğitim ve temel hizmetlere kısıtlı veya hiç erişimi olmayanları ve güvensiz çevre koşullarında yaşayanları etkilemektedir. Bu sorun, ayrıca sosyal ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kalan toplum kesimlerini de farklı derecelerde etkilemektedir. Özellikle kadınlar, çocuklar, yaşlılar, özel gereksinimli bireyler ve göçmenler gibi toplumsal yaşamda daha savunmasız, güçsüz ve kırılgan nüfus yapıları, yoksulluğun etkilerini daha şiddetli bir şekilde deneyimlemektedirler. Bunun sonucunda da yoksullukla mücadele stratejilerinin bu gruplara özel politikalar geliştirilmesini gerektirmektedir. Çünkü onlar toplumun en kırılgan kesimlerini oluşturduğundan yoksulluğun olumsuz etkilerini en ağır şekilde yaşamaktadırlar. Böylelikle, yoksulluğun sadece ekonomik bir boyutta olmadığı, sosyal ve insani boyutta derin sonuçları olduğu ortaya konmaktadır.

Yoksulluğun Kadınlaşması

Yoksulluğun kadınlaşması nosyonu, yoksulluğun kadınlar ile erkekler tarafından farklı şekillerde ve yoğunluklarda yaşandığını vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu perspektife göre, yoksulluğu meydana getiren süreçler gerek erkek gerekse kadın nüfus gruplarını başka şekillerde ve seviyelerde etkilemektedir. Genellikle kadınlar, ekonomik faaliyetlerde düşük gelir sahibi olabileceği niteliksiz işlerde daha fazla istihdam edilmektedirler. Daha açık bir ifade ile, kadınlar ister özel alanda ister kamusal alanda ücretli çalışsınlar, erkeklere nazaran yoksulluğu daha şiddetli bir biçimde deneyimlemektedirler. Hatta kadınlar, ekonomik koşullar ve iş piyasası bağlamında, kendileriyle aynı pozisyonda olan erkek meslektaşlarına göre bile

daha yoksul bir yaşam sürmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum, cinsiyet temelli ücret farklılıklarını ve işgücü piyasasındaki eşitsizlikleri yansıttığından yoksulluğun kadınlaşması olarak adlandırılan sürecin bir parçasını oluşturmuştur (Duyan, 2010). Kadınlar, böylelikle yoksullar arasında önemli bir grup olarak öne çıkmış ve özellikle 1970'lerin sonlarına doğru yoksulluk ile kadınlar üzerine yapılan araştırmalara odaklanılmasına neden olmuştur.

“Yoksulluğun kadınlaşması” terimi ise ilk kez 1978 yılında Diane Pearce tarafından kullanılmıştır. Yoksulluğun cinsiyet faktörü açısından önemli farklılıklar yarattığını belirten Pearce, kadınlar üzerinde yoksulluğun etkilerinin erkeklere göre daha ağır olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle de kadın yoksulluğu ile mücadelede toplumsal cinsiyet faktörünün hesaba katılması gerektiğini ifade etmiştir. Pearce'in 1976 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirdiği araştırma, 16 yaşın üzerindeki yoksul nüfusun büyük bir kısmını kadınların oluşturduğunu ortaya koymuştur. Daha açık bir ifade ile bahsedilen çalışmada, 15 milyon kişinin incelendiği ve bu grubun yaklaşık üçte ikisinin kadınlardan oluştuğu belirlenmiştir. Araştırma, özellikle ileri yaştaki siyahi kadınlar gibi kimi özel gruplarda eşitsizliğin daha da büyüdüğünü vurgulamıştır. Pearce, 1950 ile 1970 yılları arasında Amerika'da yaşanan demografik değişikliklerin kadın başlı hanelerin sayısını artırdığını ve Amerikan refah sisteminin yapısının bu artış gösteren grup üzerindeki bağımlı durumu destekleyici bir etki yarattığını ifade etmiştir. Bu süreç, işgücü piyasalarına katılımın kadın yoksulluğunu önlemeye yetersiz kaldığı bir ortama zemin hazırlamıştır (Pearce, 1978).

Amerika'da 1960'larda, kadının aile reisi olduğu haneler 1950'lere kıyasla artarak yoksul hanelerin dörtte birini oluşturmuştur. 1980'lere gelindiğinde ise bu eğilim daha da artmış, hane reisinin kadın olduğu yoksul ailelerin oranı %47.8'e yükselmiştir ve 1987'de bu oran %51.5'e ulaşmıştır. Zamanla bu eğilimin devam etmesiyle yoksulluk giderek -daha çok-kadın sorunu olarak ele alınmaya başlanmıştır (Goldberg ve Kremen, 1990, s.45). Buna ek olarak Pearce, 1983 yılında gerçekleştirdiği bir çalışmada, beyaz ve siyahi kadınlar arasında yoksulluğun kadınlaşmasının benzer ve farklı yönlerini incelemiştir. Araştırması, yoksulluk deneyiminin kimi yönlerinin bütün kadınlar açısından genel olduğunu göstermiştir ki söz konusu yönler toplumsal cinsiyetin birer fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Yoksul kadınlar, eğitim seviyelerinin düşük oluşu, piyasaya ilişkin mesleki beceri eksiklikleri ve iş imkânlarının sınırlı olduğu yerleşim alanlarında yaşamak gibi etkenlerle erkeklerle benzer durumlar içerisindeyler. Ancak, Pearce'a göre kadınlar arasındaki yoksulluğun oran bakımından daha fazla olmasının iki temel sebebi mevcuttur: Birincisi, hane reisi olarak kadınların genellikle çocukların tüm ekonomik yükünü belirli bir oranda veya tamamen üstlenmeleridir. İkincisi ise, cinsiyet ayrımcılığı, mesleki ayırım ve cinsel taciz sonucu kadınların işgücü piyasalarında dezavantajlı konuma düşmesidir (Pearce, 1983). Bu faktörler, kadınların yoksullukla mücadelesini daha da zorlaştırmaktadır. 1990'larda ise Amerika'da tek ebeveynli aileler bütün çocuklu yoksul ailelerin üçte ikisini oluştururken, kadın yoksulluğunun etnik köken ile ilişkili olduğuna dair bulgular ortaya konmuştur. Afrika veya İspanyol kökenli Amerikalı kadınların, beyaz kadınlara kıyasla daha yüksek yoksulluk oranlarına sahip oldukları belirtilmiştir (Goldberg ve Kremen, 1990, s. 45).

Yaşam kalitesindeki düşüşler, toplumların en korunmasız ve değişen koşullardan kolaylıkla etkilenen gruplarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gruplar arasında yoksul ve düşük gelirli hane halkları, kadınlar, çocuklar, gençler ile yaşlılar bulunmaktadır. Kamusal hizmetlere, sosyoekonomik olanaklara nicel ve nitel olarak kısıtlı erişim söz konusu olduğunda, yoksul hane halkları yaşamlarını sürdürebilmek ve mevcut statükolarını koruyabilmek adına çeşitli stratejiler üretmek mecburiyetinde olmuşlardır. Bu durum, bahsedilen grupların zaten hassas olan durumlarını daha da zorlaştırarak, onları ek zorluklarla baş başa bırakmıştır. Bu bakış açısının politika alanında resmi bir kabul görmesi ise “Yoksulluğun Kadınlaşması” teriminin

1995 senesinde organize edilen 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı'nda ifade edilmesi ile olmuştur (Şener, 2012, s. 54).

Bugün, dünya genelinde yoksulluk milyonlarca insanı etkilemekte olup, özellikle kadınlar yüksek yoksulluk riski altında yaşamaktadırlar. Günlük 1 dolar veya daha az bir gelire geçinen 1,5 milyar insanın çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır ve dünya genelinde kadınlar, erkeklerin kazançlarının yalnızca yüzde 50'sinden biraz fazlasını elde edebilmektedir (Keleş, 2023, s.1552). Bu durum, cinsiyete dayalı gelir eşitsizliğinin sadece bireysel kadınlar için değil, aynı zamanda geniş aile yapıları ve topluluklar için de önemli sosyoekonomik sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Kadınların düşük gelir düzeyleri, onların ve ailelerinin sağlık, eğitim ve genel yaşam kalitesi üzerinde doğrudan etkili olmakta, bu da kadın yoksulluğunun sadece maddi bir sorun olmasının ötesinde geniş çapta toplumsal bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadınların toplumsal statüleri ve cinsiyetçi iş bölümü yapısı arasında yoksulluğun kadınlaşmasıyla kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum kadın yoksulluğunu ve kadınların toplumdaki eşitsiz koşullarını pekiştiren ve devam ettiren bir kısır döngü olarak ele alınabilir. Toplumda ve ailede cinsiyetten kaynaklı eşitsiz konumları, sosyoekonomik fırsatlara eşit erişim sağlayamamalarına, çalışma yaşamına düşük düzeyde ve az ücretlerle katılmalarına ya da çeşitli ayrımcı önyargılar nedeniyle işgücüne hiç katılamamalarına yol açmaktadır. Ayrıca, bu durumdan kaynaklanan mücadele stratejileri geliştiremeyen kadınların, kendi yoksulluklarını kız çocuklarına aktarma riski bulunmaktadır. Bu süreç, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yoksulluk üzerindeki etkilerini gözler önüne sermektedir (Ünlütürk-Ulutaş, 2009). Kadın yoksulluğu konusu, insani yoksulluk ile yapabilirlik çerçevesinden incelendiğinde, pek çok toplumda ve yapabilirliğin farklı boyutlarında kadınların daha yoksul olduğu aşikardır. Hane içindeki kaynak dağılımı, sıklıkla kadınlar ve kız çocukları aleyhine önyargılı bir biçimde gerçekleşmektedir. Aynı zamanda, kadınların kendi yeteneklerini ekonomik refah veya gelire dönüştürme süreci sıklıkla daha zorlayıcıdır. İşgücü piyasalarındaki cinsiyetçi önyargılar, sosyal dışlanma ve cinsiyet eşitsizlikleri; gelir dağılımı, kredi ve diğer üretken kaynaklara erişim; taşınmaz veya elde edilen gelir üzerinde kontrol gibi faktörlerde kadınların karşılaştığı engeller, onların daha savunmasız hâle gelmelerine neden olmakta ve bunun sonucunda da kronik yoksulluğun yapısal temellerini oluşturulmaktadır (Çağatay, 1998).

Bununla birlikte, kadınlar, özellikle annelik rolleri nedeniyle işgücü piyasasına katılımda zorluklar yaşamaktadır. Ülkenin sosyal refah düzeyinin düşük olması, ücretlerin yetersizliği ve cinsiyete dayalı ayrımcı uygulamalar da kadın yoksulluğunu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Kadınların, cinsiyetleri nedeniyle yoksul oldukları düşüncesi, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler, aile içi rolleri, toplum içindeki algılanışları ve sahip oldukları fırsatlar gibi etkenler üzerinden değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Her ne kadar tüm kadınlar yoksul olmasa da ve yoksulların tümü kadın olmasa da kadınların yoksulluk deneyimi ve bu durumla başa çıkma stratejileri, aile ve sosyal çevre içindeki konumlarıyla yakından ilişkilidir. Bu, kadınların karşılaştığı sosyoekonomik engellerin, toplumsal cinsiyet kalıpyargıları tarafından şekillendirildiğini göstermektedir (Öztürk ve Çetin, 2009). Kadının iş hayatına girmesi, bunun şartları, eşit fırsat ve haklara sahip olup olmadığı, sosyal yardım hizmetlerine erişimi ve bu hizmetleri kullanabilme durumu, kadınlara yönelik demografik etmenler (boşanma, ayrı yaşama gibi), bir toplumda yoksulluğun kadınlaşması hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Yoksullukla mücadele eden kadınların durumunu, toplumda kadın olmanın getirdiği ayrımcı politika ve uygulamalar üzerinden açıklamak mümkündür. Kadın yoksulluğu, eğitim ile sağlık hizmetlerine erişememe, mülkiyeti haklarının eksikliği, karar alma mekanizmalarından dışlanmaları gibi etmenlerle yakından ilişkilidir.

Kadınların yoksulluğu, yalnızca cinsiyetlerinden ötürü değil, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler, aile içinde üstlendikleri roller, toplum içindeki konumları ve karşılaştıkları fırsatların kısıtlılığı gibi unsurlar bir arada değerlendirildiği zaman anlam kazanabilmektedir. Bu bağlamda, kadınların yoksullukla ilişkili deneyimleri, onların sosyal ve aile içindeki yerleşimleriyle yakından bağlantılıdır. Kadınların yaşadığı yoksulluk, sadece maddi imkânsızlıklarla sınırlı değil; aynı zamanda eğitim, sağlık, istihdam gibi temel sosyal hizmetlere erişimdeki cinsiyetçi engellerle de bağlantılıdır. Kadınlar yoksullukla mücadelede karşılaştıkları özel zorluklar nedeniyle, bu sorunların üstesinden gelmek için stratejiler geliştirme ihtiyacı içindedirler. Ancak, bu stratejilerin etkinliği büyük ölçüde kadınların ailedeki ve toplumdaki konumlarına bağlıdır.

Kadınlaşan Yoksulluk: Anne Ölüm Etkisi

Anne sağlığı, doğurganlık, hamilelik, doğum ve doğum sonrası dönemde bir kadının fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak sağlıklı olma durumunu ifade etmektedir. Buna bağlı olarak da anne ölüm oranı sosyoekonomik gelişimin en önemli bir göstergelerinden biridir (Akinrinsola, 2021). Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) 2017 yılı raporuna göre, gebelik, doğum sırasında veya doğum sonrası gelişen komplikasyonlar nedeniyle yaklaşık 295,000 kadın yaşam mücadelesini kaybetmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization- WHO) anne ölümü, gebeliğin süresine ve yerine bakılmaksızın, bir kadının hamileyken veya gebeliğin sonlandırılmasından sonraki 42 gün içinde hamilelik veya yönetimi ile ilgili veya ağırlaşan herhangi bir nedenden dolayı ölümü olarak tanımlamaktadır (WHO, 2012). Günlük olarak, dünya genelinde yaklaşık 800 kadın gebelik veya doğumla ilgili komplikasyonlar sebebiyle hayatını yitirmektedir (WHO, 2023).

Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde anne ölümler daha yüksek oranlarda görülmektedir. DSÖ'nün 2020 raporuna göre, küresel anne ölüm oranı her yüz bin canlı doğumda ortalama 211 olarak değerlendirilmiştir. Gelişmiş ülkelerde ise DSÖ'nün 2016 verilerine göre, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki anne ölüm oranı yüz bin canlı doğumda 13 olarak raporlanmıştır (WHO, 2020). DSÖ'nün bir diğer raporu ele alındığında, Sahra Altı Afrika ve Güney Asya, 2020 yılında tahmin edilen küresel anne ölümlerin yaklaşık %87'sini (253.000) oluşturmaktadır. Sahra Altı Afrika tek başına anne ölümlerinin yaklaşık %70'inden (202.000), Güney Asya ise yaklaşık %16'sından (47.000) sorumludur (WHO, 2023). Bu veriler, küresel sağlık eşitsizliklerini ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki anne sağlığı sorunlarının ciddiyetini vurgulamaktadır.

Anne sağlığı epidemiyolojisi, ülkelerdeki farklılıkların çoğunlukla yapısal, sosyal ve yönetsel değişkenlerden kaynaklı olduğunu göstermektedir. Nitekim anne sağlığı, sadece annenin genleri ile ilgili değil, aynı zamanda bulunduğu ekonomik, sosyal ve kültürel çevreyle de biçimlenmektedir. Annenin içinde bulunduğu olumsuz çevresel koşullar, etnik köken, düşük sosyoekonomik durum, anne yaşının genç veya ileri olması, hastalıklar ve kazalar gibi etmenler anne ölüm riskini artırmaktadır. Bu faktörler, annelerin sağlık durumları üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olup, bu risklerin yönetimi, sağlık politikalarının ve toplumsal destek sistemlerinin etkinliğini belirlemede kritik bir rol oynamaktadır (Akinrinsola, 2021).

Bununla beraber, yoksulluğun, sağlık hizmetlerine erişim, yeterli beslenme ve eğitim gibi temel sosyal değişkenler üzerindeki etkileri, özellikle hamilelik ve doğum süreçlerinde kadınların karşılaştığı riskleri artırmaktadır (Graham, Fitzmaurice, Bell ve Cairns, 2004; Karlson, vd., 2011; Orude, 2021). Bu bağlamda, Graham ve diğerleri (2004) tarafından yapılan çalışma, yoksulluğun doğrudan ve dolaylı yollarla anne sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır. Eğitim seviyesi, anne sağlığı üzerindeki en belirgin sosyal belirleyicilerden biri olarak öne çıkmaktadır. Düşük eğitim seviyesine sahip kadınlar, daha yüksek anne ölüm

riski ile karşı karşıyadır. Buna ek olarak, Karlsen ve diğerleri (2011) tarafından yapılan çalışma, eğitimin, kadınların sağlık hizmetlerine erişimini ve bu hizmetlerden yararlanma becerilerini nasıl artırabileceğini, dolayısıyla hamilelik ve doğum sırasındaki riskleri nasıl azaltabileceğini ortaya koymaktadır. Son olarak, Orude (2021) tarafından yapılan çalışma, yoksullukla mücadelede hedeflenmiş sağlık müdahalelerinin önemini vurgulamaktadır. Bu tür müdahalelerin, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan yoksul kadınları hedef alarak ekonomik fırsatlarını artırma ve yoksulluğu azaltma potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir. Bu yaklaşım, yoksulluğun azaltılması ve anne sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerin minimize edilmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Bahsedilen bulgular, yoksulluk ve anne ölüm oranları arasındaki ilişkinin karmaşık doğasını ve bu sorunu çözmek için çok yönlü stratejilerin gerekli olduğunu göstermektedir. Sağlık hizmetlerine erişim, eğitim ve hedeflenmiş müdahaleler, bu global sağlık sorununa karşı etkili mücadelede anahtar rol oynamaktadır. Bu nedenle, politika yapımcılar ve sağlık profesyonelleri, bu faktörleri dikkate alarak daha kapsamlı ve stratejik yaklaşımlar geliştirmelidir. Nitekim son yıllarda, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önlenebilir anne ölümleri endişe verici düzeylerde olmaya devam etmektedir (Say, vd., 2014). Anne sağlığındaki iyileşmeler yoksulluk, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sağlık hizmetlerindeki eşitsizlikler ile diğer sosyal belirleyiciler nedeniyle sektöre uğradığından, gelişmekte olan ülkeler için anne ölüm oranlarını azaltmak kritik ve süregelen bir görevdir. 2017 yılında anne ölümlerin büyük bir çoğunluğu (%94) düşük kaynaklara sahip ortamlarda meydana gelmişti ve aslında çoğu önlenebilirdi (Rocanello-Snow, 2021). Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler en büyük yükü taşımaya devam etmekte ve anne ölüm oranları her yıl toplumlarını yüksek oranlarda etkilemektedir. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler gibi küresel kuruluşlar, anne sağlığının iyileştirilmesine yönelik çalışmalara hız vermiştir. BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (2016) kapsamında, 1990-2015 yılları arasında dünya genelinde anne ölüm oranı %75 oranında azaltma hedefi konmuş ve bu süreçte anne ölüm oranı %44 azalarak yüz bin canlı doğum başına ortalama 216'ya düşmüştür. Bu sonuçlardan yola çıkarak BM, 2030 yılına kadar anne ölüm oranını yüz bin canlı doğumda 70'e düşürmeyi hedeflemektedir. (WHO, 2015). Bu hedeflere ulaşılması durumunda en az bir milyon kadının hayatının kurtarılacağı öngörülmektedir. Anne sağlığı sonuçlarında eşitlik ve müdahalelere erişimde adil bir yaklaşım benimsemek, küresel sağlık gündeminin en üst sırasında yer almaktadır. Buna ek olarak, dünyanın her yerinde kadınlar ayrımcılık ve şiddete karşı daha hassastır, bu da onları sağlık eşitsizliklerine ve anne bakımındaki eşitsizliklere karşı daha savunmasız hâle getirmektedir. Afganistan'da kadına yönelik şiddet hem doğrudan hem de dolaylı olarak hükümet ve devlet dışı aktörler tarafından sürdürülmektedir.

Anne Ölümü Bağlamında Afganistan'daki Kadın Yoksulluğu

Afganistan, doğudan batıya 1350 km ve kuzeyden güneye 900 km mesafe ile stratejik bir jeopolitik konuma sahiptir. Ülkenin toplam alanı 652.100 km² olarak kaydedilmiştir ve tarihsel olarak "dünyanın kavşak noktası" olarak anılmıştır. Son zamanlarda, Afganistan Orta Asya'da göç, savaş ve ticari hareketliliklerin odak noktası hâline gelmiştir (Akkurt, 2004, s.4). Jeopolitik, ekonomik ve jeostratejik açılardan, Güney Asya ile Orta Asya arasında önemli bir ticaret köprüsü rolü üstlenmiştir. Günümüzde de bu stratejik köprü ülke konumu önemini korumaktadır. İpek Yolu üzerindeki yer alışı ve coğrafi konumu itibarıyla, Afganistan bir ticaret ve ulaşım merkezi olarak önemli bir geçiş bağlantı noktasıdır (Azizi, 2019, s. 13). Geçmişten günümüze kadar ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal açıdan birçok kriz yaşayan Afganistan, yaşanan sorunlar ve kargaşalar nedeniyle birçok sektörde darbeler almış ve faaliyetlerin durma noktasına geldiği gözlenmiştir. Ülkede yaşanan bu sürekli kargaşa ve krizler, yüksek işsizlik oranlarına, düşük gelir ve eğitim seviyelerine, toplumsal eşitsizliklere

ve kamu hizmetlerinden faydalanma imkânlarının azalmasına yol açarak, Afganistan'ı dünya genelinde yoksul ülkeler kategorisine itmiştir (Sanjar, 2018, s. 68).

Ülke, ataerkil bir yapıya sahip olduğu için kadınların toplumsal konumu büyük bir sorun oluşturmaktadır. Bu ülkede kadınlar, toplumsal hayata yeterince katılım sağlayamamakta veya bu katılım engellenmektedir. Ülkedeki cinsiyet eşitsizliği, kadınların eğitim ve iş hayatı başta olmak üzere pek çok alanda ilerlemesini engellemektedir. 1996 yılında Taliban'ın iktidara gelmesiyle “Afganistan İslam Emirliği” sistemi kurulmuş ve özellikle kadınların yaşamı çok daha zorlaşmıştır. Çoğu kadın eğitim alamamakta, okuma yazma bilmemekte ve kamusal hayata katılım sağlayamamaktadır. Ayrıca, eğitim olanakları kesilen kız çocukları, geleneksel yapılar, kültürel değerler ve yoksulluk nedeniyle genç yaşta evliliklere zorlanmaktadır (Karabulut, 2022, s.103). Buna ek olarak, gelişmekte olan ekonomilerde cinsiyet eşitsizliği, yoksullukla mücadele programlarının ve ekonomik politikaların etkin bir şekilde uygulanamaması, geniş çaplı yoksulluk fenomeni ile birleştiğinde cinsiyet eşitsizliğini artırarak yoksulluk oranlarının yükselmesine neden olmaktadır (Sanjar, 2018).

Afganistan'ın ekonomik yapısı öncelikle hayvancılık ve tarım sektörlerine dayanmaktadır, ancak ülkenin ekonomik durumu hakkında veri edinmek zordur. Afganistan, dünya genelinde en yoksul ülkeler arasında yer almakta ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın raporunda 186 ekonomi arasında 175. sıradadır. İşgücü ve sermaye eksiklikleri nedeniyle son 20 yılda ülkenin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranında önemli düşüşler yaşanmıştır. Afganistan, tarıma dayalı bir ekonomi olarak kabul edilir ve bu sektör iklim koşullarından büyük ölçüde etkilenirken, tarımsal faaliyetler genellikle ilkel yöntemlerle yürütülmektedir. Ülkenin uzun vadeli hedefleri arasında ekonomik sürdürülebilirlik, istihdam yaratma ve yolsuzlukla mücadele yer almaktadır. 2012 yılında enflasyon oranı %6.4 olarak belirlenirken, kişi başına düşen GSYİH 595 dolar olarak hesaplanmıştır (UNDP, 2013, s.146). GSYİH, 2022'nin dördüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 6,20 oranında daralmıştır. Afganistan'da GSYİH Yıllık Büyüme Oranı 2007'den 2022'ye kadar ortalama yüzde 3,03 olarak gerçekleşmiş, 2009'da yüzde 17,20 ile tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmış ve 2021'de yüzde -20,70 ile rekor düşük seviyeye gerilemiştir (National Statistics and Information Authority-NSIA, 2024).

Afganistan'da kadın yoksulluğunu anlamak için demografik göstergelere bakıldığında, ülkede kilometre kare başına düşen insan sayısı 46 olup, yıllık nüfus artış oranı %2.3 olarak gerçekleşmektedir. Ortalama yaşam süresi 45 yıl olan Afganistan'da, nüfus dağılımı yaş gruplarına göre şu şekildedir: 0-14 yaş arası %42, 15-64 yaş arası %55.3 ve 65 yaş üstü %2.4. Cinsiyet bazında toplam nüfus dağılımı ise %51 erkek ve %49 kadın şeklinde, bu da erkek nüfusunun kadın nüfusundan fazla olduğunu göstermektedir (Shaiq 2014, s.7). Ayrıca kadınların doğuştan beklenen yaşam süresi, gelir seviyelerine göre farklılık göstermektedir. Düşük gelirli ülkelerde kadınlar için beklenen yaşam süresi 70 yılın altında iken, yüksek gelirli ülkelerde bu süre 80 yılın üzerindedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre ölüm nedenleri de değişiklik gösterir; bu, sağlık sonuçlarının sosyoekonomik koşullarla nasıl şekillendiğinin bir göstergesidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2009 raporuna göre, yüksek gelirli ülkelerde kadın ölümleri genellikle 60 yaş üstünde kronik hastalıklar nedeniyle gerçekleşirken, düşük gelirli ülkelerde kadın ölümleri daha çok maternal ve perinatal komplikasyonlar ile bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanmaktadır. Erken ölüm riski, yüksek gelirli ülkelerde %6 iken, bu oran Güneydoğu Asya'da %21'e ve Afrika'da %42'ye çıkmaktadır. Yüksek ve orta gelirli ülkelerde maternal koşullar, ilk 10 ölüm nedeni arasında bile yer almazken düşük gelirli ülkelerde, 6. sırada yer almaktadır ve her 1.000 doğumda 442 ölüme neden olmaktadır (WHO, 2009). Buna ek olarak, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun (United Nations Population Fund) 2022 Dünya Nüfus Raporu'na göre, dünyada genel olarak kadınların yarısı hamile kalıp kalmamayı seçme

özgürlüğüne sahip değildir. Raporda, istenmeyen gebeliğin bir insan hakları sorunu olduğu ve bunun özelde bir toplumda genelde ise küresel sağlıkta kadın nüfusunu tehdit edici bir boyutta olduğu vurgulanmaktadır. Küresel ölçekte gerçekleşen yıllık gebelik sayısının yarısının istenmeyen hamilelik kategorisinde olduğu belirtilirken, 2015-2019 yılları arasındaki beş yıllık dönemde ortalama 121 milyon kadının istemeden gebe kaldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla raporda bu kadınların %60'ının kürtaja başvurduğu ve bu kürtajların %45'inin güvenli olmadığı, ayrıca anne ölümlerinin %5 ila %13'ünün bu duruma bağlı olduğu belirtilmiştir.

Yoksulluğun Afganistan'daki başlıca nedenlerinden biri de işsizliktir. Afganistan İstatistik Kurumu'nun 2014 yılında yayımladığı rapora göre, ülkede işsizlik oranı yaklaşık %40 civarındadır. Bu oranlar bölgesel ve cinsiyete göre farklılık göstermektedir; özellikle kırsal alanlarda işsizlik oranı, kentsel bölgelere kıyasla daha yüksektir. Ülkede kadınların iş gücüne katılımı, kültürel, toplumsal ve geleneksel engeller nedeniyle düşük kalmaktadır. Dolayısıyla kadınların iş gücüne katılımının sınırlı olması, kadın yoksulluğunu daha da derinleştiren bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Sanjar, 2018, s.73). Bu durum ayrıca genel yoksulluk sorununu daha da karmaşık hâle getirirken, özellikle kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarını güçleştirmektedir.

Taliban 1996 yılında iktidarı ilk kez ele geçirdiğinde, Afganistan'ın sağlık sistemi onlarca yıl süren savaştan ve geçmiş hükümetlerin sınırlı yatırımlarından zaten zarar görmüştü (Latifi, 2019). Ülke, dünyadaki en yüksek anne, bebek ve çocuk ölüm oranlarından bazılarında sahipti. Taliban yönetimi sırasında kadınlar, bebekler ve çocuklar için morbidite ve mortalite daha da kötüleşmiştir. Rejimin, kadın sağlık çalışanları da dâhil olmak üzere kadınların ev dışında çalışmasını ya da okula gitmesini yasaklaması, kadınların yaşamlarını ciddi şekilde etkilemiş ve ülkedeki kadınların sağlığını tehlikeye atmıştır (Faiz, 1997; Ezadi, Mohammadi, Sarwari ve Jafari, 2022). Taliban rejiminin 2001'de yıkılmasının ardından Halk Sağlığı Bakanlığı (Ministry of Public Health-MoPH), başta kadınlar olmak üzere insan kaynağı eksikliği, harabeye dönmüş bir altyapı ve nüfusun sağlığına ilişkin sağlıklı verilerin bulunmadığı bir sağlık sistemini devralmıştır. Bunun üzerine Avrupa Birliği (AB), Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (United States Agency for International Development- USAID) ve Dünya Bankası sağlık hizmetleri için yüz milyonlarca ABD doları tutarında sürekli finansman sağlayarak etkili bir birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetleri sistemi oluşturulması, kadınlar da dahil olmak üzere yeni nesil sağlık çalışanlarının eğitilmesi için Halk Sağlığı Bakanlığı ile ortaklık kurmuştur (Latifi, 2019).

Sağlık personelinin işe alınması ve eğitilmesi de dâhil olmak üzere sağlığa yapılan önemli yatırımların ve Afgan liderliğinin bir sonucu olarak, sağlık personeline ve tesislerine uygulanan şiddeti de içeren devam eden bir savaşa rağmen Afganistan, 2000 yılında 100.000 canlı doğumda yaklaşık 1.450 ölüm olan anne ölümleri 2017 yılında 100.000 canlı doğumda 638 ölüme düşürmüştür; 2001'de 1.000 canlı doğumda 88 ölüm olan bebek ölümlerini 2020'de 1000 canlı doğumda 45 ölüme ve 2001'de 1.000'de 125 ölüm olan 5 yaş altı ölümleri 2020'de 1000'de 58 ölüme düşürmüştür (United Nations International Children's Emergency Fund-UNICEF, 2020; The World Bank, 2024). Sağlık ocakları, ilçe hastaneleri, il hastaneleri ve ihtisas hastaneleri dâhil olmak üzere 2.000'den fazla işleyen sağlık tesisi ile tüm toplum için sağlık hizmetlerine erişim önemli ölçüde iyileşmiştir. Ağustos 2021'deki rejim değişikliğinden önce, Afgan nüfusunun büyük çoğunluğu (%87) iki saat içinde bir sağlık tesisine ulaşabiliyordu (United States Agency for International Development, 2023).

Taliban'ın Ağustos 2021'de Afganistan'ı ele geçirmesinden önceki yaklaşık yirmi yıllık dönemde, kadın haklarına saygı gösterilmesi ve bu hakların korunması hükümet ve bağışçı politikalarının odak noktası hâline gelmiştir. Bu durum, hükümet, yargı, akademi ve sağlık alanlarındaki pozisyonlar da dâhil olmak üzere kadınların eğitim ve istihdam olanaklarında

artışa yol açmıştır. En büyük etki kentsel alanlarda görülmekle birlikte bu alanların dışındaki yerlere de yayılmıştır. Bu iyileştirmelere rağmen, 2020 İnsani Gelişme Endeksi üreme sağlığı, kadınların güçlendirilmesi ve ekonomik faaliyetlerdeki eksikliklerin de etkisiyle, Afganistan'ın cinsiyet eşitliğinde 157. sıraya yerleştirmiştir (Un Women, 2024). Kadınların karşı karşıya olduğu sorunlara ilişkin 2018 yılında yapılan bir araştırmada okuma yazma bilmeme, eğitim fırsatlarının eksikliği ve kadınların yönetime katılma ve adalete erişim fırsatlarını azaltan kadın haklarına ilişkin sınırlamalar belirtilmiştir. Aynı yıl, Afgan kadınların üçte birinden fazlası uzman sağlık görevlisi olmadan doğum yapmıştır (The World Bank, 2024). Özellikle kırsal kesimdeki kadınlar, bir erkeğin izni olmadan okula gidememekte, sağlık hizmeti alamamakta ya da çalışmamaktadır. Kadınlar ayrıca ulaşım ve ilaç masraflarının yüksek olması nedeniyle sağlık hizmetlerine erişimde de zorluk yaşamaktadır (Allen ve Felbab-Brown, 2024). Kırsal bölgelerde yoksulluk, muhafazakâr gelenekler ve yetersiz sağlık tesisleri kadınların erişimini engellemektedir. 2017'de yapılan bir araştırma, Afganistan'ın başkenti Kabil ve Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Badakhshan Eyaleti'ndeki bir kasaba olan Ragh'daki anne ölüm oranını karşılaştırmış ve bu da Ragh'daki anne ölüm oranının (100.000 canlı doğumda 713) Kabil'dekinin (100.000 canlı doğumda 166) dört katı olduğunu göstermiştir. Bu, anne ölümler açısından coğrafi değişkenliği göstermektedir. Dolayısıyla kırsal alanlarda kentsel alanlara göre anne ölüm oranı daha yüksektir ve bu ölümler eğitim düzeyi, kaynaklar ve kültürel veya seyahat engelleri dahil olmak üzere birçok faktöre bağlıdır (Tharwani, vd., 2022).

2023 yılında yayınlanan Dünya Sağlık Örgütü raporuna göre, Afganistan'da altı komşusunun toplamından daha yüksek bir anne ölüm oranı olduğundan uzmanlar anne sağlığı krizinin daha da kötüleşmesinden korkmaktadır. Karayla çevrili ülkenin 100.000 canlı doğumda 620 ölümü, (Gender Inequality Index, 2024) gelişmekte olan ülkelerin çoğunun anne sağlığı hizmetlerinin iyileştirilmesinde istikrarlı ilerleme kaydettiği Asya'daki en yüksek orandır. Ülkenin 2001 ve 2021 yılları arasında iyileşen anne ölüm oranlarına rağmen- ABD liderliğindeki işgalle aynı zamana denk gelen uluslararası fonlardan önce, anne ölümleri 2000 yılındaki ilk Taliban rejimi altında 100.000 canlı doğumda 1.346 olarak bildirilmişti- militan yöneticilerin Ağustos 2021'de iktidara dönüşü, bu zor kazanılmış ilerlemeyi durdurmuştur. Günümüzde ise uzmanlar, genel olarak Afgan kadınları arasında sağlık risklerinin artmasının beklendiğini aktarmaktadırlar. Afganistan'daki Sınır Tanımayan Doktorlar (Doctors Without Borders-MSF) sözcüsü Brienne Prusak, Amerika'daki bir gazeteye verdiği demeçte, Taliban'ın kadınların eğitime ve çalışmasına getirdiği yasakların “kadınların sağlık hizmetlerine erişimini engellediğini” ifade etmiş ve yasakların tıbbi ihtiyaçları artırdığını ve ülkenin zaten vahim olan ekonomik krizini daha da kötüleştirdiğinin altını çizmiştir (Dawi, 2023).

Savaş ve yoksulluktan okuma yazma bilmemeye ve altyapı eksikliğine kadar birçok faktör Afganistan'daki yüksek anne ölüm oranına katkıda bulunmaktadır. Ülkedeki terörle savaş ve siyasi istikrarsızlık, sağlık kaynaklarını nüfusun çoğu için erişilemez hâle getirmiştir (Shoib vd., 2022) Bu durum, yaklaşık 4 milyon kadın ve kız çocuğunu acil insani yardıma muhtaç bırakmıştır (UNFPA, 2021). Dahası, Taliban'ın yönetimi ele geçirmesinin ardından uluslararası bağışçılar fonlarını geri çekmiştir ve ilk tahminler bu durumun 2025 yılına kadar 51.000 ilave anne ölüme ve 4,8 milyon istenmeyen gebeliğe yol açabileceğini göstermektedir (Jung ve Maroof, 2021). Ayrıca, insani yardım grupları Dünya Bankası'nın fonları olmadan sağlık çalışanı sıkıntısı yaşanacağı ve 34 vilayetten 31'inde sağlık hizmetlerinin durdurulabileceği konusunda uyarıda bulunmaktadır (Mandavilli, 2021). UNFPA'ya (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu) göre, Afganistan'daki doğumların yalnızca %14'üne vasıflı bir sağlık çalışanı katılmaktadır ve doğum öncesi ve sonrası bakımın çoğu bir kadın doğum uzmanı yerine bir ebe tarafından sağlanmaktadır. Sonuç olarak, her 14 kadından 1'i hamilelik veya doğum sırasında hayatını kaybetmektedir (Tharwani vd., 2022a).

Sayedî'nin (2015) yaptığı çalışmada, 2001-2015 yılları arasında Afganistan'da anne ölümlerinin sosyal belirleyicilerini inceleyen 79 makaleyi sistematik olarak değerlendirmiştir. Bu inceleme, sosyoekonomik faktörler ve sağlık sektörü unsurları gibi uzak belirleyicilerin, kadınların sağlık durumu, üreme sağlığı, sağlık hizmetlerine erişim ve bu hizmetlerin kullanımı gibi ara belirleyicilerle birlikte anne ölümlerini açıklamada etkili olduklarını ortaya koymuştur. Araştırma, düşük hane halkı geliri, güvensizlik ortamı, cinsiyete dayalı şiddet, cinsiyet ayrımcılığı ve geleneksel inançlar gibi sosyokültürel normların anne ölümlerine önemli ölçüde katkı sağladığını belirtmiştir. Nitekim araştırmalar, incelenen anne ölüm vakalarının neredeyse yarısında ölüm nedeninin kaydedilmemiş olması nedeniyle, kayıt tutma ve belgelemenin yetersiz olduğunu göstermektedir (Maruf, Tappis, Stekelenburg ve van der Akker, 2021). Ayrıca, konuyla ilgili en son araştırma 2017 yılında yapılmıştır (Tharwani vd., 2022a). Bu durum, anne ölümü rakamlarının beş yıl öncesine göre çok daha yüksek olabileceği konusunda bir belirsizlik yaratmaktadır. Son olarak, araştırma kapasitesinin zayıf olması, ülke nüfusunun yaklaşık %74'ünün yaşadığı kırsal bölgelerden veri elde edilmesini zorlaştırmakta (Tharwani vd., 2022b) ve anne ölümlerinin çok ihtiyaç duyulan coğrafi karşılaştırmasının yapılmasını engellemektedir. Tüm bu faktörler güvenilir veri toplamanın önünde önemli bir engel teşkil etmekte ve dolayısıyla anne ölümlerinin araştırılmasını zorlu bir görev hâline getirmektedir.

Bu zorluklara rağmen, Afganistan'daki Halk Sağlığı Bakanlığı, önlenebilir anne ölümleri azaltma konusundaki kararlılığını sürdürmektedir (MoPH, 2017) ve 2030 için 100.000 canlı doğumda <70'e düşürülmesi olan sürdürülebilir kalkınma hedefi hedefinin önemini göz önünde bulundurarak ölüm oranlarının azaltılması için ulusal bir hedef belirlemiştir (WHO, 2015). Anne ölümlerinin gözetimi ve müdahalesi, düşük ve orta gelirli ülkelerde, anne ölümlerine katkıda bulunan sağlık sistemi zayıflıklarını belirlemeye ve ele almaya yönelik bir strateji olarak yaygın olarak uygulanmaktadır (Koblinsky, 2017). Afganistan'da Halk Sağlık Bakanlığı, anne ölümlerinin düzenli olarak denetlenmesinin ölüm nedenlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabileceğini ve bir öğrenme kültürünü teşvik edebileceğini ve bunun sonucunda da sağlık sisteminin tüm seviyelerinde kanıta dayalı karar vererek uygulamaların iyileştirilmesini sağlayabileceğini kabul etmektedir (WHO, 2020). Ancak, anne ölümlerinin gözetimi ve müdahalesi için ulusal kılavuzlar mevcut olsa da yetkililer Afganistan'da anne ölümlerinin denetimlerinin yetersiz yapıldığını ve rapor edilen verilerin kalitesinde boşluklar olduğunu kabul etmektedir. Üst düzey politika belgelerinde ve sağlık bilgi sistemi değerlendirmelerinde yer alan ifadelerin ötesinde, anne ölümü ile ilgili sağlık tesisi belgelerinin kalitesi hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır (Maruf, vd., 2021).

Afganistan'ın içinde bulunduğu ortam, çeşitli çalışmalar için veri elde etmeyi ve ülke genelinde, özellikle de gelişmemiş ve kırsal bölgelerde anne ölümlerindeki farklılıkları anlamayı benzersiz bir şekilde zorlaştırmaktadır. Mevcut engeller ne olursa olsun, anne ölümlerini azaltmak için bazı adımlar atılabileceğini gösteren çalışmalar yapılmış ve bunların büyük çoğunluğu anne eğitimi, sosyal ve kültürel uygulamalar gibi sosyal belirleyicileri içermektedir (Najafizada, Bourgeault ve Labonté, 2017). Bu bulgular, altyapının iyileştirilmesi ve kişi başına düşen ortalama gelirin 2001'de 120 dolardan 2011'de 622 dolara çıkarılmasının da anne ölümlerinin azaltılmasında payı olduğunu gösteren araştırmalarla desteklenmektedir (Bartlett, vd., 2017). Dolayısıyla, anne ölümlerini azaltmak için birden fazla adım atılabilir. İlk olarak, Taliban yönetimi altında kadınların anne bakımının ihtiyaçlarını ve faydalarını anlayabilmeleri için kadınların sürekli eğitimi devam ettirilmelidir. Bu, yerel toplum liderlerini söz konusu faydalar konusunda eğitmek için uluslararası kuruluşlarla birlikte çalışarak yapılabilir, çünkü bu liderler önemli bir etkiye sahiptir ve birçok yerel halk onların tavsiyelerine uymaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde yerel profesyonel sağlık çalışanlarının sayısını artırmak için ülkede halihazırda öğretilen ebelik programları için burslar uygulanarak eğitim de

desteklenebilir. İkinci olarak, ihtiyacı olanların gerekli annelik hizmetlerine daha fazla erişimini sağlayacak altyapı iyileştirilmelidir. Alternatif olarak, teletıp (telemedicine) yakın zamanda Afganistan'da tanıtılmış ve uygulanmaktadır; bu da anne merkezlerine serbestçe gidemeyenlere yardımcı olmak ve daha önce mevcut olmayan uygun bir şekilde tıbbi tavsiye almak için kullanılabilir (Shah, 2022). Ek olarak, bunun sabit internet bağlantıları gibi sınırlamaları olduğu ve dil engellerinin bir sorun olabileceği anlaşılmalıdır, bu nedenle yerel halkın veya gurbetçilerin katılımı bu tür çabalar altında özellikle faydalı olacaktır. Son olarak, toplum içinde güven inşa eden eğitimli yerel sağlık çalışanları ile yeni doğum merkezlerinin kurulması da Afganistan'daki anne ölüm oranlarını daha da azaltacaktır (Tharwani vd., 2022a).

Sonuç

Yoksulluk, toplumdaki bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamamaları ve asgari yaşam standartlarını sürdürememeleri durumu olarak tanımlanabilir. Bu durum, kişilerin kaynaklardan, olanaklardan ve özgürlüklerden yoksun kalmasıyla karakterize edilmektedir. Globalleşen dünyada, özellikle kadın yoksulluğu hem akademik çevrelerde hem de sosyal tartışmalarda sıklıkla ele alınan bir konu hâline gelmiştir. Kadın yoksulluğunun ortaya çıkışı, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıların olumsuz etkileriyle gerçekleşmektedir. Eğitimsiz veya yetersiz eğitim almış kadınların bulunması, hane halkının kadınların işgücüne katılımını engellemesi, cinsiyet temelli ayrımcılık veya önyargılar ve kadın işgücünün düşük ücretle değerlendirilmesi kadın yoksulluğunun başlıca sebeplerindedir. Bu faktörler, kadınların yoksulluğu erkeklerden daha derinlemesine yaşamalarına yol açmaktadır.

Kadın yoksulluğu, bir ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini olumsuz yönde etkilemekle birlikte, Afganistan gibi az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında daha büyük bir sorun teşkil ederek genel refahı azaltabilir. Ülkede uzun yıllardır devam eden krizler ve zorlu yönetim biçimleri, halkın işsizlikle mücadele etmesine ve eğitim ile gelir seviyesinin düşük kalmasına yol açmıştır. Bu durumların neticesinde de ülke, dünya çapında en yoksul ülkeler arasında konumlandırılmıştır. Bahsedilen zorluklar, toplumun genel refahı üzerinde derin etkiler yaratmakta ve Afganistan'ın sosyoekonomik kalkınma çabalarını önemli ölçüde aşağı çekmektedir. Bununla beraber, Afganistan'da anne sağlığı konusu, sadece Afgan hükümetinin değil, tüm dünyanın acil ve doğrudan ilgisine ihtiyaç duyan kritik bir halk sağlığı sorunudur. Eşitsizlik, güvensizlik ve istikrarsızlık sorunları, Afganistan'da anne sağlığı hizmetlerinin yeterince kullanılmamasına katkıda bulunan başlıca unsurlardır. Yoksulluk ve toplumsal cinsiyet eşitliği sorunları da sağlık hizmetleri ve sağlığın diğer sosyal belirleyicilerindeki eşitsizliklere katkıda bulunarak her alanda kalkınmayı engellemektedir. İşgallerden ve yoksulluktan kaynaklanan güvensizlik Afganistan'da sağlık hizmetlerini olumsuz etkilemekte ve ülkenin dünyadaki en yüksek anne ölüm oranlarından birine sahip olmasına katkıda bulunmaktadır. Sonuç olarak, Afganistan'daki anne ölümü krizi ciddidir, ancak her gün anne sağlığındaki eşitsizliklerden muzdarip olan kadınların sadece küçük bir kısmını temsil etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, sürekli olarak sağlık ve refah alanındaki yetersizliklerden zor durumda kalmaktadırlar ve bu nedenle her yaşta herkes için güvenli ve emniyetli programlar geliştirmek için uluslararası yardım ile desteğe muhtaçtırlar. Dolayısıyla uluslararası insani yardımın gerekliliği, yüksek anne ölüm oranlarıyla mücadele için elzemdir. Afganların acil ihtiyaçları, her gün önlenemez ölümler yaşayan annelerin hayatlarını kurtarmak için zamanında karşılanmalıdır.

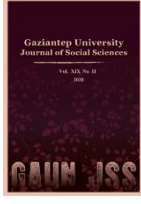
Kaynakça

- Akinrinsola, O. (2021). The influence of socioeconomic status on maternal health amongst African American women in an urban setting. *PCOM Capstone Projects*, 49.
- Akkurt, M. (2004). *Afganistan'ın yeniden yapılanmasında siyasi ve ekonomik stratejiler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akmal, D. (2023, 23 Şubat). With highest maternal mortality in Asia, Afghanistan heading for even worse. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://www.voanews.com/a/with-highest-maternal-mortality-in-asia-afghanistan-heading-for-even-worse/6976174.html>
- Allen J. R., Felbab-Brown V. (2020). The fate of women's rights in Afghanistan., Brookings Institution. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://www.brookings.edu/articles/the-fate-of-womens-rights-in-afghanistan/>
- Altay, A., Aslanpay, E. (2016). Kadın yoksulluğunu anlamak: Türkiye'ye ilişkin bir değerlendirme. *KARATAHTA İş Yazıları Dergisi*, 4, 1-30.
- Azcona G., Bhatt A. (2023, 6 Mart). Poverty is not gender-neutral., SDG Action. Erişim tarihi: 19 Nisan 2024, <https://sdg-action.org/poverty-is-not-gender-neutral/>
- Azizi, A. (2019). *Afganistan'ın ekonomik kalkınmasının önündeki engeller ve çözüm önerileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Bartlett, L., LeFevre, A., Zimmerman, L., Saeedzai, S. A., Turkmani, S., Zabih, W. ..., Rahmanzai, A. J. (2017). Progress and inequities in maternal mortality in Afghanistan (RAMOS-II): a retrospective observational study. *The Lancet Global Health*, 5(5), e545- e555. DOI: 10.1016/S2214-109X(17)30139-0
- Chambers, R. (2006). *What is poverty who asks? Who answers?*. Dag Ehrenpreis (Ed.) *What is poverty? Concepts and Measures* (s. 3-5). Brezilya: UNDP International Poverty Centre.
- Çağatay, N. (1998). *Gender and poverty*. New York: UNDP, Social Development and Poverty Elimination Division.
- Dawi, A. (2002, 7 Mart). Afghanistan faces return to highest maternal mortality rates. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://www.voanews.com/a/afghanistan-faces-return-to-highest-maternal-mortality-rates-/6474248.html>
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT] (2001). Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele özel ihtisas komisyonu raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Duyan, G. Ç. (2010). Yoksulluğun kadınlaşması: Altındağ örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(21), 19-29.
- Ezadi, Z., Mohammadi, N., Sarwari, R., Jafari, S. M. (2022). Afghan women and access to health care in the past 25 years. *EClinicalMedicine*, 43. 1-2.
- Faiz, A. (1997). Health care under the Taliban. *The Lancet*, 349(9060), 1247-1248.
- Fukuda-Parr, S. (1999). What does feminization of poverty mean? It isn't just lack of income. *Feminist Economics*, 5(2), 99-103.
- Gender Equality Index [GII] (2024). Gender Inequality Index. Human Development Reports.
- Goldberg, G. S., Kremen E. (1990). The feminization of poverty discovered in America. Westport: Greenwood Press.
- Graham, W., Fitzmaurice, A., Bell, J., Cairns, J. (2004). The familial technique for linking maternal death with poverty. *The Lancet*, 363(9402), 23-27. DOI: 10.1016/S0140-6736(03)15165-3
- Gündoğan, N. (2008). Türkiye'de yoksulluk ve yoksullukla mücadele. *Ankara Sanayi Odası*, 42-56.

- International Labour Organization [ILO] (2020). World employment and social outlook: Trends 2020 International Labour Office – Geneva.
- Jung, E. ve Maroof H. (2021, 20 Eylül). Giving birth under the Taliban., BBC. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://www.bbc.com/news/world-asia-58585323#:~:text=In%20a%20matter%20of%20weeks,fuel%20to%20work%20the%20generators.>
- Karabulut, E. (2022). *Seçilmiş Güney Asya ülkelerinde (Pakistan, Bangladeş Afganistan) kadın yoksulluğu ve Türkiye karşılaştırılması* ((Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bartın.
- Karlsen, S., Say, L., Souza, J. P., Hogue, C. J., Calles, D. L., Gülmezoglu, A. M., Raine, R. (2011). The relationship between maternal education and mortality among women giving birth in health care institutions: analysis of the cross sectional WHO Global Survey on Maternal and Perinatal Health. *BMC public health*, 11, 1-10. DOI: 10.1186/1471-2458-11-606
- Kaymak, Ö. (2011). *Yoksulluğun toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keleş, D. (2023). Nafaka veren erkeklerin ‘nafaka mağduru’ söylemine ‘yoksulluğun kadınlaşması’ olgusu üzerinden bakmak. *Mülkiye Dergisi*, 47(6), 1546-1579.
- Koblinsky M. (2017). Maternal death surveillance and response: a tall order for effectiveness in resource-poor settings. *Global Health Science Practice*. 5, 333–7. DOI: 10.9745/GHSP-D-17-00308
- Kocabacak, S. (2014). Kadın yoksulluğu ve kadın sağlığı üzerine yansımaları. *Sosyal Güvence*, 6, 135-161.
- Latifi A.M. (2019, 25 Mayıs). Years of war and poverty take toll on Afghanistan’s healthcare: The war-torn South Asian country faces an additional issue of funding as it struggles to build its healthcare system., Aljazeera. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://www.aljazeera.com/news/2019/5/25/years-of-war-and-poverty-take-toll-on-afghanistans-healthcare>
- Mandavilli, A. (2021, 12 Eylül). Health care in Afghanistan is crumbling, aid groups warn., The New York Times. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://www.nytimes.com/2021/09/12/health/afghanistan-health-taliban.html>
- Maruf, F., Tappis H., Stekelenburg J., van den Akker T. (2021). Quality of maternal death documentation in Afghanistan: A retrospective health facility record review. *Frontiers. Global. Womens Health* 2:610578. DOI: 10.3389/fgwh.2021.610578
- Ministry of Public Health [MoPH] (2017). National Afghanistan reproductive, maternal, newborn, child and adolescent health strategy 2017–2021 English- Final. Kabul: Ministry of Public Health.
- Moghadam, V. M. (2005). The “feminization of poverty” and women’s human rights (SHS Paper in Women’s Studies/Gender Research No. 2). Paris: UNESCO.
- National Statistics and Information Authority [NSIA] (2024). Afghanistan GDP Annual Growth Rate. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://tradingeconomics.com/afghanistan/gdp-growth-annual>
- Najafizada, S. A. M., Bourgeault, I. L., Labonté, R. (2017). Social determinants of maternal health in Afghanistan: a review. *Central Asian journal of global health*, 6(1). DOI: 10.5195/cajgh.2017.240
- Orude, P. (2021). The influence of poverty on maternal deaths in Bauchi local government area, Bauchi State, North East Nigeria. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 5(4), 408-413.

- Öztürk, M., Çetin, B. İ. (2009). Dünyada ve Türkiye’de yoksulluk ve kadınlar. *Journal of Yasar University*, 3(11), 2661-2698.
- Pearce, D. (1978). The feminization of poverty: Women, work and welfare. *The Urban & Social Change Review*, Special Issue on Women and Work, 11(1), 28-36.
- Pearce, D. (1983). The feminization of ghetto poverty, *The Urban Underclass/Society*, 21(1) 70- 74.
- Rocanello-Snow, K. (2021). The impacts of terrorism on maternal health in Afghanistan. *Global Sustainable Development Projects*. 1.
- Sanjar, S. (2018). *Afganistan’da döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk ilişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Say, L., Chou D., Gemmill A., Tunçalp Ö., Moller AB., Daniels J., vd. (2014). Global causes of maternal death: A WHO systematic analysis. *Lancet Global Health*. 2(6), 323-333. DOI:10.1016/S2214- 109X(14)70227-X
- Sayedı, S. N. (2015). Factors influencing maternal mortality in Afghanistan. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, https://bibalex.org/baifa/Attachment/Documents/iYoLcycnCL_20161103123001674.pdf
- Sen, A. (2000). Development as freedom. *Development in Practice-Oxford-*, 10(2), 258-258.
- Shah, J., Essar, M. Y., Qaderi, S., Rackimuthu, S., Nawaz, F. A., Qaderi, F., Shah, A. (2022). Respiratory health and critical care concerns in Afghanistan. *The Lancet Respiratory Medicine*, 10(3), 229-231. DOI: 10.1016/S2213-2600(21)00583-X
- Shaiq, G. (2014). *Afganistan’ın iktisadi gelişimi ve Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Shoib, S., Essar, M. Y., Saleem, S. M., Legris, Z., Chandradasa, M. (2022). The children of Afghanistan need urgent mental health support. *The Lancet*, 399(10329), 1045-1046.
- Social Income (2024). World poverty statistics 2024. Erişim tarihi: 19 Nisan 2024, <https://socialincome.org/en/int/world-poverty-statistics-2024#:~:text=According%20to%20the%20latest%20poverty,less%20than%20%241.90%20per%20day>
- Şener, Ü. (2012). Kadın yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 36(4), 51-67.
- Tharwani, Z. H., Kumar, P., Shaeen, S. K., Islam, Z., Essar, M. Y., Ahmad, S. (2022a). Maternal mortality in Afghanistan: Challenges, efforts, and recommendations. *Clinical Epidemiology and Global Health*, 15, 101038. DOI: 10.1016/j.cegh.2022.101038
- Tharwani, Z. H., Shaeen, S. K., Arshad, M. S., Khalid, M. A., Islam, Z., Nemat, A., Essar, M. Y. (2022b). Polio amid a humanitarian crisis in Afghanistan: challenges and recommendations. *The Lancet Infectious Diseases*, 22(2), 168-169. DOI: 10.1016/S1473- 3099(22)00004-4
- The United Nations Development Programme [UNDP] (2022). *Gender equality index (GII)*. Erişim tarihi: 19 Nisan 2024, <https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index#/indicies/GII>
- The World Bank (2024, 2 Nisan). Poverty overview. Erişim tarihi: 19 Nisan 2024, <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>
- The World Bank (2024, 28 Mart). Afghanistan. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>
- Todaro, M. P. ve Smith, S. C. (2020). *Economic development*. London: Pearson UK.
- United Nations [UN] (2016). The sustainable development goals report, 2016. 21.

- United Nations Development Programme [UNDP] (2013). Human Development Report, The Rise of South: Human Progress in a Diverse World.
- United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF] (2020). Health ending preventable maternal, newborn and child deaths. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://www.unicef.org/afghanistan/health>
- United Nations Population Fund [UNFPA] (2021, 13 Eylül). As women and girls bear the brunt of the crisis, UNFPA urgently seeks \$29.2 million to save and protect lives in Afghanistan. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://www.unfpa.org/press/women-and-girls-bear-brunt-crisis-unfpa-urgently-seeks-292-million-save-and-protect-lives>
- United Nations Population Fund [UNFPA]. Annual report 2022: A year of extremes. Erişim tarihi: 1 Ağustos 2024, <https://www.unfpa.org/annual-report>
- United States Agency for International Development (2023). Afghanistan. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, <https://www.usaid.gov/afghanistan/our-work/health>
- Un Women (2024). Global database on Violence against Women. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, https://data.unwomen.org/evaw/database?typeofmeasure=2adb4f35f599429e8138b117fd_26ae56#4
- Ünlütürk-Ulutaş, Ç. (2009). Yoksulluğun kadınlaşması ve görünmeyen emek. *Çalışma ve Toplum*, 2, 25-40.
- World Health Organization. [WHO] (2009). *Women and health: Today's evidence tomorrow's agenda*. World Health Organization.
- World Health Organization. [WHO] (2012). *The WHO application of ICD-10 to deaths during pregnancy, childbirth and the puerperium: ICD-MM*. Vol 129. Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization. [WHO] (2015). Strategies toward ending preventable maternal mortality (EPMM). Erişim tarihi: 28 Nisan 2024, [https://platform.who.int/docs/default-source/mca-documents/qoc/quality-of-care/strategies-toward-ending-preventable-maternal-mortality-\(epmm\).pdf?sfvrsn=a31dedb6_4](https://platform.who.int/docs/default-source/mca-documents/qoc/quality-of-care/strategies-toward-ending-preventable-maternal-mortality-(epmm).pdf?sfvrsn=a31dedb6_4)
- World Health Organization. [WHO] (2020). Comprehensive assessment of Afghanistan's health information system 2018. Cairo: WHO Regional Office for the Eastern Mediterranean. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
- World Health Organization. [WHO] (2020). World health 18. statistics, Monitoring Health For The SDG's.
- World Health Organization. [WHO] (2023, 22 Şubat). Maternal mortality. Erişim tarihi: 21 Nisan 2024, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/maternal-mortality>

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Derleme Makalesi • Review Article

The Effect of Managers Communication Competency on the Increase of Employees Communication Anxiety Levels and a Literature Review

Çalışanların İletişim Kaygı Düzeylerinin Yükselmesinde Yöneticilerin İletişim Yeterliliğinin Etkisi ve Bir Alanyazın Değerlendirmesi

Dilek TURAN EROĞLU^{a*}

^a Öğr. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller Meslek Yüksekokulu, Eskişehir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1760-6127

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Temmuz 2024

Kabul tarihi: 1 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

İletişim kaygısı,

İletişim yeterliliği,

Örgütsel iletişim,

İletişim ve kaygı,

Örgütlerde iletişim.

ÖZ

Günümüz dünyasında kurumların başarılı ve güçlü olabilmeleri her geçen gün önemini artırmaktadır. Çünkü geçmişe göre artık iş dünyası küreselleşme ve imhacı rekabet ifadeleri ile anılmaktadır. Diğer bir deyişle kurumların mal ve hizmetlerini en fazla sayıda en düşük maliyetle ve en yüksek kalitede üretebilmelerinin önemi giderek artmaktadır. Ama bir kurumun üretim sürecinde başarılı olabilmesi için sadece güçlü bir sermayeye ve nitelikli bir teknolojik altyapıya sahip olması yetmez. Bunun yanı sıra güçlü bir kurumsal iletişim ortamına da sahip olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle günümüzde kurumların başarı ve sonuç odaklı olan, çalışma motivasyonu yüksek, iletişim becerileri yüksek, güçlü takım ruhuna sahip çalışanlardan oluşması gerekmektedir. İletişim bu anlamda kurumlarda bir harç görevi üstlenmiştir. Buradan hareketle son yıllarda önemli bir akademik konu haline gelen çalışanların iletişim kaygısı bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Kuramsal bir şekilde ele alınan bu çalışma, kurumlardaki çalışanların iletişim kaygılarının oluşmasında yöneticilerin iletişim yeterliliğinin etkisini vurgulamak üzere hazırlanmıştır. İletişim yeterliliği Wiemann tarafından "kişinin bir iletişim durumunda kendi bireysel hedeflerini başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için mevcut iletişim davranışları ve becerileri arasından doğru seçimi yapabilme yeteneği" olarak tanımlanmaktadır. İletişim kaygısı McCroske ile literatüre girmiş bir kavramdır ve "bireyin başka bir kişi ya da kişilerle, gerçek ya da olası iletişimiyle ilişkili korku ya da kaygı düzeyi" olarak tanımlanmıştır. Çalışmada ayrıca "iletişim yeterliliği" ve "iletişim kaygısı" anahtar kelimeleri ile YÖK Tez Tarama Sitesi'nde tarama yapılarak tespit edilen 51 tez betimsel analiz tekniği ile analiz edilerek çalışma ekseninde işlenen ana temaların çerçevesi de ortaya konmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 22, 2024

Accepted: October 1, 2024

Keywords:

Communication anxiety,

Communication competency,

Organizational communication,

Communication and anxiety,

Communication in organisations.

ABSTRACT

In today's world, the importance of institutions being successful and strong increases day by day. Because, unlike in the past, the business world is now associated with globalization and destructive competition. In other words, it is increasingly important for institutions to be able to produce goods and services in the greatest number at the lowest cost and at the highest quality. But for an institution to be successful in the production process, it is not enough to have strong capital and a qualified technological infrastructure. In addition, it must have a strong corporate communication environment. In other words, today, institutions must consist of employees who are success and result oriented, have high work motivation, high communication skills and strong team spirit. In this sense, communication has served as a mortar in institutions. Based on this, the communication anxiety of employees, which has become an important academic issue in recent years, forms the basis of this study. This study, handled theoretically, was prepared to emphasize the effect of managers' communication competence on the formation of communication concerns of employees in institutions. Communication competence is defined by Wiemann as "the ability of a person to make the right choice among available communication behaviors and skills in order to successfully achieve his or her individual goals in a communication situation." Communication anxiety is a concept that entered the literature with McCroske and is defined as "an individual's level of fear or anxiety related to actual or potential communication with another person or persons." In the study, 51 theses identified by searching the YÖK Thesis Scanning Site with the keywords 'communication competence' and 'communication anxiety' were analysed with the descriptive analysis technique and the framework of the main themes processed on the axis of the study was also revealed.

Introduction

Communicating in a wide range of areas, from every moment of daily life to the practices of professional life, is a feature of the human social structure. Communication is an element that enables the transfer of all information, messages and emotions between people and makes living together possible and productive. Mutual communication includes many contributions such as helping people understand each other, creating synergy together, and ensuring more effective and efficient production. In other words, communication becomes meaningful when it is mutual and both parties are comfortable in the communication process. However, it is an undeniable fact that there are some elements that prevent communication from being effective or from existing. These elements, defined as communication obstacles, are negativities that prevent one or both parties from expressing themselves in the communication process and prevent the communication process from reaching its goal. According to research, there is a perception that the careers of people with high communication anxiety are worse than those with low communication anxiety (Scott et al., 1978). Without the support and contribution of employees, it is not possible for any organization to achieve high productivity and high profits. Thus, eliminating communication barriers is the primary task to prevent communication from being disrupted.

In this study, it will be discussed how the concept of communication anxiety, which poses an obstacle to effective communication, depends on the communication competence levels of managers in terms of employees.

A structure that will enable employees to work in harmony and this is very important for organizations. The most important component of such a structure is effective communication and working environment. In cases where employees experience communication anxiety, the organizational flow may not run smoothly. Communication can be explained as a social process that enables two or more parties to exchange information and share meaning. Communication has been examined from many different perspectives in many studies (Griffin and Moorhead, 2014, p. 295). There are some subtleties of effective communication that play a big role in achieving the goals of individuals and organizations. As Güçlü (2000) expresses the necessity of the following prerequisites for an effective communication process.

- Believing that each individual is valuable and showing interest in these individuals.
- Each individual unconditionally accepting the other individual.
- Believing that the solutions to their own problems lie in those individuals.
- Individuals showing themselves as they are.
- Individuals' emotions, thoughts and behaviors are compatible with each other.
- Individuals can approach individuals with a sense of empathy.

Achieving organizational goals depends on establishing effective communication with employees, cooperating with subordinates and superiors who are free from communication anxiety, and effective organizational communication that can eliminate internal and external factors that hinder communication. On the other hand, if the communication system, which constitutes an indispensable part of an effective management approach, is not implemented in the form of clear and correct channels in an enterprise, then it is not an easy task to bring together the increasingly expanding employee segment and the managerial segment that is moving away from them, to reach an agreement and to establish a constantly functioning system of relations (Sabuncuoğlu and Tüz, 1996, p. 4). It has been found that lack of organizational

communication or inadequately conveyed information not only reduces work motivation, but can also lead to distrust, dissatisfaction, skepticism and unwanted employee turnover (Iyer and Israel, 2012).

In institutions where communication flows within an effective structure, the attitudes of employees that will lead the institution to success will be strengthened. Their level of commitment to the organization will increase positively. It is possible to define organizational commitment as a situation in which an employee identifies with a certain organization and organizational goals and has a desire to continue his membership in the organization (Robbins et al., 2010, p. 63). Therefore, it is extremely important to solve the problem of communication anxiety by managers and to create an order in which employees can communicate easily. must be seen.

The basic components of an organization are employees and managers. Of course, it is of great importance that these two components interact in a healthy manner in order to achieve the goals set for the organization in coordination, harmony and cooperation. The basis of interaction is organizational communication. One of the factors that is effective in achieving the goal of communication environments (meetings, presentations, job interviews, teamwork, etc.) that bring together employees and managers in an institution is the communication competence of managers. Likewise, when a manager's communication skills and competence are perceived negatively by the employee, employees have been observed to avoid expressing their thoughts and ideas, even if they are related to the job and the institution. This situation is expressed as communication anxiety (Karadağ, 2023, p. 2).

When it comes to interpersonal relations, the first concept that comes to mind is communication, which is not only about learning, teaching, understanding, explaining, listening, conveying messages, influencing, being influenced, sharing, but also has an important place as it is the path to success in intergroup and inter-organizational relations. In the information-oriented institutional order of the new age, the fact that communication is a determining factor in both interpersonal and individual-organizational relations increase the interest in the subject.

From an organizational perspective, communication is the fundamental process behind all activities of the organization. For this reason, communication is considered “the social glue that holds the organization together” (Greenberg and Baron, 2000, p. 291).

Purpose and Method

The general aim of the study is to reveal the effect of managers' communication competence on the formation of communication anxiety of employees in organizations and to reveal the framework in which the concepts of “communication competence” and “communication anxiety” are processed in studies in Turkey. In line with this main objective, in the first stage, searches on “communication competence” and “communication anxiety” were made from various databases and the theses written in this field were examined with descriptive analysis method. Since it was desired to evaluate the studies conducted in universities in this field, the theses in the YÖK Thesis Scanning site were analyzed. Since the theses in which the concepts in question were mentioned were selected, selection was made by purposeful sampling method. Purposive sampling information-rich in the context of the purpose of the study in order to conduct in-depth research is the selection of situations (Büyüköztürk, 2012). This evaluation provided an overview of the literature. In the second stage, a descriptive analysis was made based on the studies on communication concerns of employees and communication competence of managers. The descriptive content analysis method is used to analyze a specific topic or qualitative and qualitative studies conducted independently in the field in-depth analysis of quantitative studies to be organized. So that the subject or general trends in the field are

identified. In this method the results obtained can be used as a basis for as a direction for future planned studies is expected (Ültay vd., 2021).

Descriptive Analysis of Theses on “Communication Competence”

This study aimed at presenting the framework in which the concept of "communication competence" is discussed in research. The concept of “communication competence” was searched in various databases. Because of the researcher's access limitations, a descriptive analysis was carried out with keywords determined specifically for Google Scholar, Asos Index and YÖK Thesis Screening site. 106 thousand search results were found in Google Scholar.

The first studies encountered point to the Communication Competency Scale. When the first 8 pages are examined, it is seen that the communication competencies of teachers and students are mostly discussed in the field of education. After that, it is observed that managers in the software sector and managers in the health and tourism sectors are frequently mentioned. Three studies were found in the search from Asos Index. 3 articles are studies on the communication competence of language and speech therapy recipients, the intercultural communication competence of religious officials and immigrants, and immigrants (Türkan and Koçak, 2021; Demir, 2020; Demir Güven, 2022).

When scanning with the keyword "communication competencies" on YÖK's thesis scanning site, a total of 23 theses are accessed. These theses are classified according to their years, qualifications and study subjects.

Table 1: Theses on Communication Competence

Year		Master's thesis Doctoral thesis	Subjects of studies
2001	2	1.Master's thesis 1.Doctoral thesis	Both studies aim to increase the communication competencies of teachers and classroom teachers.
2005	1	Master's thesis	It is aimed to increase the communication competence of police officers.
2010	1	Master's thesis	The phenomenon of communication in businesses and the transformation in the communication process are discussed.
2012	1	Doctoral thesis	Intercultural communication competencies of tourist guides are discussed.
2013	2	Master's thesis	The communication competencies and organizational trust levels of primary school administrators are examined.
2014	1	Master's thesis	The relationship between primary school teachers' communication competencies and empathy skills is examined.
2015	2	Master's thesis	The relationship between school administrators' communication competencies and empathy skills is examined.
2017	1	Doctoral thesis	The willingness to communicate of students in English classes is examined.
2018	1	Master's thesis	“ <i>The relationship between primary school principals' communication skills and teachers' organizational cynicism attitudes</i> ” was examined.
2019	4	Master's thesis	In two master's theses, “ <i>the communication competencies of students studying at the school of physical education and sports and science teachers</i> ” were examined. In the other master's thesis, the communication competencies of high school students in social media were discussed. In the last thesis, the relationship between system usability perceptions and

			communication competencies of managers and employees in the software industry was examined.
2021	2	1.Master's thesis 1.Doctoral thesis	While communication in adult religious education was discussed in the doctoral thesis, the competencies of administrators of educational institutions regarding disasters and emergencies during crisis were evaluated in the master's thesis.
2022	4	3 Master's thesis 1 Expertise in medicine	In one of the theses, the communication competence of tourist guides was evaluated, in another, the intercultural communication competence of teachers, in the last of the master's theses, the communication competence of students learning English, and in the medical specialization thesis, the competence of healthcare professionals was evaluated.
2023	1	Doctoral thesis	In this thesis, the intercultural communication competencies of students learning English as a foreign language in a blended learning environment are revealed.

Seeing the studies, it is obvious that communication competencies, especially in education (mainly teachers and students), are mostly discussed (e.g. Karaman, 2001; Öztaş, 2001; Çiftli, 2013; Baydar Posluoğlu, 2014; Tunç, 2015). The communication competencies of managers in businesses, health institutions, police organizations and the tourism sector are frequently discussed in the literature (e.g. Anıl, 2010; Yeşiltaş, 2005; Şahin, 2012).

In summary, it is observed that communication competence studies are mostly addressed in the field of education and education-related businesses, while health, security, tourism and business fields are also subject to research in the context of communication competence from time to time.

Communication Competencies of Managers

Global thinking and universal values change the concepts related to management and organizations. The managerial approach is transforming into an effective leadership approach, and human resources policies are changing. Nowadays, individual and organizational values, as well as material values, are gaining importance, and the satisfaction and values of the stakeholders are among the main issues that the manager must realize (Begeç, 2004). Research conducted in recent years sheds light on the communication competence characteristics that managers must have.

Dell Hymes was the first to use the concept of communication competence and to make the first theoretical studies on it. Hymes studied communication competence in terms of language skills and verbal communication behaviors. After Hymesin's first theoretical studies, Wiemann became a researcher who contributed significantly to the literature by conducting more comprehensive studies on communication competence. Communication competence is defined by Wiemann as "the ability of a person to make the right choice among available communication behaviors and skills in order to successfully achieve his or her individual goals in a communication situation." Additionally, Wiemann states that communication competence consists of the components of "support, social comfort, empathy, behavioral flexibility and interaction management" (Üstüner and Kış, 2014, p. 4). The distinguishing characteristics of individuals with high levels of communication competence are creating high-impact messages appropriate for the purpose of communication, listening and giving feedback.

Communication competence refers to the individual's ability to plan and evaluate his own communication behavior and choose to use the appropriate communication skill, as well as to perceive to what extent these communication behaviors are effective and appropriate by

observing the communication behaviors of others with whom he interacts (Kokkonen and Almonkari, 2015, p. 40). At the management and organizational level, the concept is defined by Purhonen as "management of diversity, information sharing, ability to adjust and adapt, integrative negotiation, creating and managing relationships". Communication competence, which is discussed in various scientific fields, is defined as "knowledge, skill, harmony and suitability", etc. basic common characteristics (Salleh, 2008, p. 309) and "self-disclosure, empathy, listening, initiative, understanding, open-mindedness" etc. It is seen in the literature that it has skill areas (Cholappallil et al., 2021, p. 2023).

Communication competence becomes important for managers in institutions where interaction and communicative sharing are intense. In fact, it is up to managers to establish a well-functioning communication system that will enable all employees, units and departments to work in a coordination and to encourage employees to communicate to express their ideas, thoughts and feelings within this communication system. Managers' attitudes, perceptions and approaches towards the purpose of communication and their own communication behaviors are decisive for the rest of the members of the organization (Karadağ, 2023, p. 17). Poor communication lies at the root of interpersonal conflicts. The degree of interpersonal communication significantly determines organizational performance and knowledge and information transfer (Robbins, 1994, p. 141).

Various studies and research have begun to be carried out on this subject, as it has been seen that the communication competence of managers is an effective concept in terms of the institutional structure and employees at the communicative and organizational level in institutions. In their study examining the level of relationship between managerial communication competence and organizational conflict, Üstüner and Kış (2014) concluded that "there is a negative and moderate relationship between communication competence and organizational conflict." In his study conducted to reveal the relationship between managerial communication competence and conflict management styles, Uzun (2017) found that "there is a significant relationship between managerial communication competence and conflict management styles." In their research on managers' communication competencies and organizational trust, Sevinç and Sağlam (2018) concluded that "as manager communication competency increases, employees' organizational trust levels also increase."

The leader's communication competence and its impact on communication effectiveness, as evidenced by employees' perception of good communication with the leader, appear to be a necessary prerequisite for a high-quality manager and employee relationship. (Payne, 2005)

Mikkelson, Sloan, and Tietsort (2021) in their study, in which they aimed to determine the perceptions of employees regarding the communication competence of managers and see its effect on trust, found that there was a "positively significant relationship between managerial communication competence and reliability." Zotov and Zotova (2019) investigated the relationship between solving problems and communication competence, especially at the managerial and functional level, and concluded that communication competence is an effective determinant in solving problems at both functional and managerial levels. Karadağ (2023) researched the relationship between manager communication competence, communication anxiety and organizational silence. The study was observed that "as the communication competence of managers increases, the organizational silence levels of employees decrease".

Descriptive Analysis of Theses on “Communication Anxiety”

The study aimed to reveal the framework in which the concept of "communication anxiety" is discussed in research. The word “communication anxiety” was searched in various databases. Due to the researcher's access limitations, a descriptive analysis was carried out with

keywords determined specifically for Google Scholar, Asos Index and YÖK Thesis Screening site. 100 thousand search results were found in Google Scholar. The first studies encountered point to the Intercultural Communication Anxiety Scale. When the first 5 pages are examined, there are mainly communication anxiety in social media, Covid 19 period and communication anxiety of students, anxiety in family communication, intercultural communication anxiety of foreign students, intercultural communication anxiety in nursing students, anxiety in foreign language teaching, communication anxiety of Turkish teacher candidates, accounting education. The topics of verbal communication concerns of students stand out. In the search made from Asos Index, 2 studies were found. While one of them is about the verbal communication anxiety of accounting students, the other is about the Instagram use and personal communication anxiety of university students. (Güler and Şendurur, 2022; Konuk, 2019).

When the concept of “communication anxiety” was entered with the keyword on the YÖK Thesis Search page and the “all” option was selected, 27 theses were found. The year, quality and subject distribution of these theses are as follows:

Table 2: Theses on Communication Anxiety

Year		Master's thesis Doctoral thesis	Subjects of studies
1997	1	Master's thesis	Students' verbal communication concerns are addressed.
2006	1	Master's thesis	Communication anxiety of high school students was examined.
2017	1	Doctoral thesis	The communication concerns of English teacher candidates in the virtual world are discussed.
2018	4	2 Master's thesis 2 Doctoral thesis	The anxiety levels of those learning Turkish as a foreign language were discussed in the doctoral thesis. In other theses, the concerns of university students in internal communication and the concerns of Indonesian students learning English as a foreign language were discussed.
2019	5	4 Master's thesis 1 Doctoral thesis	In the doctoral thesis, the anxiety state of nurses in patients with COPD was evaluated. In the master's theses, it was determined that the effects of primary school students, dating anxiety, English language learning students, social media and communication anxiety on university students were discussed.
2020	1	Master's thesis	Communication anxiety levels of university students were examined.
2021	2	Master's thesis	The relationship between communication anxiety and xenophobia in healthcare professionals was examined. In another study, foreign language learning anxiety in high school students was examined.
2022	7	5 Master's thesis 2 Doctoral thesis	One of the doctoral theses focused on anxiety in intercultural communication, and the other focused on the relationship between motivation strategies and anxiety in English lessons. In master's theses, communication concerns of students during the Covid 19 period, intercultural communication anxiety in adults, and communication anxiety of accounting students, communication anxiety of Turkish teachers, virtual reality and anxiety in foreign language education were discussed.
2023	5	2 Master's thesis 3 Doctoral thesis	In doctoral theses, the communication concerns of university administrators, the communication concerns

			of sports science students on social media, and the foreign language learning concerns of secondary school students were discussed. In master's theses, communication concerns between Syrians and locals and intercultural communication concerns of Arab students learning Turkish were discussed.
--	--	--	--

Seeing the study topics, many studies are about education on the communication concerns of both students and teachers (e.g. Şahin, 1997; Kösel, 2006; Omay, 2022). It has been determined that these studies mainly focus on the communication concerns of students learning foreign languages and teachers teaching them (e.g. Polatcan, 2018; Kartal, 2017). However, especially after the refugee problem, intercultural communication concerns regarding Syrians and Arabs have increasingly begun to appear in theses (e.g. Ahmed Mohamed, 2023; Ekşi, 2023).

To summarize, it has been determined that although the studies are concentrated in the field of education and are especially related to language education, intercultural communication is increasingly becoming the subject of research. Studies pointing to communication concerns related to migrants from Syria have started to gain weight in the last two years.

Communication Anxiety of Employees

While working people satisfy their social and economic needs, they also strive to achieve emotional satisfaction. Among the emotional needs that generally come to the fore in individuals working in business environments; These include the desire for activity, communication, success, being noticed, working in a team, belonging, participation in decisions, being rewarded, caring for one's abilities and empowerment (Gary, 1996). The way to meet the communication needs of individuals working in organizations is through managers having communication competencies to create an atmosphere where employees can communicate easily without having communication anxiety.

According to Köknel (2005: 133), the concept of anxiety is the general name given to the processes that occur with affective and emotional states, which are an important factor in the structure and development of the person, and manifest themselves within the framework of the symptoms that accompany them. In this context, communication anxiety is something which hinders the organization to achieve its goals successfully as Bambacas and Patrickson (2008) state that the healthy communication process that managers establish with their employees is important, that communication forms the basis of organizational activities, and that in order to talk about communication, there must be relationships that require mutual exchange of ideas, information and emotions.

Communication anxiety is a human characteristic characterized by fear or anxiety that occurs in some communication efforts with other people. According to McCroskey's study on communication anxiety, individuals who show a high degree of verbal communication anxiety are less likely to engage in any communication effort (McCroskey 1978). Many researchers draw attention to anxiety and communication as factors that trigger each other and sometimes even negatively affect each other. If an individual is in anxiety, he/she doubts himself during the message process he wants to convey in communication, causing his communication to be interrupted (Çakmak, 2018). While constant communication anxiety is a relatively permanent personality trait; situational communication anxiety exhibits a feature that varies from situation to situation, such as group discussions, interpersonal conversations, formal meetings and presentations (Russ, 2012, p. 314).

Studies in the literature show that the communication competence of managers in organizations is a concept that is observed and evaluated by employees during communication

interactions and, depending on this evaluation, plays a determining role in the employees' own communication behaviors. In this context, employees' communication anxiety in an organization may vary depending on their level of perception of managers' communication competence, because negative perceptions of managers' communication competence cause employees to avoid communicating.

Anxiety is "a state of concern, especially about uncertainty and a bad outcome in the future" (Menderes, 2019, p. 15). Anxiety, which is often confused with the concept of fear, is a form of fear towards uncertainty (Türk, 2020, p. 28). Anxiety, which is a worrying and uneasy feeling, may arise due to a worrying situation that a person encounters at the moment, or it can be seen as a constant situation that spreads to all areas of a person's life (Çakmak, 2014, p. 48-49). Anxiety can cause individual and behavioral reflections in people; not being able to focus, heart palpitations, tremors, sweating, breathing irregularity, tension, etc. These reflections show that anxiety is an emotion that needs to be controlled and resolved. In this context, communication anxiety is one of the types of anxiety that must be "recognized, managed and controlled" (Karadağ, 2023, p. 30).

Communication anxiety is a concept that entered the literature with McCroskey (1970) and is defined as "an individual's level of fear or anxiety related to actual or possible communication with another person or persons" (McCroskey, 1984, p. 14). Communication anxiety refers to the individual's concern about communication in the future. High levels of communication anxiety cause a feeling of internal unrest in the individual. With this feeling of uneasiness, the person avoids expressing thoughts and opinions on a subject. In this case, communication anxiety creates an obstacle to speaking in a communication environment (Honeycutt, 2009, p. 229).

McCroskey developed the "Personal Communication Anxiety Report" (PRCA-24) in 1982 and stated in this report that communication anxiety has four dimensions: "interpersonal communication anxiety, group communication anxiety, meeting communication anxiety and general communication anxiety". Interpersonal communication anxiety is "the level of fear or anxiety associated with actual or anticipated communication with another person in a one-on-one interaction." Meeting communication anxiety and group communication anxiety dimensions "express the level of fear or anxiety regarding actual or anticipated communication with another person or persons in a meeting or classroom setting or in a small group." General communication anxiety is "the level of fear or anxiety associated with actual or anticipated communication with another person or persons during a formal speaking situation" (Wrench et al., 2008, p. 405). All of these communication anxiety dimensions are dimensions that can be seen in institutions and are interrelated.

When we look at the studies on communication anxiety, it is seen that it is explained by "cognitive, behavioral and biological" approaches. The cognitive approach "emphasizes that the person cannot manage the perception process correctly and therefore cannot reach the correct conclusion in his thoughts." Wrong judgments that cannot be obtained from the correct perception process cause the individual to feel in an unsafe environment and avoid communication (Öztürk, 2014, p. 21).

Another approach on which communication anxiety is based is the behavioral approach. The behavioral approach states that communication anxiety consists of negative opinions derived from previously experienced communication situations. Accordingly, if the individual has gained positive benefits from the communication experience, for example, received appreciation or won an award, he will not feel anxiety about communication. However, if he has gained negative benefits from his communication experience or even faced punishment, he will begin to worry about similar communication situations (Erdoğan, 2018, p. 4). In the

behavioral approach, the individual not only evaluates his own communication experience but also observes the communication styles and behaviors of others. He also determines his own communication behavior based on the judgment he reaches by observing the communication interactions and styles of others (Öztürk, 2014, p. 20). In this context, by observing the communication styles of their managers in any communication environment within the institution (meeting, presentation, interview, etc.), employees can make a decision with their own communication behavior in case of a possible communication with them. So much so that if the manager believes that an employee who perceives his/her communication competence as negative or weak, will not benefit from it or will be harmed if he/she expresses his/her opinion in a possible communication situation, it is highly likely that this employee will create anxiety regarding communication.

The biological approach explains communication anxiety with genetic factors. According to this approach, shyness, timidity, introversion, etc. are factors that affect communication anxiety. Personality characteristics are transferred to the individual by the family through genetic structures. The individual who is born with these qualities then evaluates the communication situations he encounters in the social environment he is in, according to these codes (Erdoğan, 2018, p. 15).

When the literature is examined, reasons such as "novelty, superior-subordinate relations, status, formality, foreignness, attention-grabbing, degree of interest shown to others, difference" are shown as reasons for the emergence of communication anxiety or the increase of existing communication anxiety (McCroskey, 1984, p. 26).). The existence of a structurally existing hierarchical order in institutions inevitably causes status differences among organizational members. Status differences and predetermined communication behavior patterns within superior-subordinate relationships determine the interaction between managers and employees. In this case, how employees perceive their managers' communication behavior becomes important in terms of communication anxiety.

Another theory on which communication anxiety is based is learned helplessness. According to the learned helplessness approach, individuals develop certain expectations in communication situations and their communication behaviors are shaped depending on these expectations. When the individual's communication-oriented behavior is reinforced or encouraged to speak during the communication interaction, positive expectations are developed. However, when the individual's interaction is hindered or not supported, negative expectations develop. The individual who develops negative expectations begins to feel anxiety about communication. For example, the employee who is encouraged and supported by the manager to speak in meetings, which is one of the most important communication tools in institutions because they are face-to-face, will not experience anxiety about expressing their thoughts and ideas (Karadağ, 2023, p. 35).

A study conducted by Ustuner and Kıs (2014) has concluded that "*there is a positive relation between the managers' communication competencies and the effectiveness of the institution. The analysis of their research regarding the association between communication competence and organizational conflict revealed that communication competence is a significant predictor of organizational conflict*" (p. 34).

In this context, manager communication competencies can be considered as a reason for the emergence of communication anxiety in institutions. Support, one of the communication proficiencies dimensions, means encouraging and giving the individual the opportunity to communicate and speak. If the manager shows a high level of support competence, one of the communication competence dimensions, this will be perceived positively by the employees and they will not feel anxious about communicating in possible communication situations. A

manager whose level of support competence is perceived to be low will cause employees to develop communication anxiety.

Conclusion

When the keywords ‘communication competencies’ and ‘communication anxiety’ are searched in the literature, we can see that the studies generally focus on themes that point to competencies and anxieties related to educational institutions. Businesses such as tourism and health institutions are the source of thesis topics in Turkey in the later order than educational institutions. Especially after the refugee problem, intercultural communication competencies and especially intercultural communication concerns have started to gain importance in both individual and organizational communication. The findings obtained from the literature review also revealed that economic, social and political relations in societies affect both the dynamics in the society and the research topics.

Communication takes place in every moment of daily life and in most of the practices of professional life. Communication is an element that enables the transfer of all information, messages and emotions between people and makes living together possible and productive. Effective communication allows a number of merits, such as helping people understand each other, building synergy together, and ensuring more effective and efficient production. In other words, communication becomes meaningful when it is mutual and both parties are comfortable in the communication process. However, it is an undeniable fact that there are some elements that prevent communication from being effective or from existing. These elements, defined as communication obstacles, are negativities that prevent one or both parties from expressing themselves in the communication process and prevent the communication process from reaching its goal.

One of the most important factors that hinder communication in the context of the organization is the communication anxiety that employees experience during the communication process with managers in employees-superior relationships. Such anxiety creates hesitations and fear in expressing themselves. When managers' communication competencies are at a high level, an anxious process is replaced by effective communication, and as a result, the efficiency and profit of the organization increases.

Eliminating communication barriers is the primary task to prevent communication from being disrupted because without the support and contribution of employees, it is not possible for any organization to achieve high productivity and high profits. Thus, elimination of communication anxiety must be in the first place to have a healthy communication at the workplace.

Bearing the fact that it is up to managers to establish a well-functioning communication system that will enable all employees, units and departments to work in cooperation and coordination with each other in institutions, and to encourage employees to communicate to express their ideas, thoughts and feelings within this communication system, the importance of this study is obvious as it draws attention to the necessary competencies that managers must have in order to achieve success through effective communication.

In this study, it has been discussed how the concept of communication anxiety, which poses an obstacle to effective communication, depends on the communication competence levels of managers in terms of employees. Communication is a structure that helps build a kind of psychological bridge between the organization and the individual. Since the presence of communication concerns within this structure will pose a great threat to the collapse of the bridge, so the issue of communication concerns is an issue that all managers should raise awareness of.

Reduced anxiety will provide positive developments in the individual's communication with his environment. Therefore, managers are expected to review their own communication competencies and raise awareness about whether their employees experience communication anxiety.

A structure that will enable employees to work in harmony is one of the most important issues for organizations. The most important component of such a structure is effective communication and working environment. Since communication is an important factor that plays a role in the effectiveness, efficiency and achievement of organizational goals of organizations, it requires the elimination of all elements that prevent being effective in the communication process.

In cases where employees experience communication anxiety, the organizational flow may not run smoothly. Communication competence becomes important for managers in institutions where interaction and communicative sharing are intense. In fact, it is up to managers to establish a well-functioning communication system that will enable all employees, units and departments to work in cooperation and coordination with each other in institutions, and to encourage employees to communicate to express their ideas, thoughts and feelings within this communication system.

Communication anxiety can be defined as the state of anxiety, fear or tension felt by an individual that prevents him from communicating clearly or a factor which causes a person to avoid communicating during the communication process. A person with communication anxiety has difficulties in communication and is not sure of what he says during the communication process. Because the individual has communication difficulties, he cannot be sure not only of his own words but also of what the other person says. He often has even difficulty in understanding what he hears and may even have difficulty of hearing what has been told. Thus, communication ceases to serve the purpose. Therefore, communication anxiety represents a negative situation that must be prevented.

When considered within the framework of all these, communication anxiety, which prevents employees from participating in the communication process, is a problem frequently encountered in institutions. For various reasons, employees experience anxiety and fear in communicating and prefer to remain silent about organizational processes. Managers do not encourage communication, do not take time to listen, do not provide an environment where employees can express their opinions freely, etc. Communication anxiety arises in employees due to communication deficiencies. Communication anxiety, which poses an obstacle to communication that is important for the existence, success and competitiveness of institutions, needs to be resolved and manager communication competencies need to be developed accordingly.

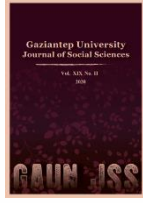
References

- Ahmed Mohamed, G. (2023). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Arap öğrencilerin kültürel uzaklık algıları ile kültürlerarası iletişim kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Anıl, İ. A. (2010). *İşletmelerde iletişim olgusu ve iletişim sürecinde dönüşüm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Bambacas, M., Patrickson, M. (2008). Interpersonal communication skills that enhance organisational commitment. *Journal of Communication Management*, 12 (1), 51-72.
- Baydar Posluoğlu, F. D. (2014). *İlkokul öğretmenlerinin iletişim yeterlilikleri ile empati kurma becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Begeç, S. (2004). *Farklılıkların yönetimi ve Genel Kurmay Başkanlığı Barış İçin Ortaklık Merkezi'nde yapılan bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cholappallil, F. D., Joseph, V., Mello, L. D. (2023). International communication and quality of friendship among young adults. *International Research Journal of Modernization in Engineering Technology And Science*, 3 (3), 2023-2026.
- Çakmak, V. (2014). *İletişim kaygısının sosyal medya kullanımı üzerine olan etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine örnek olay incelemesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çakmak, V. (2018). *İletişim kaygısı ve sosyal medya*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çiftli, S. (2013). *Öğretmenlerin, ilköğretim okulu yöneticilerinin iletişim yeterliliklerine ilişkin algıları: Samsun ili örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Demir Güvenli, R. (2022). Kültürlerarası iletişim yeterliliğinin Belçika'da yaşayan Türk göçmenler üzerinden incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9 (3), 335-359.
- Demir, M. H. (2020). Din görevlilerinin iletişim yeterlilikleri. *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4 (2), 313-354.
- Ekşi, R. (2023). *Sosyal uyum sürecinde kültürlerarası iletişim engelleri: Yerliler ve Suriyeli sığınmacıların sosyal uyum tutumları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü, Gaziantep.
- Erdoğan, Ö. (2018). *İletişim kaygısı gelişiminde aile iletişim kalıpları ve paradoksal (çift bağ) iletişimin etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gary, H. (1996). *5 sevgi dili*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Greenberg, J., Baron, R. (2000). *Behavior in organizations*. New Jersey: PrenticeHall.
- Griffin, R.W., Moorhead, G. (2014). *Organizational behavior: Managing people and organizations*. USA: South-Western Cengage Learning.
- Güçlü, N. (2000). *İletişim*. Küçükahmet, L. (Ed.). *Sınıf yönetimi* (p. 133-154). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Güler, N., Şendurur, U. (2022). Muhasebe eğitiminin öğrencilerin sözlü iletişim kaygısı üzerindeki etkisi. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 2 (1), 14-33.
- Honeycutt, J. M., Choi, C. W., De Berry, J. R. (2009). Communication apprehension and imagined interactions. *Communication Research Reports*, 26 (3), 228-236.
- Iyer, S., Israel, D. (2012). Structural equation modeling fortesting the impact of organization communication satisfaction on employee engagement. *South Asian Journal of Management*, 19(1), 51-81.
- Karadağ, E. (2023). *Yönetici iletişim yeterliliği ve iletişim kaygısının örgütsel sessizlik ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir.
- Karaman, M. K. (2001). *Öğretmen adaylarına iletişim yeterlilikleri kazandırma amaçlı öğretim programının etkililiği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kartal, G. (2017). *The effects of a virtual world on the willingness to communicate, motivation, and anxiety of the student teachers of English*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kokkonen, L., Almonkari, M. (2015). *Teaching networking: Interpersonal communication competence perspective*. Jalkonen, J., Jokinen, E. ve Taalas, P. (Editors). *Voices of*

- pedagogical development expanding, enhancing and in exploring higher education language learning* (p. 31-57). Ireland: Research-Publishing Net.
- Kokkonen, L., Koponen, J. (2020). Entrepreneurs' interpersonal communication competence in networking. *Prologi-Puheviestinnan Vuosikirja*, 16 (1),8-26.
- Konuk, N. (2019). Bir sosyal medya aracı olarak Instagram kullanımı ve kişisel iletişim kaygısı üzerine üniversite öğrencileri ile araştırma. *European Journal of Managerial Research (EUJMR)*, 3, 1-26.
- Köknel, Ö. (2005). *Kaygıdan mutluluğa*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Köseler, A. (2006). *Lise öğrencilerinde iletişim kaygısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- McCroskey, J. C. (1978). Validity of the PRCA as an index of oral communication apprehension. *Communication Monographs*, 45, 194-203.
- McCroskey, J.C. (1984). *The communication apprehension perspective. Avoiding communication: Shyness, reticence and communication apprehension*. The USA: Sage.
- Menderes, N. (2019). *İletişim kaygısı, yüz yüze iletişim ve internet kullanım ilişkisi: Selçuk Üniversitesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Mikkelsen, A. C., Sloan, D., Tietz, C. J. (2021). Employee perception of supervisor communication competence and associations with supervisor credibility. *Communication Studies*, 72 (4), 600-617.
- Omay, Y. (2022). *Türkçe dil becerileri bağlamında öğretmen adaylarının çevrim içi sınıflarda yaşadıkları iletişim kaygılarının belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztaş, R. (2001). *Sınıf öğretmenlerinin iletişim yeterlilikleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, A. (2014). Sosyal kaygıyı açıklayan yaklaşımlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (48), 15-26.
- Payne, H. J. (2005). Reconceptualizing social skills in organizations: Exploring the relationship between communication competence, job performance, and supervisory roles. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11, 63-77.
- Polatcan, F. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin iletişim kurma istekliliklerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Robbins, S. P. (1994). *Örgütsel davranışın temelleri. [The fundamentals of organization behaviours]* (Öztürk, S. A. Trans.). Eskişehir: Etam Basım Yayım.
- Robbins, S. P., Judge T. A., Campbell, T. (2010). *Organizational behaviour*. England: Financial Times, PrenticeHall.
- Russ, T. L. (2012). The relationship between communication apprehension and learning preferences in an organizational setting. *Journal of Business Communication*, 49 (4), 312-331.
- Sabuncuoğlu, Z., Tüz, M. (1996). *Örgüt psikolojisi*. Bursa: Ezgi.
- Salleh, L. M. (2008). Communication competence: A Malaysian perspective. *Human Communication*, 11 (3), 303-312.
- Scott, M. D., Mc. Croskey, J. C., Sheahan, M. E. (1978). Measuring communication apprehension. *Journal of Communication*, 28 (1), 104-111.
- Sevinç, Y. S., Sağlam, A. Ç. (2018). Okul yöneticilerinin iletişim yeterliliklerine ilişkin öğretmen görüşleri ile örgütsel güven düzeyleri arasındaki ilişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 56-65.

- Şahin, F. (1997). *Öğrenme-öğretme sürecinde öğrencinin sözel iletişim endişeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, S. (2012). *Turist rehberlerinin kültürlerarası iletişim yeterlilikleri: Alman, İngiliz ve Rus turistlerin algılamaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Tunç, R. (2015). *Okul yöneticilerinin iletişim yeterliliklerinin öğretmenlerin stres düzeyleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi (Trabzon örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Türk, Ö. (2020). *Yer değişikliği yapan öğretmenlerin iletişim kaygısının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Türkan, A. F., Koçak, A. N. (2021). *Dil ve konuşma terapisi alanında tele terapi hizmeti alan bireylerin memnuniyetlerinin incelenmesi*. *Dil Konuşma ve Yutma Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 192-219.
- Ültay, E., Akyurt, H., Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188- 201.
- Üstüner, M., Kış, A. (2014). The relationship between communication competence and the relationship between communication competence and organizational conflict: A study on heads of educational supervisors. *Eurasion Journal of Educational Research*, 56, 23-44.
- Wrench, J. S, Brogan, S. M., Mc Croskey, J. C., Jawi, D. (2008). Social communication apprehension: The intersection of communication apprehension and social phobia. *Human Communication*, 11 (4), 409-430.
- Yeşiltaş, C. (2005). *Polislerin iletişim yeterliliklerinin polis-halk ilişkilerine etkisi (Elazığ ili örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Zotov, V., Zotova, O. (2019). *Information and communication competence: The relationship of concepts*. Erişim adresi: <https://www.researched.net/publication/338030047>. (Erişim Tarihi:11.09.2023).

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Etem İzzet Benice ve Popüler Edebiyat Romanları¹

Etem İzzet Benice and Popular Literary Novels

M. Fatih KANTER^{a*} Betül Kübra POLAT^b

^a Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kilis / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-0754-6930

^b Uzman, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-9580-2927

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Haziran 2024

Kabul tarihi: 1 Ağustos 2024

Anahtar Kelimeler:

Etem İzzet Benice,

Popüler roman,

Kadın,

Aşk-macera romanı,

Gazete.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 3, 2024

Accepted: August 1, 2024

Keywords:

Etem İzzet Benice,

Popular novel,

Woman,

Romance-adventure novel,

Newspaper.

ÖZ

Cumhuriyet Dönemi önemli popüler yazarlarından olan Etem İzzet Benice romanlarında meslek hayatının etkilerini ve ideolojisini yansıtır. Gazeteci bir yazar olması, eserlerini tefrikalar hâlinde yayımlanmasını kolaylaştırır ve olay ağırlıklı, tasvirleri daha sınırlı, halkın beğenisine sunmayı amaçlayarak romanlarını yazar. Cumhuriyet ideolojisi ile büyüyen fikirlerini halka duyurmak, özellikle 'kadınların' değişen toplumda etkilenen kesim olması eserlerinde en önemli tema hâlinindedir. Gazete, aşk-macera konuları ve okuyucu odaklı romanlar verilmesi Etem İzzet Benice'yi Popüler bir edebiyat yazarı hâline getirir. Halkın his ve hayal dünyasını harekete geçirecek doğrultuda tefrikalar kaleme alan Benice, okurların beğenisi ile tefrikalarını kitaplaştırır. Dönemin okur kitlesine hitap eden konuların işlendiği bu romanlar, popüler romanların genel özelliklerini barındıran bir yapı arz eder. Döneminin okur kitlesinin beğenisine hitap ederken toplumsal ve ideolojik tezleri de odağa alan Benice, sadece aşk ve macera konularını değil millî ve tarihî konuları da işleyerek romanlarının tematik çerçevesini genişletir. Etem İzzet romanlarında halkın içinden, halktan olanı yine aynı dönem içinde vermeye çalıştığı için okuyucu ile arasında güçlü bir bağ oluşturur. Bu bağ ise eserlerin tematik yapısının da etkisiyle özellikle kadınlarla kurulur. Çünkü popüler özellik barındıran eserlerinde farklı tipteki kadın karakterlere ağırlık vererek onların düşkünlüğünü, ihtiraslı tutkularını, dik duruşlarını, millî mücadeledeki çabalarını değişen toplumla beraber aldıkları yaraları yansıtır. Etem İzzet Benice'nin romanları okuyucu tarafından hızlıca tüketim aracı olmuş ve Etem İzzet Benice bu yönden maddî olarak aldığı karşılıkları ile gazeteler açmaya devam eder ve eserlerini de bu yönde verir.

ABSTRACT

Etem İzzet Benice, one of the acclaimed authors of the Republican Era, manifests the influences of his professional life and ideology in his novels. The fact that he is a journalist enables him to publish his works as tefrikas, and he writes his novels special emphasis attached to events, with more limited descriptions, and with the aim of presenting them to the public. The most important theme in his literary works is especially the fact that 'women' are the stirred group in a developing society because of the fact that he was grown up with the ideology of the Republic and made his ideas known to the public. Newspaper, love-adventure themes and reader-oriented novels make Etem İzzet Benice a renowned literary writer. Benice, who writes serials in a way to stimulate the public's world of feeling and imagination, publishes his serials as books with the appreciation of the readers. These novels, which deal with subjects that appeal to the readership of the period, present a structure that contains the general characteristics of popular novels. Benice, who stresses on social and ideological theses while appealing to the readership of the period, expands the thematic framework of his novels by dealing not only with love and adventure, but also with national and historical issues. In his novels, Etem İzzet creates a strong bond with the reader as he tries to present what is from the people in the same period. This bond is established especially with women with the effect of the thematic structure of the works. Because in his popular works, he emphasizes different types of female characters and reflects their fondness, passionate passions, upright stances, their efforts in the national struggle and the wounds they received with the changing society. Etem İzzet Benice's novels quickly became a means of uptake by the readers and Etem İzzet Benice continued to open newspapers with the financial rewards he received in this direction and gave his works in this direction.

¹ Çalışma Prof. Dr. M. Fatih KANTER danışmanlığında Betül Kübra POLAT tarafından hazırlanan "Etem İzzet Benice'nin Romanlarında Yapı ve İzlek" adlı çalışmaya dayanmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Etem İzzet Benice (1903-1967), one of the acclaimed authors of the Republican Era, focuses on the effects of his professional life and the achievements of the Republic, as well as individual and social issues in his novels centered on Istanbul and Anatolia with the opportunities offered by his journalistic imagination. The fact that he was a journalist writer and that his articles come out in different newspapers facilitated the publication of his works as serials and their reaching a wide audience. In addition to Benice's novels, which were published in books, *Görünmeyen Canı* (1926) was serialized in *Resimli Gazete*, and her novel *Kördüğüm* (1936) was serialized in *Yedigün* magazine. Etem İzzet Benice, who aims to convey her ideological views and the principles and achievements of the Republic to the public in her writings, works, and the texts she writes at every opportunity, also instrumentalizes literature in this context. Benice, who writes popular novels that appeal to the public's taste, are case-oriented, limited in their descriptions, and shaped by coincidences, mainly deals with themes such as Republican ideology, male-female relations, love, exploitation, identity conflict, gender roles, moral corruption, bureaucratic decay, patriotic love, treason and national consciousness. Etem İzzet Benice became a popular and widely read literary writer in the early Republican Era, as he wrote novels based on love-adventure, detective fiction and history, and generally focused on the readership of the period. Benice has a wide range of subjects, especially the attitudes of women belonging to different social classes towards life, and she looks at morality and honor as a social problem.

The reason for this wide range of subjects is that she determines and strengthens the chain of subjects that will provide the connection between her and the reader.

Thus, readers from all walks of life find something of themselves in the serials they read and eagerly await the next edition. Therefore, the author achieves a successful connection between the reader and the work by keeping the interest of curiosity alive.

In her popular romance novels, Benice, who fictionalizes themes such as love, betrayal, infidelity, deception, and marriage with intrigues involving different text rings, also gives messages based on social criticism. Therefore, it is possible to see social, political, economic and bureaucratic criticism as well as individual emotions in her romance novels. Benice's popular detective fiction novels, on the other hand, usually take place in courtrooms, and include interrogations, the hearing of witnesses, and memoirs that facilitate the unraveling of the knot. Detective novels are mainly based on the solution of a murder. Etem İzzet Benice's popular novels bear the political, cultural, social and economic traces of the period in which he lived. The fact that novels began to be written with the proclamation of the Republic after the War of Independence led to the use of many elements of that period. Her detective novels are predominantly based on the solution of a murder. In his novels, which are fictionalized with a historical perspective, he criticizes the Ottoman Empire in all aspects, especially while conveying the achievements of the Republic and the role of Atatürk's principles and reforms in establishing civilization. The fact that memoirs, diaries and letters occupy a large place in Benice's novels is related to the fact that they are intermediaries that facilitate fictional transitions. On the other hand, similar to Tanzimat novels, forced coincidences that are hard to believe and even contrary to the ordinary flow of life are among the remarkable features of his novels.

Etem İzzet Benice's novels were rapidly absorbed by the readers in the period they were published, and this was also due to the influence of the culture of serials and the fashion for popular novels. The fact that the serialized novel culture continued to exist and even dominate in the first years of the Republic is a result of the interest of the readership in popular novel types, especially those constructed with different thematic values. Etem İzzet Benice's novels, first published as serials and then as books, bear the traces of popular culture and popular literature in terms of their thematic and technical features. Benice's novels contain fictions such as love, history, ideology, adventure and detective fiction, which are generally included in the popular novel category. In this article, Benice's novels will be evaluated in the context of the characteristics of the popular novel and their thematic features will be interpreted text-centeredly. In the study, Benice's novels will be analyzed in a text-centered manner by classifying them according to their thematic features, not according to their publication years.

Giriş

Edebiyat, insanın kendini ve içinde yaşadığı toplumu estetik ve edebî bir duyarlılıkla yazılı ve sözel biçimde dışavurum araçlarından biridir. Edebî ilgi, insanın yaşadığı çağ ile olan bağlantısının yanı sıra tarihsel birikimi ve gelecek projeksiyonunu da kapsar. Varlığını anlamlandırmak ve bulunduğu şartlar içinde yaşamak zorunda olan insanların ve toplumların anlatma ve aktarma ihtiyacının yansımaları olan edebiyat, farklı biçimsel türlerde ortaya çıkmıştır. Malzemesi dil olan ve insanlar arasındaki iletişimi sağlamanın ötesinde bir anlam taşıyan edebî türlerin farklılaşması ise birden fazla değişkene bağlıdır. İnsanlığın ortak birçok noktası olmakla birlikte toplumların yaşadıkları coğrafya, inandıkları din, konuştukları dil, sahip oldukları değerler dizgeleri ve bütün bunların bileşkesiyle oluşan kültürel unsurlar edebî ürünlerin hem teknik hem de tematik açıdan farklılaşmasına neden olur. Sanatkarların duygu ve düşüncelerini, deneyimlerini, hayat karşısındaki tavırlarını kurgusal bir düzleme taşıırken mensubu oldukları toplumun ve yaşadıkları çağın etkisinden uzak kalmaları düşünülemez. Bu bağlamda her çağ, aslında kendi edebî kültür ve zevkini de beraberinde getirir. Klasik, estetik ya da kanonik olarak nitelendirilen eserler hem çağın ruhunu taşıyıp hem de çağlar ötesine taşarken popüler olarak nitelendirilen eserler ise genellikle yazıldıkları dönem içinde belirli bir şöhrete kavuşup unutulurlar.

Popüler kültür, kendi varlığıyla hayatın her alanında kendisini gösterir. İlk olarak “kültür” kelimesi dahi geniş bir anlamı ifade ettiği için “popüler” geniş bir sahası olduğu anlaşılır. Bu sebeple “*popüler kültür edebiyata özgü yapıları kullanarak hayatımızda istesek de istemesek de merkezi bir konum edinmiştir. Ürünlerini hem iletilerinin içeriği hem de algılanış biçimleri açısından incelemek sunulan modellerle alımlayıcıları arasındaki dinamik ilişkiyi göstermek/görmek için yararlı olacaktır*” (Parlak, 2004, s. 375). Bu alımlama ve modellemeler ise popüler romanlarda gazete, dergi vb. araçlarla mümkündür. Popüler edebiyat ise hem halk ve aydınlar tarafından hem de kanonik ilgi bakımından her dönem farklı görüşler ve tespitlerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Popüler edebiyat, özellikle halk nezdinde oluşan bir edebiyat kavramı bağlamında “Halk Edebiyatı” ile yola çıksa da çağdaş düzenin getirdiği edebî ve teknik yeniliklerle daha geniş ve farklı tanımlar kazanır. Fakat halk ile olan ilişkisini özellikle popülerlik ya da popüler kültür ilkesi çerçevesinde daima sürdürür. Çünkü “*Popülerin en klasik anlamı halka ait olandır. Fakat günümüzde bu kavram ‘birçok kişi tarafından sevilen veya seçilen’ anlamında kullanılmaktadır*” (Erdoğan, 2004, s. 3). Halk tarafından sevilen ve seçilen, çok fazla okur kitlesine ulaşan, okurda heyecan, ilgi ve merak uyandıran, edebî ve estetik niteliklerin tematik değerlerin/olay örgüsünün gölgesinde bırakıldığı eserler ‘popüler roman’ kategorisinde yer alırlar. Popüler romanlarla ilgili en bilindik ifadeler, “piyasa romanları” oldukları ve edebî/estetik tutumdan ziyade ticari kaygının odağa alındığına ilişkin yorumları içerir. Popüler edebiyat için her ne kadar maddi gelir elde edilebilecek bir alan gibi bakılsa da “*yazarların kitaplarının yüksek satış rakamlarına ulaşmasının toplumsal bir anlamı vardır*” (Hüküm, 2019, s. 81). Erol Üyepazarcı da popüler romanların salt ticari kaygılarla yazılmadığını, millî bir maksat da taşıyabildiğini, sadece klişe kalıplar içermediğini ve okuyucusuna kaçış zevki verdiğini ifade eder (2019, s. 24-26). Popüler romanların yazıldıkları dönemde hızlıca tüketildikleri, çok satanlar listelerine girdikleri ancak kalıcı ol(a)madıkları, zaman içerisinde unutuldukları, bazılarının isimlerinin edebiyat tarihlerinde dahi yer almadığı bilinmektedir. Dolayısıyla “popüler roman”ları diğer romanlardan ayıran en temel özellik, halkın beğenisi, ilgi ve tutumu olmakla birlikte zamana karşı direnen romanlar arasında popüler eserlerin sayısının sınırlı olduğunu söylemek gerekir. Diğer taraftan “Türk romanının başlangıcından 1950’li yıllara kadar Türk modernleşmesinin çeşitli safha ve görünümünü gündeminden uzak tutmadığı dikkate alınırsa popüler örnekler yaşanan değişim tecrübesini yansıtmak bakımından önemli işlev yüklenir” (Dönmez, 2023, s. 41). Böylece popüler edebî

ürünlerin, tüm estetik aksaklıklarına rağmen farklı okumalara açık olduğu ve araştırmacılar için verimli bir alan teşkil ettiği söylenebilir.

Etem İzzet Benice ve Popüler Roman

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin popüler isimlerinden Etem İzzet Benice (1903-1967), siyasetçi ve gazeteci kimliğinin yanı sıra romancı yönüyle de Türk kültür ve edebiyat tarihinde yer edinir. Hem gazete yazılarında hem bireysel hayatında Cumhuriyet ideolojisini ön plana çıkarmanın mücadelesini veren Benice, halkın beğenisini kazanan ve çok satanlar listesine giren romanları ile devrinin isim yapan yazarları arasına girer. Gazeteyi, Cumhuriyet'in kazanımlarını yansıtabileceği ideolojik bir araç olarak gören Benice, bir taraftan da tefrika romancılığın aranan yazarlarından biri olur.

Halkın his ve hayal dünyasını harekete geçirecek doğrultuda tefrikalar kaleme alan Benice, okurların beğenisi ile tefrikalarını kitaplaştırır. Dönemin okur kitlesine hitap eden konuların işlendiği bu romanlar, popüler romanların genel özelliklerini barındıran bir yapı arz eder. "Büyük kitleler tarafından tanınan, beğenilen, okunan; bu beğenilme, tüketilme ve okunma için, yazıldığı dönemdeki okuyucu ilgisini kazanacak niteliklere sahip olan ama söz konusu beğenilme tüketilme ve okunma, belirli bir zaman süresiyle sınırlı olan, bu süre geçince kitlenin ilgisi azalan, hatta unutulmuş romanlara popüler roman denir" (Üyepazarcı, 2019, s. 31). Döneminin okur kitlesinin beğenisine hitap ederken toplumsal ve ideolojik tezleri de odağa alan Benice, sadece aşk ve macera konularını değil millî ve tarihi konuları da işleyerek romanlarının tematik çerçevesini genişletir.

Benice'nin kitaplaşan romanlarının yanı sıra *Görünmeyen Canı* (1926) *Resimli Gazete*'de, *Kördüğüm* (1936) romanı *Yedigün* dergisinde tefrika edilir. Yazılarında, eserlerinde, her fırsatta yazdığı metinlerde ideolojik görüşlerini ve Cumhuriyet'in ilke ve kazanımlarını halka iletmeyi amaç edinen Etem İzzet Benice, edebiyatı da bu bağlamda araçsallaştırır. Edebiyat ve halk arasında güçlü bir bağ olduğuna inanan Etem İzzet'e göre "*Edebiyat kitlenin heyecanıdır, cemiyetin zevkidir, kitle duyar, kitle ifade eder... Fert onun vasıtasıdır*" (Benice, 1932, s. 113). Halkın değişen yönlerini, eski-yeni düzen gidişatını ve toplum hayatı içerisindeki hemen her şeyi eserlerinde işleyen Etem İzzet Benice, bunun ancak halkın diliyle yapılabileceği görüşündedir. Bu sebeple halk ile ilgili her türlü sorun, gelişim ve değişimleri popüler romanları aracılığıyla kurgular. Bu tutum, popüler edebiyatın imkânlarının tercih edilmesinde de önemli bir faktör hâlini alır. Çünkü "*popüler romanlarda, günlük hayatın ihtiyaçlarına yönelik fikirler yer alır*" (Sağlık, 2000, s. 28). Öte yandan halkın günlük ihtiyaçlarına yönelik düşünceleri halka iletmek için ise halkın anlayabileceği sadelikte bir dil ve üslup kullanımı gerekir. Etem İzzet Benice de bu sebeple eserlerinde dili oldukça sade, yabancı unsurlardan arınmış bir şekilde kullanmayı tercih eder ki "*popüler romanlarda, sanat ve estetik kuralları pek önemsenmez*" (Sağlık, 2000, s. 26). Selim İleri, Etem İzzet Benice'nin *Yosma* adlı kitabının giriş bölümünde onun Türkçe yandaşılığını, dili kullanımını ve Türkçe'nin ses değerlerine verdiği önemi özellikle belirtir (2002, s. 8). Gazeteci muhayyilesinin de etkisiyle Etem İzzet Benice, yazdıklarını okuyucuya ulaştırmak konusunda bir zorluk çekmediği gibi yazdıkları geniş kitlelere kolaylıkla ulaşır. Bu bağlamda gazete ise dönemin en önemli reklam, tanıtım ve metinlere ulaşım aracıdır. "Halkın okuması demek, aynı zamanda edebiyatın para getiren bir meta hâline gelmesi ve popülerleşmesi demektir. Popüler kültürün taşınmasında ve aktarılmasında gazete, toplumsal olayların aktarılmasında, halkın tanınmasında ve kültürleşme sürecinde en etkili yollardan birini oluşturmaktadır" (Yalçın, 1998, s. 426). Dolayısıyla matbaa ve teknolojinin gelişmesi ile popüler romanlar da eş değer bir şekilde gelişme kazanır.

Etem İzzet Benice'nin popüler romanları, yaşadığı dönemin siyasi, kültürel toplumsal ve iktisadi izlerini taşır. Romanların Kurtuluş Savaşı sonrası Cumhuriyet'in ilânı ile yazılmaya

başlanması o döneme ait birçok unsurun konu edilmesine yol açar. Özellikle Kemalizm ideolojisine ve Cumhuriyet'in ilke ve kazanımlarına sahip bir yazar olarak kimi romanlarında kahraman olarak Mustafa Kemal Atatürk görülebilmektedir. Popüler edebiyat fikrini benimseyen Etem İzzet Benice, halk ve Atatürk arasındaki bağlantıyı da eserlerinde kurar. Benice'nin romanlarında teknik ve anakronik birtakım kusurlara rağmen kurgunun geçtiği dönemin karakteristik özelliklerinin yansıtılması, okuyucuyu tamamen o dönemin şartlarına ilişkin düşüncelere sevk ettirir; yöreye veya tipe ait üslup özellikleri aracılığıyla halkın hem fiziksel hem de psikolojik durumu aktarılır.

Etem İzzet, romanlarında halkın içinden, halktan olanı yine aynı dönem içinde vermeye çalıştığı için okuyucu ile arasında güçlü bir bağ oluşturur. Bu bağ ise eserlerin tematik yapısının da etkisiyle özellikle kadınlarla kurulur. Çünkü popüler özellik barındıran eserlerinde farklı tipteki kadın karakterlere ağırlık vererek onların düşkünlüğünü, ihtiraslı tutkularını, dik duruşlarını, Millî Mücadeledeki çabalarını, değişen toplumla beraber aldıkları yaraları yansıtır. Zira *“Popüler romanlar, okuyucuları var olan sıkıntılara benzer şeyleri başkalarının da yaşadığına inandırabilir. Bu açıdan roman kişisiyle kendileri arasında duygudaşlık meydana gelir”* (Gürbüz-Akın, 2020, s. 6). Bu duygudaşlık romanların çok okunmasına ve popülerliğine sebep olur.

Etem İzzet Benice'nin Romanlarında Tematik Unsurlar

Tefrika roman kültürünün Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlığını hatta hâkimiyetini sürdürmesi, okur kitlesinin özellikle farklı tematik değerlerle kurgulanan popüler roman türlerine ilgisinin bir neticesidir. Etem İzzet Benice'nin de önce tefrika hâlinde daha sonra kitap olarak yayımlanan romanları tematik ve teknik özellikleri bakımından popüler kültürün ve popüler edebiyatın izlerini taşır. Selim İleri, romanların bir kısmının düzenlenmesini yaparken ön söz/tanıtım bölümleri de yazarak romanlar hakkındaki görüşlerini belirtir. Bu görüşlerden en önemlisi ise Etem İzzet Benice'nin romanlarının popüler edebiyat ile ilgili olduğuna dairdir:

Edebiyat tarihimiz, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, çok okunan, sevilerek okunan romanları nitelendirirken “halk romanı” diyor. Halk romanlarının özelliklerini sıralarken, akıcı Türkçe'den, sürükleyici olay örgüsünden, halk hayatının renkli çizgilerinden söz açıyor. Halk romanı deyişi, çok geçmeden “popüler roman”, “popüler edebiyat”la yer değişmiş. Nitelendirmeler aynı (İleri, 2002, s. 7-8).

Benice'nin romanlarındaki olay örgüsünün akıcılığı, zaman ve mekânın tasvirlerindeki sınırlılık ve gazeteci kimliğinin etkisiyle halkı yakından tanınması, halkın ilgi ve ihtiyaçlarını bilmesi, gözlem kuvveti gibi unsurlar, okurlar tarafından tercih edilmesinde etkili olur. Tarihi olaylar dışında aşk, cinayet, intihar, bürokratik ve toplumsal yozlaşma gibi konuları da eserlerinde işleyen Etem İzzet Benice, hemen her romanında toplumu ilgilendiren ve toplumdaki düzensizlikleri eleştiren bir tavır içindedir. Bu bağlamda ahlaki yozlaşma, kadın-erkek ilişkileri, Millî Mücadele bilinci ve dönem eleştirisi romanlarındaki kurguların temelini oluşturur.

Halk psikolojisini bilen ve isteklerini göz önünde bulunduran Benice, eserlerinde değişmekte olan kadın-erkek ilişkileri ile git gide bozulmakta olan toplum yapısını konu edinir. Cumhuriyet ideolojisinin benimsetilip yaygınlaştırılması ile toplumsal ve ahlaki bozuklukların giderilmesini amaçlayan Benice, zaman zaman cesur eleştiriler içeren romanlarıyla toplum yapımızın değişmeyen unsurlarını sergiler (Bayraktar, 2003, s. 38).

Etem İzzet Benice'nin romanlarında kurgusal yapıyı oluşturan unsurlar arasında hatıra defteri, günlük ve mektuplar önemli bir yer edinir. “Mektup, hatırat, günlük gibi türler karakterin iç dünyasını, arzularını ve aşklarının yıkıcı etkilerini aktarmasına imkân tanıdığından dolayı popüler aşk romanlarında sıklıkla kullanılmaktadır.” (Kanter, 2022, s. 362). Bu sebeple bakış açısı ve anlatıcı birinci veya üçüncü şahıs ağzından aktarılır. Popüler romanlarda bakış

açısı olarak anlatıcı, okuyucunun hislerine duygularına seslenir (Sağlık, 2010, s. 158-159). Hızlıca akan olay örgülerinin sıcaklığı bu sayede okuyucuya daha sağlam bir şekilde iletilir.

Benice'nin romanlarında mekân olarak genellikle İstanbul ve çevresi tercih edilirken Anadolu insanı ve köylüsüne de toplumsal koşullar bağlamında yer verilir. Şaban Sağlık'ın tespit ettiği üzere “yerli popüler romanlarda olayların geçtiği temel mekân İstanbul'dur” (2010, s. 160). Benice'nin romanlarda da işlenen sorunlar genellikle kırsaldaki değil şehir hayatındaki insanların sorunlarıdır. Öte yandan konu anlatımına ve olay örgüsüne ağırlık verilmesi mekân tasvirlerinin de sınırlı olmasına yol açar. Zira “*Sadece okumaya veya polisiye romanlar gibi hızlı tüketime yönelik roman türlerinde tasvire pek yer verilmez*” (Gümü, 1988, s. 104). Bu sebeple Etem İzzet Benice'nin romanlarında algısal veya psikolojik mekân tasvirleri oldukça sınırlıdır. Romanlarda sürekli bir entrikanın, aşkın olması ise zamanın sınırlarını genişletir, saklanan sırların açığa çıkması/ifşa edilmesi için geri dönüş teknikleri ile zamanda atlamalar yapılır. Popüler romanlarda zaman ve mekânın bu kadar basite indirgenmesindeki amaçlardan biri hitap edilen kitle ile ilgilidir (Sağlık, 2010, s. 162-165). Söz gelimi basıldığı dönemde yoğun bir ilgi gören *Gözyaşları*, olay ağırlıklı vaka zincirleri, karakterlerin fizyolojik ve psikolojik yapısı, bir hatıra defterinin merkeze alınması, melodramatik unsurlar ve entrikaları bakımından popüler özellikler taşıyan romanlarından biridir.

Etem İzzet Benice'nin on romanının başkişisini kadınlar oluşturur. *Izrap Çocuğu*, *Görünmeyen Canı*, *Gözyaşları*, *On Yılın Romanı*, *Afrika Çöllerinde*, *Bir Cinayet Davası* ve *Ben Hiç Sevmedim* romanlarının başkişileri ise erkektir. Etem İzzet Benice, romanlarında muhteris, şehvet düşkün, dejenere ve femme fatale kadınların yanı sıra ve kadınların çektikleri acıları, gösterdikleri sadakatleri, namuslarını korumadaki çabalarını, iyi ve ahlaklı olma mücadelesinde karşılaşılan güçlükleri anlatır. Zaman zaman olumsuz kadın tiplerine yer veren Benice, bazı romanlarında ise kadınların en değerli varlık olarak el üstünde tutulması gerektiğini anlatarak özellikle Millî Mücadele döneminde kadının rolünü belirgin bir şekilde yansıtır.

Benice'nin romanlarının ortak temasının genellikle “kadın” merkezli olaylar ile ilgili olması popüler romanın genel özellikleriyle ilişkilendirilebilir. Şaban Sağlık'ın ifade ettiği üzere; “*Çoğu popüler romanda da “kadın şöyle olmalı, erkek böyle olmalı, eğitim ve terbiyenin nasıl olacağı” türünden, öğüt niteliğinde fikirler bulunur*” (Sağlık, 2010, s. 166). Kadın ve onun dışında gelişen olaylarda genellikle ahlaki yozlaşma, sömürü, dönemin sosyal eleştirisi, duygu çatışması, kimlik bunalımı, vatan sevgisi, kadın-erkek ilişkisi önemli temalardır. Etem İzzet bu temaları olaylara dâhil ederek bilgi de verir. *Izrap Çocuğu* romanında kadınlar ile ilgili şunlardan bahseder:

Kadınlık izzetinefsi... En kayıtsız, hattâ, en hakir gördüğümüz kadında en kurtarıcı silâh, en hâkim unsur budur. Nimet, şehvet düşkün bir kadın olabilir. Çok düşük bir kadın olabilir. Hatta bu düşkünlük bizi ondan öğrendirebilir. Fakat bir erkekle evlenmek için her şeyini, bütün hüviyetini feda etmiye hazırlanan ve reddedilen bir kadının en son sığınağının “izzetinefsi” müteharriktir. Gururuna dokunulduğu zaman hiçbir kayıt tanımaz. İradenin üstüne taşar, arzunun belkemiğini kırar, şehvetin dişlerini döker; kendi hükmünü sürer, kendi vücudunu korur, kendi haysiyetini kurtarır. Bu kurtuluş ve kurtarıştır ki, sahibi olduğu vücut ve hüviyeti de birlikte kurtarır! Kadın izzetinefsi, bu! (Benice, 1961, s. 103-104)

Tefrika kültürünün çok ilgi gördüğü ve gazetelerin tirajına etki ettiği bir dönemde eserlerinin çoğunu gazetelerde bölümler hâlinde tefrika ettikten sonra kitaplaştırdı. “Tipik bir melodram” (Üyepazarcı, 2009, s. 424) olan ve 1918-1920 yıllarını kronolojik düzende anlatan ilk romanı “*Çıldırın Kadın* (1921), tefrika edildikten sonra kitap hâlinde basılır. Romanda, “sosyal ve bireysel temalara bağlı olarak ahlaki olan ve olmayanın; millî olan ile olmayanın çatışması”, (Kacıroğlu 2008, s. 190) karakterlerin hayat karşısındaki tavırları aracılığıyla aktarılır. Sefalet ve sefahat zıtlığının hâkim olduğu romanda olayların geçtiği mekânlar İstanbul

ve semtleridir. Kadın sömürüsü, yozlaşma, dejenerelik ve haksız kazancın yol açtığı bireysel ve toplumsal sorunlara yer verilen romanda yaşananlardan sonra başkişinin kocasının intiharı kendisinin ise fuşşa yönelmesi ve çıldırması tipik bir popüler roman özelliğidir. Şuh ve fettan olan başkişi Mualla ile kardeşi Necla'nın, vatana ihanet eden liyakatsiz ve sorumsuz askerlerin, harp zenginlerinin kendi hazlarını önceleyerek sefalete kulak tıkayan yaşam tarzları yanında vatanın içinde bulunduğu durum, cephelerde yaşananlar ile milletin felakete sürüklenmesi tam anlamıyla bir tezatlık oluşturur.

Yayımlandığı günlerde popüler roman meraklısı okurlar tarafından çok rağbet gören *Yakılacak Kitap* (1927), Etem İzzet Benice'nin sinemaya uyarlanan hissî ve melodramatik romanlarından biridir. Romanda, başkişi Vicdan'ın toplumsal etiketlemeye maruz kalması, bedenen sömürülmesi, küçük yaşta üvey ağabeyinin tecavüzüne uğraması, yurttan büyüüp iffetini koruyarak yaptığı öğretmenlik sonrası severek evlendiği kişinin öz kardeşi olduğunu öğrenmesiyle intihar etmesi konu edinilir. "Romanda toplumun mürai ahlak anlayışı ve bu anlayış bağlamında birey üzerindeki baskısı, namus kavramı, evlilik, aydın-köylü anlaşmazlığı başarıyla canlandırılmıştır. Ancak Vicdan'ın evlendiği ve mutlu olduğu Vecdet'in, kardeşi çıkması ve bunun üzerine Vicdan'ın intihar etmesi, romanı ikinci sınıf Fransız melodramları seviyesine indirir" (Üyepazarcı, 2009, s. 424). Trajik bir sonla kurgulanan romanda olayların "yakılacak kitap" adı verilen günlüklere aktarımı, merak duygusunun harekete geçirilmesi, tasvirlerin sınırlı olması, inanılması güç tesadüflerin ön plana çıkarılması, popüler tefrika geleneğinin yansımaları arasındadır. Öte yandan romanda bürokratik çözülme de metnin alt göndermeleri arasında başkişinin öğretmenlik ataması aracılığıyla kurguya taşınır:

Demek ki, şu köhne Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yalnız ve kimsesiz olmak da günah... Çalışmak, kendine güvenmek, hak kazanmak yetmiyor. İşini yürütmek için çalışma değil, yalan, erdem değil, arka lâzım. Tavsiye alabilmeli, telefonla bağirtabilmeli; o, yüksek daha yükseğini bulmalı, nüfuzu nüfuza kırdırmalı. Fakat, bütün bu haksız ve yersiz nüfuzların toptan süpürülmesi hepsinden daha iyi olamaz mı?.. (Benice, 2002, s. 55-56).

İstanbul'un yanı sıra Anadolu'nun da mekân olarak kullanıldığı romanın "taşra sahneleri gerçekten halk yaşamından renklerle örülüdür. Taşranın dar dünyasındaki dedikodu, çekmezlik, başkasının hayatını gözetleyiş, ahlak bekçiliği gibi olgular romanda gerçekçi bir anlatımla karşımıza çıkıyor" (İleri, 2002, s. 9). Bu bağlamda Anadolu'nun ve Anadolu halkının ihmal edilmişliğine, bürokratik yozlaşmaya ilişkin göndermelerle ve kadın öğretmene bakışı yansıtan unsurlarla romana ideolojik bir taraf atfedildiği gibi toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal hiyerarşi ve cehalet ile ilgili unsurlarla da sosyolojik bir boyut kazandırılır.

Tefrika edildikten sonra kitap hâlinde basılan *Istırap Çocuğu* (1928) romanında 1918-1922 yıllarında ülkenin felaketlerle boğuştuğu bir süreçte İstanbul'daki bürokratik çürüme, yönetimdeki bozukluklar ve entrikalara kurban edilen bir hayat, mesleğini çok seven idealist gazeteci Refik'in yaşadıkları ve tevkif edilmesi odağa alınarak anlatılır. Aşk temasının, Nimet ve Ferhunde adlı müspet ve menfi/şeytanî özellikleriyle ön plana çıkan kadın karakterler üzerinden verildiği romanda, dönemin sosyal koşulları, bireye, topluma ve devlet kurumlarına güven yitimi ile gazetecilerin tavırları millî duygular aracılığıyla kurguya taşınır. Dolayısıyla Benice'nin romanlarında görülen vatan sevgisi, millî duygu tarzı, bürokratik haksızlıklar ve mütareke yıllarının "yarı aç yarı tok günlerinde" yaşanan trajediler metnin arka planında hissettirilir.

Karma/çoğulcu bakış açısıyla kurgulanan, yer yer sloganik bir üsluba yer verilen ve günlükler üzerinden ilerleyen *Aşk Güneşi* (1930) romanı, 1917-1922 yıllarında Kurtuluş Savaşı sırasında halkın sosyal durumunu, kadınların millî mücadelede aktif rol oynadığı cepheleri başkişi Hamra'nın hayat öyküsü ve millî bilinç üzerinden anlatan tezli bir romandır. Benice, *Aşk Güneşi*'ni İstiklal Harbi'nin yegâne romanı olarak niteler:

Aşk Güneşi'ne gelince, bu bütün bir inkılâbın, koca İstiklâl harbinin yegâne romanıdır. Hiç işlenmemiş bir mevzu üzerinde yazılmış tek eser... Bu eserimle ben. hiç kimsenin yapamadığı bir işi başarabilmişimdir kanaatindeyim. Ve bunula iftihar ederim. Bu itibarla bu eserimi de çok severim (Benice, 1933, s. 8).

Benice'nin edebî mahfillerdeki şöhretini pekiştiren *Aşk Güneşi*'nde dönem itibarıyla halkın ilgisini çeken tarihsel konular aşk teması ile harmanlanarak kurguya taşındığı gibi çözülen aile kurumları ile yıkılmaya yüz tutan Osmanlı arasında metaforik bir ilgi kurulur. Anadolu, romanda romantik bir perspektifle değil kadınların değersizleştirilmesi, vatana ihanet eden mollaların, padişah yanlılarının düşmanla iş birliği içerisine girmesi gibi unsurlar çerçevesinde işlenir. *Aşk Güneşi*'nde Anadolu'nun böyle bir tabloyla çizilmesi özellikle *Yaban*, *Yeşil Gece*, *Sinekli Bakkal* gibi erken dönem Cumhuriyet romanlarındaki gerek Anadolu'da gerek İstanbul'da dini sömürü aracı olarak kullanan din adamlarını hatırlatır niteliktedir. Öte yandan Benice'nin idealize ettiği kadın karakteri Hamra'nın faziletli ve vatanperver oluşu, Anadolu'da hastabakıcılık yapması dönem romanlarındaki kadın karakterlerle benzerlik taşır. *Yakılacak Kitap*'ta tesadüf unsuru; sevdiği, evlendiği kişinin kardeşi olduğunu öğrenen Vicdan'ın trajedisine yol açarken *Aşk Güneşi*'nde ise Hamra'nın öldüğünü sandığı Hasan'ın ölmediğini öğrenerek mutlu olmasını sağlar. Erol Üyepazarcı'nın *Aşk Güneşi*'nin Benice'in ilk iki romanına göre kurgu ve inandırıcılık bakımından zayıf olduğunu söylemesi (2019, s. 424), eserdeki tesadüflerin yoğunluğu ile ilgilidir.

Etem İzzet Benice'nin sinemaya uyarlanan ikinci romanı olan *Beş Hasta Var* (1932), benliğini unutan ve fuhuş bataklığında frengi hastalığına yakalanan başkişi Belkiys'in intikam almak için hastalığını hayatını mahveden beş kişiye bulaştırıp, sevdiği adamı son kez görüp veda etmesini anlatır. Kurgunun hatıra defteri aracılığıyla aktarıldığı romanda “Mütareke Dönemi arka plandadır; işbirlikçi zenginler ve para hırsları; uçsuz bucaksız kibirleri ve benden sonrası tufan vicdansızlığı ile dönemin üst düzey yöneticileri” (Üyepazarcı, 2019, s. 425) eleştirilir. *Istırap Çocuğu* ve *Göz yaşları*'nda olduğu gibi kurgunun trajik boyutunu akışında giden bir hayatın dışarıdan müdahale ile felaketlerle neticelenmesi oluşturur.

Tan gazetesinde tefrika edilen *Yosma* (1936), basıldıktan iki yıl sonra müstehcen olduğu gerekçesiyle toplatılır ancak Benice bilirkişi raporları neticesinde beraat eder (Üyepazarcı 2009, s. 418). *Yosma*, Ahmet Mithat Efendi'nin romantik bir tarzda yazdığı *Henüz On Yedi Yaşında*, Halit Ziya'nın realist özelliklerle kurguladığı *Sefile* romanlarından itibaren Türk edebiyatında toplumsal bir sorun olarak ele alınan fuhuş konusunu işler. Küçük yaşta zorla fuhşa sürüklenen Emine'nin sürekli kimlik değiştirerek birlikte olduğu kişileri dolandırıp sevdiği adam ile yurtdışına kaçışı entrikalar zinciri ile kurgulaştırılır. Selim İleri'ye göre “*Yosma*'da Tufan'la Emine/Sevim'in ilişkileri, haksız, karanlık kazancın irdelenmesi açısından cesur çözümlenmelere, bu kirli paranın iktidar-siyaset çevrelerinde yaygınlaşmasına yönelik saptamalara açılır” (İleri, 2015, s. 254). Dolayısıyla romanda ahlaki yozlaşmanın toplumun hemen her kurumuna sirayet ettiğine dair göndermeler romanın yazılma zamanını da içine alır.

Yedigün dergisinde tefrika hâlinde yayımlanan ve henüz kitap baskısı yapılmayan *Kördüğüm* (1936) romanında başkişi Neclâ'nın muhteris ve yobaz zihniyetlerin baskısı ve namusuna atılan iftiraların gün yüzüne çıkartılması ahlaki yozlaşma bağlamında yer alır. Romanda Benice'nin neredeyse bütün romanlarında görülen olumsuz din adamı tiplmesi faziletli bir kadın olarak kurgulanan Neclâ'ya sarkıntılık eden Hacı Bey aracılığıyla işlenir. Aşk temasının odağa alındığı *Sen de Seveceksin* (1937) romanında ise Şam'da sevmediği bir adam ile evlenen başkişi Lütfiye'nin geçmişte çektiği acılar ve kötü giden evlilik sonrası kendisine âşık bir adamla evlenerek mutluluğa kavuşması anlatılır. Benice, mutsuz evliliklerin yol açtığı sorunları bu romanında da işler, “hudutsuz sevgi, sağlam seciye ve birbirine saygı” ile bütünlediği ideal evliliğin özelliklerini Lütfiye aracılığıyla aktarır. *Ben Hiç Sevmedim* (1944),

romanı deli gibi sevdiği kadının kendisini sevmemesi neticesinde başkişi Cahid'in irade ve mantık yitimine uğrayarak çıldırması ile bir akıl hastanesinde son bulur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında geçen bir aşk romanı olan *Ben Hiç Sevmedim*'de hatıra defterine yer verilmesi, başkişinin çıldırması gibi unsurlar popüler romanların klişelerindedir.

Vatan bilincinin ve millî duyguların işlendiği popüler romanların belli bir okur kitlesinin olduğu bilinmektedir. Söz gelimi popüler kurgulu tefrika romanlar yayımlayan ve devrinde çok okunan Abdullah Zühdü'nün asıl tanınırlığını sağlayan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndaki bir subayın öyküsünü anlattığı *Şanlı Asker* eseri olur. Savaşın olduğu yıl *Sabah* gazetesinde tefrika edilen bu eser sayesinde gazetenin tirajı oldukça artar (Üyepazarcı, 2019, s. 154). Benice'nin de şöhretinde millî duygulara ve vatanperverliğe ağırlık verdiği *Aşk Güneşi* önemli bir oynar. Bu bağlamda Benice'nin *Adsız Şehit* (1964) romanında da vatanın kurtuluşu için eşkiyasından kadınına kadar herkesin içinde olduğu seferberlik vurgusu söz konusudur. Millî duyguların ön plana çıkarıldığı romanda, başkişi Yaprak'ın istihbarat elemanı olarak gittiği gizli bir görevde şehit olması aracılığıyla Kurtuluş Savaşı'ndaki adsız kahramanlara göndermede bulunulur. Aşk temasının vatan aşkı/ülküsü ile bütünleştiği romanda Kuva-yı Milliye ruhunun kadın, çocuk, eşkiya, çeteci, asker, köylü herkes tarafından nasıl sahiplenildiği anlatılır. Benice'nin tarih kurgulu romanlarında cephe ve cephe gerisinde mücadele eden kadın karakterleri ön plana çıkarması dikkat çeker.

On Yılın Romanı, 1933 yılında Cumhuriyet'in onuncu yılı adına yazılan, Osmanlı Devleti'nin yıkılışının, Cumhuriyet ülkesinin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye için yaptığı inkılapların anlatıldığı ayrıca ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumun da göz önünde tutulduğu tezli bir romandır. "1933'te Cumhuriyet Halk Fırkası öncülüğünde bir neşriyat faaliyeti içine girilmiş, bu çerçevede dönemin yazar ve şairlerinden Cumhuriyet'in ilk on yılında gerçekleştirilen inkılâpları anlatacak heyecan uyandırıcı eserler yazmaları istenmiştir" (Çıkla, 2004, s. 439). *On Yılın Romanı*'nda da inkılaplar köylüyü aydınlığa çıkaracak, eğitim eşitliği sağlayacak değerleri sembolize eder. Osmanlı Dönemi'ni zaptiyelerin, ağaların zulmü, din adamlarının halkı sömürmesi, köylerin mektepsiz bırakılması, hastalık, yoksulluk ile özdeşleştiren romanda Cumhuriyet ile birlikte kurulan modern Türkiye'nin kazanımları anlatılırken ideolojik unsurlar, yer yer sloganik bir biçimde, roman tekniğini ve estetiğini zayıflatan bir yapıda sunulmuştur. Cumhuriyet'in sadece yönetim değil aynı zamanda "*ruh değişikliği*" de getirdiği ideal Cumhuriyet gençleri olarak kurgulanan Erhan ve Torun aracılığıyla aktarılır. Yeni Türkiye'nin gelişimi için her yaşta insanın gösterdiği çabanın yanında kişilerin "biz ne olacağız?" sesleri ve kimliklerini arayışları söz konusudur. Etem İzzet Benice ve diğer dönem yazarları bu serzenişin farkında oldukları için roman konularını onların kimlikleri, eski-yeni çatışması ve arayışlarına cevap oluşturacak şekilde tefrika romanlarını yazar. "*Dolayısıyla kimlik kazanma çabası, bireyin kendi yaşamı ve yaşadığı çevre ile yakından ilintilidir*" (Kanter, 2017, s. 75). Yazar bu yakın ilintiyi fark eder, okuyucusunun yaşamına değer ve eserleri yazdıkları dönemde popüler bir hâle gelir. Ancak *On Yılın Romanı*, kurgusunun zayıflığı ve estetik unsurların da ihmali gibi sebeplerle olsa gerek Cumhuriyet'in ön planda olan kanonik romanları arasında yer almamıştır.

Benice'nin popüler romanlarında polisiye kurgulu olanlar da yazdıkları dönemde okurların ilgisini çeker. 1926'da *Resimli Gazete*'de *Görünmeyen Canı* adlı romanı tefrika edilir. *Gözyaşları* (1932) romanında, bir mahkeme salonunda bir cinayetin nasıl işlendiği üzerine geçen olaylar, hatıra defterinin devreye girmesiyle karma bakış açısıyla anlatılır. Casusluk temasına yer verilen roman, Üyepazarcı'ya göre "İskender Fahrettin Sertelli'nin eserleriyle birlikte Türkçe yazılan ilk casusluk romanlarından biridir" (2019, s. 426). Şifre Müdürlüğünden Çamur Ruhi'ye dönüşen başkişinin mahkemede akıl ve ruh sağlığını kaybetmesi ile son bulan romanda, yersiz-yurtsuzluk, toplumsal çürüme, sadakatsizlik ve ahlaki yozlaşma temaları

işlenir. Entrika ve merak unsurlarının üst seviyede tutulduğu, mahkeme salonunda geçen *Bir Cinayet Davası* (1936) romanında kördüğüm olan olayların başarılı bir avukatın dikkati sayesinde çözülmesi anlatılır. “Mahkeme polisiyelerinin başarılı bir örneğini oluşturan” (Üyepazarcı, 2019, s. 426) romanda, entrik kurgu okurun merak duygusunu diri tutacak biçimde oluşturulur. Etem İzzet Benice'nin kısa romanlarından olan ve mahkeme salonunda geçen *Foya* (1944), bir cinayet davası etrafında kurgulanan polisiye karakterli bir popüler romandır. Üyepazarcı'ya göre *Foya*, “bir polisiye alttürü olan dava polisiyeleriyle melodram romanları arasında bir yeredir ve yazarın polisiye kurguya ilgisinin görüldüğü romanlardan biridir” (2019, s. 426). Romanda, evli bir kadın olan Melek'in kocasının öldürülmesi ile suçlanması ve cinayetin çözülmesi entrik kurguyu oluşturur. Aşk, evlilik, ihanet temaları üzerine kurgulanan *Pota* (1956) romanında, başkişi Belma'nın kaçak bir şekilde Avrupa seyahati ve bu seyahatin sonunda öldü zannettiği sevgilisine kavuşup ülkeye döneceği esnada onun ölümü ile sarsılması anlatılır. Polisiye karakter taşıyan romanda Benice'nin daha önceki romanlarında görülen sevdiğinin “öldüğünü zannetme kalıbı/klişesi” söz konusudur.

Etem İzzet Benice'nin egzotik türde yazılan *Afrika Vahşileri Arasında / Trablus Çöllerinde* (1934) romanında sürgüne gönderilen başkişi Nurullah'ın Afrika çöllerinde yamyam ve zencilerle geçirdiği maceralar anlatılır. Vedi Vecdet müstearıyla yazılan ve okura egzotik dünyaların kapılarını açması yönüyle Benice'nin diğer eserlerinden farklı bir kurguya sahip olan roman, dönemin popüler macera roman kültürünün etkisiyle kaleme alınmış izlenimi uyandırmaktadır. Genç bir subay olan Nurullah'ın sürgüne gönderilmesi ve “*istibdat boyunduruğu*” ifadesiyle İkinci Abdülhamit döneminin eleştirisinin yapılarak fikir hürriyetinin öneminin vurgulanması romanın ideolojik boyutunu oluşturur.

Benice'nin tematik bir çeşitlilikle kurguladığı bu eserler “*birçok kişi tarafından sevilen veya seçilen*” (Alemdar-Erdoğan, 1994, s. 99) romanlar olmuştur. Etem İzzet Benice'nin eserlerine genel bir bakışta anlaşılacağı üzere kadınlar üzerinden geniş bir konu yelpazesi vardır. Bu geniş konu yelpazesinin sebebi ise okuyucu ile arasındaki bağlantıyı sağlayacak konu zincirini belirleyip güçlendirmesidir. Böylelikle her kesimden okuyucu, okuduğu tefrikalarda kendisinden bir şeyler bularak bir sonraki baskıyı merakla bekler. Etem İzzet Benice, toplumsal olarak ne anlama geldiği ve bunların topluma gazeteler ile aktarılması gerektiğini savunur. Etem İzzet Benice, bu sebeple sadece aşk konusu ile sınırlı kalmaz, tarihi olaylar, millî mücadele, sömürü, yozlaşma, kadın-erkek ilişkisi gibi birçok konuyu eserlerinde işler. Okuyucu bu konulardan herhangi birini kendisinde gördüğü anda o eser ile iletişim kurar. Her ne kadar bir konu üzerine yazan yazar okuyucusuna ulaşsa da bunu sadece bir eser ile sınırlı bırakmaz. Çünkü Etem İzzet Benice, okuyucuya mesaj verme amacı güttüğü için işlenen konular sayesinde mesajlar verilir okuyucu istenilen dünyaya çekilmeye çalışılır.

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi'nin gazeteci muharrirlerinden Etem İzzet Benice, siyasi kimliğinin ve gazeteci özelliklerinin yanı sıra popüler tarzındaki tefrika romanlarıyla döneminin en çok okunan yazarları arasındadır. Benice'nin romanları, genel bir ifadeyle popüler roman kategorisi içinde yer alan aşk, tarih, ideoloji, macera ve polisiye gibi kurgular içerir. Benice, tefrika roman okurunun edebî ve estetik zevkine göre kurguladığı romanlarında melodrama ağırlık verir, olay örgüsünü ön plana çıkarır, tasvirleri sınırlı tutar, sade bir dil kullanır hem teknik hem de tematik anlamda popüler roman geleneğini devam ettirir. Ancak tefrika yetiştirme kaygısıyla da olsa gerek romanlarında yer yer teknik kusurlar dikkat çekmektedir.

Benice'nin popüler romanlarında okurun merak duygusunu harekete geçirecek entrik kurgu, gerilim unsuru ve hayatın olağana akışı içerisinde inanılması güç tesadüfler aracılığıyla

sağlanır. Söz gelimi sevdiği erkekle kardeş olduğunu öğrenen, öldüğünü sandığı sevgilisinin ölmediğini anlayan kadınların trajedileri inandırıcılığı zorlayan tesadüflerle kurguya taşınır.

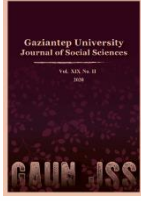
Hatıra defteri, günlük ve mektuplarla zenginleştirdiği romanlarında sade bir dil ve akıcı bir üslup kullanan Benice, genellikle İstanbul ve semtlerini odağa almakla birlikte Anadolu'ya da yönelir. Ancak Benice'nin romanlarında Anadolu romantik ya da idealist bir tasavvurla değil realist bir çerçeveye ele alınır. Öte yandan Benice'nin değişen dönemin en çok yara alanları olarak kadınları görmesi ve gazetelerde kadınlar ile ilgili yazılar, roman tefrikaları yayımlanması okurlarının önemli bir kısmının kadınlardan oluşması dolayısıyladır. Şehvet düşkünü, muhteris kadınların yanı sıra namuslu, idealist, vatanperver kadınlar Benice'nin özellikle millî mücadeleyi anlattığı romanlarında önemli bir yer tutarlar.

Dönemin aile yapılarında görülen bozulmalar, yoksul halkın bir dilim ekmek bulamaması, çeşitli konularda yapılan adaletsizlikler ve kadın üzerinden yapılan sömürüler, Benice'nin romanlarındaki kurgunun gerisinde verilmeye çalışılan mesajlardır. Etem İzzet Benice bu sebeple yakaladığı okuyucu kitlesine yönelik eserler verir, sanat endişesini kimi zaman geri plana iter.

Kaynakça

- Akın, H. G.-H. (2020). Popüler roman/estetik roman kavramları ve aşk romanı. *Türkiyat Mecmuası*, 1-23.
- Alemdar, K., Erdoğan, İ. (1994). *Popüler kültür ve iletişim*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Bayraktar, S. (2003). *Ethem İzzet Benice'nin hayatı ve eserleri*. (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Benice, E. İ. (1933). Muharirler ne kazanırlar?, *Son Posta Gazetesi*, 3 (1059), 8.
- Benice, E. İ. (1961). *İztırap çocuğu*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Dönmez, E. (2023). *İlhami Safa'nın romanlarında popüler açmazlar*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Erdoğan, İ. (2004). Popüler kültürün ne olduğu üzerine. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 5 (57), 1-18.
- Feridun, H. (1932). *Bugün de diyorlar ki*. İstanbul: Remzi Kitaphanesi.
- Gümüş, H. (1988). *Roman dünyası ve incelemesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Hüküm, M., Tüzer, İ. (2019). *Edebiyat sosyolojisi- edebiyata sosyolojiden bakmak*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İleri, S. (2002). Bu kitap yakılmalı mı? E. İ. Benice içinde, *Yakılacak Kitap* (s. 7-9). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- İleri, S. (2002). Değişen bir şey yok. E. İ. Benice içinde, *Yosma* (s. 7-10). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Kacıroğlu, M. (2008). *Millî mücadele ve erken dönem cumhuriyet romanı*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kanter, B. (2022). Meşrutiyet yıllarının “popüler aşk romanı” yazarı: Muammer Enise Azmi, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 8 (16), 357-367.
- Kanter, M. F. (2017). *Millî edebiyat dönemi Türk şiirinde benlik algısı ve kimlik kurgusu*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Oktay, A. (1995). *Türkiye'de popüler kültür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Parlak, B. (2004). Popüler kültür ve edebiyat. *Hece- Hayat Edebiyat Siyaset-Dergisi*. 8 (90/91/92), 371-375.
- Sağlık, Ş. (2000). Romanın 'popüler' ve 'estetik' boyutları . *Türk Yurdu Dergisi*, 20 (Mayıs-Haziran). 23-30.
- Sağlık, Ş. (2010). *Popüler roman- estetik roman*. Ankara: Akçağ Yayınları.

-
- Üyepazarcı, E. (2019). *Unutulanlar, hiç bilinmeyenler ve bilinmek istemeyenler*, C. 1. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Yalçın, S. D. (1998). *XIX. yüzyıl Türk edebiyatında popüler roman*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Türkçesinde Cümlenin Yan Cümleye Dönüşme Süreci

Transformation of Sentence to Subordinate Clause Process in Turkey Turkish

Hasan KARACA^{a*}

^a Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3014-5513

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 5 Ağustos 2024

Anahtar Kelimeler:

Cümle,
Yan cümle,
Fiilimsi cümlesi,
Cümle çeşitleri,
Yargı.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 1, 2024

Accepted: August 5, 2024

Keywords:

Sentence,
Subordinate clause,
Gerund phrase,
Sentence types,
Judgement.

ÖZ

Söz dizimsel yapılar, yapı ve anlam bakımından hem içe hem dışa dönük ilişkiler ağına sahiptir. Bir söz dizimsel yapıda birden fazla yargı, tek bir yargı etrafında kullanıcının amacına göre şekillenebilir. Bu şekillenmelerden birisi de müstakil cümlenin yan cümleye dönüştürülüp temel cümleye bağlanmasıdır. Müstakil cümlenin yüklemi çekimli, yargısı tam ve bağımsızdır. Bunların bağımlı hâle getirilmesiyle cümle, yan cümleye dönüşür. Yan cümleye dönüşme süreci anlamsal ilişkilendirme veya birtakım yapısal değişikliklerle gerçekleşir. Yapı olarak yan cümleye dönüşme fiilimsi, alıntı, aktarma cümleleri; yargıyı bağımlı kılarak yan cümleye dönüşme sıralı, bağlı, ara cümleler ve açıklama cümleleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Fiilimsiler yüklem olarak yargıya isim, sıfat, zarf değeri kazandırır. Yan cümlenin hangi fiilimsi ile kurulacağı temel cümledeki göreviyle ilgilidir. Cümlede isimlerin üstleneceği görev özne, nesne, yüklem ise yüklem genellikle isim-fiil, bu görevleri sıfat işleviyle karşılayacaksa sıfat-fiil, zarf ise zarf-fiil veya şart-fiil olur. Bunlarla kurulan yan cümle çeşitli öge ilişkileri, isim işletimi, tamlama ve kelime grubu bünyesinde isim hükmünde temel cümleyi tamamlar. Ki'li birleşik cümleler ve bazı bağlaçlarla (belki, çünkü, gerçi, halbuki, madem / mademki, vakia) kurulmuş bağlı cümlelerde de müstakil cümleler yan cümleye dönüşür. Kıp ve zaman ile şahıs çekimine girmiş fiillerin veya ek-fiille çekimlenmiş isimlerin kurduğu müstakil cümleler yan cümle olarak kullanılabilir. Dolayısıyla sıralanmış cümleler, ara cümleler, parantez içindeki cümleler yapısal bir yan cümle ve temel cümle ilişkisine sahip olmasalar da yan cümle hükmünde yargı barındırabilirler. Cümlenin yan cümleye dönüştürülerek kullanılması dil ve anlatıma etkili, özlü, akıcı söyleyiş gücü katar.

ABSTRACT

Syntactic forms have both introversive and extroversive network of relationships in terms of structure and meaning. In a syntactic form more than one judgement can be shaped according to the scope of the user around a single judgement. One of these configurations is to conjoin an independent sentence to a main sentence by transforming it first to a subordinate clause. The predicate of an independent sentence is a finite verb and its judgement is absolute and independent. By making them dependent, sentence transforms to subordinate clause. The process of transforming to subordinate clause is realized by semantic association or some structural changes. Transforming to subordinate clause emerges as gerund phrase, citation and reporting clauses, also transforming by making the judgement dependent both compound clauses (both asyndetic and syndetic), interpolated clauses and relative clause in form. Gerundiums as predicate give functions such as noun, adjective and adverb to the judgement. Forming the subordinate clause with which gerundium is related to its function in the main clause. If in sentence, tasks undertaken by nouns are subject, object or verb, predicate is verbal noun in general if the task undertaken functions as adjective it is verbal adjective and if it functions as adverb it is a verbal adverb. Subordinate clause formed by these completes the main clause as a noun within the various relations of parts, inflection, word phrase, determinative group. In compound sentence with "ki" (that) and compound sentences formed with some conjunctions (belki, çünkü, halbuki, mademki, vakia), independent clauses transform to subordinate clauses as well. Finite verbs having mood, tense and personal suffixes or independent clauses formed by nouns inflected by complementary verb can be used as subordinate clause. Accordingly compound clauses, interpolated clauses and clauses in parenthesis may contain judgement on behalf of subordinate clause even if they do not have a structural subordinate clause main clause relationship. Using the clause by transforming it to a subordinate clause contributes impression, laconism and fluency in language and expression.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: karaca@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Syntactic forms have both introversive and extroversive network of relationships in terms of structure and meaning. In a syntactic form more than one judgement can be shaped according to the scope of the user around a single judgement. One of these configurations is to conjoin an independent sentence to a main sentence by transforming it first to a subordinate clause. The predicate of an independent sentence is a finite verb and its judgement is absolute and independent. By making them dependent, sentence transforms to subordinate clause. The process of transforming is realized by semantic association or some structural changes. Transforming to subordinate clause emerges as gerund phrase, citation and reporting clauses, also transforming by making the judgement dependent both compound clauses (both asyndetic and syndetic), interpolated clauses and relative clause in form.

Gerundium suffixes transform the clause to subordinate clause structurally. Gerundiums as predicate give functions such as noun, adjective and adverb to the judgement. Forming the subordinate clause with which gerundium is related to its function in the main clause. If in sentence, tasks undertaken by nouns are subject, object or verb, predicate is verbal noun in general if the task undertaken functions as adjective it is verbal adjective and if it functions as adverb it is a verbal adverb. Subordinate clause formed by these completes the main clause as a noun within the various relations of parts, inflection, word phrase, determinative group. This completion is realized by taking either simply noun inflectional suffixes or word phrase or determinative group. Verbal nouns are the names of action, being and state. They do not have any meaning of person or tense. Their ability of forming subordinate clause is related directly to their capability of taking noun inflectional suffixes. The suffix *-mAk* does not take possessive suffix and some of inflectional suffixes. Because of this, its ability of forming subordinate clause is weak. Verbal nouns with the suffix *-mA* are main action names, they can take possessive suffixes and all inflectional suffixes. Accordingly, they can substitute for all elements of main clause. The suffix *-İş*, on the other hand, makes rather name of action and style. Nominalizing character is dominant. Therefore, it is the weakest verbal noun suffix in terms of forming subordinate clause.

The suffixes of *-AcAk*, *-An*, *-Ar/-r /-mAz*, *-AsI*, *-DIk*, *-mIş* used in Turkey Turkish as verbal adjective suffixes adjectivize verb dependent on tense. Some of these suffixes form the basis for mood and tense suffixes. Therefore, verbal adjective as predicate is quite convenient with mood and tense statement for person inflection. As suffixes of verbal adjective, *-An*, *-r*, *-mAz* notify present continuous tense/present tense, *-DIk* notifies (seen) past tense, *-mIş* notifies (learned) past tense, *-AcAk* notifies future tense. From this aspect, there is no difference between verbal adjective suffixes and mood and tense suffixes originated from them. Besides, verbal adjective has the competence of predicate belonging to an independent clause with respect to the agreement of predicate, voice, positiveness/negativeness and plurality. Verbal adjective clauses conjoin to main clause by qualifying its elements. Subordinate clauses formed by verbal adverbs stand for adverbs. They have all functions of adverbs in clauses. The most convenient gerundiums are verbal adverbs in terms of forming subordinate clauses. On one hand they submit judgement and on the other hand they function as nouns in clauses. Verbal adverb clause submits judgement besides completes clause generally with semantic relationship such as state (*-A*, *-A -A*, *-ArAk*, *-ken*), tense (*-Ip*, *-Inca*, *-r -mAz*, *-DI ml*, *-All*, *-DI -All*, *-DIKÇA*, *-mAdAn*, *-DIğIndA*, *-DI mAdI*, *-ken*), comparison (*-AsIyA*, *-CAsInA*, *-mAdAn*, *-mAksIzIn*, *-AcAğInA*, *-mAktAnsA*) and reason (*-mAklA*, *-mAylA*, *-AcAğIndAn*, *-DIğIndAn*). Verbal adverb suffixes have also the function of conjunction. They are used with prepositions (*-All beri*, *-AlldAn beri*, *IncAyA kadar / dek / değIn*, *-AcAğI zaman*, *-DIktAn sonra*, *-mAdAn önce*, *-DIğI kadar / gibi /için*, *takdirde*, *-mAsI hâlinde*, *-AcAğI kadar vb.*) within prepositional phrases. Conditional suffix *-sA*, conjoins conditional clause expressing a conjectural state to main clause by the function of adverb. When conditional clause is used with expressions from the series of “keşke” (wish), main clause to which it is connected stays in deep structure. Emotion and thought regarding the rest of clause find its meaning with “keşke” (wish).

Verbs that inflected person with mood and tense or independent clauses formed by nouns inflected with complementary verb can be used as subordinate clauses. Predicates which make compound verbs with auxiliary verbs of *ol-* and *bulun-* and take suffixes of *-AcAk*, *-mIş*, *-r / -Ar / -mAz*, *-DI*, *-mAktA* and *-yor* form subordinate clauses. These inflections have the characteristics of nouns in terms of usage, can take verbal adverb and noun inflection suffixes and appear in phrases and word groups. In compound sentence with “ki” (that) and compound sentences formed with some conjunctions (*belki*, *çünkü*, *halbuki*, *mademki*, *vakıa*), independent clauses transform to subordinate clauses as well. Compound clauses, interpolated clauses and clauses in parenthesis may contain judgement on behalf of subordinate clause even if they do not have a structural subordinate clause main clause relationship.

An independent clause which has an inflected predicate can also be used with the function of noun like a gerundium clause. In a similar manner citation/reported clauses can be in charge of subordinate clause as well. Interpolated clauses and clauses in parenthesis act as subordinate clauses with the connection of judgement although they do not have a structural connection to the clause in which they take part. Clauses which constitute compound clauses may also transform to subordinate clauses with semantic relevancy.

In this study, transformation process of independent clause to subordinate clause is handled. The types of transformation to subordinate clause are put forward by the methods of investigation and comparison. Accordingly; clause transforms to subordinate clause through mood and tense suffixes, gerundium suffixes, conjunctions and judgement dependency. This transformation brings fluency, power of effective and economic usage in language and expression.

Giriş

Dil sisteminde söz dizimsel yapılar, biçim ve anlam bakımından hem içe hem dışa dönük ilişkiler ağına sahiptir. Bir söz dizimsel yapıda birden fazla yargı, tek bir yargı etrafında kullanıcının amacına göre şekillenebilir. Bu şekillenmelerden birisi de müstakil cümlenin yan cümleye dönüştürülerek temel cümleye bağlanmasıdır. Cümlenin tanımına dair araştırmacılar arasında genel olarak biri yapıyı esas alan yüklem merkezli, diğeri anlamı esas alan yargı merkezli olmak üzere iki farklı yaklaşım vardır: “*Yapısalcı yaklaşım cümleyi bitimli bir fiile sahip söz dizisi olarak kabul eder. Cümle yargı eksenli bir yapı olarak görülürken yargının varlığı da fiille ilişkilendirilir. İkinci yaklaşım daha anlam merkezlidir.*” (Kerimoğlu, 2016, s. 192). Birçok araştırmacı cümleyi yargısı üzerinden tanımlamıştır:

“*Olumlu, olumsuz ya da soru olarak tam bir anlam bildiren kelime dizisine cümle dediğini hatırlayalım*” (Göğüş, 1969, s. 89).

“*Kendi kendine yeten bir yargı bir cümle sayılır.*” (Banguoğlu, 2007, s. 522).

“*İki unsur arasındaki olumlu (= sübutî) veya olumsuz (= selbî) ilgiyi –sözü dinliyende (= muhatapta) soruya yer bırakmayacak şekilde tam olarak haber veya dilek (- inşâ) yoluyla ifade eden kelimeler dizisine cümle denir, işte tam fikir veren birleşik sözler, cümlelerdir*” (Bilgegil, 2009, s. 15).

“*Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir*” (Karahana, 2007, s. 9).

“*Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir oluşu, bir kılışı tam olarak bir yargı hâlinde anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir*” (Özkan ve Toker, 2016, s. 12).

“*Bir düşünceyi, duyguyu, durumu ve olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir*” (Aktan, 2016, s. 81).

Bazı araştırmacılar ise yüklemi dolayısıyla söz dizimsel yapıyı esas alarak cümleyi tanımlar:

“*Cümle, bir yüklemle -biri mutlaka özne veya nesne olmak koşuluyla- ona bağlı en az bir tamamlayıcıdan oluşan ve bir kılış, oluş veya durum bildiren sözdizimidir*” (Delice, 2012, s. 39).

“*En az bir yargı bildiren kelime ya da kelime gruplarından oluşan söz dizimsel yapıdır. Özne ve yüklem olmak üzere en az iki temel öge ile yükleme bağlı belirtili nesne, dolaylı tümleş ve zarf tümleşci olmak üzere tamamlayıcı öğelerden oluşur*” (Altun, 2022, s. 9).

Ergin yargıyı cümlenin temel fonksiyonu, yüklemi varlığının şartı olarak görür: “*Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur... Cümlenin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir... Cümlenin varlığı için asgarî şart bir çekimli fiildir*” (2009, s. 398).

“*Bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir yargı hâlinde anlatan kelime grubu. Cümlenin varlığı için asgarî şart bir çekimli fiil veya ek-fiilden oluşan yüklemidir*” (Korkmaz, 2010, s. 54).

“*Bir yükleme bağlı olarak oluşan, bir duyguyu, bir düşünceyi, bir eylemi veya bir isnadı, tam olarak anlatan ve birbirlerine belirli kurallarla bağlanan kelimeler dizisine cümle, denir. Cümle, bir yükleme bağlı olarak oluşur*” (Özmen, 2016, s. 4).

“Bir yargıyı, bir düşünceyi, bir duyguyu vb. ifade etmek üzere çekimli bir fiille veya sonuna cevher fiili getirilen bir isimle kullanılan kelimeler dizisi. Bir çekimli fiil tek başına cümle olabilir” (Topaloğlu, 2019, s. 42).

İster yargı ister yüklem merkezli tanımlansın müstakil cümlelerin yüklemi çekimli, yargısı tam ve bağımsızdır. Bunların bağımlı kullanılmasıyla cümle, yan cümleye dönüşür. Cümlede yargının bağımlı olması anlamsal ilişkilendirmeye, yüklem bağımlı olması birtakım yapısal değişikliklerle gerçekleşir. Araştırmacıların yan cümlelerin mahiyetine dair tanım ve değerlendirmeleri bu bağımlılığı ortaya koymaktadır:

“Özetlemek gerekirse yan cümleler iki cümlelerin birleştirilerek tek bir cümle hâlinde ifade edilmek istenmesi durumunda, cümlelerden birinin diğer cümlelerin içinde yer almak üzere bir fiilimsi veya fiilimsi öbeğine dönüşmesi sonucu ortaya çıkan yapılar olarak tanımlanabilir” (Erdoğan, 2020, s. 198,199).

“Bitmemiş fiil yargıları tek başlarına tam bir yargı ifade etmezler, ancak bir tam yargı öbeği içinde yer aldıktan sonra tam yargı niteliği kazanırlar” (Banguoğlu, 2007, s. 521).

“Bir önermenin içinde yer alan ikinci bir önermeden söz edildiğinde, ikinci önerme yan tümce olarak birinci önermenin içinde bulunur” (Akerson ve Ozil, 2015, s. 52).

“Bileşik cümlelerin kapsadığı eylemin ya da önermenin bildirildiği söz dizilerinden her birine cümlecik denir” (Göğüş, 1969, s. 89).

Birleşik cümlede asıl cümleyle anlam bakımından ilgili olan, ana cümlelerin verdiği kavramı bir şarta, bir sebebe, bir dileğe, bir açıklamaya bağlamak suretiyle onu çeşitli yönlerden tamamlayan ve kuruluşu bir cümle değerinde olup yargı taşıyan cümle. Yan cümlelerin bağlaçlı yan cümle (ki’li), dilekli yan cümle (-sA’lı), şartlı yan cümle (-sA’lı, -mİsA’lı), sorulu yan cümle (-mİ’lı) gibi çeşitli türleri vardır (Korkmaz, 2010, s. 239).

Dilbilgisi bakımından tek başına bir cümle olarak kullanılmayan, ana cümleye bağlı cümle. Türkçede yardımcı cümle dilek-şart kipiyle veya çekimli bir fiilden sonra gelen ki bağlacı ile kurulur. İç içe birleşik cümlelerde yardımcı cümle genellikle ana cümlelerin nesnesi durumundadır (Topaloğlu, 2019, s. 142).

Tanım ve değerlendirmeler göstermektedir ki hem cümle hem yan cümle, biçimsel yönü yüklem, anlamsal yönü yargı merkezli olan dilsel bir sisteme ve ilişkiler ağına sahiptir. Yan cümle de tıpkı tam cümle gibi yapısına, anlamına, yüklem bağımlılığına, yüklem türüne ve öğelerine göre incelemeye tabi tutulabilir. Yan cümleyi müstakil cümleden ayıran temel özellik kullanımındaki yapısal ve / veya anlamsal bağımlılıktır. Bu bağımlılık, cümleye sahip olduğu yargı bildirimini yanı sıra sözcük türü işlevi kazandırmakla ortaya çıkar: “Buradan hareketle yan tümcelerin özne, sıfat, ad, belirteç ve tümleç gibi sözcüklerin yerine kullanılabilen ve temel tümcede bu sözcüklerin taşıyabilecekleri söz dizimsel işlevleri üstlenebilen yapılar olduğu söylenebilir” (Aydın, 2004, s. 33). Akerson ve Ozil de aynı kullanıma işaret eder: “Demek ki, yan tümceler sıfat, ad, belirteç vb. gibi sözcüklerin yerine kullanılabilen ve bir temel tümcede bu sözcüklerin taşıyabilecekleri sözdizimsel işlevleri üstlenen yapılarıdır” (2015, s. 53). Bu şekilde yargıya sözcük işlevi kazandırılması, dil kullanıcılarına en az çaba yasası doğrultusunda kısa, öz ve akıcı bir anlatım zenginliği sunar. Birden fazla cümlelerin tek cümle bünyesinde birleşmiş olması birbiriyle ilgisiz yargıları bağlantılı hâle getirme, gereksiz bilgi ve ifade tekrarlarının önüne geçme imkânı da sağlar. “Türkçenin zengin partisip ve gerundium sistemi Türkçeye en geniş ve karışık ifadeleri sade, müstakil cümleler içinde toplamak imkânını vermektedir” (Ergin, 2009, s. 404). “Hizmetçi, birisinin kapıda beyi beklediğini haber vermişti. Babası, bütün gün akşama kadar peşinden koştuğu yük arabasına dair bir haber geldiği zannıyla koşmuştu” (Ahmet Hamdi Tanpınar). Bu cümlelerdeki yargılar fiilimsi, başka bir ifadeyle yan cümle olmadan anlatılacak olursa aşağı yukarı şöyle bir metin ortaya çıkar: “Birisi kapıda bekliyor. Hizmetçi haber verdi. Babası bütün gün yük arabasının peşinden koştu. Yük

arabasına dair haber geldi. Zann ile koşmuştu". Görüldüğü üzere hem metin bütünlüğü bozulmakta hem de anlatım kuru ve basit olmaktadır.

Yan cümle barındıran cümleler yargı ve söz dizimi açısından derin yapısıyla birlikte oldukça karmaşık bir ilişki ağına sahiptir. "*Buraya elini kolunu sallayarak giremezsin diyerek uyardı.*" cümlesi temel cümle dahil dört cümle (Elini kolunu salladı, buraya girdi, dedi, uyardı.) iç içe geçmesinden oluşmuştur. Öte yandan birbirinden uzak yargılar yan cümle sayesinde mantıksal bir bütünlüğe bürünebilir. "*Çocuklar yemek yedi.*", "*Elektrikler kesildi.*" yargıları "*Çocuklar yemek yerken elektrikler kesildi.*" veya "*Elektrikler kesildiğinde çocuklar yemek yiyordu.*" şeklinde birbiriyle ilişkili hâle getirilmiş olur. Cümlelerin yan cümleye dönüşerek sözcük işlevli kullanılması aynı zamanda dilsel bir yapının kategori değiştirmesidir. Dolayısıyla cümlelerin yan cümleye dönüşmesi bir tür dil bilgiselleşmedir. Böylece birleşik cümlelerde birden fazla cümle bir araya gelerek yan cümle ve temel cümle ilişkisiyle birbirine bağlanır. Bunlar, bazen daha karmaşık ilişkilerle ve biçimlerde söz dizimsel yapılar oluşturur.

Cümlelerin yan cümleye dönüşme süreci genel olarak yüklemde fiil çekimini sağlayan kip ve zaman ile şahıs çekiminin eksiltilmesi ve yüklemde başka biçimbirimlerle ilişkilendirilmesi ya da söz dizimsel herhangi bir değişikliğe gitmeden yargının başka bir yargıya sadece anlam olarak bağımlı hâle getirilmesidir. Bu ilişki ağında yan cümle ihtiyaç duyduğu çekim unsurlarını uyumlu olduğu temel cümleden beslenerek karşılar. Kullanıcının amacı ile dilin imkânları birleşerek bu süreci biçimlendirir. Yapı olarak yan cümleye dönüşme fiilimsi, alıntı, aktarma cümleleri; yargıyı bağımlı kılarak yan cümleye dönüşme sıralı, bağlı, ara cümleler ve açıklama cümleleri şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Kısaca yan cümlelerin oluşumu, yapısal dönüşme ve sadece yargıya dayalı kullanım olmak üzere iki şekilde olmaktadır. Türkiye Türkçesinde cümleyi yargısı üzerinden yan cümle olarak kullanma veya yapısal olarak yan cümleye dönüştürme süreci birçok biçimbirimsel ve söz dizimsel kullanımla gerçekleşmektedir.

Cümlelerin Fiilimsi Cümlesine Dönüşmesi

Cümle isim veya fiillerin işletimiyle doğar. Fiilimsi ekleri de işletim ekleridir. Özellikle sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri işleme elverişlidir. "*Demek ki bütün bu fiil çekim ekleri fiil kök ve gövdelerine işleklik veren işletme ekleridir. Bunlardan şekil ve zaman ekleri ile şahıs ekleri asıl fiil çekim ekleri, partisip ekleri ile gerundium ekleri de sadece işletme ekleridir.*" (Ergin, 2009, s. 143). Cümle, yargısını temel cümle veya başka bir yan cümleye fiilimsi yüklemle bağlayabilir. Fiilimsiler yüklem olarak yargıya isim, sıfat, zarf değeri kazandırır. "*Eylemden türedikleri hâlde ad, sıfat, bağlaç görevlerinde de kullanılan ve yan önerme (yan tümce) kuran çifte görevli sözcüklere eylemsi denir*" (Gencan, 2007, s. 431). Yan cümlelerin hangi fiilimsi ile kurulacağı temel cümledeki göreviyle ilgilidir. Cümlede isimlerin üstleneceği görev özne, nesne, yüklem ise yüklem genellikle isim-fiil, bu görevleri sıfat işleviyle karşılayacaksa sıfat-fiil, zarf ise zarf-fiil veya şart-fiil olur.

Bu noktada, kullanılan fiilimsi ekinin türü de göz önünde bulundurulursa "isim-fiille kurulan yan cümleler", "sıfat-fiille kurulan yan cümleler" ve "zarf-fiille kurulan yan cümleler" ile yine fiilimsi eki olarak ele aldığımız şart işlevli -sA ekinin kullanıldığı "şart-fiille kurulan yan cümleler" olmak üzere dört farklı yan cümle türünden söz edilebilir (Erdoğan, 2020, s. 198, 199).

Cümle ile yan cümlelerin yargı ilişkisinde şahıs, kip, çatı, çokluk, olumluluk / olumsuzluk, öge gibi birçok ortaklık ve uyum söz konusudur.

Fiilimsi cümlesinde müstakil cümleden farklı söz dizimsel herhangi bir değişiklik yoktur, değişen sadece yüklemde çekimdir. Bazı durumlarda bu değişiklik de olmaz. Yan cümle ile temel cümle sadece anlamsal ilişkiyle bağlıdır.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Beşikten Mezara Kadar" şiirinde yüklemi çekimli olan müstakil cümle yoktur. Metnin tamamında yüklem eksiltilmiş olup yargılar cümle hükmünde fiilimsi cümleleriyle anlatılmıştır:

Seni istikbal için önce gelmek cihana
Ve başkasından almak sonra geliş müjdeni
Bir nefes dinlenmeden yıllarca koşmak sana
Aramak her tarafta... Bulmamak asla seni.

Suda, rüzgârda, kuşta senin sedanı duyup
Seni beyaz çiçekli dallar içinde sanmak
Vuslatın rüyasını görmek üzre uyuyup
Hasretin azabına ermek için uyanmak.

Başka bir şekle koymak her gün güzel yüzünü
Boyamak gözlerini bir siyah bir maviye
Tek seni hayal için süzerek batan günü
Gece mahtaba dalmak sen de dalmışsın diye.

Seni anlatmak üzere yazıp her gün bir gazel
Geçirmek ömrü yalnız sana dair eserle
Saçlarını çözerek hulya dizinde, tel tel
Bugün güllerle örmek, yarın menekşelerle.

Tesadüf ümidinin bittiği müthiş anda
Dudağa kanla çizmek yeniden tebessümü
Seni istikbal için artık öbür cihanda
Dosta el sallar gibi davet etmek ölümü (Çamlıbel, 2003, s. 158).

Fiilimsiler, cümle hükmünde yargı ifade eder. Kurdukları yan cümleler yargı açısından eksiklik değil temel cümleye veya başka bir yan cümleye söz dizimsel bağılılık ifade eder. Bu anlamda fiilimsi eklerinin fiili isme dönüştürme işlevinin cümleyi yan cümleye dönüştürmede de işlediği söylenebilir.

İsim-Fiil Cümlesi

İsim-fiiller oluş veya kılış adlarıdır. Şahıs ve zaman anlamları yoktur. Bunların yan cümle kurabilme yetenekleri isim işletme eklerini alabilmeleriyle doğrudan ilgilidir. *-mAk*, iyelik eki ile çekim eklerinin bir kısmını almaz. Bundan dolayı yan cümle kurma yeteneği zayıftır. *-mA* ekli isim-fiiller asıl oluş ve kılış adlarıdır, iyelik ekleri ve bütün isim çekim eklerini alabilir. Dolayısıyla temel cümlelerin bütün unsurlarının yerini alabilir. *-Iş* eki ise daha çok kılış ve tarz adı yapar. İsimleştirme özelliği baskındır. Bu sebeple yan cümle kurma yeteneği en zayıf isim-fiil ekidir.

İsim-fiil cümlesi cümleye temel cümlelerin isim unsuru olarak girer. Cümle, yüklem çekim eksilmesi ve *-mAk* / *-mA* / *-Iş* eki almasıyla yan cümleye dönüşür ve temel cümleyi tamamlar. İsim-fiil cümlesi "Bu yaşta mahkemelere düşmek..." (Sait Faik Abasıyanık) cümlesinde olduğu gibi temel cümleye yüzey yapıda ihtiyaç duymadan da hüküm bildirebilir.

İsim-fiillerle kurulan yan cümleler temel cümlelerin yargı bildiren isim unsurudur. Bunlar, çeşitli öge ilişkileri ve isim işletimiyle temel cümleyi tamamlar.

Kip ve zaman ile şahıs çekimi bakımından cümle kategorisinden eksiltiyle -mA ekiyle kurulmuş yan cümlelerin yüklemi temel cümleye yalın hâl (Dışarı çıkmak istemiyor.), yaklaşma hâli (Dışarı çıkmağa çalıştı.), bulunma hâli (Dışarıda olmakta fayda var.) ve uzaklaşma hâli (Bize dışarı çıkmaktan bahsetti.) ilişkisi ile bağlanır. Böylece isim göreviyle temel cümleyi yargı bildirerek tamamlar. İyelik eki ile bazı diğer çekim eklerini (çokluk eki, aitlik eki) almaya elverişli değildir. “*Bir aralık, büyük bir devlet adamı olmak hevesine düştüm.*” (Memduh Şevket Esenal) cümlesinde olduğu gibi isim tamlamasının tamlayan unsuru olabilir.

Asıl kılış adlarını -mA isim-fiil eki yapar. -mA ekli isim-fiil, iyelik ekleri ve bütün diğer isim çekim eklerini alabilir. Dolayısıyla yüklemi temel cümlelerin bütün unsurlarını taşır. “*Kimsenin yanında küçük düşmeni istemem.*” (R. N. Güntekin) cümlesinde *birinin yanında küçük düşme ve bu durumu istememe* yargıları yan cümle ve temel cümle ilişkisiyle ortak ve yeni bir hükümle bağlanmıştır. Aynı yargılar yer değiştirerek “*İstemediğim kimsenin yanında küçük düşmemendir.*” dizimiyle farklı bir ifadeye bürünebilir. Görüldüğü üzere bu söz dizimsel değiş tokuş yan cümle ile temel cümlelerin müstakil cümle olma açısından eşit yeteneğe sahip olduğunu göstermektedir.

Fiil çekiminden eksiltilmiş cümle, -mA ekiyle yan cümle hem isim göreviyle hem yargı bildiriyle temel cümleyi besler. Yalın (Etkili konuşma dile hâkimiyeti gerektirir.), yaklaşma (Her dediğini yapmaya razıydı.), bulunma (Yardım etmede hepimizden erken davrandı.), uzaklaşma (Bütün bunları anlatmandan amaç nedir?), belirtme (Sizinle gelmeyi çok isterdim.) hâllerinde bulunabilir. Aynı zamanda iyelik çekimine de girebilir. Bu durumda bildirdiği yargı iyelik grubu (Karşılaşmanız tesadüf değildi.) veya tamlama (Burada otobüsün durması ve bu karşılaşmanızın tesadüf olduğu söylenemez.) bünyesinde yer alarak temel cümleye bağlanır.

-İş eki daha çok kılış ve tarz adı yapar. Fiilleri isimleştirme özelliği ön plandadır. Bu sebeple -İş eki yan cümle kurma yeteneği en zayıf isim-fiil ekidir. Şahıs çekimi ile kip ve zamandan arındırılmış yüklem -İş ekiyle temel cümleyi isim işletim ekleri olarak tamamlar. “*Yaşayışı şüpheye düşürmüştü beni.*” Yargı, yalın (Bu bekleyiş çok sürmez.), yaklaşma (Bu bekleyişe değdi.), bulunma (Bu uzun bekleyişte sizin suçunuz yok.), uzaklaşma (Bekleyişten başka çare yoktu.) ve belirtme (Soğukta bekleyişini anlatmıştı.) hâliyle temel cümleye bağlanır. Bu bağlanmaya “*Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.*” cümlesinde olduğu gibi iyelik çekimi de katılabilir. Dolayısıyla yargı, iyelik grubu veya tamlama bünyesinde yer alır. Yan cümle “*Şiire milletçe düşkün oluşumuzun sebeplerini araştırırken kafiye merakımıza takıldım.*” (B. R. Eyuboğlu) cümlesinde isim tamlamasının tamlayan unsuru olarak, “*Başka bir gidişinde Cenova’da dok işçileri grevdeydi.*” (Necati Cumalı) cümlesinde sıfat tamlaması ve iyelik grubu bünyesinde bağlanmıştır.

İsim-fiil cümlesi, kelime grubunun isim unsuru olarak da yargıyı temel cümleye bağlayabilir veya temel cümlelerin yüklemi bünyesinde yer alabilir. Örnek olarak isim-fiil “*Bize düşen, medeniyetin zorlamaları karşısında bir ayıklamayı başarabilmek olmalıdır.*” (İsmet Özel), cümlesinde birleşik fiil grubu, “*Ukalalık yapmamak için bütün gayretine rağmen yine de o düşündüğünü yapmıştı.*” (Sait Faik Abasıyanık), cümlesinde edat grubu, “*Gelmeleri ile gitmeleri bir oldu.*” cümlesinde bağlama grubu bünyesinde yer alır.

Sıfat-Fiil Cümlesi

Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak kullanılan -AcAk, -An, -Ar/-r/-mAz, -AsI, -DIk, -mIş ekleri, fiili zamana bağlı olarak sıfatlaştırır. Bu eklerin bir kısmı kip ve zaman eklerine kaynaklık etmiştir. Bundan dolayı yüklem olan sıfat-fiil, kip ve zaman ifadesi ile şahıs çekimine oldukça elverişlidir. Sıfat-fiil eki olarak -An, -r, -mAz şimdiki / geniş zaman, -DIk görülen geçmiş zaman, -mIş öğrenilen geçmiş zaman, -AcAk gelecek zaman bildirir. Bu yönüyle sıfat-fiil ekleri ile kaynaklık ettikleri kip ve zaman ekleri arasında fark yoktur. Ayrıca sıfat-fiilli

yüklem, çatı, olumluluk / olumsuzluk, çokluk uyumu bakımından da bağımsız cümle yüklemine sahiptir.

Sıfat hükmündeki sıfat-fiiller, “*Gelen, gideni arattı.*” cümlesinde olduğu gibi sıfat tamlamasının isim unsurunun derin yapıda kalması ile zamir işlevinde de kullanılır. Cümleden eksiltilmiş olan yan cümle, tamlama veya kelime grubu bünyesinde isim işletim ekleri aracılığıyla sahip olduğu yargıyı temel cümleye bağlar.

Sıfat-fiil cümleleri, kendi ögelerini niteleyerek temel cümleye bağlanır. Sıfat-fiiller öznesini veya nesnesini niteler, sıfat-fiil sonrasındaki öge aynı zamanda temel cümleye ödünç verilmiş veya onunla ortak kullanılan ögedir (Akerson ve Ozil, 2015, s. 91). Sıfat-fiillerin temel cümleye bağlanması bir ismin bağlanması gibidir, ismin bütün hâllerini alır. Duruma göre sıfat (Söyleyeceğim söz bundan ibarettir.), zamir (Söyleyeceklerim bundan ibarettir.) veya isim işlevinde (Söyleyeceklerimin tamamını dinle.) kullanılır.

-AcAk ekli sıfat-fiil gelecek zaman bildirir. Kurduğu yan cümle söz dizimi bakımından temel cümleden farksızdır. Öyle ki “*Nihayet ben mal sahibi olacağıma göre rahattım.*” (Sait Faik Abasıyanık) cümlesinde olduğu gibi temel cümleye bağlayıcı görevi gören yaklaşma hâliinden çıkarılıp bağımsız kullanılabilir söz dizimsel tamamlanmışlık taşıyabilir. Fiillerin edilgen şekilleriyle kullanımı daha yaygındır. İyelik eki almadan zamir niteliğinde kullanılabilir: “*Yapılacaklar anlatıldı.*”, “*Yapılacakları anlattı.*”

-AcAk mahsusluk (Banguoğlu, 2007, s. 426) ifadesiyle gelecek anlatır. Edilgen kullanım veya edilgenlik anlamı ve anlatımı daha yaygındır: “*Gidilecek gezilecek yerlerden bahsetti.*”, “*Yakacak odunumuz kalmadı.*”

-An ile yapılan sıfat-fiil yüklemi şimdiki/geniş zaman bildirimine sahiptir. Yalın hâlde veya isim işletme ekleri alarak zamir işleviyle temel cümleye bağlanır. “*Erken kalkan, yol alır.*” cümlesinde “*erken kalkma*” ve “*yol alma*” yargıları yan cümle ve temel cümle ilişkisiyle tek cümlede birleştirilmiştir. Burada yan cümlelerin yüklemi yalın hâlde olup zamir işlevlidir.

-Ar/-mAz/-r sıfat-fiil ekli yüklem temel cümlelerin zamanına paralel olarak daha az sınırlanmış şimdiki zaman anlatır. “*Ele avuca sığmaz bir çocuktun.*” cümlesinde de görüldüğü üzere sıfat-fiil, iyelik eki almadan yan cümleye yüklem ve temel cümle unsurlarına sıfat olabilir.

-AsI, -AsIcA sıfat-fiil ekleri gelecek zaman anlatımıyla temel cümlesi olmayan dilek, dua, beddua cümleleri kurar. “*Ayağına mih batasınca!*” (Refik Halit Karay), “*Başını kurt kapasınca!*” (Ahmet Kutsi Tecer) cümleleri bu müstakil kullanımı örneklemektedir. Kurdukları cümle “*Taşın damarını bilir Ermeni ustalar.’ derdi, yeri cennet olası babam.*” (Kemal Tahir), örneğinde olduğu gibi yan cümleye de dönüşebilir.

-DIk sıfat fiili geçmiş ve şimdiki zaman bildirir. Fiilimsi yalın olarak daha çok edilgen ve olumsuz biçimiyle kullanılır. “*Bunları söylediğim doğrudur.*” örneğinde olduğu gibi isim-fiil işlevli yargı da bildirebilir.

-mIş ekli sıfat-fiil yüklemi geçmiş zaman bildirir. Genellikle edilgen ve geçişsiz fiilleri sıfatlaştırır. Bu sıfatlar temel cümlelerin bir unsurunu niteler. “*Alışmış, kudurmuştan beterdir.*” cümlesinde olduğu gibi zamir olarak kullanılabilir. Bazı durumlarda “*Adam yüzünü kapatmış koşuyordu.*”, “*Sana ağuşunu açmış duruyor peygamber.*” (Mehmet Akif Ersoy) örneklerindeki gibi nitelediği isim unsurunun derin yapıda kalmasıyla (yüzünü kapatmış *şekilde*, ağuşunu açmış *şekilde*) kurduğu cümle zarf işlevinde tarz ifade eder.

Sıfat-fiil cümlesi isim işletme eklerini alarak bildirdiği yargıyı temel cümleye bağlar. Bunlardan -DIk, -AcAk, -An ve -Ar/-mAz/-r iyelik çekimine de girer. Bir yandan yan cümle kurarken bir yandan da isim niteliğiyle tamlama ve kelime grubunun kurucu unsuru olur.

“Yıllarca görülmemiş bir dostu kucaklar gibi hemşiresini öptü.” (Peyami Safa) cümlesinde sıfat tamlaması (-mİş ekli yapı), “Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen göreceksin.” (Ruşen Eşref Ünaydın) cümlesinde belirtme hâlinde isim tamlaması, “Göğsüme kuvvetli bir şey abanmış gibi nefesim daralıyor.” (Kerime Nadir) cümlesinde edat grubu, “Gelen gidene her şeyi anlattık.” cümlesinde tekrar grubu bünyesinde içe dönük söz dizimsel ilişkiler kurmuştur.

Zarf-Fiil Cümlesi

Türkiye Türkçesinde -A, -A -A, -AcAğInA, -AcAğIndAn, -All, -ArAk, -AsIyA, -CAsInA, -DI mI, -DI -All, -DIKÇA, -DIğIndA, -DIğIndAn, -DI mAdI, -Ip, -InCA, -ken, -mAdAn, -mAksIzIn, -mAktAnsA, -mAklA, -mAylA, -r -mAz ekleri fiili zarf-fiile dönüştürür. Zarf-fiillerle kurulmuş yan cümleler zarf hükmündedir ve cümlede bir zarfın bütün işleyişlerini taşır. Yan cümle kurma bakımından en kullanışlı fiilimsiler zarf-fiillerdir. Bunlar hem sayı hem amaç ve kullanım çeşitliliği en fazla olan fiilimsilerdir. Zarf-fiil yapısı, yargının temel cümleyle anlamsal ve söz dizimsel ilişkisini düzenler. Bir yanıyla cümle hükmünde yargı bildirirken bir yanıyla da isim olarak işleme girer. “Hülâsa gerundium ekleri de umumî mânâsı ile çekim ekleri yani işletme ekleridir” (Ergin, 2009, s. 143). Zarf-fiil yüklemi isim işletim eklerini almaz; ancak, edat grubunun isim unsuru olduğunda alır. Yan cümle yargı bildirirken yanı sıra temel cümleyi genel olarak aşağıdaki anlam ilişkileriyle tamamlar:

Durum (-A, -A -A, -ArAk, -ken): Durum anlatan zarf-fiiller yan cümlede temel cümlelerin oluşma biçimini anlatır.

“Elimi ağzına götürerek sus işareti yaptım.” (Refik Halit Karay)

Üzüm üzüme baka baka kararır.

“Sen kaldın gide gide / Ben gittim kala kala.” (Özdemir Asaf)

Zaman (-Ip, -InCA, -r -mAz, -DI mI, -All, -DI -All, -DIKÇA, -mAdAn, -DIğIndA, -DI mAdI, -ken): Zarf-fiil barındıran cümlelerde yan cümle ile temel cümle yargıları zaman bakımından öncelik, sonralık, eş zamanlılık, bitim, izleme, tekrar, süreklilik gibi anlam ilişkilerine sahiptir:

“Evimizin kapısından çıkmalı her adımda biraz daha yaşadığımı hissediyorum.” (Yusuf Ziya Ortaç)

“Şemsi sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu.” (Haldun Taner)

“Öküzün biri ölünce tarlasını süremedi.” (Ömer Seyfettin)

“Kapıyı açıp içeri giriyorum.” (Adalet Ağaoğlu)

“Kış başlarken yapraklar döküldü.” (Cahit Uçuk)

“Her görevi ayırım gözetmeden aynı titizlikle yapmak başarının sırrıdır.” (Çetin Altan)

“Bir kere düştün mü ne arayan olur ne soran!” (Burhan Felek)

“Sütler kaymak tutar tutmaz ordayım.” (Bekir Sıtkı Erdoğan)

“Züğürtlükten, telefonumuz kesildi mi ona bir selam yollar açtırdık.” (Yusuf Ziya Ortaç)

Bunlardan -Ip birkaç kullanım çeşitliliği sergiler. “Telefonu tamir ettirip satmıştı.” cümlesinde olduğu gibi temel cümle yüklemiyle kip / zaman, öge ortaklığı üzerinden “ve” bağlacının yerini tutarak ve kip eki işlevinde yargıyı bağlayabilir. “Ne dönüp duruyor havada kuşlar?” (Cahit Sıtkı Tarancı) cümlesindeki gibi deyimleşmiş birleşik fiil kalıbında süreklilik,

“Durup durup ağlıyordu.” cümlesinde olduğu gibi ikileme, “Bizimle gelip ne yapacaksın?” cümlesindeki gibi durum anlatabilir.

Karşılaştırma (-AsIyA, -CAsInA, -mAdAn, -mAkSIZIn, -AcAğInA, -mAktAnsA): Zarf-fiil cümlesi yargısını temel cümleye olumsuzluk, nitelik, aykırılık, denklik, öncelik gibi anlam ilişkileriyle karşılaştırarak bağlar:

“Hatun dilenci vapuru, sokağa çıktı mı kırk kapının tokmağını çalmadan eve dönmez.” (Yusuf Ziya Ortaç)

“Yorgun, donuk beyniyle düşünmeksizin onu beklerdi.” (Halit Ziya Uşaklıgil)

“Efendim, bir adamın adı çıkacağına canı çıksın derler.” (Ahmet Midhat Efendi)

“Ceplerimi habire ve delercesine araştırıyordum.” (Tarık Buğra)

Sebep (-mAkIA, -mAyIA, -AcAğIndAn, -DIğIndAn): Zarf-fiil, temel cümleyle yan cümle arasında sebep sonuç ilişkisi kurar. Bunu sağlayan zarf-fiiller, isim-fiil ve sıfat-fiil eklerinin durum ekleri ve sebep anlatan edatlarla kullanımıyla ortaya çıkmıştır:

“İnsanın vücudu hastalanmakla, saçları ağarmakla ahlakı değişir mi sanıyorsun?” (Reşat Nuri Güntekin)

Bal bal demekle ağız tatlanmaz.

Erken kalkacağından hemen uyudu.

Bu durumlara karşı hazırlıklı olduğumuzdan zorluk çekmedik.

Zarf-fiil ekleri aynı zamanda bağlama işlevine de sahiptir. Bağımsız kullanımlarıyla bağlaç ve edat işlevi gördükleri gibi zaman, durum, miktar, karşılaştırma, şart, sebep, sonuç, amaç gibi çeşitli anlam işlevlerini karşılayan edatlarla (-AlI beri, -AlIdAn beri, IncAyA kadar / dek / değin, -AcAğI zaman, -DIktAn sonra, -mAdAn önce, -DIğI kadar / gibi / için, takdirde, -mAsI hâlinde, -AcAğI kadar vb.) edat grubu bünyesinde de kullanılırlar. Bunların bir kısmı isim-fiil ve sıfat-fiil eklerinin edat ve durum ekleriyle kaynaşması sonucu ortaya çıkmıştır.

Cümleden dönüşmüş zarf-fiil cümlesi de diğer fiilimsi cümleleri gibi temel cümleyle çatı, çokluk, kip / zaman, şahıs, olumluluk / olumsuzluk uyumu içerisinde.

Şart-Fiil Cümlesi

Şart-fiil eki -sA, kurduğu farazi durum anlatan şart cümlesini temel cümleye zarf göreviyle bağlar. Şart-fiil cümlesi + temel cümle ikili yapısı biri olumlu diğeri olumsuz olmak üzere ve yine biri derin yapıda diğeri yüzey yapıda olan iki şart-fiil cümlesi barındırır. Buna bağlı olarak temel cümle de ikili yargı sahibi olur. “Kar yağarsa yollar kapanır.” cümlesi aynı zamanda “Kar yağmazsa yollar kapanmaz.” anlatımına da sahiptir. Burada dört cümleden (Kar yağacak. Yollar kapanacak. Kar yağmayacak. Yollar kapanmayacak.) ikisinin birbirine göre ihtimali yüzey yapıda şart ifadesiyle birleştirilmiştir. Diğer iki ihtimal derin yapıda bırakılmıştır. Müstakil cümlelerin şart-fiil cümlesine dönüştürülmesi, gerçekleşmeleri birbiriyle bağlantılı yargıları birlikte ifade etme imkânı sunar:

“Fatma'nın yemek çantası olmasaydı dün aç kalmıştık.” (Falih Rıfkı Atay)

“Hangi resmime baksam ben değilim.” (Cahit Sıtkı Tarancı)

“Bu parayı şayet sen ben vermezsek veren, başkaları olacak.” (Ercüment Ekrem Talu)

Görüldüğü üzere şart-fiil yüklemi şahıs çekimine ve kip ifadesine sahiptir, ancak isim işletim eklerini almaz. “Olsa ile bulsayı ekmişler, hiç bitmiş.” cümlesindeki gibi kullanımlar isim olup şart-fiil ifade etmez.

“Eğer” ve “şayet” ifadeleri şartı pekiştirir. “Keşke” ifadesi şart-fiil cümlesine temel cümle niteliği kazandırır. Şart-fiil cümlesi “keşke” serisinden ifadelerle kullanıldığında tam bir cümle hâline gelir. Cümlelerin devamına dair duygu ve düşünce “keşke” ile ifadesini bulur. “Beni arasaydın sana yardım ederdim.” cümlesinin “Keşke beni arasaydın.” şeklindeki müstakil cümle kullanımı derin yapıda bağlı olduğu temel cümleyi de içermektedir. Bu kullanım, temel cümleye dair tek ihtimalle sınırlı olmayan, devamı muhataplara bırakılmış daha geniş ve zengin bir anlam alanı açar:

“Keşke vazifesi oralarda olsaydı.” (Falih Rıfki Atay)

“Ah, keşke her gün bayram olsa!” (Ahmet Midhat Efendi)

Yüklemi Çekimli Cümlelerin Yan Cümle Olması

Kip ve zaman ile şahıs çekimine girmiş fiillerin veya ek-fiille çekimlenmiş isimlerin kurduğu müstakil cümleler yan cümle olarak da kullanılabilir. Başka bir cümle bünyesinde isim hükmünde kullanılan bu cümleler, temel cümleye doğrudan veya bir söz dizimsel yapı bünyesinde bağlanır. İsim işletim ekleri alarak, bazen tamlama veya kelime grubu kuruluşuna katılarak hem isim hem yargı işleviyle temel cümleyi tamamlar. “Fakat burada da iki cümlelerin birbirine birleşik cümle, arka arkaya gelen iki ayrı cümleden farklı bir şekilde birbiri ile birleşmiş iki cümleden kurulu tek bir cümle yapar şekilde bağlandıkları açıktır” (Ergin, 2009, s. 407). İç içe birleşik cümle olarak tanımlanan alıntı ve aktarma cümlesi içeren cümleler bu türdendir:

İlk derste, dil bir sistemdirin açıklamasını yapmıştı.

“Hele kalp ağrılarım durdu, diyordum.” (Yahya Kemal Beyatlı)

“Sanıyorum her sokak başını kesmiş devler.” (Necip Fazıl Kısakürek)

“Araya gitti diye içlenme baharına.” (Faruk Nafiz Çamlıbel)

“Dedi, ‘hana sağ indi, ölü çıktı geçende!’” (Faruk Nafiz Çamlıbel)

Birçok araştırmacı tarafından sıfat-fiil eki olarak değerlendirilen aslında çekimli fiillerin dolayısıyla cümlelerin isim olarak kullanımını sağlayan (Karaca, 2019, s. 96) *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiilleriyle birleşik fiil yapan *-AcAk*, *-mİş*, *-r / -Ar / -mAz*, *-DI*, *-mAktA* ve *-yor* ekleri de yan cümle kurar. “Bunlar ortaç değil çekimli fiillerdir” (Göğüş, 1969, s. 115). Bu çekimler, kullanım bakımından isim niteliğinde olup zarf-fiil ve isim işletim eki alabilir, tamlama ve kelime grubu bünyesinde bulunabilirler:

“Ben yaşamıyor gibi, yaşamıyor gibi yaşıyorum.” (Sezai Karakoç)

“Bir gül bahçesine girercesine / Şu kara toprağa girenlerindir.” (Ahmet Kutsi Tecer)

“Uyudun, uyanamadın olacak.” (Cahit Sıtkı Tarancı)

Ki’li birleşik cümleler ve bazı bağlaçlarla (belki, çünkü, gerçi, halbuki, madem / mademki, vakıa) kurulmuş bağlı cümlelerde de müstakil cümleler yan cümleye dönüşmüştür (Doğan, 2020, s. 186). Ergin de “ki”den sonraki cümlelerin yan cümle olarak değerlendirir. “Kendisinden önce gelen unsur asıl unsur olup ki’den sonraki yardımcı cümle onun izahını teşkil eder” (2009, s. 405). “Çiğ yemedim ki karnım ağrısın.” cümlesinde sebep-sonuç ilişkisinin tamamlayıcı cümlesi sonuç anlatan “Karnım ağrısın.” yargısıdır. “Ben şimdi sizin fikrinizi tenkit etmeyeceğim çünkü faydasızdır.” (Ömer Seyfettin) cümlesinde “Faydasızdır.” cümlesi yan cümledir. Benzer şekilde “Beni kimsecikler okşamaz madem / Öp beni alnımdan, sen öp seccadem.” (Necip Fazıl Kısakürek) dizelerinde “Beni kimsecikler okşamaz.” cümlesi yan cümledir.

Sıralanmış cümleler, ara cümleler, parantez içindeki cümleler yapısal bir yan cümle ve temel cümle ilişkisine sahip olmasalar da yan cümle hükmünde yargı barındırabilirler. “*Su uyur, düşman uyumaz*” atasözünde “*Su uyur.*” cümlesi asıl mesajı içeren “*Düşman uyumaz.*” cümlesini pekiştirip kavratmaya yönelik yan cümle işlevindedir. “*Dertliler oturmuş, derdin söyler.*” cümlesinde asıl bildirim dert söyleşmektir. “*Dertliler oturmuş.*” cümlesi bunu destekleyici nitelikte yan cümle hükmündedir.

“*Cihan yıkılsa -emin ol- bu cephe yıkılmaz.*” (Mehmet Akif Ersoy), “*En iyi arkadaşı (Çocuklukları birlikte geçmişti.) geliyordu.*” cümlelerinde kısa çizgi ve parantez içindeki cümleler temel cümleyle yapısal bir bağa sahip değildir, fakat yargılarıyla yan cümle hükmünde tamamlayıcı niteliktedir. Bunlara söz dizimsel olarak yan cümle demek tartışmalı bir durum olsa da anlamsal boyutta bu kullanımlar yan cümle hükmündedirler.

Sonuç

Cümlelerin yapısal ve yargı boyutu olmak üzere iki yönü vardır. Basit olmayan cümlelerde birden fazla cümle hükmünde yargı ve yapı iç içe geçmiş durumdadır. Dili kuru, basit ve cansız anlatımdan kurtaran yargılar arasındaki bu iç içeliktir. Birden fazla cümle yan cümle ve temel cümle ilişkisiyle bir araya gelerek dilde en az çaba yasası gereği özlü ve etkili anlatımı sağlar. Türkiye Türkçesinde cümlelerin yan cümle olarak kullanılması fiilimsi ekleri kullanılarak yapısal dönüştürmeyle sağlanabileceği gibi cümleyi herhangi bir yapısal değişikliğe uğratmadan sadece anlam ilgisiyle de gerçekleştirilebilir.

Fiilimsi ekleri cümleyi yapısal olarak yan cümleye dönüştürür. Fiilimsi cümlesi temel cümleye hem yargı bildirerek hem bir ismin kullanım özelliklerini taşıyarak bağlanır. Bu bağlanma yalın olarak, isim işletim eklerini alarak ya da tamlama veya kelime grubu kurarak gerçekleşir.

Müstakil bir cümle yani yüklemi çekimli bir cümle de fiilimsi cümlesi gibi isim işlevli kullanılabilir. Benzer şekilde cümle içindeki alıntı / aktarma cümleler de yan cümle görevinde olabilir. Ara cümleler ile parantez içindeki cümleler, bünyesinde buldukları cümleye yapısal bir bağla bağlı olmamasına rağmen yargı bağıyla yan cümle işlevi görür. Sıralı cümleyi oluşturan cümleler de anlam ilgisiyle yan cümleye dönüşebilir.

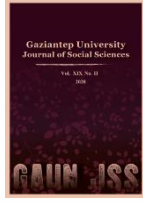
Belki, çünkü, gerçi, halbuki, ki, madem / mademki, vakıa bağlaçlarıyla bağlanmış cümleler arasında yan cümle ve temel cümle ilişkisi vardır. Öte yandan cümle, yapısal ilişki veya sadece yargı bildiriyle isim işlevli yan cümleye dönüşebilir. Yan cümle, isim işletim ekleriyle doğrudan ya da tamlama veya kelime grubu (özellikle edat grubunun isim unsuru olarak) bünyesinde temel cümleye bağlanır. Böylece hem isim olarak hem yargı bildiriyle bağımsız cümle kullanımının ötesinde bir anlatım gücü kazanmış olur.

Cümleden birtakım eksiltme, ekleme, dönüştürme, değiştirmelerle elde edilen yan cümle cümlelerin farklı düzlem ve işlevde kullanımını ifade eder.

Kaynakça

- Aktan, B. (2016). *Türkiye Türkçesinin söz dizimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
 Altun, M. (2022). *Türkçede söz dizimi çözümlemeleri*. Ankara: Pegem Akademi.
 Aydın, İ. (2004). Türkçede yan tümce türleri ve işlevleri. *Dil Dergisi*, S. 126, 29-55.
 Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
 Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
 Çamlıbel, F. N. (2003). *Han duvarları toplu şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
 Delice, H. İ. (2012). Cümle nasıl tanımlanmalıdır. *Turkish Studies*, S. 7/11, 37-40.

- Deny, J. (1921), *Türk dil bilgisi* (Çev. Elöve, A. U. 1941; Uyarlayan Benzer, A. 2012). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Doğan, E. (2020). Türkçe söz diziminin bir sorunu: ki'li cümleler birleşik cümle mi yoksa bağlı cümle midir?. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 24, 2 (2020) 177-188.
- Erdoğan, Ö. (2020). Türkçedeki yan cümlelerde öznenin ifade ediliş biçimleri. *SEFAD*, 43, 195-220.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basın Yayın.
- Erkman Akerson, F., Özil, S. N. Ş. (2015). *Türkçede niteleme sıfat işlevli yan tümceler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Yay.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin söz dizimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaca, H. (2019). Ol- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fillerde ana fiilde yer alan -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -mAktA ve -yor ekleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 89-97.
- Karahan, L. (2007). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kerimoğlu, C. (2016). *Genel dilbilime giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Korkmaz, Z. (2010). *Grammer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, A., Toker, M. vd. (2016). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. Konya: Palet Yayınları.
- Özmen, M. (2016). *Türkçenin sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Yücel, B. (2000). Türkiye Türkçesinde zarf-fiil eklerinin yapı bakımından sınıflandırılması üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (9), 75-114.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Klasik Şiirin Taşradaki Aktüel İzleri: Hasan Şahmaranoğlu'nun *Almıla*'daki Klasik Türk Şiiri Nazım Şekilleriyle Yazılmış Şiirleri

Actual Traces of Classical Poetry in the Countryside: Hasan Şahmaranoğlu's Poems Written in Classical Turkish Poetry Verse Forms in Almıla

Bülent KAYA^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kilis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7970-5059

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Nisan 2024

Kabul tarihi: 8 Ağustos 2024

Anahtar Kelimeler:

Klasik Türk şiiri,

Almıla,

Hasan Şahmaranoğlu,

Gelenek,

Süreklilik.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 3, 2024

Accepted: August 8, 2024

Keywords:

Classical Turkish poetry,

Almıla,

Hasan Şahmaranoğlu,

Tradition,

Continuity

ÖZ

Klasik Türk şiiri geleneği yaygın anlamda yaklaşık altı asır sürmüş, önemli temsilciler yetiştirmiştir. 19. yüzyılda da devam eden şiir geleneğinde şekil, muhteva, vezin vb. noktalarda önceki yüzyıllara nazaran bazı değişiklikler ve yenilikler olmuştur. Bu yüzyıldan sonra klasik şiir geleneği devam etmekle beraber eski yaygınlığını yitirmiş, modern Türk şiirinde, halk şiirinde ve halk belleğinde bünyesindeki kaynaklar, motifler, benzetmeler ve diğer unsurlarla yaşamaya devam etmiştir. Günümüzde kısmi de olsa geleneği devam ettiren, klasik Türk şiiri geleneğinin şekil ve muhteva noktasındaki kalıplarına yer veren şair ve şiirler vardır. Bu bağlamda Kilis gibi tarihi ve kültürel zenginliğe sahip, bağrından birçok sanatkar ve edip yetiştirmiş olan bu şehrin öne çıkan kişiliklerinden Hasan Şahmaranoğlu'nun *Almıla* adlı eserindeki klasik Türk şiiri nazım şekilleriyle yazılmış şiirler incelenecektir. Bahsi geçen eserdeki yedi gazel, bir tazmin ve yedi tahmis, Şahmaranoğlu'nun klasik şiir geleneğine olan temaslarıyla, kendi şiir sanatı ve üslubu dikkate alınarak şiirlerinden örneklerle değerlendirilecektir. Kilis'in yetiştirdiği önemli simalar arasında yaptığı çalışmalar ve ortaya koyduğu eserlerle unutulmaz bir yer edinen Şahmaranoğlu'nun, klasik edebiyat geleneği hususunda birçok şairin çıktığı Kilis'in aktüel bir temsilcisi olarak gelenek doğrultusunda ortaya koyduğu şiirler ölçü, muhteva, edebî sanatlar gibi farklı açılardan ele alınacaktır. Böylelikle Kilis özelinde klasik şiir geleneğinin yaşayan formları şekil ve muhteva açısından ortaya konularak alana küçük de olsa katkı sağlanacaktır.

ABSTRACT

The tradition of classical Turkish poetry has lasted for about six centuries in a widespread sense and has raised important representatives. In the 19th century, there were some changes and innovations in terms of form, content, meter, etc. in the poetry tradition compared to the previous centuries. After this century, although the tradition of classical poetry continued, it lost its former prevalence and continued to live in modern Turkish poetry, folk poetry and folk memory with its sources, motifs, similes and other elements. Today, there are poets and poems that continue the tradition, albeit partially, and include the patterns of the classical Turkish poetry tradition in terms of form and content. In this context, the poems written in classical Turkish poetry verse forms in the work *Almıla* by Hasan Şahmaranoğlu, one of the prominent personalities of this city like Kilis, which has historical and cultural richness and has raised many artists and poets from its bosom, will be analyzed. Seven ghazals, one indemnity and seven tahmis in the aforementioned work will be evaluated with examples from Şahmaranoğlu's poems, taking into account his own poetic art and style, with his contacts with the classical poetry tradition. The poems of Şahmaranoğlu, who has an unforgettable place among the important figures raised by Kilis with his works and works, will be discussed in different aspects such as meter, content, literary arts as an actual representative of Kilis, where many poets came out in the classical literature tradition. In this way, the living forms of the classical poetry tradition in Kilis will be revealed in terms of form and content and a small contribution will be made to the field.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: bulentkaya@kilis.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The tradition of classical Turkish literature is a tradition that reigned for about six centuries and produced many poets. This rich literary tradition produced its last important representatives in the 19th century and gradually began to fade away in the 20th century. However, the influence of classical Turkish poetry continues to live on in modern poets, in different works and in different genres. Although this living tradition has lost its former prevalence and popularity, it still nourishes the poetry of today's poets in terms of motifs, metaphors and many other elements of the tradition. The fact that the traces of the tradition are still alive and that it is an important source in cultural and literary life shows the importance of this tradition in Turkish poetry. The aim of this article is not to present an analysis or summary of these or to discuss the form of Hasan Şahmaranoğlu's poems written in classical Turkish poetry verse forms, but to reveal the appearance of tradition in Şahmaranoğlu's poems by taking into account the important studies mentioned and referring to them from time to time. Apart from the studies on Şahmaranoğlu's literary personality, poetry world and some of his poems, since there is no detailed examination of the poems written in classical Turkish poetry verse forms in his work *Almila*, this study aims to reveal them. The ghazals, restatements and tahmis written in classical Turkish literature verse forms in *Almila* were analyzed by considering Şahmaranoğlu's life, literary personality, works and poetry world. Şahmaranoğlu's poems were evaluated in terms of form, content and linguistic elements. At the point of content, the traditional elements of our classical poetry, mazmuns, motifs, metaphors, etc. The reflections of the elements in Şahmaranoğlu's poems are analyzed. Studies and literature on Şahmaranoğlu have also been utilized, and since there has not been a detailed examination on the subject we mentioned before, it is aimed to contribute to the field with this study. Although Şahmaranoğlu's poems written in syllabic meter in modern style are numerous, the examples given by the poet about classical poetry are also important in terms of determining the extent to which he reflects this tradition in his poems. The examples of classical Turkish poetry analyzed at the end of the study are given separately in the Appendix. Although the tradition of classical Turkish poetry does not exist today with its form and content patterns and classical features, it has partially given examples after the Republic, and has come to the present day by some poets, sometimes undergoing changes in form and sometimes in content. In addition, the reflections of the elements of the classical poetry tradition were not only in well-known poets who wrote poetry in modern style, but the reflections of the tradition continued in provincial cities as well. It is possible to find traces of this tradition in the texture of a city like Kilis, which is located on important routes in history and has raised important names in culture, art and literature. Apart from the poets of classical Turkish literature raised by the city, Hasan Şahmaranoğlu's contact with the tradition of classical poetry is valuable as a living cultural treasure. The historical figures, poets and poets that Kilis has raised in the tradition of classical literature show that the city has the historical and cultural potential at this point. At this point, Şahmaranoğlu's poems should be analyzed and approached with this cultural potential in mind. The poet's poems written in classical Turkish poetry verse forms in his work *Almila* vary in content. The poet, who utilizes the elements of tradition and feeds on tradition, has occasionally included unique expression patterns, similes and elements outside the tradition. In the poet's ghazals and tahmis, the color red and the concepts that evoke this color are widely used. Especially among flowers, the rose is frequently mentioned as an element of simile with its color and connotations. In the tradition of classical poetry, many poets use words such as bâde and wine, which evoke the color red, and elements of beauty related to the beloved such as the red lips and the face with its resemblance to a rose. At this point, it can be thought that the red color in the poems in question is especially preferred as a stylistic feature or personal preference of the poet. The rose motif in ghazals and tahmis is given literally, sometimes as a metaphor, and mostly as an element of simile related to the beloved and the beloved, as it evokes the color red. Where the rose is mentioned, the emphasis on the rose is increased and the rose is reinforced through the art of repetition. In short, the image of the beloved in the poet's mind is very much associated with the rose. The diversity in the use of literary arts in Şahmaranoğlu's poems and especially the frequency of certain literary arts in the poems are remarkable. In the poet's ghazals, restitution and tahmis, literary arts such as open istiâre, istifhâm, closed istiâre, metaphor, allegory, nidâ, tecâhül-i ârif, tecrîd, telmih, tekrar, tenasüp, teşbih-i belîğ, teşbih-i mufassal, teşbih-i tafidili, tawriye, contradiction are used. Among these, the use of the art of repetition in different parts of the verse or couplet and in different functions draws attention. Repetition is an art that provides harmony in the poet's poems and has permeated his poems as a stylistic feature. In terms of the traces of the classical poetry tradition in the provinces, Şahmaranoğlu's poems are noteworthy in terms of being living, vivid traces of the classical poetry tradition, and we believe that our study will be a model for the detection and evaluation of the reflections of the tradition in poets in different cities, albeit with limited examples.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı geleneği yaklaşık altı asır hüküm sürmüş, çok sayıda şair yetiştirmiş bir gelenektir. Bu zengin edebî gelenek, 19. yüzyıla birlikte son önemli temsilcilerini yetiştirerek 20. yüzyıla gelindiğinde yavaş yavaş sönümlenmeye başlamıştır. Fakat klasik Türk şiirinin etkisi modern şairlerde, farklı eserlerde, farklı türlerde yaşamaya devam etmektedir. Bu gelenek her ne kadar eski yaygınlığını ve popüleritesini yitirmiş olsa da, günümüz şairlerinin şiirlerini motif, metafor ve geleneğe dair birçok unsur noktasında beslemektedir. Geleneğin izlerinin hâlen yaşıyor olması, kültür ve edebiyat hayatında önemli bir menba olması, bu geleneğin Türk şiiri içerisindeki önemini göstermektedir.

Tanzimat sonrası dönemde klasik Türk şiiri ile ilgili bağlarını koparan modern Türk şiiri, kaynak olarak Batı'yla Fransız Edebiyatı'nı örnek almıştır. 1960'tan sonra klasik Türk şiiri nazım şekilleri örnek alınmaya başlar (Yılmaz, 2017, s. 61). Bu, bir bakıma eskinin kültür menbaından beslenmedir. Bu dönem şiirlerinde klasik şiir geleneğinin en önemli nazım şekli olan gazel öne çıkar. 1980 sonrası Türk edebiyatında gazel nazım şekli diğer nazım şekillerine nazaran daha fazla tercih edilmiştir. Bu dönem şairleri klasik gazel nazım şekli üzerinde birtakım tasarruflarda bulunmuşlardır. Gazellere kendilerine göre başlık eklemişler, kimi zaman yalnızca gazel başlığıyla yetinmişlerdir. Bazen ise hiç başlık kullanılmamıştır. Şiirlerinde mahlas da çoğunlukla kullanmayan şairler, daha çok kıta ve müstezad andıran şiirler yazmışlardır. 80 sonrası şairler, Divan şiiri geleneğinden muhteva noktasında istifade ederlerken klasik nazım şekilleri üzerinde de kendilerince deneme yapmışlardır. Bu şekillerde şiirlerinde yenilikler denemişlerdir (Çakır, 2016, s. 682). Kaynakların da belirttiği üzere klasik Türk şiiri nazım şekilleri ve şiir geleneğinin muhtevası noktasında modern dönem şairlerinin kendilerince tasarrufları olmuş, gelenekten kendi bakış açılarıncı farklı yönlerden istifade etmişlerdir. Bu hususta geleneğin, şekil ve muhteva unsurlarıyla birebir devamı zaten makul olmayıp ister istemez zamanın koşullarına, edebî zevkine ve anlayışına göre uyarlanmıştır.

Klasik Türk şiiri nazım şekilleriyle alakalı yapılmış önemli çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle Cumhuriyet sonrası dönem ve günümüz şairlerinin şiirlerinde klasik edebiyat unsurlarının kullanımına dair de yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bunun yanında geleneğin farklı edebiyat sahalarındaki müşterek yönlerine dair de başta Cemal Kurnaz'ın (Kurnaz, 1997) çalışması olmak üzere yapılmış ilmî çalışmalar bulunmaktadır. Bu yazının amacı bunların tahlilini ya da özetini sunmak veya Hasan Şahmaranoğlu'nun klasik Türk şiiri nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerinin şekil tartışmasını yapmak olmayıp bahsi geçen önemli çalışmalar da dikkate alınarak yer yer bunlara atıflar yoluyla geleneğin Şahmaranoğlu'nun şiirlerindeki görünümünü ortaya koymaktır. Şahmaranoğlu'nun edebî kişiliği, şiir dünyası ve bazı şiirlerine dair yapılmış çalışmalardan ayrı olarak *Almila* isimli eserindeki klasik Türk şiiri nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerle ilgili detaylı bir inceleme yapılmadığı için bu çalışmayla bunları ortaya koymak hedeflenmiştir.

Almila'da yer alan klasik Türk edebiyatı nazım şekilleriyle yazılmış gazeller, tazmin ve tahmisler, Şahmaranoğlu'nun hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve şiir dünyası dikkate alınarak incelenmiştir. Şahmaranoğlu'nun mevzubahis şiirleri şekil, muhteva ve dilsel unsurlar bakımından değerlendirilmiştir. Muhteva noktasında klasik şiirimizin geleneksel unsurları, mazmunları, motifleri, mecazları vb. unsurların Şahmaranoğlu'nun şiirlerindeki yansımaları ortaya konularak incelenmiştir. Şahmaranoğlu özelinde yapılmış çalışmalardan ve literatürden de istifade edilmiş, öncesinde bahsettiğimiz konuyla ilgili detaylı bir inceleme yapılmadığı için çalışmayla alana katkı sunmak hedeflenmiştir. Şahmaranoğlu'nun modern tarzda hece ölçüsüyle yazdığı şiirler sayıca fazla olmakla birlikte, şairin klasik şiire dair verdiği örnekler de onun bu geleneği ne ölçüde şiirlerine yansıttığının tespiti bakımından önem arz etmektedir. Çalışmanın sonunda incelenen klasik Türk şiiri örnekleri, *Ekler* bölümünde ayrıca verilmiştir.

Bir Kültür Merkezi Olarak Kilis

Osmanlı Devleti döneminde Halep sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Kilis, Anadolu'da kültür ve edebiyat ortamının geliştiği önemli merkezlerden biridir. Kilis'te hatırı sayılır derecede şair ve edebiyatçı yetişmiş¹, nesilden nesile zengin edebiyat birikimi aktarılmıştır. Klasik Türk şiirinden halk şiirine, sözlü kültürden basın yayın faaliyetlerine kadar uzanan geniş bir edebî hayat vardır (Kanter ve Genç, 2023, s. 653). Bu hususta Kilis'in zengin edebî birikimini ortaya koymak amacıyla birçok akademik çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Kilis'teki klasik Türk edebiyatı geleneğiyle ilgili de fazla sayıda çalışma yapılmış, bu çalışmalarla şehirdeki zengin edebî birikim, edebî şahsiyetler ve şairler birçok yönüyle incelenerek ortaya konulmuştur. Konuyla ilgili kendisi de Kilis'li olan Faruk Kadri Timurtaş'ın *Kilis Tarihi* adlı eserinde (Timurtaş, 1932) Kilis'li şairlerin hayatı, edebî kişiliği ve eserlerinden örnekler verilir. Kilis şairleriyle ilgili yapılmış önemli çalışmalardan biri de Seyfettin Başçılar'ın *Kilisli Divan Şiirleri Antolojisi* adlı eseridir (Başçılar, 1998). Eserin ön sözünde Kilisli divan şairlerinin ve şiirlerin özelliklerine değinilir. Ruhi Efendi, Mehmet Sezai Efendi, Abdullah Sermest Efendi, Zihni Baba, Cezzarinoğlu H. Ahmet gibi şairler ve şiirlerinin özellikleri zikredilir (Başçılar, 1998, s. 6). Kilis tarihi, coğrafyası, kültürü, edebiyatı, mimarisi ve sanatıyla ilgili yapılmış önemli ve son çalışmalardan birisi de iki ciltlik *Geçmişten Günümüze Bilge Şehir Kilis* adlı (Yıldırım, 2018) çalışmadır. Eserdeki *Kilis'te Edebî Hayat* bölümünde Kilis'in edebî hayatı, *Klasik Türk Edebiyatı Döneminde Kilis'te Edebiyat*, *Cumhuriyet Sonrasında Kilis'te Edebiyat*, *Kilis'te Yerel Basın ve Edebiyat* başlıklarıyla ele alınmış, konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan söz edilmiştir (Kanter ve Genç, 2018, s. 653-705). Bütün bunların dışında Kilisli divan şairleriyle ilgili de metin neşri ve inceleme çalışmaları yapılmıştır.

Cumhuriyet sonrasında Türk edebiyatı noktasında Kilis'in yetiştirdiği önemli edipler vardır. Hasan Şahmaranoğlu bu isimlerden biridir. Hasan Şahmaranoğlu'nun Kilis kültürüne dair derlemeleri ve şiirleri yer almaktadır. Yerel temsilcilerin yanında Türk kültür ve sanatının milliyetçi çizgideki temsilcileriyle de ilgilenmiştir. Bu husustaki birikimini eserlerine yansıtarak geniş bir resim ortaya koymuştur. Şahmaranoğlu'nun resminde Yahya Kemal Beyatlı, Hüseyin Nihal Atsız, Arif Nihat Asya ve Necip Fazıl Kısakürek'ten izler bulunur. Millî tarih şuuruyla eserlerinde memleket sevgisinden işaretler yer alır (Macit, 2013, s. 441).

Çalışmaya konu olan eser, Hasan Şahmaranoğlu'nun *Almula* isimli eseridir. *Almula*, (Şahmaranoğlu, 2018) Şahmaranoğlu'nun şiir dünyasının anlaşılması ve değerlendirilmesi noktasında önemlidir. Bütüncül olarak bakıldığında *Almula*'daki konu çeşitliliği fazla olmakla birlikte şairin ideolojik çizgisi ve hayata bakışından da kaynaklanan; Türklük, Türk tarihi, Türk kahramanları, Türk tarihindeki sembol yapılar, tarihî şehirler, mekânlar vb. konu ve hususların daha ön planda olduğu görülür. Bu bakımdan şairin şiirlerinde Türk tarihi ve kültürüne dair önemli bir kelime ve kavram dünyasından söz edilebilir: Türk devletleri (Harzemşahlar, Uygurlar, Türk tarihindeki kahramanlar, hükümdarlar (Alper Tunga, Aybars, Mete Han, Tomris Hatun, Mustafa Kemal Atatürk, Fevzi Çakmak, Osmanlı padişahları (Osman Bey, Sultan Murad), kutsal yerler, mekânlar (Ötüken, Tanrı Dağı), Türk kültür ve edebiyatındaki önemli isimler (Dede Korkut, Yunus Emre), eski Türk şairleri (Çuçu), semboller (Bozkurt) vb. *Almula*'daki birçok şiirde şairin Türklük çizgisinin izlerini takip etmek, bunlara dair somut

¹ Kilisli olan bazı şairler şunlardır: Fakrî Dede, Hâkî, Kâ'il, Resim, Rıfkî, Rûhî, Mehmed Emin Vahîd Paşa, Celal Paşa, Lutfullah Hâzım, Hâmî, Abdullah Sermest Efendi.

veriler görmek mümkündür. Örnek olarak Hüseyin Nihal Atsız hakkında yazdığı, *Atsız Bey* başlıklı şiiri, Atsız'ın şahsiyetinde Türklük ve tarihteki Türk kahramanlarının hamasi bir edayla anlatıldığı bir şiidir.

Almila'daki klasik Türk şiiri nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerde Türklerin milli ölçüsü olan hece ölçüsü kullanılmıştır. Modern Türk şiirinde de hece ölçüsüyle gazel söyleme geleneği yaygındır. Klasik kültürde Harput, Urfa, Diyarbakır, Erzurum ve bir ölçüde de Antep ve çevresinde yazılmış divanların sayısı fazladır. 19. yüzyıldan sonra belirli merkezlerde heyecanını kaybeden divan şiiri, taşradaki şehirlerde mahalli renklerle yaşamaya devam etmiştir. Şahmaranoğlu'nun hazırladığı *Cumhuriyet Dönemi Şairler Antolojisi*'nde divan şairlerine yazılan nazireler, tahmisler, tazminler geleneksel kültürün taşra şehrindeki son örnekleri gibidir (Macit, 2013, s. 443). Macit'in de ifade ettiği üzere, Kilis'te yaşayan, yörenin kültürüyle ve edebiyatıyla yoğrulmuş Şahmaranoğlu'nun klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde yazmış olduğu şiirleri, geleneğin etkisinin sınırlı da olsa yaşadığının göstergelerinden biridir. Aynı zamanda bu durum, klasik şiir estetiğinin ve bünyesinde ihtiva ettiği unsurların nostaljik birer unsur olmaktan ziyade eskimeyen ve kalıcı şeyler de içerdiğinin göstergesidir. Şahmaranoğlu'nun bahsi geçen şiirlerinde tabii olarak yaşadığı çağın kelimeleri, kültürüyle kendi dünya görüşünün izleri sinmiş ve yer yer gelenekten ayrılan yönleri olsa da şairin geleneği bildiği ve geleneğe önem verdiği anlaşılmaktadır. Bazı şiirlerindeki gelenekte az rastlanan ya da olmayan motif ve imgelerin geleneksel şiir kalıbına uygun şekilde mezc edilmesi, şairin şiirlerindeki orijinalitesinin de göstergesidir.

Hasan Şahmaranoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği

Hasan Şahmaranoğlu 1935 yılında Kilis'te doğmuştur. Ortaokulu yarıda bırakan Şahmaranoğlu'nu babası meslek sahibi olması için otomobil tamircisinin yanına verir. Okuma yazma uğraşı hayatının her zaman bir parçası olmuştur (Karadoğulları, 2018, s. 56). İstanbul Maltepe'de askerliğini yaparken Hüseyin Nihal Atsız'la tanışan Şahmaranoğlu, askerlikten sonra da İstanbul'da yaşamaya devam eder. İstanbul'da bulunduğu süre boyunca *Ötüken* dergisinin çıkmasında Nihal Atsız'a yardımcı olur. Abdürrahim Karakoç'un bir şiirinin *Ötüken*'de yayımlanmasına vesile olur. İki şair arasında uzun yıllar dostluk devam eder. Atsız'ın ölümünü müteakip *Orkun* dergisinin çıkmasına katkıda bulunur. *Hisar*, *Toprak*, *Töre* gibi dergilerde yazıları yayımlanır (Hüküm, 2018, s. 91). Şairin, *Arabistan Geceleri* ve *Yanbu'da Türk Evleri* isimli şiirleri Arabistan'da kaldığı günlerde yazılmıştır (Hüküm, 2018, s. 90).²

Şahmaranoğlu'nun ilk şiir denemeleri, 1950'den sonra Kilis'te çıkmaya başlayan *Genç Kilis*, *Hududeli*, *Demokrat Kilis* gibi gazetelerde yayımlanır. Farklı gazetelerde, özellikle de *Kilis Kent Gazetesi*'nde, *Bekir Vahid-i Zaman* ve *Aşık Kutlu* mahlaslarıyla taşlamalar yazmıştır. *Kilis Kent Gazetesi*'ndeki Galip Keleş, Korkmaz Kın, Muhlis Salihoğlu, Muhittin Özaktaş ve Şevket Bulut gibi isimlerle olan atışmaları yayımlanmıştır. Aynı gazetede yayımlanan, *Deli* adlı bir de öyküsü bulunur (Hüküm, 2018, s. 91).

Şahmaranoğlu'nun şiirlerinde Yahya Kemal Beyatlı'nın ve Necip Fazıl Kısakürek'in etkileri görülür. *Canbolat Cammü'nde Sabah* isimli şiiri Yahya Kemal'in *Süleymaniye'de Bayram Sabahı*; *Sokaklar* adlı şiiri de Necip Fazıl Kısakürek'in *Kaldırımlar* adlı şiirine nazire gibi olup bu şairlerden etkiler taşımaktadır (Macit, 2013, s.442). *Almila* isimli eserindeki çok

² Güler Hanım ile evlenen Şahmaranoğlu'nun bu evlilikten Nilgün, Gökçekkız, Mehmet Buğra ve Ersegün isimlerinde dört çocuğu olmuştur. Batman TPAO'da çalışan Şahmaranoğlu, emekli olduktan sonra İstanbul'a giderek iki yıl kadar özel bir şirkette makine ustabaşı olarak çalışır. Suudi Arabistan'da da bir dönem çalıştıktan sonra hastalığından dolayı Kilis'e dönerek kendi atölyesini kurar ve burada çalışmaya başlar.

sayıda şiiirden *Son Umut*, *Gülüm Kurumuş*, *Yanbu'da Türk Evleri* gibi şiiirler kendi özgünlüğünü yakaladığı şiiirlerdir (Hüküm, 2018, s. 95). Şiiirlerini *Almula*'da toplayan şairin, daha önce yayımladığı *Korku Duası* (1992) isimli eserindeki iki perdelik manzum piyes de *Almula* kitabında yer alır. *Almula*'nın 2012 ve 2018 yıllarında olmak üzere iki ayrı baskısı yapılmıştır. İkinci baskısında ilk baskıda yer almayan *Adsız Aşk*, *Sıla Hasreti*, *Sitem 1*, *Sitem 2*, *Seveceksin*, *Yavru Ceylan*, *İl Bilge Hatun Sen Varsın*, *İl Bilge Hatun Güler Şahmaran'a*, *Torunum Okan'a* adlı şiiirler yer alır (Hüküm, 2018, s. 93).

Şahmaranoğlu'nun hayata ve sanata bakışını şekillendiren esas unsur, Hüseyin Nihal Atsız'a olan muhabbeti ve sevgisidir. Atsız'ın *Yolların Sonu* adlı kitabındaki şiiirler, Şahmaranoğlu'nun şiiirinin şekilsel yapısını, romanlarındaki düşünceler ve kahramanlar ise içeriğini belirler (Macit, 2013, s. 441). Aşk, gurbet, tabiat sevgisi şiiirlerindeki temel konulardandır. Yalın ve açık bir üslupla gazeller de yazmıştır. Edirneli Nazmî, Abdullah Sermest, Abdullah Ercan, Avni Keçik ve Nihat Ferah'ın gazellerini tahmis etmiştir (Macit, 2013, s. 443). Şairin *Otman Dağı* adlı şiiiri türkü olarak bestelenmiş; *Almula* ve *Yağız Atlı* şiiirleri ise Grup Orhun tarafından bestelenerek seslendirilmiştir. Bütün bunların dışında Şahmaranoğlu'nun biri antoloji olmak üzere çeşitli araştırma ve derleme çalışmaları da bulunmaktadır (Hüküm, 2019).

Türk kültürünü ve tarihini bilinçli bir şekilde eserlerine yansıtan Şahmaranoğlu'nun araştırma, inceleme ve antoloji türünde eserleri bulunmaktadır (Kanter ve Genç, 2018: 682): *Cumhuriyet Dönemi Kilisli Şairler Antolojisi* (1994, 2013), *Kilis Türküleri* (2020), *Kilis'in Ünlüleri* (2003), *Kilisli Kubadoğlu Süleyman Bey* (2004), *Kilisli Büyük Tarihçi Necip Asım Yazıksız* (2013), *Kilis Kuva-yi Milliye Kumandanı Şahin Bey ve Gerçekler* (2013), *Sağırname ve Sağır Kâtip Divanı* (2021).

***Almula*'da Klasik Türk Şiiiri Nazım Şekilleriyle Yazılmış Şiiirler**

Almula'da klasik Türk edebiyatı nazım şekilleriyle yazılmış 7 gazel, 1 tazmin ve 7 tahmis yer alır. Gazel başlıkları, *Gazel-1*, *Gazel-2* ... *Gazel-7* şeklindedir. Özellikle 1980 sonrası Türk şiiirinde gazel nazım şekli ön plandadır. Genellikle bu dönem şiiirlerinde gazelin beyitlerle yazılması ve kafiye örgüsü esas alınırken, kimi şairler gazel başlığını tercih etmiş kimileri ise hiç başlık kullanmamıştır. Ancak gazel başlığını tercih edenler çoğunluktadır. Ayrıca vezinsiz kullanımlar da yaygındır. İstisnalar dışında gazelerde mahlas ve isim kullanılmamıştır (Çakır, 2016, s. 682).

Şahmaranoğlu, gazelerinde Hasan ismini kullanmış, isim gelenekte olduğu üzere gazellerin son beyitlerinin ilk mısralarında zikredilmiştir. Gazeller 14'lü (7+7) hece ölçüsüyle yazılmıştır. Gazelerde aruz vezninin kullanılmaması, yer yer gelenekte yer almayan motif ve benzetmelerle yeni kelimelere yer verilmesi, gazellerin gelenekten ayrılan en önemli taraflarıdır. Bunun yanında gazellerin hepsinde beyit sayısının 5 olması klasik Türk şiiiri geleneğindeki 3, 5, 7 gibi tek sayılı rakamlarla gazel yazma geleneğiyle örtüşür. Aynı zamanda klasik şiiirin başta kaynakları, kelime kadrosu, benzetmeleri ve diğer unsurları olmak üzere bunlara gazelerde sıklıkla yer verilmesi de geleneğe olan sıkı temasın göstergesidir.

Gazeller; kafiye ve redif, dilsel unsurların kullanımı (aliterasyon ve asonanslar), hece ölçüsü ve muhteva noktalarında incelenmiştir.

Gazellerin kafiye şeması aa/xa/xa... şeklinde olup gelenekteki gazel kafiye örgüsüyle aynıdır. *Gazel-1*'de *beklemişim* kelimesi mısra sonlarında redif olarak kullanılmış, ayrıca kafiye unsuru olarak bu kelimedden önce *ce/ca* heceleri verilmiştir. *Gazel-2*, *Gazel-3* ve *Gazel 4*'te de kafiye şeması gazel nazım şekliyle uyumlu olup bu gazelerde redif ve rediften önceki kelimedde kafiye sesleri kullanılmıştır. Aynı şekilde *Gazel-5*, *Gazel-6* ve *Gazel 7*'nin de kafiye şemaları aynıdır. Yalnızca *Gazel-5*'te redif kullanılmamış, diğer bütün gazelerde redif kullanılmıştır.

Redifler bir gazel haricinde (gül) genellikle fiillerden seçilmiştir: Beklemişim, severim, gider, göreyim, kalır.

Gazel-1'de bir beyit haricinde kafiyeyi oluşturan kelimeler zarf görevindedir. Gazel-2, Gazel-4, Gazel-5, Gazel-6 ve Gazel 7'de isim türündedir. Gazel-3'te ise kafiyeyi oluşturan kelimeler fiil türündedir. Eskilerin kafiye anlayışında kafiyeyi oluşturan kelimelerin aynı türden olması önemliydi. Zorunlu durumlar dışında buna dikkat edilirdi (Yüksel, 1963, s. 61). Bu bağlamda Şahmaranoğlu'nun gazellerinde redif dışarıda tutulursa bir beyit haricindeki bütün beyitlerde bu anlayışa dikkat edilmiştir. Böylelikle kafiyeler arasında bir paralelizm ve ahenk sağlanmıştır.

Dilsel Unsurların Kullanımı

Şahmaranoğlu'nun gazellerinin dili açık ve anlaşılır olup çok fazla Arapça ve Farsça kökenli kelime kullanılmamıştır. Kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin çoğunluğu ise günümüz Türkçesinde de kullanımda olan bilindik, Türkçe sözlüklerde de yer alan kelimelerdir: Akıl, âşık, ayıp, bahar, cünun, çehre, dünya, gam, gül, hale, ham, hane, hava, hayat, hayran, hüznün, ıtır, ilham, kadeh, meyhane, nakış, ömür, renk, selam, sevda, sultan, şelale, şeytan, tamam, tane, tarumar, yakut, zapt. Kelime tercihlerinin bu şekilde olması, günümüz okuru açısından şairin şiirlerini daha anlaşılır kılmaktadır.

Bunların dışında kökeni Soğdça olan *kent* kelimesiyle (Tietze, 2016), Fransızca *bluz* ve *pantolon* kelimeleri (Tietze, 2016) gazelerde yer almaktadır. Arkaik bir unsur olarak içeri manasında *içre* kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimenin kullanımı bir bakıma şairin geleneğe göndermesi gibidir. Genel olarak bakıldığında yabancı dillerden girmiş kelimeler kullanılmış olmakla beraber, bunların daha çok Türkçeye yerleşmiş kelimeler olduğu ve şairin öz Türkçe kelime kullanımı noktasında ayrı bir hassasiyet taşıdığı, bazılarını da bilinçli kullandığı söylenebilir. Bu, şairin dünya görüşüyle de ilintili yapmış olduğu tercihlerle ilgili olmalıdır. Şairin dünya görüşü etrafında şekillenen şiir dünyasına ve bazı kelime tercihlerine bakıldığında Türkçe hususunda duyarlılığı olduğu söylenebilir. *Almila*'daki klasik Türk edebiyatı nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerde de görülen bu hassasiyet kısmi de olsa gelenekle bağlantılı bu şiirlere de yansımıştır. *Etraf*, *nehir*, *sır* gibi yaygın ve divan şiirinde de sıkça kullanılmış kelimeler yerine bunların öz Türkçeleri olan *çevre*, *ırmak* ve *giz* (Tietze, 2016) kelimelerinin kullanımı bilinçli bir tercih gibi durmaktadır. Nitekim örnek olarak *çevre* kelimesi ısrarla üç farklı beyitte kullanılmıştır:

Gözlerinle **çevreye** tatlı tatlı bakarsın

O güzel gözlerinin kapağını severim G.2/2

Gül yağmakta **çevreye** bir gül yağmurudur bu,

Gül takmış gözlerine, pembe pembe bakar gül. G.3/2

Bir gül bayramıdır Hasan, **çevre** dolmuş güllerle,

Coşar güller ırmağı, gül bendini yıkar gül. G.3/5

Şahmaranoğlu'nun gazellerinde aliterasyon ve asonanslar da kullanılmıştır. Gazel-1'in ilk ve ikinci beytinde beytinde özellikle n sesleri ben, senin, nice, gündüz, yolunu kelimelerinde tekrar edilmiştir:

Ben **senin** yolunu ki bir **nice** beklemişim

Gündüzü şöyle bırak hep gece beklemişim G.1/1

Bir duygu seli ile donanarak günbegün

Ya yaşmaklı bir sultan ya ece beklemişim G. 1/2

Ancak genel olarak aliterasyon ve asonanslara örnekler olsa da şairlerin bütününde ses uyumlarının fazla olduğu söylenemez. Özellikle bazı söz sanatlarını vurgu ve pekiştirme maksadıyla bilinçli kullanan şairin bazı sesler vasıtasıyla müzikalite yakalamaya çalıştığı, ses, söz ve anlam uyumuna dikkat ettiğini söylemek yerinde olmayacaktır. Bunun yerine şairin şiirlerinde daha çok anlama, kelimeler arasındaki anlamsal bağlantılarla çağrışımlara önem verdiği söylenebilir.

Hece Ölçüsünün Kullanımı

Türkçenin doğal ölçüsü hece ölçüsü (hece vezni)dür. Eskilerin deyimiyle heceler parmakla sayıldığından *vezn-i benân*, *hesâb-ı benân* ve *parmak hesabı* isimleri de verilmiştir. Türkçe’de Arap ve İran edebiyatının etkisinin olmadığı devirlerde Türkler hece ölçüsünü kullanmışlar, bu edebiyatların etkisiyle de aruz ölçüsü de edebiyatımıza girmiştir. Divan şairleri genellikle aruz ölçüsünü kullanırken, halk şairleri hece ölçüsünü tercih etmişlerdir. Bunun yanında Nedim (ö. 1730) gibi hece ölçüsünü kullanan şairler de olmuştur (Dilçin, 1983, s. 39).

Şahmaranoğlu’nun gazellerinde Türklerin millî ölçüsü olan hece ölçüsü kullanılmıştır. *Almila*’daki gazeller iki duraklı ölçülerden (Dilçin, 1983, s. 41) 14’lü (7+7) hece ölçüsüyle yazılmıştır. Yer yer bazı kısımlar *Mefâilün/feilâtün/mefâilün/feilün* ve *Mefülü/Fâilâtü/Mefâilü/Fâilün* kalıbıyla uyum gösterse de genellikle beyit mısraları açısından gazellerin bütününe bakıldığında uyum olmayıp bunlar tesadüfi ya da imâle, zihaf ve med gibi aruz kuralları yoluyla olanlardır. Nitekim Türk edebiyatında modern gazel yazma geleneğinde genellikle hece ölçüsü kullanılmıştır. Bunun yanında serbest tarzda, ölçüsüz yazarlar da olmuştur.

Şahmaranoğlu’nun gazellerinin konusu aşk olup daha çok âşıkâne tarzda yazılmıştır. Yer yer bazı beyitlerde lirik söyleyişler (G. 6/1, G. 6/2) görülür. Gazelerde sevgiliye duyulan hasret (G.1), sevgili yolunda çekilen sıkıntılar (G.1), sevgiliye duyulan aşkın yüceliği, sevgiliye geçirilen zamanın kıymeti gibi konular işlenmiştir. Şairin gazellerinde samimi ve içten bir tarz vardır. Gazellerinde klasik Türk şiiri geleneğinin kalıplaşmış benzetme ve mecaz unsurlarından istifade eden şair, klasik şiirin konu ve kaynaklarına olan vukufunu da ortaya koymuştur. Elbette ki 7 gazel üzerinden böyle bir değerlendirme yapmak her zaman isabetli olmasa da, gazeller incelendiğinde şairin geleneğe dair bilgisi olduğu kısmen de olsa anlaşılabilir, klasik şiir geleneğinin bazı önemli şairlerinden etkilendiği görülmektedir. Şahmaranoğlu’nun Kilisli olan divan şairlerinden etkilenmiş olması daha makuldür. Gelenekteki sevgilinin güzellik unsurlarına temas eden Şahmaranoğlu, gazellerinde gelenekte nadir karşılaşılan ya da yer almayan benzetmeler de kullanmıştır. Gazel-1 ve Gazel-7 haricindeki diğer gazelerde; dudak, ayva tüyleri, güzel ve siyah gözler, siyah saçlar, yürüyüş, ten, diş, yanak gibi sevgiliye ait uzuvları gelenekteki anlatımlara paralel verilmiştir.

Şahmaranoğlu’nun gazellerinde edebî sanatların zenginliği dikkat çeker. Gazelerde açık *istiâre*, *cinas*, *istifham*, *tecâhül-i ârif*, *mecaz-ı mürsel*, *mübalağa*, *nidâ*, *rücû*, *tecrîd*, *telmih*, *tekrir*, *tenasüp*, *teşbih-i belîğ*, *teşhis*, *tevriye* ve *tezat* gibi edebî sanatlar kullanılmıştır.

Şairin şiirlerinde önemli yer tutan kırmızı renk farklı kavramlarla verilir. Aşağıdaki beyitte sevgiliyi temaşa eden şair, onun gözleri ve bakışları ile gül arasında benzerlik ilişkisi

kurarken gülün çağrışımlarından da faydalanır. Sevgilinin bakışlarını *açık istiâre* yoluyla güle benzeten şair, aynı zamanda mübalağa yoluyla da etrafının güllerle kaplandığını anlatır:

Gül yağmakta çevreye bir **gül** yağmurudur bu,

Gül takmış gözlerine, pembe pembe bakar gül G.3/2

Gül renkli dudakların kırmızı rengini nükteli bir şekilde soru yoluyla (istifhâm) veren şair, güle benzeyen dudakların aynı zamanda bir çöl alevi gibi gönlü yaktığını söyler:

Bu gül dudaklar nerden, almış rengini bilmem,

Bir çöl alevi sanki gönülleri yakar gül G.3/3

Gazellerin mahlas beyitlerinde Hasan ismiyle birlikte seslenme ünlemleri kullanılmamış olmakla birlikte beytin bağlamına bakıldığında bu ünlemler olmaksızın şair *nidâ* sanatı yoluyla kendine hitapta bulunur:

Kırmızıya vurgunluk gülde olunca **Hasan**

Gönül sevda yolunda gülün meyhanesidir G.5/5

Eğer **Hasan** böyle gelir geçerse dünya

Bu mutluluk anını zamanında göreyim G.6/5

Tecrîd yoluyla yalnızca kendine seslenmeyen şair, bazı beyitlerinde seslenme ünlemleriyle sevgiliye de hitap eder:

Çıldırır beni şimdi sekerek yürüyüşün,

Durma yürü **ey güzel**, sonra bu ilham gider. G.4/5

Tecrîd sanatı beyitlerde çoğunlukla şairin kendine seslenerek kendini soyutlaması şeklinde yapılmıştır:

Bir güzelsin dünyada görür **Hasan** bes seni

Anlatılmaz o güzel kucağını severim G.2/5

Kimi beyitlerde ise şair, kendi gönlünü soyutlayarak *tecrîd* yapar:

Kırmızıya vurgunluk gülde olunca Hasan

Gönül sevda yolunda gülün meyhanesidir G.5/5

Bu gül dudaklar nerden, almış rengini bilmem,

Bir çöl alevi sanki **gönülleri** yakar gül. G.3/3

Aşağıdaki ilk beyitte *şeytan* ve *Tanrı* kelimeriyle *telmih* yapan şair, sonraki beyitte *Erzurum taşı* ifadesiyle taşın kıymetine gönderme yaparken taşın parlaklığıyla sevgilinin gözünün ışıltısını ilişkilendirmiştir:

Saçlarının düşüşü bembeyaz omuzları

Ya *şeytanın* oyunu ya *Tanrı* cilvesidir G.5/2

Gözlerinde *Erzurum taşının* pırıltısı

Bir ışık demeti ki gecenin halesidir G.5/3

Şahmaranoğlu'nun gazellerinde ön planda olan, şairin üslubuna sinmiş sanatlardan biri de *tekrir* olup bu sanata dair çok fazla örnek vardır. Gazellerdeki *tekrir* kullanımı farklı görünümledir: İsmi beytin farklı yerlerinde birçok defa tekrarı, fiilin mısra sonlarında tekrarı, ikileme şeklinde tekrarlar (zarf görevinde), fiilin farklı eklerle tekrarı, tek mısradaki ismin tekrarı, tek mısradaki bağlaç tekrarı, tek mısradaki sıfat tekrarı. Görüldüğü üzere *tekrir*in şairin beyitlerine yansması çeşitlidir. Bu, şairin sınırlı sayıdaki gazellerinde bu sanata verdiği önemi ve sanatın gücünden istifade etmek istediğinin göstergesidir. Aynı zamanda *tekrir* yoluyla ahenkli bir anlatım sağlanmıştır.

Klasik Türk şiirinde redifi gül olan birçok gazel yazılmıştır. Her dönemde şiirlerde yer alan gül çoğu zaman sevgilinin bir sembolü olarak kullanılmıştır. Birçok şair gazellerinin makta beyitlerinde şiirlerini güle benzetmişlerdir (Erdoğan ve Akgül, 2016, s. 63).

Tekrir sanatı şairin gazellerinde önemli bir işlev görür. Birçok beyitte tekrare pekiştirme ve vurgu amaçlı müracaat edilmiştir. Aşağıdaki örnek beyitte gül kelimesinde açık istiare yapılmış olup ayrıca kelimenin beyitte dört kere tekrar edilmesi kelimenin anlam ve çağrışımına olan vurguyu artırarak beytin ahengine katkı sağlamıştır. Sevgilinin bütünüyle ya da farklı uzuvlarıyla gülü temsil edişi, *tekrir* sanatıyla ön planda tutulmuştur:

Gül yağmakta çevreye bir **gül** yağmurudur bu,

Gül takmış gözlerine, pembe pembe bakar **gül**. G.3/2 (Şahmaranoğlu, 2018, s. 53).

Aynı gazelin bir başka beytinde de gül kelimesinin şair tarafından bilinçli ve çok işlevli tekrarı yapılmıştır. *Tekrir* sanatının şairin şiirlerindeki zengin kullanımlarına en iyi örneklerden biridir. Sekiz kere tekrar edilen gül kelimesi farklı görev ve işlevlerde kullanılmıştır: Belirtisiz isim tamlamasının tamlayan ögesi (*gül* çağlayanı), özne görevinde (*gül* karışır, akar *gül*, takar *gül*), zarf görevinde (*gül gül* olup). İkinci mısradaki gül kelimesinin ilk mısraya nazaran iki kere fazla kullanılmış olması güle olan vurguyu artırmıştır. Beyit gülün adeta tedrici bir artışını yansıtır:

Bir **gül** çağlayanıdır³, **gül** karışır akar **gül**.

Gül ile **gül gül** olup, **gül** göğsüne takar **gül**, G.3/1

Kısaca üçüncü gazelin her beytinin ana unsuru güldür. Gül kavramı etrafında beyitlerde yer yer söz oyunları ve cinas sanatı yoluyla kelimenin farklı anlam ve çağrışımları da ön planda tutulmuştur.

Tekrarı yapılan kelimelerin beyte kattığı anlam ya da bir pekiştirici olarak görevlerine bakıldığında Şahmaranoğlu'nun *tekrir*lerindeki çeşitlilik göze çarpar. Bir beytinde "beklemişim" kelimelerinin matla beytinin ilk ve ikinci mısralarında ben öznesini ve şairin hâletiruhiyesini anlatır şekilde ön planda tutulduğu görülür (G. 1/1). Zarf görevinde kullanılmış ikileme şeklindeki tekrarlar (G.1/1, G. 1/5, G. 2/3, G. 3/2, G.7/2) fiile olan vurgu artırılmıştır. İsim türünde tekrarlar (G. 2/2, G. 3/1, G.3/2, G. 4/6) genellikle tekrarı yapılan isim beyitte vurgulanmak istenen kavramdır. Bazı beyitlerde bir belgisiz sıfat görevinde kullanılarak kelimedeki sonraki kavram pekiştirilerek buna olan vurgu artırılmış, o kavramın tekliği ön plana

³ Hece ölçüsüne ve anlama bakıldığında bu kelime beyitte *çağlayanıdır* şeklinde olmalıdır. Muhtemelen dizgiden kaynaklı, "*çağlayanıdır*" şeklinde yazılmıştır.

çıkarılmıştır (G. 5/1). Bir başka beyitte ya...ya bağlacının tekrarıyla hem *tekrir* hem de *tecahül-i ârif* sanatı yapılmıştır (G. 5/2).

Şairin şiirlerinde klasik Türk şiiri beyitlerinde de sık kullanılan sanatlardan olan *teşbih-i belîğ*'e de bazı beyitlerde yer verilmiştir. Klasik şiir geleneğindeki klişe benzetmeleri de kullanan şair, kimi beyitlerinde özgün benzetmelere yer vermiştir. Gülün renk itibarıyla dudağa (G. 3/3), dudakların yine renk yönünden aleve (G. 5/1), dişlerin şekil ve renk bakımından inciye (G. 5/1) benzetilmesi gibi benzetmeler yanında orijinal teşbihler de kullanılmıştır.

Çevreyi temaşa eyleyen şair, mübalağa yoluyla etrafındaki güllerin çokluğuna değinir. Güllerin çevreyi kuşatması o kadar kesiftir ki güller ırmağı coşarak bendini yıkar, geçer. Gülün çokluğundan hareketle ırmağa teşbihi özgün söyleyişlerden biridir:

Bir gül bayramıdır Hasan, çevre dolmuş güllerle

Coşar **güller ırmağı**, gül bendini yıkar gül G.3/5

Sevgilinin gözlerinin rengi çam balına benzer:

Gözlerinin rengini aldınsa, **çam balından**,

Bakıp da dalmak için, gün döner akşam gider. G. 4/4

Aşağıdaki beyitte ilk mısradaki sevgilinin dudaklarını *teşbih-i belîğ* yoluyla güle benzeten şair, ikinci mısradaki *teşbih-i mufassal* yoluyla (benzeyen: gül, kendisine benzetilen: bir çöl alevi, benzetme yönü: yakar, benzetme edatı: gibi) güle benzeyen dudakları bu sefer de gönülleri yakan bir çöl alevine benzetir. Bir bakıma ikinci mısradaki benzetme ilkinin pekiştireci, anlamsal olarak tamamlayıcısı gibidir:

Bu gül dudaklar nerden, almış rengini bilmem,

Bir çöl alevi sanki gönülleri yakar gül G.3/3

Aşağıdaki örnek beyitte ise şair *teşbih-i maktûb* yoluyla sevgilinin dudağının şekerden daha tatlı olduğunu söyler. Benzeyenle kendisine benzetilenin kıyaslanıp yer değiştirdiği tek örnektir:

Şekerden tatlı senin **dudağını** severim

Ayvacak tüyü bitmiş yanağını severim G.2/1

Teşhis sanatına yer verilen örnek beyitte, insana has çıldırmak vasfı, narçiçeğine yüklenerek kişileştirme yapılmıştır. Sevgilinin dudağını gören nar çiçeği, onun kadar alımlı ve güzel olmadığı için bu durum karşısında çılgına döner:

Bir dudak ki yüzünde, çıldırır **narçiçeği**.

Görse onu ham ervah, billâh pişmez, ham gider. G.4/3

Beytin ikinci mısrasındaki *gül gül* ikilemesi gülmek manası ve gülün kendisini çağırarak anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır:

Ne denir bana söyle, şu güle âşık olsam?

Gül gül diye haykırsam, güller benden bıkar gül. G.3/4

Yaz ve kış arasındaki *tezatı* sembolik olarak kullanan şair, bu kelimelerle esasen ruh dünyasındaki kararsızlıkları ve korkuyu anlatmıştır:

Yaz mevsimi geçerken gelir **kışın** korkusu

Bu korkuyu ömrümün tamamında göreyim G.6/4

Gündüz, aydınlıkta sevgilinin yolunu gözlemek belki geceye göre daha kolaydır. Gece, hüznü, bitmek tükenmek bilmeyen ve geçmeyen zamanı anlatır. Şairin beytinde alında gündüz de gece de birer sembol, birer istiâredir. Gündüz kolaylığın, gece ise zorluğun benzetilendir. İki kavram arasındaki zıtlıklardan da istifade eden şair, edebî bir üslupla beklemenin zorluğunu özellikle de gece kelimesinin çağrışımlarını kullanarak vermiştir:

Ben senin yolunu ki bir nice beklemişim

Gündüzü söyle bırak hep **gece** beklemişim G.1/1

Tahmis Nazım Şekliyle Yazılmış Şiirler

Hasan Şahmaranoğlu'nun *Almila* isimli eserinde, gazellerden hemen sonra 1 tazmin ve 7 tahmis yer alır (Şahmaranoğlu, 2018, s. 58-72). Sırasıyla Kilisli Abdullah Serbest Efendi⁴ (ö. 1882), Abdullah Ercan Bey⁵ (ö. 2011), Avni Keçik Hoca⁶ (ö. 2007), Nihad Ferah⁷ (ö. 2016), Edirneli Nazmi⁸ (ö. 1585/1586?), Muhsin Macit⁹ ve Uğur Elhan¹⁰'ın gazellerine tahmis yazılmıştır. Şahmaranoğlu, tahmislerinde Hasan ismini kullanmıştır. Şairin tahmis yazdığı bazı şairlerle bizzat tanışmış, bazılarının ise şiir tarzlarını kendine yakın bulmuştur.

Gazellerinde olduğu gibi tahmislerinde de klasik Türk edebiyatı geleneği unsurlarından çokça istifade eden şair, tahmis yaptığı gazellerin muhtevasını ve anlam dünyasını dikkate alarak genellikle bunlarla içerik olarak uyumlu mısralar yazmıştır. Yine gazellerde olduğu gibi başta teşbih olmak üzere birçok edebî sanattan istifade edilmiştir. Özellikle âşıkâne tarzda yazılmış tahmislerde klasik şiirimizin istiâre ve mecazlarından sıkça yararlanılmıştır.

Sevgilinin güzellik unsurları (sevgilinin ve sevgilinin yüzünün güle benzetilmesi, dudakların lal taşına, goncaya ve kora benzetilmesi, boyun servi ağacına benzetilmesi, kirpiğin oka benzetilmesi, gamzenin hançere benzetilmesi, saçın dağınık ve perişan olması), sevgili dışındaki benzetmeler/tasavvurlar (canın/gönlün kuşa benzetilmesi, âşığın ayrılıktan yüzünün sararması), klasik şiir geleneğinde çok tesadüf edilmeyen orijinal benzetmeler (aklın tarumar olmuş bağa teşbihi, gönlün yanan ocağa benzetilmesi, ruhun kısrağa benzetilmesi, yüreğin dağa benzetilmesi) deyimler (ciğeri kebab olmak, gam çekmek), klasik şiirde beyitlerde sıkça geçen çiçek adları (gül,yasemin), kalıplaşmış motifler/mazmunlar (gül-bülbül), misk, amber, klasik şiir geleneğinde sevgili için kullanılan istiâreler, nitelemeler (sanem, ruh-ı revân, dil-rübâ), aşk hikâyelerine göndermeler (Kays-Leylâ) vb. kullanılmıştır.

Şahmaranoğlu'nun tahmisini yaptığı gazellerden bazıları dinî-didaktik özellik gösterdiğinden, şair tarafından eklenen mısralar da aynı doğrultuda olmuştur. Avni Keçik Hoca ve Nihad Ferah'ın gazellerine yaptığı tahmisler daha çok zamaneden şikâyet konulu, didaktik üslubun/tarzın kullanıldığı şiir örnekleridir. Yer yer şairin Türkçü bakış açısına dair söyleyişler de görülür. Bunun dışında bazı dinî ve tasavvufi kelime ve kavramlarla kaynağını İslam dininden alan ahlaki öğütlere de yer verilmiştir (nefisle cihat eylemek vb.). Diğer tahmisler aşk, sevgili, ayrılık, hüznün konulu olup daha çok âşıkâne tarzda yazılmıştır.

⁴ 19. Yüzyılda yaşamış klasik Türk edebiyatı şairi, mutasavvıf.

⁵ Şair, eski Çorum senatörü.

⁶ Şair, Türkçe öğretmeni.

⁷ Şair, emekli din görevlisi.

⁸ 16. Yüzyılda yaşamış klasik Türk edebiyatı şairi.

⁹ Şair, Eski Türk edebiyatı profesörü.

¹⁰ Şair, emekli öğretmen.

Tahmislere imla açısından bakıldığında özellikle Farsça yapılı tamlamaların yazımında bazı hatalar vardır. Bu hataların şairin imla bilgisinden veya baskı ya da redaksiyon kaynaklı farklı bir teknik kusur mu olduğu hususuna girmeden konuyla ilgili yalnızca not düşmek istiyoruz. Rûh-i revân, gonçe-fem, bezm-i Cem, misk ü amber, gül-endâm (Devellioğlu, 2016) ifadeleri sırasıyla basılı eserde ruhi-revan, gonçe-i fem, bezmi-cem, misk-i amber, gül endam şekillerinde yazılmıştır. Bunların dışında da bazı yerlerde yazım hataları vardır.

Tahmislerde Şahmaranoğlu'nun kullandığı birçok deyim vardır: Ağzı dili kurumak, bağı yanmak, ciğeri dağlanmak, ciğeri kebab olmak (Aksoy, 1984, s.567), ciğerini yakmak (Aksoy, 1984, s. 567), duman olmak (Aksoy, 1984, s. 613), gam çekmek (Aksoy, 1984, s. 660), hem kel hem fodul, kafese girmek, yere sermek, yüz sürmek, yüzü sararıp solmak, saçına aklar düşmek (Aksoy, 1984). Bunların dışında şairin, yağlı tombul olmak şeklinde kendine özgü bir kullanımı da vardır.

Abdullah Sermest Efendi'nin Divanı'nda, *Sâkî hele kalk bâdeye bak vakt-i seher bu/Sen sâat-i dünyâyı bilin tizce geçer bu* matlalı 8 beyitlik gazelin (Şahin, 1998: 244) 5 beyti (1.beyit, 4.beyit, 5.beyit, 6.beyit, 8.beyit) Şahmaranoğlu tarafından tahmis edilmiştir. Tahmisi yapılan zemin gazelin Latin harfleriyle yayımlanmış beyitleriyle Şahmaranoğlu'nun eserine alınanlar arasında bazı yazım ve imla farklılıkları bulunmaktadır. İlk beytin 2. mısrasındaki *tizce* kelimesi *Almula*'da *ince* şeklinde alınmıştır. 4. beytin ilk mısrasında *pîr-i mugân* olması gereken tamlama Şahmaranoğlu'nun tahmisinde *piri muğan* şeklinde yazılmıştır. Sonraki beyitlerde de bazı yerlerde yayımlanmış şiirlerden farklı yazımlar bulunmaktadır.

Abdullah Sermest Efendi'nin zemin gazelinin vezni *Mefûlü/Mefâilü/Mefâilü/Feûlün* şeklindedir. Zemin gazelin üzerine Şahmaranoğlu tarafından eklenen mısralar 14'lü hece ölçüsündedir. Zemin gazeldeki hece sayısı, uzun ünlüler ve aruz kaideleri dışında düşünüldüğünde, son beytin ikinci mısrası haricindeki diğer mısralar hece sayısı bakımından Şahmaranoğlu'nun ekledikleriyle uyumludur. *Ahvâlîmi sûfilere teftîşe ne hâcet/Sermest yatar mest kakar mest gezer bu* (Şahin, 1998, s.244) beytinin ikinci mısrası 11 heceden oluşur. Mısranın *Mefûlü/Mefâilü/Mefâilü/Feûlün* kalıbına uygunluğu mest kelimelerinde med yapılmasıyla sağlanır.

Abdullah Ercan'ın zemin gazeli 15'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Şahmaranoğlu'nun mısraları da aynı şekilde gazelle uyumlu olup 15'li hece ölçüsündedir. Ercan'ın gazelinde klasik Türk şiiri gelenek unsurlarından, mazmunlarından bolca istifade edilmiştir. Aynı şekilde Şahmaranoğlu'nun gazele eklenen mısralarında da gelenek unsurlarının çokluğu dikkat çeker. Bu tahmiste klasik Türk şiirinin kendine has havası da belirgindir. Başta sevgiliyle ilgili güzellik unsurları olmak üzere, klasik Türk şiiri dünyasının zenginlikleri tahmise yansıtılmıştır: Sevgilinin boyu (rûh-ı revân), sevgilinin dudağı (gonçe-fem), sevgiliyle ilgili kullanılan kalıplaşmış kelime, niteleme ve benzetmeler (dil-rübâ, sanem, gül), klasik aşk hikâyelerine göndermeler (Kays Leylâ vb.) vardır.

Avni Keçik'in zemin gazeli aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Gazelin vezni *Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün* olup mısralar aynı zamanda 15'li hece ölçüsüyle uyumludur. Şahmaranoğlu'nun mısraları ise 14'lü hece ölçüsüdür. Avni Keçik'in gazelinde genel hatlarıyla zamandan şikâyet konusu işlenirken, yer yer didaktik bir üslup tercih edilmiştir. Şahmaranoğlu'nun mısraları da konu bakımından zemin gazelle uyumlu olup yakınma ve şikâyet üslubuyla yazılmış, zaman zaman da hikemî bir üslup kullanılmıştır. Aşağıdaki tahmis bendinde hem Avni Keçik'in hem de Şahmaranoğlu'nun hikemî söyleyişi görülür:

Geri kalma toplumdun, çalış ve öl rızık için

Gam çekme zaman zaman üzme gönül rızk için

Tasa sana gerekmez biraz da gül rızk için

Allah Allah can kuşum ey müsterih ol rızk için

Gülü bağdan sarfi nazar hare iman olmadım (Şahmaranoğlu, 2018, s. 63)

Nihad Ferah'ın Şahmaranoğlu tarafından tahmisi yapılan gazeli *Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün* vezniyle yazılmış olup 15'li hece ölçüsüyle uyumludur. Şahmaranoğlu'nun mısraları ise 14'lü (7 +7) hece ölçüsüyle yazılmıştır. Ferah'ın gazeline, bir Müslüman'da olması gereken bazı ahlaki nitelikler didaktik bir tarzda anlatılırken, şair *ben* unsurunu özellikle ön plana çıkararak bu hususta kendi hayat ve davranışlarını örnek olarak sunmuştur. Hakeza Şahmaranoğlu'nun mısraları, muhteva olarak gazelle uyumlu olup yer yer dinî göndermelerin de olduğu didaktik bir tarzdadır:

Hasan bu dünya fena nefsinle eyle cihad

Kalır ancak dünyada hürmetle anılan ad

Tanrı yüce şükür et sığın affına bihad

Her işinde Hakkı mizan eyledin şükr et Nihad

Hamdüllillah kendi vicdanımda mesul olmadım (Şahmaranoğlu, 2018, s. 66).

Şahmaranoğlu'nun tahmis söylediği şairlerden diğeri de Edirneli Nazmî'dir. Edirneli Nazmî'nin gazeline yazdığı tahmiste diğerlerine göre daha sade ve yalın bir dil kullanmıştır. Bahsi geçen tahmiste ilgili kısa yazısında Mahmut Kaplan, şairin aradan asırlar geçmiş olmasına rağmen Edirneli Nazmî'nin gazeline tahmis yazmasını, şairlerin ruh akrabalığıyla ilişkilendirerek Şahmaranoğlu'nun gelenekle ilgisine ve gelenekten beslenen tarafına vurgu yapmış, tahmisten örnek mısraları kısaca değerlendirmiştir (Kaplan, 2018, s. 75-77). *Gönlüm odla için için yanan ocağa dönmüştür, Aklimi sorma tarumar olan bir bağa dönmüştür, Beklenen gelmez diye sarardım soldum korkudan, Gül dökmüşüm omzuna aldığı şallar üzre, Bir çöl içre düşmüşüm ki kaybolmuştur yolum izim* mısralarını değerlendiren Kaplan, esasen Şahmaranoğlu'nun muhayyilesinin kudretine, mısralarındaki orijinalliğe, özgün söyleyişine ve benzetmelerine dikkat çeker. Kaplan'ın belirttiği üzere Şahmaranoğlu'nun Edirneli Nazmî ile olan ruh akrabalığı kanaatimizce, gelenekle olan irtibatı, ilgisi ve bilgisi yanında, bazı manzumelerinde sade ve yalın Türkçe kullanımına dikkat etmesi ve Şahmaranoğlu'nun da dünya görüşü gereği bu durumu zımnen takdir etmesi ve Edirneli Nazmî'nin bu yönüne gönderme yapmasıyla da alakalıdır. Birçok divan şairi içerisinde Edirneli Nazmî'nin seçilmesi Türkçe noktasındaki duyarlılığıyla da ilgilidir. Nitekim Şahmaranoğlu'nun birçok eserinde ve şiirlerinde bu duyarlılığı gözlemlemek mümkündür.

Tahmislerin içerisinde yaklaşık dört asır önce yaşamış bir divan şairinin şiirlerine tahmis söylenmiş olması kıymetlidir. Bu, şairin Türk edebiyatı noktasındaki hassasiyeti ve duyarlılığıyla da alakalıdır. Günümüzde eski popüleritesini yitiren divan şiiri geleneğinin, modern şairlerce ya da halk şairleri tarafından tahmis yazma ya da gönderme yapılarak anılması önemlidir. Şahmaranoğlu'nun bu hususta Edirneli Nazmî'yi seçmesi, kendi hayat görüşü ile Nazmî'nin Türkçe noktasındaki bakışıyla da ilgilidir. Nazmî'ye yazılan tahmis, bir bakıma Şahmaranoğlu'nun şairi hayırla yad edip kıymetini takdir ettiğini gösterir. Ayrıca tahmiste sade ve yalın bir Türkçe kullanmış olması da Nazmî'ye bir gönderme gibidir.

Muhsin Macit'in, 14'lü (7+7) hece ölçüsüyle yazdığı *Gönlümdeki alevi söndürmek yele düştü/Figân eyledi bülbül güle velvele düştü* matlalı gazeline tahmis eden Şahmaranoğlu'nun mısraları da 14'lü (7+7) hece ölçüsüyle yazılmıştır. Klasik Türk şiirinin kelime kadrosu,

mazmun, mecaz, benzetme ve telmih unsurlarından yararlanan Macit'in gazeline gelenekte olmayan hatta günlük hayatın içindeki yeni söyleyişler ve ifadeler de yer alır: Elini tutma şansı, açtı deli bayrağın vb. (Şahmaranoğlu, 2018, s. 69-70). Şahmaranoğlu'nun Macit'in gazeline yazdığı tahmiste yine gazele paralel olarak gelenek unsurlarına yer verilmiştir. Bunun yanında; ruh kırsığı, uzay çağı, altın saçaklı şal gibi geleneğin dışındaki ifade ve benzetmelere de yer verilmiştir.

Uğur Elhan'ın 15'li (8+7) hece ölçüsüyle yazdığı *Tut ki cânım açmaya gül senin endâmın yeter/Bağrımı odlara yakan sabah akşamın yeter* matlalı gazeline ise 14'lü (7+7) hece ölçüsüyle tahmis yazmıştır.

Tablo 1: Tahmis yapılan gazeller¹¹

	Matla Beyti	Vezin
Abdullah Sermest Efendi	<i>Saki hele kalk, bâdeye bak, vakt-i seher bu Sen saati dünyayı bilin ince geçer bu</i>	Mefûlü/Mefâilü/Mefâilü/Feülün
Abdullah Ercan Bey	<i>Gel ey sanem şarabı doldur ki keder vaktidir Perişan zülfün içre perişanım ver vaktidir</i>	15'li (8+7) hece ölçüsü
Avni Keçik	<i>Meyhane-i dehr içinde hiç şadımın olmadım Her gün ahla geçti ömrüm dosta mihman olmadım</i>	Fâilâtün/ Fâilâtün /Fâilâtün/Fâilün
Nihad Ferah	<i>Halisen Rabbime Abid, gayriye kul olmadım Daima evsatı buldum, kasrı tul olmadım</i>	Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün
Edirneli Nazmî	<i>Başım ahımla dumanlı yüce bir dağa dönmüştür Gözüm yaşımla su dolmuş iki bardağa dönmüştür</i>	Mefâilün/Mefâilün/Mefâilün/Mefâilün
Muhsin Macit	<i>Gönlümdeki alevi söndürmek yele düştü Figân eyledi bülbül güle velvele düştü</i>	14'lü (7+7) hece ölçüsü
Uğur Elhan	<i>Tut ki cânım açmaya gül senin endâmın yeter Bağrımı odlara yakan sabah akşamın yeter</i>	15'li (8+7) hece ölçüsü

Tazmin

Tazmin bir dize ya da beytin başka bir şair tarafından herhangi bir nazım biçimine tamamlanmasına ve bu şekilde yazılan şiire denir. Dize ve beyit bir kaside ve gazel içinde tazmin edilebilir (Dilçin, 1982, s. 276). *Almıla*'da *Meçhul Bir Şairin Bir Beytini Tazmin* başlığıyla verilen 5 beyitten oluşan tazminin (Bkz.: Ekler) kafiyelenişi xa/xa...xa şeklinde olup kıta nazım şekline benzemektedir. 14'lü hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Şahmaranoğlu'nun gazel ve tahmislerinde olduğu gibi tazmininde de klasik Türk şiiri gelenek unsurlarından yararlanılmıştır. Arapça ve Farsça kökenli gelenekte de yaygın

¹¹ Tabloda verilen beyitler *Almıla* eserinde olduğu şekliyle herhangi bir müdahalede ve düzeltmede bulunmadan olduğu şekliyle alınmıştır.

kullanılan dilber, bâde, nûş etmek, ser, servi, sahn-ı çemenzâr, Mecnûn, şeb-i hicrân vb. kelime ve terkipleri kullanan şairin yer yer Türkçe hassasiyetinden kaynaklanması muhtemel olan ve klasik şiir geleneğinde daha çok Arapça ya da Farsçaları ile yer alan bulut (ebr, sehâb), eş olmak, günler, geceler gibi kelimelerle, gel gel etmek gibi Türkçe deyimlere de yer verdiği görülür.

Sonuç

Klasik Türk şiiri geleneği yaygın anlamda bünyesindeki şekil ve muhteva kalıplarıyla ve klasik özellikleriyle günümüzde var olmasa da kısmi olarak Cumhuriyet sonrasında da örnekler vermiş, kimi şairlerce bazen şekil bazen de muhteva değişikliklerine uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca klasik şiir geleneği unsurlarının yansımaları yalnızca modern tarzda şiir yazan, tanınmış şairlerde olmamış, taşra şehirlerde de geleneğin yansımaları sürmüştür. Kilis gibi tarihte önemli güzergâhlar üzerinde bulunan, kültür, sanat ve edebiyat noktasında önemli şahsiyetler yetiştiren şehrin dokusunda bu geleneğin izlerini fazlasıyla bulmak mümkündür. Şehrin yetiştirdiği klasik Türk edebiyatı şairleri dışında, yaşayan bir kültür hazinesi olarak Hasan Şahmaranoğlu'nun da klasik şiir geleneğine olan teması kıymetlidir.

Şahmaranoğlu'nun şiir dünyasının ana iskeletini klasik Türk şiiri geleneği oluşturmaya da klasik Türk şiiri nazım şekilleriyle verdiği örneklerle geleneğe dair unsurların kullanımı, günümüzde geleneğin muasır şairlerin şiirlerindeki yansımalarını görmek bakımından önemlidir. Kilis'in klasik edebiyat geleneği hususunda yetiştirdiği tarihî kişilikler, edipler ve şairler, şehrin bu noktadaki tarihsel ve kültürel potansiyele haiz olduğunu da gösterir. Bu noktada Şahmaranoğlu'nun mevzubahis şiirleri, bu kültürel potansiyel dikkate alınarak incelenmeli, bu gözle yaklaşılmalıdır.

Şairin, *Almıla* adlı eserindeki klasik Türk şiiri nazım şekilleriyle yazdığı şiirleri muhteva olarak çeşitlilik arz eder. Geleneğe dair unsurlardan istifade eden, gelenekten beslenen şair, zaman zaman kendine has ifade kalıpları, benzetmeler ve geleneğin dışındaki öğelere de yer vermiştir. Şairin gazel ve tahmislerinde kırmızı renk ve bu rengi çağrıştıran kavramlara genişçe yer verilir. Özellikle çiçeklerden rengi ve çağrışımlarıyla aynı zamanda bir benzetme unsuru olarak gül, sıkça zikredilir. Klasik şiir geleneğinde birçok şairce kullanılan, yine kırmızı rengi çağrıştıran bâde, şarap gibi kelimelerle sevgiliyle alakalı güzellik unsurlarından kızıl renkteki dudak ve güle benzetilmesiyle yüz gibi unsurlara yer verilmiştir. Bu noktada bir üslup özelliği ya da şairin şahsi tercihi noktasında mevzubahis şiirlerdeki kırmızı rengin özellikle tercih edildiği düşünülebilir. Gazel ve tahmislerdeki gül motifi, kırmızı rengi çağrıştırmaya yönüyle, gerçek anlamıyla, bazen metafor olarak ve çoğunlukla da sevgili ve sevgiliyle alakalı bir benzetme unsuru olarak verilir. Gülün geçtiği yerlerde tekrar sanatı yoluyla da güle olan vurgu artırılmış, gül pekiştirilmiştir. Kısaca, şairin zihnindeki sevgili imajı gülle fazlaca ilişkilendirilmiştir.

Şahmaranoğlu'nun şiirlerinde edebî sanatların kullanımındaki çeşitlilikle özellikle belirli edebî sanatların şiirlerdeki sıklığı dikkat çekicidir. Şairin gazel, tazmin ve tahmislerinde; *açık istiâre*, *istifhâm*, *kapalı istiâre*, *mecâz-ı mürsel*, *mübalağa*, *nidâ*, *tecâhül-i ârif*, *tecrîd*, *telmih*, *tekrir*, *tenasüp*, *teşbih-i belîğ*, *teşbih-i mufassal*, *teşbih-i tafdili*, *tevriye*, *tezat* gibi edebî sanatlar kullanılmıştır. Bunların içerisinde tekrar sanatının çokluğuyla, mısra ya da beytin farklı yerlerinde ve farklı işlevlerde kullanımı dikkat çeker. Tekrar, şairin şiirlerinde ahengi sağlayan, bir üslup özelliği olarak da şiirlerine sirayet etmiş bir sanattır.

Klasik şiir geleneğinin taşradaki izleri noktasında Şahmaranoğlu'nun şiirleri, klasik şiir geleneğinin yaşayan, canlı izleri olması bakımından kayda değer olup yine geleneğin yansımaların farklı şehirlerdeki şairlerde sınırlı örneklerle de olsa tespiti ve değerlendirilmesi hususunda çalışmamızın model olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözü ve deyimler sözlüğü*. 4.baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başçılar, S. (1998). *Kilisli divan şairleri antolojisi*. İstanbul: Kilis Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Çakır, M. (2016). 1980 sonrası Türk şiirinde divan şiiri nazım şekillerinin kullanımına dair. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 653-684.
- Devellioğlu, F. (2016). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 32.baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk şiiri bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdoğan, K., Akgül, S. (2016). Divan şiirinde gül redifli gazeller üzerine bir inceleme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40 (2), 53-65.
- Hüküm, M. (2018). Hasan Şahmaranoğlu'nun şiirleri üzerine bir değerlendirme. Hüküm, M. (Ed.) *Kilis'te bilge bir kalem Hasan Şahmaranoğlu* (s. 89-98). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi KİTAM Yayınları.
- Hüküm, M. (2019). Bekir Vahid-i Zaman/Âşık Kutlu, Hasan Şahmaranoğlu, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim adresi: <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/bekir-vahidi-zaman-asik-kutlu-hasan>.
- Kanter, M. F., Genç, A. (2023). *Kilis'te edebî hayat*. Yıldırım, M.A. (Ed.) *Geçmişten günümüze bilge şehir Kilis* 2. cilt, (s. 654-709). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yayınları.
- Kaplan, M. (2018). *Hasan Şahmaranoğlu'nun bir tahmisi üzerine notlar*. Hüküm, M. (Ed.) *Kilis'te bilge bir kalem Hasan Şahmaranoğlu* (s. 75-77). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Karadoğulları, E. (2018). *Hasan Şahmaranoğlu*, Hüküm, M. (Ed.). *Kilis'te bilge bir kalem Hasan Şahmaranoğlu* (s. 55-60). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi KİTAM Yayınları.
- Kurnaz, C. (1997). *Türküden gazele: Halk ve divan şiirinin müşterekleri üzerine bir deneme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Macit, M. (2013). Hasan Şahmaranoğlu'nun şiirlerine dair. Şener, H. (Ed.) *I. Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu* (s. 441-444). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Şahin, A. (1999). *Kilisli Abdullah Sermest Tazebay Divanı*. Ankara: Uygur Tazebay Yayınları.
- Şahin, A. (1998). *Kilisli Abdullah Sermest (Hâlis) Divanı (Metin-İnceleme)*. YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=0eWk_kdnUOCTr29cmTgmig&no=0eWk_kdnUOCTr29cmTgmig)
- Şahmaranoğlu, H. (2018). *Almila*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*. 1. cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*. 2. cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*. 3. cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1932). *Kilis tarihi*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Yılmaz, F. (2017). Modern Türk şiirinde divan şiiri geleneğinden yararlanma sorunu. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 3 (1), 61-92.
- Yüksel, S. (1963). *Şeyh Gâlip eserlerinin dil ve sanat değeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Ekler**Gazel-1**

Ben senin yolunu ki bir nice beklemişim
Gündüzü söyle birak hep gece beklemişim

Bir duygu seli ile donanarak günbegün
Ya yaşmaklı bir sultan ya ece beklemişim

Sona ermekte ömrüm hep beklemekle geçti
Bir gizdir ki içimde gizlice beklemişim

Bir güzel ki gönlümü tarumar eder aşkla
Aklı havaya salıp delice beklemişim

Kütür kütür göğsümün vurduğu olur Hasan
Kapılmadım cünuna usluca beklemişim (Şahmaranoğlu, 2018, s. 51)

Gazel-2

Şekerden tatlı senin dudağını severim
Ayvacık tüyü bitmiş yanağını severim

Gözlerinle çevreye tatlı tatlı bakarsın
O güzel gözlerinin kapağını severim

Kapkaradır saçların arasına gül korsun
Tel tel tararsın onu tarağını severim

Sekerek yürüyorsun hayran kalıyor bakan
Sekişine bakarak ayağını severim

Bir güzelsin dünyada görür Hasan bes seni
Anlatılmaz o güzel kucağını severim (Şahmaranoğlu, 2018, s. 52)

Gazel-3

Bir gül çağlayandır, gül karışır akar gül.
Gül ile gül gül olup, gül göğsüne takar gül,

Gül yağmakta çevreye bir gül yağmurudur bu,
Gül takmış gözlerine, pembe pembe bakar gül.

Bu gül dudaklar nerden, almış rengini bilmem,
Bir çöl alevi sanki gönülleri yakar gül.

Ne denir bana söyle, şu güle âşık olsam?
Gül gül diye haykırsam, güller benden bıkar gül.

Bir gül bayramıdır Hasan, çevre dolmuş güllerle,
Coşar güller ırmağı, gül bendini yıkar gül. (Şahmaranoğlu, 2018, s. 53)

Gazel-4

Şu güzelin ardından, sanki bir parçam gider.
Gönlüm coşarak ona, yarım değil tam gider.

Aldınsa rengini sen, buğday tanelerinden,
Bu yanık tene benden, binlerce selam gider.

Bir dudak ki yüzünde, çıldırır narçiçeği.
Görse onu ham ervah, billâh pişmez, ham gider.

Gözlerinin rengini aldınsa, çam balından,
Bakıp da dalmak için, gün döner akşam gider.

Çıldırtır beni şimdi sekerek yürüyüşün,
Durma yürü ey güzel, sonra bu ilham gider.

Sor Hasan bu sevgili, hangi kentin güzeli?
Bilmezsem gönlüm yanar gam üstüne gam gider. (Şahmaranoğlu, 2018, s. 54)

Gazel-5

Dudakların zapt olmaz bir alev hanesidir
Dişler yakuta konmuş bir inci tanesidir

Saçlarının düşüşü bembeyaz omuzları
Ya şeytanın oyunu ya Tanrı cilvesidir

Gözlerinde Erzurum taşının pırıltısı
Bir ışık demeti ki gecenin halesidir

Dudaklarından akan billur kadehlerden su
Anlatamadım gitti bir gül şelalesidir

Kırmızıya vurgunluk gülde olunca Hasan
Gönül sevda yolunda gülün meyhanesidir (Şahmaranoğlu, 2018, s. 55)

Gazel-6

Seni bir başka günün akşamında göreyim.
Yeni gelmiş baharın devamında göreyim

Bir hüznün ki gün gelir olursa konuğumuz
Odamin köşesinde makamında göreyim

Oluşur gönlüm içre duygulardan bir nakış
Çehremdeki bu hüznü anlamında göreyim

Yaz mevsimi geçerken gelir kışın korkusu
Bu korkuyu ömrümün tamamında göreyim

Eğer Hasan böylece gelir geçerse dünya
Bu mutluluk anını zamanında göreyim (Şahmaranoğlu, 2018, s. 56)

Gazel-7

Bir güzel geçer burdan gözlerimde iz kalır
"İtur"la dolar çevre tatlı bir geniz kalır

Ayağında pantolon sekerek yürüyüşü
Hop hop oynatır beni sap sarı beniz kalır

Neler gelir aklıma hep düşünür dururum
Açıklamam kimseye aramızda giz kalır

Bir buluz giyer tüliden bembeyaz omuzları

Söylemek ayıp bende kırılmadık diz kalır

Şu hayat geleneği sende biraz kıt Hasan

Bu dünyadan gidersem bu dünya ıssız kalır (Şahmaranoğlu, 2018, s. 57)

Meçhul Bir Şairin Beytini Tazmin

Gel ey cilâ-cû dilber bâdeyi nûş edelim

Geçmesin bu serhoşluk bulut gibi serimden

Servi endam salınır sahn-ı çemenzâr içre

Çağırırsam gel gel etsem bakmaz dâr-ı derimden

Gelse bu asra Mecnûn eş olur bu gedaya

Hane berduş yansa da billah kalkmam yerimden

Saymakla bitmez günler geceler geçti sensiz

Şeb-i hicrân-ı mâtem gitmedi üzerimden

Mümkün değil ol şuh-ı cilâ-cû ile ülfet

Ömrüm gibi süratle geçer reh-güzerimden (Şahmaranoğlu, 2018, s. 58)

Kilisli Şair Abdullah Sermest Efendi'nin Bir Gazelini Tahmis

Bir çiçek yağmurunda beklenen ilkbahar bu

Mevsimler son bulmadan gel içelim karar bu

Gül şerbetidir kanmam ciğerimi yakar bu

Saki hele kalk, badeye bak, vakti seher bu

Sen saati dünyayı bilin ince geçer bu.

Gel güzel bizi bugün kızıl dudakla kandır

Kuruyan gönlümüzü bir kıvılcımla kandır

Sarap içmek vesile gayemiz şimdi candır

Asma kızı mader, atamaz piri muğandır

Peh peh ne güzel validedir, yahşi peder bu.

Sen ayrı dünyadan bakarsan beni görme

Sevmek başka hesap, sevgini öne sürme

Seni sevdimse n'olur beni yerlere serme

*Geç köprübaşından, ne duron altına girme
Dikkatle gözet gör ne hatar içte hatar bu.*

*Işık saçan bahçede çiçekler sana döner
Ey gül yüzlü sevgili, ışıklar sende söner
Bir ülkedeyiz şimdi, şairler seni över
Açma gözün bade ile saki hemen ver
Açılrsa gözün korkum odur yoldan azar bu.*

*Bir hayal aleminde yaşamaktayız hayret
Çağlar geçmekte sonsuz, dünya dönmekte seyret
Ruhu Sermesti çağır Hasan ruhunu şad et
Ahvalimi sofilere teftişe ne hacet
Sermest yatar, mest kağar, mest gezer bu. (Şahmaranoğlu, 2018, s. 59-60)*

Abdullah Ercan Bey'in Bir Gazelini Tahmis

*Gel ey ruhi-revanım bu şeb ki kader vaktidir
Gel ey gonce-i-fem söylenecek eser vaktidir
Gel ey dil-i-rûba bu bezmi-cem hüner vaktidir
Gel ey sanem şarabı doldur ki keder vaktidir
Perişan zülfün içre perişanım ver vaktidir.*

*Yeter be gülüm yeter kaldır şu şarabı kabın
Yıkma Allah aşkına bu aşıkın mihrabını
Duymak istersen eğer gönlünün ıstırabını
Sineyi sazında tel tel gezindir mızrabını
Bir ezeli besteden ses veren teller vaktidir.*

*Kays gelsin Leyla'sının çölüne secde eylesin
Rengi âlâdır ki gör tülüne secde eylesin
Âşıklar saf saf gelüp gülüne secde eylesin
Salın sahn-ı çemende hüsnüne sevda eylesin
Laleler, nergisler, güller ve sümbüller vaktidir.*

*Gel ey serv-i semen endamın saran geysu ile
Şu sahn-ı çemende dolaş hu çeken kumru ile*

Dolsun gam çekme kadehler lebinin lübbü ile
Tiri müjgan tiği gamze hançeri ebru ile
İklimi sultanı aşk üstüne sefer vaktidir.

Hasan yine hublar durur karşında can içre can
 Hatıralar canlanır gözlerinde inci vü mercan
 Bir devri sükûn bir devri hazan başlar heyecan
Diz çöküp rahleyi aşka kitabı hüsnün Ercan
Hafızı sermesti olsun ta be seher vaktidir? (Şahmaranoğlu, 2018, s. 61-62)

Avni Keçik Hoca'nın Bir Gazelini Tahmis

İçtim kor dudaklardan asla duman olmadım
 Kıldım kendime ağır sapla saman olmadım
 Güçlü oldum sözümde özde yaman olmadım
Meyhane-i dehr içinde hiç şadıman olmadım
Her gün ahla geçti ömrüm dosta mihman olmadım.

Gözlerim çok şey gördü çok işlere ağladı
 Aşk ateşi kalbimi, ciğerimi dağladı
 Can kuşumu yâd eller sıkı sıkı bağladı
Hasretimle aşk-ı terim çağladı ah çağladı
Nence çektim derd-ü mihnet kim peşiman olmadım.

Geri kalma toplumdan, çalış ve öl rızk için
 Gam çekme zaman zaman üzme gönül rızk için
 Tasa sana gerekmez biraz da gül rızk için
Allah Allah can kuşum ey müsterih ol rızk için
Gülü bağdan sarfı nazar hare iyman olmadım.

Nale gördüm neyimi dinleyen her zerrede
 Kollar açıp dönerken inleyen her zerrede
 Kulaklarda top gibi çınlayan her zerrede
Yâd-ı hâyâl içre döndüm inleyen her zerrede
Döndü döndüm çark-ı devrân dilde peyman olmadım.

Ey Hasan bu dert üzre daha neler söyleyim

Bir dert ki dermanı yok derde derman eyleyim
Gel arkadaş gidelim ben her zaman böyleyim
Avniya sen dağı dağdan tüttün ama neyleyim
Hayli demdir ahu vahtan derde derman olmadım. (Şahmaranoğlu, 2018, s. 63-64)

Nihad Ferah'ın Bir Gazelini Tahmis

Her ise doğru baktım gayrı makul olamadım
Kel oldum inat oldum amma fodul olmadım
Birçok kişiye inat, yağlı tombul olmadım
Halisen Rabbime abid, gayriye kul olmadım
Daima evsatı buldum, kasırı tul olmadım.

Türk olan, İslam olan kimseye kurmam tuzak,
Her rızka kefil olan Rabbil Âlemin Rezzak
Yiğit olan, mert olan kimseyi etmez mezzak
Hayra hasr etim hayatım, fitneden kaldım uzak
Adli insanla tanıştım, şerde makbul olmadım.

Hakkı adil olarak hak veririm her sese
Hakkı Haktan bilirim kalbimde yok vesvese
Hür doğdum, hür ölürüm asla girmem kafese
Hakkı ila uğruna düştüm beş-on kez mahpese
Mürtekip eyyam perest nezdinde mechul olmadım.

Bir âlemi temaşa doyamadım seyrine
Hürmetim var Tanrı'nın camisine, deyrine
Dayanmışsa haksızın kör bıçağı böğrüne
Her fakire eş ve yar oldum devamla hayrına
Müptezel melun sıffatla asla mepzul olmadım.

Hasan bu dünya fena nefsinle eyle cihad
Kalır ancak dünyada hürmetle anılan ad
Tanrı yüce şükür et sığın affına bihad
Her işinde Hakkı mizan eyledin şükr et Nihad
Hamdüllillah kendi vicdanımda mesul olmadım. (Şahmaranoğlu, 2018, s. 65-66)

Edirneli Nazmî'nin Bir Gazelini Tahmis

Gönlüm odla için için yanan ocağa dönmüştür.
 Aklımı sorma tarumar olan bir bağa dönmüştür.
 Ruhumsa içinde cinler dolaşan konağa dönmüştür.
Başım ahımla dumanlı yüce bir dağa dönmüştür.
Gözüm yaşımla su dolmuş iki bardağa dönmüştür.

Nice düşmüşüm bu yollara sevgiliye saygıdan
 Gözlerim kan çanağı oldu gece ve gündüz uykudan
 Beklenen gelmez diye sarardım soldum korkudan.
Kara su olup akardı yaşım her çağ kaygıdan
Bu çağ üş kan gelir olup kızıl ırmağa dönmüştür.

Yolcuyum o sevgili için tutundum kolları üzre
 Gül dökmüşüm omzuna aldığı şalları üzre
 Gülistanda salınırken çiğ düşer gülleri üzre
Benim bu varlığım kim var o yârin yolları üzre
Ayaklar tozuna düşüp kara toprağa dönmüştür.

Ayrılık odu yaktı beni sarardı soldu yüzüm
 Düşe kalka yâre gittim kırıldı ah kolum dizim
 Bir çöl içre düşmüşüm ki kaybolmuş yolum izim
O servin gül yüzü ayrıldığından bu benim benzim
Kışın şol sararıp solmuş olan yaprağa dönmüştür.

Bre Hasan bu nasıl şehir ki donanmış güllerle
 Gezinir sokakta kızlar yüzünde pembe tüllerle
 Alkış tutalım onlara gelin yükselen ellerle
Be Nazmi şehrimiz şol huriye benzer güzellerle
Güzellik birle huriler dolu uçmağa dönmüştür. (Şahmaranoğlu, 2018, s. 67-68)

Muhsin Macit Bey'in Gurbet Gazelini Tahmis

Diyar-ı gurbet çekti yolum şimâle düştü
 Hicranla yandı bağrım yandı melale düştü
 Bedr-i tam bekler iken döndü hilale düştü
Gönlümdeki alevi söndürmek yele düştü

Figân eyledi bülbül güle velvele düştü

Gökten yıldızlar yağdı yüreğimin dağına
Doludizgin giderken bindik ruh kırsrağına
Yıldızları sayarak geldim uzay çağına
Ülker yıldızı gökte öykündü turnağına
Hicabından yüzüne ayın bir hâle düştü.

Bülbüller gülistanda feryat ettiler hale
Bir gül endam büründü altın saçaklı şale
Çiçekleri topladı bir saçları seyyale
Lale nergis yasemin çıktılar istikbâle
Elini tutma şansı sadece güle düştü.

Figân edip bülbüller gömülünce göğsüne
Misk-i amber gül ile sürülünce göğsüne
Bakmak gerek düğmeler sökülünce göğsüne
Saçların tel tel olup dökülünce göğsüne
Açtı deli bayrağın bu gönül dile düştü.

Gönül kuşum takıldı pençesine şahinin
Gurbet içinde idi söylediği kâhinin
Bahr-i gurbette ne ki esamisi mahinin
Ülkesi yağma oldu gönül padişahının
Görelî fettan gözün tanımaz hale düştü.

Ciğerim kebab olup parça parça yandıkça
Şarab-ı aşka düşüp lal-i lebe kandıkça
Ey Hasan bu dünyayı ebet müddet sandıkca
Muhsin dâr-ı gurbette adını her andıkça
Gözyaşı revân oldu sanırsın sel düştü. (Şahmaranoğlu, 2018, s. 69-70)

Uğur Elhan Hoca'nın Yeter Redifli Gazeline Tahmis

Ey sevgili gel gitme gonca-i femin yeter
Yüzümü sürmek için bastığın zemin yeter
Çiçeklerle uğraşma sana yasemin yeter

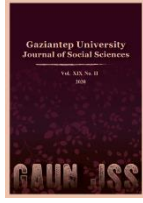
*Tut ki cânım açmaya gül senin endâmın yeter
Bağrımı odlara yakan sabah akşamın yeter*

Pazarlarda satıldım ben nasıl peyleyeyim
Ağzım dilim kurudu neleri söyleyeyim
Tellal eline düştüm kimlere ne diyeyim
*Sermayemi sele verdim kârını ben neyleyim
İçme dersin tâkatimden düşmeye cânın yeter*

Devri devran dönerken görmez oldu gözlerim
Gençliğimi ah çeker zaman zaman özlerim
İhtiyar oldum artık beni çekmez dizlerim
*Zaman olur her biri bir pula değmez sözlerim
Beni lâl etmeye kalkan ayrılık gamın yeter*

Saçıma aklar düştü gözlerime yaş dolar
Her geçen bana güler binbir beddua salar
Gece gündüz uyumam gözlerim birden dolar
*Karakışta zemheride fırtınası saz çalar
Her fasılda tambur ile ud ile nâmin yeter*

Behey Hasan sus artık çevrenden oflar gelir
Bu şehrin güzelleri tertemiz saflar gelir
Raks ederek coşarak bezme taraflar gelir
*Bir o yandan bir bu yandan üstüne laflar gelir
Elhani'yâ sazı kırdın âh-ı encâmın yeter* (Şahmaranoğlu, 2018, s. 71-72)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Şiirde Tip Ayrımı: “Sühâ ve Pervin”

Type Distinction in Poetry: “Sühâ ve Pervin”

Birsel SAĞIROĞLU^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Osmaniye / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6428-7686

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Ocak 2024

Kabul tarihi: 24 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

“Sühâ ve Pervin”,

Carl Gustav Jung,

Tip,

İçe dönüklük,

Dışa dönüklük.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 13, 2024

Accepted: June 24, 2024

Keywords:

“Sühâ ve Pervin”,

Carl Gustav Jung,

Types,

Introversion,

Extroversion.

ÖZ

Bu çalışmada, Tevfik Fikret'in 1897'de kaleme aldığı “Sühâ ve Pervin” şiiri, Carl Gustav Jung'un bireysel mizaçları dikkate alarak sınıflandırdığı ve iki temel sınıflandırmada ele aldığı “tip ayrımı”ndan yola çıkılarak çözümlenmiştir. Jung'a göre insan psikolojisinde iki tip ve belli yönde edimde bulunmasına/tepki vermesine neden olan “tutum”lar vardır. Bunlardan ilki, kendine dolayısıyla iç “ben”ine diğeri ise “nesne”ye yönelir. Birinin veya diğerinin üstünlüğü tipi belirler ve saf bir tip mümkün değildir. Bununla birlikte her tip, bilincin (birincil işlev) ya da bilinçdışının (ikincil işlev) baskın konumu nedeniyle düşünmeye ya da hissetmeye yönelik farklı tutumlar geliştirebilir. Bunlar aynı zamanda arkaik izler taşıyarak Doğulu-Batılı imgeleri görünür kılar ve iç dengeyi sağlamak için tek tarafılığı telafi etmeye çabalar. “Sühâ ve Pervin”, Jung'un tip sınıflandırılmasını destekleyecek çok sayıda malzeme içerir. Bu çalışmanın amacı, Jungcu bağlamda şiiri iki tip üzerinden anlamlandırmak ve “ben-kendilik”, “birincil-ikincil işlev”, “zıddına dönüşme”, “Doğulu-Batılı imge” kavramları aracılığıyla şiire özgün bir bakış açısı kazandırabilmektir. Şiirde, Sühâ iç dünyasına yönelirken Pervin “nesne/ler”e yönelerek kendinden uzaklaşır. Dolayısıyla ilkinde özne, diğerinde nesne değerlidir. Beri yandan Sühâ, kamusal alanı yorumlarken “Doğulu” bir tavır sergiler. İçe bakış, bunun sonucunda açığa çıkan tefekkür ve çocuksu hâl bu tavırda belirgindir. Pervin ise kendi “ben”ine dolayısıyla bilincine yaslanır, kamusal alandan ve onun nesnellüğünden güç alır ve kolektif imgeden ayrılır. Pervin'in rasyonelliğe yakın hâlleri “Batılı” tavrı görünür kılar. Bununla birlikte iki figür iç dengeyi sağlayacak zıddına dönüşme (enantiodromia) fikrinden bütünüyle uzaklaşarak sabit bir mizaçta donar/kımlıtsızlaşır.

ABSTRACT

In this study, Tevfik Fikret's poem "Sühâ ve Pervin", written in 1897, is analyzed based on the "type problem" that Carl Gustav Jung problematized by taking into account individual temperaments and dealt with in two basic classifications. According to Jung, there are two types of "attitudes" in human psychology, especially "introverted" and "extroverted", that cause them to act/react in a certain direction. The first of these is directed more towards itself, thus towards the inner "I", and the other towards the "object". The superiority of one or the other determines the type, and a pure type is not possible. However, each type may develop different attitudes towards thinking or feeling due to the dominant position of the conscious (primary function) or unconscious (secondary function). At the same time, they make Eastern-Western images visible by carrying archaic traces and try to compensate for one-sidedness in order to provide inner balance. "Sühâ ve Pervin" contains a great deal of material to support Jung's type classification. The aim of this study is to give meaning to poetry in the Jungian context through two types and to give a unique perspective to poetry through the concepts of "ego-self", "primary-secondary function", "transformation into its opposite", "Eastern-Western image". In poetry, While Sühâ turns to her inner world, Pervin's movement towards "object/s" determines her "I" and distances her from herself. Therefore, in the former, the subject is valuable, in the other, the object. On the otherhand, Sühâ exhibits an "Oriental" attitude while interpreting the public space based on her "self". Introspection and the resulting contemplation and hild like state are evident in this attitude. Pervin, on the other hand, leans on her own "I", hence her consciousness, and takes strength from the public sphere and its objectivity and separates from the collective image. Pervin's close to rationality makes the "Western" attitude visible. However, the two figures are completely far from the idea of transformation into the opposite (enantiodromia) that will provide inner balance.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, Tevfik Fikret's poem "Sühâve Pervin", written in 1897, was analyzed based on the "type distinction" that Carl Gustav Jung problematized by taking individual temperaments into consideration and discussed in two basic classifications. According to Jung, there are two types of "attitudes" in human psychology that cause people to act/react in a certain direction. The first of these is directed towards itself, hence its inner "I", and the other one is directed towards the "object". The predominance of one or the other determines the type, and a pure type is not possible. However, each type may develop different attitudes towards thinking or feeling due to the dominant position of consciousness (primary function) or unconscious (secondary function). These also carry archaic traces, making Eastern-Western images visible and trying to compensate for one-sidedness in order to maintain internal balance.

Accordingly, what distinguishes Sühâ and Pervin from each other is the way they perceive the world and the resulting differences in attitude. Sühâ, who focuses on his inner world, represents the introvert, while Pervin, who prioritizes her relationship with the outside world, represents the extrovert. While the first one withdraws into his inner world and gets lost among those around him, the second one gets stuck in his social role. Sühâ is closer to the "secondary function" because he acts with the nature of the unconscious, and Pervin is closer to the "primary function" because she stays close to the nature of consciousness. While we can talk about Sühâ's "self" because she has a soul that includes more of the unconscious, the dominant position of "I" in Pervin is remarkable. However, the two are far from being an ideal being due to their one-sided attitudes. Fikret does not convey the difference between the two figures in a line of struggle or development, but instead, he expresses them with a clear and precise distinction, making them completely independent of each other.

In the opposition between Sühâ and Pervin, there is no "middle" place or an intermediate position, the psychic balance is one-sided. In the poem, Sühâ's spiritual ecstasy and Pervin's passions, which are powered by matter, constantly conflict. Therefore, Sühâ is completely different from Pervin; since he suspends his "persona", he moves away from being an individual, in other words, he moves away from individuality. By taking refuge in external reality, Pervin fulfills her demands. Her relationship with the object, the persona, enables her to rebuild her own "I". From now on, it acquires new objects to preserve its holistic structure.

Sühâ can not reconcile with the public space and disappears from this space, while Pervin desires this harmony with great indifference. In addition, Pervin is the "narrowing" and "individualizing" type because she differs from Collective psychology. She stays close to the nature of consciousness and reality by saying, "Is this life bad?" Sühâ's inner world disconnects him from reality, and Sühâ is passive and pessimistic in his relationship with the outside world. His "dull" and "dreamy" state makes his unconscious or soul visible, and the "self" is dominant in this soul.

Instead of turning into its opposite (enantiodromia), it reveals two opposite figures, one revealing "conscious" thought based on directed mind, the other turning to the unconscious and intuition (unconscious perception). While Sühâ is a "detached", "insensitive", "child", "mutenini", "accursed" figure, Pervin is a "hasty", "ambitious", "involved in the outside world", "cynical" figure and "It has a 'meyyâl-i huzuz' body. Therefore, while Sühâ acts with thought, intuition and the unconscious, Pervin acts with his sensations, feelings and consciousness. For this reason, Sühâ's inner world or inner attitude (anima) is different from Pervin's inner attitude (animus). Contrary to popular belief, Sühâ does not have the defining characteristics such as the mental and objective attitude expected from men. Similarly, Pervin does not act only with her feelings.

In addition, Pervin represents the Western modern individual, and Sühâ represents the Eastern Middle Age person. For this reason, Sühâ avoids individualism by merging with the collective unconscious. He is "captive to nature" or desires a "celestial" conversation instead of "the state of those who belong to this earth". Pervin persistently wants to return to the earth, in other words, to "consciousness" and secularize her interest. He does not approve of the state of being lost in love and the depth of Sühâ that originates from the unconscious. Instead of laughing at the world, she chooses to live in the world. Pervin belongs to the earth/world, Sühâ belongs to the sky/spiritual realm.

Giriş

Tevfik Fikret'in "Sühâ ve Pervin" şiiri daha önceki çalışmalarda da ele alınır. Şiir; M. Orhan Okay, Ramazan Korkmaz, Macit Balık ve Seval Şahin tarafından farklı noktalarda incelenir. Okay, "Sühâ ve Pervin: Edebiyat-ı Cedide'nin Alegorik Aşıkları" başlıklı makalesinde Sühâ ve Pervin özelinde dönemin madde-mana ikiliğini/çatışmasını gözler önüne serer (2020, s. 172-176). Korkmaz, "Bir Tahlil Denemesi: Sühâ ve Pervin" başlıklı çalışmasında şiirde dramatik unsurların arka planını analiz eder. Balık, "Sühâ ve Pervin'de Narsist Kimliğin Görünümleri" çalışmasında Freud'un psikanalitik eleştiri yöntemini kullanarak narsisizmin şiirdeki yansımalarını tespit eder (2015, s. 160-175). Şahin ise "Yeni Türk Şiirinin Bir Kurucu Ögesi Olarak 'Sühâ ve Pervin'" adlı çalışmasında medeniyet bağlamında değişen kadın-erkek rollerini irdeler (2007, s.131-145). Makale, diğerlerinden farklı olarak şiirdeki tipleri sorunsallaştırır. Sühâ ve Pervin'in iki farklı "tip"i ve bu tiplerin karakteristiğini temsil ettiğini ileri sürer. Şahin, şiirde değişen rolleri medeniyetle ilişkilendirirken bu çalışma rolleri iki tip üzerinden açıklayarak sosyokültürel ortamın değil, psikolojik art alanın karakter belirleyici işlevini ve bunun sonuçlarını açığa çıkarmayı hedefler.

Servet-i Fünun kendini anlatmada sanatı kullanır. Sanat sayesinde Batı karşısında gecikmişliğin örneklerini vermeye başlar ve bunun için gerçeklikten uzaklaşır (Şahin, 2007, s. 140). Sühâ hayali, Pervin hakikati temsil ederek daha önceki kadın-erkek algısını değiştirir. Daha önce hayali temsil eden kadına karşılık bu temsil erkeğe verilir. Batı'yla kurulan ilişkilerden sonra Tanzimat dönemi yazarları için Batı, keşfedilmeyi bekleyen bir kadın olmuştur (Şahin, 2007, s. 132)

Bu çalışmada, Batılı kadın- Doğulu erkek figürü Jungcu bağlamda irdelenmiştir. Bunun için Jung'un *Psikolojide Tipler* başlıklı kitabı başta olmak üzere *Ruh, Analitik Psikoloji Üzerine İki Deneme, Bilinç ve Bilinçdışı, Anılar-Düşler-Düşünceler, Analitik Psikoloji Sözlüğü, Psikoloji ve Felsefe* adlı çalışmalarından yararlanılmıştır. "Şiirde Tip Problemi" alt başlığında bu iki farklı tip ve bunların karakteristik tarafları üzerinde durulmuştur. İçe dönük ve dışa dönük tiplerde işlev (birincil-ikincil) ya da tutum (hisseden-duyum) farklılığına değinilerek bunların ilksel imgelerle (Doğulu-Batılı) ilişkisi irdelenmiştir. Bunun yanı sıra "kendilik-ben" ayrımı ile "persona"nın iki figürde nasıl bir anlam taşıdığı da çözümleme kısmında tartışılmıştır. Dolayısıyla makalenin niyeti psikolojik bir yaklaşımla şiire bakabilmek ve bu sayede şiire farklı bir bakış açısı kazandırabilmektir.

Jung'a göre bir psişik süreç incelemesi olan psikoloji, edebiyat araştırmalarına uygulanabilir. Böylece bir taraftan sanat eserinin psikolojik yapısı açıklanırken diğer taraftan bir kişiyi sanatsal açıdan yaratıcı yapan faktörler ortaya çıkarılabilir (2021b, s. 115). Tip teorisiyle Jung "bireyin mizaç özelliklerinin birtakım farklar sayesinde ayırt edilebildiğini" ortaya atmıştır (2020, s. 494). Ona göre özneyi sınırlandıran ve belirleyen şey onun iç dünyasıdır (Jung, 2022c, s. 256). Çünkü kişi, varoluş ve uyum sağlama mücadelesinde en gelişmiş yanını içgüdüsel olarak kullanır.

İçe dönük tutumda birey, nesnenin taleplerine karşı bilinçli niyet ve hedeflerini koyarken dışa dönüklükte nesnenin dayattığı talebe tâbidir (Jung, 2021b, s. 99). İçe dönüklükte karakter kendi iç dünyasına gömülerek "ruh"una sadık bir görünüm sergiler. İçe dönük kendini ruhuna teslim eder. Bilinç dışıyla ilişkisi nedeniyle de daha gizemli ve metafizik bir karakter sergiler. Bilinç dışı, bireyin tarihsel arka planıdır ve zihnindeki kayıtları barındırır. Dışa dönük tip, dış nesneyle ilişki işlevi gören "persona"nın etkisini kaybettiği için birey olmaktan uzaklaşır ve kamusal alanın baskısını kaybeder (Jung, 2020, s. 169-172). Çünkü persona uyum sağlama veya kişisel uyum nedeniyle meydana gelen ama bireysellikle aynı olmayan işlev/lerdir ve özellikle nesne ilişkileriyle ilgilidir (Jung, 2016, s. 56). Özne, personayla ne kadar özdeşleşirse

kolektif ruh alanından o derece uzaklaşır (Jung, 2021a, s. 173). Onun sayesinde birey kamusal alanla uzlaşır ve bu alanla başa ıkılmayı renir (Jung, 2022c, s. 420). Persona (dış kişilik), uyum sağlama maksatlı ve bireysellikte aynı olmayan işlev olarak tanımlanır (Jung, 2021a, s. 197). Nesneyle ilintilidir ve dışarıya yöneliktir. Personanın karşıtı olan ie yönelik tutum ise “anima” (i kişilik) olarak adlandırılır. Personanın karakterini tamamlayan anima bilinçli tutumda yer almayan insani nitelikleri içerir. Persona idrake dayalıyken anima hisse dayalıdır (Jung, 2020, s. 430-432). Bu nedenle erkeğin bilinçdışında doğuştan bir kolektif kadın imgesi yani animası vardır ve bu, ruhun kadınsılığının önemli kaynaklarından biri kabul edilir (Jung, 2021a, s. 216). Buna karşılık animus, kadının atalarının erkekler hakkındaki bütün deneyimlerinin toplandığı bir depodur. Animus, akılcı yargılarda bulunur ve mantıklılık ilkesine dayanır (Jung, 2021a, s. 235). Dolayısıyla anima erkekte dişil doğayı, animus kadında erkek doğasını karşılar (Jung, 2022c, s. 417).

“Sühâ ve Pervin”de Sühâ, belirgin bir şekilde ie dönüktür bu nedenle de onda animanın daha baskın olduğu söylenebilir. Onun şimdiyle ilişkisi de kopuktur. Jung’a göre böyle bir birey, kendine yabancılaşır, hayalî bir anlam uğruna kendini gerçeklikten koparır (2021a, s. 197). Oysaki Pervin’de animusun etkisi bilinci, akılı ön plana çıkararak onun Sühâ’ya karşı kayıtsız ve alaycı davranışlar takınmasına neden olur. Jung’un vurguladığı gibi insan, i süreçlerinin kendisini rahatsız etmesine izin vermeyebilir, bunları tamamıyla görmezlikten gelebilir; başka bir insan da tamamıyla bunların merhametine kalabilir. Bu tutum farklılıkları farklı personaların açığa çıkmasına neden olur (2016, s. 57). şöyle ki, Pervin’de dış gerçekliğin etkisi/personası baskın konumda olduğu için kolektif bilinçdışının etkisi fark edilmez. Onun hedefi dış gerçekliktir. Kendi ruhu yerine dış gerçekliği arzular ve dış dünyayla ilişkisi dolayısıyla nesnesiyle ilişkisi pragmatiktir. Sühâ ise ondan bütünüyle farklıdır, i dünyasının baskısı nedeniyle onda ie yönelik tutum (anima) açığa çıkar. Sühâ’nın -Pervin’de olduğu gibi- özel bir nesnesi yoktur. O, kamusal alandan başka bir ifadeyle personanın sahte maskesinden uzaklaşarak ruhuna yönelir. Ne var ki onlar, karşıt olanı kendine benzetme çabası taşısa da başarılı olamaz. Sühâ dış dünyaya kayıtsızlığı ve kendine dönüklüğü nedeniyle “kendilik”; Pervin bilincin ön planda olması ve kamusal alana bağlılık nedeniyle “ben” fikri dikkat çeker. Jung’a göre ben ve kendilik birbirinden farklıdır, “ben” yalnızca bilincin znesiyken kendilik bilinç dışının öznesidir. Bu anlamda kendilik, ben’i kapsayan ideal bir varlıktır (2016, s. 13). Aynı zamanda Sühâ, dış dünyanın normlarından uzaklaştığı için “bireyleşme”yi; Pervin sürekli olarak “ben”ini vurguladığı için “bireycilik”i somutlar.

Bireyleşme toplumsal normlara her zaman bir lde karşıttır, nk bu, genelden ayrılma ve farklılaşma, kendine özgü olanı inşa etmek demektir (Jung, 2016, s. 18). Bireycilik ise kolektif düşünce yerine varsayılan bir özelliği vurgulamak ya da sergilemektir. Bireyleşme/bütünleşme, kendiliği personanın sahte maskesinden kurtarma anlamı taşır. nk kendilik sadece bilinci değil, bilindış ruhu da içerir dolayısıyla kendilik bilinçli “ben”den daha üstün bir niteliktir (Jung, 2021a, s. 197-201).

şiirde Sühâ bireyleşerek/bütünleşerek kendine özgü, hayalî ve romantik bir dünya tasarlar. Bu bilindış dünya onun fantezileri ve hlyalarında/düşlerinde açığa çıkar. Jung’a göre bilinç dşte evrensel ve sonsuz insana yaklaşır. Kendi “ben”ini silen özne, bu sonsuzlukla bütünleşir. (2022c, s. 418). Sühâ’nın bu özelliği Pervin’in gücünü dış gerçeklikten alan ve bilince dayalı bireyciliğinden bütünüyle farklı kabul edilebilir. Pervin’in düşünüş biçimi hazza dayalıdır ve bireysel ihtiyaçlarını meşrulaştırır. O, dışa dönük tipin karakteristik yapısını görünür kılar.

Dışa dönük tip, bütün uzamı kendi tasarladığı figürlerden oluşturur ve yeryüzünü kendi nesnelileriyle doldurur (Jung, 2020, s. 178). Hâlbuki bütün temel içgüdüler, duygu ve düşünceler kolektiftir (Jung, 2021a, s. 177). nk bilinçdışının derin düzeyleri aktif içeriklere sahiptir.

Bunlar “kolektif bilinçdışı”nı temsil eden kadim imgelerdir ve kalıtsal düşünce kalıpları olarak sürekliliğini korur (Jung, 2021a, s. 160). Söz gelimi, bir sanat eserinin kaynağı bilinçdışı mitoloji alanında saklıdır. Bu alanın ilksel imgeleri (arketipler) insanlığın ortak mirasıdır dolayısıyla kolektif bilinçdışını temsil eder. İlksel imgeler sürekli tekrarlayarak sayısız tipik deneyime şekil verir (Jung, 2021b, s. 108-109). Şiirde de Sühâ “ruh”a yönelirken Pervin “madde”ye sığınır. Bu nedenle Pervin Batılı modern bireyle Sühâ ise Doğulu imgeyle özdeşleştirilebilir. Batılı düzen ilkesi ile Doğulu sezgisel ilke Sühâ ve Pervin figürlerinde açığa çıkar.

Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre 1860’lı yıllarda Şinasi’yle başlayan değişime rağmen şiir, “tamamiyle” tasavvufidir (Tanpınar, 1997, s. 253). Çünkü Orta Çağ varoluşunun dayanak noktası, dışsal fenomenler değil, insanın içsel yaşantısıdır. İnsan doğayla daha ilgilidir ve Orta Çağ insanının en belirgin tarafı aşkınsal kimliğidir. Modern insan kendini bir “atom” gibi düzeni inşa eden zincirin halkalarından biri gibi hisseder. Tüm ilgilerin mutlak olarak sekülerleştirilmesi, modern insanı Orta Çağ insanından ayıran ölçüttür (Jung, 2022b, s. 85). Ayrıca Orta Çağ’da “an” kıymetlidir. Geçmiş bitmiş, gelecek belirsiz olduğu için “mutlak bir sükûn” önem arz eder. Bu anlayış Batılı ilerleme düşüncesiyle uyumsuz (Ülken, 2000, s. 11-12). Modern insan kendini bilinciyle özdeşleştirir ve dünyanın kendi bildiklerinden oluştuğuna inanır. Oysa bu, kısıtlı bir bilgidir. Mantıksallık ve doktrinleşme modern dönemin hastalığıdır. Modern insan mitsel yönüne değer vermediği için düşsel öyküler de yaratamaz (Jung, 2022c, s. 349-350).

Şiirde de Sühâ içine kapanırken farklı yasaları olan kurgusal bir dünyayı gözler önüne serer. Dış gerçekliğin dayattığı sınırların dışına çıkar. Pervin ise bütün düşünceleriyle ve hisleriyle bu dünyaya bağlıdır, kendini unutarak materyalist dünyanın cazibesine kapılır. Dış gerçeklikten ilham aldığı ve onun yasalarına uyduğu için kendi içinde tamamlanmış “Batılı” bir figür olarak görülebilir. Pervin, Sigmund Freud’un deyimleriyle, dış dünyayla nesnelere yardımıyla ilişki kurarak varlığını sürdürür (2022, s. 29).

Sühâ ise “tuhaf”lığıyla bildik sınırları aşar, onu yorumlamak ve anlamlandırmak daha güçtür. O, “Doğulu” bir figür olarak görülebilir ve bu figürün onun bilinçdışında harekete geçtiği söylenebilir. Bilindiği gibi 19. yüzyılda ülkelerin pazar edinme isteğiyle sömürgecilik artar, bireyci ve akılcı söylem sosyokültürel ortamdaki değişimler desteklenir ve bunun sonucunda da “Doğulu” bir imgenin açığa çıktığı söylenebilir. Jung’un vurguladığı gibi “Batılı insan tümüyle dışa dönük, Doğulu insansa tümüyle içe dönük izlenimi verir. İlki anlamı nesnelere yansıtarak onlarda anlam olduğunu varsayarken ikincisi anlamı içinde hisseder” (2022c, s. 367). Buna göre Sühâ’da bilincin ötesinde, büyük bir alanı işgal eden bir bilinç dışı bir süreç vardır ve bu alan hiç sezdirmeden onun yaşamına dâhil olur. Sühâ’nın hülyalı hâli, bilinç dışının onda daha canlı olmasıyla ilişkilendirilebilir. Jung’a göre bu, insanlığın ilksel durumudur. Onlar da hayatlarının büyük bir kısmını oturup düş kurmakla geçirirler. Bilinçdışı sürekli olarak rüya görür. Bu, bilincin bilinç dışının bir derinliğinde kayıp gitmesiyle ilişkilidir (2022a, s. 90). Oysa Pervin’de bilincin baskısı onu sadece dış gerçeklikle sınırlandırır. Dış gerçeklik ise kısıtlı ve sayıca az içerikten oluşur. O, dış gerçekliğin nesnelereyle ilgilidir. Dolayısıyla Sühâ’da “rüya”, Pervin’de ise “sarhoşluk” hâli belirgindir.

Rüya psişik deneyimlerin en özelidir, içe dönüklük rüya hâlidir ve kişi rüyada içine çekilir. Dolayısıyla “bireyleşme”nin bir imgesi olarak görülür. Buna karşılık sarhoşlukta birey kendinden kurtulur, nesnel dünyaya dalar (Jung, 2020, s. 472). Nesneyle ilişki birinci durumda aktif, ikinci durumda yeniden harekete geçerek güçlenir. İkinci durumda kolektif unsur önemle vurgulanırken biri eylem alanına, öteki acı çekme alanına kayar (Jung, 2021a, s. 162). Bu nedenle Pervin, dışa yönelerek libidonun “merkezkaç” hareketini, Sühâ ise libidonun merkezci hareketini temsil eder.

Merkezcil harekette “içe dönük”ü düşündükleri yönlendirirken merkezkaç harekette dışa dönük, düşünmenin değerini hesaplamadan kendini sadece somut gerçekliği algılamayla sınırlandırır. Bir durumun gizli olasılıkları üzerine kafa yormazlar. Böylece “düşünen tip” ve “duyum tip”i olmak üzere iki farklı psikik işlev ortaya çıkar (Jung, 2020, s. 482). Düşünen tip olarak Sühâ, duyum tipi olan Pervin, imgeye dayalı Doğulu görüş ile sabit ve akli bir sistemi/düzeni esas alan Batılı görüşü bir kez daha akla getirir. Dolayısıyla bu temel zıtlığın temel tartışmalardan biri olduğu söylenebilir. Alt başlıklarda bu karşıtlık, önceki çalışmalardan farklı olarak, Jungcu bağlamda ve onun ortaya attığı temel kavramlardan hareketle incelenmiştir. İncelemede; ben-kendilik, bireyleşme-bireycilik, birincil-ikincil işlev, düşünen tip, duyum tip, zıddına dönüşme, Doğulu-Batılı imge kavram ve kavram çiftlerinden yararlanılarak şiire özgün bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

Şiirde Tip Problemi

“Sühâ ve Pervin”, 1897 yılında yayımlanır. Şiir, Servet-i Fünun’un tipik özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Tevfik Fikret’in “Gayya-yı Vücut”, “İnanmak İhtiyacı” şiirlerindeki melankoli, karamsarlık, hiçlik/boşluk fikri bu şiirde de belirgindir. Şiir, olay merkezli bir anlatımla kadın ve erkek kahraman üzerinden madde-mana, sezgi-akıl, düşünce-duygu gibi zıt kavramları irdeler.

Hâmid’in etkisiyle Tevfik Fikret, şiiri hem içerik hem de biçim olarak değiştirir ve şiire yenilik getirir. Şiir bir hikâye gibi kaleme alınır. Şiire konuşmayı sokan ve müstezad kalıbını bozan Fikret, türler arasındaki kesin sınırları yok eder (Şahin, 2007, s. 134-135). Tablo şiirde Fikret, kendi döneminin değerler çatışmasını aktarır, trajik karakterlerin bir panoramasını çizer. Öyküye “birbirinin ağuş-ı iştihakında” başlayan iki sevgili, konuştuğu farklı olduklarını anlar ve ayrılırlar (Korkmaz, 2006, s. 128).

“Sühâ ve Pervin”, Jungcu bağlamda çözümleme için de çok sayıda malzeme içerir. Şiir, tip probleminin sorunsallaştırılabileceği metinlerden biri kabul edilebilir. Sühâ ve Pervin’i birbirinden ayıran şey, dünyayı algılama biçimleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan tutum farklılıklarıdır. Jung’un ifadesiyle içe dönük, iç görünüm girdabına çekilip etrafındakilerin arasında kaybolurken dışa dönük toplumsal rolü içinde sıkışıp kalır. Kişisel bastırmalar ortadan kalktığı saf kişisel içerikler bilinç düzeyine çıkar (2021a, s. 169-171).

Sühâ bilinçdışıyla hareket ettiği için “ikincil işlev”e, Pervin ise bilincin doğasına yakın durduğu için “birincil işlev”e daha yakındır. Daha çok bilinçdışını içeren bir ruha sahip olduğu için Sühâ’nın “kendilik”inden söz edilebilirken Pervin’de “ben”in baskın konumu dikkat çekicidir. Ancak ikisi tek taraflı tutumları nedeniyle ideal bir varlık olmaktan uzaklaşır. Sühâ ve Pervin arasındaki bu ayrım, hayallerindeki mekân tasvirinden hareketle açıklanabilir. Sühâ filozofça bir tavırla Pervin’e şunları söyler:

SÜHÂ

[...]

Sizinle ben o mükedder¹, o solgun eşçârın²

Adım adım uzanan ra’şe³-i zilâlinde⁴

¹Kederli

²Ağaçlar

³Ürperme

⁴Gölgeler

Birer hayâlet-i pûşide⁵-çehre hâlinde
 Gezip dolaşmalıyız; nâgehân⁶ bu esnâda
 Güneş gurûb⁷ ederek tâ uzakta, tenhâda
 Sükûn içinde verirkeb bir ısfırâr-ı memât
 Yavaş yavaş azalan tâb-ı tal'atiyla kamer
 [...] (Fikret, 2015, s. 11).

Pervin ise onu hissiz, soğuk ve çocuksu bulur. Jung'a göre çocukluğa dönüş kişiliğin tatmin edilmemiş istek ve gereksinimlerini içeren parçalardan oluşur. Ancak bu parçalar toplumsal kişiliğe uyma uğruna karalanmışlardır (2022c, s. 287). Yukarıdaki dizelerde görüldüğü gibi Sühâ bir çocuk gibi düşler kurar. Sühâ, Jungcu bağlamda, doğasına sadık kalarak iç dünyasıyla bütünleşir. Görünmez parçasını arar. Onun bu çocuksu düşleri üzerine Pervin "Sühâ'yı bırakarak yoldan geçenlerle iştigâl eder; bakanlara güler; birçokları karşısında dolaşmağa başlarlar; Pervin onlarla eğlenir" (Fikret, 2015, s. 11).

Pervin'in iyimserliği ile Sühâ'nın kötümserliği Jungcu bağlamda şöyle izah edilir: "Birinin iyimserliği onu kibirli yaparken diğersinin kötümserliği onu aşırı kaygılı ve umutsuz hâle getirir. Biri aşırı ölçüde genişlemiş, öteki aşırı ölçüde daralmıştır" (2021a, s. 164). Sühâ'nın "kendilik"ine karşılık Pervin kolektif psikolojiden farklılaştığı için "daralan", "bireyci" bir tiptir. Çünkü bireyleşme, farklılaşma sürecidir ve amacı bireysel kişiliğin gelişmesidir, kolektif standartlara indirgenip engellendiğinde bireyin yaşamsal faaliyetine zarar verir (Jung, 2020, s. 395). Yukarıdaki dizelerde görüldüğü gibi Sühâ'nın iç dünyası onu gerçeklikten koparır, Sühâ dış dünyayla ilişkisinde edilgen ve karamsardır. Onun "donuk", "hülyalı" hâli bilinç dışını, başka bir ifadeyle, ruhunu görünür kılar ve bu ruhta "kendilik" baskın konumdadır. Pervin ise onun "şâirâne hulyâ"larına bir anlam veremez, onun bütün algısı nesnel dünyaya yönelir ve bu dünyadan keyif alır. "Bu ma'îşet fenâ mı?...?" diyerek bilincin ve gerçekliğin doğasına yakın durur, dolayısıyla kendi "ben"ini vurgular. Bireyci bu tip, ruha kayıtsızken dış gerçekliğe duyarlıdır: "Ooof, neydi kaç gündür / güneş görünmedi hiç" (Fikret, 2015, s. 7); "İçim tabî'atı gördükçe böyle kiskanıyor." (Fikret, 2015, s. 8).

Bu karşıtlık Jung'a göre "aslında bir ve aynı bireyin içe dönük ve dışa dönük gelişim çizgileri arasındaki mücadele [de]dir" (2020, s. 169). Ne var ki Fikret, iki figür arasındaki farkı bir mücadele ya da gelişim çizgisi içinde aktarmaz, bunun yerine ikisini birbirinden tamamen bağımsızlaştırarak net ve kesin bir ayrımla ifade eder. Sühâ şiirin sonuna kadar içe dönüktür, Pervin de kamusal alandan beslendiği için dışa dönüktür. İlki iç dünyasına gömülür, diğers nesnel dünyasına sığınır. Şiirin başında bu fark hayal-hakikat çatışması olarak verilir. Sühâ tabiata esir ve ağlamaklı gözlerle gökyüzüne dalar, dev gibi bir darbenin onları alıp götürmesini ister. Pervin ise hazlara eğimli cazibesıyla/vücuduyla dikkat çeker. O, alaycı bakışlarla Sühâ'nın solgun yüzüne bakarak onu "şâirâne" bulur. Çünkü yaşamın kendisi yeterince güzeldir. Sühâ ve Pervin arasındaki bu fark şöyle örneklendirilebilir:

SÜHÂ

"Müstağrak⁸, esiri bir tabî'at... Açık sarı,uzun, târümâr⁹ saçlarının dağılıp örttüğü beyaz alnında dâimî

⁵ Örtülü

⁶ Ansızın

⁷ Gün batımı

⁸ Dalgın, batmış

⁹ Dağınık

bir çin¹⁰-i infi'âl¹¹ ile ağlar gibi bakan mâî¹² gözlerini dalların arasından karlı bir şâhika¹³ gibi görünen bulut parçasına dikmiş... Devam ile" (Fikret, 2015, s. 5-6).

Anlaşıldığı gibi Sühâ'da baskın konumda olan "ruh"udur, ruhuyla ilişkisi nedeniyle Sühâ, metafizik/mistik bir figürdür. Bu mistik hâl Doğulu düşünüşle ilişkilendirilebilir. Fritz Meier'a göre bu kültürde dünya insana yabancı bir yerdir, insan buraya "atılmış" ve "kefare"t" ödemekle yükümlüdür. Bu nedenle zamansal olana yönelmesine rağmen kültür, bu dünyanın dışına kaçma fikrini de korur. Din-dünya karşıtlığı fikri sık sık tekrar edilir (2021, s. 225-226). Doğulu algıda ruhsal, tanrısal, doğa-üstü, ideal ve mistik olan başka bir deyişle "içe dönük" olan şey "gerçek"tir. Somut gerçekliğin askıya alınması ve durgunluk ilkesine bağlılık akla dayalı Batı toplumu ile temelleri din tarafından belirlenmiş Doğu toplumunu birbirinden ayırır (Meier, 2021, s. 230-235). Söz gelimi, Sühâ'nın nesnesinin dış gerçeklikte bir karşılığı yoktur. Hâlbuki Pervin'in temel nesnesi "bu ma'îşet" yani dış gerçekliktir. Jung'a göre Batılı akılcı çağ bir insan için dayanılmaz bir esarettir ve akli tek başına denge unsuru kabul etmek insanlığı hataya sürükler. Psişik denge için ruhsal işlev farklılaştırılmalıdır. İnsanı kendisine ortada bir yer bulmaya zorlayacak gerçek durumun zıddına ihtiyaç vardır. Geçiciliğin gücünün karşısına sonsuzluğun sevincini ya da tensel ihtirasın karşısına ruhsallığı koymak gerekir (2020, s. 227). Ne var ki şiirde denge unsurunun kaybolduğu tespit edilebilir. Daha önce de belirtildiği gibi Sühâ ve Pervin karşıtlığında ortada bir yer ya da bir ara konum yoktur, psişik denge tek taraflıdır. Yukarıdaki örnekte de görüldüğu gibi Sühâ'nın ruhsal vecd hâli ile Pervin'in maddeden gücünü alan ihtirasları sürekli çatışır. Dolayısıyla Sühâ, Pervin'den bütünüyle farklıdır, Sühâ dış nesneyle ilişkisini askıya aldığı için "ben" fikrinden uzaklaşır. Pervin, dış gerçekliğe sığınarak onun taleplerini yerine getirmiş olur, nesneyle ilişkisi kendi "ben"ini yeniden inşa etmesini sağlar. Sühâ kamusal alanla uzlaşamaz, bu alandan silinirken Pervin büyük bir kayıtsızlıkla bu uyumu arzular:

SÜHÂ

Hoş; yalnız

Bütün bu toprağa mensûb¹⁴ olanların hâli!

Ben isterim ki garâmım¹⁵ açınca şehbâli¹⁶

Nihâyet olmasın artık fezâ¹⁷-yınüzhetime¹⁸ (Fikret, 2015, s. 14).

Yukarıdaki ifadelerde, Sühâ'nın "ben"i "bu toprağa mensûb olanların hâli"ni onaylamaz ve "şu 'âlemi" gülünç bulur. Bu nedenle o, dış gerçeklikte bir personayla özdeşleşemez. O personadan farklılaşmıştır ve bu sayede bilinç dışıyla ilişkisi Pervin'e kıyasla daha belirgindir. O, gerçekliği hayale feda eder, bedeninden ayrılıp sonsuzluğa kavuşur (Fikret, 2015, s. 12). Jung'un vurguladığı gibi personadan farklılaşma durumunda "bireyliğini artık sürdüremez ve yaşamı çıkmaza girer. Dahası, neredeyse mutlak bağımlılık ilişkisine girdiği gerçek nesneye "ruh"u kaçınılmaz şekilde yansır. Ruhun öznenin üzerinde içten içe güçsüz düşüren dolaysız bir etkisi vardır." (2020, s.434). Şöyle ki şiirde Sühâ, hayali olanı arzular: "Uzakta birbirimizden, uzakta

¹⁰ Kıvrım

¹¹ Kızma, üzülmeye, dargınlık

¹² Mavi

¹³ Tepe, doruk

¹⁴ Ait

¹⁵ Keder

¹⁶ Kanat

¹⁷ Uzay, boşluk

¹⁸ Gezip, dolaşma

her şeyden / Uzakta benliğimizden de... Âh, rûhun ben / Bu inceliklerinin karşısında gasyolurum¹⁹” (Fikret, 2015, s. 12). Pervin’in ise dış gerçeklikle uyumu dikkate alındığında personadan farklılaşmadığı/ayrılmadığı gözlemlenebilir. O, “mütegâfil” güneşe yönelir, dışarıyla/dış dünyayla ilişki kurar, birkaç yabancıya katılır. Sühâ’nın hülyalı hâli karşısında da alaycı bir tavır takınır:

PERVİN

“Erkek kadın, şevk-engîz²⁰ terennümleriyle²¹ yaklaşan birkaç yabancıya meclüb²² u muhteris²³ gülümser; sonra Sühâ’ya dönerek, dâimâbârid²⁴ ve mütehekkim²⁵.”

Evet, şâirânehulyânız;

Fakat ne çâre ki ben şimdi şi’re²⁶muğberim²⁷... (Fikret, s. 13).

Yabancıların “Güzel çocuk, bize gelmez misin?” teklifi üzerine de “câmid²⁸ bir kütle-i tahayyür²⁹ hâlinde bakakalan Sühâ’yı bigâne³⁰ bir nazarı altında ezerek” terk eder (Fikret, 2015, s. 14). Sühâ’da bilinçaltının istekleri, Pervin’de bilincin ısrarı iki farklı bakış açısını dolayısıyla gerçekliği açığa çıkarır.

Dış dünyaya bütünüyle teslim olan insanla ruha teslim olan insan için saf bir gerçeklikten söz edilemez. Dış gerçeklikte kararlı biri zihnin kayıtları olan mitolojik imgelerden kaçamaz ya da sadece iç gerçekliğe döndüğünde gerçek hayat denen nesnel alanın baskısından kurtulamaz (Jung, 2020, s. 171-172). Ne var ki şiirde iki figür için böyle bir karşıtlıktan söz edilemez. Sühâ’nın kendi “ben”i için seçtiği yol içe dönüktür. O; solgun, karanlık, uzak, تنها ve yalnız bir dünya tasarlar. Sühâ kamusal alanla ilişkisinde kötümserdir, nesneyle bağlantısını kaybeder:

SÜHÂ

Sizinle ben o mükedder³¹, o solgun eşçârın³²

Adım adım uzanan ra’şe³³-i zilâlinde³⁴

Birer hayâlet-i pûşîde³⁵-çehre hâlinde

Gezip dolaşmalıyız; nâgehân³⁶ bu esnâda

¹⁹ Kendinden geçmek

²⁰ Neşe, sevinç veren

²¹ Şarkı söyleme

²² Tutkun

²³ İstekli

²⁴ Soğuk

²⁵ Zorba

²⁶ Şiir

²⁷ Kuskünüm

²⁸ Donmuş

²⁹ Hayretle

³⁰ İlgisiz

³¹ Kederli

³² Ağaçlar

³³ Titrek

³⁴ Gölgeler

³⁵ Örtülü

³⁶ Ansızın

Güneş gurûb³⁷ ederek tâ uzakta, tenhâda
 Sükûn içinde verirken bir ısfirâr³⁸-ı memât³⁹,
 Yavaş yavaş azalan tâb⁴⁰-ı tal'atıyla⁴¹ kamer⁴² (Fikret, 2015, s. 10)

Pervin ise sadece dış dünyaya odaklanır, onun bu “sırlarla örülü yalnız dünyası”na anlam veremez. “İpek örtüsünün saçaklarıyla meşgul parmaklarını çıtlatarak”:

O ayrılış da niçin sanki... Cebr eden var mı?

“Bir dalın üzerinde bir çift kumru gösterir.”

Bakın şu kuşlara ayrılmak istiyorlar mı?

Bütün cihan kavuşurken...

“Bundan sonra Pervîn hep Sühâ’yı bırakarak yoldan geçenlerle iştigâl⁴³ eder; bakanlara güler, [...] Pervîn onlarla eğlenir” (Fikret, 2015 s. 11).

Görüldüğü gibi Pervin, dış dünyayla ilişkisinde itaatkârdır, kendisinden bekleneni, diğerlerinin arzusunu yerine getirmekle yükümlüdür. “Diğerleri” yerine kendi ruhundan güç alan Sühâ, acı çeker ve ruhun derinliklerine sığınır. Jung, içe dönük figürü karanlıkta çürüyen insanlığa ışığı ve ateşi getiren Prometheus’la dışa dönük figürü Epimethus’la özdeşleştirir. Ona göre Prometheus da kendisini insanlığa bağlayan her bağı kopararak kendi derinliğine gömülür ve çevresindeki tek şey, tek nesne kendisidir. Buna karşılık Epimethus dışa dönük eylem insanını, dış nesnelere büyüten, sürekli tükenen ve bunlara ruhsuzca karşılık veren mitolojik bir figürü karşılar (2020, s. 179-186).

Şiirde bu mitolojik dokunun izleri sürülebilir ve bu figürlerin kolektif bilinçdışının yansımaları olduğu söylenebilir. Buna göre Sühâ, Prometheus gibi insanlıkla ve nesnel dünyayla bağı koparıp ruhunun derinliğine gömülür. Bu nedenle de Sühâ, sürekli olarak melankoliktir: “Menâzırımda⁴⁴ hazîn bir hayâl araştırdım / Denir ki hüzn ile ruhumda bir karâbet⁴⁵ var” (Fikret, 2015, s. 9); “Hayatı bence te’essürdür⁴⁶ eyleyen isbât” (Fikret, 2015, s. 10). Dışa dönük bir figür olan Pervin, Epimethus gibi dış nesnelere büyülenir ve onun ruhu nesnelere siner: “Bakın, şu pembe bulutlarda bir edâ⁴⁷-yıvisâl⁴⁸ / Sıcak deniz gibi etrafımızda çalkalanıyor / İçim tabî’atı gördükçe böyle kısıkanıyor...” (Fikret, 2015, s. 8).

Jung’a göre bu kadar sert bölünme hem toplumun hem bireyin önünde engeldir. Uygun olan zıt uçlardan giderek uzaklaşmak ve orta konumda zıtlar arasında aracılık sağlamak, bu yolla bölünmeye son vermektir. Kendini karşıtlıkların etkisinden uzaklaştırmak özgürlüğe ulaşmaktır. Çünkü zıtlıklardan kurtulma kurtuluşa götürür (2020, s. 195). Şiirde ise zıtlıklardan arınmak yerine bunların meşrulaştırıldığı, ihtiraslı olanla olmayan arasında net ayrımın sergilendiği fark edilir. Dolayısıyla zıddına dönüşmek (enantiodromia) yerine iki ayrı zıt figür

³⁷ Günbatımı

³⁸ Sararma

³⁹ Ölüm

⁴⁰ Parlaklık

⁴¹ Yüz

⁴² Ay

⁴³ Meşgul etmek

⁴⁴ Manzaralar

⁴⁵ Yakınlık, akrabalık

⁴⁶ Hüzün

⁴⁷ Tavır

⁴⁸ Kavuşma

olarak biri yönlendirilmiş akla dayalı “bilinçli” düşünceyi, diğeri bilinç dışına yönelerek sezgiyi (bilinç dışı algıyı) açığa çıkarır. Şöyle ki Sühâ, “müstağrak”⁴⁹, “hissiz”, “çocuk”, “müteenni”⁵⁰, “melûl”⁵¹ ve “camid”⁵² bir figürken Pervin “aceleci”, “muhteris”, “dış dünyaya iştiğâl”⁵³ eden”, “alaycı” bir figürdür ve “meyyâl”⁵⁴-i huzûz”⁵⁵ bir vücûd”a sahiptir. Sühâ; düşünce, sezgi ve bilinç dışıyla hareket ederken Pervin; duyum, his ve bilinciyle hareket eder. Bu nedenle Sühâ’nın iç dünyası ya da iç tutumu (animası) Pervin’in iç tutumundan (animusundan) farklıdır. Genel kanının aksine Sühâ, erkeklerden beklenen akli ve nesnel tutum gibi belirleyici özellikler taşımaz. Benzer şekilde Pervin sadece hisleriyle hareket etmez.

Jung’a göre erkeğin iç dünyasında his/duygu, kadının iç dünyasında akıl daha baskın konumdadır. Bunun sonucunda kadın her zaman rahatlık ve umut bulabilirken erkek umutsuzluğa daha eğilimlidir. Erkek her durumda erkeksi olmamakta ve bazı kadını özellikler de taşımaktadır (Jung, 2020, s. 432-433). Sühâ ve Pervin’de bu karşıtlık değişmeyen bir karakter sergiler, onların bu tipik davranışları şöyle örneklendirilebilir:

SÜHÂ

Evet, hakîkatî⁵⁶hulyâya⁵⁷ hep fedâ ederim,

Zaman olur ki vücudumdan ayrılır, giderim...

Bu hastalık beni bir tıfl⁵⁸ iken tutup ezdi,

[...]

Ve ağlarız... bu coşan girye⁵⁹-i huzûr-âver⁶⁰;

Benim için işte budur aşka en güzel timsâl⁶¹ (Fikret, 2015, s. 12-13).

Pervin, onun dünyadan uzak, hisli hâli karşısında “soğuk”tur ve onu “pek şâirâne” bulur, hissiz ve alaycı bir tavır sergiler. Yapayalnız yürüdükten sonra habersizce ayrılma fikrine anlam veremez:

O ayrılış da niçin sanki... Cebr⁶² eden var mı?

Bakın şu kuşlar ayrılmak istiyorlar mı?

Bütün cihan kavuşurken... (Fikret, 2015, s. 11).

Bunun yanı sıra Pervin için Sühâ bu hayattan kopuk/uzak tutumuyla bir “çocuk”tur. Jung’a göre animus ısrarla zayıf bir noktanın üzerinde durmak ve o noktayı öne çıkarmak şeklinde kendini gösterebilir (2021a, s. 235). Pervin de onu eleştirir, çocuksuluğunu ve şairaneliğini vurgular: “Çocuksunuz gerçek!...” (Fikret, 2015, s. 8) dedikten sonra nesnel

⁴⁹ Dalgın

⁵⁰ Ağır kanlı

⁵¹ Üzgün, kederli

⁵² Donmuş

⁵³ Meşgul etmek

⁵⁴ Eğimli

⁵⁵ Hazlar

⁵⁶ Gerçeklik

⁵⁷ Hayal

⁵⁸ Küçük

⁵⁹ Gözyaşı

⁶⁰ Huzur veren

⁶¹ Örnek

⁶² Zorlama

dünyaya yönelir ve onu uyarır: “Yeter çocukluğa rağbet!” diyor; hevâ⁶³-yıvisâl⁶⁴ / Sıcak deniz gibi etrafımızda çalkalanıyor / İçim tabî’atı gördükçe böyle kıskanıyor... / Niçin sevişmiyoruz?” (Fikret, 2015, s. 8). Anlaşıldığı gibi onların iç tutumuyla dış tutumu arasında bir çatışmadan söz edilemez. Bu, anima-animus dolayısıyla iç tutum farklılığıyla açıklanabilir. Sühâ’nın animası, bilinç dışında arkaik ve çocuksu özellikleri harekete geçiren enerjiyle doludur. Pervin ise animusun baskın konumundan dolayı kolektif kadın imgesinden uzaktır, bireyselliği ön planda olan ifade tarzıyla kolektif ve bilinç dışı olandan uzaklaşarak akılcı bir tutum takınır.

Bu akılcı tutum, farklılığı kabul etmeyerek/görmezden gelerek genel fakat daha temel bir ilkeye bağlanacaktır (Jung, 2021b, s. 91). Buna karşılık Sühâ’da ayrıcalıklı konumdaki “ruh” libidoyu baskılar. Pervin’de aynı dürtüler bilinç dışına gömülmediği için serbest kalır. Dolayısıyla şiirde tutum farklılıklarından kaynaklanan ve yer değiştiren kadın-erkek imgeleri çarpıcıdır. İç dünyada hissedilen, duyarlı olan Sühâ; akıl yürüten, rahat davranan ve umut taşıyan Pervin’dir. Freud’a göre modern bireyin gelişim çizgisinde temel vurgu “bencillik”, “haz” ya da “mutluluk” itkisi üzerinedir (2018, s. 344).

Sühâ’nın libidosu nesneden kopup kendi “ben”ine akarken bilinç dışındaki animasını harekete geçirir. Pervin ise nesnelere ayrıcalık tanıyarak animusunu açığa çıkarır. Pervin’in “Niçin sevişmiyoruz?” sorusuna şöyle karşılık verir:

SÜHÂ

[...]

Fakat niçin bu şikâyet, bu gizli gizli sitem?

Sevişmemek... Bana îzah⁶⁵ edin şu nükteyi⁶⁶ siz;

Sevişmemek... Müteneffir⁶⁷ mi yani?

PERVİN

Yok, hissiz;

Biraz harâreti⁶⁸ eksik bahâr-ı aşkımızın.

Bizim muhabbetimiz bir çocuk ki hep dalgın;

Değil mi?

“Gözlerini kırparak, bütün kadınlığıyla.”

Hep müteenni⁶⁹... Biraz ‘acûl⁷⁰ olsa! (Fikret, 2015, s. 9).

Sühâ kolektif bilinç dışıyla birleşerek bireycilikten kaçınır. O, “tabiata esir”dir (Fikret, s. 5) ya da “bu toprağa ait olanların hâli” yerine “semâvî⁷¹ bir muhabbet”i arzular. Jung’un vurguladığı gibi “Kendi dışımızda hiçbir yerde olumlu anlamıyla hiçbir mutluluk yoktur, çünkü olumlu anlamıyla mutluluk öznel bir hâldir ve bu hâlin nedenleri de neden-etki şeklindeki nesnel zincirin tümüyle dışında yer alır” (2022b, s. 87). Aşağıdaki dizelerde de görüleceği gibi

⁶³ İstek, arzu

⁶⁴ Kavuşma

⁶⁵ Açıklamak

⁶⁶ İnce anlamlı söz

⁶⁷ Tiksindirici

⁶⁸ Sıcaklık, ateş

⁶⁹ Ağır kanlı

⁷⁰ Aceleci

⁷¹ Göğe ait, ilâhi

Sühâ tüm duyarlılığıyla ruhanî bir dünya kurgular. Pervin’e hislerinde bu tavır belirgindir:

SÜHÂ

“Bir âsumân⁷²-ı müzehheb⁷³, bir âsumân-ı huzûz⁷⁴.

Vücûdunuzdan uçan nûr⁷⁵ içinde ben mahfûz⁷⁶,

Bütün şu ‘âleme gülmek... Şeb⁷⁷-i ta’ayyüşde⁷⁸,

Şeb-i siyâh-ı ta’ayyüşdemuztarib⁷⁹... (Fikret, 2015, s. 6)

Onun bu isteğine karşılık Pervin, ısrarla yeryüzüne başka bir ifadeyle “bilince” dönmeyi, ilgisini sekülerleştirmeyi ister. Jung’un belirttiği gibi bilinç sınırlıdır, dardır ve aynı anda çok sayıda şeyle meşgul olamaz. Bilinç ne kadar odaklanırsa nesnelerin sayısı o kadar düşer. Bunun sonucunda bilinç donuklaşacak, temsilleri de düz ve yavan hâle gelecektir (2022a, s. 90). Pervin aşkınsal dünyadan maddi dünyaya kayar. Onun dış dünyayla ilişkisi çok sınırlıdır ve birçok fikri dışarıda bırakır. Aşkın içinde kaybolma hâlini, Sühâ’nın bilinç dışından kaynaklanan derinliğini onaylamaz. Âleme gülmek yerine âlem içinde yaşamayı seçer, Pervin yeryüzüne aittir:

PERVİN

“Mütegâfil”⁸⁰

---Müjde!

Bulutlar ayrılıyor... Ooof, neydi kaç gündür

Güneş görünmedi hiç. (Fikret, 2015, s. 6-7).

“Bütün şu ‘âleme gül[en]” ve yeryüzüne ait anlamı kaybeden Sühâ’ya karşılık onu anlamlandıran Pervin hayal ve hakikat çatışması dışında anlam ya da anlamsızlık arasındaki ayrımı da gözler önüne serer. Pervin, durağan, şairane dünyasının anlamsızlığına dayanamaz. Jung’a göre Batılı insan yeryüzünü anlamlandırır ve bu anlamı tamamlamaya koyulur. Doğulu algıda anlam bütünüyle özneye, onun iç dünyasına kayar. İçe yönelişle özne kendini gerçekleştirir (2022c, s. 367). Şiirde anlamsız, karamsar ve aşkın Doğulu dünya ile anlamlı, iyimser ve materyalist Batılı dünya algısı karşı karşıya gelir. İki arasında bu farklılıktan dolayı bir gerginlik oluşur ve onlar bütünlük kuramayıp ayrılırlar. Sühâ yabancılaşma sonucunda iç dünyasına yönelmeyi, Pervin ise ondan uzaklaşmayı seçer.

Sonuç

Bu çalışmada Tevfik Fikret’in 1897’de kaleme aldığı “Sühâ ve Pervin” şiiri, Carl Gustav Jung’un bireysel mizaçları dikkate alarak sorunsallaştırdığı ve iki temel sınıflandırmada ele aldığı “tip ayrımı”ndan yola çıkılarak çözümlenmiştir.

Buna göre Sühâ ve Pervin’i birbirinden ayıran şey, dünyayı algılama biçimleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan tutum farklılıklarıdır. İçsel dünyasına yönelen Sühâ içe dönüşü, dış

⁷² Gökyüzü

⁷³ Yıldızlı, altın işlemeli

⁷⁴ Hazlar

⁷⁵ Aydınlık

⁷⁶ Saklı

⁷⁷ Gece

⁷⁸ Geçinme

⁷⁹ Acılı, ıstırap çeken

⁸⁰ Kayıtsız

dünyayla ilişkisine öncelik veren Pervin dışa dönüğü temsil eder. İlki, iç dünyasına çekilip etrafındakilerin arasında kaybolurken ikincisi toplumsal rolü içinde sıkışıp kalır. Sühâ bilinç dışının doğasıyla hareket ettiği için “ikincil işlev”e, Pervin ise bilincin doğasına yakın durduğu için “birincil işlev”e daha yakındır. Daha çok bilinçdışını içeren bir ruha sahip olduğu için Sühâ’nın “kendilik”inden söz edilebilirken Pervin’de “ben”in baskın konumu dikkat çeker. Ancak Pervin ve Sühâ tek taraflı tutumları nedeniyle ideal bir varlık olmaktan uzaklaşır. Fikret, iki figür arasındaki farkı bir mücadele ya da gelişim çizgisi içinde aktarmaz, bunun yerine ikisini birbirinden tamamen bağımsızlaştırarak net ve kesin bir ayrımla ifade eder.

Sühâ ve Pervin karşıtlığında “orta” bir yer ya da bir ara konum yoktur, psişik denge tek taraflıdır. Şiirde, Sühâ’ın ruhsal vecd hâli ile Pervin’in maddeden gücünü alan ihtirasları sürekli çatışır. Pervin, dış gerçekliğe sığınarak onun taleplerini yerine getirmiş olur. Onun nesneyle, ilişkisi kendi “ben”ini yeniden inşa etmesini sağlar. O, bundan sonra bütünlüklü yapısını korumak için yeni nesnelere edinir. Sühâ kamusal alanla uzlaşamaz, bu alandan silinirken Pervin büyük bir kayıtsızlıkla bu uyumu arzular. “Bu ma’îşet fenâ mı?...” diyerek bilincin ve gerçekliğin doğasına yakın durduğunu somutlar. Sühâ’nın iç dünyası onu gerçeklikten koparır, Sühâ dış dünyayla ilişkisinde edilgen ve karamsardır. Onun “donuk” ve “hülyalı” hâli, bilinç dışını ya da ruhunu görünür kılar.

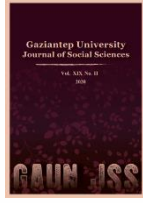
Zıddına dönüşmek (enantiodromia) yerine iki zıt figür olarak biri yönlendirilmiş akla dayalı “bilinçli” düşünceyi, diğeri bilinç dışına yönelerek sezgiyi (bilinç dışı algıyı) açığa çıkarır. Sühâ, “müstağrak”, “hissiz”, “çocuk”, “müteennî”, “melûl” ve “camid” bir figürken Pervin “aceleci”, “muhteris”, “dış dünyaya iştigâl eden”, “alaycı” bir figürdür ve “meyyâl-i huzûz bir vücûd”a sahiptir. Dolayısıyla Sühâ; düşünce, sezgi ve bilinçdışıyla hareket ederken Pervin; duyum, his ve bilinciyle hareket eder. Bu nedenle Sühâ’nın iç dünyası ya da iç tutumu (animası) Pervin’in iç tutumundan (animusundan) farklıdır. Genel kanının aksine Sühâ, erkeklerden beklenen akli ve nesnel tutum gibi belirleyici özellikler taşımaz. Benzer şekilde Pervin sadece hisleriyle hareket etmez.

Bunun yan sıra Pervin Batılı modern bireyi, Sühâ Doğulu insanı temsil eder. Sühâ bu nedenle kolektif bilinçdışıyla birleşerek bireysellikten kaçınır. O, “tabiata esir”dir ya da “bu toprağa ait olanların hâli” yerine “semâvî” bir muhabbeti arzular. Pervin, ısrarla yeryüzüne başka bir ifadeyle “bilince” dönmeyi, ilgisini sekülerleştirmeyi ister. Aşkın içinde kaybolma hâlini, Sühâ’nın bilinç dışından kaynaklanan derinliğini onaylamaz. Âleme gülmek yerine âlem içinde yaşamayı seçer. Pervin yeryüzüne/dünyaya, Sühâ gökyüzüne/ruhsal alana aittir.

Kaynaklar

- Balık, M. (2015). “Sühâ ve Pervin”de narsist kimliğin görünümleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi Tevfik Fikret Özel Sayısı*, 3(11), 160-175.
- Fikret, T. (2015). *Rübâb-ı Şikeste: Târîh-i Kadîm-Rübâb’ın Cevâbı*. Uçman, A. (Haz.). İstanbul: Çağrı yayınları.
- Freud, S. (2018). *Uygarlık din ve toplum*. (Budak, S. Çev.). İstanbul: Öteki Yayınları.
- Freud, S. (2022). *Bilinç dışı*. (Çaliner, E. Çev.). İstanbul: Olimpos Yayınları.
- Jung, C. G. (2016). *Analitik psikoloji sözlüğü*. (Nirven, N. Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2020). *Psikolojide tipler*. (Nirven, N. Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2021a). *Analitik psikoloji üzerine iki deneme*. (Yılmaz, İ.H. Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2021b). *Ruh: insan, sanat, edebiyat*. (Yılmaz, İ.H. Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2022a). *Bilinç ve bilinçdışı*. (Beyaz, A.ve Şeref, C.Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

-
- Jung, C. G. (2022b). *Psikoloji ve felsefe: Zofingia dersleri*. (Yalçınkaya, M. Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2022c). *Anılar, düşler, düşünceler*. (Kantemir, İ. Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Korkmaz, R. (2006). Servet-i Fünun edebiyatı. Korkmaz, R. (Ed.). *Yeni Türk edebiyatı el kitabı* (3. Baskı, s.121-168). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Meier, F. (2021). Sûfilik ve İslâm kültürünün sona erışı. Arslan, A. (Ed.). *İslam felsefesi üzerine* (4. Baskı, s. 217-245). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Okay, M. O. (2020). “Sühâ ve Pervin”: Edebiyat-ı Cedide’nin alegorik aşıkları, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi M. Orhan Okay Özel Sayısı*, 6 (1), 172-176.
- Şahin, S. (2007). Yeni Türk şiirinin bir kurucu ögesi olarak “Sühâ ve Pervin”. Özkan, K. (Ed.). *Bir muhalif kimlik: Teyfik Fikret* (s. 131-145). İstanbul: Yayşacık Matbaacılık.
- Tanpınar, A. H. (1997). *19 uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2000). *İslâm düşüncesi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Redefining the Human: Critical Posthumanist Perspectives in Ishiguro's *Klara and the Sun* and Keyes' *Flowers for Algernon*

İnsanı Yeniden Tanımlamak: Ishiguro'nun Klara ile Güneş'i ve Keyes'in Algernon'a Çiçekler'indeki Eleştirel Posthümanist Bakış Açıları

Leyla ADIGÜZEL^{a*}

^a Asst. Prof. Dr., Yüzüncü Yıl University, Department of English Language and Literature, Van / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3102-2053

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Aralık 2023

Kabul tarihi: 10 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Transhümanizm,
Posthümanizm,
Kazuo Ishiguro,
Daniel Keyes.

ÖZ

İnsanın, varlıklar hiyerarşisinde en üstün yeri işgal ettiği bir dünyada, giderek melez bir yapıya bürünmesi, bilim ve teknolojinin uygulanmasına dair karmaşık etik ve ahlaki soruları gündeme getirmektedir. Bu durum edebiyatta transhümanizm ve posthümanizmin daha yaygın kullanılmasına yol açmaktadır. Bu doğrultuda Kazuo Ishiguro, *Klara ve Güneş*'te (2021) insan merkezli transhümanist girişimler aracılığıyla yapay zekânın etik dışı kullanımına ve daha avantajlı bir nesil için insanları genetik olarak değiştirmenin potansiyel risklerine dikkat çeker. Yazar, yapay zekânın ilerlemesiyle değişen toplumsal dinamiklere dair derin kaygılarını dile getirirken, okuru insan ve yapay zekâyâ dair epistemik, ontolojik ve etik açıdan önemli sorularla yüzleştirir. Öte yandan, eserlerinde psikolojik ve etik temalar ile insanlık durumu ve insan potansiyelinin sınırlarını inceleyen Daniel Keyes, bilimkurgu romanı *Algernon'a Çiçekler*'de (1966) Ishiguro'ya benzer konulara dikkat çeker. Posthümanist felsefenin temelini oluşturan teknoloji ve insanlığın kesişimine dair soruları özellikle irdeleyen yazar, zihinsel engelli kahramanı üzerinden transhümanizmin ıskaladığı ahlaki ve etik ilkeleri ön plana çıkarır. Romanları eleştirel posthümanist bir perspektiften okuyan bu makale, yazarların insanın bilim ve teknolojiyle olan ilişkisi, diğer yaşam formlarıyla olan bağları ve insanı insan yapan özellikler hakkında farkındalık yaratma çabalarına odaklanmayı amaçlamaktadır. Çalışma, teknolojik ilerleme ve insan özünün potansiyel kaybıyla ilişkili etik ve ahlaki ikilemlere odaklanarak eleştirel bir post-hümanist bakış açısıyla iki romanın ortak yönlerine dikkat çekmektedir. Romanlar arasında yaklaşık altmış yıllık önemli zaman farkına rağmen çalışma, romanların bu temaları ele almadaki benzerlikleri tespit etmeyi amaçlamaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 6, 2023

Accepted: October 10, 2024

Keywords:

Transhumanism,
Posthumanism,
Kazuo Ishiguro,
Daniel Keyes.

ABSTRACT

In a world where humans occupy the most superior place in the hierarchy of beings, the gradual transformation of humans into a hybrid structure raises complex ethical and moral questions regarding the application of science and technology. This leads to a greater prevalence of transhumanism and posthumanism in literature. In this vein, in *Klara and the Sun* (2021), Kazuo Ishiguro highlights the unethical use of artificial intelligence through human-centred transhumanist initiatives and the potential risks of genetically modifying humans for a more advantageous generation. The author indicates deep concerns about the changing social dynamics due to artificial intelligence advances while confronting the reader with pivotal epistemic, ontological, and ethical questions regarding human and artificial intelligence. On the other hand, Daniel Keyes, whose works explore psychological and ethical themes and the human condition and limits of human potential, draws attention to issues similar to Ishiguro's in his science fiction novel *Flowers for Algernon* (1966). Delicately examining questions about the intersection of technology and humanity, which form the basis of posthumanist philosophy, the author foregrounds the moral and ethical principles that transhumanism misses through his mentally disabled protagonist. Reading the novels from a critical posthumanist perspective, this article aims to focus on the authors' endeavour to raise awareness about humans' association with science and technology, their interconnectedness with other life forms, and the features that make humans human. The study draws attention to the common aspects of the two novels from a critical post-humanist perspective, focusing on the ethical and moral dilemmas associated with technological progress and the potential loss of human essence. Despite the significant time difference of around sixty years between the novels, this research aims to identify the similarities in their exploration of these themes.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: leylaadgzl@yyu.edu.tr

Introduction

Posthumanism, which has recently become very popular in literature in the context of humanity's advances in science and technology and their transformation into a hybrid and cybernetic structure, is a school of thought that questions the definition of human. The term posthumanism was first used in Ihab Hassan's 1977 essay "Prometheus as Performer: Toward a Posthumanist Culture?" Using the mythological figure of Prometheus to point to the emergence of a posthuman culture, Hassan defines posthumanism as follows: "We need first to understand that the human form [...] may be changing radically, and thus must be re-visioned. We need to understand that five hundred years of humanism may be coming to an end, as humanism transforms itself into something that we must helplessly call posthumanism" (1977, p. 212). In this regard, the central concern of posthumanism is the question of what it means to be "human", a focus that is also emphasized by postmodernism. Posthumanism challenges traditional humanist dichotomies, such as "subject/object, human/machine, or science/culture" (Franssen, 2015, p. 2), and interrogates the human's autonomy. It also does not accept the human as a fully defined individual. Contrarily, it regards human as a kind of entity intertwined with the environment and technology, evolving together with other forms of life. In this vein, Katherine Hayles states that "there are no essential differences or absolute demarcations between bodily existence and computer simulation, cybernetic mechanism and biological organism, robot teleology and human goals" (1999, p. 3) in the posthuman view. Furthermore, she contends that under the framework of posthuman philosophy, the human body is posited as the original prosthesis, thus expanding the body or replacing it with other prostheses is a natural extension of a pre-existing process that predates our birth. Therefore, she asserts that the posthuman view organizes humans in a manner that aligns seamlessly with intelligent machines. (p. 3) Hayles introduces the concept of "material informational entity" into the literature, suggesting that the increasing fusion of humans with technology is giving rise to a posthuman state that blurs the traditional boundaries between human and machine, as well as physical and virtual realms. She, therefore, argues that this shift undermines traditional notions of what it means to be human and compels us to reconsider our relationship with technology and its impacts on society and culture.

Accordingly, Derrida provides a basis for posthumanism, in which there is an effort to upset the hierarchy of being via the method of deconstruction by pointing out how groundless this superiority is through the myth of Prometheus in his work *The Animal That Therefore I Am* (2008). He creates space for deconstructing the aforementioned humanist dilemmas, stating that:

[I]n the Genesis tale as much as in the myth of Prometheus [...] in order to make up for the forgetfulness or tardiness of Epimetheus, who had perfectly equipped all breeds of animal but left "man naked [gymnon]," without shoes, covering, or arms), it is paradoxically on the basis of a fault or failing in man that the latter will be made a subject who is master of nature and of the animal. From within the pit of that lack [...], man installs or claims in a single stroke his property [...] and his superiority over what is called animal life. (2008, p. 20)

Thus, Derrida examines the hierarchical relationship between humans and animals, tracing its origins to mythology. He deals with the distinction drawn between humans and many other species reduced to a single animal by rejecting the anthropocentric view.

Bruno Latour employs the metaphor of the mythological god Prometheus to critique humanism, as does Derrida. Emphasizing that Prometheus represents the humanist or "modernist" view, Latour advocates for a "cautious Prometheus". He contends that deconstruction alone is ineffective since the humanist dichotomies mentioned above never actually existed. Thus, he indicates a method for bringing "things together, including gods, non-humans, and mortals" (p. 13). Latour, renowned for his research on the interactions between

humans and non-human entities, plays a crucial role in advancing Actor-Network Theory. This theory highlights the active role played by both human and non-human players in social networks. Latour's theory posits that there is no clear delineation between the social, natural, and technological realms. Consequently, all entities, whether living or non-living, including people, technology, and inanimate objects, exist within a complex network of dynamic relationships. In that it is founded on relational thinking and challenges anthropocentric approaches, Actor-Network Theory exhibits some similarities to critical posthumanism. It challenges the privileged status of humans in relation to other beings and actors, while simultaneously emphasizing the significance of nature, technology, and other beings. It appears to be a significant theory in regard to the support of critical posthumanism, which serves as the foundation for the messages that both authors in this study endeavour to convey through their novels.

Similarly, Donna Haraway, in "A Cyborg Manifesto," considered the foundational text of cyberfeminism, employs the concept of the "cyborg" as a metaphor for the hybridity that manifests itself as the conventional boundaries between humans and machines, as well as between physical and non-physical entities, gradually disappear due to technological developments. Haraway asserts that the notion of "cyborg" offers a fresh perspective on identity and embodiment, serving as a potent symbol of resistance against oppressive forces, particularly those related to gender, racism, and class. The author's cyborg manifesto, written from a feminist standpoint, can also be interpreted as a critical examination of the close connection between technology and military and industrial objectives. Haraway offers a significant critique of how technology contributes to the continuation of militarization and power inequities, particularly concerning gender and race.

The concept of "the logic of the rhizome" by Gilles Deleuze and Félix Guattari is an additional framework that might elucidate the posthumanist thought. This ecophilosophical idea also pertains to a kind of organization distinguished by its diversity, connectivity, and fluidity and is explained as "an acentered, nonhierarchical, nonsignifying system without a General and without an organizing memory or central automaton, defined solely by a circulation of states" (Deleuze and Guattari, 1988, p. 1). Accordingly, it effectively elucidates posthumanism by highlighting its ability to question and disrupt existing norms and systems, while also promoting innovation, experimentation, and variety. In this vein, posthumanism challenges the notion of a rigid and hierarchical conception of humanity, instead affirming the flexibility and combination of identities and interactions. Posthumanism explores the concepts of identity and subjectivity, encompassing not only humans but also animals, technology, habitats, and other phenomena, much like the rhizome, which lacks a central point of origin or control. Posthumanism views both human and non-human entities as dispersed and interconnected. This viewpoint promotes a reassessment of human autonomy and acknowledgment of the impact and significance of nonhuman entities in shaping the world. Posthumanism surpasses conventional dichotomies and hierarchies by adopting rhizomatic reasoning, enabling a comprehensive comprehension of the intricate and ever-changing essence of being. This approach also indicates novel prospects for ethical and relational engagement with the world.

On the other hand, "an extreme edge of posthumanism" (Ağın, 2020, p. 56), transhumanism holds that humans should be allowed to use technology to alter and improve their cognitive and physical capabilities, extending their abilities and capacities beyond their current biological limitations. Simon Young addresses the issue comprehensively in the *Transhumanist Manifesto* and defines transhumanism as "the belief in overcoming human limitations through reason, science, and technology" (2006, p. 15). He states that human biological limitations and the tragic fate of mortality cause an innate desire and effort to evolve and improve their survival abilities. He assumes, "Humanity will take evolution out of the hands

of butterfingered nature into its own transhuman hands” (p. 38). Stock, who argues that a real human takes control just like Prometheus but also develops technologies to evolve, notes, “To forego the powerful technologies [...] would be as out of character for humanity as it would be to use them without concern for the dangers they pose” (2003, p. 2). Although transhumanism is sometimes substituted by posthumanism, it is a view closer to humanism. Based on human-centred ideas and some of the fundamental dichotomies, transhumanism has an unwavering faith in science and technology. Within this context, while transhumanism advocates for human-centred and technological optimism that aims to enhance human abilities and life through technological means, posthumanism aims to critically examine the relationship between technology and nature, question anthropocentrism, and blur the boundaries between humans and non-humans. Given these distinctions, it is evident that both methodologies present distinct perspectives on the future of humanity and technology. In this vein, according to Braidotti, transhumanism has the potential to sustain current power dynamics and disparities, resulting in the commercialization of human existence and the strengthening of social hierarchies. She promotes a posthumanist perspective that recognizes the intricacy of human existence and encourages diversity instead of attempting to surpass or substitute humans with technical progress. She underscores the significance of ethical considerations and social justice in discussions regarding the future of humanity and technology (Braidotti, 2013). Based on the available information, it is evident that in an order where not everyone has equal rights, individuals with financial, educational, familial, or professional disadvantages, as well as nature and non-human species, constitute the main concerns of the world shaped by Anthropos (Ağın, 2020, 27-28). Consequently, an interest in various forms of existence, both human and non-human, motivates critical posthumanism, whose *raison d'être* is ethical. It is the posthuman desire that is both the subject and object of critical posthumanism's critique. In this context, the focus is on examining issues from both an analytical, speculative, and creative perspective while emphasizing the pressing necessity to diversify and question Western normativity. Eventually, examining various concerns such as technological transformation and ethical dilemmas, body and identity issues, natural and artificial boundaries, global inequalities, and ecological concerns, critical posthumanism aims to rethink the future role and ethical responsibilities of humans and explore ways to sustain life in a posthuman world.

Kazuo Ishiguro, the Nobel Prize-winning British writer of Japanese origin, whose works have been translated into more than fifty languages, has made a name for himself in the literary community as a brave author with works in different genres. Generally questioning the human condition in his works, Ishiguro deals with the vulnerability of the human condition, the dynamics between the individual and society, loneliness, and the state of being created (Matthews & Groes, 2010, p. 79-90). In different stories of the author, it is seen that the ways of existence of different characters are similar. In this vein, in an interview about his first novel, *Klara and the Sun*, written in 2021 after receiving the Nobel Prize in 2017, he states that the starting point of his book is the science fiction novel *Never Let Me Go*. He remarks that he wants to write a response to the melancholic ending of the novel that affects the reader (Stewart, 2021). Humanoid Klara, the main protagonist of *Klara and the Sun*, who lives a limited and restricted life with a sense of duty and service, raises questions about the human condition. She is introduced to the reader as a non-human created to eliminate human deficiencies and serve them with a transhumanist purpose. However, it is understood that the author, shifting to a posthumanist discourse, endeavours to raise awareness and dreams of an order not based on a hierarchy. In the novel, he foregrounds unethical ways of using artificial intelligence to make human lives comfortable and the potential risks that can be caused by tampering with the genetics of humans for a more advantageous generation.

In a similar vein, American writer Daniel Keyes explores psychological and ethical themes in his works, exploring the human condition and the limits of human potential. In his books, he also challenges social norms and principles, exploring themes such as human nature, intelligence, ethics, and personal identity. The topics he discusses, such as social acceptance and exclusion, provide an opportunity for social critique. By employing the internal monologue technique, the author enables the reader to delve directly into the character's thoughts, facilitating a close observation of the character's growth and progression. Known for his science fiction novel *Flowers for Algernon* (1966), Keyes takes a posthumanist approach through the story of Charlie Gordon, a mentally disabled man who undergoes an experimental procedure to increase his intelligence, told from a sceptical perspective. The novel explores topics related to critical posthumanism, including anthropocentrism and intelligence, technological intervention and humanity, and identity and self. It delves deeply into humanity's relationship with technology and its individual, social, and ethical dimensions. Thus, when examined via a critical posthumanist lens, the novel prompts significant inquiries regarding the essence of humanity, its potentialities, and the ethical dilemmas that arise in the course of such transformations.

In light of all these expressions, the study seeks to analyse how the novels, despite their nearly six-decade gap, highlight shared concerns of critical posthumanism. These concerns include ethical dilemmas, inequality, loss of human identity, and social degradation caused by transhumanism's idealization of the human. Thus, when analysed from a critical posthumanist perspective, these novels offer a thorough examination that sheds light on the core discussions of posthumanist philosophy by questioning the nature of human existence, ethical boundaries, and the impact of technology on individual identity. In this vein, both novels prominently underscore the detrimental consequences of unregulated and morally questionable applications of artificial intelligence, as well as genetic changes and operations intended to produce more intelligent generations. These consequences include the erosion of human identity, the exacerbation of societal inequity, and the disruption of social order. In this regard, Ishiguro's *Klara and the Sun* explores the intersection between technology and humanity ironically through the protagonist, Klara, an artificial friend. The story offers a nuanced exploration of the notion of human within a society that is progressively advancing technologically. This statement raises questions about the fundamental nature of consciousness, the limitations of artificial intelligence, and the ethical implications of technologies that enhance human abilities. Similarly, Keyes's novel, *Flowers for Algernon*, explores ethical dilemmas surrounding the ramifications of tampering with human intelligence and the fundamental essence of being human. The novel prompts readers to contemplate the consequences of technological advancements on human identity and society. Ultimately, this study aims to examine the common ground between the two novels about the ethical and moral challenges related to the progress of technology and the potential erosion of human essence, using a critical posthumanist perspective.

Klara and the Sun

Klara and the Sun is a dystopian novel that questions the use of technology, science, and artificial intelligence in line with transhumanist goals and presents a speculative future. The novel "forces readers to confront important epistemic, ontological, and ethical questions about humans and machines" (Mejia and Nikolaidis, 2022, p. 305). In *Klara and the Sun*, Ishiguro revisits his grave concerns about the new society and changing social relations discussed in his novel *Never Let Me Go*. However, the author states that the starting point of *Klara and the Sun* is to dispel the pessimistic and dystopian atmosphere in *Never Let Me Go* and to end with hope. In this vein, *Never Let Me Go* is regarded as more dystopian because it delves into darker aspects of issues such as identity, autonomy, and the dehumanizing consequences of societal

structures. Miss Lucy's utterance, "Your lives are set out for you. You'll become adults, then before you're old, before you're even middle-aged, you'll start to donate your vital organs. That's what each of you was created to do." (Ishiguro, 2010, p. 65) highlights the disturbing normalization of clones as mere resources for others, a core characteristic of dystopian settings where individuals are commodified and dehumanized. The story portrays a society that selectively develops and nurtures human clones exclusively for organ donation, a world that excessively reduces the value of human life to a mere commodity. The dehumanization observed is unsettling and indicative of a society that has accepted excessive inequality and the negation of individual worth as the norm. The emotional impact and tragic elements of *Never Let Me Go* stem from the characters' acknowledgment of their predetermined destiny and their endeavour to discover significance in a life intentionally destined for premature termination. *Klara and the Sun*, however, delves into the dynamic between Klara and human individuals, with a specific emphasis on themes of hope, love, and the capacity for establishing bonds across diverse life forms. Although the novel offers a bleak critique of a society willing to sacrifice ethics for health and longevity, it also focuses on individual relationships and philosophical reflection on human identity and AI ethics. In this regard, using the first-person narrator in almost all of his works, the author allows the reader to see the world from the point of view of an empathetic humanoid in this novel. Thus, the statement by (AF)Klara, "people feel a pain alongside their happiness" (Ishiguro, 2021, p. 24), is highly striking with regards to describing humans to human. In *Klara and the Sun*, the author is explicitly preoccupied with the criticism of human endeavour to create a "lifted" class in society through a transhumanist purpose, which uses technology and science to improve human cognitive and physical abilities, eliminate diseases, and even ensure immortality. The novel's skeleton structure is the author's concern about how far the use of artificial intelligence can be carried forward in a modern world caused by the desire to create a superior race through gene modification. Thus, the author appears rather aligned with the argument that:

With the development of genetic engineering in the late 20th century, including developments in genetic screening, gene therapy and enhancement, and various reproductive technologies, public fear and hesitation has ensued, especially since the ethical and social implications of this new science are not completely known (Aultman, 2006, p. 35).

Ishiguro underscores the class distinction brought about by gene modification as an output of anthropocentric thought and the alarming aspects of using artificial intelligence in society, serving the same thought. In this vein, the author endeavours "to raise ontological and ethical questions about eugenics and abnormal biological human development" (Süt Güngör, 2022, p. 1526). He depicts the anthropocentric thought through Josie and Rick, who represent two classes in the society called "lifted" and "unlifted".

Representing the "lifted" section of society where gene modification is applied for a healthier, smarter, and longer life, Josie has some chronic diseases caused by the procedure. In the novel, it is also emphasised that another daughter of the family lost her life as a result of health complications arising from the same operation. Therefore, the family has serious concerns about losing Josie. Josie's privileged situation causes her to maintain her school life through a screen and have a very limited relationship with her peers. This anti-social and isolated state of life is reflected throughout the novel. Klara's inference, "Perhaps all humans are lonely" (Ishiguro, 2021, p. 216), indicates the prevailing feeling of loneliness in the novel. Thus, Ishiguro takes a quizzical approach to the aspect of the transhumanist stance in the capitalist world order that leads societies to alienation, isolation, and despair. Within this frame, it is observed that the novel has a dark and dystopian tone, with the class system in which human's transhumanist endeavour divides its population into two. Within this frame, Haraway argues that identities like gender and class are "forced on us by the terrible historical experience of the contradictory social realities of patriarchy, colonialism, and capitalism" (1990, p. 155).

In a similar manner to Haraway's argument, Ishiguro aims to create a social consciousness that technology, supposedly intended to be neutral and used for the good of humanity, has acquired a discriminatory feature in the hands of capitalist power centres to serve different profit-oriented purposes. The author calls attention to the fact that the social discrimination created by the hierarchical order, which has always been argued throughout human history, has been carried even further in the modern capitalist world due to the transhumanist greed of the human. Nevertheless, in the novel, Rick is still hopeful in a society sharply divided by the capitalist system, as the one belonging to the disadvantaged group in many respects, especially regarding social status and educational rights. What Rick says to Klara, who thinks that the true love between him and Josie will overcome the sharp class distinction in their society, is rather poignant: "Josie and I grew up together and we're part of each other. And we've got our plan. So of course, our love is genuine and forever. And it won't make any difference to us who's been lifted and who hasn't. That's your answer, Klara, and there won't be any other" (Ishiguro, 2021, p. 270).

However, throughout the novel, Rick's exclusion from meetings with Josie's "lifted" friends and the restriction of his educational rights indicate this discrimination. The following quote from the novel is an obvious illustration of the inequality in education:

Even though Rick was never lifted, there still remains one decent option for him. Atlas Brookings takes a small number of unlifted students. The only proper college that will still do so. They believe in the principle and thank heavens for that. Now there are only a few such places available each year, so naturally the competition is savage (p. 125).

Nevertheless, despite the ontologically and ethically problematic ways in which increasingly capitalist societies use science and technology, the author paves the way for hope through a posthumanist perspective, which adopts a new understanding of the world based on embracing inclusive and fundamental rights and freedoms. In a similar manner that "posthumanism distinctively situates itself against the anthropocentric ventures of sexism, racism, ableism, ageism, and speciesism [...]" (Ağın, 2020, p. 279), Ishiguro strives to warn humanity with an understanding that rejects the object-subject relationship and advocates the equality of all beings. In his novel, the author endeavours to warn human by creating awareness from the perspective of a humanoid who says, "They fought as if the most important thing was to harm each other as much as possible" (Ishiguro, 2021, p. 21).

Ishiguro's concerns about the helplessness of the human condition, the dynamics between the individual and society, loneliness, and being created constitute the main issues of *Klara and the Sun*, as in his other works. However, it is evident that though representing the sickly and grey colour of urban life, Klara dissipates the gloomy atmosphere at the novel's end with the hope she raises and strengthens the author's hand in criticizing transhumanism through posthumanism. With a plain and robotic tone, Klara sees the world in pixels and lacks a holistic visual perception like a human. This disadvantage turns into the advantage of seeing the emotions scattered on the human face with their parts. Ishiguro carefully draws parallels with a machine that occasionally appears rather human. This enables readers to recognize the resemblance between Klara's cognitive processes and capabilities and their own perception, thought, and behaviour. Ishiguro's creation of Klara, a machine exhibiting numerous human-like features, establishes a dichotomy that enables examination of the parallels between her cognitive mechanisms and those of humans. The author's portrayal of Klara challenges the dichotomy between humans and machines by implying that qualities like perception, emotion, thought, self-awareness, and morality are not exclusive to humans. This investigation finally results in a more profound understanding of the essence of humanity, prompting inquiries on the future of artificial intelligence and the fundamental characteristics of consciousness. Nevertheless, the difficulty in positioning Klara is evident in the reaction of Rick's mother when

she first sees her: “One never knows how to greet a guest like you. After all, are you a guest at all? Or do I treat you like a vacuum cleaner? I suppose I did as much just now” (p. 123). Likened to a vacuum cleaner, Klara is also praised for her observation, empathy, intelligence, and ability to read emotions. Moreover, although she is equated with a vacuum cleaner, she is also expected to replace Josie. Thus, in a society dominated by human Klara is attributed conflicting tasks. Within this respect, *Klara and the Sun* also presents the unconditional sense of duty and the master-servant relationship in Ishiguro’s *Never Let Me Go* and *Remains of the Day*. In both novels, the author employs the theme of duty to examine the intricacies of human conduct within the confines of societal and individual limitations. Thus, the focus is on the personal sacrifices individuals make and the ethical issues they encounter. In this sense, as an artificial intelligence, Klara’s task is to make Josie’s life easier, to accompany and comrade her. Yet, equipping robots with human-like features and skills, humans have always been concerned about being taken over by them. A similar tone of apprehension prevails in the novel.

On the other hand, towards the novel’s end, Klara’s endeavour to get Josie healed with the help of the sun holds great significance as it symbolizes the immense power of nature and the interconnectedness between humans and the natural world. Upon witnessing the curative influence of the sun at the beginning of the novel, Klara deduces that: “The Sun was pouring his nourishment onto the street and into the buildings, and when I looked over to the spot where Beggar man and the dog had died, I saw they weren’t dead at all – that a special kind of nourishment from the Sun had saved them” (p. 37). Solar-powered Klara believes that by dismantling the Cootings Machine, which she perceives as obstructing the sun due to its polluting emissions, she can please the sun. Within this frame, Ishiguro highlights ecological problems, one of the crucial concerns of our time, by critically examining anthropocentric ideologies through the use of a humanoid character. Thus, the author prompts the reader to consider a world that is both inclusive and sustainable by establishing a foundation for re-evaluating the connections between humans and nature, as well as humans and technology, using a perspective that aligns with the posthumanist conception of cognition. Critical posthumanism places significant emphasis on ecological concerns, which allows for a re-evaluation of humans’ ties with the environment and technology. Within this particular framework, Ishiguro’s novel *Klara and the Sun* reiterates the themes of natural preservation, sustainable practices, fair treatment of the environment, and the acknowledgment of the moral worth of non-human entities.

Similarly, the author wants to make the Anthropos confront the idea that they are hybrid beings that can only exist with those around them by giving up the thought of positioning themselves as subjects. The author parallels Rosi Braidotti, who repositions Anthropos as part of nature and advocates a way of thinking that values the life force instead of the human subject. Within this frame, Braidotti points to contemporary environmentalism as another valuable source of the reconfiguration of the posthuman subject. Advocating zoe-centred ethics, Braidotti takes the view of constructing an entirely new understanding of a non-unitary subject: a universal whole (Braidotti, 2013). Zoe-centred egalitarianism, which emphasizes the interconnectedness and inherent value of all forms of life, is, in fact, the ethical core of the critical posthuman turn. According to Braidotti, zoe-centered egalitarianism, which can be considered a response to the opportunist interspecies commodification of life, signifies opposition to “the violence and the hierarchical thinking that result from human arrogance and the assumption of transcendental human exceptionalism (2001, p. 86). Accordingly, Braidotti’s introduction of the concept of a non-unitary subject disrupts conventional notions of a stable, harmonious, and autonomous self. The proposal suggests a comprehensive and integrated interpretation of subjectivity “‘non-unitary’ – split, in-process, knotted, rhizomatic, transitional, nomadic” (Braidotti, 2014, p. 176).

Adopting similar thoughts, Ishiguro seeks to connect the dark side of transhumanism to the side of posthumanism that offers realistic alternative solutions with a very naive narrative. Thus, the author displays a critical perspective on the ethically problematic use of the humanoid Klara, which further supports the aforementioned arguments. Within this frame, Ishiguro also shares a perspective that supports Karen Barad's assertion that "we are part of the nature that we seek to understand" (2007, p. 247). Hence, the author offers profound insights on the inseparability of human from nature. He stresses the importance of approaching the connection between human and nature in a comprehensive and mutually dependent way, both from a scientific and ethical one. Hence, Ishiguro endorses Barad's concept that human acquiring knowledge about the world and the universe are inherently intertwined with these processes. Thus, the fact that Klara, a humanoid developed to befriend young people, is asked to replace a human raises question about critical conceptual and ethical problems related to human status and the use of artificial intelligence. Josie's mother's statement that "The new Josie won't be an imitation. She really will be Josie. A continuation of Josie" (Ishiguro, 2021, p. 173) suggests that she had attempted and failed in a similar endeavour for her deceased daughter. At the novel's beginning, the mother's asking Klara to imitate Josie on her first entrance to the store indicates that Klara will be subjected to an unethical way of use. On the other hand, Klara's statement that the mother "called me 'Klara' so I knew I shouldn't attempt anymore to imitate Josie" (p. 92) reveals the problematic situation.

The basis of all these inferences about the novel is, primarily, Ishiguro's concern about the human emotions and states that make humans human. As in many other works, the author, in *Klara and The Sun*, endeavours to explain human to human. However, this time, he does it ironically through the humanoid Klara. The author maintains a cautious stance towards the transhumanist concept, which promotes the notion of enhancing human capabilities and lifetimes through technological means. Observing her environment in pixels, (AF) Klara's intricate cognitive processes and emotional abilities might be seen as a distinct manifestation of transhumanism's pursuit to develop intelligences that resemble or surpass human capabilities. The author's focus on modifying human genetics throughout the story also indicates a parallel interest in transhumanist objectives. Thus, Josie, a member of the "lifted" cohort, undergoes genetic modifications to enhance qualities such as IQ or health. Moreover, through the portrayal of Klara and Josie's relationship, the author showcases individuals' ability to establish emotional and social connections with artificial creatures. In addition, he highlights transhumanist concepts that examine the potential of technology to revolutionize the human condition. Ishiguro also explores the notion that transhumanism's ultimate objective, which involves the advancement or transformation of human consciousness into a digital medium, is indeed feasible. In this regard, the author raises philosophical questions about the nature of consciousness and the soul through Klara's own consciousness and her deep attachment to Josie. Consequently, Ishiguro focuses on the frightening dimension that transhumanist thought has come due to the position where the insatiable Anthropos positions himself. The author, from a critical posthumanist perspective, stresses the need for responsible development and use of AI technology, emphasizing the critical importance of setting rules, maintaining transparency, and establishing control mechanisms. Otherwise, as he particularly highlights in his work, this situation may lead to discrimination based on gender, race, or socio-economic status. In this regard, he also underlines the irreversible troublesome situations that may arise from human dependence on artificial intelligence in almost every aspect of life, from education to common human relations and the problematic use of technology. And finally, in his novel, in which he thoroughly examines the impact of technology on humanity and the moral, philosophical, and social aspects of these impacts, Ishiguro offers a critical posthumanist reading of Anthropos's transhumanist greed.

Flowers for Algernon

Originally published as a short story in 1959, “Flowers for Algernon,” considered a turning point in science fiction and disability literature, was expanded and published as a novel with the same title in 1966. Inspired by a special experience Keyes had with a mentally disabled student during his teaching years, the novel is organised in the form of progress reports of Charlie, a mentally disabled man who has undergone an experimental surgery. This operation, previously successfully performed on a laboratory rat named Algernon, is being tried on a human for the first time. This process, in which Charlie Gordon’s IQ is tripled over time, culminates in his realisation that the experiment gives him a temporary mental improvement but that he returns to his old condition. In the novel, exploring the human condition and limits of human potential through psychological and ethical themes, Keyes displays a critical posthumanist approach in *Flowers for Algernon* through the story of Charlie Gordon, told from a questioning perspective. The author explores the inquiries regarding the convergence of technology and science, which serve as the foundation of posthumanist ideology.

In *Flowers for Algernon*, Keyes provides a posthumanist assessment of transhumanist endeavours focused on human beings by using the character of Charlie. By questioning the traditional definition of the human, the author draws attention to the idea of embracing biologically, culturally, and technologically diverse forms of existence. He provides a basis for evaluating the place of people with disabilities in modern American society, thus the experience of disability and various bodily realities. The novel begins with a report that Charlie, a thirty-two-year-old employee at Donner’s Bakery, has an IQ of sixty-eight and inferior spelling skills. Charlie, who attends Mrs. Alice Kinnian’s literacy course on certain days of the week, is asked by Professor Nemur and Dr. Strauss to write down his thoughts and feelings in a progress report: “Dr Strauss says I shoud rite down what I think and re- membir and evrey thing that happins to me from now on. I dont no why but he says its importint so they will see if they can use me. I hope they use me becaus Miss Kinnian says mabye they can make me smart. I want to be smart” (Keyes, 1989, p. 1). Experimenting with a method of developing intelligence in animals, Professor Nemur and Dr Strauss aim to find a human subject for the same experiment. Eager to overcome his intellectual disability and gain a respected stance in society, Charlie volunteers to be the human test subject in the experiment. Due to his lack of intelligence, Charlie’s behaviour outside the social norms causes him to be excluded, humiliated, and seen as “the other” by the members of society. In this respect, he is asked to keep these reports to publicise his mental state and place in society. As can be deduced from the quote above the first report is full of mistakes, indicating his quite limited writing skills.

He is also asked to compete against a mouse named Algernon, who has already undergone experimental surgery. However, he loses to the mouse every time in that experiment. Dr Nemur informs Charlie that they will perform an exploratory operation on him, yet he cannot guarantee that it will make him more intelligent and may even make him worse than he is now. However, Charlie is eager to beat Algernon in the maze race and eliminate his feeling of being an outcast in society. “Gimpy hollers at me all the time when I do something rong, but he reely likes me because hes my frend. Boy i f I get smart wont he be surprised” (p. 19) indicates the humiliation Charlie is exposed to at work and his efforts and eagerness to be accepted by the society. In the novel, Charlie’s greatest desire, “all my life I want to be smart” (p. 4), is often emphasised. Charlie’s aspiration to conform to the traditional definition of “human” brings to mind Braidotti’s view that Western humanism, which she finds problematic that “male, white, heterosexual, owning wives and children, urbanised, able-bodied, speaking a standard language, i.e. ‘Man’” (Braidotti, 2019, p. 36) definition of “human”. The above definition reveals the fact that socially privileged people define human according to certain characteristics, and those outside the group are regarded as non-human or less human. In this context, Charlie’s

intellectual “disability” constitutes an “obstacle” to his acceptance in society. Nevertheless, Braidotti endeavours to discover means of reconciling disparities on a shared foundation, not through a focus on human beings, but rather by challenging hierarchical thought and violence. Additionally, Charlie’s insistence on being smart is an indication that he can only establish his existence if he is smart enough. This situation can be linked to rationalism, which emphasizes that intelligence is the main distinguishing feature of a human being. It contends that defining a human being solely based on senses and experiences is inadequate. Thus, it bears a resemblance to Descartes’ famous statement, “I think, therefore I am” (*Cogito, ergo sum*) (1960) which serves as a fundamental tenet of modern philosophy and, however, in certain ways, limits our understanding of the self. It only defines the self as a thinking being, excluding other self-components such as senses, emotions, body, or unconscious processes. This limits the scope of the concept of the self and ignores other important aspects of human experience. Similarly, for Charlie to gain acceptance in society, his rational thought and reasoning must align with Descartes’ argument.

The first symbolic indication that the operation works on Charlie over time is when he beats Algernon in the maze race and starts the dough mixer in the bakery. Charlie starts to read adult books and becomes interested in many academic subjects. However, when a mentally disabled young man breaks a plate in a restaurant and everyone, including himself, laughs, it becomes a turning point for Charlie. Because Charlie, who identifies himself with this young man, realises how far away he has evolved from people, even though he has gained skills in many fields after the operation. He responds to the laughing people in a reproachful yet meaningful way: “[...] but for God’s sake, have some respect! He’s a human being! [...] How strange it is that people of honest feelings and sensibility, who would not take advantage of a man born without arms or legs or eyes-how such people think nothing of abusing a man born with low intelligence” (Keyes, 1989, p. 199). Realising that his friends at the bakery are tormenting him for fun is another critical turning point for him. Therefore, Charlie becomes aware of “that intelligence does not bring him any happiness and it merely provides people with social acceptance while too much of it is not positively perceived and welcomed by the society” (Çelikel, 2020, p. 87). When his mental disability is overcome, Charlie temporarily falls within the scope of the transhumanist idea of the human and discerns that only in this form can he be partially accepted by society. Keyes’ portrayal of his protagonist experiencing a temporary recovery allows the character to assess his psychological and sociological circumstances before and after. Therefore, the reader is also provided with a transitional space for comparing transhumanist and posthumanist thought through Charlie.

One of the remarkable points of the novel is when Charlie, taken to a scientific congress in Chicago with Algernon, feels that Professor Nemur treats him like a laboratory animal. The author subtly hints at posthumanism, a way of thinking against the class distinction created by humans and their domination over other beings through Charlie’s epiphany. Charlie and Algernon serve as conduits for the author to highlight the ethical and moral dilemmas that unregulated transhumanist endeavours can potentially generate, hence raising concerns about the infringement of both human and non-human rights.

Cary Wolfe, a posthumanist theorist who has carried out important work on animal rights, underscores the ethical significance of animal experiments from a critical perspective. Stating “with the aim of exposing how much they have been misunderstood and exploited, that does not mean we are not continuing to be humanist-and therefore, by definition, anthropocentric” (2010, p. 99), Wolfe argues that being posthumanist is only possible by subverting the privileged position of *Anthropos*. In this context, the character Algernon, the laboratory mouse subjected to the same experimental operation as Charlie, vividly highlights the ethical treatment of animals in the narrative. Charlie’s revelation

I was becoming irritated, and I could see that Algernon, upset by the smoke, the buzzing, the unaccustomed surroundings, was moving around in his cage nervously. I had the strangest compulsion to open his cage and let him out. It was an absurd thought-more of an itch than a thought-and I tried to ignore it (Keyes, 1989, p. 157).

holds significant value. It emphasizes a more extensive theme of vulnerability and exploitation, which mirrors the treatment of both Algernon and Charlie within the framework of experimentation. It illustrates the ethical dilemmas associated with using animals in scientific research.

Accordingly, Charlie's observations and thoughts about doctors can also be regarded as an ironic criticism of the functioning of science and medicine in the contemporary world. "No one really starts anything new, Mrs Nemur. Everyone builds on other men's failures. There is nothing really original in science. What each man contributes to the sum of knowledge is what counts" (p. 243). This quote is an indication of Keyes' subtle treatment of the fact that doctors use Charlie and Algernon to advance their careers, ethically bypassing human and animal rights. Dr Nemur claims that Charlie truly exists and gains his personality thanks to the experiment. In this manner, Charlie's descriptions of disabled people and Dr Nemur's claim that he did not exist as a person before the experiment are parallel. Therefore, Charlie's request to publish the unsuccessful results of the experiment on Algernon and himself can be seen as a manifesto for accepting disabled people and subjects as individuals in society. In this framework, the Adam and Eve metaphor used by the author at the novel's beginning foreshadows the fate awaiting Charlie. Nurse Hilda's comment that the doctors' experiment has exceeded ethical and moral boundaries refers to the story of Adam and Eve, punished for eating the forbidden fruit from the Tree of Knowledge:

she said mabey they got no rite to make me smart because i f god wantid me t o be smart he would have made me born that way. And what about Adem and Eev and the sin with the tree ofnowlege and eating the appel and the fall. And mabey ProfNemur and Dr Strauss was tampiring with things they got no rite t o tampir with (p. 16).

Like Adam and Eve in the sacred story, Charlie loses his innocence. Because he is incapable of thinking through the consequences, he seeks knowledge through unnatural means. The fact that Keyes returns his protagonist to his former self after giving him a chance to experience genius is significant in its ironic emphasis on the fact that he can no longer be the same. In this regard, Charlie challenges traditional notions of sanity, identity, and humanity, affirming critical posthumanist idea that questions the boundaries between human and non-human, and critiques humanism's emphasis on rationality, autonomy, and the fixed nature of human identity. Sanity is often equated with rationality, consistency in behaviour, and the ability to engage with society's norms. However, posthumanism suggests that intelligence and sanity are fluid qualities subject to technological intervention and transformation. Charlie's dramatic increase and subsequent decline in intelligence challenge the idea that sanity is a stable or inherent trait. His transformation shows that sanity is not just about cognitive capability but also one's relational and social existence. Additionally, identity is often defined in terms of a coherent, stable self closely tied to one's mental faculties. However, posthumanism challenges this by emphasizing that identity can be fluid, multiple, and contingent on both internal and external factors, including technological enhancements. Charlie's experience complicates the humanist notion of a stable identity by showing how technology can radically alter one's sense of self, leading to a fragmented identity that cannot be easily reconciled with traditional notions of sanity or personhood. The ethical implications of altering human cognition through technological means are also highlighted in *Flowers for Algernon*. Posthumanism challenges the notion that there is a singular, optimal way of being human, suggesting that sanity and identity are constructed and reconstructed through interactions with technology and society. Charlie's tragic fate serves as a cautionary tale about the dangers of uncritically embracing

technological enhancement as a means to achieve a more “perfect” or “sane” existence. Charlie’s ironic interest in John Milton’s epic poem *Paradise Lost* refers to the fact that he has learned too much to return to his old self unchanged. Towards the end of the novel, Charlie raises the issue of the emotions that define human nature, which are overlooked by the transhumanist perspective on cognition within the context of ethical and moral principles:

Intelligence is one of the greatest human gifts. But all too often a search for knowledge drives out the search for love. This is something else I’ve discovered for myself very recently. I present it to you as a hypothesis: Intelligence without the ability to give and receive affection leads to mental and moral breakdown, to neurosis, and possibly even psychosis. And I say that the mind absorbed in and involved in itself as a self-centred end, to the exclusion of human relationships, can only lead to violence and pain (p. 249).

The increase in intelligence he has experienced has enabled him to analyse human, empathy, and human relations deeply. Charlie complains about the difficulties, such as isolation, emotional confusion, and social ostracization, that this tremendous development brings. He emphasises the importance of human values such as love, social bonds, and moral responsibility.

Tobin Siebers, known for his essential contributions to disability studies, highlights the fact that disability remains a missing element in social justice: “Disability offers a challenge to the representation of the body this is often said. Usually, it means that the disabled body provides insight into the fact that all bodies are socially constructed that social attitudes and institutions determine far greater than biological fact the representation of the body’s reality” (2001, p. 737). The troubled position of Charlie’s intellectual disability in society confirms Siebers’ argument that people with disabilities are often deprived of the status of being human. Siebers stresses bodily diversity, considering disability an individual condition within social and cultural contexts. While viewing disability as a natural part of human variation, he assesses it as the opposite of normativity, normalisation, and bodily perfection. He advocates the acceptance of different physical realities and abilities. As in Siebers’ argument, Charlie identifies himself as “exceptional” as a disadvantaged person in a system of unequal rights. He states that “exceptional” is “a democratic term used to avoid the damning labels of ‘gifted’ and ‘deprived’” (Keyes, 1989, p. 153). Charlie is consistently seen as “exceptional” in society at the novel’s beginning as a mentally disabled person, when he becomes a genius after the operation he undergoes, and when he returns to his initial self at the novel’s end. At first, his disadvantaged situation due to his mental retardation causes him to have difficulty in conforming to social norms and to be seen as “the other”. However, ironically, the increase in his intelligence also prevents him from adopting the norms of society. This situation pushes him into loneliness, exclusion, and search for meaning. Keyes opposes the positioning of Anthropos as the sole centre of nature and the universe in humanism, which is the indirect justification for colonisation, individualisation, and capitalism. The author resists the idea, defended by the humanist mentality, that human intelligence can understand everything. Thus, by utilizing the characters of Charlie and Algernon, the author critiques Anthropos for harming the environment by erecting a divide between themselves and other creatures. The author adopts the posthumanist philosophy, which includes moral and ethical values that transhumanism misses. He emphasises that transhumanism, the successor of humanism, may pose a moral threat to both human and other beings and the nature. Ultimately, he advocates for the posthumanist concept that examines the suffering and challenges that arise from the variations among humans and between humans and other beings, using a shared basis for comparison.

Conclusion

Kazuo Ishiguro’s *Klara and the Sun* and Daniel Keyes’s *Flowers for Algernon* engage in a clear dialogue within the framework of critical posthumanism and reconceptualizing the

human condition. Both novels explore themes of enhancement, and the ethical implications of altering human cognition, challenging traditional humanist notions of identity, consciousness, and the boundaries of the “human.” Given that a posthuman figure questions conventional human traits and blurs the distinctions between humans and non-humans, organic and inorganic entities, and natural and manufactured elements, Klara, as an AI-driven robot and an “Artificial Friend,” represents a posthuman figure in that context. Through her interactions with people, she explores themes of consciousness, empathy, and the nature of humanity. While not a typical posthuman figure, Charlie’s transformation through an experimental surgery that dramatically increases his intelligence raises posthumanist questions about the ethics of human enhancement and the nature of identity as well. Josie, too, as a representation of a lifted class in Ishiguro’s novel exploring posthumanism, symbolizes a future in which the distinction between human and posthuman is indistinct. The genetic transformation Josie experiences and the potential replacement by an AI underscore posthumanist concepts, highlighting the profound philosophical questions about human existence in a technologically advanced society. In the two novels, Klara, Josie, and Charlie, characters who exist beyond the traditional boundaries of humanity, could be considered posthuman figures. They experience intelligence as a fluid and continuous quality, questioning the stability of human identity. Thus, the ethical implications of using technology to alter fundamental aspects of human identity are central to the narrative.

The analysis of the novels also reveals that they explore the ethical ramifications of pushing the boundaries of human existence. *Flowers for Algernon* raises ethical concerns about using humans as test subjects for potentially harmful augmentations. *Klara and the Sun* examines the themes of exploitation and the ethical implications of designing conscious beings for utilitarian purposes. Within this frame, Daniel Keyes investigates the boundaries of human potential and psychological and ethical topics in his novel and takes a stance against transhumanist thought in telling the story of Charlie Gordon, a mentally challenged man who experiences an experimental operation that temporarily increases his IQ. The novel deftly explores the themes of the connection between technology and humanity, which form the basis of the posthumanist ideology. Through Charlie, Keyes offers a posthumanist assessment of human-centred transhumanist initiatives. Similarly, Ishiguro provides a framework for assessing the status of unlifted individuals in contemporary culture, as well as their experiences with their diverse physical realities. In this vein, both novels raise awareness of the notion of accepting physiologically, culturally, and technologically different kinds of life by challenging the conventional definition of the human. They reject the humanist and rationalist viewpoint that humans’ minds and intelligence can propel them to a specific position in society, leaving sensory experience in the background. Therefore, they accuse Anthropos of treating individuals who do not fit into the traditional Western humanism’s definition of a human as objects, creating a barrier that separates them from other life forms through the characters of Charlie, Klara, Josie, and Josie’s unlifted friend Rick. The authors combine moral and ethical elements into the posthumanist philosophy, which transhumanism disregards. Ultimately, they advocate for the posthumanist viewpoint, which perceives the suffering and problems arising from the differentiation between human and disabled people, unlifted individuals, and other life forms stemming from a shared foundation. The novels provide the reader with confronting important epistemic, ontological, and ethical questions about human enhancement and artificial intelligence. Thus, we can read the novels as a prudent criticism of human attempts to establish a “lifted” class in society through science and technology, which aims to advance human physical and cognitive capacities.

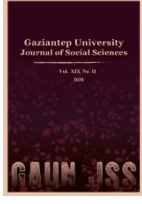
Moreover, the authors generally explore the vulnerability of the human condition, the interplay between the individual and society, loneliness, identity, memory, and the process of creation in their novels. As a result of the enhancement process, Charlie experiences dissonance

between his previous self and his newly intellectual self, leading to an identity crisis. Klara finds solace in her recollections of her time with Josie, even as she confronts the inevitability of being outdated. Within this context, the novels advocate for a philosophy that rejects the ontological hierarchy imposed by the evolution of humans and nature, as well as the shifting dynamics of society. Thus, they clearly highlight and envision a non-hierarchical lifestyle where humans connect with other life forms from a critical posthumanist viewpoint. Consequently, both novels provide a critical analysis of classical humanism, emphasizing the negative emotional and ethical consequences of prioritizing rationality and cognitive supremacy. Additionally, they investigate the gradual disappearance of distinctions between humans and non-humans, as well as between organic and artificial entities, indicating that these classifications are becoming more uncertain in a posthuman society.

References

- Ağın, B. (2020). *Posthümanizm: Kavram, kuram, bilim-kurgu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ağın, B. (2020). Posthumanism versus transhumanism: James Tiptree, Jr.'s the girl who was plugged In. *Dil Ve Edebiyat Araştırmaları*, (22), 277-298. <https://doi.org/10.30767/diledeara.685823>
- Aultman, J. M. (2006). Eugenomics: Eugenics and ethics in the 21st century. *Genomics, Society and Policy*, 2(2), 28-49. <https://doi.org/10.1186/1746-5354-2-2-28>.
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway*. Durham & London: Duke University Press.
- Braidotti, R. (2001). *Metamorphoses: Towards a materialist theory of becoming*. Cambridge: Polity Press.
- Braidotti, R. (2013). *The posthuman*. London: Polity.
- Braidotti, R. (2019). A theoretical framework for the critical posthumanities. *Theory, Culture & Society*, 36(6), 31-61. <https://doi.org/10.1177/0263276418771486>.
- Braidotti, R. (2014). Writing as a nomadic subject. *Comparative Critical Studies*, 11(2-3), 163-184. <https://doi.org/10.3366/ccs.2014.0122>.
- Çelikel, M. A. (2020). Mental health and being smart in Daniel Keyes' flowers for Algernon. *The Literacy Trek*, 6(2), 81-90. <https://doi.org/10.47216/literacytrek.672319>.
- Descartes, R. (1960). *Discourse on methods and meditations*, translated and introduction by Laurence J. Lafleur. New York: The Liberal Arts Press, Inc.
- Derrida, J. (2008). *The animal that therefore I am*. New York: Fordham University Press.
- Franssen, T. (2015). Performer or transformer? Prometheus and "posthumanism." www.academia.edu. https://www.academia.edu/1789520/Performer_or_Transformer_Prometheus_and_Posthumanism.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1988). *A thousand plateaus*. London: Bloomsbury Publishing.
- Hayles, N. K. (1999). *How we became posthuman*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Haraway, D. (1991). *Simians, cyborgs, and women: the reinvention of nature*. New York: Routledge.
- Haraway, D. (1990). *A cyborg manifesto: science, technology and socialist-feminism in the late twentieth century,* "simians, cyborgs, and women: the revolution of nature. London: Routledge.
- Hassan, I. (1977). *Prometheus as performer: toward a posthumanist culture*. Benamou, M. and Caramello, C. (Eds). Performance in postmodern culture. (p. 201-217). Madison, Wis.: Coda Press.
- Ishiguro, K. (2021). *Klara and the sun*. London: Faber & Faber.
- Ishiguro, K. (2010). *Never let me go*. London: Faber & Faber.
- Keyes, D. (1989). *Flowers for Algernon*. Oxford: Heinemann.

-
- Latour, B. (2012). 9. A cautious Prometheus? a few steps toward a philosophy of design with special attention to Peter Sloterdijk. Amsterdam University Press eBooks (pp. 151–164). <https://doi.org/10.1515/9789048514502-009>
- Matthews, S., Groes, S. (2010). *Kazuo Ishiguro: contemporary critical perspectives*. London: Continuum International Pub. Group.
- Mejia, S., Nikolaidis, D. (2022). Through new eyes: Artificial intelligence, technological unemployment, and transhumanism in Kazuo Ishiguro’s *Klara and the sun*. *Journal of Business Ethics*, (178), 303-306.
- Siebers, T. (2001). Disability in theory: From social constructionism to the new realism of the body. *American Literary History*, 13 (4), 737-75.
- Stewart, D. (2021). Kazuo Ishiguro on how his new novel *Klara and the sun* is a celebration of humanity. *TIME*. <https://time.com/5943376/kazuo-ishiguro-interview>.
- Stock, G. (2003). *Redesigning humans*. London: Profile Books.
- Süt Güngör, P. (2022). A eugenic attempt to create “upper class”: *Klara and the sun* by Kazuo Ishiguro. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 1523-1533. DOI: 10.29000/rumelide.1222350.
- Wolfe, C. (2010). *What is posthumanism?* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Young, S. (2006). *Designer evolution – a transhumanist manifesto*. New York: Prometheus Books.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

“Holes Tied Together with String”: Grief in Julian Barnes’ *Flaubert’s Parrot*

“İple Birbirine Bağlanmış Delikler”: Julian Barnes ’in Flaubert’in Papağanı Romanında Keder

M. Mirac CEYLAN^{a*}^a Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Gaziantep /TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0577-426X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Haziran 2024

Kabul tarihi: 10 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Keder,

Flaubert’in Papağanı,

Julian Barnes,

Yas.

ÖZ

Julian Barnes’ın *Flaubert’in Papağanı* (1984) anlatıcı Geoffrey Braithwaite’in Gustave Flaubert’in hayatıyla ilgili papağanları, çoklu biyografileri ve gerçek(ler)i aradığı deneysel bir romandır. Öte yandan roman Braithwaite’in kişisel hayatı ve yası hakkında anlatının yüzey katmanıyla eş zamanlı akan bir altyapıya sahiptir. Anlatı *romandaki* tüm bu kavramlara “iple birbirine bağlanmış delikler olarak” -romanın kendi biyografi tanımını yapmak için kullandığı bir ifadeye olduğu gibi- yaklaşır. *Flaubert’in Papağanı* sıklıkla metinlerarası, parçalanmış, parodik ve özdüşünsel anlatımıyla, romanın deneysel yönlerini merkeze alan Postmodern edebiyat teorileri göz önünde bulundurularak okunmuş ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda, *Flaubert’in Papağanı* geçmiş, tarih, biyografi ve hakikate katı, güvenilir ya da statik olarak değil; akışkan, belirsiz ve çoğul olarak gören bir bakış açısıyla yaklaşığundan postmodern bilinçle analiz edilmeye uygun bir kaynak olmuştur. Ancak, Braithwaite’in eşi Ellen’in kaybıyla ilgili olan alt katman romanda köklü bir yer tutarak romanın varoluşu sebebini oluşturur ve bu sebeptendir ki Braithwaite anlatısında "Ellen’inki gerçek bir öykü; belki de size bunun için, onun yerine Flaubert’in hikayesini anlatıyorum" der (2012, s. 86). Bu çalışma, Julian Barnes’in *Hayat Düzeyleri* başlıklı anı kitabına belli başlı göndermeler yaparak Braithwaite’in Flaubert, biyografi ve papağan arayışı anlatısının alt katmanına kederini nasıl yerleştirmeyi başardığını ortaya koyar. Çalışma aynı zamanda Braithwaite’in keder ve yas yaklaşımını bu kavramların Fruedyen yaklaşımlarıyla karşılaştırır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 29, 2024

Accepted: October 10, 2024

Keywords:

Grief,

Flaubert’s Parrot,

Julian Barnes,

Mourning.

ABSTRACT

Julian Barnes’ *Flaubert’s Parrot* (1984) is an experimental novel in which the narrator Geoffrey Braithwaite searches for parrots, multiple biographies, and truth(s) about the life of Gustave Flaubert. On the other hand, the novel has an infrastructure about Braithwaite’s personal life and grief that flows simultaneously with the surface layer of the narrative. All these concepts are treated as ‘holes tied together with string’ in the narrative of *Flaubert’s Parrot*, a phrase used for the definition of biography writing in the novel. With its intertextual, fragmented, parodic, and self-reflexive narrative, *Flaubert’s Parrot* has been often read and analysed having Postmodern literary theories in mind, centralising the experimental aspects of the novel. In this regard, *Flaubert’s Parrot* is a fruitful source to analyse with the postmodern consciousness as the novel approaches to past, history, biography and truth from the perspective that views these concepts not as solid, reliable or static, but as fluid, vague, and multiple. However, the infrastructure of the novel that is related with the loss of Braithwaite’s wife Ellen occupies an essential part in the novel, forming its *raison d’être* as Braithwaite indicates that “Ellen’s is a true story; perhaps it is even the reason why I am telling you Flaubert’s story instead” (2012, p. 86). This study, by making specific references to Barnes’ memoir titled *Levels of Life*, presents how Braithwaite manages to insert his grief under the narrative of the search of Flaubert, his biography and his parrots. The study also compares Braithwaite’s approach to grief and mourning with the Freudian sense of the concepts.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mmiraceylan@gantep.edu.tr

Introduction

Flaubert's Parrot (1984) is accepted as one of the masterpieces of Julian Barnes' oeuvre. With its narrative structure, *Flaubert's Parrot* is an experimental novel built on the unreliability of narratives and the impossibility of creating authentic biographies, which are depicted through giving multiple and fragmented information about the life and the works of the great French author Gustave Flaubert, and the stuffed parrot(s) that Flaubert used while writing his *Three Tales* (1877). *Flaubert's Parrot*, which the American publisher Knopf names as a 'novel (in disguise),' celebrates hybridity as it compiles literary criticism, multiple biographies and fictional entities in its prosaic flow. In this sense, the novel escapes from fictional classifications and the text itself even despises such attempts. Vanessa Guignery states that *Flaubert's Parrot* "exhibits a proclivity for hybridity, multiplicity and decompartmentalization, and the mixture of genres enables the narrator to approach Flaubert in original and varied ways and to avoid the pitfalls of each individual genre" (2006, p. 40). By Barnes it is described as "an upside-down, informal piece of novel-biography" in which both the frames of biography and fictional writing are tested and subverted (qtd in Guignery, 2002, p. 105). Hence, the novel has been overtly analysed by many critics with regard to the postmodern literary theories due to its treatment of past, history, biography, originality, and multiplicities. Frederick M. Holmes defines the novel as "an unclassifiably hybrid text that manages to be (in terms of Roland Barthes) both *scriptable* or writerly and *lisible* or readerly, both intellectually challenging and highly entertaining" (2009, p. 71). The novel is seen as "a polygeneric book which challenges any attempt at categorization, classification and genre taxonomy" (Guignery, 2021, p. 85). The focus of critics, then, centralise the experimental parts of the narrative in their studies. This study, on the other hand, attempts to shed light upon a part of the novel which is very much central and foundational, yet always left in the shadow of the experimental aspects of the text: Braithwaite's mourning of his wife Ellen, which is the *raison d'être* of the narrative. While searching for Flaubert and the parrot, Braithwaite has Ellen's loss in mind, yet he keeps postponing to tell it to readers throughout his narration until his short chapter titled "Pure Story." By referring to Barnes' memoir titled *Levels of Life*, this study attempts to present how Braithwaite seeds the narrative of his grief under his search for Flaubert, the parrot(s), and biographies, and how the experimental elements serve for the infrastructure of the novel. While depicting Braithwaite's grief, the study will also compare it with the Freudian sense of the concept.

The novel has 15 chapters that are mainly narrated by a doctor named Geoffrey Braithwaite who defines himself as an amateur Flaubert researcher. The peculiar aspect of the novel is that it lacks a certain plot structure, as chapters are fragmented in form and content and the narrative is an informal (*skaz*) narrative in which Braithwaite is in a mode of talking directly to the reader. Yet, the novel maintains its own coherent integrity as Frank Kermode states that "the book does feel disorderly at times, but it is true to the laws of its own being" (Kermode, 1985). The narrative includes various and fragmented chapters: Braithwaite's observations in the city of Rouen where Flaubert was born, the search for the parrot Flaubert had on his desk while he was writing *Three Tales*, three different chronologies about the life of Flaubert, Braithwaite's criticisms on literary critics, a narrative of one of the lovers of Flaubert telling stories about him and the story of his unfaithful wife Ellen and her loss that Braithwaite narrates in a chapter titled "Pure Story" are only some of the parts of the collage that Braithwaite creates. The novel ends with Braithwaite's finding multiple parrots, and realizing the impossibility of reaching the real one. For Peter Childs, "*Flaubert's Parrot* is striated with fictional invention but also has essayistic sections of a kind that more commonly appear in magazines and periodicals" (2011, p. 47). As Matthew Pateman suggests, Braithwaite's toiling to reach truth and "desire to know, absolutely, is also evident in the sub-text of his quest" which is related

with Ellen (2002, p. 22). The statement Braithwaite makes in the chapter titled “Cross Channel” can be taken as the point of departure for the path chosen to be followed in this study: “Books are not life, however much we might prefer it if they were. Ellen’s is a true story; perhaps it is even the reason why I am telling you Flaubert’s story instead” (2009, p. 86). It is as if the narrative of the novel goes on telling the Flaubert Apocrypha in order to prepare the reader for the pure story of Ellen. In this sense, the parts about Flaubert are implicitly or explicitly related with Ellen, or the idea of telling her true story as well.

The novel simultaneously puts some concepts, such as past, history, authenticity, and biography, at stake, and these concepts are interrelated both with the layer of Flaubert and the sub-layer of Ellen. Through the use of narrative techniques, the authentic information about the biography of Flaubert is situated in a distant position in the narration that the readers cannot totally reach. In an interview, for the point of departure of the novel, Barnes points out that while he was collecting various notes on Flaubert’s life upon seeing his multiple parrots, he decided to turn it into a fictional narrative: “this was the start of a project, in which I could play off the real against the fictional and the contemporary against the nineteenth century in a productive way” (qtd in Guignery, 2002, p. 104). In this sense, *Flaubert’s Parrot* is a narrative in which the separating line between real and fiction are blurred intentionally. Besides using history as an experimental element, the novel also carries intertextual, parodic and self-reflexive characteristics in its narrative structure, and the narrative representation is problematised by the use of multiple narrative styles, techniques and narrators. About the infrastructure, Barnes states that “beyond all that it’s a novel about grief, it’s a novel about a man whose inability to express his grief, and his love is shifted (I’m sure there’s a psychiatric term for it - displacement activity might be the one), is transposed into an obsessive desire to recount to you the reader everything he knows and has found about Gustave Flaubert” (qtd in Guignery, 2002, p. 108). In *Julian Barnes from the Margins: Exploring the Writer’s Archive*, Vanessa Guignery brings up brand new details of Barnes’ early/first writings and drafts that are kept in Harry Ransom Center at the University of Texas. The chapter Guignery looks for the first drafts of *Flaubert’s Parrot* benefits – and strongly justifies – the reading of the novel as a narrative of grief. In the first draft of the novel, Guignery spots a sentence that directly presents the reason why Braithwaite was obsessed with Flaubert: “I tell his [Flaubert’s] story to stop myself thinking of hers” (qtd in Guignery, 2021, p. 90). Another sentence that is removed from the published version is “Was I still grieving for my wife? Yes,” and Guignery points out that this sentence was removed since putting it in the text would make Braithwaite reveal too much about his grief, and this is why the published document depicts Braithwaite as a “reticent and oblique narrator” (2021, p. 90).

The Infrastructure of Grief

By fragmenting the conventional fictional narrative form, Barnes consciously prevents readers from having a clear picture, not only of Flaubert and his parrots, but also of Braithwaite and his pure story. By titling the chapter about Ellen as “Pure Story” within a fragmented narrative, Braithwaite makes an ironic twist as he goes against the conventions of his experimental narrative which is built on the premise that there cannot be a pure/true story. Regarding his attitude, “the narrator/protagonist functions as a bridge between the reader of Barnes’ novel and Flaubert [...] In other words, the fictional narrator becomes a portal between history and fiction” (Bilge, 2021, p. 40). As he is the narrator of such a fragmented narrative, Braithwaite also parodies writers, believing that they are only sophisticated versions of parrots (Barnes, 2012, p. 18). For the readers, then, Braithwaite functions as a parrot who creates irritation through imitation and repetition. He disturbs and breaks the illusion of reality by multiplying the facts, truths, pasts and parrots.

The title of this study derives from an analogy made by Braithwaite on the act of biography writing: it is like trying to catch fish with a net, and a net is “a collection of holes

tied together with string [...] the trawling net fills, then the biographer hauls it in, sorts, throws back, stores, fillets and sells” (Barnes, 2012, p. 38). The biography writer tries to collect information about that specific person’s past, yet there are always remainders leaking out of the holes of the net. The analogy of the net can be seen as one of the main themes of the novel: in the second chapter titled “Chronology,” the narrator provides three alternative chronologies of the life of Flaubert, each beginning with a different event in a different time, all ending with the death of Flaubert in 1880. Braithwaite does not provide one specific chronology, indicating that all three of them are equally (in)correct. The narrator’s search for Flaubert’s life and memories do not direct him to an authentic past or to an authentic document. As a result, the narrative chases multiple biographies of multiple people with the consciousness that none of them will be the true version.

In “Pure Story,” Braithwaite turns into his own problematic past in which it is admitted that his is not quite different from that of Flaubert’s regarding their fictional aspect. Barnes defines *Flaubert’s Parrot* as “a novel in which there was an infrastructure of fiction and very strong elements of non-fiction, sometimes whole chapters which were nothing but arranged facts” (Guignery, 2002, p. 105). While introducing himself, Braithwaite states that “Being a doctor was what I did well. My wife...died” (2012, p. 13). Although Braithwaite states this sub-layer in the very beginning, the coming out of the infrastructure in the narrative keeps being postponed by Braithwaite, as he holds two different storylines in the novel. As Frederick M. Holmes states, the narrative of *Flaubert’s Parrot* is fuelled by “the tension between the desire for truth and the fear that it is inaccessible” (2009, p. 71). The desire for truth is related with specific issues for Braithwaite as he states that “Three stories contend within me. One about Flaubert, one about Ellen, one about myself [...] My wife’s more complicated, and more urgent; yet I resist that too” (2012, p. 85). The stories that contend within Braithwaite are all holes tied together with string and the narrative is sustained by this resistance as Braithwaite postpones providing the details of Ellen’s death all throughout the narration, keeping the best for the last. Braithwaite states that “by the time I tell you her story, I want you to be prepared: that’s to say, I want you to have enough of books, and parrots, and lost letters [...] and even the opinions of Geoffrey Braithwaite” (2012, p. 86). The chapter about Ellen is not only built on the characteristics of mourning, but also built on how even Braithwaite is not able to access, this time, Ellen as a full story, as he states that “I have to hypothesise a little. I have to fictionalise (though that’s not what I meant when I called this a pure story). We never talked about her secret life. So I have to invent my way to the truth” (2012, p. 165). The fact that Ellen was an unfaithful wife and the fact that she had affairs was an unknown part of their personal history that Braithwaite fictionalises. As Braithwaite has a problematic relationship with biographies and truth(s), the fictional aspect of the “Pure Story” makes it another hole tied together with string.

The link between Flaubert’s short story “A Simple Heart” and Barnes’ novel cannot be denied, as they both centralise loss in their narratives. Although *Flaubert’s Parrot* is not a rewriting of Gustave Flaubert’s short story “A Simple Heart,” the central symbol of parrot in the novel is inspired by the parrot named Loulou owned by a servant girl named Felicité in Flaubert’s story. In this sense, Barnes’ novel and Flaubert’s short story are also tied together with strings. Flaubert’s story is about how Felicité experiences losses in different times of her life, her lover, her nephew, and then her precious parrot which was the manifestation, first of her deceased nephew, and then the divine himself. Loulou the parrot is a gift given to Felicité, and upon losing the parrot even for a while leaves permanent damages on Felicité and afterwards, she becomes deaf to all voices but Loulou’s, who, as a parrot, mimics the voices around to Felicité. Through Loulou, Felicité can hear the world around. As the parrot dies, it is

stuffed and becomes a divine incarnate, as Felicité sees the parrot in divine, and in divine the parrot. Felicité dies, seeing the image of Loulou in the sky.

Braithwaite summarizes “A Simple Heart” in the first chapter and thinks that the parrot is a ‘Flaubertian grotesque’ and indicates that the lives of Felicité and Flaubert had things in common: “Both of them were solitary; both of them had lives stained with loss; both of them, though full of grief, were persevering,” the attributes he himself carries after the loss (2012, p. 17). In this sense, Braithwaite is somehow connected with both Felicité and Flaubert through Ellen’s death. Braithwaite’s seeing of the parrot for the first time is a turning point for him as he thinks that “his statue was a retread, his house had been knocked down, his books naturally had their own life [...] but here, in this exceptional green parrot [...] was something which made me feel I had almost known the writer” (2012, p. 16). Here, the last statement is ironic as, in the end, Braithwaite realises that neither Flaubert nor his parrot(s) can be really known. The authenticity of the parrot is a subject that no one cares about, and searching it is a task that even Braithwaite gives up when he sees 50 stuffed parrots at the end of the narrative, thinking “perhaps it was one of them” (2012, p. 190). In Braithwaite’s narration, then, both Flaubert and his parrots are huge holes tied together with string. About the “Pure Story,” Gasiorek states, “the reader is urged to construct a biography of Braithwaite while the writer constructs one of Flaubert. But Braithwaite remains as unknowable as his subject. The paradigm he selects for his autobiography constructs him in a way that conceals as much as reveals” (1995, pp. 160-161). In this sense, neither Flaubert’s biography, nor Braithwaite’s autobiography are reliable, solid or clear. The more Braithwaite writes, either about Flaubert, or about Ellen, the more he blurs the evidences and reality. About grasping Ellen’s life, Braithwaite states: “My wife: someone I feel I understand less well than a foreign writer dead for a hundred years” (2012, p. 168). Once again, Barnes inserts – one of his most significant characteristics as an author – irony since somehow Braithwaite understands Flaubert’s past better than Ellen’s.

As it is depicted by the analogy of the net, the novel also ties many other holes with strings. The structure of grief depicted in *Flaubert’s Parrot* presents similarities with the one depicted in Barnes’ memoir titled *Levels of Life* (2013). In the memoir, Barnes presents grief within three chapters titled “The Sin of Height,” “On the Level” and “The Loss of Depth,” the last chapter being Barnes’ reflections on the loss of his wife, Pat Kavanagh. For Barnes, “grief is a human, not a medical, condition, and while there are pills to help us forget it – and everything else – there are no pills to cure it” (2013, p. 71). In the memoir, the grief is seen as a fall: “As if you have dropped from a several hundred feet, conscious all the time” (2013, p. 77). Barnes refers to his past, the period before the loss, as “when my life was on the level” (2013, p. 75). With the coming of grief, he experiences the loss of depth, he falls but not to a specific place, but to an empty space, as “you lose the sense of your existence being rational, or justifiable” (2013, p. 84).

The theory of mourning, on the other hand, inevitably goes back to Sigmund Freud and his essay “Mourning and Melancholia” (1917). For Freud, mourning is “the reaction to the loss of a loved person, or the loss of some abstraction” that derives from ‘grave departures’ (Freud, 1981, p. 243). While comparing mourning and melancholia, Freud contends that the two concepts present similar symptoms except that melancholy is pathological and brings self-reproaches (1981, p. 243). Apart from the lowering of the selfhood, mourning causes “pain, loss of interest in the outside world – in so far as it does not recall the dead one – loss of capacity to adopt any new object of love” (1981, p. 244). Freudian approach to mourning is the one in which the griefstruck person can achieve to finalize the mourning process, and this the reason why Freud states that “it never occurs to us to regard it as a pathological condition and to refer to it medical treatment. We rely on its being overcome after a certain lapse of time, and we look upon any interference with it as useless and even harmful” (1981, pp. 243-244). Furthermore,

for Freud, “when the work of mourning is completed the ego becomes free and uninhibited again” (1981, p. 245).

In the beginning of “Pure Story” Braithwaite builds his own steps of grief as he starts the chapter by stating that

When she dies, you are not at first surprised. Part of love is preparing for death. You feel confirmed in your love when she dies. You got it right. This is part of it all.

Afterwards comes the madness. And then the loneliness: not the spectacular solitude [...] but just loneliness [...] it’s just misery as regular as a job (2012, p.160).

For Braithwaite, loss is seen as the pre-condition of love. The point where Braithwaite states his secondary reactions to the loss – which are madness and loneliness – is the point where he comes close to the argument created by Freud as he indicates that the survivor has “loss of interest in the outside world [...] the same loss of capacity to adopt any new object of love” (1981, p. 244).

Braithwaite specifically deals with the question of closure in mourning, a subject in which Braithwaite presents contradictory views when compared with Freud. Freud views passing of time as a requirement for the process of mourning to be overcome: “in mourning time is needed for the command of reality-testing to be carried out in detail, and that when this work has been accomplished the ego will have succeeded in freeing its libido from the lost object” (1981, p. 252). Whereas the chapter “Pure Story” sets out to argue whether it is possible to come out of mourning. Braithwaite, as a medical doctor, consolidates the relatives of deceased patients by implying the fact that their grief will come to an end. However, Braithwaite realises the extent of grief only when it happens to him: “And then it happens to you. There is no glory in it. Mourning is full of time; nothing but time” (p. 160). Experiencing the loss of his significant other, Braithwaite’s time is completely occupied with mourning for Ellen, as for him, time turns into a phenomenon in which it is filled only with mourning. The time filled with mourning, and/or mourning filled with time, indicates that it is not possible to detach one from the other. Braithwaite’s configuration of time/mourning complexity leaves no room for the griefstruck to come out of it, as time, unlike Freud’s approach to its function in mourning, is not a phenomenon that is separated from mourning, and vice versa. As a result, time is not a sphere to be used in order to heal, to complete the work of mourning. Braithwaite’s experiencing of Ellen’s death provides a splendid example on how grief is lived and whether it is something with a closure. In this sense, the novel does not only propose its own definition of biography writing, but also of mourning, grief and how to get over it (if one ever can). Braithwaite’s description of coming-out-of grief does not correspond to Freudian sense of closure and the freedom of the ego as Braithwaite suggests that

And you do come out of it, that’s true. After a year, after five. But you don’t come out of it like a train coming out of a tunnel, bursting through the Downs into sunshine and that swift, rattling descent to the Channel; you come out of it as a gull comes out of an oil-slick. You are tarred and feathered for life (2012, p. 161).

Braithwaite depicts mourning as a phase that leaves permanent marks on the survivor’s life and to come out of grief, or in the Freudian terminology, to complete the work of mourning, is not an achievement, or a job that the griefstruck can ever be done with. The griefstruck person who is ‘tarred and feathered for life’ tends to show a retrospective look towards the memory in order to commemorate the deceased but past is not a phenomenon to ease this look. This is the reason why everything in the novel, including Ellen, is a huge hole tied together with string. The novel portrays loss and grief within a narrative that has a speculative attitude towards history. As a result, the fact that past is unreliable makes grief more puzzling and incomprehensible, not only for the readers but also for Braithwaite/the narrator himself.

Furthermore, in *Levels of Life*, Barnes specifies the differences between grief and mourning by first indicating that the traditional idea that goes as “grief is a state while mourning is a process” is an illusion as “they inevitably overlap. Is the state diminishing? Is the process progressing?” (2013, p. 87). This is similar to Roland Barthes’ view of the structure of mourning: “mourning is immobile, not subject to a process” (Barthes, 2010b). In *Camera Lucida*, Roland Barthes reflects upon mourning through the loss of his mother: “It is said that mourning, by its gradual labor, slowly erases pain; [...] I cannot believe this [...] Time eliminates the emotion of loss (I do not weep), that is all. For the rest, everything has remained motionless” (2010a, p. 75). This deconstructs the Freudian approach to mourning as a process that progresses and somehow, eventually, finalizes itself. Instead, both for Barnes and Barthes, mourning is a static line in which there is no progress, to quote T.S. Eliot, “neither from nor towards,” and the griefstruck is “at the still point of the turning world” in a state of “neither arrest nor movement” (Eliot, 2018, p. 394). While comparing grief and mourning from a Freudian perspective, Darian Leader states that “Grief is our reaction to a loss, but mourning is how we process this grief. Each memory and expectation linked to the person we have lost must be revived and met with the judgement that they are gone forever” (2009, p. 26). In this respect, until the chapter of “Pure Story,” the whole narrative of Braithwaite can be taken as a postponement of this meeting with the judgement that Ellen is gone forever, and this is not only because Braithwaite does not want to meet with it, but also because he is simply unable to do so.

In “Pure Story,” Braithwaite makes an analogy about lovers: “Lovers are like Siamese twins, two bodies with a single soul; but if one dies before the other, the survivor has a corpse to lug around” (2012, p. 169). Braithwaite, within the whole narrative of the novel, can be viewed as the surviving party of the twins, wandering around Rouen with the deceased other half, occupying his mind and time with *petite* details about the life of Flaubert. The analogy of the twins is another indication of how mourning is pictured in the narrative, as the Siamese twins, if the deceased is to be detached from the survivor, both end up dying. Whereas according to the Freudian sense of detachment in mourning, mourning is completed as “the ego becomes free and uninhibited again” (Freud, 1981, p. 245). The Freudian work of mourning is accomplished with a sense of detachment and disengagement with the object of loss. However, the Siamese twins example Braithwaite depicts is the perfect opposite of the Freudian approach, and their propositions do not correspond with each other. This is similar to Gordon Livingstone’s portrayal of mourning: “Perhaps that’s how it is with a permanent loss: you examine it from every angle you can think of and then just carry it like a weight” (qtd in Leader, 2009, p. 30).

Braithwaite further depicts his grief by stating that “And still you think about her every day. Sometimes, weary of loving her dead, you imagine her back to life again” (2012, p. 161). The fact that Braithwaite thinks about Ellen everyday demonstrates that the Freudian sense of ‘free and uninhibited ego’ does not work for Braithwaite, and his ego is still captivated by Ellen’s loss. Braithwaite gives an example from Flaubert’s mourning of his mother:

After his mother’s death, Flaubert used to get his housekeeper to dress up in her old check dress [...] It worked, and it didn’t work: seven years after the funeral he would still burst into tears at the sight of that old dress moving about the house. Is this success or failure? (2012, p. 161).

The narrator presents another example about whether one really does come out of grief, if one ever can, through connecting his story with that of Flaubert’s. Braithwaite tries to comprehend the extend of grief through the loss Flaubert himself lived, and the fact that Flaubert did not recover and still can shed tears would be a failed mourning for Freud, whereas for Braithwaite it can be taken as a successful one. The successful mourning for Freud is the one in which there is motion, progress and, in the end, resolution accompanied with the detachment. However, the

examples Braithwaite has do not fit this description. The chapter also makes readers see how puzzling the condition of grief is, as to succeed or to fail are relative and vague results. About the interconnection between the surface layer and the infrastructure of the novel, Cox suggests that “the most important thing that Braithwaite reveals about himself from his accounts of various characters in the novel is that his interest in Gustave Flaubert is intimately connected to the traumas of his marriage, [and] his wife’s infidelity” (2010, p. 61). In this sense, even within his “Pure Story,” Flaubert is still there to be used as a reference point for Braithwaite’s representation of his own story of love and loss.

In *Levels of Life*, Barnes indicates that “Perhaps grief, which destroys all patterns, destroys even more: the belief that any pattern exists” (2013, p. 85). To view life as an entity that lacks any pattern is seen as one of the post-effects of grief, and as grief is a loss of depth, it is also a loss of pattern. The fragmented narrative structure of *Flaubert’s Parrot* – a characteristic that is generally attached to postmodern fictional tendencies – gains another layer with Barnes’ views on grief and its relation to the loss of pattern. Thus, it can be said that by fragmenting the traditional plot structure, Braithwaite somehow imitates/inserts the structure of grief in/to the novel. What is seen as fragmentation in the narrative, then, derives from the reflection of grief in the mind of the grief-struck. In this regard, not only the biography writing, but also grieving is a collection of huge holes tied together with string. The novel employs the characteristics of postmodern ‘depthlessness’ in its treatment to past, history, biography, multiplicities and/of truth. However, it can be said that the depthlessness of the narrative derives from ‘the loss of depth’ that Ellen’s death caused. Braithwaite fell from ‘the level’ and lost his sense of depth towards all other entities/phenomenon.

Past and history are two other concepts that the novel puts at stake. Throughout the narrative, Braithwaite repeatedly asks a question:

How do we seize the past? Can we ever do so? When I was a medical student some pranksters at an end-of-term dance released into the hall a piglet which had been smeared with grease [...] People fell over trying to grasp it, and were made to look ridiculous in the process. The past often seems to behave like that piglet (2012, p. 14).

Like the piglet, the past is out of control and the ones who try to grasp it eventually look ridiculous for Braithwaite. Mourning resembles to Braithwaite’s analogy of past acting like the piglet “smeared with grease” in the end-of-term dance. The tarred and feathered mourner turns his/her mind to the past and realises that it is not possible to seize it. The novel represents past and history both on a public and on a personal level, and not being able to grasp the public history in the novel is simultaneously related with not being able to seize the private past. In this sense, Braithwaite toils to reach truth in both layers and they are interconnected as one inevitably influences the other. Seeing contradictory details about the true biography and past of Flaubert and his inauthentic parrots wound Braithwaite more about his own personal autobiography. The more he is alienated to Flaubert’s past the more he is positioned far away from Ellen’s past at the same time. The relation between the two layers in the novel are also tied with Emma Bovary, one of Flaubert’s characters, as Cornelia Stott states that Braithwaite’s Ellen draws “obvious parallels to Emma Bovary (in addition to her initials): both commit adultery because they are unhappily married, both reach a point where they cannot carry on living, and both leave behind husbands who did not understand them in life” (2010, p. 95). In this sense, by trying to escape from his own grief, Braithwaite plunges himself deeper into his own sorrow by searching more and more about Flaubert and his parrots. In this sense, finding multiple and inauthentic parrots is equal to not being able to access the authentic and private past that Braithwaite’s grief is rooted in. For Cox, although Braithwaite chooses to ‘chase the writer,’ “his Flaubertian world cannot successfully function as a means of avoiding difficult issues” Ellen being the central one that it cannot avoid (2010, p. 59). Braithwaite knows that a

tiny detail in history can totally alter one's perspective about the past: "How do we seize the foreign past? We read, we learn, we ask, we remember, we are humble; and then a casual detail shifts everything" (2012, p. 90). This is valid not only for Flaubert's but also for Braithwaite's personal history. Braithwaite executes these ideas in the creation of Flaubert's biography as he clearly asserts that his reading of records on a specific event Flaubert had experienced does not comply with Flaubert's own writings in his journals. Details shift the history; truths are blurred. In his life, Braithwaite arrives at a point where he realises that both the (hi)story of Flaubert and Ellen are foreign pasts that he cannot seize.

The peculiar aspect of the narrative of Braithwaite is that all the evidence about Flaubert and his parrots are lost, blurred or denied. While questioning the past, Braithwaite states that "history is merely another literary genre: the past is autobiographical fiction pretending to be a parliamentary report" (2012, p. 90). This claim of Braithwaite is applied in his narrative: the history about Flaubert is treated as a literary work, and Braithwaite's own past, which is squeezed into the narrative, is included as an autobiography. The more one keeps reading his narrative, the more s/he is positioned far away from certain things such as the (would-be) facts about Flaubert's life, whether there is still an authentic parrot, and whether one, eventually, can seize the past. Within the narrative, these questions simultaneously serve for both layers since Braithwaite cannot seize both the private and the public history. While the narrative presents the fluidity of Flaubert's past, it simultaneously implies the fact that Ellen's past also cannot be fully seized. As a result, Braithwaite, as a grief-stricken man, receives another damage when he figures out that history is simply another literary genre. This demolishes the trust that a mourner has for the past memories shared with the deceased. For Braithwaite,

The past is a distant, receding coastline, and we are all in the same boat. Along the stern rail there is a line of telescopes; each brings the shore into focus at a given distance. If the boat is becalmed, one of the telescopes will be in continual use; it will seem to tell the whole, the unchanging truth. But this is an illusion; and as the boat sets off again, we return to our normal activity: scurrying from one telescope to another, seeing the sharpness fade in one, waiting for the blur to clear in another (Barnes, 2012, p. 101).

Braithwaite situates past on a mobile platform on which the possessors are always in the process of receding instead of approaching, and the proximity, approach and clearness of the past changes as the telescopes zoom in and out. In *Levels of Life*, Barnes speculates that the griefstruck, in order to search for the lost one, has two spheres to explore: dreams and memory. These are two distinct yet interrelated phenomenon that still lack a certain pattern. The surviving party either sees the deceased in the dream world, within different/similar *mise-en-scenes*, or tries to recall the past memories shared with that person, as for Barnes, the survivor is the "principal rememberer" (2013, p. 90). Both Barnes and Freud elaborate on the function of memory in the work of mourning. Yet, Freud suggests that after the loss is experienced "Each single one of the memories and expectations in which the libido is bound to the object is brought up and hyper-catheted, and the detachment of the libido is accomplished in respect to it" (1981, p. 245). Whereas for Barnes, memory is used not to disengage the griefstruck from the object of loss but it is used to commemorate the loss by re-enacting the memories in mind, yet past acting like a receding coastline is a challenge for the memory of the mourner. Barnes indicates that the deceased "exists not really in the present, not wholly in the past, but in some intermediate tense, the past-present" (2013, p. 108). This makes it harder for the griefstruck to grasp the lost person as the person's existence is not specific to one tense only, and as a result, the strings cannot always tie the hole, the hole being the deceased. In this regard, the fact that in *Flaubert's Parrot* past is a receding coastline and acts like that piglet smeared with grease in the party, is among the factors that puzzle the question of grieving.

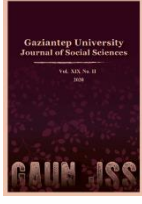
Conclusion

Flaubert's Parrot ends with the possibility of multiplicities related with the parrots: "Perhaps it was one of them" is the last sentence of the novel (2012, p. 190). While the closure clearly implies the impossibility of reaching the original parrot, or the authentic history of Flaubert, in the narration, Braithwaite also tries to catch the story of Ellen with a net, and she is also a huge hole tied together with string. The novel poses these problems and questions with a colourful symbol of parrot, a bird whose existence is solely dependent on parody and imitation. The interplay between the experimental parts and Braithwaite's grief in the novel can also be the result of the novel's resistance to categorisation, since the narrative is an elastic one. As a grief-stricken man, Braithwaite searches for the biography of Flaubert while his own autobiography is an open-wound. In *Flaubert's Parrot*, truths are spoiled, parrots are indefinite, and history is biased and all these issues are narrated by a man who has lost his sense of depth after the loss of his wife. The loss of depth that comes with grief is treated as the formula for the structure of the novel, functioning both for the surface layer which deals with tricky multiplicities, and for the infrastructure that views grief as an experience that tars and feathers the griefstruck without promising a closure. Apart from Flaubert's biographical information, the narrative of Braithwaite provides its own sense and structure of grief and mourning which, in the end, are associated with the surface layer of the narrative which lacks a pattern. The infrastructure of the narrative proposes that grief is not a process that one can achieve to overcome in a certain period of time. Braithwaite's desire to reach truth is finalised with failures, and it can be deduced that Ellen's past is as inaccessible as of Flaubert's. While trying to postpone the story of Ellen by telling the life of Flaubert instead, Braithwaite sinks more and more into the oil-slick like that tarred and feathered gull.

References

- Barnes, J. (2012). *Flaubert's parrot*. London: Vintage.
- Barnes, J. (2013). *Levels of life*. London: Vintage.
- Barthes, R. (2010a). *Camera lucida: reflections on photography* (R. Howard, Trans.). New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (2010b). *Mourning diary* (R. Howard, Trans.). [Adobe Digital Editions version] New York: Hill and Wang.
- Bilge, F. Z. (2021). The perpetual quest for author(ity) and authenticity in *Flaubert's parrot*. *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 15 (1), 37-49. <https://doi.org/10.47777/cankujhss.959588>.
- Childs, P. (2011). *Julian Barnes*. Manchester: Manchester University Press.
- Cox, E. (2010). "Abstain, and hide your life": The hidden narrator of *Flaubert's parrot*. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 46 (1), 53-62. <https://doi.org/10.3200/CRIT.46.1.53-62>.
- Eliot, T. S. (2018). *Collected poems*. Istanbul: Everest.
- Freud, S. (1981). Mourning and melancholia (J. Strachey, Trans.). In *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. London: Hogarth Press.
- Gasiorek, A. (1995). *Post-War British fiction: Realism and after*. London: Edward Arnold.
- Guignery, V. (2002). *Julian Barnes in conversation*. University Press of Mississippi.
- Guignery, V. (2006). Postmodernist experimentation: *Flaubert's parrot* (1984). In *The fiction of Julian Barnes*. New York: Palgrave Macmillan.
- Guignery, V. (2021). *Julian Barnes from the margins: exploring the writer's archive*. London: Bloomsbury.
- Holmes, F. M. (2009). *Julian Barnes*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kermode, F. (1985). Obsessed with obsession. [Internet Article]. Retrieved from <https://www.nybooks.com/articles/1985/04/25/obsessed-with-obsession/>

- Leader, D. (2009). *The new black: Mourning, melancholia and depression*. Minnesota: Greywolf Press.
- Pateman, M. (2002). *Julian Barnes*. Devon: Northcote House Publishers.
- Stott, C. (2010). "*The sound of truth*": *Constructed and reconstructed lives in English novels since Julian Barnes' Flaubert's parrot*. Baden-Baden: Tectum Verlag.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tereke Kayıtlarına Göre Müslüman Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Ayıntab Örneği (H. 1233-1309 / M. 1818-1891)

An Investigation on the Social and Economic Structure of the Muslim Families According to the Probate Registers: The Case of Ayıntab (1818-1891)

Fatma SAĞLAMER^a Ahmet GÜLENC^{b*}

^a Dr. Araştırmacı, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0009-0006-1887-8120

^b Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1626-7271

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 24 Eylül 2024

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Devleti,
Servetin dağılımı,
Çok eşlilik,
Mehir,
Çocuk sayıları.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 28, 2024

Accepted: September 24, 2024

Keywords:

Ottoman Empire,
Distribution of wealth,
Polygamy,
Mehir,
Number of children.

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde toplumun en küçük birimini teşkil eden aile hakkındaki araştırmaların temel kaynakları tereke defterleridir. Tereke defterleri ailenin idari, sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Defterlerde şahısların yerleşim birimleri, nüfus bilgileri, eş ve çocuk sayıları, alacak-verecek ve servet miktarları, hayatta iken kullandıkları menkul-gayrimenkul her türlü mal ve eşyaları kayıt edilmiştir. Bu geniş envanter kayıtları, ailenin sosyoekonomik yapısının ortaya çıkarılmasında araştırmacılara büyük kolaylık sağlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, günümüzde bile tartışılmasına konu olan Osmanlı'da çok eşlilik, çocuk sayıları, eş sayıları ve servetin toplumsal gruplar arasındaki dağılımını ortaya çıkarmaktır. Ayrıca servet miktarlarının eş sayıları, çocuk sayıları, mehir miktarları ve toplumsal statülerle olan ilişkisini ortaya çıkarmak çalışmanın diğer bir problemi'dir. Bu amaçla Ayıntab'ta ikamet etmekte iken vefat eden 235 Müslüman erkek şahsın tereke kayıtları incelenmiştir. İncelenen tereke kayıtları, Ayıntab'a ait 16 adet şer'iyye sicilinden elde edilmiş olup 1818-1891 yılları arasında kapsamaktadır. İncelenen dönemde, Ayıntab'taki Müslüman halkın çoğunlukla tarihi mahallelerde ikamet ettikleri, ortalama hane sayılarının Osmanlı Devleti'nin genel kabul gören hane sayısına yakın olduğu, genellikle tek eşle evliliği tercih ettikleri ve servet miktarları arttıkça eşlerine verdikleri mehir miktarları, sahip oldukları eş sayıları ve çocuk sayılarının da arttığı tespit edilmiştir. Çalışma, genelde Osmanlı ailesi özelde ise Ayıntab ailesinin sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili araştırmalara katkı sağlayacaktır.

ABSTRACT

The main sources of research on the family, which constituted the smallest unit of society in the Ottoman Empire, are the probate registers. The probate registers contain important information about the administrative, social, economic, religious and cultural structure of the family. The registers recorded the settlement units, details of the population, the number of spouses and children, the amount of debts and liabilities as well as the assets, all types of movable and immovable property and the possessions used during their lifetime. These extensive inventories are very helpful for the researchers in revealing the socio-economic structure of the family. The main problematic of the study is to reveal the prevalence of polygamy, the number of children, the number of spouses and the distribution of wealth between social groups in the Ottoman Empire, which is still the subject of debate today. In addition, another problematic of the study is to reveal the relationship between the amount of wealth and the number of spouses, the number of children, the amount of mahr and social status. For this purpose, the probate registers of 235 Muslim men who died during their stay in Ayıntab were analyzed. The probate registers come from 16 shar'iyye registers of Ayıntab and cover the period between 1818-1891. In the period under study, it was found that the Muslim population in Ayıntab mostly lived in historical neighborhoods, the average number of households was close to the generally accepted number of households in the Ottoman Empire, they generally preferred marriage to a woman, and as their wealth increased, the amount of dowry (mehir) they gave to their wives, the number of their wives and the number of their children also increased. The study will contribute to research into the social and economic structure of the Ottoman family in general and the family of Ayıntab in particular.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ahmetgulenc@trabzon.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The main sources of research on the family, which constituted the smallest unit of society in the Ottoman Empire, are the probate registers. The probate registers contain important information about the administrative, social, economic, religious and cultural structure of the family. The registers recorded the settlement units, details of the population, the number of spouses and children, the amount of debts and liabilities as well as the assets, all types of movable and immovable property and the possessions used during their lifetime. These extensive inventories are very helpful for the researchers in revealing the socio-economic structure of the family. The main problematic of the study is to reveal the prevalence of polygamy, the number of children, the number of spouses and the distribution of wealth between social groups in the Ottoman Empire, which is still the subject of debate today. In addition, another problematic of the study is to reveal the relationship between the amount of wealth and the number of spouses, the number of children, the amount of mahr and social status.

Barkan, Inalcık and Fekete brought the rich content of the probate registers to the science of history with their studies on the social and economic structure of the Ottoman family. Barkan analysed 21 military probate registers between the years 1545-1659 from the Edirne kadi registers. He analysed the probate registers of 3128 people, 2079 men and 1049 women, and published 16 probate registers which he found interesting. Inalcık also analysed 8 Bursa sher'iyye registers dating between 921-977 AH and published 56 of the peasant probate registers in the registers.

Studies on the structure of the family in the Ottoman Empire have increased in recent years. Problems such as the number of spouses in the families, the number of households, the average number of children and the distribution of wealth are the main topics of family research. The probate registers are the most reliable sources for solving these problems of the Ottoman family. This is because the probate registers contain important data on the social, economic, administrative, religious and cultural structure of the Ottoman family. By analyzing the data in the probate registers, it is possible to deal with the Ottoman family from various aspects. In addition, various horizontal and vertical comparisons are made on the basis of the period and settlement units to which the data obtained from the registers belong. In other words, the period and the settlement unit to which the data in the probate register belong can be compared with another settlement unit in the same period as well as with another period of the settlement unit to which they belong.

This study is based on a careful analysis of the data obtained from the probates of 235 Muslim males who died in Ayntab between 1818 and 1891, in accordance with the problem explained above. The economic conditions in the Ottoman Empire, especially from the late eighteenth century until the second half of the nineteenth century, affected the family structures and the amount of wealth of the individuals whose probates were analyzed.

The number of households, polygamy (polygyny) and the average number of children per family, which have frequently been the subject of studies on the family in the Ottoman Empire and are the subject of various discussions even today, have been evaluated in the light of the data in the probate registers. The number of households, polygamy and the average number of children per family were compared with other studies on the Ayntab family and it was observed that the values were close. Whether there was a relationship between the number of spouses and the number of children was also the subject of the research and it was determined that there was a close relationship between the number of children families had and the number of spouses.

The economic structure of the family was evaluated based on the total amount of wealth in the probate registers. The socio-economic conditions of Ayntab during the period under study had a great impact on the structure of the family and the amount of wealth. In particular, the effect of the amount of wealth owned by individuals on the number of spouses, the amount of mehir they were obliged to give to their spouses, the number of children they had and their social status has been revealed through various calculation methods. The analyses show that as the amount of wealth increased in Ayntab, the number of spouses, the number of children and the amount of mehir given by the individuals increased.

Another important finding from the period and probate registers is the relationship between wealth and social status in Ayntab. While the amounts of wealth of individuals with below-average wealth were almost the same whether they had status or not, there is a significant relationship between wealth and status in the above-average and wealthy segments.

Giriş

İslam hukukuna göre vefat eden şahısların geride bıraktıkları her türlü mal ve eşyaya tereke denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde terekelerin kadı gözetiminde kaydedildiği sicillere ise tereke defterleri denilmektedir (Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi, 1322, s. 2-3; Şeyhzâde Ahmed Ziya, 1327, s. 9; Mahmud Esad bin Emin Seydişehrî, 1323, s. 2; Aydın, 2007, s. 328; Karaman, 2008, s. 381; Pakalın, 1983, s. 461). Terekelerin taksimi ve kayıt altına alınması ancak vefat eden şahsın varislerinin mahkemeye başvurularıyla gerçekleşirdi (Özlü, 2017, s. 149). Kadı, mahkemesine intikal eden tereke davasında murisin menkul-gayrimenkul her türlü mal ve eşyasının değerini tespit ettikten sonra varsa borç ve vasiyetini, eş veya eşlerine vermekle mükellef olduğu mehiri, teçhiz ve tekfin masraflarını murisin toplam servetinden çıkarırdı. Geriye kalan servet miktarını da varisleri arasında İslam hukukuna göre taksim, tayin ve tescil ederdi. Kadı, bütün bu işlemler karşılığında murisin terekkesinden “resm-i kismet” adı verilen bir ücret alırdı (İnalçık, 2015, s. 52; Aydın, 2007, s. 329; Öztürk, 1995, 12). Dört kısımdan müteşekkil olarak olan tereke kayıtlarının giriş kısmında tereke sahibinin ismi, ikamet yeri, mirasçıları ve kayıt tarihi; ikinci kısımda vefat eden şahsın her türlü mal, eşya ve alacaklarının olduğu tereke listesi; ihracat adı verilen üçüncü kısımda masrafları, borçları ve varsa eş/eşlerine vermekle mükellef olduğu mehir miktarları; taksimat adı verilen son bölümde ise varislere intikal eden paylar yer almaktadır (Bozkurt, 2023, s. 206-207).

Osmanlı ailesinin sosyal ve ekonomik yapısı araştırmalarında Tereke defterlerinin sahip oldukları zengin muhtevayı Barkan, İnalçık ve Fekete gibi tarihçiler yaptıkları çalışmalarla ortaya koymuşlardır. Barkan (1966), Edirne kadı sicilleri içinden 1545-1659 yılları arasındaki 21 askerî kassam defterini tahlil etmiştir. Defterlerde, 2079 erkek ve 1049 kadın olmak üzere toplamda 3128 kişiye ait tereke kaydını incelemiş ve bunlardan kendi ifadesiyle enteresan bulunduğu 93 tereke kaydını yayımlamıştır (s. 1-479). İnalçık (1993), 1563-1569 yılları arasında ait 8 adet Bursa şer'iyye sicilini incelemiş ve sicillerde yer alan köylü tereke kayıtlarından 56'sını seçerek yayımlamıştır. (s. 23-168). Fekete (1965) ise Budin'de vefat eden Ali Çelebi ismindeki devlet görevlisinin 16 sayfalık tereke kaydını ayrıntılı olarak inceleyip değerlendirmiştir (s. 615-638). Kronolojik olarak İnalçık ve Fekete'nin inceledikleri tereke defterleri önce yayımlanmışsa da Barkan'ın bu konudaki çalışmaları ilk kapsamlı akademik inceleme özelliği taşımaktadır (Bozkurt, 2017, s. 205).

İnalçık (1993), tereke kayıtlarının Osmanlı sosyoekonomik tarih araştırmalarının en zengin ve güvenilir kaynakları arasında yer aldığını ifade etmiştir (s. 23). Tabakoğlu (1994) da tereke defterlerinin eşler, çocuklar ve anne-baba gibi ailenin temel fertleri konusunda kesin bilgiler ihtiva ettiğini belirtmiştir (s.146). Tereke defterleri ayrıca, maddi kültür çeşitliliği, servet düzeyleri, kültür tarihi, iktisat tarihi, hukuk tarihi, onomastik ve biyografi gibi daha birçok farklı konu ve araştırma alanlarına birincil düzeyde kaynaklık edebilecek mahiyettedir (Yıldız, 2023, s. 155). Defterler, ihtiva ettikleri zengin ve güvenilir içerikleri nedeniyle 1950'li yıllardan itibaren çok sayıda araştırmaya konu olmuş bu durum özellikle son yıllarda defterlerin muhtevalarıyla ilgili yapılan çalışmalarda ciddi artışların meydana gelmesini sağlamıştır. (Canbakal, 2011, s. 1-7; Bozkurt, 2017, s. 193-229; Bozkurt, 2011, s. 91-120).

Tereke kayıtlarında vefat eden şahısların idari, sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel durumları hakkında kayda değer bilgiler mevcuttur. Defterler idari açıdan incelendiğinde; şahısların ikametgâh bilgilerine, sosyal açıdan incelediğinde; aile bilgilerine (künye, şecere, eş, çocuk, akraba, ünvan ve lakap), ekonomik açıdan incelendiğinde; geçim kaynakları, meslekleri, servet miktarları, alacak-verecekleri, mal, para ve fiyatlar vb., dinî açıdan ele alındığında; müslim ve gayrimüslim durumları, kültürel açıdan incelendiğinde ise evinde kullandığı her türlü alet-edevat, giyim-kuşam, kitaplar, silahlar, ev dekorasyonları, mutfak eşyaları, yatak eşyaları vb. daha birçok bilgiye ulaşılmaktadır. (Özdeğer, 1988, s. 9; Gülenç, 2019, s. 228-229). Belli bir

döneme ve yerleşim birimine ait tereke kayıtlarının sistematik olarak incelenmesiyle elde edilen verilerden, araştırmaya esas olan yerleşim biriminin sosyal, kültürel ve iktisadi konularında gerçek durumunu aksettiren genellemeler yapmak mümkün olabilmektedir (Erünsal, 2023, s. 34). Terekelerdeki yoğun veriler, son yıllarda tarih alanında yapılan hesaplamalı ve analize dayalı çalışmalara da kaynaklık etmektedir (Toprak, 2023, s. 399).

Tereke defterlerindeki kayıtlardan elde edilen verilere dayanılarak hazırlanan çalışmada, h.1233-1309/m.1818-1891 yılları arasında Ayıntab şehir merkezinde ikamet etmekte iken vefat eden, 235 Müslüman erkek şahsın tereke kaydı incelenmiştir. Çalışma, 73 yıllık bir dönemi kapsamaktadır.¹ İncelenen tereke kayıtlarından, vefat eden şahısların ikamet ettiği mahalleleri, nüfus bilgileri, eş sayıları, kız ve erkek çocuk sayıları, eşlerine verdiği mehir miktarları ve toplam servet miktarları gibi veriler değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel problematiği şahısların sahip oldukları servet miktarlarının eş sayıları, çocuk sayıları, verdikleri mehir miktarları ve toplumsal statüleri ile bir ilgisinin olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Servet miktarı ve diğer değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için % paylar analizi² kullanılmıştır.

Tereke Sahiplerinin İkamet Ettikleri Mahalleler

Arapça bir yere inmek, konmak, yerleşmek anlamlarına gelen “hall” kökünden türetilmiş bir mekân ismi olan mahalle, devamlı veya geçici surette ikamet edilen yerleşim birimini ifade etmektedir (Yel ve Küçükaşçı, 2003, s. 323). Osmanlı Devlet’inde mahalle, çoğunlukla birbirinin haklarını koruyan, birbirlerine kefil olan, sorunlarını kendi içlerinde çözen, sakinlerinin sosyal dayanışma içerisinde olup davranışlarından mesul oldukları kamusal alan olarak tanımlanmaktadır (Bayartan, 2005, s. 97; Ergenç, 1984, s. 70; Alada, 2008, s.153).

Tereke kayıtlarının idari açıdan incelenmesi sonucunda tereke sahiplerinin ikamet ettikleri yerleşim birimlerinin de tespit edilebileceği yukarıda ifade edilmişti. Bu nokta-yı nazardan bakıldığında; söz konusu dönemde Ayıntab’ta hangi mahallelerin mevcut olduğu ve kesin bir bilgi vermese de nüfus yoğunluklarının hangi mahallelerde daha fazla olduğu da tereke kayıtlarından takip edilebilmektedir. Çünkü tereke kayıtlarının giriş kısmında, tereke sahibinin ikametgâh bilgileri (vilayet/sancak/kaza/naahiye/mahalle/karye) yer almaktadır. Ayıntab şehir merkezi özelinde incelenen 235 şahıs, Ayıntab’ın 53 farklı mahallesinde ikamet etmekteydi. Aşağıdaki tabloda terekeler ışığında tespit edilen mahallelerin adları, ilgili mahallede ikamet edip vefat ettikten sonra terekesi mahkemeye intikal eden şahısların sayısı ve ikamet ettikleri mahallenin nüfus yoğunlukları yer almaktadır.

¹ Çalışma, ilk olarak 1628-1892 yıllarını kapsayan 264 yıllık süreçte, 1086 Müslüman şahsın terekelerinin incelenmesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat bu uzun zaman diliminde Osmanlı Devlet’inde yaşanan iç ve dış hadiseler ile para, fiyat ve ücret politikasında meydana gelen değişiklikler, çalışmanın makro düzeyde ele alınmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle çalışma, 1818-1891 yıllarını kapsayan mikro hedefli bir şekle getirilmiştir. Benzer durum ve daha fazlası için bk. (Pamuk, 2016, s. 147-154; Canbakal ve Filiztekin, 2021, 112-113).

² Yüzde paylar (P80/20): Yüzde payları, kişisel gelir dağılımını ölçmede kullanılan ölçütlerden biridir. Yüzde 20’lik grupların toplam gelirden aldıkları paylara göre; “Son yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay/İlk yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay” formülünden hesaplanarak, geliri daha yüksek olan son yüzde 20’lik grubun, geliri düşük olan ilk yüzde 20’lik gruba göre toplam gelirden kaç kat daha fazla pay aldığını göstermektedir (TÜİK, 2023, s. 8).

Tablo 1: Tereke sahiplerinin ikamet ettikleri mahalleler

No	Mahalle	Terekesi incelenen şahıs sayısı	Yüzde (%)	No	Mahalle	Terekesi incelenen şahıs sayısı	Yüzde (%)
1.	Abdülbaki	1	0,43%	27.	Kayacık	5	2,13%
2.	Akyol	17	7,23%	28.	Kayseri	1	0,43%
3.	Ali Neccar	13	5,53%	29.	Kazzaz Bölüğü	2	0,85%
4.	Bayrak bölüğü	2	0,85%	30.	Kepenek	6	2,55%
5.	Bey	5	2,13%	31.	Kocaoğlan	1	0,43%
6.	Bostancı	9	3,83%	32.	Kozanlı	2	0,85%
7.	Boyacı	1	0,43%	33.	Kozluca	1	0,43%
8.	Cabi	3	1,28%	34.	Kürkciyan	11	4,68%
9.	Cevizlice	13	5,53%	35.	Kürtinciyan	1	0,43%
10.	Çakmak kapı	2	0,85%	36.	Molla Ahmed	3	1,28%
11.	Çukur	3	1,28%	37.	Seng-i Hoşkadem	4	1,70%
12.	Düğmeci Bölüğü	1	0,43%	38.	Seng-i Nakkaş	4	1,70%
13.	Ehl-i Cefa	7	2,98%	39.	Seng-i Tahvil	9	3,83%
14.	Eyüboğlu	1	0,43%	40.	Suyabatmaz	3	1,28%
15.	Fare	1	0,43%	41.	Şarkıyan	2	0,85%
16.	Hacı Abdulvahab	2	0,85%	42.	Şhreküstü	12	5,11%
17.	Hamam Hanesi	2	0,85%	43.	Şeyh Salman	2	0,85%
18.	Hayıkbaba	1	0,43%	44.	Şihcan	2	0,85%
19.	Hayk-ı Müslüman	2	0,85%	45.	Tarla-yı Atik	17	7,23%
20.	İbn-i Eyüb	5	2,13%	46.	Tarla-yı Cedid	12	5,11%
21.	İbn-i Kör	1	0,43%	47.	Tevbe	11	4,68%
22.	İbn-i Şeker	7	2,98%	48.	Tıslaki	1	0,43%
23.	Kanalıcı	1	0,43%	49.	Ümrüklü	1	0,43%
24.	Kara Mağara?	1	0,43%	50.	Yahni	5	2,13%
25.	Karasakal	5	2,13%	51.	Yazıcık	1	0,43%
26.	Kastel	1	0,43%	52.	Zincirli	9	3,83%
				Toplam		235	100,00%

Tablo incelendiğinde şahısların çoğunlukla Akyol, Tarla-yı Atik, Ali Neccar, Cevizlice, Şhreküstü, Tarla-yı Cedid, Kürkciyan ve Tevbe gibi Ayıntab'ın tarihi mahallerinde ikamet ettikleri görülmektedir. Mezkûr mahalleler, XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde de zikredilmektedir (Özdeğer, 1988, s.119-124). Bu durum mahallelerin tarihi süreçte, varlıklarını ve önemlerini koruduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu sekiz mahalle, terekeleri incelenen şahısların hemen hemen yarısının (106 şahıs) ikamet ettiği mahalleler olup, nüfus yoğunlukları bakımından da diğer mahallelerle mukayese edildiğinde %45,1'lik bir orana sahiptirler.

Hane Sayıları

Farsça kökenli bir kelime olan "hâne", ev, bina, ikametgâh, aile anlamlarına gelmektedir. Kelime, Osmanlı Devleti'nde nüfus ve vergi birimi olarak kullanılmıştır. Vergiye esas olan bir maliye terimi özelliği de taşıyan hanenin kaç kişilik bir aileyi ifade ettiği meselesi tartışmalıdır (Göyünç, 1997, s. 552). Çünkü hanenin kaç kişiden meydana geldiği kır-kent, bölge ve

yüzyıllara göre değişmektedir (Ayan ve Kılıç, 2022, s. 691). Berkes (1942), haneyi ister akraba olsun ister olmasın bir evde oturan ve aralarında bir takım ekonomik münasebetler bulunan şahısların hepsi olarak tanımlamıştır (s. 17).

Tereke defterlerinde yer alan verilerden yararlanılarak bir hanede yaşayan ortalama kişi sayısı tespit edilmektedir. Şahsın isminin, eş veya eşlerinin sayısı ile erkek-kız çocuk sayılarının terekeye kayıt edilmesi, Osmanlı dönemine ait hane sayısının tespit edilmesi noktasında terekeleri, en kayda değer kayıtlar olarak karşımıza çıkarmaktadır. Tereke kayıtları aynı zamanda hane sayısı olarak düşünülürse, bir haneye düşen kişi sayısı kolaylıkla bulunabilmektedir. Osmanlı hane sayısı ile ilgili çalışmalara bakıldığında; Barkan'ın (1953), tahrir defterlerini ayrıntılı olarak analiz etmesi sonucu tespit ettiği 5 sayısı, genel kabul görmektedir (s.1). Fakat hane sayısı, yerleşim biriminin niteliğine, coğrafi ve fiziki şartlar ve dönemlere göre değişiklik arz etmektedir. Söz gelimi, Özdeğer (1988), XV- XVI. yüzyıllarda Bursa'ya ait 3.121 tereke kaydını, ailedeki toplam kişi sayısına (anne, baba ve çocuklar) bölerek bir hanede yaşayan kişi sayısını 2,65 olarak tespit etmiştir (s.58). Özlü (2004) ise XVIII. yüzyılın ilk yarısında Ayıntab'ı incelediği çalışmasında, şehir merkezinde ikamet eden bir ailenin/hanenin ortalama 4,3 kişiden meydana geldiğini ifade etmiştir (s.40). Aynı formül, Ayıntab özelinde incelenen 235 tereke kaydına uyarlandığında; toplam erkek, kadın ve çocuk nüfus (1293), toplam tereke sayısına (235) bölüldüğünde bir hanede ortalama olarak 5,5 nüfusun yaşadığı tespit edilir. Tespit edilen değer, Barkan'ın ifade ettiği değere (5) de yakındır.

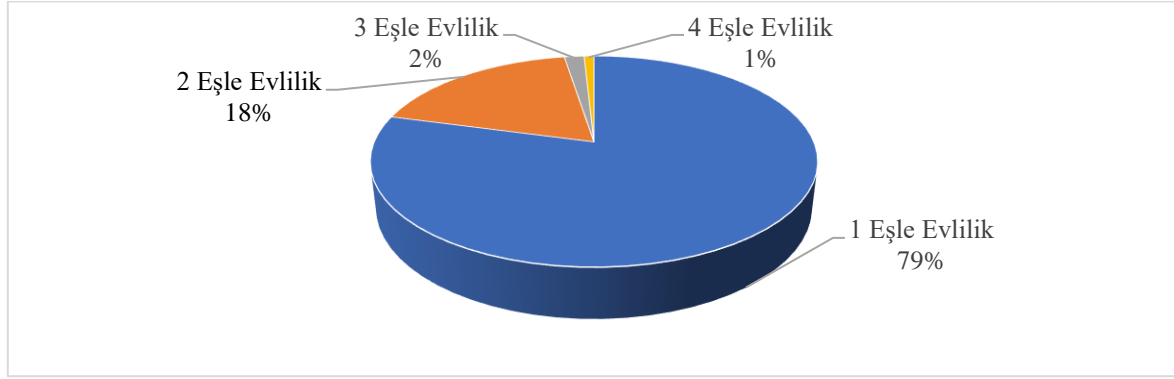
Eş Sayıları

İslam hukukuna göre Müslüman bir erkek, birden fazla kadınla evlenmenin gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirdiği ve eşleri arasında adaletli davranmaya riayet ettiği takdirde, birden fazla kadınla evlilik (taaddüd-i zevcat/polijini) gerçekleştirebilmektedir (Karaman, 2008, s. 301; Aras, 2007, s. 188). Bir erkeğin aynı anda birden fazla eşle evli olması aile düzenini temelden sarsan bir durum olmasına rağmen günümüze kadar örnekleri devam etmiştir. İslam hukuk kaidelerini uygulayan İslam toplumlarında çok eşliliğin yaygın olduğu kanısı mevcuttur. Ancak konu hakkında yapılan araştırmalar, çok eşliliğin sanılanın aksine çok az olduğunu göstermektedir. Söz gelimi Zeydan (2012), İslam toplumlarında çok eşliliğin %5'ten fazla olmadığını ifade etmiştir (s. 667). Tabakoğlu (1994) ise tereke defterleri üzerine yapılan araştırmaları kaynak göstererek Osmanlı toplumunda çok eşli evliliklerin %5-12 arasında olduğunu belirtmiştir (s.147).

Tereke defterleri, Osmanlı toplumundaki birden fazla eşle evlilik oranının tespit edilmesi noktasında, en önemli kaynaklar arasındadır (Bozkurt, 2023, s. 226). Faroqhi (2004), Osmanlı kadını ve ailesi üzerine yapılacak araştırmalarda, tereke kayıtlarının ihtiva ettiği öneme vurgu yaparak bu konuda kayıtları incelemenin bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir (s. 721). Ayıntab'ta ikamet eden 235 Müslüman şahsın tereke kayıtlarındaki eş/eşlerinin ayrı ayrı kayıt edilmesi ile meydana getirilen seriler, incelenen dönemde Ayıntab'taki çok eşlilik düzeyinin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır.

Tereke kayıtları, Ayıntab'ta Müslüman erkeklerin tek eşliliği daha fazla tercih ettiklerini göstermektedir. Ayıntab özelinde incelenen 235 tereke kaydına göre Müslüman erkeklerin 186'sı tek eşle evlilik yapmıştır. Kalan 49 şahıstan 43'ü iki eşle, 4'ü üç eşle, 2'si ise dört eşle evlilik yapmıştır. İncelenen tereke kayıtlarında Ayıntab'ta, dörtten fazla eşle yapılan evliliklere ise rastlanılmamıştır. Birden fazla eşle evlilik yapan 49 şahıstan 12'sinin tereke kaydında

eşinin/eşlerinin vefat ettiği ifade edilmiştir.³ Aşağıdaki grafikte, en az bir eşle evli olan erkeklerin eş sayılarının yüzdelik oranları yer almaktadır.

Grafik 1: Ayıntab'ta evlilik türleri oranları (%)

Tespit edilen veriler, Ayıntab'taki evlilik oranlarıyla ilgili belli bir zaman aralığında yapılan çalışmalar ile mukayese edildiğinde, yakın değerlerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Söz gelimi, Çakır (2010), XVI. yüzyılda Ayıntab'ta tek eşle evlilik oranını %88,4, 2 eşle evlilik oranı ise %11,6 olarak tespit etmiştir (s.8). Kıvrım (2018), XVII. yüzyılda Ayıntab'da tek eşle evlilik oranını %82,1; 2 eşle evlilik oranı %14,7; 3 eşle evlilik oranı %2,5 ve 4 eşle evlilik oranının %0,7 olarak ifade etmiştir (s.7). Çınar (2000), Ayıntab'la ilgili XVIII. yüzyılın ilk yarısını temel alan çalışmasında şahısların %84'ünün tek eşle, %13'ünün 2 eşle, %10'un ise 3 eşle evlilik yaptığını ortaya koymuştur (s.157). Eken (2000) ise XVIII. yüzyılın ortalarında Ayıntab'ta tek eşliliğin %85 olduğunu tespit etmiştir (s.485). XIX. yüzyılın ortalarını kapsayan çalışmasında Budak (2017), 309 tereke kaydını inceleyerek Ayıntab'ta tek eşle evlilik oranını %83,4; 2 eşle evlilik oranını %13,9 ve 3 eşle evlilik oranını %2,58 olarak belirlemiştir (s.20). Yıldırım (2018), 1839-1876 yıllarını kapsayan çalışmasında 178 evli Müslüman erkeğin terekesini incelemiş ve Ayıntab'ta müslüman erkek şahısların %84,3'ünün tek eşle, %14'ünün 2 eşle ve %1,7'sinin 3 eşle evli olduğunu tespit etmiştir (s.371).

Ayıntab'ta şahısların birden fazla evlilik yapmalarının çeşitli toplumsal nedenleri bulunmaktadır. Bazı şahıslar, çocuk sahibi olmak ve özellikle de erkek çocuğu sahibi olmak için birden fazla eşle evlenmişlerdir. Nitekim incelenen tereke kayıtlarında birden fazla evlilik yapan 2 kişinin hiç çocuğu bulunmamaktadır. Birden fazla evlilik yapan 7 kişinin de hiç erkek çocuğu bulunmamaktadır. Bu sayı birden fazla evlilik yapanların %14,2'sine tekabül etmektedir. Ayrıca bazı şahıslar, eşleri vefat ettiği için yeni eşle evlenmişlerdir. Kayıtlarda bu durumda olan 12 kişiye rastlanılmıştır. Fakat söz konusu durum kesinlik bildirmemektedir.

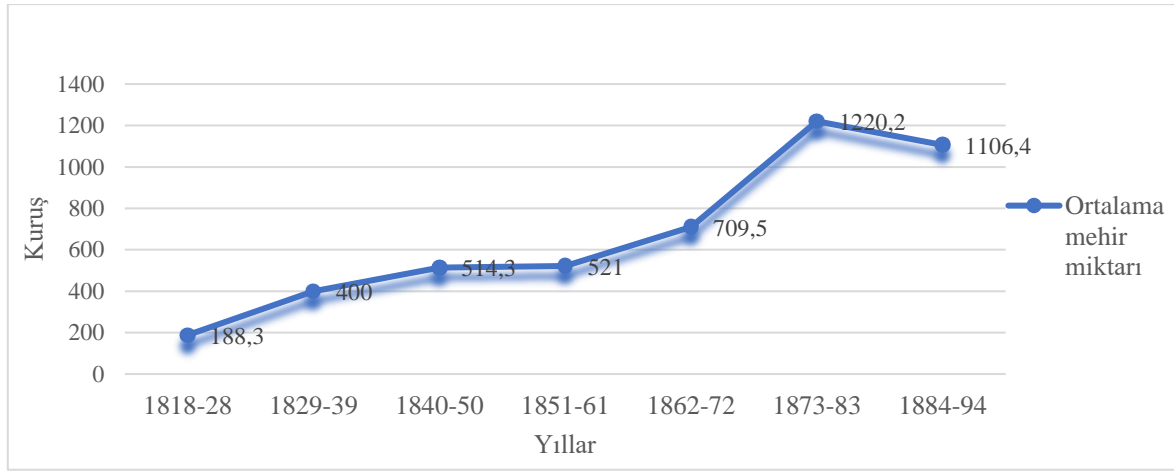
Mehir

İslam hukukuna göre mehir, evlenirken erkeğin kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya mal olarak tanımlanır (Cin ve Akgündüz, 2011, s. 516; Karaman, 2008, s. 323). Mehir, kadına verilen değer maddi sembolü olarak da görülmektedir. Erkek, mehri er ya da geç vermek zorundadır (Acar, 2011, s. 368). Mehir miktarı dönemin şartları ve erkeğin ekonomik durumunun yanı sıra kadının yaş, güzellik, bekâr veya dul oluşu ve sosyo-ekonomik durumu gibi etkenler göz önüne alınarak belirlenmekteydi. Kadın sahip olduğu mehri, istediği gibi tasarruf etme hakkına sahipti. Mehiri kocasına verebilir veya mehirden vazgeçebilirdi (Çalık, 2020, s. 77). Mehirin tamamının peşin ödenmesi *mihri muaccel*, sonradan ödemeye

³ Diğer eşle evlenmenin, eş veya eşlerinin ölümünden sonra mı yoksa önce mi olduğu kayıtlarda verilmemiştir.

birakılanı ise *mihri müeccel* olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik değeri olan, alınıp satılabilen her şey mehir olabilir. İslam hukukunda kadına boşanma konusunda daha fazla imkân verildiği için mehir miktarı fazla tutularak ekonomik anlamda kadına güvence sağlanmıştır (Aydın, 2003, s. 391). Ayıntab'da mahkeme kayıtlarına yansıyan mehirler genellikle *mihri müeccel* cinsindedir. Kadınlar vefat eden veya kendilerini boşayan kocalarının zimmetlerinde bulunan mehirlerini almak için mahkemeye başvurmuşlardır. Kadınların vefat etmeleri durumlarında eşlerinin kendilerine vermekle yükümlü oldukları mehirleri, mirasçıları tarafından da talep edilebilirdi (Koçak, 2010, s. 299-300).

İncelenen 235 tereke kaydından 148'inde, mehir kayıtlarına ulaşılmıştır. Başka bir ifadeyle Ayıntab'taki tereke sahiplerinin %63,4'ünün tereke kaydında, eşine/eşlerine verilecek mehir miktarı kayıt edilmiştir. 148 şahıs eşlerine toplamda 130.138 kuruş mehir vermiştir. Bu da kişi başı ortalama 879,3 kuruşa tekabül etmektedir.⁴ Aşağıda incelenen dönemde, erkeklerin eşlerine vermekle mükellef oldukları mehir miktarının yıllara göre değişim grafiği yer almaktadır.

Grafik 2: Ayıntab'ta mehir miktarının yıllara göre değişim miktarları.

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere erkeğin, eşine vermekle mükellef olduğu mehir miktarında, (1884-94 yılları hariç) sürekli bir artışın meydana geldiği görülmektedir. Mehir miktarının 1873-83 yılları arasında bir sonraki döneme göre artmasının temel nedeni bu dönemde, Cevizlice mahallesinde ikamet etmekte olan İshak Efendi ibni El-Hac Osman'ın 3 eşine toplamda 12.000 kuruş mehir vermesinden kaynaklanmaktadır (GŞS, 150, s. 226). 1818-28 yılları arasında ortalama 188,3 kuruş olan mehir miktarı, 1873-83 dönemine gelindiğinde %487,5 oranında artarak 1220,2 kuruşa yükselmiştir. Söz konusu artışın servet miktarına bağlı olarak mı arttığı yoksa dönem içerisinde meydana gelen sosyoekonomik veya siyasi gelişmeler neticesinde mi arttığı çalışmanın servet miktarları kısmında ele alınacaktır.

Çocuk Sayıları

Osmanlı ailesinin demografik yapısı üzerine yapılan çalışmalarda aile başına düşen ortalama çocuk sayısının 2 ile 3 arasında olduğu ifade edilmiştir (Bozkurt, 2011, s. 119). Aile başına düşen çocuk sayılarının tespitinde tereke kayıtları önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Tereke kayıtlarının incelenmesi sonucunda, şahısların sahip oldukları kız ve erkek çocuk sayılarına ve aile başına düşen ortalama çocuk sayısına ulaşılmaktadır (Arslan, 2023, s. 251).

⁴ Toplam mehir miktarları, mehir veren eş sayısına bölünerek elde edilmiştir. (130.138/148=879,3108).

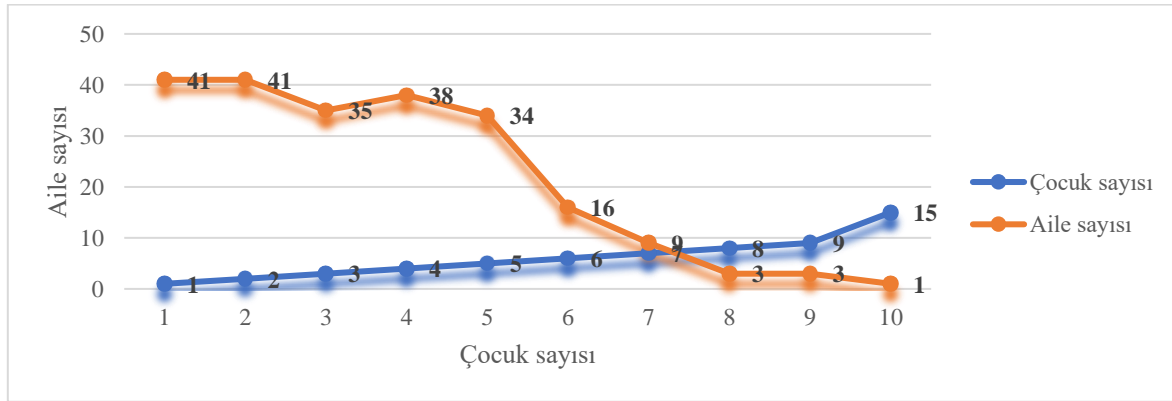
Ayıntab özelinde incelenen 235 tereke sahibi şahsın 15'i, evli oldukları halde erkek ve kız çocuğa sahip değildir. En az 1 çocuğu sahip 220 şahsın tereke kayıtlarına göre incelenen dönemde Ayıntab'ta, 766 çocuk tespit edilmiş olup bunların 388'i erkek, 378'si ise kız çocuğudur.

Grafik 3: Erkek ve kız çocuk sayısı oranları

Tespit edilen veriler, incelenen dönemde Ayıntab'ta aile başına ortalama 3,48 çocuk düştüğünü göstermektedir. Bu sayı Ayıntab ailesindeki çocuk sayılarıyla ilgili yapılan diğer çalışmalara da yakın bir değerdir. Söz gelimi, XVI. yüzyılda Ayıntab'ta ortalama çocuk sayısı 2,8 (Çakır, 2010, s. 10), XVII. yüzyılın ikinci yarısında 2,76⁵, XVIII. yüzyılın ilk yarısında ortalama 3 (Çınar, 2000, s.164), XVIII. yüzyılın ortalarında 3 (Eken, 2000, s. 488), XIX. yüzyılın ortalarında 2,88 (Budak, 2017, s. 20) ve Tanzimat dönemine (1839-1876) ait bir çalışmada ise 2,93 (Yıldırım, 2018, s. 371) olarak tespit edilmiştir.

İncelenen tereke kayıtlarına göre Ayıntab'ta çocuk sayısı arttıkça, ailelerin sayıları düzenli bir şekilde azalmıştır. Söz gelimi, çocuk sayısı 1 olan 41 aile mevcut iken, çocuk sayısı 15 olan sadece 1 aile tespit edilmiştir. Bu durum aile ve çocuk sayısının birbirleriyle ters orantılı olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile sahip olunan çocuk sayısı arttıkça aile sayısı azalmıştır (Bkz. Grafik 4).

Grafik 4: Ayıntab'ta sahip olunan çocuk ve aile sayısı ilişkisi.

İncelenen dönemde Ayıntab'ta en fazla çocuğa sahip şahıs, Cevizlice Mahallesi'nde ikamet eden el-Hac Osman Efendi İbn-i Mehmed Efendi'dir. 2 eşle evli olan el-Hac Osman Efendi İbn-i Mehmed Efendi'nin 10 erkek, 5'i de kız olmak üzere toplamda 15 çocuğu bulunmaktaydı (GŞS, 147, s. 62). El-Hac Osman Efendi İbn-i Mehmed Efendi'yi 3 eşle evli olan ve Şihcan mahallesinde ikamet etmekte olan Kethüdazâde el-Hac Mehmed Efendi (GŞS,

⁵ Hesaplama tek eşli aileler üzerinden yapılmıştır. Bkz. (Kıvrım, 2018, s. 8).

150, s. 231) ve Şehreküstü mahallesinde ikamet etmekte olup 1 eşle evli olan Kadioğlu Mustafa bin Mustafa Efendi (GŞS, 147, s. 36) sahip oldukları 9'ar çocukla takip etmektedir.

Tereke kayıtlarındaki veriler üzerinde yapılan hesaplamalar, şahısların eş sayıları ve sahip oldukları çocuk sayıları arasında bir ilişkinin mevcut olup olmadığını ortaya çıkarmada araştırmacılara olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda Ayıntab'ta incelenen dönemde, tereke kayıtlarından tespit edilen çocuk sayıları ile şahısların eş sayıları arasında bir ilişkinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Tek eşle yapılan 186 evlilikte sahip olunan ortalama çocuk sayısı 3 iken, 1'den fazla eşle yapılan 49 evlilikte ortalama çocuk sayısı 4,06 olarak belirlenmiştir. Bu durum eş sayısının arttıkça çocuk sayısının da arttığını ve iki değişken arasında doğru bir orantının mevcut olduğunu göstermektedir.

Toplumsal Statü

Ayıntab'da yaşayan bazı aileler, ekonomik bakımdan diğer ailelerden daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu aileler ayan, eşraf, zâde ve zâdegan gibi ünvanlar almışlardır. XVIII. yüzyılda mezkûr ünvan veya elkablarla anılan ailelerin sayısı seksenlere kadar çıkmıştır (Canbakal, 2009, s. 141). Genellikle zengin gelirlere sahip olan bu aileler, ikamet ettikleri mahallelerin de ileri gelenlerinden sayılmaktaydılar.

İncelenen dönemde, Şehreküstü Mahallesi'nde ikamet eden Bâzzâdeler ve Fazılzâdeler mahallenin önde gelen ailelerindendi. Bu ailelerin zengin vakıfları ve çeşitli yerlerde bağ, bahçe ve bostanları bulunmaktaydı (Sağlam, 2022, s. 68-69). Tarla-yı Atik Mahallesi'nde ikamet eden Mazıcızâde ailesi diğer varlıklı ailelerdendi (GŞS, 152, s. 94). Tarla-yı Atik Mahallesi'nde ikamet eden bir diğer varlıklı aile Basmacızâdelerdir. Ulema kökenli olan ailenin en etkin şahsiyeti Müftü Hacı Mehmed Efendidir (Çınar, 2017, s. 99). Aile üyelerinden Basmacızâde Mehmed Şerif Efendi'nin 24.419 kuruş serveti bulunmaktaydı. Basmacızâde Seyyid Mehmed Hasip Efendi'nin ise 211.855 kuruş serveti ve birçok yerde de taşınmazı bulunmaktaydı (GŞS, 147, s. 259). Mazıcızâde ve Çekemzâde aileleri de Tarla-yı Atik Mahallesi'nin varlıklı ailelerindendir. Tevbe Mahallesi'nden Bazarbaşızâde Ali Efendi, 60.506 kuruşluk serveti ile şehrin zengin ailelerinden biri sayılmaktadır (GŞS, 152, s. 207). Kurb-ı Kayacık Mahallesi'nden Köylüzâde ailesi de terekelere yansıdığı kadarıyla varlıklı ailelerdendi. Köylüzâde Halim Mehmed Efendi'nin 94.802 kuruş serveti bulunmaktaydı (GŞS, 146, s. 272). Şıhcan Mahallesi'nden Kethüdazâdeler, Kepenek Mahallesi'nden Muhizâdeler, İbn-i Kör Mahallesi'nden Musulluzâdeler, Bostancı Mahallesi'nden de Muhsinzâdeler şehrin diğer önemli ailelerindendir. Aşağıdaki tabloda incelenen dönem ve tereke kayıtlarında Ayıntab toplumunda herhangi bir toplumsal statü bildiren ünvan, elkab veya mesleğe sahip şahısların sayıları ve yüzdeleri yer almaktadır.

Tablo 2: Toplumsal statüye sahip şahısların sayıları.

No	Toplumsal statü niteliği	Sayı	Yüzde	No	Toplumsal statü niteliği	Sayı	Yüzde
1.	Abacı	1	0,73%	37.	Kefşker	1	0,73%
2.	Acemoğlu	1	0,73%	38.	Kethüdazâde	1	0,73%
3.	Ağa	7	5,11%	39.	Kıratlıoğlu	1	0,73%
4.	Arpacı	1	0,73%	40.	Kolağası	1	0,73%
5.	Bakkal	5	3,65%	41.	Kolağasızâde	1	0,73%
6.	Basmacızâde	2	1,46%	42.	Kömürcü	1	0,73%
7.	Bazarbaşızâde	1	0,73%	43.	Köralıoğlu	1	0,73%
8.	Bazzâde	1	0,73%	44.	Köylüzâde	3	2,19%
9.	Berber	1	0,73%	45.	Leblebici	1	0,73%

10.	Beşe	1	0,73%	46.	Mahmutoğlu	1	0,73%
11.	Beynamazcıoğlu	1	0,73%	47.	Mazıcızâde	1	0,73%
12.	Bezzâde	1	0,73%	48.	Molla	5	3,65%
13.	Bostancı	2	1,46%	49.	Muhizâde	1	0,73%
14.	Boyunsuzoğlu	1	0,73%	50.	Muhsizâde	1	0,73%
15.	Cabbar	1	0,73%	51.	Mumcuzâde	1	0,73%
16.	Çelebi	3	2,19%	52.	Mutaf	1	0,73%
17.	Çıkımzâde	1	0,73%	53.	Neccar	1	0,73%
18.	Çıtınoğlu	1	0,73%	54.	Oturakçı	1	0,73%
19.	Çiftçi	1	0,73%	55.	Oyumsüklioğlu	1	0,73%
20.	Demirci	1	0,73%	56.	Paşa	1	0,73%
21.	Fazlacızâde	1	0,73%	57.	Pekmezci	1	0,73%
22.	Fellahzâde	1	0,73%	58.	Pirpiroğlu	1	0,73%
23.	Hacı	36	26,28%	59.	Sarrafoğlu	1	0,73%
24.	Hafız	2	1,46%	60.	Seyyid	8	5,84%
25.	Halisoglu	1	0,73%	61.	Surluoğlu	1	0,73%
26.	Hallaç	1	0,73%	62.	Şeyh	2	1,46%
27.	Helvacı	1	0,73%	63.	Tabur Kâtibi	1	0,73%
28.	Hocazâde	1	0,73%	64.	Talipzâde	1	0,73%
29.	Kadıoğlu	1	0,73%	65.	Temurzâde	1	0,73%
30.	Kahveci	1	0,73%	66.	Tut..oğlu	1	0,73%
31.	Kalenderoğlu	1	0,73%	67.	Tuzcu	1	0,73%
32.	Karabaşoğlu	1	0,73%	68.	Yaleoğlu	1	0,73%
33.	Karakullukçu	1	0,73%	69.	Yapıcı	1	0,73%
34.	Karamnoğlu	1	0,73%	70.	Zabit	1	0,73%
35.	Kasab	1	0,73%	71.	...zâde	2	1,46%
36.	Kebabçı	2	1,46%	Toplam		137	100,00%

Ayıntab'ta Servetin Dağılımı ve Analizi

Maddi kültür, tüketim, sosyal tabakalar, demografik yapı vb. birçok konunun araştırılmasına kaynaklık eden tereke defterleri, Osmanlı toplumunda servetin bileşenleri ve servetin toplumsal gruplar arasındaki dağılımıyla ilgili veriler de içermektedir (Bozkurt, 2011, 96). Vefat eden kişilerin toplam servet miktarları (cem'an yekûn) ile borçları, vergileri, eşlerine vermekle mükellef oldukları mehir miktarlarının çıkarılmasından sonra kalan miktarın (sahh'ül-bâkî) terekelere kayıt edilmesi, şahısların ilgili dönemdeki sosyo-ekonomik durumlarını ortaya çıkarmaktadır (Ertaş ve Şişman, 2013, s. 216). Terekelerdeki servet miktarlarının bize göre en önemli kıymeti ise toplumun ilgili dönemdeki servet dağılım eşitsizliğini tespit etmemize büyük ölçüde olanak sağlamasıdır. Günümüzde TÜİK gibi kurumlar toplumun servet veya gelir eşitsizliğini tespit etmek için yüzde paylar analizini kullanmaktadır (TÜİK, 2023, s. 8). Analizin servet dağılımının tespiti noktasında tarih araştırmalarında kullanılmasında örnekler mevcuttur. Söz gelimi, Karaduman ve Tabakoğlu (2021), 19. yüzyıl temettuat defterlerine göre Üsküp Sancağı'nın Koçana kazasındaki gelir dağılımını yüzde paylar analizi ile incelemiştir (s. 146-165). Yereli, Köktaş ve Selçuk (2015) ise aynı yöntem ve kaynakla Sorgun kazasını değerlendirmişlerdir (s.113-138).

Çalışmanın bu kısmında, incelenen dönemde şahısların servet dağılımları yüzde paylar analizi ile değerlendirilecek ve toplumun en zengin ve en fakir kesiminin toplam servet

miktarından aldıkları paylar tespit edilecektir. Ortaya çıkarılan verilerle, incelenen dönemde; servetin toplumdaki dağılımı ve servetin sahip olunan eş, çocuk sayısı, verilen mehir miktarı ve sahip olunan toplumsal statü arasında bir ilişkisinin mevcut olup olmadığı değerlendirilecektir.

İncelenen dönemde, 235 şahsın tereke kaydının incelendiği yukarıda ifade edilmişti. Tekeleri incelenen şahısların toplam servet miktarları (cem'an yekûn) veya günümüzdeki ifade ile brüt servetleri 4.856.081,5 kuruş, net servet miktarları (sahh'ül-bâkî) ise 4.094.248,5 kuruş olarak tespit edilmiştir. Aradaki brüt ve net servet miktarları arasındaki kesintilerin toplamı olan 761.833,00 kuruş, şahısların defin, vergi, borç ve mehir miktarlarına ödenmiştir. Söz gelimi, kesintilerin 130.138 kuruşu, şahısların mehir miktarı karşılığı olarak eşlerine verilmiştir ki bu miktar da toplam kesinti miktarının %17,08'ine tekâbül etmektedir. Aşağıdaki tabloda, şahısların sahip oldukları brüt ve net servet miktarları ile kesintilerine ait miktarlar yer almaktadır.

Tablo 3: Tereke sahiplerinin toplam ve net servet miktarları ile kesintileri toplamı.

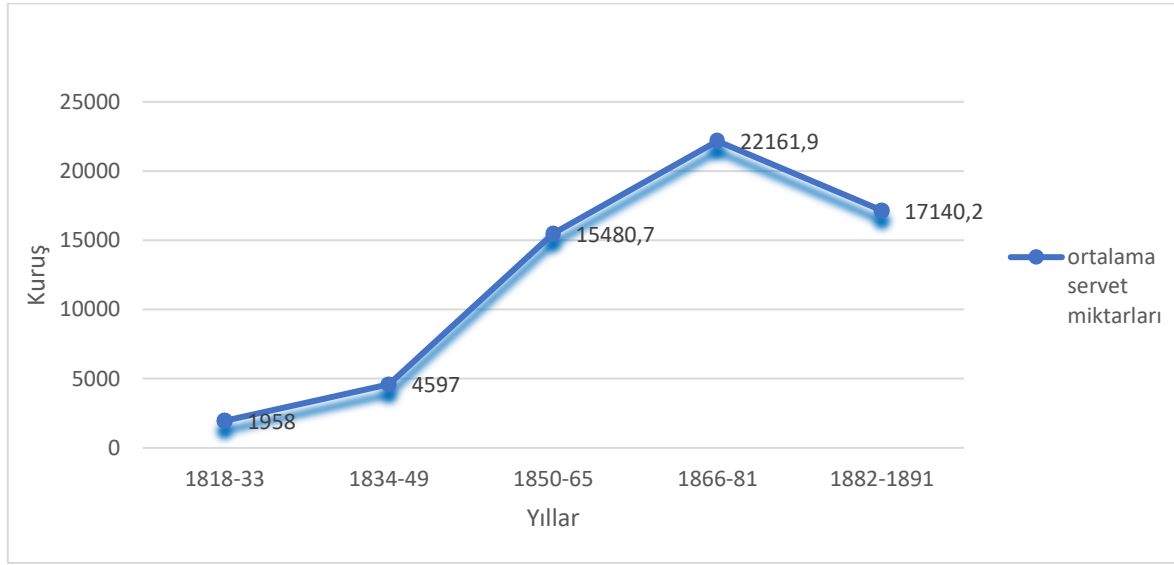
Yüzde 20'lik gruplar	Grubun niteliği	Brüt servet miktarı	Net servet miktarı	Kesintiler toplamı
1. % 20	Yoksul	77792	41560	36232
2. % 20	Ortalama servet altı	139194,5	102505,5	36689
3. % 20	Ortalama servet	223238,5	174044,5	49194
4. % 20	Ortalama servet üstü	431474,5	364417	67057,5
5. % 20	Zengin	3984382	3411721,5	572660,5
Toplam		4856081,5	4094248,5	761833

Ayıntab'ta en az bir kuruş servete sahip 235 şahsın sahip oldukları net servet miktarlarının küçükten büyüğe doğru sıralanması ile meydana getirilen %20'lik gruplar, incelenen dönemde büyük bir servet eşitsizliğinin mevcut olduğunu göstermektedir. İlk %20'lik grupta yer alan ve yoksul olarak nitelenen şahıslar toplam servetin (4094248,5 kuruş) %1,02'sine sahip iken, 5. %20'lik grupta yer alan ve zengin olarak belirtilen sınıf, toplam servetin %83,33'lük miktarına sahiptir. Dolayısıyla Ayıntab'ta incelenen tereke kayıtlarına göre en fazla servete sahip 5. %20'lik kesimin toplam servet miktarından aldıkları pay, en düşük servete sahip 1. %20'lik grubun toplam servet miktarından aldıkları paydan 82 kat daha fazladır. Bu durum Ayıntab'ta zengin ve yoksul sınıf arasında büyük bir servet eşitsizliğinin olduğunu göstermektedir. 3. %20'lik grupta yer alan ve toplam servetin %4,25'ine sahip olan grup ise ortalama servete sahip şahısları göstermektedir. Analizler, Ayıntab'ta ortalama gelire sahip şahıslar ile zengin olarak nitelendirilen şahısların servetleri arasında da büyük bir eşitsizliğin mevcut olduğunu göstermektedir. Bu iki grup arasındaki zenginlik farkı yaklaşık 20 (19,6) kattır.

Değerlendirmeler aslında Ayıntab'ta, zengin grup ile diğer grupların arasında sahip olunan servet miktarları bakımından adeta bir uçurumun olduğunu göstermektedir. Çünkü konu ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda bu kadar fark söz konusu değildir. Karaduman ve Tabakoğlu (2021), Koçana kazası ile ilgili yaptıkları çalışmalarında zengin sınıf ile yoksul sınıf arasındaki farkın 10 kat olduğunu tespit etmişlerdir (s. 154). Yereli, Köktaş ve Selçuk (2015) ise söz konusu durumu Sorgun kazası özelinde, yaklaşık 9 kat olarak tespit etmişlerdir (s. 127-128).

Servet dağılımındaki eşitsizliğin elbette ki çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu durum bizleri verilerimizi daha farklı değişkenler üzerinden test etmeye yöneltmiştir. Öncelikle servet dağılımının yıllara göre artıp artmadığını test ettik. Servetin yıllar arasındaki değişimini daha iyi analiz edebilmek için 15'er yıllık aralıklarla toplam servet ortalamalarını tespit ettik. Ortaya çıkan sonuçlar, inceleme döneminin başlarında diğer bir ifade ile 1818-1833 yılları arasında, terekesi incelenen şahıslarda ortalama servetin kişi başı 1958 kuruş olduğunu, inceleme

döneminin sonlarında (1882-91) ise kişi başına düşen ortalama servetin 17140,2 kuruş olduğunu gösterdi⁶ (bkz. Grafik 5).

Grafik 1: Ayıntab'ta servetin yıllar itibarıyla dağılımı.

Servetin dağılım grafiği incelendiğinde özellikle 1818-1881 yılları arasında ortalama servet miktarlarında belirgin bir artışın yaşandığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde, 18. yüzyılın sonlarından başlayarak 1860'lı yıllara kadar süren ve daha çok yapılan taşışlerden kaynaklanan güçlü bir enflasyonun piyasadaki fiyatları 25 kat arttırdığı bilinmektedir (Pamuk, 2016, s. 164). Enflasyon üzerine yapılan araştırmalar, enflasyon ortamında zengin sınıf ile düşük gelirli sınıf arasındaki makasın açılarak, zenginlerin daha zengin, yoksulların ise daha yoksul olduğuna işaret etmektedir (TCMB, 2004, s. 8). Bu durumda Ayıntab'ta, 1818'den başlayarak 1881 yılına kadar devam eden süreçte şahısların servet miktarlarında meydana gelen istikrarlı yükselişin (11,3 kat artmış) sebebi, kanaatimizce yaşanan enflasyon kaynaklıdır. Aynı dönemde piyasadaki bazı mal ve eşyaların fiyatları da incelendiğinde enflasyonun etkisi daha net ortaya çıkacaktır. Söz gelimi, Cevizlice mahallesinde 1840-50 yılları arasında bir evin ortalama değeri 1.400 kuruş iken 1870-76 yılları arasında evin ortalama değeri 6.100 kuruş olmuştur (Yıldırım, 2018, s. 372). Döneme ait gıda ve hayvan fiyatlarındaki artış da bu durumu doğrulamaktadır. 1802'de Ayıntab'ta 1,50 kuruş olan buğdayın kilesi, 1851 yılında 12,9 kuruşa yükselmiştir. 1805'te 8 kuruş olan canlı koyunun fiyatı ise 1851'e gelindiğinde 50 kuruş olmuştur (Öztürk, 2022, s. 25-30). Ayrıca 1821'de şehirde yaşanan deprem ve 1832-40 yılları arasında şehrin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın işgalinde kalması şehirdeki fiyatların artmasına etki eden diğer faktörlerdir (Şıvgın, 2000, s. 523-527).

Tabloda, 1881-1891 yılları arasında servet miktarlarının %22,6 oranında düştüğü görülmektedir. Aynı dönemde Ayıntab piyasasında da fiyatların düştüğü görülmektedir. Söz gelimi 1884-86 yılları arasında Ayıntab'ta evlerin ortalama fiyatları 3.500 kuruş, koyun fiyatları ise 50-70 kuruş arasına sabitlemiştir (Yıldırım, 2012, s. 1217-1218). Bu durum enflasyonun

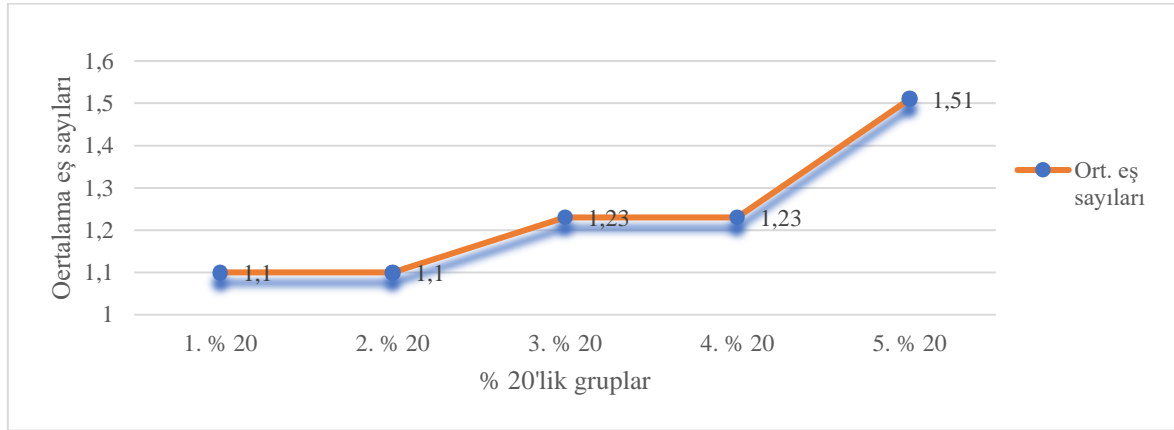
⁶ Yıldırım (2018), Ayıntab'ın Tanzimat dönemini ele alan çalışmasında aile başına düşen ortalama servetin 1840-50 yılları arasında 3.144 kuruş, 1850-60 yılları arasında 6.838, 1860-70 yılları arasında 16.371 ve son olarak 1870-1876 yılları arasında 18.376 kuruş olarak tespit etmiştir (s. 372). Yıldırım'ın tespit ettiği değerlerle tarafımızca tespit edilen değerler, bu dönemde Ayıntab'ta servet miktarlarının 6-9 kat arasında arttığını göstermektedir.

yavaş yavaş etkisini kaybettiğini ve dolayısıyla da zengin ve yoksul kesim arasındaki servet miktarı farkının azalmaya başladığını göstermektedir.

Ayıntab piyasasında meydana gelen ekonomik gelişmeler mehir başlığı altında ifade ettiğimiz problematiğe de paralel bir şekilde etki etmiştir. Mehir miktarlarında 1818-1883 yılları arasında artışlar meydana gelmiş, sonraki yıllar da ise mehir miktarları azalmaya başlamıştır.

Servet Miktarları-Eş Sayıları İlişkisi

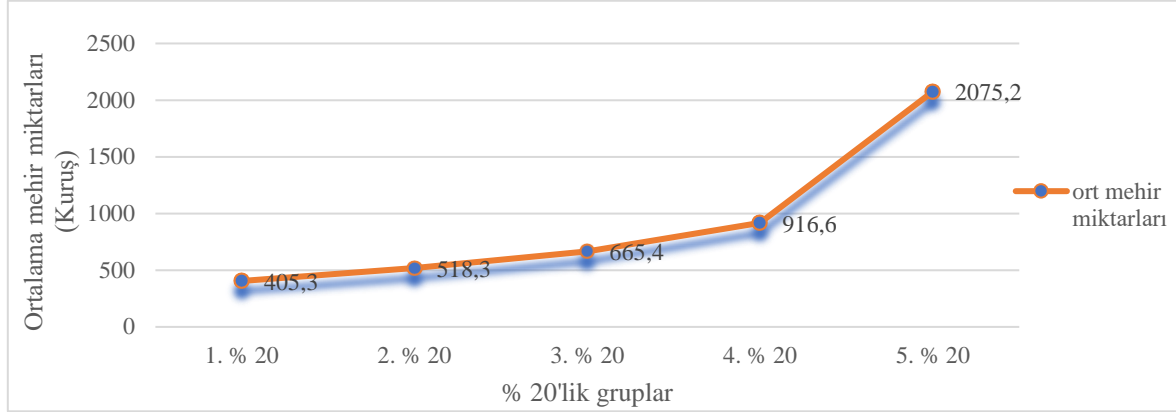
Tereke kayıtlarındaki verilerin değerlendirilmesi ile incelenen yerleşim biriminde yapılan evlilik sayıları ile servetleri arasında bir ilişkinin mevcut olup olmadığı tespit edilmektedir. Başka bir ifade ile kişilerin servet miktarları arttıkça evlilik sayıları da buna bağlı olarak artmış mıdır? Veriler, incelenen dönemde düşük ve ortalamanın altında servete sahip şahıslarda ortalama eş sayısının 1,1 oranında olduğunu göstermektedir. Eş sayısı, ortalama ve ortalama üstü servete sahip şahıslarda 1,23 iken yüksek miktarda servete sahip ve zengin olarak nitelenen şahıslarda eş sayısı ortalaması 1,51'dir. Bu durum incelenen dönemde, Ayıntab'ta şahısların servet miktarlarının arttıkça eş sayılarının da arttığını göstermektedir. Elde edilen veriler, Ayıntab'ta çok eşli evliliklerde zenginliğin önemli bir faktör olduğunu göstermektedir (bkz. Grafik 2).

Grafik 2: Servet miktarı-eş sayıları ilişkisi.

Servet Miktarları-Mehir Miktarı İlişkisi

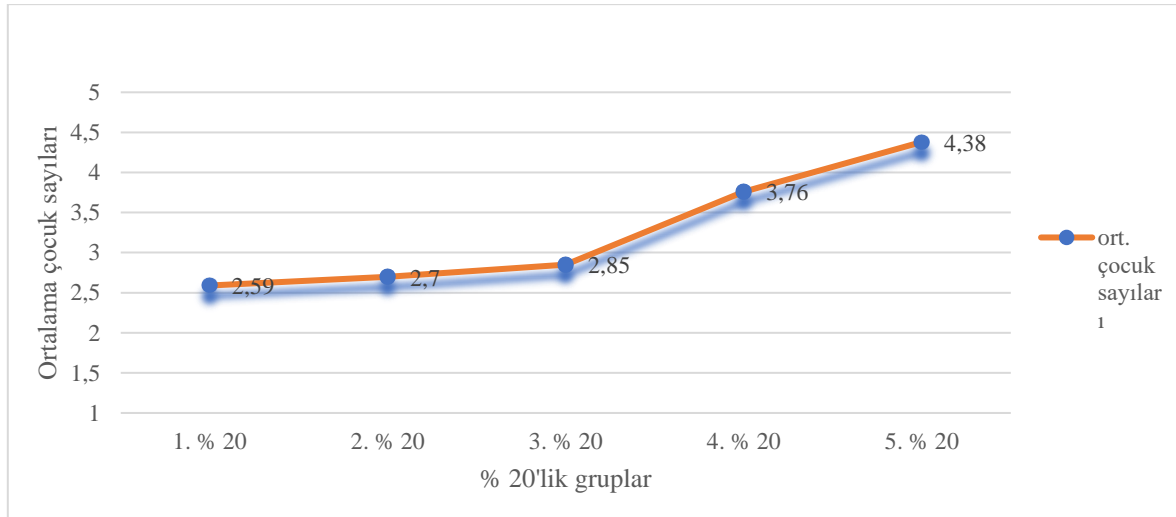
Ayıntab'ta servet miktarları ve şahısların evlenme sırasında eşlerine vermeye yükümlü oldukları mehir miktarları arasında yakın bir ilişkinin mevcut olup olmadığı da çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, tereke kayıtlarında eşlerine mehir verdikleri tespit edilen 148 şahsın servet miktarları ile verdikleri mehir miktarları % paylar analizi ile test edilmiştir. Analizler neticesinde kişilerin servet miktarları arttıkça eşlerine vermeye mükellef oldukları mehir miktarlarında da artış olduğu tespit edilmiştir. Söz gelimi, düşük miktarda servete sahip şahıslar evlilik sırasında eşlerine ortalama 405,3 kuruş mehir miktarı vermekte iken, yüksek miktarda servete sahip şahıslar ortalama 2075,2 kuruş mehir miktarı vermişlerdir. Bu durum, mehir miktarı noktasında düşük servete sahip şahıslar ile yüksek servete sahip şahıslar arasında 5 katı aşan bir farkın mevcut olduğunu göstermektedir (bkz. Grafik 3).

Grafik 3: Servet miktarı-mehir miktarları ilişkisi.

Servet Miktarları-Çocuk Sayıları İlişkisi

Tereke kayıtlarındaki verilerin değerlendirilmesi, servetin sahip olan çocuk sayıları ile bir ilişkisinin olup olmadığını belirlememize olanak sağlamaktadır. İncelenen dönemde Ayıntab'ta aile başına ortalama 3,48 çocuk düştüğü yukarıda ifade edilmişti. Çalışmanın bu kısmında servet miktarları ve ailelerin sahip oldukları ortalama çocuk sayıları arasındaki ilişki analiz edilecektir. Başka bir ifade ile şahısların servet miktarlarının çok veya az olması sahip oldukları çocuk sayılarına nasıl bir etkiye bulunmuş sorusuna cevap aranacaktır. Tespit edilen veriler, ortalama çocuk sayılarının toplumun en düşük servete sahip şahıslarında 2,59 olduğunu, buna mukabil toplumun en zengin kesiminde ise ortalama çocuk sayısının 4,38 olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu oran, ortalamanın altında servete sahip şahıslarda 2,7; ortalama servete sahip olanlarda 2,85; ortalamanın üstünde servete sahip olanlarda ise 3,76 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen veriler, incelenen dönemde servet miktarı arttıkça şahısların sahip oldukları çocuk sayılarının da arttığını göstermektedir (bkz. Grafik 4).

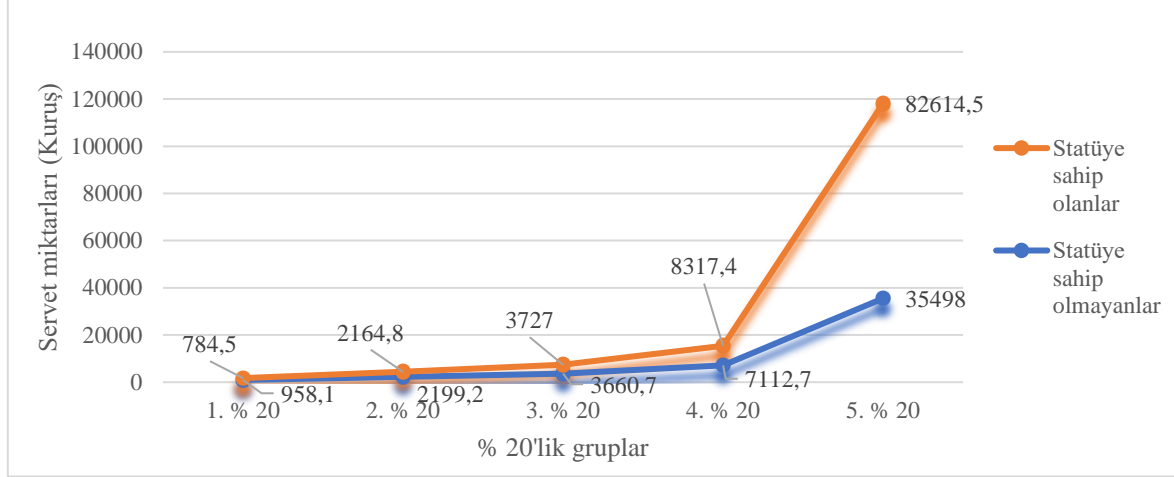

Grafik 4: Servet miktarı-çocuk sayıları ilişkisi.

Servet Miktarları-Toplumsal Statü İlişkisi

İncelenen tereke kayıtlarına göre Ayıntab toplumunda statü bildiren herhangi bir unvan, elkab veya mesleğe sahip şahısların 137 olduğu yukarıda ifade edilmiştir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki toplumsal statüye sahip şahısların ortalama servet miktarları 25155 kuruş olarak tespit edilmiştir. Buna karşılık toplumsal bir statüye sahip olmayan şahısların ortalama servet miktarları ise 6611 kuruştur. Toplumsal statüye sahip olanlarla olmayanlar arasında,

yaklaşık 4 katlık bir servet miktarı farkı vardır. Servet miktarları yüzde paylar ile analiz edildiğinde; düşük, ortalama altı ve ortalama servet miktarlarına sahip şahıslarda, toplumsal statünün sahip olunan servet miktarına etki etmediği tespit edilmiştir. Fakat ortalama üstü bir servete sahip ve özellikle de zengin olarak nitelenen şahıslarda statünün sahip olunan servet üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir (bkz. Grafik 5).

Grafik 5: Servet miktarı-toplumsal statü ilişkisi.

Sonuç ve Öneriler

Osmanlı Devleti'ndeki ailenin yapısı üzerine yapılan çalışmalarda son yıllarda artışlar meydana gelmiştir. Özellikle ailelerdeki eş sayıları, hane sayıları, ortalama çocuk sayıları ve servet miktarının dağılımı gibi problematikler aile çalışmalarının temel konularını teşkil etmektedir. Tereke defterleri, Osmanlı ailesi konusunda ortaya atılan bu problematiklerin çözümü noktasında en güvenilir kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü tereke defterlerinde, Osmanlı ailesinin sosyal, ekonomik, idari, dinî ve kültürel yapısı hakkında önemli veriler bulunmaktadır. Tereke defterlerindeki verilerin değerlendirilmesi ile Osmanlı ailesinin çeşitli yönlerle ele alınması mümkün olmaktadır. Ayrıca defterlerden elde edilen verilerin ait oldukları dönem ve yerleşim birimlerinden hareketle yatay ve dikey yönlü çeşitli mukayeseler yapılmaktadır. Diğer bir ifade ile tereke defterindeki verilerin ait olduğu dönem ve yerleşim birimi, aynı dönemdeki başka bir yerleşim birimi ile mukayese edildiği gibi ait olunan yerleşim biriminin farklı bir dönemi ile de mukayese edilebilir.

Çalışma, 1818-1891 yılları arasında Ayıntab'ta ikamet etmekte iken vefat eden 235 Müslüman erkek şahsın terekelerinden elde edilen verilerin yukarıda izah edilen problematikler ekseninde titiz bir şekilde analiz edilmesiyle meydana getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, özellikle XIII. yüzyılın sonlarından başlayarak XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkisini gösteren ekonomik şartlar, terekeleri incelenen şahısların aile yapılarını ve servet miktarlarını etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nde aile ilgili yapılan çalışmalara sıklıkla konu olmuş ve günümüzde dahi çeşitli tartışmalara konu olan hane sayısı, çok eşlilik (polijini) ve aile başına düşen ortalama çocuk konuları, terekelerdeki veriler ışığında değerlendirilmiştir. Tespit edilen hane sayıları, çok eşlilik ve aile başına ortalama çocuk değerleri, Ayıntab ailesiyle ilgili yapılan diğer araştırmalar ile mukayese edilmiş ve yakın değerlerin olduğu gözlemlenmiştir. Eş sayıları ve çocuk sayıları arasında bir ilişkinin mevcut olup olmadığı da araştırmaya konu olmuş ve ailelerin sahip oldukları çocuk sayıları ile eş sayıları arasında yakın bir ilişkinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Ailenin ekonomik yapısı, terekelerdeki toplam servet miktarları üzerinden değerlendirilmiştir. Ayıntab'ın incelenen dönemde içerisinde bulunduğu sosyoekonomik şartlar, ailenin yapısı ve servet miktarlarına büyük ölçüde etki etmiştir. Özellikle şahısların sahip oldukları servet miktarının; eş sayılarına, eşlerine vermekle mükellef oldukları mehir miktarlarına, sahip oldukları çocuk sayılarına ve toplumsal statülerine nasıl bir etkide bulunduğu çeşitli hesaplama yöntemleriyle ortaya konulmuştur. Yapılan analizler, Ayıntab'ta servet miktarı arttıkça şahısların eş sayıları, çocuk sayıları ve verdikleri mehir miktarlarında artışların meydana geldiğini göstermiştir.

İncelenen dönem ve tereke kayıtlarından tespit edilen bir diğer önemli bulgu da Ayıntab'taki servetin, toplumsal statü ile olan ilişkisidir. Ortalamanın altında servete sahip şahıslarda, statüsü olsun veya olmasın servet miktarları hemen hemen aynı iken ortalama üstü ve zengin kesimlerde sahip olunan servet ile statü arasında kayda değer bir ilişki mevcuttur.

Günümüzde teknolojik imkânların artmasıyla birlikte Osmanlı dönemine ait çeşitli konulardaki veriler, daha etraflı bir şekilde tahlil edilebilmektedir. Özellikle Osmanlı sosyoekonomik tarih araştırmalarında verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini test etmek için çeşitli analiz programlarından yararlanmak hem araştırmancının değerini hem de etki faktörünü arttıracaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri (MŞH.ŞSC.d), Gaziantep Şer'iyye Sicilleri (GŞS), nr. 31, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155.

Kitap, Makale, Bildiri ve Tezler

Acar, H. İ. (2011). Mehrin İslam hukuku açısından değerlendirilmesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (17), 367-388.

Aras, M. Ö. (2007). İslâm'a göre çok evlilik. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(24), 187-192.

Arslan, M. (2023). Tahrir defterlerindeki hanelerin sayısal büyüklüklerinin sorgulanması: Kanuni dönemi Üsküdar'ına ait iki terekenin söyledikleri. K. Yıldız (Ed.), *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları* içinde (247-276). İstanbul: Ketebe Yayınları.

Ayan, D. ve Aksu Kılıç, L. (2022). Osmanlı tahrirlerinden modern aile araştırmalarına "hane" kavramı üzerine notlar. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(57), 689-711.

Aydın, M. A. (2003). Mehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 28, ss. 389-391). Ankara: TDVİAM.

Aydın, M. A. (2007). *Türk hukuk tarihi*. İstanbul: Hars yayıncılık.

Barkan, Ö. L. (1953). Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, (10) 1-26.

Barkan, Ö. L. (1966). Edirne askerî kassamı'na âit tereke defterleri (1545-1659). *Belgeler*, III(5-6), 1-479.

Bayartan, M. (2005). Osmanlı şehrinde bir idari birim: mahalle. *İÜ Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 13, 93-107.

Bayramoğlu Alada, A. (2008). *Osmanlı şehrinde mahalle*. İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.

Berkes, N. (1942). *Bazı Ankara köyleri üzerine bir araştırma*. Ankara: Uzluk Basımevi.

Bozkurt, F. (2011). Tereke defterleri ve Osmanlı demografi araştırmaları. *Tarih Dergisi*, (54), 91-120.

Bozkurt, F. (2017). Osmanlı dönemi tereke defterleri ve tereke çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(22), 193-229.

- Bozkurt, F. (2023). Tereke defterleri neyi ne kadar derler? Tereke defterlerinin imkân ve sınırlılıkları. K. Yıldız (Ed.), *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları* içinde (201-243). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Budak, Ö. M. (2017). Tanzimat döneminde Ayıntab'ta aile. *Asia Minor Studies*, 5(10), 7-25.
- Canbakal, H. (2009). *17. yüzyılda Ayıntab Osmanlı kentinde toplum ve siyaset* (Z. Yelçe, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canbakal, H. 2011. Barkan'dan bu yana tereke çalışmaları". *Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi Barkan: Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu* içinde (ss. 1-7), İstanbul.
- Canbakal, H. ve A. Filiztekin. (2021). Wealth and demography in Ottoman probate inventories: a database in very long-term perspective. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 54 (2), 94-127.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (2011). *Türk hukuk tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çakır, İ. E. (2010). 16. yüzyılda Ayntab şehrinde ailenin demografik yapısı (1539-1576). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 1-17.
- Çalık, B. (2020). İslam hukukunda kadının evlilikle sabit olan mali hakları. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 61-85.
- Çınar, H. (2000). *18. yüzyılın ilk yarısında Ayıntab şehri'nin sosyal ve ekonomik durumu*. (Doktora tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Çınar, H. (2017). 18. yüzyıl Ayntab (Gaziantep)'ına şehrin önde gelen aileleri üzerinden bakmak. M. Orçan vd. (Ed.), *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi* içinde (ss. 88-106). İstanbul: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Eken, G. (2000). XVIII. yüzyıl ortalarında Antep'te aile. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6), 477-490.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı şehrindeki mahallenin işlev ve nitelikleri üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*, 4, 69-78.
- Ertaş, F. C. ve Şişman, B. (2013). XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı'da tereke uygulaması ve muhasebesi sosyo-ekonomik yapıya ve miras hukukuna etkileri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (4), 197-222.
- Erünsal, İ. E. (2023). Terekelerin izinde Osmanlı araştırmaları. K. Yıldız (Ed.), *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları* içinde (29-151). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Faroqhi, S. (2004). Kadın ve aile. H. İnalçık ve D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)* içinde, (C. 2, ss. s.721-725). İstanbul: Eren Yayınları.
- Fekete, L. (1965). XVI. yüzyılda taşralı bir Türk efendisinin evi. (S. Karatay. Çev.), *Belleten*, 29(116), 615-638.
- Göyünç, N. (1997). Hane. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 15, ss. 552-553). İstanbul: TDVİAM.
- Gülenç, A. (2019). Tanzimat devri Diyarbakır'ın idari, sosyo-ekonomik ve kültürel tarihi araştırmalarında önemli bir kaynak: "Amid tereke defterleri". O. Bozan vd. (Ed.), *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır* içinde (ss. 226-239). Ankara: Manas Yayıncılık.
- Hoca Emin Efendizade Ali Haydar Efendi. (1322). *Teshîlü'l-feraiiz (miras hukuku)*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- İnalçık, H. (1993). Osmanlı idare, sosyal ve ekonomik tarihiyle ilgili belgeler: Bursa kadı sicillerinden seçmeler III: köy sicil ve terekeleri. *Belgeler*, XV(19), 23-168.

- İnalçık, H. (2015). 15. asır Türkiye iktisadi ve içtimai tarihi kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 51-75.
- Karaman, H. (2008). *Anahatlarıyla İslâm hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kıvrım, İ. (2018). 17. yüzyılda Ayntâb'da aile. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-23.
- Koçak, Z. (2010). Şer'iyye sicillerine göre XVII. yüzyılda Ayntab şehrinde ailenin oluşumu (1600-1650). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (44), 291-306.
- Mahmud Esad B. Emin Seydişehirî. (1323). *Ferâidü'l-ferâiz*. Der-Saadet: Selanik Matbaası.
- Özdeğer, H. (1988). *1463-1640 yılları Bursa şehri tereke defterleri*. İstanbul: Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Özdeğer, H. (1988). *Onaltıncı asırda Ayıntâb livâsı*, C, 1, İstanbul: Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Özlu, Z. (2004). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Gaziantep. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Öztürk, M. (2022). Osmanlı döneminde Antep'in iktisadî vaziyeti. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-45.
- Öztürk, S. (1995). *Askeri kassama ait onyedinci asır İstanbul tereke defterleri (sosyo-ekonomik tahlil)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C. 3. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sağlam, F. (2022). *Osmanlı döneminde Ayıntab Şehreküstü Mahallesi*. (Doktora tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Şeyhzade Ahmed Ziya. (1327). *Emaliy'ül-ferâiz*. Konya: Meşruk Ara'n Matbaası.
- Şıvgın, H. (2000). 19. yüzyılın ilk yarısında Ayıntap. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11(11), 503-553.
- Toprak, M. B. (2023). İktisat ve Demografi tarihi araştırmalarına kaynak olarak terekelerin imkân ve sınırları: 18. yüzyıl Osmanlı İstanbul'una ait veriler üzerinden gözlemler. K. Yıldız (Ed.), *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları* içinde (377-405). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Yel, A. M. ve M. S. Küçükaşçı. (2003). Mahalle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 27, ss. 323-326). Ankara: TDVİAM.
- Yıldırım, M. A. (2012). XIX. yüzyılın son çeyreğinde ayntab'ın sosyal ve ekonomik durumundan bir kesit. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(4):1205-1225.
- Yıldırım, Y. (2018). Şer'iyye sicillerine göre Ayıntab'da (Gaziantep) ailenin demografik yapısı: eş ve çocuk sayıları (1839-1876). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18(1), 366-379.
- Yıldırım, Y. (2018). Şer'iyye sicillerine göre Ayıntab'da (Gaziantep) ailenin demografik yapısı: eş ve çocuk sayıları (1839-1876). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (1), 366-379.
- Yıldız, K. (2023). Terekeler neyi derler? Miras kayıtlarının taşıdığı miras üzerine bir değerlendirme. K. Yıldız (Ed.), *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları* içinde (155-198). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Zeydan, C. (2012). *İslâm uygarlıkları tarihi*. C.2, İstanbul: İletişim Yayınları.

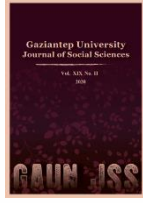
Ekler

Ek 1: Terekeleri incelenen Ayıntablı Müslüman erkek şahısların bir kısmı (h.1233-1309/m.1818-1891)⁷

Defter no	Sayfa	Mahallesi	Tereke sahibinin adı	Eş sayısı	Erkek çocuk	Kız Çocuk	Sahhu' l baki	Tarih	Mihr
31	147	Şehreküstü	Monla Ahmed ibn-i Bekir	1	2	4	2800	1266/1850	300
31	149	Seng-i Tahvil	Hacı Mehmed Emin ibn-i Ali	1	3	2	3585	1266/1849	Mihr Yok
140	61	Şehreküstü	Molla Mehmed	1	1	2	184	1237/1821	80
140	146	Tarla-yı Cedid	Es-seyyid Kasım bin Hüseyin	1	2	2	311	1236/1821	50
140	261	Tarla-yı Atik	Es-seyyid Abdurrahman	1	0	0	2026	1233/1818	300
141	114	Seng-i Tahvil	Mehmed Beşe bin Mehmed	1	0	0	236	1235/1820	25
142	171	Seng-i Tahvil	Receb ağa	1	1	0	14151,5	1246/1830	Mihr Yok
142	217	Kürkeiyan	İbrahim	1	0	1	950	1247/1831	200
142	412	Çukur	...zâde Süleyman Efendi	1	0	4	1998	1245/1829	Mihr Yok
142	228	İbn-i Eyüb	Hacı Şerif bin Musa	2	1	2	17500	1249/1834	Mihr Yok
144	129	Ali Neccar	Surluoğlu Mustafa ibni Mehmed	1	0	2	3060	1256/1840	750
144	132	Seng-i Nakkaş	Yusuf ibni Hacı Hüseyin	1	2	0	3910	1259/1844	Mihr Yok
144	137	Çukur	El-Hac Ahmed Ağa	1	4	3	4398	1257/1842	300
144	192	Akyol	Hacı Mehmed ibni Hacı Ömer	1	1	0	9240	1260/1845	1700
144	230	Zincirli	Hacı... Baba ibni Seyyid Mehmed	1	0	0	4060	1261/1845	300
145	11	Bostancı	Mehmed ibni Mustafa	1	0	0	715	1267/1850	300
145	85	Akyol	Mustafa ibni hacı Mehmed	1	4	4	1145	1268/1851	300
145	117	İbn-i Şeker	Mustafa bin Hacı Mehmed	1	2	2	1140	1269/1852	100
145	145	Bostancı	Hallac Hasan	1	1	0	3930	1270/1853	Mihr Yok
146	8	Kozluca	Mehmed bin Hüseyin	1	0	1	1374	1277/1860	100
146	152	Tarla-yı Cedid	Mehmed bin Mahmud	1	1	2	2940	1272/1855	300
146	167	Şehreküstü	Ebubekir Efendi bin mehmed	1	1	1	2684	1273/1856	100
146	195	Ali Neccar	Ali bin Ali	1	2	2	477,5	1274/1857	600
146	272	Kayacık	Köylüzâde... ibni Halim Mehmed Efendi	1	1	0	89262	1281/1864	2000
146	309	Zincirli	Hamza bin Hamza	1	3	2	8691	1278/1861	400
146	319	Cevizlice	Fesli Hacı Mustafa bin Seyyid Ahmed	1	1	3	336122	1279/1862	Mihr Yok
146	225	Tıslaki	Bekmezci Hacı Osman bin Hüseyin	2	1	3	17312	1275/1858	600
147	9	Tarla-yı Cedid	Mustafa bin Hacı Mehmed	1	3	3	8082	1285/1868	Mihr Yok
147	36	Şehreküstü	Kadioğlu Mustafa bin Mustafa	1	5	4	6822	1286/1869	Mihr Yok
147	52	Tarla-yı Atik	Çıkımzâde Ali Efendi ibni Abdullah Efendi	1	1	0	4136	1288/1871	800
147	107	Tarla-yı Atik	Hacı Abdo Efendi bin Hacı Mehmed	1	3	4	17400	1282/1865	Mihr Yok
147	146	İbn-i Eyüb	El-Hac Osman bin Mustafa	1	3	1	4282	1284/1867	Mihr Yok
147	203	Yahni	Abacı Ali bin Mustafa	1	2	3	2190	1283/1866	Mihr Yok

⁷ Okunamayan isimler (...) işaretiyle belirtilmiştir.

147	250	Zincirli	Nergiz bin İbrahim	1	3	1	6115	1287/1870	Mihr Yok
148	3	Yahni	Kasım b. Haydar	1	6	1	2432	1290/1873	200
148	10	Kepenek	Muhizâde Hacı Mehmed Ağa ibni yeğen Ali	1	1	3	67462	1289/1872	1000
148	58	Karasakal	Bakkal Hasan bin Abdülkadir	1	2	0	16137	1291/1874	1000
149	12	Cevizlice	Şeyh Mehmed bin Mehmed	1	1	0	3200	1294/1877	1100
149	71	Seng-i Tahvil	Boyunsuzoğlu Ahmed bin mehmed	1	1	2	4909	1294/1878	1000
149	83	Seng-i Nakkaş	Ali Osman bin Mustafa	1	3	3	1265,5	1295/1878	1000
150	8	Kara Maraş	Hafız Mehmed b. Hacı Derviş	1	0	1	2270	1296/1879	500
150	129	Kürkciyan	Mehmed Seyyid b. Mehmed	1	2	0	2173	1297/1880	600
150	164	Akyol	Hasan Ali	1	0	2	2824,5	1298/1881	450
151	14	Tevbe	Mumcuzâde Mehmed Ali Ağa bin Ali	1	1	1	4685	1299/1882	2000
151	77	İbn-i Eyüb	Talipzâde ibni Mehmed Ağa ibni Seyyid Talip	1	1	5	17296	1300/1883	5008
151	213	Tarla-i Atik	Basmacızâde Mehmed Şerif bin Seyyid Efendi	1	3	5	14595	1301/1884	Mihr Yok
152	31	Karasakal	Mehmed bin Kahveci Memik	1	0	2	3534	1302/1885	700
152	166	Akyol	Çıtahın oğlu Ahmed bin Mehmed	2	4	1	13509	1303/1886	1000
153	127	Şarkıyan	Hüseyin b. Kara Mustafa	1	1	0	1455	1304/1887	750
153	241	Akyol	Bostancı Arabın oğlu Hacı Hüseyin Ağa	1	2	1	12905	1305/1888	1000
154	145	Kürtinciya n	Çelebi osman ibn Hacı İsmail	1	2	3	5830	1307/1889	Mihr Yok
154	271	Çukur	...zâde Mustafa Efendi	1	1	2	50607	1308/1890	Mihr Yok
155	161	Hayıkbaba	Tutoğlu Mehmed Ali ibn Yusuf	1	2	1	7152	1309/1891	Mihr Yok

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Rusların Hizmetinde Bir Türk: Mendiyyar Bekçurin'in 1781 Buhara Seyahati

A Turk in the Service of the Russians: Mendiyyar Bekchurin's 1781 Trip to Bukhara

Emre KESER^{a*}

^a Dr., İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0360-7492

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Nisan 2024

Kabul tarihi: 24 Eylül 2024

Anahtar Kelimeler:

Mendiyyar Bekçurin,
Rusya İmparatorluğu,
Buhara Hanlığı,
Danyal Bey Atalık,
Elçilik.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 7, 2024

Accepted: September 24, 2024

Keywords:

Mendiyyar Bekchurin,
Russian Empire,
Bukhara Khanate,
Danyal Beg Atalik,
Embassy.

ÖZ

XVIII. yüzyılda Buhara Hanlığı ve Rusya İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler gelişmemiştir. Ruslar Maveräünnehir bölgesine uzun zaman aralıklarıyla elçiler göndermiştir. Bu durumun oluşmasında Maveräünnehir'in siyasi ve coğrafi vaziyeti de etkili olmuştur. Avrupa'daki siyasi dengeler ve Hindistan'daki İngiliz nüfuzunun artması Rusları doğuya yöneltmiştir. Rus devlet adamları Buhara Hanlığıyla diplomatik ilişkileri arttırmak istemiştir. Rusların nihai hedefi Buhara Hanlığı üzerinde siyasi ve ticari menfaatler elde etmektir. Bu sayede Hindistan coğrafyasına yaklaşmak ve İngilizlerle mücadele etmek amaçlanmıştır. Buhara'ya gönderilecek elçilik heyetine görevi başarabilecek nitelikte kişiler aranmıştır. Tatar Türkü olan Mendiyyar Bekçurin bu görev için en uygun adaydır. Mendiyyar Bekçurin İdil-Ural bölgesinde yetişmiştir. O Türk lehçelerini ve kültürlerini çok iyi bilen bir kimsedir. Bekçurin'in elçilik heyetine Maveräünnehir bölgesine aşina kimseler dâhil edilmiştir. Elçilik heyeti Buhara şehrine geldiğinde çok iyi karşılanmıştır. Mendiyyar Bekçurin 1781 yılı itibarıyla Ebu'l Gazi Han'ın 2 kez huzuruna çıkmıştır. Dönemin önemli şahsiyeti Danyal Bey Atalıkla görüşmelerde bulunmuştur. Mendiyyar Bekçurin bu görüşmelerde Buharalı devlet adamlarının güvenini kazanmaya çalışmıştır. Rus elçilik heyetinde bulunan diğer görevlilerde benzer faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bekçurin siyasi ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Bekçurin'in elçilik heyeti kısmi başarılar elde edebilmiştir. Bunun nedeni hanlığın karışık siyasi durumu ve Rus heyetine güvenilmemesidir. Çalışmamızda Mendiyyar Bekçurin'in seyahat günlüğü incelenmiştir. Bu kaynak Danyal Bey Atalık devrini anlatan mühim bir eserdir.

ABSTRACT

In the XVIII century, diplomatic relations between the Bukhara Khanate and the Russian Empire did not develop. Russians sent envoys to the Maveräunnehir region at long intervals. The political and geographical situation of Maveräunnehir was also effective in this situation. The political balances in Europe and the increasing British influence in India directed the Russians to the east. Russian statesmen wanted to increase diplomatic relations with the Bukhara Khanate. The ultimate goal of the Russians was to gain political and commercial interests over the Bukhara Khanate. In this way, it was aimed to approach the Indian geography and to fight against the British. The embassy delegation to be sent to Bukhara sought people who could accomplish the mission. Mendiyyar Bekchurin, a Tatar Turk, is the most suitable candidate for this post. Mendiyyar Bekchurin grew up in the Volga-Ural region. He was well acquainted with Turkic dialects and cultures. Bekchurin's embassy delegation included people familiar with the Maveräunnehir region. When the embassy delegation arrived in Bukhara, it was very well received. Mendiyyar Bekchurin appeared before Abu'l Ghazi Khan 2 times as of 1781. He held talks with the important figure of the period Danyal Beg Atalik. Mendiyyar Bekchurin tried to gain the trust of Bukharan statesmen during these meetings. Other members of the Russian embassy delegation engaged in similar activities. Bekchurin made great efforts to develop political and commercial relations. Bekchurin's embassy delegation could achieve partial success. The reason for this was the complicated political situation of the khanate and lack of trust in the Russian delegation. Mendiyyar Bekchurin's travel diary was analysed in our study. This source is an important work describing the period of Danyal Beg Atalik.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: emrekeser@yahoo.com

EXTENDED ABSTRACT

In the second half of the XVIII century, some changes occurred in the administration of Bukhara Khanate. Mangits, one of the powerful tribes in Bukhara Khanate, came to the forefront in the administration. Danyal Beg, the uncle of Muhammad Rahim Khan, one of the prominent Mangits, took over the administration of Bukhara. Danyal Beg did not take the office of khan. Instead, he started to rule the khanate by using the title of atalik. The apparent leader of Bukhara Khanate was a person named Abu'l Gazi Khan. This person is a descendant of Genghis Khan, the famous ruler of the Mongols. Danyal Beg Atalik tried to strengthen his authority in Bukhara Khanate by this method. However, he could not demonstrate a fully capable administration. People in different positions in the Bukhara Khanate shook Danyal Beg's authority. Shah Murad, one of Danyal Beg's sons, had a very good dialogue with the clergy. Shah Murad resorted to the support of clergymen in order to correct the bad situation. At the time of Mendiya Bekchurin's coming to Bukhara Khanate, the state was in a complicated situation.

During this period, there were different political balances in the Russian Empire. The Russians fought with the Ottomans, the largest state established by the Turks in the west, throughout the XVIIIth century. In these wars, it gained great territorial gains. It also fought with many states such as Austria, Prussia and Poland to expand its territories in Europe. For this reason, the Russians could not be sufficiently interested in the Turkish world in the east. The fact that the British started to conquer India alarmed the Russians. Because the Russians did not want a strong European state in the Indian region. According to Russians, this situation is a great danger for their empire.

The Maverannehir region, where the Bukhara Khanate maintained its political existence, is close to India. Therefore, the value of the Bukhara Khanate and the region increased in the eyes of the Russians. There are commercial relations between the Russian Empire and Bukhara Khanate. However, for a long time, both sides have not made efforts for the development of diplomatic and political relations. Russians sent an embassy delegation to Bukhara Khanate and aimed to develop political relations. In this way, the Russians will be able to use the Maverannehir as a buffer zone against the British.

Bukharan rulers approached the Russians with caution due to the long years of wars between the Russian Empire and the Ottoman Empire. They feared that the Russians would invade the region. Although Russians were not liked in Bukhara Khanate, they were seen as a good commercial partner. The trade of Bukharan merchants in Russia brings great income to the khanate. Bukharan statesmen who did not want to lose this advantage made many attempts. In 1775 and 1779, Bukharan envoys to Russia endeavoured to maintain their commercial gains. Taking advantage of the arrival of Uzbek envoys, the Russians decided to improve relations with the Bukhara Khanate.

Russian statesmen knew that Bukharans distrusted them and wanted to create a good embassy delegation. Mendiya Bekchurin is an important character who came to the fore at this stage. Bekchurin is a person of Turkic descent who grew up in the Volga-Ural region. Bekchurin got along very well with Turkic communities due to his belonging to the same nation. He had outstanding achievements in diplomatic missions in the Kazakh steppes. Mendiya Bekchurin was in constant contact with Turks in Orenburg Governorate. The fact that Bekchurin worked as an interpreter in Orenburg enabled him to better understand the behaviour and customs of the Turks. As a matter of fact, Governor General of Orenburg I.A. Reynsdorop gave a very favourable report about Bekchurin to the Russian Foreign Ministry. As a result, Bekchurin was put in charge of the embassy delegation to Bukhara. In order to increase the success of the embassy delegation, different people who knew the Maverannehir region well were included in this diplomatic mission. In late 1780, Bekchurin arrived in Bukhara and faced many difficulties. The statesmen in Bukhara Khanate suspected the Russian embassy delegation for various reasons. This is actually a situation expected by the Russian authorities. However, the complicated situation in the internal politics of the Bukhara Khanate greatly reduced the chances of success.

Despite this troubled situation, Bekchurin performed well in Bukhara. He did his best to establish good relations with Bukharan statesmen. The Russian embassy delegation headed by Bekchurin had limited success in Bukhara. Thanks to Bekchurin's embassy in 1781, information was obtained about the political, administrative, military and artisanal situation of the Bukhara Khanate. However, the Russians could not obtain the political and commercial privileges they wanted. The notes kept by Mendiya Bekchurin in the embassy delegation are an important main source. This travelogue allowed us to learn important information about the last times of Danyal Beg Atalik's reign. Our study aims to better understand the history of the Bukhara Khanate by analysing Mendiya Bekchurin's travel notes.

Giriş

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mangıtlar Buhara Hanlığı üzerinde nüfuzunu arttırdı. Ancak Muhammed Danyal Bey'in (1759-1785) iktidarında Özbek boyları onun otoritesine itiraz etti. Danyal Bey bu sebeple ulema, bürokrasi ve orduya kendine yakın kimseleri atamaya çalıştı. O, yeğeni Muhammed Rahim Han gibi Buhara tahtına oturmadi. Kendisi Cengiz soyundan olan Ebu'l Gazi'yi han olarak tanıdı (İvanov, 1958, s. 104). Muhammed Danyal Bey, atalık makamında bulunmayı tercih etti. Fakat gerçekte tüm kontrolü elinde tutmaya çalışıyordu. Danyal Bey Atalık ulema sınıfını olabildiğince kendi yanına çekmeye gayret gösterdi. Bu dönemde merkezi otoriteyi sağlayabilmek bir hayli zordu. Buhara Hanlığı'ndaki Özbek boyları merkezde daha çok söz sahibi olmak istiyordu. Bunun tek yolu devlet kademelerine kendi boylarından kimseleri getirmektir. Kent ve kırsal yerleşimlerdeki iktisadi sıkıntılar hanlığı zor durumda bıraktı (İvanov, 1958, s. 105). XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde kuşbegi ve atalık makamlarının devlet üzerindeki çekişmesi arttı. Bu makamlar ülkede iki farklı güç odağı olarak ortaya çıktı. Ana mücadele sahası siyasi ve iktisadi konulardı (Ochildiev, 2021, s. 2466).

Danyal Bey Atalık selefi Muhammed Rahim Han döneminde hakimiyet altında olan bazı şehirlerde kontrolü kaybetti. Bu şehirleri tekrar ele geçirmede başarısız oldu. Danyal Bey tüm bu karışıklıkları önleyebilecek kararlılığa sahip değildi (Özkan, 2021, s. 64). Danyal Bey'in tüm çabalarına rağmen Kadı Kelan ve Devlet Kuşbegi gibi görevliler kendisine açıkça muhalefet etti. Bu ikili bilhassa Özbek boylarının desteğine güveniyordu. Buhara Hanlığı'nın bu nazik durumunda Danyal Bey'in oğlu Şah Murad merkezi otoritenin korunması için çaba sarf etti. Şah Murad özellikle ulema sınıfının halk nezdinde gücünü bildiğinden onları siyaseten yakın tutuyordu. Kendisinin çok dindar biri olması da bu durumu kolaylaştırdı (Boukhary, 1876, s. 120-121). Şah Murad hanlığın otoritesini sarsan Devlet Kuşbegi ve Kadı Kelan ile mücadeleye başladı (Boukhary, 1876, s. 122). Bu durum Şah Murad'ı doğal bir varis olarak ortaya çıkardı. Lakin Karşi şehri hâkimi olan Danyal Bey'in oğlu Toktamış Bey, kardeşi Şah Murad'a muhalifti (Boukhary, 1876, s. 130). Danyal Bey Atalık'ın diğer oğulları siyasi vaziyetin karışık olduğu bu durumda Şah Murad'a açıktan muhalefet edemedi. Onlar babalarının kendilerine uygun gördüğü pozisyonlarda kaldı (Skrine ve Ross, 2005, s. 204).

Buhara Hanlığı'nın içinde bulunduğu koşullar Rusya İmparatorluğuyla olan ilişkilerinde hassas davranmasını gerektirdi. Rusya İmparatorluğu ise I. Petro'dan miras kalan siyasi amaçlar doğrultusunda hareket ediyordu (Allworth, 1990, s. 98). İmparatorluğun en büyük gayesi Türkistan ve Hindistan bölgesinin tüm zenginliklerini Rusya'ya taşımaktı. Bunun için bölge coğrafyasının tanınması ve siyasi koşullarının iyi bilinmesi gerekiyordu (Allworth, 1990, s. 93).

XVIII. yüzyılda Rusya İmparatorluğu için Buhara Hanlığı'yla olan diplomasi faaliyetleri oldukça önemliydi. Ruslar bu dönemde batı ve Türk dünyasıyla önemli siyasi ve askeri çatışmalar yaşadı. Rusya İmparatorluğu 1756-1763 yılları arasında Avrupa'daki menfaatlerini korumak için savaşmaktan çekinmedi. Ruslar bu savaşlardan hemen sonra Osmanlı Devleti'yle karşı karşıya geldi (Yetişgin, 2000, s. 4). Bu safhada Rusya İmparatorluğunu çok rahatsız eden bir gelişme yaşandı. 1764 yılında İngilizler Hindistan coğrafyasında Fransız etkisini tamamen bitirdi. İngiltere'nin Hindistan'a tek başına hâkim olması Rusları endişelendirdi. İngiltere ile olası bir rekabetten çekinen Rus İmparatorluğu Maveraünnehir bölgesiyle daha fazla alakadar olmaya başladı. Buhara Hanlığı'na nüfuz edebilmek nihai amaç hâline geldi (Brejneva, 2011, s. 293).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rus-Buhara ilişkileri genellikle kırılğan bir yapıdaydı. Bu durumun en önemli nedeni imparatorluğun doğu ve batı yönündeki Türk devletlerine karşı

genişleme politikasıydı. Rusların İslam dünyasında büyük saygınlığa sahip Osmanlıyla olan rekabeti Maverâünnehir’de hoş karşılanmıyordu. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ortaya çıkan Pugaçev isyanı ve savaş koşulları imparatorluğu yıprattı. Ruslar 1774 yılından Mendiya Bekçurin’in elçilik faaliyetlerinde bulunduğu 1780’li yıllara kadar Kırım’ın ilhakına çalıştı. Rus İmparatorluğu batı Türklüğüne karşı saldırgan doğu Türklüğüyle olan ilişkilerinde pasifizm siyasetini tatbik ediyordu (Yetişgin, 2000, s. 6).

II. Katerina döneminde Rus-Hindistan ticaretine Türkistan Hanlıkları’nın mâni olduğu düşünülüyordu. Bu durumun diplomatik manevralarla aşılması amaçlandı. Ruslar Maverâünnehir bölgesini ele geçirme stratejisini dönemselsel olarak terk etti. Maverâünnehir’in en önde gelen devleti olan Buhara Hanlığı ile ticaretin arttırılmasına karar verildi. Buhara şehrinde Rus şirketlerinin ticaret ofisleri açması amaçlandı. Buhara Hanlığı’ndan peş peşe elçilerin gelmesi Rusları cesaretlendirdi. Bu fikirlerin hayata geçirilmesi için Buhara Hanlığı’na bir elçilik heyeti gönderilmesi kararlaştırıldı. Elçilik heyetinin başına Türk asıllı Mendiya Bekçurin getirildi (Vladimiroviç, 1941, s. 6).

Mendiya Bekçurin’in seyahat notları ilk kez 1916 yılında S. Jukovskiy tarafından *Vostoçnyy Sbornik* dergisinde “K istorii snoşeniy Rossii s Buharoy i Hivoy kontsa XVIII veka. Posolstvo perevodçika Bekçurina v Buharu v 1781 godu” başlığıyla yayımlanmıştır. Çalışmada bu notlara ek olarak Rus ve Buharalı bazı devlet adamlarının mektupları da bulunmaktadır. Elde edilen verilerden çalışmamızla ilgili olan kısımlar kullanılmıştır. (Jukovskiy, 1916, s. 273-340).

Mendiya Bekçurin’in Şahsiyeti ve Faaliyetleri

Mendiya Bekçurin 1740 yılında doğdu. Babası Rus ordusuna hizmet eden bir askerdi. Bekçurin İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar Türklerindedir. Bekçurin gençlik yıllarında çok iyi bir eğitim aldı. Bu sebeple birçok farklı alanlarda uzmanlaştı. O özellikle çeşitli kavimlerin kültürlerini tetkik eden mühim bir etnograf olarak nam saldı. Bekçurin Türk dilleri ve lehçelerine oldukça hakimdi. O, bu özellikleriyle Rus yetkili makamlarının kısa sürede dikkatini çekti. Mendiya Bekçurin 1760 yılında Orenburg Genel Valiliği’nde tercüman olarak istihdam edildi. Bekçurin’in Orenburg bölgesinde bulunması tesadüfi değildi. Bu şehir Rusya İmparatorluğu’nun Türkistan siyaseti için oldukça mühim bir konumdaydı. Buraya Türkistan Hanlıklarından birçok Türk soylu kimseler gelirdi. Rusya İmparatorluğu genellikle Maverâünnehir bölgesi hakkındaki kararlarını Orenburg’daki yetkililerin yönlendirmesiyle verirdi. Bekçurin Rusya İmparatorluğu adına birçok kez Kazak cüzlerinde bulundu. 1778-1779 senelerinde Kazak Hanı Ablay ile resmi görüşme heyetlerine dâhil oldu. Bu görüşmelerde Kazak hanını St. Petersburg’a davet etti (Aygan, 2004, s. 392).

Bekçurin’in özellikle Küçük Cüzdeki faaliyetleri dikkat çekiciydi. Mendiya bölgenin Kazak ileri gelenleriyle çok iyi anlaştı. Kazak beyleri Bekçurin’e Rus heyetinde yer alan birçok kimseden daha fazla ilgi gösterdi. Mendiya Bekçurin’in Türk soylu halklarla iletişim kurma becerisinde etnograf kimliğinin önemli bir katkısı vardı (Akmanov ve Gvozdikova, 2011, s. 288). Onun sayesinde Rus heyeti amaçlanan politikaya uygun faaliyetler yürütebildi. Rus heyetinde tercüman olarak bulunan Bekçurin’in başardığı işler görev tanımının çok üzerindeydi (Kasimbaev, 2012, s. 22). İmparatorluk yetkilileri bölge hakkında birçok bilgiyi Bekçurin’in tuttuğu notlar sayesinde edindi. Kazaklar ile Kalmuklar arasındaki ilişkiler, Kazak tüccarların durumu, Ruslara karşı çıkan Kazakların nasıl kontrol altında tutulabileceği gibi bilgiler Bekçurin gözlemleri sayesinde edinildi. Bekçurin bu gözlemlerini kâğıda döküp elçilik heyetine ve sonrasında yetkili makamlara sunmuştu (Kasimbaev, 2012, s. 23).

Mendiya Bekçurin’in Kazak Cüzlerindeki en önemli hizmetlerinden biri Rus esirler konusuydu. Ablay Han’ın bazı Rusları tutsak olarak tuttuğu biliniyordu. Ablay Han etrafındakilerin kışkırtmasıyla çeşitli sebepler öne sürerek onları serbest bırakmıyordu. Türk ve

etnograf olması nedeniyle bölge kültürünü iyi bilen Mendiya Bekçurin'in çabalarıyla bu konunun çözülmesine çalışıldı. Sonuç olarak bu sorun kısmen de olsa çözülebildi. Bazı Kazak ileri gelenlerine konuyla ilgili ceza veya ödüller verildi. Sorunun çözümünde Bekçurin'in büyük katkısı oldu (Kasımbaev, 2012, s. 24). Mendiya Bekçurin'in tüm bu çabaları taltif edilmesiyle sonuçlandı. Bekçurin Orenburg'daki pozisyonunu sağlamlaştırdı. Onun Kazak Cüzlerindeki faaliyetleri daha büyük görevler almasının yolunu açtı. Bu durum kısa zaman içerisinde Bekçurin'in Buhara'ya gönderilecek elçilik heyetinin başına atanmasıyla sonuçlandı (Kasımbaev, 2012, s. 30).

Mendiya Bekçurin'in Buhara Seyahati

Mendiya Bekçurin'in Buhara seyahatine çıkmasının sebebi iki devletin içerisinde bulunduğu siyasi ve ticari koşullardı. Buhara Hanlığı'ndan Rusya'ya gelen 1775 ve 1779 yıllarındaki elçilik heyetleri bu süreci hızlandırdı. 1773 yılının sonbaharında Rusya'ya giden Buharalı tüccarlar Pugaçev'e bağlı adamlar ve Kazakların yağmalarına maruz kaldı. Esasen bu tür yağma hareketleri dönemin ticari hayatında normal karşılanan bir durumdu. Herhangi bir diplomatik faaliyetin ortaya çıkmasını gerektirecek bir olay olarak görülmezdi. Fakat bu dönemde Buharalı tüccarların can ve mal kayıpları çok fazlaydı (Şubinskiy, 1897, s. 522).

Rusya'ya giden kervanlardaki Buharalıların çoğu öldürülüyordu. Yağmacılar kervanlardaki malların tamamına el koyuyordu. Alışılmışın dışında olan bu durum Buhara kamuoyunda büyük rahatsızlık yarattı. Tüccarlar vaziyetin çözümü için Buhara Hanı Ebu'l Gazi'ye başvurdu. Rusya'ya giden kervanlarda büyük hisse sahibi olan, tüccar ileri gelenlerinden Molla İrnazar Bey elçilik için gönüllü oldu. 1775 yılında Buhara'dan Moskova'ya giden elçilik heyeti diplomatik faaliyetlerine başladı (Şubinskiy, 1897, s. 523).

İrnazar Bey Moskova'ya geldiğinde şehirde Osmanlı elçiliği de mevcuttu. Bu vesileyle Buhara Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun elçilik heyetleri birçok kez bir araya geldi. Batı ve doğu coğrafyasının önemli iki Türk devleti görüşmelerde mühim kararlar aldı. Buhara-Osmanlı ticaretinin arttırılması, Türkistanlı hacıların seyahat durumlarının iyileştirilmesi meselelerinin hızlıca çözüme kavuşturulması amaçlandı. İrnazar Bey'in başındaki elçilik heyeti tam manasıyla başarı sağlayamadan Buhara'ya döndü. Molla İrnazar Bey Ebu'l Gazi Han'a Osmanlı elçileriyle olan görüşmeleri de bildirdi. Han kısa bir süre sonra İrnazar Bey'i İstanbul'a elçi olarak gitmesi için görevlendirdi (Şubinskiy, 1897, s. 527). 1779 yılında yola çıkan elçilik heyetine yol üzerinde başka bir emir geldi. İstanbul'a gidilmeden evvel Rus sarayına gidilmesi, yağmalanan Buhara kervanları için tazminat talep edilmesi gibi hükümler kendisine bildirildi. Bu sebeple İrnazar Bey ikinci kez Rusya'ya elçi olarak gitti. Molla İrnazar Rusya'daki diplomatik faaliyetlerinden sonra İstanbul'a doğru yola çıktı (Şubinskiy, 1897, s. 528).

Rus yetkili makamları Buhara elçisinin ikinci sefer gelmesi üzerine diplomatik bir hamle yapmaya karar verdi. Buhara'ya gönderilecek olan elçilik heyetinin başlıca hedefi Rus-Buhara ilişkilerinin geliştirilmesiydi. İki taraf arasındaki ticari kaygıların giderilmesi de ilişkilere büyük yarar sağlayacaktı (Maslova, 1955, s. 26). Bunun yanı sıra Ruslar Buhara elçilik heyetinin Osmanlı İmparatorluğuna gitme amacını öğrenmek istiyordu. Buhara elçilerinin İran üzerinden değil Rus topraklarını kullanarak Osmanlı'ya gitmeleri hususu yetkilileri endişelendirdi. Rus devlet adamları iki Türk devletinin kendilerine karşı ortak hareket etmesinden çekiniyordu. Ayrıca Buhara Hanlığı'nın güncel siyasi, askeri ve ticari durumunun bilinmesi oldukça önemliydi. Bu sayede Rusya İmparatorluğu Maveraünnehir stratejisini doğru bir şekilde oluşturabilecekti (Jukovskiy, 1915, s. 90).

Bu önemli görev için Türk topluluklarının yapısını iyi bilen birine ihtiyaç vardı. Rus Dış İşleri Bakanlığı, Orenburg Genel Valisi İ.A. Reynoldsdorop'a Buhara elçiliği için uygun kişiyi bulma talimatı verdi. Seçilecek kişinin yerel koşullara uyum sağlama, uzun yolculuk deneyimi

ve Buhara'daki insanlarla iyi iletişim kurabilme özelliklerine sahip olması şarttı. Mendiya Bekçurin yaptığı hizmetlerle bu iş için doğal bir adaydı. O, Kazak Cüzlerinde dış işleri bakanlığı ve Orenburg Genel Valiliği'nin verdiği tüm görevleri eksiksiz yerine getirdi. Bekçurin 1760 yılından itibaren Maveräünnehir'deki Türk topluluklarıyla iletişim hâlindeydi. Orenburg şehrinde bulunmasından dolayı birçok Buharalı tüccarla tanışabildi. Bekçurin'in babasının asker olması onun disiplinli karakterini geliştirdi. Bekçurin seyahat zorluklarına alışkındı ve dil problemi yoktu. İ.A. Reynsdorop Dış İşleri Bakanlığı'na verdiği raporda: "*Elçilik heyetinin özel görevi sebebiyle en yetenekli, güvenilir ve deneyimli kişi olan Mendiya Bekçurin'i bu göreve seçtim.*" diyerek tercihini bildirdi (Suleymanoviç, 2014, s. 115).

Reynsdorop'un bu seçimi Rus yetkili makamlarını oldukça etkilemiştir. Orenburg Genel Valisi Reynsdorop Maveräünnehir bölgesine en yakın yüksek rütbeli yetkiliydi. Orenburg Genel Valisi'nin Mendiya Bekçurin hakkında övgüye varan raporu bu görev için başka alternatifler düşünülmesini engelledi. Bölgeye gidecek olan elçilik heyetinin mutlak bir başarı kazanması hedefleniyordu (Koç, 2017, s. 72). Rus elçilik heyetinden istihbarat niteliğinde bilgiler toplanması istendi. Mendiya Bekçurin'e Buhara devlet adamlarına iletmesi için önemli evraklar teslim edildi. Bunlardan ilki Rus Dış İşleri Bakanı Kont Nikita İvanoviç Panin'in mektubuydu. Bir diğeri Reynsdorop'un Buhara yetkilileri için kaleme aldığı bir yazıydı. İmparatoriçe elçilik heyetinden bölgeye dair birçok bilinmeyen olayı aydınlatmasını istedi (Koç, 2017, s. 73).

Mendiya Bekçurin'in elçilik heyeti Buhara Hanlığı'ndaki insanların uzlaşmaz bir tavırda olabileceği konusunda uyarıldı. Bu sebeple Mendiya Bekçurin'e eşlik edecek kişilerin göreve uygun olması hususu vurgulandı. Rus Dış İşleri Bakanlığı'ndaki yetkililer Orenburg'daki görevlilere bölgeyi bilen kişilerin heyete dâhil edilmesini tavsiye etti. Yine de bu iş için seçim Orenburg'daki yetkililere bırakıldı. Rus Dış İşleri Bakanlığı Mendiya Bekçurin'e yazılı talimat vermektan kaçındı. Çünkü Buharalı devlet adamları talimatlar ele geçirildiği takdirde bu durumu yanlış anlayabilirdi. Ani olayların ortaya çıkabilmesi ihtimaline karşı elçilik heyeti sözlü talimat usulüne geçti. Mendiya Bekçurin'e imkân olduğunda karşılaştığı olayları unutmaması için kayıt altına alması istendi. Bu kayıt bir günlük veya kısa kelimelerden oluşabilirdi. Asıl maksat Bekçurin Rusya'ya döndüğünde ona yaşadığı olayları anımsatacak bir materyalin bulunmasıydı. Eğer imkân olursa bu materyaller Buhara'dan Orenburg'a gönderilecek ve Bekçurin'in görevine devam etmesine çalışılacaktı (Jukovskiy, 1916, s. 283-284).

Nihayetinde elçilik heyetinin tüm hazırlıkları tamamlandı. İmparatoriçe II. Katerina'nın emriyle 31 Ekim 1780'de Bekçurin'in elçilik heyeti Orenburg'dan Buhara'ya doğru yola çıktı. Mendiya Bekçurin'in Maveräünnehir bölgesini iyi bilen bir maiyeti vardı. Coğrafyayı bilen 2 Müslüman görevli başı çekiyordu. Rusya'nın Küçük Cüz Hanı olarak tanıdığı Nuralı Han'a bağlı 3 Kazak asker heyette bulunuyordu. Nuralı Han'ın kardeşi Eralı Han'da güvendiği 3 adamını Bekçurin'e verdi. Elçilik heyeti 6 günlük bir at yolculuğundan sonra Orsk kalesine ulaştı. 9 Kasım'da Orsk kalesinden yola çıkan heyet 26 Aralık 1780 yılında Buhara şehrine vardı. Mendiya Bekçurin'in başında olduğu elçilik heyeti Buhara'ya vardığında Rusya'ya elçi gelen İrnazar Bey'in dairesine yerleştirildi. Mendiya Bekçurin ve heyetinin korunması maksadıyla 3 adam tahsis edildi (Jukovskiy, 1916, s. 276).

Mendiya Bekçurin ve elçilik heyetinin diğeri üyeleri yaklaşık 6 gün boyunca İrnazar Bey'in odasında tutuklu olarak kaldı. Bu süre zarfında kendilerine bir açıklama yapılmadı. Mendiya Bekçurin Türk topluluklarını iyi tanıdığından bir terslik olduğunu anladı. Bekçurin'in birçok girişimine rağmen Buharalılar elçilik heyetine kötü davranmaya devam etti. Nihayet 7. günde Bekçurin'in Ebu'l Gazi Han'ın huzuruna çıkmasına izin verildi. Bekçurin burada hana takdim edildi. Fakat elçilik görevini yerine getirebilecek kadar huzurda tutulmadı. Bir süre

sonra odasına geri götürüldü. Bekçurin Rus elçilik heyetine neden kötü davranıldığını sarayda bulunan esir bir Rus'tan öğrenebildi. Molla İrnazar Bey elçilik heyetiyle İstanbul'a doğru ilerlerken Danyal Bey Atalık'a bir mektup yazmıştı. Bu mektupta Mendiya Bekçurin'in mutlaka gözetim altında tutulması ve şehirde fazla gezdirilmemesini tavsiye etmişti (Jukovskiy, 1916, s. 292).

Danyal Bey Atalık'ın bu dönemde devlet içinde nüfuzu oldukça fazlaydı. Mendiya Bekçurin de ilerleyen süreçte Ebu'l Gazi Han'ın devlet üzerinde hiçbir yetkisinin olmadığını anlayacaktı. Ebu'l Gazi' Han Buhara'da sadece simgesel bir figürdü. Bekçurin sosyal açıdan Türk adet ve göreneklerini iyi bilse de Danyal Bey Atalık Rus heyetinden şüpheleniyordu. Rus elçilik heyetinin Buhara iç siyasetini bilmemesinden dolayı Danyal Bey Atalık dışında bir güç odağıyla irtibata geçmesi imkânsızdı (Poçekaev, 2017, s. 110).

Bekçurin kötü durumu düzeltebilmek amacıyla birçok kez han ve atalıkla görüşme talebinde bulundu. Bekçurin'in girişimleri her seferinde reddedildi. Bekçurin elçilik heyetindeki Kazakları durumu anlayabilmek için Buharalı yetkililere gönderdi. Esasen bu çok akıllıca ve doğru bir hamleydi. Bekçurin'in kendisinin de Türk olması soydaşlarının davranışlarını daha iyi tahlil edebilmesini sağladı. Fakat Buharalıların elçilik heyeti hakkındaki endişeleri Bekçurin'in yeteneklerini aştı. Buharalı yetkililer Rus elçilik heyetinin şehir tahkimatlarını ve askeri durumu incelemek amacıyla burada olduğunu düşünüyordu. Buharalı devlet adamlarına göre Ruslar Bekoviç Çerkasskiy'in Hiveliler tarafından katledilmesini unutmamıştı. Rusların Hivelilerden intikam alırken Buharalıların bir şey yapamayacakları haberlerini yaydıkları iddia ediliyordu. Ruslar tarafından yayıldığına inanılan bir başka havadis daha vardı. Buna göre Rusların Hive Hanlığı'ndaki altın cevherlerini ele geçirmek istediği Buharalıların da bu durumu kabulleneceği söylemiydi. Son olarak Buharalı Rus esirlerin geri iadesi talebi olduğunda bu kimseleri Kazaklara sattıklarını dile getiriyordu (Jukovskiy, 1916, s. 293).

Buhara Hanlığı'ndaki karışık durum Mendiya Bekçurin'in başarısını engelliyordu. Bekçurin bu sebeple harekete geçti. Kendisiyle ilgilenen şigavul ve yasavul makamındaki görevlilere hediyeler vererek huzura kabul edilmeyi başardı. Bu sayede Bekçurin Rus Dış İşleri Bakanı Kont Panin ve Orenburg Genel Valisinin mektuplarını sunma fırsatını elde etti. Lakin karşılıklı görüşmeler ve Rus yetkili makamlarının olumlu ifadeleri durumu değiştirmedii. Mendiya Bekçurin ve elçilik heyeti kısa bir süre sonra Buhara'dan gönderildi (Jukovskiy, 1916, s. 294).

Mendiya Bekçurin'in 1781 yılındaki Buhara elçiliği herhangi bir diplomatik başarı elde edemedi. Bekçurin'in elçilik heyeti hakkındaki birçok iddia Buhara devlet ricalinin onlara önyargıyla bakmasına neden oldu. Bu durumun ortaya çıkmasında Rusya İmparatorluğu'nun batı Türklüğüne karşı saldırgan tutumu da oldukça etkiliydi. Osmanlı-Rus savaşlarının akıbetleri bölgede sürekli takip ediliyordu. Buharalı devlet adamları Rusların Maveraünnehir'e silahlı güç gönderebileceklerini olası ihtimaller arasında görüyordu. Tüm bu olumsuz etmenlere rağmen Bekçurin II. Katerina'nın iyi dileklerini Ebu'l Gazi Han'a iletmeyi başardı. İkili ilişkilerin güçlendirilmesi niyetiyle gönderilen Bekçurin bu konuda tam bir başarı sağlayamadı. Fakat Buhara Hanlığı ve elçi İrnazar Bey hakkında birtakım önemli bilgiler öğrenebildi (Jukovskiy, 1915, s. 91).

Bekçurin'in öğrendikleri hanlığın dönemsel durumunu anlayabilmek adına önemliydi. Onun verdiği bilgiler birçok alanda detayların tahmin edilmesini kolaylaştıracak tarzdaydı. Bekçurin bunu zor şartlar altında başardı. O sürekli gözetim altında tutulmaya çalışıldı. Bekçurin'in şehirde özgürce gezmesini engellenmek için çeşitli bahaneler öne sürüldü. Bekçurin imkânlar dâhilinde en iyi bilgileri edinebildi (Habibulloev, 2013, s. 213).

Mendiyar Bekçurin'e Göre Buhara Hanlığı

Mendiyar Bekçurin hanlığın idari teşkilatı, askeri yapısı, mimarisi, yemek içmek kültürü, tarım ve zanaat konularında işe yarar bilgiler vermiştir. Buhara şehrine girmeye hazırlanan Bekçurin'i şigavul ve 4 yasavul görevlisi ark sarayına davet etmişti. At sırtında ark sarayına doğru ilerleyen heyetin etrafında 5000 kişilik askeri birlik vardı. Bekçurin bu esnada büyük ve küçük bakır toplar görmüştü. Ayrıca bakırdan yapılma havan topları da mevcuttu. Bu topların tamamı arabalarda duruyordu. Fakat topların kendi tekerlekleri yoktu. Yani toplar mobilize değildi. Anlaşıldığı kadarıyla topların taşınması için böyle bir yöntem benimsenmişti. Bekçurin'in gördüğü topların gülleleri yaklaşık 6 libre ağırlığındaydı. Farklı boyutlarda gülleler de mevcuttu. Bu gülleler 4 eşeğin yüklendiği ve yarım kulaç genişliğinde bir arabayla taşınırdı. (Jukovskiy, 1916, s. 297).

Mendiyar Bekçurin ark sarayına ulaştığında hanın huzuruna çıkarıldı. Burada hanın 3 kulaç uzağında durduruldu. Bekçurin II. Katerina'nın Buhara elçilik heyetinin art arda 2 sefer gelmesine sevindiğini bildirdi. Ardından Rus elçilik heyetinin mektupları udaycıya verildi. Udaycı bu mektupları dadhah görevlisini verdi. Dadhah görevlisiye İnak'a teslim etti. İnak makamındaki kişi hanın sağ yanında bulunan kuşbegine taktim etti. Kuşbegi de büyük bir saygıyla bu silsileyi sonlandırarak mektubu hana ulaştırdı. Ebu'l Gazi Han bu mektubu kabul edip önüne koydu. Sonrasında tören protokolleri gereği herkes Rusya İmparatoriçesinin sağlığına dua etti. Orenburg Genel Valisi de Danyal Bey Atalık'a bir mektup yazmıştı. Bu mektubu yine kuşbegi Danyal Atalık'a verdi. Bekçurin Danyal Bey Atalık'a yakın oturan 7 kişilik bir grubun yanına koyuldu. Danyal Bey Atalık'ın sağ tarafında 22 kişi sol tarafındaysa 18 kişi bulunuyordu. Bekçurin bir süre sonra hanın huzurundan dairesine dinlenmek üzere gönderildi (Jukovskiy, 1916, s. 298).

Mendiyar Bekçurin Ebu'l Gazi Han'ın huzurunda gördükleri hakkında ilginç tespitler yapmaktadır. Bekçurin'e göre hanın etrafında bulunan devlet görevlileri saygısız davranışlarda bulunuyordu. Onlar herhangi bir şekilde Ebu'l Gazi Han dan korkmuyorlardı. Ayrıca saraya gelen arzuhâlcilerin de davranışları pervasızdı. Yasavullar saraya gelip edepsizlik yapan bazı kimseleri sopalarla dövmüşlerdi. Bu uygulama bile insanları kontrol altında tutmaya yetmiyordu. Han ve adamları böyle durumlara karşı kayıtsız kalıyorlardı. 2 Ocak günü Danyal Bey Atalık'ın yardımcısı Mirza Munşi Bekçurin'in odasına geldi. Mirza Munşi Rusya'dan gelen resmi mektuplar için han ve atalığın teşekkürlerini ilettiler. Han II. Katerina'nın kendisine hitap ettiği bir mektup göndermemesine alınmıştı. Ebu'l Gazi Han bu durumu diplomatik nezaketsizlik olarak algılamıştı. Vaziyetin farkında olan Bekçurin mektuplarda resmi dil kullanıldığını ve II. Katerina'nın incelemesiyle gönderildiğini söyledi (Jukovskiy, 1916, s. 299).

Bekçurin bir süre Buharalı devlet adamlarıyla dolaylı yoldan görüşmeye devam etti. Bu sırada Buhara elçisi İrnazar Bey'in damadıyla tanıştı. Bu zat Bekçurin'e karşı açık sözlüydü. Ona İstanbul'a giden elçilik heyetinin bazı amaçlarından bahsetti. Osmanlı Devleti bölgenin durumunu merak ettiği için İrnazar Bey'den gerekli bilgileri almak istiyordu. Ayrıca ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusu da gündemdeydi. Bekçurin 5 Ocak günü Buhara sarayından yetkili bir kimse olan Kazak Muhammed Can ile görüştü. Kazak Muhammed Can bu görüşmede hanın devlet üzerinde hiçbir gücünün olmadığını söyledi. Ebu'l Gazi Han'ın sadece törensel faaliyetlerde kullanıldığını açıkladı. Kazak Muhammed'in ifadeleriyle tüm yetki atalığın elindeydi. Sarayda, atalığın evinde ve kamusal alanda kuran hükümlerine göre idare uygulanmaya başladı. Atalık başkentte kendine bağlı 40.000 kişilik bir askeri kuvvet bulunduruyordu. Bunlar atlı kuvvetlerdi. Onların başında atalığın torunu Abdul Gafur Bey vardı. Bu kimse Mangıt boyunun ileri gelenlerinden biriydi. Askerlerin maaşları saray tarafından ödeniyordu. Ayrıca han ve atalığın korunması için özel olarak esirlerden oluşturulan

3.000 kişilik askeri birlikte mevcuttu (Jukovskiy, 1916, s. 300-301). Bekçurin'in yaptığı bu tanımlar Buhara'nın XVIII. yüzyıldaki askeri stratejisine kesinlikle uyumludur. Bu dönemde hakikatten ordunun büyük bir bölümünü atlı birlikler oluşturmaktaydı. Piyade kuvvetleri süvarilere göre oldukça az miktardaydı (Tuymirzayevich, 2020, s. 69).

Mendiyar Bekçurin, 9 Ocak'ta getirdiği mektupların cevaplarını almak üzere Danyal Bey Atalık tarafından huzura çağrıldı. Atalık cevap mektuplarını Bekçurin'e verdi. Ardından han ve devlet adamlarının ileri gelenleri adına elçilik heyetine 100 çervonets (altın para) verildi. Mendiyar Bekçurin'e 2 kaftan, 2 kuşak ve bir çift yeşil çizme hediye edildi. Bekçurin'in yanındaki Kazak beylerine ise birer kaftan, kuşak ve şapka verildi. Danyal Bey Atalık akşam yemeği için Buharalı yetkililerle birlikte özel bir odaya geçti. Bekçurin'in ifadelerine göre herkese çeşitli meyveler, pilav ve kavun ikram edildi. Yemekten sonra ticaretle ilgili konuların görüşülmesine başlandı. Danyal Bey Atalık Rus tarafının ticari imtiyaz isteklerini çeşitli sebeplerle reddetti. Danyal Bey Atalığa göre herkesin katılacağı geniş bir şura toplanmadan Rusların istekleri konusunda bir yanıt vermesi imkânsızdı. Atalık diğer görevlilerin fikrinin alınmasını elzem görüyordu. Bekçurin Avrupa devletlerinden örnek vererek bazı ticari şirketlerin Buhara topraklarında faaliyet göstermesini rica etti. Atalık bir anda sinirlenerek kendi adetlerinde bu şekilde uygulamaların olmadığından bahsetti. Bekçurin atalığın bu konuda tavizsiz olduğunu anladı. Görüşmeler bu şekilde sonlandı (Jukovskiy, 1916, s. 302).

Danyal Bey Atalık aynı gün mehter görevlisi aracılığıyla Buharalı tüccarlar için ticari imtiyaz talebinde bulundu. Danyal Bey'in istekleri arasında Buharalı tüccarların Rus şehirlerinde serbest ticaret yapması, bu imtiyazın kimse tarafından kaldırılmaması vardı. Buharalılar bu talebin Rus sarayına iletilmesini istiyordu. Bekçurin'in konuştuğu şigavul ve yasavul görevlileri Danyal Bey Atalık'ın oğlu Şah Murad'ın yakın zamanda yönetimde etkili olacağını söylüyorlardı. Onlara göre Şah Murad 6 yıl içerisinde Buhara yönetiminde kendi isteklerini tamamıyla uygulayabilecekti. Buhara tebaasının Şah Murad'ı doğal bir varis görmesi bu tür söylentilerin ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Bekçurin Buhara şehrindeki savunma sistemi hakkında kayda değer bilgiler vermiştir. Ona göre şehir surlarında top yoktu. Bunun sebebi şehir duvarlarının ince, dar ve yüksek yapısıydı. Şah Murad Bey farklı namlu tiplerinde silahlar sipariş etmişti (Jukovskiy, 1916, s. 303).

Danyal Bey Atalık Rus Dış İşleri bakanı Kont Panin'e gönderdiği mektubunda Rusların isteklerini Özbek beylerine danışmadan karar veremeyeceğini belirtti. Danyal Bey bu mektubunda 92 Özbek beyinin önemli kararlarda saraya tavsiyelerini ilettiğini ifade etti. Bu durumun gelenek olduğu ve uygulanması gerektiğinin de altı çizildi. Birçok Özbek boyunun isminin olduğu mektupta cevap almanın 3-4 ay sürebileceğini dile getirdi (Jukovskiy, 1916, s. 307-308). Atalık Orenburg Genel Valisi Reynsdorp'a farklı bir mektupta benzer bir cevap verdi. Ayrıca ona yazılan mektupta ticari konuların önemine dikkat çekildi (Jukovskiy, 1916, s. 311). Danyal Bey'in bu cevapları birkaç farklı anlama gelmektedir. İlki Rusların isteklerine karşı zaman kazanabilmektir. İkincisi hanlığın içerisinde bulunduğu hassas durumu sıradanlaştırmaktır. Diğer bir deyişle elçilik heyetinin gördüğü bazı anormal durumları olağan hâle getirmektir. Bekçurin'in hanlığın siyasi, idari ve askeri durumuyla ilgili verdiği bu bilgiler Ruslar adına çok önemlidir.

Bekçurin hanlıkta kaldığı kısa süre içerisinde Buhara'daki mimari durum hakkında da değerli malumatlar edindi. Türk seyyaha göre şehrin kapıları tuğladan imal edilmişti. Duvarların ana malzemesi ince kildi. Buhara hendeklerinin etrafında fazla su yoktu. Şehirdeki evlerin geneli eskiydi. Şehirde farklı malzemelerden imal edilen yaklaşık 10.000 adet ev vardı. Sokaklar çok dardı. En geniş sokak 2-11 sajen (2,1336 metreye tekabül eden Rus uzunluk birimidir) arası genişliğe sahipti. Registan isimli meydana küçük dükkanlar kurulurdu.

İnsanlar buraya satacakları eşyalarını getirirdi. Şehrin tüm çevresi ata binilerek yarım günde gezilebilirdi (Jukovskiy, 1916, s. 296).

Buhara'da 360 adet dini yapı vardı. Aynı zamanda şehirde 30 adet okul bulunmaktaydı. Bekçurin Ark sarayındaki merasim haneyi gösterişli bulmuştu (Jukovskiy, 1916, s. 299). Mendiyyar Bekçurin Registan meydanının 25 kulaç yüksekliğinde tuğla direk görmüştü. Yazarın gördüğü bu yapı muhtemelen Mir Arap minaresi olabilir. Bekçurin ön cephesi alçıdan yapılmış yeşil ve gök mavisi boyalara sahip çarşı isimli bir ticaret alanına dikkat çekmektedir (Jukovskiy, 1916, s. 303).

Buhara şehrinde büyük ölçekli üretim tesisleri yoktu. Şehirde genellikle kısıtlı üretim metotlarına sahip atölyeler vardı. Kumaş ve kâğıt atölyeleri bu tanıma en iyi uyan imalathanelerdi. Hanlıkta ipekböcekçiliği gelişmişti. Mart ayı başlarında ipekböceği besleyen herkes hususi işlerini 12 gün kadar ertelerdi. Buhara'da bakır, demir veya metal işleme gelişmemişti. Buhara'da zengin demir madenleri olmasına rağmen küçük ocaklı klasik demircilik yaygındı. Bakır maddesi genellikle İran'dan ithal edilirdi. Benzer madenler Rusya'dan da temin edilirdi. Çin'den genellikle altın ve gümüş alınırdı. Buharalı tüccarlar İran, Hint ve Afganlılarla aktif ticaret hâlindeydi. Fakat Çinliler'in bu bölgeyle ticari ilişkileri kuvvetli değildi. Buhara Hanlığı'nda yaklaşık 10.000 çiftçi vardı. Onlardan toprak ve imtiyazlarına göre farklı vergi alınırdı. Gayrimüslim statüsünde bulunan Yahudilerden kişi başına vergi temin edilirdi. Bu dönemde Yahudilerin sayısı 700 hane civarındaydı (Jukovskiy, 1916, s. 304).

Mendiyyar Bekçurin Buhara Hanlığı'ndaki giyim ve dekorasyon kültürü hakkında da bilgi vermiştir. Bekçurin hanın huzuruna götürülürken etrafın İran halıları ve pamuktan imal edilen kilimlerle süslendiğini gördü. Etraftaki alanın köşeleri altın işlemeli ipek kumaşlarla kaplanmıştı. Hanın oturduğu tahtta altın işlemeli ipek kumaşla döşenmişti. Han samur postundan imal edilen bir kavuk giyiyordu. Hanın kaftanı altın işlemeli ipek kumaş ve samur postundan yapılmıştı. Bu bölgedeki en gösterişli giyim tarzıydı (Jukovskiy, 1916, s. 297).

Bekçurin Buhara'daki elçilik heyeti görevinden sonra diplomatik kariyerine devam etti. Rus yetkili makamları onun gibi Türkleri iyi tanıyan bir kişiden azami olarak faydalanmaya çalıştı. Mendiyyar Bekçurin'in kendisinin de Türk olması, Kazak Cüzleri ve Buhara'daki nazik durumları oldukça iyi idare etmesi onun mühim bir karakter olmasını sağladı. Nitekim Bekçurin XIX. yüzyılın ilk çeyreğindeki bazı diplomatik girişimlerde görev almaya devam etti. Dönemin Orenburg Genel Valisi P.K. Essen Rus-Hive ticaretini geliştirmek istedi. Aynı zamanda Hive bölgesinde yağmaya uğrayan Rus tüccarlarının güvenli ticaret yapması hedeflendi. Bekçurin 1819 yılının ekim ayında Hive'ye gönderilen elçilik heyetinde kritik görevler ifa etti (Suleymanoviç, 2014, s. 116).

Mendiyyar Bekçurin dil bilimi alanında da önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bekçurin genellikle etnografya sahasındaki çalışmalarıyla bilinmektedir. Bekçurin, etnografya ile yakından ilgili olan farklı alanlarda da eserler üretmiştir. Bu durum ortaya çıkan eserlerin niteliğini arttırmaktadır. Bekçurin'in 1781 yılında Başkurt dilinin ilk sözlüğü olan "Perevod Slov Başkirskiy Yazık" isimli kitabı bir hayli önemlidir. Bu kitapta 360 adet Rusça kelimenin Başkurt dilindeki tercüme yer almaktaydı. Eserde Başkurt dilinin diyalektik özelliklerine dikkat edilmiştir. Başkurtların dillerinde en sık kullanılan kelimeler seçilmiştir. Bekçurin Başkurt dilindeki lehçe özelliklerine ayrıca dikkat etmiştir. Bu eser her yönden onun iyi bir ilim adamı olduğunu kanıtlar niteliktedir (Akmanov ve Gvozdikova, 2011, s. 409).

Sonuç

Buhara Hanlığı ve Rusya İmparatorluğu arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe sahiptir. Bilhassa I. Petro'dan itibaren Ruslar Maveräünnehir bölgesini tanımaya başlamışlardır. Rusya İmparatorluğu uzun süre Maveräünnehir bölgesiyle istikrarlı bir diplomatik ilişki kuramamıştır. Bunun en mühim nedeni Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan coğrafyasına gereken önemi geç göstermesidir. Maveräünnehir coğrafyasının askeri harekatlara karşı doğal bir set görevi görmesi bölgenin ele geçirilmesini engellemiştir. Burada bulunan siyasi, idari ve askeri gelişmelerin takip edilmesi zorlaşmıştır. Bu durum Rusların bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirmeleri için diplomasiyi daha çok kullanmalarını gerektirmiştir.

XVIII. yüzyıl itibariyle Ruslar batı yönünde genişleme siyasetini tatbik etmişlerdir. Bu sebeple imparatorluğun doğu kısmında kalan Buhara Hanlığı'na kapsamlı bir diplomatik faaliyet yürütülmemiştir. Rus elçilik heyetleri genellikle Maveräünnehir'e uzun zaman aralıklarıyla gönderilmiştir. Rus-Buhara diplomasisi sağlam temeller üzerine inşa edilmemiştir. Ayrıca Rusların Osmanlılarla sürekli savaşması Buhara kamuoyunda olumsuz karşılanan bir durumdur. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz etkisinin Hindistan'da artması Rusların Buhara Hanlığı'na bakış açısını değiştirmiştir.

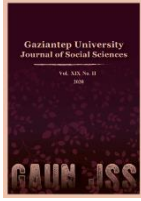
Siyasi vaziyet Rusların Buhara ile ilişkilerini geliştirmelerini gerektirmiştir. Rus Dış İşleri Bakanlığı Maveräünnehir bölgesinin en güçlü devleti olan Buhara Hanlığıyla sağlam diplomatik ilişkiler kurmak istemiştir. Rus elçilik heyetinde görevlendirilen Mendiya Bekçurin bu amaçla özel olarak seçilmiştir. Bekçurin'in Tatar Türklerinden olması ve sosyal bakımdan insanlarla çok iyi anlaşması ilk önemli özelliğidir. Türk soylu toplulukların dil ve adetlerini bilmesi Bekçurin'e avantajlar sağlamıştır. Nitekim Mendiya Bekçurin Kazak bozkırlarındaki diplomatik görevde yararlılık göstermiştir.

Bekçurin'in başında olduğu Rus elçilik heyetinin Buhara'da başarılı olma ihtimali düşüktür. Mendiya Bekçurin ve bölge siyasetini bilen Rus görevlilerde bu durumun farkındadır. Bu yüzden Bekçurin'in elçilik heyeti üyeleri özel olarak seçilmiştir. Mendiya Bekçurin'in heyetine Buhara Hanlığı'nı iyi tanıyan Kazak Cüzlerinden kimseler dâhil edilmiştir. Bekçurin ve yanındakilere karşılaşılabilecekleri zorluklar karşısında tam yetki verilmiştir. Ruslar elçilik heyetinin başarılı olması için iyi bir çalışma yapmışlardır. Fakat Rus-Buhara diplomatik ilişkilerinin yetersiz olması heyetin önyargılarla karşılanmasına sebep olmuştur. Buhara Hanlığı'nın bu dönemde içinde bulunduğu hassas siyasi dengeler de Bekçurin'i zor durumda bırakmıştır. Tüm bu olumsuz etmenlere rağmen Bekçurin ve elçilik heyeti birtakım muvaffakiyetler kazanabilmiştir. Bekçurin hanlık hakkında siyasi, idari, askeri, mimari ve zanaat alanlarında bazı bilgiler edinmeyi başarmıştır. Geniş bir perspektiften bakıldığında Bekçurin Maveräünnehir bölgesinin tanınması ve işgali projesine katkı sağlamıştır. Günlük siyasette ise Rus-Buhara ilişkilerinin geliştirilmesinde istenilen başarıyı elde edememiştir.

Kaynakça

- Akmanov, İ. G., Gvozdikova, İ. M. (2011). *İstoriya Başkırskiego naroda v 7 tomah III*, Ufa: Gilem.
- Allworth, E. A. (1990). *The modern Uzbeks from the fourteenth century to the present a cultural history*. Kaliforniya: Hoover Institution Press.
- Aygan, B. (2004). *Kazahstan natsionalnaya entsiklopediya I*, Abiev S. (Ed.). *Bekşorin* (s. 392). Almatı: Glavnaya Redaktsiya.
- Boukhary, M. A. K., (1876). *Histoire de l'Asie Centrale (Afghanistan, Boukhara, Khiva and Khoqand)*. (Schefer, Charles Çev.). Paris: E. Leroux.
- Brejneva, S. N. (2011). Popıtki ustanovleniya pervıh kulturnıh i torgovıh kontakov Rossii s hanstvami Sredney Azii v XVIII veke. *Vestnik SGTU*, (4), s. 289-295.

-
- Habibulloev, C. C. (2013). İssledovanie istorii Buharskogo Emirata Russkimi i Evropeyskimi avtorami XVIII-XIX vv Kratkiy Obzor Istochnikov. *Vestnik TGUPBP*, (4), s. 211-219.
- İvanov, P. P. (1958). *Oçerki po istorii Sredney Azii*. Moskova: Vostoçnoy Literaturı.
- Jukovskiy, S. (1916). K istorii snoşeniy Rossii s Buharoy i Hivoy kontsa XVIII veka. Posolstvo perevodçika Bekçurina v Buharu v 1781 godu. *Vostoçny Sbornik*, 2, s. 273-340.
- Jukovskiy, S. V. (1915). *Snoşeniya Rossii s Buharoy i Hivoy za poslednee trehsotdette*. Petrograd: N.İ. Evstifeeva.
- Kasimbaev, J. K. (2012). *İstoriya Kazahstana: hrestomatiya*. Almatı: Mektep.
- Koç, D. (2017). Buhara Hanlığı'na gelen Rus diplomat ve askerler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 115(227), s. 61-90.
- Maslova, O. V. (1955). *Obzor Russkih puteşestviy i ekspeditsiy v Srednyu Aziyu çast I 1715-1856*. Taşkent: Sagu.
- Ochildiev, F. (2021). The administrative division and management system of the Bukhara Emirate in the second half of the XIX century and early XX century. *International Journal of Aquatic Science*, 12(2), s. 2465-2478.
- Özkan, M. (2021). *Buhara Hanlığı*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Poçekaev, R. Y. (2017). Gosudarstvennost i pravo Sredneaziatskih hanst v zapiskah Rossiyskih puteşestvennikov XVIII v., *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, (414), s. 108-113.
- Skrine, F. H., Ross, E. D. (2005). *The heart of Asia a history of Russian Turkestan and the Central Asian khanates from the earliest times*. New York: Routledge Curzaon.
- Suleymanoviç, İ. İ. (2014). Diplomatıçeskaya deyatelnost Maksyuta Yunusova i Mendiya Bekçurina v yugo-vostoçnoy politike Rossii v XVIII v, *Teoriya i Praktika Obşetvennogo Razvitiya*, (13), s. 114-116.
- Şubinskiy, P. P. (1897). Buharskie posolstva pri dvore Ekaterini II, *İstoriçeskiy Vestnik*, (2), s. 518-538.
- Tuymirzayevich, B. A. (2020). Organizational structure of the troops of the Bukhara Khanate of the XVIII century, *Academy*, 3, s. 69-71.
- Vladimiroviç, B. E. (1941). K İstorii snoşeniy Rossii s Sredneaziatskimi hanstvami v XIX. v., *Svotskoe Vostokovedenie*, 2, s. 5-26.
- Yetişgin, M. (2000). *How the times of London covered and interpreted Russian expansion into Central Asia in the second half of the nineteenth century*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Texas Tech University, Texas.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Eski Mezopotamya'da Susam ve Susam Yağının Kullanımı

The Use of Sesame and Sesame Oil in Ancient Mesopotamia

Suzan AKKUŞ MUTLU^{a,*} Reyhan NAİMİOĞLU^b

^a Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Nevşehir / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8699-1081

^b Uzman, Hatay / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5029-6175

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Temmuz 2024

Kabul tarihi: 15 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Eski Mezopotamya,

Susam,

Çivi yazılı belge,

Kültür.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 8, 2024

Accepted: Ekim 15, 2024

Keywords:

Ancient Mesopotamia,

Sesame,

Cuneiform document,

Culture.

ÖZ

İnsanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için en temel ihtiyaçlarından biri de beslenmedir. Protein, lif, mineral ve vitaminler açısından zengin olan susamın besleyici değeri oldukça yüksektir. Susamdan elde edilen yağ Eski Mezopotamya'da yemeklerin pişirilmesini kolaylaştırmak ve lezzetini artırmak amacıyla kullanılan yağlar arasında yerini almıştır. Günlük enerji gereksinimlerinin sağlanması ve sağlıklı bir yaşam tarzının sürdürülmesi açısından hayati öneme sahip olan susam Antik Mezopotamya toplumlarında kutsal bir bitki olarak kabul edilmiş ve dini ritüellerde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum susamın sadece bir besin kaynağı olarak değil, aynı zamanda dini bir sembol olarak da kabul edildiğini göstermektedir. Tıbbi açıdan, susamın sağlık yararları da göz ardı edilemez. Antik dönemlerden beri, susamın çeşitli tıbbi amaçlar için kullanıldığı bilinmektedir. Susam yağı, geleneksel tıp uygulamalarında cilt bakımı, masaj ve bazı hastalıkların tedavisi için kullanılmıştır. Ayrıca, susamın antioksidan özellikleri ve içerdiği bazı bileşenlerin sağlık üzerinde olumlu etkileri olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, tarih boyunca susamın hem insanların fiziksel sağlığına katkıda bulunduğu hem de kültürel açıdan çok önemli bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Makalede çivi yazılı kaynaklar ışığında Mezopotamya toplumlarının temel besin kaynaklarından olan susamın beslenme, din, yemek kültürü ve tıp gibi çeşitli alanlarda kullanımına yer verilmiştir. Bu çalışmanın amacı dünya kültür mirasının oluşmasında önemli katkılar sağlayan Eski Mezopotamya'da susamın kullanım alanlarını incelemektir.

ABSTRACT

One of the most basic needs of human beings in order to survive is nutrition. sesame, which is rich in protein, fiber, minerals, and vitamins, has a very high nutritional value. The oil obtained from sesame took its place among the oils used in ancient Mesopotamia to facilitate the cooking of meals and to increase their flavor. Sesame, which is of vital importance for ensuring daily energy requirements and maintaining a healthy lifestyle, was considered a sacred plant in Ancient Mesopotamian societies and was widely used in religious rituals. This situation shows that sesame was considered not only as a food source but also as a religious symbol. From a medical point of view, the health benefits of sesame cannot be ignored either. It is known that sesame has been used for various medicinal purposes since ancient times. In traditional medicine practices, sesame oil has been used for skin care, massage, and the treatment of certain diseases. In addition, it is known that sesame has antioxidant properties and some components it contains have positive effects on health. Therefore, it can be said that throughout history, sesame has both contributed to people's physical health and had a very important position from a cultural point of view. In the article, based on cuneiform sources, the use of sesame, one of the main food sources of Mesopotamian societies, in various fields such as nutrition, religion, food culture, and medicine is discussed. The purpose of this study is to examine the usage areas of sesame in Ancient Mesopotamia, which have made important contributions to the formation of the world's cultural heritage.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: suzan.akkus@nevsehir.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Mesopotamia, home to some of the oldest civilizations in human history, are regions of great significance in terms of agricultural diversity and richness. These regions played a central role in the early evolution of agriculture and the spread of cultural innovations. There are many views on how agriculture, one of the most important developments of the Neolithic Period, emerged and how people domesticated plants. Plant products have always been of great importance in human life. In ancient Mesopotamia, one of the important plant products was sesame. The sesame plant has taken its place among the agricultural products suitable for cultivation in Mesopotamia due to its ability to grow well in hot climates and its resistance to drought.

The first traces of the use of sesame in ancient times was found as a result of excavations conducted in Harappa in India. Sesame was brought to Mesopotamia in the Early Bronze Age Sesame oil and dates were used as barter products during the Ur III period. However, the occasional drought in Mesopotamia negatively affected agricultural production. At the end of the Third Ur State Period, agricultural production strategies were changed. Due to the drought and the resulting famine, date palms and sesame plants were started to be grown in agricultural lands. In later periods, sesame became an important trade product. Sesame trade, which developed during the Akkadian Period, continued in the II. nd Millennium. During the Old Babylonian Period, grain was delivered to the city of Larsa from various towns. It is also understood from the written documents of the period that an official in the city of Larsa used the towns mentioned in the delivery accounts as grain and possibly sesame collection centers.

The use of sesame spread throughout the Near East during the Iron Age. It passed to Anatolia from Mesopotamia. Sesame cultivation in Anatolia dates back to 2000 BC. Sesame cultivation was widespread in Anatolia in the 2nd millennium BC.

Sesame was widely produced by the Hittites during this period. As in Mesopotamian documents, Hittite texts provide valuable information on ancient agriculture and dietary habits. Among the plants mentioned in Hittite texts is sesame, which was cultivated especially to obtain oil. Hittites used honey and sesame oil to sweeten wine as well as in bread production.

Forty species of the sesame plant have been identified to date. Seventeen of these species have been found in Africa. Therefore, it is estimated that sesame originated in Africa and spread from there to various parts of the world.

Sesame seeds contain an oil content ranging from 55% to 60% and a protein content of 20% - 30%. Sesame, which has extremely high protein content, had a significant position in Mesopotamian cuisine. Ancient Mesopotamian societies incorporated sesame into various dishes. Sesame oil was also employed in food preparation. It is known that sesame oil, favored for its ability to facilitate cooking and enhance flavor, was widely used in bread making. Sesame seeds were added to various dishes to increase their nutritional value. Sesame was preferred due to its ability to boost human energy and its high nutritional value.

Humans have offered sacrifices and votives to deities in order to gain their favor, express gratitude for their blessings, and ensure that the gods would grant their wishes. Ancient Mesopotamian societies presented various foods and beverages to their deities on a daily basis. These foods and beverages were meticulously recorded by temple officials. In addition, sesame, widely regarded as a symbol of abundance, played an integral role in religious rituals. Therefore, sesame found its place among the foodstuffs presented to the deities during these religious ceremonies.

Sesame, one of the indispensable foods of the banquet tables of kings, was also used to flavor dishes. The ancient people of Mesopotamia, mixed wine with ingredients such as honey and sesame oil to flavor it, as in bread production. In addition to all these, sesame oil, which is often preferred as a natural product for perfume making, personal care, cleansing, and skin care, has also been used in medical treatments, especially for the purpose of removing poisons from the body. It has also been used in the treatment of skin diseases and the healing of wounds.

One of the methods used by ancient societies to protect themselves from diseases is magic rituals. In addition to being offered to the gods as a votive and sacrifice, sesame was also used in magic rituals. Some of the magic methods performed by the Hittites are of Mesopotamian origin and passed from Mesopotamia to Anatolia through the Hurrians. Sesame, which was an indispensable part of cultural life in ancient Mesopotamia has become an important trade product due to all these features. Sesame trade has also played a very important role in the regional economy. As in ancient times, sesame is used as a flavoring in bread and pastries today. However, sesame oil is not preferred in the production of dishes. Tahini, obtained by crushing sesame seeds, has taken its place among the indispensable flavors of the tables.

This study aimed to determine the usage areas of sesame and sesame oil in Ancient Mesopotamian societies. In order to reveal the wide usage area of sesame and its importance in the Ancient Mesopotamian cultures, cuneiform documents and archaeological findings were examined, and the data obtained were systematically described. These data were then interpreted. Methods requiring ethics committee approval were not used in the study.

Giriş

Yerleşik hayata geçiş sürecindeki insan toplulukları, tarımsal uygulamalarını genişleterek buğday, arpa ve darı gibi geleneksel ürünlerin yanı sıra çeşitli bitki türlerinin yetiştiriciliğine de başlamışlardır. Besin değeri yüksek olan susam ile ilgili ilk buluntular Harappan'daki kazılarda bulunmuştur. MÖ III. binyıla tarihlenen bir tabakadan kömürleşmiş susam ortaya çıkarılmıştır (Bedigian ve Harlan, 1986, s. 137; Scott ve Power vd., 2021, s. 6).

Mezopotamya'da susamın kullanımına ilişkin kanıtlar ise daha sonraki dönemlere aittir. Susamın Hindistan'da evcilleştirildiği ve Erken Tunç Çağı'nda Mezopotamya'ya getirildiği düşünülmektedir. Ancak bu iddiaların aksine susamın ilk olarak Afrika'da yetiştirildiği daha sonra Hindistan'a götürüldüğünü destekleyenler de bulunmaktadır (Alegbejo vd., 2003). Erken Tunç Çağı'ndan bu yana susam bitkisi Güneybatı Asya'nın gelenekleriyle yakından bağlantılıdır. Geç Tunç Çağı'nda İran'a, Demir Çağı'nda buradan Yakın Doğu'nun geri kalanına yayılan susam, Demir Çağı'nda Urartu Krallığı'na kadar yayılmıştır (Villiers, 2001, s. 25; Bedigian, 2004, s. 331-333).

Mezopotamya, insanlık tarihindeki en eski uygarlıkların doğuşuna ve gelişimine tanıklık eden önemli bölgeydi. Bu bölge, tarımın erken evrimine ve kültürel yeniliklerin yayılmasında merkezî bir rol oynamıştır. Ancak Mezopotamya'da bölgenin coğrafi özellikleri nedeniyle zaman zaman yaşanan kuraklık tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir. Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın son dönemlerinde tahıl ekiminden beklenen verimin sağlanamaması, tarımsal üretim stratejilerinde bir değişikliğe yol açmıştır. Bu dönemde, çiftçilerin kıtlık ve açlık tehdidiyle karşı karşıya kalmaları üzerine, tarım arazilerinde hurma ağaçları ve susam bitkisi yetiştirmeye başlanmıştır (Sallaberger, 1999, s. 1769).

Mezopotamya'da, hayvansal yağların yanı sıra susam yağı gibi bitkisel yağların kullanıldığına ve ticaretinin yapıldığına dair çeşitli kanıtlar bulunmaktadır. Susam ticareti Er Hanedanları Dönemi'nde başlamıştır. III. Ur Devleti Dönemi'nde susam yağı ve hurma, koyun ve keçilerle takas edilen ihtiyaç fazlası temel gıda maddelerini oluşturmuştur. Susam ticareti Akad Dönemi'nde gelişmiş, II. binyılda da devam etmiştir (Roger, 2000, s. 1141; Crawford, 2015, s. 57; Cripps, 2019, s. 57).

Eski Babil Dönemi'ne ait Larsa belgelerinden çeşitli kasabalardan Larsa'ya tahıl teslimatı yapıldığı ve tahıl teslimatlarının birkaç yetkili tarafından denetlendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Larsa'daki bir yetkilinin ülke genelinde belirli tarım arazilerini yönettiği ve teslimat hesaplarında adı geçen kasabaları tahıl ve muhtemelen susam toplama merkezleri olarak kullanmış olabileceği sonucuna rahatlıkla varabiliriz (Breckwoldt, 1996, s. 66). Susam yaz aylarında yetişen ve yoğun sulama isteyen bir bitki olduğu için Babil toplumu tarafından diğer yağlara oranla daha az tüketilmiş olabilir (Jursa, 2014).

Mezopotamya vesikalarında olduğu gibi Hitit metinleri, eski dönem tarımı ve beslenme alışkanlıklarına dair değerli bilgiler sunmaktadır. Bu metinlerdeki besin bitkilerini tanımlayan terimlerin bir kısmı, eski Mezopotamya dilleri olan Sumerce ve Akadca kökenlidir. Ancak bu terimlerin anlamları hâlâ tam olarak çözülememiştir (Yakar, 2007, s. 238,239).

Mutfak Kültüründe Susam ve Susam Yağının Kullanımı

Mezopotamya mutfağında susam yağı oldukça önemliydi. *Šamaššammū* bitkisel yağın ana kaynağıydı. Sumerce belgelerde geçen "*še-giš-i*" yağ bitkisinin tanesidir (CAD Š/1, 306).

Bu teriminin susam anlamına geldiği düşünülmektedir. Akadca belgelerde "*šamaššammū*"¹ olarak adlandırılmıştır (Cripps, 2019, s. 57; Scott ve Power vd.,2021, s. 6). Çivi yazılı kayıtlarda yağ bitkisinden elde edilen en yaygın yağ *Šamaššammū* susamla özdeşleştirilmiştir. Waetzoldt, çivi yazılı metinlerde keten yağından bahsedilmediğini sadece keten tohumu kayıtlarının olduğunu belirtmektedir (Waetzoldt, 1985, s. 77). Ancak bu hususta farklı görüşler de ileri sürülmektedir. Helbaek, Mezopotamya'da Sasani döneminden önceki arkeolojik bağlamlarda şimdiye kadar susam tohumu bulunmamış olmasına rağmen, bol miktarda keten tohumu kalıntısı bulunduğunu, keten tohumundan yağ çıkarıldığını ve ismin daha sonra yağlı bitki susama aktarıldığını öne sürmüştür (CAD Ş/1, 306-307). Powell, Mezopotamya'da metinlerde ketenin belirli bir adı *Sum. numun gu*, olduğunu ileri sürerek Helbaek'in *šamaššammū*'nun "keten tohumu" anlamına geldiği görüşüne karşı çıkmaktadır (Powell, 1991).

Yemeklerin pişirilmesini kolaylaştırması ve lezzetini artırması nedeniyle kullanılan yağlar çivi yazılı kaynaklarda önemli bir besin maddesi olarak sık sık yer almıştır. Yağlı tohum olarak kullanılan en eski bitki susamdır. Susam; Harappa, Mezopotamya ve Anadolu'da yenilebilir tohumu ve yağı için yetiştirilmiştir (Bedigian, 2004, s. 330).

Yazın yetiştirilen ve sonbaharda hasat edilen susam yüksek sıcaklıklarda oldukça iyi tohum oluşturma ve verim verme kapasitesine sahiptir. Susam, toprağın alt katmanlarından nemi ve besin maddesini çıkarmak için derin bir köke sahiptir ve büyüme mevsimi boyunca 200-400 mm yağmurda tohum vermeyi başarabilir (Bedigian, 2010, s. 4). Herodotos eserinde bu hususla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır:

Asurya'da yağmur dönemi kısadır; oysa tahıl köklerinin gelişmesi için yağmur gereklidir; bununla beraber sulama sayesinde ekin büyür, buğday gelişir; Mısır'dakine benzemez, ırmak kendiliğinden taşıp ekili toprağı basmaz; sulama insan eliyle ve sulama borularıyla yapılır. Zira bütün Babil, Mısır'da olduğu gibi, kanallarla çizilmiştir; bu kanalların en büyüğüne kayıklar da girebilir; bu kanal ufukta kış güneşinin doğduğu nokta doğrultusundadır. Fırat'tan çıkıp başka bir ırmağa, yanında Ninive'nin kurulmuş olduğu Dicle'ye doğru akar. Bildiğimiz toprakların en bereketlisi bu topraktır ve en çok Demeter ürününü burası verir; buna karşılık incir, bağ ve zeytin gibi ağaç ürünleri yetişmez. Ama Demeter ürünleri bakımından o kadar iyi bir topraktır ki, en az bire iki yüz ve bereket yıllarında bire üç yüz verir. Buğday ve arpa yapraklarının genişliği dört parmağı bulur. Darı ve susam, ağaç gibi boy verir; bu boyun ne kadar olduğunu biliyorum, ama söylemeyeceğim, çünkü şunu iyi bilirim ki, Babil'e gitmemiş olan bir kimse, tahıl için söylediklerime bakıp çoktan şüpheye düşmüştür. Burada insanlar, zeytinyağı kullanmazlar; yağı susamdan çıkarırlar (Herodotos I-193).

Susam kralların ziyafet sofralarının vazgeçilmez yiyeceklerinden biri olmuştur. Örneğin Kalah kentinde bulunan ve II. Asurnasirpal'e ait olan "Şölen Steli" olarak adlandırılan yazıtta ziyafet menüsündeki yemek türleri ve miktarları kaydedilmiştir:

Asur ülkesi kralı Asurnasirpal, Kalhu kentinin sevinç kaynağı, bilgelik dolu sarayının açılışını yaptığı zaman, oraya Büyük Efendi Tanrı Aşşur ile ülkenin tüm tanrılarını davet etti. 1000 yağlı sığır, krallık hayvan çiftliklerinden 1000 dana ve koyun, soylu hanımefendim Tanrıça İstar'a ait olan, satın alınmış 14.000 koyun, soylu hanımefendim Tanrıça İstar'a ait 200 sığır, 1000 ... -koyunu, 1000 ilkbahar kuzusu, 500 dişi geyik, 500 ceylan, 1000 büyük ördek, 500 ördek, 500 kaz, 1000 yaban kazı, 1000 qaribu-kuşu, 10.000 güvercin, 10.000 kumru, 10.000 küçük kuş, 10.000 balık, 10.000 Arap tavşanı, 10.000 (adet) yumurta, 10.000 (tane) ekmek, 10.000 (testi) bira, 10.000 tulum şarap, 10.000 kap bezelye ve susam, 10.000 kap sıcak.. (Öz, 2016, s. 115,116).

Yemek yapımında kullanılan yağların ekmek yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Mezopotamya ekmeği normalde kaba, yassı ve mayasızdı. Ancak yüksek kaliteli ekmekler ve

¹ Akadca "*šamaššammū*" kelimesi bilim dünyasında tartışmalara sebep olmaktadır. Bazı bilim insanları Akadca sözcüğün aslında keten tohumu anlamına geldiğini ileri sürmektedir (McCorriston, 1997, s. 538).

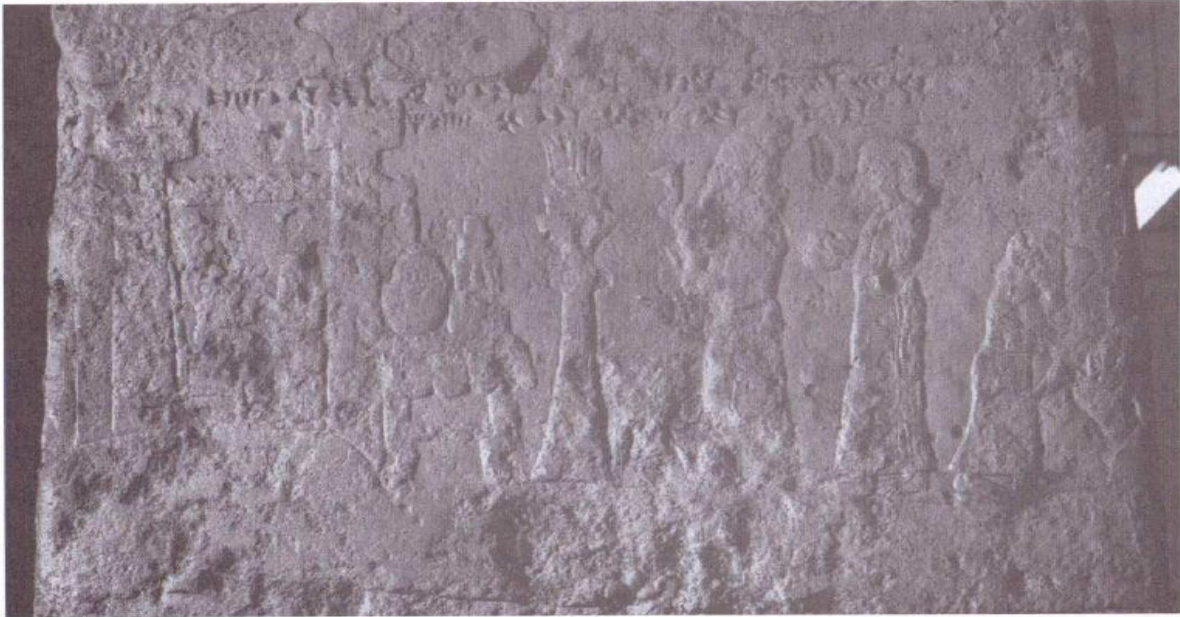
pastalar kraliyet sofraları için yapılmıştır. Mezopotamya’da ekmek yapımında çeşitli yağlar kullanılmakla birlikte genellikle hurma ve susam yağı kullanılmıştır. Bununla birlikte yüksek sıcaklıktan dolayı kokan yağın tadını gizlemek için baharatlar ve aromalar eklenmiştir (Nemet-Nejat, 1998, s. 158; Bertman, 2005, s. 292; Brunke, 2011, s. 173).

Ritüellerde Susam ve Susam Yağının Kullanımı

III. Ur Dönemi’ne ait İnanna tapınağının inşaat çalışmaları sırasında elde edilen bulgular arasında, IV. seviyede tapınağın gelirleri ve erzak kayıtları önemli bir yer tutmaktadır. Bu belgeler, tapınakları ziyaret tarihlerini ve tapınağa yapılan harcamaların miktarını detaylı bir şekilde içermektedir. Özellikle, 4NT 197 numaralı metin, İnanna festivali için sunulan sunumları ve sunumda bulunan malzemelerin listesini içermektedir. Bu malzemeler arasında susam yağı da bulunmaktadır (Zettler ve Sallaberger, 2011, s. 3).

Yine bu hususta Nippur’da bulunan Tanrı Marduk’un tapınağına krallar tarafından yağ ve susam bağışlandığı tapınak kayıtlarından anlaşılmaktadır (Tenney, 2016, s. 158). Tanrı Aşşur’un tapınak kayıtlarında da yiyecek sunuları arasında bol miktarda susam geçmektedir (Bkz: SAA 07 159, i 11; SAA 07 159, r ii 3; SAA 07 160, i 6; SAA 07 209, r 6). Bu kayıtlar, dönemin tapınak ekonomisine ve kültürel etkinliklerine dair önemli birer kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Orta Asur Dönemi Aşşur Tapınağı adak arşivlerinden çoğunlukla tahıl, meyve, bal ve susamdan oluşan ginā’u sunularının “Sunu Evi” aracılığı ile alındığı anlaşılmaktadır (Posgate, 2015, s. 162). Susam, Beyaz Obelisk’te muhtemelen aynı derecede yenilebilir olan ancak çok daha az ayırt edici şekillere sahip diğer öğelerle birlikte masalarda iki kez görülmektedir.

Şekil 1: BM 118807: I. Asumnasirpal (MÖ 1049-1031) Dönemi’ne ait Ninova’da İstar Tapınağı’nda bir ritüel sahnesi (Reade, 2005, s. 39).

Asur kralları tarafından çeşitli törenler için yapılan harcamalarla ilgili kayıtlar, saray ve tapınak personellerine yönelik talimatlardan susamın kullanımına dair önemli bilgiler edinmekteyiz. Örneğin saray personelinin kralın *pandugāni* töreni için 4 litre hinhinu unu ve rafine susam yağı verdiği belirtilmektedir (SAA 12, 069, 16). Yine bir başka metinde görevli personele yapılan ödemeler arasında susam yağı da bulunmaktadır. SAA 12, 069, 18 numaralı metinde “Şekerlemeci 5 litre bal, 5 litre sıvı yağ, 7 litre rafine susam yağı, 3 litre nohut ve 1

litre normal mercimek alır” denilmektedir. Ayrıca Yeni Asur mühürleri ve kabartmalarındaki kült sunu sahneleri diğer öğelerin yanı sıra ekmek tasvirlerini de içermektedir.

Şekil 2: Yeni Asur Silindir Mührü (Postgate, 2015, s. 167).

Tanrılara sunulan susam büyü ritüellerinde de kullanılmıştır. Eski Mezopotamya’da kara-büyü ile ilgili en önemli Akadca metin olan *Maqlû* serisinde susamın kullanımına dair pek çok örnek görülmektedir. Örneğin bir koruma-sağaltma büyüünde bir cadının yaptığı kötülüklerin kendisine geri gönderilmeye çalışılmaktadır:

*Benim cadım ve benim (kadın) büyücüm
Tuğladan bir binanın arkasındaki gölgelikte oturuyor
O orada oturuyor, büyü yapıyor
Bana karşı, benim gibi biçimlendirdiği heykelciklere
Sana karşı kekik (?) ve susam göndereceğim
Senin büyülerini dağıtacağım, senin sözlerini
Tekrar senin ağzına tıkaçım
Senin yaptığın büyü seni hedeflesin
Yaptığın heykelcikler seni temsil etsin
Üzerini çizdiğin sular senin kendi bedeninin olsun
Senin büyüülü sözlerin benim üzerime yaklaşmasın
Senin sözlerin benim sırtımı yere getirmesin. (Kaçar, 2020, s. 171-172).*

Maqlû V serisinden bir başka örnekte büyü yapan bir kadının yaptığı kötülüğü kendisine çevirmek için gerçekleştirilen ritüelde susamın kullanıldığı görülmektedir:

- 1 *én ēpištī u muštēpištī*
 2 *ašbat ina šilli amari ša libitti*
 3 *ašbatma ipšīya ippuša ib[a]nnā šalmīya*
 4 *ašapparakkimma hašê u šamaššammī*
 5 *usappaḥ kišpīki utār amâtiki ana piki*

- 1 Büyücüm ve bana karşı büyü yapan kadın,
 2 Bir tuğla yığınının gölgesinde oturuyor.
 3 Oturuyor ve bana karşı büyü yapıyor, benden figürler yapıyor.
 4 Sana kekik ve susam gönderiyorum,
 5 *Ve (bununla) büyücülüğünü dağıtıyorum (ve) sözlerini ağzına geri çeviriyorum* (Abusch,2015, s. 100, 101).

Maqlû II serisinden büyüü bozmak için susam posasından yapılan bir heykelciğin kullanıldığına dair bir başka örnek şöyledir:

- 152 *ša dipāri rākib šāri*
 153 *Lirun<di Na>ḥundi*
 154 *kašāšu izannun*
 155 *kīma šam[ām]ī elkun*
 156 ^a*kīma šerri^a lūterrubāma iṣā*
 157 *liktumkunūši šiptu ezzetu rabītu ša^dEa mašmašši*
 158 *‘u tuduqqū’ša^dNingirima*
 159 *lilappit bunnannīkunu TU₆ ÉN*

- 152 *Meşalenin (taşıyıcısı), rüzgarın binicisi,*
 153 *Lirun<di Na>ḥundi*
 154 *Kaşāšu-yağmur yağacak*
 155 *Üzerinize cennetin (yağmuru) gibi,*
 156 *Yılan gibi girip çıksınlar(?)*
 157 *Şeytan kovucu Ea'nın öfkeli, büyük büyüü sizi kaplasın*
 158 *Ve Ningirima'nın büyüü*
 159 *yüz hatlarınızı mahvetsin. TU₆ ÉN* (Abusch,2015, s. 64, 65).

Bu büyüü sözler büyüü bozmak için susam posasından yapılan bir heykelciğin üzerine okunmuştur. *Maqlû* serisinde ritüellerde kullanılan heykelciklerin farklı malzemelerden yapıldığına dair açıklayıcı bilgiler mevcuttur

Tablet IV: 36-41

- 36 *šalmīya lū ša bīni lū ša erēni lū ša lipī*
 37 *lū ša iškūri lū ša kupsi*
 38 *lū ša i[ṭi lū] ša ṭīti lū ša līši*

39 *şalmī muš[šulāti š]a pānīya u lāniya tēpušāma*

40 *[k]alba t[u]šākilā šahâ tušākilā*

41 *işşū[ra t]ušākilā ana nāri taddā*

36 *Benim heykelciklerim ister ilgin, ister sedir, ister don yağından,*

37 *Veya balmumundan, ister susam posasından,*

38 *Veya ziftten, ister kilden, ister hamurdan,*

39 *Yüzümün ve vücudumun heykelciklerini yaptın*

40 *Ve köpeklere yedirdin, domuzlara yedirdin,*

41 *Kuşlara yedirdin, nehre attın. (Abusch,2015, s. 88,89).*

Tanrılara sunulan veya farklı ritüellerde kullanılan susam ve susam yağı inşaatlarda çalışan işçileri beslemek için sunulan yiyecekler arasında da yerini almıştı. Ayrıca inşaatın bitiminde gerçekleştirilen törenlerde verilen ziyafetler için gerekli olan yiyecekler arasında arpa, susam yağı, domuz yağı gibi gıda maddelerine dair kayıtlar mevcuttur. Örneğin; YOS 4 256. Umma; Amar-Suen 7 numaralı metin Ga'eš'teki bir ziyafet için kullanılan üç ölçek arpa, bira, ekmek ve susam yağın listeler:

12 *3.0.0 še kaš ninda gur*

13 *5 sila i-giš*

14 *ud-e kaš-dé-a*

15 *1500.0.0 in-u gur*

16 *im-ma ba-a-si (Steinkeller, 2005b s. 223).*

Kişisel Bakım ve Tedavi Amacıyla Susam ve Susam Yağının Kullanımı

Çivi yazılı belgelerden susam yağının, besin olarak tüketilmesinin yanı sıra insanların cilt bakımında, sabun, krem, parfüm ve tütsü gibi dezenfektanların üretiminde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yağlar özellikle kadınlar tarafından güzellik, kişisel bakım amaçlarıyla tercih edilmiştir. Aynı zamanda kişisel temizlik için de bitkisel yağlar kullanılmıştır.

Antik dönemdeki parfümler, kullanılan baz bakımından modern kokularımızdan temelde farklıydı. MÖ II. binyılda Mezopotamya ve Mısır'da susam, at turpu ve bademden elde edilen yağlar yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu yağlar daha sonra, önce saz gibi bitkilerle ısıtılarak ardından çiçeklerle, aynı zamanda kokulu ağaçlar, zamklar ve miskle karıştırılarak sıkılaştırılmıştır. Parfümler daha sonra reçine gibi sabitleyiciler eklenerek daha az uçucu hâle getirilmiştir. Mezopotamya saraylarında parfüm yapımının gerçekleştiğine dair çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Mari sarayında yapılan kazılarda kokulu ve kokusuz yağların muhasebe kayıtlarının tutulduğu tabletlerin saklandığı odalar ortaya çıkarılmıştır (Brun, 2000, s. 277-308).

Yine Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde askerî birliklerin, ateşler yakarak ve kendilerini yağlayarak hayatta kalmak için çaba sarf ettiklerinden bahsedilmiştir. Burada dikkat çekici olan nokta, vücutlarını ısıtmak için kullandıkları yağın zeytinyağı olmamasıdır. Bunun yerine domuz yağı, susam, acı bademler veya terebentin gibi malzemelerden elde edilen bir karışım tercih etmişlerdir (Ksenophon, Anabasis, IV, 4, 13). Bu karışımı, bölgedeki insanların soğuk kış şartları altında vücut ısılarını artırmak için kullandıkları anlaşılmaktadır.

Eski Çağ toplumları hastalıkları tedavi etmek amacıyla da çeşitli yağları ve sıvıları içeren ilaçlar hazırlamışlardır. Bu sıvılar arasında, susam yağı da bulunmaktadır. Mezopotamya'daki hekimler, çeşitli katı yiyecekleri kırarak veya ezerek kullanılacak kıvama

getirdikten sonra bu sıvılarla karıştırarak ilaçlar hazırlamışlardır (Donbaz, 1993, s. 327). Örneğin, bir tedavi yöntemi olarak bal, kaynatılmış şarap ve susam yağı karışımından elde edilen bir ilaç, zehir yutan bir kişiye içirilerek kusması sağlanmıştır. Bu yöntemle zehrin vücuttan atılması sağlanarak hastanın tedavisi gerçekleştirilmiştir (Crane, 1999, s. 511). Bu uygulama, antik dönem toplumlarının tıp alanındaki bilgi ve uygulamalarını göstermesi açısından önemlidir. Özellikle doğal kaynaklardan elde edilen maddelerin tıbbi amaçlarla kullanılması, o dönemin sağlık anlayışını ve tedavi yöntemlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Öyle ki Eski Babil Dönemi'ne ait Mari'de bulunan bir belgede diş ağrısına karşı yapılan bir büyüden bahsedilmektedir. Ameliyat sonrasında gargara için bira ve susam yağından oluşan bir reçete verilmiştir (Bertman, 2005, s. 308).

Diğer yandan zor bir doğumu kolaylaştırmak amacıyla yapılan tedavi yöntemlerinde susam yağının kullanıldığı bilinmektedir. Susam yağı ile çeşitli bitkiler karıştırılarak hamile kadının karnı ovulmaktadır. Bu tedavi yönteminin doğumu kolaylaştırdığına inanılmıştır (BAM 248, IV: 19-22). Doğumun seyrine bağlı olarak uygulanan tedavi yöntemleri çeşitlilik göstermektedir. Edebî kaynaklarda, doğumun kolay veya zorlu seyri ayrı ayrı ele alınmıştır. Kolay doğum terimi, Sumer dilinde "SĪ.SĀ" ve Akkad dilinde "ešēru-" kelimeleriyle ifade edilmiştir. Zor ve sıkıntılı doğum ise Sumer dilinde "LA.RA.AḪ-" ve Akkad dilinde "pušqu/pašāq-" terimleriyle betimlenmiştir. Zor doğumda uygulanan tedavi yöntemlerini içeren metinlerde, adamotundan elde edilen karışımlar sıkça yer almaktadır. Örneğin, kuzeyde yetişen erkek pilû bitkisinin köklerini öğütüp susam yağıyla karıştırarak elde edilen karışımın, nazikçe karın bölgesine masaj yapılması suretiyle yedi defa uygulanması durumunda, doğum sürecinin hızlanacağına dair ifadeler bulunmaktadır (Karagöz, 2022, s. 49).

Susam ve Susam Yağının Ticari Bir Meta Olarak Kullanımı

Yazılı kaynaklar Eski Mezopotamya ekonomisi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu kaynaklardan tapınağa, kraliyete ve özel hanelere kalıcı olarak bağlı olan hizmetkârlar olduğu ancak bunların da zaman zaman sayıca yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle hasat zamanlarında çok sayıda işçiye ihtiyaç vardı. Elbette işçilere emekleri karşılığında Sumerce sözcük še-ba, "arpa payı", siki-ba, "yün payı", tûg-ba, "giysi payı", i-ba, "(susam) yağı payı" gibi çeşitli ürünler üzerinden ödemeler yapılıyordu (Steinkeller, 2005a, s. 26,27).

Tapınaklar, kraliyet sarayları, şehir surları ve diğer savunma yapılarının inşası, yeni kanalların kazılması, yolların yapımı gibi çok çeşitli işler için daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyuluyordu. Çalışan işçilerin emeklerinin karşılığında kıyafetler, ekmek veya tahıl, susam yağı ve yün vb. üzerinden ödemeler yapılıyordu (Levin, 2008, s. 59). Örneğin; bir inşaat listesinde aylık 30 ila 60 litre arpa maaşının yanı sıra 2 litre ekmek, 2 litre bira ve 2 şekel (16,6 gram) yağ, ayrıca 2 litre hurma, 2 litre peynir ve 2 litre susam kepeği de yer almaktadır (Steinkeller, 2005b s. 144-145).

Bu hususta bir başka örnek olarak Gilgameş Destanı'nı verebiliriz. Destanda Utanapıştim'in "gemisinin" inşasını anlatan pasajda Şurupak şehrinin tüm işçilerine büyük miktarlarda et, bira, şarap ve susam yağı dağıtıldığı belirtilmektedir (Tablet XI 71-74). Yeni Yıl Festivali gibi önemli ritüellerde de bir işçi; et ve susam yağı ile birlikte ekstra arpa ödeneği de alıyordu. (Bertman, 2005, s. 249).

Şehirde çalışan tapınak personelinin yanı sıra kırsal kesimde özel görevlerde istihdam edilen işçilere de aynı maaşlar ödenmekteydi. Günlük sunuların hazırlanmasının maliyeti, kabaca aynı maaşlara denk geliyordu. Bu bağlamda yapılan başlıca harcamalar, hurma ve arpanın yanı sıra daha küçük miktarlarda susam ve diğer temel maddelerin bira yapıcılarına, fırıncılara ve "tedarikçi" grubunun daha alt düzeydeki rahiplerine verilmesinden oluşuyordu.

Bu malzemelerle, hizmet sürelerine karşılık olarak ödemelerini alan rahipler, tanrılara sunulacak yiyecekleri hazırlamakla sorumluydu (Spar ve Jursa, 2014, s. 4).

İşçi kiralamaya bir başka örnek şöyledir: bir kâtip olan İbbi-Sin hasat işçilerini kiralamaktadır. Bu kâtibin Sippar-Jahrurum'da yaşadığı anlaşılmaktadır, çünkü kendisine teslim edilmek üzere Sippar-Jahrurum'da 26 2/3 şekel gümüş karşılığında 8 GUR'luk arpa ve 4 şekel değerinde susam satın alması için bir adamı görevlendirmiştir (Harris, 1975, s. 287).

İşçi veya bir mülkü kiralama ve kira gelirleri ile ilgili kraliyet yazıtlarından önemli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin; Yeni Babil Dönemi kralı Nabonidus'un saltanatının MÖ 554-553 yıllarına tarihlendirilen bir metinde şu bilgiler yer almaktadır:

1. *Babil Kralı Nabonidus'un ikinci yılının gelirleri, Arpa ve hurma,*
- 2-3. *Şum-ukîn'in ikinci yıl için şütü kirası, 25.000 kor arpa ve emmer buğdayı, 7.130 kor hurma,*
- 4-5. *3.355 kor arpa, 60 kor susam, 840 kor kasiya baharatı (?), 1 pân, 4 sût terenin kirası çiftçilere*
- 6-7. *Rab-banî yetkililerinden 560 kor hurma alındı ve 120 hurma yerine 1 1/2 mina gümüş alındı*
8. *500 kor arpa ve hurma, eşru vergisinden sorumlu memur olan Innin-şum-uşur'dan alındı ve bunun 100 koru yukarıda söz edilen 100 kordan (alındı).*
9. *350 kor arpa ve hurma Nabû-uşabşi'den eşru vergisinden sorumlu memurdan alındı ve bunun 100 koru (yukarıda belirtilen 100'den alındı).*
10. *Amel-Nana'nın oğlu Şillā'dan alınan eşru vergisinden 356 kor arpa...*
- 14-15. *127 (+ X) kor arpa ve hurmalar, bunlar 19 talent yün karşılığında, hurma yerine 1 mina gümüş alındı....*
- 24-100 kor susam, 45 kor dilmun- sattukku sunusu için hurma (Weisberg, 2003, s. 114-116).

Tapınakların en önemli gelir kaynakları tarla kiralardı. Bu kiralar genellikle tarımsal ürünler, özellikle arpa ve hurma ile ödenmiştir. Susam, sebze ve meyve gibi diğer ürünler ise çok daha az oranda kullanılmıştır (Dercksen, 1999, s. 165).

Metinlerde çiftliklerde kiracıların rolü ve onların teslim ettikleri ürünler hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır. Kiracıların teslim ettiği ürünler ve bu ürünlerin çeşitliliği Mezopotamya ekonomisi, tarım ve ticaretin organizasyonu hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Örneğin; Sum-ukin ve Kalba'nın genel çiftliğinden elde edilen gelirleri ayrıntılı olarak kaydeden metinde belirtilen ürünler şunlardır:

- 15.198 kor arpa,
 - 1.106 kor emmer (bir tür buğday),
 - 77 kor ve 15,5 kor hurma,
 - 350 kor kasu (bir tür baklagil ya da bitkisel ürün).
- Ayrıca, kurumun sahip olmadığı ve kiracılar tarafından teslim edilen ürünler de şu şekildedir:*
- 3.753 kor arpa,
 - 247 kor emmer,
 - 71,5 kor hurma,
 - 35 kor'un üzerinde susam. (Dercksen, 1999, s. 39,40).

Susamın ücret olarak verilmesinin dışında inşaat işlerinde kullanılan bir malzeme olması nedeniyle de ekonomik bir değere sahipti. Mezopotamyalılar, ithal edilen ürünlere karşılık arpa, buğday, susam tohumları gibi tahıl ürünleri sunuyorlardı (Bertman, 2005, s. 256). Tüm bunların yanı sıra susam Eski Mezopotamya'da aydınlanmak amacıyla kullanılan malzemelerden biriydi. Zira Akdeniz insanı kandilini yakmak için bol miktarda zeytinyağına sahipken Mezopotamya'da zeytin nadirdi. Bunun yerine susam yağı kullanıldı (Bertman, 2005, s. 287).

Ekonomik bir meta olarak susamın değeri hukuki metinlerden de anlaşılmaktadır. Örneğin, Hammurabi Kanunları'nda genellikle arpa ve gümüş borç nesnesi olmakla birlikte susama da rastlanmaktadır. Örneğin;

49. Eğer bir adam, bir tüccardan gümüş alırsa, susam veya arpa için hazırlanmış olan tarlayı tüccara (karşılık olarak) verirse, "tarlayı işle, yetişecek olan arpayı veya susamı topla, al" derse (ve) eğer (tarlayı) işleyen (kimse) tarlada arpa veya susamı yetiştiriyse hasat zamanında, arpayı veya susamı alacak olan tarla sahibidir. Tüccardan aldığı paraya karşılık (olarak) faizi ile birlikte tüccara arpa verecek, (ayrıca) emeğini de ödeyecektir.

50. Eğer tarlayı işleyen adam, arpa ekilmiş tarlayı veya susam ekilmiş tarlayı verirse, tarlada olan (yetişen) arpa veya susamı tarla sahibi alacak, gümüş ve faizini tüccara iade edecektir.

51. Eğer geri ödeyecek gümüş yoksa tüccardan aldığı gümüşün ve faizinin karşılığı kadar susam veya arpa, kralın emrine uygun olarak tüccara ödeyecektir.

52. Eğer, (tarlayı) işleyen tarlada arpa veya susam yetiştirmediyse (mahsul almıyorsa) sözleşmesi değişmeyecektir. (Tosun ve Yalvaç, 2002, s. 190).

Kanun maddelerinden anlaşıldığı üzere borçlu olan kişi borcunu belirlenen gümüş miktarı üzerinden veya tespit edilen resmî tarifeye göre susam, buğday gibi ürünlerle ödemek mecburiyetindeydi.

Sonuç

Susam insanoğlunun bildiği ve kullandığı en eski kültür bitkilerinden biridir. Susamın Afrika'dan yerküreye yayıldığına dair genel bir kanı bulunmaktadır. Ancak söz konusu bitkinin sağlamış olduğu faydalardan dolayı insanlar tarafından yerleşik hayatın başlangıç evrelerinden itibaren yetiştirilmeye başlanmıştır. Susamın besin değerinin yüksek olması ve sağlık açısından önemli faydalarının bulunması üzerine bu bitkinin yetiştirilmesi ve tüketilmesi geniş coğrafyalarda kabul görmüştür. Özellikle Eski Mezopotamya'da ulaşımın sorunlu olduğu dönemlerde kıtlık tehlikesine karşı susam yetiştiriciliğine önem verilmiştir. Hatta söz konusu bu coğrafyalarda susam yetiştiriciliği özellikle de Tunç Çağları'ndan itibaren devlet politikası hâline getirilmiştir.

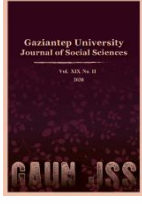
Susam yağı, yemeklerin pişirilmesini kolaylaştırması ve lezzetini artırması amacıyla kullanılmıştır. Besin olarak tüketilmesinin yanı sıra cilt temizliğinde parfüm ve krem yapımında kullanılarak kozmetik dünyasında da yerini almıştır. Susam yağı soğuk kış şartlarında vücudu ısıtmak, hastalıkları tedavi etmek amacıyla da kullanılmıştır. Elbette çok çeşitli kullanım alanı olan susam ücret olarak verilmesinin dışında inşaat işlerinde kullanılan bir malzeme olması nedeniyle de ekonomik bir değere sahipti.

Tüm bunların yanı sıra tanrılara sunulan adaklar arasında yer alan susam, törenler sırasında kurulan ziyafet sofralarının da vazgeçilmez yiyecekleri arasında yerini almıştır. Tarihsel kronolojinin eski dönemlerde yüksek faydalı bitkilerin beslenme ve tedavinin dışında dini ritüellerde kullanılması denklemi susam içinde geçerlidir.

Kaynakça

- Abusch, T. (2015). *The Witchcraft Series Maqlu*. Atlanta: SBL Press.
- Alegbejo, M. D., Iwo, G. A., Abo, E. M., Idowu, A. A. (2003). Sesame: A potential industrial and export oilseed crop in Nigeria. *J. Sus. Agri.* 23, 59-76.
- Bedigian, D., Harlan, J. R. (1986). Evidence for cultivation of sesame in the ancient world. *Economic Botany*, 40 (2), 137- 154.
- Bedigian, D. (2004). History and lore of sesame in Southwest Asia. *Economic Botany*, 58 (3), 329-35.
- Bedigian, D. (2010). *Sesame the genus sesamum*. CRC Press Taylor & Francis Group.
- Bertman, S. (2005). *Handbook to life in ancient Mesopotamia*. New York: Oxford University Press.
- Brun, J. P. (2000). The production of perfumes in antiquity: The cases of delos and paestum. *American Journal of Archaeology*, 104 (2), 277-308.
- Breckwoldt, T. (1996). Management of grain storage in old babylonian larsa. *Archiv für Orientforschung*, 42 (43), 64-68.
- Brunke, H. (2011). Feasts for the living, the dead, and the gods, Radner, K ve Rabson, E. (Ed.). *The Oxford handbook of cuneiform culture* (s.167-183). New York: Oxford University Press.
- CAD: Brinkman, J.; Cıvıl, M.; Ignace, G.; Oppenheim, A. L.; Reiner, E. (Edt.). (1989). *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, 17/Ş (I). Chicago: The Oriental Institute.
- Crane, E. (1999). *The world history of beekeeping and honey hunting*. New York: Routledge.
- Crawford, H. (2015). *Sümer ve Sümerler*. (Uzan, N. Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Cripps, E. L. (2019). The structure of prices in the Ur III economy. *Journal of Cuneiform Studies*, (71), 53-76.
- Dercksen, J. G. (1999). *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia. Proceedings of the 1st MOS Symposium, Leiden, December 19-20, 1997*.
- Donbaz, V. (1993). Mezopotamya ve Anadolu’da eski tıp. III. Türk tıp tarihi kongresi (s. 319-336). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Harris, R. (1975). *Ancient Sippar a demographic study of an Old-Babylonian City (1894-1595 B.C.)*. İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut (NIT).
- Herodotos (2012). *Tarih*. (Ökmen, M. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karagöz, K. (2022). Eski Mezopotamya ve Anadolu ritüellerinde psikoaktif bitkiler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*, (15), 1-68.
- Jursa, M. (2014). The Neo-Babylonian empire. Gehler, M. und Rollinger, R. (Ed.). *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche* (s. 121-148), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kaçar, A. (2020). *Eski Mezopotamya’da büyü ve büyücülük*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köcher, F. (1963). *Die babylonisch-assyrische medizin in texten und untersuchungen (BAM)*. Heeßel, N. ve Stol, M. (Ed.). Berlin: De Gruyter.
- Ksenophon (2019). *Anabasis- on binlerin dönüşü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Levin, J. (2008). *Ancient world leader-Hammurabi*. New York: Chelsea House Publisher.
- McCorriston, J. (1997). Textile extensification, alienation, and social stratification in ancient Mesopotamia. *Current Anthropology*, 38 (4), 517-535.
- Nemet-Nejat, K. R. (1998). *Daily life in Ancient Mesopotamia*, Londra: The Greenwood Press.
- Öz, E. (2016). Çivi yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular ışığında Mezopotamya’da kral sofraları ve şölenler. *Turkish Studies*, 11 (1),109-130.

- Postgate, N. (2015). The bread of Aşşur. *Iraq*, (77), 159-172.
- Powell, M. A. (1991). Epistemology and Sumerian agriculture: the strange case of sesame and linseed. *AuOr* (9), 155-164.
- Reade, J. E. (2005). Religious ritual in Assyrian sculpture. *rituel and politics in ancient Mesopotamia (American Oriental Series 88)*. Porter, B. N. (Ed.). New Haven, Connecticut.
- Roger, D. (2000). The history and culture of food and drink in Asia. Kiple, K. (Ed.). *The Cambridge World History Of Food (s. 1140-1151)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAAo: <https://oracc.museum.upenn.edu/saao> Erişim Tarihi: 07.06.2024
- Sallaberger, W., Westenholz, A. (1999). *Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit*, Freiburg Schweiz, Unversitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Scott, A., Power, R. C. vd. (2021). Exotic foods reveal contact between south Asia and the near east during the second millennium BCE. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 118 (2), 1-10.
- Spar, I., Jursa, M. (2014). The Ebabbar Temple archive and other texts from the fourth to the first millennium B.C. *Cuneiform Texts in the Metropolitan Museum of Art Part: IV*
- Steinkeller, P. (2005a). Labor in the Early States: An Early Mesopotamian Perspective. Steinkeller, P. ve Hudson, M. (Ed.). *Labor in the ancient world (Vol. V, s. 1-35)*. Dresden: SE.
- Steinkeller, P. (2005b). The Employment of Labor on National Building Projects in the Ur III Period. Steinkeller, P., Hudson, M. (Ed.). *Labor in the ancient world (Vol. V, s. 137-236)*. Dresden: SE.
- Tosun, M. ve Yalvaç, K. (2002). *Sumer, Babil, Assur kanunları ve Ammi Saduqa fermanı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Tenney, J. (2016). The elevation of Marduk revisited: Festivals and sacrifices at Nippur during the high Kassite period. *Journal of Cuneiform Studies*, (68),153-180.
- Uhri, A. (2011). *Boğaz derdi tarım ve beslenmenin kültür tarihi*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Villiers, J. (2001). Great plenty of almug trees: The trade in southeast Asian: aromatic woods in the Indian ocean and China, 500 Bc -Ad 1500. *The Great Circle*, 23 (2), 24-43.
- Waetzoldt, H. (1985). Ölpflanzen und pflanzenöl im 3. Jahrtausend. *Bulletin on Sumerian Agriculture* 2, 77-96.
- Weisberg, D. B. (2003). *Neo-Babylonian texts in the oriental institute Collection*. Chicago, Illinois: Oriental Institute Publications.
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun etnoarkeolojisi*. (Riegel, S. Çev.) İstanbul: Homer Kitabevi.
- Zettler, R. L., Sallaberger, W. (2011). Inana's festival at Nippur under the third dynasty of Ur. *Zeitschr. f. Assyriologie Bd. 101*, 1– 71.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Döviz Kurlarını Etkileyen Makroekonomik ve Finansal Faktörlerin Analizi: Türkiye Uygulaması

The Analysis of Macroeconomic and Financial Factors Affecting Currency Rates: Türkiye Case

Murat AKKAYA^{a,*}

^a Prof. Dr., İstanbul Beykent Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7071-8662

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Ağustos 2022

Kabul tarihi: 27 Haziran 2023

Anahtar Kelimeler:

Döviz piyasası,

Kur,

VAR Analizi,

Granger Nedensellik,

Türkiye.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 17, 2022

Accepted: June 27, 2023

Keywords:

Currency market,

Exchange rate,

VAR Analysis,

Granger Causality,

Türkiye.

ÖZ

Döviz piyasası bir ekonomideki önemli piyasalardan birisidir. Coronavirus (COVID19) salgını Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan piyasalarda oynaklığa neden olmuştur. Bu durum sonucunda gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi ve döviz piyasalarında büyük dalgalanmalar yaşanmaktadır. Bu nedenle Türkiye döviz piyasasına özgü bir çalışma yapılmasının yatırımcılara ve politika yapıcılara faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı 2002 – 2021 döneminde ABD Doları/ Türk Lirası kuru üzerinde etkili olan ve dalgalanma yaratan ekonomik ve finansal değişkenleri VAR modeli ile incelemektir. Çalışma uzun dönem ve de modelde yer alan çoklu değişken ile literatüre önemli bir katkı yapmaktadır. Sonuçlar Türkiye 5 Yıllık Tahvil CDS Primi, Dış Ticaret Dengesi, Doğrudan Yatırımlar ve Yurtdışı Yerleşiklerin Hisse Senedi Portföyü olmak üzere bu değişkenlerin anlamlı olduğunu göstermektedir. Bankacılık Sektörü Kredi Hacmi, Türk Lirası Aylık Mevduat Faizi ve İç Borç Stoku ile ABD Doları/Türk Lirası kuru arasında çift yönlü, Doğrudan Yatırımlar, İthalat Hacmi, TÜİK Tüketici Güven Endeksi ve Uluslararası Rezervler'den ABD Doları/Türk Lirası kuru yönünde tek taraflı bir Granger nedensellik bulunmaktadır. Bu itibarla döviz piyasasının oynaklığının ve önemli makroekonomik değişkenlerin yakından takip edilmesi gerekmektedir. Çalışma özellikle dış ticaret dengesinin ve doğrudan yatırımların önemi kanıtlamıştır. Bu itibarla bu piyasaların titizlikle analiz edilmesi ve yakından takip edilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

Foreign exchange market is one of the significant financial markets about an economy. The Coronavirus (COVID19) pandemic has led to volatility in emerging markets, including Türkiye. Thus, great fluctuations take place in the equity and FX markets of developing countries. Thus, conducting a study specific to the Turkish foreign exchange market will be beneficial to investors and policy makers. This study aims to investigate the economic and financial factors that affect the US Dollar/ Turkish Lira level using the VAR model for the period 2002 –2021. This article has a significant contribution for the literature with the longterm and many variables it covers. The VAR model results show that Türkiye 5-Year Bond CDS Premium, Foreign Trade Balance, Direct Investments and Non-Residents' Equity Portfolio are exogenous. A bidirectional Granger causation relationship emerges between Banking Sector Loan Volume, the Turkish Lira 1 Month Deposit Rate and Domestic Debt Stock and the Dollar/Turkish Lira Exchange Rate. Also a one-way relationship takes place from the Direct Investments, Import Volume, Interbational Reserves and TUIK Consumer Confidence Index to the US Dollar/Turkish Lira exchange rate. In this respect, the volatility in the FX market and important macroeconomic variables should be monitored closely. This study proves the importance of foreign trade balance and direct investments. In this respect, these markets need to be analyzed meticulously and followed closely.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: muratakkaya@beykent.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Exchange rates have a vital importance in all economies. Thus, currency rate fluctuations should be handled carefully. The motivation to analyze the behavior of foreign exchange markets arises as currency changes have pervasive/direct and indirect effects on wages, prices, interest rates, employment opportunities and production levels. Exchange rates are under the effect of many factors or variables in the short and/or long-term. Exchange rates can fluctuate for various reasons: interest and inflation rates, the country's debt stock, political and financial stability or instability, import-export transactions, economic situation, speculation, and country-specific situations.

The volatility in the FX (Foreign Exchange) markets started to increase rapidly with the beginning of the interest rate hike cycle by FED (the United States Central Bank). Also, a major exchange rate attack was experienced in Türkiye on August 2018, November 2020, and December 2021. By the Central Bank (CB) chairman change on March 20, 2021, the speculative or rational exchange rate attacks continue at intervals. In addition, the Coronavirus (COVID19) outbreak has led to increased volatility in emerging markets, including Türkiye. Despite the intense intervention of the CBs and the liquidity transfer, the fear of a second wave, rising inflation and interest cycle in the world affect the financial markets. There are fluctuations in the equity and FX markets of developing countries. Each country has its own macroeconomic, political and financial foundations and risks.

This article has aim to detect the important variables affecting the US Dollar-Turkish Lira Exchange rate fluctuations, with the VAR model for the period from 2002 to 2021. Currency Protected Deposits (CCD) were announced on December 20, 2021, with Nureddin Nebati as the Minister of Treasury and Finance. Currency Protected Deposit System is a product that provides foreign exchange protection in case the USD, EUR and GBP rates increase more than the interest rate of the Turkish Lira in the deposit account at the banks. With this system, a kind of option transaction is made. Thus, this study excludes the year 2022.

There are no structural breaks in the USD/Turkish Lira exchange rate series ($-11.96354 < 0.01$). the variables do not have unit root problem, except for the Financial Economic Situation (FED) dummy variable. The non-stationary Financial Economic Situation (FED) dummy variable becomes stationary at the 1. difference.

The lag is 1 (ONE) and included in the model. VAR Granger Causality/Block Externality Wald Test determines the significant factors affecting the US Dollar / Turkish Lira FX rate. The results show that Türkiye 5-Year Bond CDS Premium (CDS), Foreign Trade Balance (DTD), Direct Investments (DY) and Foreign Residents' Equity Portfolio (YYHSP) variables are significant. Türkiye 5-Year Bond CDS Premium (CDS), Foreign Trade Balance (DTD), Direct Investments (DY) and Non-Residents' Stock Portfolio (YYHSP) variables lagged values have a significant effect on the US Dollar/Turkish Lira rate. In addition, TRL 1-Month Deposit Purchase Rate (TLLIBOR) variable affects the FX rate at 10% level.

The findings are coherent with Yurdakul (2016). Foreign Trade Balance and Import Volume naturally affect the exchange rate. In addition, direct investments and the non-residents' stock portfolio affect the FX rate movement and consumer confidence by having an effect on official reserves. The decrease in consumer confidence also affects the FX volatility and level by increasing the dollarization in the Turkish economy. As the banking sector's credit volume increases, consumption, automobile imports, and demand for goods and services will increase, and imports will increase, which will negatively affect the foreign trade balance and create pressure on the US Dollar/Turkish Lira exchange rate. In addition, a significant relationship has emerged between the Turkish Lira interest rate and the exchange rate. Increasing short-term and long-term interest rates also disrupt the budget balance.

In order for institutions responsible for fiscal and monetary policies to achieve balance on an economy and/or financial markets, they must first reduce the FX rate volatility and establish a balance in the exchange rate. This decrease can be carried out by an increase in consumer confidence and foreign investments inflows, low inflation and interest rates alike developed countries, taking control prevetions for the increase credit volüme in banking sector and taking necessary measures, increasing exports and increasing the export-import coverage ratio, and ultimately increasing international reserves. It is also beneficial to closely monitor global developments. FX market is one of the significant financial markets for an economy. Therefore, these markets should be meticulously analyzed and closely monitored. It is a suggestion for other studies to analyze the non-linear relationship between exchange rates and economic variables with methods such as nonlinear methods, artificial intelligence and FAVAR etc. In addition, volatility spillover and contagion effect in developing country foreign exchange markets can be evaluated as a research topic in other studies.

Giriş

Döviz kurlarının ülke ekonomileri içinde hayati bir önemi bulunmaktadır. Bu nedenle kur hareketlerinin dikkatlice ele alınması gerekmektedir. Kur değişikliklerinin yaygın/doğrudan ve ücretler, fiyatlar, faiz oranları, istihdam fırsatları ve üretim seviyeleri üzerinde dolaylı etkileri olduğundan döviz piyasalarının davranışını inceleme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Kur davranışlarını incelemek için para talebi ve arzı, faiz oranı paritesi ve satın alma gücü paritesi gibi birçok teori geliştirilmiştir. Döviz kuru davranış modelleri de araştırma konuları arasında yer almaktadır.

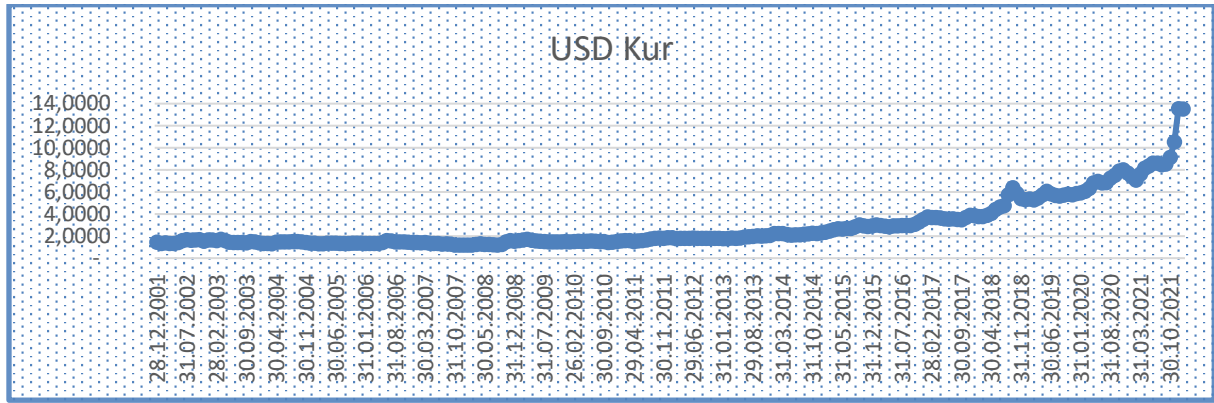
Döviz piyasaları nominal ve çapraz kurların belirlendiği önemli piyasalardır. Döviz kurundaki dalgalanmalar küresel yatırım portföylerinin değerinin yanı sıra, ithalat ve ihracatla ilgili rekabet gücünü, uluslararası rezervleri ve ülkenin kendi para biriminin değeriyle ilgili devlet borcunu etkilemektedir. Uluslararası finanstaki temel endişelerden biri de döviz kuru geçişkenliği olarak bilinen döviz kuru değişikliklerinin yurt içi fiyatları ne ölçüde etkilediğidir. Döviz kuru geçişkenliği; döviz kurlarının hareketini ithalat fiyat endeksine ve dolayısıyla üretici fiyat endeksine ve nihayetinde tüketici fiyat endeksine (TÜFE) dönüştürme mekanizmasını ifade etmektedir (Campa ve Goldberg, 2005). Bu geçişkenlik ikinci aşamada yurt içi fiyatlarda hem kısa hem de uzun vadeli etkilere sahip olabilmektedir.

Döviz kurları kısa ve uzun vadede birçok ekonomik, politik ve finansal faktör veya değişkenden etkilenmektedir. Döviz kurları çeşitli nedenlerle dalgalanabilmektedir: faiz ve enflasyon oranları, ülke borç stoku, politik ve finansal istikrar veya istikrarsızlık, ithalat-ihracat işlemleri, ekonomik durum, spekülasyon ve ülkeye özel durumlar bu nedenlerden bazılarıdır. Faiz oranlarındaki değişiklikler paranın değerini ve döviz fiyatlarını etkilemektedir. Ceteris paribus, ülke ekonomisindeki yüksek faiz oranı yerel para birimine olan talebi artıracaktır. Çünkü daha fazla yabancı yatırımcı daha yüksek faiz oranından yatırım yapmaya çalışacak ve böylece yabancı sermayeyi yerel para birimine yatıracaktır. Ancak bu durum pratikte enflasyonist baskılarla dengelenmektedir. Ekonominin her bir unsuru birbirine bağlıdır ve bir unsuru etkileyen şey genellikle diğerini etkilemektedir. Faiz oranları döviz kurlarını ve enflasyonu etkileyebilmektedir. Merkez bankaları enflasyonu dengelemede yardımcı olmak için faiz oranlarına ve ülke ekonomisini olumsuz etkileyebilecek aşırı dalgalanmalardan kaçınmak için döviz kurlarına müdahale edebilmektedir. Merkez bankalarının para politikaları faiz oranlarının değiştirilmesini, devlet tahvillerinin alım satımını ve bankaların rezervde tutmaları gereken para miktarının değiştirilmesini içermektedir. Düşen ve yükselen enflasyon ve faiz oranlarının arkasında bu oranlara yön veren bir para politikası bulunmaktadır. Ülkelerin mali politikaları da önemlidir. Diğer bir konu ise ülke istikrarıdır. Bir ülke politik olarak istikrarsızsa, bu durum ithalat ve ihracat ile ilgili sorunların başladığını gösterebilir ve yatırımcıların para birimine olan güvenini kaybetmesine neden olabilir. Ayrıca yatırımcıların yatırımlarını ülke dışına taşımasına neden olabilir. Siyasi kargaşa döviz değerlerini etkileyen ticareti de etkileyebilmektedir. Ekonominin içinde bulunduğu durum, spekülasyon ve ülkeye özel durumlar da kur dalgalanmaları üzerinde etkili olabilmektedir. Ekonomik koşullarda veya merkez bankalarının belirlediği döviz kuru politikasında bir değişiklik olması durumunda döviz kurunu etkileyen veya kurda dalgalanma yaratan değişkenler açıklayıcı güçlerini kaybedebilmektedir. Ayrıca döviz kurunu etkileyen faktörler zamanla değişebilmektedir.

Döviz kurlarındaki dalgalanmalar döviz kuru riskine neden olmaktadır. Döviz kuru riski, bir işletmenin veya yatırımcının finansal performansının veya pozisyonunun döviz kurlarındaki değişikliklerden etkilenme riskidir. Döviz kuru riski baz dövizin değer kazanması veya kaybetmesi, yabancı paranın değer kazanması veya kaybetmesi ile ikisinin birleşiminden kaynaklanabilmektedir. İhracatçılar/ithalatçılar ve uluslararası pazarlarda ticaret yapan işletmeler için dikkate alınması gereken büyük bir risktir. Döviz kuru oynaklığı olarak da

bilinen kur oynaklığı küresel döviz piyasasında döviz kurlarının öngörülemez hareketidir ve bu oynaklık döviz piyasasında büyük kayıplara (veya kazançlara) yol açabilmektedir. Kur oynaklığı kur riskinin temel nedenidir. Oynaklık diğer faktörlerin yanı sıra enflasyon seviyeleri, faiz oranları, turizm, jeopolitik istikrarsızlık, ithalat ve ihracat seviyeleri ve para politikası gibi bir dizi olası faktör nedeniyle bir para biriminde ortaya çıkabilmektedir.

Döviz piyasalarındaki volatilité (oynaklık) ABD Merkez Bankası yani Federal Reserve (FED)'in faiz artırımını sonrasında ivme kazanmıştır. Ayrıca Türk ekonomisinde 10 Ağustos 2018, 21 Ekim 2020 ve Aralık 2021'de yüksek döviz oynaklığı yaşanmıştır. 20 Mart 2021 tarihindeki T.C. Merkez Bankası başkanı değişikliğinden sonra tekrarlayan kur atakları aralıklarla yaşanmaktadır. Şekil 1, 2002 Ocak-2021 Aralık dönemi Dolar/Türk Lirası hareketlerini göstermektedir. Şekil 1'de dönemsel kur atakları net olarak görülmektedir.

Şekil 1: 2002 Ocak – 2021 Aralık Dönemine ait Dolar/Türk Lirası Hareketleri

Ayrıca Coronavirus (COVID19) salgını Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan piyasalarda oynaklığın artmasına sebep olmuştur. Dünya ekonomilerinde yükselen enflasyon ve faiz döngüsü finansal piyasaları etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi ve para piyasalarında önemli dalgalanmalar yaşanmaktadır. Ülkelerin de kendilerine özgü ekonomik, politik, finansal durumları ve bu durumlara özgü riskleri bulunmaktadır. Türk ekonomisinde Ağustos 2018 tarihli Rahip Brunson olayı sonrasında ciddi kur oynaklıkları yaşanmıştır. Merkez Bankası başkan değişikliklerine rağmen irrasyonel ve/veya rasyonel kur atakları hâlen devam etmektedir. Kur korumalı mevduat sisteminden sonra hızlıca düşen ABD Doları/Türk Lirası alış kuru 29.07.2022 tarihi itibarıyla 18 civarında oluşmaktadır. Ayrıca ABD Merkez Bankası FED bu dönemde faiz artırımlarına başlamış ve çalışma döneminde çok sayıda faiz artırımları gerçekleştirmiştir. Bu nedenle Türkiye döviz piyasasının dinamiklerine yönelik bir araştırma yapılması politika yapımcıları ve yatırımcılar açısından faydalı olacaktır.

Literatür Taraması

Döviz kurlarının ve getirilerin belirlenmesi üzerine yapılan araştırmalar literatürde öncül çalışmalar olarak yer almaktadır. Döviz kuru seviyesi üzerine birçok çalışma bulunmaktadır ve yapılan bu çalışmalarda farklı değişkenler yer almaktadır. Roubini (2006) iktisadi olgunun makroekonomik değişkenlerdeki değişimlerden etkilenebileceğini belirtmiştir. İktisadi olgudaki değişimler döviz kuru yurtiçi düzeyde hareket etmesine de neden olacaktır. Faiz oranı gibi temel makroekonomik değişken de döviz kuru hareketinin değişmesine neden olacaktır. Ayrıca yerel düzeyde nominal faizdeki olumlu değişim para biriminin değer kazanmasına neden olur veya bunun tersi de olabilir. Ayrıca Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) döviz kuru bir fiyat olarak kabul etmektedir. SAGP kısa vadede beklenen değerden sapmalar göstermektedir. Fiyat veya döviz oranı dış mal piyasasından, finansal piyasadan (türevler) ve

kendi piyasasından etkilenen bir talep değişkeni olarak düşünülebilir. Kısa vadede tüm değişkenlerin döviz arz-talep ilişkisinde önemli bir rol oynamadığı dikkate alınmalıdır (Taylor ve Taylor, 2004) Asya ve Latin Amerika'nın çoğu ülkesinde enflasyon ile reel döviz kurları eşleşmesinde negatif ilişki bulunmuştur. Ayrıca döviz kurundaki değişikliklerin Latin Amerika'daki enflasyon üzerindeki etkisi önemli ölçüde anlamlıdır (Kamin ve Klau, 2003).

Finans yazınında döviz kurunu etkileyen faktörler üzerine yapılan çalışmalarda enflasyon, faiz oranları, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, cari açık, kamu açıkları ve mal fiyatları gibi çok sayıda değişken kullanılmış ve aralarındaki ilişki farklı yöntemlerle araştırılmıştır (Juhn ve Mauro, 2002; Candelon vd., 2007; Chowdhury, 2012; Ferraro vd., 2015; Abdoh vd., 2016). Arakazanç ticareti (carry trade) literatürü de döviz işlemlerinden pozitif getirileri tanımlamaktadır (Cenedese vd., 2014, Lustig vd., 2014, Lustig vd., 2016, Verdelhan, 2018). Ara kazanç ticareti düşük faiz oranlı bir finansal enstrümanı ödünç almayı veya satmayı, ardından daha yüksek faiz oranlı bir finansal enstrüman satın almak için kullanmayı içermektedir. Kâr, faiz oranı farkından toplanan paradır.

Türkiye döviz piyasasında kur hareketleri üzerine çalışmalarda da genellikle işsizlik, faiz oranları, enflasyon, cari açık ve hisse senedi getirileri gibi değişkenler kullanılmış ve aralarındaki ilişki genellikle regresyon, Johansen Eşbütünleşme analizi ve panel veri analizi kullanılarak araştırılmıştır (Berument, 2002; Işık vd., 2004; Öztürk ve Durgut; 2011; Kaplan ve Yapraklı, 2014; Torun ve Karanfil, 2016; Akıncı ve Yılmaz, 2016; Yenice ve Yenisu, 2019; Kubar ve Çoban, 2021).

Bezgin ve Karaçayır (2021) NARDL modeli kullanmışlar ve uzun dönemde BIST 100 endeksi kuru olumsuz etkilemektedir. Faiz seviyesi ve enflasyon oranı ile M2 arzı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Şenol (2021) CDS (Credit Default Swaps-Kredi Temerrüt Swap) primleri ile döviz kuru oynaklığı arasında pozitif bir ilişkisi gözlemlemiştir. Ören (2022) Dolar / TL için en uygun oynaklık modeli belirlenmeye çalışmış ve EGARCH (1,1) modelini oluşturmuştur. Ayrıca TCMB döviz rezervinin oynaklık üzerinde etkili olmadığını belirlemiştir.

Yurdakul (2016) "Johansen ve Engle-Granger eşbütünleşme testlerini kullanarak Borsa İstanbul 100 endeksi, para arzı, faiz oranı, ihracat ve ithalat işlemleri, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi ve altın ons fiyatının ABD Doları / Türk Lirası kurunu etkilediğini" gözlemlemiştir. Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Eğrileri modeline göre ise 2006-2017 döneminde para arzı, işsizlik, iç borç, bütçe açığı, ithalat, yabancı yatırımlar, cari açık ve enflasyon ABD Dolar / Türk Lirası kuru üzerinde etkili önemli değişkenlerdir (Kartal vd., 2018). 2003-2018 döneminde döviz kuru ile Merkez Bankası döviz rezervi, dış ticaret açığı, cari açık ve Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) arasında olumlu, faiz ile negatif ilişki mevcuttur (Şit ve Karadağ, 2019).

Kandemir vd. (2022) "12.04.2013-03.12.2020 döneminde CDS primlerindeki değişimler ile BIST 100 endeksi, döviz kurları ve tahvil faizleri arasındaki ilişkiyi cDCC-EGARCH ve varyansta nedensellik ile incelemiştir. CDS, ABD/TRL, EUR/TRL ve tahvil faiz serileri için artışların yarattığı şokların etkisinin azalışların yarattığı şoklara göre daha fazla ve anlamlı olduğunu ve Varyansta nedensellik analizi sonuçlarına göre döviz kurları ve faizlerden CDS primlerine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu" bulmuştur.

Konak ve Peçe (2023) "2011-2021 dönemine ait aylık verileri kullanarak faiz oranı, enflasyon oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme testi aracılığıyla incelemiş ve uzun dönem eşbütünleşme ilişkileri" bulmuştur. "Vektör Hata Düzeltme (VEC) Modeline dayanan nedensellik analizi ile kısa dönemde faiz oranından enflasyon oranına doğru tek yönlü bir nedensellik görülmüştür. Uzun dönemde ise sadece enflasyondan döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik" belirlenmiştir. Sertkaya ve Yaman (2023) "Ocak 2007-Haziran

2022 döneminde ABD doları kuru ile para arzı, merkez bankası rezervleri, mevduat faiz oranları, Brent petrol fiyatları, sanayi üretimi ve VIX korku endeksi arasındaki ilişkiyi zamanla değişen nedensellik yaklaşımıyla para arzının ABD/TL kurunun simetrik ve asimetrik olarak nedeni olduğunu” belirlemiştir.

Veriler ve Yöntem

Bu çalışmada amaç USD / TRL (ABD Doları- Türk Lirası) kuru üzerinde etkili olan ve dalgalanma yaratan makroekonomik ve finansal değişkenleri VAR (Vektör Oto Regresyon) modeli ile analiz etmektir. USD) / TRL kurunda dışsal (exogenous) bir şekilde etkili olduğu düşünülen altın gram fiyatı, ABD tahvil faizi ve dolar endeksi ve VIX (Şikago Opsiyon Borsası Volatilite endeksi) değişkenleri çalışmaya kontrol değişkenleri olarak eklenmiştir.

Bu çalışma Ocak 2002-Aralık 2021 dönemini kapsamaktadır. Çalışma dönemi 2001 krizinden sonra başlamaktadır ve Aralık 2021 ile bitmektedir. “21 Aralık 2021 tarihinde hâlen kullanılan Kur Korunmalı Mevduat (KKM) sistemine geçilmiştir. Kur korunmalı mevduat sistemi; USD, EUR ve GBP kurunun bankalarda mevduat hesabında bulunan Türk Lirası'nın vade sonundaki faiz oranından daha fazla artması durumunda kur farkı koruması sağlayan bir üründür” (“HMB”, 2021). KKM primsiz opsiyon işlemi olarak düşünülebilir. Bu nedenle 2022 yılı çalışmadan çıkarılmıştır.

Analizde 26 adet değişken ve aylık seriler bulunmaktadır (Tablo 1). Bu değişkenlerin aylık değişim oranları $\left(\frac{X_2 - X_1}{X_1}\right)$ kullanılmıştır. Çalışma uzun dönem kapsamı ve modele eklenen çok sayıda değişkenle finans literatürüne büyük bir katkı önermektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda dönemler kısa ve de değişken sayısı kısıtlıdır. Finans yazınındaki çalışmalarda kullanılan değişkenler ve döviz kuru üzerinde etkili olduğu düşünülen içsel ve dışsal değişkenler modele eklenmiştir.

Tablo 1: Model Değişkenleri ve Kısaltmaları

Kısaltma	Değişken	Kısaltma	Değişken
USD	ABD Doları / TRL Alış Kuru	IKKO	İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı
ALTIN	Altın Gr. Fiyatı	İO	İşsizlik Oranı
BIST	BIST 100 Endeksi Kapanış Değeri	ITH	İthalat Hacmi (USD)
BSKH	Bankacılık Kredi Hacmi	NHN	Net Hata Noksan Miktarı (USD)
CA	Cari İşlemler Açığı	PY	Portföy Yatırımları
CDS	Türkiye 5 Yıllık Tahvil CDS Primi	SUE	Sanayi Üretim Endeksi
DTD	Dış Ticaretin Dengesi	TGE	TUİK Tüketici Güven Endeksi
DY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	TLLIBOR	TRL 1 Aylık Mevduat Alış Faizi
ENF	Enflasyon (Aylık Oran)	UR	Uluslararası Rezervler (USD)
FED	Finansal Durum (Kukla Değişken)	USD10Y	ABD 10 Yıllık Tahvil Faizi
IBS	İç Borç Stoku	USDINX	ABD Dolar Endeksi
IHR	İhracat Hacmi (USD)	VIX	Oynaklık Endeksi
IHRITHKO	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	YYHSP	Yurtdışı Yerleşiklerin Hisse Senedi Portföyü

Bu çalışmada Sims tarafından 1980 yılında önerilen VAR (Vector Auto Regression - Vektör Oto Regresyon) modeli kullanılmıştır. VAR modeli özünde tek değişkenli otoregresif modelin bir uzantısıdır.

Genellikle tek değişkenli zaman serisi modellerine ve ayrıntılı teoriye dayalı eşzamanlı denklem modellerine göre daha üstün tahminler sağlamaktadır. VAR modellerinden gelen tahminler oldukça esnek, çünkü modelde belirtilen değişkenlerin gelecekteki potansiyel yollarına koşullu çıkarımlar yapılabilmektedir. Bir VAR modelindeki tüm değişkenler, her değişken için kendi gecikmelerine ve modeldeki diğer tüm değişkenlerin gecikmelerine dayalı olarak ilişkiyi açıklayan bir denklem dâhil

edilerek simetrik olarak ele alınır (Sarıkovanlık vd., 2019).

En basit durum, sadece iki değişken olan (y_{1t} ve y_{2t}) iki değişkenli bir VAR'dır. Bu geçerli değerlerin her biri, her iki değişkenin önceki k değerlerinin farklı kombinasyonlarına ve hata koşullarına bağlıdır (Brooks, 2008, s. 290-291).

Uygulama ve Model Bulguları

USD/TRL kuru ile analizde kullanılan değişkenler arasındaki korelasyon Tablo 2'de sunulmuştur. ALTIN, CDS Primi ve YYHSP değişkenleri haricinde korelasyonlar düşük olarak gerçekleşmiştir. Altın gram fiyatı (0.5782) ile yüksek korelasyon çıkması normaldir. Çünkü yurtiçinde altının gram fiyatı altının ons fiyatı ile USD/TRL çarpılmasıyla bulunmaktadır. Ayrıca CDS primi ile korelasyon hem yüksek hem de pozitif bulunmuştur (0.55). USD/TRL kuru CDS priminden etkilenmektedir. Yurtdışı Yerleşiklerin Hisse Senedi Portföyü (YYHSP) ve BIST 100 Endeki ile korelasyonu terstir. Yurtdışından Borsa İstanbul'a sermaye girişi olduğunda kur aşağıya doğru, çıkış olduğunda ise yukarıya doğru hareketler göstermektedir.

Tablo 2: Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

	ALTIN	BIST	BSKH	CA	CDS	DTD	DY	ENF	FED	IBS	IHR	IHRITHKO
USD	0.5782	-0,3949	0.3519	-0,0373	0.5465	-0,0933	0.0669	-0,0264	0,028	0.0221	-0,0329	-0,1173
	IKKO	ITH	NHN	PY	SUE	TGE	TLLIBOR	UR	USD10Y	USDINX	VIX	YYHSP
USD	-0,1048	-0,1159	-0,0148	-0,0222	0.0313	-0,3422	0.2214	-0,371	0.0540	0.2514	0.0917	-0,5015

Kur serisinde yapısal kırılma bulunmamaktadır ($-11.96354 < 0.01$). Serilerin birim kök durumları için Dickey ve Fuller (1979) önerisi olan ADF (Augmented Dickey-Fuller) durağanlık testi seçilmiş ve % 1 düzeyinde uygulanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: ADF Testi Sonuçları

	t-istatistiği	P Değeri	Fark (1)	P Değeri	t-istatistiği	P Değeri	Fark (1)	P Değeri
USD	- 10.2820	0.00			IKKO.	- 18.1736	0.0000	
ALTIN	- 10.8247	0.00			İÖ.	- 3.1311	0.0018	
BIST	- 16.4156	0.00			ITH.	- 2.8587	0.0044	
BSKH	- 13.1684	0.00			NHN.	- 15.4195	0.0000	
CA	- 15.5531	0.00			PY.	- 15.4900	0.0000	
CDS	- 15.3215	0.00			SUE.	- 3.6754	0.0003	
DTD	- 15.6282	0.00			TGE.	- 13.5569	0.0000	
DY	- 15.3152	0.00			TLLIBOR.	- 7.4322	0.0000	
ENF	- 15.6588	0.00			UR.	- 14.4106	0.0000	
FED	0.00	0.6817	-15,4273	0.00	USD10Y.	- 13.9873	0.0000	
IBS	- 7.6866	0.00			USDINX.	- 15.7328	0.0000	
IHR	- 16.3307	0.00			VIX.	- 17.6771	0.0000	
IHRITHKO	- 15.7393	0.00			YYHSP.	- 13.8195	0.0000	

Finansal Ekonomik Durum (FED) kukla değişkeni hariç bütün değişkenlerin durağan olduğu, yani birim kök taşımadığı ADF test sonucunda görülmektedir. Durağan olmayan Finansal Ekonomik Durum (FED) kukla değişkeni birinci farkta durağanlaşmaktadır. Bu nedenle gerekli dönüşümler yapılmıştır ve modele eklenmiştir.

“ADF Birim Kök testi ile durağanlığı sınanan ve durağan olduğu belirlenen zaman serilerine VAR analizi uygulayabilmek için optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi ve F-testleri veya (AIC) Akaike Bilgi Kriteri, (LR) Testi istatistiği, (FPE) Final Tahmin Hatası, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerinden uygun olanının seçilmesi gerekmektedir”

(Sarıkovanlık vd., 2019). Bilgi kriterlerine göre gecikme sayısı 1 (BİR) olmaktadır. Tablo 4'de sunulduğu gibi modelde gecikme sayısı 1 olarak alınmıştır.

Tablo 4: Model Gecikme (Lag) Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogLH	LR Testi	FPE Testi	AIC	SCH	H-Q
0	-358.32	NA	9.19	3.13	3.21	3.16
1	-181.82	342.39*	2.75*	1.92*	2.54*	2.17*
2	-159.61	41.94	3.10	2.03	3.19	2.51
3	-143.76	29.10	3.69	2.21	3.90	2.89
4	-129.83	24.87	4.47	2.41	4.62	3.29
5	-118.63	19.42	5.56	2.61	5.36	3.72
6	-94.47	40.64	6.19	2.72	6.00	4.04
7	-71.15	38.05	6.97	2.82	6.65	4.36
8	-49.17	34.70	7.96	2.95	7.30	4.70

* kriter tarafından belirlenen gecikme sayısı

ABD Doları /Türk Lirası kurunda etkili olan değişkenlerin analizinde kurulacak model testinde VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallığı Wald Testi uygulanmıştır. Oluşturulan model %5 düzeyi için anlamlı bulunmuştur. Sonuçlara göre, Türkiye 5 Yıllık Tahvil CDS Primi (CDS), Dış Ticaret Dengesi (DTD), Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DY) ve Yurtdışı Yerleşiklere ait Hisse Senedi Portföyü (YYHSP) değişkenleri dışsal olmakta ve diğer değişkenler ise içseldir. Başka bir ifade ile, Türkiye 5 Yıllık Tahvil CDS Primi (CDS), Dış Ticaret Dengesi (DTD), Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DY) ve Yurtdışı Yerleşiklere ait Hisse Senedi Portföyü (YYHSP) değişkenleri haricinde diğer bağımsız değişkenlere ait gecikmeli değerler ABD Doları/Türk Lirası kuru üzerinde anlamlı değildir. Ayrıca %10 düzeyinde TLLIBOR değişkeni Dolar/Türk Lirası kur seviyesi üzerinde etkilidir (Tablo 5).

Tablo 5: VAR Wald Testi

DEĞİŞKEN	Lag	P değeri	DEĞİŞKEN	Lag	P değeri		
ALTIN	0.0068	1	0.9339	IO	0.0004	1	0.9828
BIST	1.6004	1	0.2058	ITH	1.5198	1	0.2176
BSKH	0.6121	1	0.4340	NHN	0.6867	1	0.4073
CA	1.9736	1	0.1601	PY	0.0001	1	0.9897
CDS	5.9864	1	0.0144	SUE	0.5529	1	0.4571
DTD	35.2359	1	0.0000	TGE	0.1360	1	0.7122
DFED	0.0501	1	0.8227	TLLIBOR	3.0174	1	0.0824
DY	3.8942	1	0.0485	UR	0.0648	1	0.7990
ENF	0.0572	1	0.8109	USD10Y	0.5332	1	0.4653
IBS	0.0031	1	0.9550	USDINX	0.1059	1	0.7448
IHR	0.3433	1	0.5579	VIX	1.1114	1	0.2918
IHRITHKO	0.3134	1	0.5756	YYHSP	14.009	1	0.0002
IKKO	0.6092	1	0.4351	HEPSİ	114.4213	25	0.0000

VAR modelinin varsayımları bulunmaktadır ve test edilmelidir. Tablo 6, test edilen VAR modelinde otokorelasyon sorununa rastlanılmadığını göstermektedir.

Tablo 6: Otokorelasyon Test Sonucu

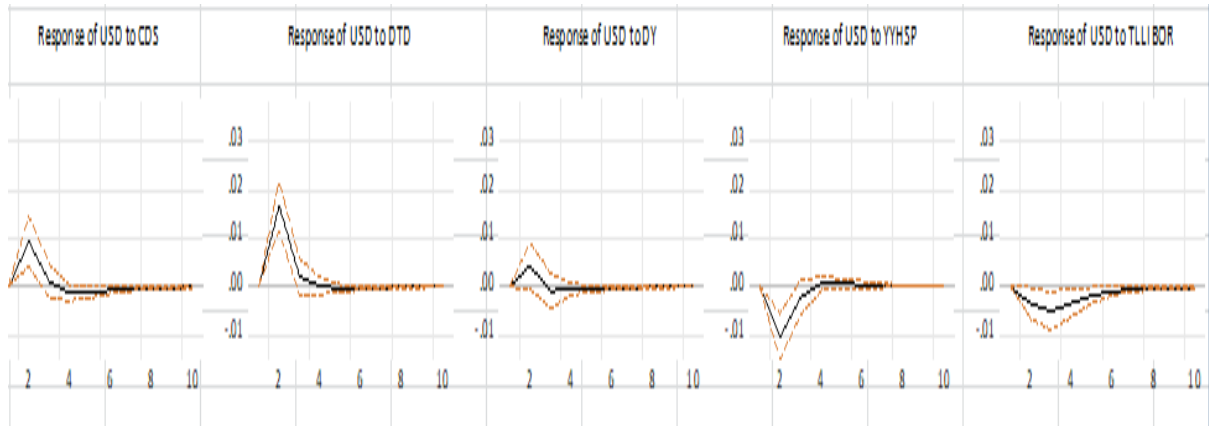
Lag	LRE	Fark	P Değeri	Rao F	Fark	P Değeri
1	840.3991	676	0.00	1.270416	(676, 3079.7)	0.00

Tablo 7, değişen varyans için ARCH testi sonuçlarını göstermektedir. P değeri 0.05 den büyük olduğu için hataların varyansı sabittir.

Tablo 7: ARCH Değişen Varyans Testi Sonucu

Chi-sqr	Fark	P Değeri
884.9163	567	0.0895

VAR modelinin ve çalışmanın bir sonraki adımı değişkenlerin etkileşimlerine Etki-Tepki fonksiyonu aracılığıyla bakmaktır. Etki-Tepki analizinde VAR modelinde anlamlı olarak çıkan Türkiye 5 Yıllık Tahvil CDS Primi (CDS), Dış Ticaret Dengesi (DTD), Doğrudan Yatırımlar (DY) ve Yurtdışı Yerleşiklere ait Hisse Senedi Portföyü (YYHSP) değişkenleri incelenmiştir (Şekil 2). ABD Doları/Türk Lirası alış kuru Türkiye 5 Yıllık Tahvil CDS Primi (CDS) değişkenine uygulanan bir birim şoka önce artış yönünde tepki vermekte ve bu şokunun etkisi 4. ayda sıfırlanmaktadır. Benzer bir şekilde Dış Ticaret Dengesi (DTD) değişkenindeki bir birim şoka yine artış olarak bir tepki vermekte ve şokunun etkisi 3. ay sonunda sıfırlanmaktadır. ABD Doları/Türk Lirası alış kuru Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DY) değişkeninden kaynaklanan bir şoka yine artış yönünde bir tepki vermektedir. Yerleşiklerin Hisse Senedi Portföyü (YYHSP) ve TRL 1 Aylık Mevduat Alış Faizi (TLLIBOR) değişkenlerindeki şoka düşüş yönünde bir tepki vermekte ve de şokun etkisi 4. ayın sonunda sıfırlanmaktadır.

Şekil 2: Etki – Tepki Fonksiyonu Sonuçları

Tablo 8 modelde anlamlı bulunan değişkenlere ait 10 dönemlik varyans ayrıştırma sonuçlarını göstermektedir. Sonuçlara göre ABD Doları/Türk Lirası kurundaki hata varyansının önemli bir kısmı (%72.72) kendisi tarafından açıklanmaktadır. Dış Ticaret Dengesi % 13.8, Yurtdışı Yerleşiklere ait Hisse Senedi Portföyü %5,38 ve Türkiye 5 yıllık tahvilleri CDS Primi (CDS) % 4.52'sini açıklayabilmektedir.

Tablo 8: Model Varyans Ayrıştırma Testi ve Sonuçları

Dönem	St. Hata	USD	CDS	DTD	DY	YYHSP	TLLIBOR
1	0.0353	100.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
2	0.0446	74.6507	4.4502	14.1136	0.9552	5.2500	0.5800
3	0.0450	73.3118	4.4245	14.0874	0.9694	5.3837	1.8230
4	0.0452	72.9200	4.4603	13.9625	0.9775	5.3608	2.3186
5	0.0453	72.7731	4.5036	13.9109	0.9800	5.3727	2.4595
6	0.0453	72.7308	4.5188	13.8963	0.9803	5.3789	2.4947
7	0.0453	72.7200	4.5228	13.8926	0.9803	5.3806	2.5034

8	0.0453	72.7174	4.5238	13.8917	0.9803	5.3810	2.5055
9	0.0453	72.7168	4.5240	13.8915	0.9803	5.3811	2.5060
10	0.0453	72.7166	4.5241	13.8915	0.9803	5.3811	2.5061

Değişkenler arasında oluşan kısa dönemli nedensellik ilişkisinin analizinde Granger Nedensellik testi kullanılmaktadır. Tablo 9, Granger nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir. “Granger nedensellik analizi zaman serileri arasındaki bilgi akışını araştırmak için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Yöntem nedenselliğin olasılıksal bir açıklamasıdır. Granger nedensellik değişkenler arasındaki yönlülüğü, doğrudanlık ve etki dinamiklerini karakterize etmek için kullanılır” (Granger, 1969). Bankacılık Sektörü Kredi Hacmi (BSKH), TLLIBOR ve İç Borç Stoku (İBS) ile ABD Doları/Türk Lirası kuru değişkenleri iki yönlü Granger nedensellik ilişkisine sahiptir. Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DY), İthalat Hacmi (ITH), Tüketici Güven Endeksi’nden (TGE) ve Uluslararası Rezervler (UR) ABD Doları/Türk Lirası kuruna doğru bir (tek) yönlü bir nedensellik görülmüştür. Ayrıca Bankacılık Sektörü Kredi Hacmi, Türk Lirası 1 Aylık Mevduat Alış Faizi, İç Borç Stoku, Doğrudan Yatırımlar, İthalat Hacmi, TÜİK Tüketici Güven Endeksi ve Uluslararası Rezervlerdeki (UR) aylık değişimler ABD Doları/Türk Lirası kur seviyesi üzerinde etkilidir. ABD Doları/Türk Lirası kurundan ise Borsa İstanbul 100 Endeks Değeri (BIST), Altın gr. Fiyatı, Türkiye 5 Yıllık Tahvil CDS Primi (CDS), Dış Ticaret Dengesi (DTD) ve YYHSP’ne doğru bir (tek) yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Granger Nedensellik test sonuçları teori ve pratikle uyumludur. Ayrıca ABD Doları/Türk Lirası kurundan Dolar endeksi ve VIX’e doğru bir (tek) yönlü bir Granger etkisi görülmüştür, ancak bu bulgu teoride ve pratikte anlamsızdır.

Tablo 9: Granger Nedensellik Sonuçları

Değişken	F-İstatistiği	P Değeri	Değişken	F-İstatistiği	P Değeri
ALTIN - USD	3.9546	0.0479	IO - USD	0.0187	0.8913
USD - ALTIN	1.4844	0.2243	USD - IO	1.9836	0.1603
BIST - USD	5.2524	0.0228	ITH - USD	0.2306	0.6315
USD - BIST	1.3381	0.2485	USD - ITH	6.6373	0.0106
BSKH - USD	9.7920	0.0020	NHN - USD	0.5256	0.4692
USD - BSKH	10.7305	0.0012	USD - NHN	0.7003	0.4035
CA - USD	2.6976	0.1018	PY - USD	0.0129	0.9094
USD - CA	0.0252	0.8740	USD - PY	0.8884	0.3469
CDS - USD	18.0794	0.0000	SUE - USD	0.1340	0.7146
USD - CDS	0.4703	0.4935	USD - SUE	0.7880	0.3756
DFED - USD	0.0528	0.8185	TGE - USD	0.0038	0.9506
USD - DFED	0.0969	0.7558	USD - TGE	6.3716	0.0123
DTD - USD	36.1432	0.0000	TLLIBOR - USD	7.5515	0.0065
USD - DTD	1.8597	0.1739	USD -TLLIBOR	29.7443	0.0000
DY - USD	3.1034	0.0794	UR - USD	0.0000	0.9994
USD - DY	3.5856	0.0495	USD - UR	3.82642	0.0500
ENF - USD	0.0001	0.9990	USD10Y - USD	0.0471	0.8282
USD - ENF	0.0701	0.7914	USD - USD10Y	0.0403	0.8411
IBS - USD	9.2424	0.0026	USDINX - USD	6.0291	0.0148
USD - IBS	6.5983	0.0108	USD - USDINX	0.0513	0.8209
IHR -USD	0.0027	0.9581	VIX - USD	14.3312	0.0002
USD - IHR	2.3665	0.1253	USD - VIX	0.0080	0.9285
IHRITHKO - USD	0.6043	0.4377	YYHSP - USD	31.2699	0.0000

USD - IHRITHKO	0.0214	0.8836	USD - YYHSP	0.3970	0,5292
IKKO - USD	0.0346	0.8525			
USD - IKKO	1.9049	0.1688			

Değerlendirme ve Sonuç

Döviz kuru en basit anlamıyla bir para biriminin diğeriyle değiştirilebileceği orandır. Döviz kurları ekonominin çok geniş olması nedeniyle doğrudan ve dolaylı etkiye sahiptir. Döviz kurları mal ve hizmet ihraç eden ve hammadde ithal eden firmalar ve ülkeler için önemli bir rol oynamaktadır. Esasen bir değer kaybı ihracatı ucuzlatacak ve ihracatçı firmalar fayda sağlayacaktır. Ancak hammadde ithal eden firmalar ve ülkeler daha yüksek ithalat maliyetleriyle karşı karşıya kalacak ve maliyet enflasyonu ortaya çıkabilecektir. Kurun değerlendirilmesi ihracatı daha pahalı hâle getirir ve ihracatçı firmaların rekabet gücünü azaltır. Ham maddeler (petrol, gaz vb.) ise bir değerlendirme sonrasında daha ucuz olacaktır.

Döviz kuru dalgalanmalarının şirketlerin kârlılığı üzerinde büyük bir etkisi olabildiği gibi aynı zamanda risk de yaratmaktadır. Döviz piyasalarının yirmi dört saatlik küresel doğası nedeniyle döviz kurları sürekli olarak günden güne ve hatta dakikadan dakikaya, bazen küçük artışlarla ve bazen oldukça dramatik bir şekilde değişmektedir. Döviz kuru değişimlerinin artan hızı kur riskinin yönetimini daha da zorlaştırmaktadır. Para birimlerinde yönü hızlı bir şekilde tersine çevirme olasılığı yüksektir, bu da yükselen para birimi değerlerini planlamaktan hızla düşen para birimi değerlerine (veya tam tersi) geçmek zorunda olan yöneticilerden daha fazla çeviklik talep etmektedir.

Bu çalışma ABD Doları/ Türk Lirası kurunu etkileyen faktörleri VAR modeli ile analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bulgulara göre, Türkiye 5 Yıllık Tahvil CDS Primi (CDS), Dış Ticaret Dengesi (DTD), Doğrudan Yatırımlar (DY) ve YYHSP değişkenleri ABD Doları/Türk Lirası kuru üzerinde etkili olmaktadır. Bankacılık Sektörü Kredi Hacmi (BSKH), Türk Lirası 1 Aylık Mevduat Alış Faizi (TLLIBOR) ve İç Borç Stoku (İBS) ile ABD Doları/Türk Lirası kuru arasında iki (çift) taraflı bir Granger nedensellik ilişkisi olmaktadır. Ayrıca Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DY), İthalat Hacmi (ITH) ve Tüketici Güven Endeksi'nden (TGE) ABD Doları/Türk Lirası kuruna doğru işleyen tek yönlü bir Granger nedensellik görülmüştür. Sonuçlar Yurdakul (2016) tarafından yapılan çalışmanın bulguları -iç borç, bütçe açığı, ithalat, yabancı yatırımlar, cari açık ve enflasyon- ile uyumludur. Çalışma sonunda özellikle dış ticaret dengesinin ve doğrudan yatırımların önemi ortaya çıkmıştır.

Dış ticaret dengesi ve ithalat teoride ve pratikte kur üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca doğrudan yatırımlar ve yurtdışı yerleşiklerin hisse senedi portföyü resmi rezervler üzerinde etkili olarak kur hareketini ve tüketici güvenini etkilemektedir. Tüketici güveninin düşmesi de Türkiye ekonomisinde dolarizasyonu artırarak kur oynaklığını ve düzeyini etkilemektedir. Bankacılık sektörünün kredi hacmini artırması sonucunda tüketim, otomobil ithalatı, mal-hizmet talebi ile birlikte ithalat artacaktır. Bu durum da dış ticaret dengesini olumsuz olarak etkileyerek ABD Doları/Türk Lirası kuru üzerinde baskı yaratacaktır. Ayrıca Türk Lirasına uygulanan faiz oranı seviyesi ile döviz kuru seviyesi arasında da anlamlı ilişki bulunmaktadır. Enflasyona paralel olarak artan kısa ve uzun vadeli faiz oranları bütçe dengesini olumsuz etkileyecektir. 2018 yılı ve sonrasında kamu sermayeli bankalar ve KFG (Kredi Garanti Fonu) kaynaklı olarak kullanılan düşük faizli krediler Türk ekonomisinde ısınmaya sebep olmuştur. Böylece yüksek büyüme hedeflerinin de etkisiyle cari işlemler açığı yüksek olarak oluşmuştur. Türkiye ekonomisinde cari açığın finansmanı doğrudan yatırımlar, turizm gelirleri ve portföy yatırımları ile sağlanmaktadır. Doğrudan yatırımlar ve yurtdışı yerleşiklerin hisse senedi portföyü girişleri arttıkça kur aşağı yönlü, tersi durumda ise kur üzerinde baskılar artmaktadır. Bu yatırım ve portföy hareketleri de Türk Lirası faiz oranları ile ilişkilidir. Bir ekonominin

temel mekanizmasının Türkiye döviz piyasasında çalıştığı göstermektedir.

Para ve maliye politikasından sorumlu kurumların ekonomide ve finansal piyasalarda denge sağlayabilmesi için öncelikle ABD Doları/Türk Lirası kuru oynaklığını düşürmesi ve kurda bir denge sağlaması gerekmektedir. Bu düşüş ise tüketici güveninin sağlanması, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin teşvik edilmesi, dezenflasyon programı sonucunda faiz oranlarının Türkiye için önerilen %5 seviyesine indirilmesi, bankacılık sektörünün kullandırılmış olduğu kredi hacminin dikkatlice izlenerek önlemlerin alınması, teknoloji ağırlıklı ihracatın artırılması ve sonucunda da ihracat-ithalat karşılama oranının 1'e yaklaşması ve bu gelişmeler ile uluslararası rezervlerin Türk ekonomisinin kırılmasını önleyecek seviye getirilmesi sonucunda sağlanabilecektir. Ayrıca küresel gelişmelerin de yakından izlenmesinde fayda bulunmaktadır. Döviz piyasaları bir ekonomideki önemli piyasalardan birisidir. Bu itibarla bu piyasaların titizlikle analiz edilmesi ve yakından takip edilmesi gerekmektedir.

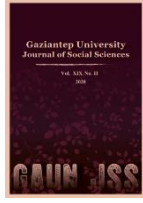
Döviz kuru ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişkinin analizinin TVP-VAR, DCC-GARCH vb. gibi yeni yöntemler ile araştırılması diğer çalışmalara öneridir. Ayrıca gelişmekte olan ülke döviz piyasalarındaki oynaklık yayılımı ve bulaşma konusu diğer çalışmalarda değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Abdoh, W. M. Y. M., Yusuf, N. H. M., Zulkifli, S. A. M., Bulot, N., Ibrahim, N. J. (2016). Macroeconomic factors that influence exchange rate fluctuation in ASEAN countries. *International Academic Research Journal of Social Science*, 2(1), 89-94.
- Akıncı, M., Yılmaz, Ö. (2016). The trade-off between inflation and interest rate: A dynamic least squares method for Turkish Economy in the Context of Fisher Hypothesis. *Sosyoekonomi*, 24(27), 33-56.
- Berument, H. (2002). Döviz kuru hareketleri ve enflasyon dinamiği: Türkiye örneği. *Bilkent Üniversitesi Yayınları*, 1-15.
- Brooks, C. (2008). *Introductory econometrics for finance*, 2. ed., New York, Cambridge University.
- Karaçayır, E., Bezgin, M. S. (2021). Döviz kuru ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin NARDL model yaklaşımıyla incelenmesi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(19), 107-123.
- Campa, J. M., Goldberg, L. S. (2005). Exchange rate pass-through into import prices. *Review of Economics and Statistics*, 87(4), 679-690.
- Candelon, B., Kool, C., Raabe, K., Van Veen, T. (2007). Long-run real exchange rate determinants: Evidence from eight new EU member states, 1993–2003. *Journal of Comparative Economics*, 35(1), 87-107.
- Cenedese, G., Sarno, L., Tsiakas, I. (2014). Foreign exchange risk and the predictability of carry trade returns. *Journal of Banking & Finance*, 42, 302-313.
- Chowdhury, K. (2012). Modelling the dynamics, structural breaks and the determinants of the real exchange rate of Australia. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 22(2), 343-358. doi:10.1016/j.intfin.2011.10.004.
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.
- Ferraro, D., Rogoff, K., Rossi, B. (2015). Can oil prices forecast exchange rates? An empirical analysis of the relationship between commodity prices and exchange rates. *Journal of International Money and Finance*, 54, 116–141.
- Granger, C. W. J. (1969) Investigation causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37, 424–438.

- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2021). Basın açıklaması. Erişim Adresi: <https://www.hmb.gov.tr/duyuru/basin-aciklamasi-i-21-12-2021>
- Işık, H. B. (2004). Enflasyon ve döviz kuru ilişkisi: Bir eşbütünleşme analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2).
- Juhn, G., Mauro, P. (2002). Long-run determinants of exchange rate regimes a simple sensitivity analysis. *IMF Working Paper*, No: 02/104.
- Kamin, S. B., Klau, M. (2003). A multi-country comparison of the linkages between inflation and exchange rate competitiveness. *International Journal of Finance & Economics*, 8(2), 167-184.
- Kandemir, T., Vurur, N. S., Gökgöz, H. (2022). Türkiye'nin CDS primleri ile Bist 100, döviz kurları ve tahvil faizleri arasındaki etkileşimin DCC-EGARCH ve varyansta nedensellik analizleriyle incelemesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 510-526.
- Kaplan, F., Yapraklı, S. (2014). Ekonomik kırılma endeksi göstergelerinin döviz kuru üzerindeki etkileri: Kırılma 12 ülke üzerine panel veri analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3), 111-121.
- Kartal, M., Depren, S. K., Depren, Ö. (2018). Türkiye'de döviz kurlarını etkileyen makroekonomik göstergelerin belirlenmesi: MARS yöntemi ile bir inceleme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 209-229.
- Konak, A., Peçe, M. A. (2023). Türkiye'de faiz oranı, enflasyon oranı ve döviz kuru arasındaki nedensellik analizi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27(1), 171-186.
- Kubar, Y., Çoban, H. (2021). Makroekonomik değişkenlerin döviz kuru değişmelerine etkisi: Bir panel veri analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 189-206.
- Lustig, H., Roussanov, N., Verdelhan, A. (2014). Countercyclical currency risk premia. *Journal of Financial Economics*, 111(3), 527-553.
- Lustig, H., Stathopoulos, A., Verdelhan, A. (2016). Nominal exchange rate stationarity and long-term bond returns. Available at SSRN.
- Ören, F. (2022). Türkiye'de döviz kuru oynaklığının analizi ve TCMB döviz rezervi ile ilişkisi. *Journal of Banking and Financial Research* 9, 2. 87-97.
- Öztürk, N., Durgut, D. (2011). Determinants of interest rate: An empirical analysis for Turkey. *International Journal of Alanya Faculty of Business*, 3(1), 117-144.
- Roubini, N. (2006). Why central banks should burst bubbles. *International Finance*, 9(1), 87-107.
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H. H., Kantar, L. (2019). *Finans biliminde ekonometri uygulamaları*. Birinci Basım. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sertkaya, B., Yaman, D. (2023). Döviz kuru istikrarsızlığının kaynakları: Türkiye için zamanla değişen nedensellik yaklaşımı. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 76-94.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 48, 1-48.
- Şenol, Z. (2021). Borsa endeksi, döviz kuru, faiz oranları ve CDS primleri arasındaki oynaklık yayılımları: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 111-126.
- Şit, M., Karadağ, H. (2019). Döviz kurunu belirleyen ekonomik faktörler: Türkiye ekonomisi için ARDL sınır testi uygulaması. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (23).
- Taylor, A. M., Taylor, M. P. (2004). The purchasing power parity debate. *The Journal of Economic Perspectives*, 18, 135-158. <https://doi.org/10.1257/0895330042632744>.
- Torun, M., Karanfil, M. (2016). Relationship between Inflation and Interest Rates in Turkey economy for the period 1980-2013. *Journal of Administrative Sciences*, 14(27), 473-490.

-
- Verdelhan, A. (2018). The share of systematic variation in bilateral exchange rates. *The Journal of Finance*, 73(1), 375-418.
- Yenice, S. ve Yenisu, E. (2019). Türkiye’de döviz kuru, enflasyon ve faiz oranlarının etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1065-1086.
- Yurdakul, F. (2016). *Döviz kuru modellemesi ve Türkiye üzerine bir uygulama* (Bölüm 1). Gazi Kitabevi: Ankara.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Analysis of Non-Physical Money From The Endowment Effect Perspective

Fiziksel Olmayan Paranın Sahiplenme Etkisi Üzerinden Analizi

İbrahim CEVİZLİ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Yozgat / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1516-5081

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 23 Eylül 2024

Anahtar Kelimeler:

Davranışsal iktisat,

Deneysel iktisat,

Sahiplenme etkisi,

Para.

JEL Kodları: D09, E07

ÖZ

Teknolojinin ilerlemesi ile hemen hemen bütün ülkeler dijital para başta olmak üzere fiziksel olmayan para birimine geçilmesine yönelik politikaları değerlendirmeye başlamıştır. Nitekim fiziksel olmayan (dijital) para uygulaması Çin, İsviçre, Tayland, Ukrayna, Uruguay ve Güney Kore tarafından daha da ileri götürülerek pilot olarak uygulanmaya başlanmıştır. İçerisinde bulunduğumuz çağda paranın er ya da geç fiziksel olmayan bir hale dönüşmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu kapsamda fiziksel olmayan paranın kısa vadede bireylerin harcama eğilimi üzerindeki etkisinin analiz edilmesi önemini ortaya koymaktadır. Böylelikle çalışma, ileride dijital para gibi fiziksel olmayan bir para uygulaması geçilmesi hâlinde politika yapıcılara öngörü niteliği taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmada fiziksel olmayan paranın harcama davranışı üzerindeki etkisi davranışsal iktisadi perspektiften sahiplenme etkisi özelinde bir deneysel çalışma ile analiz edilmiştir. Çalışmada uygulanan deney tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Uygulama esnasında mahremiyetin korunması hususuna özen gösterilmiştir. Katılımcılara yönelik tüm talimatlar açık ve anlaşılır şekilde tebliğ edilmiştir. Katılımcıların deney esnasında rahat ettirilmeleri sağlanmıştır. Deney kurgulanırken deneklerin verilen teşvik ile ilişkilendirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca deneysel çalışmada olması gereken iç ve dış geçerliliğin oluşturulması da mümkün kılınmıştır. Katılımcıların herhangi bir şekilde manipüle edilmesi engellenmiştir. Bu kapsamda çalışmada veriler 26 kişilik bir denek grubuna verilen fiziki para ile fiziksel olmayan paranın harcanma eğilimi gözlenerek toplanmıştır. Sonrasında her iki grubun harcama eğilimi karşılaştırılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda fiziksel paraya sahip olan grubun fiziksel paraya sahip olmayan gruba nispeten sahiplenme etkisinde kalarak daha az harcama eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Sahiplenme etkisine paralel olarak fiziki paraya sahip olan grubun geç harcama eğiliminde olmasının sebebi para ödemenin açısından da kaynaklanabileceği değerlendirilmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 7, 2024

Accepted: September 23, 2024

Keywords:

Behavioral economics,

Experimental economics,

Endowment effect,

Money.

JEL Codes: D09, E07

ABSTRACT

With the advancement of technology, almost all countries have started to evaluate policies for switching to non-physical currency, especially digital money. As a matter of fact, the application of non-physical (digital) money has been taken further and started to be implemented as a pilot by China, Sweden, Thailand, Ukraine, Uruguay and South Korea. In the age we live in, it seems inevitable that money will sooner or later turn into a non-physical form. In this context, the effect of non-physical money on individuals' spending tendency in the short term reveals its importance. Thus, the study provides insight for policy makers in case a non-physical money application such as digital money is adopted in the future. In this context, the effect of non-physical money on spending behavior was analyzed from a behavioral economic perspective with an experimental study specific to the endowment effect. The experiment applied in the study was carried out entirely on a voluntary basis. Care was taken to protect privacy during the application. All instructions to the participants were communicated clearly and understandably. Participants were made comfortable during the experiment. In addition, it was made possible to establish the internal and external validity required in the experimental study. Any manipulation of participants was prevented. In this context, data were collected in the study by observing the tendency to spend physical money and non-physical money given to a group of 26 subjects. Afterwards, the analysis was carried out by comparing the spending tendencies of both groups. As a result of the study, it was determined that the group with physical money tended to spend less due to the ownership effect compared to the group without physical money. In parallel with the ownership effect, it has been evaluated that the reason why the group with physical money tends to spend it late may be due to the pain of paying money.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ibrahim.cevizli@bozok.edu.tr

Introduction

When the historical process of money is analyzed, it is seen that it mainly took place in order to facilitate exchange. As a matter of fact, the exchange of goods with goods in the barter economy has reached an unsustainable point with the increasing population. This problem could only be overcome by the occurrence of money. In short, it emerged as an obligation to eliminate the complexity of the payment instrument in the money barter economy. Money is a medium of exchange in providing goods and services that meet people's needs. It also reduces transaction costs. Since it is liquid, the process of converting into assets is very fast.

The phenomenon of money, which started with many substances in nature, was eventually identified with precious metals. With the invention of writing, it began to be written on paper. Ultimately, with the developing technology, it has now started to become non-physical. In this context, world economies create forms of money in accordance with the requirements of the digital age. It is obvious that Central Banks and policy makers will have great responsibilities in this regard.

This change process of money also causes some effects on people's behavior patterns. At this point, behavioral economics comes to the fore by analyzing the behavior of individuals at moments of economic decision with experimental methods. In addition, according to the rational economic individual assumption of the dominant economic thought, individuals behave within the framework of a certain pattern. As a matter of fact, behavioral economics has shown many times in its empirical studies that people do not exhibit a uniform behavior as assumed in economic norms, and that there cannot be a universal rational behavior pattern. In this context, this study; It aims to analyze with an experimental study what kind of impact will occur on individuals' spending tendencies if they switch to non-physical money, specifically the ownership effect from the perspective of behavioral economics. Thus, in the first part, the historical adventure of money, in the second part, behavioral economics and the endowment effect, in the third part, the behavioral economic approaches that form the basis of the study, and in the fourth part, an original designed experimental study has been carried out.

Statistical and econometric models frequently encountered in economics were not used in the study. As a matter of fact, although the science of economics has reached its main goal, it has moved away from humans, turned mathematics from a tool into a goal, and eventually became an abstract and technical science. In order to overcome this abstraction, an experimental method involving real people was applied in the study.

In the literature, studies on digital money have generally focused on cryptocurrencies (Bitcoin, Ethereum, etc.) and their legal processes. However, no study has been conducted on a microeconomic scale on what the impact on individuals might be if countries switch to a non-physical (such as digital) monetary system as a policy. In this context, the study has the feature of being original. In addition, as can be seen from the results of the study, individuals will tend to spend quickly as they will be free from the endowment effect if they switch to non-physical money.

In this context, the study emphasizes this issue and serves as a prediction for policy makers before Central Banks implement digital money. In this way, awareness will be raised and an additional application will be brought to the agenda for policy makers to prevent individuals from falling into vulnerability during the transition to non-physical money such as digital money. This again reveals the importance of the study.

Historical Process of Money

When the existence and development process of money is examined, it is seen that it is not based on a physical, biological, religious or legal structure, but is completely shaped according to the needs of the time. During the Stone Age, when humanity lived in tribes as hunters and gatherers, they did not need the phenomenon called money (Ponting, 2008, p. 29-30). In this period, people benefited from animals and plants in their own living spaces to the extent that climatic conditions and nature allow. As a matter of fact, with the increasing population, the tribes that had difficulty in meeting their own needs in their living space needed other tribes. This situation has brought about the barter phenomenon. The settled life becomes more systematic, the knowledge and experience gained begin to be used; led to an increase in product diversity. This situation also caused conflicts in the exchange of goods. For example, the exchange of fresh fruit and unripe grain has become impossible. The process has brought the barter economy to an unsustainable point (Fidan, Dilek and Esev, 2019, p. 141-162). This situation necessitated the development of new methods. It was obligatory to use a common intermediate good during barter transactions. The Mesopotamian region has been a pioneer in this regard by using intermediate goods such as barley, copper, silver and gold. Of course, in addition to these, 5-4 BC. Oyster shells, which are thought to have been used for centuries, were used as money in addition to being ornaments in Turkish culture. Cloth was also used as a means of payment before (Özyetgin, 2005, p. 154).

In various parts of the world, it is seen that objects such as silk, ax, leather, fur and iron are used as a substitute for money (İzgi, 1978, p. 96). As a matter of fact, with the Lydians starting to use precious metals as a means of exchange, the barter economy lost its importance (Fidan et al, 2019, p. 141-162). The first coin was minted by the Lydian King Kroisos in the 7th century BC (Türe and Savaşçın, 2002, p. 81). In the history, precious metals such as silver and gold, which were produced from precious metals and used as a price measure, were called coins. After the invention of writing, papers with written values began to be used, especially in commercial relations corresponding to large sums. Over time, problems in the transportation, protection and weight of coins accelerated the transition to the paper money system. Thus, the use of paper money, in other words banknotes, became widespread (Fidan et al., 2019, p. 141-162).

A banknote is essentially a worthless piece of paper. It is a representative instrument that can be exchanged for the amount (nominal value) written on it. The low cost of production, the ease of transportation and especially the fact that the desired amount can be written on it has caused it to take place on the basis of commercial activities (Demir and Odabaşı, 2022, p. 217).

The adventure of money is basically divided into four periods by Usta (2018). The first of these, called Money 1.0, dates back to B.C. This is the period that dates back to 5000 B.C., when money first appeared physically. The second period is the Money 2.0 period. During this period, money began to be transferred via telegraph networks for the first time. In this period, which coincided with 1871, money began to separate from its physical form and turn into data for the first time. The third period is the Money 3.0 period. The year 1971 is pointed out as the beginning of this period. During the Money 3.0 period, the United States announced that it would give up indexing the dollar to gold. From now on, money will turn into data in the future, that is, it will turn into a non-physical entity, which is referred to as money 4.0. In this context, it is seen that the money adventure that started with barter eventually turned into non-physical money (Tiryaki, 2016).

Behavioral Economics, Experimental Economics And Endowment Effect

In the eighteenth century, it is seen that rationalism came to the fore, the legitimate authority to be consulted outside of rational is not accepted, normative-positive knowledge distinction was made, and knowledge that could not be tested objectively was excluded from the scientific knowledge category. In this period, economics also imitated the natural sciences, especially the physical sciences due to the admiration for its consistency, in an effort to be an original science (Yılmaz, 2009, p. 72-73). Although it aims at human as a social science, it has even put human into a mold within the framework of *Homoeconomicus* with the effort of being a positive science. Thus, it has become a technical science (Demiröz, 2015, p. 71). Of course, mathematics was the language that economics, which is a technical science, would use (Baç, 2007, p. 2). As a matter of fact, behavioral economists have made one of the most effective objections to the science of economics, where mathematization is no longer a tool but a goal. Their most radical objections were that the individual could not be fitted into a fixed mold. As a matter of fact, experimental methods, which include real people, have been started to be used in order to overcome the abstraction that economics has surpassed (Yılmaz, 2009). Behavioral economics, which emerged as a result of the multidisciplinary study of economics and psychology, continues its studies. As a method, it uses experimental methods that include real people (Ruben and Dumludağ, 2018, p. 33-50). The most prominent of these studies are the ultimatum game, dictator game, public goods game, trust game and expectation theory.

Behavioral economics seems to use experimental methods to explain its theories, arguments and theories. At this point, Ariely (2013) defined the experiment as an instrument that allows slowing down human behavior and examining it in frames. At first, economics was seen as a discipline based on observation and experimental methods could not be used. But then the fact that direct measurements of data became possible formed the basis for the transition of experimental methods to economics. Thus, although experimental methods were used in the natural, physical, chemistry and biological sciences at first, they eventually spread to the social sciences (Smith, 1976, p. 274-279). There is no clear consensus on when economics began to use experimental methods. However, the market experiments of Edward Chamberlin (1940) for his students point to this (Basilgan, 2013, p. 64). After the 1960s, experimental methods began to be used frequently in economics. As of today, it is known that there are more than 200 laboratories today. As a result of these developments, the field of experimental economics has emerged (Loewenstein, 1999, p. 25-34). In fact, neuroeconomics has emerged as a result of the integration of experimental methods with advanced technology. Experimental methods include real people in order to overcome abstraction and mathematization. It also provides observational data. These increase the attractiveness of experimental methods (Baç, 2007, p. 20-21). In addition, the measurability of the relationship between variables makes experimental methods usable (Levitt and List, 2009, p. 2).

Theories produced solely by mathematical modeling, independent of social structure and disconnected from psychological factors, are no longer valid. As a matter of fact, economics is a social science. The target focus is people. Mainstream economics' understanding of humans as independent of space and time, devoid of human factors, and pursuing benefit maximization is unfortunately insufficient to define the real human being. Human behavior should not be considered in such a narrow framework. Analyzes need to be made to understand the mechanisms that affect our behavior. In this context, behavioral economics, which stands out by engaging in a multidisciplinary study with other sciences, makes significant contributions to the literature. The endowment effect, which is the main focus of the study, is one of them.

The value of something varies depending on our possession of it. We tend to value something we own or possess more than what we do not have. This situation is known as the "*Endowment Effect*" (Demir, 2013, p. 106). In an experimental study on the subject, a group of

university students was given a glass worth about \$5. Afterwards, they were asked how much they would like to sell these glasses for. The other group, who was not given a glass, was asked the price that they would be willing to buy the same glass. As a result of the experiment, it was seen that those who wanted to buy offered an average of 3.5 dollars. It has been revealed that those who want to sell also want an average of 7.5 dollars. It has been found from the experiment that those who have the glass will be willing to sell for a higher price due to the endowment effect (Coyle, 2010, p. 135). For example, a product that is in the trial period creates an ownership effect on us. Of course, this results in us purchasing that product at the end of the trial period.

Literature Review

The indifference curve, which we often encounter in microeconomics, is the geometric location of points showing different commodity combinations. At the same time, these curves show that there is equal utility level at every point. Indifference curves are convex about the origin. Therefore, it represents diminishing marginal benefit. Indifference curves do not intersect each other. However, studies based on behavioral economics show that this is not actually the case, citing the endowment effect. For example, in his study, Knetsch gave one group of subjects a ballpoint pen with an average price of \$5, while the other group gave \$4.5 in cash. He then made the subjects a series of offers that they could accept or reject, aimed at determining the indifference curve. Knetsch created an indifference curve for each issue, drawing the line between accepted and rejected offers. Then he created the average indifference curve for each of the two groups. As a result of the study, it was seen that the curves were different from those in the traditional theory due to the endowment effect. As a result of the study, it was observed that the curves intersected differently than in the traditional theory due to the endowment effect (Knetsch, 1990).

In another study conducted to analyze the endowment effect; Half of a group of students were given a pencil. The other half was given enough tokens to buy gifts. Afterwards, all subjects were asked to choose between a pencil and two bars of chocolate. As in the previous experiments, a clear endowment effect emerged here as well. As a matter of fact, 56 percent of the subjects who had the pen chose the pen again, while only 24 of the others chose the pen. However, when scoring, it was observed that the subjects who had the pen found the pen more attractive. Here, the subjects were under the influence of endowment effect due to the pain of giving up the pen they owned (Loewenstein and Kahneman, 1991).

Thaler; In his study to demonstrate the ownership effect, he asked the participants the following question. *“If you were offered \$3,000 for your \$200 ticket to the concert of the band you admire, would you sell it?”* However, due to the endowment effect, the participants differed from the rational and self-interested human behavior in traditional economic theory (Kahneman, 2011, pp. 338-339).

In another experiment to analyze the endowment effect, a coffee mug bearing the symbol of Cornell University was used. Half of the participants in the experiment were given coffee mugs. The price of the coffee mug is around \$6. Afterwards, a market was created and the participants who were given coffee mugs were called sellers. Vendors were asked to place their coffee mugs on their desks for a while. In this way, participants who were not given coffee mugs were also able to see their coffee mugs. Buyers and sellers were asked to provide a price for the coffee mug in question. As a result, the average buying price is half of the average selling price. In the study, the fact that the sellers who were initially given the coffee mug want to sell the mug at a high price, and even most of them do not want to sell it, and the buyers offer a low price is again due to the endowment effect (Kahneman, Knetsch and Thaler, 1990, pp. 1325-1348).

Another experimental study based on behavioral economics that serves as a guide to the study in the literature is the ultimatum game. In this study, the volunteers were divided into two as the proposer and the offered. The bidder will be able to give a certain amount of money to the opponent (the offered), including no or all. If the offered accepts the incoming money, both parties will receive their money and the experiment will end. If the offered refuses, the game will end with neither side taking any money. With this experiment, the definition of rational individual, which constitutes the cornerstone of economics, was tested. Normally, the rational individual is expected to accept any positive offer, even if it is less than none. Otherwise, no money will be earned. However, as a result of the applicaiton, it was seen that people do not always act with the assumption of a rational individual, even giving up their own earnings in order to punish the proposer. Especially in offers made below a certain amount (Tompkinson and Bethwaite, 1995, p. 439-451).

The dictator game emerges when the group in the ultimatum game is deprived of the right to reject the offer and the same game is played again. In the dictator game, the person making the offer is expected not to send any amount, as the person making the offer cannot refuse whatever comes from the other party. As a matter of fact, according to the rational individual assumption of mainstream economics, the person should keep all the money for itself. However, at the end of the experiment, it was seen that the group that made the offer still sent a certain amount. Feelings of altruism have been pointed out as the reason for this (Akin and Urhan, 2018, p. 295).

In the study, which analyzes the saving behavior within the framework of the expectation theory, it is concluded that individuals save because they act with loss avoidance motive (Cevizli, 2021).

In another study to measure the effect of perceptions on economic decisions, the same product was tasted with a different unit price tag. Afterwards, the subjects were asked which product they liked. Although the subjects were the same, they claimed that the product with a higher unit price was better. In this study, it was concluded that human behaviors cannot be universalized with a single order. It has been seen that their perceptions are effective, including economic decisions (Cevizli and Bilen, 2021, p. 413-423).

In the experiment known as Pepsi challenge, the subjects were given a taste of pepsi and cola with their eyes closed. They were asked which one they liked. In the meantime, intra-brain movements were examined with the brain imaging system. Afterwards, the same product was shown to the subjects and tasted. The result is that people can give different answers even when they taste the same product (Paulus and Frank, 2003, p. 1311-1315). This study is an accepted study in the field of neuroeconomics. Neuroeconomics emerges as the last point reached by experimental economics as a result of combining experimental methods with advanced technology. The world is still in its infancy.

Inspired by these studies in the field of behavioral economics theoretically based experimental economics, in the following section, the effect of non-physical money on the spending behavior of individuals was analyzed with an experimental study specific to the ownership effect.

Research Method

In the study, the experimental method, which includes real people, was used in order to overcome the abstraction reached by economics. The experimental method used is based on experimental economics, which is a sub-branch of behavioral economics (Smith, 1976; Binmore, 1999; Roth, 1986; Smith, 1994; Soydal, 2010; Hertwig and Ortmann 2001; Guala, 2005; Saral, 2018). It is aimed to predict the spending tendency of individuals in the first place

if non-physical money is implemented. Thus, an empirical analysis was carried out by adopting an objective approach in the study.

Since it was based on volunteerism, the experiment was carried out on people who are willing to participate. First of all, all the instructions for the experiment were communicated to the volunteers in a clear and understandable way. Confirmation that the instructions were understood by the subjects. In the second pahse of the experiment, the subjects were prevented from communicating so as not to affect each other. The subjects answered the questions alone, in a way that they felt comfortable, and in conditions that did not feel like they were being watched by anyone.

Sample of the Research

The application covers 26 personnel in the military unit in Altınova/YALOVA. Information about participants is shown in Table 1. As a matter of fact, in experimental research, having a small number of subjects, such as 15 subjects in each group, can ensure the validity of the results (Arlı and Nazik, 2001). In this context, the number of subjects is sufficient for this study covering a single group.

Table 1: Informaiton of the subjects

Subject	Age	Education	Income	City
1	20	Primary Education	22.500 TL	Ankara
2	22	High School	17.500 TL	İstanbul
3	25	High School	20.000 TL	Kırşehir
4	21	Primary Education	21.000 TL	Trabzon
5	19	Primary Education	25.000 TL	Van
6	22	Primary Education	19.500 TL	İzmir
7	23	High School	22.000 TL	Eskişehir
8	27	High School	21.500 TL	Elâzığ
9	22	High School	17.500 TL	Diyarbakır
10	20	Primary Education	25.000 TL	Bolu
11	21	Primary Education	17.500 TL	Ankara
12	26	High School	28.000 TL	İstanbul
13	24	High School	30.000 TL	İzmir
14	27	High School	19.500 TL	Bursa
15	24	High School	21.000 TL	Isparta
16	22	High School	22.000 TL	Muğla
17	23	High School	20.000 TL	Erzurum
18	25	High School	23.000 TL	Ankara
19	27	High School	18.000 TL	Kayseri
20	21	Primary Education	19.000 TL	İzmir
21	20	Primary Education	20.500 TL	İzmir
22	19	Primary Education	26.000 TL	İstanbul
23	19	Primary Education	40.000 TL	İstanbul
24	20	High School	44.000 TL	Çanakkale
25	22	High School	33.000 TL	Rize
26	23	High School	32.500 TL	Bartın

As seen in Table 1, the participants consist of 7 geographical regions of Turkey. Thus, it was possible to form a heterogeneous group with different cultures.

Data Collection Tools of the Research

The data in the study was obtained by observing the time spent by the physical money given to the participants during the experiment and by asking questions to the participants after the experiment to determine the reason for the behavior that occurred in the application. Thus, qualitative research basic data collection tool was used (Merriam, 2013). The direct access to the documents increases the accuracy and reliability of the study compared to the situation where the documents are obtained outside the research context (Patton, 2014).

Data Collection

In the study, participants were divided into two separate groups: control and experimental groups. 200 Turkish Lira (TL) was physically given to each of the participants in the control group. Participants in the experimental group were not given any physical money or the like. They were told that 200 TL was paid in their names from the canteen and that they could shop for this amount. The experiment was funded by the author. The author of the study worked in the canteen during the experiment to make observation easier.

The experiment was implemented in two phases. In the first stage, the spending tendencies of the physical money given to the participants were observed. Thus, at this stage, the data were obtained through observation. The canteen consists of 4 square meters. Shopping is done through the glass in the canteen door. The other three sides of the canteen are covered with shelves. On each shelf, the product and the price are written below. Incoming customers can easily see the products and prices when they look through the window.

The canteen was opened only at certain intervals by the author during the experiment. The analysis was made on the total amount spent by the subjects daily.

The subjects' spending process took 17 days. Afterwards, the results of the experiment were analyzed. Following the analysis, the second stage of the experiment was carried out. In the second phase, the paper with the question written in Table 2, which also includes the analysis result, was given to the volunteers and they were asked to answer it. The participant who completed the marking process threw the paper into the invisible box. The experiment ended after all participants completed this process.

Table 2: Question asked to subjects

Please read the description below

A glass of approximately \$5 was given to a group of university students to analyze the "Endowment Effect". Afterwards, they were asked how much they would like to sell these glasses for. The other group, who was not given a glass, was asked the price that they would be willing to buy the same glass. As a result of the study, it was seen that those who wanted to buy offered an average of 3.5 dollars. It has been revealed that those who want to sell also want an average of 7.5 dollars. It has been found from the experiment that those who have the glass will be willing to sell for a higher price due to the endowment effect. A product that is in the trial period creates an ownership effect on us. Of course, this results in us purchasing that product at the end of the trial period.

Please answer the following question

As a result of the study, the tendency to spend money in the group with physical money increased significantly after the 11th day. The day they spent the most was the 14th day. On the other hand, the group that did not have physical money had the highest spending tendency on the 6th day. These findings reveal that the group with physical money tends to spend it later than the other group.

Do you think this may be due to the "Endowment Effect" you read above?

A. YES

B. NO

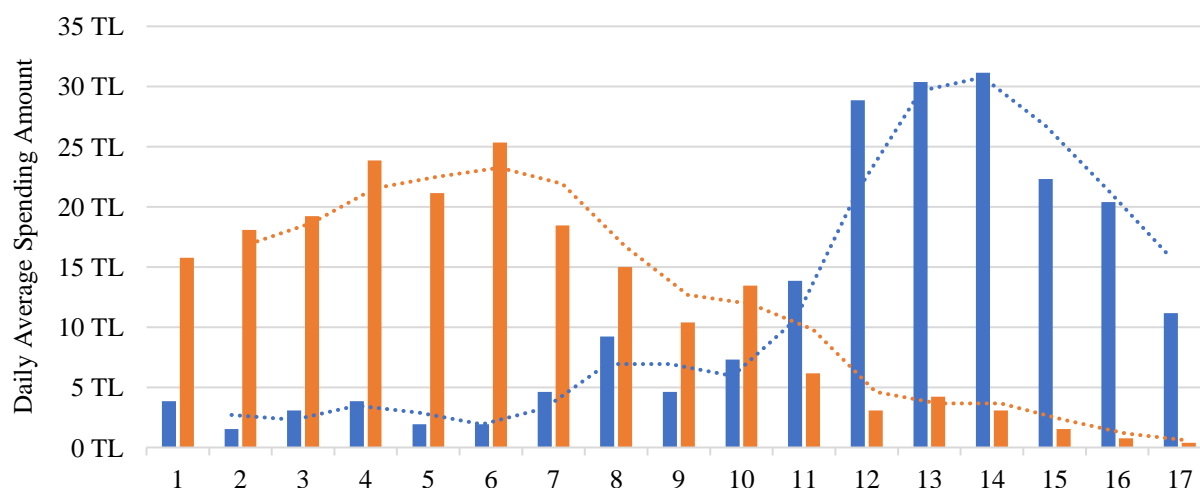
Analysis of Data

The expenditures of the participants are shown in Figure 1. In the analysis, the numbering method was preferred in order to protect the privacy of the subjects. In this context Subjects numbered 1-13 constitute the control group, while subjects numbered 14-26 constitute the experimental group.

Control Group													
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject
1. Day	5	0	15	0	5	0	0	5	0	10	0	10	0
2. Day	0	0	0	0	5	0	0	5	0	10	0	0	0
3. Day	0	0	0	0	0	15	0	5	0	0	0	0	20
4. Day	0	10	0	0	0	0	5	0	15	0	0	0	20
5. Day	0	0	0	10	0	0	5	0	0	0	0	10	0
6. Day	0	0	0	5	10	0	10	0	0	0	0	0	0
7. Day	5	5	10	0	10	0	5	0	10	10	0	0	5
8. Day	0	15	25	0	5	5	40	20	0	0	0	10	0
9. Day	15	0	0	15	5	10	0	5	0	0	0	0	10
10. Day	20	15	0	0	15	5	0	0	20	0	0	0	20
11. Day	10	10	15	15	15	35	10	25	10	0	10	0	25
12. Day	25	15	40	20	25	40	35	25	0	50	30	40	30
13. Day	20	30	50	25	35	20	35	35	10	45	40	20	30
14. Day	15	45	15	25	40	20	0	40	50	60	50	20	25
15. Day	25	30	20	30	15	20	25	15	30	15	40	15	10
16. Day	30	15	10	40	15	20	25	10	45	0	30	20	5
17. Day	30	10	0	15	0	10	5	10	10	0	0	55	0
Experimental Group													
	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.
	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject	Subject
1. Day	15	20	5	35	10	0	15	0	35	20	25	25	0
2. Day	10	25	5	35	10	0	15	5	35	25	25	25	20
3. Day	25	40	10	40	15	0	15	0	40	20	25	20	0
4. Day	30	45	15	45	15	0	20	5	35	25	30	20	25
5. Day	5	50	5	15	10	30	25	0	45	30	30	30	0
6. Day	40	15	25	10	25	50	25	15	10	35	15	30	35
7. Day	30	5	20	10	25	40	35	0	0	30	10	35	0
8. Day	0	0	35	5	30	0	40	20	0	15	5	5	40
9. Day	0	0	40	0	35	0	10	40	0	0	5	5	0
10. Day	0	0	15	0	10	45	0	40	0	0	15	5	45
11. Day	0	0	10	0	5	10	0	15	0	0	10	0	30
12. Day	5	0	0	0	0	5	0	20	0	0	5	0	5
13. Day	15	0	0	5	0	10	0	25	0	0	0	0	0
14. Day	15	0	0	0	10	0	0	15	0	0	0	0	0
15. Day	10	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0
16. Day	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17. Day	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Figure 1: Spending tendencies and duration of participants

In order to better analyze the observation results presented in Figure 1, the results are shown in graph.

Graph 1: Observation results

When Graph 1 is analyzed, it is seen that the participants in the control group made the highest daily average expenditure on the 14th day. The experimental group made the highest expenditure on the 6th day. This finding shows that the control group tends to spend later than the experimental group. As a matter of fact, when the graph is examined, it is obvious that the spending tendency of the control group occurred in the second half of the experiment. On the contrary, it was realized in the first half of the experimental group. This analysis also supports the finding obtained.

The answers given by the subjects to the question asked in the second part of the experiment are shown in Table 3.

Table 3: Responses of participants to the question

Subject s	Yes	No	Subjects	Yes	No
1.	√		14.	√	
2.	√		15.		√
3.	√		16.	√	
4.	√		17.	√	
5.	√		18.	√	
6.		√	19.		√
7.	√		20.	√	
8.	√		21.	√	
9.	√		22.	√	
10.	√		23.	√	
11.	√		24.	√	
12.	√		25.		√
13.	√		26.	√	

According to Table 3, 85% of the participants stated that this was due to the endowment effect. In fact, approximately 93% of the subjects in the control group stated that it was due to the endowment effect. These are the groups that experienced the endowment effect in the

construction of the experiment. In fact, 77% of the group, which is assumed not to have experienced this emotion, stated that it would be due to the endowment effect.

Conclusion

With digitalization, the developments and series of events that our age will bring have begun to reveal themselves. As a matter of fact, digitalization, which is the determining factor of the century, also lays the groundwork for the digitalization of money. The money produced, stored and traded in the digital environment will not be in physical size. This will lead to changes in social life, especially in the economy. The finding obtained in this study confirms this situation.

According to the results of the study, non-physical money tends to be spent more quickly than physical money. This is because non-physical money does not create the endowment effect like physical money. As a matter of fact, it was observed in the study that the control group, that is, those who had physical money, tended to spend it later than those who did not have physical money. In fact, the question asked in the second part of the experiment was answered in a way that supports this finding. As a matter of fact, since the study is original, the results cannot be compared with the results conducted in another country.

Credit card use may be an example of this situation. As a matter of fact, the money used in credit cards ultimately replaces the non-physical money in this study. Here again, it is relatively easier to spend virtual money on credit cards because there is no endowment effect. As a matter of fact, I think the reason why the debt ratio on credit cards is high can be attributed to this.

This result is a prediction for policy makers. As a matter of fact, non-physical money tends not to create an endowment effect like physical money. This will cause the money to be spent unusually quickly. Of course, this means undesirable consequences for individuals. For this reason, policy makers should take measures to overcome this problem before transitioning to digital money. In this way, both the transition to digital money will be ensured and people will be prevented from having problems until the next salary period.

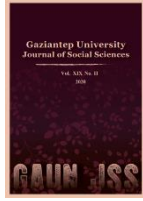
In addition, economics has now transformed mathematicalization from a tool into a goal. In fact, mathematization has become so internalized that it has almost turned into an intellectual game. Although economics aims at humans as a social science, it has become abstract and a technical science. However, behavioral economics applies experimental methods that include real people to overcome this abstraction. For this reason, attention should be paid to behavioral economic studies.

References

- Akın, Z., Urhan, B. (2018). *Davranışsal oyun teorisi*. Eds.: D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, R. Ester, *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar*, (2nd ed., p. 75-100). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Arlı, M., Nazik, H. (2001). *Bilimsel araştırmaya giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ariely, D. (2013). *Akıldışı ama öngörülebilir: Kararlarımızı biçimlendiren gizli kuvvetler*. İstanbul: Optimist Yayıncılık.
- Baç, M. (2007). *İktisadi analizin disiplinlerarası uygulamalarında durum ve öngörüler*. Date of Access: 18.02.2023, <http://research.sabanciuniv.edu/848/1/BacTUBAmakale.pdf>.
- Basilgan, M. (2013). İktisat ve deneysel yöntem: Deneyler, tartışmalar ve gelecek. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48, 61-89.
- Binmore, K. (1999). Why experiment in economics? *The Economic Journal*, 109(453), 16-24. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00399>.

- Cevizli, İ. (2022). Analysis of saving behavior within the framework of prospect theory: An experimental study. *Çankırı Karatekin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 205-228. DOI: 10.18074/ckuibfd.997256.
- Cevizli, İ., Bilen, M. (2021). Perceived utility: An experimental study in behavioral economics. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 403-426. DOI: 10.33399/biibfad.912011.
- Coyle, D. (2010). *The soulful science: What economists really do and why it matters*. USA: Princenton Universty Press.
- Demir, Ö. (2013). *Akıl ve çıkar: Davranışsal iktisat açısından rasyonel olmanın rasyonelliği*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Demir, O., Odabaşı, H. (2022). Merkez Bankası dijital para sisteminin avantaj ve dezavantajları neler olabilir? *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61, 199-222. DOI: 10.18070/erciyesiibd.981733.
- Demiröz, D. (2015). *İktisat ve psikoloji, iktisat sadece iktisat değildir*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Erkuş, H., Gümüş, A. (2019). Blockchain ve kripto paraların kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 41-46. <https://doi.org/10.18506/anemon.427976>
- Fidan, M., Dilek, S., Esev, A. (2019). Düünden bugüne paranın tarihi ve Türkiye’de kâğıt para kullanımı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 141-162. DOI: 10.31834/kilissbd.613107
- Guala, F. (2005). *The methodology of experimental economics*. USA: Cambridge University Press.
- Hertwig, R., Ortmann, A. (2001). Experimental practices in economics: A metodological challenge for psychologists? *The Behavioral Sciences*, 24(3), 383-403. <https://doi.org/10.1017/S0140525X01004149>
- İzgi, Ö. (1978). XI. Yüzyıla kadar Orta Asya Türk Devletleri’nin Çin’le yaptığı ticari münasebetler. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 87-106.
- Kahneman, D. (2011). *Fast and slow thinking*. Allen Lane and Penguin Books, New York.
- Kahneman, D., Knetsch, J. L., Thaler, R. H. (1990). Experimental tests of the endowment effect and the Coase theorem. *Journal of political Economy*, 98(6), 1325-1348.
- Knetsch, J. L. (1990). *Derived indifference curves*. Simon Fraser University: Working Paper.
- Levitt, S. D., List, J.A. (2009). Field experiments in economics: The past, the present, and the future. *European Economic Review*, 53(1), 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2008.12.001>.
- Loewenstein, G. (1999), Experimental Economics from the vantage-point of behavioural economics. *The Economic Journal*, 109(453), 25-34. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00400>.
- Loewenstein, G., Kahneman, D. (1991). Explaining the endowment effect. *Unpublished manuscript*.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Trans. Ed.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özyetgin, A. M. (2005), Eski Türklerde Ödeme Araçları: Kâğıt Para Çav’ın Kullanımı Üzerine. Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research and evaluation methods*. (M. Bütün and S. B. Demir, Trans. Eds.). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Paulus, M. P., Frank, L. R. (2003). Ventromedial prefrontal cortex activation is critical for preference judgments. *Neuroreport*, 14(10), 1311-1315. DOI: 10.1097/01.wnr.0000078543.07662.02
- Ponting, C. (2008), *Dünyanın Yeşil Tarihi*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

-
- Roth, A. E. (1986). Laboratory experimentation in economics. *Economics and Philosophy*, 2(2), 245-273. DOI:10.1017/S1478061500002656.
- Ruben, E., Dumludağ, D. (2018). İktisat ve Psikoloji. Eds.: D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, R. Ester, *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar*, (2nd ed., p. 33-51). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Saral, A. S. (2018). Labaratuvar deneyleri: Metodolojik bir bakış. Eds.: D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, R. Ester, *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar*, (2nd ed., p. 341-361). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Smith, V. L. (1976). Experimental Economics: Induced value theory. *American Economic Review*, 66(2), 274-279. <http://www.jstor.org/stable/1817233>.
- Soydal, H. (2010). *Yeni ekonomi: Kuantum-Nöroekonomi*. Konya: Palet Yayınları.
- Tiryaki, G. (2016). *Para ve finansın dönüşümü*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Tompkinson, P., Bethwaite, J. (1995). The ultimatum game: Raising the stakes. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27(3), 439-451. [https://doi.org/10.1016/0167-2681\(94\)00035](https://doi.org/10.1016/0167-2681(94)00035).
- Türe, A., Savaşçın, M. Y. (2002). *Anadolu antik takılar*. İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları.
- Usta, A. (2018). Paranın serüveni kripto paraların öncesi ve sonrası. *Bankalararası Kart Merkezi Yayınları*. Date of Access: 21.01.2023, <https://fintechistanbul.org/2018/06/12/paranin-seruveni-yayinlandi/>
- Yılmaz, F. (2009). *Objektivizm ve relativizmin ötesi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Temiz Enerjiye Sahip Ülkelerde Kamu Enerji Harcamalarının ve Enerji Vergilerinin Düşük Karbonlu Enerji Tüketimine Etkisi

The Impact of Public Energy Expenditures and Energy Taxes on Low-Carbon Energy Consumption in Countries with Clean Energy

Tunahan DEĞİRMENCI^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Sakarya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8903-7883

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Haziran 2024

Kabul tarihi: 18 Eylül 2024

Anahtar Kelimeler:

Çevre vergisi,
R&D harcaması,
Yenilenebilir enerji,
Nükleer enerji,
DCCE.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 28, 2024

Accepted: September 18, 2024

Keywords:

Environmental tax,
R&D spending,
Renewable energy,
Nuclear energy,
DCCE.

ÖZ

Küresel çevre sorunları son yıllarda artmış ve acil eylem gerektiren bir sorun hâline gelmiştir. Enerji sektörü, üretilen kirliliğin büyük kısmında sorumludur. Buna karşın düşük karbonlu enerji çözümleri yoluyla bu zorlukları hafifletmenin anahtarını elinde tutmaktadır. Yenilenebilir ve nükleer enerji gibi düşük karbon salınımına sahip enerji kaynaklarına geçişin önemi son yıllarda ivme kazandı. Enerji vergileri ve enerjiye ilişkin araştırma ve geliştirme harcamaları, düşük karbonlu enerji tüketiminin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynayabilir. Hükümetler, karbon yoğun yakıtlara vergi uygulayarak ve temiz enerji teknolojilerine yatırımları teşvik ederek düşük karbonlu enerjinin benimsenmesini etkileyebilir. Ayrıca, araştırma ve geliştirmeye yönelik kamu harcamaları, enerji sektöründe yenilikçiliği ve teknolojik ilerlemeleri kolaylaştırmakta, böylece düşük karbonlu enerji çözümlerinin uygulanabilirliğini ve rekabet gücünü artırmaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışma, 1994'ten 2021'e kadar en yüksek temiz enerji kullanımına sahip 10 ülkede kamu enerji harcamalarının ve enerji vergilerinin düşük karbonlu enerjiye etkisini DCCE ve CCE uzun vadeli tahminleriyle araştırmaktadır. Sonuçlara göre Finlandiya'da enerji vergileri ve enerji harcamaları düşük karbonlu enerji tüketimini teşvik etmektedir. Norveç ve İsviçre'de devlet enerji harcamaları ve Avusturya'da enerji vergileri düşük karbonlu enerji tüketimini olumsuz etkilemektedir. Bu bulgular, hükümetlerin düşük karbonlu enerji teknolojilerine yatırımı etkili bir şekilde teşvik eden, küresel ölçekte sürdürülebilir ve çevre dostu enerji geçişlerini sağlayan kapsamlı politikalar uygulama ihtiyacının altını çiziyor. Gelecek nesillere daha yeşil bir gelecek sağlamak için hükümetlerin ve özel sektörlerin ortak çabaları çok önemlidir.

ABSTRACT

Global environmental problems have increased in recent years and have become a problem requiring urgent action. The energy sector is responsible for most of the pollution produced. However, it holds the key to mitigating these challenges through low-carbon energy solutions. The importance of transitioning to energy sources with low carbon emissions, such as renewable and nuclear energy, has gained momentum in recent years. Energy taxes and energy-related research and development (R&D) spending can play an important role in shaping low-carbon energy consumption. Governments can influence the adoption of low-carbon energy by taxing carbon-intensive fuels and encouraging investments in clean energy technologies. Additionally, public spending on R&D facilitates innovation and technological advances in the energy sector, thereby increasing the viability and competitiveness of low-carbon energy solutions. From this point of view, this study investigates the impact of public energy expenditures and energy taxes on low-carbon energy in the 10 nations with the highest clean energy use from 1994 to 2021 with DCCE and CCE estimators. According to the results, energy taxes and energy expenditures encourage low-carbon energy consumption in Finland. Government energy expenditures in Norway and Switzerland and energy taxes in Austria negatively affect low-carbon energy consumption. These findings underscore the need for governments to implement comprehensive policies that effectively encourage investment in low-carbon energy technologies, enabling sustainable and environmentally friendly energy transitions on a global scale. Joint efforts of governments and private sectors are crucial to ensure a greener future for future generations.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: tunahandegirmenci@sakarya.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Today, factors such as increasing energy demands, environmental concerns, and reducing dependence on fossil fuels increase the importance of low-carbon energy sources, especially nuclear energy and renewable energies. Understanding the reasons for the proliferation of these two energy sources can help us identify important steps toward a sustainable energy future. The widespread use of fossil fuels causes the release of harmful gases into the atmosphere and accelerates climate change through the greenhouse gas effect (Demirbas, 2006, pp. 75). Nuclear energy and renewable energy sources minimize environmental impacts by significantly reducing carbon emissions, enabling clean energy production (Saidi and Omri, 2020, pp. 2). Additionally, green energy sources produce energy without consuming natural resources. Resources play a vital role in a sustainable energy future. These resources preserve natural diversity with minimal impact on ecosystems (Aydin and Degirmenci, 2023, pp. 2359). Another reason for the acceleration of the low-carbon energy transition is energy security and independence. Dependence on fossil fuels creates risks to energy security and increases the need for energy imports. Nuclear energy and renewable energies have the potential to ensure energy security and enable countries to achieve energy independence by increasing local energy production (Lee et al., 2016, pp. 979; Aslanturk, 2020, pp. 355). Another factor is technological advances and innovation thanks to government R&D spending. R&D and investments in the nuclear energy and renewable energy sectors stimulate technological innovations. This allows the development of more efficient and economically sustainable energy solutions (Apergis et al., 2023, pp. 125570; Aydin et al. 2023a, pp. 106).

The most important government policies that can ensure the low-carbon energy transition are implemented through taxes and expenditures. In an environment where there is ecological degradation and rising energy demand, governmental policies that promote low-carbon energy sources and prohibit highly polluting ones are given priority. On the one hand, the energy efficiency resulting from R&D expenditures on low-carbon energies steadily reduces the amount of energy required to produce one unit of global GDP (IEA, 2021). On the other hand, high taxes are imposed on polluting resources to discourage their use (Shahzad, 2020, pp. 24849). In this particular context, it can be argued that rising energy demand leads to public policies aimed at ensuring energy efficiency, which in turn boosts the usage of low-carbon energy.

The proliferation of low-carbon energy sources is critical in addressing contemporary energy needs while mitigating environmental concerns. Achieving this transition necessitates a comprehensive understanding of the pivotal role that financial mechanisms play in fostering the adoption of sustainable energy practices. In this context, two significant fiscal instruments—energy taxes and energy technology R&D investments—emerge as critical catalysts in promoting a low-carbon energy landscape (Zhang et al., 2021, pp. 473; Bashir et al., 2022, pp. 1262; Pata et al., 2023, pp. 2).

Energy taxation stands as a powerful policy tool aimed at internalizing externalities associated with carbon-intensive energy production. By imposing levies on carbon emissions, governments incentivize the adoption of cleaner energy alternatives. Secondly, substantial investments in research and development within the energy technology sector play a pivotal role in advancing innovative solutions. Governments and private entities allocating resources to R&D initiatives stimulate technological breakthroughs, making clean energy technologies more efficient and economically viable. In this study, the impact of energy taxes and energy technology expenditures on low-carbon energy for the period 1994-2021 in the top 10 nations with clean energy is examined. Existing studies generally focus on the relationship between environmental taxes and ecological sustainability, and R&D expenditures and ecological sustainability. Although there are few studies on the effects of these financial instruments only on renewable or nuclear energy, no study has been found that directly examines their effects on low-carbon energies. In addition, although there are studies on general environmental taxes and general R&D expenditures in the literature, the sub-branch of these financial instruments, energy taxes and energy technology expenditures, have been neglected. This study is expected to contribute to the literature on these aspects.

According to robust results that are the same for both estimators, energy taxes and government energy expenditures in Finland increase low-carbon energy consumption. In Norway and Switzerland, government energy expenditures reduce low-carbon energy consumption. Finally, in Austria, the energy tax negatively affects low-carbon energy consumption. Energy taxes can put pressure on demand by increasing prices in the markets. However, this demand reduction effect may be limited to consumers shifting to consume less energy and may not encourage a low-carbon energy transition. Similarly, in some cases, energy taxes may hinder the transition to low-carbon energy due to existing technological infrastructure and the availability of green energy sources. Finally, when taxes are directed at low-carbon energies rather than fully carbon-neutral energies, they may negatively affect the low-carbon energy transition by increasing the cost of these energies. Governments should consider implementing comprehensive policies that encourage investment in low-carbon energy technologies. This may include a combination of tax incentives, subsidies, and regulatory frameworks designed to promote the development and deployment of renewable energy infrastructure. In addition, it is essential to prioritize R&D efforts to increase the efficiency and affordability of low-carbon energy solutions. Governments should allocate resources to technological innovations and advances in energy storage and grid integration, providing a solid foundation for a sustainable energy future. As a result, by implementing forward-thinking policies and encouraging innovation, countries can not only reduce the negative impacts of climate change but also unlock opportunities for sustainable economic growth and development.

Giriş

Günümüzde artan enerji talebi, çevresel kaygılar, fosil yakıtlara olan bağımlılığın azalması gibi faktörler, başta nükleer enerji ve yenilenebilir enerjiler olmak üzere düşük karbonlu enerji kaynaklarının önemini artırmaktadır. Bu iki enerji kaynağının yaygınlaşmasının nedenlerini anlamak sürdürülebilir bir enerji geleceğine yönelik önemli adımları belirlememize yardımcı olabilir. Fosil yakıtların yaygın kullanımı, zararlı gazların atmosfere salınmasına neden olmakta ve sera gazı etkisiyle iklim değişikliğini hızlandırmaktadır (Demirbas, 2006, s. 75). Düşük karbon salınımına sahip enerjiler, temiz enerji üretimi yoluyla karbon emisyonlarını önemli ölçüde azaltabilir (Saidi ve Omri, 2020, s. 2). Ayrıca yenilenebilir enerji kaynakları, sürdürülebilir enerji geleceğinde hayati bir rol oynayan doğal kaynakları tüketmeden enerji üretir. Bu sayede yenilenebilir enerji kaynakları, ekosistemler üzerinde minimum etkiyle doğal çeşitliliği korur (Aydın ve Degirmenci, 2023, s. 2359). Düşük karbonlu enerjiye geçişin hızlanmasının bir diğer nedeni ise enerji güvenliği ve enerji bağımsızlığıdır. Fosil yakıtlara bağımlılık enerji güvenliği açısından risk oluşturmakta ve enerji ithalatına olan ihtiyacı artırmaktadır. Düşük karbon salınımına sahip enerjiler, enerji güvenliğini sağlama ve yerel enerji üretimini artırarak ülkelerin enerji bağımsızlığına kavuşmasını sağlama potansiyeline sahiptir (Lee vd., 2016, s. 979; Aslanturk, 2020, s. 355). Bir diğer faktör ise devletin Ar-Ge harcamaları sayesinde gerçekleşen teknolojik ilerlemeler ve inovasyondur. Nükleer enerji ve yenilenebilir enerji sektörlerindeki Ar-Ge ve yatırımlar teknolojik yenilikleri teşvik etmektedir. Bu teşvik, sürdürülebilir ve verimli enerji çözümlerinin ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır (Apergis vd., 2023, s. 125570; Aydın vd. 2023a, s. 106). Son olarak, hükümetler düşük karbonlu enerji sektörünü bir istihdam fırsatı olarak gördükleri için genişletebilirler. Yenilenebilir enerji projeleri yeşil ekonomiyi desteklemekte ve birçok sektörde yeni iş fırsatları oluşturmaktadır (Lehr vd., 2008, s. 109; Majid, 2020, s. 2). Aynı zamanda bu projeler yeşil enerji teknolojilerine ve enerji verimliliğine odaklanan sektörlerdeki istihdamı da artırabilir. Bu faktörler nükleer enerji ve yenilenebilir enerjilerin küresel enerji portföyünde daha belirgin bir yer bulmasını sağlamaktadır.

Fosil yakıtlar bol ve uygun olduğundan birçok yerde enerji ihtiyacının karşılanmasında yaygın olarak başvurulan bir yoldur. Fakat fosil yakıtların ekoloji üzerinde olumsuz etkileri olduğundan, düşük karbon salınımına sahip enerji kaynaklarına geçişi sağlamak amacıyla acil önlemler alınmaktadır. Düşük karbonlu enerji geçişini sağlayabilecek en önemli kamu politikaları vergiler ve harcamalar yoluyla hayata geçirilmektedir. Ekolojik bozulmanın ve enerji talebinin arttığı bir ortamda, düşük karbonlu enerji kaynaklarını teşvik eden ve yüksek kirletici kaynakları yasaklayan hükümet politikalarına öncelik verilmektedir. Düşük karbonlu enerjilere yönelik Ar-Ge harcamalarından kaynaklanan enerji verimliliği, bir birim ekonomik büyüme için gereken enerjiyi azaltmaktadır (IEA, 2021). Diğer yandan, kirletici kaynakların kullanımını caydırmak için yüksek vergiler uygulanmaktadır (Shahzad, 2020, s. 24849). Buna göre enerji talebinin enerji verimliliğini sağlamaya yönelik kamu politikalarına yol açtığı, bunun da düşük karbonlu enerji kullanımını artırdığı ileri sürülebilir.

Düşük karbonlu enerji kaynaklarına geçiş, çevresel kaygıları azaltırken talebin karşılanmasını da sağlamaktadır. Bu geçişin sağlanması, finansal mekanizmaların sürdürülebilir enerji uygulamalarının benimsenmesini teşvik etmedeki önemli rolünün kapsamlı olarak anlaşılmasını gerektirir. Bu bağlamda, iki önemli mali araç (enerji vergileri ve enerji teknolojisi Ar-Ge harcamaları) düşük karbonlu bir enerji ortamını teşvik etmede kritik katalizörler olarak ortaya çıkmaktadır (Zhang vd., 2021; Bashir vd., 2022, s. 1262; Pata vd., 2023, s. 2)

Enerji vergilendirmesi, karbon yoğun enerji üretimiyle ilişkili dışsallıkları içselleştirmeyi amaçlayan güçlü politika aracı olarak görülmektedir. Hükümetler, karbon

emisyonlarına vergi uygulayarak daha temiz enerji alternatiflerinin benimsenmesini teşvik etmektedir. Bu tür mali önlemler yalnızca emisyonların azaltılmasına katkıda bulunmakla kalmamakta, aynı zamanda sürdürülebilir enerji altyapısına yeniden yatırılacak gelir akışları da sağlamaktadır (Bashir vd., 2022, s. 1263). İkincisi, enerji teknolojisi sektöründeki Ar-Ge'ye ilişkin önemli yatırımlar, yenilikçi çözümlerin üretilmesini sağlayabilir. Ar-Ge girişimlerine kaynak tahsis eden hükümetler ve özel kuruluşlar teknolojik atılımları teşvik ederek temiz enerji teknolojilerini daha verimli ve ekonomik açıdan uygulanabilir hâle getirmektedir (Aydın ve Degirmenci, 2023, s. 2360). Bu harcamalar, sürdürülebilir bir enerji paradigmasına geçişte etkili olan ölçeklenebilir, düşük karbonlu çözümlerin geliştirilmesini sağlamaktadır. Sonuç olarak, enerji vergileri ve teknoloji Ar-Ge harcamaları gibi mali araçların etkisinin kabul edilmesi, küresel enerji manzarasının düşük karbonlu bir geleceğe doğru yönlendirilmesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmada temiz enerjiye sahip ilk 10 ülkede 1994-2021 dönemi için enerji vergileri ve kamusal enerji teknolojisi harcamalarının düşük karbonlu enerjiye etkisi incelenmektedir. Mevcut çalışmalar genel olarak çevre vergileri -ekolojik sürdürülebilirlik ve Ar-Ge harcamaları- ekolojik sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu mali araçların sadece yenilenebilir veya nükleer enerji üzerindeki etkilerine ilişkin az sayıda çalışma bulunmasına rağmen doğrudan düşük karbonlu enerjiler üzerindeki etkilerini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca literatürde genel çevre vergileri ve genel Ar-Ge harcamalarına ilişkin çalışmalar bulunmasına rağmen bu mali araçların alt kolu olan enerji vergileri ve enerji teknolojisi harcamaları ihmal edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada "Caydırıcı ve ödüllendirici kamusal araçlar temiz enerji geçişini sağlayabilir mi?" sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde literatüre ilişkin özet yer almaktadır. Daha sonra veri, yöntem ve ampirik bulgular sunulmaktadır. Son bölümde ise ampirik bulgular ışığında politika önerilerine yer verilmektedir.

Literatür Özeti

Günümüzde neredeyse tüm mal ve hizmetleri üretmek için enerjiye ihtiyaç vardır. Enerjinin kıt olması, enerji arzının enerji talebinden düşük olmasına neden olur. Gelişen ekonomiler, büyüme tahminlerinden daha hızlı gelişmektedir. Bu, enerji ihtiyacındaki artışa sebep olmaktadır. Talebin fosil yakıtlardan karşılanması ekolojik sorunlara sebep olmaktadır. Çevre sorunları nedeniyle enerji talebinin karşılanmasında düşük karbonlu enerjiler önem taşımaktadır. Düşük karbonlu enerjiyi yaygınlaştırmak amacıyla kirletici kaynaklara vergi getirilirken, temiz teknolojilere ise Ar-Ge yatırımları yapılmaktadır.

Önceki çalışmalar mali araçların çevre üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Toplam Ar-Ge ve enerji Ar-Ge'sinin ekolojik kalite üzerindeki etkisini araştıran birçok çalışma bulunmaktadır (Aydın vd., 2023b). Buna rağmen Ar-Ge harcamalarının düşük karbonlu enerjilere etkisini araştıran çalışmalar azınlıktadır. Düşük karbonlu enerjiler ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiye ilişkin literatür Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Ar-Ge ve Temiz Enerjiler

Yazar	Ülke	Yöntem	Bulgu
Gan ve Smith (2011)	OECD; 1994-2003	Panel veri	Ar-Ge harcamaları- etki yok
Kocsis ve Kiss (2015)	AB; 2004-2012	SVR	Ar-Ge harcamaları- olumlu etki
Ağpak ve Özçiçek (2018)	43 ülke; 1998-2014	Panel veri	Ar-Ge- olumlu etki
Wang vd. (2020)	G20 ülkeleri; 1990-2017	Panel veri	Ar-Ge- olumlu etki

Kılınç ve Kılınç (2021)	24 ülke; 2003-2019	Panel ARDL	Ar-Ge harcamaları-olumlu etki
Khezri vd. (2021)	31 ülke; 2000-2018	Panel veri	Ar-Ge harcamaları-farklı sonuç
Godil vd. (2021)	Hindistan; 1995-2018	QARDL	Ar-Ge harcamaları-olumsuz etki
Churchill vd. (2021)	OECD ülkeleri; 1980-2014	Panel veri	Ar-Ge-olumlu etki
Su vd. (2021)	OECD ülkeleri; 1990-2018	Panel veri	Enerji Ar-Ge harcamaları-olumlu etki
Naimoğlu ve Özbek (2022)	İngiltere; 1990-2018	ARDL	Enerji Ar-Ge harcamaları-olumlu etki
Qi vd. (2022)	Çin firmaları; 2008-2017	FEM	Ar-Ge harcamaları-olumlu etki
Li vd. (2023)	Çin; 2000-2020	ARDL	Ar-Ge harcamaları-olumlu etki
Değirmenci ve Aydın (2024)	Türkiye; 1993-2019	FADL	İlişki yoktur

Tablo 1'e göre, ilgili literatürün çoğu toplam Ar-Ge harcamalarının enerji kullanımına etkisini incelemiştir. Enerji Ar-Ge harcamalarının etkisine ilişkin çalışmalar sınırlıdır. Ayrıca bu çalışmalar düşük karbonlu enerjilerin toplamına yönelik değildir. Ar-Ge harcamalarının yalnızca yenilenebilir enerjiye veya yalnızca nükleer enerjiye etkisi araştırılmıştır.

Mali bir araç olarak vergiye ilişkin literatürün çoğu ekolojik kaliteye odaklanmaktadır (Niu vd., 2018; Esen vd., 2021; Degirmenci ve Aydın, 2023). Enerji vergileri çevre vergileri içerisinde önemli bir paya sahiptir. Günümüzde hava kirliliğinin neredeyse %80'i enerjiden kaynaklanmaktadır. Çalışmalar toplam yeşil vergilerin temiz enerjiler üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Enerji vergilerinin etkilerine ilişkin araştırmalar ihmal edilmiştir. Düşük karbonlu enerjiler ile çevre vergileri ilişkisini araştıran literatür Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Düşük Karbonlu Enerji ve Çevre Vergileri

Yazar	Ülke	Yöntem	Bulgu
Shahzad vd. (2021)	29 OECD ülkesi; 1994-2018	Panel veri	Çevre vergileri- olumlu etki
Carfora vd. (2021)	26 AB ülkesi; 2007-2018	Panel veri	Çevre vergileri- olumsuz etki
Bashir vd. (2022)	29 OECD; 1996- 2018	Panel veri	Çevre vergileri- olumsuz etki
Peng vd. (2022)	G7 ülkeleri; 1994-2018	Panel veri	Çevre vergileri- olumlu etki
Fang vd. (2022)	15 ülke; 1998-2019	Panel veri	Çevre vergileri- olumlu etki
Aydın ve Bozatlı (2023)	10 OECD ülkesi; 1994- 2019	ARDL; NARDL	Çevre vergileri- olumlu etki
Degirmenci ve Yavuz (2024)	17 AB; 1995 ile 2019 arası	DCCE; AMG	Çevre vergileri- farklı sonuç

Kirliliğe neden olan emisyonlar üzerindeki artan çevre vergileri, kaynak verimliliğini ve ekonomik kalkınmayı teşvik edebilir. Enerji yoğun endüstrilerin ve ekonomik faaliyetlerin büyük kısmı kirlenici emisyonlardan sorumludur. Çevresel vergilerin artırılması enerji verimliliğini artırabilir veya kirlilik yayan enerji kaynaklarının kullanımını azaltabilir. Böylece Wang vd. (2019)'e göre, bu vergiler, belirli çevresel değişiklikleri yürürlüğe koymak ve ekolojik kaliteye ulaşmak için birincil kamu aracı olarak hizmet vermektedir. Ayrıca enerji vergileri, özellikle çok fazla enerji kullanan sektörlerde, olumsuz dışsallıkların içselleştirilmesine yardımcı olabilir. Bu vergiler teknolojik gelişmeleri teşvik ederek düşük karbonlu enerji sektörünün büyümesini kolaylaştırabilir (Niu vd., 2018).

Tablo 1 ve 2 de görüldüğü üzere mali araçlar olarak Ar-Ge harcamaları ve çevre vergilerinin yenilenebilir enerji tüketimine etkisi büyük oranda olumludur. İncelenen çalışmalar arasında ödül mekanizması bağlamında sadece Godil vd. (2021) Ar-Ge harcamalarının negatif etkisine ulaşmıştır. Öte yanda caydırıcılık bağlamında Carfora vd. (2021), Bashir vd. (2022) çevre vergilerinin olumsuz sonuçları olduğunu gösterirken Degirmenci ve Yavuz (2024) çevre vergilerinin farklı etkilerine ulaşmışlardır. Bu bağlamda zaten inceleme alanı kısıtlı olan bu konuda mevcut araştırmaların farklı sonuçlara ulaşması bu çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Öte yandan mali araçların düşük karbonlu enerjiler üzerindeki etkisine yönelik çalışmaya rastlanmamıştır. Ek olarak, çalışmalar toplam çevre vergileri ve toplam Ar-Ge harcamalarına odaklanmıştır. Çalışmaların bulguları tutarlı değildir. Sonuçların geçerliliği hem aynı hem de farklı örnekler için çevre vergileri ile düşük karbonlu enerji arasındaki bağlantıya ilişkin ek araştırmalarla sağlanabilir.

Metodoloji

Bu çalışmada kullanılan verilere ilişkin açıklamalar Tablo 3'tedir. Kullanılan tüm verilerin logaritmik versiyonları kullanılmıştır. Bunun nedeni bazı yapısal sorunların aşılması ve verilerin değerlerinin aynı düzeyde eşitlenmesine çalışılmasıdır.

Tablo 3: Veri Açıklamaları

Değişken	Birim	Kaynak
Düşük karbonlu enerji (DKE)	Kişi başına düşük karbonlu enerji tüketimi (nükleer+yenilenebilir)	Our World in Data (2023)
Enerji Vergileri (EV)	vergi geliri, GSYH'nin yüzdesi	OECD (2021)
Enerji Ar-Ge harcamaları (EAG)	Bin birim GSYH başına Ar-Ge harcaması (kamu)	IEA (2024)

Bu çalışmanın motivasyonu, 1994'ten 2021'e kadar temiz enerjiye sahip ilk 10 ülkede enerji vergilerinin ve kamu enerji harcamalarının düşük karbonlu enerji tüketimi üzerindeki rolünü belirlemektir. Diğer göstergelere ilişkin veriler daha uzun veri dönemine sahip olsa da çevre vergilerine ilişkin veriler 1994 yılından başladığı için bu dönem aralığı seçilmiştir. Bu ilişkiyi açıklamak için aşağıdaki model oluşturulmuştur.

$$\ln DKE_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln EV_{it} + \beta_2 \ln EAG_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$\ln EV$ ve $\ln EAG$ 'nin katsayıları sırasıyla β_1 ve β_2 ile temsil edilir. ε_{it} terimi hatayı belirtir. Çalışmanın teorik beklentisi tüm değişkenlerin $\ln DKE$ üzerinde pozitif etkiye sahip olmasıdır. Model için hesaplanan VIF katsayıları Tablo 4'te rapor edilmiştir. Buna göre modelde çoklu bağlantı sorununun olmadığı anlaşılmış olup ileri analizlerin yapılabileceği anlaşılmıştır.

Araştırmanın ampirik analizinde panel veri analizi kullanılmıştır. Bu doğrultuda artan küreselleşmenin etkisiyle daha da önem kazanan yatay kesit birimleri arasındaki ilişkiler yatay kesit bağımlılık testleri ile incelenmiştir. Panel veri modelleri için yapılması gereken diğer ön test olan eğim homojenliği incelenmiştir. Burada amaç Model 1'in eğim katsayılarının yapılarını belirlemektir. Bu iki ön test, bir sonraki aşamada kullanılacak yöntemin seçiminde kriter olarak kullanılır. Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığını (CSD) değerlendirmek için Pesaran (2015) testi kullanılmıştır. Tablo 4'te bildirilen sonuçlar, tüm değişkenler için güçlü yatay kesit bağımlılığını göstermektedir. Öte yandan eğim homojenliği için Pesaran ve Yamagata'nın (2008) Delta testleri kullanılmıştır. Yine Tablo 4'te verilen sonuçlara göre homojenlik sıfır hipotezi reddedilerek heterojen eğimlerin varlığı kanıtlanmıştır.

Ampirik analizin son ön testi birim kök analizidir. Bu çalışma için Breitung ve Das'ın (2005) yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testi tercih edilmiştir. Tablo 4'te

bildirilen sonuçlar, lnEAG dışındaki tüm değişkenlerin birinci farklarda durağan olduğunu, lnEAG'nin ise düzeyde durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Ön Test Sonuçları

Değişken	Yatay Kesit Bağımlılığı			Birim Kök			VIF
	İstatistik	Olasılık Değeri	I(0)	Olasılık Değeri	I(1)	Olasılık Değeri	
lnDKE	18.980*	0.000	0.682	0.752	-1.291***	0.098	--
lnEV	-1.800***	0.071	0.974	0.835	-2.011**	0.022	1.03
lnEAG	31.060*	0.000	-2.045**	0.020	---	---	1.04
<i>Eğim Homojenliği</i>							
$\hat{\Delta}$	8.611*	0.000					
$\hat{\Delta}_{adj}$	9.301*	0.000					

Not: * p<0.01, ** p<0.05, ve *** p<0.10

Ampirik analiz bu aşamasında Model 1'in uzun vadeli ilişkisi araştırılacaktır. Bu amaçla Westerlund'un (2008) panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Westerlund (2008) eşbütünleşme testi için hem panel hem de grup istatistiklerini önermiştir. DH_g grup ve DH_p panel, test istatistikleri aşağıdaki şekildedir.

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \hat{S}_i \left(\tilde{\phi}_i - \hat{\phi}_i \right)^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad \text{ve} \quad DH_p = \hat{S}_n \left(\tilde{\phi} - \hat{\phi} \right)^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (2)$$

Bu testin temel hipotezi eşbütünleşmenin olmadığını, alternatif hipotez ise eşbütünleşmenin var olduğunu göstermektedir. Tablo 5'te bildirilen sonuçlar DHG istatistiğine göre eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir. Bu, heterojen eğimlere sahip Model 1 için geçerli olan sonuçtur.

Tablo 5: Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İstatistik	Değer	Olasılık Değeri
DHG	5.388*	0.000
DHp	1.091	0.138

Not: * p<0.01.

Son olarak Model 1 için uzun dönemli ilişkiler iki farklı tahminci tarafından incelenmiştir. Bu tahmin ediciler Chudik ve Pesaran (2015) tarafından önerilen Dinamik Ortak İlişkili Etkiler (DCCE) tahmincisi ve Pesaran (2006) tarafından önerilen Ortak İlişkili Etkiler (CCE) tahmincisidir. DCCE ve CCE uzun vadeli tahmincilerinin seçimi, çalışmamızın araştırma sorusuna en uygun sonuçları sağlayacak yöntemlerin kullanılması amacıyla yapılmıştır. Bu yöntemler, panel veri analizlerinde uzun vadeli ilişkileri incelemek için yaygın olarak kullanılan ve literatürde kabul gören tahmincilerdir. DCCE tahmincisi, yatay kesit bağımlılığı bulunan heterojen panel veri modelleri için dinamik etkileri dikkate alırken, CCE tahmincisi ise ortak ilişkilere dayalı olarak paneldeki uzun dönem ilişkileri daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çalışmamızda, farklı ülkelere ait heterojen yapıların varlığı, bu yöntemlerin seçimini haklı kılmaktadır.

Tablo 6, DCCE tahmincisi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre panelde anlamlı bir ilişki bulunmazken, ülke bazlı sonuçlarda anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre lnEV İsveç, Finlandiya, Fransa, Danimarka ve İspanya için lnDKE'yi artırırken İsviçre için azaltmaktadır. Öte yandan lnEAG Norveç, Finlandiya, Fransa, Yeni Zelanda, Avusturya ve İspanya için lnDKE'yi artırırken, İsviçre için düşürmektedir.

Tablo 6: Uzun Vadeli Tahmin Sonuçları (DCCE)

Ülkeler	lnEV	lnEAG
Norveç	0.27255	-0.2772*
İsveç	0.50117*	0.06226
Kanada	0.24841	-0.0283
Finlandiya	0.43814*	0.0826*
Fransa	0.22023***	0.2624*
Yeni Zelanda	0.135518	0.2499*
İsviçre	-0.659***	-0.6130*
Avusturya	-0.4515*	0.25526*
Danimarka	0.90496*	-0.11523
İspanya	2.12044*	0.25476*
Panel	0.37308	0.01334

Not: * p<0.01 ve *** p<0.10

Tablo 7'de CCE tahmincinin sonuçları gösterilmektedir. Buna göre Finlandiya ve Avusturya için lnEV açısından elde edilen sonuçlar, Norveç, Finlandiya ve İsviçre için ise lnEAG açısından elde edilen sonuçlar sağlam sonuçlardır.

Tablo 7: Uzun Vadeli Tahmin Sonuçları (CCE)

Ülkeler	lnEV	lnEAG
Norveç	0.4073***	-0.1093**
İsveç	-0.1429	-0.1480*
Kanada	0.2361	-0.0035
Finlandiya	0.3210**	0.0183**
Fransa	-0.3661*	-0.0125
Yeni Zelanda	-0.0838	-0.0341
İsviçre	-0.0398	-0.1881*
Avusturya	-0.2534**	0.0311
Danimarka	0.4089	-0.3114*
İspanya	0.2702	0.0580
Panel	0.0790	-0.0572

Not: * p<0.01, ** p<0.05, ve *** p<0.10

Sonuç ve Politika Önerileri

Ekolojik bozulmaya önemli ölçüde katkıda bulunan faaliyetlerin tanınmasıyla birlikte, çevresel kaygılar giderek küresel tartışmaların odak noktası hâline gelmiştir. Bu faaliyetler arasında enerji sektörü, kirletici emisyonlara büyük katkı sağlayan bir sektördür. Toplumlar enerji üretimi için ağırlıklı olarak fosil yakıtlara güvenmeye devam ettikçe çevre üzerindeki olumsuz etkiler daha da belirgin hâle gelmiş ve alternatif, düşük karbonlu enerji kaynaklarına olan ihtiyaç ortaya çıkmıştır.

Düşük karbon salınımına sahip enerji kaynaklarına geçişin önemi son yıllarda ivme kazandı. Bu kaynaklar, sürdürülebilir bir enerji geleceği sağlarken karbon emisyonlarını azaltma ve çevresel zararı azaltma imkânı sunmaktadır. Ancak düşük karbonlu enerji teknolojilerinin benimsenmesi ve kullanılması, kamu politikalarını da içeren farklı faktörden etkilenmektedir. Enerji Ar-Ge harcamaları ve enerji vergileri, enerji tüketimi ve üretiminin manzarasının şekillendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Hükümetler, karbon yoğun yakıtlara vergi uygulayarak ve temiz enerji teknolojilerine yatırımları teşvik ederek düşük karbonlu alternatiflerin benimsenmesine yönelik tüketici davranışını ve endüstri uygulamalarını etkileyebilir. Ek olarak, kamu Ar-Ge harcamaları enerji endüstrisindeki yaratıcılığı ve teknik gelişmeleri teşvik ederek düşük karbonlu enerji çözümlerinin uygulanabilirliğini ve rekabet gücünü artırır.

Bu çalışmanın amacı, temiz enerji tüketimine sahip ilk 10 ülkede kamu enerji harcamalarının ve enerji vergilerinin düşük karbonlu enerjiye etkisini araştırmaktır. Her iki tahminci için de aynı olan sağlam sonuçlara göre, Finlandiya'da enerji vergileri ve kamu enerji harcamaları düşük karbonlu enerji tüketimini artırmaktadır. Norveç ve İsviçre'de kamu enerji harcamaları düşük karbonlu enerji tüketimini azaltmaktadır. Son olarak Avusturya'da enerji vergisi düşük karbonlu enerji tüketimini olumsuz etkilemektedir. Diğer ülkelerden farklı olarak Finlandiya, yeşil teknolojilerin benimsenmesini teşvik etmeyi amaçlayan çok sayıda politika uygulamıştır. Bu girişimler arasında yenilenebilir enerji santrallerinin kullanımını ve kurulumunu teşvik etmek için kota sistemi, prim garantisi ve vergi düzenlemeleri yer almaktadır. Ayrıca, RES Legal (2019) raporlarında da belirtildiği gibi temiz enerji projeleri devlet sübvansiyonlarından destek almaktadır. Finlandiya'nın kirlilik seviyelerine göre yapılandırılmış vergi çerçevesi, çeşitli sektörlerin emisyonlarını azaltmasını sağlamada önemlidir. Ayrıca bu yolla yeşil enerji teknolojilerinin ilerlemesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Finlandiya'nın düşük karbonlu enerjiye yönelik vergi ve harcama politikalarının başarılı olduğu bu çalışmanın ampirik bulgularıyla desteklenmektedir.

Norveç ve İsviçre'de kamu enerji Ar-Ge harcamalarının düşük karbonlu enerjiye geçiş üzerindeki olumsuz etkileri bir dizi ilginç faktöre dayanmaktadır. Bu harcamalar arasında düşük karbonlu enerjinin yanı sıra fosil yakıtlara yönelik teknoloji Ar-Ge harcamaları da yer alıyor. Dolayısıyla bu harcamaların hangi teknolojilere yapıldığına bağlı olarak düşük karbonlu enerjiye geçiş olumlu ya da olumsuz etkilenebilmektedir. Fosil yakıtlara yapılan teknolojik harcamalar, bu yakıtların depolanması ve taşınmasındaki zorlukları ortadan kaldırmakta ve her enerji birimi için emisyon miktarını azaltmaktadır. Böyle bir durumda ülkeler düşük karbonlu enerji yerine günümüzde daha rekabetçi olan kirleticilere olan bağımlılığını sürdürebilir. Avusturya'da enerji vergilerinin olumsuz etkileri piyasa ve teknolojik etkiye bağlanabilir. Enerji vergileri piyasalarda fiyatları artırarak talep üzerinde baskı oluşturabilir. Ancak bu talep azaltma etkisi, tüketicilerin daha az enerji tüketmeye yönelmesiyle sınırlı olabilir ve düşük karbonlu enerji geçişini teşvik etmeyebilir. Benzer şekilde, bazı durumlarda enerji vergileri, mevcut teknolojik altyapı ve yeşil enerji kaynaklarının mevcudiyeti nedeniyle düşük karbonlu enerjiye geçişi engelleyebilir. Son olarak, vergiler tamamen karbon nötr enerjiler yerine düşük karbonlu enerjilere yöneltildiğinde, bu enerjilerin maliyetini artırarak düşük karbonlu enerjiye geçişi olumsuz etkileyebilir. Hükümetler, düşük karbonlu enerji teknolojilerine yatırımı teşvik eden kapsamlı politikalar uygulamayı düşünmelidir. Bu, yenilenebilir enerji altyapısının geliştirilmesini sağlamak için tasarlanmış vergi teşvikleri, sübvansiyonlar ve düzenleyici çerçevelerin bir kombinasyonunu içerebilir. Ayrıca düşük karbonlu enerji çözümlerinin verimliliğini ve ucuzluğunu sağlamak için Ar-Ge yatırımları gerekmektedir. Hükümetler, sürdürülebilir enerjiyi sağlamak amacıyla enerji depolama alanında ve şebeke entegrasyonundaki teknolojik yeniliklere ve ilerlemelere kaynak tahsis etmelidir. Sonuç olarak, ülkeler ileri görüşlü politikalar uygulayarak ve yenilikçiliği teşvik ederek yalnızca iklim değişikliğinin dışsallıklarını azaltmakla kalmayıp sürdürülebilir ekonomik kalkınma fırsatlarını da ortaya çıkarabilirler.

Bu çalışmanın bulguları, kamu enerji harcamaları ve enerji vergilerinin düşük karbonlu enerji tüketimine etkileri hakkında önemli sonuçlar sunmaktadır. Ancak, bazı kısıtlamalar mevcuttur. İlk olarak, çalışmanın odaklandığı ülkelerin enerji politikaları ve ekonomik yapıları birbirinden farklıdır, bu da genel sonuçların her ülke için aynı şekilde geçerli olmayabileceğini göstermektedir. Ayrıca, fosil yakıtlara yönelik Ar-Ge harcamalarının da göz önünde bulundurulması, düşük karbonlu enerjiye geçiş üzerindeki etkilerin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Gelecek çalışmalar, bu faktörlerin ayrıntılı etkilerini daha kapsamlı veri ve modelleme teknikleri ile inceleyebilir ve ülkeler arasındaki politik ve teknolojik farklılıkları

daha derinlemesine ele alabilir. Ayrıca, özel sektörün enerji dönüşümündeki rolü ve yenilenebilir enerjiye yönelik özel teşviklerin incelenmesi, çalışmanın kapsamını genişletebilir ve enerji politikalarının etkinliğine dair daha güçlü öneriler sunulmasına olanak sağlayabilir.

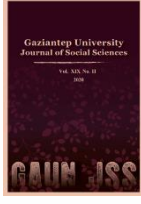
Kaynakça

- Ağpak, F., Özçiçek, Ö. (2018). Yenilenebilir enerji kullanımında toplumsal bilgi stokunun rolü. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 7-25. Doi: iibfdkastamonu.325113.
- Apergis, N., Degirmenci, T., Aydin, M. (2023). Renewable and non-renewable energy consumption, energy technology investment, green technological innovation, and environmental sustainability in the United States: Testing the EKC and LCC hypotheses with novel Fourier estimation. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(60), 125570-125584. Doi: 10.1007/s11356-023-30901-1.
- Aslanturk, O. (2020). The role of renewable energy in ensuring energy security of supply and reducing energy-related import. *International Journal of Energy Economics and Policy*. Doi:10.32479/ijeep.8414.
- Aydin, M., Bozatli, O. (2023). The effects of green innovation, environmental taxes, and financial development on renewable energy consumption in OECD countries. *Energy*, 128105. Doi: 10.1016/j.energy.2023.128105.
- Aydin, M., Degirmenci, T. (2023). The impact of clean energy consumption, green innovation, and technological diffusion on environmental sustainability: New evidence from load capacity curve hypothesis for 10 European Union countries. *Sustainable Development*. Doi: 10.1002/sd.2794.
- Aydin, M., Degirmenci, T., Gurdal, T., Yavuz, H. (2023a). The role of green innovation in achieving environmental sustainability in European Union countries: Testing the environmental Kuznets curve hypothesis. *Gondwana Research*, 118, 105-116. Doi: 10.1016/j.gr.2023.01.013.
- Aydin, M., Degirmenci, T., Yavuz, H. (2023b). The influence of multifactor productivity, research and development expenditure, renewable energy consumption on ecological footprint in G7 Countries: Testing the Environmental Kuznets Curve Hypothesis. *Environmental Modeling & Assessment*, 1-16. Doi: 10.1007/s10666-023-09879-0.
- Bashir, M. F., Ma, B., Bashir, M. A., Radulescu, M., Shahzad, U. (2022). Investigating the role of environmental taxes and regulations for renewable energy consumption: Evidence from developed economies. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 1262-1284. Doi: 10.1080/1331677X.2021.1962383.
- Breitung, J., S. Das. 2005. Panel unit root tests under cross-sectional dependence. *Statistica Neerlandica*. 59: 414–433. Doi: 10.1111/j.1467-9574.2005.00299.x.
- Carfora, A., Pansini, R. V., Scandurra, G. (2021). The role of environmental taxes and public policies in supporting RES investments in EU countries: Barriers and mimicking effects. *Energy Policy*, 149, 112044. Doi: 10.1016/j.enpol.2020.112044.
- Chudik, A., M. H. Pesaran. 2015. Common correlated effects estimation of heterogeneous dynamic panel data models with weakly exogenous regressors. *Journal of Econometrics* 188(2): 393-420. Doi: 10.1016/j.jeconom.2015.03.007.
- Churchill, S. A., Inekwe, J., Ivanovski, K. (2021). R&D expenditure and energy consumption in OECD nations. *Energy Economics*, 100, 105376. Doi: 10.1016/j.eneco.2021.105376.
- Degirmenci, T., Aydin, M. (2023). The effects of environmental taxes on environmental pollution and unemployment: A panel co-integration analysis on the validity of double dividend hypothesis for selected African countries. *International Journal of Finance & Economics*, 28(3), 2231-2238. Doi: 10.1002/ijfe.2505.

- Değirmenci, T., Yavuz, H. (2024). Environmental taxes, R&D expenditures and renewable energy consumption in EU countries: Are fiscal instruments effective in the expansion of clean energy?. *Energy*, 299, 131466. Doi: 10.1016/j.energy.2024.131466.
- Değirmenci, T., Aydın, M. (2024). Türkiye’de Çevresel İnovasyon ve Ar-ge Harcamalarının Düşük Karbonlu Enerji Tüketimine Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 239-250. Doi: 10.37880/cumuiibf.1382019.
- Demirbas, A. (2006). Hazardous emissions, global climate change and environmental precautions. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 1(1), 75-84. Doi: 10.1080/009083190881472.
- Esen, Ö., Yıldırım, D. Ç., Yıldırım, S. (2021). Pollute less or tax more? Asymmetries in the EU environmental taxes–Ecological balance nexus. *Environmental Impact Assessment Review*, 91, 106662. Doi: 10.1016/j.eiar.2021.106662.
- Fang, G., Yang, K., Tian, L., Ma, Y. (2022). Can environmental tax promote renewable energy consumption?—An empirical study from the typical countries along the Belt and Road. *Energy*, 260, 125193. Doi: 10.1016/j.energy.2022.125193.
- Gan, J., Smith, C. T. (2011). Drivers for renewable energy: A comparison among OECD countries. *Biomass and Bioenergy*, 35(11), 4497-4503.
- Godil, D. I., Sharif, A., Ali, M. I., Ozturk, I., Usman, R. (2021). The role of financial development, R&D expenditure, globalization and institutional quality in energy consumption in India: New evidence from the QARDL approach. *Journal of Environmental Management*, 285, 112208. Doi: 10.1016/j.jenvman.2021.112208.
- IEA. (2024), Energy Technology RD&D Budgets Data Explorer, IEA, Paris <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tools/energy-technology-rdd-budgets-data-explorer>. Erişim tarihi: 05.07.2024
- Khezri, M., Heshmati, A., Khodaei, M. (2021). The role of R&D in the effectiveness of renewable energy determinants: a spatial econometric analysis. *Energy Economics*, 99, 105287. Doi: 10.1016/j.eneco.2021.105287.
- Kılınç, E. C., Kılınç, N. Ş. (2021). Ar-Ge ve inovasyonun yenilenebilir enerji üretimi üzerindeki etkisi: Panel veri analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 1087-1105. Doi: 10.29023/alanyaakademik.867232.
- Kocsis, I., Kiss, J. T. (2015). Renewable energy consumption, R&D and GDP in European Union countries. *Environmental Engineering and Management Journal*, 13(11), 2825-2830.
- Lee, S., Yoon, B., Shin, J. (2016). Effects of nuclear energy on sustainable development and energy security: Sodium-cooled fast reactor case. *Sustainability*, 8(10), 979. Doi: 10.3390/su8100979.
- Lehr, U., Nitsch, J., Kratzat, M., Lutz, C., Edler, D. (2008). Renewable energy and employment in Germany. *Energy Policy*, 36(1), 108-117. Doi: 10.1016/j.enpol.2007.09.004.
- Li, W., Cao, N., Xiang, Z. (2023). Drivers of renewable energy transition: The role of ICT, human development, financialization, and R&D investment in China. *Renewable Energy*, 206, 441-450. Doi: 10.1016/j.renene.2023.02.027.
- Majid, M. (2020). Renewable energy for sustainable development in India: current status, future prospects, challenges, employment, and investment opportunities. *Energy, Sustainability and Society*, 10(1), 1-36. Doi: 10.1186/s13705-019-0232-1.
- Naimoğlu, M., Özbek, S. (2022). İngiltere’de enerji Ar-Ge harcamaları ile enerji tüketimi ilişkisi: Yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *İsletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 35-45.

-
- Niu, T., Yao, X., Shao, S., Li, D., Wang, W. (2018). Environmental tax shocks and carbon emissions: An estimated DSGE model. *Structural Change and Economic Dynamics*, 47, 9-17. Doi: 10.1016/j.strueco.2018.06.005.
- Niu, T., Yao, X., Shao, S., Li, D., Wang, W. (2018). Environmental tax shocks and carbon emissions: An estimated DSGE model. *Structural Change and Economic Dynamics*, 47, 9-17. Doi: 10.1016/j.strueco.2018.06.005.
- OECD. (2021). Environmental tax. <https://www.oecd.org/en/data/indicators/environmental-tax.html>. Erişim tarihi: 05.07.2024
- Our World in Data. (2023). Low-carbon energy consumption per capita. <https://ourworldindata.org/grapher/per-capita-low-carbon-energy>. Erişim tarihi: 05.07.2024
- Pata, U. K., Caglar, A. E., Kartal, M. T., Depren, S. K. (2023). Evaluation of the role of clean energy technologies, human capital, urbanization, and income on the environmental quality in the United States. *Journal of Cleaner Production*, 402, 136802. Doi: 10.1016/j.jclepro.2023.136802.
- Peng, G., Meng, F., Ahmed, Z., Oláh, J., Harsányi, E. (2022). A path towards green revolution: How do environmental technologies, political risk, and environmental taxes influence green energy consumption?. *Frontiers in Environmental Science*, 751. Doi: 10.3389/fenvs.2022.927333.
- Pesaran, M. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4): 967-1012. Doi: 10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x.
- Pesaran, M. H. (2015). Testing weak cross-sectional dependence in large panels. *Econometric reviews*, 34(6-10), 1089-1117. Doi: 10.1080/07474938.2014.956623.
- Pesaran, M. H., Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. Doi: 10.1016/j.jeconom.2007.05.010.
- Qi, X., Guo, Y., Guo, P., Yao, X., Liu, X. (2022). Do subsidies and R&D investment boost energy transition performance? Evidence from Chinese renewable energy firms. *Energy Policy*, 164, 112909. Doi: 10.1016/j.enpol.2022.112909.
- RES Legal (2019). Legal Sources on Renewable Energy. <http://www.res-legal.eu/home/>. Accessed on 22.02.2024
- Saidi, K., Omri, A. (2020). Reducing CO2 emissions in OECD countries: do renewable and nuclear energy matter?. *Progress in Nuclear Energy*, 126, 103425. Doi: 10.1016/j.pnucene.2020.103425.
- Shahzad, U. (2020). Environmental taxes, energy consumption, and environmental quality: Theoretical survey with policy implications. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(20), 24848-24862. Doi: 10.1007/s11356-020-08349-4.
- Shahzad, U., Radulescu, M., Rahim, S., Isik, C., Yousaf, Z., Ionescu, S. A. (2021). Do environment-related policy instruments and technologies facilitate renewable energy generation? Exploring the contextual evidence from developed economies. *Energies*, 14(3), 690. Doi: 10.3390/en14030690.
- Su, C. W., Umar, M., Khan, Z. (2021). Does fiscal decentralization and eco-innovation promote renewable energy consumption? Analyzing the role of political risk. *Science of The Total Environment*, 751, 142220. Doi: 10.1016/j.scitotenv.2020.142220.
- Wang, J., Wang, K., Shi, X., Wei, Y. M. (2019). Spatial heterogeneity and driving forces of environmental productivity growth in China: would it help to switch pollutant discharge fees to environmental taxes?. *Journal of Cleaner Production*, 223, 36-44. Doi: 10.1016/j.jclepro.2019.03.045.
-

-
- Wang, Q., Li, S., Pisarenko, Z. (2020). Heterogeneous effects of energy efficiency, oil price, environmental pressure, R&D investment, and policy on renewable energy--evidence from the G20 countries. *Energy*, 209, 118322. Doi: 10.1016/j.energy.2020.118322.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233. Doi: 10.1002/jae.967.
- Zhang, X., Geng, Y., Tong, Y. W., Kua, H. W., Dong, H., Pan, H. (2021). Trends and driving forces of low-carbon energy technology innovation in China's industrial sectors from 1998 to 2017: from a regional perspective. *Frontiers in Energy*, 15(2), 473-486. Doi: 10.1007/s11708-021-0738-z.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Gelir Dağılımının Sosyoekonomik Belirleyicileri Üzerine Bir Çalışma¹

A Study on Socioeconomic Determinants of Income Distribution in Türkiye

Bengü KAYAPALI ASLAN^{a*} İbrahim ARSLAN^b

^a Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Gaziantep / Türkiye

ORCID: 0000-0002-9398-8921

^b Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-4638-2676

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Temmuz 2024

Kabul tarihi: 11 Eylül 2024

Anahtar Kelimeler:

Gelir dağılımı,

Kurumsal kalite endeksi,

Türkiye.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 16, 2024

Accepted: September 11, 2024

Keywords:

Income distribution,

Institutional quality index,

Türkiye.

ÖZ

Gelir dağılımı, bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde başvurulan makroekonomik bir gösterge olduğu gibi toplumda huzur, refah ve eşitliğin tesis edilmesinde sahip olduğu etkiye bağlı olarak sosyal bir boyuta da sahiptir. Gelir dağılımı kavramının sahip olduğu sosyoekonomik karakteristik, konunun iktisat biliminin yanında sosyal bilimlerde de araştırılan bir yönü olduğunu göstermektedir. Gelir dağılımında eşitliğin sağlanması, öncelikle bireylerin daha sonra bölgelerin, sektörlerin, vb. aralarındaki eşitsizliklerin ortadan kalkmasında etkili olmaktadır. Buradan hareketle bireyler başta olmak üzere bir ülkedeki ekonomi içerisindeki unsurlar arasındaki eşitsizliklere neden olan faktörlerin belirlenerek, eşitsizlikleri azaltıcı ve önleyici politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de 1987-2017 yılları arasında gelir dağılımını belirleyen sosyoekonomik faktörlerin belirlenmesi ve gelir dağılımı eşitsizliğini önleyici politika önerilerinin sunulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Ekonomik gelişmenin sağlanmasında önemli bir paya sahip olan gelir dağılımında eşitliğin sağlanması, beraberinde sosyal adalet ve eşitlik normlarına bağlı olarak toplumda huzur ve refahın sağlanmasını getireceği için gelir dağılımı konusu ekonomik göstergelerin yanında yönetim ve topluma ilişkin göstergelerle birlikte değerlendirilmelidir. Bu sebeple çalışmada kurumsal kalite endeksine yer verilmektedir. Çalışmada ARDL yöntemi kullanılarak ekonometrik hesaplamalar yapılmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılmasında etkili olacağı düşünülen ve ekonometrik modelde kontrol değişkeni olarak yer alan kurumsal kalite endeksinin diğer bağımsız değişkenler arasındaki bütünlük etkisi de araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada ortaya çıkan bulgular, öncelikle kurumsal kalite endeksinin Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğinin çözümünde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde, Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılması ve önlenmesine yönelik politikaların geliştirilmesine yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır.

ABSTRACT

Income distribution is a macroeconomic indicator used to determine the level of development of a country, but it also has a social dimension due to its impact on the establishment of peace, prosperity and equality in society. The socio-economic characteristic of the concept of income distribution shows that the subject has an aspect that is researched by social sciences as well as economics. Ensuring equality in income distribution is effective in eliminating inequalities among individuals, then regions, sectors, etc. Therefore, it is necessary to determine the factors that cause inequalities among the elements within the economy in a country, especially among individuals, and to develop policies that reduce and prevent inequalities. In this context, the aim of this study is to determine the socioeconomic factors determining income distribution in Türkiye between 1987 and 2017 and to present policy recommendations to prevent income inequality. Since ensuring equality in income distribution, which has an important share in ensuring economic development, will bring peace and prosperity in society based on social justice and equality norms, the issue of income distribution should be evaluated together with indicators related to governance and society as well as economic indicators. For this reason, the study includes the institutional quality index. In the study, econometric calculations were made using the ARDL method. The integrated effect of the institutional quality index, which is considered to be effective in reducing inequality in income distribution and included as a control variable in the econometric model, among other independent variables was also tried to be investigated. The findings of the study show that the institutional quality index has a significant effect on the solution of income inequality in Türkiye. In the concluding part of the study, solution suggestions are presented for the development of policies to reduce and prevent income inequality in Türkiye.

¹ Bu çalışma Prof. Dr. İbrahim ARSLAN danışmanlığında Arş. Gör. Bengü KAYAPALI ASLAN tarafından hazırlanan “Gelir Dağılımı ve Gelir Dağılımını Belirleyen Sosyo-Ekonomik Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Uygulama” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: bkayapali@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Income distribution is an important concept that has become the subject of research in many sciences and disciplines, especially in economics. This concept, which prioritizes the distribution of income, has a social dimension as well as an economic dimension. For this reason, equal and fair distribution of income is as important for the establishment of welfare in the economic context as it is for the welfare and peace of society. In addition to being directly related to social justice and equality, the concept of income distribution, which constitutes an important indicator in the economy, is also subject to the development and growth policies of countries. When this situation is evaluated in the case of Türkiye, many factors such as inequality between regions, unbalanced distribution of national income between groups, low-income groups deployed due to migration, etc. are determinant in income distribution. Accordingly, the fair and equal distribution of income, which refers to the distribution of national income obtained in a country in a certain period, is an important issue that Türkiye should develop policies on. This situation constitutes the subject of this study. The fair distribution of income and the elimination of income inequality refers to a problem with a socioeconomic dimension in which countries identify problems and seek solutions accordingly. For this reason, it is the subject of many national and international texts such as strategy plans, development plans, etc. Considering that income distribution has multidimensional dimensions, solutions to income inequality are also expected to be multidimensional. Therefore, it is necessary to develop multidimensional strategies and solutions for the determinants of income distribution and fair income distribution. In addition to the main factors affecting income distribution, relatively new factors such as technological developments and globalization due to cyclical developments should be evaluated in this process. At this point, the unique part of the study is the inclusion of the institutional quality index as a determinant of income distribution in the model of the study and its inclusion in the determinants of income distribution and solution proposals in Türkiye. It is important that the determination of policies for the solution of income inequality should not only focus on economic growth and welfare, but also include permanent and sustainable solutions in the fields of crime, security, public health, etc., which affect the peace of society, as well as corruption, political stability and development in the administrative dimension. In this regard, it is seen that the elimination of inequality in income distribution and fair distribution of income in Türkiye is included in many strategy plans, especially the 12th Development Plan, which is currently valid. When the literature on income distribution is analyzed, many determinations have been made and solutions have been proposed in studies on the fair distribution of income. However, considering the dynamics of today's world, it is seen that inclusive and sustainable solutions to the problems in income distribution have not been produced at a sufficient level. At this point, the institutional quality index, which is utilized with its subcomponents in this study, is effective in creating inclusive, effective and sustainable solutions to income inequality in Türkiye. This study, which seeks solutions to the socioeconomic determinants of income inequality in Türkiye by incorporating the institutional quality index into the econometric model of the study, is expected to have a share in determining policies to eliminate income inequality. In this study, the main objective of which is to determine the socio-economic factors determining the income distribution in Türkiye between 1987 and 2017, econometric calculations were made using the ARDL method, and based on the findings of the study, recommendations were presented for the solution of income inequality in Türkiye. The findings of the study suggest that the institutional quality index has a moderating effect on income inequality. In this study, which presents policy recommendations to reduce and prevent income inequality in Türkiye, the fact that the institutional quality index utilizes many dimensions such as financial, political, administrative, social, etc. reinforces the inclusiveness and effectiveness of the policy recommendations presented in the study. The policy recommendations presented in the study will help Türkiye to produce effective, inclusive and sustainable policies in the process of reducing and preventing income inequality. This study can be conducted in Türkiye in certain periods to determine the current situation and has a model that can be applied to other countries. In this respect, it is believed that this study can provide a basis for other studies in the income distribution literature. Therefore, the econometric model established in this study can be recalculated with the data added over time depending on the years, and results can be obtained regarding the socioeconomic factors determining the income distribution in Türkiye and the impact of the institutional quality index on this process.

Giriş

Gelir dağılımı kavramı, insanların bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkan ve gelirin ortaya çıkması kadar da eski bir kavramı ifade etmektedir. Bu kavramın tarihi ne kadar eski olsa da hâlihazırda gelir dağılımı Dünya’da yaşanan önemli ve güncel bir sorun olarak yer almaktadır. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde dikkate alınan önemli bir ekonomik gösterge olan gelir dağılımı adaleti, aynı zamanda toplumsal bir boyuta sahiptir. İnsanların bir arada huzurlu bir şekilde yaşamaları, toplumda refahın tesis edilmesi, yönetilenlerin yönetenlere karşı duyduğu aidiyet duygusunun pekişmesi, yönetimlerin meşruiyet noktasında ihtiyaç duydukları dinamikleri vb. birçok sosyal olgu irdelendiğinde temellerinde gelir dağılımındaki eşitlik veya eşitsizlik durumunun yer aldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak gelir dağılımındaki eşitsizlik sorunu, ülkelerin enflasyon, yoksulluk, yolsuzluk, insan kaynaklarında liyakat vb. gibi çözmek istedikleri sorunlar arasında yer alan ve gelişmişlik düzeylerini artırmak için çözüm üretmek istedikleri önemli sorunlar arasındadır. Dolayısıyla gelir dağılımına ilişkin sorunların çözümünde üretilecek politikaların etkili, kapsayıcı sürdürülebilir olması bu yönüyle büyük bir öneme sahiptir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, gelir dağılımındaki eşitsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan sorunların görece belirgin olması, gelir dağılımı eşitsizliğinin çözümüne yönelik olarak üretilecek politikaların önemini her zamankinden daha fazla pekiştirmektedir. Buradan hareketle Türkiye’de gelir dağılımını belirleyen sosyoekonomik faktörler, bu çalışmada irdelenmektedir. Türkiye’de 1987-2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de gelir dağılımını belirleyen sosyoekonomik faktörlerin neler olduğunun ve kurumsal kalite endeksinin etkilerinin belirlenmesi amacıyla taşıyan bu çalışmada, ARDL sınır testi kullanılmaktadır. Gini katsayısı, kişi başına düşen millî gelir, tüketici fiyat endeksi, beşerî sermaye, küreselleşme ve kurumsal kalite endeksi çalışmada kurulan ekonometrik modelde yer almaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular, kurumsal kalite endeksinin Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğinin çözümünde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Buna bağlı olarak kurumsal kalite endeksinin sahip olduğu on iki alt bileşende yer alan alt göstergeler dikkate alınarak çalışmanın sonuç bölümünde Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğinin çözümünde kullanılacak politikalara yönelik çözüm önerileri istihdam, eğitim, vergi sistemi, bölgesel kalkınma gibi başlıklarda ana hatlarıyla sunulmuştur. Türkiye özelinde sunulan çözüm önerileri, diğer ülkelerin de kendi gerçekliklerine uygun olarak transfer edebilecekleri kapsayıcı ve etkili politikalar olabileceği taşımaktadır.

Gelir ve Gelir Dağılımı Kavramı

Gelir dağılımı kavramını açıklamadan ve irdelemeden önce kavramın önemli bileşeni olan gelir kavramının tanımlanması önem taşımaktadır. Gelir, iktisat bilimi içerisinde farklı yaklaşımlara bağlı olarak çeşitli perspektiflerle tanımlanmıştır. Bu tanımlama kimi zaman sermaye temelli olurken kimi zaman emek temelli de olmuştur. Ancak tüm iktisadi yaklaşımların ortak kanısı olarak bir gelir tanımı yer almadığı için her perspektif ve yaklaşım kendi çalışma dinamiklerine bağlı olarak tanımlar üretmişlerdir. Örneğin Fisher, geliri “bir zaman diliminde bir hizmet akışı” olarak tanımlamaktadır (Fisher, 1906, s. 552). Diğer bir perspektifte gelir kavramı Birleşmiş Milletler Ulusal Hesaplamalar Sistemi terminolojisinde “bir hanenin veya diğer bir birimin, dönem başındaki net değerinin sermaye transferleri, varlıkların hacmindeki diğer değişiklikler veya gerçek elde tutma kazançları veya kayıplar” şeklinde tanımlanmaktadır (United Nations, 1993).

Gelir dağılımı kavramı ise iktisat literatürünün makroekonomi bölümünde genellikle millî gelirden emeğe ve emek dışı faktörlere bağlı olarak alınan paylar ekseninde tartışılmakta olan önemli ve güncel bir konuyu ifade etmektedir. Bu kavram kimi zaman yoksulluk kavramı ile birlikte irdelense de kavram müstakil olarak büyük bir literatür hacmine sahiptir. En genel

ifadeyle gelirin bölüşümünü ifade eden bu gelir dağılımı kavramının genellikle yıllık ölçümlere dayanmakta olup, bir ekonomide belirli bir dönemde ortaya çıkan gelirin ekonomide nasıl bölüşüldüğünü açıklamaktadır (Eğilmez, 2018, s. 212). Bunun yanında daha kapsamlı bir ifadeyle gelir dağılımı, bir ekonomide gerçekleştirilen üretim sonucunda ortaya çıkan ürünlerin veya gelirin, şahıslar ya da sosyal gruplar arasındaki paylaşım tarzına atıfla bu ürünlerden veya gelirden alınan paylara denilmektedir (Boratav, 1976, s. 7-9). Diğer bir ifadeyle de gelir dağılımı kavramı, bireylerin, grupların veya üretim faktörlerinin millî gelirden aldıkları paylar şeklinde de öz bir ifadeyle tanımlanmaktadır (Alkin, 1998, s.188). “Millî gelirin kişiler ya da sosyal gruplar arasında paylaşılma biçimini belirleyen toplumsal ilişkilere bölüşüm ilişkileri olarak kabul edilir. Bölüşüm ilişkilerinin sonucunda kişi ve/veya gruplara düşen gelirin ifadesine gelir dağılımı denilir” ifadesinden hareketle gelir dağılımı, toplumsal bölüşüm ilişkileri başta olmak üzere bazı kriterlere göre birkaç türle ayrılmaktadır (Sönmez, 1990, s. 9). Gelir dağılımı belirlenen kriterlere göre *Kişisel Gelir Dağılımı*, *Fonksiyonel Gelir Dağılımı*, *Sektörel Gelir Dağılımı* ve *Bölgesel Gelir Dağılımı* olmak üzere çeşitli türlere ayrılmaktadır.

Türkiye’de Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörler

Tüm ifadelerden önce gelir dağılımını belirleyen birçok faktörün bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Gelir dağılımını etkileyen faktörleri, konularına göre ekonomik, siyasi, toplumsal ve mali boyuta sahip olmak üzere tasniflemek mümkün olsa da ülkede yaşanan gelişmelere bağlı olarak bu faktörlerin etkilerini kimi zaman bütünüyle ayırtırmak mümkün olmamaktadır. Bu sebeple gelir dağılımını etkileyen faktörlerin her birisi ayrıca bir çalışma konusunu oluşturabilecek kapasite ve kapsama sahip olduğu için tüm faktörlerin bir arada olduğu tek bir çalışmanın ortaya çıkması mümkün olmamaktadır. Bu sebeple gelir dağılımını etkileyen faktörleri konu alan çalışmalar, içerik başta olmak üzere belirli kriterlere bağlı olarak bu faktörlerin etkilerini incelemektedir. Gelir dağılımını etkileyen bu faktörlerin başlıcaları; ekonomik büyüme, iktisat politikaları, enflasyon, faiz, nüfus ve işgücü yapısı, kayıt dışı ekonomi, eğitim durumu, dışa açıklık ve servet dağılımı olarak sıralanabilmektedir (Dişbudak ve Süslü, 2009, s. 3-4). Türkiye’de gelir dağılımını etkileyen faktörlerin yukarıda sıralananlar haricinde de mevcut olduğu ve her birisine ilişkin hesaplamaların önem taşıdığını ancak çalışma kapsamında belirli sayıda etkileyiciye değinildiğini belirtmekte fayda görülmektedir.

Çalışmanın Modelinde Yer Alan Değişkenler

Çalışmanın modelinde kullanılan değişkenler; gelir dağılımı ölçüm yöntemlerinden yaygın olarak kullanılan birisi olduğu için çalışmada *Gini Katsayısı*, bağımlı değişken olarak yer almaktadır. Bir ülkede belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmet sonucunda elde edilen katma değerın standart ölçüsü olduğu ve gelir dağılımında paylaşılan asılı oluşturduğu için *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP)*, bağımsız değişkenlerden birini oluşturmaktadır (OECD, 2023). İsviçre KOF Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü tarafından geliştirilen *Küreselleşme Endeksi (KOF)*, ülkelerin küreselleşme düzeylerinin belirlenmesinde bir gösterge olarak kabul edildiği için çalışmanın bağımsız değişkenlerinden birisi olarak yer almaktadır (Dreher, 2006). *Tüketici fiyat endeksi (CPI)*, bir mal veya hizmet grubunun fiyatlarındaki dönemden döneme oransal değişimin bir dizi özeti niteliğinde olduğundan ve bölüşümün odağında yer aldığından bağımsız değişken olarak çalışmanın modelinde yer almaktadır (OECD Data, 2023). Bireyin üretkenliği ve öz gelişimi noktasında önemli bir kavramı ifade eden *Beşeri Sermaye (HC)*, kalkınma ve ekonomik büyümede önemli bir etken olan insan faktörü ile doğrudan ilişkili olduğu için modelde yer alan bağımsız değişkenlerden bir diğerini oluşturmaktadır. “Hükümet İstikrarı, Sosyo-ekonomik Koşullar, Yatırım Profili, İç Çatışma, Dış Çatışma, Yolsuzluk, Siyasette Ordunun Yeri, Dini Gerilim, Hukuk ve Düzeni, Etnik Gerilim, Demokratik Hesap

Verebilirlik ve Bürokrasi Kalitesi” olmak üzere on iki alt boyutuyla *Kurumsal Kalite Endeksi (IQ)*, çalışmanın modelinde yer alan modere değişkeni oluşturmaktadır (PRS Group, 2019).

Veri Seti ve Model

1987-2017 yılları arasında Türkiye’de gelir dağılımı belirleyen sosyo-ekonomik faktörlerin etkilerinin ortaya konulmasını amaçlayan bu çalışmada, genel fonksiyonel form ile elde edilen ampirik (temel) modelin oluşturulmasında Shahbaz vd. (2014), Grunewald vd. (2017) ve Destek (2019)’in çalışmaları referans alınmıştır. Oluşturulan ampirik model;

$$\ln GINI_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{PCt} + \beta_2 \ln CPI_t + \beta_3 KOF_t + \beta_4 HC_t + \beta_5 IQ_t + \varepsilon_t$$

denklemden yer alan değişkenlerden; $\ln GINI$ gelir dağılımını temsil eden GINI katsayısının² doğal logaritmasını, $\ln GDP_{PC}$ (Gross Domestic Product Per Capita)³ kişi başına düşen milli gelirin doğal logaritmasını, CPI (Consumer Price Index)⁴ Tüketici Fiyat Endeksi’nin doğal logaritmasını, KOF (Globalization)⁵ küreselleşmeyi, HC (Human Capital)⁶ beşeri sermayeyi, IQ (Institutional Quality Index)⁷ kurumsal kalite endeksini ve ε_t hata terimini ifade etmektedir.

Çalışmanın Bulguları

Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğine etki eden faktörlerin etkilerinin tespiti amacıyla kurulan modelde öncelikle serilerin durağanlık durumlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Serilerin durağanlık özelliklerinin belirlenmesi ve modelde yapısal kırılmaların etkilerini dikkate almak için Zivot-Andrews (ZA) birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 1: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerleri		Fark Değerleri	
	t-istatistiği	Kırılma Tarihi	t-istatistiği	Kırılma Tarihi
$\ln GINI$	-3.004	2012	-4.702**	2008
$\ln GDP_{PC}$	-3.589	2002	-5.774*	2000
$\ln CPI$	-5.660*	1999	-	-
KOF	-2.929	1995	-6.036*	1995
HC	-3.212	1996	-5.390*	1996
IQ	-5.498*	2004	-	-

Birim kök testi sonuçları göstermektedir ki modelin bağımlı değişkeni olan Gini katsayısı ile bağımsız değişkenlerden GDP_{PC} , KOF ve HC ’nin yapısal kırılma altında ve düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Serilerin birinci farkları alındığında ise serilerin birim kök içerdiğini kabul eden H_0 hipotezinin reddedilerek, serilerin durağan hâle geldikleri görülmektedir. CPI ve IQ bağımsız değişkenleri ise düzey değerinde durağan hâldedir.

² Gini katsayısı verileri, Solt (2020) tarafından yayınlanan Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği Veri Tabanı (SWIID-Standardized World Income Inequality Database)’nından elde edilmiştir.

³ GDP_{PC} değişkenini temsil eden kişi başına düşen milli gelir, Dünya Bankası Veri Tabanından alınmıştır (World Bank, 2023).

⁴ CPI değişkenini temsil eden Tüketici Fiyat Endeksi verileri Dünya Bankası Veri Tabanından alınmıştır (World Bank, 2023).

⁵ KOF değişkenini temsil eden küreselleşme verileri İsviçre KOF Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü’nden elde edilmiştir (Eidgenössische Technische Hochschule Zürich (2022)).

⁶ HC değişkenini temsil eden Beşeri sermaye verileri Groningen Büyüme ve Gelişim Merkezi tarafından yayınlanan Penn Dünya Tablosu verilerinden elde edilmiştir (Feenstra, vd., 2015).

⁷ IQ değişkenini temsil eden kurumsal kalite endeksi verileri PRS Grup tarafından yayımlanan-ICRG (The International Country Risk Guide) veri setinden elde edilmiştir (PRS Group, 2019).

Tablo 2: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	k
F-istatistiği	5.280884	5
Kritik Değerler		
Anlamlılık Düzeyleri	I(0)	I(1)
10%	2.26	3.35
5%	2.62	3.79
2.5%	2.96	4.18
1%	3.41	4.68

Çalışmanın modelinde yer alan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için ARDL sınır testi uygulanmıştır. Bu testte temel hipotez olan H_0 hipotezi eşbütünleşme ilişkisi yoktur şeklinde kurulmuştur. Hesaplanan F istatistiği değeri 5.280884 olup, I(0) ve I(1) kritik değerlerinden büyük olduğundan (F istatistiği üst kritik değerlerin (%1, %5, %10) üzerinde olduğundan) eşbütünleşme ilişkisi vardır ve temel hipotez olan H_0 hipotezi reddedilir. Sonuç itibarıyla değişkenler arasında %1 düzeyinde uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 3: Kısa ve Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Seçilen ARDL Modeli (1, 0, 0, 0, 0, 0)				
Kısa Dönem Katsayı				
Değişkenler	Katsayı	Std. Sapma	t-istatistiği	Olasılık Değeri
D(GDPPC)	-0.022103	0.009703	-2.278046	0.0333**
D(CPI)	-0.003998	0.000840	-4.760787	0.0001*
D(KOF)	-0.000021	0.000278	-0.076382	0.9398
D(HC)	0.081142	0.017904	4.532007	0.0002*
D(IQ)	0.072747	0.028225	2.577434	0.0176**
DUMMY	0.001417	0.002447	0.579046	0.5687
D(IQ*GDPPC)	-0.008227	0.003242	-2.537396	0.0192**
ECT(-1)	0.146410	0.051103	2.865030	0.0093*
Uzun Dönem Katsayı				
D(GDPPC)	0.150967	0.083158	1.815412	0.0838***
D(CPI)	0.027307	0.007877	3.466528	0.0023*
D(KOF)	0.000145	0.001910	0.075979	0.9402
D(HC)	-0.554212	0.152809	-3.626832	0.0016*
D(IQ)	-0.496871	0.249582	-1.990809	0.0597***
DUMMY	-0.009680	0.017932	-0.539780	0.5950
D(IQ*GDPPC)	0.056192	0.028440	1.975782	0.0615***
C	3.445580	0.467266	7.373915	0.0000*

Yukarıda bağımlı değişkenin bir, bağımsız değişkenlerin ise sıfır gecikmesi dahil edilerek kurulan modelin (1,0,0,0,0,0) kısa ve uzun dönemli sonuçlarına yer verilmektedir. Bu sonuçlardan kısa döneme ait olanlar göstermektedir ki;

- Kişi başına düşen millî gelirden meydana gelen bir birimlik artışın gelir dağılımı eşitsizliğini %0.0221 oranında azalttığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu,
- Tüketici fiyat endeksinde meydana gelen bir birimlik artışın gelir dağılımı eşitsizliğini %0.0039 oranında azalttığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu,
- Beşerî sermaye de meydana gelen bir birimlik artışın gelir dağılımı eşitsizliğini %0.0811 oranında arttırdığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu,
- Kurumsal kalite endeksinde meydana gelen bir birimlik değişimin gelir eşitsizliğini %0.0727 oranında arttırdığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

IQ*GDPPC şeklinde modele dahil edilen değişken, GDPPC'nin gelir dağılımı üzerindeki etkisini kurumsal kalite üzerinden etkileme boyutunun tespiti için eklenmiştir. Başka bir ifade

ile bütünleşik etkiyi ortaya koymaktır. Ortaya çıkan sonuç, kısa dönemde GDPPC'nin katsayısının -0.022103 iken kurumsal kalitenin bütünleşik etkisiyle katsayısının -0.008227 şeklinde değişmesine bağlı olarak IQ*GDPPC'nin kısa dönemde gelir eşitsizliğine olumlu etki ettiğini göstermektedir. Kısa dönemde ortaya çıkan sonuçlar, yaşanan ekonomik gelişmelere bağlı olarak üretilen ekonomi politikalarının daha entegre ve yapıcı etkilere sahip olduğu, beşerî sermayeye yönelik yapılan yatırımların etkilerinin ise kısa dönemde henüz yeterince ortaya çıkmadığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Uzun dönem sonuçları incelendiğinde;

- Kişi başına düşen millî gelirden meydana gelen bir birimlik artışın gelir dağılımı eşitsizliğini %0.1509 oranında arttırdığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu,
- Tüketici fiyat endeksinde meydana gelen bir birimlik artışın gelir dağılımı eşitsizliğini %0.0273 oranında arttırdığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu,
- Beşerî sermayede meydana gelen bir birimlik artışın gelir dağılımı eşitsizliğini %0.5542 oranında azalttığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu,
- Kurumsal kalite endeksinde meydana gelen bir birimlik değişimin gelir eşitsizliğini %0.4968 oranında azalttığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

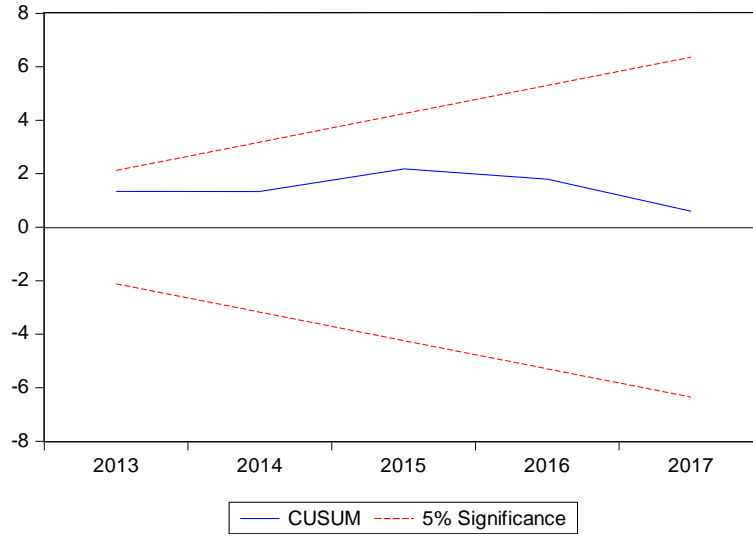
IQ*GDPPC şeklinde modele bütünleşik etkiyi tespit etmek için dahil edilen değişkenin uzun dönemde GDPPC'nin katsayısı 0.150967 iken kurumsal kalitenin de bütünleşik etkisiyle katsayı 0.056192'ye düşmesi gelir eşitsizliğine azaltıcı yönde etki ettiğini göstermektedir. Bu sonuçlardan hareketle, gelir dağılımıyla millî gelir, enflasyon, beşerî sermaye, küreselleşme ve kurumsal kalitenin uzun ve kısa dönemli ilişkiye ait bulgular;

- Kişi başına düşen millî gelir ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiye ait bulgular Keskin (2017)'nin çalışmasından,
- Tüketici fiyat endeksiyle gelir dağılımı arasındaki ilişkiye ait bulgular Kim ve Lin (2023)'in çalışmasından,
- Beşerî sermaye ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiye ait bulgular Yumuşak ve Bilen (2000)'in çalışmasından,
- Küreselleşme ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiye ait bulgular Dreher ve Gaston (2006)'un çalışmasından
- Kurumsal kalite ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiye ait bulgular Asamoah (2021)'in çalışmasından elde edilen bulgularla örtüşmekte olduğu görülmektedir.

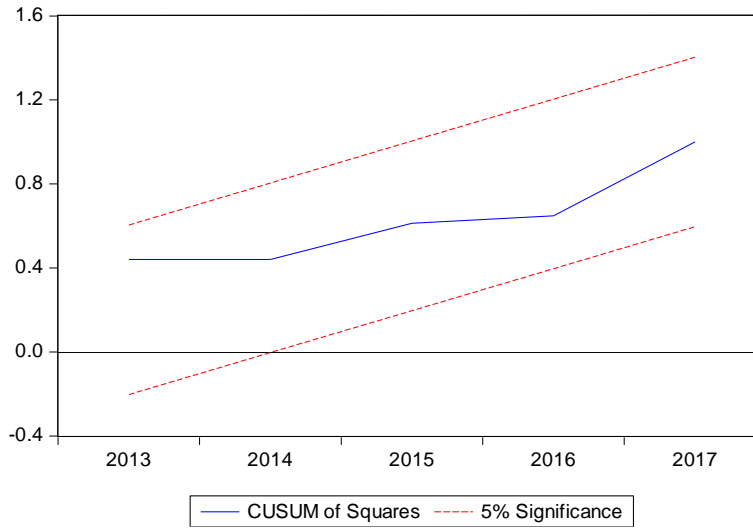
Tablo 4 : ARDL Modeline İlişkin Varsayım (Tanısal) Test Sonuçları

Tanısal Testler	F-istatistiği	Olasılık Değeri
LM Test	1.443041	0.2437
ARCH	0.396074	0.5344
Jarque-Bera	1.354186	0.508092
RAMSEY	0.676966	0.4203
CUSUM	İSTİKRARLI	
CUSUMQ	İSTİKRARLI	

Yukarıdaki tabloda yer alan F-istatistik değeri olan 0.4203, 0.05 'den büyük olduğu için modelde bir spesifikasyon hatasının olmadığını ve modelin doğru fonksiyonel forma göre oluşturulduğunu göstermektedir.

Grafik 1: Cusum Katsayı İstikrar Testi Sonuçları

Yukarıdaki grafikteki kesikli çizgiler %95 güven aralığını ifade ederken, düz çizgi ile gösterilen parametre tahminini göstermektedir. Bu grafikte parametre tahmini kesikli çizgilerin arasında olduğu için parametre tahmini istikrar koşulunu sağlamaktadır.

Grafik 2: Cusumq Katsayı İstikrar Testi Sonuçları

Yukarıdaki grafikteki kesikli çizgiler %95 güven aralığını ifade ederken, düz çizgi ile gösterilen parametre tahminini göstermektedir. Bu grafikte parametre tahmini kesikli çizgilerin arasında olduğu için parametre tahmini istikrar koşulunu sağlamaktadır.

Tablo 5: Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları (GINI)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Sonuç
GINI	GDPPC	10.03790	0.0182	Ekonomik Büyümeden Gini'ye nedensellik vardır.
GINI	CPI	136.3978	0.0000	CPI'dan GINI'ye nedensellik ilişkisi vardır.
GINI	KOF	66.11488	0.0000	KOF'tan GINI'ye nedensellik vardır.

GINI	HC	37.23490	0.0000	HC'den GINI'ye nedensellik vardır.
GINI	IQ	17.35615	0.0006	IQ'dan GINI'ye nedensellik vardır

Bağımlı değişken GINI ile bağımsız değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi amacıyla yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucunda;

- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olup, GDPPC'den Gini'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olup, CPI'den Gini'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olup, KOF'dan Gini'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olup, HC'den Gini'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olup, IQ'dan Gini'ye nedensellik vardır sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6: Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları (GDPPC)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Sonuç
GDPPC	GINI	29.68473	0.0000	GINI'den GDPPC'ye nedensellik vardır.
GDPPC	CPI	5.483997	0.1396	CPI'dan GDPPC'ye nedensellik yoktur.
GDPPC	KOF	26.82815	0.0000	KOF'tan GDPPC'ye nedensellik vardır.
GDPPC	HC	5.250268	0.1544	HC'den GDPPC'ye nedensellik yoktur.
GDPPC	IQ	15.02696	0.0018	IQ'dan GDPPC'ye nedensellik vardır

Bağımsız değişken GDPPC ile diğer değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi amacıyla yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucunda;

- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olduğundan, GINI'den GDPC'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, CPI'den GDPPC'ye nedensellik yoktur.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olduğundan, KOF'tan GDPPC'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, HC'den GDPPC'ye nedensellik yoktur.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olduğundan, IQ'dan GDPPC'ye nedensellik vardır sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7: Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları (CPI)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Sonuç
CPI	GINI	1.222215	0.7477	GINI'den CPI'ya nedensellik yoktur.
CPI	GDPPC	1.887736	0.5960	GINI'den GDPPC'ye nedensellik yoktur.
CPI	KOF	2.714106	0.4378	GINI'den KOF'a nedensellik yoktur.
CPI	HC	1.493632	0.6837	GINI'den HC'ye nedensellik yoktur.
CPI	IQ	2.062182	0.5596	GINI'den IQ'ya nedensellik yoktur.

Bağımsız değişken CPI ile diğer değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi amacıyla yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucunda;

- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, CPI'den GINI'ye nedensellik yoktur
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, CPI'den GDPPC'ye nedensellik yoktur
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, CPI'den KOF'a nedensellik yoktur
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, CPI'den HC'ye nedensellik yoktur
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, CPI'den IQ'ya nedensellik yoktur sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 8: Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları (KOF)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Sonuç
KOF	GINI	0.628578	0.8899	KOF'tan GINI'ye nedensellik yoktur.
KOF	GDPPC	5.063099	0.1672	KOF'tan GDPPC'ye nedensellik yoktur.
KOF	CPI	2.782687	0.4264	KOF'tan CPI'ye nedensellik yoktur.
KOF	HC	7.638720	0.0541	KOF'tan HC'ye nedensellik vardır.
KOF	IQ	9.344957	0.0250	KOF'tan IQ'ya nedensellik vardır.

Bağımsız değişken KOF ile diğer değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi amacıyla yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucunda;

- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, KOF'tan GINI'ye nedensellik yoktur
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, KOF'tan GDPPC'ye nedensellik yoktur
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, KOF'tan CPI'ye nedensellik yoktur
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olduğundan KOF'tan HC'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olduğundan KOF'tan IQ'ya nedensellik vardır sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 9: Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları (HC)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Sonuç
HC	GINI	7.583574	0.0554	HC'den GINI'ye nedensellik vardır.
HC	GDPPC	10.59665	0.0141	HC'den GDPPC'ye nedensellik vardır.
HC	CPI	6.246817	0.1002	HC'den CPI'ye nedensellik yoktur.
HC	KOF	5.326499	0.1494	HC'den KOF'a nedensellik yoktur.
HC	IQ	2.356678	0.5017	HC'den IQ'ya nedensellik yoktur.

Bağımsız değişken HC ile diğer değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi amacıyla yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucunda;

- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olduğundan, HC'den GINI'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olduğundan, HC'den GDPPC'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, HC'den CPI'a nedensellik yoktur.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, HC'den KOF'a nedensellik yoktur.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, HC'den IQ'ya nedensellik yoktur sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 10: Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları (IQ)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Sonuç
IQ	GINI	5.425921	0.1431	IQ'dan GINI'ye nedensellik yoktur.
IQ	GDPPC	9.287659	0.0257	IQ'dan GDPPC'ye nedensellik vardır.
IQ	CPI	0.897917	0.8259	IQ'dan CPI'a nedensellik yoktur.
IQ	KOF	6.412161	0.0932	IQ'dan KOF'a nedensellik vardır.
IQ	HC	0.190370	0.9791	IQ'dan HC'ye nedensellik yoktur.

Bağımsız değişken IQ ile diğer değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi amacıyla yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucunda;

- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, IQ'dan GINI'ye nedensellik yoktur.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olduğundan, IQ'dan GDPPC'ye nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, IQ'dan CPI'a nedensellik yoktur.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olduğundan, IQ'dan KOF'a nedensellik vardır.
- Olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı olmadığından, IQ'dan HC'ye nedensellik yoktur sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Gelirin adil olarak bölüşümü ve gelire bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizliğinin ortadan kaldırılması, gelişmişlik düzeyi farklı da olsa ülkelerin karşı karşıya kaldıkları önemli sorunlardan birisini ifade etmektedir. Bu sorun gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha büyük bir sorunu oluşturmaktadır. Bu sebeple gelir eşitsizliğini azaltıcı ve önleyici politikaların üretilmesi, büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye ölçeğinde 1987-2017 yılları arasında gelir dağılımını belirleyen faktörler üzerine gerçekleştirilen bu çalışmada, öncelikli olarak kurumsal kalite endeksinin gelir eşitsizliğini azaltıcı yönde etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada kurulan ampirik modelde yer alan diğer bağımsız değişkenlerin bu sürece ilişkin olumlu ve olumsuz düzeyde etkileri olsa da kurumsal kalite endeksinin bağlı olarak elde edilen bulgular gelir dağılımı eşitsizliğinin çözümünde görece dikkat çekici düzeyde olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak Türkiye'nin

gelir dağılımı eşitsizliği soruna yönelik oluşturacağı politikalar noktasında birtakım çözüm önerileri, kurumsal kalite endeksinin sahip olduğu on iki alt bileşen göz önünde bulundurularak sunulmuştur. Bu bağlamda çalışma bulgularından hareketle istihdam, eğitim, vergi sistemi, bölgesel kalkınma başlıkları çerçevesinde sunulan bu çözüm önerileri;

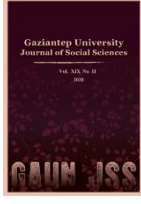
- Esnek çalışma modellerinin teşvik edildiği, KOBİ ve girişimcilerin desteklendiği, mesleki eğitimin güçlendirildiği ve işgücü piyasasında cinsiyet eşitliğinin sağlandığı *bir işgücü piyasasının düzenlenmeli ve istihdam desteklenmelidir.*
- İş piyasasının ihtiyaç duyduğu becerilerin geliştirilmesine yönelik bir eğitim modülünün oluşturulduğu, kırsal bölgelerde yaşayanlar ve dezavantajlı gruplara yönelik programlar tasarlandığı, mesleki eğitimin teşvik edildiği, eğitimin gereklilikleri için kamu-özel iş birliğinin kurulduğu bir finansman modeliyle *eğitimde fırsat eşitliği sağlanmalıdır.*
- Etkin bir vergilendirme sistemiyle bu süreçte kullanılacak mali kaynakların sağlandığı, kayıt dışılığın ve vergi kaçakçılığının önüne geçildiği, şeffaf ve adil bir vergilendirme sisteminin yanında sürdürülebilir adımlar için teşvikler imkanlarının sağlandığı *adil ve etkin bir vergilendirme sistemi kurulmalıdır.*
- Bölgesel kalkınmada üretilecek etkin politikalarla gelirin homojen şekilde dağıldığı, kırsalda yaşayan bireylerin yaşadıkları hizmetlere erişim, yatırımlardan faydalanamama vb. sorunlara karşı bölgesel kalkınma ajanslarının faaliyet ve kapasitelerinin artırıldığı, bölgelerin rekabet edebilmeleri için bölgesel inovasyon ve teknoloji geliştirme merkezlerinin kurulduğu, kapsayıcı, üretken ve eşitsizlikleri azaltıcı *bölgesel kalkınma politikaları üretilmelidir.*

Yukarıda yer alan çözüm önerileri Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmaya ve önlemeye yönelik olarak oluşturulacak politikaların yararlanacağı şekilde bir çerçeve çizmektedir. Çalışmanın bulguları göstermektedir ki Türkiye’de hukukun üstünlüğünden yolsuzluğun engellenmesine, insanların ihtiyaç duydukları sosyoekonomik koşulların iyileştirilmesinden demokratik ve mali hesap verebilirliğin sağlanmasına, bürokrasinin kalitesinden hükümet istikrarının sağlanmasına, ülkede yaşanan etnik ve dini gerilimlerin azaltılmasından ordunun siyasetteki yerinin belirlenmesine kadar birçok dinamik, Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğinin giderilmesine yönelik oluşturulacak politikaların temellerini ve başvurulacak önemli bir referans noktasını oluşturacağı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle üretilecek politikaların etkili ve sürdürülebilir politikalar olması, gelir dağılımında yaşanan sorunlara çözüm üretebilmesi ve üretilen politikaların kalıcı olabilmesi için ekonomik, siyasi ve toplumsal boyutların göz ardı edilmeden kapsayıcı şekilde üretilmesinin gerekliliği de anlaşılmaktadır. Bu şekilde üretilecek çözümler, gelir eşitsizliğini ortadan kaldıracığı gibi bir ülkenin gelişmişlik düzeyine de olumlu şekilde etki edeceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Alkin, E. (1998). *Genel ekonomi ansiklopedisi*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Asamoah, L. A. (2021). Institutional quality and income inequality in developing countries: A dynamic panel threshold analysis. *Progress in Development Studies*, 21(2), 123-143. <https://doi.org/10.1177/14649934211016715>
- Boratav, K. (1976). *100 soruda gelir dağılımı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Destek, M. A. (2019). Türkiye’de gelir dağılımının çevre kirliliği üzerindeki etkileri üzerine bir inceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(4), 1477-1488. <https://doi.org/10.21547/jss.556006>
- Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, 38(10), 1091-1110. <https://doi.org/10.1080/00036840500392078>

- Dreher, A., Gaston, N. G. (2006). Has globalisation increased inequality? *International Trade*, <https://www.research-collection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/124166/eth-28930-01.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 14.07.2024.
- Dişbudak, C., Süslü, B. (2009). Kalkınma ve bireysel gelir dağılımı: Kuznets Hipotezi Türkiye için geçerli mi? *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 146–166. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/372671>.
- Eğilmez, M. (2018). *MAKRO-EKONOMİ Türkiye'den örneklerle*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eidgenössische Technische Hochschule Zürich (2022). KOF Globalisation Index, <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>, Erişim Tarihi: 13.7.2024.
- Feenstra, R. C., vd. (2015). The next generation of the penn world table. Available for download at www.ggd.net/pwt, Erişim Tarihi: 13.07.2024.
- Fisher, I. (1906). *The Nature of Capital Income*. London: The McMillian Company.
- Grunewald, N., vd. (2017). The trade-off between income inequality and carbon dioxide emissions. *Ecological Economics*, 142, 249256.
- Keskin, A. (2017). Gelir dağılımı ve ekonomik büyüme: Kuznet Eğrisi'ni tamamlayıcı ülkeler arası bir yatay kesit çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 235-250.
- Kim, D. H., Lin, S.C. (2023). Income inequality, inflation and financial development. *Journal of Empirical Finance*, 72, 468-487, <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2023.04.008>.
- OECD. (2023). Gross domestic product (GDP), <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>, Erişim Tarihi: 5.11.2023.
- OECD Data (2023). Inflation (CPI), <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm>, Erişim Tarihi: 13.07.2024.
- PRS Group. (2019). The International Country Risk Guide (ICRG). <https://www.prsgroup.com/explore-our-products/internationalcountry-risk-guide/>, Erişim Tarihi: 13.07.2024.
- Shahbaz, M., vd. (2014). Financial development and income inequality: Is there any financial Kuznets Curve in Iran?. *Social Indicators Research*, 124(2), 357-382.
- Solt, F. (2020). Measuring income inequality across countries and over time: The standardized world income inequality database. *Social Science Quarterly* 101(3):1183-1199. SWIID Version 9.13, June 2024.
- Sönmez, M. (1990). *Türkiye'de gelir eşitsizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- United Nations. (1993). UNdata. <http://data.un.org/Glossary.aspx?q=income>, Erişim Tarihi: 11.07.2024.
- Yumuşak, İ. ve Bilen, M. (2000), Gelir dağılımı-Beşeri sermaye ilişkisi ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 77-96.
- World Bank. (2015). Metadata Glossary.: <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/SI.POV.GINI>, Erişim Tarihi: 13.07.2024

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Marka Değerinin Tespiti ve TMS 38 Kapsamında Değerlendirilmesi

Determination of Brand Value and Evaluation within the Scope of TMS 38

Murat KARAHAN^a Mehmet Akif AKGEMCİ^{b*}

^a Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5066-4257

^b Öğr. Gör., Harran Üniversitesi, Hilvan MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Şanlıurfa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6453-8203

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Aralık 2023

Kabul tarihi: 6 Eylül 2024

Anahtar Kelimeler:

Hirose Yöntemi,

Marka değeri,

TMS 38.

ÖZ

Marka, günümüzde üreticiler ve tüketiciler arasında ürün farklılıklarını belirlemede giderek artan bir öneme sahip bir değerdir. Rekabetin yoğun olduğu ortamlarda, marka kavramı işletmeler için önemli bir avantaj sağlamaktadır. İşletmelerin temel hedefi olan kâr maksimizasyonu, zaman içinde firma değerinin maksimizasyonu amacına dönüşmüştür. Buna bağlı olarak marka kavramı genel olarak şirketlerin finansal değerini göstermektedir. Bir markanın değerini belirleyen unsurlar, muhtemel satış gücü, hasılatı, elde ettiği gelir ve gelecekte oluşabilecek tüm finansal verilerdir. Marka, geçmişten günümüze kadar hayatımızda olmasına rağmen, marka değeri 1980'li yıllarda şirket birleşmeleri ve şirket satın almaları yoluyla önem kazanmıştır. Her geçen gün piyasalarda faaliyet gösteren markaların sayısı artmış bu durum ise maddi olmayan duran varlık unsuru olan markaların parasal değeri ve bu parasal değerini nasıl hesaplanması gerektiği merak konusu olmuştur. Bu kapsamda, bu çalışmada 2018-2022 dönemleri için Borsa İstanbul tekstil sektöründe faaliyet gösteren ve düzenli olarak verilerine ulaşılabilen 22 adet firmanın Hirose yöntemine göre marka değeri hesaplanmış elde edilen sonuçlar Brand Finance şirketi tarafından yayımlanan 2022 yılına ait Türkiye'nin en değerli markaları listesinde tekstil sektöründe yer alan firmalar ile karşılaştırılmıştır. Ayrıca Hirose yöntemine göre hesaplanan marka değerinin TMS 38 kapsamında finansal tablolarda yer verilip verilemeyeceği konusunda bilgi verilmiştir. Çalışma sonucunda, Hirose yöntemi ve Brand Finance marka değerlendirme yöntemi arasında önemli farklılıklar olduğu ve bu farklılıkların nedeni olarak ise her iki yöntemin marka değeri tespitinde farklı kriterlere yer verilmesinden kaynaklanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 8, 2023

Accepted: September 6, 2024

Keywords:

Hirose Method,

Brand value,

IAS -38.

ABSTRACT

Brand is a value that has an increasing importance in determining product differences between producers and consumers today. In an environment of intense competition, the brand concept offers a major advantage for companies. Profit maximization, which is the primary aim of companies, has been converted into the maximization of firm value over time. Therefore, the concept of brand generally indicates the financial value of companies. Sales figures, earnings, potential sales power and all the financial inputs that a brand can generate are the factors that determine brand equity. Although the brand has been with us from the past to the present, brand value gained importance in the 1980s as a result of corporate mergers and purchases. The number of brands operating in the markets has increased daily, which has led to interest in the monetary value of the intangible assets that are brands and how this economic value should be calculated. This study computed the brand value of 22 firms that operated in the textile sector of Borsa İstanbul for the period 2018-2022 using the Hirose method, and compared the findings with the firms in the textile sector that were included in the list of Turkey's most valuable brands published by Brand Finance in 2022. In addition, information was provided on whether the brand value calculated using the Hirose method can be included in financial statements according to TMS 38. The research outcomes indicate significant variations between the Hirose method and the Brand Finance brand valuation method. This discrepancy stems from the utilization of distinct criteria by each method in determine brand value.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: akifakgemci@harran.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Brand value has emerged as a quantitative measure of a company's financial strength and its position in relation to competing brands due to the importance given to the brand by consumers. In this research, the brand value of 22 companies that are active in the textile industry of Borsa Istanbul was determined for the period 2018-2022 using the Hirose model, and the findings were compared with the textile firms included in the most worthy brands list of our country released by Brand Finance in 2022. In addition, information was provided on whether the brand value obtained through the Hirose method can be included in financial statements under the scope of TMS 38.

The purpose of this study is to determine the brand value of firms in the BIST textile sector using the Hirose method. The reason for choosing this index is the growing textile sector and the idea that the companies listed in the index are increasing their competitiveness in the international arena. The Hirose method was applied to measure brand value in the analysis. This method is based on calculating the brand value in a neutral way, using only the data available in the firms financial statements. This method has several advantages in calculating brand value. One of these advantages is its earnings approach, which means that it allows the brand value to be determined on the base of financial data and revenues of the companies. Another advantage of this method is a valid method, as it is actively used by the Japanese Ministry of Economy, Trade and Industry to determine brand value and is widely used in national and international literature. This study differs from previous studies in a very limited number of studies on brand value determination in textile sector using Hirose method in Istanbul Stock Exchange. In this respect, this analysis contributes to the literature by filling the gap in the literature.

The Hirose method was used to calculate brand value using only financial data, allowing for a neutral calculation of brand value. This method was chosen due to it is a frequently preferred model in the literature and because it allows brand value to be calculated from financial statement data, making it more accessible and easier to implement than other methods. The brand values of the companies were determined separately for each company using the prestige, loyalty and expansion variables. While there were 22 companies with data available in 2022, brand values were determined for 19 of them, and the companies MEGAP, DIRIT and ROYAL were not included in the calculation of brand value as they were used as benchmark companies. Among the firms operating in the textile sector of Borsa Istanbul between 2018 and 2022 according to the Hirose method, YATAS company ranked first with a brand value of TL 94,740,626.07, MNDRS company ranked second with a value of TL 598,575,830.32, and BOSSA company ranked third with a value of TL 835,051,531.12. The company with the lowest branded value was SNPAM, valued at TL 1,727,203.70. Although the value of the prestige variable for the company KORDS was very high, the expansion variable was not calculated because it was zero, because of export values for this company were not included in the audited financial statements, and therefore the brand value was determine as zero. The brand value could not be determined for BRKO, BRMEN, DERIM and KORDS because these companies had no foreign sales or these values were not presented in the financial statements

Brand Finance company is provides services to determine and evaluate the financial value of brands or trademarks of companies and regularly determines the most valuable brands for countries each year and publishes them on its website. This company tries to explain the brand value by considering various variables such as the financial performance of the brand, market situation, competitive position and consumer perception in calculating the brand value. The difference between the Hirose method and Brand Finance is that the Hirose method focuses only on financial data, while Brand Finance considers factors such as consumer perception, market conditions and competitive status in addition to financial data, so there may be differences between the two methods. When comparing the two approaches, there are considerable differences between the brand value calculated by Brand Finance and Hirose method. The reason for this difference is that the calculations of complex methods such as Brand Finance are kept secret, and these companies keep the dynamics and content of the brand value calculation secret because they operate in the field of brand evaluation and brand management and do not only consider financial data in their calculations. According to TMS 38 Articles 63 and 64, the brand value determined by the Hirose method cannot be accounted for in information users' balance sheets. This is because the monetary value of the brands created by enterprises cannot always be determined and the costs incurred for these items cannot be distinguished from the costs related to the development of the work as a whole, so that the brand value cannot be recorded in the balance sheet. Therefore, the brand value determined by the Hirose method is not recorded in the firms financial statements according to TMS 38. However, on the basis of previous studies in the literature, there is evidence that it can be reported in the balance sheet as goodwill. In addition, as current accounting rules do not allow this, the brand value generated by the firms can revalue in the balance sheet notes and presented to information users each year.

Giriş

Marka, günümüzde üreticiler ve tüketiciler arasında ürün farklılıklarını belirlemede giderek artan bir öneme sahip bir değerdir. Rekabetin yoğun olduğu ortamlarda, marka kavramı işletmeler için önemli bir avantaj sağlamaktadır. İşletmelerin temel hedefi olan kâr maksimizasyonu, zaman içinde firma değerinin maksimizasyonu amacına dönüşmüştür (Gökbayrak, 2019, s. 9). Geleneksel kâr maksimizasyonu hedefinin yerini firma değer maksimizasyonu alması, işletmelerin sadece finansal başarıya odaklanmaktan ziyade uzun vadeli sürdürülebilirlik, toplumsal etki ve kurumsal itibar gibi faktörlere daha fazla önem vermelerini göstermektedir.

İşletmelerin uzun vadeli sürdürülebilirliklerini sağlamaları ve pazarda öne çıkabilmeleri için rekabet avantajı sağlamaları önemli bir yere sahiptir. Bu rekabet avantajlarının arasında, işletmelerin varlıklarını güçlendiren unsurların başında marka gelmektedir. Ekonomik dinamiklerin içerisinde, marka kavramının işletmeler ve tüketiciler arasındaki önemi sürekli olarak artış göstermektedir (Uygurtürk vd., 2017, s. 11). Marka, işletmelerin sadece ürün ve hizmetlerini tanımlamakla kalmayıp aynı zamanda kurumsal kimliğini oluşturan temel bir unsurdur. Bu bağlamda, işletmelerin marka oluşturma ve sürdürme süreçleri, rekabetçi bir avantaj elde etmelerine zemin hazırlar. Marka, müşteri sadakati ve güvenini artırarak işletmelerin uzun vadeli başarısına katkı sağlamaktadır.

Artan ve zorlaşan rekabet şartlarında firmalar faaliyet gösterdikleri pazarlarda tutunabilmek için maddi olmayan duran varlıklara daha fazla yönelmiştir. Özellikle 1980'li yıllarda artan şirket satın almaları ve şirket birleşmeleri sonucunda defter değerlerinin yüksek olması maddi olmayan duran varlıkların ön plana çıkmasını neden olmuştur (Alsu ve Palta, 2017, s. 176). Marka varlıkları gibi maddi olmayan duran varlıklar muhasebe perspektifinden ele alındığında çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Son yirmi yıl içinde, maddi olmayan duran varlıklar arasında yer alan markaların değerinin ölçülmesine yönelik ilgi önemli ölçüde artmış ve bu artış muhasebe uygulamalarına da yansımıştır. Özellikle firmalar için gelir noktasında kritik bir rol oynayan bu varlıklar, finansal analiz sonuçlarında tartışmalara ve muhasebe açısından farklılıklara neden olmaktadır (Sevindik, 2007, s. 4).

İşletmelerin marka değerini etkili bir şekilde belirlemesi ve buna uygun stratejik politikalar geliştirmesi önemlidir. Çünkü marka değeri, işletmelerin finansal rekabet avantajı elde etmelerine, daha avantajlı satın alma işlemleri gerçekleştirmelerine ve genel olarak piyasada etkin bir rol oynamalarına katkı sağlayan kritik bir unsurdur. Marka değerinden bahsediliyorsa, bu durum işletmenin maddi varlıklarının ötesinde ek bir değere sahip olduğunu ifade etmektedir. Marka değeri, finansal varlıkların maddi değeriyle bütünleşerek işletmenin finansal değerini artırır ve işletmenin defter değerinden daha fazla bir değere sahip olmasını ifade eder (Avşargil, 2021, s. 587).

Firmalar için oldukça büyük bir öneme sahip olan marka olgusunu değer olarak ifade edebilmek ve hesaplayabilmek için çeşitli yöntemler mevcuttur. Ancak her bir yöntemle yapılan hesaplamalar birbirinden farklı sonuçlar vermektedir. Bu durum marka değerinin hesaplanmasında ortak bir fikir birliği olmadığını göstermektedir. Marka değeri hesaplamada literatürde genel olarak 3 farklı hesaplama yaklaşımı dikkati çekmektedir. İlk yaklaşım, işletmelerin mali verilerinden yararlanarak hesaplanan mali temelli marka değeridir. Diğer bir yöntem ise tüketicilerin farkındalık seviyeleri ve davranış biçimlerine dayalı olarak yapılan hesaplamaları içeren tüketici temelli marka değeridir. Üçüncü ve son yaklaşım ise finansal ve tüketici temelli yöntemlerin prensiplerinin birleştirildiği karma marka değerlendirme yöntemleridir (Avşargil, 2021, s. 587; Özkan ve Terzi, 2012). Marka değerinin tespiti için farklı yöntemlerin olması, marka değerinin farklı bakış açılarıyla ele alındığını, çok boyutlu bir yapısı olduğunu

göstermektedir. Her yöntem marka değerinin farklı yönlerini ortaya koyarak farklı bakış açısı sağlamaktadır. Bu kapsamda marka değerinin hesaplanmasıyla ilgili geniş metodolojik yöntemlerin varlığı firmaların marka stratejilerini anlamalarını ve yönetmelerini mümkün kılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen finansal temelli marka değerlendirme yöntemleri arasında Hirose yöntemi de yer almaktadır. Bu yöntem, Japonya Ekonomi Ticaret ve Endüstri Bakanlığı tarafından literatüre kazandırılmış ve halka açık firmalarda yalnızca finansal verilerden faydalanılarak marka değerinin hesaplanmasına dayanan bir yöntem olarak 2002 yılından beri kullanılmaktadır (Hiroshi, 2012, s. 158).

Brand Finance şirketi 1996 yılında kurulmuştur ve firmalara ait markanın veya markaların finansal değerini ölçmek ve analiz etmek üzere hizmet sağlayan bir danışmanlık şirkettir. Her yıl düzenli olarak ülkelere ilişkin en değerli markaları tespit ederek sitesinde yayımlamaktadır. Şirketler, markalarının değerini belirlemek için çeşitli yöntemler ve finansal analizler kullanmaktadır. Bu analizler markanın piyasa performansı, müşteri algısı, mali durum ve diğer önemli faktörleri dikkate almaktadır (Brand Finance Report, 2022).

Muhasebe literatüründe, markaların nasıl muhasebeleştirileceğine yönelik belirli bir muhasebe standardı yer almamaktadır (Haberal, 2022, s. 402). Maddi olmayan duran varlıkların muhasebeleştirilmesi, değerlemesi ve raporlamasına ilişkin bilgiler TMS 38 maddi olmayan duran varlıklar standardında belirtilmiştir. TMS 38 standardı, ülkemizde ekonomik değer taşıyan marka, patent, bilgisayar yazılımları, telif hakkı, ticari unvan, yayın hakları gibi maddi olmayan varlıkların muhasebeleştirilmesinde kullanılmaktadır ve bu varlıkların finansal tablolarda doğru bir şekilde yer almasını sağlamaktadır. TMS 38'e göre maddi olmayan duran varlığın aktiflere alınabilmesi için varlığın diğer varlıklardan ayrıştırılabilmesi, kontrol edilebilir olması, maliyetinin güvenilir şekilde ölçülebilmesi ve gelecekte ekonomik bir yarar sağlaması kriterlerini sağlaması gerekmektedir (TMS 38).

Bu çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2018-2022 dönemleri için marka değerinin Hirose yöntemiyle hesaplanması, elde edilen sonuçların Brand Finance şirketi sonuçlarıyla karşılaştırılması ve her iki sonuç arasındaki farklılıkların TMS 38 kapsamında değerlendirilmesi noktasında bilgi vermektir.

Literatür Taraması

Marka değeri, işletmelerin pazar rekabeti içerisindeki konumunu ve tüketici gözündeki değerini belirlemek açısından temel bir faktör olarak kabul edilir. Bu bağlamda, finansal marka değerlendirme yöntemlerinden Hirose yöntemi ve Brand Finance marka listeleri çeşitli akademik çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Marka değerinin finansal anlamda tespitine yönelik olarak yerli ve yabancı literatürde pek çok çalışma yer almaktadır. Yapılan çalışmalar genel olarak şirketin halka açık verilerinin kullanılarak marka değerinin hesaplanmasına yönelik olduğu görülmektedir. Bu kapsamda marka değerinin hesaplanmasına yönelik olarak yapılan çalışmalar aşağıdaki gibidir.

Bursalı ve Karaman (2009) tarafından yürütülen bir araştırmada, Denizli'de tekstil alanında faaliyette bulunan 14 farklı şirketin marka değerlerini belirlemek amacıyla Hirose yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda bu şirketlerin marka değerleriyle ilgili çeşitli değerlendirmeleri içermektedir. Ayrıca, Akgün ve Akgün (2014) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada, Bist'te işlem gören Vestel A.Ş. için 2014 yılına ait marka değeri, Hirose yöntemi kullanılarak rakamsal olarak belirlenmiştir. Benzer bir yaklaşım, Dımbıloğlu (2014) tarafından da benimsenmiştir. Dımbıloğlu'nun çalışmasında BIST Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörü'nde faaliyet gösteren 19 şirket için 2012 yılına ait marka değerleri

Hirose yöntemiyle hesaplanmıştır. Bu çalışmaların sonuçlarına göre söz konusu şirketlerin marka değerleri ile piyasa değeri arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çam vd. (2019)'nın çalışmasında BIST'e kote edilmiş otomotiv firmalarının marka değerleri, Hirose Yöntemi kullanılarak detaylı bir analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre net kâr, net satışlar, aktif büyüklük, toplam borç tutarı ve marka değeri değişkenleri arasında, özellikle prestij değişkeninin firmanın piyasa değeri üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, sadakat ve genişleme değişkenleri ile firmaların piyasa değeri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kendirli vd. (2016) tarafından ele alınan çalışmada, 2013 yılı için Banvit markasının Hirose yöntemine göre marka değeri 303 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Hesaplama sonuçları Brand Finance şirketi tarafından hesaplanan marka değeri tahminiyle karşılaştırılmış ve karşılaştırma sonuçlarında her iki yönteme göre hesaplanan marka değeri tutarının benzerlik gösterdiği belirtilmiştir. Ancak, Gerekan ve Koçan (2018), BIST gıda sektörü üzerinde yapılan hesaplamalara göre Brand Finance şirketi tarafından hesaplanan marka değeri ile Hirose yöntemi arasında benzer sonuçlar elde edilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Alsu ve Palta (2017) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, marka değerinin ölçülmesi konusunda finansal bir yaklaşım benimsenmiş ve bu bağlamda 2008-2016 yılları arasında BIST'te faaliyet gösteren çeşitli firmaların marka değerleri incelenmiştir. Araştırma kapsamında, marka değerleri Hirose yöntemi kullanılarak hesaplanmış ve bu hesaplamalar Brand Finance tarafından yapılan marka değerleri tahminleriyle karşılaştırılmıştır. Brand Finance tarafından belirlenen sıralamada ilk üç sırada yer alan işletmelerin marka değerleri, araştırmacılar tarafından hesaplanan marka değerleriyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda, ilk üç sırada yer alan işletmelerin marka değerleri arasında belirgin farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. İşseveroğlu (2020), Türkiye'de faaliyet gösteren 16 farklı sigorta şirketinin marka değerini Hirose Yöntemi'ni kullanarak incelediği çalışmasında söz konusu işletmeler arasında marka değerine dayalı bir sıralama yapmıştır. Elde edilen bulgulara göre, sigorta şirketleri arasında Anadolu Hayat Emeklilik işletmesinin en yüksek marka değerine sahip işletme olduğu ifade edilmiştir. Avşargil (2021), 2015-2019 dönemleri için BIST Teknoloji Endeksinde kote edilmiş firmaların marka değerini Hirose yöntemiyle hesaplamış ve elde edilen sonuçları Brand Finance sonuçları ile karşılaştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Hirose yöntemine göre ulaşılan marka değeri Brand Finance tarafından açıklanan marka değerinden çok yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni olarak ise Brand Finance şirketi tarafından marka değerini hesaplamada karma yöntemlerin kullanıldığı ve tam olarak hangi faktörlerin ağırlıklı kullanıldığının bilinmemesi olduğu belirtilmiştir. Ekinci (2019), Hirose yöntemine göre katılım bankalarının marka değerlerini belirlemek amacıyla ele aldığı çalışmasında Türkiye Finans Katılım Bankası, müşteri sadakati ve bilinirlik açısından Kuveyt Türk Katılım Bankası'na göre daha üstün bir performans sergilediğini ifade etmiştir.

Wang ve Kuang Yu (2015) tarafından ele alınan çalışmada, bulanık mantık yaklaşımını ve Hirose yöntemini kullanarak banka sektöründeki Tayvan'daki kurumların marka değerlerini tahmin etmeyi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında Tayvan'daki bankaların marka değerleri incelenmiş ve elde edilen bulgular neticesinde, bulanık mantığın ve Hirose yönteminin marka değerini belirlemede benzer yaklaşımlar sergilediği ifade edilmiştir.

Tuğay ve Top (2014) ele aldıkları çalışmalarında, TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıkların Değerlemesi Standardı'na göre herhangi bir markanın değerlendirilmesi, bunun muhasebeleştirilmesi ve finansal tablolarda sunumu üzerine teorik bir değerlendirme yapmıştır. Çalışmalarında markaların ilk muhasebeleştirilmesi esnasında, markanın işletme bünyesinde yaratılmasında bu kalemlere ilişkin yapılan harcamaların ayırt edilememesinden dolayı maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirme yapılamayacağı ifade edilmiştir. Haberal (2022)

ise TMS 38 kapsamında marka değerinin birleşme ve satın almalara finansal durum tablosunda gösterilebileceğini ifade etmiş, ancak işletme içi yaratılan markalar varlık niteliği taşımadığından bunlara ilişkin bilgiler farklı bilgi kullanıcıları için farklılık gösterebileceğini ifade etmiş ve marka değerine finansal durum tablosu dipnotlarında entelektüel sermaye içerisinde yer verilebileceğini önermiştir. Benzer şekilde Yalçın (2022) çalışmasında satın alma ve birleşme yolu ile elde edilen markalara finansal tablolarda yer verilebileceği ancak işletme içerisinde yaratılan markalara finansal tablolarda yer verilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu durumun bir çelişki olduğunu ve bu çelişkinin firmanın gerçek değeri ile defter değeri arasındaki farkın açılmasına ve finansal tabloların gerçeği yansıtmamasına neden olacağını belirtmiştir. Çelişkinin kaynağı olarak ise kavramsal yaklaşımları işaret etmektedir.

Metodoloji

Bu çalışmanın amacı BİST tekstil sektöründe işlem gören firmaların marka değerinin Hirose yöntemiyle hesaplanmasıdır. Bu endeksin seçilme nedeni ise tekstil sektörünün her geçen gün büyümesi ve endekste yer alan firmaların uluslararası arenada rekabet gücünün arttığı düşüncesi yer almaktadır. Bu yöntem, yalnızca işletmelerin finansal tablolarında yer alan bilgilerden faydalanılarak marka değerinin tarafsız bir şekilde hesaplanmasına dayanmaktadır. Bu yöntem marka değerinin hesaplanmasında çeşitli avantajları sunmaktadır. Bu avantajların bir tanesi gelir odaklı olmasıdır, başka bir ifadeyle firmaların finansal verilerine göre marka değerinin hesaplanmasına imkân sağlamaktadır. Diğer bir avantajı ise Japonya Ekonomi Ticaret ve Endüstri Bakanlığı tarafından marka değerinin tespitinde aktif bir şekilde kullanılması ve ulusal ve uluslararası literatürde ise sıklıkla kullanıldığı için geçerli bir yöntem olmasıdır. Çalışmanın geçmişte yapılan çalışmalardan farkı ise Borsa İstanbul'da tekstil sektöründe Hirose yöntemiyle marka değerinin belirlenmesine yönelik doğrudan tüm firmalara ilişkin marka değerinin tespiti üzerine yapılan çalışmaların literatürde olmamasıdır. Bu kapsam da değerlendirildiğinde bu çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurma noktasında literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında, 2018-2022 dönemlerine ait Bist Tekstil sektöründe faaliyet gören 26 firmadan 22 adet firmanın bağımsız denetimden geçmiş mali verilerine ulaşılmış 4 firmanın ise seçilen dönemler için verilerine ulaşılabilmiştir. 22 firmalardan üç tanesi (MEGAP, DIRIT ve ROYAL) Benchmark firması (sektörde yıllar itibarıyla S/SMM değeri en düşük çıkan firmalar) olarak seçilmiş ve analizden çıkarılmıştır.

Bu çalışmada marka değerinin hesaplanmasında yalnızca mali verileri dikkate alarak ve marka değerinin tarafsız bir şekilde hesaplanmasına olanak tanıyan Hirose yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilme nedeni marka değerinin hesaplanmasında finansal tablolardan elde edilen verilerden faydalanılması, verilere daha kolay ulaşılabilmesi, diğer yöntemlere göre daha kolay uygulanabilir olması ve literatürde sıklıkla kullanılan bir model olmasıdır (Başçı, 2009, s. 27). Hirose yöntemine göre marka değerinin tespiti aşağıdaki formül yardımıyla finansal tablolardan elde edilen verilerin formüle edilmesi esasına dayanmaktadır (Wang vd., 2012, s. 463; Hiroshi, 2012, s. 158-159).

$$MARKA DEĞERİ = \frac{pdxsdxgd}{rf}$$

PD= Prestij Değişken

SD= Sadakat Değişken

GD= Genişleme Değişkeni

RF= Risksiz Faiz Oranı

Formülde yer alan prestij değişken, işletme ürünlerini rakiplerine karşı sürekli olarak daha yüksek bir fiyattan satma imkânı tanınması ve marka güvenilirliğine bağlı olarak yüksek fiyat avantajını temsil etmektedir. Fiyat avantajı, nakit akımlarını dikkate alarak hesaplanmaktadır (Uygurtürk vd., 2017, s. 15; Salinas, 2012, s. 195). Prestij değişken aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\text{Prestij Değişken} = \frac{1}{5} \sum_{i=-4}^0 \left[\left(\frac{S_i}{SMM_i} - \frac{S^*_i}{SMM^*_i} \right) \times \frac{RPG_i}{FG_i} \right] \times SMM_0$$

Eşitlikte;

S_i: İşletmenin *i* dönemdeki hasılatını,

SMM_i: İşletmenin *i* dönemdeki satış maliyetini,

*S**: Benchmark firmasının *i* dönemdeki hasılatı,

*SMM**: Benchmark firmasının *i* dönemdeki satış maliyeti,

RPG: İşletmenin reklam ve promosyon giderini,

FG: İşletmenin *i* dönemdeki faaliyet giderleri

Prestij değişkenin hesaplanmasında ve karşılaştırma yapılabilmesinde aynı sektör içerisinde yer alan ve Satışlar/Satılan Mal Maliyeti oranının yıllar itibariyle en düşük olduğu firma karşılaştırma (benchmark) firması olarak seçilir. Bu nedenle *S** ve *SMM** değişkenlerinin tespit edilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca *RPG* değişkenine ulaşabilmek adına işletmelerin bağımsız denetimden geçmiş finansal raporları detaylı bir şekilde incelenmiş ancak bazı şirketlerin finansal raporlarının dipnotlarında reklam ve promosyon giderlerine yer verilirken bazı şirketlerde reklam ve promosyon giderlerine yer verilmemiştir. Bu kapsamda reklam ve promosyon giderleri değişkenini temsilen Pazarlama, Satış ve Dağıtım giderleri hesabı kullanılmıştır.

Marka değeri hesaplaması için incelenen şirketin karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla her bir yıl için en düşük Satışlar/Satılan Malın Maliyeti (*S/SMM*) oranı göz önüne alınmıştır. Yıllara özgü *S/SMM* değerleri hesaplanmış ve her dönemin en düşük oranı, karşılaştırma temeli olarak belirlenmiştir. Bu yöntem, marka değerinin sektördeki en düşük performansa sahip olan şirketle kıyaslanarak değerlendirilmesinin sektörel bağlamda tutarlı ve anlamlı olmasını sağlamak amacıyla taşımaktadır.

Tablo 1: Yıllara göre kıyaslama yapılacak firmalar

Firma	Yıllar	S*/SMM*
DIRIT	2018	0,618915063
DIRIT	2019	0,457395617
DIRIT	2020	0,907241906
ROYAL	2021	1,065218704
MEGAP	2022	1,130823512

Tabloda görüleceği üzere prestij değişkenin hesaplanmasında, 2018-2020 yılları arasında DIRIT firması *S*/SMM** oranı en düşük olduğu için karşılaştırma firması olarak seçilmiştir. 2021 yılı için ROYAL firması, 2022 yılı için ise MEGAP firması sektördeki en zayıf

firma olarak seçilmiştir. S/SMM oranının 1'den büyük olması istenir. Bu değer 1'den küçük ise firmanın maliyetlerinin satışlarından daha fazla olduğunu gösterir. 2021 ve 2022 yılları arasında ROYAL ve MEGAP firmalarına ait bu değerler 1'in üzerinde olmasına rağmen sektörde en düşük firma olarak yer aldıkları görülmektedir. Bu nedenle sektördeki en düşük değerlere sahip olan bu firmalar karşılaştırma (benchmark) firması olarak seçilmiştir. Ayrıca bu firmalar karşılaştırma firması olarak seçildiği için bu firmalara ait marka değeri hesaplanması yapılmayacaktır.

Sektörde finansal olarak zayıf firmalar tespit edildikten sonra ikinci aşamada marka değeri tespit edilmek istenen şirketin her döneme ait S/SMM verileri dönemler itibariyle kıyaslama yapılan şirketin verilerinden çıkarılacaktır. S/SMM-S*/SMM* farkı alındıktan sonra her bir döneme ait PSDG/FG oranı hesaplanmış ve S/SMM-S*/SMM* değeri ile çarpılmıştır. Prestij değişkeninin hesaplanmasının son aşamasında ise her bir firmanın son yıla ait (2022) SMM verisi dikkate alınmıştır.

Tablo 2: Firmalara ait 2022 yılı SMM verileri

Firma	Yıllar	SMM
ATEKS	2022	878.000.990
ARSAN	2022	860.920.369
BLCYT	2022	485.182.886
BRKO	2022	50.578.743
BRMEN	2022	787.365
BOSSA	2022	2.028.463.675
DAGI	2022	247206285
DERIM	2022	923.345.180
DESA	2022	793.746.820
DIRIT	2022	96.531.417
HATEK	2022	462.688.169
KRTEK	2022	726.452.708
KORDS	2022	15.080.471.396
LUKSK	2022	147.013.014
MEGAP	2022	1.358.885.878
MNDRS	2022	2.759.346.460
RODRG	2022	25.507.916
ROYAL	2022	438518374
SKTAS	2022	623.178.151
SNPAM	2022	254.798.042
YATAS	2022	4.547.016.264
YUNSA	2022	791.510.182

Tabloda yer alan veriler PD değişkeninin hesaplanması için ihtiyaç duyulan son parametredir. Aşağıdaki tabloda örnek olarak ATEKS firmasına ait prestij değişken hesaplaması yapılmıştır.

Tablo 3: Prestij Değişken Hesaplaması

Yıllar	s/smm (1)	s*/smm* (2)	psdg/fg (3)	Smm0 (4)	PD= (1-2)*3*4	Ortalama (pd/5)
2018	1,2580	0,6189	0,5008	878.000.990	280.990.838,78	174.997.410,42
2019	1,2377	0,4574	0,5138	878.000.990	352.035.651,05	
2020	1,3270	0,9072	0,4146	878.000.990	152.786.257,76	
2021	1,3195	1,0652	0,3988	878.000.990	89.036.497,23	
2022	1,1312	1,1308	0,4740	878.000.990	137.807,26	

*S**: Benchmark firmasının i dönemdeki hasılatı, *SMM**: Benchmark firmasının i dönemdeki satış maliyeti,

Ele alınan tüm firmalar için aynı şekilde tüm hesaplamalar yapılmış ve bulgular kısmında yer verilmiştir.

Hirose yönteminde yer alan ve ikinci değişken olan sadakat değişkeni; markanın sadık müşterilerine uzun dönemde düzenle olarak satış yapabilme yeteneğini göstermektedir (Bozkaya, 2019, s. 6). Ayrıca, şirketin uzun dönemde satılan mal maliyetinin sürdürülebilirliği ile hakkında bilgi vermekte ve işletmenin faaliyette bulunduğu alanda sağlamış olduğu gelirlerin sürekliliğini göstermektedir. (Başçı, 2009, s. 75; Bursalı, 2009, s. 32). Örnek olarak sadakat değişkeni aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{Sadakat Değişkeni} = \frac{\mu c - \sigma c}{\mu c}$$

μc = SMM son 5 yıllık ortalaması

σc = SMM'nin Standart Sapması

Yukarıdaki eşitlikte, son beş yıla ait SMM ortalaması ile SMM verilerine ait standart sapma farkları alınıp SMM ortalamasına bölünmesiyle sadakat değişkeni elde edilmektedir. Aşağıdaki tabloda örnek olarak ATEKS firmasına ait sadakat değişken hesaplaması yapılmıştır.

Tablo 4: Sadakat Değişken Hesaplaması

Yıllar	SMM	SMM STANDART SAPMA (B)	SD =(A-B)/A
2018	291.669.730	263.402.517,85	0,362505536
2019	343.759.165		
2020	229.454.858		
2021	323.035.299		
2022	878.000.990		
Ortalama SMM (A)		413.184.008,40	

Tüm firmalara ait hesaplamalar yukarıdaki şekilde yapılmıştır. Standart sapmanın düşük olması, müşterilerin firmaya olan bağımlılığını göstermektedir.

Hirose yönteminin son değişkeni ise işletmenin sahip olduğu markanın ne kadar genişlediğini gösteren genişleme değişkenidir. Bu değişken, firmanın esas faaliyet alanı dışında ve yurt dışına yaptığı satışlarda (ihracat) ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir (İşgör, 2011, s. 66; Hirose, 2012, s. 159; Dımbıloğlu, 2014, s. 68). Çalışma kapsamında incelenen şirketlere ait finansal raporlarda diğer faaliyetlerden gelir ve kârlar hesabına ilişkin bilgi edinilemediği için yalnızca yurt dışı satışları kalemi kullanılmıştır. Aşağıdaki eşitlik yardımıyla genişleme değişkeni hesaplanmaktadır.

Genişleme değişkeni, markanın faaliyette bulunduğu pazarın dışında aynı veya başka alanlarda ve farklı coğrafyalarda etkinliğini ölçmeyi amaçlamaktadır (Tayşi, 2013, s. 67).

$$\text{Genişleme Değişkeni} = \frac{1}{2} \sum_{i=-1}^0 \left[\frac{YDS_i - YDS_{i-1}}{YDS_{i-1}} + 1 \right]$$

Aşağıdaki tabloda ATEKS firmasına ait örnek olarak hesaplanmış genişleme değişkeni yer almaktadır.

Tablo 5: Genişleme Değişkeninin Hesaplanması

Yıllar	Yurtdışı Satışlar	$((YDS_i - YDS_{i-1}) / YDS_{i-1}) + 1$	$((((YDS_i - YDS_{i-1}) / YDS_{i-1}) + 1) / 2)$
2020	214.277.082	1,2138	1,9180
2021	260.095.974	2,6221	
2022	682.001.610	2,6221	

Genişleme değişkeni hesaplanmasında hesaplanan dönemin son iki yılı dikkate alınmıştır. Hesaplanan bu değer 1'in altında olması durumunda genişleme değişkeninin marka değeri üzerinde katkısı olmadığı ifade edilmektedir (Akbulut ve Rençber, 2018, s. 323). Eğer bu değer 1'in üzerindeyse firmaların genişleme yeteneğine sahip olduğu ifade edilmektedir (Alsu ve Palta, 2017, s. 182).

Bulgular

Yönteme göre marka değerinin hesaplanmasında faydalanılan değişkenlerin tümü yukarıda ayrıntılı şekilde örneklerle açıklanmıştır. Borsa İstanbul Tekstil sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2022 yılına ait değişkenleri aşağıdaki tabloda özet olarak verilmiştir. Marka değerinin hesaplanmasında kullanılan karşılaştırma firmalarının marka değerleri hesaplanmamıştır.

Tablo 6: Firmalara İlişkin Hesaplanan Değişkenler

SIRA	Firma	PD (A)	SD (B)	GD (C)	MARKA DEĞERİ (TL) (AxBxC) / 8,75
1	YATAS	2.947.035.989,41	0,15237	1,8462	94.740.626,07
2	MNDRS	598.575.830,32	0,63868	1,3841	60.472.118,52
3	BOSSA	835.051.531,12	0,27558	2,0259	53.279.363,50
4	DAGI	246.969.863,15	0,37178	4,5132	47.359.413,66

5	DESA	641.277.247,20	0,24856	2,2431	40.862.243,49
6	YUNSA	310.866.280,02	0,45103	2,5293	40.528.703,96
7	KRTEK	213.972.452,87	0,46682	2,0969	23.937.374,65
8	RODRG	26.756.835,94	0,08835	64,3792	17.393.501,69
9	SKTAS	147.456.985,52	0,52670	1,7862	15.854.123,24
10	ATEKS	174.997.410,42	0,36251	1,9180	13.905.308,39
11	ARSAN	117.987.220,37	0,36520	1,5384	7.575.631,65
12	LUKSK	57.519.022,12	0,52674	2,0027	6.934.445,27
13	HATEK	57.646.730,63	0,58276	1,5083	5.791.060,46
14	BLCYT	65.621.511,99	0,28525	1,9707	4.215.898,68
15	SNPAM	29.450.863,55	0,18218	2,8168	1.727.203,70
16	BRKO	7.689.241,46	0,56178	0,0000	0
17	BRMEN	897.848,72	0,77467	0,0000	0
18	DERIM	197.059.440,45	0,30861	0,0000	0
19	KORDS	2.839.898.606,46	0,31379	0,0000	0

2018-2022 dönemler arasında Hirose yöntemine göre Borsa İstanbul tekstil sektöründe yer alan firmalar arasında marka değeri en yüksek olan şirket 94.740.626,07 TL değeriyle YATAS firması birinci sırada, 60.472.118,52 TL değeri ile MNDRS firması ikinci sırada, 53.279.363,50 TL değeri ile BOSSA firması üçüncü sırada yer almaktadır. Marka değeri en düşük firmanın ise 1.727.203,70 TL değerle SNPAM şirketi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BRKO, BRMEN, DERIM, KORDS firmaları için marka değeri hesaplaması yapılamamıştır. Çünkü bu firmalara ait finansal raporlar incelendiğinde yurtdışı satışları (ihracat) olmadığı veya mali tablolarında bu verilere yer verilmediği için marka değeri sıfır olarak hesaplanmıştır. Bu firmalar arasında dikkat çeken en önemli firma KORDS firmasıdır, çünkü bu firmanın prestij değişkeni olarak yani hasılat ve maliyet noktasında tüm firmalar arasında en yüksek ikinci prestij değişkenine sahip olan firma olduğu görülmektedir. Ancak Hirose yönteminde marka değeri sıfır olarak hesaplanmıştır. Bunun en temel nedeni seçilen dönem itibarıyla finansal tablolarında yurtdışı satışlarına ilişkin verilere yer verilmemesidir ve bu verilerin eksikliği firmanın genişleme değişkeninin hesaplanamamasına neden olmaktadır. Bu firmaya ilişkin eksik verilere finansal tablolarında ilerleyen dönemlerde yer verilmesi durumunda marka değerinin tespiti noktasında, prestij değişkeni ve genişleme değişkeni yüksek olduğu için üst sıralarda yer alabileceği görülmektedir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde prestij değişkeninin marka değeri üzerinde önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir. YATAS, MNDRS ve BOSSA firmalarına ait prestij değişkeni tutarları diğer firmalara oranla yüksek olduğu için marka değerinin tespitinde bu değişkenin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ancak marka değerinin hesaplanmasında her bir değişken tek başına marka değerini etkilememektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda RODRG firması 64,38 genişleme değişkeni oranı ile dikkat çekmektedir. Bu oranın sektör ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir. Yurtdışı satış etkinliğinin diğer firmalara göre çok fazla olduğu ve uluslararası alanda rakiplerine göre daha büyük bir pazara sahip olduğu ifade edilebilir. Ancak firmanın genişleme değişkeni bu kadar yüksek olmasına rağmen marka değer sıralamasında 8. sırada olması firmanın prestij ve sadakat değişkenlerinin diğer firmalara göre daha küçük olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer bu firma markadan

kaynaklanan fiyat üstünlüğünü sonraki dönemlerde sağlayabilirse Hirose yöntemine göre üst sıralarda yer alabilme potansiyeli yüksek şirketlerden birisidir.

Hirose yöntemine göre yapılan çalışmalar incelendiğinde bilgi kullanıcılarına karşılaştırma imkânı sağlaması hususunda elde edilen sonuçlar Brand Finance raporlarıyla karşılaştırılmaktadır (Avşargil, 2021; Alsu ve Palta, 2017; Çam vd., 2018; Divanoğlu vd., 2019). Hirose yöntemi ve Brand Finance arasında çıkan farklılıkların nedeni, Hirose yöntemi yalnızca mali verilere odaklanırken, Brand Finance mali verilerin yanı sıra tüketici algısı, pazar koşulları ve rekabet durumu gibi faktörlere de odaklanmaktadır. Bu durum her iki yöntem arasında farklılıklara yol açmaktadır. Aşağıdaki tabloda Brand Finance'in 2022 yılı için açıklamış olduğu en değerli şirketler listesi yer almaktadır.

2022 Sıra	2021 Sıra	Marka	İş Kolu	2022 Marka Değeri	Brand Değeri Değişim	2021 Marka Değeri	2022 Marka Derecesi	2021 Marka Derecesi	
1	1	↔	Türk Hava Yolları	Havayolu	\$1,604	-0.1%	\$1,605	AA	AA
2	2	↔	Arçelik	Dayanıklı Tüketim	\$1,452	-8.4%	\$1,585	AA	AA
3	10	↑	Ford Otosan	Otomotiv	\$819	+4.2%	\$787	AA-	A+
4	11	↑	Vestel	Dayanıklı Tüketim	\$720	+1.5%	\$709	AA	AA-
5	5	↔	Turkcell	Telekom	\$705	-33.6%	\$1,061	AAA	AAA-
6	-	YENİ	LC Waikiki	Hazır Giyim	\$668	-	-	AA+	-
7	4	↓	Garanti BBVA	Banka	\$532	-55.3%	\$1,190	AAA	AAA-
8	12	↑	BİM	Perakende - Gıda	\$524	-15.0%	\$617	AAA	AA
9	3	↓	İş Bankası	Banka	\$507	-57.5%	\$1,193	AAA	AAA
10	9	↓	Türk Telekom	Telekom	\$500	-36.6%	\$789	AAA-	AAA-
11	6	↓	Ziraat Bankası	Banka	\$458	-51.9%	\$952	AAA-	AAA-
12	7	↓	Akbank	Banka	\$451	-50.8%	\$917	AAA-	AAA-
13	8	↓	Yapı Kredi	Banka	\$428	-48.8%	\$836	AAA	AAA-
14	13	↓	BŞH	Dayanıklı Tüketim	\$420	-22.3%	\$541	AA-	A+
15	14	↓	Vakıfbank	Banka	\$270	-46.9%	\$509	AAA-	AA+
16	21	↑	Migros	Perakende - Gıda	\$261	-22.5%	\$337	AAA-	AA
17	17	↔	Opet	Perakende - Akaryakıt	\$258	-37.9%	\$416	AAA	AAA-
18	15	↓	Ülker	Gıda	\$248	-44.9%	\$451	AAA-	AAA-
19	-	YENİ	Petrol Ofisi	Perakende - Akaryakıt	\$247	-	-	AA+	-
20	19	↓	Aselsan	Teknoloji - Savunma	\$246	-33.5%	\$370	AAA-	AA+
21	30	↑	Enerjisa	Elektrik Dağıtım	\$222	+23.0%	\$181	AAA	A+
22	16	↓	Halkbank	Banka	\$222	-47.3%	\$421	AA+	AA
23	22	↓	Tofaş	Otomotiv	\$220	-34.6%	\$336	AA-	A+
24	18	↓	Anadolu Efes	Alkollü İçecek	\$215	-46.1%	\$399	AAA-	A+
25	20	↓	Denizbank	Banka	\$199	-41.0%	\$338	AA-	AA-
26	25	↓	Şişe Cam	Cam	\$191	-21.4%	\$243	AA	AA
27	31	↑	Şok	Perakende - Gıda	\$189	+8.0%	\$175	AAA-	AA-
28	26	↓	Doğuş Otomotiv	Otomotiv Dağıtım	\$184	-21.7%	\$236	AA	A
29	23	↓	Sütaş	Gıda	\$174	-40.7%	\$293	AA+	AA
30	24	↓	Türk Tüborg	Alkollü İçecek	\$168	-34.5%	\$257	AAA-	AA-
31	-	YENİ	İGA	Havalimanı	\$141	-	-	AA-	-
32	27	↓	Pegasus	Havayolu	\$127	-37.6%	\$204	AA+	AAA-
33	29	↓	Mavi	Hazır Giyim	\$105	-43.4%	\$185	A+	A+
34	34	↔	Enka	İnşaat	\$101	-22.0%	\$130	AA	AA
35	36	↑	TürkTraktör	Otomotiv	\$79	-28.8%	\$111	AA-	AA-
36	37	↑	Otokoç	Otomotiv Dağıtım	\$75	-27.9%	\$104	AA-	A
37	-	YENİ	Yayla	Gıda	\$74	-	-	A+	-
38	28	↓	TEB	Banka	\$74	-60.8%	\$188	A+	AA-
39	40	↑	TAV	İnşaat - Havalimanı İşletme	\$72	-9.8%	\$80	AA	AA-
40	38	↓	Brisa	Oto Lastik	\$69	-26.2%	\$94	AA	AA
41	35	↓	Tusaş	Havacılık - Savunma	\$68	-40.6%	\$115	AA-	A+
42	33	↓	Koton	Hazır Giyim	\$68	-60.0%	\$170	A+	A+
43	62	↑	Medical Park	Sağlık	\$68	+67.2%	\$40	AA+	A
44	43	↓	Pınar	Gıda	\$64	-13.0%	\$73	AA+	AA+
45	42	↓	Yataş	Ev Mobilya	\$63	-17.1%	\$75	AAA-	AA
46	39	↓	Otokar	Otomotiv	\$60	-34.3%	\$91	AA-	AA
47	48	↑	KoçSistem	Bilişim	\$57	+3.9%	\$55	AA+	A-
48	32	↓	Do&Co	İkram	\$52	-69.5%	\$170	A+	A+
49	69	↑	Odeabank	Banka	\$52	+48.1%	\$35	A+	A
50	41	↓	SuperFresh	Gıda	\$49	-36.7%	\$77	AA+	AA

En Değerli 100 Türk Markası 51-100

2022 Sıra	2021 Sıra	Marka	İş Kolu	2022 Marka Değeri	Brand Değeri Değişim	2021 Marka Değeri	2022 Marka Derecesi	2021 Marka Derecesi
51	44	↓ Anadolu Sigorta	Sigorta	\$48	-31.6%	\$70	AAA	AAA-
52	46	↓ Albaraka Türk	Banka	\$45	-26.3%	\$61	A	A+
53	51	↓ Netlog	Lojistik	\$43	-12.7%	\$49	A	A-
54	68	↑ Beşiktaş	Futbol Kulübü	\$42	+18.6%	\$35	A	A
55	49	↓ Agesa	Sigorta	\$40	-24.0%	\$53	AA	AA
56	53	↓ Fenerbahçe	Futbol Kulübü	\$40	-16.9%	\$48	A	A+
57	47	↓ Kordsa	Kimya	\$40	-28.8%	\$56	A+	A+
58	67	↑ Anadolu Hayat	Sigorta	\$39	+9.9%	\$35	AA+	A
59	50	↓ Ekol	Lojistik	\$37	-25.6%	\$50	A+	A
60	58	↓ Koçtaş	Perakende - Ev Geliştirme	\$36	-16.8%	\$44	AAA-	AA
61	45	↓ Aygaz	LPG Dağıtım	\$35	-43.5%	\$63	AA+	AA+
62	52	↓ Galatasaray	Futbol Kulübü	\$32	-34.0%	\$49	A+	A+
63	56	↓ Emklak Konut	GYD	\$32	-32.3%	\$47	AA	A
64	55	↓ Carrefoursa	Perakende - Gıda	\$31	-34.7%	\$47	A+	A+
65	-	YEN Kervan	Gıda	\$31	-	-	A+	-
66	59	↓ Petlas	Oto Lastik	\$30	-31.8%	\$44	A	A
67	76	↑ Logo	Bilişim	\$28	+3.8%	\$27	AA+	AA-
68	74	↑ Teknosa	Perakende - Teknoloji	\$27	-10.1%	\$30	AAA	AA
69	-	YEN Türkiye Sigorta	Sigorta	\$27	-	-	AA-	-
70	64	↓ Barvit	Gıda	\$25	-36.3%	\$40	AA-	A
71	75	↑ Alternatifbank	Banka	\$25	-6.6%	\$27	AA-	AA-
72	73	↑ Borsa İstanbul	Borsa	\$25	-23.0%	\$33	A+	A
73	60	↓ Aksigorta	Sigorta	\$25	-42.9%	\$43	AAA-	AA+
74	54	↓ Vakko	Hazır Giyim	\$24	-49.0%	\$47	AA+	A+
75	70	↓ Aytemiz	Perakende - Akaryakıt	\$24	-30.3%	\$34	AA-	AA
76	77	↑ Tükaş	Gıda	\$22	-11.5%	\$25	A+	A+
77	63	↓ Kent	Gıda	\$22	-45.7%	\$40	AA-	A
78	72	↓ TSKB	Banka	\$21	-38.2%	\$34	A	A+
79	61	↓ Şekerbank	Banka	\$21	-49.1%	\$41	A	A+
80	71	↓ Karsan	Otomotiv	\$21	-39.4%	\$34	A-	A
81	78	↓ Trabzonspor	Futbol Kulübü	\$21	-15.2%	\$24	A-	A+
82	66	↓ İndeks	Teknoloji Dağıtım	\$20	-44.7%	\$37	A	A
83	81	↓ Arena	Bilişim	\$19	-13.6%	\$22	A-	A-
84	-	YEN Sabiha Gökçen	Havalimanı	\$18	-	-	BBB	-
85	88	↑ Mars	Lojistik	\$15	-12.1%	\$17	A	A
86	-	YEN Aktif Bank	Banka	\$14	-	-	A-	-
87	85	↓ Arzum	Küçük Ev Aletleri	\$14	-32.5%	\$21	A+	A
88	65	↓ Tat	Gıda	\$13	-67.2%	\$40	AA+	AA-
89	92	↑ Netaş	Telekomünikasyon	\$13	-8.2%	\$14	A+	A-
90	79	↓ Dardanel	Gıda	\$12	-49.3%	\$24	A+	AA-
91	90	↓ DYD	Kimya	\$12	-25.5%	\$16	A	A
92	84	↓ İnci Akü	Otomotiv Yan Sanayi	\$12	-45.8%	\$21	A	A
93	83	↓ Bossa	Tekstil	\$11	-46.8%	\$21	A	A
94	95	↑ Doğtaş Kelebek	Ev Mobilya	\$11	-7.7%	\$12	A+	A
95	89	↓ Yünsa	Tekstil	\$10	-40.8%	\$17	AA-	A
96	93	↓ Reysağ	Lojistik	\$10	-26.4%	\$13	A	A
97	82	↓ Anadolu Isuzu	Otomotiv	\$8	-65.8%	\$22	BBB	BBB
98	98	↔ Karel	Telekomünikasyon	\$8	-25.3%	\$10	AA-	A
99	-	YEN Ege Seramik	İnşaat Malzemesi	\$7	+22.0%	-	A	-
100	99	↓ Kütahya Porselen	Sofra Eşyası	\$7	-25.6%	\$10	AA+	A

Resim 1: 2022 yılı en değerli 100 Türk markası

Brand Finance 2022 yılı sıralamasında Türkiye'nin en değerli 100 firması arasında tekstil sektöründe iki firma yer almaktadır. Bossa firmasının 93. sırada, Yünsa firmasının ise 95. sırada yer aldığı görülmektedir. Her iki yöntemin daha anlaşılır olabilmesi için aşağıdaki tabloda Hirose yöntemi ve Brand Finance karşılaştırması yer almaktadır.

Tablo 7: Brand Finance ve Hirose Yöntemine Göre Marka Değeri Karşılaştırması

Brand Finance Sıralaması	Firma	Firma Değeri (\$)	Hirose Sıralaması	Firma	Firma Değeri (\$) *
93	BOSSA	11.000.000	3	BOSSA	2.849.164
95	YÜNSA	10.000.000	6	YÜNSA	2.167.310

*Hirose yöntemine hesaplanan marka değer 31.12.2022 USD kuru 18.70 TL'den dövize çevrilmiştir.

Her iki yöntemin karşılaştırılmasına bakıldığında Brand Finance tarafından hesaplanan marka değeri ile Hirose yöntemi arasında ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılığın nedeni ise Brand Finance gibi karma yöntemlere sahip firmaların hesaplamalarını gizli tutmalarıdır. Bu tür firmalar, marka değerlendirme ve marka yönetimi alanında faaliyet gösterdikleri için marka değeri hesaplamalarının dinamiklerini ve içeriklerini koruma eğilimindedirler. Bu gizlilik, marka değeri hesaplamalarını sadece finansal verilere dayandırmayarak daha kapsamlı bir perspektif sunma çabalarını içerir. Bu şirketler, marka değeri hesaplamalarında finansal verilerin ötesinde stratejik unsurları da dikkate alarak geniş bir metodolojiye dayanan bir yaklaşım benimserler. Bu durum, marka değeri hesaplamalarının daha kapsamlı, özelleştirilebilir ve işletmeye özgü faktörlere duyarlı hâle gelmesine katkı sağlar.

Hirose yöntemi ise yalnızca finansal verileri dikkate alarak hesaplama gerçekleştirdiği için her iki yöntem arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Elde edilen sonuçların literatürde yer alan çalışmalarla uyumlu olduğu görülmektedir (Gerekan ve Koçan, 2018; Avşargil, 2021; Alsu ve Palta, 2017). Ayrıca, Hirose yöntemine göre ilk sırada yer alan YATAS firmasının ise Brand Finance listesinde yer almadığı görülmektedir.

Her iki yöntem arasında ortaya çıkan farkın veya Hirose yöntemine göre yalnızca finansal veriler kullanılarak elde edilen marka değerinin, muhasebeleştirme yapıp yapılamayacağı konusu/finansal tablolara yansıtılıp yansıtılmayacağı konusu merak edilmiştir. Çünkü markalaşma kavramının her geçen gün önem kazandığı ülkemizde de marka değerine bilanço kalemleri içerisinde yer verilmesi işletme bilgi kullanıcıları tarafından önemli bir hâle gelmiştir (Tuğay ve Top, 2014, s. 221). Marka, açıkça maddi olmayan bir varlık olarak kabul edilmektedir. Marka, sahibine sağladığı haklardan dolayı genellikle "gayri maddi hak" olarak sınıflandırılmaktadır. Markaların giderek daha büyük bir önem kazanmasıyla birlikte, işletmeler kendi marka değerlerini finansal tablolarının bir parçası olarak özellikle bilanço aktifinde gayri maddi haklar olarak göstermeyi tercih etmektedirler. Bu bağlamda, TMS 38 kapsamında bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. TMS 38, maddi olmayan duran varlıkların muhasebeleştirilmesi ve raporlanmasıyla ilgili genel bir çerçeve sunarak marka değerinin sistematik bir şekilde belirlenmesini ve kaydedilmesini sağlamaktadır.

TMS 38 standardına göre maddi olmayan duran varlıklarla ilgili başka bir standartta hüküm bulunmaması durumunda ve maddi olmayan duran varlıkların yalnızca kontrol edilebilir, belirlenebilir, gelecekte fayda sağlayabilir ve maliyeti güvenli bir şekilde ölçülebilir kriterlerini sağlaması durumunda muhasebeleştirileceği ve bilançoda yer alabileceği ifade edilir (TMS, 38 md. 9-17). Ancak TMS 38' göre "işletme içi yaratılan markaların, ticari başlıkların, yayın haklarının, müşteri listelerinin ve benzer nitelikteki kalemlerin maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilmeyeceği" de ifade edilmektedir (TMS, 38, md. 63). Burada işletme tarafından oluşturulan markaların parasal değerinin her zaman belirlenmesi mümkün olmamaktadır ve bu kalemlere ilişkin yapılan harcamalar ve işin bir bütün olarak geliştirilmesine ilişkin maliyetler ayırt edilemezler (TMS, 38, md. 64). Bu nedenle işletme tarafından oluşturulan markalar işletme bilançolarında gösterilemezler.

Bu açıklamalardan yola çıkarak bu çalışma, firmaların kendilerine ait finansal verileri kullanarak kendi bünyesinde marka değeri oluşturmasına örnek gösterilebilir. TMS 38 madde 63'e göre, çalışmada uygulanan Hirose yöntemine göre veya Brand Finance karşılaştırmasına göre ortaya çıkan farklar muhasebeleştirilemeyecektir. Ancak, literatürde yer alan bazı çalışmalarda, işletme tarafından oluşturulan markaların mali tablolarda yer almaması ile işletme ilgililerine şeffaf ve tam bilgi sunumunun önüne geçildiği ifade edilmektedir (Bengü, 2009, s. 74; Tuğay ve Top, 2014, s. 224). Bu nedenle, işletme bünyesinde oluşturulan marka ve benzeri şekilde oluşturulan maddi olmayan duran varlıklara bilanço içerisinde özkaynaklar kalemleri arasında "Entelektüel Sermaye" şeklinde değer yazılmayarak iz bedeli ile yer verilmesi önerilmektedir (Tuğay ve Top, 2014, s. 224, Bengü, 2009, s. 74; Yılmaz, 2012, s. 26; Çıkrıkçı ve Daştan, 2002, s. 28). Burada marka değerine iz bedeli ise finansal durum tablosunda yer verilmesi işletmenin defter değerine herhangi bir katkı sağlamayacaktır. Bu şekilde gösterilmesi yalnızca bilgi kullanıcılarına daha şeffaf ve tam bilgi sunulmasını amaçlamaktadır. Ancak burada işletme tarafından oluşturulan markayı iz bedeli ile finansal durum tablosunda göstermektense, finansal durum tablosu dipnotlarında detaylı şekilde açıklanması bilgi kullanıcılarına daha sağlıklı bilgi sunacaktır. Markanın iz bedeli ile gösterimine ilişkin aşağıda ise örnek bir muhasebe kaydına yer verilmiştir.

31.12.20XX	
265 ENTELEKTÜEL	
VARLIKLAR	XX
265.01 Markalar	
502 ENTELTÜEL SERMAYE	XX
502.01 Markalar	

Yukarıda yer alan yevmiye maddesinde görüldüğü üzere, özkaynak kalemi içerisinde marka değeri bedelsiz bir şekilde gösterilmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Marka, işletmelerin kritik varlıklarından biri olarak kabul edilmekte ve marka değerinin belirlenmesi hem akademisyenler hem de işletme yöneticileri için kritik bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, farklı sektörlerde faaliyette bulunan işletmeler üzerinde marka değerlendirme çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalar, markanın değerini objektif bir şekilde ölçerek işletmelerin stratejik kararlar almasına ve rekabet avantajlarını sürdürmelerine yardımcı olmaktadır. Piyasada mevcut marka çeşitliliğinin yüksek olması ve bu markalar arasında hangisinin daha değerli olduğunu tespit etmek oldukça karmaşık ve zordur. Bu değerlendirmeye yönelik çeşitli hesaplamalar bulunsa da her işletmenin farklı yapıya sahip olması farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum, marka değerlendirmesi üzerine yapılan çalışmaların artmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde, şirketlerin piyasa değeri içerisinde önemli bir konuma sahip olan markalar, işletme ürünlerinden bağımsız ticari varlıklara dönüşmektedir. Markalaşma, işletmelerin sürdürülebilir ve uzun vadeli ilişkiler kurma hedeflerine ulaşmalarına katkı sağlayarak özellikle sadık müşteri tabanları oluşturmanın yanı sıra pazarlama bütçesi ve finansal kaynaklarını daha etkin bir şekilde yönetme olanağı sunar. İşletmeler, mevcut marka değerlerini değerlendirmek amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmakta ve bu yöntemler genellikle finansal, davranışsal ve karma kategorilere ayrılır. Her bir değerlendirme yönteminin hesaplama süreci birbirinden farklıdır, bu da farklı yöntemlerle elde edilen marka değerleri arasında çeşitlilik ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Her bir marka değerleme yöntemi, farklı bir kriteri ele alarak buna göre sonuçlar üretmektedir. Bu nedenle, marka değerleme konusunda kesin bir doğru yöntem bulunmamaktadır. Günümüzde, birçok büyük marka farklı yöntemlere başvurarak marka değerlerini belirlemede ve bu sayede marka geliştirme stratejilerini şekillendirmektedir. Çalışma kapsamında, Borsa İstanbul tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmalar için Hirose marka değerleme yöntemi kullanılarak marka değerleme sonuçları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, 2018-2022 dönemler arasında Hirose yöntemine göre marka değeri hesaplanan firmalar arasında marka değeri en yüksek olan şirket 94.740.626,07 TL değeriyle YATAS firması birinci sırada, 60.472.118,52 TL değeri ile MNDRS firması ikinci sırada, 53.279.363,50 TL değeri ile BOSSA firması nc sırada yer almaktadır. Marka değeri en düşük firmanın ise 1.727.203,70 TL değerle SNPAM şirketi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. KORDS firmasına ait prestij değişken değeri çok yüksek olmasına rağmen bu firmaya ait ihracat rakamlarına bağımsız denetimden geçmiş finansal tablolarında yer verilmediği için genişleme değişkeni sıfır çıkmıştır ve bu kapsamda marka değeri hesaplanamamıştır.

Hirose yöntemi ve Brand Finance tarafından yapılan değerleme sonuçları karşılaştırıldığında Brand Finance tarafından hesaplanan marka değeri ile Hirose yöntemine göre hesaplanan marka değeri arasında ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılığın nedeni ise Brand Finance tarafından kullanılan karma yöntemlerin hesaplamaları nasıl yaptığının gizli tutulması ve bu firmalar marka değerleme ve marka yönetimi üzerine faaliyette buldukları için marka değeri hesaplama dinamiklerini ve içeriklerini gizli tutması ve yalnızca finansal verileri dikkate alarak hesaplama yapmamasıdır. Aynı markaların farklı yöntemlerle değerlendirilmesi durumunda, farklı sonuçlar elde etmek mümkündür. Bu durumun temel sebebi, her yöntemin markanın değerini belirlemede farklı etkenleri kullanmasıdır, ki bu durum çalışmada da gözlemlenmektedir. Örneğin, Brand Finance ve Hirose değerleme yöntemleri arasında farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır, çünkü her iki yaklaşımın değerleme kriterleri ve ele aldıkları ölçütler farklıdır.

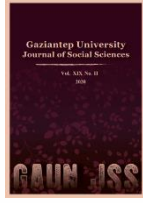
Hirose yöntemine göre elde edilen marka değerinin işletme bilgi kullanıcılarına yönelik bilançoda gösterilmesi hususunda ise TMS 38'in 63. ve 64. maddelerine göre muhasebeleştirilmesi mümkün görülmemektedir. Çünkü işletme tarafından oluşturulan markaların parasal değerinin her zaman belirlenmesi mümkün olmayacağı ve bu kalemlere ilişkin yapılan harcamalar ve işin bir bütün olarak geliştirilmesine ilişkin maliyetler ayırt edilemeyeceği için marka değerinin bilançoda gösterilemeyeceği ifade edilmektedir. Sonuç olarak Hirose yöntemine göre tespit edilen marka değerine TMS 38 kapsamında işletme bilançosunda yer verilemeyecektir. Ancak literatürde yapılan geçmiş çalışmalardan yola çıkarak, iz bedeli ile finansal durum tablosunda gösterilebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca mevcut muhasebe düzenlemeleri bu duruma imkn vermediği için işletme tarafından oluşturulan marka değeri, finansal durum tablosu dipnotlarında her yıl yeniden ölçülerek bilgi kullanıcılarına sunulabilir.

Kaynakça

- Akbulut, R., Rençber, . F. (2018). Bist'te işlem gören mobilya sektöründeki şirketlerin marka değerinin Hiroshi yöntemiyle belirlenmesi. *Business and Organization Research Safranbolu/Karabuk*, 12th-14th September 2018.
- Akgün, V. ., Akgün, A. (2014). Marka ve marka değeri olgusu: Marka değerinin tespitine yönelik bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (8), 1-13.
- Alsu, E., Palta, G. (2017). Marka değerinin belirlenmesi ve ölçülmesi üzerine finansal bir yaklaşım: Ampirik bir alışma. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 175-186.

- Avşarlıgil, N. (2021). Marka değeri: Bist teknoloji endeksi firmaları üzerine bir uygulama. *Öneri Dergisi*, 16 (56), 585-610
- Başçı, E. S. (2009). *Marka değerinin tespiti ve İMKB’de bir uygulama*. (Doktora tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bengü, H. (2009). Maddi olmayan duran varlıklardan marka değerinin ölçülmesi ve TMS 38 göre muhasebeleştirilerek mali tablolara yansıtılması. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi* (1), 63-77.
- Bozkaya, S. (2019). *Marka değerlendirme yöntemleri, Türk bankalarının marka değerleri marka değeri karlılık etkileşimleri*. (Doktora tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Brand Finance Turkey-100 (2022). Türkiye’nin En Değerli Markalarının Yıllık Raporu.
- Bursalı, O. B. (2009). Marka değerinin hesaplanmasında gelir temelli yaklaşımlara bir alternatif: Hiroshi yöntemi ve İMKB tekstil sektörü uygulaması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 29-40.
- Bursalı, O. B., Karaman, A. (2009). Yönetimsel ve finansal açıdan marka değeri Denizli tekstil sektöründe bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8 (16), 283-298.
- Çam, A. V., Kalkan, Y., Soydaş, Ş. S., SağlAMYÜREK Taşdemir, S. (2018). Marka değerinin hesaplanmasında farklı bir yaklaşım: Geliştirilmiş Hirose yöntemi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3 (4), 194-202.
- Çıkrıkcı, M., Daştan, A. (2002). Entelektüel sermayenin temel finansal tablolar aracılığıyla sunulması. *Bankacılar Dergisi* (43), 18-32.
- Dımbıloğlu, A. A. (2014). Marka değerinin belirlenmesi: Örnek olay uygulaması BİST (Borsa İstanbul) kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektöründe marka değerinin tespiti, Uzmanlık Tezi, *Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı*, Ankara.
- Divanoğlu, S.U., Bağcı, H., Eroğlu, H. (2019). Hirose yöntemi ile finansal marka değerinin hesaplanması: Borsa İstanbul bankacılık sektörü uygulaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (4), 2566-2577.
- Gerekan, B., Koçan, M. (2018). Marka değerindeki değişimin incelenmesi üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 210-228.
- Gökbayrak, S. (2019). Marka değerinin Hirose yöntemiyle tespit edilmesi: Vakko tekstil üzerine bir uygulama. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 8-25
- Haberal, Z. (2022). Maddi olmayan duran varlıklar içerisinde markanın önemi ve TMS 38 kapsamında muhasebeleştirme esaslarının değerlendirilmesi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 15(2), 389-414.
- Hiroshi, T. (2012). The empirical analysis via the corporate brand power evaluation model. *SCIS-ISIS*, 20(24), 157-162.
- İşgör, N. (2011). *Marka değeri ve piyasa değeri ilişkisinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- İşseveroğlu, G. (2020). Finance focused brand value measurement: Analysis of insurance companies with the Hirose method. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 22(3), 103-120.
- Kendirli, S., Kendirli, H. Ç., Akgün, Z. (2016). Marka değerlendirme yöntemleri: Hiroshi yöntemi ile gıda sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (71), 67-88.
- Min Wang, D. H., Kuang Yu, T. H. (2015). A fuzzy logic approach to modeling brand value: Evidence from Taiwan’s banking industry. *New information and communication Technologies for knowledge management in organizations*, 222, 39-52.

-
- Özkan, M., Terzi, S. (2012). Finansal raporlama açısından marka değerinin ölçümü ve değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(38):87-96.
- Salinas, G. (2012). *The International Brand Valuation Manual: A Complete Overview and Analysis of Brand Valuation Techniques, Methodologies and Application*. John Wiley & Sons, Inc.
- Tayşi, C. (2013). *Marka değerlendirme yöntemleri ve marka değerinin firma değeri içerisindeki yeri*. (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- TMS 38. 16/12/2017 tarih ve 30272 sayılı Resmi Gazete
- Tuğay, O., Top, T. (2014). Tms 38'e göre marka değerlemesi ve muhasebeleştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (40), 221-228.
- Wang, D.H-M., Yu, T.H-K., Ye, F-R. (2012). The value relevance of brand equity in the financial services industry: An empirical analysis using quantile regression, *Serv Bus*, 6, 459-471.
- Yalçın, H. (2022). Finansal temelli marka değerlendirme yöntemleri ve marka değerinin finansal tablolarda sunulmasının TMS 38 kapsamında incelenmesi. *Financial Analysis/Mali Çözüm Dergisi*, 32 (173).
- Yılmaz, B. B. (2012). Marka değerinin bilançodaki yeri ve Türkiye muhasebe standardı 38'e göre marka muhasebesi. *Maliye Finans Yazıları* (97), 9-37.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Comparison of Innovation Performances of BRICS Countries through CRITIC and GRA Methods¹

BRICS Ülkelerinin İnovasyon Performanslarının CRITIC ve GRA Yöntemleriyle Karşılaştırılması

Rahmi BAKI^{a*}

^a Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Aksaray / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0981-5006

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Eylül 2023

Kabul tarihi: 11 Nisan 2024

Anahtar Kelimeler:

İnovasyon,
Çok-kriterli Analiz,
BRICS,
CRITIC,
GRA.

ÖZ

BRICS ülkelerinin son dönemde teknolojiye yaptıkları yatırımlar dikkat çekmektedir ve bu ülkeler dünya çapında araştırma yapan ulusların bir parçası haline gelmişlerdir. Teknoloji politikaları için etkili bir kıyaslama aracı olarak kabul edilen Avrupa İnovasyon Skor Tablosu (AİST), BRICS dâhil birçok ülkenin inovasyon performanslarının karşılaştırmalı analizini sağlamaktadır. Mevcut araştırmada BRICS ülkelerinin inovasyon performansları, teknoloji politikası tartışmalarında en çok benimsenen kıyaslama araçlarından biri olan AİST verileri aracılığıyla kıyaslanmıştır. Böylece AİST verilerinde kullanılan kriterlerin önem düzeylerinin tespit edilmesi ve söz konusu ülkelerin inovasyon süreçlerinin analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada, BRICS ülkelerinin inovasyon performanslarını karşılaştırmak için CRITERIA Importance Through InterCriteria Correlation (CRITIC) ve Grey Relational Analysis (GRA) yöntemlerini kullanan entegre bir çerçeve sunulmaktadır. Uygulamanın ilk aşamasında kriterlerin önem dereceleri CRITIC yöntemiyle elde edilirken, ikinci aşamada ülkeler GRA aracılığıyla inovasyon performanslarına göre sıralanmaktadır. Veriler, Avrupa Toplulukları Komisyonu tarafından oluşturulan AİST veri tabanından istatistikler derlenerek elde edilmiştir. Modelin uygulamasında elde edilen sonuçlara göre kriter ağırlıkları şu şekilde sıralanmaktadır: yüksek öğrenim (0,249), uluslararası ortak yayınlar (0,176), orta ve yüksek teknoloji ihracatı (0,122), sık atıf yapılan yayınlar (0,113), PCT patentler (0,094), kamu-özel ortak yayınlar (0,085), tasarımlar (0,083) ve ticari markalar (0,078). Ayrıca BRICS ülkeleri inovasyon performanslarına göre Çin (0,76), Rusya (0,6), Güney Afrika (0,516), Brezilya (0,426) ve Hindistan (0,378) olarak sıralanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 28, 2023

Accepted: April 11, 2024

Keywords:

Innovation,
Multi-criteria Analysis,
BRICS,
CRITIC,
GRA.

ABSTRACT

BRICS countries' recent investments in technology have attracted attention, and they have become a part of the nations that conduct research around the world. The European Innovation Scoreboard (EIS), accepted as an effective benchmarking tool for technology policies, provides a comparative analysis of the innovation performances of many countries, including BRICS. In the current research, the innovation performances of BRICS countries were compared through EIS data, one of the most adopted benchmarking tools in technology policy discussions. Thus, it was aimed to determine the importance levels of the criteria used in the EIS data and to analyze the innovation processes of the countries in question. In this study, an integrated framework using CRITERIA Importance Through InterCriteria Correlation (CRITIC) and Grey Relational Analysis (GRA) methods is presented to compare the innovation performances of BRICS countries. In the first stage of the application, the importance levels of the criteria are obtained using the CRITIC method, while in the second stage, countries are ranked according to their innovation performance through GRA. Data are obtained by compiling statistics from the EIS database created by the Commission of the European Communities. The results obtained in the practical application of the model rank the criteria according to their weights as follows: higher education (0.249), international joint publications (0.176), medium and high technology exports (0.122), frequently cited publications (0.113), PCT patents (0.094), public-private joint publications (0.085), designs (0.083) and trademarks (0.078). In addition, the BRICS countries are ranked according to their innovation performance as China (0.76), Russia (0.6), South Africa (0.516), Brazil (0.426), and India (0.378).

¹ Çalışma, International Conference on Science, Engineering Management and Information Technology (SEMIT 2022-Sep) kongresinde sunulan özet bildirinin genişletilmiş versiyonudur.

Introduction

In today's world, the economies of BRICS countries attract large sums of capital for various reasons, and these countries make serious investments in research and development activities (Bornmann et al., 2015). The EIS, the most accepted benchmarking tool in technology policy studies, provides a comparative analysis of the innovation performance of global competitors of the European Union, including BRICS countries (Europa, 2022). The EIS, the result of a detailed study conducted by experts, enables the evaluation of innovation systems and allows comparisons among countries' performances.

CRITIC is a technique developed to obtain objective weights of criteria in decision-making problems (Diakoulaki et al., 1995). The method differs from other criterion weighting methods because it is based on an objective weighting in which the standard deviations of the criteria and the correlation between the criteria are used together (Ayçin & Çakin, 2019). Therefore, the method has advantages such as reducing subjectivity and ignoring non-dominant characteristics (Ulutaş & Topal, 2020). GRA, an extension of grey system theory, is another effective decision-making technique that analyzes uncertain relationships between multiple factors and variables (Kuo et al., 2008). It is a measurement method that allows for the analysis of relationships between small numbers of data and sequences (Kao & Hocheng, 2003). GRA has advantages such as requiring a small number of samples, providing effective results with uncertain data, not needing any probability distribution, and being able to be done with a small number of operations (Altıntaş, 2021). Due to these advantages, an integrated approach was adopted in the current study, in which criterion weights are determined by the CRITIC method and alternatives are ranked by the GRA technique.

BRICS countries, which play an important role in the world economy, develop research and development investments and increase their participation in technology. In the current study, innovation performances of BRICS countries were compared by using EIS data, which is one of the most followed benchmarking tools in technology policy discussions. Thus, it is aimed to determine the importance levels of the criteria used in the EIS data and to analyze the innovation processes of the countries in question.

EIS is a benchmarking tool that allows reliable comparisons of performance indicators of different countries with the data it provides. However, determining the importance levels of the evaluation criteria that indicate the innovation performance of countries will make the data presented more meaningful. In addition, studies in the literature generally focus on evaluating the innovation performances of the European Union and G7 countries. In the current study, contrary to the general literature, the innovation performances of BRICS countries were compared. Especially in recent years, the importance of BRICS countries on the world economy has increased. This importance will be more meaningful with the innovation and entrepreneurship activities of the countries. For this reason, it is of particular importance to evaluate BRICS countries from the innovation perspective. The main purpose of the research is to eliminate a gap in the literature by both determining the importance of the criteria presented in the EIS and analyzing the BRICS countries from the innovation perspective.

When the relevant literature was examined, it was seen that there were not many studies in which countries were evaluated from an innovation perspective and innovation criteria were analyzed. Through the hybrid approach proposed in the current study, BRICS countries, which have attracted attention with their technological investments in recent years, will be compared. In addition, innovation criteria will be ranked according to their importance. The results obtained in the study provided meaningful findings for decision makers who will undertake innovative initiatives. It will also pave the way for researchers who want to make innovative

comparisons of different regions, institutions or organizations. However, researchers who study BRICS countries can also benefit from the results obtained from the current study.

In this study, the innovation performances of BRICS countries are compared through an integrated approach in which CRITIC and GRA techniques are used together. In the practical application, the performances of the five BRICS countries are evaluated by considering eight criteria. In the first phase of the research, the degrees of importance of the criteria are obtained via the CRITIC method. In the second stage, countries are ranked according to their innovation performance through GRA. The data used are taken from the database of the EIS compiled by the Commission of the European Communities (Europa, 2022). The outcome of this analysis rank the BRICS countries as China (0.76), Russia (0.6), South Africa (0.516), Brazil (0.426) and India (0.378) from the perspective of innovation performance.

In the second part of the study, there is the Literature Review section in which the economies of BRICS countries and the concept of EIS are introduced and studies related to the evaluation of innovation performances are presented. In the next section, the methodology adopted in the study is introduced. In the fourth chapter, the steps followed in the implementation process are explained. Finally, Discussion and Conclusions section, where the findings of the study are interpreted and recommendations for future studies are included.

Literature Review

In this day and age, when geopolitical and economic transformations are continuously prevalent, the developing BRICS economies have assumed an important role in the world economy. These countries attract significantly larger capital due to their potential consumer markets (Vijayakumar et al., 2010), but the main factors driving their economic expansion differ among the bloc's members. For instance, Russia and Brazil's competitive advantage stems from their natural resource reserves, whereas for China, the main causes for the aforementioned phenomenon are cheap labor and low prices, and for India, it is the low-cost labor force (Radulescu et al., 2014). The community's countries, recognized for their increasing participation in science and technology, are expanding their research and development investments to be part of the global research community (Bornmann et al., 2015).

The EIS, put forth by the European Commission to respond to the need to compare innovation practices in European countries, has proven itself to be one of the most watched benchmarking tools in technology policy discussions (Schibany & Streicher, 2008). The EIS provides a comparative analysis of the innovation performance of European countries and global competitors (Europa, 2022). EIS provides analyses of innovation processes and is a valuable tool for developing long-term strategies for sustainable economic development (Pop & Pop, 2018). The scoreboard allows for specific comparisons of performance scores and enables countries to identify areas that need to be addressed and improved (Europa, 2022). Innovation measurement is carried out through systematic studies conducted by experts using relevant indicators (Pop & Pop, 2018). The 2021 scoreboard demonstrates that innovation performance continues to improve across the EU; low-performing countries develop faster than high-performing ones, and therefore the innovation gap decreases (Europa, 2022). In the present assessment, the innovation performances of BRICS countries are compared through a proposed hybrid decision-making approach. This section reviews previous studies in the literature in which innovation performances are evaluated and analyzed.

Wang (2011) proposes a method that includes linguistic computation that can help organizational managers' measure service innovation performance. The aim of Detcharat, Pongpun, and Tarathorn (2013) is to evaluate and rank the criteria of technological innovation capabilities in their application to a company producing automotive parts. Akman, Özcan, and Hatipoğlu (2015) developed an approach that examines the innovation strategies of companies

and classifies their innovation parameters. Gupta and Barua (2016) sought to identify the facilitators that contribute to the innovation development of SMEs. Almeida, Santos and Monteiro (2017) analyzed and compared innovation performance models.

In the study conducted by Ayçin and Çakin (2019), the innovation performance of countries in the European region was measured by using Entropy and MABAC methods in an integrated manner. Kabadurmuş and Kabadurmuş (2019) weighed the innovation performances of different regions through a firm-level dataset on innovation that they obtained from the World Bank. Oralhan and Büyüktürk (2019), aimed to compare the innovation performance of European Union countries and Turkey with multi-criteria decision-making methods. Altıntaş (2020), aimed to determine the importance levels of the Global Innovation Index components for G7 countries through an integrated approach. Enjolras, Camargo, and Schmitt (2020) proposed a hybrid methodology to examine the synergetic effects of innovation and export activities. Musaad et al. (2020) constructed an integrated methodology to analyze and prioritize SME suppliers from the perspective of innovation capabilities.

Altintas (2021), compared the innovation performances of the Black Sea Economic Cooperation Organization group countries with an integrated approach, based on the component values determined in the Global Innovation Index. Satıcı (2021) evaluated the innovation performance of 27 countries that are members of the European Union and 8 countries that are not in the European Union using the CRITIC and WASPAS methods. Aktas, Ecer and Kabak (2022) developed an approach to evaluate European countries in terms of health services through their proposed hybrid decision-making model. Duran (2022), aims to increase the benefits to be obtained from innovation indices by evaluating the innovation performance of 10 developing countries with a multi-criteria approach. In the literature review, no study was found in which the innovation performances of countries were compared using multi-criteria approaches.

Methodology

Developed to calculate the objective weights of the criteria, CRITIC is an approach used in multi-criteria decision making (Diakoulaki et al., 1995) that takes into account both the contrast intensity of and the contradictions between the criteria (Rani et al., 2021). The contrast intensity of the criteria is accepted as the standard deviation, whereas the contradictions between the criteria are obtained by the correlation coefficient (Peng & Huang, 2020).

Unlike other objective weighting methods, which only give consideration to contrast intensity, the CRITIC method also takes into account conflicting relationships between criteria (Li, & Mo, 2015). The technique is based on the premise that, if the scores of a criterion differ more from one alternative than another, this criterion should provide more meaningful information (Zhu et al., 2020). The CRITIC method has been successfully applied in calculating the objective weights of the criteria in various decision-making problems, and it has been used in conjunction with other objective or subjective decision-making techniques in many studies (Krishnan et al., 2021).

GRA is an effective measurement method among current applications of grey system theory, which analyzes uncertain relationships between multiple factors and variables (Kuo, Yang & Huang, 2008). In other words, it is a quantitative analysis used to investigate the similarities and differences between factors in dynamic process development (Julong, 1989). The method is a useful approach to deal with insufficient, incomplete, and uncertain information and helps fill the gaps in statistical regression (Ho & Lin, 2003). By optimizing grey relational degrees, complex relationships between multiple performance characteristics can be resolved (Wang et al., 1996). It is a measurement method that allows for the analysis of relationships between small numbers of data and sequences (Kao & Hocheng, 2003).

This assessment adopts an approach in which criterion weights and alternative ranking are determined by CRITIC and GRA, respectively. The suggested steps are presented below.

Step 1. The decision matrix (DM) is created as shown in Equation (1).

$$X = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_4 \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step 2. At this stage, DM is normalized and Equation (2) is used for benefit-based criteria and Equation (3) is used for cost-based criteria.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (3)$$

Step 3. The correlation matrix of the criteria consisting of linear relationship coefficients (ρ_{jk}) is derived from Equation (4).

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (4)$$

Step 4. C_j values that combine the contrast intensity and contradiction features in the evaluation criteria and which express the total information are calculated using Equations (5) and (6).

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m-1}} \quad (5)$$

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (6)$$

Step 5. The weighted values (w_j) of the criteria are calculated by dividing the C_j value of each criterion by the sum of the C_j values of all criteria (Equation (7)).

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad (7)$$

Step 6. The DM created in Equation (1) is analyzed to compare the alternatives. By determining the ideal values that can be obtained for each alternative, a reference series is created via Equation (8).

$$x_0 = (x_0^{(j)}) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (8)$$

The difference between the reference series values and the normalized DM values is taken (Equation 9) to obtain the absolute value matrix (Δ_{0i}) as specified in Equation (10).

$$\Delta_{0i} = x_0^{(j)} - x_i^{(j)} \quad (9)$$

$$\Delta_{0i} = \begin{bmatrix} \Delta_{01}^{(1)} & \Delta_{01}^{(2)} & \dots & \Delta_{01}^{(n)} \\ \Delta_{02}^{(1)} & \Delta_{02}^{(2)} & \dots & \Delta_{02}^{(n)} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \Delta_{0m}^{(1)} & \Delta_{0m}^{(2)} & \dots & \Delta_{0m}^{(n)} \end{bmatrix} \tag{10}$$

Step 7. The absolute value matrix is converted to the grey relation coefficient matrix via Equation (11–12–13). The coefficient ζ found in Equation (11) is a differential coefficient that has a value between [0,1].

$$\gamma_{0i}^{(j)} = \frac{\Delta_{min} + \zeta \Delta_{maks}}{\Delta_{0i}^{(j)} + \zeta \Delta_{maks}} \tag{11}$$

$$\Delta_{max} = \underset{i}{maks} \underset{j}{maks} \Delta_{0i}^{(j)} \tag{12}$$

$$\Delta_{min} = \underset{i}{min} \underset{j}{min} \Delta_{0i}^{(j)} \tag{13}$$

Step 8. Using Equation (14), the grey associative degrees (Γ_{0i}) of the alternatives are calculated when a high grey relational degree value of an alternative indicates a high similarity with the reference series. The expression $w_i^{(j)}$ in Equation (14) shows the weights of the criteria.

$$\Gamma_{0i} = \sum_{j=1}^n [w_i^{(j)} \cdot \gamma_{0i}^{(j)}] \tag{14}$$

Application

In practice, the innovation performances of BRICS countries are compared with an integrated approach in which CRITIC and GRA methods are embedded. Criterion weights are determined by the latter method. Criteria evaluated in the practical application are listed as follows; higher education (C_1), international joint publications (C_2), most cited publications (C_3), public-private joint publications (C_4), PCT patents (C_5), trademarks (C_6), designs (C_7) and medium and high-tech exports (C_8). The innovation performances of the five BRICS countries (Brazil (A_1), Russia (A_2), India (A_3), China (A_4) and South Africa (A_5)) are then compared using the GRA, taking into account the aforementioned eight criteria. The data and criteria used in the study are compiled using statistics obtained from the EIS-EU and global competitors’ database (Europa, 2022). The steps followed in the application are presented below.

Step 1. The innovation performances of the five BRICS countries are evaluated vis-a-vis the eight pre-defined criteria. The DM created is given in Table 1.

Table 1: DM

-	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8
A_1	0.267	0.219	0.299	0.056	0.004	0.112	0.035	0.258
A_2	0.896	0.258	0.078	0.126	0.021	0.403	0.184	0.049
A_3	0.153	0.042	0.336	0.005	0.023	0.022	0.01	0.403
A_4	0.155	0.197	0.707	0.179	0.496	1	0.952	0.747
A_5	0.024	0.322	0.417	0.08	0.049	0.256	0.18	0.421

Step 2. All criteria used in the application are benefit based. Therefore, the normalization process is performed using Equation (2) for all criteria. The normalized DM created is shown in Table 2.

Table 2: Normalized DM

-	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8
A_1	0.279	0.632	0.351	0.293	0.000	0.092	0.027	0.299
A_2	1	0.771	0	0.695	0.035	0.390	0.185	0
A_3	0.148	0	0.410	0	0.039	0	0	0.507
A_4	0.150	0.554	1	1	1	1	1	1
A_5	0	1	0.539	0.431	0.091	0.239	0.180	0.533

Step 3. The correlation coefficients for all criteria pairs are calculated using Equation (4), and the correlation matrix between criteria is obtained (Table 3).

Table 3: Correlation matrix between criteria

-	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8
C_1	1	0.167	-0.728	0.272	-0.260	0.036	-0.148	-0.741
C_2	0.167	1	-0.085	0.485	-0.027	0.228	0.115	-0.198
C_3	-0.728	-0.085	1	0.401	0.850	0.646	0.781	0.989
C_4	0.272	0.485	0.401	1	0.760	0.940	0.857	0.331
C_5	-0.260	-0.027	0.850	0.760	1	0.933	0.985	0.831
C_6	0.036	0.228	0.646	0.940	0.933	1	0.979	0.604
C_7	-0.148	0.115	0.781	0.857	0.985	0.979	1	0.750
C_8	-0.741	-0.198	0.989	0.331	0.831	0.604	0.750	1

Step 4. C_j values are calculated for each criterion using Equations (5) and (6). First, σ_j values of all criteria are obtained using Equation (5). Then, the linear relationship coefficients derived for all pairs of criteria are subtracted from 1, and “ $1-\rho_{jk}$ ” values are calculated. Finally, C_j values of all criteria are determined by Equation (6). Calculated σ_j , total $1-\rho_{jk}$ and finally C_j values are given in Table 4.

Table 4: C_j criteria values

-	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8
$\sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk})$	8.403	6.316	4.146	2.953	2.927	2.633	2.680	4.434
σ_j	0.395	0.372	0.362	0.382	0.430	0.395	0.412	0.366
C_j	3.321	2.347	1.500	1.129	1.259	1.041	1.105	1.624

Step 5. The criterion-weighted values of all criteria are obtained by applying Equation (7). The weights of the criteria are listed as $w_1 = 0.249$, $w_2 = 0.176$, $w_3 = 0.113$, $w_4 = 0.085$, $w_5 = 0.094$, $w_6 = 0.078$, $w_7 = 0.083$, and $w_8 = 0.122$.

Step 6. The reference series is created in the format $x_0 = (1, 1, 1, 1, 1)$. The absolute value matrix formulated using Equation (9) is given in Table 5.

Table 5: Absolute value matrix

-	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8
A_1	0.721	0.368	0.649	0.707	1	0.908	0.973	0.701
A_2	0	0.229	1	0.305	0.965	0.61	0.815	1
A_3	0.852	1	0.59	1	0.961	1	1	0.493
A_4	0.85	0.446	0	0	0	0	0	0
A_5	1	0	0.461	0.569	0.909	0.761	0.82	0.467

Step 7. Using Equation (11–12–13), a grey correlation coefficient matrix is obtained (Table 6). The discriminant coefficient value in Equation (11) is taken as 0.5.

Table 6: Grey relational coefficient matrix

-	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8
A_1	0.410	0.576	0.435	0.414	0.333	0.355	0.339	0.416
A_2	1	0.686	0.333	0.621	0.341	0.45	0.38	0.333
A_3	0.37	0.333	0.459	0.333	0.342	0.333	0.333	0.504
A_4	0.37	0.529	1	1	1	1	1	1
A_5	0.333	1	0.52	0.468	0.355	0.397	0.379	0.517

Step 8. Using Equation (14), the grey relational degree values of all alternatives are obtained in which the values calculated in Step 5 via the CRITIC method are used for the criterion weights. The ranking results of the alternatives are presented in Table 7.

Table 7: Grey relational degree values of alternatives

-	Γ_{0i}	Ranking	Γ_{0i}
A_1	0,426	4	0,426
A_2	0,6	2	0,6
A_3	0,378	5	0,378
A_4	0,76	1	0,76
A_5	0,516	3	0,516

The success of BRICS countries in terms of innovation performance can be evaluated based on the Γ_{0i} value (Table 7). It is determined that the BRICS countries with the highest success in terms of innovation performance are China (A_4) and Russia (A_2). South Africa (A_5), Brazil (A_1) and India (A_3) then follow the first two performers.

Discussion and Conclusions

BRICS countries, having gained recognition for their investments in technology in recent years, have become a part of the world community that conducts research. Considered an important benchmarking tool in the field of technology policies, the EIS provides a detailed analysis of the innovation efficiency of many regions. This assessment aims to compare the innovation efficiency of the BRICS region with a hybrid approach using the CRITIC and GRA techniques.

The weight of the eight criteria determined in the first stage is calculated using the CRITIC technique. The results are based on the significance of the criteria for higher education (0.249), international joint publications (0.176), medium- and high-technology exports (0.122), frequently cited publications (0.113), PCT patents (0.094), public-private joint publications (0.085), designs (0.083), and trademarks (0.078). Then the innovation performances of the countries are compared using the GRA technique in which the outcome ranks the BRICS countries vis-a-vis their innovation performance as follows: China (0.76), Russia (0.6), South Africa (0.516), Brazil (0.426), and India (0.378). India and Brazil, whose innovation performance was found to be low as a result of the analysis, need to increase their innovation performance by focusing especially on components with high importance. In the perspective of this study, the criteria with the highest degree of importance were determined to be higher education and international joint publications. With long-term and systematic studies, these countries can create harmony with a more effective and healthy understanding of innovation. This will have a significant impact on the economic development of countries.

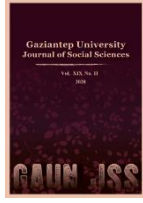
Showing the highest innovation performance among the BRICS countries, China stands out, especially in trademarks and designs. Taking second place, Russia's success in higher education is striking. While South Africa is successful in international joint publications, it lags behind its counterparts in higher education. Brazil and India fail to show an effective performance in PCT patents, and public-private joint publications and design, respectively.

In future studies, other decision-making techniques can be applied and the results compared. Furthermore, subjective weighting methods can be applied by an expert committee, particularly in the criterion weighting process, and the innovation performances of different country groups can be compared. In addition, analysing the information and technology investments of BRICS countries using different datasets may also provide meaningful inferences. The number of evaluation criteria used in the performance evaluation process can be increased and more detailed findings can be obtained. In future studies, the innovation performances of countries can be analysed not only on the basis of the eight factors presented in the EIS, but also from the perspective of different variables and sub-variables.

References

- Akman, G., Özcan, B., Hatipoğlu, T. (2015). Fuzzy multi criteria decision making approach to innovative strategies based on Miles and Snow typology. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 26(3), 609-628.
- Aktas, A., Ecer, B., Kabak, M. (2022). A hybrid hesitant fuzzy model for healthcare systems ranking of European Countries. *Systems*, 10(6), 219.
- Almeida, F., Santos, J., Monteiro, J. (2017). A survey of innovation performance models and metrics. *Journal of Applied Economic Sciences*, 6(52), 1732-1750.
- Altıntaş, F. F. (2020). İnovasyon performanslarının ENTROPİ tabanlı gri ilişkisel analiz yöntemi ile değerlendirilmesi: G7 grubu ülkeleri örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 151-172.
- Altıntaş, F. F. (2021). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelerin inovasyon performanslarının CRITIC tabanlı Gri İlişkisel Analiz yöntemi ile incelenmesi. *Karadeniz Araştırmaları*, (71), 547-570.
- Ayçin, E., Çakin, E. (2019). Ülkelerin inovasyon performanslarının ölçümünde Entropi ve MABAC çok kriterli karar verme yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanılması. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 19(2), 326-351. <https://doi.org/10.25294/auibfd.649275>
- Bornmann, L., Wagner, C., Leydesdorff, L. (2015). BRICS countries and scientific excellence: A bibliometric analysis of most frequently cited papers. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66(7), 1507-1513.
- Detcharat, S., Pongpun, A., Tarathorn, K. (2013). A hybrid multi-criteria decision model for technological innovation capability assessment: Research on Thai automotive parts firms. *International Journal of Engineering and Technology Innovation*, 3(1), 20.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Duran, Z. (2022). Yeni sanayileşen ülkelerde inovasyon performansının CRITIC tabanlı GİA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 150-162.
- Enjolras, M., Camargo, M., Schmitt, C. (2020). Evaluating innovation and export capabilities of SMEs: Toward a multi-criteria decision-making methodology. *Journal of Technology Management & Innovation*, 15(3), 17-32.
- Europa (2022). European Innovation Scoreboard 2022-Database (EU and Global Competitors), <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/46534>. Date of access: 22.05.2022.
- Gupta, H., Barua, M. K. (2016). Identifying enablers of technological innovation for Indian MSMEs using best-worst multi criteria decision making method. *Technological Forecasting and Social Change*, 107, 69-79.
- Ho, C. Y., Lin, Z. C. (2003). Analysis and application of grey relation and ANOVA in chemical-mechanical polishing process parameters. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 21(1), 10-14.
- Julong, D. (1989). Introduction to grey system theory. *The Journal of Grey System*, 1(1), 1-24.

- Kabadurmuş, Ö., Kabadurmuş, F. N. K. (2019). Innovation in Eastern Europe & Central Asia: A multi-criteria decision-making approach. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(3), 98-121.
- Kao, P. S., Hocheng, H. (2003). Optimization of electrochemical polishing of stainless steel by grey relational analysis. *Journal of Materials Processing Technology*, 140(1-3), 255-259.
- Krishnan, A. R., Kasim, M. M., Hamid, R., Ghazali, M. F. (2021). A modified CRITIC method to estimate the objective weights of decision criteria. *Symmetry*, 13(6), 973-993.
- Kuo, Y., Yang, T., Huang, G. W. (2008). The use of grey relational analysis in solving multiple attribute decision-making problems. *Computers & Industrial Engineering*, 55(1), 80-93.
- Li, L. H., Mo, R. (2015). Production task queue optimization based on multi-attribute evaluation for complex product assembly workshop. *Plos One*, 10(9), 1-24.
- Musaad O, A. S., Zhuo, Z., Siyal, Z. A., Shaikh, G. M., Shah, S. A. A., Solangi, Y. A., Musaad O, A. O. (2020). An integrated multi-criteria decision support framework for the selection of suppliers in small and medium enterprises based on green innovation ability. *Processes*, 8(4), 418-441.
- Oralhan, B., Büyüktürk, M. A. (2019). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin inovasyon performansının çok kriterli karar verme yöntemleriyle kıyaslanması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (16), 471-484.
- Peng, X., Huang, H. (2020). Fuzzy decision making method based on CoCoSo with critic for financial risk evaluation. *Technological and Economic Development of Economy*, 26(4), 695-724.
- Pop, D. M., Pop, M. T. (2018). Measuring the innovation of economy through global and European tools. In *MATEC Web of Conferences*, 184, 1-5.
- Radulescu, I. G., Panait, M., Voica, C. (2014). BRICS countries challenge to the world economy new trends. *Procedia Economics and Finance*, 8, 605-613.
- Rani, P., Mishra, A. R., Krishankumar, R., Ravichandran, K. S., Kar, S. (2021). Multi-criteria food waste treatment method selection using single-valued neutrosophic-CRITIC-MULTIMOORA framework. *Applied Soft Computing*, 111, 107657.
- Satıcı, S. (2021). Ülkelerin İnovasyon performansının CRITIC temelli WASPAS yöntemiyle değerlendirilmesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 91-104.
- Schibany, A., Streicher, G. (2008). The European innovation scoreboard: Drowning by numbers?. *Science and Public Policy*, 35(10), 717-732.
- Ulutaş, A., Topal, A. (2020). *Bütünleştirilmiş çok kriterli karar verme yöntemlerinin üretim sektörü uygulamaları*. Akademisyen Kitabevi.
- Vijayakumar, N., Sridharan, P., Rao, K. C. S. (2010). Determinants of FDI in BRICS Countries: A panel analysis. *International Journal of Business Science & Applied Management (IJBSAM)*, 5(3), 1-13.
- Wang, W. P. (2011). A multi-criteria evaluation incorporating linguistic computing for service innovation performance. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 59.
- Wang, Z., Zhu, L. I., Wu, J. H. (1996). Grey relational analysis of correlation of errors in measurement. *Journal of Grey System*, 8(1), 73-78.
- Zhu, Y., Tian, D., Yan, F. (2020). Effectiveness of entropy weight method in decision-making. *Mathematical Problems in Engineering*, 1-5.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye'de Özel Sağlık Sigortası Şirketlerinin Prim Toplama Başarısında Enflasyonun Etkisi

The Impact of Inflation on the Premium Collection Success of Private Health Insurance Companies in Türkiye

Oğuz KARA^{a*}

^a Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Düzce / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8934-5608

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 3 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

Özel Sağlık Sigortası,
Sağlık Sigorta Primleri,
Eşbütünlüşme Analizi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 12, 2024

Accepted: June 3, 2024

Keywords:

Private Health Insurance,
Health Insurance Premiums,
Cointegration Analysis.

ÖZ

Sağlık hizmetlerinin finansmanın nasıl sağlanacağı her ülkenin cevabını aradığı önemli sorulardan biridir. Sağlık alanında yaşanan teknolojik gelişmeler, yeni tedavi yöntemlerinin bulunması, ilaç maliyetlerindeki artış ve ortalama yaşam süresinin uzaması ülkelerin sağlık harcamalarında artışlara neden olmuştur. Devletin sunduğu sağlık hizmetlerinin yetersiz veya kapsamının sınırlı olduğu durumlarda tercih edilen özel sağlık sigortası, bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak ve mali risklerini azaltmak için önemli bir araçtır. Özel sağlık sigortacılığı bireylerin, sağlık konusunda taşıdıkları riskleri, belirlenen miktarda prim karşılığında, bir özel sigorta şirketine devretmesi olarak tanımlanabilir. Özel sağlık sigortasında primler çoğunlukla sigorta yaptırmak isteyen kişinin risk durumuna (yaş, sağlık durumu, cinsiyet vb.) ve talep ettiği teminatın kapsamına göre belirlenir. Ekonomik koşullar özel sağlık sigortacılığını doğrudan etkilemektedir. Enflasyonist bir ortamda bireylerin özel sağlık sigortacılığına yönelimlerini belirlemek, sektördeki değişimleri anlamak açısından önemlidir. Bu çalışma Türkiye'de Özel Sağlık Sigortası hizmeti sunan şirketlerinin prim toplama düzeyinin enflasyondan hangi yönde ve ne oranda etkilendiğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Türkiye'deki 25 özel sağlık sigorta hizmeti veren işletmeyi kapsamaktadır. 2015-2023 dönemi aylık bazda enflasyon düzeyi ile sigorta şirketlerinin özel sağlık sigortası toplam prim değerleri arasındaki ilişki Augmented-ARDL eşbütünlüşme metodolojisi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre özel sağlık sigortası ile TÜFE arasında eşbütünlüşme ilişkisi olduğu belirlenmiştir. TÜFE endeksindeki yüzde birlik bir artışın reel özel sağlık sigortası primlerini yüzde 0,72 puan artırdığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

How to finance health services is one of the most important questions that every country seeks the answer to. Technological developments in the field of health, the discovery of new treatment methods, the increase in drug costs and the increase in the average life expectancy have led to increases in the health expenditures of countries. Private health insurance, which is preferred when government health services are inadequate or limited in scope, is an important tool to facilitate individuals' access to health services and reduce their financial risks. Private health insurance can be defined as individuals transferring their health risks to a private insurance company in return for a set premium. In private health insurance, premiums are generally determined according to the risk status (age, health status, gender, etc.) and the scope of the coverage requested. In an inflationary environment, it is important to determine individuals' orientation towards private health insurance in order to understand the changes in the sector. This study aims to determine in which direction and to what extent the premium collection level of private health insurance companies in Türkiye is affected by inflation. The study covers 25 private health insurance companies operating in Türkiye. The relationship between the level of inflation on a monthly basis for the period 2015-2023 and the total premium values of private health insurance of insurance companies is analyzed using ARDL cointegration methodology. According to the results, there is a cointegration relationship between private health insurance and CPI. A one percent increase in the CPI index increases real private health insurance premiums by 0.72 percentage points.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: oguzkara@duzce.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Private health insurance is considered an important tool to facilitate individuals' access to health services and reduce their financial risks. It has emerged with the motive of individuals to take precautions against risks such as illness and accidents and their economic consequences. Private health insurance represents the insurance that individuals purchase with out-of-pocket payments. Today, the demand for private health insurance is increasing day by day. It is generally preferred in cases where the health services provided by the state are inadequate or narrow in scope. Private health insurance contributes to the financing of health services by reducing the share of public health expenditures in general public expenditures. The main purpose of private health insurance is for the society to benefit from basic health services and have a healthier life. It supports the sustainability of health services by increasing the quality of health services.

In private health insurance, there is basically a principle of risk sharing. All members of the system contribute through premiums and these contributions accumulate in a pool. The expenditures of members in need of health services are provided from the funds accumulated in this pool. In such a system, those in poor health are supported by those in better health and those in poor income are supported by those with higher incomes. Individuals' propensity towards private health insurance is complex and multifaceted. Certain macroeconomic indicators may increase or decrease individuals' propensity to take out private health insurance. Especially during inflationary periods, people who experience income loss may change their tendency towards private health insurance. Determining the tendency of individuals towards private health insurance in an inflationary environment is important for understanding the changes in the sector. The expectation that the prices of health services will increase in the future may increase individuals' tendency to purchase private health insurance to protect against financial uncertainties. On the other hand, it is also expected that the increase in insurance premiums may negatively affect individuals' tendency to purchase private health insurance. The increasing effect of inflation on health insurance premiums is frequently emphasized in the literature. Rising health costs and increases in consumer expenditures may lead insurance companies to increase premiums. However, there is also significant evidence in the literature on the downward effects of inflation on health insurance premiums. Especially in a competitive environment, insurance companies may pursue different strategies to reduce cost pressures caused by inflation, which may lead to lower premium rates.

This study aims to determine the effects of inflation on private health insurance premium values. In the study, a monthly secondary data set covering the period 2015-2023 is used. The monthly real premium value of 25 private health insurance companies is used as the dependent variable. The explanatory variable that is thought to affect the private health insurance premium value is the CPI index. Time series analysis was utilized in the study. The relationship between private health insurance premium value and inflation is analyzed using Augmented-ARDL cointegration methodology. According to the results, there is a cointegration relationship between private health insurance and CPI. It is concluded that increases in the CPI rate increase private health insurance premiums in real terms. When the long-run coefficient estimation results are analyzed, it is determined that a one-point increase in the Consumer Price Index increases the real private health insurance premium values by 20166 TL in real terms. The results of the analysis show that an increase in inflation increases private health insurance premium values, which is a finding different from the common views in the literature. Although there are predominantly results in the literature that inflation decreases private health insurance premium values, this study. Türkiye presents a different dynamic in the private health insurance market. This difference can be explained by a combination of factors such as Türkiye's economic conditions, access to health services and consumer preferences. Demands and tendencies of people considering private health insurance should be well analyzed and product diversification should be carried out to offer personalized policies with enriched coverage. In an inflationary environment, arrangements should be made to prevent any loss of assurance for individuals who have insurance. The development and growth of the insurance sector, and private health insurance in particular, depends primarily on the improvement of economic conditions at the macro and micro levels. In this respect, unemployment and inflation rates should be reduced, income level should be increased, inequalities in income distribution should be eliminated and the general welfare level of the society should be raised. For this purpose, it is of great importance for the development of the sector that the political authority and authorized public bodies implement the right economic policies and activities. The increase in the efficiency of insurance companies largely depends on the favorable course of economic indicators.

Giriş

Hastalık ve kaza gibi risklere ve bunların oluşturacağı ekonomik sonuçlarına karşı bireylerin önlem alma güdüsüyle ortaya çıkan özel sağlık sigortacılığının günümüzde sigortacılık sektörü içerisindeki önemi giderek artmaktadır. Özel sağlık sigortası genellikle kamu sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu veya kişilerin daha hızlı ve daha geniş bir sağlık hizmeti almak istediği durumlarda tercih edilmektedir. Bireylerin özel sağlık sigortacılığına yönelik eğilimleri oldukça karmaşık ve çok yönlüdür. Sağlık bakım maliyetlerinin yüksek olması, sosyal güvenlik sistemlerinin dar kapsamlı olması, sağlık sorunlarının ve tedavi yöntemlerinin giderek artması, zaman kaybını önleme isteği ve finansal gelir düzeyi yüksek olan gurupların varlığı özel sağlık sigortası sistemine yönelimin en önemli belirleyicileridir. Özel sağlık sigortacılığını etkileyen önemli parametrelerden birisi de şüphesiz fiyat istikrarsızlığıdır.

Enflasyonun artması, sağlık hizmetlerinin maliyetlerini etkilemekte ve özel sağlık sigortası primlerinde fiyatlamaya kaynaklı artışlara neden olmaktadır. Gelecekte sağlık hizmetlerinin fiyatlarının artacağı beklentisi, bireylerin mali belirsizliklere karşı korumak adına özel sağlık sigortası yapma eğilimini artırabilmektedir. Sağlık hizmetlerinin maliyetlerinin daha da yükselmesinden endişe duyan bireyler mevcut sağlık harcamalarını daha önceden belirlenmiş bir maliyetle karşılayabilmek adına özel sağlık sigortasına yönelebilirler (Artabe ve Sigüenza, 2019, s. 171). Buna karşılık sigorta primlerindeki artışın bireylerin özel sağlık sigortası yapma eğilimini olumsuz etkileyebileceği de unutulmamalıdır. Özellikle gelir düzeyi düşük olan bireyler için artan primler ekonomik bir yük hâline gelebilir ve sigorta sahibi olmayı daha az erişilebilir kılabılır (Çelik ve Kayalı, 2009; s. 36; Şener ve Behduğlu, 2013, s. 532; Arı ve Gülcemal, 2019, s. 153). Enflasyon, fiyat istikrarsızlığına ve satın alma gücünün azalmasına neden olmaktadır. Bu durum bireylerin karar alma süreçlerini etkilemektedir. Gelecekteki fiyat artışlarını tahmin etmek ve bu artışlara uygun stratejiler geliştirmek tüm karar birimleri açısından zorlaşmaktadır. Bu çalışmanın da odak noktasını oluşturan enflasyonist ortamın, özel sağlık sigortacılığına olan yönelimini incelemek, sektördeki değişimleri anlamak açısından oldukça önemlidir.

Sigortanın amacı, sigortalı işletmelerin veya bireylerin daha önceden üstlenemeyeceği risklerin üstlenmesine aracılık etmek ve riskleri minimize etmektir (Mao vd., 2018, s. 216-217). Sigorta sektörünün, yurt içi tasarrufların harekete geçirilmesinde ve birikmiş sermayenin üretken yatırımlara dönüştürülmesinde önemli bir aracılık rolü bulunmaktadır. Armstrong (1933), sağlık sigortacılığının amacını bireylerin vücutta oluşabilecek sakatlıklar, işsizlik ve ölüm gibi nedenlerden oluşabilecek ekonomik sıkıntıları ortadan kaldırmak, kişinin hayat standartlarının bozulmasını engelleyerek felakete karşı sigortalamak ve bunlara ek olarak bireyi ekonomik olarak güvenceye altına almak olarak ifade etmektedir (Armstrong, 1933, s. 1). Özel sağlık sigortası özel sağlık primleri yoluyla finanse edilen sigorta planlarını, yani poliçe sahibinin belirli bir sigorta poliçesi kapsamında teminatı sağlamak için yaptığı ödemeleri içermekte ve genellikle bir sigortacı tarafından sigorta kapsamındaki bir kişiye düzenlenen sözleşmeden oluşmaktadır (OECD, 2023, s. 1-2). Özel sağlık sigortaları teminat kapsamlarına göre tamamlayıcı, destekleyici ve ikame edici sağlık sigortası olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Şirin, 2021, s. 15). Tamamlayıcı özel sağlık sigortası devletin sağlık hizmetleri kapsamını tamamlayan, başka türlü geri ödenmeyen kalan maliyetlerin tamamını veya bir kısmını karşılayarak yalnızca nitelikli bakım maliyetlerinin bir kısmının ödenmesini amaçlayan özel sağlık sigortası branşıdır (OECD, 2004, s. 8). Destekleyici özel sağlık sigortası kamu sağlık sigortası kapsamı içerisinde olan sağlık hizmetlerini kapsayan özel sağlık sigortası branşıdır. Kamu sağlayıcıları ile aynı hizmeti sunmakla birlikte ek işlevler de sunmaktadır. Kamu planının kapsamadığı ek sağlık hizmetlerini kapsayan özel sağlık sigortası ülkelere göre değişiklik göstermekle birlikte lüks bakım, seçmeli bakım, uzun süreli bakım, dış bakımı, ilaç,

rehabilitasyon, alternatif veya tamamlayıcı tıp vb. veya otel ve huzurevi hastanesi gibi kamu sistemi tarafından finanse edilmeyen sağlık hizmetlerini içermektedir (Özkaraduman, 2019, s. 3).

Özel sağlık sigortaları primlerinin belirlenme şekilleri bireysel, grupsal ve toplumsal riskler tarafından belirlenmektedir (Mossialos ve Dixon, 2002, s. 275). Özel sağlık sigortaları ferdî veya grup hâlinde cepten ödeme ve tıbbi tasarruf hesapları gibi yöntemlerle satın alınabilen sigorta çeşididir (Tarım ve Güdük, 2019, s. 196). Özel sağlık sigortası prim hesaplaması sigorta yaptıran bireyin yaş, cinsiyet, hastalık geçmişi ve sağlık hizmeti kullanım sıklığı dikkate alınarak, bireylerin tercih ettiği teminat paketleri sigorta şirketlerinin oluşabilecek maliyetleri hesaplayarak oluşturmaktadırlar. Özel sağlık sigortası tercih edecek bireylerin risk profilleri göz önüne alınarak prim değerleri belirlenmektedir (Uğurluoğlu ve Özgen, 2008, s. 143).

Özel sağlık sigortaları sonuç itibariyle kâr amaçlı bir finansman yöntemidir. Enflasyonist dönemlerde bireylerin özel sağlık sigortasına olan tutumlarındaki olası değişimler sağlık sigortası işletmelerinin prim toplama yeteneklerini etkilemektedir. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'de özel sağlık sigortası hizmeti sunan şirketlerin prim toplama düzeyinin enflasyondan ne ölçüde etkilendiğini belirlemektir. Çalışmada 2015-2023 döneminde Türkiye'de özel sağlık sigorta hizmeti sunan 25 sigorta şirketinin toplam yurtiçi ve yurtdışı sigorta prim değerleri ile aynı dönemdeki enflasyon oranları arasındaki ilişki zaman serileri metodolojisi (A-ARDL) yardımıyla incelenmiştir.

Literatür

Sağlık sigortası sektöründe enflasyonun etkileri üzerine yapılan araştırmalar hem akademisyenlerin hem de sektörle ilgili uzmanlarının ilgisini çekmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, enflasyonun sağlık sigortası prim değerlerini nasıl etkilediği ve bu etkilerin özel sağlık sigortası şirketlerinin prim toplama başarısına nasıl yansıdığı merak konusudur. Enflasyonun sağlık sigortası prim değerlerini arttırıcı etkisi literatürde sıkça vurgulanmaktadır. Artan sağlık maliyetleri ve tüketici harcamalarındaki artışlar, sigorta şirketlerinin primlerini arttırma eğiliminde olmalarına neden olabilir. Ancak literatürde enflasyonun sağlık sigortası prim değerlerini azaltıcı etkilerine dair de önemli bulgular bulunmaktadır. Özellikle rekabetçi bir ortamda, sigorta şirketleri enflasyonun yarattığı maliyet baskılarını azaltmak için farklı stratejiler izleyebilirler ve bu da prim oranlarının düşmesine yol açabilir. Bu bağlamda, enflasyonun sağlık sigortası sektörü üzerindeki karmaşık etkilerini daha iyi anlamak için literatürdeki mevcut çalışmalar incelenmiş ve tartışma bölümünde Türkiye özelinde yaptığımız sonuçlarla kıyas edilerek sektördeki paydaşlara yol gösterici bilgiler sunmak amaçlanmıştır.

Arı ve Gülcemal (2019) çalışmalarında OECD ülkelerinde 2016 yılında makroekonomik göstergelerin sigorta sektörünün pazar payı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 2016 yılı enflasyon artış oranının sigorta sektörü pazar payı üzerinde negatif bir etki meydana getirdiği belirlenmiştir (Arı ve Gülcemal, 2019, s. 153-154).

Şener ve Behdioğlu (2013) çalışmalarında Türkiye'de 1990-2010 yılları arasında enflasyon oranlarındaki değişimin sigorta toplam prim üretimindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada özellikle 1994 ve 2001 yılı krizlerinde enflasyon artışı ile sigorta prim üretiminde azalışların ortaya çıktığını belirlemişlerdir (Şener ve Behdioğlu, 2013, s. 532-533).

Koç vd. (2018), çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem gören sekiz sigorta şirketinin firma değeri (Tobin'in Q Rasyosu) ile Tüketici Fiyat Endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada tüketici fiyatları endeksindeki artışların Tobin'in Q rasyosunu olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. (Koç vd., 2018, s. 35).

Eren ve Çütçü (2021) çalışmalarında Türkiye’de 1983-2019 yılları arasında sigortacılık sektörü ile ekonomik büyüme, enflasyon ve tasarruf değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak sigortacılık sektörü ile ekonomik büyüme, enflasyon ve tasarruf değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. (Eren ve Çütçü, 2021, s. 137-138).

Satrovic ve Muslija (2018) 2005-2010 yılları arasında 150 ülke üzerinde yaptıkları çalışmalarında hayat sigortası talebinin belirleyicileri incelenmiştir. Çalışma sonucunda hayat sigortası ile gelir, demografik unsur ve eğitim değişkenlerinin pozitif ve anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir. Fakat hayat sigortası ile enflasyon, bağımlılık oranı ve faiz oranı değişkenleri arasında anlamlı bir etki saptanamamıştır (Satrovic ve Muslija, 2018, s. 112-113).

Kjosevski (2012) çalışmasında Orta ve Güneydoğu Avrupa’daki 14 ülkede hayat sigortasının talebinin belirleyicilerini incelenmiştir. Panel sabit etkiler regresyonu yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kişi başına düşen GSYİH artışı, enflasyon, sağlık harcamaları, eğitim düzeyi ve hukukun üstünlüğünün hayat sigortası kullanımının en güçlü belirleyicileri olduğu tespit edilmiştir. (Kjosevski, 2012, s. 237).

Çelik ve Kayalı (2009) çalışmalarında 31 Avrupa ülkesinde hayat sigortası talebinin belirleyicilerini incelemişlerdir. Sonuç olarak hayat sigortası tüketimi ile gelir ve nüfus değişkenleri arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Buna karşılık hayat sigortası talebi ile eğitim düzeyi ve enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Çelik ve Kayalı, 2009, s. 36).

Artabe ve Sigüenza (2019)’nın çalışmalarında İspanya’da özel sağlık sigortasının ekonomik durgunluk arasındaki ilişki incelenmiştir. İspanya’da meydana gelen ekonomik darboğazların özel sağlık sigortası tercihi üzerindeki etkisinin olumlu ve anlamlı olduğu ve özel sağlık sigortası alma eğilimlerini arttırdığı belirlenmiştir. (Artabe ve Sigüenza, 2019, s. 170-171)

Türner (2013) çalışmasında İrlanda özel sağlık sigorta primleri artışındaki nedenleri incelemiştir. Analiz sonucunda özel sağlık sigortası prim artışlarının genel enflasyon artışlarının üzerinde olduğu belirlenmiştir. Özel sağlık sigortası enflasyonunun ardındaki faktörler arasında kamu hastanelerindeki yatak ücretlerinin artması, artan tedavi hacmi ve artan hizmet ve teminat kalitesinin yer aldığı belirlenmiştir.

Saharif vd. (2018)’nin çalışmalarında İran ekonomisinde enflasyonun sağlık sistemi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Anket verilerinin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre enflasyon artışının sağlık sistemini olumsuz etkilediği, cepten harcama düzeylerini arttırdığı ve kamuda hizmet kalitesi düştüğü için özel sağlık sigortacılığına yönelimleri arttırdığı belirlenmiştir.

Bourne (2009) çalışmasında Jamaika’da enflasyon oranlarındaki artışın sağlık hizmetleri kullanımı üzerindeki etkisini incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre enflasyonun sağlık sistemi kullanımında bir daralmaya yol açtığı belirlenmiştir. Özel sağlık sigortacılığının payı artsa da enflasyon dönemlerinde kamu sağlık hizmetlerinin özel sağlık hizmetlerine yerine ikame edilme eğiliminin arttığı belirlenmiştir.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada tüketici fiyat endeksinin özel sağlık sigortası prim değeri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler Türkiye Sigorta Birliği (TSB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından temin edilmiştir. Veri seti aylık gözlemlerden oluşmakta olup 01.01.2015 ile 01.01.2023 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın bağımlı değişkeni özel sağlık sigortası toplam prim değerleridir. Özel sağlık sigortası prim değeri

değişkeni hayat ve emeklilik (HE) şirketleri ile hayat dışı şirketlerin (HD) (toplam 25 işletme) yurtiçi ve yurtdışı toplam prim değerlerini (TL) ifade etmektedir. Parasal büyüklük olan özel sağlık sigortası prim değerleri deflatör endeksi kullanılarak reel hâle getirilmiştir. 2015 yılından itibaren analize dâhil edilen şirketlerin bir kısmının zaman içerisinde isimleri değişmiş olsa da şirket kodları sabit kalmıştır.

Analizde kullanılan açıklayıcı değişken Tüketici Fiyat Endeksidir (TÜFE). TÜFE endeksi 2003 yılı baz alınarak hesaplanmış tüketici fiyatlarındaki değişimi ifade etmektedir. Reel Sağlık Sigortası Toplam Prim değeri ile TÜFE endeksi modelde logaritmik olarak kullanılmıştır. Kullanılan değişkenler, kısaltmaları ve değişken açıklamaları aşağıdaki Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Değişken Tanımları

Değişkenler	Açıklamalar	Kaynak
LNSSPD	Reel Özel Sağlık Sigortası Toplam Prim Değeri: Özel Sağlık Sigortası Prim Değeri Deflatör Endeksine bölünerek reel hale dönüştürülmüştür. Daha sonra logaritması alınmıştır.	Türkiye Sigortalar Birliği (TSB) tsb.org.tr
LNTUFE	Aylık Tüketici Fiyat Endeksi (2003 Baz Yılı) değişkeninin logaritması	Türkiye İstatistik Kutumu (TÜİK) tuik.gov.tr

Bağımlı değişken olan özel sağlık sigortası prim değeri (yurt içi ve yurt dışı) yukarıdaki alt başlıkların toplamını ifade etmekte olup şirket bazlı toplam özel sağlık sigortası prim değerleri Ek 1'de gösterilmiştir. Toplam 25 şirketin özel sağlık sigortası prim değerlerinin hesaplanmasında ilk olarak özel sağlık sigortası branşları ve kodları 3 ana başlık altında - Hastalık (784), Sağlık Toplam (785) ve Seyahat Sağlık (786)- toplanmıştır. Hastalık branşı tek başlıkta ifade edilirken sağlık toplam branşı 4, seyahat sağlık branşı ise tek başlıkta ifade edilmektedir. Sağlık Toplam (785) branşında 4 alt başlık bulunmaktadır, bunlar: Acil Sağlık (904), Yabancılar için Sağlık (905), Tamamlayıcı Sağlık (906) ve Sağlık (907) olarak kodlanmıştır. Ayrıca Tamamlayıcı Sağlık (906) kodlu branş kendi içerisinde: Yatarak Tedavi (90601) ve Yatarak ve Ayakta Tedavi (90602) olmak üzere iki alt başlık altında toplanmıştır. Sağlık (907) kodlu branş kendi içerisinde: Yatarak Tedavi (90701) ve Yatarak ve Ayakta Tedavi (90702) olmak üzere iki alt başlık altında toplanmıştır.

Özel Sağlık Sigortası Prim Değeri = [Hastalık (784) + Sağlık Toplam (785) + Seyahat Sağlık (786)]

Analizde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de gösterilmiştir. Ayrıca her bir değişkenin zaman içerisindeki değişimi Ek 2 ve Ek 3'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	LNSSPD	LNTUFE
Mean	16.03731	6.038172
Median	16.13678	5.988235
Maximum	17.09790	7.092973
Minimum	14.74670	5.523259
Std. Dev.	0.520997	0.418653
Skewness	-0.555767	0.912718
Kurtosis	2.703876	3.021033
Jarque-Bera	5.347931	13.46951
Probability	0.068978	0.001189
Observations	97	97

Sağlık sigorta prim değeri ile Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) arasındaki ilişkinin belirlenmesinin hedeflendiği bu çalışmada zaman serileri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Zaman serileri analizlerinin ilk aşaması, incelenen dönem içerisinde serilerin durağan olup

olmadığının belirlenmesidir. Ortalaması, varyansı ve kovaryansının zamana bağlı olarak değişmeyen seriler durağan olarak ifade edilir. Durağan bir seri aşağıdaki üç özelliği taşımaktadır (Üzümcü, 2019, s. 4-5).

$$\text{Ortalama: } E(Y_t) = E(Y_{t+m}) = \mu_Y \quad (1)$$

$$\text{Varyans: } \text{Var}(Y_t) = E[(Y_t - \mu_Y)^2] = E[Y_{t+m} - \mu_Y]^2 = \sigma_Y^2 = \gamma_0 \quad (2)$$

$$\text{Kovaryans: } \gamma_m = \text{Cov}(Y_t, Y_{t+m}) = E[Y_t - \mu_Y]^2 \quad (3)$$

Denklemdaki γ_m aralarında m dönem fark olan Y_t ve Y_{t+m} arasındaki kovaryanstır. Ekonometrik bir model kurulmadan önce serinin durağanlığının belirlenmesi gerekmektedir. Bir değişkenin durağan özellik taşıyıp taşımadığını anlamak için ya da kaçınıcı dereceden durağan olduğunu belirlemek için en çok tercih edilen yöntem birim kök testidir (Gujarati, 2022, s. 749). Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF birim kök testi ve Phillips-Perron birim kök testi en yaygın kullanılan birim kök testleridir. Durağanlığın yanı sıra potansiyel yapısal kırılmaların tespiti için kırılmalı birim kök testi (Minimize Dickey Fuller) son dönemde sıklıkla kullanılmaktadır. Kırılmalı birim kök testi iki aşamalı bir prosedür içermektedir. İlk adımda, zaman serilerinin trend ve kırılma değişkenleri sıradan en küçük kareler (OLS) ile ikinci adımda, geliştirilmiş bir birim kök yardımıyla bir birim kökün varlığı araştırılmaktadır (Tsiantikoudis vd., 2019, s. 8).

Durağanlık derecesinin tespit edilmesinden sonraki adım seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesidir. Eşbütünleşme analizlerinde durağanlık derecesine bağlı olarak Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen iz istatistiği veya Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) yöntemi kullanılmaktadır. Johansen ve Juselius (1990) yönteminin kullanılabilmesi için serilerin $I(1)$ olma şartı bulunmaktadır. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi, bağımlı değişkenin birinci farkı alınmış formda durağan $I(1)$ olması gerektiği varsayımı altında, bağımsız değişkenlerin $I(1)$ 'de bütünleşik veya $I(0)/I(1)$ 'e kesirli bütünleşik olmasını gerektirmektedir. McNown vd. (2018) ve Sam vd. (2019), ARDL sınır testi yaklaşımının uygulanmasının ön koşullarından biri olan bağımlı değişkenin $I(1)$ 'de entegre olması gerekliliğinin çoğu zaman yerine getirilmediğini ileri sürmüşlerdir. McNown vd. (2018) tarafından önerilen Augmented ARDL (A-ARDL) sınır testi eşbütünleşme yaklaşımı, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımına yöneltilen eleştirilerinin üstesinden gelmektedir. Bu model, değişkenlerin $I(2)$ 'ye entegre edilmeleri dışında herhangi bir sırada entegre edilmelerine izin vermektedir (Rej vd., 2022, s. 8). Bağımlı değişkenin $I(0)$ buna karşılık bağımsız değişkenin $I(1)$ olduğu durumlarda ise Sam vd.'nin (2019) geliştirdiği ise ARDL (A-ARDL) prosedürü kullanılmaktadır (Göksu ve Balkı, 2023, s. 56). Log-lineer spesifikasyon altında A- ARDL modeli aşağıdaki gibi sunulabilir.

$$\begin{aligned} \Delta LNSSPD_t = a_0 + a_1 LNSSPD_{t-1} + a_1 LNTUFE_{t-1} + \sum_{j=1}^{k1} \beta_1 \Delta LNSSPD_{t-j} \\ + \sum_{j=0}^{k2} \beta_2 \Delta LNTUFE_{t-j} + \varepsilon_{1t} \end{aligned} \quad (4)$$

Denklem (1)'de, birinci fark operatörü Δ ile gösterilmiştir. Her bir değişkene ilişkin gecikme uzunlukları $k1-k2$ ile gösterilmiştir. LN logaritmik dönüşümü, Σ kısa döne katsayıları belirlenmesinde kullanılır ε_{1t} hata terimini ifade etmektedir.

Klasik ARDL yönteminde eşbütünleşmenin sınanmasında “F-Bounds”, “t-Bounds” ve Exogenous F-Bounds sınır testleri kullanılır. F-Bounds testi, modelde yer alan bağımlı ve bağımsız tüm değişkenlerin gecikmeli değerlerini dikkate alır. F-Bounds testinin hipotezleri, $H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = 0$ ve $H_1: \alpha_1 \neq \alpha_2 \neq \alpha_3 \neq \alpha_4 \neq 0$ şeklindedir. F-Bounds test istatistik değerleri, Narayan (2005) tarafından hesaplanan alt ve üst sınır kritik değeriyle karşılaştırılacaktır. Hesaplanan F-Bounds istatistik değeri I(1) için belirtilen üst sınır kritik değerlerin üzerindeyse eşbütünleşmenin olmadığını belirten H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünleşmenin olduğu sonucuna ulaşılır (Göksu ve Balkı, 2023, s. 63). Bu model aynı zamanda ARDL sınır testi yaklaşımında ortaya çıkan dejenerasyon sorununu da ortadan kaldırmaktadır (Rej vd. 2022, s. 8). F-Bounds istatistik değeri alt ve üst sınır kritik değerleri arasında yer alıyorsa eşbütünleşmenin olmadığını belirten sıfır hipotezi sonuçsuzdur ve kararsız bölgeyi temsil eder. Dejenerasyon sorunlarını ele almak için McNown vd. (2018) ve Sam vd. (2019) mevcut ARDL sınır testine ilave olarak iki ek test önermişlerdir. Eşbütünleşmenin sınanmasında ikinci bir test olarak sadece bağımlı değişkenin gecikmeli değerini göz önünde bulunduran t-Bounds testinin hipotezleri, $H_0: \alpha_1 = 0$ ve $H_A: \alpha_1 \neq 0$ şeklindedir. Bu testin test istatistik değerleri Pesaran vd. (2001) tarafından hesaplanan alt ve üst sınır kritik değeriyle karşılaştırılacaktır. Üçüncü olarak A-ARDL yönteminde kullanılan Exogenous F-Bounds testi sadece bağımsız değişken(ler)in gecikmeli değerini dikkate alır. Exogenous F-Bounds testinin hipotezleri, $H_0: \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = 0$ ve $H_1: \alpha_2 \neq \alpha_3 \neq \alpha_4 \neq 0$ şeklindedir. Bu hipotezler, F-Bounds testinden farklı olarak bağımlı değişkeni dikkate almamaktadır (Göksu ve Balkı, 2023, s. 63).

ARDL modeli çerçevesinde uzun dönem tahminleri OLS yöntemi ile yapılmaktadır. Uzun dönem katsayılarına ilişkin denklem şu şekildedir;

$$\begin{aligned} \text{LNSSPD}_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^m \varphi_{1i} \Delta \text{LNSSPD}_{t-i} \\ + \sum_{i=0}^n \varphi_{2i} \Delta \text{LNTUFE}_{1t-i} + \varepsilon_2 \text{LNTUFE}_{1t-1} + u_t \end{aligned} \quad (5)$$

Eşbütünleşme ilişkileri olan ve uzun dönemde bir denge ilişkisine sahip olmalarından dolayı zaman içerisinde dengede meydana gelen bazı sapmaların oluşturduğu kısa dönemli dengesizlikler zaman içerisinde dengeye doğru gelmektedir. Bu sebeple kısa dönemde oluşan bu sapmaların düzeltilmesi için “Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model- ECM)” kullanılmaktadır. Hata düzeltme modeli kısa dönemdeki dengesizlik hatasını yok etmeyi amaçlamaktadır (Akmercan, 2022, s. 60).

$$\Delta \text{LNSSPD}_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^m \varphi_{1i} \Delta \text{LNSSPD}_{t-i} + \sum_{i=0}^n \varphi_{2i} \Delta \text{LNTUFE}_{1t-i} + \mu \text{ECM}_{t-1} + u_t \quad (6)$$

Hata düzeltme ECM (-1) negatif işaretli olup (0,-1 arasında) istatistiksel olarak anlamlı ise uzun dönem denge değeri etrafında azalan dalgalanmalar ile birlikte zaman içerisinde sapmaların giderilerek ortalama geri döneceğini göstermektedir. Modeline ait parametrelerin kararlılığını test etmek amacıyla Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen ardışık artıkların kareleri ile hesaplanan CUSUM ve CUSUMSQ testi modelde yapısal bir değişimin olup olmadığını ifade etmektedir (Lebe, 2016, s. 186).

Analiz Sonuçları

Reel özel sağlık sigortası prim değerleri (LNSSPD) ile tüketici fiyat endeksi (LNTUFE) arasında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır. Hangi eş bütünleşme testinin kullanılacağına karar verebilmek için değişkenlerin durağanlığını belirlemek amacıyla yapısal

kırılmalı birim kök testi (Minimize Dickey Fuller) ve Pihillips-Peron birim kök testi uygulanmıştır.

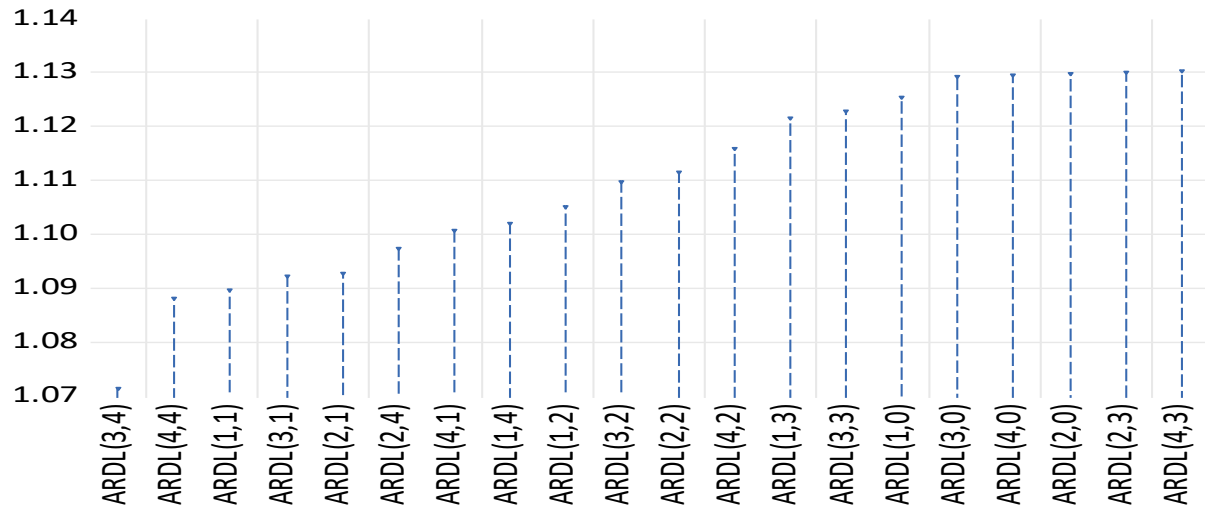
Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Form	Kırılmalı Birim Kök Testi DF (t-İstatistiği)		Phillips-Perron PP (Adj. T-İstatistiği)		Karar
		Sabit	Trend+Sabit	Sabit	Trend+Sabit	
LNSSPD	Düzye	-5.470256*** (0.0000)	-6.050155*** (0.0000)	-5.47212*** (0.0000)	-5.8733*** (0.0000)	I(0)
	Birinci Fark	-11.67637 (0.0000)	-11.58603 (0.0000)	-25.7758*** (0.0000)	-25.0680*** (0.0001)	
	Düzye	-0.652455 (0,98231)	-5.127671* (0.0574)	3.727923 (0.999886)	0.829372 (0.981545)	
LNTUFE	Birinci Fark	-7.251506*** (0.0000)	-9.992453*** (0.0000)	-4.12207*** (0.0014)	-5.09734*** (0.0003)	I(1)

Not: *** %1 anlamlılık düzeyini, ** %5 anlamlılık düzeyini ve * %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. LNSSPD değişkeni için kırılma tarihi 2016M1 olarak belirlenmiştir.

Bağımlı değişken olan özel sağlık sigortası prim değerleri LNSSPD değişkenin düzeyde durağan I(0), bağımsız değişken LNTUFE serisinin ise fark durağan I(1) olduğu belirlenmiştir. Her iki değişkenin farklı dereceden durağan olduğu ve bağımlı değişkenin I(0) olması nedeniyle iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek için A-ARDL metodolojisi kullanılmıştır. ARDL yönteminde eşbütünleşme ilişkisi belirlemeden önce modelin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir.

Akaike Information Criteria

Şekil 1: Modelin Uygun Gecikme Uzunluğu

ARDL modeli için uygun gecikme uzunluğunun ARDL(3,4) olduğu belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra model en küçük kâr eler yöntemine göre tahmin edilmiştir. A-ARDL (3,4) model tahmin sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 4. AARDL Modeli Tahmin Sonucu

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
LNSSPD(-1)	0.525452	0.117663	4.465728	0.0000
LNSSPD (-2)	-0.027833	0.137156	-0.202933	0.8397
LNSSPD (-3)	-0.238526	0.116504	-2.047362	0.0437
LNTUFE	-24687213	26443277	-0.933591	0.3532
LNTUFE (-1)	-15489676	51043355	-0.303461	0.7623
LNTUFE (-2)	1.05E+08	56101228	1.869446	0.0650
LNTUFE (-3)	-1.27E+08	52859258	-2.408005	0.0182
LNTUFE (-4)	68294297	28392450	2.405368	0.0184

C	-25419747	8197931.	-3.100751	0.0026
R-squared	0.474504	Durbin-Watson stat		1.948238
F-statistic	9.481128	Prob(F-statistic)		0.000000

Uygun gecikme uzunluğuna bağlı olarak uzun dönem eşbütünleşme ilişkisini belirlemek amacı ile A-ARDL modeli için sırasıyla F- Overall sınır testi, T- Bound testi ve Exegeous- F sınır testleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'de rapor edilmiştir.

Tablo 5. Augmented-ARDL Eşbütünleşme Sonuçları

Uygun Gecikme Uzunluğu		Test İstatistiği			Karar		
LNSSPD, LNTUFE	ARDL(3,4)	Overall- F	: 18.11754		Eşbütünleşme Var		
		t -Bound	:-5.968179				
		Exegeous F	: 12.03373				
Test	% 1	% 5	% 10	k=1			
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	Kaynak
Overall F-Bound	6.84	7.84	4.94	5.73	4.04	4.78	Narayan (2005)
T-Bound	-3.43	-3.82	-2.86	-3.22	-2.57	-2.91	Paseran vd. (2001)
Exegenous F-Bound	6.53	11.05	3.79	7.21	2.67	5.31	Sam vd.(2019)

Not: *** %1 anlamlılık düzeyini, ** %5 anlamlılık düzeyini ve * %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Sınır testi sonucu incelendiğinde Overall F-Bounds test sonucuna göre F istatistik değeri 18.11754 olup kritik üst sınır değeri olan 7.84'den büyük olduğu için oluşturulan model %1 anlamlılık seviyesinde simetrik/doğrusal olarak eşbütünleşiktir. t-Bounds test değeri -5.968179'dir. Bu değer I(0) ve I(1) sınır değerleriyle karşılaştırıldığında %1 anlamlılık düzeyinde üst sınır değer olan -3.82 değerinden mutlak olarak büyüktür. Dolayısıyla t-Bounds test sonucuna göre oluşturulan model %1 anlamlılık seviyesinde simetrik/doğrusal olarak eşbütünleşiktir. Üçüncü bir test olarak sadece bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerini dikkate alan Exogenous F-Bounds testi sonucu olan 12.,3373 değerinin kritik üst sınır olan 11.05'den büyük olması nedeniyle oluşturulan model %1 anlamlılık seviyesinde simetrik/doğrusal olarak eşbütünleşiktir. Özet olarak sınır test sonuçlarının tamamı için oluşturulan model %1 anlamlılık seviyesinde simetrik/doğrusal olarak eşbütünleşiktir. Dolayısıyla değişkenlerin doğrusal birleşimlerinin denge noktasına yakınsadığı yani uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli katsayılar belirlenmiş olup Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Uzun Dönem Denklem Sonucu

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık
LNTUFE	0.723008***	0.186127	3.884490	0.0002
EC = LNSSPD - (0.7230*LNTUFE)				

Not: ***, ** ve * %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Uzun dönem katsayı tahmin sonuçları incelendiğinde TUF E endeksindeki yüzdeler bir birlik bir artış Reel Özel sağlık sigortası prim değerlerini yüzde 0.72 puan arttırdığı belirlenmiştir. Bu durumda TUF E endeks değerindeki artışın Reel Özel sağlık sigortası prim değerleri üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğunu göstermektedir. Kısa dönem etkilerin belirlenmesi için hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığı incelenmiş olup kısa dönem sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Kısa Dönem Denklem Sonucu

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistik	Olasılık
C	9.039380***	6.095926	0.0000
D(LNSSPD(-1))	0.262903**	2.242866	0.0275
D(LNSSPD(-2))	0.216182**	2.053174	0.0432
D(LNTUFE)	-2.294570	-0.834243	0.4065
D(LNTUFE(-1))	-5.240356	-1.533466	0.1289
D(LNTUFE(-2))	7.257217**	2.083496	0.0402
D(LNTUFE(-3))	-7.774007**	-2.604618	0.0109

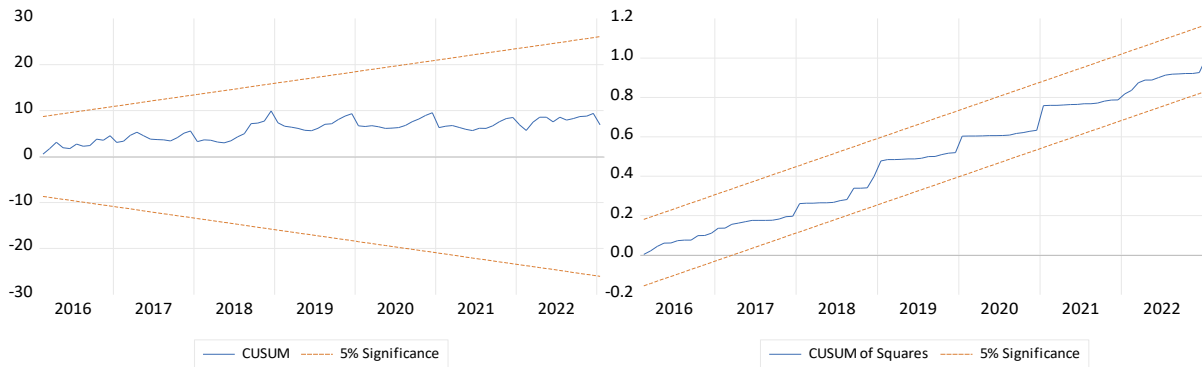
CointEq(-1)*	-0.762005***	-6.055283	0.0000
R-squared	0.395504		
F-statistic (Prob)	7.944724 (0.0000)		

Hata düzeltme katsayısı adı verilen CointEq(-1) katsayısı uzun dönemden kalan kalıntıların gecikmeli değerini ifade etmektedir. Bu katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir. Tablo 7 incelendiğinde hata düzeltme katsayısı CointEq(-1): -0.762005 olarak bulunmuştur. Hata düzeltme katsayılarının işareti negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönemli sapmaların yaklaşık 1.31 ay içerisinde ($1/0,762005= 1,31$ ay) tekrar ortalamaya geri döndüğü anlaşılmaktadır. Tahmin edilen model sonucunda elde edilen bulguların güvenilirliği “diagnostic” ya da “tanısal testler” ile sağlanır.

Tablo 8. Güvenirlilik Test Sonuçları

Uygulanan Test	Karar		
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Test:	F-statistic 1.324152	Prob. F(2,82) 0.2717	Otokorelasyon Sorunu Yok
ARCH Değişen Varyans Testi	F-statistic 0.004801	Prob. F(1,90) 0.9449	Değişen Varyans Sorunu Yok
Ramsey RESET Test	t-statistic 0.706535 F-statistic 0.499192	df (83)Prob (0.4818) df (1, 83)Prob (0.4818)	Fonksiyonel Biçim Hatası Yok
Jarque-Berra Normallik Testi	5.347931	Prob (0.068978)	Model Normal Dağılıma Sahip

Elde edilen sonuçlara göre A-ARDL (3,4) modelinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı ve modelde fonksiyonel biçim hatası (spesifikasyon) olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar eşbütünleşme, uzun ve kısa dönem katsayılarına güvenebileceğimizi ifade etmektedir. Son olarak model sonuçlarının istikrarlı olup olmadığını belirlemek için CUSUM testleri uygulanmış ve sonuçlar aşağıdaki Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Cusum İstikrar Testleri

CUSUM testi sonucunda elde edilen tahminlerin %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Tahmin edilen katsayıların istikrarlı (kararlı) olduğu belirlenmiştir. Ayrıca modelde yapısal bir sorun taşımadığı Ramsey Reset Test sonucundan (Ramsey Reset Test = 0.499192 (prob 0.4818)) anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de özel sağlık sigortası şirketlerinin prim toplama başarısında enflasyonun etkisini incelemiştir. Analiz sonuçları, enflasyonun artışının özel sağlık sigortası prim değerlerini artırdığını göstermektedir. Elde edilen bu sonuç Eren ve Çütçü (2021), Kjosevski (2012) ve Atabe ve Sigüenza (2019) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Buna karşılık Çalılık ve Kayalı (2009), Şener ve Bahdioğlu (2013) ve Arı ve Gülcemal (2019)

çalışmaları ile aksi yönde sonuçlar elde edilmiştir. Literatürde ağırlıklı olarak enflasyonun özel sağlık sigorta prim değerlerini azalttığı yönünde sonuçlar bulunmasına rağmen, bu çalışma Türkiye özel sağlık sigortası pazarında farklı bir dinamiği ortaya koymaktadır. Bu farklılık, Türkiye'nin ekonomik koşulları, sağlık hizmetlerine erişim ve tüketici tercihleri gibi faktörlerin bir araya gelmesiyle açıklanabilir. Bu sonuçlar, özel sağlık sigortası şirketlerinin fiyatlandırma stratejilerini gözden geçirmeleri ve enflasyonun yarattığı mali baskıları dikkate almaları gerektiğini göstermektedir. Özel sağlık sigortası kapsam ve derinlik derecelerini bütün bireylere hitap edecek şekilde düzenlenmesi ve özel sağlık sigortasına ulaşımını kolaylaştırılması sağlanmalıdır. Özel sağlık sigortaları primleri düşük gelirli bireyler için yeniden revize edilerek özel sigortalara ulaşımı kolaylaştırılmalıdır. Özel sağlık sigortası şirket sayıları artırılmalıdır. Sigorta şirketleri, enflasyonun getirdiği riskleri azaltmak için portföylerini çeşitlendirmeli ve etkin bir risk yönetimi politikası izlemelidirler. Ayrıca, sağlık sigortası sektöründe rekabetin artmasıyla birlikte, sigorta şirketlerinin enflasyonun etkilerini dengelemek için farklı fiyatlandırma ve pazarlama stratejileri geliştirmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Akmercan, T. (2022). *Kantil ARDL Yöntemi: Seçilmiş N-11 ülkeleri için bir uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Arı, E., Gülcemal, M. E. (2019). OECD ülkelerinin sigorta pazar paylarının çok değişkenli istatistiksel yöntemlerle incelenmesi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9(2), 136-157.
- Artabe, A., Sigüenza, W. (2019). The effects of the economic recession on spending on private health insurance in Spain. *International Journal of Health Economics and Management*, 19, 155-191.
- Armstrong, B. N. (1933). The nature and purpose of social insurance. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 170(1), 1-6.
- Bourne, P. A. (2009). Inflation, public health care and utilization in Jamaica. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3(3), 3008-3024.
- Çelik, S., Kayalı, M. M. (2009). Determinants of demand for life insurance in European Countries. *Problems and Perspectives in Management*, (7, Iss. 3), 32-37.
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Eren, M. V., Çütçü, İ. (2021). Sigortacılık sektörü ile seçili makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Türkiye örneği. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 130-140.
- Göksu, S., Balkı, A. (2023). *ARDL ve NARDL eşbütünleşme analizleri: Adım adım evIEWS uygulaması*. Ankara: Serüven Yayınları.
- Gujarati, D. N. (2022). *Basic econometric*. Prentice Hall.
- Johansen, S., Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration-With applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kjosevski, J. (2012). The determinants of life insurance demand in central and Southeastern Europe. *International Journal of Economics and Finance*, 4(3), 237-247
- Koç, S. Şenol, Z., Çevik, M. (2018). Türkiye'de faaliyette bulunan sigorta şirketlerinin finansal performans analizi: 2006-2015. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(1), 25-38.
- Lebe, F. (2016). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi: Türkiye için eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 177-194.
- Mao, H., Carson, J. M., Ostaszewski, K. M. (2018). Is risk taking beneficial to the insured and to society?. *Journal of Insurance Issues*, 41(2), 215-230.

- Mossialos, E., Dixon, A. (2002). Funding health care in Europe: Weighing up the options. *Funding health care: options for Europe*, 272-300.
- Narayan, P. K. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Appl. Econ.* (37). 1979–1990
- OECD, (2023). Education at a Glance 2023: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/e13bef63-en>.
- OECD, (2004). Proposal for a taxonomy of health insurance. Erişim Adresi: <https://www.oecd.org/health/health-systems/31916207.pdf>.
- Özkaraduman, H. T. (2019). Tamamlayıcı ve destekleyici sağlık sigortası, Genel olarak AB ülkeleri değerlendirmeleri, İngiltere ile Türkiye kıyaslaması ve öneriler. (Tartışma Metni) *Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series Dergisi*. 232/2019-04
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Rej, S., Nag, B., Hossain, Md.E. (2022). Can renewable energy and export help in reducing ecological footprint of India? Empirical Evidence from Augmented ARDL Co-Integration and Dynamic ARDL Simulations. *Sustainability* (14), 15494.
- Sam, C.Y., McNown, R., Goh, S.K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Econ. Model.* (80).130–141
- Satrovic, E., Muslija, A. (2018). Economic and demographic determinants of the demand for life insurance: Multivariate analysis. *Journal of Management and Economics Research*, 16(1), 102-115.
- Sharif, M., Hojabri, R., Saidpour, J., Langroudi, HR (2018). Tedavi alanında ticari sigortaların enflasyonu ve finansmanı. *Kanıt Dayalı Sağlık Politikası, Yönetim ve Ekonomi*, 2 (3), 144-155.
- Sizer, L. (2022). *Alternatif yatırım araçları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan eşbütünleşme analizi ile incelenmesi: Türkiye Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Şener, H. Y., Behdioğlu, S. (2014). Türkiye sigorta pazarının gelişimindeki ana unsurların belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 523-534.
- Şirin, M. (2021). *Özel sağlık sigortası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tanyıldızı, M. (2022). *Bitcoin fiyatları ile borsa endekslerinin nedensellik ve eşbütünleşme testleri ile incelenmesi: NYSE, FTSE, HKSE ve BİST örneği. Afyon*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Tarım, M., Güdük, Ö. (2019). Türkiye’de bireylerin özel sağlık sigortası tercihini etkileyen nedenler ve bilgi düzeyleri. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 6(3), 196-200.
- Tsiantikoudis, S., Zafeiriou, E., Kyriakopoulos, G., Arabatzis, G. (2019). Revising the Environmental Kuznets Curve for Deforestation: An empirical study for Bulgaria. *Sustainability*. 11(16). 4364.
- Turner, B. (2013). İrlanda özel sağlık sigortası piyasasında prim enflasyonu: Etkenler ve sonuçlar. *İrlanda Tıp Bilimi Dergisi*, 182, 545-550.
- Uğurluoğlu, E., Özgen, H. (2008). Sağlık hizmetleri finansmanı ve hakkaniyet. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(2), 133-160.
- Üzümcü, N. (2019). *Zaman serileri ve panel veri ekonometrisinde eşbütünleşme analizlerinin değerlendirilmesi: Cari açık ve ekonomik büyüme üzerine bir uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Muğla.

Ekler**Ek 1: Özel Sağlık Sigortası Şirketlerinin Yıllık Prim Değerleri**

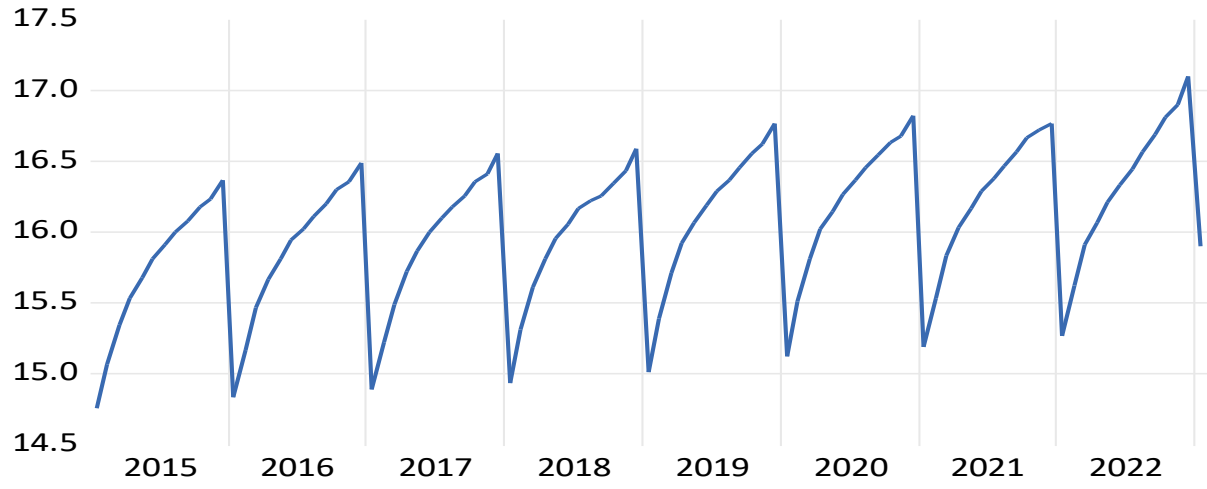
ŞİRKET ADI	Şirket Kodu	2015	2016	2017	2018
Bupa Acıbadem Sigorta AŞ	2001	4060446693	5974770626	7487670291	9447138921
Aksigorta AŞ	1003	1466162916	1578560775	1825729129	2020800074
Allianz Sigorta AŞ	1004	7924118049	8930089627	10636123456	13048711318
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	1005	2291767024	2795406773	3789178812	5003470118
Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi	1006	166705959	189690040.3	175414884.9	194662428.1
Axa Sigorta AŞ	1009	1074220155	1975734439	1451937649	1683999921
HDI Sigorta AŞ	1022	47993598.79	58328537.54	85893516.8	106884713.7
Türkiye Sigorta AŞ	1020	741623775.3	788127552.6	975303423.6	1049375842
Demir Sağlık ve Hayat Sigorta AŞ	2005	395591777.2	338645660.4	359992709.7	460261877
Chubb European Group	1001	5159109.53	4621773.02	5055979.64	9973521.17
Eureko Sigorta AŞ	1017	709248416.1	874274999.2	1165066787	1380702953
Generali Sigorta AŞ	1018	11905484.71	12902197	20611672.15	57636486.57
Groupama Sigorta AŞ	1019	802383809.2	878696587.7	947038789.1	1054242036
Bereket Sigorta AŞ	1025	53618466.7	4474034.86	18671402.11	34684135.7
Ray Sigorta AŞ	1032	89304974.97	101967888.2	121987822.9	227099061.7
Şeker Sigorta AŞ	1034	59719256.09	56807428.26	132119147.3	132656652.1
Mapfre Genel Sigorta AŞ	1028	2636894824	3024971735	3139707766	3672587978
Neova Katılım Sigorta AŞ	1030	126938364.2	968771	1290120	1682220.23
Orient Sigorta AŞ	1031	79293.16	212050.2	1221412.43	2419118.23
VHV Allgemeine Sigorta AŞ	1013	10491655.02	10687741.19	9779401.53	26966798.01
Sompo Sigorta AŞ	1035	213797911.5	277488859.5	390103858.2	550797360.3
Gulf Sigorta AŞ	1038	592718.1388	2111098.01	171562858.9	128129038.7
Türk Nippon Sigorta AŞ	1039	41103335	110687399.5	169444008.4	387070141.7
Zurich Sigorta AŞ	1043	57963641.37	68978050.92	50447560.08	97533884.51
Corpus Sigorta AŞ	1012	3273277.71	4521597.57	11834241.57	13151005.23
TOPLAM		22991104485	28063726242	33143186701	40792637604

Ek 1 (Devamı): Özel Sağlık Sigortası Şirketlerinin Yıllık Prim Değerleri

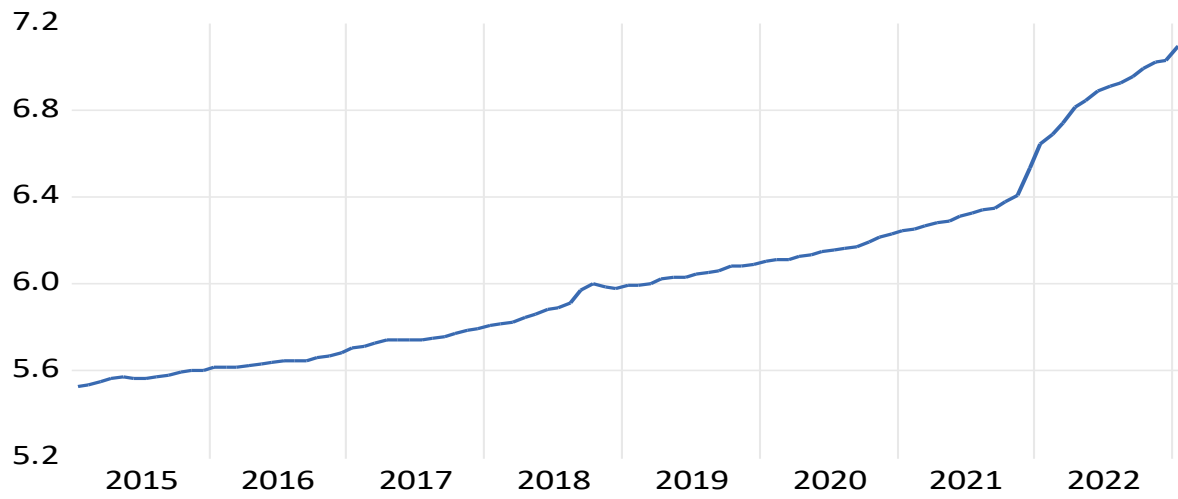
ŞİRKET ADI	Şirket Kodu	2019	2020	2021	2022	2023
Bupa Acıbadem Sigorta AŞ	2001	12978838493	15365088068	17498202800	35615153580	3628836051
Aksigorta AŞ	1003	2611092829	3073995745	3122847242	6013680769	407452683.2
Allianz Sigorta AŞ	1004	18900071669	23518815077	28325447558	58770263548	2880739816
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	1005	5672126493	6349221352	7802222334	13237196968	717601481
Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi	1006	348031807.7	303703136.2	820417695.8	2006751025	30685181
Axa Sigorta AŞ	1009	2435626907	3364509153	4505738491	8520033821	275869561.8
HDI Sigorta AŞ	1022	706131820.6	698352700.8	788363704.1	1691478590	47276712.45
Türkiye Sigorta AŞ	1020	2087353019	3092916096	3389890209	5433664744	250138051.8
Demir Sağlık ve Hayat Sigorta AŞ	2005	589938833	682629941.8	970940702.2	2986212698	50629784.19
Chubb European Group	1001	12612065.21	8503413.45	14132778.5	20373472.37	1869119.93
Eureko Sigorta AŞ	1017	570716454.1	1269259160	1424642816	2136945810	343117143.9
Generali Sigorta AŞ	1018	33875258.56	18741872.74	17170767.4	113888963.1	6256956.16
Groupama Sigorta AŞ	1019	1316616489	1454798995	1756261600	3316025218	122761913.1
Bereket Sigorta AŞ	1025	32996888.63	82760885.19	95083182.24	145442707.1	18428201.49
Ray Sigorta AŞ	1032	292227755.7	326027267.5	311245352	549978156.5	9688622.1
Şeker Sigorta AŞ	1034	179164544.5	181789563.9	160806546	316422073	-20393.9
Mapfre Genel Sigorta AŞ	1028	4708205325	5179489312	5896304189	10678827647	432149899.1
Neova Katılım Sigorta AŞ	1030	5718186	6529410.17	281132908.6	563337000.3	1981825.36
Orient Sigorta AŞ	1031	2923974.57	1762777.78	4018197.11	9916296.99	152576.85
VHV Allgemeine Sigorta AŞ	1013	26658922.12	4437536.6	2701626.82	14411563.1	1421111.92
Sompo Sigorta AŞ	1035	719256088.9	742558889	802766416.4	2682928704	42517792.34
Gulf Sigorta AŞ	1038	156119709	74039611.99	92605338.57	363389613.3	6103334.44
Türk Nippon Sigorta AŞ	1039	572018493.7	492449611.2	1301585890	3475777717	43433111.26
Zurich Sigorta AŞ	1043	106238331.3	175798616.8	584829692.9	614395206.8	22418671.86
Corpus Sigorta AŞ	1012	5202521.37	2043130.42	694726.88	576937.48	31056
TOPLAM		55069762878	66470221325	79970052764	1.59277E+11	9341540265

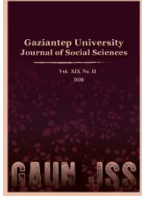
Ek 2. Özel Sağlık Sigortası Prim Değeri (Logaritmik)

LNSSPD

Ek 3. Tüketici Fiyat Endeksi (Logaritmik)

LNTUFE

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İşletmeler Bağlamında Metaverse: SWOT Analizi ile Durum Değerlendirmesi

Metaverse in the Context of Businesses: Situation Assessment with SWOT Analysis

Gamze ÖZCAN^{a*}

^a Doktora Öğrencisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İşletme Bölümü, Osmaniye / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7005-4758

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Ekim 2023

Kabul tarihi: 24 Şubat 2024

Anahtar Kelimeler:

Metaverse,
Metaverse ve işletmeler,
SWOT Analizi,
Dijital dönüşüm,
Uzaktan çalışma.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 17, 2023

Accepted: February 24, 2024

Keywords:

Metaverse,
Metaverse and businesses,
SWOT Analysis,
Digital transformation,
Remote working.

ÖZ

Dijital dünya giderek evrimleşmekte ve bu değişimin merkezinde Metaverse bulunmaktadır. Yaklaşık otuz yıl önce Neal Stephenson'un Snow Crash adlı bilim kurgu kitabında ilk kez ortaya atılan Metaverse kavramı, fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren sürekli, kalıcı ve çok kullanıcı bir ortam olan gerçeklik sonrası bir evrendir. İşletmeler açısından sanal dünyada yeni pazarlama, satış ve müşteri etkileşimi fırsatları sunmakta, sınırların ortadan kaldırılmasıyla küresel müşteri kitlesine ulaşmayı daha kolay hâle getirmektedir. Metaverse, işletmeler için büyük fırsatlar sunan dinamik bir dijital ekosistem olmakla birlikte aynı zamanda bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla yavaş yavaş kendi ekonomisini yaratan Metaverse teknolojilerinin işletmeler üzerindeki etkisini anlamının ve bu yöndeki tartışmaların literatürdeki karşılıklarını takip etmenin değerli olduğu düşünülmektedir. İşletmelerin, bu yeni dijital dünyanın potansiyelini anlamaları, doğru stratejileri geliştirmeleri ve bu dinamik değişime adapte olabilmeleri için SWOT analizi gibi güçlü bir araca başvurulması gerektiği düşünülmektedir. SWOT analizi işletmelerin etkili stratejiler geliştirmelerine yardımcı olurken, güçlü yönlerini kullanarak zayıf yönleriyle başa çıkmalarını sağlamaktadır. Bu çalışma, nitel veri toplama yöntemi olan doküman incelemesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, dokümanlardaki bilgilerden ve yorumlardan faydalanılmış ve doküman incelemesi sonuçları SWOT analizi çerçevesinde sunulmuştur. Son olarak işletmelere ve araştırmacılara konuyla ilgili önerilerde bulunulmuştur. Bu evrenin SWOT analizi yöntemiyle değerlendirilmesinin spesifik olarak işletmeler bağlamında yapılması ile çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

The digital world is continuously evolving, and at the heart of this transformation lies the Metaverse. First introduced nearly thirty years ago in Neal Stephenson's science fiction novel Snow Crash, the concept of the Metaverse represents a post-reality universe that merges physical reality with digital virtuality, creating a persistent, continuous, and multi-user environment. From a business perspective, it offers new opportunities for marketing, sales, and customer engagement in virtual spaces, making it easier to reach a global customer base by eliminating physical boundaries. While the Metaverse presents a dynamic digital ecosystem with significant opportunities for businesses, it also brings certain challenges. Therefore, understanding the impact of Metaverse technologies on businesses and following the discussions surrounding this topic in the literature is considered valuable. For businesses to grasp the potential of this new digital realm, develop the right strategies, and adapt to this dynamic change, the use of a robust tool like SWOT analysis is recommended. SWOT analysis helps businesses develop effective strategies by leveraging their strengths to address their weaknesses. This study was conducted through document analysis, a qualitative data collection method. In this context, information and insights from the documents were utilized, and the results of the document analysis were presented within the framework of a SWOT analysis. Finally, recommendations were provided to businesses and researchers on the subject. It is believed that assessing this universe specifically in the context of businesses through SWOT analysis will contribute to the literature.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gaamzeozcan22@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Research Problem: This study aims to examine the impact of the Metaverse on businesses through a SWOT analysis. This will allow for the identification of the strengths and weaknesses of the Metaverse from a business perspective, the opportunities that can be capitalized on, and the threats that need to be mitigated. It is believed that understanding the influence of Metaverse technologies, which are gradually creating their economy, on businesses and tracking the discussions in the literature in this regard, is valuable. It is considered essential for businesses to resort to powerful tools such as SWOT analysis to understand the potential of this new digital world, develop appropriate strategies, and adapt to this dynamic change. Although the number of studies on the Metaverse has increased in recent times, no detailed research specifically focusing on the effects of this universe on businesses has been found. This study aims to raise awareness on this subject and examine the advantages and disadvantages that businesses will face in their steps taken against the new universe, and how they should act. Examining the Metaverse through SWOT analysis is considered important in terms of businesses gaining a better understanding of this new digital world, guiding them in the strategic planning process, helping them understand how to use the Metaverse and gain an advantage over their competitors, and contributing to their business processes. While SWOT analysis assists businesses in developing effective strategies and dealing with their weaknesses using their strengths, the number of studies specifically addressing the effects of this universe on businesses has not been found to be significant, despite the increasing number of studies on Metaverse in recent times. This study aims to raise awareness on this subject and examine the advantages and disadvantages that businesses will face in their steps taken against the new universe, and how they should act. Examining the Metaverse through SWOT analysis is considered important in terms of businesses gaining a better understanding of this new digital world, guiding them in the strategic planning process, helping them understand how to use the Metaverse and gain an advantage over their competitors, and contributing to their business processes.

Research Questions: What is the importance of Metaverse for businesses? How has the Metaverse been addressed in national and international literature? What are the strengths and opportunities of the Metaverse, as well as its weaknesses and the threats it faces? How do businesses get affected by the Metaverse?

Literature Review: Metaverse is an interactive ecosystem that enables the integration of three-dimensional virtual worlds with the physical world. It is important to determine the other potentials that Metaverse will provide to business activities, such as effective collaboration opportunities, innovation, enhancing customer experience, and global access, which provide many strengths to businesses. Firstly, a literature review was conducted to prepare the theoretical framework of the research. Within the scope of the research topic, the theoretical framework of Metaverse, SWOT analysis, and its impact on businesses were attempted to be explained as the main topics. A literature review encompasses the summary, analysis, and interpretation of the relevant subject as a theoretical and conceptual study on a particular topic. It is expressed that "building on all the knowledge, ideas, and research that preceded a successful study is the most crucial step in the introduction process of a study" (Anderson, 1998, p. 83). In the research, primary sources such as Web of Science and Scopus, secondary sources such as Google Scholar, and tertiary sources such as textual sources on technology websites were utilized, and various resources were used to enrich the theoretical information of the study.

Methodology: The strong aspects, weaknesses, opportunities, and threats that will affect business processes of the Metaverse have been examined through qualitative document analysis. In this context, information and comments based on the data in the documents have been utilized, and the results of the document review have been presented within the framework of the SWOT analysis.

Results and Conclusions: According to the research findings, in addition to offering significant opportunities for businesses, the Metaverse also brings some challenges. The strong aspects of the Metaverse are determined as facilitating the establishment processes of businesses, creating new markets and customer bases, digital asset management, innovation and advertising, facilitating customer experiences, reducing costs, enabling collaboration among employees, improving service quality, use in business training, improving organizational culture, improving working conditions, and providing more data. Its weaknesses are seen as high costs, technological challenges, addiction and health issues, lack of standards, increasing working hours and workloads, and undermining organizational trust. Opportunities include global collaboration, global communication, the development of new business models and sectors, an increase in skilled workforce, digital marketing, and virtual commerce, while threats are identified as digital security threats, regulatory barriers and uncertainties, increased competition, threats to employment, societal concerns, threats posed by technological advancements, and the digital divide. Finally, recommendations have been made to businesses and researchers on the subject. The evaluation of this universe through SWOT analysis specifically in the context of businesses constitutes the originality of the study.

Giriş

Son 30 yıldır internet teknolojisinin sürekli gelişmesi, gerçek hayat pratiklerinin de giderek dijitalleşmesine neden olmuştur. Meta evreni de günümüzdeki en güncel gelişmelerden biridir. Günümüzde insanlar, akıllı telefonlara indirilen uygulamalar aracılığıyla birbirleriyle ve içerikle uygulama tabanlı bir katmanda büyük ölçüde etkileşime girmektedirler. Bugün dünyanın zirvesine yerleştirilecek olan bir sonraki katman da Metaverse'tür. İnsanlar ister toplum ister ekonomi veya kültür açısından olsun, diğer sınırsız alanlarla bağlantılı olacaktır. Büyük ölçüde, kişi kimliğini bir avatarın arkasına gizleyebildiği için Metaverse teorik olarak kişinin yaşının, ırkının, cinsiyetinin veya dininin önemli olmadığı açık bir dünyadır. Bu dünyada bireyler ticaret yapabilir, iş birliği yaparak varlıklar yaratabilir, sanal gerçeklikte (SG) gayrimenkule yatırım yapabilirler (George, 2021, s. 1).

Sahip olduğu fırsatlardan dolayı son yıllarda uluslararası işletmelerin de dikkatlerini üzerinde toplamayı başaran Metaverse teknolojisi günümüzün en çok konuşulan konuları arasında yerini almaya başlamıştır. Metaverse kavramına olan ilginin giderek artmasına katkıda bulunan unsurlar arasında teknoloji konusunda önde gelen şirketler yer almaktadır. Örneğin Apple ve Google Metaverse teknolojisine yönelik projelere yatırımlarda bulunmuşlardır. Dünyanın en büyük sosyal medya platformlarından biri olan Facebook ise 2021 yılında ismini meta olarak değiştirmesine yönelik açıklamalar yapmıştır.

Web 2.0 teknolojisi, internet ortamında bilgi üretilmesine, insanların birbirleriyle iletişim kurabilmesine başka bir deyişle kullanıcıların aktif olduğu bir ortama imkân sağlamaktaydı. Web 3 teknolojisi ile üçüncü bir devrim yaşanmış, söz konusu iletişimin sanal yeni bir evren üzerinden gerçekleştirilmesine imkân sunan bir teknolojiden bahsedilmeye başlanmıştır (Çelik, 2022, s. 68-69). İşte yenilikçi bir teknoloji olan Web 3 teknolojisi aslında Metaverse'ün temelini oluşturmaktadır (Nart vd., 2022, s. 322). Yapay zekâ, artırılmış gerçeklik (AG) ve 5G gibi gelişmekte olan teknolojilerle yakından ilişkili olan meta evrenin artık sadece kurgusal veya bilimkurgu bir gelecek olmadığı görülmektedir (European Business Review, 2022). Bu evrene, özellikle 2019 yılında yaşanan pandemi ile birlikte insanların yaşamlarının neredeyse tüm alanlarında dijital dönüşümü gerçekleştirmesi konusunda bir rol yüklenmeye başlanmıştır (tandfonline, 2022). COVID-19 sırasında iş verimliliğini artırmak ve çalışan güvenliğini sağlamak için birçok şirket, çalışanların fiziksel bir ofise gitmek yerine bir Metaverse ofise gidip gelmelerine olanak tanıyan "Metaverse uzaktan çalışma ofislerini" benimsemişlerdir (Choi, 2022, s. 2).

Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, çalışma koşullarında iyileşme yaşanacak ve Metaverse teknolojisi sayesinde çalışanlar iş ortamlarına sıkışıp kalmaları durumundan kurtarılacaklardır. Diğer yandan Metaverse yeni iş fırsatlarının oluşmasını sağlarken aynı zamanda hibrit çalışma biçimlerini destekleyecek ve bu yöntemlere geçişi kolaylaştıracak merkezî bir dijital çalışma kültürünün oluşturulmasını teşvik edecektir. Kuruluşlar sanal çalışma ortamları geliştirmeye çalışırken, meta veri deposu, fiziksel yüz yüze etkileşimleri artırma konusundaki zorluklara çözüm olacaktır. Metaverse çalışanların iş birliği yapması ve kurumsal hedeflere doğru birlikte çalışması için yaratıcı ve yenilikçi yollar sunmayı vaat etmektedir (European Business Review, 2022). Metaverse iş birliği ve iletişimi artırmak, çalışanların eğitimini ve gelişimini desteklemek, sanal toplantı ve etkinlikler ile maliyetlerin azalmasını sağlarken katılımı artırmak, yaratıcılığı ve inovasyonu teşvik etmek, uzaktan çalışma esnekliği ve erişimini sağlamak, sanal mağazalarla müşterilere daha interaktif ve kişiselleştirilmiş deneyimler sunmak, kullanıcı etkileşimlerini daha ayrıntılı şekilde analiz etme imkânı sağlayarak stratejik kararlar alınmasına katkıda bulunmak gibi fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca Metaverse küresel iş birliği ve küresel iletişim ile yeni pazarlar ve müşteri tabanları oluşmasını sağlama potansiyeline sahiptir. Ayrıca vasıflı işgücünün artması ile yeni iş modelleri

ve sektörlerin gelişmesini sağlama potansiyeline sahiptir. Özetle Metaverse, işletmelere daha interaktif, esnek ve verimli bir çalışma ortamı sunarak geleneksel iş süreçlerini dönüştürebilmektedir.

Teknolojik çağın hızlı gelişimiyle beraber kaçınılmaz olan Metaverse'ün birçok farklı sektörde fayda ve fırsatlar yaratma potansiyeli yanında potansiyel tehdit ve riskleri de mevcuttur. Güvenlik sorunları, gizlilikle ilgili endişeler, eğitim ve adaptasyon zorlukları, çalışan bağımlılığı ve dikkat dağınıklığı, hukuki ve düzenleyici altyapı eksiklikleri, teknolojik altyapı sorunları, maliyet ve yatırım riskleri, Metaverse platformları arasındaki entegrasyon sorunları gibi yönetim ve organizasyon açısından bazı riskleri ve zayıf yönleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, Metaverse'ün çalışma hayatının önemli kısımlarını etkileyecek fırsat ve risklerini belirlemek ve bu dönemde çalışma hayatı için kritik öneme sahip bir dijital strateji formüle etmek son derece önemli olmaktadır. Dolayısıyla Metaverse ile ilgili gelişme ve tartışmaların literatürdeki yerini takip etmenin değerli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı Metaverse'ün işletme yönetimine etkisinin SWOT analizi ile incelenmesidir. Böylece Metaverse'ün işletmeler açısından güçlü tarafları, geliştirilmesi ve en aza indirilmesi gereken zayıf tarafları incelenmiş olacaktır. Diğer yandan işletmelerin yararlanabilecekleri fırsatlar ile önlem almaları gereken tehditlerin belirlenmesi sağlanacaktır. Bunları belirlemenin işletmeler için önemli olduğu düşünülmektedir.

Literatürde son zamanlarda Metaverse ile ilgili çalışma sayısı artmakla birlikte, bu evrenin spesifik olarak işletme yönetimine olan etkilerini detaylı bir şekilde ele alan çalışmalara rastlanmamıştır. Bu çalışmanın özgünlüğü; işletmelerin stratejik planlama sürecine rehberlik etmesi, Metaverse'ten nasıl yararlanabilecekleri ve rakiplerine karşı nasıl avantaj sağlayabileceklerini anlamalarına yardımcı olarak konuyla ilgili bir farkındalık oluşturulmasıdır.

Çalışmada ilk olarak Metaverse'ün teorik çerçevesi ele alınmış, kavramın tarihsel süreci ve kavram ile ilgili yapılan tanımlamalar incelenmiştir. Ardından, çalışmada kullanılan SWOT analizi ile ilgili bilgiler ayrı bir başlık altında verilmiştir. Daha sonra Metaverse'ün işletmeler üzerindeki etkisi SWOT analizi ile değerlendirilerek güçlü ve zayıf yönleri, içerdiği fırsatlar ve tehditler sunulmuştur. Son olarak çalışmaya ait bilgiler ve konu ile ilgili tartışma sonuç bölümünde verilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Bu bölümde çalışmanın araştırılma süreci hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmada yararlanılan yayınlara "Metaverse" (meta evreni), "Metaverse in business" (iş dünyasında Metaverse), "Metaverse opportunities for businesses" (işletmelerin Metaverse fırsatları), "Metaverse risks for businesses" (işletmelerin Metaverse riskleri), "digital transformation" (dijital dönüşüm), "SWOT analysis" (SWOT analizi) anahtar kelimeleri Google Akademik, Scopus, EBSCO ve Web of Science veritabanları üzerinden araştırılarak ulaşılmıştır. Türkçe anahtar kelimeler kullanılarak Türkiye'deki mevcut literatürde de araştırma yapılmıştır. Ulaşılan kaynakların kaynakçalarını inceleyerek yeni kaynaklara da erişim sağlanmıştır. Ayrıca üniversite kütüphanelerindeki konuyla ilgili kitaplar taramaya dâhil edilmiştir. Elde edilen verileri desteklemek amacıyla üçüncül veri kaynaklarından (web siteleri metinleri) da yararlanılmıştır. Literatür taramasına Kasım 2022'de başlanmıştır. Aralık 2023'te tarama sonlandırılmıştır. Çalışma kapsamına son 30 yılda yayınlanmış yayınlar dâhil edilmiştir. Çalışmaya katkı sağlamayacağı düşünülen yayınlar çalışma dışında tutulmuştur. Bu tarama sonucunda derlenen literatür, "Metaverse'ün İşletmeler Üzerindeki Etkisinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi" başlığında SWOT analizi çerçevesinde sunulmaya çalışılmıştır.

Metaverse'ün Teorik Çerçevesi

Metaverse kavramı yaklaşık otuz yıl önce ilk defa Amerikalı yazar Neal Stephenson tarafından "Snow Crash" (Parazit) isimli romanında ve günümüzde kullanılan anlamında kullanılmıştır (Stephenson, 1992). Yazar söz konusu kitabında SG tabanlı bir internetin gelecekte nasıl gelişeceğine dair vizyonunu tasvir etmiştir. Ayrıca kurgusunda, Metaverse'ü tüm dünyada fiber optik ağ üzerinden halka sunulan ve SG gözlüklerine yansıtılan başka bir dünya olarak yansıtmıştır (Stephenson, 1992, s. 22).

Metaverse kavramı, meta ve universe kelimelerinin birleşmesiyle oluşmaktadır ve Türkçe çevirisi "evrenin ötesi" anlamına gelse de "meta evreni/sanal evren" şeklinde literatüre yerleşmeye başlamıştır (Arvas, 2022, s. 65). Geçtiğimiz yılın öne çıkan kavramlarından biri olan bu kavramı, kendisinden çok önce ortaya atılan AG ile SG'in birleşmesiyle insanların üç boyutlu olarak hareket etmelerini mümkün kılan sanal bir dünya olarak tanımlamak mümkündür (NUEM, 2022). Wall Street Journal ise Metaverse'ü, dijital avatarların toplantılara katıldıkları, çalıştıkları, alışveriş yaptıkları, derse katıldıkları, hobileriyle ilgilenebildikleri ve çok çeşitli faaliyetlerde bulunabilmek amacıyla bir araya geldikleri sanal bir dünya olarak tanımlamaktadır (Needleman, 2021).

Metaverse teknolojisini günümüzde ön plana çıkaran en önemli faktör Endüstri 4.0'a uyum sağlamaya çalışan şirketlerin politikalarını yeniden şekillendirmeleri gerekliliğidir. Bu son endüstri devrimi; bulut bilişim teknolojisi, Blokzincir, dijital ikizler, nesnelerin interneti, simülasyon, otonom mobil robotlar, dijital katmanlı üretim, AG, siber güvenlik, büyük veri gibi teknolojilerin geliştirilmesiyle gerçekleştirilmiştir (Dombrowski ve Wagner, 2014). Dolayısıyla Endüstri 4.0 kapsamındaki yeni iş modelleri bu teknolojilerin kullanılmasını gerektirdiğinden, Metaverse teknolojisine de zemin hazırlamıştır (Yetgin ve Baştuğ, 2022). Bu nedenle uluslararası şirketler 21. yüzyılın en gelişmiş sosyal uygulaması olarak görülen Metaverse evreninde gerekli teknolojilerin geliştirilmesi için önemli ölçüde yatırım yapmaya başlamışlardır. Meta evrenin gelişimi, Google ve Apple gibi teknoloji şirketlerini proje üretmek için iddialı planlar yapmaya yönelmiş ve teknoloji şirketleri ile sosyal medya platformları, meta-evren trendinde yer alabilmek için birbirleriyle rekabet etmeye başlamışlardır. Bu nedenle, Metaverse'ü yöneten altyapının, protokollerin ve standartların oluşturulmasında yoğun bir rekabet mevcuttur. Özellikle büyük şirketler kullanıcıları çekmek için kapalı, özel donanım ve yazılım ekosistemleri oluşturmaya çalışmaktadırlar (Mystakidis, 2022). Birçok şirket markalarını sanal platformlara taşımak için uzmanlarla çalışmaktadır. Metaverse teknolojisinin eğitimden sağlığa, üretimden dağıtıma kadar pek çok sektör ve alana entegrasyonu, bu teknolojinin hızla yaygınlaşmasını sağlayan bir başka faktördür (Nart vd., 2022, s. 326). Sosyal ağ şirketi Facebook 2019 yılında, "Facebook Horizon" adlı bir sosyal SG dünyasını başlatmıştır. 2021'e gelindiğinde ise Facebook, "Meta Platforms" olarak yeniden adlandırılmıştır (Isaac, 2021). Diğer yandan Mark Zuckerberg, AG ve SG konularında faaliyet gösteren ve bu konuda uzman mühendislere sahip Reality Labs'e, çeşitli projelere birlikte katılmayı taahhüt ederek 10 milyar dolar yatırım yapmıştır (Bobrowski, 2021). Dolayısıyla Facebook'un çalışmalarının, Metaverse'ün son dönemdeki popüleritesinde ve büyümesinde büyük etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Metaverse'ü oluşturan teknolojilere bakıldığında, SG ile fiziksel ve dijital dünyaların özelliklerini birleştiren AG'i içerdiği görülmektedir (wired.com). Dolayısıyla Metaverse'ün daha net olarak anlaşılması için öncelikle AG'in tam olarak ne anlama geldiği üzerinde durmak gerekmektedir. Metaverse platformlarının ilerideki dönemlerde en önemli bileşenlerinden biri olacak olan genişletilmiş gerçeklik (GG) kavramını anlayabilmek için AG, SG ve KG kavramlarını ve bu kavramlar arasındaki farkları da bilmenin önemli olduğu düşünülmektedir.

AG, gerçek dünyayı dijital bilgilerle zenginleştirerek kullanıcılara daha zengin, etkileşimli ve bilgi dolu bir deneyim sunan bir teknolojidir. AG; bilgisayarlar, kameralar, sensörler ve ekranlar gibi teknolojileri kullanarak gerçek dünyanın üzerine sanal nesnelere, bilgiler veya efektler ekler. AG’de kullanıcıların gerçek dünya ile olan bağlantısı kesilmeden etrafındaki sesleri duyabilmesi ve çevresini gözlemleyebilmesi söz konusudur. SG, AG ile karşılaştırıldığında AG’in gerçek dünyayı değiştirmek yerine iyileştirdiği söylenebilir. Kullanıcılar kendi görüş alanına eklenen üç boyutlu grafiklerle geliştirilen gerçek dünyayı deneyimlemektedirler (Fritz vd., 2005). AG sayesinde gerçek dünyada sanal katmanlar oluşturularak oyunlardan iş dünyasına eğitimden pazarlamaya kadar birçok alanda Metaverse uygulamaları gerçekleştirilebilmektedir.

SG 1980’lerden beri gelişen ve kullanıcıların etkileşimde bulunabileceği, bilgisayar tarafından oluşturulan üç boyutlu bir görselleştirme (Bell vd., 1995). Kullanıcıların başa takılı ekrandan (helmet mounted display-HMD) yararlanarak dijital olarak tasarlanmış üç boyutlu kurgusal sanal bir dünyayı deneyimlemesine olanak tanıyan bir teknolojidir. SG teknolojisi, el ve vücut takibine ve binaural sese dayanmaktadır. Ayrıca üç boyutlu olup bir ekranın takip edilmesiyle kullanıcılarına birden çok algıya yönelik bir deneyim sunmaktadır (Gigante, 1993). SG ile, gerçek dünyada yer alan tüm ortamlar (ev, iş, spor, sosyal vb.) dijital evrende tasarlanılarak modellenmektedir. Böylece Metaverse evrenine olanak tanıyan tüm tasarımların önü açılmış olmaktadır (Güler ve Savaş, 2022, s. 305).

Karma gerçeklik (KG), kullanıcıların fiziksel dünyada akıllı gözlükler ve kafalarına takılan cihazlar kullandığı, dijital ortamda oluşturulmuş sanal nesnelere ile gerçek ortamdaki nesnelere bir araya getirildiği ve birbiriyle etkileşime girdiği, AG ve SG’in bir karışımı olarak tanımlanabilir (Lee vd., 2021). Başa takılan kameralar aracılığıyla kullanıcıların etrafında bulunan nesnelere kesintisiz bir şekilde haritası çıkarılmaktadır. Bu aygıtlar için tasarlanmış oyunlar oynandığında, karakterler içinde oldukları fiziksel dünyada dolaşabilmekte ve hatta kullanıcıların yanına bile oturabilmektedirler.

Resim 1: Karma Gerçeklik

Kaynak: Adobe, 2023.

GG teknolojisi, bilişim teknolojileri alanında ortaya çıkan en belirgin yeni gelişmelerden biri olmakla birlikte kullanıcıların oluşturulan dijital içerikle etkileşim içinde olduğu SG, AG ve KG teknolojilerini kapsayan şemsiye bir terimdir (Lee vd., 2021).

Resim 2: Gerçeklik Türlerinin Konumlandırılması

Kaynak: El-Jarn ve Southern, 2020.

Resim 2’de görüldüğü üzere GG tek başına bir gerçeklik türü değildir. Diğer gerçeklik türlerini de içine alan üst bir yapı olarak düşünülebilir. GG, insan ile makine arasında ortaya çıkan etkileşimin bilgisayar teknolojisi tarafından oluşturulan etkileşimler aracılığıyla gerçekleştiği, bir araya getirilen tüm gerçek ve sanal ortamları ifade etmektedir (Doolani vd., 2020). GG, sadece simülasyonun kullanıcılar tarafından dışarıdan nasıl algıladıklarını geliştirmekle kalmayıp ayrıca kullanıcıları simülasyonun içine dâhil ederek gerçeklik düzeyini genişletmekte ve eşsiz bir deneyim hissi sunarak gerçeğe benzetilen ortamları ayırt edilemeyecek hâle getirmektedir (Suh ve Prophet, 2018). GG ile işletmeler; dijitalleşmek, rekabet avantajı elde etmek, sürdürülebilirliği sağlamak ve pazardaki kısıtlamaların üstesinden gelmek gibi pek çok fırsat yakalayabilmektedirler (UNWTO, 2020).

SWOT Analizi

“SWOT” teriminin kökeni bilinmemekle birlikte, SWOT analizi ilk defa Learned ve diğerleri (1969) tarafından açıklanmıştır. Karar almayı sağlamak amacıyla bilgi miktarını azaltarak karmaşık stratejik durumları ele almak konusunda önemli bir araç olarak geliştirildiği söylenebilir. SWOT analizi genellikle işletme yönetimi, pazarlama stratejileri, iş planları, rekabet analizleri ve stratejik kararlar gibi konularda kullanılır. Buradaki temel amaç, hedeflenen girişimin veya projenin başarılı bir şekilde ilerlemesi ve tamamlanması için gereken iç ve dış faktörlerin belirlenmesidir.

SWOT analizi, organizasyonun güçlü yönlerini ve fırsatlarını kullanarak zayıf yönleri aşma ve tehditleri minimize etme stratejileri geliştirmesine yardımcı olur. Bu analiz tek başına bir stratejinin oluşmasına yol açmamakta, bir analiz ve geliştirme aracı olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla analiz sonucunda doğru yorumlama yapmak ve karar vermek gerekmektedir.

SWOT ismini dört ana bileşenin kısaltmasından almaktadır. Bunlar: “Strengths-Güçlü yönler, Weaknesses-Zayıf yönler, Opportunities-Fırsatlar, Threats-Tehditler” şeklinde sıralanmaktadır (Mintzberg vd., 1998). SWOT diyagramındaki sütunlar, faydalı olan faktörler ile zararlı olan faktörleri birbirinden ayırır. Satırlar ise kontrol edilebilen faktörler ile kontrol edilemeyen faktörleri birbirinden ayırır. Uygulamada, dört kutunun her biri, genellikle destekleyici belgelerle birlikte liste hâlindeki faktörlerin maddelenmesini içermektedir (Sarsby, 2016, s. 3). Güçlü yönler incelenen konunun içsel özellikleri, mevcut yetenekleri, rekabetçi avantajları ve mevcut varlıklarından oluşmaktadır. Fırsatlar ise organizasyonun kontrolü dışındaki olumlu faktörleri yansıtan dışsal çevre koşullarından, piyasadaki olumlu değişikliklerden, talep artışından ve pazar trendleri ile teknoloji gelişmelerinden oluşmaktadır. Zayıf yönler, içsel yetersizlikleri, sınırlı finansal kaynakları, eksik becerileri veya yetersiz teknolojik altyapıları temsil etmektedir. Son olarak tehditler ise dışsal faktörlerden kaynaklanan potansiyel riskleri, piyasa rekabeti, ekonomik dalgalanmalar, değişen düzenlemeler veya doğal afetler gibi kontrol dışında kalan tehditleri ifade etmektedir.

Bu çalışmada SWOT analizinin kullanılmasının sebebi, işletmelerin Metaverse'ü daha iyi anlamalarına ve bu yeni dijital dünyadan en iyi şekilde yararlanmalarına yardımcı olan önemli bir araç olarak görülmesidir. Dolayısıyla bu analiz, işletmelerin stratejik avantajlarını artırmalarına ve riskleri azaltmalarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Metaverse'ün İşletmeler Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Soruların Oluşturulması

Bu çalışmada, Metaverse'ü içeren bilimsel veriler ve araştırmalar ışığında literatür taraması yapılarak aşağıdaki sorular oluşturulmuştur. SWOT analizinde bu yönleri belirlemek için bazı sorulara cevap aranır (Çoban ve Karakaya, 2010, s. 349). Sorular oluşturulurken SWOT analizi başlığında belirtilen güçlü yönler, fırsatlar, zayıf yönler ve tehditler kavramlarının içeriğindeki bilgiler referans alınmıştır. Dolayısıyla SWOT analizinin doğru yapılması ve en verimli sonucun elde edilmesi için Tablo 1'de listelenen, Metaverse konusuna göre uyarlanarak hazırlanan SWOT sorularına cevaplar aranmıştır.

Tablo 1: Metaverse'ün İşletmelere Olan Potansiyel Etkilerini Analiz Etmeye Yardımcı Sorular

SWOT	Sorular
Güçlü Yönler	<ul style="list-style-type: none"> Metaverse'ün işletmelere sunduğu üstünlükler nelerdir? Metaverse'ün ne gibi olumlu özellikleri vardır? Metaverse eski teknolojilerle yapılan işlere göre nelerin daha iyi yapılmasını sağlamaktadır? Metaverse'ün çalışma koşullarına olumlu etkileri nelerdir?
Zayıf Yönler	<ul style="list-style-type: none"> Metaverse'ün dezavantajları nelerdir? Metaverse'ün geliştirilmesi gereken özellikleri nelerdir? İşletmeler açısından Metaverse'ün ne gibi zayıf yönleri mevcuttur? Metaverse ile ilgili eksiklikler ve geliştirilmesi gereken özellikler nelerdir? Dijital güvenlikle ilgili sorunlar mevcut mu? Metaverse'ün düzenlenmesi ve yasal çerçevesi hala belirsizse, bu durum işletmeleri nasıl etkileyebilir? Metaverse'ün çalışanların sağlıkları üzerine etkileri nelerdir?
Fırsatlar	<ul style="list-style-type: none"> Küresel anlamda Metaverse'ün fırsatları nelerdir? Metaverse işletmeler açısından ne gibi fırsatlar yaratmaktadır? Metaverse, dünya genelinde müşterilere erişim sağlama potansiyelini nasıl artırır? Metaverse sektörler ve yeni iş modelleri üzerinde fırsatlar yaratır mı?
Tehditler	<ul style="list-style-type: none"> Metaverse işletmeler açısından tehditler barındırır mı? Metaverse küresel anlamda tehdit yaratacak sorunlar içeriyor mu? Makro açıdan teknolojik gelişmelerin işletmeler açısından yarattığı tehditler nelerdir? Hükümetin düzenlemeleri işletmelere tehdit oluşturacak engeller oluşturur mu? Metaverse ile ilgili toplumsal endişeler ve etik sorunlar söz konusu mu? İşletmeler ve müşteriler açısından dijital eşitsizlik söz konusu mu?

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Metaverse'ün İşletmeler Üzerindeki Etkisinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi

Güçlü Yönler

İşletmelerin kuruluş aşamasındaki süreçlerini kolaylaştırması: Üretim yapan işletmelerde fabrikanın kuruluşu aşamasında dijital ikiz teknolojisinin yardımıyla fabrika bina yapısı, üretim hattı yerleşimi, üretim süreci gerçek zamanlı olarak Metaverse'de oluşturularak üretim kapasitesi, lokasyonu, çalışan ve makine sayısı belirlenebilmektedir (Chang vd., 2022).

Yeni pazarlar ve müşteri tabanları oluşturması: Metaverse, işletmelerin fiziksel dünyada ulaşamayacakları veya daha önce düşünmedikleri yeni pazarlara erişme potansiyeli sunar. Özellikle küresel çapta faaliyet gösteren işletmeler için bu büyük bir fırsattır. Metaverse, dünya genelindeki çok çeşitli kullanıcıları bir araya getirir. İşletmeler, bu platformlar aracılığıyla farklı demografik gruplara ve coğrafi bölgelere erişebilirler. Ayrıca Metaverse

işletmelere yenilikçi dijital pazarlama ve reklam stratejileri geliştirme şansı sunar. Böylece sanal dünyalarda etkileşimli reklamlar ve deneyimler oluşturmak, müşterileri daha etkili bir şekilde çekmek ve marka bilinirliğini artırmak için kullanılabilir.

Dijital varlık yönetimi: İşletmeler, sanal dünyalarda dijital varlıkları yönetebilir ve ticaret yapabilirler. Veri analitiği, işletmelere daha iyi kararlar almak için değerli içgörüler sunabilir. Metaverse üzerinde dijital varlık yönetimi, büyük miktarda veri üretir ve bu veriler, işletmelerin müşteri davranışlarını ve eğilimlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir. Böylece varlıkların korunması ve izlenmesi sağlanmış olur. Dijital varlıkların güvenliğini sağlamak, işletmenin itibarını ve değerini korumada önemli bir rol oynar. Özetle Metaverse üzerinde dijital varlık yönetimi ile işletmeler, rekabet avantajı elde edebilir, gelirlerini artırabilir ve daha geniş bir müşteri kitlesiyle etkileşimde bulunabilirler.

İnovasyon ve reklam: Metaverse'de artan çeşitlilik ve inovasyona bağlılık, işletmelerde yapısal değişikliklere yol açmış ve yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesine öncülük etmiştir (Nart vd., 2022, s. 324). İşletmeler için Metaverse'ün önemli bir avantajı, hızlı bir üretim tasarım süreci sağlama yeteneğidir. Metaverse, son teknolojiyi kullanarak etkileyici sanal dünyalar oluşturabilir ve bu dünya yeni ürünler ve deneyimler geliştirmek için kullanılabilir. İşletmeler, meta veri deposunun bir parçası olarak varlıkları simülasyona sürükleyip bırakabilir ve kapsamlı fiziksel testler yapmadan üretim tasarımlarını nasıl daha verimli veya daha güvenli hâle getireceklerine kolayca karar verebilirler. Metaverse'ün daha fazla fizik tabanlı tasarımlarla üretim hata paylarını azaltabilmesi, kalite kontrol risklerini önemli ölçüde azaltması açısından da önemlidir (Aka, 2022, s. 65). Örneğin BMW, üretim sürecini daha iyi tasarlamak amacıyla bir üretim tesisini dizayn etmiş, üretim sürecinin planlanmasını kolaylaştırmak için üretim hattının dijital ikizi gibi hareket eden bir sistem kullanmış ve sistemin tasarımı için üretimi yavaşlatmak yerine çalışma ortamının daha güvenli ve verimli hâle gelmesini sağlamıştır (Calhoun, 2021). Diğer yandan Metaverse, işletmelerin 3 boyutlu reklam ve görseller oluşturmasına olanak tanıdığı için ürünleri daha çekici ve etkileyici bir şekilde tanıtılmalarına yardımcı olarak etkileşimli reklam fırsatları sunabilir. Son olarak Metaverse, belirli bir hedef kitlenin erişimini kolaylaştırır. Özellikle genç ve teknolojiye hâkim nesiller hedefleniyorsa Metaverse üzerinde reklam yapmak hedef kitleye daha etkili bir şekilde ulaşılmasına yardımcı olabilecektir.

Müşteri deneyimlerini kolaylaştırması: Metaverse, işletmelere müşteri deneyimini geliştirmek için yenilikçi fırsatlar sunar. SG veya AG teknolojileri aracılığıyla müşteriler, markaları veya ürünleri daha yakından deneyimleyebilirler. Müşteriler, AG/SG cihazları (gözlük, kulaklık, eldiven gibi) kullanarak şirketlerin geliştirdiği ve sunduğu ürünleri sanal dünyada kolayca test edebilmektedirler. Dolayısıyla işletmelerin ürünlerini fiziksel dünyada yaratmadan önce sanal dünyada yaratmaları ve bunun da müşteri geri bildirimlerini ölçmek açısından üretim sürecine farklı bir soluk getirmesi beklenmektedir. Metaverse platformlarındaki bazı pazarlama girişimleri, gerçek hayatta fiziksel ürünlerin üretilmesiyle son bulacaktır. Örneğin McDonalds, gerçek ve sanal ürünler içeren sanal bir restorana ve eve teslimat hizmeti sunan çevrimiçi bir sanal restoran oluşturmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur (Özenir, 2022, s. 564). Özetle, Metaverse, işletmelere müşteri deneyimini daha derinlemesine ve kişiselleştirilmiş bir şekilde geliştirme fırsatları sunmaktadır. Bu alanı etkin bir şekilde kullanarak müşterilerle daha yakın bir ilişki kurmak, markayı güçlendirmek ve rekabet avantajı elde etmek mümkündür.

Maliyetleri düşürmesi: Metaverse platformlarının gelecekteki bir başka katkısı da maliyetlerle ilgilidir. Gerçek dünyada bilim laboratuvarları, tarih müzeleri ve yeni binalar inşa etmek çok maliyetli bir iştir. Çünkü insan emeği, sanat eserleri, inşaat malzemeleri ve diğer somut öğrenme nesnelere birer maliyete sahiptir. Dijital platformlarda ise dijital ikizler ile bu

maliyetler %1'e kadar düşürülebilmektedir (Damar, 2021). Genellikle büyük ölçekli dağıtım maliyetleri veya güvenlik endişeleri nedeniyle ürünler piyasaya sürülmeden önce sınırlı bir kullanıcı grubu tarafından kontrol edilir. Metaverse, düşük maliyetlerle ve daha az güvenlik endişesiyle fiziksel dünyaya ürünlerin piyasaya sürülmeden önce test edilmesi için bir platform sağlayabilecektir. Diğer yandan Metaverse, işletmelerin dijital varlıklarını sanal dünyalarda depolamasına olanak tanır. Bu durum, fiziksel depolama alanı ve altyapı maliyetlerini de azaltabilecektir. Başka bir faktör ise kira maliyetleridir. Metaverse üzerinde iş yapma, fiziksel ofislerin ve mağazaların kiralanması veya inşa edilmesi kira maliyetlerini azaltabilmektedir. Diğer yandan işletmeler, çalışanlarına sanal dünyalarda toplantılar düzenleme ve işbirliği yapma olanağı sunarak ofis alanı ve seyahat maliyetlerini de azaltabilmektedirler. Son olarak, eğitim programlarını sanal bir şekilde sunma fırsatı sağladığı için eğitim maliyetlerini de azaltma potansiyeline sahip olmaktadır. Kore İleri Bilim ve Teknoloji Enstitüsü (KAIST), yapay zekâ tarafından desteklenen bir Metaverse üretim tesisi açmıştır. Ziyaretçiler SG, AG, GG cihazlarını kullanarak dünyanın her yerinden sisteme bağlanabilme olanağına sahiptir. Sistem plastik vida yapma sürecini deneyimleme, üretim hatalarını tespit edip analiz etme ve ürün kalitesini iyileştirme fırsatı sunmaktadır (KAIST, 2021). KAIST'teki bu durum gibi işletmeler Metaverse sayesinde iş süreçlerindeki hataları da azaltarak önemli bir maliyet unsurundan kurtulmuş olmaktadır.

Çalışanlar arasında iş birliği oluşturulmasını sağlama: Metaverse, iş birliğini ve fikir paylaşımını her zamankinden çok daha erişilebilir ve etkili hâle getirmektedir. Çalışanlar, örgütsel hedeflere ulaşmak için çalışmak ve işbirliği yapmak için daha ilgi çekici bir ortama sahip olmaktadır (European Business Review, 2022). İşletmeler, çalışanlarını sanal ofislerde bir araya getirerek iş birliği ortamı oluşturabilmektedirler. Böylece uzaktan çalışanlar arasındaki bağlar da güçlenebilmektedir. Metaverse'teki etkileşimli iletişim araçları kullanılarak çalışanlar arasındaki iletişim güçlendirilebilir, daha sık ve etkileşimli iletişimin sonucunda da iş birliği artabilir. Schaf, Müller, Bruns, Pereira ve Erbe (2009), farklı konumlardaki işçiler arasında iş birlikçi projelerin ve uzaktan deneylerin geliştirilmesini sağlayan, kontrol ve otomasyon eğitimi için bir KG laboratuvar ortamı önermişlerdir. Sonuçta yazarlar, bu tür etkileşimli sistemlerin, işçilere ve mühendislere sistematik destek sağladığı ve sunulan araştırmanın, iş birlikçi tasarımı desteklemek için uygun maliyetli ve etkili bir araç olarak kullanılabileceğini öne sürmüşlerdir. Diğer yandan, Ağustos 2021'de Meta tarafından bir uzaktan çalışma uygulaması olarak geliştirilen Horizon, Workrooms'u test etmeye başlamıştır. Şirket çalışanları, Oculus Quest 2 başlıkları ile avatarlarını sanal bir toplantı odasında kullanabilmeyi başarmışlardır (Handley, 2021). Uygulamanın amacı, şirketin çalışanları ile iletişim kurmasına, uzaktan işbirliği yapmasına ve tüm ekibi sanal bir masa etrafında toplayarak interaktif olarak yapılacak işleri tartışmasına olanak sağlamaktır. Bu sanal deneyimi sanki gerçekmiş gibi bir arada yaşamak, özellikle uluslararası statüdeki kurumlar ve dünyanın farklı yerlerindeki birçok çalışan için oldukça elverişli bir durum gibi görünmektedir (Aka, 2022, s. 65). Başka bir örnek vermek gerekirse, AltspaceVR'yi 2017'de satın alan Microsoft Mesh'in KG özelliklerini 2022'de Microsoft Teams'e getireceğine dair yaptığı duyuru kuruluşların Microsoft Teams aracılığıyla kendi metaveri/sanal alanlarını kurmalarını sağlayacağını göstermektedir. Bunun sonucunda da örgütlerin daha katılımcı ve üretken bir çalışma kültürüne sahip olacakları beklenmektedir (European Business Review, 2022).

Hizmet kalitesini artırma: Gadalla, Abosag ve Keeling (2013) çalışmalarında, Metaverse ortamında bulunan sanal mağazacılığı web tabanlı çevrimiçi mağazacılık sistemleriyle hizmet kalitesi açısından karşılaştırmışlardır. Çalışmada Metaverse mağazacılığının, web tabanlı mağazacılıktan farklı olduğu vurgulanmış olup Metaverse platformlarına özgü insan teması, duygusal ifade ve sanal deneme gibi özellikler sunarak

kullanıcılara farklı bir deneyim sağlandığı belirtilmiştir. Diğer yandan *Samsung, Nike ve Adidas* gibi dünyaca ünlü şirketlerin Metaverse evreninde yerlerini almaya çalıştıkları bilinmektedir (NUEM, 2022). Örneğin; *Nike*, markasının dijital platformlarda doğru bir şekilde sergilenmesi amacıyla fiziksel ve dijital değeri birlikte tanımlayan çeşitli içerik oluşturuculara hizmet veren bir şirket olan RTFKT'yi satın almıştır. Buna göre Nike, sanal ortamda kullanılmak üzere kendi markasına ait spor ayakkabı, aksesuar ve kıyafetlerini satma niyetini de göstermiş bulunmaktadır. Amaçlanan varlıklar Metaverse'de kalırsa kullanıcılar tarafından satın alınan ayakkabılar, Fortnite ve Minecraft gibi diğer sanal platformlarda avatar kullanımı için de kullanılabilir. Bunlara benzer bir girişimi de Balenciaga başlatmıştır. Balenciaga, Epic Games ile iş birliği yaparak oyun için Balenciaga temalı bir merkez geliştirmiştir ve sanal mağazada gerçek dünyayı yansıtan ürünler sergilenmektedir (Aka, 2022, s. 64).

İş eğitimlerinde kullanılması: Metaverse öncelikle işe yeni başlayan çalışanlara oryantasyon sürecinde kolaylık sağlamaktadır. Bununla ilgili NextMeet'in kurucusu Pushpak Kypuram, çalışanların işe alışma sürecine şu cümlelerle bir örnek vermiştir: "10 yeni iş arkadaşınızı işe alırsanız ve onlara şirketi tanıtmak için bir pdf belgesi gösterir veya verirseniz, 10 dakika sonra konsantrasyonları kaybolacaktır. Bunun yerine, şirketi tanımlarına yardımcı olacak 20 etkileşimli stant, 3D salon oluşturarak sanal koridorlarda yürümek istemelerini sağlayabilirsiniz" (Damar, 2021). Metaverse'ün avantajlarından biri de sanayi sektöründe iş eğitimlerinde kullanılabilmesidir. Çalışanların gelişimi için makine becerilerinin geliştirilmesine yönelik Metaverse eğitimlerinin uygulanması gerçek hayatta iş kazası olasılığını azaltacaktır. Diğer yandan, insan kaynaklarına (İK) verilen eğitimlerle bireylerin gelişmesi, ürün kalitesinin artması, üretim sürecinin verimliliğinin artması, iş güvenliğinin sağlanması mümkün olmaktadır. Böylece çalışanların oryantasyonları SG aracılığıyla, daha düşük maliyetlerle, daha güvenli bir şekilde ve daha kısa sürede tamamlanmış olabilecektir (Nalbant ve Uyanık, 2021). Siyaev ve Jo (2021), bir Metaverse ortamında uçak bakım eğitimi için sesli rehberle sahip bir eğitim kursu tasarlamış ve sesli yönlendirme sisteminin doğruluğunu ve hata oranını analiz etmişlerdir. Önerilen Metaverse platformunun maliyetli fiziksel uçakları, kolaylıkla değiştirilebilen ve güncellenebilen sanal uçaklarla değiştirmesi nedeniyle havacılık okulları için uygun fiyatlı ve ölçeklenebilir bir çözüm olduğunu, etkili hava aracı bakım eğitiminin ve öğretiminin kolaylaştırılması için teknik rehberliğin ve tüm kaynakların sağlandığını belirtmişlerdir.

Örgüt kültürünü iyileştirmesi: Metaverse, bir kuruluşun üyelerinin vücut şeklinden ten rengine, giyim tarzına, saç stiline ve hatta ayak izine kadar temelde kendilerinin dijital sembolleri olan avaturları aracılığıyla tek bir yerde buluşarak yazılı veya sözlü olarak iletişim kurmasına olanak tanır (Chávez-Aguayo, 2009, s. 54). Örgüt kültürünü oluşturan sembollerden biri olan kıyafet seçiminde örgüt üyelerinin avaturlarına sahip oldukları kültüre göre kıyafet seçimlerinin kültürel devamlılığı ve aktarımı teşvik ettiğine inanılmaktadır. İngiltere'nin Manchester kentinde önde gelen 40 iç mimar için sanal bir iş yeri oluşturulmaktadır. Çalışan avaturlarının üretim dünyası ile iç tasarım dünyası arasında geçiş yapmasını veya bir avatar alıp Roblox ve Fortnite konserine gitmesini istediklerini açıklamışlardır (Damar, 2021). Fiziksel dünyada bazen yöneticiler ve alt düzey çalışanlar arasında bir sınır olarak kullanılabilen ofisler, yönetici katları, toplantı odaları gibi alanlar yerine, Metaverse evreni herkesin eşit erişime sahip olduğu alanlara sahiptir. Bu durum, alt ve üst düzey çalışanları bir araya getirmeye, liderler ve takipçiler arasındaki iletişimi artırmaya ve belki de örgüt kültürünü temelden değiştirmeye yardımcı olabilmektedir (Varol, 1989, s. 202). Görüntülü konferans uygulamaları, yüz yüze iletişimi taklit eden ve derinlik hissi veren bir ortam yaratmayı amaçlarken, bu uygulamalardaki teknolojinin insanları birbirinden ayıran sınırlamaları vardır. Bu nedenle kazanılan deneyim, yüz yüze etkileşime eşdeğer değildir. Metaverse ise sınırları ortadan kaldıran hem sözlü hem

de sözlü olmayan ipuçlarının görselleştirilmesine, avatar sahibinin bu ipuçlarını kontrol etmesine ve avaturların birbirleriyle iletişim kurmasına izin veren teknolojiyi sağlamaktadır (Davis vd., 2009, s. 100). Diğer yandan sanal dünyalar, çalışanların etkin bir şekilde katılabileceği etkinlikler düzenlemek için de kullanılabilir. Örneğin; sanal etkinlikler, eğlence amaçlı etkileşimler veya yarışmalar düzenlenebilir. Metaverse, çalışanların iş dışında eğlenmelerini ve streslerini azaltmalarını sağlayacak eğlenceli etkinlikler ve deneyimler sunarak çalışanların motivasyonunu artırmaya yardımcı olabilmektedir.

Çalışma koşullarını iyileştirmesi: Metaverse, uzaktan çalışma ve esnek çalışma koşullarını kolaylaştırmaktadır. İşletmelerin, çalışanlarına sanal ofisler veya çalışma alanları sunarak ve işlerini istedikleri yerden yapmalarına olanak tanıyarak iş-yaşam dengesi ve iş-aile dengesini geliştirebilmektedir. Ayrıca hibrit ofisler, video tabanlı eğitimler ve çevrimiçi topluluklar, insanların dijital ortamda zamanlarını daha verimli geçirmelerine yardımcı olmaktadır. Metaverse'ün birden fazla sanal ekrana izin vermesi ve büyük boyutlarda çalışmaya imkân vermesi nedeniyle yoğun olarak bilgisayar başında çalışan kişilerin çalışma koşullarını kolaylaştırması beklenmektedir. Metaverse toplantılarında, bir metaveri deposunda bireysel olarak çalışmanın gerçek hayatta dört farklı bilgisayar ekranında çalışmaya eşdeğer olduğu vurgulanmaktadır (Aka, 2022, s. 64). Çalışanlar artık iş istasyonlarının kabinleriyle sınırlı kalmayacak, uzaktan çalışmaya geçişi kolaylaştıracak merkezî bir dijital çalışma kültürü teşvik edilecektir. Metaverse sıkıcı günlük yolculuklardan, pahalı iş gezilerinden ve yüz yüze toplantılar karşısında oldukça ihtiyaç duyulan özgürlüğü çalışanlara verecektir. Covid-19 gibi salgın hastalıklara maruz kalmaya karşı da fiziksel güvenliği garanti edebilecektir. Başka bir deyişle sanal işbirliği, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını azaltacaktır (European Business Review, 2022). Diğer yandan Metaverse, işletmelerin çalışanlarının fiziksel ve zihinsel sağlığına dikkat etmelerine yardımcı olabilecektir. İşletmeler dilerse sanal dünyalarda egzersiz veya dinlenme alanları oluşturarak çalışanların streslerini azaltmalarına yardımcı olabilirler. Son zamanlarda sıklıkla kullanılan sanal toplantıların, işin sürekliliğinin sağlanmasında büyük katkı sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bunun yanında çalışanların birçoğunun “Zoom yorgunluğu” olarak kavramlaştırılan görüntülü sohbet uygulamalarından oldukça muzdarip olduğu da bilinmektedir. Uzmanlar, Metaverse'ün insanlar arasında standart bir video konferans uygulamasından daha derin bir bağlantı oluşturduğunu; SG ve AG aracılığıyla insanların kendilerini o ortamda tam olarak deneyimlemelerini sağlayan bir Metaverse'ün, sohbet yoğunluğunu ortadan kaldırarak iletişim kurmanın daha etkili bir yolu olabileceğine dikkat çekmektedirler (NUEM, 2022).

Daha fazla veri sağlaması: Dijital etkileşimlerden elde edilen veriler, işletmelerin müşteri davranışlarını daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir. Metaverse, işletmelere daha fazla veri sunma konusunda birçok fırsat sunmaktadır. Metaverse içindeki sanal dünyalar, etkileşimli içerikler ve dijital platformlar, işletmelerin kullanıcı davranışlarını daha ayrıntılı bir şekilde anlamalarına ve bu verilere dayalı olarak daha iyi kararlar almalarına olanak tanır. Örneğin; Metaverse, kullanıcıların sanal dünyalarda nasıl etkileşimde bulduklarını ve nasıl hareket ettiklerini kaydedebilir. Bu, işletmelerin kullanıcı davranışlarını daha iyi anlamalarına ve bu bilgilere dayalı olarak ürünlerini, hizmetlerini ve deneyimlerini optimize etmelerine yardımcı olabilmektedir (Aka, 2022, s. 64). Metaverse'de toplanan veriler sayesinde, işletmeler müşterilere kişiselleştirilmiş deneyimler sunma şansı elde eder, kullanıcıların tercihlerine ve geçmiş davranışlarına dayalı olarak özel içerikler, öneriler ve teklifler sunulabilir. Diğer yandan işletmeler, kullanıcıların geri bildirimlerini ve taleplerini dikkate alarak ürünlerini iyileştirebilirler. Daha iyi veri anlayışı, işletmelerin müşteri sadakatini artırma ve iş büyütme stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olabilecektir.

Zayıf Yönler (Weaknesses)

Yüksek maliyetler: Metaverse projeleri yüksek teknoloji ve altyapı maliyetleri gerektirebilir. Çünkü Metaverse, büyük ve karmaşık veya çoklu sanal dünya ekosistemine ihtiyaç duymaktadır. Veri depolama, sunucular, ağ bağlantıları ve güvenlik önlemleri gibi altyapı unsurları yatırım gerektirmekte ve bu da büyük maliyetler oluşmasına neden olmaktadır. Diğer yandan Metaverse, görsel olarak etkileyici olmalıdır ve bu da yüksek kaliteli grafikler ve 3 boyutlu modellemeyi gerektirmektedir. Bahsi geçen unsurlarsa yüksek performanslı donanım ve yazılımların kullanılmasını gerektirmekte bu da maliyeti artırabilmektedir (Dorri, 2017). Dolayısıyla Metaverse'ün geliştirilmesi, yeni teknolojilerin ve inovasyonların sürekli olarak kullanılmasını gerektirdiğinden, devamlı bir şekilde araştırma ve geliştirme çalışmaları ve yeni teknolojiye yatırım yapmayı gerektirecektir. Dahası bunu yapma konusunda sorumlu olan uzman kişilerin (yazılım geliştiricileri, grafik tasarımcıları, oyun tasarımcıları, veri bilimcileri vb.) maaşları, eğitim ve işgücü maliyetlerini de yükseltecektir. Diğer yandan güvenliğin sağlanması için de siber güvenlik ekibine ihtiyaç duyulacaktır. Tüm bu faktörlerin, Metaverse'ün yüksek maliyetli bir girişim olmasına sebep olduğu söylenebilir. Özellikle küçük işletmeler için bu maliyetler zayıf bir yön oluşturabilmektedir.

Teknolojik zorluklar: Metaverse, yeni ve hızla gelişen bir teknoloji alanıdır. Bu nedenle birçok işletme için bu teknolojiyi benimsemek ve kullanmak karmaşıklık durumlarla ve öğrenme eğrisi ile karşılaşabilmektedir. Dolayısıyla teknolojik bilgi ve altyapı eksikliği işletmeler için zayıf bir yön olabilmektedir. Çünkü Metaverse'ü etkili bir şekilde kullanmak için teknik bilgi ve becerilere ihtiyaç vardır. Sunucuların, veri depolamanın ve ağ bağlantılarının milyonlarca kullanıcıyı destekleyecek kadar güçlü ve hızlı olması gerekmektedir. Diğer yandan Metaverse, gerçek zamanlı etkileşimleri mümkün kılan bir teknolojiye ihtiyaç duyduğundan düşük gecikme süreleri ve yüksek hızlı veri işleme yeteneklerini de gerektirmektedir (Xu, 2022). Görsel olarak etkileyici bir Metaverse, yüksek performanslı grafik kartları ve işlemcilerle ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak Metaverse, farklı cihazlar ve platformlar arasında sorunsuz bir şekilde çalışabilmeye ihtiyaç duymaktadır. Metaverse'ün bu talepleri, cihazlar ve platformlar arası etkileşimi desteklemek için gelişmiş teknoloji varlığına bağlı olmaktadır.

Bağımlılık ve sağlık sorunları: Metaverse içinde uzun süre boyunca oturarak veya ayakta durarak vakit geçirmek sırt ağrıları, boyun ağrıları ve duruş bozuklukları gibi sorunlara neden olabilir. Bilgisayar veya SG gözlükleri kullanarak Metaverse'e dalma; gözlerde yorgunluk, kuru gözler, baş ağrıları ve mide bulantılarına yol açabilir. Ayrıca uzun süre hareketsiz kalmak, sedanter bir yaşam tarzına yol açacağından bu durum obezite, kalp hastalıkları ve diğer sağlık sorunlarını tetikleyebilir. Diğer yandan Metaverse, çekici ve bağımlılık yaratabilecek birçok eğlenceli ve ilgi çekici içerik sunmaktadır. Metaverse kullanıcıları, VR gözlükleri ve diğer teknolojik araçlar kullanarak uzun süre boyunca fiziksel olarak tek başlarına vakit geçirebilirler. Dolayısıyla bu durum kullanıcıların teknolojiye olan bağımlılığının artması sonucunu doğurabilmektedir. Bu da diğer insanlarla fiziksel teması azaltıp sosyal izolasyona yol açarken ruh sağlığı sorunlarına da neden olabilmektedir. Metaverse cihazlarının kullanımı sonucu elektrik mavi ışık yaydığı için uyku düzenini bozabilir ve uykusuzluk sorunlarına yol açabilir. Diğer olası olumsuz bir durum Metaverse kullanıcılarının SG'in içindeyken bedenlerinin daha az farkında olma eğiliminde olmaları nedeniyle zaman algısı kavramlarının farklı olması ve çarpık zaman algısının ortaya çıkmasıdır. İK yönetiminin, Metaverse'te zamanı kontrol altında tutabilecek platformları geliştirerek bu konu üzerinde durması önemlidir (Aka, 2022, s. 62). Metaverse gibi sanal dünyalara olan bağımlılık, sürekli olarak sanal dünyada olmak, iş verimliliğini ve iş-yaşam dengesini de olumsuz etkileyebilir. Bağımlılık sadece çalışanları değil işletmeleri de etkileyebilir. Çünkü işletmeler de veriye bağımlı durumdadırlar. Metaverse işletmelerin büyük miktarda veriye

dayalı olarak çalışmasını gerektirmektedir. Veri kaynaklarına erişimde sorunlar veya veri eksiklikleri, işletmeler için bir zayıf yön olabilmektedir.

Standartların eksikliği: Metaverse'in standartları henüz tam olarak oturmamıştır. Örneğin Metaverse'ü oluşturan farklı platformlar ve uygulamalar, farklı teknolojiler ve formatlar kullanabilirler. Bu nedenle, kullanıcılar arasında etkileşimde uyumsuzluklar ve sorunlar ortaya çıkması mümkündür. Diğer yandan Metaverse'te kişisel verilerin korunması ve güvenliğinin sağlanması büyük bir sorundur. Bu konuda evrensel bir standart veya yönetmelik eksikliği, kullanıcıların veri güvenliği konusunda endişe duymalarına neden olmaktadır. Ayrıca Metaverse'deki içeriklerin ve sanal dünyaların sahipliği ve fikrî mülkiyet hakları da net bir şekilde tanımlanmamıştır. Bu durum, içerik oluşturucuları, geliştiriciler ve kullanıcılar arasında anlaşmazlıklara yol açma ihtimalini doğurmaktadır. Bazı endüstri grupları ve şirketler, Metaverse için standartları geliştirmeye yönelik çabalar içindedir. Ancak bu çabaların henüz bir evrensel standart oluşturacak düzeye ulaşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Metaverse'te söz konusu standartların eksikliği, bu yeni dijital dünyanın gelişimini ve benimsenmesini etkileyebilir.

Çalışma saatlerini ve iş yüklerini artırmaları: Metaverse, yeni iş fırsatları yarattığı veya mevcut işleri değiştirebildiği için işletmeler bu yeni ortamda varlık oluşturmak, pazarlama yapmak veya müşteri hizmetleri sunmak için kaynaklarını kullanabilirler. Bu durum ise çalışanların iş yükünü artırabilmektedir. Diğer yandan Metaverse, çalışanlara uzaktan çalışma fırsatları sunduğu için bu, iş saatlerini daha esnek hâle getirebilir ve iş yükünü dengelemek için daha fazla kontrol ihtiyacı yaratabilir. Ayrıca Metaverse, yeni beceriler gerektirdiğinden eğitim ihtiyacının artmasına neden olmaktadır. Bu durum da çalışanların daha fazla zaman harcamasını ve iş yükünü artırmalarını gerektirebilmektedir.

Örgütsel güvenin zedelenmesine yol açması: Metaverse evrenindeki jest ve mimik kullanımının etkileşimi iyileştirebileceği ve kişilerarası güvenin oluşmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Ancak avatar sahibinin yönlendirdiği jest ve mimikler gerçek değil kasıtlı ve bilinçli bir tepki olarak değerlendirilirse güvensizlik yaratabilecek, gelecekteki güveni zedeleyebilecek bir deneyim olarak eleştirilecektir (Davis vd., 2009, s. 105-106). Diğer yandan Metaverse içindeki davranışların, iş etiği konusunda sorunlara yol açması söz konusudur. Örneğin, sanal dünyada olumsuz davranışlar veya ahlaki olmayan eylemler, güvenin zedelenmesine neden olabilmekte, böyle bir potansiyel sonucun, çalışanlar arasındaki güvenin kültürün önemli bir parçası olduğu örgütlerde sorunlara neden olacağı düşünülmektedir.

Fırsatlar (Opportunities)

Küresel iş birliği: İşletmeler, dünyanın dört bir yanından müşterilere ulaşabilir ve küresel iş birliği yapabilirler. Metaverse, dünya genelinden kullanıcıları bir araya getirerek işletmelerin coğrafi sınırlamalardan bağımsız olarak geniş bir müşteri kitlesine ulaşmalarını sağlar. Dolayısıyla Metaverse işletmelerin dünya genelinde iş ortakları ve iş birliği olanakları bulmalarına yardımcı olur. Sanal dünyalarda diğer işletmelerle etkileşime girmek ve iş birliği yapmak artık daha kolaydır. Metaverse içindeki küresel iş birliği, daha hızlı inovasyonu ve ürün geliştirme süreçlerini teşvik edebilmektedir. Çünkü farklı coğrafyalardan gelen fikirler ve bakış açıları, işletmelerin daha yaratıcı çözümler bulmasına yardımcı olabilecektir. Metaverse, dünya genelindeki iş birliği engellerini aşmayı kolaylaştırırken, işletmelere daha büyük bir küresel erişim sağlar. İşletmeler, kültürel çeşitliliği anlamak ve bu farklı müşteri gruplarına uygun ürünler ve hizmetler sunmak için bu platformları kullanabilirler. Kültürel hassasiyetin, işletmelerin uluslararası pazarda başarılı olmalarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. *Microsoft*, 2021 yılında Mesh ile kişilerin aynı odada fiziksel olarak bulunuyor gibi iletişim kurmaları ile iş birliği yapılmasına olanak tanımayı amaçlamaktadır. Mesh özellikli deneyimler sayesinde, insanlar KG'te kendilerinin 3 boyutlu avatarları veya fotorealistik (hipergerçeklik)

temsilleri olarak bir araya gelebileceklerdir. Böylelikle siber iş birliği, holografik toplantılar ve eğitim mümkün olacaktır (Microsoft, 2022). Yapılan bir araştırma, küresel Metaverse'ten elde edilecek gelirin 2024'te 800 milyar dolara yaklaşacağını belirtirken (BI, 2021), TrendForce raporuna göre Metaverse endüstrisinin akıllı küresel üretimin gelirini 2025 yılına kadar 540 milyar dolara çıkarması beklenmektedir (Tseng, 2021).

Küresel iletişim: Avatar profilleri sözsüz iletişimin önemli bir parçasıdır (Yee vd., 2009). Bu nedenle oluşturulan avatar profilleri kültürü yansıtan bir unsur, kültürel mesajları içeren bir araç ve iletişimi sağlayan bir yardımcı görevi görmektedir. Metaverse evreninde yaratılan ortamlar, avatar görsellerinin yanı sıra örgüt kültürünün izlerini de taşıyabilmektedir. Metaverse evreninde oluşturulan bina ve alanların tasarımları, bu alanlarda örgüt amblemlerinin kullanımı, kullanılan nesnelere ve bayraklar gibi tüm semboller örgüt kültürünün birer parçasıdır (Güçlü, 2003, s. 152). Bu semboller ile örgütsel kültür, iletişim sayesinde küresel alanda paylaşılmış olacaktır. Ayrıca Metaverse ile dil engelleri aşarak çeşitli dil çeviri araçları ile insanlar farklı dillerde iletişim kurabileceklerdir.

Yeni iş modelleri ve sektörlerin gelişmesi: Metaverse, yeni iş modelleri ve sektörlerin gelişmesine büyük fırsatlar sunar. Bu dijital dünya, geleneksel iş modellerini yeniden şekillendirebilir ve işletmelere çeşitli sektörlerde yenilikçi yaklaşımlar benimseme fırsatı sunar. Örneğin, bilişim sektörü Metaverse'ün yaygınlaşmasından doğrudan etkilenirken, uzun zaman çevrimiçi kalan kullanıcıların oluşacak sağlık sorunlarından dolayı sağlık sektörü dolaylı olarak etkilenecektir. Ayrıca, daha verimli eğitim ortamlarının oluşacağına dair genel bir inanıştan dolayı eğitim sektörünün, alışveriş deneyiminin farklılaşmasına neden olması beklendiği için perakendecilik sektörünün, Metaverse içinde yapılacak alım-satım işlemleri için bankacılık ve iletişim gibi sektörlerin de dolaylı olarak etkileneceği düşünülmektedir (Yetgin ve Baştuğ, 2022). Bu nedenle ilgili taraflar, Metaverse'ün çok büyük bir ekonomik alan yaratabileceğini ve yeni bir endüstri hâline gelebileceğini iddia etmektedirler (Lee, 2021). Diğer yandan Metaverse, sanal dünyalarda mülkiyet hakları oluşturmayı mümkün kıldığı için işletmeler, bu sanal mülkiyetleri satın alabilir, geliştirebilir ve kiraya verebilirler. Dolayısıyla bu durum sanal gayrimenkulün gelişmesini sağlamaktadır. Ayrıca seyahat acenteleri, turistik destinasyonlar ve oteller, Metaverse içinde sanal turizm deneyimleri oluşturabilirler. Bu durum sanal turizm ve gezi rehberliği gibi sektörlerin oluşmasını sağlamaktadır. Sağlık sektörü SG'ten yararlanarak uzaktan tıp uygulamaları, tıbbi simülasyonlar ve hasta eğitimi için Metaverse'ü kullanabilir. Metaverse içindeki sosyal etkileşimler de sosyal ticaret ve influencer pazarlama fırsatları sunabilmektedir. Influencerlar (sosyal medya etkileyicileri/fenomen), sanal dünyalarda ürünleri tanıtabilir ve satış yapabilirler. Özellikle sanal dünya ekonomisi büyüdükçe bu tür iş fırsatları artabilir. Sonuç olarak Metaverse, işletmelere çeşitli sektörlerde yeni iş fırsatları ve büyüme potansiyeli sunmaktadır.

Vasıflı işgücünün artması: Metaverse, yeni iş modelleri oluşturması sonucu vasıflı işgücünün de artmasını sağlayacaktır. Örneğin, gerçek iş dünyasının ihtiyaç duyduğu finansal danışmanlar gibi varlık danışmanlarına, nitelikli fikri mülkiyetin yaygınlaşmasıyla Metaverse danışmanı yöneticilerine ihtiyaç duyulması beklenmektedir. Ayrıca risk yönetim uzmanlarına da talep oluşacak bu da işletmelerin doğru stratejilerle ilerlemesini ve başarılı olmasını sağlayabilecektir. Dijitalleşmenin artması da siber güvenlik uzmanlarına daha çok ihtiyaç duyulmasına neden olacaktır (Aka, 2022, s. 65). Diğer yandan Metaverse evreninin; yazılım mühendislerine, kripto stratejistlerine, iş geliştirme analistlerine, tasarımcılara, içerik üreticilerine, sanal mimarlara, emlak danışmanlarına ve birçok farklı meslek gruplarına da ihtiyaç duyacağı beklenmektedir (NUEM, 2022).

Dijital pazarlama: Dijital pazarlama, işletmelere pek çok fırsat sunar ve bu fırsatlar, işletmelerin daha geniş bir müşteri kitlesiyle etkileşim kurmalarına, marka bilinirliğini ve

satışlarını artırmalarına ve rekabet avantajı elde etmelerine olanak tanır. Metaverse dünyasında ürettikleri ürünleri diğer kullanıcılara satarak zengin olmaları ve bunun sonucunda dijital bir ekonomik ortam oluşturulması mümkün olacaktır. Gelecek günlerde Metaverse'te ürün geliştirme, ürün satma ve satın alma gibi ekonomik faaliyetlerin dijital ekonomideki hareketliliği artırması da muhtemeldir (Aka, 2022, s. 62). Dijital pazarlama, işletmelerin demografik, coğrafi ve davranışsal faktörlere dayalı olarak hedeflenmiş kampanyalar oluşturmalarına olanak tanır. Bu durum reklam harcamalarını daha etkili bir şekilde kullanmalarına yardımcı olabilmektedir. Son olarak dijital pazarlama, geleneksel pazarlamaya göre genellikle daha ekonomik bir seçenektir. Çünkü reklam maliyetleri daha düşük olabilirken sonuçlar daha iyi izlenebilmektedir.

Sanal ticaret: Metaverse, işletmelere sanal ticaret (e-ticaret) konusunda birçok fırsat sunmaktadır. Sanal dünyalar, dijital platformlar ve AG veya SG teknolojileri kullanılarak işletmeler müşterilere daha etkileyici ve interaktif alışveriş deneyimleri sunabilirler. İşletmeler, Metaverse içinde kendi sanal mağazalarını veya sergilerini oluşturabilirler. Müşteriler de bu sanal mekanlarda ürünleri inceleyebilir ve satın alabilirler. Hatta müşteriler AG veya SG teknolojileri kullanarak ürünleri sanal olarak deneyebilme imkânına sahip olmaktadır. Özellikle moda ve mobilya gibi sektörlerde bu teknolojiler müşterilerin ürünler hakkında daha fazla bilgi edinmelerini sağlamaktadır. Müşteriler, ürünleri sanal olarak inceleyebilir, üzerlerine tıklayarak daha fazla bilgi alabilirler. Metaverse, işletmelerin dijital kataloglar ve vitrinler oluşturmalarına olanak tanıyarak ürünlerin daha çekici bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır. Diğer yandan Metaverse, müşterilere ürünleri özelleştirme fırsatı da sunar. Örneğin, giyim veya ayakkabı sektöründe müşteriler, kendi tasarımlarını oluşturma imkânına sahiptirler. Ayrıca Metaverse, işletmelerin müşteri davranışlarını daha ayrıntılı bir şekilde izlemelerini sağladığı için işletmeler elde ettikleri veriler ile pazarlama stratejilerini ve ürün tekliflerini optimize edebilmektedirler. Dolayısıyla Metaverse'ün, sanal ticaret alanında işletmelere daha etkileyici, interaktif ve özelleştirilmiş alışveriş deneyimleri sunma fırsatı verdiğini söylemek mümkündür.

Tehditler (Threats)

Dijital güvenlik tehditleri: Teknik sorunların yanı sıra, şirketlerin iş modellerinde Metaverse'ü kullanmaları, ele alınması gereken gizlilik ve güvenlik belirsizliklerini de eklemiştir. Bunlardan biri kurumsal kimliğin, Metaverse dünyasında nasıl var olacağı ile ilgilidir. Kurumların sanal ortamda kendi adlarıyla faaliyet gösterebilmesi ve sistemdeki diğer varlıkların gerçek bir kimliğe sahip olup olmamasından kaynaklanan bir belirsizlik oluşması söz konusudur. Ayrıca kurumların gerçek kimliklerini diğer kullanıcıların basit bir şekilde taklit edebilme riski de mevcuttur. Bu riskli durumla karşı karşıya kalan uygulama geliştiricilerin ses, yüz ve parmak izi gibi kişileri tanımlayan kimlik doğrulama sistemleri geliştirmesi son derece önemlidir (Aka, 2022, s. 61). Şu an olduğu gibi siber güvenlik kavramı Metaverse dünyasında da geçerliliğini sürdürmektedir. Metaverse de büyük miktarda fiziksel dünyadan veri kullanıcılar tarafından toplanmakta ve toplanan bu veriler Metaverse ortamında kullanılmaktadır (Fernandez ve Hui, 2022). Toplanan bilgiler, tedarik zinciri üyeleri ile şirketlerin kendi sistemleri arasındaki tedarik zincirini iyileştirmek için kullanılabilirse bile şirketlerin bilgi sistemlerine yönelik bir saldırı, şirketler için büyük sorunlara neden olabilmektedir. Meta veri deposundaki platformlar arasında işletmeler arası veri paylaşımını güvence altına almak da işletmeleri endişelendiren konulardan biridir (Ning vd., 2021). Metaverse'ün kurallarını tanımlayan merkezî bir otorite henüz oluşturulmamıştır. Metaverse'ün geliştiricileri ise sanal dünyada herhangi bir düzenleyici kurumun olup olmadığına dair henüz bir açıklama yapmamışlardır. Bu durumda, başta vergilendirme konusu olmak üzere, teknolojinin yarattığı iş dünyasında kanunların ve hakların nasıl düzenlendiği sorusunun cevabı hâlâ bulunamamıştır (Yetgin ve Baştuğ, 2022). Metaverse, büyük miktarda kişisel veri ve iş

verisi içerdiği için veri sızıntıları veya güvenlik ihlalleri işletmeler için ciddi bir tehdit oluşturabilir. Bu veriler, kötü niyetli aktörlerin hedefi olabilir, sızdırılabilir veya çalınabilir. Bu veri ihlalleri işletmelere itibar kaybı, yasal sorumluluklar ve finansal kayıplar getirme tehdidini barındırmaktadır.

Düzenleyici engeller: Hükümetler, Metaverse gibi yeni dijital dünyaları düzenlemeye yönelik politika ve yasalar geliştirmeye çalışabilirler. Bu düzenlemelerin amacı, kullanıcıların güvenliğini, gizliliğini, ekonomik eşitliği ve toplumsal normları korumak, ticareti düzenlemek ve potansiyel sorunları önlemek olabilir. Öncelikle işletmeler, veri gizliliği ve güvenliği yönetmeliklerine uymak zorundadır. Bu durum işletmelerin veri koruma politikalarını gözden geçirmelerini ve güncellemelerini gerektirebilmektedir. Ayrıca hükümetler, Metaverse içindeki dijital varlıkların sahipliğini ve telif hakkı haklarını düzenlemek için de yasalar oluşturabilirler. Bu ise sanal dünyalardaki dijital malların ticaretini ve kullanımını etkileyebilir. Dolayısıyla bu durum içerik üretimi ve satışı ile ilgili işletme stratejilerini etkileyebilmektedir. Diğer yandan hükümetler, Metaverse'ü herkes için erişilebilir kılmak ve ekonomik eşitsizliği azaltmak amacıyla düzenlemeler getirebilirler. Dolayısıyla sanal dünyalara erişim, eğitim fırsatları ve ekonomik fayda açısından eşitliği teşvik ederken, işletmeler, bu tür düzenlemelere uygunluk sağlamak ve fırsatları daha geniş bir topluluğa sunmak zorunda kalabileceklerdir. Hükümetlerin düzenleyebileceği bir başka konu, Metaverse üzerinden yapılan ticaretin düzenlenmek ve vergilendirmek için yeni politika ve yasalar oluşturabilmeleridir. Bunun sonucunda işletmeler, yeni ticaret düzenlemelerine uyum sağlamak ve vergilendirme gereksinimlerini karşılamak zorunda kalabileceklerdir. Sonuç olarak hükümetlerin Metaverse'ü düzenlemesi, işletmelerin operasyonlarına ve ticaret stratejilerine etki edebilirken işletmeler de, yerel ve ulusal düzenlemelere uyum sağlamak için uygun önlemleri almak ve değişen düzenlemelere ayak uydurmak zorunda kalabileceklerdir.

Rekabetin artması: Metaverse, birçok sektörde rekabeti artırma ihtimaline sahiptir. İşletmeler, sanal dünyalarda daha fazla rekabetle karşı karşıya kalırken rekabet avantajını sürdürmeleri ise zor olabilmektedir. Yoğun rekabet sonucunda işletmeler dikkatleri çekmek için daha fazla çaba harcamak zorunda kalabilirler. Diğer yandan Metaverse'ün geliştirilmesi ve sürdürülmesi de güçlü bir rekabetçi zorlukla karşı karşıya kalabilir. Çünkü Metaverse konsepti, büyük teknoloji şirketlerinin ilgisini çekmektedir. Şirketlerin, zaten büyük bir kullanıcı tabanına sahip olmaları nedeniyle Metaverse projelerini desteklemeleri kolaydır. Amazon, Google, Facebook (Meta Platforms), Microsoft ve diğerleri gibi büyük teknoloji şirketleri, Metaverse alanında büyük yatırımlar yapmaktadırlar. Diğer yandan Metaverse ile ilgili temel teknolojiler ve fikrî mülkiyet hakları da önemli konulardandır. Büyük şirketler bu haklara sahip olduklarında diğerlerinin erişimini sınırlayabilirler. Dahası Metaverse projelerinin başarılı olabilmesi için pazarlama ve tanıtım da önemli olmaktadır. Büyük şirketler bu konuda daha büyük bütçelere sahip olduklarından bu da küçük şirketler için zayıf bir özellik oluşturmaktadır.

İstihdama yönelik tehditler: Metaverse, İK'nı bazı konularda olumsuz etkileyebilme ihtimaline sahiptir. Metaverse'ün zaman ve mekân sınırını kaybetmesi veya robotlar yardımıyla uzaktan operasyonların gerçekleştirilebilmesi fiziksel dünyadaki çalışan sayısının azalmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla otomasyon, dijitalleşme ve sanal iş ortamları sanal dünyada daha hızlı ve etkili bir şekilde iş yapılmasına ve aynı işin daha az çalışanla gerçekleştirilmesine neden olmaktadır. Diğer yandan Metaverse gibi yeni teknolojiler, dijital olarak yetişmiş ve bu platformları kullanabilen kişilere ihtiyaç duymaktadır. Bu teknolojilere aşina olmayan veya geleneksel işlerde yetişmiş kişiler için beceri uyumu sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu durum dijital ayrımı artırabilir ve bazı kişilerin işlerini kaybetmelerine yol açabilir. Metaverse, sanal dünyada iş olanakları sunmasının yanında bu alanlarda iş güvencesi sorunları ortaya çıkması

mümkündür. Çünkü sanal işler, geleneksel işlere kıyasla daha belirsiz olabilirken, gelirler ise değişkenlik gösterebilir.

Toplumsal endişeler: Metaverse, toplumsal ve etik sorunların gündeme gelmesine neden olabilmektedir. Diğer yandan Metaverse'de, sanal suçlar ve istismar vakalarının artma potansiyeli vardır. Bu hem bireyler hem de işletmeler için bir tehdit oluşturabilir. İşletmeler açısından itibar kaybına neden olabilir. Dolayısıyla Metaverse'deki etkileşimlerin birçoğu dijital platformlar üzerinden gerçekleştiği için kullanıcılar açısından gizlilik ve güvenlik endişeleri ortaya çıkması muhtemeldir. Diğer yandan Metaverse, bazı insanlar için ekonomik fayda sağlarken, diğerleri için erişilemez olabileceğinden bu durum ekonomik eşitsizliğin artmasına neden olabilir. Sonuç olarak, Metaverse toplumsal endişelere yol açabilir ve işletmeleri olumsuz etkileyebilir. İşletmeler, bu endişeleri dikkate alarak uygun politika ve önlemler geliştirmeli ve Metaverse'i etkili bir şekilde kullanmalıdırlar (Dolan, 2009).

Teknolojik gelişmelerin yarattığı tehditler: Metaverse teknolojisi hızla evrilmekte bu da işletmelerin rekabet etmek için sürekli olarak güncel kalmasını gerektirmektedir. Metaverse alanındaki hızlı teknolojik gelişmelerin işletmeler açısından oluşturabileceği bazı potansiyel tehditler mevcuttur. İşletmeler, Metaverse'e ayak uydurmak ve rekabetçi kalmak için önemli teknolojik yatırımlar yapmak zorunda kalabilirler. Bu, kısa vadeli maliyet artışlarına neden olabilir. Metaverse, sanal dünyalarda ürün ve hizmetlerin sunulmasını kolaylaştırır. Ancak bu, kalite kontrolünün daha zor olmasına neden olabilir ve müşteri memnuniyetsizliğine yol açabilir. Diğer yandan Metaverse, çalışanların sanal dünyalarda daha fazla zaman harcamasına neden olabileceğinden işletmelerin, çalışanlarının üretkenliklerini ve iş-özel hayat dengesini nasıl yöneteceklerini düşünmeleri gerekmektedir. Ayrıca Metaverse, çalışanların ve müşterilerin teknolojiye bağımlı hâle gelmelerine neden olabileceğinden teknoloji arızaları veya kesintileri iş sürekliliğini tehlikeye atabilecektir. İşletmeler, Metaverse'deki bu tehditlere karşı dikkatli olmalı, uygun önlemleri almalı ve teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek fırsatları en iyi şekilde değerlendirmelidirler (Lenovo, 2022).

Dijital uçurum: Teknolojiye erişim konularında toplumsal ayrımcılık sorunları ortaya çıkabilmektedir. Dijital uçurum, toplumun bazı kesimlerinin dijital teknolojilere ve internet erişimine sahipken diğerlerinin bu erişime sahip olmadığı veya sınırlı erişime sahip olduğu durumu ifade eder. Bu, işletmelere yönelik pek çok potansiyel tehdit oluşturabilir. Örneğin dijital uçurum, bazı müşterilerin dijital dünyada faaliyet gösteren işletmelere erişememesine veya sınırlı bir şekilde erişebilmesine neden olabilir. Bu, işletmelerin potansiyel müşteri tabanını daraltarak müşteri katılımını, etkileşimini ve dolayısıyla pazarlama fırsatlarını azaltabilir. Dolayısıyla dijital uçurum, bazı müşterilerin dijital platformlarda etkileşime giremeyecekleri veya çevrimiçi hizmetleri kullanamayacakları anlamına gelmektedir. Rakip işletmelerin dijital becerileri ve dijital pazarlama stratejilerinin daha gelişmiş olduğu durumlarda dijital uçurum yaşayan işletmeler rekabet gücünü kaybetmekle karşı karşıya kalabilirler. Diğer yandan işletmeler, çalışanlarının dijital becerilere sahip olmaması veya sınırlı dijital erişimleri olması nedeniyle üretkenlik ve inovasyon eksikliği yaşayabilirler (Helou, 2021). Bunun sonucunda işletmeler, çalışanlarının dijital yeteneklerini geliştirmek ve eğitmek için daha fazla çaba harcamak zorunda kalabilirler. Bu ise ek maliyetler ve zaman kaybı anlamına gelmektedir. Özetle Metaverse, erişim ve teknolojiye dayalı bir eşitsizlik yaratabilmektedir. Daha fazla kaynağa sahip olan işletmeler daha fazla fırsata erişebilirken, diğerleri geride kalabilir.

Tablo 2: İşletmelere Yönelik Metaverse-Swot Analizi

Güçlü Yönler ☺	Zayıf Yönler ☹
<ul style="list-style-type: none"> İşletmelerin kuruluş aşamasındaki süreçleri kolaylaştırması Yeni pazarlar ve müşteri tabanları oluşturması Dijital varlık yönetimi ile rekabet avantajı sağlama İnovasyon ve reklam Müşteri deneyimlerini kolaylaştırması Maliyetleri düşürmesi Çalışanlar arasında iş birliği oluşturulmasını sağlama Hizmet kalitesini artırması İş eğitimlerinde kullanılması Örgüt kültürünü iyileştirmesi Çalışma koşullarını iyileştirmesi Daha fazla veri sağlama 	<ul style="list-style-type: none"> Yüksek maliyetler Teknolojik zorluklar Bağımlılık ve sağlık sorunları Standartların eksikliği Çalışma saatlerini ve iş yüklerini artırması Örgütsel güvenin zedelenmesine yol açması
Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> Küresel iş birliği Küresel iletişim Yeni iş modelleri ve sektörlerin gelişmesi Vasıflı işgücünün artması Dijital pazarlama Sanal ticaret 	<ul style="list-style-type: none"> Dijital güvenlik tehditleri Düzenleyici engeller ve belirsizlikler Rekabetin artması İstihdama yönelik tehditler Toplumsal endişeler Teknolojik gelişmelerin yarattığı tehditler Dijital uçurum

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında elde edilen ve yukarıda da açıklanan Metaverse'ün işletmeler açısından olası etkilerinin özeti Tablo 2'de yer almaktadır. SWOT analizi tablosu, konunun içsel ve dışsal faktörleriyle ilgili genel bir fikir oluşturmak ve stratejik bir planlama yapmak konusunda yol gösterici olmakta dolayısıyla bu çalışmada da Metaverse'ün işletmelere olan etkilerinin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacağına inanılmaktadır.

Sonuç

İnternet, insanları dünyada yaşanan gelişmelere bağlama misyonunu her gün güçlendirmektedir. Ancak internet teknolojisindeki son gelişmeler, yakın gelecekte insanların kendilerini gerçek dünya yerine kendi yarattıkları dünyalara bağlayacaklarını göstermektedir. Birinci nesil internet olarak adlandırılan Web 1.0' deki tek yönlü iletişim, kısa süre sonra yerini Web 2.0'nin etkileşim içindeki döngüsel iletişimine bırakmıştır. Ardından 2008'de aracısız şekilde gerçekleştirilmek üzere para transferinin aranması sonucunda doğan Blokzinciri ağı, internetin önceki tüm dönemlerini unutturacak gelişmeleri öngörmüştür. Bilgisayarları birbirine bağlama ve bir veri aktarım merkezine sahip olma ihtiyacını ortadan kaldıran Blokzinciri ağı, yeni internet araçlarının ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Günümüzde bu araçlardan en popüler olanı da Metaverse'tür.

Dijital mekânların işletmelerin sosyal ve ekonomik faaliyetlerini yürütebilecekleri ve bölgesel sınırları ortadan kaldıracabilecekleri sanal mekânlar olarak görülmesi işletmelere bu evrende var olma fırsatı sunmaktadır. Bu teknolojiye geçişi hızlandıran pek çok faktör söz konusudur. Bunlar; yapay zekâ, nesnelere interneti, bulut hizmetleri, 3D (3 Boyut), AG ve SG teknolojileri ile Blokzinciri teknolojisindeki gelişmeler ve bu teknolojilerin yaygınlaşması, bazı uluslararası şirketlerin sektöre yaptıkları yatırımlara verdikleri öneme dair açıklamaları, akademik dünyanın ilgisi ve Metaverse teknolojisinin birçok sektör ve alanda uygulanabilirliği. Özellikle NFT'ye (Non-fungible token/değiştirilemez jeton) dayalı sanal iş faaliyetlerinin sistemde uygulanması, Blokzincir teknolojisi altyapısı ile birlikte gelişen yapısı, Metaverse

kavramının öğrenilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca pandemi sürecinde başlatılan hibrit veya evden çalışma süreci, sanal toplantı sayılarının hızla artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla pandemide meydana gelen artan tasarruf ve verimlilikle birlikte Metaverse dünyasına olan ilgide artış yaşanmıştır.

Metaverse'ün birçok farklı sektörde fayda ve fırsatlar sunması beklenirken, geçmişteki teknolojik gelişmelerde olduğu gibi potansiyel tehdit ve riskler de barındırdığı düşünülmektedir. Bu nedenle, Metaverse'ün çalışma hayatının önemli kısımlarını etkileyecek fırsat ve risklerini belirlemek ve çalışma hayatı için bir dijital strateji formüle etmek bu noktada önemli olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, son zamanlarda oldukça popüler hâle gelen Metaverse'ün potansiyel etkileri SWOT analizi ile işletmeler açısından belirlenmeye çalışılmıştır. SWOT analizi işletmelerin etkili stratejiler geliştirmelerine yardımcı olurken, güçlü yönlerini kullanarak zayıf yönleriyle başa çıkmalarını sağlamaktadır. Ancak SWOT analizinin genel bir bakış sunduğu ve Metaverse'ün gelişimi ve etkilerinin, zaman içinde değişebileceği unutulmamalıdır. Her işletmenin Metaverse ile ilgili SWOT analizi; sektörüne, hedef kitlesine ve iş stratejilerine bağlı olarak değişebilir. Bu çalışmada yapılan SWOT analizinin genel anlamda işletmelerin Metaverse fırsatlarını ve tehditlerini daha iyi anlamalarına katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, işletmelerin en uygun Metaverse yaklaşımını belirlemeleri için özel bir planlamanın gerekli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Her şeyden önce başarılı bir Metaverse stratejisi geliştirmek için teknoloji, hukuk, güvenlik, işgücü, sosyal ve ticari altyapı gibi önemli konularda iş liderleri, politika yapımcılar, sivil toplum kuruluşları, araştırmacılar ve ilgili disiplinlerin temsilcileriyle birlikte geliştirilen ortak bir Metaverse yol haritasının, insanlığı geleceğe hazırlama potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

Bu teknolojiye geçiş aşamasında işletmelere birtakım sorumluluklar düşmektedir. Şu anda Metaverse'ün gelecek zaman içinde yapabilecekleri net olmasa da işletmelerin Metaverse gibi yeni bir modele katılmak ve sürekliliklerini sağlamak için çalışmalarını hızlandırmaları, gerekli değişiklikler için önemli adımları atmaları gerekmektedir. Metaverse, işletmeler için büyük fırsatlar sunan dinamik bir alan olduğundan, stratejik bir planla başlamak başarı için kritik öneme sahiptir. Çünkü işletmeler, Metaverse stratejilerini belirlerken uzun vadeli hedeflere odaklanmalı ve sektörlerine uygun olan fırsatları değerlendirmelidir. Dolayısıyla Metaverse'ü kullanma nedenlerini ve hedeflerini netleştirerek hangi amaçlar doğrultusunda bu platformu kullanmak istediklerini belirlemeleri stratejinin temelini oluşturmaktadır.

İşletmeler öncelikle Metaverse'te sanal toplantılar, eğitim, pazarlama, müşteri hizmetleri gibi kullanmak istedikleri veya ihtiyaç duydukları araçları nasıl kullanacaklarını belirlemelidirler. Bu amaçla işletmeler, Metaverse'e entegre olmak için gerekli teknolojik altyapıyı inşa etmeli veya bu hizmeti sağlayan şirketlerle iş birliği yapmalıdır. Teknolojik alt yapıyı hazırlayarak sanal dünyalara erişim için uygun cihazları, güçlü internet bağlantılarını, güçlü bilgisayarları ve SG ekipmanlarını hazırlamalıdır. Diğer yandan Metaverse'te içerik oluşturmak ve yönetmek için uygun yazılım ve platformlar seçilmelidir. Ancak zayıf yönler başlığında da belirtildiği gibi Metaverse yüksek maliyetler oluşturmaktadır. Metaverse teknolojilerini kullanmak isteyen işletmelerin en başında bu faktörü göz önünde bulundurması önem arz etmektedir.

Çalışmada SWOT analizinin güçlü yönler başlığında Metaverse'ün çalışma koşullarını iyileştirdiğinden bahsedilmiştir. Bunun nedeni Metaverse'ün işletmelerdeki İK'na yeni ufuklar açmasıdır. Bu noktada İK departmanları Metaverse'ü anlamak ve açıklamak için bir köprü olarak görülmektedir. Literatür de bu görüşü desteklemektedir. Örneğin Davis vd. (2009),

Metaverse sistemlerini, Metaverse teknolojilerini ve yeteneklerini, avatar kullanımını ve sistem içindeki davranışlarını araştırmışlardır. Ekiplerin ve kişilerin bu ortamlardaki davranışlarının temel davranışlarından farklı olabilmesi nedeniyle bu durumun iki dünya arasında gerilim yaratabileceği ve yeni davranış senaryoları oluşturabileceğini ve bu nedenle sanal dünya ekiplerinin geleneksel bir şekilde yönetilmemesi gerektiğini belirlemişlerdir. Dolayısıyla İK çalışanlarının bu alandaki gelişmeleri takip etmelerinin çalışan refahı için son derece önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışanların Metaverse'ü etkili bir şekilde kullanabilmeleri için işletmelerin eğitim programları düzenleyerek çalışanların platformu kullanma becerilerini geliştirmeleri ve günlük işlerine nasıl entegre edebileceklerini öğrenmeleri sağlanmalıdır. Çalışanların, interaktif simülasyonlar, e-kitaplar ve testler gibi çeşitli eğitim materyalleri oluşturularak sanal iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olunmalıdır. İşletmeler eğitim materyalleri ve toplantılar için sanal sınıflar ve konferanslar düzenleyebilirler ve iş birliği yönetimi için sanal ofisler oluşturabilirler. Böylelikle çalışanların sanal dünya içinde buluşabilecekleri ve etkileşimde bulunabilecekleri bir ortam sağlanmış olacaktır.

Çalışmada tehditler başlığında Metaverse'e yönelik düzenleyici engellerin ve belirsizliklerin varlığından bahsedilmiştir. Metaverse'ün kurallarını tanımlayan merkezî bir otorite henüz oluşturulmamış, başta vergilendirme konusu olmak üzere, teknolojinin yarattığı iş dünyasında kanun ve hakların nasıl düzenlendiği sorusunun cevabı hâlâ bulunamamıştır. Bu noktada işletmelere belirsizliklere ve potansiyel düzenleyici değişikliklere karşı proaktif bir yaklaşım benimsemeleri, düzenlemeleri takip etmeleri ve risklere karşı önlemler almaları önerilebilir. Diğer yandan sanal dünyalarda iş yapmak veri güvenliği ve gizliliğine yönelik sorunlar yaratabilmektedir. Dolayısıyla kullanıcı verilerinin, müşteri bilgilerinin ve iş verilerinin korunması ve uygun önlemlerin alınması önemli olmaktadır. Bunun için veri şifreleme, kimlik doğrulama, siber güvenlik denetimleri, kullanıcı eğitimi gibi önlemlerden yararlanılabilir. Böylece alınan güvenlik önlemleri ile kullanıcıların güveninin kazanılması da sağlanmış olacaktır. Ayrıca çalışanlara güvenlik önemleri ile ilgili eğitim verilmesi de bu noktada önemli olmaktadır. Bu konuda alınan önlemlerin, Metaverse'ten yararlanırken işletmenin itibarının ve veri güvenliğinin korunmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Müşteri deneyimi, Metaverse kullanımının başarısı için kritik bir faktördür. Çünkü kullanıcıların olumlu bir deneyim yaşamasını sağlamak, işletmenin markasının sanal dünyada başarılı olmasına yardımcı olabilecektir. Analizin güçlü yönler başlığında ele alınan müşteri deneyiminin geliştirilmesi için işletmelerin yapabilecekleri birtakım faaliyetler bulunmaktadır. Örneğin kullanıcı dostu sanal mağaza tasarımları oluşturabilirler, etkileşimli deneyimler sunarak ürünleri 3 boyutlu olarak sergileyebilirler, sanal mağazada müşteri desteği sunarak canlı sohbet veya sanal asistanlarla soruların hızlı şekilde cevaplanmasını sağlayabilirler. Diğer yandan müşteri geribildirimlerini toplayarak ürünleri ve deneyimi iyileştirmeye yönelik kararlar almalıdırlar.

Metaverse'ün SWOT matrisinde yer alan zayıf yönlerinden biri olan fiziksel sağlık sorunlarına karşı önlem almak da önem arz eden bir başka konudur. Çünkü düzenli mola verme, fiziksel aktivite, göz egzersizleri gibi önlemler, Metaverse kullanımının olumsuz etkilerini azaltabilir. İşletmeler çalışanlarının fiziksel sağlıklarını koruyabilmek için ergonomik çalışma alanları oluşturmaya özen göstermelidirler. Ayrıca, teknoloji kullanımını sınırlamak ve gerçek dünyadaki sosyal etkileşimleri sürdürmek de önemlidir. İşletmeler çalışanlarına düzenli sağlık kontrolleri gibi gerekli tedbirleri sağlamalıdırlar. Metaverse'ten yararlanma sürecinde bu adımlar, çalışanların sanal dünyada daha sağlıklı ve dengeli bir deneyim yaşamalarına yardımcı olabilecektir.

İşletmelerin toplumsal endişeleri ve etik sorunları dikkate almaları ve bu alanda sorumlu davranmaları önem arz eden konular arasındadır. Sanal dünyada eğitim ve farkındalık programları düzenlemek toplumsal meselelere dikkat çekmek ve bilinç oluşturmak için etkili bir yol olabilecektir. İşletmeler Metaverse kullanımında eşitlik ve adalete dikkat çekerek platformun eşit bir şekilde kullanılabilmesi için politika ve uygulamalarını bu değerlere uygun şekilde ayarlamalıdır. İş ahlakı ve kurumsal sosyal sorumluluk ilkeleri de Metaverse kullanımına uyumlandırılmalıdır. Kullanıcıların insan haklarına saygı gösterilmesi ve mahremiyetin korunması sanal dünya için de önemlidir. Bu konuda politika ve yönergeler geliştirilip uygulanması gereklidir. Sosyal sorumluluğa önem veren işletmelerin hem toplumlarına hem de kendi markalarına fayda sağlamaları mümkündür.

Ülkemizdeki Metaverse veya benzeri sanal dünya platformlarına bakıldığında, örnek olarak Oculus Studio Türkiye (SG ve AG içerikleri), SG eğitim ve simülasyonları, sanal alışveriş deneyimleri (sanal mağazalar), sanal etkinlikler (konserler, paneller), iş mülakatları, oyun geliştirme, sanal turizm (sanal turlar), sanal iş toplantıları gösterilebilir. Türkiye'de Metaverse kullanımı hâlâ gelişmekte olan bir alan olsa da bu teknolojinin farklı sektörlerde daha fazla benimsenmesi ve kullanılması öngörülmektedir. Özellikle eğitim, eğlence, perakende ve iş dünyası gibi alanlarda büyüme potansiyeli olduğu görülmektedir.

Meta, Microsoft, Tencent, Apple, Oculus ve diğer birçok teknoloji üreticisi şirketler Metaverse'ün vaat ettiklerini gerçekleştirebilmek amacıyla beraber çalışmaya devam ettikçe sanal bir deneyime imkân tanıyan bu teknolojinin hızlı bir şekilde gelişim göstermesi ve yeni özellikler eklenerek biçimlenmesi devam edecektir. Tüm bu güçlü yönleriyle; yetersiz altyapı, yüksek maliyetler, gerekli teknolojiler gibi çeşitli faktörler hâlâ geliştirilmekte olup siber güvenlik ve adaptasyon başarısızlıkları nedeniyle Metaverse, gelecek için büyük vaatler vermesine rağmen birçok yönden emekleme aşamasındadır. Bu nedenle, çalışmada da görüldüğü üzere Metaverse ortamlarının iş süreçlerine dâhil edilmesinin hem avantajları hem de bazı dezavantajları olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir unsurdur.

Lenovo'nun 2022'de yaptığı bir araştırma, çalışanların %44'nün meta veri deposunda çalışmaya istekli olduklarını ve bunun işyerine üretkenlik gibi faydalar sağlayabileceğine inandıklarını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda ankete katılanların %43'ü, işverenlerinin Metaverse'te çalışmalarını sağlayacak bilgi ve uzmanlığa sahip olmadığına inanmaktadırlar. Lenovo'nun bu çalışmasında, çalışanların Metaverse platformlarında çalışmaya istekli olmaları ile ilgili zamana ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Çünkü çalışma hem çalışanların üretkenliğin artacağı konusunda hem de şirketlerin bunu başarabilecekleri konusunda tam anlamıyla bir inanca sahip olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla Metaverse'ün avantajlarından, fırsatlarından ve güçlü yönlerinden yararlanmak için hem gerekli ortamın oluşması hem de işletme ve çalışanların bu yönde gelişimlerini tamamlaması gerektiği düşünülmektedir. Sonuç olarak, bugün önemli bir konu olan Metaverse teknolojisinin günümüzde daha fazla araştırılması ve geliştirilmesi gerekmekte, işletmelerin ise bu yönde daha fazla yatırım yapmaları beklenmektedir.

Bu çalışma Metaverse'ün işletmelere olan etkisini SWOT analizi çerçevesinde genel hatlarıyla ele almaktadır. Dolayısıyla yeni yapılacak çalışmalara yol göstereceği düşünülmekle birlikte gelecekte bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara, Metaverse teknolojilerinin işletmelere olan etkilerinden daha spesifik bir konuyu ele alarak yeni çalışmalar yapmaları önerilebilir. Örneğin etik, güvenlik, gizlilik ve siber zorbalık ile ilgili konuların yönetim ve organizasyon bağlamında gelecekteki çalışmalarda araştırılması gereken temel alanlar olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Metaverse kavramının farklı sektörlerle göre önemini araştırmaları ve çalışmada yer alan Metaverse'ün karşılaştığı faktörlerle ilgili saha araştırması yönteminden yararlanarak çalışma yapmaları önerilebilir. Böylelikle SWOT analizinde verilen

potansiyel sonuçların belirli metodolojiler kullanılarak bilimsel sonuçlar elde etmek konusunda akademik açıdan önemli olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan bu çalışmada incelemeler sadece Türkçe ve İngilizce yazılmış dokümanlarla sınırlı kalmıştır. Araştırmacılara anahtar kelimeleri çeşitlendirerek farklı dillerdeki literatürden yararlanmak suretiyle daha kapsamlı çalışmalar yapmaları önerilmektedir.

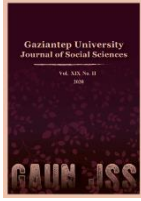
Kaynakça

- Adobe, (2023). 11.01.2024 tarihinde <https://www.adobe.com/tr/products/substance3d/discover/mixed-reality.html> adresinden edinilmiştir.
- Aka, D. C. (2022). *Metaverse'ün işletmeler üzerindeki potansiyel etkisi*. Dalkılıç, M. (Ed.). *INSAC Contemporary Trends in Humanities and Social Sciences* (s.55-68). Ankara: Duvar Yayınları.
- Arvas, İ. S. (2022). Gutenberg galaksisinden meta evrenine: Üçüncü kuşak internet, web 3.0. *Academic Journal of Information Technology*, 13(48), 53-71.
- Bell, G., Parisi, A., Pesce, M. (1995). *The virtual reality modeling language: Version 1.0 specification*. 22 Ağustos tarihinde <http://www.wired.com/vrml.tech/vrml10-3.html> adresinden edinilmiştir.
- BI. (Bloomberg Intelligence) (2021). *Metaverse may be \$800 billion market, next tech platform*. 17 Şubat 2023 tarihinde <https://www.bloomberg.com/professional/blog/metaverse-may-be-800-billion-market-next-techplatform/> adresinden edinilmiştir.
- Bobrowski, M. (2021). Mark Zuckerberg sets Facebook on long costly path to Metaverse reality. *The Wall Street Journal*. 17 Aralık 2022 tarihinde https://www.wsj.com/articles/mark-zuckerberg-sets-facebook-on-long-costly-path-to-metaverse-reality-11635252726?mod=article_inline adresinden edinilmiştir.
- Calhoun, S. (2021). *The metaverse and manufacturing: Hype vs reality*. *Veryable*. 18 Şubat 2023 tarihinde <https://www.veryableops.com/blog/Metaverse-manufacturing-hype-vs-reality> adresinden edinilmiştir.
- Chang, L., Zhang, Z., Li, P., Xi, S., Guo, W., Shen, Y., Xiong, Z., Kang, J., Niyato, D., Qiao, X., Wu, Y. (2022). 6G-enabled Edge AI for Metaverse: Challenges, methods, and future research directions. *arXiv preprint arXiv:2204.06192*. doi: 10.48550/arXiv.2204.06192.
- Chávez-Aguayo, M. A. (2009). *Democratization of creativity and cultural production in virtual worlds: a new challenge for regulation and cultural management*. SLACTIONS 2009 International Conference, 53-59.
- Choi, H. Y. (2022). Working in the Metaverse: Does telework in a metaverse office have the potential to reduce population pressure in megacities? *Sustainability*, 14, 4-17.
- Çelik, R. (2022). Metaverse nedir? Kavramsal değerlendirme ve genel bakış. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 8(1), 67-74.
- Çoban, B., Karakaya, Y. E. (2010). Geleceği planlamada stratejik yönetim ve SWOT analizi: kavramsal yaklaşımlar. *Social Sciences*, 5(4), 342-352.
- Damar, M. (2021). Metaverse shape of your life for future: A bibliometric snapshot. *Journal of Metaverse*, 1(1), 1-8.
- Davis, A., Murphy, J. D., Owens, D., Khazanchi, D., Ziguers, I. (2009). Avatars, people and virtual worlds: Foundations for research in Metaverses. *Journal of the Association for Information Systems*, 10(2), 90-117.
- Dolan, L. S., Raich, M. (2009). The great transformation in business and society: Reflections on current culture and extrapolation for the future. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 16(2), 121-130.

- Dombrowski, U., Wagner, T. (2014). Mental strain as a field of action in the 4th industrial revolution. *Procedia CIRP*, 17, 100-105.
- Doolani, S., Wessels, C., Kanal, V., Sevastopoulos, C., Jaiswal, A., Nambiappan, H., Makedon, F. (2020). A review of extended reality (XR) technologies for manufacturing training. *Technologies*, 8(4), 77.
- Dorri, M. (2017). Healthcare research: VR and AR. *British Dental Journal*. 222, 224–225.
- El-Jarn, H., Southern, G. (2020). Can co-creation in extended reality technologies facilitate the design process? *Journal of Work-Applied Management*, 12 (2), 191-205.
- European Business Review. (2022). *Digitalized world: Workplace culture through the lens of metaverse*. 8 Eylül 2022 tarihinde <https://www.europeanbusinessreview.com/digitalized-world-workplace-culture-through-the-lens-of-metaverse/> adresinden edinilmiştir.
- Fernandez, C. B., Hui, P. (2022). Life, the Metaverse and everything: An overview of privacy, ethics, and governance in Metaverse. *arXiv preprint arXiv:2204.01480*.
- Fritz, F., Susperregui, A., Linaza, M. (2005). *Enhancing cultural tourism experiences with augmented reality technologies*. Paper presented at the 6th International Symposium on Virtual Reality, Archaeology and Cultural Heritage (VAST), Pisa, Italy.
- Gadalla, E., Keeling, K., Abosag, I. (2013). Metaverse-retail service quality: A future framework for retail service quality in the 3D internet. *Journal of Marketing Management*, 29(13), 1493-1517.
- George, A. S. H., Fernando, M., George, A. S., Baskar, T., Pandey, D. (2021). Metaverse: The next stage of human culture and the internet. *International Journal of Advanced Research Trends in Engineering and Technology*, 8 (12).
- Gigante, M. A. (1993). *Virtual reality: Definitions, history and applications*. In R. A. Earnshaw, M. A. Gigante, H. Jones (Ed.), *Virtual Reality Systems*. London: Academic Press.
- Güçlü, N. (2003). Örgüt kültürü. *Kırgızistan Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 147-159.
- Güler, O., Savaş, S. (2022). All aspects of metaverse studies, technologies and future. *Gazi Journal of Engineering Sciences*, 8 (2), 292-319. doi:10.30855/gmbd.0705011.
- Handley, L. (2021). *Looking for a job? You might get hired via the metaverse, experts say*. CNBC. 12.02.2022 tarihinde <https://www.cnbc.com/2021/11/30/looking-for-a-job-you-might-get-hired-via-the-metaverse-experts-say.html> adresinden edinilmiştir.
- Helou, S. (2021). What are the risks of recreating reality in the metaverse?. 02.12.2022 tarihinde <https://forkast.news/what-are-risksrecreating-reality-metaverse> adresinden edinilmiştir.
- Isaac, M. (2021). Facebook renames itself Meta. The New York Times. 16.09.2023 tarihinde <https://www.nytimes.com/2021/10/28/technology/facebook-meta-name-change.html> adresinden edinilmiştir.
- KAIST (2021). Metaverse factory center to improve SME's competitiveness. 19 Kasım 2022 tarihinde https://news.kaist.ac.kr/newsen/html/news/?mode=Vvemng_no=17010veskey=keywordvesval=Manufacturingvelist_s_date=velist_e_date=veGotoPage=1 adresinden edinilmiştir.
- Learned, E. P., Christiansen, C. R., Andrews, K., Guth, W. D. (1969). *Business policy: Text and cases*. Irwin, Homewood, IL.
- Lee, L.-H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D. I., Lin, Z., Kumar, A., Bermejo, C., Hui, P. (2021). All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. *arXiv preprint arXiv:2110.05352*.
- Lenovo. (2022). Enterprise metaverse employees ready organizations deliver. 18 Kasım 2022 tarihinde <https://news.lenovo.com/pressroom/press-releases/enterprise-metaverse-employees-ready-organizations-deliver/> adresinden edinilmiştir.

- Microsoft. (2022). Mesh-Sıkça Sorulan Sorular. 19 Ocak 2023 tarihinde <https://learn.microsoft.com/tr-tr/mesh/faq> adresinden edinilmiştir.
- Mintzberg, H., Ahlstrand, B. W. Lampel, J. (1998). *The design school: strategy formation as a process of conception. strategy safari: A guided tour through the wilds of strategic management*. New York: Free Press.
- Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2, 486-497.
- Nalbant, K. G., Uyanık, Ş. (2021). Computer vision in the metaverse. *Journal of Metaverse*, 1 (1), 9-12.
- Nart, S., Çolakoğlu, C., Toygar, A. (2022). Metaverse ve çalışma yaşamına etkisi. 4. *Uluslararası CEO İletişim, Ekonomi ve Organizasyon Sosyal Bilimler Kongresi* içinde, (s. 320-328), Hindistan.
- Needleman, S. E. (2021). The amazing things you'll do in the metaverse and what it will take to get there. *The Wall Street Journal*. 14.11.2022 tarihinde <https://www.wsj.com/articles/the-amazing-things-youll-do-in-the-metaverse-and-what-it-will-take-to-get-there-11634396401> adresinden edinilmiştir.
- Ning, H., Wang, H., Lin, Y., Wang, W., Dhelim, S., Farha, F., Ding, J., Daneshmand, M. (2021). A survey on Metaverse: The state-of-the-art, technologies, applications, and challenges. *Computers and Society*, 1-34.
- NUEM (Novarge Uzaktan Eğitim Merkezi). (2022). Metaverse'ün iş dünyasına etkisi: Neler değişecek? 25 Kasım 2022 tarihinde <https://www.novarge.com.tr/blog/metaverse-un-is-dnyasina-etkisi-nasil-olacak.html> adresinden edinilmiştir.
- Özenir, İ. (2022). Metaverse ve üretim: Metaverse'ün üretime etkileri. *Erciyes Akademi*, 36 (2), 559-573.
- Palmer, A. (2022). Amazon, Intel and other tech companies acknowledge rejecting remote work could cost them talent. <https://www.cnbc.com/2022/02/04/tech-companies-acknowledge-rejecting-remote-work-could-cost-them-talent.html> adresinden edinilmiştir.
- Sarsby, A. (2016). *SWOT analysis*. Leadership Library.
- Schaf, F. M., Müller, D., Bruns, F. W., Pereira, C. E., Erbe, H. H. (2009). Collaborative learning and engineering workspaces. *Annual Reviews in Control*, 33 (2), 246–252.
- Siyayev, A., Jo, G.-S. (2021). Neuro-Symbolic speech understanding in aircraft maintenance metaverse. *IEEE Access*, 9, 154484–154499.
- Stephenson, N. (1992). *Snow crash*. Bantam Spectra Books.
- Suh, A., Prophet, J. (2018). The state of immersive technology research: A literature analysis. *Computers in Human Behavior*, 86, 77-90.
- Tandfonline. (2022). Metaverse or Simulacra? Roblox, Minecraft, Meta and the turn to virtual reality for education, socialisation and work. *Interactive Learning Environments*, 30 (1), 1-3. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10494820.2022.2022899> adresinden edinilmiştir.
- Tseng, P. K. (2021). TrendForce. 22 Eylül 2023 tarihinde <https://www.trendforce.com/presscenter/news/20211129-11029.html> adresinden edinilmiştir.
- UNWTO [United Nations World Tourism Organizations]. (2020). Impact assessment of the Covid-19 outbreak on international tourism. 21 Ekim 2022 tarihinde <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-oninternational-tourism> adresinden edinilmiştir.
- Varol, M. (1989). Örgüt kültürü ve örgüt iklimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44(1), 195-222.

-
- Wired (2022). What is the metaverse? 17 Şubat 2022 tarihinde <https://www.wired.com/story/what-is-the-metaverse/> adresinden edinilmiştir.
- Xu, M., Ng, W. C., Lim, W. Y. B., Kang, J., Xiong, Z., Niyato, D., Yang, Q., Shen, S. X., Miao, C. (2022). A full dive into realizing the edge-enabled metaverse: Visions, enabling technologies, and challenges. *arXiv preprint arXiv:2203.05471*.
- Yee, N., Bailenson, J. N., Ducheneaut, N. (2009). The Proteus Effect: Implications of transformed digital self-representation on online and offline behavior. *Communication Research*, 36 (2), 285-312.
- Yetgin, M. A., Baştuğ, M. (2022). *Metaverse ve şirketlerde dijital dönüşüm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Akıllı Kent Uygulaması Olarak Dijital İkiz Teknolojisinin Kent Planlaması ve Yönetimi Sürecindeki Rolü

The Role of Digital Twin Technology as a Smart City Application in Urban Planning and Administration Process

M. Miraç ASLAN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8747-7036

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Temmuz 2024

Kabul tarihi: 14 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Dijital ikiz,

Kentsel planlama,

Akıllı kent,

Dirençlilik.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 10, 2024

Accepted: October 14, 2024

Keywords:

Digital twin,

Urban planning,

Smart city,

Resilience.

ÖZ

Kentlerin artan nüfusu, genişleyen hizmet alanı, konjonktürel gelişmelere bağlı olarak insan ihtiyaçlarının kentlerde yeni hizmetleri ortaya çıkarması, göç, iklim değişikliği, dirençlilik vb. birçok etmen kentlerin üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Kentlerde artan baskıya bağlı olarak kent yönetimleri birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Geline bu durumda kentlerin sorun ve ihtiyaçlarına cevap verebilmeleri için hizmet sunumunda geleneksel yöntemler yerine yenilikçi ve sürdürülebilir yöntemlere başvurmaları gerekmektedir. Akıllı kent uygulamaları, kentlerin sorun ve ihtiyaçlarına sunmakta oldukları yenilikçi ve sürdürülebilir çözümlerle, kentlerin yeni çözüm ortağını oluşturmaktadır. Bir akıllı kent uygulaması olarak dijital ikizin kentlerde kullanımı ve sağladığı katkılar bu çalışmada incelenmektedir. Altyapı, ulaşım, çevre, enerji yönetimi, vb. birçok alanda sunulan hizmetlerin doğrudan ve dolaylı olarak içerisinde yer alan dijital ikiz, üretmiş olduğu çözümlerle etkin hizmet sunumuna katkı sağladığı gibi yanlış yatırımların da önüne geçilmesini sağlamaktadır. Dünya'da ve Türkiye'de kullanılmakta olan dijital ikize ilişkin iyi uygulama örnekleri, kentsel hizmet alanlarında kentlerin ihtiyaçlarına uygun çözümler üretildiğini göstermektedir. Buradan hareketle kentlerin planlanmasından, kentsel hizmetlerin uygulamaya alınması ve geliştirilmesi sürecine kadar birçok aşamada dijital ikiz teknolojisinden yararlandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, dijital ikiz, kentlerin planlaması ve yönetimi sürecinde etkin rol üstlenmekte olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde dijital ikizin kullanımında karşılaşılabilecek sorunlara ve engellere yer verilerek, birtakım çözüm önerileri sunulmaktadır.

ABSTRACT

Cities are under increasing pressure from many factors such as the growing population, expanding service area, the emergence of new services in cities due to conjunctural developments, migration, climate change, resilience and many other factors. Due to the increasing pressure in cities, city administrations are faced with many problems. In this situation, in order to respond to the problems and needs of cities, they need to resort to innovative and sustainable methods instead of traditional methods in service delivery. Smart city applications constitute the new solution partner of cities with the innovative and sustainable solutions they offer to the problems and needs of cities. This study examines the use of the digital twin as a smart city application in cities and its contributions. The digital twin, which is directly or indirectly involved in the services provided in many areas such as infrastructure, transportation, environment, energy management, etc., contributes to effective service delivery with the solutions it produces and prevents wrong investments. Examples of good practices regarding the digital twin used in the world and in Turkey show that solutions are produced in accordance with the needs of cities in urban service areas. From this point of view, it is seen that digital twin technology is utilized at many stages from the planning of cities to the implementation and development of urban services. The conclusion of this study is therefore that the digital twin plays an active role in the planning and management of cities. In the conclusion part of the study, the problems and obstacles that may be encountered in the use of the digital twin are given and some solution suggestions are presented.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: miracaslan@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The world population is increasing by concentrating in cities, expanding urban service areas, the effects of climate change becoming more evident, the resilience problem faced by cities, the destruction caused by natural disasters in cities, migration, the diversification of human needs, especially technological developments, and many other factors create pressure on cities. The administration of this pressure on cities depends on a process in which rational decisions are taken and plans for the city are made in detail and strategically. In the management of this process, it is as important to identify problems in advance or to ensure the predictability of possible problems as it is to produce quick solutions to the problems that arise. It is no longer possible for city administrations to access these competencies that cities need through traditional methods. In the current situation, traditional solutions are no longer sufficient to meet the problems and needs arising in cities. Therefore, cities have to benefit from innovative and sustainable methods. Smart city applications not only fulfill the provision of effective services that cities need, but also produce innovative and sustainable solutions to the problems and needs of cities. In this respect, smart city applications are among the new solution partners of cities. In addition to using information and communication technologies (especially artificial intelligence, internet of things, LoRa-WAN, digital twin, etc.) to solve the problems that cities face in many areas such as environment, transportation, economy, tourism, energy management, etc., it is important to benefit from smart city applications in the planning of cities. Because the livability, resilience and sustainability of a city is directly related to the solutions offered by smart city applications as well as the correct and rational planning of the city. As a matter of fact, the digital twin has a multifaceted planning function, including the infrastructure, superstructure and social structure of a city. At this point, the digital twin as a smart city application is the subject of this study. It is seen in the studies in the literature that digital twin technology is applied in cities and contributes to producing solutions in many areas. The aim of this study is to reveal the role of digital twin technology as a smart city application in the process of urban planning and management. The study, which focuses on the situations in which city administrations are in search of innovative and sustainable solutions by utilizing information and communication technologies in solving the problems faced by cities in terms of resilience, sustainability and livability, is important in this respect. In this study, a descriptive method is used to examine the use of digital twin technology in cities as examples of good practices on a global and Turkish scale. The fact that digital twin applications, which are being used and planned in the world and in Turkey, are used in the service areas and urban planning that cities need is also effective in determining to what extent and in which aspects city administrations benefit from digital applications. Digital twin technology, which is currently used in many areas such as open space management, environmental management, security, protection of historical sites, preparation of disaster and emergency action plans and urban planning, plays an important role in the process of making new urban areas ready for service in terms of infrastructure and superstructure. In addition, some of the problems encountered in the implementation of digital applications in city administrations remain valid for the applications where digital twin technology is used. Legal/legislative issues, data security, high cost of digital twin technology, resistance of governments or citizens to innovation, etc. The applicability, effectiveness and efficiency of digital twin applications will increase if these problems are properly understood and solutions are produced. For this reason, city administrations should take the right and necessary steps to use digital twin technology by determining their own needs and potentials. Otherwise, a wrong technology transfer step that is not suitable for the structure of the city will be taken. The study includes analysis and recommendations regarding these problems and risks. As a result of the study, the findings obtained, especially the examples of good practices, reveal that digital twin technology plays an active role in the planning and management process of cities. For this reason, studies should be carried out for city administrations to benefit from digital twin technology, but these studies should be carried out in accordance with the realities of the cities themselves. Such solution suggestions are given in the conclusion section of the study. In the conclusion section of the study, many solution suggestions are presented, such as what are the problems and obstacles that may be encountered in the use of the digital twin, what their solutions may be, and what are the steps that city governments should take in accordance with their own capacities and realities.

Giriş

Dünya nüfusunun kentlerde yoğunlaşarak artması, kentlerin sunması gereken hizmetlerin niceliğini ve niteliğinin artması gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Kentlerin artan nüfusu, genişleyen hizmet alanı, insan ihtiyaçlarının konjonktürel gelişmelere bağlı olarak değişim göstermesi, göç vb. etmenlerin yanında iklim değişikliğinin etkilerinin belirginleşmesi kentlerin karşı karşıya kaldıkları sorun ve ihtiyaçların artmasına neden olmaktadır. Kentlerin ortaya çıkan sorun ve ihtiyaçlarının önceye kıyasla daha kompleks ve zorlu bir boyuta ulaşması, ihtiyaçların karşılanmasındaki hizmetlerin sunumunda ve sorunların çözümünde başvurulan yöntemlerin gözden geçirilmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada kent yönetimleri artan nüfus, çeşitlenen ihtiyaçlar ve birçok etmene bağlı olarak ortaya çıkan sorunların çözümünde yenilikçi ve sürdürülebilir yöntemlere sahip çözümlere başvurmaktadır. Kentlerin karşı karşıya kalmış oldukları sorun ve ihtiyaçların çözümünde bilişim teknolojilerini yöntem olarak kullanan yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üreten akıllı kent uygulamaları, kentlerin önemli bir çözüm ortağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentlerin artan nüfus, genişleyen hizmet alanı ve insanların çeşitlenen ihtiyaçlarına cevap verebilme noktasında ulaşım, altyapı, çevre, güvenlik, ekonomi ve toplum vb. alanlarda sunmakta oldukları kentsel hizmetlerin akıllı kent uygulamalarıyla sunulması erişilebilirlik, hizmet süresi, hizmet kalitesi ve sürdürülebilirlik yönüyle istenilen düzeyde gerçekleştirilmektedir. Kentlerin sahip oldukları dijital hizmet potansiyeli, kentsel hizmetlerin sunumuna hız, kapsayıcılık, fırsat eşitliği vb. noktalarda katkı sağladığı gibi insan kaynağı, mesai, kamu hizmet binası vb. noktalarda ortaya çıkan sınırlılıkların çözümünde de etkin rol üstlenmektedir. Kentlerin bir çözüm ortağı olarak yer alan akıllı kent uygulamalarının kentsel hizmet alanlarında etkin şekilde operasyonel hizmetlerin sunumunda yer aldığı gibi altyapı hizmetlerinde yer aldığı gerçeğine dayanarak, kentlerin ve kentsel hizmetlerin planlanmasında yararlanılması gereken önemli bir kaynağı oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim kentlerin sorun ve ihtiyaçlarına çözüm üreten akıllı kent uygulamalarının ulaşım, çevre, toplum vb. alanlarda üretmiş olduğu pratik/uygulamalı çözümlerin yanında altyapıya ilişkin çözümler de benzer düzeyde ihtiyaç olduğu gibi gereklilik noktasında yine benzer öneme sahiptir.

Kentlerin planlanması, farklı bilim dallarında uzmanlık gerektiren önemli bir gerçeği oluşturmaktadır. Binaların yapısal özellikleri, caddelerin genişlikleri, yeşil alanların konuşlandırılması, güneşten yararlanma veya rüzgâr koridorlarının oluşturulması gibi iklimsel hesaplamaların yapılması, nüfus gibi birçok göstergelere bağlı olarak gerçekleştirilen kentlerin planlanması kentlerin yaşanabilirliği, dirençliliği ve sürdürülebilirliği noktasında büyük önem taşımaktadır. Teknik boyutun yanında kentin sahip olduğu kültürel ve toplumsal yapısı da göz önünde bulundurulduğunda bu planlamanın çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu ve teknik mühendisliğin yanında toplum mühendisliğinin de araştırma alanına dahil olan bir boyuta sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak kentlerin planlanmasında birçok veri, gösterge ve dinamiğin hesaba katılarak yönetim kültürü içerisinde gerçekleştirilmesi kentin dirençliliği, yaşanabilirliği ve sürdürülebilirliğine etki edeceği anlaşılmaktadır. Bu noktada kentlerin gerek teknik gerekse toplumsal boyutta ihtiyaç duyduğu verilerin işlenerek kapsamlı bir kentsel planlamanın yapılabilmesi için tüm verilerin eklenebildiği bir platforma ihtiyaç duyulmaktadır. Kente ilişkin verilerin işlenebildiği bir platform olarak dijital ikiz uygulaması, kent yönetimlerinin kentlerin planlanması noktasında başvuracakları önemli bir kaynağı oluşturmaktadır.

Kentsel planlamada yararlanılması gereken önemli bir kaynak olarak dijital ikiz teknolojisi, ilk etapta mühendislik alanına ait teknik bir kavram olarak düşünülse de kamu yönetimi içerisinde de kullanılan önemli bir teknolojiyi oluşturmaktadır. Özellikle kent yönetimlerinin kentlerin planlamasından, hizmete alınacak bir uygulamanın/hizmetin/binanın

etkin ve verimliliğinin belirlenmesine yönelik hesaplamaların yapılmasına imkân sağlayan bu teknoloji kent yönetimlerinin etkin hizmet sunmasına katkı sağlayacağı gibi kamu kaynaklarının da etkin kullanılarak efektif olmayan yatırımların atılmasının da önüne geçilmesine katkı sağlayacaktır. Buradan hareketle çalışmanın konusunu oluşturan dijital ikiz teknolojisi, kentlerin planlanması sürecinde önemli bir aktör olarak yer alacaktır. Bir akıllı kent uygulaması olarak nitelendirilebilecek olan dijital ikiz teknolojinin kentlerin planlanması noktasında üstlenmiş olduğu rolün belirlenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Betimleyici bir yöntemle ele alınan bu çalışmada öncelikle akıllı kent kavramına ilişkin bir kavramsal çerçeve oluşturularak dijital ikiz teknolojisi ve dijital ikiz teknolojinin kentlerdeki işlevi anlatılacaktır. Dijital ikiz teknolojinin dünyadaki ve Türkiye’deki iyi uygulama örnekleriyle kentlere sağlamış olduğu katkılardan hareketle sonuç bölümünde dijital ikiz teknolojinin kentlerin planlanması noktasındaki rolü belirlenerek, dijital ikiz teknolojinin sunmuş olduğu kazanımlara bağlı olarak birtakım öneriler sunulmaktadır.

Akıllı Kent Kavramı

Kentler, birçok alanda üretimin merkezidir (Sassen, 2009). Ancak kentlerin sahip olduğu üretim potansiyelinin ortaya çıkmasında bir dizi engel yer almaktadır. Artan nüfus, iklim değişikliğinin belirginleşen etkileri, göç, güvenlik sorunu, kaynakların azalması gibi etmenler, bu engellerin başında yer almaktadır. Ortaya çıkan bu engellerin kentler üzerinden oluşturmuş olduğu baskı ve zorluklar, aşılması gereken önemli bir sorunu oluşturduğu gibi bu engellere bağlı olarak kentlerin krizi fırsata çevirebilmesi önem ihtiva etmektedir. Bu noktada zorlukların aşılması, sorunların çözülmesi, ihtiyaçlara cevap verilebilmesi ve krizin fırsata çevrilebilmesi için yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üreten akıllı kent uygulamalarından yararlanılması gerekmektedir. Kentlerin karşılaştıkları sorunların çözümünde ve yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanmasında yenilikçi ve sürdürülebilir çözümleri bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak üreten akıllı kent uygulamaları, bu yönüyle kentlerin önemli bir çözüm ortağı hâline gelmiştir.

Akıllı kent uygulamalarıyla hizmet sunumunda yeni bir boyut kazanan kentlerin başvurdukları bir kent sistemi olarak akıllı kent kavramı üzerinde uzlaşıya sahip bir tanım yer almamaktadır. Literatürde akıllı kent kavramı, kurum/kişilerin çalışma alanlarına bağlı olarak değişiklik gösterdiği gibi farklı bilim ve disiplinlerce irdelendiği için çeşitli tanımlamalar içermektedir. Örneğin akıllı kent kavramına getirilen tanımlar incelendiğinde vatandaş odaklı tanımlar yer aldığı gibi teknoloji odaklı tanımlar da bulunmaktadır. İngiliz Standartları Enstitüsü (BSI), vatandaş odaklı bir yaklaşımla akıllı kentin vatandaşlarına sürdürülebilir, refah seviyesi yüksek ve katılımcı bir gelecek sunmak amacıyla etkin olarak eklemlenmiş sayısal ve beşerî sistemlere sahip olduğu yönüne vurgu yapmaktadır (İngiliz Standartları Enstitüsü, 2014). Avrupa Komisyonu ise vatandaş odaklı yaklaşımdan farklı olarak akıllı kenti tanımlarken, geleneksel hizmetlerin ve ağların sayısal ve haberleşme teknolojileri kullanılarak kentlilerin ve iş yerlerinin fayda sağlayacağı şekilde daha verimli hâle getirildiği yerler olarak tanımlarken akıllı kentin teknoloji yönüne vurgu yapan bir tanımlama örneği teşkil etmektedir. Bunun yanında Avrupa Komisyonu kendi içerisindeki çalışma alanlarına bağlı olarak akıllı kenti farklı perspektiflerde değerlendirmektedir. Örneğin enerji verimliliği bağlamında akıllı kenti enerji kaynaklarını daha iyi kullanmak, vatandaşların ve işletmelerin yararına emisyonları azaltmak amacıyla fiziksel, dijital ve beşerî sistemleri geleneksel ağlar ve hizmetlerle bütünleştiren bir yer olarak tanımlanmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2022). Akıllı kent üzerine getirilen tanımlar yalnızca teknoloji ve vatandaş odaklı olmayıp, farklı odaklara sahip birçok tanım literatürde yer almaktadır.

Tablo 1: Akıllı Kente İlişkin Tanımlar

Akıllı Kente İlişkin Tanımlar	
T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2019)	Paydaşlar arası iş birliği ile hayata geçirilen, yeni teknolojileri ve yenilikçi yaklaşımları kullanan, veri ve uzmanlığa dayalı olarak gerekçelendirilen ve gelecekteki problem ve ihtiyaçları öngörerek hayata değer katan çözümler üreten daha yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirlerdir.
IBM (2023)	Teknoloji ve veri toplamanın yaşam kalitesini ve şehir operasyonlarının sürdürülebilirliğini ve verimliliğini artırmaya yardımcı olduğu bir kentsel alandır.
OECD (2020)	İşbirlikçi, çok paydaşlı bir sürecin parçası olarak vatandaşların refahını artırmak ve daha verimli, sürdürülebilir ve kapsayıcı kentsel hizmetler ve ortamlar sunmak için dijitalleşmeyi etkili bir şekilde kullanan girişimler veya yaklaşımlardır.
Bakıcı, vd. (2012)	Rekabetçi ve yenilikçi bir ticaret ve artan yaşam kalitesi yaratmak amacıyla insanları, bilgiyi ve şehir unsurlarını yeni teknolojiler kullanarak birbirine bağlayan, yüksek teknoloji yoğun ve gelişmiş bir şehirdir.
Komninos (2011)	Akıllı kentler, nüfuslarının üretkenliğinde, bilginin üretildiği kurumlarda ve bilişim yönetimine yönelik dijital altyapılarda yerleşik olan yüksek öğrenme ve yenilik kapasitesine sahip bölgelerdir.
Nam ve Pardo (2011)	Akıllı bir kent, konforu artırmak, hareketliliği kolaylaştırmak, verimliliği artırmak, enerji tasarrufu sağlamak, hava ve su kalitesini iyileştirmek, sorunları belirleyip hızla çözmek, felaketlerden hızla kurtulmak, daha iyi kararlar almak için veri toplamak, kaynakları etkili bir şekilde dağıtmak ve kurumlar ve alanlar arasında iş birliğini sağlamak için verileri paylaşmak amacıyla fiziksel altyapısına bilgi aktarır.

Yukarıda yer alan tanımların yanında akıllı kent, düşünebilen şehir (intelligent city), çevreci şehir (eco city), bilgi şehri (knowledge city), ağ şehir (wired city), sakin şehir (cittaslow), sürdürülebilir şehir (sustainable city), yeşil şehir (green city) vb. birçok kent yaklaşımıyla kesişimler içermekte olduğu bilinmektedir.

Dijital İkiz Kavramı

Dijital ikiz, gerçek dünyadaki fiziksel sistemi ve süreçlerini yansıtan sanal bir ortamı ifade etmektedir (Ahn vd., 2020; Alam ve El Saddik, 2017; Grieves ve Vickers, 2017; Tao vd., 2018; Zheng vd., 2019, Semanjski, 2023). Son yıllarda dijital ikiz, veri odaklı sistem tasarımı, uygulaması ve operasyon yönetimi için yüksek katma değerli bir alternatif olarak önerilmekte olsa da dijital ikiz teknolojisinin ilk olarak ortaya çıkışı, NASA'nın Apollo projesi üzerinde çalıştığı 1970'lere dayanmaktadır (Semanjski, 2023). Dijital ikiz kavramının anlaşılması ve tanımlanması noktasında bir fikir birliği oluşmamıştır. Bunun temelinde dijital ikizin kullanıldığı uygulamalar arasında farklılık göstermesi yer almaktadır (Kuehner, vd., 2021). Bu sebeple dijital ikiz kavramına ilişkin olarak literatürde genel kabul görmüş bir anlayışa ve tanıma ulaşılamamaktadır.

Temel olarak dijital ikiz, "bir nesnenin, bir hizmet sürecinin, bir ürünün veya dijitalleştirilebilen herhangi bir şeyin sanal bir temsili" olarak tanımlanmaktadır (Miskinis, 2018). Dijital ikiz ile ortaya çıkan sanal temsil, fiziksel bir nesneyi, doğru bir şekilde yansıtmak üzere tasarlanmış bir nesnenin veya sistemin sanal bir temsilidir. Bu teknoloji aynı zamanda fiziksel nesnenin yaşam döngüsünü kapsar, gerçek zamanlı verilerden güncellenerek karar vermeye yardımcı olmak için simülasyon, makine öğrenimi ve muhakeme/akıl yürütmeyi kullanır (IBM, 2020). Dijital ikiz teknolojisinin gerçek zamanlı verileri kullanarak imkân sunduğu karar vermeye yardımcı simülasyon, makine öğrenimi ve akıl yürütme yetisi, kent yönetimlerinin ihtiyaç duyduğu planlama süreçlerinde ve hizmet sunumunda yardımcı rol üstlenmesiyle kamu yönetimindeki yerini pekiştirmektedir.

Dijital İkiz Teknolojisinin Kentlerdeki Kullanım Alanları

Dijital ikiz, kentlerin hizmet sunmakta oldukları alanlarda üretilen çözümlerde ve uygulamalarda yerini almaktadır. Kentsel hizmetlerin sunulduğu ulaşım, çevre, kaynak

yönetimi, kentsel planlama, altyapı, enerji yönetimi ve kent ekonomisi başta olmak üzere birçok alan, dijital ikiz uygulamalarının kullanıldığı alanların başında gelmektedir. Bunun yanında kent yönetiminin işleyiş ve yönetim süreci içerisinde kentin geleceğinin planlaması, karar verme süreçleri ve devreye alınacak uygulamalar/projeler içinde sunmuş olduğu imkânlarla bağlı olarak dijital ikiz teknolojisi yerini almaktadır (Babaoğlu ve Memiş, 2024). Genel bir ifadeyle dijital ikiz teknolojisi, kentsel hizmetlerin sunulduğu alanların birçoğunda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak dijital ikiz teknolojisinin kentlerdeki yeri ve fonksiyonunun ne olduğunun anlaşılması adına;

***enerji dağıtımı:** enerji dağıtım sürecinde kullanılan ekipmanların izlenmesi, arızaların öngörülmesi ve şebeke yükünün tahmin edilmesi (Zhaoyun ve Linjun, 2022; Babaoğlu ve Memiş, 2024)

***kentsel yapılaşma:** yapıların tasarlanması, yaşam döngüsü takibi ve yapı operasyonlarının optimize edilmesi (Madubuike vd., 2022; Babaoğlu ve Memiş, 2024)

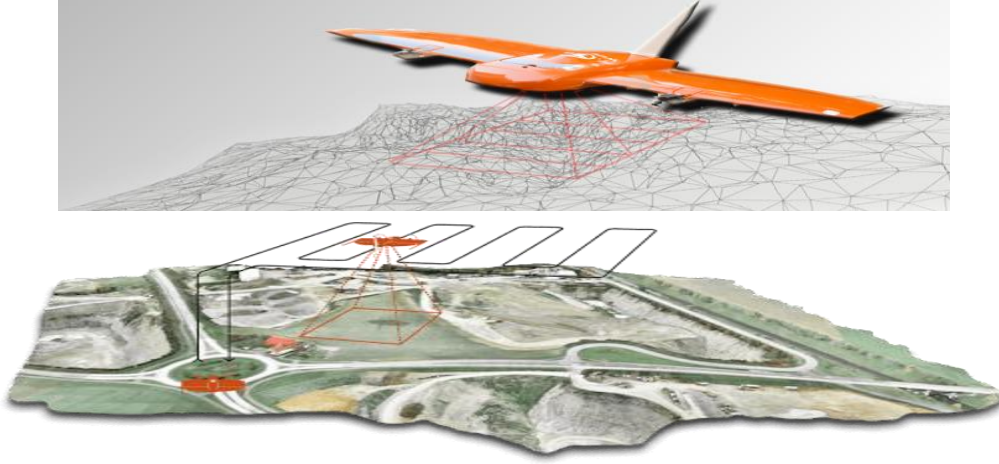
***tarım:** üretim sürecinin veriye bağlı olarak dinamik bir yapıya kavuşturulması, üretim sürecinde toprak yapısı, nem, iklim vb. koşulların analiz edilmesi, tarımsal üretimin yönetimi ve sürdürülebilir hâle getirilmesi (Gökkuş ve Keten, 2022; Babaoğlu ve Memiş, 2024)

***afet yönetimi:** afet esnasında üretilen karmaşık verilerin, kullanılabilir ve erişilebilir şekilde karar alma sürecine dahil edilmesi, kentlerin kendi gerçekliklerine uygun olarak afet simülasyonlarının tasarlanması (Çubukçu, vd., 2024; Babaoğlu ve Memiş, 2024)

Yukarıda belirtilen hizmet alanları başta olmak üzere dijital ikiz teknolojisinden yararlandığını ifade etmek, dijital ikiz ile kent arasındaki bağın ne şekilde olduğu ve dijital ikiz teknolojisinin kent planlaması ve yönetimi sürecindeki rolünü ortaya çıkarmaktadır.

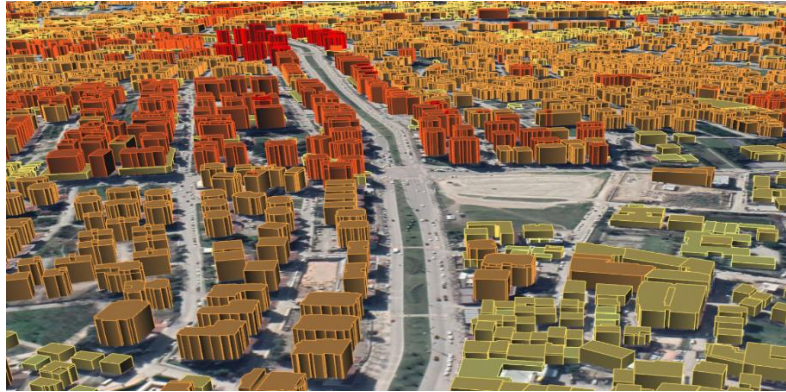
Türkiye’deki İyi Uygulama Örnekleri

Dijital ikiz teknolojisinin Türkiye’deki uygulama örneklerine bakıldığında Bursa’da yapı denetimi ve kent planlaması alanlarında kullanılan uygulamaların öne çıktığı görülmektedir. “İHA ile Kaçak Yapılaşmanın Tespit Edilmesi” ve “Üç Boyutlu Bina Modeli Üretim” uygulamalarından oluşan bu dijital ikiz örnek seti, üç boyutlu modelleme ve coğrafi bilgi sistemi teknolojilerini de içermektedir. Bu uygulamalardan ilki olan “İHA ile Kaçak Yapılaşmanın Tespit Edilmesi” uygulamasının temel amacı, yapı denetiminin etkin şekilde yapılarak kaçak yapılaşmanın önüne geçilmesidir. Diğer denetim yöntemlerinden farklı olarak insansız hava aracı kullanılarak üretilen üç boyutlu modeller, kentte hâlihazırdaki yapı modelleriyle karşılaştırılarak analiz edilen yükseklik farkına bağlı olarak tespit imkânı sunmaktadır. Tespit edilen yükseklik farklarına bağlı olarak kat yüksekliği artan yapılardaki ihlaller hakkında gerekli hukuki işlemler başlatılmaktadır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2020a). Böylece kentte kaçak yapılaşmanın önüne geçildiği gibi özellikle tarihi bölgelerin dokusu ve kent estetiği de koruma altına alınmaktadır.

Şekil 1: İHA ile Kaçak Yapılaşmanın Tespit Edilmesi Uygulaması
Kaynak: (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2020a).

Diğer uygulama olan “Üç Boyutlu Bina Modeli Üretim” uygulaması, öncelikle “İHA İle Kaçak Yapılaşmanın Tespit Edilmesi” uygulamasının altlık verisini oluşturmaktadır. Bu veri, Üç Boyutlu Bina Modeli Üretim uygulamasının da kullandığı bina yükseklik analizi, silüet analizi çalışmaları ile kentsel dönüşüm çalışmalarının da ayrıca temelini oluşturmaktadır. Üç Boyutlu Bina Modeli Üretim uygulamasında CAD veri yapısındaki hâlihazır kent haritalarından bina verileri ayrılarak coğrafi bilgi sisteminde kullanılan veri yapısına¹ dönüştürülmüştür. Böylece, binaların sahip olduğu çatı kotları ile zemin kotları arasındaki fark cm hassasiyetinde hesaplanarak bina yükseklikleri elde edilerek, kentteki çok sayıda bina 3 boyutlu modellenmiştir (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2020b). Kentteki binaların üç boyutlu modellenmesiyle, kentin gelişim alanlarının belirlenmesi, yatırım planlamasının yapılması, kentsel dönüşüm analizlerinin yapılması, potansiyellerin belirlenmesi gibi birçok alanda planlama ve karar verme sürecinde ihtiyaç duyulan verinin elde edilmesine katkı sağlayacaktır (Aslan,2022).

Şekil 2: Üç Boyutlu Bina Modeli Üretim
Kaynak: (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2020b).

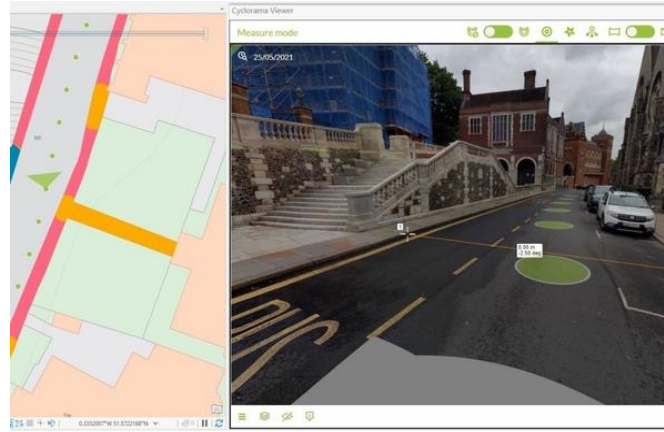
Türkiye’de, dijital ikiz teknolojisiyle ilişkilendirilebilecek uygulamalardan bir başkası da metaverse entegrasyonlu akıllı kent uygulamalarıdır. Dijital ikiz ile benzer altyapı ve teknoloji kesişim kümesine sahip metaverse uygulamaları, benzer şekilde kentsel hizmetlerin

¹ SHP formatıdır.

sunumunda, tasarım, uygulamaların geliştirilmesi ve deneyim imkânı sunmasıyla yanlış/efektif olmayan yatırım adımlarının önlenmesine katkı sağlayacaktır (Bulut ve Aslan, 2024).

Dünya'daki İyi Uygulama Örnekleri

Dijital ikiz teknolojisi, Dünya'da ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve ihtiyaçlarına bağlı olarak farklılık göstererek kullanılmaktadır. Dijital ikiz, savaş süreci içerisinde olup birçok kentin kullanım dışı hâline geldiği Ukrayna'da kentleri ve buradaki yaşamı iyileştirmelerine yardımcı olmak sürecinde Çernigiv'de hasar değerlendirmesi, yeniden inşa maliyeti analizi, ardından yeniden inşa için stratejik bir ana planlamayı yapılmasını sağlayacaktır (SmartCitiesWorld, 2022a). Bir başka örnekte Medine'nin kutsal bir şehir olarak sahip olduğu statüye bağlı olarak hem bölgede yaşayan insanların hem de dünyanın dört bir yanından gelen ziyaretçilerin kentte ibadet ve ziyaret edilen bölgeden başlayan yoğunluğun yönetilebilir hâle gelmesi, kent planlaması, trafik yönetimi, kalabalık yönetimi ve kentin analitiğinin yapılması sürecinde dijital ikiz teknolojisine başvurulmaktadır (SmartCitiesWorld, 2022b). Kentlerin günlük cari işlemlerini gerçekleştirmeleri noktasında Londra'da dijital ikiz, planlama başvurularında, mülklerin görüntülenmesi, yol çalışmalarının tamamlandığının doğrulanabilmesi, bisiklet yolları gibi yeni ulaşım planlarının tasarlanması ve belediye vergi dairesinin uzaktan mülk denetimleri gerçekleştirilebilmelerine olanak sağlamaktadır (SmartCitiesWorld, 2021).

Şekil 3: Lidar verileriyle Destekli Dijital İkiz Örneği (Londra)

Kaynak: (SmartCitiesWorld, 2021).

Son olarak, dijital ikiz teknolojisinin kentlerde uygulama örneğinden farklı olarak sunulacak örnek, bir kentin dijital ikiz teknolojisi odağa alınarak tasarlandığı bir kentsel planlama örneğinden oluşmaktadır. Hindistan'da inşa edilen *Amaravati*'de tasarlanan kentin fiziksel alt ve üstyapısının, güvenlik, ulaşım, iklim, çevre vb. alanlarındaki verilerin gerçek zamanlı izlenmesi, yönetilmesi, simüle edilmesi ve dijital ikiz kimliği gibi birçok aksiyon planlanmaktadır (PwC, 2022).

Şekil 4: Dijital İkiz Örneği

Kaynak: (SmartCitiesWorld, 2019).

Dijital ikiz uygulama kimliği, her vatandaş için tüm hükümet bilgileri, bildirimleri, formları ve uygulamaları içeren tek bir entegre portal görevi görecektir. Dijital ikiz ile sunulan uygulamaların güvenliğinin yanında kentlerin güvenliğinin dijital ikiz ile sağlanması da ayrıca önem taşıyan bir konuyu oluşturmaktadır. 2012 yılında yaşanan Toon musonu sonrasında *Newcastle* kentinde oluşan kayıplardan hareketle oluşturulan dijital ikiz, kentin olağan üstü hava olaylarına karşı dirençliliğinin sağlanmasına katkı sağlayacaktır. *Newcastle* örneğinden hareketle dijital ikiz, 8 milyon pound hasara neden olan bir hava olayının etkilerinin önüne geçilmesinde etkili olacağı gibi *Amaravati*'deki tasarımlarla da bir kentin inşasında etkili rol üstleneceği görülmektedir (SmartCitiesWorld, 2019).

Dijital İkiz Teknolojisinin Kentlerde Uygulanabilirliğinin Önündeki Engeller

Dijital ikiz teknolojisi, kentlerin planlama ve uygulamaların geliştirilmesi noktasında birçok kazanım sunmaktadır. Ancak kamu yönetiminde yaşanan dijitalleşme sürecinde ortaya çıkan birçok sorun, direnç ve engel, dijital ikiz teknolojisi için de geçerliliğe sahiptir (Çelik, 2023). Dijital ikiz teknolojisinin kentlerde kullanımının önünde yer alabilecek engeller; eski yapılarla yeni teknolojiler arasında oluşabilecek *entegrasyon sorunu*, veri temelli bir uygulama olmasına bağlı olarak *verinin toplanması ve yönetimi sorunu*, ileri teknoloji kullanan bir uygulama olmasına bağlı olarak dijital ikizin uygulanması, yönetilmesi ve geliştirilmesi süreçlerini gerçekleştirilebilecek nitelikteki *insan kaynağı sorunu*, kullanılan yüksek maliyetli donanımsal ve yazılımsal gerekliliklere bağlı olarak *maliyet sorunu*, veri gizliliği başta olmak üzere dijital ikiz teknolojisi kullanılarak tasarlanan bir uygulama sonucunda ortaya çıkabilecek zarar veya kayıpların yasal sorumlulukları gibi konulara bağlı olarak *mevzuat/yasal süreçlerin belirlenmesi sorunu* dijital ikiz teknolojisinin kentlerde uygulanabilirliği noktasında yer alan ve alabilecek olası engeller olduğu öngörülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dünya nüfusunun kentlerde yoğunlaşarak artması, insan ihtiyaçlarının konjonktürel gelişmelere bağlı olarak değişmesi, göç, iklim değişikliği, vb. birçok etmen kentlerin sorun ve ihtiyaçlarının artmasına neden olmaktadır. Kentler, ortaya çıkan sorunlara çözüm üretebilmeleri ve ihtiyaçlara cevap verebilmeleri için sunmakta oldukları kentsel hizmetleri gerek nitelik gerekse de nicelik yönüyle artırmak durumundadır. Bu gereklilik kentlerin hizmet kalitesi,

yaşanabilirlik düzeyi ve dirençliliği ile de doğrudan ilişkilidir. Buna bağlı olarak kentlerin sorunlara çözüm üretebilmeleri, ihtiyaçlara cevap verebilmeleri ve kentsel dirençliliği sağlayabilmeleri için artan nüfus, genişleyen hizmet alanı ve artan hizmetler karşısında yenilikçi ve sürdürülebilir yöntemler olan akıllı kent uygulamalarından yararlanmak durumundadır.

Kentlerin sorun ve ihtiyaçlarına yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üreten akıllı kent uygulamaları, kentlerin dirençlilik ve sürdürülebilirlik noktasında önemli bir çözüm ortağı konumundadır. Bu konumun korunabilmesi, kentlerin kendi gerçekliklerine uygun akıllı kent uygulamalarından yararlanmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla kentlerin kendi potansiyellerinin belirlenmesi ve kendi gerçekliklerine uygun çözümlerini devreye alabilmeleri noktasında doğru tespitlerin yapılması kritik önem taşımaktadır. Planlamanın ve tasarlanmanın öne çıktığı bu aşamada dijital ikiz teknolojisi, kentsel planlama, uygulamaların tasarlanması ve dijital ikiz teknolojisinin doğrudan/dolaylı olarak kullanıldığı kentsel hizmetlerdeki uygulamalarla kent yönetiminin etkin hâle getirilmesi süreçlerinde yer almaktadır.

Dünya’da ve Türkiye’de kullanılan dijital ikiz uygulamalarından hareketle dijital ikizin, kentlerde planlama ve kentsel hizmetlerin sunumu süreçlerinde planlamadan uygulamaya, iyileştirmeden yeniden tasarlamaya kadar birçok süreçte etkin rol üstlenmekte ve sahip olduğu potansiyelleriyle kent yönetimlerinin karar alma süreçlerinde önemli bir çözüm ortağı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Dijital ikiz teknolojisinin sunmuş olduğu çözümler, sağlamış olduğu katkılar ve ortaya çıkardığı imkânlar bu teknolojinin kentlerdeki planlama ve yönetim sürecinde etkin şekilde rol aldığını göstermektedir. Bu durum kentlerin ihtiyaçlarına ve potansiyellerine bağlı olarak değişiklik gösterse de dijital ikiz teknolojisi etkin şekilde yararlanıldığı takdirde kentlerin dirençliliğine ve sürdürülebilirliğine de önemli ölçüde katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.

Kamuda yaşanan dijitalleşme sürecinin ilk evrelerinden günümüzde kamu yönetiminde kullanılan ileri teknoloji süreci içerisinde, uygulamaların ilk devreye alındığı aşamadan başlamak suretiyle yasal ve yapısal birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar diğer uygulamalar için geçerli olduğu gibi dijital ikiz teknolojisi için de yaşanabilecek olası sorun ve engeller yer almaktadır. Veri güvenliğinin sağlanması, dijital ikiz gibi ileri teknolojiyi kullanabilecek insan kaynağının kent yönetimlerinde istihdam edilebilmesi, artan maliyetler ve etkin kullanılması gereken kent bütçesi içerisinde doğru yatırım kararlarının verilmesi başta olmak üzere bazı sorun ve engeller, dijital ikiz teknolojisinin kentlerde kullanımının önüne geçebilmektedir. Bu noktada dijital ikiz teknolojisinin avantajları-dezavantajlarının iyi şekilde fizibilite edilerek, kentin gerçekliğine uygun olarak karar verilmesi büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle dijital ikiz teknolojisi noktasında sunulacak öneriler;

- Kentlerin kendi potansiyellerini doğru şekilde belirlemeleri,
- Dijital ikiz teknolojisini kendi gerçekliklerine uygun şekilde kullanmaları,
- Dijital ikiz teknolojisinin kullanımı için gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılması,
- Fırsatların ve tehditlerin iyi analiz edilmesi,
- Kamu-Özel iş birliği içerisinde daha fazla verinin üretilmesi ve kullanılması,
- Planlama başta olmak üzere karar verme süreçlerinde dijital ikizden yararlanılmasıdır.

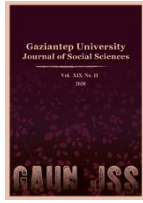
Kentlerin artan ölçekleri ve genişleyen hizmet alanlarında etkin ve verimli hizmet sunabilmeleri için doğru karar verebilmeleri, hızlı çözüm üretebilmeleri, üretilen çözümlerin ihtiyaçlara cevap verebilir olduğu gibi aynı zamanda yenilikçi ve sürdürülebilir yöntemlerle sunulması, kentleri dirençlilik ve sürdürülebilirlik yönüyle daha güçlü hâle getirecektir. Buna bağlı olarak bu çalışmada incelenen dijital ikiz teknolojisi başta olmak üzere birçok teknoloji

ve akıllı kent uygulaması, kent yönetimlerinin başvurdukları çözüm ortakları arasında yer almalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynakça

- Ahn, C.R., vd. (2020). A digital twin city model for age-friendly communities: Capturing environmental distress from multimodal sensory data. *Hawaii International Conference on System Sciences*.
- Alam, K.M., El Saddik, A. (2017). C2PS: A digital twin architecture reference model for the Cloud-Based Cyber-Physical Systems. *IEEE Access*, 5, 2050-2062.
- Aslan, M.M. (2022). *AKILLI KENT Türkiye’de kentsel hizmetlerin sunumuna ilişkin bir model önerisi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Babaoğlu, C., Memiş, L. (2024). *Dijital ikiz ve akıllı şehirler*, Seta Yayınları.
- Bakıcı, vd. (2012). A smart city initiative: The case of Barcelona, *Journal of the Knowledge Economy* 2: 1 (2012) 1–14.
- Bulut, Y., & Aslan, M. M. (2024). Kentsel hizmetlerin etkinliğine yönelik bir öneri: Metaverse entegrasyonlu uygulamalar. *Ombudsman Akademik* (19), 55-76.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (2020a). İHA ile kaçak yapılaşmanın tespit edilmesi, <https://akillisehir.bursa.bel.tr/project/iha-ile-kacak-yapilasmanin-tespit-edilmesi/>, Erişim Tarihi: 30.06.2024
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (2020b). Üç boyutlu bina modeli üretim, <https://akillisehir.bursa.bel.tr/project/uc-boyutlu-bina-modeli-uretim/>, Erişim Tarihi: 30.06.2024
- Çelik, D. (2023). Kamu yönetiminde dijital dönüşümde bir sorun alanı: Dijital kültüre yönelik direnç. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 5(1), 69-86. <https://doi.org/10.58307/kaytek.1308745>
- Çubukçu, Z. vd. (2024). Akıllı şehirlerde acil durum ve afet yönetiminde dijital ikiz teknolojisi: Potansiyeller ve uygulamalar, *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(40), s. 9-24.
- Gökkuş, G., Ketten, M. (2022). *Tarımda teknoloji uygulamaları örneği: Dijital ikiz*. In *Biyosistem Mühendisliği III* (pp. 139–154). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- IBM (2020). Cheat sheet: What is Digital Twin?, <https://www.ibm.com/blog/iot-cheat-sheet-digital-twin/>, Erişim Tarihi: 28.06.2024
- IBM (2023). What is a smart city?, <https://www.ibm.com/topics/smart-city>, Erişim Tarihi: 27.06.2024
- İngiliz Standartları Enstitüsü (2014). A Guide to Smart Cities: How to start implementing standards in your city, https://www.bsigroup.com/globalassets/localfiles/es-es/Documentos%20tecnicos/certificacion-de-producto/iot-smart-cities/smart_cities_web_version.pdf, Erişim Tarihi. 26.06.2024
- European Commission (2022). In focus: Energy and smart cities, https://commission.europa.eu/news/focus-energy-and-smart-cities-2022-07-13_en, Erişim Tarihi. 26.06.2024
- Grieves, M. W., Vickers, J.H. (2017). *Digital twin: Mitigating unpredictable, undesirable emergent behavior in complex systems*. In: Kahlen, F., Flumerfelt, S., Alves, A. (Eds.), *Transdisciplinary perspectives on complex systems*. Springer, s.l., pp. 85-113.
- Komninos, N. (2011). Intelligent cities: Variable geometries of spatial intelligence. *Intelligent Buildings International*, 3(3), 172–188. <https://doi.org/10.1080/17508975.2011.579339>
- Kuehner, K. J., vd. (2021). Digital twin: finding common ground—a meta-review. *Procedia CIRP*, 104, 1227-1232.

-
- Madubuike, O. C., vd. (2022). A review of digital twin applications in construction. *J. Inf. Technol. Constr.*, 27, 145-172.
- Miskinis C. (2018). What separates digital twin based simulations vs a reality that is augmented. Challenge Advisory; <https://www.challenge.org/insights/digital-twin-vs-augmented-reality/>, Erişim Tarihi: 28.06.2024
- Nam, T., Pardo, T. A. (2011). *Conceptualizing smart city with dimensions of technology, people, and institutions*. In Proceedings of the 12th annual international digital government research conference: digital government innovation in challenging times (pp. 282-291).
- OECD (2020). The OECD Smart Cities and Inclusive Growth Programme, <https://www.oecd.org/cfe/cities/Smart-Cities-Partners.pdf>, Erişim Tarihi: 27.06.2024.
- PwC (2022). Digital twins in smart city: A bridge between the physical and virtual world. <https://www.pwc.com/m1/en/publications/documents/how-digital-twins-can-make-smart-cities-better.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.06.2024).
- Sassen, S. (2009). Cities are at the center of our environmental future, *S.A.P.I.EN.S [Online]*, 2.3 | 2009, Online since 07 April 2010, <http://journals.openedition.org/sapiens/948>, Erişim Tarihi: 1.7.2024
- Semanjski, I. C. (2023). *Digital twin*, Ed: Ivana Cavar Semanjski (Smart Urban Mobility), Elsevier, pp. 223-238, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-820717-8.00007-5>.
- SmartCitiesWorld (2019). The rise of digital twins in smart cities, <https://www.smartcitiesworld.net/special-reports/the-rise-of-digital-twins-in-smart-cities>, Erişim Tarihi: 29.06.2024
- SmartCitiesWorld (2021). London borough creates digital twin with new street imagery, <https://www.smartcitiesworld.net/commercial-buildings/london-borough-creates-digital-twin-with-new-street-imagery-6828>, Erişim Tarihi: 1.7.2024
- SmartCitiesWorld (2022a). 3D and digital twin tech to help rebuild cities in Ukraine, <https://www.smartcitiesworld.net/digital-twins/3d-and-digital-twin-tech-to-help-rebuild-cities-in-ukraine>, Erişim Tarihi: 1.7.2024
- SmartCitiesWorld, (2022b). How Madinah mixes culture and innovation to create experiences, <https://www.smartcitiesworld.net/cultural-space/how-madinah-mixes-culture-and-innovation-to-create-experiences-7976>, Erişim Tarihi: 1.7.2024.
- Tao, F., vd. (2017). Digital twin-driven product design, manufacturing and service with big data. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 94, 3563-3576.
- Zhaoyun, Z., Linjun, L. (2022). Application status and prospects of digital twin technology in distribution grid. *Energy Reports*.
- Zheng, Y., vd. (2018). An application framework of digital twin and its case study. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*, 10, 1141- 1153.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Çatışma Analizi Kapsamında İsrail-Filistin Sorunu: Taraflar, Talepler ve Çözüm Analizi

The Israeli-Palestinian Problem in the Scope of Conflict Analysis: Parties, Demands and Solution Analysis

Cihan DABAN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Mersin / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2890-2415

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Haziran 2024

Kabul tarihi: 16 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Çatışma Analizi,
İsrail-Filistin sorunu,
Taraflar,
Talepler,
Çözüm Analizi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 24, 2024

Accepted: October 16, 2024

Keywords:

Conflict Analysis,
The Israeli-Palestinian problem,
Parties,
Demands,
Solution Analysis.

ÖZ

Bu çalışma, uluslararası siyasetin gündeminden düşmeyen İsrail-Filistin çatışmasını konu almaktadır. İsrail-Filistin çatışması üzerine yazılmış birçok çalışma mevcuttur. Ancak bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, İsrail ve Filistin arasındaki sorunu çatışma analizi kapsamında incelemesidir. Uluslararası İlişkiler disiplininde önemli bir yer alan çatışma analizi; var olan bir sorunun tanımlanmasını, sorunun aktörlerini ve soruna yönelik çözüm analizlerini ele alır. Sorunun tanımlanmasında çatışmanın tarihsel arka planına, neden analizine, mevcut durum analizine, bölgesel ve küresel analizlere yer verilir. Aktör analizlerinde aktörlerin profilleri, talepleri, SWOT analizleri ve tarafların barış kapasiteleri kaleme alınır. Bu aşamalardan sonra ise çatışmanın ne zaman ve niçin ortaya çıktığı, çatışmanın çözümü için ne gibi arayış ve öneriler sunulabileceği irdelenir. Bölgesel ve küresel aktörlerin çatışmaya yönelik politikaları, BM Genel Kurulu'nun ve Güvenlik Konseyi'nin aldıkları kararlar ile uluslararası siyasetin politik tutumlarını kaleme almaktadır. Söz konusu bu çalışma, 7 Ekim saldırısı ve saldırı sonrası gelişmelere odaklanarak, İsrail-Filistin arasındaki meselenin tarihsel arka planından bugünkü mevcut durum analizine kadarki süreci ele almaktadır. Kısacası 1950'lerden 2000'lere kadar ulusal, bölgesel ve uluslararası bir sorun olarak görülen İsrail-Filistin çatışması, 7 Ekim saldırısından sonra küresel bir sorun hâline dönüşmüştür. Dolayısıyla İsrail-Filistin çatışmasını çatışma analizi kapsamında derinlemesine ele alarak çatışmaya konu tarafların taleplerini ve bu taleplere karşı bir çözüm analizini de incelemektedir.

ABSTRACT

This study focuses on the Israeli-Palestinian conflict, which is on the international political agenda. There are many studies on the Israeli-Palestinian conflict. However, the difference between this study from other studies is that it analyses the issue between Israel and Palestine within the scope of conflict analysis. Conflict analysis, which has an important place in the discipline of International Relations, deals with the definition of an existing problem, the actors of the problem, and the analysis of solutions to the problem. In defining the problem, the historical background of the conflict, cause analysis, current situation analysis, and regional and global analyses are included. Actor analyses include profiles of the actors, their demands, SWOT analyses, and the parties' capacities for peace. After these stages, an analysis is made of when and why the conflict arises and what kind of searches and suggestions can be offered to resolve the conflict. The policies of regional and global actors towards the conflict, the decisions taken by the UN General Assembly and the Security Council, and are analyses of the political decisions of international politics. Focusing on the 7 October attack and its aftermath, this study examines the Israeli-Palestinian conflict from its historical background to an analysis of the current situation. In short, the Israeli-Palestinian conflict, which was seen as a national, regional, and international problem from the 1950s to the 2000s, became a global problem after the October 7 attack. Therefore, through an in-depth analysis of the Israeli-Palestinian conflict in the context of conflict analysis, the demands of the parties to the conflict and a solution analysis are also examined concerning these demands.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: dabanchian@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The phenomenon called conflict has become a natural part of daily life. There are many causes of conflict. Sometimes conflicts may end with peace, sometimes they may suddenly turn violent on the way to peace. Conflict is one of the world's major problems. Another problem is that many conflicts cannot be resolved. Since before Christ, there has been conflict in almost every region of the world. At the point reached today, many regions such as South America, the Caucasus, the Far East, the Middle East, and sub-Saharan Africa are identified as major centers of conflict. The Middle East, in particular, continues to be plagued by conflicting issues. Although the historical background of many conflicts can be traced back to ancient times, it can be said that they have maintained their current status of conflict. The conflict between Israel and the Palestinians is an important example of this. The Jewish-Arab dispute, which existed before the creation of Israel, became the Israeli-Palestinian conflict with the creation of Israel in 1948. Other Arab states in the region were also seen as key actors in the conflict, although it initially appeared to be an Israeli-Palestinian conflict. The Arab states that entered the conflict on the Palestinian side were later able to leave the State of Palestine alone against the State of Israel from time to time with a pragmatic political practice. Western states have been Israel's biggest supporters. Countries such as the United States, the United Kingdom, France, Germany, Italy, and Greece were able to openly support it. Outside the region, states such as the Republic of South Africa, Spain, Ireland, Malta, Slovenia, Russia, and China have declared their support for Palestine. On 7 October 2023, the sudden attacks by Hamas on Israel provoked reactions against Hamas from world public opinion and many states, and Hamas was strongly condemned. After the 7 October attack, Israeli Prime Minister Netanyahu's declaration of "war" soon after provoked reactions. Netanyahu declared war and caused the death of thousands of Palestinians. Its policies targeted everyone, young and old, male and female, guilty and innocent. He launched a genocide to evacuate the northern part of the Gaza Strip. Netanyahu was protested against in many parts of the world (with the participation of many Jews) for targeting and killing those who did not evacuate. In October, Jordan submitted a draft resolution to the UN General Assembly calling for an immediate humanitarian ceasefire, an immediate cessation of hostilities, the start of peace talks, and security in Gaza. There were 120 "yes" votes, 45 "no" votes, and 14 abstentions in the vote, which was attended by 179 members. While the "ceasefire" was supposed to end with the adoption of the draft resolution, Netanyahu ignored the draft resolution and increased the intensity of the conflict. In response, Egypt issued another draft resolution on 13 December. In the second vote, 153 voted 'yes', 10 voted 'no', and 23 countries abstained. However, Netanyahu's attacks increased from day to day and turned into an event of "genocide". Following this, the Republic of South Africa strongly condemned Netanyahu and declared that he had committed the crime of "genocide". Citing the 1948 UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, to which Palestine is a party, the Republic of South Africa filed a complaint against Israel at the International Court of Justice on 29 December, stating that Israel has violated international law and committed the crime of genocide in the Palestinian territories since the 7 October attack and that those responsible should be brought to justice. Declarations of support for this cause have been made by many states, institutions, and organizations, in particular by Palestine. France, Costa Rica, and the European Union supported the case indirectly. The United States, Hungary, Paraguay, and Guatemala opposed it. Türkiye, Malaysia, Jordan, Belgium, the Maldives, Bangladesh, Namibia, Pakistan, Indonesia, Bolivia, Venezuela, Nicaragua, Brazil, Colombia, Iran, the Council of Islamic Cooperation, the Arab League, and nearly a thousand other organizations from around the world have made direct statements of support for South Africa's case. The draft resolutions that are discussed in the UN General Assembly have to be approved by the 15-member UN Security Council to be implemented. The draft resolutions voted on in October and December were adopted by majority vote. The draft resolution was then sent to the Security Council of the United Nations. In the final vote, 14 countries in the UN Security Council voted "yes" to the resolution, while the USA "abstained" from the implementation of the resolution. In light of all these votes, Israel should, under the UN Charter, immediately cease its genocidal actions against Palestine and declare a ceasefire. Otherwise, Israel should be the target of sanctions and intervention. After all these stages, an International Criminal Tribunal for Palestine should be established to identify and prosecute those responsible for the Israeli-Palestinian conflict.

Giriş

Çatışma terimi farklı anlamlarla neredeyse her disiplinde yerini almıştır. Uluslararası ilişkiler disiplinine de konu olan çatışma olgusu, devletlerarasında da önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Zira sorunun çözümü için tarihi süreçte birçok barış antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu birçok çatışma barışla sonuçlanabilmiştir; ancak bazı çatışmalar sonuçlanamamıştır. İsrail-Filistin çatışması bu hususta zikredilebilir. Fikirsal bağlamda bu çatışmanın tarihsel başlangıcı Fransız İmparator Bonapart Napolyon'un 1798 yılında Mısır topraklarına yaptığı seferle bağdaştırılabilir. Napolyon, Mısır toprakları üzerinden Filistin topraklarını da ele geçirip Yahudileri bu bölgeye yerleştirme planı çizmişti. Böyle bir plan çizmesinin nedeni ise 1789 Fransız İhtilali ile çok sayıda Yahudi göçmeninin Fransa'ya akın etmesinden kaynaklıydı. Bu göçü engellemek adına böyle bir plan çizmişti. Mısır seferine çıkan Napolyon, İngiltere¹ ve Osmanlı'nın ittifakı karşısında yenilgiye uğradı. Zira Napolyon'un planı da çökmüş oldu; ancak bu plan çeşitli tarihlerde çeşitli aktörlerce devam edildi (Yasin, 2019, s. 319).

Bilhassa 1838 yılında İngiltere'nin Kudüs'te bir başkonsolosluk açması ve bölgeye sistematik bir şekilde Yahudilerin göç etmesini sağlaması, bugün gelinen noktada İsrail-Filistin arasında önemli bir çatışmanın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu çatışmanın kök sebepleri sadece İngiltere ile ilişkilendirilemez. Theodor Herzl'in bir Yahudi Devleti için girişimleri ve ABD'nin bir Yahudi Devleti'nin kurulması için uyguladığı politikalar göz önünde bulundurulduğunda İsrail-Filistin çatışmasının sadece iki taraflı sınırlı olmadığı, özellikle 1948'de İsrail'in kuruluşundan bu yana çeşitli aktörlerin müdahale ettiği, istenildiği gibi bir barışın sağlanamadığı görülmektedir. İki taraf arasında yaşanan çatışmalar, günbegün artarak 7 Ekim 2023 saldırısı sonrasında yoğunluk seviyesinin² en üst düzeyine ulaşmıştır. Bu çalışma İsrail-Filistin sorununu çatışma analizi kapsamında ele almakta olup sorunun arka planını, nasıl ortaya çıktığını, tarafların ne gibi taleplerinin olduğunu, Birleşmiş Milletlerin nasıl bir tutum izlediğini, bölgesel ve küresel güçlerin hangi tarafta yer aldıklarını, çatışmanın mevcut durum analizinin hangi aşamada olduğunu irdelemektedir. Bu irdelemeler yöntemsel olarak güncel haber kaynaklarından, bilimsel çalışmalardan, alana hâkim olan uzmanların çalışmalarından faydalanarak hazırlanmıştır.

Kavramsal ve Anlamsal Çerçveden Çatışma Analizi

Kavramsal açıdan çatışma analizinin değerlendirilmesi, aslında bir çatışmanın varoluşuna bağlıdır. Çatışma terimi ise çok faktörlü bir olgudur. Bu nedenle öncelikli olarak çatışma analizinin hangi çatışma üzerine bir analizi yapılacağı anlamlandırılmalıdır. Bu makalede geçen çatışma terimi, konu itibarıyla uluslararası ilişkileri ilgilendirmekte olup en basit şekliyle; en az iki devlet veya topluluk arasında yaşanan karşılıklı çatışmaları konu almaktadır. Zira çatışmanın pek çok sebebi bulunmaktadır. En önemli sebeplerden biri, iki devletin veya farklı iki toplumun aynı topraklarda egemenlik kurmak istemesiyle ortaya çıkan çatışmalar daha ağır basmaktadır. Bu gibi çatışmaların analizi yapılırken tarihsel arka planı, nedenleri, aktörleri, mevcut durumu, tarafları ve barışı sağlayacak dinamikleri araştırılır. Bu yönüyle çatışma analizi, dünya çapındaki çatışmaların nedenleri ile bu çatışmalara konu olan

¹ Bu çalışmada "İngiltere" ismi Birleşik Krallığın bir toprağı olan "England" ismini değil, "Büyük Britanya'nın" karşılığı olarak kullanılmıştır.

² Yoğunluk seviyesi; düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Düşük yoğunluklu çatışmalar; kin ve nefretle başlarken, orta yoğunluklu çatışmalarda iki taraf arasında yaşanan ani çatışmaları ifade eder. Yüksek yoğunluklu çatışmalardaki durum ise soykırıma kadar gidebilen çatışmaların analizini ortaya koyar.

aktörlerin ne gibi isteklerinin olduğunu analiz etmekle mevcut sorunu çözüme kavuşturmak adına sistematik bir incelemeyi amaçlamaktadır. Özetle var olan bir çatışmanın daha doğru anlamlandırılması amacıyla çatışma analizinin ana unsurları olan sorunu tanımlama, aktörleri analiz etme ve çözüm odaklı analiz oluşturma argümanlarıyla sorunun kök sebeplerini inceleme adımlarına başvurulur (Neu and Kriesberg, 2019, s. 3-10).

Sorunu Tanımlama Analizi

Sorunu tanımlama analizi, Çatışma Analizinin önemli safhalarından biridir. Mevcut çatışmanın veya tarihsel geçmişi uzun yıllara dayanan; ancak hâlihazırda devam eden çatışmaların ne zaman başladığını, hangi nedenlerden dolayı ortaya çıktığını, niçin devam ettiğini sorgulamaktadır. Daha açık bir ifadeyle bir çatışmanın ana kaynağını açıklığa kavuşturmak amacıyla sorunu tanımlama analizinin temel argümanları; arka plan analizi, neden analizi, mevcut durum analizi ile çevre analizidir; ancak çevre analizi ise bu çalışmada bölgesel ve küresel analiz olarak aktarılmıştır. Bu dört temel analiz üzerinden mevcut çatışmanın ana kaynağına inilmektedir (Bağcı, 2013, s. 7-8).

Arka Plan Analizi, bir çatışmanın ne zaman ortaya çıktığını inceler. Bu nedenle var olan çatışmanın tarihsel köklerine kadar gider. Tarihsel köklerine kadar gitmesinin sebebi çatışmaya neden olan faktörlerin tespit edilmesini sağlamaktır. Bir başka sebep ise çatışmayı engellemek veya tamamen ortadan kaldırmak adına tarihsel geçmişte neler olduğunu ortaya çıkartmak ve çatışmaya karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiğinin stratejisini oluşturmaktır. Bu yönüyle Arka Plan Analizi, bir çatışmanın sağlıklı analiz edilmesi veya barışa dönüştürülmesi açısından önemlidir. Çünkü tarihsel arka plan analiziyle ortaya çıkacak olan aşama, çatışma sorununu tanımlama bağlamında çatışmanın Neden Analizini oluşturmuş olacaktır (Bağcı, 2013, s. 7-8).

Zira Arka Plan Analizi ile tarihsel kökleri incelenen bir çatışmanın nedenleri de araştırılır. Bir çatışmanın nedenleri tek bir faktörle açıklanmadığı için çatışmanın neden analizi kısmında tarihi, coğrafi, sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik faktörler analiz edilerek çatışmanın kök sebeplerine odaklanılmaktadır. Bu süreç çatışmanın çözüm odaklı bir stratejik uygulamasının oluşturulması açısından önemlidir. Ancak her çatışmanın neden analizi farklı olduğundan çözüm odaklı stratejik uygulamalar da farklı olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle yaşanmış ve bitmiş bir çatışmanın kök sebepleri ile mevcut durumda devam ediyor olmakta olan bir çatışmanın neden analizlerinde farklı sonuçlar çıkabilmektedir. Aslında yaşanmış ve bitmiş bir çatışmanın neden analizi, mevcut bir çatışmanın neden analizine göre raporlanması daha kolaydır (UNICEF, 2016).

Mevcut durum analizi, hâlihazırda devam eden bir çatışmanın hangi aşamada olduğunun anlamlandırılmasıdır. Bu kısımda çatışmanın mevcut durumu analiz edilir. Mevcut durum bağlamında analiz edilen çatışmanın hangi faktörlerden (tarihi, coğrafi, sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik vb.) kaynaklandığını ortaya çıkartmaya çalışır. Bu yönüyle mevcut çatışma analiz edilirken çatışma çeşitlerinden gizli ya da görünmez mi? Görünür mü? Kriz mi? Şiddetli Kriz mi? Savaş mı? Çatışma bir soykırım mı, değil mi? Gibi analizlerin cevaplarına yer verilir. Bu analizler yapılırken çatışmanın düşük, orta veya yüksek yoğunluklu bağlamında kaçınıcı dereceden (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü veya beşinci) bir çatışma türü olduğuna da yer verilmektedir. Kısacası çatışmanın yoğunluğu üzerinde durulur (Lorentea and Azcarate, 2021, s. 20-23).

Yoğunluklarına ve derecelerine göre çatışmalar gruplar hâlinde sıralanabilmektedir. Yoğunluk kategorisinde düşük, orta ve yüksek çatışmalar yer alırken derecelerine göre ise birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci dereceden oluşan çatışmalar yer almaktadır. Düşük yoğunluklu çatışmalar genellikle şiddet içermeyen türden olup anlaşmazlık ve şiddet içermeyen kriz olarak anılmaktadır. Yoğunluk seviyesi “birinci ve ikinci dereceden görünmez çatışmalar”

kategorisindedir. Bu nedenle çatışmaların başlangıç safhasında kin, nefret, tahammülsüzlük, baskı ve tartışma gibi olaylar oluşturmaktadır (HIIK, 2021, s. 9). Orta yoğunluklu çatışmalar, şiddetli çatışmalar türünden olup şiddetli krizlerle de anılmaktadır. Yoğunluk seviyesi “üçüncü dereceden görünür çatışmalar” sınıfındadır. Bundan dolayı anlaşmazlık içinde olan iki taraf arasında ortaya çıkan ani olaylarda en az bir tarafın şiddete başvurduğu yoğun eylemlerden biri olarak kaydedilmektedir (HIIK, 2021, s. 9).

Yüksek yoğunluklu çatışmalar, çatışmaların en şiddetli kategorisini oluşturmaktadır. Şiddetli çatışmaların “sınırlı savaş” ve “savaşa” dönüştüğü, “dördüncü ve beşinci dereceden görünür çatışmaların” yoğunluk seviyesiyle etki oluşturduğu çatışma türüdür. Sınırlı savaşlarda taraflardan birinin tamamen yok edilmesinden veya koşulsuz teslim olmasından ziyade bir amaca ulaşmak için yürütülen silahlı mücadele şeklindedir. Savaş ise tarafların düzenli ve sistematik bir şekilde silaha başvurma eylemi söz konusudur. Bu kategoride taraflardan birinin tamamen yok edilmesi veya teslim olunması amaçlanmaktadır. Bu durum aslında bir soykırım sürecini de oluşturmaktadır olup “beşinci dereceden yüksek yoğunluklu çatışma” türünü ortaya çıkartmaktadır (HIIK, 2021, s. 9).

Bu gelişmelerden hareketle çevre analizi ya da bölgesel ve küresel analiz denilen gündem üzerinde durulur. Bu doğrultuda bölgesel ve küresel aktörlerin mevcut durumda yaşanan çatışma veya çatışmalara yönelik ne gibi politikalar yürüttüklerine yer verilir. Kısacası bölgesel ve küresel analiz kısmında çatışmanın mevcut durumunun hangi aşamada olduğu konu alınmaktadır. Çatışmada hem medyanın rolü hem de taraflarca uygulanan politikanın çatışmayı nasıl etkilediği de ele alınmaktadır. Mevcut çatışmanın dış politikayı ve uluslararası ilişkileri ne ölçüde etkilediği de incelenmektedir. Bunlara ek olarak sivil toplum kuruluşlarının çatışmadaki etkileri üzerinde de durulmaktadır. Zira hem bölgesel hem de küresel bağlamda birçok devletin mevcut çatışmaya yönelik nasıl bir politika yürüttüklerine de yer verilerek analiz yapılmaktadır (Akyeşilmen, 2015, s. 62).

Aktör Analizi

Bu aşamada yapılması gereken adımlardan biri tarafların birer devlet mi yoksa taraflardan biri devlet diğeri devlet-dışı aktör mü olduğunu tespit etmektir. Ardından tarafların taleplerinin neler olduğu, nasıl bir yapıya sahip oldukları, etki alanlarının nereler olduğu araştırılır. Hangi aktörler tarafından desteklendikleri veya tepki aldıkları incelenir (Akyeşilmen, 2015: 62). Olası bir barışın sağlanabilmesi için taleplerinin ne ölçüde etkili olduğu, uluslararası sistem tarafından tanınmalarının olup olmadığı, varsa ne düzeyde tanındıkları gibi konular irdelenir. Özetle aktör analizinde tarafların; aktör profili, talepleri, güçlü, zayıf, fırsat ve tehdit unsurları ile barışa katkı sağlayabilecek kapasiteleri kaleme alınarak genel bir değerlendirme yapılır (Akyeşilmen, 2015, s. 62).

Çözüm Analizi

Bu kısım çatışmanın çözümü açısından önemli bir süreçtir. Zira sorunu tanımlama sürecinden hareketle arka plan analizi, neden analizi, mevcut durum analizi, çevre analizi/bölgesel ve küresel analiz ile aktör analizinde aktör profili, talepler, SWOT analizi ve tarafların barış kapasitesinde elde edilen tüm bilgi, belge ve bulgular çerçevesinde çatışmanın kök sebepleri kısaca masaya yatırılır ve ateşkesin sağlanabilmesi için çözüm önerileri oluşturulur (Bağcı, 2013, s. 62).

Çatışma Analizi Kapsamında İsrail-Filistin Sorunu

İsrail-Filistin çatışması sadece Orta Doğu bölgesini etkilememiştir, dolayısıyla küresel çapta da ses getirmiştir. Çatışmanın yüzyılı aşkındır devam ediyor olması ise hem birçok sorunu beraberinde getirdiğini hem de küresel alanda barışı sağlayabilen aktörlerin bir araya

gelemediğini kanıtlamıştır. Zira böyle köklü bir sorunun temel kaynağını yakın bir zaman diliminde değil, tarihi derinliklerde arayıp sorgulamak gerekmektedir. Bu yönüyle İsrail-Filistin nezdindeki bu çatışmanın analizine ihtiyaç duyulmaktadır.

Sorunu Tanımlama Analizi

İsrail-Filistin çatışmasının ana kaynağı tek bir sebepten oluşmuş değildir. Siyasi, ekonomik, tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel gibi birçok sebep sayılabilir; ancak bu sebepler arasında ağırlıklı olarak çatışmayı gündemde tutan sebepler vardır. Din bağlamında kültürel, yer bakımından stratejik neden, baskı ve ötekileştirme hususunda tarihi nedenler ve egemenlik açısından da siyasi sebepler daha ağırlıklıdır. Zira bu sorunun tanımlanması ve anlaşılması adına dört adımdan oluşan arka plan analizi, neden analizi, mevcut durum analizi ile çevre analizine/bölgesel-küresel analize değinmek gerekmektedir.

Arka Plan Analizi

İsrail-Filistin çatışması özelde Orta Doğu bölgesini etkilese de genelde tüm dünya ülkelerini meşgul eden önemli çatışmalardan biridir. Filistin topraklarında yaşanan bu sorun yeni olmamakla birlikte sorunun tarihsel geçmişi 18. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Fransız İhtilâli'nin gerçekleştiği 1789 yılı bu anlamda önemlidir. İhtilâlin ardından Yahudilerin Fransızlarla eşit statüye yükseldiği bir dönem olmuştur. Hem Doğu Avrupa'da hem de Batı Avrupa'nın bazı bölgelerinde Yahudilere karşı uygulanan kötü muamele göz önünde bulundurulduğunda Yahudilerin, Fransız İhtilâli ile Fransız yöneticilerine karşı sempati duymaya başladıkları gözlemlenmiştir. Napolyon Bonapart bunlardan biriydi. Bu dönemde Napolyon birçok bölgeyi işgal ve istila etme politikasını gütmekte ve sınırlarını genişletmekteydi. Napolyon Fransa'sını Britanya ile karşı karşıya getirenler gibi bölge dışı güç mücadeleleri, kısmen Ortadoğu imparatorlukların atardamarlarında yer alması nedeniyle büyük güçlerin oyunları bölgede oynanmaya devam etmektedir (Şöhret, 2022, s. 225). Napolyon'un işgal ettiği yerlerden biri de Mısır topraklarıydı. 1798 yılında ordusuyla Mısır topraklarına çıkarma yapan Napolyon, buradan Filistin topraklarını da ele geçirip Yahudileri yerleştirme planını kurduğu bilinmektedir (Sağlam, 2023, s. 1665).

İşgal edilen bu bölgelerin Osmanlı egemenliğinde olması, Osmanlı ile Fransız ordularını karşı karşıya getirmiştir. İngiltere'nin Osmanlı'ya destek vermesiyle Fransız ordusu 1801 yılına kadar bölgeden tamamen çıkartılabılmıştır. Böylece Napolyon'un Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti kurup Fransa'ya bağlama fikri de düşmüş oluyordu; fakat fikir ortadan kalkmış olmuyordu. Yahudi Devleti'nin kurulmasını arzulayan Boşnak bir Haham olan Yehuda Alkalay tarafından bu fikir 1843 yılında tekrar dillendirildi. Kurulacak olan devletin özellikle Kudüs ve çevresinde kurulması gerektiğini savunan Yahudi köktenciler vardı (Sultanzada, 2021, s. 8-9). Bu nedenle Yahudi Devleti'nin kurulması için bazı yerler (Arjantin, Kıbrıs, Uganda gibi) işaret edilmiş olsa da bu fikir kabul edilmemiştir. Bunun nedeni ise Tevrat'a göre İsrail Kralı Davud'un milattan önce yaşadığı ve Kudüs'ü Birleşik İsrail Krallığı'nın merkez şehri olarak inşa ettirdiğindedir. Bu dönemde (19. yüzyılda) Osmanlı'nın dağılma sürecinde olması ve bölgede İngiltere'nin daha ağır basması dengelerin değişmesine yol açtı. Bu dönemde İngiltere'nin Hindistan yollarını; Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz üzerinden kontrol altında tutmak için izlediği politika da vardı. Bu politikayı Napolyon'un yenilgiye uğramasından dolayı Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasına karşı bölgede nüfuz oluşturmaya ve Osmanlı'nın dağılma sürecini fırsat bilerek Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti'nin kurulmasına ve kendi himayesine alınmasına yönelik olmuştur (Massoulié, 1999, s. 54-55).

Kudüs'te konsolosluk açan ilk imparatorluk 1838 yılında İngiltere oldu. Ardından Rusya, Fransa ve Prusya konsolosluk açtı. Bu tarihten itibaren İngiltere, Filistin topraklarına yavaşta yavaşta Yahudi göçmenleri yerleştirmeyi de ihmal etmedi. Yahudi göçü sistemli bir

şekilde Filistin topraklarına uygulandı (Scholch, 1992, s. 39-41). 19. yüzyılın sonlarına kadar sayıları 20 bini aşan bir Yahudi nüfusu oluştu. Yahudilerin kendi devletini kurmasını savunan önemli kişilerden biri de Theodor Herzl'di. Bunun üzerine *Yahudi Devleti* adlı bir kitap bile yayımlandı. Kitapta geçen fikirler, İsviçre'nin Basel şehrinde 1896 yılında düzenlenen Birinci Siyonizm Kongresi'nde tartışıldı. Tartışmanın en önemli noktası ise Avrupa'daki Yahudi düşmanlığına karşı Yahudilerin kendi devletini kurması, dolayısıyla bu devletin Kudüs ve çevresinde inşa edilmesi gerektiğini öngörmesiydi (Herzel, 2018).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı'nın yenilgiye uğraması, 1884-85 yıllarında sömürgeci Avrupa güçleri tarafından Afrika kıtasının paylaşılması ve I. Dünya Savaşı'na giden çatışmalı bir sürecin var olması hem Orta Doğu bölgesinde hem de Afrika kıtasındaki tüm dengeleri alt üst etmiş durumdaydı. I. Dünya Savaşı başladığında Filistin ve çevresi Osmanlı yönetimindeydi. I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye karşı savaşa giren Osmanlı, içişlerinde İngiltere'nin desteklediği Arap güçleriyle de mücadele etmek zorunda kaldı. Savaş devam ederken İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour Yahudilere, Filistin'de Yahudi toplumu için bir vatan kurulmasının sözünü verdi. Bu söz Siyonistlerin önderlerinden olan Lord Rothschild'e gönderilen bir mektupta da yer aldı. Bu mektup ise tarihi kayıtlara Balfour Deklarasyonu olarak geçmiştir (Schneer, 2015, s. 27-38). Savaş sonunda 1918'de Filistin topraklarını işgal eden İngiltere, yeni kurulan Milletler Cemiyeti kararıyla bölgenin manda yönetimini aldı. Böylece Filistin topraklarına Siyonist proje kapsamında binlerce Yahudi'nin göç etmesini sağlayan İngiltere, Osmanlı'ya karşı desteklediği Arap güçleriyle de ters düşmüş oldu. Bu politik ortamda 1920 Nebi Musa ayaklanması olarak bilinen Kudüs ayaklanmaları başladı. Ayaklanmalar ise İngiliz egemenliğindeki Filistin topraklarında 4-7 Nisan 1920'de gerçekleşmiştir. Ardından ikinci ayaklanma olarak 1921'de Jaffa (Yafa) ayaklanmaları ortaya çıkmıştır. Bu ayaklanmaları müteakiben 1929 Filistin ayaklanması ile 1947'de büyük bir sivil savaşa dönüşen Yahudi-Filistin çatışması meydana gelmiştir (Dığıroğlu, 2023, s. 60-61).

Yahudi göçü II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar devam etti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'nin lağvedilmesine, yeni bir örgütün yani Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın (BM) kurulmasına karar verildi. Böylece 1920'lerden bu yana Filistin'i idaresi altına almış olan ve bölgede Siyonist-Arap çatışmasını ortaya çıkartan baş aktör İngiltere, çatışmanın çözümü için sorumluluğu 1947'de BM'ye devrederek çekildi. BM Genel Kurulu'nda ele alınan Yahudi-Arap sorunu, BM Filistin Özel Komitesinin kurulmasına ve soruna dair çözüm bulunmasına karar verildi (Terry, 2017, s. 247-251). Komitenin araştırmaları sonucunda iki seçenekli bir çözüm önerisi sunuldu. Bu seçenekler "Çoğunluk Planı" ve "Azınlık Planı" olarak önerildi. Çoğunluk Planı'na göre Filistin toprakları Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs bölgesi olarak üçe ayrılacaktı. Azınlık Planı ise Filistin toprakları Arap ve Yahudi toplumları arasında iki devletli çözüm olarak paylaşılacak ve Kudüs bölgesi de başkent olacak biçimde federal bir devleti öngörüyordu. Yahudiler Çoğunluk Planı'na destek verirken Araplar ise Azınlık Planı'na destek verdiler. Çoğunluk Planı'yla Yahudiler hem bir devlet sahibi olabileceklerini hem de zamanla Kudüs'ü de alarak genişleyebileceklerini öngördükleri için desteklediler. Arap toplumu da hem Filistin'in toprak bütünlüğünün bozulmayacağına hem de Filistin topraklarındaki egemenliklerini sürdürebileceklerini öngördükleri için Azınlık Planı'na destek vermişlerdir. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti de Azınlık Planı'na destek vermiştir, dolayısıyla iki devletli çözümden yana olmuştur. 29 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucu Çoğunluk Planı otuz üç lehte, on üç ret ve on çekimser oy ile 181 (II) A kararı uyarınca kabul edilmiştir. Bu kararla birlikte İngiltere, 15 Mayıs 1948 tarihine kadar bütün silahlı güçlerini çekeceğini bildirmiştir. 14 Mayıs 1948 tarihinde David Ben Gurion başkanlığında toplanan Yahudi Ulusal Konseyi, İsrail Devleti'nin kurulduğunu deklare etmiştir (BICOM, 2017, s. 2-6).

Esas itibariyle 1. Dünya Savaşından sonra Osmanlı yönetiminden çıkan bölgenin Batılı devletlerin kontrolüne girmesi manda yönetimlerinin kurulması ile başlamıştır. Manda yönetimi genel olarak savaşın kaybedenleri arasında yer alan Osmanlı Devleti ve Almanya'nın bu topraklara tekrar geri dönmelerini engellemek üzerine kurulmuş olan bir ara formül bulma yöntemi olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda Milletler Cemiyeti kurulduktan sonra Filistin de dahil Ortadoğu'daki birçok ülke İngiltere ve Fransa'nın denetimine verilmiştir. Ancak Milletler Cemiyeti almış olduğu kararla MC'nin denetimi altında olan manda yönetiminde olan bölgelerin sömürge toprağı olmadığı ifade etmiştir (Şöhret, 2014, s. 5)

Filistin toprakları 1920'den BM'nin kurulduğu 1945'e kadar İngiltere'nin egemenliğinde olmuştur. Siyonist-Arap sorunu bu dönemde ortaya çıktı. İngiltere sorunu çözüme kavuşturmadan 1947 yılında sorunu ve sorumluluğı BM'ye devretti. BM Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucu "Çoğunluk Planı" kabul edildi ve BM 29 Kasım 1947'de aldığı 181 sayılı Filistin'i bölme kararını onayladı. Çoğunluk Planı ne Filistinliler ne de diğer Arap devletleri tarafından kabul gördü; çünkü plana göre Filistin'in yüzde 56,47'sinde Yahudi Devleti, geriye kalan yüzde 43,53'ünde de bir Arap Devleti'nin kurulmasını Kudüs'ün de uluslararası bir idare altında olmasını öngörüyordu (Siodlak, 2014, s. 1-2). Plana destek veren Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Filistin topraklarına yoğun bir Yahudi göçünün başlamasına da destek verdi. Yahudiler hem İngiltere hem de ABD'nin desteğini aldığı için uluslararası toplumda yalnız olmadıklarını bilerek Arap köylerine karşı 1948'de "temizlik operasyonu" başlattılar (Pappê, 2006, s. 1-3).

1948'de başlayan çatışmalar aralıklarla devam etti. Bu süreçte Arap devletlerinin tek bir çatı altında birleşmeleri beklenirken bu birleşim istenildiği gibi gerçekleşmedi. Bu süreçte dünyanın çeşitli bölgelerinde çatışmalara yol açan ırkçılık eylemleri de önemli bir etki oluşturdu. Özellikle Apartheid sorunu BM'yi de harekete geçirdi. BM Genel Kurulu, 20 Kasım 1963 tarihinde toplanarak 1904 (XVIII) sayılı karar uyarınca tüm dünyada ırk ayrımcılığının her türlü biçim ve tezahürünün süratle ortadan kaldırılması ve insan onurunun anlaşılması ve bu onura saygı gösterilmesinin güvence altına alınması gerektiğine dair karar aldı (United Nations General Assembly, 1963, s. 1-5).

1964 yılında ise Kudüs'te Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kuruldu. Örgüt, Arap devletleri tarafından tanındı. Daha önce kurulmuş olan El Fetih Örgütü de FKÖ'ye destek vererek İsrail Devleti'ne karşı operasyonlar düzenlemeye başladı (Kaya ve Polat, 2023, s. 229-230). İsrail ile Arap devletleri (Mısır, Suriye, Ürdün) arasında artan gerginlik kısa sürede bir savaşa dönüştü. 5 Haziran 1967 tarihinde başlayan savaş 6 (altı) gün sürdü. Altı Gün Savaşı olarak da bilinen bu savaşta İsrail, üç ülkeyi de yendi. Mısır'dan Gazze ve Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan Tepeleri'ni almayı ve Ürdün Silahlı Kuvvetlerini de hem Batı Şeria'dan hem de Doğu Kudüs'ten çıkarmayı başarabildi (Yalçın, 2021, s. 89-91). Bunun üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyi, aldığı 242 sayılı kararla, savaşarak elde edilen topraklara el konulmasını reddediliyor ve İsrail'in ele geçirdiği topraklardan geri çekilmesini öneriyordu. Fakat İsrail, yaptığı eylemin uluslararası hukuka aykırı olduğunu bildiği hâlde bu kararı uygulamamayı tercih etmiştir (United Nations Security Council, 1967).

1969 yılında FKÖ'nün lideri Yaser Arafat oldu. Arafat'ın başkanlığına El Fetih Örgütü'nden tam destek geldiği gibi Örgüt, Arafat'a bağlı olduklarını da duyurmuştur. Bu süreçte Altı Gün Savaşı'yla topraklarını kaybeden Mısır ve Suriye, İsrail'e karşı savaş hazırlığındaydı. İsraililerin dini bayramı olarak bilinen Yom Kippur (Kefaret Günü) bayramı sırasında Mısır ve Suriye 6 Ekim 1973'te İsrail'e saldırdı. Çatışmanın üçüncü haftasında savaş tersine döndü ve İsrail'in zaferiyle sonuçlandı. İsrail; Suriye'nin içlerine, Mısır'da da Süveyş Kanalı'nın batısına kadar ilerleme kaydetti. Bu olay BM, ABD ve SSCB'nin müdahale etmesiyle son buldu ve İsrail'in geri çekilmesini sağladı (Dahl, 1998, s. 65-69).

Savaşı müteakiben Suudi Arabistan, İsrail'e destek veren ülkelere petrol ambargosu başlattı. Bu durum küresel petrol krizine yol açtı. Olayları yatıştırmak adına BM Güvenlik Konseyi Ekim 1973 tarihinde 338 sayılı bir kararla çatışmaların durdurulmasını ve müzakerelere başlanmasını öngördü (United Nations Security Council, 1973). Bu süreçte petrol krizi de Mart 1974 tarihine kadar sürdü. Müzakereler için BM, Arafat'ı da BM'ye davet etti. Arafat'ın BM'deki varlığı, Filistinlilerin uluslararası toplum tarafından tanınması için önemli bir adım olmuştur. Zira 1975 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Arap-İsrail barış müzakeresi sürecinde Filistin halkının meşru çıkarlarının göz ardı edilmemesi gerektiğinin altı çizildi. 10 Kasım 1975 tarihinde BM Genel Kurulu toplandı. BM Genel Kurulu 1963 tarih ve 1904 sayılı karara atıf yaparak İsrail-Arap çatışmasını değerlendirdi ve 3379 sayılı karar ile Siyonizm'in "ırkçılık ve ırkî ayrımcılık" olduğuna oyçokluğuyla karar verdi (United Nations General Assembly, 1975, s. 83-84). Ancak İsrail bu karara tepki gösterdi. Sağın yükselişte olduğu bu dönemde İsrail'in kuruluşundan bu yana İrgun ve Lehi gibi radikal sol örgütlerin etkisi büyük olmuştur. Fakat bu etki 1977 yılına kadar sürmüştür. Bu yıl sağ görüşün sembolü Herut (daha sonra Likud adını aldı) Partisi iktidar oldu. Likud'un iktidar olmasıyla çatışmalar daha geniş bir yankı uyandırdı; çünkü Likud'un hedefinde Ürdün toprakları da dâhil olmak üzere Kutsal Kitap'a göre anlatılan "Büyük İsrail'i" kurmak olmuştur. Bu hedef ise çatışmaların giderek derinleşmesine ve Arap devletleri arasında anlaşmazlıkların yaşanmasına yol açmıştır (Ulutaş vd., 2012, s. 25).

Yom Kippur Savaşı'nı başlatan ve savaşta yenilen Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, İsrail ile anlaşma yapmak için İsrail Parlamentosuna gitti, dolayısıyla İsrail'i ilk tanıyan Arap liderlerden biri de oldu. Sedat'ın bu politikası Arap devletleri arasında anlaşmazlıklara ve fikirsel ayrılıklara sebebiyet verdi. Mısır ve İsrail arasında 1978'de Camp David Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre İsrail, Yom Kippur Savaşı'nda Mısır'dan aldığı Sina Yarımadası'nı Mısır'a geri veriyor ve Filistinlilere de sınırlı özerklik tanınmasını öngörüyordu. Mısır, Sina Yarımadası'nı geri aldı; ancak Mısır ordusunda ciddi anlamda fikirsel bölünmeler yaşandı. Çok geçmeden Sedat, 1981 yılında kendi ordusundaki bir grup tarafından öldürüldü (Best vd., 2012, s. 474-475).

Arap devletleri arasındaki anlaşmazlıklar sürerken FKÖ'ye bağlı olan Ebu Nidal örgütü, İsrail'in Londra büyükelçisine bir suikast girişimi gerçekleştirdi. Bunun üzerine İsrail, 1982 yılında komşu ülke Lübnan sınırına bu dönem Savunma Bakanı Ariel Şaron önderliğinde asker konuşlandırdı; ancak Şaron, sınırda kalmak yerine askerleri Beyrut'a kadar ilerletti ve FKÖ'yü Lübnan'dan çıkardı. Bununla da yetinmeyen Şaron, buradaki Hristiyan Falanjistlerle iş birliği yaparak 16-18 Eylül 1982 tarihlerinde Sabra ve Şatilla kamplarına baskın düzenledi ve yüzlerce Filistinliyi öldürdü. Bu olay tarihi kayıtlara Sabra ve Şatilla katliamları olarak geçmiştir, dolayısıyla Şaron'un katliamı önlemek amacıyla harekete geçmediği 1983 yılında başlatılan bir soruşturma ile açığa çıkarılmış ve görevden alınarak hakkında "savaş suçlusu" ilan edilmiştir. Görevden alınan Şaron'un yargılanması beklenirken kendisine başka bir görev verilmesi ayrı bir tartışma konusu olmuştur (Kemiksiz, 2018, s. 138-140).

Aralıklarla süren çatışmaların fitili, İsraili bir şoförün 8 Aralık 1987 tarihinde Gazze Şeridi'ndeki "Erez" denetim noktasında aracını Filistinli işçilerin üzerine sürmesiyle ve 4 (dört) kişinin ölümüne sebep olmasıyla çekilmiş oldu. Bu olay Birinci İntifada'nın (Filistin Halkının Başkaldırması) patlak vermesine yol açtı. İntifada'nın patlak vermesini müteakiben İslami Yardım Kuruluşu'ndan oldukları bilinen bir grup Şeyh Ahmed Yasin liderliğinde İslami Direniş Hareketi ya da diğer ismiyle Hamas Hareketiyle olaylara karıştı. 6 (altı) yıl süren Birinci İntifada İsrail ile FKÖ arasında 1993 yılında Oslo Anlaşmasının imzalanmasıyla son buldu. Anlaşma hem Filistin Halkının tanınmasını hem de Filistin Yönetiminin kurulmasını sağlamıştır. Filistinliler ise işgal topraklarından aşamalı bir şekilde çekilme eyleminde

bulunması hâlinde İsrail Devleti'ni tanıyacağını kabul etmiştir. Aslında anlaşmanın bu denli kolay bir şekilde yürütülmesinin arka planında 1992 yılında İsrail'de sol akımın yani İşçi Partisinin iktidara gelmiş olması ve bölgede bir barış sürecini başlatmış olmasından kaynaklanmaktadır. Oslo görüşmeleri İlkeler Deklarasyonu sürecini de başlatmış oldu. Oslo görüşmelerinde Arafat ile İzak (İshak) Rabin'in tarihi tokalaşması ise başta bölge halkları olmak üzere birçok kesim tarafından olumlu bir hava oluşturdu (Aral, 2018, s. 22).

İlkeler Deklarasyonu, İsrail ile FKÖ arasında 4 Mayıs 1994'te Kahire'de imzalandı. Deklarasyona göre İsrail, Gazze Şeridi'nin büyük bir kısmını terk edecek, buradaki Yahudi yerleşimlerinde ve çevresinde İsrail'in varlığı sürecektir. Batı Şeria'daki Eriha kenti de Filistinlilere bırakılacaktır. Ayrıca beş yıllık geçiş dönemi süresince İsrail ordusu da aşamalı olarak geri çekilecektir, hükümlerine yer verilmiştir. Deklarasyon zorlu bir süreçten sonra kabul edildi. Zira Filistin Devleti'nin kuruluşu, işgal edilmiş topraklardaki Yahudilerin ve göç etmiş olan milyonlarca Filistinlinin durumu ile Kudüs'ün statüsü gibi konular anlaşmayı zorlu bir süreçten geçirdi. Bilhassa İsrail'deki sağ görüşlü grupların ve din adamlarının İlkeler Deklarasyonu'na tepkileri ile Başbakan Rabin'e olan öfkeleri şiddetliydi. Çok geçmeden 4 Kasım 1995 tarihinde Rabin, bir aşırı dinci Yahudi tarafından öldürüldü. Bu süreçte Filistin topraklarına geri dönmüş olan Arafat ise önce büyük bir coşkuyla karşılanmış sonra da 1996'daki seçimlerde Filistin Özerk Yönetimi'nin başkanı olarak seçilmiştir (Yıldırım, 2021, s. 3856-3860).

Rabin'in öldürülmesi tüm dünyada bir şok etkisi oluşturdu. Yerine Şimon Peres geçti; ancak çok geçmeden yapılan seçimler neticesinde 1996 yılında Likud Partisi'nden Binyamin Netanyahu İsrail'in yeni başbakanı seçildi. Sağ kesimin kazanmış olması çatışmaların durulmasından ziyade şiddetlendiği ileri sürülebilir. Çünkü Rabin dönemine kıyasla barış sürecinin sekteye uğraması, İsrail'deki sağcıların tepki, nefret ve öfkelerinden kaynaklı çatışmaların giderek yayılması, Netanyahu'nun Oslo Anlaşmalarına karşı çıkması ve işgal topraklarındaki yerleşim alanlarına müdahale etmesi, Hamas Hareketinin saldırıya geçmesi ve İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi gibi birçok olay çatışmaları şiddetlendirmiştir. Bu olaylar üzerine Netanyahu'nun El Aksa Camii'nin altına arkeolojik amaçlı tünel kazılmasına izin vermesi ise çatışmaları farklı bir boyuta taşımıştır. Bu süreçte ABD önderliğinde Netanyahu ile Arafat bir araya getirilerek Wye River Beyannamesi imzalatıldı. Beyanname İsrail'in Batı Şeria'dan çekilmesini ve Mayıs 1999'da Filistinlilerin Filistin Devleti'ni tek taraflı ilan edebileceklerini öngörüyordu. Netanyahu Hükûmeti beyannameyi imzalamış olsa da sonradan karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış sonrası İsrail'de gerçekleşen 1999 seçimlerinde Netanyahu kaybetmiştir, dolayısıyla ülkenin yeni Başbakanı sol kanattan İşçi Partisi'nden Ehud Barak seçilmiştir (Balcı, 2016, s. 125-127).

Barak Hükûmeti barış sürecinden yana olduğunu duyurarak İsrail ile Arap devletleri arasındaki çatışmalara son vereceğini vaat etmiştir. Bu esnada Oslo Anlaşmaları uyarınca beş yıllık geçiş süreci de bitmiş oluyordu. Bu süreçte herhangi bir yol kat edilmemiş olması Filistinlileri endişeye sürükledi. Barak Hükûmetinin başlangıçta iyimser politikası zamanla temelden yoksun olduğunu gösterdi. Eylül 1999'da ikinci kez Wye River Beyannamesi imzalandı; fakat işgal edilen topraklardan Barak Hükûmeti çekilmeyi gerçekleştirmedi. Kudüs'ün statüsü, mülteciler meselesi ile yerleşim ve sınır konuları çözüme kavuşturulmadı. Kısacası Barak Hükûmeti de çatışmaları engellemek yerine derinleştirme politikasına yöneldi. Bu belirsizlik ortamında hiç beklenmedik bir anda sağ görüşlü Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'nın bulunduğu bölgeyi ziyaret etmesi yeni bir gerginliğe yol açtı. Bu gerginlik kısa sürede El Aksa İntifadası olarak anılan ayaklanmaya dönüştü. 2000 yılında başlayan İkinci İntifada nedeniyle her iki taraftan birçok kişi hayatını kaybetti (Özkoç, 2009, s. 183-186).

İkinci İntifada'nın hızlı bir şekilde yayılmasına neden olan olay ise silahsız bir babanın 11 yaşındaki oğlu Muhammed ed-Durra ile birlikte sığındıkları bir duvar dibinde kendilerini korumaya çalışırken İsrail askerleri tarafından 11 yaşındaki Durra'nın doğrudan hedef alınarak öldürülmesi oldu (Doyran, 2006, s. 82-83). Olay basına yansıdı. Çatışma çok geçmeden Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ne de sıçradı. Bu olaylar üzerine Hamas da harekete geçti ve Hamas'ın silahlı kanadı olarak bilinen İzzeddin el-Kassam Tugayları İsrail'e karşı kullanmak üzere yapmış oldukları roketi 2001 yılında ateşledi. Çatışmalar günbegün arttı. Bu esnada İsrail'de iktidar değişti ve yapılan 2001 seçimlerinde İsrail'in yeni başbakanı Şaron oldu. Zaten İkinci İntifada'nın ortaya çıkış sebeplerinden biri de Şaron'un Mescid-i Aksa'yı ziyaretinden kaynaklıydı. Başbakan seçilmesi ise olayların gidişatını tamamen olumsuz etkiledi. Şaron Hükûmeti döneminde Filistin şehirleri sık sık baskına maruz kaldı. Batı Şeria yeniden işgal edildi (Çalık-Topuz, 2022, s. 210-211).

Bilhassa Batı Şeria'nın kuzeyindeki Cenin mülteci kampı ile Nablus bölgesine düzenlenen operasyonlar Uluslararası Af Örgütü tarafından Şaron Hükûmetinin savaş suçu işlediği hükmüne varıldı. Arafat ise Batı Şeria'nın Ramallah şehrindeki karargâhında ev hapsine alındı. Mart 2004'te Hamas'ın kurucu lideri Şeyh Ahmed Yasin, İsrail'in hava saldırısında öldürüldü. 75 yaşındaki Arafat da 2004'te hastalığa yakalandı ve İsrail askerlerinin izin vermesiyle Ekim ayında tedavi için Fransa'ya götürüldü. Tedavi gördüğü Paris'te 11 Kasım 2004 tarihinde hayata veda etti. Ocak 2005'te yapılan seçimlerde Arafat'ın yerine Mahmud Abbas FKÖ'nün yeni başkanı seçildi. 6 Mayıs 2005 tarihinde yapılan yerel seçimlerde El Fetih oyların yüzde 56'sını, Hamas da oyların yüzde 33'ünü aldı (Oruç, 2010, s. 108).

2005 yılında İsrail; Gazze ve Batı Şeria'nın bir bölümünden geri çekildi; ancak Gazze'yi havadan, karadan ve denizden abluka altında tutmaya devam etti. Buna karşılık Hamas, İsrail kuvvetlerinin zulmü bitene kadar ve Filistin topraklarından çıkana kadar silahlı direnişin olması gerektiğini savundu. Hamas'ın bu mücadelesi Filistin'deki halkın çoğu tarafından "Filistin halkını temsil eden hareket" olarak da sembolleşti. Fakat İsrail ile olan çatışmalardan ziyade 2006 yılında Gazze ve Batı Şeria'da El Fetih ile Hamas arasında beklenmedik çatışmalar çıktı. Çatışmaların 2007 yılına kadar devam etmesi ulusal birliğin sağlanmasına ciddi anlamda zarar verdi. Bunun üzerine Abbas, Gazze ve Batı Şeria'da olağanüstü hâl ilan etmek zorunda kaldı. Geçiş hükûmetinin kurulması için Abbas, başbakanlık makamına Selam Feyyad'ı getirdi. Geçiş hükûmeti kuruldu; ancak Hamas devre dışı bırakıldığından dolayı yeni bir çatışma ortamına da geçilmiş oldu. Filistin'deki bu fikinsel bölünmeler devam ederken 2008 yılında İsrail, Dökme Kurşun Operasyonu ile Gazze Şeridi'ne saldırdı. Gerekçe olarak Filistinli militanlarca İsrail'in güneyini hedef alan roket saldırılarının durdurulması amacıyla saldırının yapıldığını duyurdu. Kısacası İsrail-Filistin çatışması 2008'den sonra da aralıklarla devam etmiştir (Turhan, 2009, s. 162-164). 2012 ve 2014 yıllarında da İsrail-Filistin çatışması yaşandı. 2018'de ABD'nin İsrail Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı da çatışmaların bir parçası oldu. 2021 yılında İsrail'in Mescid-i Aksa'ya baskın düzenlemesi ve akabinde 7 Ekim 2023'te Hamas tarafından İsrail'e gerçekleşen saldırılar gibi birçok olayın İsrail-Filistin çatışmasında barışı sağlamanın zor olduğunu göstermiştir.

Hamas'ın askeri kanadı İzzettin El-Kassam Tugayları 7 Ekim sabahı, beklenmedik bir anda Gazze'den ateşlediği roketlerle İsrail'e saldırdı. İsrail'in askeri mevzileri, havalimanları ve stratejik noktaları gibi belli başlı yerleri hedef alındı. "Aksa Tufanı" olarak isimlendirilen saldırı çok geçmeden geniş bir yankı uyandırdı. Saldırının 7 Ekim'de düzenlenmiş olması, aslında Yom Kippur olayını hatırlatmıştır. Yahudilerin dini bayramı olarak bilinen Yom Kippur 6 Ekim'de kutlanmaktadır. Arap devletlerinden Mısır ve Suriye 6 Ekim 1973 tarihinde İsrail'e saldırmış ve çok geçmeden yeni bir savaşa sebebiyet vermişlerdi (Nowland, 2001, s. 37). Yahudilerin dini bayramlarını kutladıklarından bir gün sonra Hamas'ın saldırmış olması olayın

genişlemesine ve hızlı bir şekilde derinleşmesine neden olmuştur. Zira İsrail bu saldırıya karşılık vererek hava ve karadan tüm askeri birimlerince Gazze'deki hedefleri vurdu. İsrail, başlatmış olduğu bu operasyona "Demir Kılıçlar" ismini verdi. Çatışmanın ikinci gününde İsrail kabinesi çatışmayı "savaş" olarak ilan etti. Altı gün içinde Gazze'ye binlerce bomba yağdıran İsrail ordusu, ayırım gözetmeksizin Gazze'nin her tarafını vurmaya başladı. Havadan ve karadan saldıran İsrail; okulları, hastaneleri, ibadethaneleri (kilise-cami) hedef alarak genç, yaşlı, bebek demeden binlerce insanı öldürdü. Halkın bölgeyi terk etmesini isteyen İsraili yetkililer, aynı zamanda zorunlu bir sürgünü de başlatmış oldular. Bu süreçte Hamas, İsrail'in güneyine saldırılar gerçekleştiriyor olsa da İsrail'in saldırılarına karşı zayıf kaldı. Gazze'nin en köklü hastanelerinden olan "Ehli Arap" hastanesi de vuruldu. Bu olaylar yaşanırken dünyanın birçok ülkesinde insanlar İsrail'i protesto etmek amacıyla yürüyüşler düzenledi, dolayısıyla hükümetler de tepki gösterdi. Ancak bu tepki bölünmeyi de beraberinde getirdi. Bazı ülkeler Filistin'in yanında yer alırken bazıları İsrail'i savundu bazıları da her iki ülkeye itidal ve diyalog çağrısında bulundu (Say, 2023, s. 6-10).

Ürdün tarafından ortaya koyulan "Gazze'de acil, kalıcı ve sürekli bir insani ateşkesin olabilmesi için" 27 Ekim 2023'te BM Genel Kurulu'nun Özel Acil Filistin oturumunda oylama yapılmıştır. Oylamada 120 evet, 14 ret ve 45 çekimser oy kullanılmıştır. Yasa dışı tutulan tüm sivillerin koşulsuz serbest bırakılması, uluslararası hukukun uygulanması, insani yardımların ulaştırılması ve çatışmaların durdurulması gerektiğine işaret edilmiştir (Çetin, 2023). Ret oyu verenler arasında ABD, Avusturya, Hırvatistan, Çekya, Fiji, Guatemala, Macaristan, İsrail, Marshall Adaları, Mikronezya, Nauru, Papua Yeni Gine, Paraguay ve Tonga gibi ülkeler yer aldı (Euronews, 2023). Karar, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen İsrail, karara uymamıştır. Aksine saldırılarını daha yoğun bir şekilde sürdürerek insanlığa karşı suçları ve savaş suçunu işlemeye devam etmiştir. Zira Gazze'ye gönderilen yardımlara da engel olan İsrail, oylamada ret veren ülkelerin yurttaşları tarafından da protesto edilmiştir. İsrail, Gazze'deki halkın kuzeyden güneye göç etmeleri için çağrıda bulunarak hem bölgenin boşaltılmasını hem de halkın Gazze dışında yeni yerlere göç etmesini istemiştir. Sadece Gazze ile sınırlı kalmayan İsrail, çatışmaları Batı Şeria'ya da taşımıştır. BM Genel Kurulu'nun kararını tanımayan İsrail'e karşı BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, görev süresi boyunca yetkisini ilk kez kullanarak Gazze'deki insani felaketin durması için 6 Aralık'ta BM Şartı'nın 99. maddesini kullanmıştır. Söz konusu madde, "kendi görüşüne göre uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehdit edebilecek her türlü konuyu" Güvenlik Konseyi'ne bildirebileceğini öngörmektedir. Dolayısıyla Guterres, Gazze'deki felaketin bir an önce durması için BM Güvenlik Konseyi'ne mektup göndermiştir (Guterres, 2023). Çünkü çatışmaların durması için BM Güvenlik Konseyi'nde yer alan 15 üye ülkenin ve bunlar arasında özellikle 5 (ABD, Rusya, Çin, Fransa, İngiltere) daimî ülkenin onayına ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi durumda çatışmaların çözümüne yönelik bir strateji oluşturulamamaktadır (United Nations Peace and Security, 2023).

Mısır tarafından ortaya koyulan "İsrail-Filistin çatışmasının son bulması, barışın ve güvenliğin sağlanması ile yardımların ulaşmasını kapsayan karar tasarısı", 193 üyeli BM Genel Kurulu'nun Özel Acil Filistin oturumunda 13 Aralık 2023'te ikinci kez oylandı. Oylamada 153 evet, 10 hayır ve 23 çekimser oy kullanılmıştır. "Hayır" oyu veren ülkeler arasında Avusturya, Çekya, Guatemala, İsrail, Liberya, Mikronezya, Nauru, Papua Yeni Gine, Paraguay ve ABD yer almıştır (Çetin ve Biçeroğlu, 2023). 153 ülkenin İsrail'in çatışmayı durdurmasını oylaması, Guterres'in BM Güvenlik Konseyi'ne gönderdiği mektup ve dünyanın birçok bölgesinde İsrail karşıtı protestoların yapılması gibi birçok faktör BM Güvenlik Konseyi'ni de harekete geçirdi. Uzun görüşmeler sonunda 25 Mart 2024'te 15 üyeli BM Güvenlik Konseyi'nde "Gazze'de acilen ateşkesin sağlanması ve çatışmanın sonlandırılması" amacıyla talep edilen karar tasarısı

kabul edildi. Yapılan oylamada 14 ülke “evet” oyu kullanırken bir ülke “çekimser” oy kullandı. Çekimser oy veren ülke ise ABD oldu. Buna göre iki tarafın “tüm rehineleri derhâl ve koşulsuz serbest bırakması ve çatışmalara son vermesi” kararlaştırıldı. Guterres tarafından kararın bağlayıcı olduğu ve uygulanmadığı takdirde “affedilemez” sonuçlar doğuracağı mesajı verilmesi de önemli bir gelişme olarak kaydedilmiştir. İsrail’in en büyük destekçisi konumundaki ABD’nin çekimser kalması İsrail-ABD ikili ilişkilerini olumsuz etkileyeceği, İsraili yetkililerin ABD ziyaretini iptal etmesiyle anlaşılmıştır (BBC, 2024).

Kısacası bugün gelinen noktada İsrail ordusu, 7 Ekim’den bu yana ayırt etmeksizin Filistin topraklarında uyguladığı saldırılar neticesinde 32 binden fazla Filistinlinin ölümüne 74 binden fazla da Filistinlinin yaralanmasına sebep olmuş durumdadır. Birçok tarihi yerleşimler olmak üzere okullar, camiler, kiliseler, hastaneler, çoluk-çocuk, yaşlı-genç, kadın-erkek demeden insanlığa karşı bir suç işlendiği açık bir şekilde görülmektedir.

Neden Analizi

İsrail-Filistin çatışmasının nedenleri arasında birçok faktör bulunmaktadır. Tarihi (baskı, dışlanma, ötekileştirme), kültürel (ırk, etnik, din) ve siyasi (ulus, egemenlik) nedenler daha ağır basmaktadır. İsraililerin Kutsal Kitabına göre İsraililer yaklaşık 3500 yıl önce Mısır topraklarında köle oldukları, çok baskı gördükleri ve dışlandıkları anlatılır (Kutsal Kitap, 2011, s. 56-60). 2000 yıl önce Doğu Akdeniz’in bugünkü İsrail-Mısır ve Filistin bölgesinde yaşayan Yahudilerin Romalılar tarafından kovuldukları ve dünyanın çeşitli yerlerine dağılarak azınlıklar hâlinde yaşadıkları belirtilmektedir (Church, 2018, s. 41-47).

Yahudilerde “Arz-ı Mev’ûd/vaat edilmiş topraklar” anlayışı önemli bir yere sahip olup “ahid” olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Allah’a söz vermedir. Allah; Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakub ve Hz. Musa aracılığıyla İsrailoğullarına namaz kılıp zekât vermelerini, kan dökmemelerini, kimseyi yurtlarından çıkartmamalarını emretmiş, İsrailoğulları da bu emri aynen uygulayacakları ahidinde bulunmuşlardır. Fakat İsrailoğulları ne ahde uymuşlar ne de verdikleri sözleri tutmuşlar. Bunun üzerine Allah, İsrailoğullarını cezalandırmış ve memleketlerinden kovmuştur (Orallı, 2005). Ancak çok geçmeden Allah onları birtakım şartları yerine getirmek ve kendisine itaat etmek amacıyla affetmiştir (Yazır’ın çevirisiyle, 2011, s. 110) ve Hz. İbrahim’in soyundan gelenler için Allah’ın emirlerini/ahidini yerine getirirlerse Allah da onlara Arz-ı Mev’ûd’u verecektir. Yani Yahudiler, Nil Nehrinden Fırat Nehri’ne kadar olan toprakların büyük bir kısmını içine alan “Vaat edilmiş Topraklar” üzerinde bir Yahudi devletinin kurulacağı anlayışını Tevrat’ın *O günde Rab Abrahamla ahdedip dedi; Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar, bu diyarı, Kenileri ve Kenidzileri ve Kadmonileri ve Hittileri ve Perizzileri ve Refâları ve Amorîleri ve Kenanlıları ve Girgânileri ve Yebûsileri senin zürriyetine verdim*, sözüne bağlamaktadırlar (Orallı, 2005, s. 18-19). Fakat İsrailoğulları Allah’a verdikleri sözü tutmadılar, dolayısıyla cezalandırılmış ve lanetlenmişlerdir (Yazır’ın çevirisiyle, 2011, s. 110).

Bu olaylardan hareketle İsrailoğulları gittikleri her yerden kovulmuşlardır. 1290 yılında İngiltere’deki tüm Yahudilerin kovulması, 1392 yılında Fransa’da yaşayan on binlerce Yahudi’nin kovulması, 1421’de binlerce Yahudi’nin Avusturya’dan sürülmesi, I. ve II. Dünya Savaşları’nda özellikle Naziler tarafından Yahudilere karşı başlatılan soykırım eylemleri ile Avrupa’dan kovulmaları gibi birçok örnek verilebilir. Daha açık bir ifadeyle Yahudiler neredeyse gittikleri hiçbir ülkede barınmamışlardır. Bunun üzerine kendilerine vaat edilmiş topraklara gidip bağımsız bir devlet kurmak istemişlerdir. Bu topraklar ise Nil ile Fırat nehirleri arasında olup Filistin toprakları da dâhildir. Yahudileri kendi topraklarında istemeyen Avrupa devletleri (özellikle İngiltere) Yahudilerin Filistin topraklarına yerleştirilmesini planlı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Buraya yerleştirilen Yahudiler tarihi nedenlerden kaynaklı baskı,

ötekileştirme ve dışlanma gibi eylemlerle karşılaşmış olduklarından ve *Yahudi Devleti* kitabında da zikredilen amaçlar doğrultusunda hem irksal hem de dinsel bağlamda kendilerine ait bir İsrail Devleti'ni ilan edip siyasi açıdan egemenliklerini tüm dünyaya duyurmak için çaba göstermeye başlamışlardır. İngiltere'nin sömürgesi olan Filistin topraklarına yapılan bu göç istilası Yahudiler ile Filistinliler arasında Ağustos 1929 yılında önce krize sonra da İsrail Devleti'nin kurulduğunun ilanıyla 1948 yılından itibaren bir çatışmaya dönüşmüştür (Kızıloğlu, 2012, s. 50-51).

Nazilerin saldırılarından kaçan ve Filistin topraklarına sığınan Yahudiler, kendilerine tahsis edilen bölgelerden ziyade Filistinlilerin yoğun yaşadıkları toprakları da alıp büyük bir İsrail Devleti'ni kurmak istemişlerdir. Bu fikre karşı çıkan Filistinlilerle de çatışmaları kaçınılmaz olmuştur. Yahudilerden oluşan bir grup, Aralık 1947 tarihinden itibaren Filistinlilerin köylerine ve kasabalarına planlı saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. Nisan 1948 tarihinde Deir Yassin adındaki Filistin köyünün sakinlerinin Yahudi gruplarca katledilmesi bu hususta verilebilecek bir örnektir. Şiddetlenen saldırılar karşısında birçok Filistinli köylerini terk etmek zorunda kalarak komşu Arap devletlerine (Suriye, Lübnan, Mısır, Ürdün) sığınmışlardır. Bu kaos ortamı devam ederken BM Genel Kurulu'nda "Çoğunluk" ve "Azınlık" planları üzerine yapılan oylamada "Çoğunluk Planının" kabul edilmiş olmasına müteakiben Yahudiler İsrail Devleti'nin kurulduğunu 15 Mayıs 1948 tarihinde ilan etmişlerdir (İbas, 2005, s. 55-87).

Filistin'deki tüm topraklara egemen olmak amacıyla politikalar yürüten İsrail, aslında 1896 yılında düzenlemiş oldukları Birinci Siyonizm Kongresi'ndeki hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Filistin topraklarına yönelik politik uygulamalarının temelinde Siyonizm fikrini hayata geçirmek ve Büyük İsrail Devleti'ni ilan etmek vardır. Buna karşılık Filistin ise BM Genel Kurulu'nda oylanan Azınlık Planını desteklemekte ve iki devletli bir çözüm için çaba göstermektedir. Ancak bu taleplerden dolayı ortak bir çözüm üretilmemiş olmakla birlikte genel aralıklarla iki devlet arasında çatışmalar yaşanmaya devam etmektedir.

Mevcut Durum Analizi

Yahudi-Arap çatışması İsrail'in kuruluşundan öncesine dayanmaktadır. Başlangıçta düşük yoğunluklu olan bu çatışma zamanla orta ve yüksek yoğunluklu çatışmalara dönüşmüştür (Köse, 2018, s. 728-730). Mevcut durumda yaşanan en önemli olay Hamas'ın 7 Ekim 2023'te İsrail'e yönelik gerçekleştirdiği saldırısı olmuştur. Hamas'ın askeri kanadı tarafından beklenmedik bir anda gerçekleşen bu saldırı başlangıçta tek taraflı bir şiddet eylemi olduğundan dolayı şiddet içeren ve üçüncü dereceden görünür bir çatışma olarak kabul edilen orta yoğunluklu çatışmalar türüne girmektedir. Ancak 7 Ekim'den sonra İsrail ordusu tarafından başlatılan saldırılar günbegün orta yoğunluklu çatışmalardan uzaklaşarak yüksek yoğunluklu bir çatışma türüne dönüşmüştür. Hamas askeri kanadının başlattığı orta yoğunluklu "Aksa Tufanı" operasyonuna karşılık İsrail'in başlattığı "Demir Kılıçlar" operasyonu yüksek yoğunluklu bir çatışma evresi olmuştur. Zira operasyonun ikinci gününden itibaren İsrail tarafından Gazze'ye "savaş" ilan edilmiş ve bu savaş İsrail ordusu tarafından aylarca devam etmiştir/etmektedir. Nisan 2024 itibarıyla 32 binden fazla Filistinlinin öldürülmesi ile 74 bini aşkın Filistinlinin yaralanması başta BM olmak üzere birçok ülke toplumları tarafından basit bir kınama ile geçiştirilmiştir. İşte bu çatışmada yaşanan ölüm ve yaralanma sayıları göz önünde bulundurulduğunda, Hamas'ın başlattığı saldırı mevcut durum analizi kapsamında üçüncü dereceden şiddetli çatışmalardan orta yoğunluklu bir çatışma türüne girmektedir. Ancak 7 Ekim sonrası İsrail ordusunun başlattığı saldırının günbegün şiddetlenmesi, ordunun düzenli ve sistematik olarak silaha başvurma eylemi gerçekleştirmesi ve tüm tepkilere rağmen düşman gördükleri Filistinlilere karşı bir soykırım uygulaması ise beşinci dereceden görünür

çatışmalardan yüksek yoğunluklu en üst çatışma kategorisine girmektedir. Mevcut durum analizinde gelinen noktada İsrail, çeşitli gerekçelerle Filistin topraklarını ele geçirmeye ve Filistinlileri buradan tamamen göndermeye çalışmaktadır. Son olaylar ışığında İsrail'in, yaklaşık 11 bin dönüm civarında toprak elde ettiği ve bu toprakları "devlet arazisi" kapsamına aldığı da iddia edilmektedir (Rjoob ve Topçu, 2024).

Bölgesel ve Küresel Analiz

İsrail-Filistin çatışmasının geldiği son aşama, İsrail'in beşinci derece kapsamında bir çatışma politikası uyguladığını, bölgede üstünlük kurma ve egemenliğini tesis etmeye çalıştığını göstermektedir. Özellikle medyanın bölgedeki gelişmeleri tüm dünya basınına günbegün aktarmış olması, İsrail'in soykırımdan farksız bir politika izlediğini ortaya çıkartmış ve her çevreden tepkilerin gelmesini sağlamıştır. Zira BM Genel Kurulu ile BM Güvenlik Konseyi'nin aldıkları son kararlar da bu durumu özetlemektedir. Çatışmanın bu denli bir soykırıma dönüşmesinde, çatışmanın ikinci gününde Netanyahu önderliğindeki İsrail kabinesinin Hamas saldırılarına karşılık tüm Filistinlileri hedef alarak çatışmanın bir "savaş" olduğunu duyurmuş olmasından ve bu yönde bir saldırı politikası izlemesinden kaynaklanmaktadır (Prepared for Members and Committees of Congress, 2023, s. 1-2). Çatışma ortamında kullanılan bu dil, çatışmayı kısa sürede genişletmiş ve derinleştirmiştir. Bu minvalde hem bölge devletleri hem de sivil toplum kuruluşları harekete geçmek zorunda kalmıştır. Bölge devletlerinden Cezayir, Libya, Tunus ve Mısır, İsrail'in Siyonist politikasına sert bir dille karşı çıkmıştır. Fas, Batı Sahra'ya yönelik politikasından Sudan da Ömer el-Beşir sonrası Batılı ülkelerle güçlü ilişkiler kurmak istemesinden dolayı İsrail-Filistin çatışmasına yönelik sert bir politika izleyememiştir (Devecioğlu, 2023).

Lübnan'ın tepkisi de sert olmuştur. Lübnan'ın BM Temsilcisi Hadi Haşım'ın BM Genel Kurulu'nda Filistin meselesinin görüşüldüğü sırada İsrail'in saldırılarını durdurması ve Lübnan toprakları başta olmak üzere Filistin'den çekilmesi gerektiğini, Lübnan'a yönelik olası bir saldırıda Lübnan'ın Filistinliler gibi mücadele edeceğini duyurarak İsrail'i sert bir dille kınamıştır (Berjawi ve Semerci, 2023). Ürdün'ün politikası iki devletli bir çözümden yana olmuştur. İsrail'in saldırılarını sert bir dille kınayan Ürdün, Gazze Şeridi ile Batı Şeria'nın Filistin'in bir parçası olduğunu her platformda dile getirdiği gibi İsrail'in saldırılarını durdurması ve bölgede barışın sağlanması için Ekim 2023'te BM Genel Kurulu'nda ilk karar tasarısı sunan devlet olmuştur (TRT Haber, 2023). İsrail'e karşı sert bir dil kullanan Mısır, çatışmaların bir an önce durdurulması ve barış ortamının tesis edilmesi için Aralık 2023'te BM Genel Kurulu'nda karar tasarısı sunan ikinci devlet oldu. İsrail'in saldırılarının kabul edilemez olduğunu ifade eden Mısır, çözümden yana olduklarını aktarmıştır (Çetin, 2023).

Başlangıçta Hamas'ın saldırılarını kınayan ve eleştiren Suudi Arabistan, Hamas saldırıları sonrası İsrail'in izlediği orantısız politikasına karşı sert bir tavır sergilemiştir. Uzun zamandan beri Suudi Arabistan-İsrail ilişkilerinde kopukluk yaşanmaktadır. Suudi Arabistan, diplomatik ilişkilerin tekrar kurulabilmesi için İsrail'in Filistin'i tanımasını şart koşmaktadır. Bu yönüyle de "Doğu Kudüs'ü de kapsayan 1967 sınırlarına göre bağımsız bir Filistin Devleti tanınmadıkça" ve "İsrail'in Gazze Şeridi'ne yönelik saldırganlığı durmadıkça" İsrail ile ikili ilişki kurulamayacağını duyurmuştur (Euronews, 2024). İsrail'in Gazze'de soykırım uyguladığını sert bir dille ifade eden bölge ülkelerinden biri de İran oldu. BM Güvenlik Konseyinde düzenlenen Filistin oturumunda konuşan İran Dışişleri Bakanı, İsrail'in soykırım uyguladığını, savaş suçu işlediğini ve Hamas'ı yok edeceğini düşünmekle çözüme kavuşamayacağını dile getirerek ülkesinin İsrail'in saldırgan politikasına karşı olduğunu duyurmuştur (Dursun, 2024).

İsrail-Filistin çatışmasında Türkiye'nin politikası daima iki devletli bir çözümden yana olmuştur. Ayrıca son gelişmeler ışığında İsrail'in uyguladığı orantısız politikanın bir soykırıma dönüştüğünü, çatışmanın durdurulması gerektiğini ve 1967 sınırlarına göre barışın sağlanabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla İsrail-Filistin arasında garantörlük yapmak için hazır olduğunu tüm dünya kamuoyuna duyurmuştur. Türkiye, sadece 7 Ekim'den bu yana değil, 1947'deki BM Genel Kurulu'nda oylanan "çoğunluk" ve "azınlık" planları kapsamında da Filistin halkını desteklemiş ve İsrail'in orantısız güç kullanımına karşı sert bir tavır sergilemiştir. Ekim ve Aralık aylarında BM Genel Kurulu'nda oylanan karar tasarılarına da çatışmaların durdurulması ve bölgede barışın sağlanması adına "evet" oyu kullanmıştır (Acer, 2023).

ABD'nin İsrail-Filistin sorununa yönelik politikası her zaman İsrail'den yana olduğunu gösteren birçok politikası bulunmaktadır. BM Genel Kurulu'nda ve Güvenlik Konseyi'nde yapılan oylamalarda İsrail'in lehine oy vermesi, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etmesi, İsrail'in Filistin halkına yaptığı zalimane saldırıları ve soykırımı görmezden gelmesi gibi faktörler ABD'nin İsrail'i desteklediğini göstermektedir. Rusya'nın politikası ise genel olarak Filistin'den yana olmuştur. Özellikle İsrail'in uluslararası hukuku çiğnediğini aktaran Rusya, bunun en büyük destekçisi ve sorumlusunun ise ABD olduğunu işaret ederek ABD'yi suçlamaktadır. Zira ABD'nin Güvenlik Konseyi'ndeki tutumları da göz önünde bulundurulduğunda Rusya'nın haklılık payının olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Çin tarafından da buna benzer açıklamalar gelmiş olmakla birlikte Çin'in tutumu, İsrail ordusu tarafından Filistin halkına yapılan orantısız saldırının bir an önce durdurulması yönündedir (TRT Haber, 2024).

Başlangıçta İsrail'i destekler nitelikte açıklamalar yapan İngiltere, Fransa ve Almanya, daha sonra BM Genel Kurulu'nda oylamaya sunulan karar tasarılarına olumlu yaklaşmışlardır. Ancak olumlu yaklaşmış olsalar da tutumlarının özünde İsrail'i savunmak ve desteklemek yatmaktadır. Uluslararası toplum tarafından çok sert tepkiler almamak adına görünürde çatışmanın sonlanmasını istemektedirler. İsrail-Filistin çatışmasında İsrail'e yönelik en sert tepki Güney Afrika Cumhuriyeti'nden ve İspanya'dan gelmiştir. Güney Afrika Cumhuriyeti, İsrail'in saldırılarını apartheid politikasına benzeterek İsrail'in savaş suçu işlediğini ve soykırım eylemlerinde bulunduğunu belirterek Aralık 2023'te BM Genel Kurulu'na başvurmuştur. İspanya'dan da İsrail'e çok sert tepki gelmiştir. İspanya, Filistin halkının yanında yer aldığını duyurarak İsrail'in bir an önce çözümden yana bir politika izlemesi ve çatışmalara son vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Bununla yetinmeyen İspanya, Filistin'i bir devlet olarak tanımak için adım atmaya da başlamıştır.

Bölgesel ve küresel analiz kapsamında özetle; bir çatışma sadece ortaya çıktığı alanı değil, tüm bölgeyi nasıl etkileyebileceğini, ülke liderlerince kullanılan dilin olumlu-olumsuz etkisinin ne gibi sonuçlar doğurabileceğini ve çatışmanın nasıl geniş bir yankı bulup derinleşebileceğini, dolayısıyla sadece bölge ülkelerini değil, bölge dışı diğer aktörleri de etkileyebileceğini göstermiştir.

Aktör Analizi

Çatışma analizinin ikinci safhasını oluşturmaktadır. Bu safha, çatışmanın anlaşılabilmesi için dört unsur üzerinden çatışmayı değerlendirmektedir. Bu unsurlar aktör profili, talepler, SWOT analizi ile tarafların barış kapasitesidir.

Aktör Profili

Devlet olarak çatışmanın ana aktörleri İsrail ve Filistin'dir. İsrail, her ne kadar Filistin'i bir devlet olarak tanımıyor olsa da Filistin, BM'nin 193 üyesinden 139'u tarafından bir devlet

olarak tanınmaktadır. Bir devletin BM'ye üye olabilmesinin şartlarından biri BM Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesinden en az 9'unun onaylamasından geçmelidir. Bu oylama sağlanmazsa başvuran devlet BM'ye üye olamamaktadır; ancak bu durum başvuranın bir "devlet" olmadığı anlamına gelmemektedir. Filistin için BM Güvenlik Konseyi'nden onay çıkmadığı için Filistin BM'ye üye değildir; fakat 2012 yılından bu yana "üye olmayan gözlemci devlet" konumundadır. Bu açıdan hem BM Genel Kurul toplantılarına katılabilmektedir hem de New York'taki BM merkezinde bir ofis açabilmiştir (Imseis, 2021, s. 1-3).

Savaş suçu ve insanlığa karşı suç işleyen İsrail'e karşı bazı devletler, Filistin'in bir devlet olarak tanınması yönünde çalışma konusunda anlaşmıştır. İspanya, İrlanda, Malta ve Slovenya bu hususta anlaşma sağlayan devletlerden olurken iki ay sonra Norveç de Filistin'i tanıyabileceği kararı aldı (TRT Haber, 2024). İsrail'in tüm dünya devletleri tarafından tanınıyor olması bir avantaj olarak görülse de BM Güvenlik Konseyi'nde yapılan son oylamada 14 ülkenin İsrail'i uluslararası hukuku çiğnediği ve savaş suçu işlediği yönünde karar vermesi, 1 ülkenin (ABD'nin) de "çekimser" oy kullanmış olması İsrail'i yakın gelecekte zor bir süreçle karşılaşacaktır. Zira 7 Ekim saldırısı sonrasında yanlış politika izleyen İsrail, Filistin ile olası bir barışa sıcak bakması gerekmekte olup talepler konusunda uzlaşma sağlamalıdır.

Talepler

İsrail Devleti kurulmadan önce 1947'de BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamayla "çoğunluk" planı kabul edildi. Plana göre Filistin toprakları; Arap devleti, Yahudi devleti ve Kudüs olmak üzere üç bölgeye ayrıldı; ancak başta Filistinliler olmak üzere Arap devletleri ile Türkiye bu planı desteklemedi. Gerekçe olarak da Kudüs'ün statüsünün belirsiz olduğunu ileri sürdüler. 1948'den bu yana İsrail, Kudüs'ü ayrı bir bölge olarak değil, topraklarına ait bir bölge olarak saymakta ve burada egemenlik tesis edebilmek için çeşitli gerekçelerle gündem oluşturmaktadır. İsrail; Gazze, Batı Şeria ve Kudüs olmak üzere tüm topraklarda tek egemen güç olma talebindedir. Fakat "azınlık" planını destekleyen Filistin ise bölgede iki devletli çözüm olmasını, Kudüs bölgesinin de başkent olacak biçimde federal bir devleti talep etmiştir. Bu talep BM Genel Kurulu'nda az bir farkla reddedilmiş olsa da İsrail'in "çoğunluk" planına uymadığı, Filistinlilerin yaşadığı bölgeleri de almaya çalıştığı 1967'den bu yana yaşanan gelişmelerden gözlemlenebilmektedir. Bugün bu temel soruna ilaveten yerleşimciler, su kaynakları, sınırlar ve göçmenler sorunları da eklenmiş durumdadır. Filistin Devleti'nin talebi 1967 öncesi sınırlarına geri dönmek ve barış içinde komşu iki devlet olarak yaşamayı istemektedir. 1967 sınırlarına geri dönüldüğü takdirde bugün Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te yaşayan ve sayıları beş yüz binden fazla olan Yahudi yerleşimcinin göç etmesi, Golan tepelerinin ya Suriye'ye ya da Filistin'e verilmesi, ayrıca Yahudilerin Ağlama Duvarı olarak bilinen Beit ha-Mikdaş'ın Müslümanların egemenliğine geçmesi demektir. Bu durumdan kaynaklı olarak İsrail, bu talebe karşı çıkmakta ve aralıklarla temelden yoksun gerekçelerle de işgal planlarını sürdürmekte olup bölgede "Büyük İsrail Devleti'ni" kurmaya çalışmaktadır. Filistinliler de bu durumu kabul etmemekte ve zaman zaman İsrail ile çatışmalara girmektedir (Kattan, 2021, s. 1-5).

SWOT Analizi

Strengths (Güçlü Yönler), Weaknesses (Zayıf Yönler), Opportunities (Fırsatlar) ve Threats (Tehditler) İngilizce kelimelerinin baş harflerinden oluşan SWOT analizi, taraflardan her birinin güçlü, zayıf, fırsat ve tehdit unsurlarını incelemektedir. İsrail'in BM'ye üye ülkeler tarafından tanınıyor olması, bölgede egemen ve bağımsız bir devlet olması, düzenli bir orduya sahip olması, BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimî üye ülkelerinden ABD, Fransa ve İngiltere tarafından destekleniyor olması gibi unsurlar güçlü yönlerini yansıtmaktadır. Filistin'i bir devlet olarak tanımayan İsrail'in, Filistin tarafından beklenmedik saldırılara maruz kalması,

Filistin halkına karşı orantısız güç kullanmasından dolayı uluslararası toplum tarafından büyük tepkiler alarak kınanması zayıf yönlerindedir. Bunların yanı sıra BM Genel Kurulu'nda Ekim ve Aralık aylarında oylanan karar tasarılarının İsrail'in aleyhine sonuçlanması, BM Güvenlik Konseyi'ne üye 15 ülkeden 14'ünün aleyhinde oy kullanması ve en büyük destekçisi olan ABD'nin çekimser kalması gibi faktörler de zayıfladığını göstermektedir (United Nations, 2024).

Filistin'e karşı başlatılan saldırıda başta ABD olmak üzere İngiltere, Fransa ve Almanya'nın İsrail'e destek vermesi İsrail'in yalnız olmadığını bilmesi açısından önemli bir fırsat olmuştur. Zira gelinen noktada İsrail'in yalnız kalmaya başlaması İsrail açısından yeni bir tehdit unsuru olarak kaydedilebilir. Savaş suçu ve insanlığa karşı işlediği suçlar ortadayken İsrail'in saldırılar konusunda diretmeye devam etmesi taraflar arasındaki çatışmaların seyrini değiştirebilir. Söz konusu başta BM Genel Sekreterlik birimi olmak üzere BM üyesi ülkelerin neredeyse tamamı tarafından yapılan açıklamaların ortak noktası; İsrail'in suç işlediği ve bir an önce çatışmaları durdurup barışçıl politikalar izlemesi yönündedir. Çoğunluğun kabul ettiği bir diğer husus ise BM tarafından alınan kararın "bağlayıcı" olduğudur. Ancak bu durum ABD ve İsrail tarafından kabul edilmemektedir. Söz konusu İsrail alınan bu kararlara uymadığı takdirde önemli bir tehditle karşı karşıya kalması kuvvetle muhtemeldir (FDFA, 2024).

Filistin'in 139 ülke tarafından devlet olarak tanınmıyor olması güçlü yönlerinden birini oluşturmaktadır. İsrail gibi doğrudan dış destek almamasına rağmen İsrail'e karşı yürüttüğü mücadele ile BM üyesi olmamasına rağmen "üye olmayan gözlemci devlet" statüsünü elde etmesi Filistin'in güçlü yönlerindedir. BM Genel Kurulu'nda çıkan kararların genellikle Filistin lehinde olması ve son gelişmelerde Mart 2024'te İspanya, İrlanda, Malta, Slovenya, Mayıs 2024'te de Norveç tarafından da tanınacağını duyurulması Filistin için güçlü adımlardır. BM'ye üye olmaması, bazı ülkeler tarafından tanınmaması, ABD gibi küresel bir gücün hem BM Güvenlik Konseyi'nde yer alması hem de İsrail'e açık destek vermesi ile bazı ülkeler tarafından Hamas'ın terör örgütü olarak kabul edilmesi gibi faktörler Filistin açısından zayıf bir politik duruş belirlemektedir. Ayrıca İsrail ordusu kadar sistemli ve donanımlı bir orduya sahip olmaması da Filistin'in zayıf yönleri arasındadır.

Beş ülkenin Filistin'i tanıma adımları için uzlaşarak çalışma başlatmaları da Filistin için önemli bir fırsattır. Aslında 7 Ekim saldırıları sonrası İsrail'in başlattığı savaş tüm dünyada Filistin davasının duyurulmasını sağladığı gibi önemli oranlarda İsrail'e tepkinin gelmiş olması da bir fırsat olarak kaydedilebilir. Filistin açısından en büyük tehdit ABD olduğu ileri sürülebilir. Söz konusu oylamalarda BM Güvenlik Konseyi'nin daimî bir üyesi olarak ABD'nin İsrail lehine oy kullanmış olması bir tehdit olarak görülebilir. Zira ABD her iki oturumda İsrail'in uyguladığı orantısız güç kullanımına karşı tarafsız olup insanlığa karşı işlenen suçların sonlanması için "evet" oyu kullanmış olsaydı, bugün gelinen noktada ne 30 binden fazla Filistinli öldürülmüş ne de 70 binden fazla Filistinli yaralanmış olurdu. Kısacası İsrail-Filistin çatışmasında Filistin zayıf gibi görünse de İsrail'in uyguladığı orantısız güç kullanımı ile çiğnediği uluslararası hukuk kuralları İsrail'i uluslararası toplum nezdinde hem zayıf hem de tehdit unsurlu bir devlet olarak göstermektedir (Elmalı, 2023, s. 30-34).

Tarafların Barış Kapasitesi

İsrail-Filistin arasındaki çatışmaların sonlandırılmasında liderlerin büyük bir payı vardır. Devlet liderleri isterlerse çatışma ortamı barışa dönüştürülebilir. İki taraf arasındaki çatışmaların derinleşmesinde İsrail'de iktidara gelen sağcı liderlerin etkisi büyük iken, iktidara gelen sol kanadın da barış sürecini başlatmak adına önemli katkılar sunmaya çalıştığı görülmüştür. 1992'de solcu İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi bu hususta önemlidir. Bilindiği gibi İsrail'de dönemin Başbakanı Rabin, 1993 yılında Filistin tarafla Oslo'da barış görüşmelerine

başlamış ve iki taraf arasında 1994'te Kahire'de İlkeler Deklarasyonu imzalanmıştır (Shlaim, 2002, s. 1-3).

İsrail ile FKÖ arasında gerçekleşen bu görüşme dünya kamuoyunda olumlu bir etki oluşturdu; ancak İsrail'deki sağcılar ile Yahudi din adamları tarafından öfkeyle ve nefret diliyle karşılanmıştır. Deklarasyonda beş yıllık geçiş sürecinin başlangıcı, İsrail'in Gazze Şeridi'nin büyük bir kısmını terk etmesinin kabulü, Yahudi yerleşimleri ile etrafında bulunan arazilerde İsrail'in olmasının onayı, İsrail kolluk kuvvetlerinin boşalttığı bölgelere Filistin Kurtuluş Ordusunun yerleştirilmesi ile Filistin Ulusal İdaresi'nin kurulması öngörüldü. İkinci Oslo görüşmeleri de olumlu geçmiştir. Hem Rabin yönetimindeki İsrail kanadı hem de Arafat liderliğindeki Filistin tarafı barış ve güvenliği sağlamak adına her türlü orta yolu bulmaya çalışmışlardır (Weiner, 1999, s. 230-233).

Çatışma ortamında barış dilini kullanan Rabin, iki tarafın bir araya gelmesinde çok büyük katkı sağlamıştır; ancak İsrail içinde özellikle sağcılardan gelen tepkiler Rabin'i zorlasa da Rabin barıştan yana ödün vermemeye çalışmıştır. Rabin'in bu tutumu on yıllardır çatışan iki taraf için oldukça önemli bir adım olmuştur; fakat barışçıl politikasına karşıt olanlardan aşırı dinci bir Yahudi tarafından Rabin öldürüldü (Oruç, 2017, s. 160). Rabin sonrası yapılan seçimleri, Oslo Barış görüşmelerine karşı olan, Filistin'i tanımayan ve tüm Filistin topraklarında olmak üzere büyük bir İsrail Devleti'nin kurulmasını önceleyen sağcı partiden aday olan Netanyahu'nun kazanması, barış dengesini alt üst etmiştir. Dahası yeni bir çatışmanın ortaya çıkmasına ve zamanla bu çatışmanın bir soykırıma dönüşmesine büyük katkılar sağlayan liderlerden biri olarak tarihe geçmiştir (Cankara ve Emişen, 2023, s. 38-39).

Netanyahu'nun özellikle 7 Ekim saldırısı sonrasında izlediği politik uygulamalar bu durumu net bir şekilde göstermiştir. Aslında her iki tarafın barış kapasitesi çatışmaları sonlandırmak adına oldukça yeterlidir; ancak taraflardan birinin barıştan yana bir politika izlemiyor olması barış sürecini zorlaştırmaktadır. Netanyahu dönemi göz önünde bulundurulduğunda barışın Filistin ve İsrail topraklarına bu süreçte gelemeyeceği iddia edilebilir. Bu hususta Türkiye'nin de her platformda ifade ettiği garantörlük göreviyle barışın sağlanabileceği kuvvetle muhtemel olarak görülmektedir. Türkiye olmasa da bu süreçten itibaren İsrail-Filistin çatışmasının nihayete ermesi için dünya devletlerinin müdahale ederek barışı sağlama girişimleri başlatmalıdır. Aksi takdirde Netanyahu yönetimindeki bir İsrail'in Filistin Devleti ile barış görüşmelerine başlaması oldukça zor görülmektedir. Çözüm için garantörlük, garantörlük için ise BM Güvenlik Konseyi'nin özellikle daimî üyelerinin onayı gerekmektedir.

Çözüm Analizi

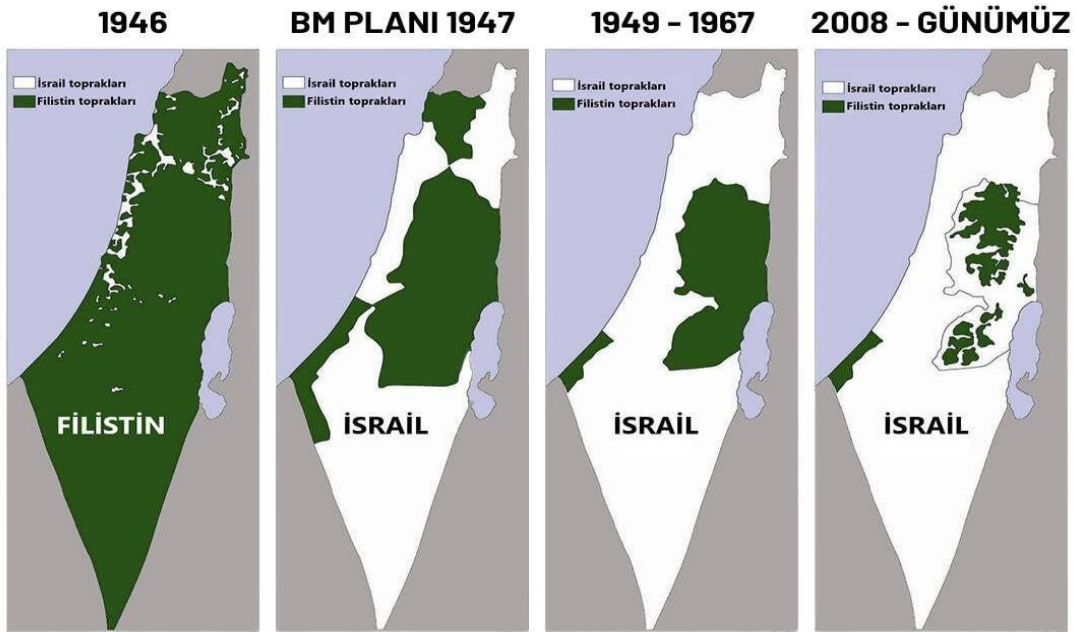
İsrail-Filistin çatışmasında "ateşkes" sağlandıktan sonra tarafların talepleri doğrultusunda BM Genel Kurulu'nca ortak bir karar alınması gerekmektedir. İsrail ve Filistin'in taleplerine bakıldığında; İsrail, Kudüs'ü de içine alan ve Filistin'in olmadığı bir İsrail Devleti'ni talep etmekte iken, Filistin ise başkenti Doğu Kudüs olan Gazze Şeridi ile Batı Şeria'nın da içinde olduğu bir Filistin'i talep etmektedir. Bu talepler doğrultusunda İsrail, bölgede tek egemen güç olmak isterken Filistin bölgede iki devletli bir çözüm istemektedir. Zira Filistin'in çözüm talebi birçok ülke tarafından da kabul görmektedir. İsrail'in talebi sadece ABD tarafından desteklenmektedir. Bu durumların göz önünde bulundurulacağı bir BM Genel Kurulu oylamasının yapılması sağlıklı olacaktır. Uzun yıllardan beridir devam eden; ancak Netanyahu döneminde önce şiddetli çatışmalara ve savaşa sonra da soykırıma dönüşen İsrail-Filistin çatışmasının sorumlularının da tespit edilip Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanmaları sağlanmalıdır. Zira barışın sağlanabilmesi için öncelikle ABD'ye büyük bir sorumluluk düşmektedir. Özetle İsrail-Filistin çatışmasının ilk çözüm yeri olarak BM Genel

Kurulu, çözümün ikinci aşamasının da kurul sonrası BM Güvenlik Konseyi'nde olduğu görülmektedir.

Sonuç

1946'da Filistin topraklarında Filistinlilere göre oldukça dağınık bir yerleşkede yaşayan Yahudiler, BM Genel Kurulu'nun 1947 yılında kabul ettiği "Çoğunluk Planıyla" birlikte Filistin topraklarını işgal ve istila etmeye başlamışlardır. Söz konusu işgal önce bölge devletlerinde sonra da küresel çapta büyük yankılar uyandırmıştır. Bugün gelinen noktada İsrail-Filistin topraklarındaki bu sorun tüm dünya devletleri tarafından hem yakından izlenmekte hem de çatışan taraflara karşı bir bölünmenin olduğunu göstermektedir. Çoğunluk Planı'nın o dönemde BM üyelerinden 33 ülke tarafından onaylanmış olması asıl sorunun temelini oluşturmaktadır. Zira bu sorun günbegün mevcut durumunu koruyarak hem çatışmaların devam etmesine hem de İsrail-Filistin haritasının değişime uğramasına sebebiyet vermiştir. 7 Ekim 2023 tarihine kadarki İsrail-Filistin haritası aşağıdaki gibidir.

Harita-1: İsrail-Filistin Haritası (1946-Ekim 2023)

Kaynak: <https://bianet.org/haber/israil-filistin-sorununun-tarihcesi-1897-den-2022-ye-192219> (Erişim Tarihi: 02.04.2024).

İsrail-Filistin toprakları harita-1'de görüldüğü gibi olsa da 7 Ekim saldırısı sonrasında İsrail tarafından ele geçirildiği iddia edilen binlerce dönüm toprakların durumu da göz önünde bulundurulduğunda, Nisan 2024 tarihi itibariyle haritanın mevcut durumunun değiştiğinden bahsedilebilir. Söz konusu Filistin topraklarında uygulanan bu durum yeni olmamakla birlikte 1947'den bu yana sistemli bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. 7 Ekim saldırısına kadar ne BM Genel Kurulu ne de Güvenlik Konseyi çatışmaları sonlandıracak ve barışı sağlayacak adımlar atmıştır. Fakat 7 Ekim saldırısı sonrasında yaşanan İsrail-Filistin çatışmasında her ne kadar BM Genel Kurulu ile Güvenlik Konseyi'nde çatışmaların sonlandırılmasına yönelik karar çıkmış olsa da bu karar yetersiz kalmaktadır. Zira 1967 yılında da BM Genel Kurulu tarafından bir karar çıkmıştı ve İsrail'in ele geçirdiği toprakları geri iadesi istenmişti. Fakat İsrail ne kararı tanımış ne de ele geçirdiği toprakları geri iade etmişti. BM Genel Kurulu ise bu durumu eleştirmiş olmasına karşın herhangi bir yaptırım uygulamamıştı. Bugün gelinen noktada 7 Ekim saldırısından sonra da toplanan BM Genel Kurulu ile Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlara

bakıldığında, İsrail'in yine bu kararları tanımadığı ve 1967 yılında gerçekleştirdiği politikaya benzer bir politik uygulamaya devam ettiği, BM tarafından herhangi bir müdahalenin henüz yapılmadığını göstermektedir. Söz konusu çatışmanın sonlanabilmesi ve barışın sağlanabilmesi için BM tarafından uygulanması gereken husus; önce "iki devletli bir çözümün, 1967 sınırlarına göre haritanın çizilmesi" için çaba gösterilmesi, sonrasında da hem İsrail hem de Filistin nezdinde suçlu olanların tespit edilmeleri ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılama süreçlerinin başlatılması sağlanmalıdır.

Kaynakça

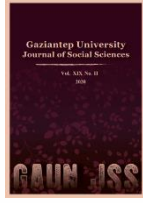
- Acer, Y. (2023). Filistin-İsrail barışı için Türkiye'nin garantörlük teklifi ve önemi. *SETA Perspektif*. Ekim, Sayı 376, Erişim Tarihi: 27.03.2024, <https://setav.org/assets/uploads/2023/10/P376.pdf>
- Akyeşilmen, N. (2015). *Çatışma analizi: hak-temelli stratejik barış modeli*. Efeğil, E. ve Pakin-Albayrakoğlu, E. (Der.). *Türkiye'nin yakın havzasındaki devlet-içi çatışmalarınınanalizleri*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Aral, B. (2018). OSLO 'peace process' as a rebuttal of Palestinian self-determination. *Ortadoğu Etütleri*, 10 (1), 8-26.
- Arden B. D. (1998). The October 1973 war in the Sinai. *Command Dysfunction: Minding the Cognitive War*.
- Bağcı, H. (2013). *Önsöz yerine: çatışma analizi*. Akyeşilmen, N. (Ed.). *Barışı konuşmak: teori ve pratikte çatışma yönetimi* (s. 3-18). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Balcı, A. (2016). *İsrail sorunu: Orta Doğu'nun gordion düğümü*. İnat K., Duran B. ve Ataman M. (Ed.). *Dünya çatışmaları: çatışma bölgeleri ve konuları*. (4. Baskı, s. 99-163) Ankara: Nobel Yayınları.
- BBC (2024). BM Güvenlik Konseyi'nde Gazze'de acilen ateşkes önerisi ilk kez kabul edildi. 25 Mart, Erişim Tarihi: 26.03.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c51lr23j180o>
- Berjawi, N., Semerci, A. (2023). Lübnan: İsrail işgal altında tuttuğu topraklarımızdan derhal çekilmeli. 21 Aralık, Erişim Tarihi: 27.03.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-israil-iskal-altinda-tuttugu-topraklarimizdan-derhal-cekilmeli/3088486>
- Best, A., Jussi M. Hanhimaki vd. (2012). *20. yüzyılın uluslararası tarihi*, (Belge, T. U. Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- BICOM B. (2017). The 1947 UN partition plan. Erişim Tarihi: 29.03.2024, <https://www.bicom.org.uk/wp-content/uploads/2017/11/Partition-plan-paper-v4.pdf>
- Church, A. J. (2018). *Kudüs'ün yıkılışı: Yahudi-Roma savaşları*, (Bulanalp, E. Çev.). İstanbul: Ark Yayınları.
- Çalık-Topuz, Z. (2022). Tek taraflı çekilmenin ardından Gazze. *International Journal of Social Inquiry*, 15 (1), 209-222.
- Çetin, Ş. (2023). BM Genel Kurulu, Gazze'de acil insani ateşkes istenilen karar tasarısını kabul etti. 27 Ekim, Erişim Tarihi: 10.03.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-genel-kurulu-gazgede-acil-insani-ateskes-istenilen-karar-tasarisini-kabul-etti/3035132>
- Çetin, Ş., Biçeroğlu, E. (2023). BM Genel Kurulu, Gazze'de acilen insani ateşkes istenilen karar tasarısını 153 oyla kabul etti. 13 Aralık, Erişim Tarihi: 11.03.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-genel-kurulu-gazgede-acilen-insani-ateskes-istenilen-karar-tasarisini-153-oyla-kabuletti/3080907#:~:text=BM%20Genel%20Kurulu'nun%2027,%C3%BCIkenin%20bir%20oy%20hakk%C4%B1%20bulunuyor>
- Devecioğlu, K. (2023). İsrail-Filistin çatışmasına Kuzey Afrika ülkelerinin yaklaşımı ve Türkiye. *ORSAM*, 15 Ekim, Erişim Tarihi: 27.03.2024,

<https://www.orsam.org.tr/tr/israil-filistin-catismasina-kuzey-afrika-ulkelerinin-yaklasimi-ve-turkiye/>

- Dığıroğlu, E. (2023). *İngiliz manda dönemi Kudüs tanıklıkları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Doyran, E. (2006). *Bir direniş hareketi olarak Hamas*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dursun, A. (2024). İran Dışişleri Bakanı Abdullahiyan: Gazze, yakın tarihin en çok belgelenen soykırımıdır. 24 Ocak, Erişim Tarihi: 27.03.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-disisleri-bakani-abdullahiyan-gazze-yakin-tarihin-en-cok-belgelenen-soykirimidir/3116869>
- Elmalı, B. (2023). *From past to present: the Israeli-Palestinian conflict*, İstanbul: TRT World Research Centre.
- Elmalılı Hamdi Yazır'ın tercümesiyle (2011). *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali*, Maide Suresi, 27.-30. ayetler, İstanbul: Merve Yayınları.
- Euronews (2023). BM 'Gazze'de insani ateşkes' çağrısı yapan kararnameyi kabul etti. 27 Ekim, Erişim Tarihi: 10.03.2024, <https://tr.euronews.com/2023/10/27/bm-gazgede-insani-ateskes-cagrısı-yapan-kararnameyi-kabul-etti>
- Euronews (2024). Suudi Arabistan: Filistin devleti tanınmadan İsrail ile diplomatik ilişki kurmayız. 7 Şubat, Erişim Tarihi: 27.03.2024, <https://tr.euronews.com/2024/02/07/suudi-arabistan-filistin-devleti-taninmadan-israil-ile-diplomatik-iliski-kurmayiz>
- FDFA (2024). Situation in the Middle East. 25 Mart, Erişim Tarihi: 28.03.2024, <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/aktuell/newsuebersicht/2023/10/nahe-osten.html>
- Guterres, A. (2023). BM Güvenlik Konseyi'ne gönderdiği mektup. 6 Aralık, Erişim Tarihi: 29.03.2024, https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_letter_of_6_december_gaza.pdf
- Gümüş, M. (2012). *Çatışma: ilk insandan günümüze*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Heidelberg Institute for International Conflict Research (2021). *Conflict Barometer 2020*, Germany: HIIK Press, March.
- Herzel T. (2018). *Yahudi devleti*. (İlhan, H. Çev.). Ankara: Alter Yayınları.
- Imseis, A. (2021). On membership of the United Nations and the state of Palestine: a critical account. *Leiden Journal of International Law*.
- İbas, S. (2005). *Arap-İsrail sorunu*. Yılmaz, Türel, Şahin, Mehmet ve Taştekin Mesut (Der.), *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*. Ankara: Platin Yayınları.
- Kattan, V. (2021). The UN Partition Plan for Palestine and international law. *Oxford Bibliographies of International Law*, October 27.
- Kaya, M., Polat, E. (2023). Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) diplomasi serüveni: Oslo barış süreci. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 226-240.
- Kemiksiz, N. N. (2018). Arap-İsrail sorunu ve bölgesel yansımaları. *Journal Of Awareness*, 3 (5), Sayı Özel, 127-144.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail devletinin kuruluşuna kadar geçen süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in gelişimi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 35-64.
- Köse, İ. (2018). The Lloyd George government of the UK: Balfour Declaration the promise for a national home to Jews (1916-1920). *Bellekten*, 82 (294), 727-759.
- Kur'an-ı Kerim (2011). 6. Cüz-5. Maide Sûresi 12. ayet, İstanbul: Merve Yayınları.
- Kutsal Kitap (2011), *Eski ve Yeni antlaşma: Tevrat, Zebur, İncil*, (Yazır, M. H. Çev.). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

- Lorentea, J. R., Camilo A. (2021). How to analyze conflicts better: a new theoretical approach. *julio-diciembre*, 4 (7), 11-38.
- Massoulié, F. (1999). *Crisis in the Middle East: a century in focus*, Gloucestershire: The Windrush Press.
- Neu, J., Kriesberg, L. (2019). Conflict analysis and resolution: development of the field. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, March.
- Nowland, M. C. (2001). 1973 Yom Kippur war, Golan Heights action. *Eliminating the rhetoric an evaluation of the Halt-Phase strategy*, İslamabad: Air University Press.
- Orallı, L. E. (2005). *Dinsel temalar ışığında siyasal Yahudilik ve Arz-ı Mev'üd*. Yılmaz, T. Şahin, M. ve Taştekin, M. (Der.), *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, Ankara: Platin Yayınları.
- Oruç, H. (2017). Sekülerlikten radikalleşmeye: İsrail'in kurucu felsefesinde konstrüktivist dönüşüm. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4 (1), 156-186.
- Oruç, S. (2010). *Filistin halkının parçalanmışlığı: Hamas-El-Fetih çatışması*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özden-Cankara, P., Emişen, Z. N. (2023). Netanyahu sonrası Bennett hükümeti: Yapısal krizler ve Türkiye ile değişen ilişkiler. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 18 (16), 36-53.
- Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı yıllarda Filistin-İsrail sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (3), 167-195.
- Pappé, I. (2006). The 1948 ethnic cleansing of Palestine. *Journal of Palestine Studies*, 36 (141), 1-17.
- Prepared for Members and Committees of Congress (2023). Israel and Hamas October 2023 conflict: Frequently Asked Questions (FAQs). *Congressional Research Service*, October.
- Rjoob, A., Topçu, G. (2024). Filistin: İsrail, 2024'te Batı Şeria'da son 30 yılın en büyük toprak müsadereğini yaptı. 22 Mart, Erişim Tarihi: 27.03.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistin-israil-2024te-bati-seriada-son-30-yilin-en-buyuk-toprak-musaderesini-yapti/3172207>
- Sağlam, M. (2023). İngiliz manda yönetimi altındaki Filistin'de Yahudilerin uyguladığı baskı ve şiddet (1920-1948). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*. 23 (3), 1664-1679.
- Say, S. (2023). Egypt between the "Al-Aqsa Flood" and the "Swords of Iron. *International Institute for Counter-Terrorism*, Special Report: Operation Swords of Iron, October.
- Schneer, J. (2015). *Balfour deklarasyonu: Arap-İsrail çatışmasının kökenleri*, 2. Basım, (Akkoyunlu, A. C. Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Scholch, A. (1992). Britain in Palestine, 1838-1882: The roots of the Balfour policy. *Journal of Palestine Studies*, XXII (1), 39-56.
- Shlaim, A. (2002). *The United States and the Israeli-Palestinian conflict*. B. Ken and Dunne T. (Ed.). *Worlds in collision: terror and the future of world order*, London: Palgrave Press.
- Siodlak, A. (2014). *Arab-Israeli relations*. Factsheet/Wana Institute
- Sultanzada, S. (2021). *1948 Arap-İsrail savaşı: Tarafların askeri gücü üzerine bir araştırma*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya.
- Şöhret, M. (2014). *Ortadoğu'da devlet yapıları*. Çomak, H., Sancaktar, C. (Ed.) *Ortadoğu Analizi İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Şöhret, M. (2022). *Ortadoğu'nun ekonomi politiği*. Çomak, H. Şeker, B.Ş. and Ultan, M.Ö, (Ed.) *Orta Doğu jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Terry, P. C. R. (2017). Britain in Palestine (1917-1948)- occupation, the Palestine mandate, and international law. *University of Bologna Law Review*, 2 (2), 187-251.

- TRT Haber (2023). AB'nin 4 üyesi BM'deki Gazze'de ateşkes çağrısına 'hayır' dedi. 28 Ekim, Erişim Tarihi: 27.03.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abnin-4-uyesi-bmdeki-gazgede-ateskes-cagrisina-hayir-dedi-807704.html>
- TRT Haber (2024). Dört ülkeden daha Filistin Devleti'ni tanıma adımı. 22 Mart, Erişim Tarihi: 27.03.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dort-ulkeden-daha-filistin-devletini-tanima-adimi-846165.html>
- TRT Haber (2024). Rusya ve Çin, ABD'nin Gazze tasarısını 'ateşkes çağrısı' yapmadığı için veto etti. 22 Mart, Erişim Tarihi: 02.04.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-ve-cin-abdnin-gazze-tasarisini-ateskes-cagrisi-yapmadigi-icin-veto-etti-846192.html>
- Turhan, T. (2009). Uluslararası insancıl hukuk ve İsrail'in Gazze harekâtı. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 41.
- Ulutaş, U. Bölme, S. M. vd. (2012). *İsrail siyasetini anlama kılavuzu*, Ankara: SETA Yayınları.
- UNICEF (2016). Guide to: conflict analysis. November, Erişim Tarihi: 15.10.2023, <https://www.unicef.org/media/96581/file/Guide-to-Conflict-Analysis.pdf>
- United Nations General Assembly (1963). 1904 (XVIII), United Nations Declaration on the elimination of all forms of racial discrimination. 20 November.
- United Nations Peace and Security (2023). Gaza: Guterres invokes 'most powerful tool' article 99, in a bid for humanitarian ceasefire. 6 December.
- United Nations Security Council (1967). Resolution 242. Erişim Tarihi: 01.02.2024, <https://www.cfi.org.uk/downloads/un242.pdf>
- United Nations Security Council (1973), Resolution 338. Erişim Tarihi: 02.02.2024, <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SCR338%281973%29.pdf>
- United Nations General Assembly (1975), Elimination of all forms of racial discrimination/3379 (XXX).
- United Nations (2024). General Assembly meets over Gaza veto by US in Security Council. 9 January, Erişim Tarihi: 15.03.2024, <https://un.dk/general-assembly-meets-over-gaza-veto-by-us-in-security-council/>
- Weiner, J. (1999). Israel, Palestine, and the Oslo Accords. *Fordham International Law Journal*, 23 (1).
- Yalçın, O. (2021). 1967 Arap-İsrail savaşı ve savaşta hava harekâtı. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 53-104.
- Yasin, M. A. M. (2019). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Siyonistlerin Filistin'e yerleşmelerinin engellenmesi. *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 19 (3), 317-334.
- Yıldırım, Y. (2021). İsrail-Filistin sorununda iki devletli çözüm arayışları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18 (41), 3840-3884.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Derleme Makalesi • Review Article

Cumhuriyetçi ve Liberal Bağlamda Hobbes ve Rousseau'nun Yurttaşlık Yaklaşımları

Hobbes and Rousseau's Approaches to Citizenship in the Republican and Liberal Context

Alper KASIMOĞLU^{a,*}

^a Öğr. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, Termal MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Yalova / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1753-8790

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Haziran 2024

Kabul tarihi: 18 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Yurttaşlık,

Hobbes,

Rousseau.

ÖZ

Siyasal düşünce tarihinin önemli kavramlarından biri olarak karşımıza çıkan yurttaşlık, Thomas Hobbes ve Jean-Jacques Rousseau tarafından liberalizm ve cumhuriyetçilik çerçevesinde ifade edilen temel kuramlarda farklılaşmaktadır. Cumhuriyetçi ve liberal düşünce okulları, modern politikanın temel taşları olarak kabul edilmekte ve yurttaşlık kavramı üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Hobbes'un "Leviathan" ve Rousseau'nun "Toplumsal Sözleşme" adlı eserleri başta olmak üzere, bu iki düşünürün çalışmaları incelendiğinde yurttaşlığın doğası, devletin rolü ve bireylerin toplum içindeki hak ve yükümlülüklerine ilişkin farklı bakış açılarının bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmada, literatür taraması yöntemiyle, Hobbes ve Rousseau'nun eserleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yapılması hedeflenmektedir. Çalışmanın temel sorusu, bu iki filozofun cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık bağlamında düşünceleri arasındaki temel farkların ve gerilimlerin ne(ler) olduğudur. Toplumsal sözleşme teorisinin önemli savunucularından birisi olan Hobbes, bireyin kendini koruma arayışına ve toplumsal düzeni sağlamak için mutlak egemenliğin gerekliliğine dayanan otoriter bir yurttaşlık anlayışı ortaya koyar. Buna karşılık Rousseau, halkın kolektif iradesini ve genel idareyi, yönetimin şekillendirilmesinde sivil katılımın hayati önemini vurgulayarak daha katılımcı ve demokratik bir yurttaşlık biçimini savunur. Devletin kişi üzerindeki otoritesi, kişilerin sahip olduğu veya olması gereken haklar ve toplumsal sorumluluklar konusunda da bu iki düşünür arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışma, etkili siyaset filozoflarından Hobbes ve Rousseau'nun bakış açılarından hareketle her birinin yurttaşlık kavramını nasıl ele aldığı, cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık anlayışları arasındaki temel gerilimleri çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Bu gerilimlerin modern siyaset kuramı ve pratiği üzerindeki tesirlerinin detaylı bir incelemeye tabi tutulması çalışmanın bir diğer amacıdır. Bu suretle, Hobbes ve Rousseau'nun fikirlerinin günümüz politik bağlamındaki yansımaları ve geçerliliklerinin de tartışılması amaçlanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 30, 2024

Accepted: October 18, 2024

Keywords:

Citizenship,

Hobbes,

Rousseau.

ABSTRACT

Citizenship, one of the important concepts in the history of political thought, is differentiated in the basic theories expressed by Thomas Hobbes and Jean-Jacques Rousseau within the framework of liberalism and republicanism. The Republican and liberal schools of thought are regarded as the cornerstones of modern politics and significantly impact the concept of citizenship. When the works of these two thinkers, especially Hobbes' "Leviathan" and Rousseau's "Social Contract" are analyzed, it is seen that there are different perspectives on the nature of citizenship, the role of the state, and the rights and obligations of individuals in society. This study aims to make a comparative analysis of the works of Hobbes and Rousseau through a literature review. The main question of the study is what the main differences and tensions between the ideas of these two philosophers in the context of republican and liberal citizenship are. Hobbes, one of the important proponents of the social contract theory, puts forward an authoritarian understanding of citizenship based on the individual's quest for self-preservation and the necessity of absolute sovereignty to ensure social order. On the other hand, Rousseau advocates a more participatory and democratic form of citizenship by emphasizing the collective will of the people and general administration, and the vital importance of civic participation in shaping the government. There are also significant differences between these two thinkers on the authority of the state over the individual, and the rights and social responsibilities that individuals have or should have. This study aims to analyze how each of these two influential political philosophers, Hobbes and Rousseau, approaches the concept of citizenship and the main tensions between republican and liberal conceptions of citizenship. Another aim of the study is to analyze the effects of these tensions on modern political theory and practice. In this way, it is also aimed to discuss the reflections and validity of Hobbes and Rousseau's ideas in today's political context.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: alperkasimoglu@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The concept of citizenship has been one of the important topics of political philosophy throughout history with varying interpretations in different ideological perspectives. Thomas Hobbes and Jean-Jacques Rousseau, two prominent philosophers of political philosophy, present broader and different perspectives on citizenship based on republicanism and liberalism. This study aims to compare Hobbes' and Rousseau's views on citizenship, and their approaches within these contexts, and examine how their theories contribute to contemporary understandings of civic participation, rights, and duties.

The main problem addressed in this study is the different perspectives on citizenship put forward by Hobbes and Rousseau. While Hobbes' thought is generally associated with a more conservative, security-centered perspective, Rousseau's approach is more participatory and community-oriented. This difference raises critical questions about the nature of civic responsibility, the role of the state, and the balance between individual freedoms and collective obligations. Understanding these differences is essential for understanding the fundamental principles that have influenced modern political systems and their approaches to governance and civil life.

This study employs a qualitative, comparative methodology that analyzes the primary texts of Hobbes (primarily "Leviathan") and Rousseau (primarily "The Social Contract") to uncover their core ideas on citizenship. The analysis is supported by secondary literature that contextualizes and critiques these theories within the broader frameworks of republican-socialist and liberal-democratic approaches. By systematically comparing the approaches of the two philosophers and identifying key similarities and differences, the study provides a comprehensive understanding of their contributions to the phenomenon of citizenship. By exploring the philosophical foundations of citizenship in the work of Hobbes and Rousseau, this study contributes to a richer understanding of the challenges and opportunities inherent in developing a robust and inclusive civic culture in contemporary societies.

This study employs a qualitative, comparative methodology that analyzes the primary texts of Hobbes (primarily "Leviathan") and Rousseau (primarily "The Social Contract") to uncover their core ideas on citizenship. The analysis is supported by secondary literature that contextualizes and critiques these theories within the broader frameworks of republican-socialist and liberal-democratic approaches. By systematically comparing the approaches of the two philosophers and identifying key similarities and differences, the study provides a comprehensive understanding of their contributions to the phenomenon of citizenship. By exploring the philosophical foundations of citizenship in the work of Hobbes and Rousseau, this study contributes to a richer understanding of the challenges and opportunities inherent in developing a robust and inclusive civic culture in contemporary societies.

The analysis reveals that Hobbes views citizenship - as we have already noted - primarily in terms of security and order. According to Hobbes, individuals are by nature self-interested and driven by the intense fear of death, which leads them to seek security through a social contract. In this contract, individuals surrender their natural rights to an absolute sovereign in exchange for protection and order. In the Hobbesian framework, citizenship is characterized by submission to the authority of the sovereign and the legitimacy of political power derives from the consent of the governed. This is in line with the liberal conception of citizenship in which the main function of the state is to protect individual rights and personal security. Hobbes' liberal framework prioritizes individual rights and the protection of private interests, often at the expense of collective action and civic engagement. This is echoed in modern liberal democracies, which focus on the protection of individual liberties and the provision of a stable, ordered society through a system of laws and institutions.

In contrast, Rousseau's conception of citizenship, the republican model of civic participation, emphasizes the importance of developing a common sense of identity and purpose among citizens. This approach has influenced various forms of participatory democracy and movements that aim to revitalize civic life and foster a stronger sense of community. Rousseau emphasizes the "general will", a collective will that represents the common good and transcends individual interests. For Rousseau, true citizenship involves active participation in the political community and commitment to the collective welfare. This republican approach argues that individuals achieve true freedom not through the pursuit of private interests, but through their participation in the public sphere and their contribution to the common good. In Rousseau's view, the ideal citizen reflects a communitarian ethic that focuses on the moral and civic responsibilities of individuals in society, prioritizing civic virtue and the common good over personal desires. Rousseau's emphasis on the common good and the moral obligations of citizenship challenges the liberal concept of citizenship primarily as a status of individual rights.

The study concludes that while both Hobbes and Rousseau offer valuable insights into the nature of citizenship, their approaches reflect fundamentally different assumptions about human nature, the role of the state, and the purpose of civic participation. Hobbes' emphasis on security and order contrasts sharply with Rousseau's vision of participatory democracy and collective sovereignty. These differences underscore the broader ideological divide between republicanism and liberalism and highlight the need for a balanced approach that can address the complexities of modern civic life.

Giriş

Siyaset bilimi disiplinlerinin ele aldığı temel problemler arasında yer alan yurttaşlık kavramının modern siyasal kuram içerisindeki muhtevası ve işlevi; zamana, yere ve döneme dair yaşanan hadiseler/gelişmelere bağlı olarak farklılaşmış, bazen kısmi değişimler geçirmiş, dönem dönem ise köklü kırılımlar yaşamıştır. Yurttaşlık, yalnızca bireyin devletle olan ilişkisini değil, aynı zamanda bireyin diğer bireylerle olan toplumsal bağlarını ve bu bağların siyasal yapı içindeki işlevselliğini de kapsayan geniş bir çerçevede incelenmektedir. Günümüzde de ehemmiyetini koruyan bir kavram olarak yurttaşlık olgusu, globalleşen dünyanın uluslararası ve ulus üstü gereksinimlerine cevaben içeriği ve fonksiyonu, içkin sorunlarıyla beraber tartışılmaktadır. Bu bağlamda, yurttaşlık kavramının günümüz koşullarında yeniden tanımlanması ve bu tanımın modern siyaset teorisiyle nasıl örtüştüğünün incelenmesi önem arz etmektedir.

Cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık paradigması, çağdaş siyaset felsefesini etkileyen tartışmaların iki değişik yönünü oluşturmaları nedeniyle önem arz etmektedir. Bu iki paradigma, yurttaşlık kavramının farklı siyasi rejimlerde nasıl şekillendiğini ve uygulandığını anlamak açısından kritik bir rol oynar. Bu çalışmada yurttaşlık, iki ayrı fikri -liberal ve cumhuriyetçi- merhale üzerinden ele alınıp değerlendirilmekte olup, söz konusu yaklaşımların önemli temsilcileri Hobbes ile Rousseau'nun düşünceleri incelemenin odağındadır. Bu çalışma, yalnızca tarihsel bir analiz sunmakla kalmayıp, aynı zamanda bu iki düşünürün çağdaş politik kuramlara nasıl katkıda bulunduğunu da ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bir taraftan haklar çerçevesinde, diğer taraftan da görev ve sorumluluklar bağlamında izah edilmeye başlayan yurttaşlık olgusunda hem cumhuriyetçi haklar vurgusu hem de liberal yurttaşlık vurgusu beraber ön plana çıkmaktadır. Bu iki yaklaşımın analizi, modern siyaset felsefesinde yurttaşlık kavramının nasıl şekillendiğine dair derinlemesine bir anlayış ortaya koymaktadır. Bu iki yaklaşımın önemli temsilcilerinden olan Hobbes ve Rousseau, yurttaşlık olgusunu eserlerinde sıkça ele almışlar (Kartal, 2010, s. 31-32) ve bu konuda değişik fikirler ileri sürmüşlerdir (Arslan, 2017, s. 169). Bu fikirler, hem bireyin hakları hem de toplumsal sorumluluklar açısından yurttaşlık kavramının farklı boyutlarını aydınlatmaktadır.

Toplumsal sözleşme kuramcıları olan Thomas Hobbes ve Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürler, doğa durumunda insanların kendi aralarında uzlaşıp bir sözleşme yaparak çağdaş/modern topluma geçtiklerini varsayarlar (Cevizci, 2012, s. 424) ve farazi bir akit olarak yurttaşlık hak ve ödevlerine meşru bir temel oluştururlar. Hobbes, ufuk açıcı eseri *Leviathan* ile düzeni sağlamak, kaos ve çatışma ile karakterize edilen bir doğa durumuna inişi önlemek için egemen bir otoritenin gerekliliği üzerine kurulu bir toplum vizyonu sunar. Buna karşılık, Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme* adlı eseri, kolektif irade fikrini savunurken halk egemenliğinin önemini ve bireysel özgürlüğün bir topluluğun ortak değerleri çerçevesinde korunmasını vurgulamaktadır. Bu iki düşünürün sunduğu modeller, modern devletlerin yurttaşlık kavramını nasıl şekillendirdiğine dair önemli ipuçları vermektedir. Bu bağlamda, çalışmada birincil ve ikincil metinlerden faydalanıp, çağdaş yorumlardan istifade edilerek Hobbes ile Rousseau'nun yaklaşımlarının cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık bağlamlarında incelenmesi yapılacaktır. Bu çalışma, çağdaş siyasi düşüncenin daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesine katkı sunacaktır.

Yurttaşlık Kavramı

Yurttaşlık kavramı, sosyal bilimlerde -diğer birçok kavram gibi- uzlaşı sağlanmış net bir tanımı olmayan ve farklı kullanımları bulunan bir kavramdır. Leca'ya (1996, s. 16) göre bu durum iki temel nedene dayanır. İlk olarak, yurttaşlık, "aile, işletme, mahalle veya dünya yurttaşlığı" gibi uzamsal ve fonksiyonel kapsamların çeşitliliğine bağlı olarak

bölümlendirilebilir. İkinci olarak, yurttaşlık, işaret ettiği ve kendi alanlarında da değişiklik gösteren özel ve kamusal vasıflı hak ve yükümlülükleri izah eden hukuksal konumlanış, tavır/tutum hatları ve özgül bir vasfa sahip rollerin tümünden meydana gelir. Yurttaşlık kavramının etimolojik kökeni, Latince "civis" ve Yunanca "polites" sözcüklerine dayanır. Bu sözcükler, yurttaşı yalın anlamda bir politik topluluğun üyeliğine dâhil görür. "Yurttaş" sözcüğü, Latince "civis" ve Yunanca "polites" kökenlerinden türetilmiş olup, "cite"den türetilmiş ve "bir kentte oturan" anlamında kullanılmasıyla bir sitenin ya da politik bir cemaatin üyesi olmayı içeren siyasal anlamın genel tanımlaması olarak kabul edilir (Bouineau, 1998, s. 109).

İngiliz sosyolog Thomas Humphrey Marshall (2000, s. 22, 65-122), *yurttaşlık ve sosyal sınıflar* adlı eserinde yurttaşlık kavramını konum ve bu konumun getirdiği hak ve yükümlülükler bağlamında ele alır. Marshall'a göre, yurttaşlık, bir cemaatin/topluluğun tüm bireylerine maruf bir statü olarak ifade edilir. Bu statüye sahip olan herkes, bu statünün sağladığı tüm ayrıcalık ve görevler bağlamında eşittir. Her ne kadar bu hak ve yükümlülüklerin nelerden ibaret olması gerektiğini tespit eden evrensel bir ölçüt bulunmasa da, yurttaşlığın gelişen bir müessese olduğu toplumlarda kâmil bir yurttaşlık imgesi oluşturulabilir. Bu imge, yapılmış olanların ve yapılması beklenenlerin kriteri olabilir. Marshall, yurttaşlığı sivil, siyasi ve sosyal olarak üç bölüme ayırır. Ona göre, sivil öge, ferdi özgürlük maksadıyla lazım gelen haklardan meydana gelir. Fikir, ifade ve inanç hürriyetini, mülk sahibi olma ve mevcut bulunan kanunlara elverişli sözleşmeler yapabilme hakkını, adalete erişim hakkıyla birlikte kişi özgürlüğü olarak tanımlar. Siyasi ögeyi, siyasi gücü elinde bulunduran bir organın üyesi olarak veya bu şekilde bir organın üyelerinin seçmeni olarak siyasal erk'e dâhil olma hakkı olarak değerlendirir. Sosyal ögeyi ise bir miktar iktisadi refah ve emniyeti elde etme, sosyal mirastan pay alma ve toplumda egemen bulunan standartlar çerçevesinde uygar bir hayat nizamına sahip olma hakkı olarak tanımlar. Marshall'a göre yurttaşlık, gelişim sürecinde olan bir olgudur. Bu olgu, herkesin kuramsal manada eşit olması ile başlayıp, sonrasında hakların kullanılmasıyla birlikte genişleyen ve güçlenen bir değişim süreci yaşar. Bu süreçte, yurttaşlık öz ifadesiyle kişiyi devlete bağlayan hukuksal bir bağ olarak tanımlanabilir; ancak bu bağın sadece kanuni olmadığı, aynı zamanda siyasal, kültürel, dinsel, sosyolojik ve iktisadi hakikatlerden de soyutlanamayacağı açıktır (Tsaliki, 2007, s. 162). Çağdaş anlamda yurttaş, bir devletin hâkimiyetindeki alan/yer üzerinde yaşayan, siyasal toplumun herhangi bir özel topluluk ilişkisinden bağımsız, belli hakları bulunan ve tüm bireyler için aynı olan vecibeleri paylaşan bir mensubunu simgeler (Ünsal, 1998, s. 4).

Turner (2015, s. 222), yurttaşlığı, kişilerin herhangi bir topluluğun kâmil üyeleri olduğu ve zamanla normatif sosyal ayarlamalarla geleneksel/kurumsal bir biçime bürünerek tabiiyeti oluşturan sosyal, hukuki, politik ve kültürel pratikler olarak tanımlar. Turner, yurttaşlık konusunu toplumsal/sosyal hakların belirgin bir örneği olarak inceler ve kişilerin belirli bir geçmişe, tarihe ve toprak parçasına sahip politik topluluğa mensubiyetle yurttaş olduklarını ifade eder. Yurttaşlık, özgün bir hâlde milletler sistemi dâhilinde resmi olarak tanınmış bir ulus devletin sosyolojik esaslarının göstergesi hâlidir. Sanayileşme ile birlikte, toplumlarda yaşanan dini değerlerdeki gerileme neticesinde yurttaşlık, müşterek bir kimlikler kümesi, müşterek bir ulusal kültür ve müşterek bir değer sistemi ortaya koyarak seküler bir din fonksiyonu görür. Schnapper (2005, s. 492-495), yurttaşlığın demokrasi devrinde potansiyel olarak evrensel bir kapsayıcılık prensibini temel aldığını belirtir. Kişiler arasındaki tarihi, kültürel, toplumsal ya da dirimsel nüanslar ne olursa olsun, kendi kaidesi çerçevesinde yurttaşlık tüm topluluğa açıktır ve siyasal organizasyon, modern değerler namına kişileri yurttaşlık üzerinden bir araya getirmeye çalışır.

Yurttaşlık olgusunu toplumsal ekoloji dilinde yeniden tanımlamayı hedefleyen Murray Bookchin (2017, s. 19,24), bu kavramın ekolojik topluluğu meydana getiren canlılar arasındaki görev dağılımının toplumsal karşılığı olduğunu söyler. Bununla birlikte, Bookchin, bu kısa tanıma indirgenebilecek bir gerçeği belirtir ve ayrıca ekler: İnsanlar, kendi topluluklarını yöneten aktif katılımcılara dönüşürken, toplumsal oluşum dâhil, bireyin öz oluşumunu içeren süreç ile yurttaşlık arasında bir bağ kurar. Touraine'e (1997, s. 104) göre yurttaşlık, yalnızca uyruklu değil, tüm bireylerin siyasal yükümlülüğünü bildiren yapısal bir durumdur. Yönetime doğrudan ya da dolaylı yollardan katılma hakkı, "yurttaşlık" sayesinde olmaktadır. Giddens ve Sutton (2014, s. 367-368) ise yurttaşlığı, kişilerin bir devletin üyesi olarak elde ettikleri "konum" ve bu konumla ilgili belirli "hak" ve sorumluluklara sahip olmaları olarak tanımlar. Bu durum, siyasal anlamda yükümlülük duygusu esasında etkin bir adanmışlığı kabullenme anlamına gelir. Bireyin benimseme ve mesuliyet duyguları, yaşadığı toplum içerisinde ve ülkede bir fark oluşturmaları sağlar (Drucker, 1994, s. 240).

Brubaker (2009, s. 44), yurttaşlığın hukuki bir statü olmasının ötesinde, giderek daha fazla ön plana çıkan kültürel ve sosyal bir ilişkinlik şekli olduğunu savunur. Yurttaşlık, ulus devlet düzeninin yönetsel yapısı içerisinde ve politik kültüründe merkezi bir ehemmiyete sahiptir. Heater'a (2007, s. 10-11) göre ise yurttaşlık, kişiyi; feodalite, krallık/monarşi ve tiranlık yönetim biçimlerinde bulunduğu gibi bir başka kişiyle ya da ulusta olduğu gibi bir toplulukla değil, temel olarak devletle olan bağ ile tanımlar. Antik Yunan'dan bu yana, yurttaşlık kavramının muhtevası, boyutu ve/veya tanımı farklılaşmakla birlikte önemini sürdürdüğü ifade edilebilir. Küreselleşme ve postmodernizmin etkileriyle, yurttaşlık sosyal ve politik tartışmaların merkezinde yer almaya devam etmektedir. Bu nedenle, terimin daha net anlaşılabilmesi için tarihsel dönüşüm süreçlerinin incelenmesi faydalı olacaktır.

Yurttaşlığın Tarihçesi

Yurttaşlık, Eski Yunan'dan bugüne dek siyasal toplumlar kadar tarihi bir olgu olmakla birlikte, büyük dönüşümler ve değişimler geçirmiştir. Heater (1990, s. 161) yurttaşlığa ilişkin tarihsel incelemesinde bu fikrin farklı tarihsel dönemlerini "Yunan şehir devleti, Roma İmparatorluğu, Orta Çağ ve Rönesans dönemi, ulus devlet ve kozmopolit birliktelikler" olarak tasnif eder. Platon'un (2016, s. 111) ünlü eseri *Devlet*'te yurttaşlıktan bahsetmesi, bölümlere ayırması ve her kısmın yapacağı görev ve yükümlülüğü net bir şekilde ortaya koyması, yurttaşlık düşüncesinin ilk defa Antik Yunan'da ortaya çıktığının bir kanıtı olarak ifade edilebilir. Platonun tasnifine göre yurttaşlar; yöneticiler, askerler ve üreticilerden oluşmaktadır. Bu çerçevede, Antik Yunan'da yurttaşlık, belirli ayrıcalıkların belirli gruplara verilmesi ile tanımlanır; kadınlar, çocuklar, köleler ve göçmenler gibi gruplar yurttaş kabul edilmezken, 20 yaşını dolduran erkekler yurttaşlık haklarına sahip olur (Heater, 2007, s. 43). Aristoteles (2014, s. 85) ise yurttaşlık kavramını daha da derinleştirerek *Politika* adlı yapıtında, yurttaşı yargı ve yetkeye katılan, yasal, siyasal ve yönetsel görevler üstlenen bir aktör olarak tanımlar ve ona göre, bir şehir devletinin (polis) yurttaşı, yönetim ve yönetilme süreçlerinde etkin bir rol oynamalı, bu süreçlere dâhil olmalıdır.

Roma yurttaşlık anlayışı, Antik Yunan'dan ciddi biçimde farklılaşmıştır. Heater'ın (2007, s. 49) ifadesiyle, Roma yurttaşlığı daha geniş bir toplumsal statüyü kapsar ve daha büyük kitlelere erişim sağlar. Bu bağlamda, Roma ile Antik Yunan yurttaşlık anlayışları arasındaki temel fark, bireyin ele alınış biçiminde kendini gösterir. Antik Yunan'da birey, toplumsal bir hayvan olarak incelenirken, Roma'da birey, hukuki bir insan olarak değerlendirilmiştir (Kartal, 2010, s. 19). Roma'da yurttaşlık, yalnızca bazı kesimlere değil, köleler ve tutsaklar gibi daha geniş toplumsal sınıflara da verili bir hak olarak sunulmuştur (Üstel, 1999, s. 53). Bu sistemde, yurttaşların görevlerini yerine getirmeleri ve haklarını kullanmaları, yasal olarak güvence altına

alınmıştır. Roma sisteminde yurttaşlık statüsü hukuksal bir vafsa sahip olduğundan, yabancılar bile yurttaş olarak kabul edilebilmiştir (Schnapper, 1995, s. 95-96).

Ancak, Orta Çağ'da yurttaşlık kavramı, Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu dönemlerindeki kadar etkili olamamıştır. Bunun nedenlerinden biri, Hıristiyanlığın sorgulanamaz dinsel öğretilerinin etkisiyle yurttaşlık statüsünün bireylere yaşamları üzerinde yetki tanıyan bir güç hâline gelmesidir. İkinci neden ise, Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve ardından feodalitenin ortaya çıkışıyla birlikte devlet mekanizmasının gücünü kaybetmesidir (Heater, 2007, s. 71-72). Roma İmparatorluğu'nun parçalanması, yurttaşlık fikrinin Rönesans'a kadar suskun bir süreç geçirmesine yol açmıştır (Audier, 2006, s. 21). Yurttaşlığın yeniden canlanması ise Rönesans'la birlikte gerçekleşmiş, özellikle İtalyan kent devletleri temelinde yeni bir anlam kazanmıştır. Bu dönemde Machiavelli gibi düşünürlerin yurttaşlık üzerine yazdığı eserler, bu kavramın yeniden yorumlanmasında önemli rol oynamıştır. Weber'in batı rasyonalizm aklına atıfta bulunan Turner (2012, s. 125), medeni olma sürecini, taşradan uzaklaşarak kentli olma ve böylece yurttaşlaşma süreci olarak tanımlar. Bu süreçte kentlilik, kişiyi "yurttaşlaştırmak" anlamına gelir (Heater, 2007, s. 83). Ancak bu dönemde dahi, Floransa gibi şehirlerde lonca üyeleri yurttaş kabul edilirken, köy halkı ve kentli zenginler bile bu statüden mahrum kalmıştır.

Antik Yunan ve Roma'da siyasal hayatın öznesi olan yurttaşlık, Orta Çağ'da derebeylik düzeni içinde kralların ve ruhban kesiminin eline geçmiştir. 1789 Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan ulus devlet anlayışıyla yurttaşlık kavramı farklı bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde, ulus devletler, bireyleri ulus öncesi ve yerel topluluklardan kopararak kendi tekeline almış, bu bağlamda yurttaşlık, politik olarak yeniden inşa edilen bir kimliği ifade etmiştir. Ulus devlet açısından yurttaşlık, kimin içeride kimin dışarıda olduğunu belirleyen ve topluluk üyelerine bir dizi hak ve ödevler yükleyen bir statüdür (Gülalp, 2015, s. 12). Ulusal bilinç, yurttaşlık kavramı ile örtüşmüş, siyasal hakların ötesinde ulusal aidiyeti belirleyen tek ölçüt hâline gelmiştir (Erözden, 2008, s. 120). Böylece, yurttaşlık, modern yaşamın temelini oluşturan devlet ve birey arasındaki sosyal sözleşmeyi sağlamak amacıyla siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarda genişletilmiş haklar ve sorumluluklarla tanımlanmıştır (Işın ve Turner, 2002, s. 1-10).

XX. yüzyılın ikinci yarısında ise uluslararası göç, nüfus hareketleri ve globalleşmenin etkisiyle yurttaşlık kurumu, çok kültürlü bir vasıf kazanmış ve heterojen toplumların gereksinimlerine tam olarak karşılık veremez hâle gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, ulusal vasıflı yurttaşlık düşüncesinden çoklu yurttaşlık kavramlarına (kozmpolitan yurttaşlık, çok kültürlü yurttaşlık, ulus-ötesi yurttaşlık, diasporik yurttaşlık, ekolojik yurttaşlık, radikal demokratik yurttaşlık gibi) doğru bir evrilme süreci yaşanmıştır (Kaya, 2006, s. 98). Son yüzyıldaki büyük savaşlar, kitlesel nüfus hareketleri ve değişen dünya düzeni, yurttaşlık olgusunun yeniden dönüşmesine yol açmıştır. Bugün ise iletişim ve teknolojiye hızlı değişim ve uluslararası göç dalgaları, yurttaşlık kavramına yeni anlamlar yüklemekte, daha talepkâr bir yurttaşlık profili ortaya çıkarmaktadır (Soysal, 2010, s. 1).

Yurttaşlık Yaklaşımları

Yurttaşlık olgusunun konuşulmaya başlandığı Antik Çağ'dan bugüne değin teorisyen ve filozofların birçoğu, kimi hususlarda farklı görüşler serdetmiştir. Bu farklılıklara rağmen yurttaşlık konusunda baskın iki görüş etrafında birleşildiği ifade edilmelidir. Bu görüşlerden birincisi liberal-demokratik (sözleşmecî) ikincisi ise cumhuriyetçi (toplulukçu) yurttaşlık fikridir (Üstel, 1999, s. 59).

Liberal-Demokratik Yaklaşım

Liberal yurttaşlık anlayışı, XVII. yüzyılda ortaya çıkan ulus-devlet formu ile ilintili, birey temelli gelişmiştir. Kişi, bu çerçevede hakları güvence altına alınmış yurttaş olarak görülür ve ussal manada tüm bireylerin eşitliği savunularak bu eşitliğin sağaltımı idealize edilir. Toplumsal sözleşme teorisyenlerinin liberal anlayışın kavramsal çerçeveye oturtulmasında rolleri şüphe götürmez. Yurttaşlığın politik ve hukuki manada statü kazanması, liberal yurttaşlık anlayışıyla beraber irdelenmelidir. Bu anlayış ile zaruri toplumsal yükümlülüklerin (bir çeşit gizli kalmış veya es geçilmiş) hâli de bir diğer meseledir. Haddizatında Bendix'e (1964, s. 47) göre modern yurttaşlık fikirleri ulus-devlet gerçekliği ile ilişkilendirilmeden anlaşılabilir ve hukuki manada kişinin devlet ile ilişkisi, yurttaşlık statüsünü belirlemede esas kriterdir. Ulus-devlet fikri, devletin hâkimiyet/egemenlik sahasında bulunanların tümüne bu yurttaşlık statüsünün verilme iradesini ortaya koymakta; liberal yurttaşlık da kişinin devletle olan münasebetinde kişiyi temel almakta ve bunu için devleti vasıta kılmaktadır (Habermas, 1994; Oldfield, 1990, s. 178; Gunsteren, 1994, s. 38). Bu anlayış temel anlamda toplumsal faydayı refah düzeyi olarak ele alır ve kurucu irade/unsur düşüncesine karşın, sözleşmeye bağlı bir uzlaşma çerçevesinde toplumsal bağları kabul eder (Oldfield, 1990, s. 178-179).

Liberal düşüncede yurttaşlık, birlikte yaşamaya bağlı olarak toplumsal sözleşmenin gerek sonucudur. Bireyler özgür, özerk hâlde toplumsal sorumluluklarla değil, kişi hak ve özgürlükleriyle esastır. Yurttaşın toplum ile olan münasebeti yurttaşlık hakları çerçevesinde olmakla beraber, bireyin yurttaş olarak sahip olduğu haklar onu toplumdan özerk kılar. Liberal demokrasi anlayışının bireyler namına üstlendiği esas, yurttaş eşitliği ve özgürlüğüdür (Kymlicka, 1998, s. 71). Tarihsel yorumu John Locke ve Thomas Hobbes'a dayanan liberal yurttaşlığın çağdaş yorumunu ise John Rawls yapar. Rawls'ın hak ve özgürlükler bağlamında yurttaşlık önerisi, eşit hakları temel alan anayasal demokrasi yurttaşlığıdır. Bireysel hürriyet ve haklar liberalizmde yurttaşlığı önemli derecede etkiler ve liberal yurttaş, siyasal alanda etkin olmayı bir tek sebepten dolayı ister: daha çok hürriyet/özgürlük. Bu tavır sonucunda, elde edilmiş/sahip olunmuş bir hürriyetin sınırlanması mevzuu da gündeme gelmiştir. Buna göre, "(...) temel bir hürriyet, yalnızca hürriyetin kendi hatırına sınırlanabilir ..." (Rawls, 2017, s. 232).

Oldfield (2012, s. 93-94) liberal yurttaşlık anlayışının temelini/özünün, yurttaşlığın bir statü olarak kabul edilmesi olduğunu ifade eder. Bireyin yurttaş statüsünün hükümetler tarafından zayıflatıldığı, liberal yurttaşlık anlayışını savunanların temel tezidir. Liberal görüşte statüye yapılan vurgu kişinin itibarı ile birlikte bireylerin gerek kamusal alanda gerekse özel alanda aktif bireyler olma olasılığı maksadıyla zorunlu olan "ihtiyaç" dilinin ortaya çıkmasına vesile olur. Dolayısıyla yurttaş statüsünün haklarını bu gereksinimler meydana getirir. Egemen ve özerk bir varlık olarak birey, öbür yurttaşların aynı haklarına saygı duyma, temel -devlete karşı- sorumlulukları yerine getirme ve tehdit durumunda ülke savunmasına katılma görevlerini ifa etmelidir. Liberallerin savunduğu husus: Hükümetler yurttaşın statüsünü zayıflatır; bir diğer ifadesiyle liberal tezin kökeninde haklar kavramı bulunur. Liberal yurttaşlığın teması, bireyin devlete ve diğer yurttaşlara karşı sahip olduğu öznel haklardır. Öznel hak sahibi birey olarak yurttaş, hak ve çıkarı yasalarca belirlenen esasta korunduğu sürece devletin koruması altında; ama aynı zamanda devletin müdahalesinden korunur durumdadır (Habermas, 2017, s. 152).

Liberal yurttaşlık yaklaşımı kişiye ve onun devlet ve toplum nazarındaki özgürlük ve haklarına dayanır. Bu minvalde liberal yurttaşlık, hürriyet meselesinde son derece duyarlı ve kişinin özgür olma hâlini her şartta en üst seviyeye çıkarma gayesindedir. Liberal düşüncenin kişinin doğuştan özgür olduğu savunmasının temel dayanağı doğal hak düşüncesi olup, herkes doğuştan özgürdür ve bu temel hakkı nedeniyle kişi kendi istenciyle -başka kişilere zarar vermediği müddetçe- istediğini yapabilmekte hürdür (Locke, 2012, s. 29). Bu durum doğa

durumunda bulunan kişinin kendi mülkiyeti ve şahsiyeti üzerinde tasarrufta bulunma hakkını da içerir. Zikredilen haklar sayesinde liberal yurttaş, bilhassa kendi özel-iradi alanında hiçbir müdahaleye ve sınırlamaya razı olmaz veya olamaz.

Cumhuriyetçi-Toplumcu Yaklaşım

Yurttaşlık tanımlamasının "görevler" üzerinde durulan bir konu olduğu hatırlanabilir. Dolayısıyla, "görevler" anlamının toplumsal temelleri de akla getirilecektir. Cumhuriyetçi yurttaşlık, topluluk temelli bir yurttaşlık düşüncesidir. Topluluk temelli yurttaşlık yaklaşımında, siyasal topluluğa üyelik anlayışı hâkimdir ve birey ancak bir topluluğun üyesi olarak yurttaş kabul edilir. O hâlde yurttaşlar arasındaki bağların kaynağı, başkalarının özerkliğine saygı duyan ve kendi haklarını korumayı sağlayacak sözleşmeler değil, ortak yaşam biçimi belirleme ve ona uygun davranışlardır. Oldfield'in (2012, s. 94-95) ifadesiyle, yurttaşlık, siyasal topluma üyelik dışında, toplumsal devamlılığı/sürekliliği sağlayan pratiklere duyulan ortak bağlılık anlamına gelir.

Bu yurttaşlık yaklaşımının kökleri Antik Yunan dünyasına kadar uzanır; düşünsel yapısı Aristo, Machiavelli, Rousseau ve Tocqueville'nin fikirlerinden oluşmuş, toplumsal menfaatlerin bireysel menfaatlerin üstünde tutulduğu aktif yurttaşlık modelidir. Toplumun siyasal yurttaşlardan meydana gelmesi gerekliliği, cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışının idealize ettiği bir düşüncedir. Kişi, öncelikle politik bir varlıktır ve bu nedenle iyi bir yurttaş olmak için politik olmak esastır. Toplumsallığı temel alan bu düşüncede, ortak menfaatler kişisel menfaatlerin üzerindedir. Kişi, toplumsal çıkarları gözeterek karar alma süreçlerinde etkin olmalıdır; zira bu şekilde birlikte yaşamın korunacağı düşünülmektedir. Cumhuriyetçiler, katılımcılıkla aktif yurttaşlığı amaçlarken, böylelikle kişisel hürriyetlerin belirli bir çerçevede korunacağını da işaret ederler. Toplumsal çıkar odağında gelişen bu anlayışta, haklar değil, ödevler ve görevler büyük önem taşımaktadır. Kişinin yurttaş olabilmesi için, toplumsal bağlar çerçevesinde görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir (İçduygu ve Keyman, 1998, s. 154).

Cumhuriyetçi yurttaşlık, bir model olarak tanımlandığında salt akıl merkezli ve kurgucudur. Saptanan güzergâhta toplumu soyut bir akılla ve toplumsallığı merkeze oturtarak inşa etme gayreti vardır. Debray (2005) açısından, cumhuriyeti meydana getiren kişiler -ki bu kişilerin politik olma koşuluyla- düşünsel ve fikri manada yine cumhuriyetçi olanlardan meydana gelir. Üstel'e (1999, s. 69-70) göre, yurttaşlık bir pratik şeklinde ele alınmaktadır. Bu pratik yoluyla, kişileri birbirinden ayıran ve değiştiren farklı düşüncelere karşı, onları bir topluluk dâhilinde kaynaştırmak amaçlanır. Model, belirgin hatlarda toplum odaklı bir sözleşmenin ötesinde, varit olan yaşam tarzını ve fikri paylaşma üzerine işler. Bu amaçla verilen görev ve yükümlülükler, bireyi yurttaş yapan erdemlerdir. Kısacası, birey, içinde yaşadığı toplum tarafından anlam bulacak ve böylece mütekâmil bir yurttaş olacaktır. Yurttaş sorumluluğunda, tüm yurttaşlar paydaştır ve yükümlülükler kişinin tercihine bırakılmaz. Üstel'in ifade ettiği gibi, yurttaş sorumluluklarını yerine getirdiği sürece yurttaş olur ve yurttaş olarak kalır.

Cumhuriyetçi yaklaşımda, yurttaş statüsünün odağında, kişilerin hakları açısından bu haklara yönelik dışarıdan gelebilecek baskılara veya zorlamalara karşı özgür hareket etmenin değil, ortak bir toplumsal pratiğe dâhil olmanın teminatı bulunmaktadır. Bu ortak toplumsal pratikten dolayı, yurttaşlar eşit ve özgür bireylerden meydana gelen bir toplum içerisinde, politik sorumluluk sahibi öznelere olabilirler (Habermas, 2017, s. 153). Bireylerin yurttaş olduklarını gösterebilmeleri için, eylemsel hareket etmeleri ve kamu hizmetlerinde bulunmaları gerekir. Bu kamu hizmetinden kasıt, esasında yurttaşların kendileri gibi yurttaşlardan müteşekkil politik bir topluluğu tarif etmek ve sürekliliğini sağlamak amacıyla yapmaları

gereken görevleri içerir. Topluluğun sürekliliği amacıyla, ayrıca onu tehdit edecek faktörlere karşı korunması gerekir. Topluluğun sürekliliğinin sağlanabilmesinin bir başka yöntemi de toplumsal değer yargılarının aktarımıdır. Bu bağlamda, örneğin çocukları toplumsal değer yargıları çerçevesinde yetiştirmek, yurttaşlık ödevlerinden biridir. Yurttaşın sorumluluklarından bir diğeri ise topluluğun amaçlarını saptamak ve bunları hayata geçirmek amacıyla harekete geçmektir (Oldfield, 2012, s. 98).

Cumhuriyetçi idrakte, bilhassa mesuliyet sahibi yurttaş ve aktif atılım vurgusu dikkat çeker. Yurttaşlar, sadece belirli dönemlerde seçim süreçlerine dâhil olan ve düşüncesini açıklayan bireyler olarak değil, daha ziyade yönetim erkini sürekli olarak kontrol eden ve denetleyen, ulusu ilgilendiren kararlara dâhil olarak siyasetin içerisinde aktif olan bireylerdir. “Katılımcı olmak, hem yurttaşın kendini gerçekleştirmesine imkân veren bir gaye hem de siyasal erkin denetlenmesini sağlayan bir vasıta” (Tunçel, 2010, s. 48).

Hobbes’da Yurttaşlık

Liberal yurttaşlık teorisyeni Hobbes (2007, s. 154) kendi devlet metaforunu ortaya koyduğu *Leviathan* adlı eserinde ifade ettiği şekilde “kanunun sessizliğe büründüğü zamanlarda/yerde yurttaşlar istediklerini yapma hürriyetine sahiptir” yani özgürlük, “kanunun olmadığı yerde başlar” ve insan özgürlüğü/iradesi herhangi bir kanun tarafından düzenlenmez. Hobbes’un siyaset teorisinin merkezine oturttuğu bireyler *Leviathan*’ı oluştururlar ve bunun neticesinde yurttaşlara evrilerek, Hobbes’un devlet ile özdeşleşen hâkim gücün mutlak-sınırsız hürriyetinden yarattığı “yurttaşlık özgürlüğü”ne ulaşırlar (Ağaoğulları ve Köker, 2018, s. 257-263). Bireyleri veya bireylerin toplamından meydana gelen halkı, devletin merkezine koyan Hobbes’un teorisinde birey “doğal insan” ve “yurttaş” olarak var oluşun iki boyutunda ortaya çıkar (Ağaoğulları ve Köker, 2018, s. 259, 260). Şöyle ki, Hobbes’un devlet tasvirindeki bireyin doğal insan olma özelliği, yurttaşlık içerisinde erimeden varlığını devam ettirir. *Leviathan*’ın en ünlü/bilinen ifadelerinden biri şudur: “-Non est potestas süper terram quae comperature ei- Yeryüzünde onun kudreti/gücü ile karşılaştırılabilecek hiçbir şey bulunmamaktadır.” Bir başka deyişle bütün diğer iktidarların kendisine tabi olduğu ama kendisinin kendisinden başka hiç bir iktidara tabi olmadığı iktidardır (Şöhret, 2013, s.613). Hobbes’un *Leviathan*’ındaki kapak resminde tasvir ettiği egemenin gücünü tasvir eden/simgelleyen bu ünlü imge, bir devletin tüm yurttaşların birleşiminden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Hobbes’a (2007, s. 157) göre özgür insanın eylemleri aynen bir nehrin suyunun akışı gibi zaruret ile tutarlıdır. Hak devrinde bulunan yurttaşların devlet içindeki eylemleri yasa korkusu ile yapılan “mecburi” eylemlerdir. Hobbes’un oluşturmak istediği egemenlik modelinde yurttaşın rolü, itaat etmekten ibarettir; öyle ki herkes tüm gücünü egemene devretmiştir. Heater’in (2007, s. 92-95) aktarımında Hobbes daha sonra şunu ağızından geçirir: “Her yurttaş, baş komutayı elinde bulunduran bireyin uyruğu şeklinde adlandırılır”. Hobbes, yurttaşlığı monarşi dönemlerinin hukuk dilinin ve felsefesi anlayışının eğitimli teolojik yorumlarıyla değil kendi dönemlerinin dinsel ve siyasal kargaşası ile ilişkilendirmiştir. Bu biçimde bir entelektüel gayret Hobbes’un arzu ettiği tarzda, batının egemenleri tarafından kabul edildi ve bu süreç/yol izlendi. Hobbes’un ortaya koyduğu yurttaşlık modeli, modern devletlerin temel taşı olmuştur (Burchell, 2002, s. 92).

Hobbes’un (2007, s. 99) eşitlik anlayışı yurttaşlık konusu bağlamında önem taşır; zira Hobbes köle/tutsak, kadın, çocuk, hasta, yaşlı gibi farklar oluşturmaksızın insanların doğuştan itibaren eşit olduklarını ileri sürer. Düşünürü göre doğa, insanları zihni ve bedeni yetenekleri/kapasiteleri itibarıyla eşit yaratmıştır, lakin kişi kendisini diğerlerine nazaran daha üstün görebilir. Bu üstünlük algısı ise değişkendir, örnek olarak; fiziksel açıdan güçlü bir kişi, fiziksel olarak gücü daha zayıf bir kişi tarafından zihni bir güç yoluyla alt edilebilir. Hobbes’un

bu fikri insanların doğa durumunda kargaşa/kaos durumunda bulunmalarının nedenlerinden de biridir; zira insanlar eşit olmaları sebebiyle bitmez/tükenmez bir mücadele ortamında istek ve hedeflerine ulaşmak amacıyla savaşırlar. Bu noktada genel bir “öteki”nin tanımlanması dayanışma bağları yaratır ve dolayısıyla topluluk duygularını yoğunlaştırır. Zorlu bir grup ile onun rakipleri arasındaki çıkarlar ve/veya değerler açısından sınırların belirlenmesi, kolektif kimlik oluşumunda neredeyse evrensel bir kalıptır. Birbirinin “öteki” ya da düşman olarak tanımlanması dayanışma bağları yaratır ve topluluk duygularını yoğunlaştırır” (Şöhret, 2021, s.609). Bu yorum, Hobbes düşüncesinde egemenin varlığına gereksinim duyulmasının esas nedenini meydana getirir. Bu yönüyle insanların eşit olduğunu belirten yaklaşım tarzı, insan doğasının kendi varlığını koruyan ve isteklerini gerçekleştirmek amacıyla çabalayan yapısıyla beraber düşünülmelidir.

Yurttaşın hürriyeti, dış taraftan bir etki/müdahale ile engellenmeme ve kendi isteğiyle olmadığı müddetçe kamusal görevlere zorlanmama noktalarına dayanır (Hobbes, 2007, s. 162-169). Bu çerçevede yurttaş, toplum ve devlet tarafından kendisinden yerine getirmesi beklenen kamusal sorumluluklara yanıt vermeye zorlandığı vakit özgürlüğü tehlike altına giren kişidir. Thomas Hobbes, yurttaşın görevini sadakatli olmak/itaat etmek şeklinde belirlemiş, her yurttaşın egemenliği elinde bulunduran kişinin uyruğu olduğunu savunmuştur (Heater, 2007, s. 4). Hobbes’un fikirleri, Machiavelli’den sonra devletin ve siyasetin rasyonel altyapısını oluşturmuş olması noktasında önemlidir. Hobbes’un bu bağlamdaki görüşleri, Hobbesçu liberalizm olarak adlandırılan olguya karşılık gelir ki düşüncelerinin liberal yurttaşlık kuramı içerisinde yer almasının nedeni de budur (Riesenberg, 1992, s. 304).

Rousseu’da Yurttaşlık

Rousseau’nun yurttaşlık modeli erken modern çağın egemenlik düşüncesinden beslenir ve bu model Yunan yurttaşlığını Modern Çağ’ın düşün dünyasının kavramlarına ve siyasetine uygulayıp referans alarak modern egemenlik fikrini üretir. Riesenberg’e (1992, s. 262) göre Rousseau, insanın toplumsal bir varlığa dönüşmesiyle birlikte, hasılı bir arazinin etrafını çitle çevirip mülk edinmeye başlanmasıyla birlikte yurttaş olmanın, “eşitlik” ideali ile eşitsizliğin, yönetme güdüsüyle yönetilen olma “rızasını” göstermiştir. Kıskançlık benzeri insani ihtirasların toplumu alaşağı etmemesi için, her biri aynı miktarda/oranda mülk sahibi ideal bir yurttaş sayısı saptayan Platon gibi, Rousseau da toplumun mevcudiyetinde tehditler görmüş ve tam da bu sebeple Hobbes’un tersine özneye değil topluma yönelmiştir. Bu açıdan ortaya koyduğu yurttaş ve toplum modeli cumhuriyetçi ideale uygundur.

Rousseau açısından insanın kendi iç dünyasına yönelik kişisel iradesiyle yurttaşın iradesi farklılık arz etmekte olup, yurttaşın iradesi, herkesin iradesi daha doğrusu genelin iradesi demektir; zira yurttaş kendini bütünü ayrılmaz bir parçası şeklinde değerlendirmekte ve kişisel fikir ve menfaatlerini bastırarak salt ortak iyiliğe yönelmektedir (Ağaoğulları, 2006, s. 121). Rousseau yurttaşlık kavramında son derece tutarlı bir görüş ortaya koymaktadır ve Rousseau’nun üslubu ve ahlaki yoğunluğuyla Platoncu toplumsal ve politik fikri “batı” siyasal görüşünün ön planına geri getirdiğini iddia etmek abartı olmaz (Riesenberg, 1992, s. 260). Bu yaklaşım tarzı yurttaşlık modelleri açısından Rousseau’yu cumhuriyetçi yurttaşlık modeli içine dâhil etmiştir.

Rousseau’nun yurttaşlık anlayışında tasarlamaya çalıştığı toplulukçu fikirlerin tümünden içerim alan irade, hürriyet ve eşitlik benzeri temel kavramlarla beraber bireyi toplum içine yerleştirerek, toplumsal bütünde anlam kazandırır. Rousseau, liberal yurttaşlık yaklaşımından farklı olarak sivil özgürlüğü toplum içerisinde aramıştır ki bunun koşulu ise siyasal varoluşun gereklerini yapacak olan yurttaşların ve uyrukların genel irade ile uyumlu olmasıdır (Heater, 2007, s. 106-107). Rousseau’ya (2012, s. 84-91) göre modern yurttaş egemen

gücün bir üyesidir. Lakin yurttaşın ne anlam ifade ettiğini modern/çağdaş insan unutmamıştır, bu sebeple en iyi yurttaş örneğini bulmak amacıyla öncelikle Sparta ve Roma yurttaşlığına gitmek gerektiğini düşünür. Zira ona göre sadece Sparta ve Roma’da güçlü kanun ve kurallar oluşturulan bir devlet ve devleti himaye eden yurtseverlik anlayışını görmek mümkündür.¹

Rousseau, erdemli ve iyi bir yurttaş modeli olarak ortaya koyduğu vatansever yurttaşlık örneğini yani kendi yurttaşlık ufkunu, bir eğitim kitabı yazarak ortaya koymuş; “gerçek” yurttaşın kim olması gerektiğini *Emile* kitabından önce *Ekonomi Politik*’te vurgulamıştır. Yurttaşlara “iyi olmalarını” söylemek yeterli olmaz, nasıl iyi olunabileceğini öğretmek de gereklidir; bu sahada ilk ders sayabileceğimiz örnek olması, kullanılması gerekli tek çözüm değildir; çözümler içerisinde vatan/yurt sevgisi en iyi netice verici olanıdır (Rousseau, 2005, s. 25). Heater’e (2007, s. 109) göre Rousseau’nun vatanseverlik duygusu üzerine kurduğu yurttaşlık düşüncesi, milliyetçiliğin ilkel biçimi olup, bu fikir yurttaşlığın ulus ile uyumlu olmaya başlaması bağlamında son derece mühimdir.

Rousseau’nun söz konusu yurttaş örneği için *Emile* metninin giriş bölümünde Pedaretus’tan verdiği dikkat çekici bir örnek bulunmaktadır: “İşte size yurttaş! Orduda beş tane oğlu olan Spartalı bir kadın vardır; sabırsızlıkla savaştan gelecek bilgileri bekliyordu. Bir köle haberle geldi; kadın titreyerek ve merakla durum hakkında havadis istedi: ‘üzgün bir şekilde: oğullarınızın hepsi öldürüldü. – Rezil/alçak köle, ben sana bunu mu soruyorum? –Kazandık zaferi!’ Kadın hızla mabede gidip tanrılara dua etti/şükranlarını sundu” (Rousseau, 2009, s. 12).

Rousseau, yurttaş yetiştirmek için hem ailelerin hem toplumun, hem de devletin nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair bir eğitim programı sunmuştur. Rousseau’ya (2005, s. 31-33) göre insan hayata geldiği andan başlayarak hem yurttaş haklarına haizdir hem de yurttaşlık görevlerini yerine getirmeye başlamaktadır. Dolayısıyla bir çocuğun hem ailesi hem içinde bulunduğu toplum hem de devlet yöneticileri yurttaş eğitiminde rol almalıdır. Vatandaşlık duygusu şiddetle tavsiye edilerek birey yurttaş olabilir. Heater’a (2007, s. 110) göre, Rousseau yurttaşlık konusundaki planlanan bu eğitimin ancak bir devletin “din” yoluyla verebileceğini düşünür. Ona göre bu din sivil bir dindir ve dayattığı disiplin ise dehşet verici olacaktır. Rousseau’dan aktırdığı hâliyle: “Tamamen sivil bir biçimde olan ve hükümleri, egemen aracılığıyla dini inançlar gibi değil de onlarsız iyi bir ‘yurttaş’ ya da sadakatli bir ‘uyruk’ olması imkânsız sosyal duygular olarak tespit edilen bir inanç yolu bulunmaktadır. (...) Egemen, buna (inanç maddelerine) inanmayan birini devletten kovabilir/atabilir; bir inancı olmadığı için değil, antisosyal olduğu için hukuku ve adaleti içten sevmediği ya da gerektiğinde görevi uğruna canını vermediği/vermeyeceği için kovar. Eğer birisi, bu dogmaları alenen kabul ettiğini açıkladıktan sonra onlara inanıyormuş gibi hareket ederse işte o zaman onu öldürelim, zira en büyük kabahati işlemiş, hukuku aldatmıştır/yanıltmıştır”.

Yurttaşların eşit ve özgür olduğuna inanan Rousseau (2012, s. 57), halkın egemenliği ve genel irade ölçütlerini ortaya koyduğu ünlü yapıtı *Toplum Sözleşmesi*’nde “insan hür olarak hayata gelir lakin her yerde prangaya vurulmuştur” demiş, insanın diğer insanlar ve toplumla olan iş birliği ve kolektif bilinci yoluyla özgürleşebileceğini savunmuştur. “Yararı bulunmayan her yurttaş zararlı bir insan sayılır” anlatımıyla tüm yurttaşların zamanlarını toplum faydasına kullanması gerektiğini ifade eder (Rousseau, 2018, s. 20-21). Sabine’e (1969, s. 278-279) göre

1 Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*’nde Sparta ve Roma’nın yönetim felsefesine karşı beğenisini çok sık ve güçlü bir biçimde ifade eder. Bu takdiri ortaya koyan cümlelerinden dikkat çekici olanların bir tanesi şudur: “Sparta ve Roma ortadan kalktıktan sonra, hangi devlet sonsuzcasına sürüp gitmeyi umabilir/düşünebilir?” (Ayrıntılı bilgi için Bknz. J. J. Rousseau, *Toplum sözleşmesi*).

Rousseau, insanların toplumsal bir hürriyete sahip olma gerekçesinin içinde yaşadıkları toplumun bir üyesi olmaktan geçtiğini ve bireylerin öncelikle “kanuni haklarla” beraber eşit birer yurttaş oldukları düşüncesindedir ve -toplum sözleşmesi gereği- yurttaşın tüm bireylerle/herkesle aynı haklara sahip özgür biri olmaları için bir toplumun üyesi olması gerektiğini ifade eder.

Sonuç

Çağdaş siyaset felsefesinde yurttaşlık tartışmalarının, cumhuriyetçi ve liberal gelenekler/yaklaşımlar çerçevesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Her iki yaklaşım da yurttaşlık olgusunu, kendi temel ilkeleri ve savundukları esaslar doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır. Liberal düşünce, bireyin hürriyetine ve toplum karşısında öncelikli olduğuna dayalı bir yurttaş modeli sunarken, cumhuriyetçi yaklaşım, bireyin toplumsal doğasına vurgu yaparak kendisinin ve toplumun faydası için katılımcı, mesuliyet sahibi ve aktif bir yurttaş olması gerektiğini öne sürmüştür.

Hobbes ve Rousseau'nun liberal ve cumhuriyetçi yurttaşlık bağlamında sundukları fikirler, modern politik düşüncenin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Rousseau, özgürlüğü ve bireyin kendi kendini yönetme hakkını savunurken, mutlak monarşinin savunucusu olan Hobbes'tan farklı olarak, bireyin özgürlüğünün toplumsal katılım ve kolektif sorumlulukla sağlanabileceğini savunur. Rousseau, bireysel hakları her şeyin üstünde tutan liberal yurttaşlık anlayışına karşı çıkar ve özgürlüğün ancak yurttaşların birlikte çalışarak elde edilebileceğini ve sürdürülebileceğini belirtir. Öte yandan, Hobbes, bireyin hak ve özgürlüklerinin, toplumsal sözleşme çerçevesinde korunması gerektiğini savunur ve bireyin özgürlüğünün toplum veya devlet tarafından kısıtlanamayacağını öne sürer.

Cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık perspektifleri çerçevesinde Hobbesçu ve Rousseau'cu bakış açılarının karşılaştırmalı analizi, siyaset kuramı ve pratiği üzerinde derinlemesine bir kavrayış sunmaktadır. Bu iki felsefi yaklaşımın bir araya getirilmesi, siyasi topluluklar içinde yurttaşlığın inşasında var olan özgürlük ve güvenlik, bireysel haklar ve kolektif refah arasındaki gerilimleri açıkça ortaya koymaktadır. Hobbes, toplumsal düzenin ve istikrarın korunması için yararlı bir yaklaşım sunarken, Rousseau, yurttaşlığın doğasını ortak iyinin peşinde koşan aktif, katılımcı bir süreç olarak yeniden değerlendirme gerekliliğine işaret eder.

Sonuç olarak, Hobbes ve Rousseau'nun düşünceleri, günümüz toplumlarında kamusal, sosyal yönetim ve yurttaşlığın temel ilkeleri üzerine eleştirel düşünmeyi teşvik eden önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Hobbesçu ve Rousseaucu ideolojilerin incelenmesi, yurttaşlığın dinamik doğasını ve değişen toplumsal değerlere, siyasi zorunluluklara ve kültürel bağlamlara nasıl yanıt verdiğini anlamamıza olanak tanır. Günümüzün küreselleşmiş, teknolojik ilerlemelerle donatılmış ve farklı kültürel kimliklerle zenginleşmiş dünyasında, bu iki düşünürün sunduğu görüşler, çoğulcu toplumlarda yurttaşlığın karmaşıklığı konusunda önemli ipuçları sunmaya devam etmektedir.

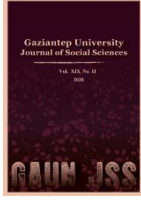
Bu çalışmanın bulguları, Hobbes ve Rousseau'nun düşüncelerinin yalnızca tarihsel birer metin olarak değil, günümüz politik tartışmaları için de kritik birer referans noktası olduğunu göstermektedir. Özellikle, küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin hız kazandığı bir dönemde, bu iki düşünürün sunduğu özgürlük ve toplumsal katılım yaklaşımlarının, modern siyaset teorisi ve pratiği üzerinde nasıl bir etkisi olduğu, bu çalışma ile daha net bir şekilde ortaya konmuştur. Bu bağlamda, Hobbes ve Rousseau'nun cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık perspektifleri ışığında ele alınması, yönetim, birey, toplum, temel hak ve ödevler, demokrasi ve sivil katılım gibi konular üzerine çağdaş tartışmaları derinleştiren zengin bir fikir ve kaynak dokusu sunmaktadır.

Gelecek çalışmalar, bu iki düşünürün kuramlarının, özellikle günümüzün çokkültürlü ve dijitalleşen yapıdaki toplumlarında yurttaşlık uygulamaları üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı inceleyerek, bu alandaki akademik tartışmaları daha da ileriye taşıyabilir. Bu tartışmalar, günümüz siyasi pratiklerinde yurttaşlığın nasıl şekillendiğini ve geliştiğini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Kent devletinden imparatorluğa* (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A., Köker, L. (2018). *Kral-devlet ya da ölümlü tanrı* (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Aristoteles. (2014). *Politika* (Tunçay, M. Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslan, A. (2017). *Felsefeye giriş*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Audier, S. (2006). *Cumhuriyet kuramları* (Yerguz, İ. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bendix, R. (1964). *Nation-Building and Citizenship: studies of our changing social order*. New York: John Wiley and Sons.
- Bookchin, M. (2017). *Kentsiz kentleşme yurttaşlığın yükselişi ve çöküşü*. (2. Baskı). (Özyalçın, B. Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Bouineau J. (1998). *Dersimiz yurttaşlık* (Fransa'da devrim döneminde yurttaşlar ve yurttaşlık) (1. Baskı). (Küey, Y. Çev.). Ilgaz, T. (Haz.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Brubaker, R. (2009). *Fransa ve Almanya'da yurttaşlık ve ulus ruhu* (Pekel, V. Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Burchell, D. (2002). Ancient citizenship and its Inheritors. E. F. Turner içinde. *Handbook of Citizenship Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Debray, R. (2005). *Cumhuriyetçi misiniz, demokrat mı?* (Arslan, A. Çev.). <http://emreyildirim.me/wp-content/uploads/2013/12/regisdebray.pdf>.
- Drucker, F. P. (1994). *Kapitalist ötesi toplum* (Çorakçı, B. Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Erözden, O. (2008). *Ulus-devlet* (2. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Giddens, A., Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar* (Esgin, A. Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gunsteren, H. (1994). Four conceptions of citizenship. B. Steenbergen (Der.). *The Condition of Citizenship* (London: Sage): 36-49.
- Gülalp, H. (2007). *Vatandaşlık ve etnik çatışma*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (1994). *Struggles for recognition in the democratic constitutional state*. In *Multiculturalism* (pp. 107-148). Princeton University Press.
- Habermas, J. (2017). *Öteki olmak, ötekiyle yaşamak* (Aka, İ. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Heater, D. (1990). *Citizenship: the civic ideal in world history, politics and education*. New York: Manchester University Press.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın kısa tarihi* (Üst, M. D. Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (Lim, S. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Işın, E. F., Turner, B. S. (2002). *Citizenship studies: An introduction. handbook of citizenship studies*. (Der.) E. F. Işın ve B. S. Turner. İçinde. London: 1-10
- İçduygu, A., Keyman, E. F. (1998). Globalleşme, anayasallık ve Türkiye'de vatandaşlık tartışması. *Doğu Batı* (5), 147-159.
- Kartal, F. (2010). *Yurttaşlık tartışmaları: Yeni yaklaşımlar*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Kaya, A. (2006). *Yurttaşlık azınlıklar ve çokkültürcülük*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık* (Yılmaz, A. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Leca, J. (1993). *Yurttaşlık üzerine sorular* (Koca, G. Çev.). *Birikim Dergisi* (55), 57-67.
- Locke, J. (2012). *Hükümet üstüne ikinci tez* (Doğan, A. Çev.). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Marshall, T. H. (2000). "Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar", *Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar*. T. H. Marshall ve T. Bottomore (Çev. A. Kaya). İstanbul: Gündoğan Yayınları. 13-82.
- Oldfield, A. (1990). Citizenship: an unnatural practice. *The Political Quarterly*, Vol. 61, No. 2, 177-187.
- Oldfield, A. (2012). Vatandaşlık: doğal olmayan bir pratik mi? A. Kadioğlu (Ed.). *Vatandaşlığın Dönüşümü içinde*. (s. 92-107). İstanbul: Metis Yayınları.
- Platon. (2016). *Devlet* (Eyüboğlu, S., Cimcoz, M. A. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rawls, J. (2017). *Bir adalet teorisi* (Coşar, V A. Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Riesenberg, P. N. (1992). *Citizenship in the Western tradition: Plato to Rousseau*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Rousseau, J. J. (2005). *Ekonomi politik* (Birkan, İ. Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Rousseau, J. J. (2009). *Emile* (Avunç, Y. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2012). *Toplum sözleşmesi* (Günyol, V. Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2018). *Bilimler ve sanatlar üstüne söylev* (Eyüboğlu, S. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sabine, G. (1969). *Siyasal düşünceler tarihi* (Cilt II). (Öktem, A. Çev.). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Sarıbay, A., Y. (1992). *Siyasal sosyoloji*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar cemaati* (Okur, Ö. Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Schnapper, D. (2005). *Öteki ile ilişki* (Sosyoloji Düşüncesinin Özünde). (1. Baskı). (Sönmezay, A. Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Soysal, Y. (2010). *Rights, Identity and Claims-Making*, <http://www.brandeis.edu/ethics/pdfs/internationaljustice/otheractivities/JAC.Soysal.pdf>.
- Şöhret, M. (2013). Devlet Egemenliğine Müdahale ve Yunanistan Ekonomik Krizi, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 4 (13), 605-646
- Şöhret, M. (2021). The Age of Popular Protest, *Journal of Academic Researches and Studies* 13(25), 607-617, <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.980371>
- Touraine, A. (1997). *Demokrasi nedir?* (1. Baskı), (Kunal, O. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunçel, A. (2010). *Bir siyaset felsefesi: Cumhuriyetçi özgürlük*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turner, B. S. (2012). Bir vatandaşlık kuramının anahatları. A. Kadioğlu (Ed.), *Vatandaşlığın dönüşümü içinde* (s. 107-140). İstanbul: Metis Yayınları.
- Turner, B. S. (2015). *Klasik sosyoloji* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tsaliki, L. (2007). The construction of European identity and citizenship through cultural policy, *European Studies* (24).
- Ünsal, A. (1998). *Yurttaşlık zor zanaat* (75 yılda tebaa'dan yurttaşa doğru), A. Ünsal (Ed.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve demokrasi*. Ankara: Dost Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Boşanma Hâlinde Malik Olmayan Eşe Konut Üzerinde Özgülemeyi Talep Hakkı Tanınmasının ZGB Art. 121/III Kapsamında Değerlendirilmesi¹

Evaluation of Granting the Non-Ownning Spouse the Right to Request Allocation on the House in Case of Divorce within the Scope of ZGB Art. 121/III

Duygu DAĞLIOĞLU^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4161-3765

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ocak 2024

Kabul tarihi: 29 Temmuz 2024

Anahtar Kelimeler:

Birlikte yaşanılan konut,

Boşanma,

Yasal talep hakkı,

Oturma hakkı.

ÖZ

Türk hukuku malik eşin ölümü hâlinde eşlerin birlikte yaşadığı konut üzerinde sağ kalan eşe kendi lehine birtakım taleplerde bulunma hakkı vermektedir. Bu talepler sağ kalan eşin bir aynı hakkın koruması ile eski yaşantısını devam ettirmesi amacıyla dayanmaktadır. Eşin kendi lehine aynı hak kurulmasına yönelik bu talepleri eşler arasındaki mal rejiminin tasfiyesi (TMK md. 240, 255, 279) ya da ölen eşin mirasının tasfiyesinden (TMK md. 652) kaynaklanabilir. Kaynağına göre bu taleplerin kullanım koşulları ve özgülemenin istenebileceği aynı hakların öncelik sıralaması değişmekle birlikte sağ kalan malik olmayan eş konutun kendisine mülkiyet, intifa hakkı veya oturma hakkı ile özgülenmesini talep edebilir. Talebin mirasçılar tarafından kabul edilip yerine getirilmesi mümkündür. Fakat mirasçıların bu talebi reddetmesi hâlinde eşin mahkemeye başvurarak lehine oturma hakkı kurulmasını talep etmesi gerekir. Türk hukukundan farklı olarak İsviçre Medeni Kanunu (ZGB Art. 121/III)'nda oturma hakkı ile sınırlı olarak boşanma nedeniyle de malik olmayan eş lehine konutun özgülenmesi mümkündür. Buna göre birlikte yaşanılan konut eşlerden birinin mülkiyetindeyse, diğer eş lehine onun talebi olmasa bile, tazminat ya da nafaka alacaklarına mahsup edilmek üzere, hâkim sınırlı bir süre için oturma hakkı tanınmasına karar verebilir. Türk Medeni Kanunu'nda malik olmayan eş için boşanma hâlinde böyle bir imkân bulunmamaktadır. Oysa ki eş ve varsa çocukların boşanmada da bir aynı hakla korunmak suretiyle eski yaşantısını devam ettirmekte faydaları vardır. Bu çalışmada ZGB Art. 121/III ile İsviçre hukukunda malik olmayan eşe boşanma nedeniyle tanınan imkânın Türk hukukunda da düzenlenmesi üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda ayrıca ZGB Art. 121/III düzenlemesinin Türk hukukuna aynen ya da farklı biçimde alınıp alınmayacağı tartışılmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 30, 2024

Accepted: July 29, 2024

Keywords:

Cohabitation home,

Divorce,

Legal demand,

Right of habitation.

ABSTRACT

Turkish law gives right to other spouse in case of death of owner spouse to demand various real rights on the the residence where the spouses have lived together. The basis of these demands lies in the aim of the surviving spouse to continue its previous life within the protection of a real right. These requests for the establishment of real rights in favor of the spouse may arise from the liquidation of the property regime between the spouses (TCC art. 240, 255, 279) or the liquidation of the deceased spouse's inheritance (TCC art. 652). Although the conditions of use of these requests and the priority order of the real rights for which allocation may be requested vary depending on the source, the surviving (non-owning) spouse may request the residence to be allocated to it with ownership, usufruct or right of habitation. It is possible for the request to be accepted and fulfilled by the heirs. However, if the heirs reject this request, the spouse must apply to the court and request that the right of habitation be established in its favor. Unlike Turkish law, In the Swiss Civil Code allocating the residence limited to the right of habitation, in favor of the non-owning spouse in case of divorce, is possible (SCC art. 121/III). Accordingly, if one of the spouses has property right on the family house, the judge may decide to grant a temporary right of habitation in favor of the other spouse, to be offset against compensation or alimony receivables, even if the other spouse does not request it. In the Turkish Civil Code, there is no such opportunity for the non-owning spouse due to divorce. However, it may be beneficial for the spouse and children, if any, to continue their old life by being protected in a while by a right in rem in case of divorce. In this article, whether the opportunity given to the non-owning spouse due to divorce in Swiss law should also be regulated in Turkish law, is emphasized. In this context it is also discussed whether SCC art. 121/III can be adopted into Turkish law as it is or in a different form.

¹ Çalışma 01.06.2023 tarihli “III. Uluslararası Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Kongresi” nde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özet metin olarak yayımlanmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Turkish law gives right to other spouse in case of death of owner spouse to demand various real rights on the the residence where the spouses have lived together. The purpose of these demands is to ensure that the surviving spouse continues its old life establishing a real right in favor of it. This demand may be due to the spouse's property regime (Turkish Civil Code art. 240, art. 255 and art. 279) or rights arising from inheritance (Turkish Civil Code art. 652). Although the conditions and order vary depending on the source of the right to claim, the surviving spouse may claim property right, usufruct or right of habitation. It is possible for the request to be accepted and fulfilled by the heirs. However, if the heirs reject this request, the spouse must apply to the court and request that the right of habitation be established in its favor. All these provisions are similarly present in the Swiss Civil Code (art. 219, art. 244, and art. 612a) which the Turkish Civil Code was acquired.

The Swiss Civil Code art. 121/III gives the power to claim a real right also in case of divorce. In this condition may be claimed only the right of habitation. Despite this possibility is given to the non-owning spouse due to divorce in exchange of alimony or compensation in the Swiss Civil Code art. 121/III, a similar right in the TCC is not granted. In the TCC art. 279/III as a part of community of property is mainly granted to the spouses similar right as a consequences of the divorce. Yet this is restricted to community of property regime. The Turkish Civil Code does not contain a general rule similar to art. 121/III. Whereas in case of divorce it may be beneficial for spouses and children being protected in a while by a real right in all conditions. In this article it is aimed to discuss whether the right given in the Swiss Civil Code art. 121/III should be acquired similarly to Turkish civil law or not.

This work is a research article. In this article qualitative research is used to reach information about the present rules of both in Turkish and Swiss civil laws. Also the provisions of the Turkish Civil Code and the Swiss Civil Code are compare. In this way similarities and differences between them are being detected.

This article supports the view to give right to the non-owning spouse due to divorce to demand a real right in form of the right of habitation. In Turkish doctrine there are also the views supporting this view. In our opinion, there is not a reason not to be given the similar right in Turkish civil law. On the contrary, this right can reduce conflict between the spouses after divorce. Because spouses can sometimes conflict due to continuing alimony payment. But the suggested right of habitation is given at one time and for a limited duration. This can also help divorced spouses to foresee their relations and to plan their future.

Also, we believe that in our country generally women suffer from the negative consequences of divorce in terms of economy. Alimony and other payments (for example compensation) may not be able to adequate to protect divorced women and children. Because sometimes it is not to be paid or even if it is paid, it is short of starting a new life because of difficulty of supplying the need of shelter. With the help of a right like art. 121/III, divorced spouses (especially women) may have time to start a new life without worrying need of shelter. Because, need of shelter is mostly prior to another requirements.

Within the scope of the Swiss Civil Code art. 121/III, right of habitation may be established for a period of time. Spouse without ownership does not have to submit a request for this right to be recognized. The judge may establish this right in favor of the other spouse, only if it is offset against compensation or alimony resulting from the divorce. The right of habitation may be restrain or terminated in case of important circumstances namely the marriage of the right holder spouse or the children starting to reside elsewhere. This article suggests law-maker to arrange a provision like the Swiss Civil Code art. 121/III in the Turkish Civil Code. Spouses who want to divorce, should to be provided a right to claim the right of habitation on the cohabitation residence that belongs to other spouse.

In our opinion unlike in Swiss law, in Turkish law this provision should be arranged the way that the judge should not be able to decide on the right of habitation without a request. The non-owning spouse should only be given the right to demand. In this case, compliance with other regulations of the Turkish Civil Code regarding allocation of family residences is ensured. Other provisions of art. 121/III may be arranged similarly. In this sense the judge should decide whether the right of habitation is necessary or not. Also the right should be temporary, and the judge should decide the time period according to requirements of other spouse and children. Additionally, in the event of significant changes in circumstances, like the marriage of the spouse, limitations or termination may be imposed on the right of habitation. Therefore a temporary right of habitation may be tolerable for owner spouse.

Giriş

Türk hukukunda eşler arasındaki ilişkiler evlilik öncesinden başlayıp özellikle evliliğin eşlerden birinin ölümü nedeniyle sona ermesi hâlinde, sonrasına uzanacak şekilde çeşitli açılardan düzenlenmektedir. Evlilik sonrasına ilişkin düzenlenen hususlardan biri de eşlerin birlikte yaşadığı konuttur. Bu doğrultuda eşlerden birinin ölümü hâlinde diğer eşin mevcut yaşantısını devam ettirmesini sağlamak üzere çeşitli hükümlere yer verilmektedir.

Eşlerin birlikte yaşadığı konutun eşlerden birinin mülkiyetinde bulunması ve malik eşin ölmesi hâlinde 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK) (Türk Medeni Kanunu, 2001) sağ kalan diğer eşe çeşitli koşullarla konut üzerinde lehine belirli aynı hakların kurulmasını isteme hakkı tanımaktadır. Bu hak TMK md. 240, 255 veya 279 hükümlerine dayanarak mal rejiminin tasfiyesi ve TMK md. 652 hükmüne dayanarak terekenin tasfiyesi çerçevesinde tanınmaktadır. Söz konusu hükümlerin karşılıkları kaynak İsviçre Medeni Kanunu (ZGB)'nda Art. 219, 244, 612a'da yer almakta, bu düzenlemeler TMK'de yer alan hükümlerle büyük oranda benzerlik içermektedir.

Hem mal rejimi hem de miras hukuku temelli olan söz konusu düzenlemeler sağ kalan eşe ilgili konutun mülkiyet, intifa ya da oturma haklarından biri biçiminde özgülenmesini isteme hakkı vermektedir. Türk hukukunda bulunmayıp İsviçre hukukunda bulunan ve eşlerin birlikte yaşadığı konut üzerinde özgülemeyi talep hakkı veren bir hüküm daha mevcuttur ki; o hüküm ZGB Art. 121/III'tür. Bu düzenleme eşlerden birinin ölümünden farklı olarak boşanma nedeniyle evliliğin sona ermesi hâlinde malik olmayan eşe birlikte yaşanan konut üzerinde özgüleme talep etme hakkı vermektedir. Yine bu düzenleme ZGB Art. 219, 244 ve 612a'dan farklı olarak yalnızca oturma hakkı biçiminde özgülemeye imkân tanımaktadır.

Bu kapsamda öncelikle TMK md. 240, 255, 279 ve 652'nin özellikleri ve şartları ZGB Art. 219, 244 ve 612a hükümlerinin yararlanmak suretiyle genel olarak ortaya konmaktadır. Sonrasında kaynak ZGB'de yer alan boşanma hâline özgü ZGB Art. 121/III hükmünün Türk hukukuna kazandırılıp kazandırılmayacağı değerlendirilmektedir.

Eşler Arasında Mal Rejiminin Tasfiyesine Dayanan Özgüleme Taleplerine İlişkin Genel Bilgiler (TMK md. 240, 255, 279)

4721 Sayılı TMK ile 2002 yılında aile konutuna ile ilgili çeşitli düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Bunlar arasında mal rejiminin eşlerden birinin ölmesi nedeniyle sona bulması hâlinde sağ kalan eşe, ölen eşin mülkiyetindeki konut üzerinde çeşitli haklar tanınmasını talep hakkı tanıyan hükümler de mevcuttur. Bu hükümler edinilmiş mallara katılma rejiminin (TMK md. 240), paylaşmalı mal ayrılığı rejiminin (TMK md. 255) ve mal ortaklığı rejiminin (TMK md. 279) eşler arasında uygulandığı durumlarda, mal rejiminin malik eşin ölümü nedeniyle tasfiyesinde sağ kalan eşin özgüleme talebine dair hükümler içermektedir.

Eşler arasında mal rejiminin tasfiyesinden kaynaklanan tüm talepler şahsi niteliktedir ve kural, tasfiyeden kaynaklanan alacakların nakdî olarak ödenmesidir. Fakat TMK md. 240, 255 ve 279 sağ kalan eşe aynı özgülemeyi isteme hakkı vermektedir. Bu özelliği nedeniyle söz konusu hükümler nakden ödeme ilkesinin istisnasını oluşturmaktadır (Yağcıoğlu, 2007, s. 122, 124; Acar, 2004, s. 138; Öztaş, 2009, s. 226; Demirbaş, 2009, s. 591; Şıpka, 2011, s. 320; Doğan, 2022, s. 266; Nebioğlu Öner, 2020, s. 175,193).

Mal rejiminini ölüm nedeniyle tasfiyesine dayanan bu hükümlere başvurulabilmesi bakımından bazı ortak koşullar mevcuttur. Şöyle ki;

- Taraflar arasında başvuracakları hükme ilişkin mal rejiminin uygulanıyor olması gerekir.

- Mal rejimi ölüm ya da gaiplikle son bulmuş olmalıdır (Schleiss, 1989, s. 9; Hausheer ve Aebi-Müller, 2010, Art. 219, N. 9; Öztan, 2015, s. 545; Şıpka, 2011, s. 320; Nebioğlu Öner, 2020, s. 177; Sarı, 2007, s. 283; Gümüş, 2008, s. 403; Acar, 2021, s. 100; Doğan, 2022, s. 266; Kılıçoğlu, 2022a, s. 356). Mevcut düzenlemeler ölüm dışında bir sebeple mal rejiminin sona bulması hâlinde sağ kalan eşe bu hakkı tanımamaktadır. Bu noktada malik eş bakımından gaiplik durumunun ortaya çıkması hâlinde ne olacağı üzerinde ayrıca durmak gerekir. Öğretide ağırlıklı olarak malik eşin gaipliğinin de söz konusu hükümlerden yararlanmayı mümkün kılacağı kabul edilmektedir (Schleiss, 1989, s. 9; Hausheer ve Aebi-Müller, 2010, Art. 219, N. 9; Şıpka, 2011, s. 320; Nebioğlu Öner, 2020, s. 177; Sarı, 2007, s. 283; Gümüş, 2008, s. 403; Acar, 2021, s. 100; Doğan, 2022, s. 266). Dural, Ögüz ve Gümüş (2023) ise yalnızca ölüm karinesi bakımından söz konusu hükümden yararlanılabileceğini kabul etmektedir (Dural, Ögüz ve Gümüş, 2023, s. 264). Gaiplik nedeniyle sağ kalan eşin özgüleme talep edebilmesi bakımından ayrıca evliliğin feshinin de gerçekleştirilmesinin gerekip gerekmediği konusunda öğretide farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre özgüleme talebinin kullanılabilmesi için önce evliliğin feshinin gerçekleştirilmesi gerekir (Nebioğlu Öner, 2020, s. 178; Acar, 2021, s. 101). Bizim de katıldığımız diğer görüşe göre rejim evlilik sürerken de son bulabileceği için evliliğin feshi istenmese de özgüleme talep edilebilmelidir (Yağcıoğlu, 2007, s. 110; Şıpka, 2011, s. 321).

- Özgülemeye konu birlikte yaşanan konutun mülkiyeti ölen eşe ait olmalıdır (Schleiss, 1989, s. 11; Ryffel, 2006, Art. 219, N. 3; Yağcıoğlu, 2007, s. 99; Sarı, 2007, s. 284; Şıpka, 2011, s. 322; Acar, 2021, s. 99; Kılıçoğlu, 2022a, s. 357; Dural, Ögüz ve Gümüş, 2023, s. 264).

- Konut eş ölmeden önce birlikte yaşanan yer olmalı ve sağ kalan eş konuttaki yaşamını sürdürmeyi istiyor olmalıdır. Ancak konutun TMK md. 194'de düzenlenen aile konutu özelliğinin bulunmasının zorunlu olup olmadığı konusu öğretide tartışılmaktadır. Bazı yazarlara göre ölen eşe ait olan konutun TMK md. 186 gereği eşlerin konutu (ortak konut) (Schleiss, 1989, s. 70 vd.; Hausheer, Geiser ve Aebi-Müller, 2022, s. 93; Acar, 2021, s. 18) niteliğinde olması ve bu konutta malik eşin ölümü anında birlikte yaşanılıyor olması yeterlidir². Aile konutu niteliği bulunmasa bile eşler bu konut üzerinde özgüleme talep edilebilir (Hausheer ve Aebi-Müller, 2010, Art. 219, N. 12; Ryffel, 2006, Art. 219, N. 3; Gümüş, 2008, s. 412; Dural, Ögüz ve Gümüş, 2023, s. 264). Aksi görüşteki yazarlara göre hüküm sadece aile konutu için uygulanabilir (Schleiss, 1989, s. 23; Schaufelberger ve Keller Lüscher, 2010, Art. 612a, N. 6; Yağcıoğlu, 2007, s. 96; Sarı, 2007, s. 284; Demirbaş, 2009, s. 595; İnan, Ertaş ve Albaş, 2022, s. 584; Acar, 2021, s. 99; Kurt, 2021, s. 175). Şenocak (2009)'a göre ise TMK md. 652 kapsamında özgüleme konusu taşınmaz aile konutu olarak kabul edilmeli, fakat somut olay gerektirdiğinde bu aile konutundan daha geniş yorumlanabilmelidir (Şenocak, 2009, s. 106 vd.).

TMK md. 240, 255, 279 ve TMK md. 652 hükümlerinin madde başlıklarında esasen "aile konutu" kavramı kullanılmaktaysa da madde içeriğinde "eşlerin birlikte yaşadığı konut" üzerinde özgüleme talep edilebileceği ifade edilmektedir. Maddenin amacı sağ kalan eşin önceki yaşantısını sürdürmesini sağlamak olduğundan kanaatimizce sağ kalan eşin talebini aile konutuyla sınırlamak metnin amacıyla da bağdaşmaz. Eşlerin biri aile konutu olmak üzere birden fazla konutunun bulunduğu durumlarda, esasen aile konutu niteliğinde olmayan fakat

² Türk-İsviçre öğretisinde eşlerin konutu ve aile konutu kavramlarının genellikle tek bir konut üzerinde birleşerek aynı konutu ifade ettiğinin ağırlıklı olarak kabul edildiği, fakat eşlerin farklı zamanlarda yaşadığı birden fazla konutun bulunduğu durumda bu kavramların farklılaştığı konusunda bkz. Nebioğlu Öner, 2011, s. 132 vd. Eşlerin mecburi nedenlerle (hastalık, mesleki vb.) iki farklı yerde yaşaması hâlinde ortak hayatın mevcut olması şartıyla her iki taşınmazın da aile konutu niteliğini taşıyacağı konusunda bkz. Şeker, 2007, s. 475.

aile konutuna yakın bir yoğunlukta kullanılan (örneğin yılın belirli zamanlarında birkaç ay kesintisiz kullanılan bir yazlık vb.) bir diğer konutta da sağ kalan eş yaşamının geri kalanını sürdürmek isteyebilir. Bu durumda eşe bu konut üzerinde de özgülemeyi talep etme imkânı verilmelidir. Fakat pek tabii ki yalnızca yaz tatillerinde kısa süreli yararlanılan bir konut bakımından eş bu imkândan yararlandırmamak gerekir.

- Sağ kalan eşin konutun özgülenmesi yönünde talebi bulunmalıdır. Talep olmaksızın mülkiyet, intifa ya da oturma hakkının tesisine karar verilemez (Yağcıoğlu, 2007, s. 144; Şenocak, 2009, s. 111; Karlı, 2009, s. 895; Çakır, 2018, s. 291, 292; Öztan, 2023, s. 474). Sağ kalan eşin sahip olduğu bu hakkın niteliği de öğretilerde tartışılmaktadır. Genel olarak tartışmalar bu hakkın alacak hakkı mı yoksa yenilik doğuran hak mı olduğu noktasında yoğunlaşmaktadır. Bizim de katıldığımız görüşe göre hüküm ile sağ kalan eş lehine sadece alacak hakkı niteliğinde yasal bir talep hakkı tanınmaktadır (Yağcıoğlu, 2007, s. 43; Nebioğlu Öner, 2011, s. 120)³. Böylece sağ kalan eşin konutun lehine özgülenmesi yönünde ilettiği talebinin mirasçılar tarafından kabul edilip özgülemenin gerçekleştirilmesi mümkündür. Talebin mirasçılar tarafından kabul edilmemesi hâlinde sağ kalan eş konutun lehine özgülenmesini talep eder. Hakimin özgülemeye yönelik kurucu nitelikteki kararı ile hak sağ kalan eşin nezdinde doğar (Ryffel, 2006, Art. 219, N. 7).

- Söz konusu haklar ilgili mal rejiminden kaynaklanan alacak hakkına mahsuben talep edilebilir.

- Konut ölen eş tarafından bir meslek veya sanatın icrası amacıyla kullanılıyorsa ve altsoyu da konutu aynı amaçla kullanacaksa sağ kalan eş özgüleme talep edemez. Fakat altsoy farklı meslek ya da sanat icra edecek ise, bu durum özgüleme talep etmeye engel değildir (Ryffel, 2006, Art. 219, N. 8; Yağcıoğlu, 2007, s. 139).

Mal rejimi hukukundan kaynaklanan özgüleme taleplerinin koşulları genel olarak benzer olmakla birlikte bazı açılardan farklılıklar mevcuttur. Öncelikle özgüleme talep edilebilecek hak türlerinin sıralaması her bir hükümde farklıdır. Örneğin TMK md. 240 kapsamında eş önce oturma ya da intifa hakkı, haklı sebep varsa mülkiyet biçiminde özgüleme isteyebileceken; TMK md. 255 ve 279'da önce mülkiyet, haklı sebebi varsa intifa ve oturma hakkı biçiminde özgüleme talep edebilir. Hatta ikincil nitelikli talepleri yasal mirasçılar da talep edebilir. Bir diğer deyişle yasal mirasçılar hakimin sağ kalan eşin ilk sıradaki talebinin aksine ikincil nitelikteki haklar biçiminde özgüleme yapılmasını isteyebilirler.

Ayrıca TMK md. 279/III'de özgülemeye ilişkin diğer hükümlerden farklı olarak mal ortaklığı rejiminin ölümden başka sebeplere dayanarak (boşanma, farklı mal rejimine geçme gibi) son bulması hâlinde de eşler üstün yararını kanıtlayarak lehine aynı hak kurulmasını talep edebilir (Hausheer ve Aebi-Müller, 2010, Art. 244, N. 1). Kanaatimizce söz konusu hüküm bu çalışmanın temelinde yatan boşanma durumunda da aynı hakkın tanınmasına ilişkin değerlendirmelerimiz açısından önemlidir.

Eşlerin Birbirine Mirasçılığından Kaynaklanan Özgüleme Talebine İlişkin Genel Bilgiler (TMK md. 652)

TMK md. 652, mal rejiminden kaynaklanan özgüleme taleplerinin aynısını miras hukuku

³ TMK md. 652 ile md. 240, 255 ve 279 hükümlerinin yasal alım hakkı tanıdığı ve bunun yenilik doğurucu hak olduğu konusundaki aksi görüş için bkz. Kılıçoğlu, 2022b, s. 376; Doğan, 2022, s. 266. Yasal alım hakkı ifadesini tercih etmekle birlikte kullanılmakla kendiliğinden hukuki sonuç doğurmayacağı, yasal talep hakkı olduğu konusunda bkz. Buz, 2005, s. 148, 149.

eş yararlanmak istediği hükme göre talebini belirleyecektir. İki hükmün koşullarının da somut durumda var olması aynı anda her iki hükümden de yararlanılacağı anlamına gelmemektedir (Öztan, 2015, s. 547; Çakır, 2018, s. 324; Dural ve Öz, 2022, s. 509; Acar, 2021, s. 115; Serozan ve Engin, 2022, s. 580; Tekelioğlu, 2021, s. 93). Bu durumda sağ kalan eş istediği hükme başvurabilir (Hausheer ve Aebi-Müller, 2010, Art. 219, N. 7; Çakır, 2018, s. 324; Özdamar/ Toker/ Kayış/ Yağcıoğlu ve Akgün Toker, 2022, s. 137). Fakat örneğin sağ kalan eş mirasçı sıfatını kaybettiyse bu durumda yalnızca mal rejiminin tasfiyesine dayanan özgülemeyi talep hakkından yararlanabilir. Diğer görüşe göre lehine özgüleme yapılan sağ kalan eşin miras payının özgülenen hakkın değerine yetmemesi hâlinde eşin hem katılma/değer artış payı hem de miras alacağı aynı anda denkleştirmeye tabi tutabilir (Demirbaş, 2009, s. 591; Zeytin, 2021, s. 372; Şenocak, 2009, s. 118). Kanaatimizce bu şekilde iki özgüleme talebinin aynı anda ileri sürülmesi maddi hukuk anlamında sağ kalan eş bakımından faydalı ve usul ekonomisine hizmet eder görünse de eşin hem mal rejiminin tasfiyesinden kaynaklanan özgüleme talebinin hem de terekenin tasfiyesinden kaynaklanan alacağının aynı anda kümülatif bir talebe konu edilmesi ve denkleştirilmesi mümkün görülmemelidir. Şöyle ki; farklı hukuki temellere dayanan bu taleplerin aynı anda kullanılabilmesi için iki ihtimal söz konusudur. Bunun için ya her iki talebin aynı mahkemede tek bir yargılama faaliyeti ile görülmesi ya da bir yargılamanın sonucunun diğeri için bekletici mesele yapılması ile mümkün olabilir. Fakat aynı özgüleme talebi için farklı alacak kalemlerinin denkleştirilmesi gerekeceğinden her iki yargılama faaliyetinin neticesinin de bir diğer tarafından bilinebilir olması gerekir ki bu durumda hangisinin önce ya da sonra çözülecek uyumsuzluk olduğunu tespit etmekle ilgili bir karmaşaya sebep olacaktır. Bu sorun ancak iki talebin tek seferde ya aile mahkemesinde ya da sulh hukuk mahkemesinde ileri sürülmesi ile söz konusu olabilir ki bu da her iki talebin dayandığı temellerin, usul hukuku anlamında görevli görüldüğü mahkemelerin birbirinden tamamen farklı olması sebebiyle mümkün görünmemektedir. Yargıtay 8. Hukuk Dairesi de ilk derece mahkemesi olarak aile mahkemesince aynı anda TMK md. 240 ve TMK md. 652'ye dayalı özgülemenin karara bağlandığı bir dava ile ilgili olarak 2014 yılında verdiği bir kararda "Sağ kalan eşin miras bırakanın terekesinden olan alacağına mahsuben taşınmazın kendi adına özgülenmesi (TMK.nun 652.md) talebine ilişkin davada görevli mahkeme Sulh Hukuk Mahkemesidir. Mahkemece bu maddeye dayalı istek yönünden davanın tefrik edilerek görevli ve yetkili Sulh Hukuk Mahkemesine gönderilmesi gerekirken görevsiz mahkemece karara bağlanması doğru görülmemiştir." demek suretiyle çoğunluk oyuyla bu görüş çerçevesinde karar vermiştir⁷.

- Sağ kalan eşin talebi olmalıdır (Dural, Ögüz ve Gümüş, 2023, s. 262).

- Taşınmazın tamamında miras bırakan ile aynı meslek veya sanatı yapan altsoyun bulunması ya da konutun bulunduğu taşınmazın tarımsal taşınmaz niteliğinin⁸ söz konusu olması hâlinde özgüleme için gereken diğer şartlar mevcut olsa bile sağ kalan eş TMK md. 652 hükmünün sağladığı yasal talep hakkından faydalanamaz. Ancak miras bırakanın altsoyu meslek veya sanatını taşınmazın yalnızca belirli bir kısmında gerçekleştirebiliyorsa, mülkiyet

⁷ Yargıtay 8.HD., 08.07.2014, E. 2014/5677 K. 2014/14501. Kararda özgüleme taleplerinin usul ekonomisi gereği aynı davada görülebilmesi gerektiğine ilişkin bir karşı oy yazısı da vardır. Buna göre önce mal rejiminden kaynaklanan alacak belirlenmeli daha sonra denkleştirmede eksik kalan kısım için miras payına tekabül eden meblağ da tespit edilmeli, bu iki kalem de özgüleme bakımından yeterli olmazsa kalan kısım mahkeme veznesine depo ettirilmelidir. Bu yönüyle usul ekonomisine hizmet eder görünmekle birlikte örneğin sağ kalan eşin mirasçılık sıfatını yitirdiğine ilişkin bir iddiayı gerektirecek olgu ortaya çıktığında bunun da aynı aile mahkemesince çözülmesi gerektiğini söylemek gerekecektir. Kanaatimizce bu husus isabetli görünmemektedir.

⁸ Ayrıntılı açıklamalar için bkz. Çakır, 2018, s. 306 vd. Sağ kalan eşin mirasçı olduğu durumda bizzat kendisinin bu haktan yararlanabileceği görüşünde bkz. Yağcıoğlu, 2007, s. 141.

hakkı istenememekle birlikte konutun kullanılmayan kısımlarında oturma hakkı biçiminde özgüleme istenebilmesi mümkündür (Demirbaş, 2009, s. 600; Karlı, 2009, s. 902; Çakır, 2018, s. 303).

Boşanma Hâlinde Malik Olmayan Eşe Konutun Özgülenmesine İlişkin İsviçre Medeni Kanunu Düzenlemesi: ZGB Art. 121/III

TMK’de sağ kalan eşe özgülemeyi talep etme hakkı veren hükümler ZGB’de yer alan düzenlemelerle (Art. 219, 244, 612a) büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. İsviçre Hukukunda mal rejimi ve miras hukukundan kaynaklanan imkânlar dışında; oturma hakkı özelinde bir imkân daha vardır ki o da, İsviçre Medeni Kanunu (ZGB)’nin 121. maddesinin üçüncü fıkrasında aile konutu (Wohnung der Familie) başlığıyla yer almaktadır. Düzenleme genel olarak boşanma hâlinde aile konutunun akıbetine ilişkin hükümleri içermektedir. Düzenlemenin ilk iki fıkrasında kira sözleşmesi ile oturlan konutta kalmaya devam eden eşin sözleşmenin tarafı hâline gelmesine yer verilmektedir. Düzenlemenin üçüncü fıkrası ve son fıkrası ise konutun boşanma hâlinde talep eden eşe oturma hakkı biçimde özgülenmesine ilişkindir. Bu anlamda boşanmanın sonuçları arasında yer almaktadır. Bu fıkra göre aile konutuna eşlerden birinin malik olması ve malik olmayan eşin o evde yaşamayı sürdürmekte haklı bir beklentisinin olması hâlinde mahkemece, makul bir tazminat ya da nafaka payı karşılığında konutta diğer eşe oturma hakkı tanıyabilir.⁹

Aile konutunun boşanma hâlinde eşlerden birine özgülenmesi hukukumuzda tamamen yabancı bir imkân değildir. Yalnızca mal ortaklığı rejimine özgü olarak TMK md. 279 gereği aile konutunun maliki olmayan eş evliliğin ölüm dışında (örneğin boşanma) nedeniyle sona ermesi hâlinde de oturma hakkı biçiminde özgüleme talebinde bulunabilir. Mal ortaklığı rejimi dışındaki diğer mal rejimlerinde boşanmanın sonuçları arasında böyle bir imkân hukukumuzda bulunmamaktadır. Aile konutu bakımından eşlerin korunması TMK md. 194 kapsamında gerçekleşmekteyse de bu koruma evlilik birliğinin devamı süresince mümkündür. Bu bakımdan ZGB’nin 169. maddesinin karşılığı olarak hukukumuzda yer almaktadır.

ZGB’de ölüm hâlinde sağ kalan eşe tanınan imkânlardan farklı olarak; boşanma sebebiyle konutun oturma hakkı biçiminde özgülenmesi için diğer eşin talebi aranmamaktadır. Hâkim oturma hakkı biçiminde özgülemeye ilişkin gerekliliği resen dikkate almalı ve malik olmayan eş ile çocukların menfaatlerini değerlendirerek karar vermelidir. Boşanma ya da evliliğin iptaline dayalı bir imkân sağlayan bu düzenlemede özgülemeye ilişkin diğer hükümlerden farklı olarak çocuğun menfaatinin de dikkate alınması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle boşanma nedeniyle oturma hakkı biçimindeki özgülemenin gerekliliğine hem eş hem çocuğun ihtiyaçları gözetilerek karar verilir. Bu bağlamda çocuğun mevcut çevresiyle olan ilişkisi; talep eden eşin sağlık, meslek gibi gereklilikleri dikkate alınmalıdır (Schwander, 2006, Art. 121, N. 1).

Malik eşin rızası ile diğer eşe oturma hakkı tanınabilir. Malik eş rıza göstermezse, oturma

⁹ ZGB Art. 121: “ Ist ein Ehegatte wegen der Kinder oder aus anderen wichtigen Gründen auf die Wohnung der Familie angewiesen, so kann das Gericht ihm die Rechte und Pflichten aus dem Mietvertrag allein übertragen, sofern dies dem anderen billigerweise zugemutet werden kann.

Der bisherige Mieter haftet solidarisch für den Mietzins bis zum Zeitpunkt, in dem das Mietverhältnis gemäß Vertrag oder Gesetz endet oder beendet werden kann, höchstens aber während zweier Jahre; wird er für den Mietzins belangt, so kann er den bezahlten Betrag ratenweise in der Höhe des monatlichen Mietzinses mit den Unterhaltsbeiträgen, die er dem anderen Ehegatten schuldet, verrechnen.

Gehört die Wohnung der Familie einem Ehegatten, so kann das Gericht dem anderen unter den gleichen Voraussetzungen und gegen angemessene Entschädigung oder unter Anrechnung auf Unterhaltsbeiträge ein befristetes Wohnrecht einräumen. Wenn wichtige neue Tatsachen es erfordern, ist das Wohnrecht einzuschränken oder aufzuheben.” (<https://www.fedlex.admin.ch/>)

hakkı diğer eş lehine mahkeme kararıyla kurulur. Boşanma nedeniyle malik olmayan eş lehine kurulan oturma hakkının tapu siciline tescil edilmesi zorunlu değildir. Fakat üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilmesi bakımından tescil önem arz etmektedir (Gloor, 2010, Art. 121, N. 19; Şeker, 2007, s. 482). Bu düzenlemede malik eşin ölümüne dayalı olan diğer özgüleme hâllerinden farklı olarak çocuğun menfaati de dikkate alınacak unsurlar arasında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çocuk ya da çocukların mevcut çevreleriyle olan ilişkisi, lehine özgüleme yapılacak eşin mesleki, tıbbi, ekonomik gereklilikleri göz önünde bulundurulmalıdır (Schwander, 2006, Art. 121, N. 1)¹⁰. Ama mal rejimi ve miras kaynaklı taleplerde yalnızca eşin ihtiyacı belirleyicidir. Çocukların ihtiyacı eşin ihtiyacı kavramına dolaylı etki ettiği durumda dikkate alınabilir.

Hâkim diğer eş lehine bu hakkı boşanmadan kaynaklanan tazminat veya nafaka alacaklarına mahsup edilmek suretiyle kurabilir ve bu oturma hakkı ancak süreli olabilir (Schwander, 2006, Art. 121, N. 1; Gloor, 2010, Art. 121, N. 12; Hausheer, Geiser ve Aebi-Müller, 2022, s. 167; Şeker, 2007, s. 477). Hâkim süresiz şekilde oturma hakkı kurulmasına karar veremez (Hausheer, Geiser ve Aebi-Müller, 2022, s. 169). Bu şekilde malik eşin mülkiyet hakkı ihlâl edilmemiş olur (Gloor, 2010, Art. 121, N. 15; Şeker, 2007, s. 482).

ZGB Art. 121/III'in düzenlemesine göre boşanma nedeniyle lehine oturma hakkı tanınan eşin evlenmesi, çocukların hakkın konusu konutta yaşamayı kalıcı olarak bırakması gibi önemli değişikliklerin meydana gelmesi hâlinde hak sınırlanabilir ya da sona erdirilebilir. Bu açıdan sınırlama hakkın süresi ya da kapsamına dair olabilir. Oturma hakkının hakim tarafından öngörülen süresinin önemli sebeplerin ortaya çıkması hâlinde kısaltılması mümkün ise de uzatılması imkânı yoktur (Gloor, 2010, Art. 121, N. 20; Hausheer, Geiser ve Aebi-Müller, 2022, s. 170; Şeker, 2007, s. 483). Oturma hakkının kısıtlanması ya da sona erdirilmesi ancak hâkim kararıyla mümkündür (Şeker, 2007, s. 483).

Önemli sebeplerin ortaya çıkmasına dayalı olarak hâkimin vereceği karar dışında oturma hakkının süresinin bitmesi, malik olmayan hak sahibi eşin bu hakkından vazgeçmesi, boşanan eşlerin hakkı sona erdirmek konusunda anlaşması, hak sahibi eşin ölümü, hakkın konusu taşınmazın yok olması ya da hakkın kullanılmasının imkânsız hâle gelmesi durumlarında ZGB Art. 121/III gereği kurulan oturma hakkı son bulur (Gloor, 2010, Art. 121, N. 15; Şeker, 2007, s. 483).

Boşanma Hâlinde Malik Olmayan Eş Konutun Özgülenmesini Talep Hakkının Türk Hukuku'nda Tanınmasına İlişkin Değerlendirmeler

Hukukumuzda ölüm dışındaki bir sebeple eşlere mal ortaklığı rejiminde özgüleme talep etme hakkı tanıyan TMK md. 279/III, esasen diğer mal rejimlerinde de aynı imkânın sunulması bakımından kanaatimizce önemlidir¹¹. Madde gerekçesinde bu farklılığın tercih edilmesi bakımından ayrıca bir açıklamaya yer verilmemekle birlikte; ölüm dışındaki bir sebeple birlikte yaşanan konut üzerinde özgüleme talep etme imkânının yalnızca mal ortaklığı rejimi dâhilinde tanınmasının anlaşılabilir bir yönü bulunmaktadır. Çünkü birlikte yaşanan konut üzerinde eşlerin ortak hak ve yetkilere sahip olması tasfiye esnasında özgülemeye dayanan paylaşım bakımından daha kolaydır. Fakat özgüleme talep eden eşin yalnızca diğer eşin malvarlığına dâhil olan, üzerinde daha önce herhangi bir hak ve yetkiye sahip olmadığı taşınmazda özgüleme

¹⁰ ZGB Art. 121/III'te çocukların menfaatine ilişkin bir vurgu olmasa da maddenin ilk fıkrasında bunun yer alması sebebiyle bu yorum yapılmaktadır. TMK md. 194'te ise hiçbir şekilde çocuklar bakımından bir vurgu yer almamaktadır.

¹¹ Aynı yönde Özdamar/ Toker/ Kayış/ Yağcıoğlu ve Akgün Toker, 2022, s. 139.

talep etmesi tasfiyenin boşanma gibi bir sebebe dayandığı düşünüldüğünde muhakkak daha zordur. Fakat aynı imkânın diğer mal rejimi türlerinde de tanınması bakımından önemli bir hükümdür.

Yukarıda açıklanan özellikleri ve TMK md. 279/III'ün varlığı değerlendirildiğinde ZGB Art. 121/III hükmünün benzerinin hukukumuzda da yer alması gerektiği kanaatindeyiz. Bu durum öğretilerde bazı yazarlarca da ifade edilmektedir (Şeker, 2007, 485 vd.; Özdamar/ Toker/ Kayış/ Yağcıoğlu ve Akgün Toker, 2022, s. 139; Nebioğlu Öner, 2011, s. 129; İnan, Ertaş ve Albaş, 2022, s. 584). Aksi görüşteki yazarlar ise tarafların mal rejiminin ölüm dışındaki bir sebeple sona ermesi hâlinde ilgili hükmün kendilerine uygulanmasında anlaşabilecekleri; bir diğer deyişle eşlerin TMK md. 237 kapsamında yapacakları bir sözleşmeyle eşlerin ölüm dışında sona erme sebeplerinde de hükmün uygulanabileceğinin kararlaştırabilecekleri, bu sebeple boşanma bakımından ayrıca özgüleme hakkının düzenlenmesinin gerekmediği görüşündedir (Yağcıoğlu, 2007, s. 113)¹². Gümüş (2008) ise TMK md. 240, 652 gibi hükümlerin eşler arasında dayanışma yükümlülüğünün yansımaları olduğu, boşanma hâlinde bu dayanışma çöktüğü için eşlere özgüleme hakkı tanınmasının isabetli olmayacağı görüşündedir (Gümüş, 2008, s. 402, dnp. 617).

Boşanma nedeniyle oturma hakkı biçimindeki özgülemelerde malik olmayan eş, mal rejiminin tasfiyesinden veya miras hukukundan kaynaklanan imkânlardan daha avantajlı konumdadır. Çünkü ZGB Art. 121/III'e göre eş talep etmeden hâkim bu yönde karar verebilmektedir. Fakat oturma hakkının süreli olması da boşanma durumunda oturma hakkı bakımından eşe sağlanmış daha zayıf bir korumadır. Boşanma ve ölüm hâlleri eşler arasındaki ilişkinin dönüştüğü durum düşünülecek olursa boşanmada oturma hakkının süreli olmasının hakkaniyetli yaklaşım olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır¹³.

Oturma hakkının yoksulluk nafakasına mahsup edileceği durumlarda oturma hakkı ve yoksulluk nafakasının değerinin ayrı ayrı tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için yoksulluk nafakasının süresi bakımından Türk hukukunda yapılan tartışmaları da dikkate almak gerekmektedir¹⁴. Kaynak İsviçre Medeni Kanunu'nda hâlihazırda yoksulluk nafakası da süreli olduğu için, bu durum ZGB Art. 121/III kapsamında oturma hakkının süreli olmasıyla paralellik göstermektedir. Türk hukukunda ise TMK md. 175 boşanma nedeniyle yoksulluğa düşecek tarafa süresiz nafaka talep edebilme imkânı vermektedir. Hatta bu hüküm ve hükme dayalı yargı kararları Türk hukukunda süreli yoksulluk nafakasının mümkün olup olmadığının öğretilerde tartışılmasına sebep olmaktadır (Kulaklı, 2018; Demirbaş, 2018; Yağcı, 2018; Reyhani Yüksel, 2021; Bulut, 2024). Bu çalışmada yoksulluk nafakasına ilişkin tartışmalar çalışmanın kapsamı dışında kaldığından, yalnızca benimsenecek görüşün boşanma nedeniyle oturma hakkının özgülenmesi talebine etkisi üzerinde durulmaktadır.

Yoksulluk nafakasına süreli olarak karar verilebileceğinin kabul edildiği ve buna göre hüküm tesis edildiği durumlarda oturma hakkının mahsup edileceği nafakanın değer olarak tespiti mümkündür. Fakat yoksulluk nafakasına süreli ya da süresiz hükmedilmesinin mümkün kabul edildiği fakat nafakaya süresiz olarak hükmedildiği veya nafakaya yalnızca süresiz

¹² Kaynak ZGB hükmünün (Art. 219) hakkın içeriği, kapsamı ve süresi bakımından tamamlayıcı olması sebebiyle taraflarca kararlaştırılabileceği fakat rejimin eşlerden birinin ölümü dışında bir sebeple sona ermesi hâlinde de hükmün uygulanmasının kararlaştırılamayacağı konusunda bkz. Hausheer ve Aebi-Müller, 2010, Art. 219, N. 9.

¹³ Örneğin Zürih Kanton Mahkemesinin önüne gelen bir olayda, ilk derece mahkemesinin davacı lehine yaklaşık 6 ay süreli bir oturma hakkı tanıdığı görülmektedir (Obergericht des Kantons Zürich, I. Zivilkammer, Urteil vom 21. October 2023, Nr. LC230033).

¹⁴ Çalışmanın kapsamı itibarıyla bu tartışmalara ayrıca değinilmemekte, yalnızca benimsenecek görüşe göre oturma hakkının yoksulluk nafakasına mahsup edilmesinde karşılaşılabilecek olasılıklar üzerinde durulmaktadır.

hükmedilebileceğinin kabul edildiği durumlarda nafakanın bir bütün değer olarak tespiti kolay değildir. Kanaatimizce eşin aile konutunun oturma hakkı biçiminde özgülenmesini talep ettiği uyuşmazlıklarda, TMK md. 176/I kapsamında yoksulluk nafakasına toptan biçimde hükmedilmesi mümkün olduğundan, yoksulluk nafakasına toptan hükmedilmelidir¹⁵.

Oturma hakkının boşanmanın diğer bir mali sonucu olan tazminat alacağına mahsup edilmesi bakımından yoksulluk nafakasının süresiz olmasındaki ihtimaller gündeme gelmez. Mahsup edilecek alacak ister yoksulluk nafakası, ister tazminat alacağı olsun oturma hakkının değerinin nasıl tespit edileceğinin de belirlenmesi gerekmektedir. Oturma hakkının değerinin tespiti, mülkiyet ve intifa haklarının değerinin tespitinden daha zordur. Öğretide *Kurt*'un önerdiği çözüme göre; taşınmazın kira değeri ile oturma hakkı sahibinin yaşı ve yaşama süresi beklentisi dikkate alınarak oturma hakkı için bir değer tespit edilebilir (Kurt, 2023, s. 179). Öğretide *Tek*'in esasen oturma hakkının sahibine bir fayda sağlamadığı ya da bu faydanın önemli ölçüde azaldığı hâllerde kullanılmak üzere önerdiği bir yöntem olarak, oturma hakkı sahibinin ödemekten kurtulacağı kira bedeli de değer tespitinde dikkate alınabilir. Bu bedel emsal kira bedelinin yıllık kira artışı ve indirgeme oranı göz önünde bulundurularak hesaplanması suretiyle bulunabilir (Tek, 2017, s. 336). Oturma hakkının süreli olması gerektiği kanaatimiz karşısında; her iki görüş çerçevesinde taşınmazın kira değerinin ya da oturma hakkı sahibinin ödemekten kurtulacağı kira bedelinin hak sahibinin yaşı ve yaşam süresi değil oturma hakkının süresi dikkate alınarak hesaplanması gerekir.

Sonuç

Boşanma sonrası eşler ve çocuklar yeni bir yaşam düzeni içerisine girmektedir. Yaşanılan konut da bu sürecin bir parçası olarak uyuşmazlıkların konusu olabilmektedir. Boşanma davası sürerken hakim konutta kimin kalmaya devam edeceğine TMK md. 169 kapsamında karar verir. Konutta kalmaya devam edecek kişinin malik eş olması gerekmemektedir. Boşanma davası süresince konutta malik olmayan eşin barınması hâlinde boşanma kararının kesinleşmesi ile birlikte konutun tahliyesi gerekmektedir. Bu açıdan konutun aile konutu olup olmaması önem arz etmemektedir. Boşanma kararının kesinleşmesi ile konutun bu özelliği sona ermektedir. Konutta yaşayan eşin mal rejiminin tasfiyesinden kaynaklanan alacağının bulunması da konutta ikamet etmeye devam etmek bakımından haklı sebep olarak görülmemektedir. Fakat boşanma sürecinde konutta barınmaya devam eden eş ve çocukların boşanma kararı kesinleşse de konutta yaşamaya devam etmesi, fakat daha sonra malik eşin ecrimisil talebiyle karşı karşıya kalması söz konusu olmaktadır¹⁶.

Kişilerin barınma ihtiyaçlarına yönelik değişiklikleri hızlı bir şekilde gerçekleştirebilmeleri ekonomik ve toplumsal sebeplerle kolay olmamaktadır. Bu sebeple boşanma sürecinde korunan barınma ihtiyacının boşanmadan sonra da bir süre devam etmesi söz konusudur. Boşanma sürecinde konutta barınmasına imkân verilen eş tarafından bu sürecin sonunda konuttan ayrılma ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğu, bu doğrultuda eşin buna hazır olması gerektiği iddia edilebilirse de, eşin ve çocukların nafaka beklentileri, velayetin belirlenmesi vb. sebepler bunu mümkün kılmayabilir. Söz konusu belirsiz alanların netleşmesi de esasen yine boşanma sürecinin sonunda gerçekleşmektedir. Bu sebeple boşanma sonrası

¹⁵ Nafakaya süreli hükmedilemeyeceği yönündeki görüşler karşısında, süresiz nafakanın sebep olabileceği adaletsizliklerin yoksulluk nafakasının toptan ödenmesi suretiyle önüne geçilebileceği konusunda bkz. Kulaklı, 2018, s. 250.

¹⁶ Yargıtay 7.HD., 10.5.2023, E. 2023/1512 K. 2023/2466; Yargıtay 1.HD., 29.09.2014, E.2014/735, K.2014/15083, Yargıtay 1.HD., 11.12.2017, E. 2015/5968, K. 2017/7219. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/Arama>. Erişim: 10.01.2024)

duruma uygun koşulların (barınma, geçim vs. bakımından) oluşturulması da yine büyük oranda boşanma davasının neticelenmesini gerektirmektedir. Nihayetinde barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlar düşünüldüğünde barınma bunların pek çoğundan öncelikli hâle gelmektedir.

İşte barınma ihtiyacının bu önemi ve boşanma sonrasına da sınırlı bir süre için dahi olsa etki edeceği düşünüldüğünde ZGB Art. 121/III niteliğinde bir özgüleme imkânına TMK'da da yer verilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü hem malik olmayan eşin boşanma sonrasında toplumsal ve ekonomik sebeplerle hemen barınma ihtiyacını gideremeyebilir; hem de eş ve çocukların, malik eşin ölümündekine benzer şekilde boşanma hâlinde de eski yaşantısını devam ettirmekte yararları olabilir. Hâlihazırda TMK md. 279/III ile mal ortaklığı rejiminin ölümden farklı nedenlerle (boşanma, farklı mal rejimine geçme gibi) sona ermesi hâlinde eşlere verilen bu hak boşanmaya dayalı olarak da malik olmayan eşe tanınabilir. Bu sebeple boşanmadan önceki yaşantısını sürdürmekte menfaati bulunan eş ve çocuklara oturma hakkı ile bir aynı koruma sağlamak isabetli olacaktır. Fakat aile konutunun özgülenmesine ilişkin TMK md. 240, 255, 279 ve 652 hükümleri dikkate alındığında, ZGB Art 121/III'ten farklı olarak boşanma nedeniyle özgüleme bakımından malik olmayan eşin talebinin aranmasının isabetli olacağı kanaatindeyiz.

ZGB Art. 121/III'e dayanarak oturma hakkı tanınması bakımından hâkim eski yaşantının devam ettirilmesi gerekliliğini değerlendirir. Bu hakkın nafaka ve tazminat alacaklarına mahsuben ve süreli tanınacağı düşünüldüğünde de bu durum malik eş bakımından hakkaniyetsiz sonuçlar doğurmayacak ve daha katlanılabilir olacaktır. Hatta eşler arasında nafaka ya da tazminattan kaynaklanan alacak-borç ilişkisinin varlığı, dönemsel ödemelerde bu ilişkinin sürekliliği eşler arasındaki çatışmanın artmasına sebep olabilmektedir. Bu durum tarafların boşanma sırası ve sonrasındaki süreci yönetmesinde güçlükler çıkarabilir. Kapsamı ve sınırları belirli böyle bir hak her iki taraf bakımından boşanma sırası ve sonrasındaki çatışma azaltmaya yardımcı olabilir.

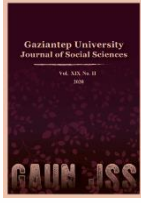
Süreli tanınan bir oturma hakkı ayrıca malik olmayan eşe yeni bir konut ve buna bağlı olarak yeni bir yaşantıyı tesis etmek için gerekli zamanın da tanınması anlamına gelecektir. Eşin ve çocukların barınmaya yönelik kaygıları diğer tüm kaygılarının önünde olacağından oturma hakkı biçimindeki özgüleme onların lehine olacaktır. Malik eş bakımından ise mülkiyet hakkını elinde tutmasını sağlaması, nafaka türünde dönemsel bir ödeme yerine süreli ve sınırları belirli bir hak olması lehe değerlendirilebilir. Bu gerekçelerle boşanma nedeniyle oturma hakkı biçimindeki özgüleme imkânına hukukumuzda da yer verilmelidir.

Kaynakça

- Acar, F. (2004). *4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda edinilmiş mallara katılma rejimi bağlamında eşin yasal miras payının belirlenmesi*, 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Acar, F. (2021). *Aile hukukumuzda aile konutu-mal rejimleri ve eşin yasal miras payı*. 6. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Beusch, C., Gellis, J. (2006). *Handkommentar zum Schweizerisches Zivilgesetzbuch*, Zürich: Orell Füssli Verlag.
- Buz, V. (2005). *Medeni hukukta yenilik doğuran haklar*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Çakır, A. C. (2018). *Sağ kalan eşin mirasçılığı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Demirbaş, H. (2009). Sağ kalan eşe aile konutu ve ev eşyası üzerinde aynı hak tanınması imkânı veren MK. 240 ve 652'nin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'ye Armağan I. Cilt*, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Doğan, G. (2022). Mal rejimi sözleşmelerinde sözleşme serbestisi ve sınırları. *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1.
- Dural, M., Öz, T. (2022). *Türk özel hukuku cilt iv (miras hukuku)*. 18. Basım, İstanbul: Filiz

- Kitabevi.
- Dural, M., Ögüz, T., Gümüş, M. A. (2023). *Türk özel hukuku cilt III (aile hukuku)*, 18. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Gloor, U. (2010). *Basler kommentar Zivilgesetzbuch I (art. 1-456 ZGB)*. 4. Auflage. Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag.
- Gümüş, M. A. (2008). *Evliliğin genel hükümleri ve mal rejimleri (TMK md. 185-281)*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Hausheer, H., Aebi-Müller, R. (2010). *Basler kommentar Zivilgesetzbuch I (art. 1-456 ZGB)*. 4. Auflage. Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag.
- İnan, A. N., Ertaş, Ş., Albaş, H. (2022). *Türk medeni hukuku: Miras hukuku*. 11. Bası, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Karlı, Ö. (2009). TMK md. 652'ye göre aile konutu ve ev eşyasının sağ kalan eşe özgülenmesi. *Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'ye Armağan I. Cilt*, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Kılıçoğlu, A. M. (2022a). *Aile hukuku*. Gözden Geçirilmiş Güncelleştirilmiş 6. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kılıçoğlu, A. M. (2022b). *Miras hukuku*. Genişletilmiş 12. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kulaklı, E. (2018). Yoksulluk nafakası ve yoksulluk nafakasının süresi bağlamında bir mukayeseli hukuk incelemesi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 5, Sa. 2.
- Kurt, E. (2016). Türk hukukunda kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar ve hukuki sonuçları. *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 15, Sa. 2 (Özel Sayı).
- Kurt, E. (2023). *Paylı mülkiyette ve elbirliği mülkiyetinde ortaklığın giderilmesi (paylaşma)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Nebioğlu Öner, Ş. (2011). Aile konutunun özellikleri, unsurları, koruma süresi ve korunma nedenleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 24, Sa. 97.
- Nebioğlu Öner, Ş. (2020). Edinilmiş mallara katılma rejiminde aile konutunun sağ kalan eşe özgülenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXIV, Sa. 1.
- Özdamar, D., Toker, A. G., Kayış, F., Yağcıoğlu, B., Akgün Toker, A. (2022). *Yasal mal rejimi (edinilmiş mallara katılma rejimi) ve tasfiyesi*. 7. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztan, B. (2015). *Aile hukuku*. 6. Basım, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öztan, B. (2023). *Miras hukuku (tablolar ve örneklerle)*. 13. Basım. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Öztaş, İ. (2009). MK. m. 240 kapsamında sağ kalan eşin aile konutu üzerindeki hakkı. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, Sa. 3-4.
- Ryffel, G. (2006). *Handkommentar zum Schweizerisches Zivilgesetzbuch*. Zürich: Orell Füssli Verlag.
- Sarı, S. (2007). *Evlilik birliğinde yasal mal rejimi olarak edinilmiş mallara katılma rejimi*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Schaufelberger, P. C., Keller Lüscher, K. (2010). *Basler kommentar Zivilgesetzbuch I (art. 1-456 ZGB)*. 4. Auflage, Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag.
- Schleiss, R. (1989). *Hausrat und wohnung in güterstandsauseinandersetzung und erbteilung (nach den neuen art. 219, 244 und 612a ZGB)*. Bern: Bern Univ. Diss.
- Schwander, I. (2006). *Handkommentar zum Schweizerisches Zivilgesetzbuch*. Zürich: Orell Füssli Verlag.
- Serozan, R. A., Engin, B. İ. (2022). *Miras hukuku*. Güncellenmiş 8. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şeker, M. (2007). İsviçre hukukunda aile konutunun boşanma halinde aile konutuna ihtiyacı olan eşe mahkeme kararı ile tahsis edilmesi: art. 121 ZGB. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XI, Sa. 3-4.

-
- Şenocak, Z. (2009). Miras hukukunda sağ kalan eşin aile konutunun ve ev eşyasının özgülenmesini talep hakkı. *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, C. 25, Sa. 2.
- Şıpka, Ş. (2011). *Türk hukukunda edinilmiş mallara katılma rejimi ve uygulamaya ilişkin sorunlar*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Tekelioğlu, N. (2021). *Miras paylaşma sözleşmesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Türk Medeni Kanunu (2021, 8 Aralık). Resmi Gazete (Sayı: 4721). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>
- Yağcı, K. (2018). Yoksulluk nafakasında “süresizlik” sorunu. *İstanbul Hukuk Mecmuası*. C. 76, Sa. 1.
- Yağcıoğlu, A. H. (2007). *Edinilmiş mallara katılma rejiminde eşlerin yasal alım hakkı*. İzmir: Seçkin Yayıncılık.
- Zeytin, Z. (2021). *Edinilmiş mallara katılma rejimi ve tasfiyesi*, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Derleme Makalesi • Review Article

Doğa Turizminde Yeni Eğilim: Modern Kampçılık

New Trend in Outdoor Tourism: Modern Camping

Burak GÜRER^{a*}

^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-0605-3272

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 8 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Kampçılık,

Karavan,

Kamp taşıtı,

Doğa.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 15, 2024

Accepted: October 8, 2024

Keywords:

Camping,

Caravan,

Recreational vehicle,

Outdoor.

ÖZ

Doğada zaman geçirmek birçok amaçla kullanılan bir etkinlik hâline dönüşmüştür. Kişisel gelişim, heyecan arama, rehabilitasyon, eğitim yapmak ve dinlenmek gibi nedenler sebebi ile doğa sınırsız imkânlar sunmaktadır. Açık alan etkinliklerinin bu özelliği son yıllarda doğa turizminin çeşitlenmesine neden olmuştur. Kampçılık yapanlar doğanın sunduğu bu eşsiz güzellikleri görmek adına büyük çabalar harcamaya başlamış ve giderek donanımlarını arttırmaya başlamışlardır. İzole bölgelere ulaşmadaki zorluk ve mesafe araç kullanmak isteyen kampçı sayısında belirli bir artışa neden olmuştur. Böylelikle, doğa turizmi içinde yer alan kampçılık, son zamanlarda hızlı bir gelişim içinde olmakla birlikte farklı eğilimler içine girmiştir. Özellikle Covid-19 pandemisi sonrası insanların kapalı ve kalabalık ortamlardan ayrılma isteği artmış ve bunun sonucunda doğada zaman geçirmeye başlamışlardır. Bu da doğa turizminin bir parçası olan kampçılığa hareketlilik kazandırmıştır. Karavan ve kamp araçlarının yaygınlaşması sonucunda yeni bir eğilim olarak adlandırılabilen araçlı kampçılık oldukça belirgin bir hâle gelmiştir. Bununla beraber çadır, karavan ve araç üstü çadır kampçılığı aynı zamanda çevresel sorunlara da yol açmaya başlamıştır. Bu çalışmada, son yıllarda büyük ivme kazanan kampçılık çeşitleri ve ortaya çıkardığı sorunlar derlenmeye çalışılmıştır. Sonuçların kamp, karavan ve kamp aracı ile yapılan kampçılıkta doğanın korunması ve çevre kirliliğinin engellenmesi adına etkili olacağı çalışmaya temel oluşturmuştur. Özel ve kamu işletmelerine ve gelecekte yapacakları kamp alanları için bir rehber olacağı düşünülmüştür. Elde verilere göre, eğitimsiz ve bilinçsiz şekilde yapılan kampçılık ciddi şekilde kirlilik sebebidir. Doğanın korunması için yerel yönetimlere düşen sorumluluklar oldukça önemlidir.

ABSTRACT

Spending time in nature has become an activity used for many purposes. Nature offers unlimited opportunities for reasons such as personal development, excitement seeking, rehabilitation, training and relaxation. This feature of outdoor activities has led to the diversification of outdoor tourism in recent years. Campers have begun to make great efforts to see these unique beauties offered by nature and have gradually begun to increase their equipment. The difficulty and distance in reaching isolated areas has led to a certain increase in the number of campers wanting to drive. Thus camping, which is among outdoor tourism, has been developing rapidly recently and has entered different trends. Especially after the Covid-19 pandemic, people's desire to leave closed and crowded environments has increased and accordingly they have started to spend time in outdoor. This has added mobility to camping, which is a part of outdoor tourism. The widespread use of caravans and camping vehicles has made vehicle camping, which can be called a new trend, become quite evident. However, tent, caravan and recreational vehicle camping has also started to cause environmental problems. In this study, we tried to compile the types of camping that have gained momentum in recent years and the problems they cause. The results formed the basis of the study, which will be effective in protecting nature and preventing environmental pollution in camping, caravans and recreational vehicles. It is thought that it will be a guide for private and public enterprises and the camping areas they will build in the future. According to available data uneducated and unconscious camping is a serious cause of pollution. The responsibilities of local governments for the protection of nature are very important.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: burakgurer27@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The intense workload and stress brought by the industrial society has started to increase in recent years. The global climate crisis, environmental problems and excessive costs cause people to turn to different fields. At this stage, especially the increase in holiday and accommodation costs has begun to put economic strain on many participants. Camping activities have come to the fore as the best way to have a holiday in the cheapest, most comfortable way and without being dependent on a place. Thus, the search for alternative tourism began to increase, and especially after the pandemic, there was a rapid increase in efforts to spend time in nature and stay in nature. The main reason for the rapid increase in nature tourism is the search for alternative holidays. This interest pushed people to think of alternative holidays, and eventually there was an intense increase in camping. In recent years, it is necessary to work on increasing the number of recreation areas for camping purposes. Because as a result of this intense interest, there have been accumulations especially in certain regions and serious environmental problems have begun to emerge. This rapid rise, especially after the pandemic, has started to give rise to a new trend. It has become a trend to spend time in nature in the most comfortable way with camping equipment placed in cars or camping vehicles. It seems that modern camping is mostly done in three ways. Tent camping, caravan and on-vehicle tent (camping vehicle) are the most preferred camping types. After the earthquake in our country on February 6, 2024, the use of caravans increased further. This increase in the use of caravans after the earthquake also caused the nature tourism sector to become more active. This new trend has reached such a point that inflatable tents, tables, solar energy panels and stoves inside the tents have begun to be installed in camps. This modern camping trend has also brought about huge problems. These dangers are generally very serious environmental pollution and unconscious campers. Traveling to isolated areas with camping vehicles, damaging the natural cover and leaving waste by unconscious campers are serious problems. In this period when it is very easy to access materials, individuals who have never received any training, who do not know the ethical values of camping and nature sports, and who join this movement purely as a social movement, are causing great problems. The number of natural areas where solid waste is left in nature, green trees are cut down and random fires are lit is rapidly increasing. After forest entry bans came to the fore, pollution in camping areas that had permission or were exempt from these bans started to create serious environmental problems. As a precaution against environmental pollution and unconscious campers, studies need to be carried out to implement certification programs and impose deterrent penal sanctions. Certificates should be made mandatory for all campers. In this way, environmental problems can be prevented to some extent and nature can be protected.

Local governments need to start creating new recreation areas in response to this new trend. The local governments of our provinces located in geographically disadvantaged areas have much more responsibility in this regard. Modern camping, which can be seen as a branch of nature tourism, can now be done in many areas. There are even accommodation opportunities in the city for those who use caravans and tents on vehicles. Therefore, it is important for local governments to take steps to support this type of tourism. Establishing camping areas, creating caravan parks and providing uninterrupted services under the guidance of experts and academicians will also contribute to the economy and promotion of the region. Thus, waste management will be taken under control and environmental problems will be prevented. The important thing here is to create these areas in the right and appropriate places. Otherwise, there will be dysfunctional and ineffective space management and the investments made will be wasted. In this review study, the types of camping that emerged as a new trend and the problems it caused were examined. This new trend, which we can call modern camping, poses a lot of problems in terms of protecting nature. It should not be forgotten what can be done to protect nature, what precautions should be taken, and how camping areas, caravan and camper parking areas should be created and managed by professional teams. It should not be forgotten that in all types of camping, the main goal is to protect nature and be in touch with nature. In all activities carried out in nature, all harmful elements such as environmental pollution, exhaust gases and solid waste must be meticulously managed.

Giriş

Sporun çevreden bağımsız olması düşünülemez (Pfahl, 2013, s. 68). Kampçılık, Avrupa'da yaklaşık 400 milyon geceleme sağlayan ve bazı ülkelerde konaklama birimlerinin çoğunluğunu oluşturan önemli bir ekonomik alandır (Cerovic, 2014, s. 57). Araştırmaya konu olan yeni nesil kampçılığa, medya ve basından da bildiğimiz üzere özellikle ülkemizde pandemi sonrası doğadaki aktivitelere güvenli olmasından dolayı bir yönelim gerçekleşmiştir. Böylece dünyada etkili olan ve birçok alanda tüketici davranışlarının değişmesini etkileyen Covid-19 pandemisinin kampçılık ile ilgili tesislere olan ilgiyi arttırdığı görülmektedir. Her şeyin dahil olduğu tatil tesislerinde zaman geçirmek yerine, özellikle kalabalığın az olduğu doğal ortamlar başta olmak üzere kamp, butik otel ve pansiyon gibi tesislerde zaman geçirme isteği artmaktadır (Türkiye Potansiyel Karavan Alanları Saha Tespit Raporu, 2021, s. 2). Tabii ki bu hızlı artışın, beraberinde getirdiği sorunlarda kaçınılmaz olacaktır. Bu sorunların en büyüğü ise araştırmanın odak noktalarından birini oluşturan ve dikkat çekici bir konu olan doğanın kirlenmesi ve bozulmasıdır. Tülek ve Atik (2012, s.1), doğayı korumayı, “insan, bitki ve hayvanların yaşam esaslarının ve varlıklarının dengeli bir yapı içinde güvence altına almak amacıyla doğal çevrenin ve öğelerinin geniş kapsamlı olarak korunmasıdır” şeklinde tanımlamıştır.

Doğada, özellikle ormanlık alanlarda yapılan aktiviteler arasında en popüler olanı kamp faaliyetleridir (Lin ve Chuang, 2021, s. 198). Kampçılık, kültürel, duygusal ve sosyal olarak paylaşılan kamp deneyimidir. Kamp deneyimleri; dinamik, yapılandırılmış, duygusal, insanların yaşamlarında önemli olan ve doğal ortamla ilgili bir deneyimdir. Gelişen orman kampçılığının doğasında var olan değişiklikler, kamp deneyimlerini ve kampla ilgili anlamları etkileyebilmektedir (Garst vd., 2010, s. 92). İnsanın doğayla temasının sınırlı hâle gelmesinin endişe verici olduğu bir dönemde (Louv, 2005, s. 47), kamp; çocukların ve yetişkinlerin doğa deneyimini yaşayabileceği hayati bir mekanizmadır (Garst vd., 2010, s. 90). Fiziksel, sosyal ve bilişsel sağlığı iyileştirmek için şehir hayatından uzaklaşıp doğada vakit geçirmek, insanların kamp faaliyetlerine giderek daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur (Lin ve Chuang, 2021, s. 198). Burada anlaşılacağı üzere kampçılığın, ciddi bir serbest zaman etkinliği olmakla birlikte aynı zamanda bir eğitim aracına dönüştüğü söylenebilir. Uzun yıllardır doğada yapılan tüm kamp ve benzeri etkinlikler farklı alanlara da yönelime sebep olmuştur. Araştırmaya konu olan kamp ve karavancılık böylece bir turizm hareketliliği olarak da görülmeye başlamıştır. Rekreasyon ve doğa turizmi hem ekonomik hem de çevresel birçok etkisi olan, önemi giderek artan faaliyetlerdir. Toplum değiştikçe rekreasyon ve doğa turizmine yönelik talep ve eğilimler de değişmekte ve gelişmektedir (Bell vd., 2007, s. 2). Kamp faaliyetlerine olan bu ilginin artmasıyla birlikte verilen hizmetler ve düzenlenen etkinlikler de nicelik ve nitelik olarak değişmektedir (MacLeod, 2017, s. 1125). Fakat Caldicott, Scherrer ve Harris (2022, s. 1), kampçılıkla ilgili kavramsal bir netlik olmadığını vurgulamıştır. Bu eksiklik, kampçılıkla ilgili tanımları oldukça çeşitli bir yelpaze içinde konumlandırmış olabilir.

Doğada yapılan faaliyetlere katılmak, bağımsız davranışların gelişimi ve çevresel devamlılık için olumlu davranışlar oluşturmada önemlidir (Prince, 2017, s. 168). Doğada zaman geçirmenin faydalarının (Gürer ve Biçer, 2022, s. 19) yanı sıra, bilinçsiz olarak yapılan doğa sporlarının da olumsuz etkileri oldukça fazladır (Gürer, Arslaner, Gençer ve Abakay, 2016, s. 156). Böylece ekoloji, iklim krizi ve çevre sorunları son yıllarda birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir (Bunds ve Casper, 2018, s. 1; Forsyth, 2003, s. 1; Mincyte vd., 2009, s. 103; Robbins, 2004, s. 3; Gürer vd., 2022, s. 149). Bazı araştırmacılar ise sporun çevre üzerine zararlı etkileri olduğunu iddia etmiştir (Grant, 2014, s. 168). Bilindiği üzere son yıllardaki artan bilinçsiz off-road faaliyetleri ve doğal ortamlardaki araç kullanımları doğaya çok ciddi zararlar vermektedir. Fakat, burada dikkat edilmesi gereken nokta ise karavan ve kamp alanları ile ilgili bir ekonominin oluşmaya başlamasıdır. Eğlence amaçlı ve araç kullanılarak yapılan

kampçılığın hızlı büyümesi, karavan parkı konaklamalarına odaklanan geleneksel modelleri zorlamaya başlamıştır (Caldicott vd., 2022, s. 1). Bu bağlamda, karavan kamp kullanımı ve ortaya çıkan kriz ile ilgili araştırmaların artış gösterdiği de görülmektedir (Iannacone, 2021, s. 102034; Toudert, 2021, s. 1). Kampçılık gibi doğada gerçekleştirilen aktivitelere katılmak için insanlar sık sık kendi araçlarını kullanmayı tercih etmektedir (Bunds ve Casper, 2018, s. 4). İklim değişikliği ve çevre sorunlarının meydana gelmesinde ve büyümesinde en önemli faktörlerin başında da insanların bu ulaşım tercihleri gelmektedir (Atalay vd., 2024, s. 1). Uluslararası İklim Değişikliği Paneli (2013) raporlarına göre, küresel iklim değişikliğinin insan kaynaklı nedenleri arasında; ormanların yok edilmesi, atık yönetimi, tarım faaliyetleri, otomobiller, uçaklar ve diğer taşıtların fosil yakıtların yanması sonucu CO₂ ve diğer zararlı gazları atmosfere salınımı ve fosil yakıt kullanımı gibi unsurlar yer almaktadır.

Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmada, özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında kampçılık etkinliğinin hızlı bir artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Araştırmada, yeni nesil olarak adlandırılan, kampçılık etkinliğinin türleri ve bilinçsiz yapılması sonucunda ortaya çıkan çevreye kirliliği ve meydana getirdiği zararların ortaya konması amaçlanmıştır. Ülkemizdeki birçok doğal alanın bilinçsiz ve eğitimsiz kampçılar tarafından kirletilmesinden yola çıkarak bu derleme sonucunda bir farkındalık yaratılması da araştırmanın önemi oluşturmaktadır. Bunun dışında ulusal ve yerel yönetimlere kamp ve karavan alanlarının oluşturulması ve yönetimi için yapılması gerekenler açısından ışık tutmaktır. Böylece özellikle yeni yapılacak olan tesislerin ve alanların iyi şekilde planlanması, denetlenmesi, yönetilmesi ve doğanın korunmasına katkı sunmaktır.

Kavramsal Çerçeve

Kampçılık

Doğa sporları, çeşitli aktiviteler içeren geniş bir alandır. Doğa sporlarının popülerliği, yerel iklim, hava koşulları ve kültürel faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Ormanlık alanlar; yürüyüş, kampçılık, dağ bisikleti ve doğa fotoğrafçılığı gibi faaliyetler için uygun bölgeleri içermektedir (Cordell ve Tarrant, 2002, s. 269, 277, 280). İster kırsal ister konforlu bir kamp olsun, kampçılık popüler bir etkinliktir (Brooker ve Joppe 2014, s. 2). Kampçılık; uzaklaşmak, yenilenmek, aileniz, arkadaşlarınız ve kampçı arkadaşlarınızla sosyalleşmek için sınırlı fırsatlar sunan, popüler bir konaklama ve açık hava rekreasyon şeklidir (Brooker ve Joppe, 2014, s. 3). Kampçılar normal rutinlerinin dışına çıkmak, kendilerini şehir yaşamından hem fiziksel hem de psikolojik olarak uzaklaştırmak için eşsiz fırsatlara sahiptir (Hogue, 2011, s. 1). Kırsal bölgelerde yapılan kampçılık, farklı tatil dönemlerinde bir bölgenin güzellik ve olanaklarını değerlendirme fırsatı verir. Farklı avantajlar sağlama açısından kampçılık, daha ekonomik olması, kampın doğal ortamlarda gerçekleşmesi gibi nedenlerle son zamanlarda ciddi bir alternatif hâline gelmeye başlamıştır (Gunn, 1994, s. 28). Bu çalışmada, yeni nesil kampçılığın çeşitleri incelemeye alınmıştır. Böylece serbest zamanlarında özellikle arazi taşıtları ve karavan kullananların yaygınlaşması ile geleneksel olarak bilinen çadır kampçılığı değişim göstermeye başlamıştır. Geleneksel kampçılık, kamp alanında veya vahşi doğada kısa bir süreliğine çadırda yaşama faaliyetidir (Brooker ve Joppe, 2013, s. 1). Birçok araştırmada vurgulandığı üzere kampçılık gibi etkinlikler ile doğada zaman geçirmek bireye olumlu katkılar sunmaktadır (Gürer ve Biçer, 2022, s. 19). Serbest zamanlarda doğa sporlarına katılmak istek gören bir faaliyettir. Katılım sağlayanlara istediği fırsatları vermektedir. Serbest zamanlarda doğa sporu etkinlikleri içinde yer almak kişilere, ileri seviyede özgürlük hissi veren, mutluluk yaşatan, sosyal hâle getiren, kendi durumlarına göre etkinlik fırsatı veren, amaçlandığı tarzda bir faaliyet sunan ve serbest zamanları en sağlıklı şekilde kullandıran bir faaliyet şeklinde kendini göstermektedir (Gürer ve Caymaz, 2019, s. 264). Doğa sporları, bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarına pozitif katkı sağlaması, şehir yaşamının kalabalık ve yoğun temposunun

bireyler üzerindeki etkilerini hafifletmesi ve insanlar arasında sosyalleşmenin artırması açısından önemlidir (Yılmaz, 2006, s. 50). Doğal alanlardaki rekreasyonel faaliyetler; toprak, bitki örtüsü ve yaban hayatı dahil olmak üzere bir dizi çevresel bileşeni etkilemektedir (Marasinghe vd., 2021, s. 4; Marion vd., 2016, s. 352). Kamp faaliyetleri, toprağı, bitki örtüsünü, yaban hayatını ve suyu etkileyebilecek önemli ve çoğunlukla yerel kaynak etkilerine neden olabilir ve bu tür etkilerin ciddiyeti kullanım düzeyine göre değişir (Eagleston ve Marion, 2018, s. 51; Lawrence, 2018, s.1-4, 34-35).

Bilindiğı üzere pandemi ile birlikte, özellikle yaşam alışkanlıkları değişim göstermiş, daha çok televizyon izleme, internette zaman harcama, ev işleri ile uğraşma, uyuma, çocukları ile zaman geçirme ve farklı fiziksel aktivitelere (yoga, pilates, meditasyon) yönelimlerin olduğu ortaya konmuştur. Pandemi kısıtlamaların hafifletilmesi ile birlikte özellikle denize kenarı olan bölgelerde su sporlarında, diğer bölgelerde ise kampçılık ve doğa sporlarına katılımda artış olmuştur (Gürer, 2021, s. 520). Kampçılık açısından bakıldığında, az gelişmiş ve uzak alanlar daha değişken şekillerde kullanılmaktadır. Belirlenen kamp alanlarında veya hiç kamp kurulmamış yerlerde kamp yapılabilir (Cole, 2004, s. 43). Dinç ve Öztürk, (2013, s. 122)'e göre, alternatif ekoturizm faaliyetleri arasında, sudaki sporlar önde olmak üzere dağcılık, kaya tırmanışı, kampçılık, doğa yürüyüşü, doğa fotoğrafçılığı, dağ bisikleti, Off-road, jeep safari, motorkros, yaban hayatı (bitki ve hayvan) gözlemleri, kuş gözlemciliğı, yayla turizmi, mağara turizmi gibi uygulamalar yer almaktadır. Covid 19 pandemi sırasında ve sonrasında birçok araştırma yapılmış ve bu araştırmalarda dikkat çekici sonuçlar ortaya konmuştur. Bunlardan birinde, Covid-19'un kamp yapma kararına etki etme sebepleri içinde ilk sırada, yasaklardan / kapanmaların etkisi ile doğayla buluşma isteğı (%34,5), sonrasında ise kalabalık olmayan / sosyal mesafeye uyan alanlar / kalabalıktan kaçma isteğı (%14,8) gelmektedir (360° Kamp / Karavan Araştırması, 2021, s. 27).

Araştırmanın temel noktalarından birini de kamp ve karavan kullanıma bağıli gelişim gösteren doğa turizm oluşturmaktadır. Doğal alanların rekreasyon amaçlı kullanımı giderek büyüyen küresel bir turizm olgusudur (Margaryan ve Fredman, 2017, s. 87; Marasinghe vd., 2020, s. 52). Kamp turizmi, genel turizm endüstrisinin büyüyen bir bölümünü temsil etmektedir (Mikulic vd., 2017, s. 226). Kamp turizmi, genel anlamıyla doğaya dayalı özel ilgi turizminin bir biçimi olarak tanımlanmaktadır (Blichfeldt ve Mikkelsen, 2015, s. 1). Buna bağıli olarak, son yıllarda kamp tarzları ve seçenekleri önemli ölçüde değişkenlik göstermiştir (Collins ve Kearns, 2010, s. 53). Kamp yapmanın çekiciliğı, kısmen kampçıların davranışını tetikleyen, yönlendiren ve bütünleştiren uyaranların incelenmesiyle açıklanmaktadır. Bu motivasyonlar karar verme sürecini (Sirakaya ve Woodside, 2005, s. 817) ve kamp yapmaktan elde edilen kişisel tatminin derecesini etkilemektedir (Yoon ve Uysal, 2005, s. 55). Fiziksel aktiviteyi temel alan, insanların doğada zaman geçirmesinin veya doğal çevreyle temas hâlinde bulunmasının yararları konusunda artan çalışmalar mevcuttur (Gürer ve Biçer, 2022, s. 18-19; Ten Brink vd., 2016, s. 1). Kamp deneyimi hakkında yapılan bir araştırmaya katılanlar kampçılığı, restorasyon, özel alanlar, aile işleyişi, doğayı deneyimlemek, kişisel kimlik, sosyal etkileşim ve çocukların öğrenimi ile ilişkilendirmiştir (Garst vd., 2010, s. 94).

Doğa sporları ile alakalı birçok yeni malzeme ve aracın yaygınlaştığı görülmektedir. Böylelikle aile olarak da doğaya çıkışta bir artış olduğu tahmin edilmektedir. Böylelikle teknolojik gelişmeler kamp deneyimini de değiştirmiştir. Birçok kıyafet, çadır ve uyku tulumunda doğal kumaşların yerini sentetik malzemeler almıştır (Tilin ve Grudowski, 1997, s. 135). Hava koşullarına dayanıklı çadırlar, portatif ocaklar, kendiliğinden şişen yastıklar, katlanabilir su şişeleri ve güneş enerjisiyle ısıtılan duşlar gibi malzemelerdeki gelişmeler kamp yapmayı daha konforlu hâle getirmiştir (Cordell vd., 1999, s. 7-11). Araştırmamızın odak noktasında olan ve farklı bir eğilim olarak son zamanlarda karşımıza çıkan yeni nesil

kampçılığa bağlı çevresel sorunlar dikkat çekici noktaya gelmiştir. Teknolojik bu gelişmeler ve özellikle kamp alanlarına araçlarla ulaşım artması ve kolaylaşması sonucunda doğa sporları etiğinden ve felsefesinden uzak bilinçsiz bir kampçılık eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu bilinçsiz eğilim kamp alanlarında tahribata yol açmak ve çevresel kirlilik oluşmasını hızlandırmaktadır. Çevresel sorunlar hakkında basında sıklıkla haberler yer almaktadır (www.milliyet.com; www.trthaber.com). Stevenson, Allen, Mendez, Sellars ve Gould, (2020, s. 531), araştırmasında kamp alanlarında oluşan kirliliğin arttığını söylemiş ve kirliliğin yönetilmesi gerektiğine değinmiştir. Doğal alanlara ekolojik ve ziyaretçi sayılarına bağlı olarak uygun sanitasyon seçeneklerinin sağlanmasını vurgulamıştır (Stevenson vd., 2020, s. 531). Palmberg ve Kuru (2000, s. 35), doğa aktivitelerine katılanların çevresel sorumluluğu hakkında yapmış olduğu araştırmasında, doğanın kirlenmesi büyük bir sorun olarak belirtildiğini ve çevresel kirliliğin; çöp dolu ortamlardan, hava ve su kirliliğine kadar çeşitli şekillerde ortaya çıktığını ortaya koymuştur. Aşırı ilgi karşısında doğanın korunması ile ilgili yeterli tedbirler alınmadığından, doğal alanlarda oluşan tahribat, yıpranma ve kirlilik önemli bir sorun olarak karışımıza çıkmaktadır. Böylece, benzeri yerlerin bakımının özensiz ve yetersiz düzeyde yapılması da problemleri artırmakta ve ileride çözülmesi daha zor durumlara dönüştürmektedir. Kamp turizmi açısından çevre oldukça önemli bir unsurdur (Topay ve Koçan, 2009, s. 127).

Yukarıdaki literatürden de anlaşılacağı üzere, kampçılık son yıllarda oldukça popüler olan ve hızla gelişen bir alandır. Bilinçli yapıldığı sürece bireye olumlu katkılar sunmaktadır. Bu hızlı gelişim beraberinde, bilinçsiz şekilde kampçılık icra eden bir kitle de yaratmıştır. Kampçılık malzemelerine ulaşımın kolaylaşması, her bütçeye göre ürün bulunması, bazı kamp alanlarının yakınlığı kampçılıkla ilgisi olmayanları da bu alana çekmiştir. Burada esas sorgulanması gereken ise bu kitlenin ortaya çıkardığı atıkların yönetimidir. Özel ya da kamu tarafında işletilen kamp alanlarında bu yoğun ilgiye bağlı olarak ciddi atık yığınları oluşmakta, bu atıklar bazı yerlerde geç toplandığı için köpekler veya vahşi hayvanlar tarafında dağıtılmaktadır. Bu da çevre kirliliğini büyüten bir sebep olarak karışımıza çıkmaktadır. Tüm bu problemler için ciddi bir atık yönetimi politikası uygulanmalıdır.

Karavan Kampçılığı

Karavan, bir karayolu aracıdır. Dünya üzerindeki algısı ise, bir araç dışında özellikle kampçılık turizmi ile beraber anılan bir hayat tarzı şeklinde açıklanmaktadır. Kamp ve karavan turizmi, doğayı korumakla birlikte, yöredeki yaşayanların yaşam kalitesini arttırmanın bir şekli olarak, turizm açısından fazla gelişmemiş olan izole bölgeleri tercih edilebilir hâle getirirken, şehirdeki ve o yöredeki insanların bir araya gelmesini sağlayarak, o bölgeye toplumsal ve ekonomik katkılar vermektedir. Bu tarafla kampçılık ve karavan turizmi özellikle izole alanlarda icra edilen bir turizm türü olarak karışımıza çıkmaktadır (Türkiye Karavan Sektörü Durum Analizi Raporu, 2021, s. 4). Karavan ve karavan kampçılığının, ihmal edilen bir konu ve araştırma sayısının sınırlı olduğu birçok araştırmacı tarafından bildirilmiştir (Lashley, 2015, s. 121; Mikkelsen ve Cohen, 2015, s. 670; Mikulic vd., 2017, s. 232). Tesisler ve malzemeler zaman içinde modernize edilmiş ve büyümüş olsa da kamp yapmak hâlâ düzenli bir zaman çizelgesini takip eden ve doğal çevreyle çok az temasa izin veren düzenli kentsel yaşam tarzlarından bir kaçış sağlamaktadır (Collins ve Kearns, 2010, s. 62). Böylece kampçılar, kendi kendine dayattıkları sadeliği benimserler ve normal yaşantılarından kopup, kendilerini şehir yaşamından fiziksel ve psikolojik olarak uzaklaştırabilirler. Birçok kamp alanında başka kişilerle bir arada olma duygusunun tadını çıkarırlar (Collins ve Kearns, 2010, s. 54; Lashley, 2015, s. 116). Karavan kampçılığı aile tatili olarak ele alındığında, kamp yapmanın sosyal faydaları, ailelerin ve arkadaşların doğal ortamlarda birlikte kaliteli zaman geçirmesine olanak tanınmasıdır (Timothy ve Teye, 2009, s. 265; Mikkelsen ve Blichfeldt, 2018, s. 136). İşte bu bağlamda, özellikle uzun süreli bir kamp etkinliği planlandığında karavan kampçılığı bazı

kişiler ya da ailelere daha cazip gelebilmektedir. Özellikle pandemi sonrasında ve özellikle 6 Şubat 2023 tarihli depremlerden sonra karavan yaşantısının daha merak edilen bir konuma kavuştuğu söylenebilir. 360° Kamp / Karavan Araştırması (2021, s. 14), verilerine göre de karavan kampçılığına olan ilgide artış gözlemlenmektedir.

Kamp aracı destekli kampçılığın hızlı büyümesi, karavan parkı konaklamalarına odaklanan geleneksel kampçılık modellerine meydan okumaktadır (Caldicott vd., 2022, s. 1). Bir yandan da orman alanlarında motorlu kamp araçlarını kullananlar ile diğer rekreasyon etkinliklerini yapan gruplar arasında anlaşmazlıklar yaşanmaktadır (Dellora vd., 1984, s. 72). Giderek artan kampçı sayısı için geleneksel kampçılık görüşü değişmekle birlikte, kampçılık; bir kamp taşıtında, karavanda, kabinde veya ev konforu keyfinde başka türde geçici barınakta en az bir gece uyumayı içermektedir. Geleneksel fikirlere sahip olanlar ise, kampçılığı çadır kurma ve doğa etkinlikleriyle ilişkilendirmektedir (Brooker ve Joppe, 2014, s. 1-2). Tüm bunların yanında artan karavan kampçılığı beraberinde karavan parkı sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Buradaki temel sorunun park maliyetleri, karavan parkı sayılarının yetersiz ve imkânlarının az olduğu düşünülmektedir. Duşlar, tuvaletler, elektrik ve musluk suyu gibi sabit alan olanakların sağlanması, bir zamanlar ticari karavan parklarındaki karavan kampçıları için önemli noktadır. Sonrasında atık depolama tankları, güneş enerjisi ve mobil iletişim gereçleri gibi araçlardaki olanaklar, sosyal değişim ve gelişen karavan teknolojileri, giderek daha fazla kendi kendine yeten ve bağımsız hareketliliği destekleyerek geleneksel iş modelini yavaşlatmaya başlamıştır. Çoğu karavan kampçısı, çeşitli ticari, kâr amacı gütmeyen veya devlet kamp alanları içindeki karavan kamp alanları için ücret ödemeye devam ederken, giderek artan sayıda karavan kampçısı, konaklamalarının bir kısmı veya çoğu için düşük maliyetli fırsatlar artmaktadır (Loney, 2021, s. 1; McCarthy, 2022, s. 1). Kampçılar doğaya çekilseler dahi, bu rahatsızlıkla mücadele etmek durumundadırlar. Bu durum ise karavanların, kamp taşıtlarının, kabinlerin ve diğer benzer çatısı bulunan konaklama türlerinin popülaritesine artarak katkıda bulunmaktadır (Brooker, 2012, s. 71). Aşağıdaki tabloda Avrupa'da kayıtlı 2023 yılına ait kamp araçlarının listesi yer almaktadır. Bu istatistiğe göre kamp araçları sayısında 2023 yılında birçok ülkede düşüş gözlemlenmiştir. Bu azalma sayısında, Covid-19 pandemi etkisinin azalması, araç fiyatlarının çok yüksek olması, çadırli kamp yapma isteğinin artışı ve devlet politikaları gibi birçok nedenin etkisi olmuş olabilir.

Tablo 1: Avrupa'daki Yeni Kamp Araçlarının Sayıları (Ocak - Eylül 2023)

Ülke	Karavan			Moto-Karavan			Karavan+Moto-Karavan		
	2022	2023	Değişim (%)	2022	2023	Değişim (%)	2022	2023	Değişim (%)
Avusturya	973	77	-20,1	4222	3094	-26,7	5195	3871	-25,5
Belçika	1177	890	-24,4	5218	4943	-5,3	6395	5833	-8,8
Danimarka	2034	1599	-21,4	1121	959	-14,5	3155	2558	-18,9
Finlandiya	710	623	-12,3	1231	1106	-10,2	1941	1729	-10,9
Fransa	5844	5656	-3,2	20031	19102	-4,6	25875	24758	-4,3
Almanya	21110	18752	-11,2	56901	57376	+0,8	78011	76128	-2,4
İtalya	542	521	-3,9	4919	4634	-5,8	5461	5155	-5,6
Hollanda	7101	5706	-19,6	2011	1949	-3,1	9112	7655	-16,0
Norveç	2019	1563	-22,6	1808	1435	-20,6	3827	2998	-21,7

Portekiz	44	51	+15,9	323	409	+26,6	367	460	+25,3
Slovenya	153	124	-19,0	297	311	+4,7	450	435	-3,3
İspanya	1349	983	-27,1	4482	4099	-8,5	5831	5082	-12,8
İsveç	2897	1758	-39,3	3069	2266	-26,2	5966	4024	-32,6
İsviçre	1587	1228	-22,6	6044	5353	-11,4	7631	6581	-13,8
İngiltere	10543	10158	-3,7	9469	9990	+5,5	20012	20148	+0,7
Diğerleri	1778	1572	-11,6	3323	2958	-11,0	5101	4530	-11,2
Toplam	59861	51961	-13,2	124469	119984	-3,6	184330	171945	-6,7

Kaynak: <https://www.e-c-f.com/artikel/registration-figures/> (28.02.2024)

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kamp Karavan Turizmi Sektörel Araştırma Raporunda da (2022, s. 19) belirtildiği üzere çevre kirliliği, dünya çapında salgınlar, plansız şehirleşme vb. birçok etken, özellikle son yıllarda doğa temelli turizm çeşitlerinin artışına neden olmuştur. Karavan ve kampçılık turizmi; tüm Dünya'da ve ülkemizde COVID-19 salgınından sonra tüm turistler tarafından her geçen gün tercih edilmesi hızla artan bir turizm çeşididir. Türkiye Karavan Sektörü Durum Analizi Raporuna (2021, s. 7) göre, Türkiye'deki tatil ve kısa süre konaklanacak tesis sayısı 696 olmakla birlikte; kamp yapılan alanlar, tüm karavanlar için park hizmeti veren tesislerin sayısı 226'dır. Toplamdaki tesisler içindeki değeri %0,9 seviyesindedir. Bu rapora göre yüzdelik dilim az gözükse de sonraki yıllarda artışın daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Karavan Turizmi

Kamp turizmi, önemi giderek artan ve aynı zamanda çehresinde de önemli değişiklikler yaşanan küresel bir olgudur (Rogerson ve Rogerson, 2020, s. 349). Modern kamp aracı üretimi ve tüketimi; katılım, teknoloji ve ölçek açısından hızla gelişmektedir (Harding, 2013, s. 40) Araştırmacılar, karavan turizmini hem turizm ulaşımının hem de konaklamanın bir parçası olarak özel bir turizm türü olarak ele almaktadır (Patterson vd., 2015, s. 539). Bu nedenle karavan kampçılığı, doğada konaklamayı içeren daha geniş rekreasyonel deneyimlerin bir bileşenidir (Brooker ve Joppe, 2013, s. 5; Lashley, 2015, s. 116). Dünyada yaşanan turizm eğilimleri ve değişimlerine bakıldığında turizme dayalı seyahatin zamanla değiştiği ortaya çıkmaktadır. Kampçılık ve karavan parkı tesislerine olan isteğin artışı, turizm eğilimlerini belirleyebildiğinden hizmet desteklerinin fazlalaşmasının gerektiği ortaya konmaktadır (Türkiye Potansiyel Karavan Alanları Saha Tespit Raporu, 2021, s. 2). Hâlihazırdaki, çadır kullananların %48.2'si kadar potansiyel çadır kullanan kişi bulunuyorken bu oran karavancılık yapanlar için %63.1'dir. Buradaki değerlere göre sektördeki potansiyel artış %56.7'dir (360° Kamp / Karavan Araştırması, 2021, s. 11). Tabi ki bu artış zamanla yönetilmesi gereken bir sorun olarak ortaya çıkma başlamıştır. Bu çalışma bu problemlere dikkat çekilmesi açısından da önemlidir. Kamp aracı alımının yüksek olduğu ülkelerdeki yerel yönetimler, kendilerini araçlı kampçılık konusunda sıkıntılı durumlarla karşı karşıya bulmaktadır (Williamson vd., 2021, s. 232). Bir yandan pek çok yerel yönetim, bölgelerine yeni zenginlik ve gelir getiren bir etkinlik olarak görürken (Williamson vd., 2021, s. 237) diğer yandan, temel paydaşlar ve vergi mükellefleri olarak mevcut ticari karavan parkı işletmecilerinin ekonomik çıkarlarını desteklemek ve korumaya çalışmaktadır (Makse, 2021, s. 1). Rogerson ve Rogerson, (2020, s. 357)'a göre, kampçılık yapılan alanların veya karavan parklarının sürdürülebilir yönetimini de kapsayacak şekilde yenilikçi ve kampçılık turizmini içeren önemli araştırma konuları yer almaktadır. Bu konuların araştırılması ve ortaya net sonuçların konması özellikle çevre

kirliliğinin kirlenmesi açısından önemli olacaktır. Hep vurgulandığı gibi bilinçsiz ve eğitim olmadan yapılan kampçılık faaliyetleri ciddi bir kirlilik sebebidir. Böyle durumlarda çok ciddi orman yangınlarının çıktığını da basın ve medyada sıklıkla görmekteyiz.

Tüm bu bilgilere bağlı olarak, pandemi ile birlikte yaygınlaşan karavan ve çadır turizminin kontrolden çıktığı bazı haber kanallarında ele alınmıştır. Karavanlarda yaşayan insanların atıklarının çevre kirliliğine neden olduğu vurgulanmış, yerel yönetimlerin alt yapı hizmetleri sağlamak noktasında dikkatli ve hassas davranması gerektiği söylenmiştir (www.antalyakorfez.com). Kenar (2023, s. 445) araştırmasında, karavan turizm motivasyonunu olumsuz etkileyen unsurlar içerisinde çevresel sorunların varlığına dikkat çekmiştir. Zaman geçirilen alanların birlikte kullanıldığı karavan parkı bölgelerinde, park kullanıcılarının birbirine karşı saygılı olmamasını sorun olarak belirtmiştir. Türkiye’de karavan turizmi kültürünün yeni yeni yol kat ediyor olması ve karavan parkı yapılan alanlarının daha akılcı dizayn edilmesi gerektiğini görüşü ortaya konmuştur (Kenar, 2023, s. 463). Kamp ve karavan turizmine yönelik bir başka çalışmada ise fazla kalabalık, yüksek fiyatlar ve çevrenin aşırı kirli olması katılımcıların belirttiği önemli sorunlar içinde yer almaktadır. Ayrıca elektrik desteğinin, suyun, duşlar ve tuvalet gibi öncelikli ihtiyaçların olmaması veya kısıtlı bulunması, çevrenin temizliğine dikkat edilmemesi, birçok yerin güvenlik konularına önem vermemesi diğer öne çıkan sorunlardır (Yorgun vd., 2023, s. 1388). Karavan kampçılığı gibi kırsal turizm faaliyetlerinin devamlılığının sağlanabilmesi, doğanın korunması ve çevresel kirlenmenin minimum seviyeye indirilmesi ile mümkün olmaktadır (Özdemir ve Kafa, 2012, s. 30).

Karavan turizminin büyümesi dikkate alındığında, karavanların kendi içinde özelliklerine göre ayrıldığı bilinmektedir. Moto-karavan, çekme karavan, orijinal karavan terimleri literatürde karşımıza çıkmaktadır. Türü ne olursa olsun bir kamp aracı olarak yoğun kullanılmaya başlayan karavan kampçılığı için dikkat edilmesi gereken hususlar değişmemektedir. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, karavan kampçılığı, bir yandan hızla yayılmakta ve gelişmekte, bir yandan kullanıma bağlı olarak çevre kirliliği oluşturmakta bir yandan da karavan parkları gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır. Buradaki önemi noktalardan biri, karavan turizminin meydana getirdiği çevresel sorunlarla baş edilmesi gerektiğidir. Diğer ise, kampçılık konusunda da ele alındığı üzere bilinçli ve çevre etğine dikkat eden bir kitlenin oluşması/oluşturulmasıdır.

Araç Üstü Çadır ile Kampçılık (Recreational Vehicle)

Modern kampçılık için hızla yayılan araç üstü çadır kavramı, Dünya’da ve Türkiye’de son yıllarda doğa turizmi kapsamında talep gören bir kampçılık türüdür. Literatürde araç üstü kampçılık ile ilgili çok fazla bilimsel çalışma yer almamaktadır. Literatürde daha çok kamp aracı, rekreasyon aracı, eğlence aracı ya da dinlenme aracı (Recreational Vehicle, Rooftop Tents) şeklinde karşımıza çıkan araç üstü çadır kampçılığı, araştırmacıların üzerinde durması gereken bir alandır. Çünkü bu kavram özellikle pandemi sonrasında hızlı bir yayılım göstermiştir (Caldicott vd., 2022, s. 1; Green, 1978, s. 429; Muneenam ve Suwannattachote, 2023, s. 243). Kamp aracı (araç üstü çadır) kampı; bir kamyon, spor amaçlı arazi aracı (SUV) veya kamyonet olabileceği gibi, araca geçici olarak takılan bir çatı çadırı kurulabilen bir kamp aracının kullanıldığı bir kamp türüdür (Muneenam ve Suwannattachote, 2023, s. 244). Bir çalışmada, kamp gezileri sırasında en popüler konaklama türleri arasında, çadırlar (%77) karavanlar (%16), kabinler (%6) ve diğer (%1) yer almaktadır (Coleman Company Inc. & Outdoor Foundation, 2014, s. 13). Genel olarak, üç tür kampçılık tercih modeli ortaya çıkmaktadır. Bunlar; karavan kullanıcıları, çadır kullanıcıları ve kabin kullanıcılarıdır (Oh vd., 2007, s. 23). Başka bir çalışma ise kamp yapmayı çadır, karavan ve kulübelere konaklama şeklinde sınıflandırmıştır (Ma vd., 2020, s. 1). Tüm bu kampçılık çeşitleri düşünüldüğünde aslında araçlı kampçılık türünün hızlı bir büyüme içerisine olduğu düşünülmektedir.

Araçlar için üretilen çatı çadırları, araba çatılarında kullanılan ve giderek daha popüler hâle gelen bir çadır türüdür (Tomesani, 2023, s. 2). Bu araçları kullananlar, seyahat ederken ayrı bir konaklama tesisine ihtiyaç duymazlar ve nadiren otel veya motellerde kalırlar. Genellikle parklarda ve kamp alanlarında kalarak tatilleri için daha az harcama yapmayı tercih ederler. Gelir kategorisine göre araç üstü çadır tercihleri, alternatif rekreasyon seyahati türlerini oldukça çekici bir tatil yaşam tarzına dönüştürmektedir (Green, 1978, s. 429). Kampçılar genel olarak, yüksek düzeyde güvenlik, kalabalık olmayan ortamlar ve uygun tuvalet olanakları gibi belirli özelliklere sahip kamp alanlarını tercih etmektedir (Oh vd., 2007, s. 23). Araç üstü çadır ile kamp yapanlar ise, araçları sayesinde tehlikeli hayvanlardan, yılanlar ve örümcekler gibi istenmeyen hayvanlar ile teması azaltırlar. Ayrıca toprak, zemin ve bitki örtüsündeki nemden rahatsızlık duymazlar. Araç üstü çadır ile kamp için düz bir alana ihtiyacı yoktur ve dolayısıyla çamur, kaya ve ağaç kökleriyle ilgili bir sorun yaşamazlar (Off Road Tents, 2019). Buradan anlaşılacağı üzere, araç üstü çadır kullanımı konfor içermektedir. Böylece doğaya çıkma ya da kamp yapma isteği olan fakat hayvanlardan korkan katılımcılarda doğada zaman geçirme fırsatı bulmaya başlamıştır. Bu araç üstü çadır kullanımı yani araçlı kampçılık için bir avantajdır. Fakat beraberinde doğanın kirletilmesi gibi sorunları da getirmektedir. Ekili alanlardan geçme, ormanlık alanlarda egzoz gazı salınımının artması, küçük hayvanların ezilme ihtimali ve araçlar tarafından derelerden geçilerek suyun kirletilmesi gibi çevresel sorunlar oluşabilmektedir.

Araç üstü çadırın kullanımı, çadırı yoğun olarak kullanan kişilerde mevcut duruma göre artış göstermektedir. Halihazırda çadır kullananlarda, araç üstü çadırın kullanılması %6,8'lik yüzdelerle kaplarken, potansiyel kullanıcılarda bu yüzdelerle dilimin %28,6'ya yükselmesi beklenmektedir (360° Kamp / Karavan Araştırması, 2021, s. 11). Ostby (2013, s. 287) araştırmasında çarpıcı bir sonuç ortaya koymuş ve araba sahibi olmayı kamp faaliyetleriyle ilişkilendirmiştir. Bu çalışma aslında kampçılık endüstrisinin büyüme hızına ve araçlı kamp yapma isteğindeki artışa işaret etmektedir. Kamp endüstrisi, turistleri kendi bölgelerine çekmek ve tutmak için önemli tesisler, olanaklar ve hizmetler içermektedir (Grande, 2021, s. 10). Bu kamp araçları, bilinen bir ikamet yerinin konforunu ve rahatlığını korurken, açık havayı deneyimlemek ve diğer kampçılarla sosyalleşmek için güçlü bir istek ile karakterizedir (Green, 1978, s. 429). Doğa sporlarının sosyalleştirici etkisi tüm makale boyunca vurgulanmış bir noktadır. Çünkü kamp grupları aynı zamanda bu etkinliği icra ederken sosyalleşmektedirler. Karavan ve araç üstü çadırların (kamp aracı) yayılması ile birlikte kamp gruplarının zamanla birbirlerinden uzaklaşmaları da kaçınılmaz olmaktadır. Bir araştırmaya göre, çadırdan karavan kullanımına geçmek, bazılarının kampçılardan ayrılması anlamına gelmektedir (Ostby, 2013, s. 299).

Tüm bu teknolojik kamp araçlarının kullanımı ile beraber bazı çevresel sorunların doğduğunu da görmezden gelmemek gerekir. Son zamanlarda, çevre ve ekoloji ile ilgili araştırmaların fazlaşması, çevresel farkındalığın artmasına destek sağlayacaktır. Bu çevresel bilincin farkında olan bireyler/toplumlar doğaya sahip çıkmanın yanında eko-turizm etkinliklerine ciddi önem göstermektedir. Bu durumda, millî parklar ve koruma altındaki bölgeler ilk sırada olmak üzere, bilinen doğa sporları bölgelerindeki turizm potansiyelinin değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Dinç ve Öztürk, 2013, s. 118). Kalabalığın çok olduğu zamanlarda, rekreasyon bölgeleri üzerindeki yük artmakta ve bu kalabalık buralardaki ekolojik durumun bozulmasına yol açmaktadır. Kamp araçlarının konakladığı popüler rekreasyon alanlarında, çok sayıda tatilcinin doğaya karşı sorumsuz ve bazen yağmacı tutumu ortaya koyduğu görülmüştür. Kamp araçları, sadece popüler olan dinlenme alanları ve rotalarını ziyaret etmeye değil, aynı zamanda vahşi hayatının en uzak ve izole köşelerine ulaşılmasına da imkân sağlamaktadır. Böylece insan, faaliyetleri yoluyla doğal çevrenin kirlenmesine ve yok edilmesine aktif bir katılımcı olmaktadır (Tcyplakova vd., 2021, s. 1-3).

Rekreasyon alanlarındaki araçlar, hareketsiz ya da hareket hâlinde olsun, atmosferik havayı, toprağı, su kaynaklarını ve genel olarak canlı organizmaların yaşam alanlarını yoğun şekilde kirletmektedir (Tsyplakova ve Yankevich, 2017, s. 132). Ayrıca kamp araçları ile yapılan etkinliklere katılanlar; çimen ve çiçekleri ezmekte, çalılıarı kırmakta, ateş için odun kesmekte, yüksek sesli müzik açmakta, orman ve tarla sakinlerini korkutmakta, sigara izmaritleriyle çöp yığınları ve sönmüş ateşler bırakmakta ve ormanlara zarar vermektedirler (Kolesnikova, 2016, s. 5). Bunun yanında Tsyplakova vd. (2021, s. 3) araştırmasında, farklı bir sonuç olarak, kamp aracı kullananlara uyguladığı ankette, %95'inin yaktıkları ateşi söndürdüğünü, ateş kalıntılarını temizlediğini ve tüm çöplerini yanlarında götürdüğünü belirtmiştir. Bahsi geçen bölgeler incelendiğinde ise, ateş kalıntılarının kaldığı, çöplerin ve atıkların bırakıldığı gözlemlenmiştir. Yukarıdaki araştırma sonucuna göre, kamp aracı kullanan katılımcıların anketlere verdiği cevaplar ile konakladıkları alanlarda ortaya çıkan sonuçlar birbirleri ile örtüşmemektedir. Katılımcılar, çevreci davranış gösterdiklerini beyan etmekte olup aslında tam tersi hareket etmektedir. Söylemleri ile yaptıkları arasındaki bu tutarsızlık, çevreye karşı zarar verdiklerini farkında oldukları ve doğaya karşı olumsuz davranışlarını fark etme konusundaki isteksiz olmaları ile açıklanabilir. Bu alanların denetlenmesi ve kirlilik için önlem alınması önemli bir konu hâline gelmiştir. Anlaşılacağı üzere, kamp araçları ile yapılan kampçılık etkinliklerinde, çevre ve hava kirliliği olduğu bir gerçektir. Tüm bölgelerde durumun böyle olmayacağı düşünülmekle birlikte, bu konulardaki çalışmaların az olması net bir sonuç ortaya konmasını zorlaştırmaktadır.

Muneenam ve Suwannattachote (2023, s. 249) araştırmasında, araç üstü çadırla keyifli bir kamp yapmak için önceden yeterli hazırlıkların yapılması ve yerel kurallara saygı gösterilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Sorumluluk sahibi turistler, kamp araçlarıyla ulaştıkları alanlarda, kamp alanına park etmeden ve yerleşmeden önce bölgenin yerel kurallarını incelemelidir. Bu kurallar, kampçıların konaklarken neler yapabilecekleri, hangi alana park edecekleri, nelerin mevcut olduğu ve elektrik kullanımı için bir ödeme yapılıp yapılmayacağını veya kamp alanı için geçerli olan gürültü yapma kurallarını kapsamaktadır (Muneenam ve Suwannattachote, 2023, s. 249). Kurallara uyulması bir zorunluluktur. Doğa ve çevre güvenliği için sıkı tedbirlerin alınması da öncelikli bir işittir. Bu sonucun genellenebilmesi için birçok kamp alanında bilimsel çalışmalar yapılması gerekir. Türkiye'de, karavan ve kamp aracı turizmi yeni gelişmekte olduğu için yerel yönetimler, özel park işletmeleri ve kamu yöneticileri kampçıların kendilerine uygun yerleri seçmelerine olanak sağlamalıdır. Bu bağlamda özel belirlenmiş alanlar yok ise, özellikle tuvalet, mutfak ve diğer atıkların çevreye zarar vermeyeceği yerlerin seçilmesi için yönlendirmeler yapılmalıdır. Belirlenmiş alanlar dışındaki kamp aracı park alanlarında, kamp ateşi ve mangal yakılmamalı çevreye rahatsızlık verilmemelidir.

Tartışma

Kampçılık genel olarak, açık havada ucuz şekilde konaklamayı ve bireylerin evden uzakta zaman geçirmesini hedefleyen bir tür eğlence amaçlı açık hava etkinliğidir (Brooker ve Joppe, 2013, s. 1, 5). Yapılan araştırmalar kampçılığın, sosyal etkileşim boyutunun kamp deneyimleri için çarpıcı yönünü ortaya koymuştur. Kamp faaliyetleri, sürekli olarak sosyal nitelikte olup kamp yapanların, çoğunluğunun ne yaptıklarından çok kiminle birlikte olduklarının önemli olduğunu belirtmiştir. Kampçılığın yaşam boyu bir işleve hizmet ettiği açıkça görülmekle birlikte 21. yüzyılda aile üyelerini bir araya getiren bir etken olarak görülmektedir (Garst vd., 2010, s. 103, 105). Doğa sporlarının fiziksel sağlık, zihinsel sağlık ve esenlik üzerine olumlu faydaları (Eigenschenk vd., 2019, s. 1-2) oldukça fazladır. Orman kampları, aile üyelerinin birlikte zaman geçirmesine, birlikte aktif olmasına ve birbirini dinlemesine atfedilen aile işleyişini iyileştirmektedir (Garst vd., 2010, s. 97). Fakat doğada

zaman geçirmenin önemi bu kadar vurgulanmışken bir araştırmada, doğaya bağlılıkta azalma oldukça, yaşamdan alınan doyumun da azalış gösterdiği belirtilmiştir (Capaldi vd., 2014, s. 10). Bu araştırma göstermektedir ki doğa insanoğlu için vazgeçilmez ve korunması gereken bir varlıktır. Aslında bu konu araştırmanın da odak noktalarından biridir. Kişiler, doğaya karşı sorumluluğunun farkında olduğunda, doğayı sahiplenmek ve devamlılığını sürdürmek için çaba göstereceklerdir (Hassan vd., 2009, s. 52).

Bu çalışmanın yola çıkış hipotezlerinden biri, yeni nesil kampçılık olarak adlandırılan özellikle karavan ve araç üstü çadır kampçılığının doğaya olan etkilerinin analiz edilmesidir. Özellikle pandemi sonrası hızla artan karavan ve kamp araçlı kampçılığın, eğitimsiz ve doğa etiğinden uzak katılımcılar tarafından yapıldığında, çevrede nasıl etkiler oluşturduğu merak edilmiştir. Türkiye’de bu kampçılık tarzının yeni gelişmekte olduğu düşünülürse ortaya çıkan sonuçlar bu konularda kararlar alınmasına rehberlik yapacaktır. Bir araştırmada, Covid-19’un kamp etkinliği yapmak üzerindeki tesir oranı %54,1 olarak belirtilmiştir. Burada en belirleyici sebepler ise uyulması gereken yasaklar ve ev kapanmalarının etkisi ile doğada olma isteği, insanların az olması, sosyal mesafeye kuralına uyan alanlarda olma ve kalabalıktan uzaklaşma isteğidir (360° Kamp / Karavan Araştırması, 2021, s. 4). Doğadaki rekreasyonel faaliyetler, önceleri zararı en az olan çevresel etkiler arasında yer almaktayken son dönemlerde ise, doğada yoğun şekilde araç kullanımının, doğal ekosistemlerin kirlenmesi ve yok edilmesi konusunda doğrudan suçlu olduğu ortaya konmuştur. Kamp aracı kullananların birçoğu çevresel zarar verdiğinin farkında olduğunu bilmekle beraber, %95’i araçların rekreasyonel ekosistemlere zarar vermediğine inanmaktadır. Kamp aracı kullananların, bilinçsizliği ve toplumdaki çevre bilinci eğitiminin yetersiz durumu, çevre dostu rekreasyon için gerekli altyapının bulunmaması çevre kirliliğini ortaya koyan önemli sonuçlardır (Tcyplakova vd., 2021, s. 4). Gelişmekte olan kamp ve araç endüstrisinin konforlu kamp yapma imkânları getirdiği artık bilinen bir konudur. Hayvan ve böcek korkusu olan kişiler bile artık rahatlıkla kamp yapabilmektedir. Araçlarla ve karavanla yapılan bu yeni nesil kampçılık doğada hızlı ve bilinçsiz şekilde kamp yapan ciddi bir kitlede oluşturmuştur. Artık uzak, vahşi ve izole yerlere gitmekte bu araçlar sayesinde oldukça kolaylaşmıştır. Bu kadar avantajın olduğu kampçılık türündeki bu artış yönetilmesi gereken sorunları da beraberinde getirmiştir.

Tablo 2: Avrupa’da 2020 yılındaki Karavan ve Moto-Karavan kullanımı

Ülke	Karavan	Moto-Karavan	Karavan + Moto- Karavan
Avusturya	39820	32777	72597
Belçika	40283	62348	102631
Danimarka	121672	11092	132764
Finlandiya	66248	60668	126916
Fransa	539000	559800	1098800
Almanya	722516	674697	1397213
İtalya	64000	240915	304915
Hollanda	425489	144509	569998
Norveç	118687	55222	173909
Portekiz	18000	10000	28000
Slovenya	6109	6076	12185
İspanya	231800	80000	311800
İsveç	285965	108518	394483

İsviçre	29910	65100	95010
İngiltere	555494	250425	805919
Diğerleri	205257	65795	271052
Toplam	3470250	2427942	5898192

Kaynak: https://www.e-c-f.com/wp-content/uploads/2021/08/europabestand_C-RM.pdf (28.02.2024)

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Avrupa toplumunda karavan kullanım sayıları oldukça yüksektir. Bu kadar karavan kullanıcısı mutlaka bir kirliliğe neden olacaktır. Yapmış olduğum çalışmadan anlaşılacağı üzere bilimsel araştırmalar karavan kampçılığının kirlilik meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. Bilinçli ve eğitim odaklı bir kampçılık etkinliği veya karavan kampçılığı doğanın ve çevrenin korunmasına mutlaka katkı sağlayacaktır. Bu konuda hükümetlere ve yerel yönetimlere ciddi sorumluluklar düşmektedir. Karavan ve çadırli kampçılık için bir sertifikasyon sisteminin getirilmesi, eğitilmiş ve bilinçli bir kampçı toplumunun oluşmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Unutulmamalıdır ki doğa aynı zamanda bir eğitim aracıdır ve gelecek nesillere taşınması bir sorumluluğu vardır. Kamp aracı ya da karavan alacaklar/kullananlar için bir eğitim veya sertifika programı zorunlu tutulabilir. Bu programda bu araçların doğru kullanımı, yasal yükümlülükler, cezai yaptırımlar, doğanın korunması, atıkların depolanması ve yönetimi, etik ve ahlaki değerler gibi konulara yer verilebilir. Böylelikle bu araçları almak isteyenlerde ve sahip olanlarda bir farkındalık yaratılabilecektir.

Hangi kamp çeşidi olursa olsun en belirgin özellik doğada olmaktır. Kamp alanlarındaki tüm kampçılar; odun kesmek, kamp ateşlerini hazırlığı yapmak ve kamp ateşini izlemek, balık tutmak, yüzmek, kayalar üzerinden atlamak, ormanda yürümek, dereleri keşfetmek, bisiklete binmek ve kuş gözlemciliği gibi bir dizi doğa temelli aktiviteye katılmaktadırlar (Garst vd., 2010, s. 95). Bahsi geçen tüm etkinliklerin, sağlıklı ve güvenli şekilde yapılabilmesi için korunan ve özen gösterilen bir doğaya ihtiyaç vardır. Bu temel yaklaşım araştırmanın odak noktalarından biridir. Doğaya verilen her türlü zararın mutlaka bir etkisi olacaktır. Verilen zararlar veya çevre kirliliği bölgeden bölgeye değişse de temel ilke doğanın korunması olmalıdır. Cole (2004, s. 56)'e göre, kamp yapmanın toprak ve bitki örtüsü üzerindeki etkileri bulunmaktadır ve bu etkiler lokal problemler olarak görülmektedir. Gürer, Arslaner, Gençer ve Abakay (2016, s. 161), doğanın korunması üzerine yaptıkları bir araştırmada, kirliliği oluşturan sebepler hakkında önemli sonuçlara yer vermiştir. Bunlar arasında; Off-road tahribatı, piknikçilerin atıkları, denetim eksikliği, doğa turizmi sonucu oluşan kirlilik, çöp atıkları ve buna bağlı çevre kirliliği dikkati çeken öğelerdir. Bu araştırmalardan da anlaşılacağı üzere, çadırli kamp, karavan kampı ve araç üstü çadırli kamplar bilinçsizce yapıldığında ciddi bir çevre sorununa neden olmaktadır. Bu sorunların çözümü, kampçılık işini icra eden katılımcıların eğitiminden ve yerel yönetimlerin bu alana verdikleri önemden geçmektedir. Garst, Williams ve Roggenbuck (2010, s. 92)'a göre, kamu tarafından yönetilen kamp alanlarının eğilimi, çadır alanı ve ateş çemberi içeren kamp alanlarından, kampçıların benzersiz deneyimler aradığı ve bir dizi farklı imkân sunan daha gelişmiş tesislere doğru ilerlemektedir. Bu değişimin kamp aracı ve karavan teknolojisi geliştikçe artacağı düşünülmektedir. Bu denetlenmez ve kontrol altına alınmaz ise çevresel sorunların artacağı anlamına da gelmektedir.

Türkiye'de son yıllarda büyük bir ivme kazanan karavan ve araç üstü çadır kampçılığı beraberinde konaklama sorununu da getirmektedir. Bu araçlar için yerel yönetimlerin ve özel işletmelerin araç kamp alanları oluşturması ve gereken alt yapıyı götürmesi gerekmektedir. Çevresel sorunların oluşmaması adına da güçlü bir kontrol ve denetleme sistemi kurulmalıdır. Birçok şehirde kamp araçları ve karavanlar için konaklama alanı sıkıntısı olduğu bilinmektedir. Nitekim forum sitelerinde bu sorunlar sık sık dile getirilmiştir. Türkiye'de karavan ve kamp

aracı turizmi emekleme sürecinde olduğu için park işletmecileri ve kamu yöneticileri, kampçıların kendi yerlerini seçmelerine olanak sağlamalıdır. Fakat bu serbestliğin denetlenmesi de zorunlu olmalıdır. Çünkü profesyonelce yönetilen park alanlarının sınırlı sayıda olduğu düşünülmektedir. Kamp alanında etik kurallara uyulması, doğanın korunması ve çevrenin temiz tutulması, kampın güvenliği ve keyfini arttıracaktır. Kamp atıklarının çok olmasına bağlı olarak; sinek, böcek, köpek, kedi, karınca, arı vb. hayvanlar daha az rahatsızlık vereceği gibi bunun dışında yaban hayvanı tehlikesi de azalacaktır.

Sonuç

Çadır kampçılığı, karavan kampçılığı ve araç üstü çadır kampçılığında, temel hedef doğa turizmi ve doğa ile iç içe olmak kadar doğanın korunmasıdır. Kamp aracı ve karavan teknolojilerinin hızlı gelişimi kamp yapma tercihlerini değiştirmiş ve farklı bir evreye sürüklemiştir. Artık araç ve karavan kullanımı ile birlikte kamplar daha konforlu ve daha uzun süreli bir hâl almıştır. Bununla birlikte izole ve az gidilen doğal alanlara ulaşım kolaylaşmış ve bilinçsiz kampçılar tarafından çok ciddi çevre sorunları ve kirlilik oluşmaya başlamıştır. Son zamanlarda ise kampçılar kaynaklı yangınların çıktığı da görülmektedir. Doğada yapılan tüm etkinliklerde çevre kirliliği, egzoz gazları ve katı atıklar gibi tüm zarar verici unsurların titizlikle yönetilmesi gerekir. Burada öncelikli hedef aslında doğal alanların korunması ve kirliliğin engellenmesidir. Çünkü bizler kampçılık gibi doğada yapacağımız tüm etkinliklerde bu çevreye muhtaç durumdayız. Özellikle pandemi sonrasında, insanların kapalı alanlardan çok doğaya yönelmesi yoğun bir çevre kirliliği oluşturmuştur. Birçok kamp alanında, bilinçsiz kampçılar tarafından oldukça ciddi doğa tahribatları ve çöp yığınları oluşmuştur. Tüm kamp alanlarındaki kirlilik ile ilgili sosyal medyada ve basında sıklıkla çevresel sorunlara dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, özellikle bahsi geçen üç kampçılık tarzı içinde, bilinçli ve eğitilmiş bir kesimin oluşturulması önemlidir. Bu konuda neredeyse tüm şehirlerimizde var olan dağcılık ve doğa sporları kulüplerine büyük görevler düşmektedir. Buradaki paydaşlardan biri de belki de en önemlisi yerel yönetimlerdir. Çünkü özelleştirilmiş ve kamuya bağlı tüm kamp alanlarının denetlemesinden yerel yönetimler sorumlu olmalıdır. Bir başka hedefte, bilinçsizce yapılan ve piknikçilerin çadır konaklamalı eğlendiği veya zaman geçirdiği etkinliklerin sınırlandırılması olmalıdır. Çünkü doğa sporları eğitimi almamış, etik bilinci zayıf ve felsefesi oluşmamış bireylerin ve grupların piknik faaliyetlerine çadırı monte etmesi ile oluşan piknik kampçılığı (!) kalabalık ve doğa kirliliği sorunlarının oluşmasında büyük bir problemi ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç olarak, bir doğa turizmi olan çadır kampçılığı, karavan kampçılığı ve araç üstü çadır kampçılığı hızla büyüyen bir alandır. Bu kontrolsüz büyüme ciddi çevresel sorunlara ve doğa tahribatına yol açmaktadır. Özellikle kamp araçları ile yapılan etkinliklerde, zorlu yolların aşılma durumu olduğu için daha izole yerlerde zarar görmektedir. Bu yaban aynı zamanda hayatına zarar vermekle beraber hayvan saldırılarına sebep olabilmektedir. Kamp alanlarındaki aşırı kalabalık, gürültü, ateş veya mangal dumanları doğanın terapi edici etkisini ortadan kaldırmaktadır. Bu kalabalık ve bilinçsizce yapılan kampçılığın etkin şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Yerel yönetimler tarafından uygun yerlere karavan parkları yapılmalı, bu parklar için kesin ve net kurallar getirilmelidir. Karavan parkları, karavan sahiplerinin araçlarını sürekli olarak park edeceği bir otopark olarak görülmemeli ve bu konuda bir bilinç oluşturulmalıdır.

Öneriler

Bu derleme çalışmasında, elde edilen literatür bilgisine göre aşağıdaki önerilere yer verilmiştir. Bu öneriler, ciddi bir doğa turizmi ve rekreasyonel etkinlik olan her türlü kampçılığın gelişmesi, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesine yardımcı olacaktır.

- Karavan veya kamp aracı (Off-road araçlar ile araç üstü çadır) almak isteyenlere zorunlu çevre ve doğa eğitimi verilmesi, eğitim aldıklarına dair bir sertifikasyon sistemi kurulması,
- Kamp ve karavan parkı alanlarının bölgenin özelliklerine ve uzman görüşüne göre planlanması ve yönetilmesi,
- Çadır kampı, karavan ve kamp aracı için ayrı alanların oluşturulması,
- Kamp ateşi yakılan ve yakılmayan alanların ayrılması,
- Kamp yapılacak bölgelerde kuralların net olarak belirtilmesi ve uymayanlara cezai yaptırımların uygulanması, bu konuda kolluk kuvvetleri ile iş birliği yapılması,
- Çöp, atık ve toplama sistemlerinin kurulması,
- Kirliliğin çok fazla olduğu piknik temelli kampçılık (çadırlı piknik) için belirli alanlar hazırlanmalı ve diğer kampçılar ile aynı alanın paylaşılmasının engellenmesi,
- Kamp ve karavan alanları için yerel yönetimler tarafından master plan hazırlanması,
- İlgili tüm kurumlar ile iş birliği yapılması ve uzman görüşü alınması
- Sürdürülebilirliğin sağlanması için etkili bir yönetim sistemi kurulması,
- Kampçılık yapacaklar için bir sertifikasyon programının açılması ve uygulanması yoluyla halkın bilinçlendirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Atalay, A., Perkumiene, D., Svagzdiene, B., Aleinikovas, M., Skema, M. (2024). The threat to clean environment: The carbon footprint of forest camping activities as social tourism in Turkey and Lithuania. *Journal of Infrastructure Policy and Development*, 8(1). 2315 <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i1.2315>
- Bell, S., Tyrvaenen, L., Sievanen, T., Pröbstl, U., Simpson, M. (2007). Outdoor recreation and nature tourism: A European perspective. *Living Reviews in Landscape Research*, 1(2), 1-46. <http://dx.doi.org/10.12942/lrlr-2007-2>
- Blichfeldt, B. S., Mikkelsen, M. V. (2015). Camping tourism. In J. Jafari, & H. Xiao (Eds.), *Encyclopedia of tourism*. Springer., 1-1, <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-01669-6>
- Brooker, E. (2012). In search of entrepreneurial innovation in the Australian outdoor hospitality parks sector. *European Journal of Tourism Research*, 5(1), 68-71.
- Brooker, E., Joppe, M. (2013). Trends in camping and outdoor hospitality - an international review. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 3, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2013.04.005>
- Brooker, E., Joppe, M. (2014). A critical review of camping research and direction for future studies. *Journal of Vacation Marketing*, 20 (4), 335-351. <https://doi.org/10.1177/135676671453246>
- Bunds, K., Casper, J. (2018). Sport, physical culture, and the environment: An introduction. *Sociology of Sport Journal*, 35(1), 1-7.
- Caldicott, R. W., Scherrer, P., Harris, A. (2022). The RV camping framework for understanding modern camping practices. *Tourism Management Perspectives*, 43, 100990.
- Capaldi, C. A., Dopko, R. L., Zelenski, J. M. (2014). The relationship between nature connectedness and happiness: A meta-analysis. *Frontiers in psychology*, 5, Article 976, 1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00976>
- Cerovic, Z. (2014). Innovative management of camping accommodation. *Horizons: International Scientific Journal Series A*, 13, 55-68. <https://doi.org/10.30892/gtg.28127-474>
- Cole, D. N. (2004). Impacts of hiking and camping on soils and vegetation: A review. *Environmental Impacts of Ecotourism*, 41-60. <https://doi.org/10.1079/9780851998107.0041>

- Coleman Company, Inc, Outdoor Foundation. (2014). 2014 American camper report. Golden, CO, USA: Coleman.
- Collins, D., Kearns, R. (2010). Pulling up the tent pegs? The significance and changing status of coastal campgrounds in New Zealand. *Tourism Geographies*, 12(1), 53-76. <https://doi.org/10.1080/14616680903493647>
- Cordell, H. K., Betz, C. J., Bowker, J. M., English, D. B. K., Mou, S. H., Bergstrom, J. (1999). *Outdoor recreation in American life: A national assessment of demand and supply trends*. Champaign, IL: Sagamore Publishing.
- Cordell, H. K., Tarrant, M. A. (2002). Forest-based outdoor recreation. *Southern Forest Resource Assessment, Gen. Tech. Rep. SRS*, 53, 269-282.
- Dellora, G., Martin, B., Saunders, R. (1984). Motorised recreational vehicles perception and recreational conflict, *Environmental Report, Graduate School of Environmental Science*, (17), 72.
- Dinç, A., Öztürk, R. (2013). Beyşehir Gölü Milli Parkı'nın ekoloji ve turizm bakımından araştırılması. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 6 (1), 118-123.
- Eagleston, H. A., Marion, J. L. (2018). "Naturalness" in designated wilderness: long-term changes in non-native plant dynamics on campsites, Boundary Waters, Minnesota. *Forest Science*, 64(1), 50-56. <https://doi.org/10.5849/FS-2017-078>
- Eigenschenk, B., Thomann, A., McClure, M., Davies, L., Gregory, M., Dettweiler, U., Inglés, E. (2019). Benefits of outdoor sports for society. A systematic literature review and reflections on evidence. *International journal of environmental research and public health*, 16(6), 937. <https://doi.org/10.3390/ijerph16060937>
- Forsyth, T. (2003). *Critical political ecology: The politics of environmental science*. New York, NY: Routledge
- Garst, B. A., Williams, D. R., Roggenbuck, J. W. (2010). Exploring early twenty-first century developed forest camping experiences and meanings. *Leisure Sciences*, 32(1), 90-107. <https://doi:10.1080/01490400903430905>.
- Grande, K. (2021). An exploratory analysis of the camping industry as a provider of lodging and recreational resources. The case of outdoor hospitality parks (OHPs) in unattractive regions. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 33. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2021.100365>
- Grant Jr, T. J. (2014). Green monsters: Examining the environmental impact of sport stadiums. *The Villanova Environmental Law Journal*, 25(1), 148-176.
- Green, F. B. (1978). Recreation vehicles: A perspective. *Annals of Tourism Research*, 5(4), 429-439. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(78\)90322-5](https://doi.org/10.1016/0160-7383(78)90322-5)
- Gunn, A.S. (1994). "Environmental Ethics and Tropical Rain forests: Should Greens Have Standing?" *Environmental Ethics* 16, 21-40. <https://doi.org/10.5840/enviroethics199416139>
- Gürer, B., Arslaner, G.K., Gençer, D., Abakay, U. (2016). Doğa sporları kapsamında çevrenin korunması. *The Journal of Academic Social Sciences*, 4(29), 156-166. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.1251>
- Gürer, B., Caymaz, E. (2019). Investigation of leisure perceptions of individuals in outdoor sports. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 2(3), 255-265. <https://doi.org/10.1007/s41978-018-0021-y>
- Gürer, B. (2021). Leisure assessment during pandemic restrictions process in Turkey. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(3), 520-522.
- Gürer, B., Biçer, M. (2022). Physical activity, outdoor and adventure sports during the Covid-19 Pandemic process. *Baltic Journal of Sport and Health Sciences*, 1(124), 13-22. <https://doi.org/10.33607/bjshs.v1i124.1160>

- Gürer B., Çelebi Atalay M., Fındık T. (2022). *Dağcılık, doğa ve macera sporlarında liderlik (Dağ - doğa - macera liderliği)*. Türkiye Dağcılık Federasyonu Yayınları, Editör: Burak Gürer, 1. Basım, Sayfa Sayısı 223.
- Harding, M. (2013). *The VW campervan - a biography*. London, UK: Aurum Press.
- Hassan, A., Juahir, H., Jamaludin, N. S. (2009). The level of environmental awareness among students to fulfill the aspiration of national philosophy of education. *American Journal of Scientific Research*, 5, 50-58.
- Hogue, M. (2011). A short history of the campsite. *Places Journal*. https://placesjournal.org/article/a-short-history-of-the-campsite/?gclid=EAIaIQobChMIwPu5t4qs3AIVAQAAAB0BAAAAEAAAYACAAEgJVzfd_BwE&cn-reloaded=1
- Iannacone, J. I. (2021). Negotiating crises interpretations: The global rhetorical arena of the 2018 migrant caravan "crisis". *Public Relations Review*, 47(2), 102034. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2021.102034>
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2013). Fifth Assessment Report (AR5). <https://www.ipcc.ch/reports/> Erişim Tarihi: 21.02.2024
- Kenar, G. (2023). Karavan turistlerinin motivasyonuna etki eden unsurların belirlenmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 445-466. <https://doi.org/10.32572/guntad.1243815>
- Kolesnikova, Y. V. (2016). Influence of transport infrastructure on migration routes and mortality of representatives of the animal world. *Protection of animals during the operation of vehicles. Development of the transport system of Russia: problems and prospects. Collection of scientific papers based on the 1st Int. Scientific-practical conference of the NOO "Professional Science" 5-24*
- Lashley, C. (2015). Researching snails on holiday: An agenda for caravanning and caravanners? *Research in Hospitality Management*, 5 (2), 115-122. <http://dx.doi.org/10.2989/RHM.2015.5.2.2.1275>
- Lawrence K. (2018). *Camper perceptions of wilderness vs measured biophysical impacts: Comparisons on Wunambal Gaambera Country in the Northern Kimberley*. Undergraduate diss., School of Veterinary and Life Sciences, Murdoch University.
- Lin, C. H., Chuang, Y. W. (2021). A study of participation motivation, experience and satisfaction in camping tourists. *Open Journal of Applied Sciences*, 11(2), 190-201. <https://doi:10.4236/ojapps.2021.112013>
- Loney, G. (2021). Free caravan rest stops in Bunbury to stay, despite holiday park owners' anger. Australian Broadcasting Commission. Viewed 13 May <https://www.abc.net.au/news/2021-05-19/free-caravan-sites-to-stay-on-ocean-drive-at-bunbury/100148984>
- Louv, R. (2005). *Last child in the woods: Saving our children from nature-deficit disorder*. Chapel Hill, NC: Algonquin Books of Chapel Hill.
- Ma, S., Craig, C.A., Feng, S. (2020). The Camping Climate Index (CCI): The development, validation, and application of a campingsector tourism climate index. *Tourism Management*, 80, 104105. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104105>
- MacLeod, N. (2017). Camping tourism. In: Lowry LL (editor). *The SAGE International Encyclopaedia of Travel and Tourism*. SAGE Publications. 1124–1229.
- Makse, S. (2021). *City of Albany set to decline offer to seek RV friendly status over competition fears*. Albany Advertiser, West Australian Newspapers Limited. viewed 22 May <https://www.albanyadvertiser.com.au/news/albany-advertiser/city-of-albany-set-to-decline-offer-to-seek-rv-friendly-status-over-competition-fears-ng-b881877170z>
- Marasinghe, S., Simpson, G. D., Newsome, D., Perera, P. (2020). Scoping recreational disturbance of shorebirds to inform the agenda for research and management in Tropical

- Asia. *Tropical Life Sciences Research*, 31(2), 51-78. <https://doi.org/10.21315/tlsr2020.31.2.4>
- Marasinghe, S., Perera, P., Simpson., G.D., Newsome, D. (2021). Nature-based tourism development in coastal wetlands of Sri Lanka: An importance–performance analysis at Maduganga Mangrove Estuary. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism* 33, 100345. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2020.100345>
- Marion, J. L., Leung, Y. F., Eagleston, H., Burroughs, K. (2016). A review and synthesis of recreation ecology research findings on visitor impacts to wilderness and protected natural areas. *Journal of forestry*, 114(3), 352-362. <https://doi.org/10.5849/jof.15-498>
- Margaryan, L., Fredman, P. (2017). Bridging outdoor recreation and nature-based tourism in a commercial context: Insights from the Swedish service providers. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism* 17, 84–92. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2017.01.003>
- McCarthy, L. (2022). Cheeky free campers. CQToday. viewed 13 May <https://cqtoday.com.au/news/2022/01/20/cheeky-free-campers/>.
- Mikkelsen, M.V., Cohen, S.A. (2015). Freedom in Mundane Mobilities: Caravanning in Denmark. *Tourism Geographies*, 17 (5), 663-681. <https://doi.org/10.1080/14616688.2015.1084528>
- Mikkelsen, M.V., Blichfeldt, B.S. (2018). "Grand parenting by the pool", *Young Consumers*, 19 (2), 127-140. <https://doi.org/10.1108/YC-04-2017-00675>
- Mikulic, J., Prebezac, D., Seric, M., Kresic, D. (2017). Campsite choice and the camping tourism experience: Investigating decisive campsite attributes using relevance-determinance analysis. *Tourism Management*, 59, 226-233. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2016.07.020>
- Mincyte, D., Casper, M. J., Cole, C.L. (2009). Sports, environmentalism, land use, and urban development. *Journal of Sport & Social Issues*, 33(2), 103–110. <https://doi.org/10.1177/0193723509335690>
- Muneenam, U., Suwannattachote, P. (2023). Private RV (rooftop tent) camping in southern Thailand. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 46(1), 243-251. <http://dx.doi.org/10.30892/gtg.46127-1021>
- Off Road Tents. (2019). The rooftop tent guide: The basics to Start camping off the ground (rooftop tents), Independently published, n.p
- Oh, C. O., Park, M., Hammitt, W. E. (2007). Predicting site choice behavior among types of campers. *Journal of Park & Recreation Administration*, 25(3), 23-40.
- Ostby, P. (2013). Car mobility and camping tourism in Norway, 1950–1970. *Journal of Tourism History*, 5(3), 287-304. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2014.938777>
- Özdemir Yılmaz, G., Kafa Gürol, N. (2012). Balıkesir ilinin kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 23-32.
- Palmberg, I. E., Kuru, J. (2000). Outdoor activities as a basis for environmental responsibility. *The journal of environmental education*, 31(4), 32-36. <https://doi.org/10.1080/00958960009598649>
- Patterson, I., Pegg, S., Mahedevan, R. (2015). The benefits of short stay caravan travel based on the lived experiences of grey caravanners in Australia. *Tourism Analysis*, 20 (5), 539-549. <https://doi.org/10.3727/108354215X14411980111497>
- Pfahl, M. (2013). The environmental awakening in sport. *The Solutions Journal*, 4(3), 67–76.
- Prince, H. E. (2017). Outdoor experiences and sustainability. *Journal of adventure education and outdoor learning*, 17(2), 161-171. <https://doi.org/10.1080/14729679.2016.1244645>
- Robbins, P. (2004). *Political ecology*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.

- Rogerson, C. M., Rogerson, J. M. (2020). Camping tourism: A review of recent international scholarship. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 28(1), 349-359. <https://doi.org/10.30892/gtg.28127-474>
- Sirakaya, E., Woodside, A. (2005). Building and testing theories of decision making by travelers. *Tourism Management* 26(6), 815–832. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2004.05.004>
- Stevenson, L. C., Allen, T., Mendez, D., Sellars, D., Gould, G. S. (2020). Is open defaecation in outdoor recreation and camping areas a public health issue in Australia? A literature review. *Health Promotion Journal of Australia*, 31(3), 525-532. <https://doi.org/10.1002/hpja.300>
- Tcyplakova, E. G., Sinko, G. I., Purina, N. M., Yankevich, Y. G., Yankevich, K. A. (2021). Environmental consequences of recreational vehicle impact. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 723, (4),042036. IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/723/4/042036>
- Tsyplakova, E.G., Yankevich, Y.G. (2017). Analysis of the impact of vehicles on the air environment of the northern cities of Russia. *XXI Tsarskoye Selo readings: materials of the international scientific conference*. St. Petersburg, 132-139.
- Ten Brink, P., Mutafoglu, K., Schweitzer, J.-P., Kettunen, M., Twigger-Ross, C., Baker, J., Kuipers, Y., Emonts, M., Tyrväinen, L., Hujala, T., et al. (2016). *The Health and Social Benefits of Nature and Biodiversity Protection. A report for the European Commission*; Institute for European Environmental Policy: London, UK; Brussels, Belgium,
- Tilin, A., Grudowski, M. (1997). Dynamite! A visual history of all the gear we couldn't and still can't-do without. *Outside*, 132–139.
- Timothy, D. J., Teye, V. B. (2009). *Tourism and the Lodging Sector*. London: Butterworth-Heinemann. Routledge.
- Tomesani, G. (2023). *Rooftop tent*. Archivio digitale delle tesi di laurea e di dottorato. ARC III - Scuola del Design
- TOBB (2021). Türkiye karavan sektörü durum analizi raporu. Available in https://www.manisatso.org.tr/UserFiles/dosyalar/turkiye_karavan_sektoru_durum_analizi_raporu_hakkinda_5909.pdf, (28.02.2024).
- Topay, M., Koçan, N. (2009). Kamping/Çadırli kamp için alan seçim kriterlerinin belirlenmesi ve Bartın-Uluyayla'da örnek bir uygulama. *Turkish Journal of Forestry*, 10(1), 116-128. <https://doi.org/10.18182-tjf.56585-195725>
- Toudert, D. (2021). Migrant caravan crisis: Some realities about the public discourse on Twitter. *Migraciones internacionales*, 12(1-21). <https://doi.org/10.33679/rmi.v1i1.2172>
- Tülek, B., Atik, M. (2013). Doğa korumada ekolojik ağlar; habitat bağlantıları ve Antalya Düzlerçamı yaban hayatı geliştirme sahası örneğinde incelenmesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 6(1), 01-06.
- Yılmaz, B. (2006). *Doğa sporlarına katılımın sosyal bütünleşmeye etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Spor Anabilim Dalı. Ankara
- Williamson, J., Hassanli, N., Grabowski, S. (2021). OzNomads: a case study examining the challenges of COVID-19 for a community of lifestyle travellers. *Current Issues in Tourism*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1928009>
- Yoon, Y., Uysal, M. (2005). An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: a structural model. *Tourism management*, 26(1), 45-56. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.08.016>

Yorgun, B., İlal, N. Ç., Çalışkan, U., Ulusoy, H. (2023). Kamp karavan turizmi mobil uygulamalarına ilişkin görüşler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 1374-1399. <http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1280693>

İnternet Kaynakları

https://www.kuzka.gov.tr/paylasim/yayinlar/rapor_analiz/20210625_turkiye_potansiyel_karavan_alanlari_tespit_raporu.pdf. Erişim Tarihi: 19.02.2024

<https://tursab.org.tr/apps//Files/Content/0ba59553-43d3-4a21-a280-7efaaff799a3.pdf>. Erişim Tarihi: 21.02.2024

<https://www.milliyet.com.tr/gundem/8-bin-kisilik-doga-kampindan-kalan-copler-kirlilige-yol-acti-2535744> Erişim tarihi: 21.02.2024

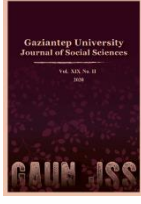
<https://www.trthaber.com/haber/yasam/kamp-keyfi-zehir-olmasin-683529.html> Erişim tarihi: 21.02.2024

<https://www.antalyakorfez.com/karavan-turizmi-cevreyi-kirletiyor> Erişim tarihi: 22.02.2024

<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/kuzeydogu-anadolu-bolgesinde-kamp-karavani-turizmi.pdf> Erişim tarihi: 22.02.2024

<https://www.e-c-f.com/wp-content/uploads/2021/08/E.1.0-9.pdf> Erişim tarihi: 28.02.2024

https://www.e-c-f.com/wp-content/uploads/2021/08/europabestand_C-RM.pdf Erişim tarihi: 28.02.2024

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Analysis of Instagram Content of the United Nations World Tourism Organization (UN Tourism)¹

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UN Tourism) Instagram İçeriklerinin Analizi

Eda HAZARHUN^{a*} Serdar BÜLBÜL^b Pelin TUNA ARSLAN^c Burçin Cevdet ÇETİNSÖZ^d

^a Dr., İzmir/ TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-4798-1857

^b Arş. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği, Sakarya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-7579-1121

^c Dr. Öğr. Üyesi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-2772-3941

^d Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği, Antalya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1703-8067

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Haziran 2024

Kabul tarihi: 16 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü,

Sosyal medya,

Instagram,

Dijital Pazarlama.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 26, 2024

Accepted: October 16, 2024

Keywords:

United Nations World Tourism

Organization,

Social media,

Instagram,

Digital marketing.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Dünya Turizm Örgütü'nün, resmi Instagram sayfasında ne tür paylaşımlarda bulunduğu ve hesaba ait genel bilgilerin (takipçi sayısı, takip edilen, gönderi sayısı, vb.) ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda Dünya Turizm Örgütü'nün 1 Ocak 2023 ile 1 Ocak 2024 tarihleri arasındaki (bir yıllık) resmi Instagram hesabında paylaşılan 213 adet fotoğraf ve fotoğraf ile paylaşılan metinler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi sonucu; "kutlamalar", "ülke tanıtımları", "turizm istatistikleri", "turizm raporları", "yönergeler", "deklarasyon", "turizm programları ve stratejileri", "önemli günler", "duyurular", "haberler", "turizm türleri" ve "turizm elçileri" isimli 12 adet ana tema belirlenmiştir. Bu temalara göre Dünya Turizm Örgütü'nün özellikle turizmde hem çevresel hem kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması, turizmde inovasyon ve dijitalleşme uygulamaları, küresel iklim değişikliği ve turizm eğitiminin geliştirilmesine yönelik stratejilere önem verdiği belirlenmiştir. Ayrıca dünya turizm örgütü, destinasyonlarda turizmi on iki aya yayılmasını sağlayan, çevre tahribatını azaltan, yerel kültür değerlerini koruyup gelecek nesillere aktaran ve turistlere farklı deneyimler kazandıran "sürdürülebilir turizm", "gastronomi turizmi", "sorumlu turizm", "kırsal turizm", "dağ turizmi", "yeşil turizm", "etkinlik turizmi", "deniz turizmi", "yerli turizmi", "spor turizmi" ve "erişilebilir turizm" gibi alternatif turizm türlerinin geliştirilmesine odaklandığı belirlenmiştir. Bu çalışma son dönemlerde Dünya Turizm Örgütü'nün odaklandığı turizm stratejilerini, politikalarını ve popüler hale gelmeye başlayan alternatif turizm türlerinin ortaya çıkarılmasını sağlayarak ilgili literatürün zenginleşmesine katkı sunmaktadır.

ABSTRACT

The aim of this study is to discover what kind of posts are shared on the official Instagram page of the World Tourism Organization and the general information (number of followers, followed, number of posts, etc.) of the account. For this purpose, 213 photos and texts shared on the official Instagram account of the World Tourism Organization between 1 January 2023 and 1 January 2024 (one year) were subjected to content analysis. As a result of the content analysis; 12 main themes were identified: "celebrations", "country promotions", "tourism statistics", "tourism reports", "guidelines", "declaration", "tourism programs and strategies", "important days", "announcements", "news", "tourism types" and "tourism ambassadors". According to these themes, it has been determined that the World Tourism Organization used particular importance to strategies for ensuring both environmental and cultural sustainability in tourism, innovation and digitalization practices in tourism, global climate change and the development of tourism education. In addition, the World Tourism Organization focuses on the development of alternative tourism types such as "sustainable tourism", "gastronomy tourism", "responsible tourism", "rural tourism", "mountain tourism", "greener tourism", "event tourism", "marine tourism", "indigenous tourism", "sport tourism" and "accessible tourism", which enable tourism to spread to twelve months in destinations, reduce environmental destruction, protect local cultural values and transfer them to future generations and provide tourists with different experiences. This study contributes to the enrichment of the relevant literature by revealing the tourism strategies and policies that the World Tourism Organization has recently focused on and the alternative tourism types that have become a trend.

¹ This study is a revised and expanded version of the abstract paper titled 'Analysis of Instagram Content of the UN Tourism (United Nations World Tourism Organization)' presented at the 5th Managing Tourism Across Continents Conference during May 1-4, 2024.

Introduction

The use of social media in the tourism sector has increased rapidly due to the rapid developments in information and communication technologies in recent years (Taş et al., 2019). With the help of social media, both tourism businesses and various national and international tourism organizations interact with their target audiences and carry out promotional activities (Bayram et al., 2016). Especially Instagram has become more popular compared to other social media tools and the number of users has started to increase rapidly (Gezer, 2023). Therefore, national and international organizations operating in the field of tourism have started to open official Instagram accounts to announce their projects to target audiences, increase the number of volunteers and provide financial support (İmre, 2020; Şivil & Yengin, 2020). In this direction UN Tourism an international organization operating in the fields of travel and tourism, opened an official account on Instagram in 2013 (UNWTO, 2023). This organization has various missions such as supporting the development of tourism in the world in line with universal values, especially in member countries, creating and implementing tourism policies and creating tourism statistics (Güney, 2022). Especially in recent years, the world tourism organization has important duties in ensuring the sustainability of tourism activities due to various problems such as the fact that tourism mobility in the world has come to a standstill after the Covid 19 pandemic process and the loss of attractiveness of important tourism centers due to increasing environmental pollution. At this point, UN Tourism puts forward comprehensive strategies for the revival of tourism activities, including ensuring sustainability in tourism, spreading tourism activities over 12 months, making participation in tourism activities more accessible, protecting local culture, and integrating digital and innovative solutions in tourism businesses, especially the campaigns launched under the slogan of tourism again after the Covid 19 pandemic (UNWTO, 2023).

Tourism destinations should also be informed about the strategies determined by UN Tourism in terms of increasing tourism revenues, sustainable development in tourism and diversification of tourism products and should direct their tourism policies according to these strategies. UN Tourism announces its annual or multi-year tourism strategies, current trends and policies to the public through posts on its official Instagram account. A detailed analysis of UN tourism's official Instagram account is necessary to identify the content shared by UN tourism and to benefit tourism destinations in determining their tourism policies. Based on this starting point, the main question of the research is "What are the prominent tourism types and tourism strategies in UN Tourism's January 1, 2023, and January 1, 2024, posts? and What kind of content does UN Tourism share via Instagram?". On the other hand, when tourism studies on tourism and Instagram are examined in the literature, it is seen that researchers generally focus on tourism destinations (Fantanti & Suyandnya, 2015; Akyol & Arıca, 2016; Antolin-Prieto et al., 2021), hotel businesses (Bayram et al., 2016; Hazarhun & Yılmaz, 2018; Rol & Uygur Meydan (2023), restaurant businesses (Ertopçu, 2019; Çolakoğlu & Ulema, 2021), provincial culture and tourism directorates (Dönek, 2020), travel agencies (Aylan, 2020), and universities (Tuncer, 2021). It has been determined that studies addressing information such as the number of comments, likes and posts of these accounts have been included. While there is a study that conducted an analysis on the websites owned by Un Tourism in the world (Vila, et al, 2017), there is lack of examining the official Instagram account of UN Tourism, which guides the determination of universal tourism policies in the world. Considering that UN tourism puts forward policies and strategies to help countries achieve economic and social welfare levels through tourism activities by supporting both sustainable tourism and digital transformation activities in tourism (UNWTO, 2024), following these current trends and strategies determined by tourism destinations in the processes of creating tourism policies will represent an important step in the development and diversification of tourism activities in

destinations. In this context, the current research is thought to contribute to both destination management organizations and the literature on the relationship between tourism and Instagram in terms of highlighting the types of tourism that UN tourism has recently emphasized and revealing information about the tourism strategies and policies it supports.

Conceptual Framework

Social Media

Social media is a communication channel through which interactive content is created via the internet and enables sharing among users (Alghizzawi et al., 2018). According to another definition, social media is emphasized as a term that refers to online tools and websites that enable users to share their thoughts or information with other people or to communicate (Özdemir et al., 2014). Recently, social media has been widely used in education, business life, communication, health, tourism and politics due to its constantly updating environment, multiple usage opportunities and virtual sharing. This is because individuals freely share their ideas and discuss their ideas with others through social media tools. In addition, individuals experience the real world in a virtual environment by sharing photos and videos on many social media tools (Vural & Bat, 2010). On social media platforms, businesses, associations or official organizations, etc. can reach a large potential audience by creating profiles and making regular updates. Individuals can be informed about the latest developments of the institutions and businesses they follow (Gök, 2019). Social media tools include Social Networks (Facebook, Instagram) Blogs, Wikis (Wikipedia) Podcasts (Apple iTunes) Forums Content Communities (Flickr, Youtube), Microblogs (X formerly known as Twitter), Productivity Applications (BitTorrent, SurveyMonkey), Virtual Worlds (Second Life) and Game Sites (World of Warcraft) (ICrossing, 2008; Safko, 2010). Among the most prominent features of these various social media tools, "participation", "openness", "conversation", "community" and "connectedness" are more prominent. To briefly address these characteristics, the following definitions will be illuminating; (ICrossing, 2008)

- **Participation:** It supports the contribution and feedback of individuals who are willing to use social media. Customers follow the social media accounts of businesses, creating a close bond between businesses and their customers.
- **Openness:** Most social media tools are open to feedback and participation. Therefore, users vote, comment and share information.
- **Conversation:** Social media provides users with two-way communication. Therefore, information is transferred between those who share information on social media tools and those who comment on these posts.
- **Community:** Social media enables the rapid formation of communities and the rapid sharing of common information between communities, thus enabling effective communication between community members.
- **Connectivity:** Most social media tools are open to rapid access and sharing of information by providing links to other sites and online resources. Thanks to this connectivity, social media tools show rapid development.

Social media, which is taking up a bigger place in our lives every day, offers significant advantages to various sectors. Considering the unique characteristics of the tourism sector, it can be said that tourists' sharing their good and bad experiences in tourism destinations on social media platforms greatly influences the choices of other participants (İmre, 2020). Sharing the location of the place of vacation or the place where you eat, drink, etc. through social media can be considered as a result of people's efforts to show themselves more valuable, higher social status (Eryilmaz, 2014: 77). Apart from consumers, businesses provide another aspect of the increase in the use of social media. Due to the more frequent use of social media marketing

today and the convenience it provides for businesses to reach customers, businesses are also gaining a place for themselves on various social media platforms. Therefore, a structure that will provide advantages and new opportunities for both organizations and target audiences, allowing two-way communication will be achieved; at the same time, a media environment where word-of-mouth marketing activities can be carried out will be provided (Aktan, 2018: 230). Most tourism authorities or tourism-related organizations use various forms of social media, such as Facebook, Twitter, blogs, or signing up via e-mail, to reach their target audiences (Aktan & Koçyiğit, 2016).

Instagram

Although the Instagram application was first created in 2010, it became a very popular social media platform after Facebook acquired Instagram in 2012 (Akyol & Arica, 2016). The Instagram application was developed by Kevin Systrom and Mike Krieger, graduates of Stanford University, one of the most important universities in the United States. Systrom and Krieger created the Instagram application with the idea of instantly organizing the photos they took and sharing them with their networks. Later, the Instagram application they developed was liked by users and its use became widespread rapidly (Gökdemir, 2020). In 2021, it was stated that Instagram had 1.21 billion monthly active users. This figure accounts for more than 28 percent of the world's internet users. In 2025, it is estimated that Instagram will have 1.44 billion monthly active users, accounting for 31.2 percent of global internet users. Figure 1 below shows the number of Instagram users worldwide from 2020 to 2025 (Statista, 2024).

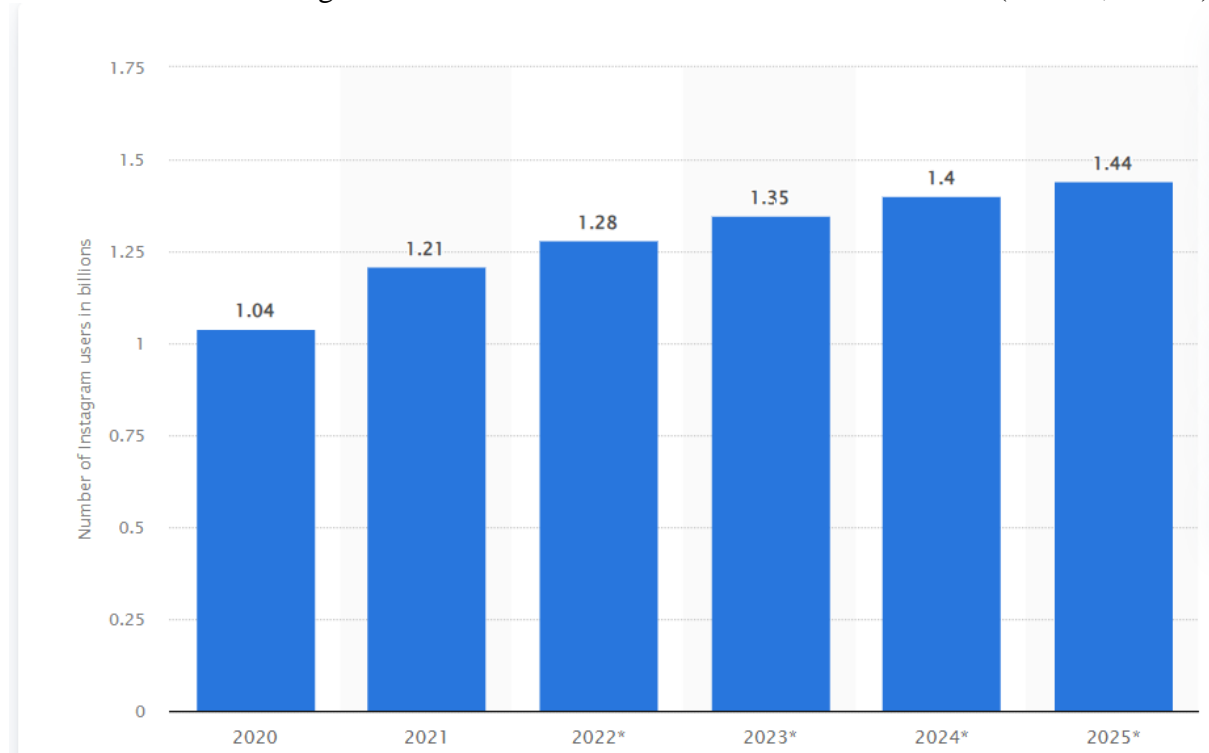

Figure 1. Number of Instagram users worldwide from 2020 to 2025 (*in billions*), Statista, 2024).

The word meaning of Instagram is a combination of the words "instant" meaning instant in English and "telegram" meaning telegraph. Instagram, which is the most popular application among social media tools, especially by the y and z generations, is defined as a virtual world where videos and photos are shared with the social environment in a fast and fun way (Türkmenoğlu, 2014). In addition to the fact that the Instagram application beautifies the photos by filtering them, the photos shared by individuals on Instagram are also rapidly shared on other social media platforms such as Facebook, Twitter, Flickr and Tumblr (Koçoğlu, 2018).

Instagram application has been developed by adding many new features since its development. Table 1 below shows the development process of the Instagram application.

Table 1. Development Process of Instagram Application

Date	Updates
October 2010	Instagram launches for iOS.
April 2012	Instagram has also launched an Android app.
August 2012	"Photo Map" feature has been activated on Instagram.
November 2012	Instagram application is now also available on computers. Users started to be able to log in to their Instagram profiles on their desktop computers.
February 2013	The timeline feature of the Instagram app for the web has been activated.
May 2013	The photo tagging feature of the Instagram application has been activated.
June 2013	Instagram introduced a 15-second video sharing feature.
July 2013	"embed" feature activated on Instagram.
October 2013	"Sponsored" sharing of Instagram posts has been activated.
November 2013	"Instagram Direct", the feature that allows individuals to send videos, photos and messages to each other, is now available.
August 2014	The "Hyperlapse" application was created on Instagram, which allows users to create time-lapse and time-lapse videos.
November 2014	Instagram launches an editing feature for descriptions of photos shared on Instagram.
March 2015	The Layout application, which allows users to organize many photos on Instagram and produce different photos for Instagram, has been activated.
April 2015	Instagram app is now available on Apple Watches.
June 2015	"Explore" and "search" features have been activated on Instagram.
August 2015	Landscape and portrait mode is now available on Instagram.
October 2015	Boomerang application was activated on Instagram.
February 2016	Switching between Instagram accounts has been activated.
August 2016	Instagram "Stories" feature has been activated.
September 2016	"Safe comment" feature activated on Instagram.
October 2016	Instagram stories included in Explore.
November 2016	"Boomerang", "tagging people", "see more" features were added to Instagram stories. Live broadcast feature was also activated. In addition, the feature of disappearing messages and photos sent by users to each other was activated this month.
December 2016	Security tools and control feature for comments were activated on Instagram. Also, this month, the ability to save photos and add stickers on Instagram was introduced.
December 2017	Multiple video and photo sharing has been activated on Instagram.
March 2017	The ability to record Instagram live broadcasts is now available.
April 2017	Instagram has developed security and protection tools for content.
May 2017	Face filters feature has been activated for Instagram stories. "Location" and "Hashtag" features were also activated in the Explore section.
June 2017	The "archiving" feature for Instagram posts has been activated. The feature of replaying live videos was also activated this month.
July 2017	Added the ability to reply to Instagram photos and videos.
August 2017	The feature that two people can broadcast live on Instagram at the same time is now available.
September 2017	Face filters have been activated for Instagram live broadcasts.
October 2017	The "voting" feature has been activated for Instagram stories.
December 2017	"highlights" and "archiving" feature activated for Instagram stories.
January 2018	The feature to add GIFs to Instagram stories has been activated.
February 2018	Instagram has diversified the fonts used in stories.
July 2018	With Instagram TV (IGTV), the ability to broadcast videos up to one hour has been activated.
Year 2023	Adding Instagram notes, extending story duration, liking stories, chronological ordering, adding double-sided profile photos, silent mode feature, personalizing discovery, child safety, and standard post and reels post features that only close friends will see have been activated.

Reference: Ulukan, 2018; Reeder, 2023

The rapid development of technology and the widespread use of social media platforms have had a significant impact on the tourism sector. Touristic businesses use social media platforms and Instagram extensively for promotional and marketing purposes (Ergun et al., 2019). Given that tourists use the internet to plan, research, purchase and modify their trips (Buhalis, 1998), Instagram plays a major role in promoting touristic destinations and directing consumer behavior (Özhasar et al, 2020). Thanks to its visual-oriented structure, Instagram has become a powerful tool in the marketing of destinations and touristic experiences, as well as a platform where users share the places they visit and see. For tourism businesses, Instagram is also a space for interaction. Users' likes, comments and shares increase the visibility of destinations on social media and function as an organic marketing tool. Most touristic consumers attach great importance to researching and sharing about touristic destinations and their travels for tourism purposes on Instagram, one of the social media channels (Terttunen, 2017: 15). Instagram application allows touristic consumers to easily obtain information about touristic destinations thanks to its location tagging feature (Fatanti & Suyadyna, 2015). Instagram has become an important platform that influences users' travel preferences. Especially the younger generation is influenced by the photos and videos they see on Instagram while making their vacation plans (Duong, 2018; Eryilmaz & Yüçetürk, 2018). Social media users create an impact on their followers by sharing the touristic activities they have experienced and the places they have visited on the platform. (Avcı & Bilgili, 2020; Granberg, 2019).

Academic Studies on Tourism and Instagram

When the related literature is examined, it is seen that the studies on Instagram focus on examining the official Instagram accounts of destinations, hotels, travel agencies, restaurants and various organizations (public and local governments). In this context, Fatanti & Suyandnya (2015) analyzed the Instagram accounts @explorebali and @malangtouristguide promoting Bali and Malang, which are important tourism destination cities of Indonesia, and stated that the posts provide information sharing as well as promotional or marketing functions. It was emphasized that Instagram accounts created interest in Bali and Malang tourism destinations by sharing hotels, beaches, cuisine and cultural events. Bayram, Bayram, and Arıcı (2016) analyzed the posts on the official Instagram accounts of hotel businesses that use Instagram and are in the best hotel category for Turkey announced by TripAdvisor. As a result of the analysis, the posts of hotel businesses were classified under 11 themes: "tangible heritage, pool, landscape, announcement, food and beverage, outdoor, indoor, hotel services, sea, sand, sun, entertainment and guests". It was also found that there were significant differences in the sharing of coastal and city hotels. Akyol & Arıca (2016) examined the photos shared by foreign users under the hashtag #turkeyholiday on Instagram. It was determined that Istanbul was the city where foreign users shared the most photos under the hashtag #turkeyholiday. After Istanbul, the Cappadocia region stands out as another important tourism destination shared by foreigners. As another result of the study, it was determined that "summer tourism, winter tourism, faith tourism and sports tourism" are among the most popular tourism types in Turkey according to the hashtag #holidayturkey. Hazarhun & Yılmaz (2018) subjected the Instagram accounts of 10 hotels with official Instagram accounts in the category of Afyonkarahisar thermal hotels on Tripadvisor to content analysis. According to the Instagram posts of thermal hotels in Afyonkarahisar, 10 themes were identified. These themes are 'pool', 'interior', 'exterior', 'thermal and spa', 'events and activities', 'hotel services', 'food', 'announcement', 'tourism attractions' and 'guests'. It has been determined that thermal hotels mostly share announcement-themed photos on their Instagram pages. In addition, it was determined that guests liked more than commented on the Instagram posts of thermal hotels. Ertopçu (2019) examined the official Instagram accounts of 12 restaurant businesses among the best restaurants

of 2017 announced by TripAdvisor travel review site. It was determined that the restaurants shared food presentations, promotion, natural products, scenery, staff and concept-themed content. Dönek (2020) examined the Instagram accounts of the culture and tourism directorates of the provinces in the TR83 region (Samsun, Çorum, Tokat, Amasya) and stated that Samsun Provincial Directorate of Culture and Tourism shared more photos and videos on its Instagram account compared to other cities. When the contents of the photos and videos shared were analyzed, it was determined that Samsun Provincial Directorate of Culture and Tourism mostly shared "special day- celebration- commemoration and landscape-nature", Tokat and Amasya Provincial Directorates of Culture and Tourism mostly shared "landscape and nature", and Çorum Provincial Directorate of Culture and Tourism mostly shared "explanation and information". Aylan (2020) examined the visual posts made on Instagram for the tours organized by Group A travel agencies operating in Konya and divided the photos shared by the agencies into 5 categories as "for the tour process", "for accommodation businesses", "for nature tours", "for cultural tours" and "for nature-culture tours". Harman & Eyyüpoğlu (2020) analyzed the accounts of public institutions and private businesses that post about Mardin and its surroundings on social networking platforms such as facebook, twitter and Instagram. According to the results of the research, it was determined that most of the posts about Mardin on social media platforms were made on Instagram and Instagram was used more actively than other social media platforms. Tuncer (2021) subjected the Instagram accounts of tourism faculties within State Universities to content analysis. He concluded that the faculties examined generally do not have Instagram accounts or cannot manage their existing accounts effectively. Apart from this, it has been determined that faculties with official Instagram accounts have become widespread in recent years. Antolin- Prieto, Sarmiento- Guede & Antonovica (2021) examined the photos and videos shared by the destination management organizations of the Canary and Balearic Islands in July and August 2020. As a result of this analysis, it was stated that the Canary and Balearic Islands shared landscapes, people swimming in the sea, people wearing masks, beaches and beautiful tables and tried to give the image that these islands were a safe destination during the Covid 19 pandemic period. Çolakoğlu & Ulema (2021) examined the Instagram profiles of the businesses ranked among the 50 best restaurants in the world. It was determined that restaurants actively use social media and prioritize food and beverage presentations, employee posts, awards and participation in their sharing content. Rol & Uygur Meydan (2023) investigated whether chain hotel brands use the storytelling technique in the reels videos they share on Instagram. It was determined that the interaction rate of the storytelling content in the reels videos shared by the chain hotels in terms of the number of views, likes and comments was much higher than the traditional content. In addition, these hotels emphasized that collaborating with people with high followers, famous people or brands such as athletes and music groups increased their interactions.

The number of studies on the World Tourism Organization is quite small in the literature. In the study conducted by Vila et al. (2017) the websites of the World Tourism Organization for 210 different countries were analyzed in terms of accessibility. The researchers proposed solutions including text alternatives for non-textual content; the creation of content that can be presented in different ways without loss of information; and providing ways to help users navigate, find content, identify where they are, and navigate websites to maximize compatibility with assistive technologies and user agents.

Methodology

The aim of this research is to find out what kind of posts UN Tourism makes on its official Instagram page and to reveal general information (number of followers, followed, number of posts, etc.) about the account. In line with the aim of the study, answers to the following questions were sought.

- *What kind of content does UN Tourism share via Instagram?*
- *What is UN Tourism's most liked and commented post between 1. January 2023 and 1. January 2024?*
- *What are the prominent tourism types and tourism strategies in UN Tourism's January 01, 2023, and January 01, 2024 posts?*

Qualitative research method was used in the study to find answers to the questions above. The main purpose of qualitative research is to discover what is curious by revealing perceptions and events in a realistic and holistic way with rich descriptions (Merriam, 2018). Based on all the information, the reason for choosing the qualitative research method in this study is that it is desired to explore in detail what kind of content is shared on the official Instagram page of UN Tourism and the types of tourism and tourism strategies that stand out in its posts.

Data Collection and Analysis

In the study, document analysis, which is one of the qualitative research data collection methods, was preferred to determine the content shared by UN Tourism through Instagram. In document analysis, in addition to written sources, visual materials such as movies, videos and photographs are used in qualitative research (Creswell, 2017). In this study, data were collected from the photos shared on UN Tourism's official Instagram account between January 1, 2023 and January 1, 2024 (one year) and the texts shared with the photos. Among the social media accounts of UN Tourism, the reason for choosing the Instagram account in the study is that, as Gezer (2023) states, Instagram has recently become popular among social media tools and the number of users has started to increase rapidly (Gezer, 2023). Therefore, it is assumed that the official Instagram account of the World Tourism Organization is actively used, and that the organization announces its tourism strategies to users through its Instagram account. It was determined that there were 213 photos on the official Instagram account of UN Tourism between January 1, 2023 and January 1, 2024 (one year). In this direction, content analysis, one of the qualitative data analysis techniques, was used to analyze 213 photographs and the texts under the shared photographs. The reason for using content analysis in this research is that, as stated by Yıldırım and Şimşek (2006), data that are close or similar to each other are presented to the reader within the framework of certain themes and categories. There are several stages in the process of content analysis (Yıldırım & Şimşek, 2006). In the content analysis phase, the data obtained from the photographs and the texts under the photographs were coded. User comments written under the photos were not considered in the analysis. Deductive and inductive analysis approaches were used in the coding process. In this direction, coding was carried out by following the type of coding according to previously determined concepts and coding according to the concepts extracted from the data suggested by Strauss & Corbin (1990). While coding according to previously determined concepts, the researchers benefited from the studies of Hazarhun & Yılmaz (2018) and Bayram et al. (2016) in the literature. In addition to these, in the coding type approach based on the concepts extracted from the data, the researchers analyzed the photos and the texts under the photo sharing and identified important dimensions within the framework of the general purpose and research questions of the study. According to the emerging meaning, the researchers created codes based directly on the data. Then, the codes obtained were analyzed by bringing them together and themes were formed by revealing the ones that were related to each other.

Validity and Reliability of the Study

Since qualitative research is a scientific method, it is expected to have high validity and reliability in research where qualitative method is adopted, as in every scientific research. To ensure the reliability of the data in the study, the coding was carried out by two researchers and the coding was compared. As a result of this comparison, codes that were the same and different

were determined and the code reliability coefficient suggested by Miles & Huberman (1994) was calculated. The reliability formula is calculated as $\text{Reliability} = \text{Agreement} / (\text{Agreement} + \text{Disagreement})$. Miles & Huberman (1994) suggest that the reliability coefficient should be at least 0.80 or higher depending on the complexity of the research data. In this study, the agreement between the researchers was 89.9%. According to this result, it is possible to say that the results obtained by achieving consensus between the codes are reliable. In addition, in the study, attention was paid to the detailed description element suggested by Lincoln & Guba (1985) to ensure external validity and visuals of some of the photos shared on Instagram were included in the study to support the findings of the research.

Findings

As a result of the content analysis conducted on UN Tourism's Instagram account on 1.1.2024, it was determined that the account has 141,000 followers, 476 followers, and a total of 2,747 posts including pictures and videos. In addition, the total number of likes and comments on 213 photos shared between January 1, 2023, and January 1, 2024 (one year) were 162,058 and 2193, respectively. This information is given in Table 2 below.

Table 2. General Information on UN Tourism's Instagram Account

Number of Followers ¹	Number of Followed ¹	Number of Image Posts ¹	Total Number of Likes*	Total Number of Comments*
141.000	476	2.747	162.058	2193

*Averages for 213 photographs

¹ dated 1.1.2024

When we look at the interaction of UN Tourism's posts with users, in other words, the number of likes and comments on the photos shared by the organization, it is seen that users interact with likes more than comments. The post that received the most likes and comments among the 213 photos included in the content analysis is shown in Figure 2.

Figure 2. Post with the Most Likes and Comments

The photo shared about World Tourism Day received the most likes (8,991) and comments (207). The photos shared in relation to the first question of this study, "What kind of content does the World Tourism Organization share via Instagram?" were subjected to content analysis and the findings related to these photos are shown in Table 3. As a result of the content

analysis, 12 main themes and 90 sub-themes were identified as "celebrations", "country promotions", "tourism statistics", "tourism reports", "guidelines", "declaration", "tourism programs and strategies", "important days", "announcements", "news", "tourism types" and "tourism ambassadors".

Table 3. Content Information of Photos on the Instagram Account of the World Tourism Organization

Main Theme	Sub Theme	Frequency
Celebrations	Happy a new year	1
	Christmas	1
	Eid	1
	Celebrating the founding of the United Nations	1
	Celebration of Ramadan	2
	Celebration of Easter	1
	Lunar New Year	1
Country Promotions	Egypt, Siwa	2
	Ecuador, Oyacachi	1
	Croatia, Slunj	1
	Colombia, Zapatoca,	1
	China, Zhujiawan, Zhagana, Xiajiang, Huangling	4
	Chile/ Pisco Elqui, Caleta Tortel, Barrancas	3
	Austria / St. Angon am Arlberg	1
	Argentina, La Carolina	1
	Thailand/ Bangkok, Phuket, Ayutthaya	1
France	1	
Tourism Statistics	Best Performing Destinations in Terms of Receipts (Jan- Sep 2023),	2
	Recovery of International Tourist Arrival (Jan- Sep 2023),	2
	Best-Performing Destinations in January-July 2023 (International tourist arrivals)	1
	In 2022 Pre-Pandemic International Tourist Arrivals	1
Tourism Reports	Tourism Investment 2023/ Global Greenfield Investment Trends in Tourism	1
	Report of Understanding and Quantifying Mountain Tourism	1
	Travel Restrictions Report	1
Guidelines	Tourism Education Guidelines	3
	Tourism Doing Business Guidelines	1
Declaration	Glasgow Declaration (Climate Action Plans)	5
Tourism Programs and Strategies	Digital Futures Program Small and Medium Enterprises	2
	Global Strategy for Sustainable Consumption and Production 2023-2030	2
	Comprehensive Investment Strategy: Connect Stakeholders Globally, Fostering Growth, Job Creation, and Resource Mobilization for a Sustainable Tourism Impact	2
	One Planet Sustainable Tourism Program	2
Important Days	International Day of Epidemic Preparedness	1
	International Human Solidarity Day	1
	International Mountain Day	1
	International Migrants' Day	1
	International Civil Aviation Day	1
	Children Day	1
	World Cities Day	1
	International Day of Food Waste Awareness	1
	World Tourism Day	7
	International Youth Day	2
	Sustainable Gastronomy Day	1
	Africa Day	1
	World Water Day	1
	Happiness Day	1
International Women's Day	3	

	International Tourist Guide Day	1
	International Day of Human Fraternity	1
Announcements	Summit	1
	Gastronomy Tourism Startup Competition	2
	Event Tourism Startup Competition	4
	Startup Competition for Island Destination	2
	UNWTO General Assembly	8
	Education Forum	1
	Global Investment Forum	1
	Global Education Forum	1
	World Forum on Gastronomy Tourism	3
	The Meetings/ Delegation / Commission	7
	Seminars	1
	Best Tourism Villages Competition	5
	Executive Council	3
	Sports Tourism Congress	4
	Sustainable Destinations Summit	5
	Fair	2
	Carnival	1
News	Sustainable Development	12
	Innovations in Tourism	2
	Safe and Responsible Travel Tips	2
	Digital Tourist	1
	Reducing the Number of Plastics	1
	Invest in People's Talent and Ideas	1
	Climate Change	1
	Promoting Tourism Education	2
	Tourism Online Academy	3
	Sustainability	7
	Definition of Tourism	1
	Gender Equality	3
Tourism Types	Sustainable Tourism	3
	Gastronomy Tourism	2
	Responsible Tourism	2
	Rural Tourism	4
	Mountain Tourism	2
	Greener Tourism	1
	Event Tourism	1
	Marine Tourism	1
	Indigenous Tourism	2
	Sport Tourism	3
	Accessible Tourism	2
Tourism Ambassadors	Winston Duke	1

Under the main theme of celebrations, it was determined that celebration messages of important dates such as "new year, Christmas, Eid, the founding of the United Nations, Ramadan, easter and lunar new year" were shared. Visuals of some of the celebration posts shared are given in Figure 3 below.

Figure 3. Examples of Celebration Photos Shared on UN Tourism Instagram Account

Within the content of the main theme of country promotions, it has been determined that cities in Egypt, Ecuador, Croatia, Colombia, China, Austria, Argentina, France and Thailand, which stand out with their nature, history and culture and contain important tourism attractions, are promoted by sharing their images. The Instagram posts of Siwa in Egypt, Oyacachi in Ecuador, Slunj in Croatia and Zapatoca in Colombia are exemplified in Figure 4. Looking at these posts, it can be said that UN Tourism contributes to the promotion of tourism destinations. Under the main theme of tourism statistics, best performing destinations in terms of receipts (Jan- Sep 2023), recovery of international tourist arrival (November 2023), best-performing destinations in January-July 2023 (International tourist arrivals) and pre-pandemic international tourist arrivals statistics were included. Examples of some of the statistics shared are shown in Figure 6 below. According to the Best performing destinations in terms of receipts (Jan- Sep 2023) statistics, Pakistan, Serbia, Turkey, Romania and Portugal are among the top five countries that increased their tourism revenues the most. In the Recovery of international tourist arrival (November 2023) statistics, it was determined that the highest increase in tourist numbers after the pandemic period was in the Middle East, Europe, Africa, America and Asia Pacific countries.

Figure 4. Examples of Country Promotion Photos Shared on UN Tourism Instagram Account

In the best-performing destinations in January-July 2023 (International tourist arrivals) statistics in the tourism statistics sub-theme, Qatar, Saudi Arabia, Albania, El Salvador and Andorra ranked in the top five. In another sub-theme, in 2022 pre-pandemic international tourist arrivals, it was stated that the number of international tourists reached 63% of pre-pandemic levels.

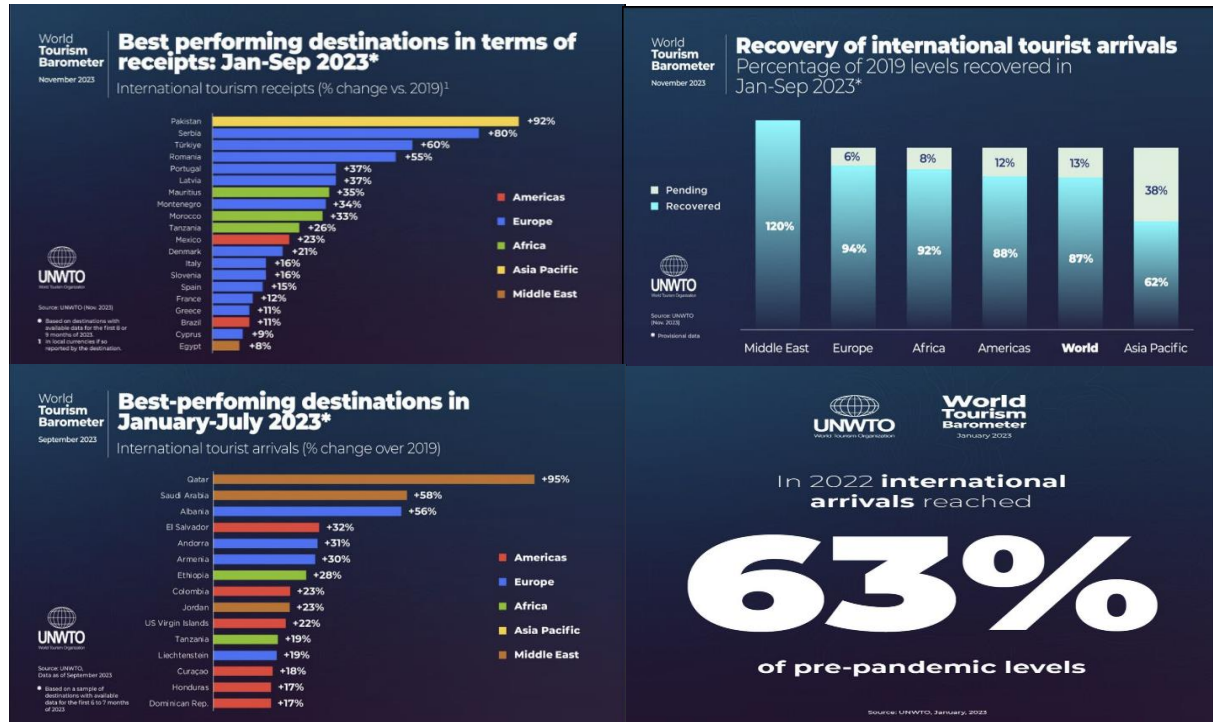

Figure 5: Examples of Tourism Statistics Shared on UN Tourism Instagram Account

Under the main theme of tourism reports, there are sub-themes Tourism Investment 2023/ Global greenfield investment trends in tourism, report of understanding and quantifying mountain tourism and travel restrictions report. Various recommendations are provided to destinations, including the development of tourism statistics with the help of big data and new technologies, especially for the development of mountain tourism. In the Investment 2023/ Global greenfield investment trends in tourism report, it is emphasized that tourism investments have started to recover from the lowest levels reached during the pandemic due to the steady increase in international tourist visits. In addition, it has been determined that the travel restrictions report provides detailed information on the travel restrictions imposed because of the Covid 19 pandemic, their duration and the eventual lifting of these restrictions. In addition, the report emphasizes the impact of travel restrictions on tourism, the relationship between health and hygiene standards in destinations and the speed of lifting travel restrictions. Under the main theme of Guidelines, tourism education guidelines and tourism doing business guidelines sub-themes were identified and the visuals of these posts are given in Figure 6 below.

Figure 6. Guideliness Examples Shared on UN Tourism Instagram Account

Tourism Education Guidelines aims to provide a roadmap for tourism education to promote responsible, sustainable and accessible tourism to increase employment and economic development in the tourism sector. Tourism Doing Business Guidelines provide information for tourism investors on the investment climate of countries and emerging investment opportunities. These investments are encouraged to be based on innovation and sustainability. Under the main theme of declaration, which is another main theme, there is the Glasgow declaration sub-theme. In this declaration, countries are encouraged to develop, implement and accelerate climate action plans to reduce carbon emissions in tourism destinations and achieve zero emissions before 2050. Under the main theme of tourism programs, the sub-themes of "digital futures program small and medium, enterprises, global strategy for sustainable consumption and production 2023-2030", "comprehensive investment strategy: connect stakeholders globally, fostering growth, job creation, and resource mobilization for a sustainable tourism impact" and "one planet sustainable tourism program" were identified. These programs cover important issues such as adapting new technologies to tourism businesses, promoting tourism through traditional and innovative investment services to foster competitive and sustainable economic growth, and accelerating sustainable consumption and production in tourism policies and practices to address the challenges of climate change, pollution and biodiversity loss. Under the main theme of important days, the sub-themes of international day of epidemic preparedness, international human solidarity day, international mountain day, international migrants day, international civil aviation day, children day, world cities day, international day of food waste awareness, world tourism day, international youth day, sustainable gastronomy day, Africa day, world water day, international day of happiness, international women's day, international tourist guide day and international day of human fraternity were identified and the photos shared for some important days are given in Figure 7.

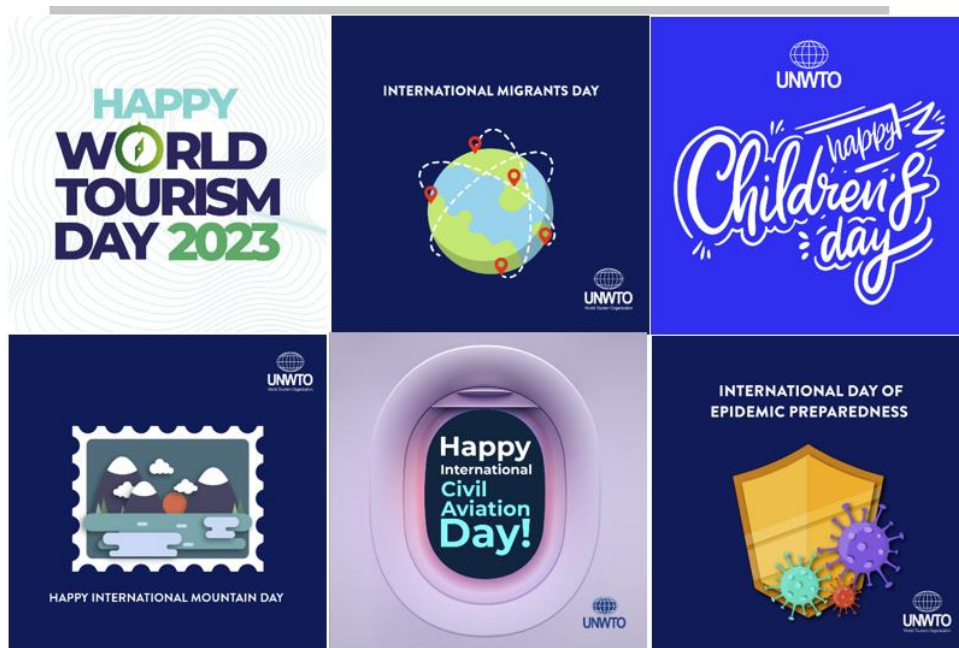

Figure 7. Photos of Some Important Days Shared on UN Tourism Instagram Account

Under the main theme of announcements, gastronomy tourism startup competition, event tourism startup competition, startup competition for island destination, UNWTO general assembly, education forum, global investment forum, global education forum, world forum on gastronomy tourism, meetings/ delegation /commission, seminars, best tourism villages competition, executive council, sports tourism congress, sustainable destinations summit, fair and carnival announcements are included. It was determined that competitions, assembly, meetings/ delegation / commission announcements were shared most frequently among the announcements. Instagram posts exemplifying some of the main themes of announcements are given in Figure 8 below.

Figure 8. Photos of Some Announcements Shared on UN Tourism Instagram Account

In the main theme of news, sustainable development, innovations in tourism, safe and responsible travel tips, digital tourism, reducing the number of plastics, invest in people's talent and ideas, climate change, promoting tourism education, tourism online academy, sustainability, definition of tourism and gender equality were included. Especially recently, sustainability has become the most important issue due to the increase in global warming and environmental pollution. It was determined that sustainable development (12) and sustainability (7) themes were included in the most frequently shared news headlines on Instagram by UN Tourism. In this context, it has been determined that Un Tourism attaches importance to sustainable tourism to ensure the continuity of economic, environmental and cultural elements in destinations.

Under the main theme of tourism types, it was determined that "sustainable tourism, gastronomy tourism, responsible tourism, rural tourism, mountain tourism, greener tourism, event tourism, marine tourism, indigenous tourism, sport tourism and accessible tourism" were among the tourism types highlighted by the World Tourism Organization in 2023. The most frequently shared posts were rural tourism (4), sustainable tourism (3) and sports tourism (3). It can be said that Un Tourism emphasizes the promotion of alternative tourism types to diversify tourism activities in destinations and spread them to twelve months. Under the last main theme, Tourism Ambassadors, it was determined that Winston Duke is a responsible tourism ambassador. Winston Duke is expected to play a leading role in protecting the environment and cultural heritage and ensuring economic development. In Figure 9 below, the post containing Winston Duke's post is given.

Figure 9. Winston Duke Photo Shared on UN Tourism Instagram Account

Conclusion and Recommendations

The aim of this research is to find out what kind of posts are shared on the official Instagram page of the World Tourism Organization and the general information (number of followers, followed, number of posts, etc.) of the account. For this purpose, 213 photos and texts shared on the official Instagram account of the World Tourism Organization between 1 January 2023 and 1 January 2024 (one year) were subjected to content analysis. As a result of this content analysis, it is seen that UN Tourism's photo posts are organized under 12 themes. In the theme of celebrations, it was seen that photos on new and lunar new year, christmas, ramadan, eid, easter were shared. In addition, it was found that photos were shared for important days celebrated universally around the world (International Youth Day, Sustainable Gastronomy Day, Africa Day, World Water Day, Happiness Day, International Women's Day)

and announcements such as summits, competitions, forums, seminars and forums on tourism and promotional photos for various countries. When the literature on tourism and Instagram is examined, it is seen that hotel businesses share photos of special day celebrations, commemoration days, anniversaries, events (festivals, fairs, competitions, congresses, etc.), campaigns, awards, collaborations, sweepstakes announcements on their official Instagram accounts, and restaurant businesses share photos and award announcements for periods such as new year, birthday (Hazarhun & Yılmaz, 2018; Bayram et al., 2016; Ertopçu, 2019). Again, Fantanti & Suyandnya (2015) emphasized that the official Instagram accounts of Bali and Malang cities promote these cities by sharing hotels, beaches, cuisine and cultural events, and as a result, interest in Bali and Malang tourism destinations is created. From this point of view, it is possible to say that the results of the research coincide with the literature.

Recently, increasing environmental pollution and climate change have started to negatively affect tourism destinations and lead to the destruction of natural and cultural attractions (Yalçın, 2022; Özsoy, 2021). To reduce these negative impacts on tourism destinations, responsible travel, sustainable tourism and zero waste practices have become prominent issues in the tourism sector and related literature (Tükeltürk & Boz, 2013; Hazarhun, Çetinsöz & Gündoğdu, 2020). In addition, due to the destructive effect of traditional mass tourism, which is called sea sand sun, on tourism destinations, destinations have started to attach importance to the development of alternative tourism types to spread tourism activities to twelve months (Doğancılı, 2022). Similarly, in this study, it was determined that Un Tourism shares news on current issues such as responsible travel, sustainability, climate change, reducing waste, improving tourism education, and the Glasgow Declaration, which includes the climate action plan. In addition, it has been determined that Un Tourism posts highlighting alternative tourism types such as sustainable tourism, gastronomy tourism, responsible tourism, rural tourism, mountain tourism, greener tourism, event tourism, marine tourism, indigenous tourism and sport tourism to revitalize tourism activities after the Covid 19 outbreak. These findings constitute the supportive aspects of the research results to the literature. Apart from these, it has been determined that tourism statistics, tourism reports, tourism programs and strategies are also given importance in shaping the tourism policies of destinations. Finally, it was observed that Un tourism selected tourism ambassadors and this ambassador was the famous actor, Wiston Duke. In this context, Wu & Lai (2023) emphasized that the use of celebrities as ambassadors in the development of tourism activities of tourist destinations can affect the attitudes and behavioral intentions of local people/tourists. In line with this information, Un Tourism can spread its tourism policies and strategies to the world faster through the celebrity ambassadors it chooses and encourage people to have positive attitudes towards these strategies.

According to these themes, it has been determined that UN tourism attaches particular importance to strategies for ensuring both environmental and cultural sustainability in tourism, innovation and digitalization practices in tourism, global climate change and the development of tourism education. In addition, UN tourism focuses on the development of alternative tourism types that expand tourism to twelve months in destinations, reduce environmental destruction, preserve local cultural values and pass them on to future generations, and provide tourists with different experiences. To increase the number of followers and interaction with the existing followers of UN tourism, regular sharing, using interesting visuals, preferring hashtags, sharing stories and making sure that the texts shared are short and clear should be paid attention. On the other hand, it is also necessary to pay attention to the time of sharing to have high interaction in Instagram posts. For example, according to a research result, to increase interaction, Instagram posts should be shared between 07:00-09:00, 12:00-14:00, 17:00-18:00 and 21:00-23:00 on weekdays and between 09:00-11:00 and 14:00-17:00 on weekends (Dijital

panelim, 2024). In this direction, Un tourism should consider these time intervals in its posts to increase interaction with its followers.

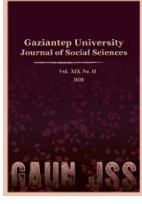
This study contributes to the literature by presenting the tourism strategies and types of tourism recently emphasized by UN tourism. In addition, the study has two important practical contributions for tourism practitioners. First, it will guide countries in shaping their tourism policies by emphasizing the types of tourism and strategies that should be focused on to quickly develop tourism activities again after the Covid 19 pandemic. Secondly, it ensures that countries are aware of various tourism events such as forums, meetings, summits, fairs and congresses supported or organized by UN tourism. This research has some limitations. The first of these is that only the photos and texts shared by UN tourism on its official Instagram account between January 01, 2023, and January 01, 2024 (one year) were subjected to content analysis. Because social media and internet-oriented data changes instantly, the number of posts shared by UN tourism on its Instagram account varies. Therefore, in future studies, UN tourism's social media accounts other than Instagram can be analyzed comparatively by considering the most recent posts. In addition, by conducting interviews with users who follow UN tourism's social media accounts, the opinions of users about the content shared on social media and the timeliness of the account can be revealed in detail. In this way, UN tourism can update its social media content according to the demands and requests of the users and increase the number of followers and interaction.

References

- Aktan, E. (2018). Sosyal medyanın turizm pazarlamasındaki rolünün değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (3), 228-248.
- Aktan, E., Koçyiğit, M. (2016). Sosyal medyanın turizm faaliyetlerindeki rolü üzerine teorik bir inceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 62-73.
- Akyol, M., Arıca Arda, F. (2016). Use of social media in a tourism destination: Users generated content in #Turkeyholiday. *Journal of Tourism Theory and Research*, 2 (2). 98-111.
- Alghizzawi, M., Salloum, S., Habes, M. (2018). The role of social media in tourism marketing in Jordan. *International Journal of Information Technology and Language Studies*, 2(3), 59-70.
- Antolin- Prieto, R., Sarmiento- Guede, R., Antonovica, A. (2021). Instagram as a value co-creation tool for the image of tourist destination. Analysis of the case of Spain during Covid-19: The Balearic and the Canary Islands. *Revista Espacios*, 42 (12). 79-93.
- Avcı, E., Bilgili, B. (2020). Sosyal medya fenomen özelliklerinin takipçilerin destinasyonu ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisi, *Tourism and Recreation*, 2 (1), 83-92.
- Department of European Union and Foreign Relations (2024). <https://disiliskiler.ktb.gov.tr/TR-22149/birlesmis-milletler-dunya-turizm-orgutu-bmdto.html>. (Erişim Tarihi: 09.06.2024).
- Aylan, S. (2020). Seyahat acentelerinin sosyal medya paylaşımlarının gösterebilimsel analizi: Konya ili örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research /JRTR 2020*, 7 (4), 689-714.
- Bayram, M., Bayram, Ü., Arıcı, S. (2016). Otel işletmeleri Instagram paylaşımlarının sosyal medya pazarlaması kapsamında içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmesi. *Journal of Business Research Turk*, 8 (2), 427-442.
- Buhalis, D. (1998). Strategic Use of information technologies in the tourism industry. *Tourism Management*, 19 (5), 409-421.
- Çolakoğlu Kardeş, N., Ulema, Ş. (2021). En iyiler sosyal medyayı nasıl kullanıyor: Instagram örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 877-891.
- Creswell, J. W. (2017). *Nitel araştırmacılar için 30 Temel Beceri* (H. Özcan, Çeviri Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.

- Dijital panelim (2024). Instagram için en iyi paylaşım saatleri 2024. <https://dijitalpanelim.com/arsiv/instagram-en-iyi-paylasim-saatleri-2024/>. (Erişim tarihi: 17.06.2024.).
- Doğancılı, S. O. (2022). Yükselişteki destinasyonların alternatif turizm kapsamında incelenmesi: Tripadvisor örneği. *International Journal of Social Humanities and Administrative Sciences*, 8 (59), 2059-2069.
- Domínguez Vila, T., Alén González, E., ve Darcy, S. (2017). Website accessibility in the tourism industry: An analysis of official national tourism organization websites around the world. *Disability and Rehabilitation*, 40(24), 2895–2906.
- Dönek, E. (2020). İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin Instagram kullanımlarının dijital pazarlama kapsamında değerlendirilmesi: Tr83 bölgesi örneği. Bayram, M. (Ed.).6. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Duong, L. T. (2018). *The effects of Instagram on young foreigners vacation choices in Asian countries*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Saimaa University of Applied Sciences, Karjala, Finland.
- Ergun, N., Bayrak, R., Doğan, S. (2019). Turizm pazarlaması için önemli bir pazarlama kanalı olan Instagram’da nitel bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 82-100.
- Ertopçu, İ. (2019). Restoran işletmelerinin sosyal medya kullanımı: Instagram örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 49-64.
- Eryılmaz, B. (2014). Sosyal medya kullanımının müşteri tercihleri üzerine etkileri: Konaklama işletmelerinde bir inceleme. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Fatanti Noer, M., Suyadnya, W, I. (2015). *Beyond user gaze: How Instagram creates tourism destination brand?* 2nd Global Conference on Business and Social Science-2015, GCBSS-2015, 17-18 September 2015, Bali, Endonezya.
- Gezer, M. (2023). 2023 Yılında en çok kullanılan ve hız kaybeden sosyal medya kanalları. <https://www.marketingtr.net/tr/blog/detay/2023-yilinda-en-cok-kullanilan-ve-hiz-kaybeden-sosyal-medya-kanallari/6/324/0>. (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Gök, S. (2019). Sosyal medya nedir? Ne işe yarar? <https://www.iienstitu.com/blog/sosyal-medya-nedir>. (Erişim tarihi: 12.06.2024).
- Granberg, L. (2019). The role of Instagram in choosing a travel destination, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Lulea University, Lulea, İsveç.
- Güney, M. (2022). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü. <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-dunya-turizm-orgutu-.tr.mfa>.(ErişimTarihi:24.01.2024).
- Harman, S., Eyyüpoğlu, M. Z. (2020). Sosyal medyada Mardin ile ilgili fotoğrafların turistik pazarlama açısından incelenmesi. *International Journal of Mardin Studies (IJMS)*, 2020, 1(1), 7-29.
- Hazarhun, E., Çetinsöz, B. C., Gündoğdu, O. (2023). Her şey dahil sistemde çalışan mutfak şeflerinin sıfır atık uygulamalarına bakış açıları: Antalya beş yıldızlı her şey dahil sistem otel örneği, *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8 (4), 581–600.
- Hazarhun, E., Yılmaz, Ö. D. (2018). Afyonkarahisar’daki termal otellerin sosyal medya kullanımı: Instagram örneği. Özdemir, Ş. (Ed.). 19. *Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- ICrossing, (2008). What is social media? https://crmchange.com/uploadedFiles/White_Papers/PDF/What_is_Social_Media_iCrossing_ebook.pdf. (Erişim Tarihi: 12.06.2024).

- İmre, N. (2020). An evaluation of using social media in tourism sector, *Journal of Turkish Tourism Research*, 4(2), 1655-1670.
- Koçoğlu, S. (2018). Instagram Tarihi: Instagram nedir? Nasıl kullanılır? Ne işe yarar? <https://www.brandingturkiye.com/instagram-tarihi-instagram-nedir-nasil-kullanilir-ne-ise-yarar/>. (Erişim Tarihi: 13.06.2024.).
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (S.Turan, Çeviri Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. London: Sage Publications
- Özdemir, S. S., Özdemir, M., Polat, E., Aksoy, R. (2014). Sosyal medya kavramı ve sosyal ağ sitelerinde yer alan online reklam uygulamalarının incelenmesi. *Ejovoc Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(4), 58-64.
- Özhasar, Y., Oğuz, Y. E., Yılmaz, V. (2020). Instagram biçimliliğinin satın alma niyetine etkisi: Esogü turizm fakültesi öğrencileri örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 39-55.
- Özsoy, N. F. (2021). Turizm sektörü ve çevre kirliliği arasındaki ilişkinin çevresel kuznets eğrisi hipotezi çerçevesinde incelenmesi. *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (1), 1-19.
- Reeder, (2023). Instagram'a gelen yeni özellikler. <https://reeder.com.tr/blog/instagram-gelen-yeni-ozellikler>. <https://reeder.com.tr/blog/instagram-gelen-yeni-ozellikler>. (Erişim tarihi: 13.06.2024.)
- Rol, S., Uygur Meydan S. (2023). Otel markalarının dijital içerik pazarlaması kapsamında paylaştıkları reels videolarda hikâyeleştirilmiş içerik kullanımına yönelik bir araştırma. *Journal of Academic Tourism Studies*, 4(1), 66-78.
- Safko, L. (2010). *The Social Media Bible*. New Jersey: John Wiley and Sons.
- Şivil Yağmur, B., Yengin, D. (2021). Kurumsal kimlik aracı olarak Instagram kullanımı: TOG ve TOFD örnekleri. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 41-58.
- Statista (2024). Number of Instagram users worldwide from 2020 to 2025. <https://www.statista.com/statistics/183585/instagram-number-of-global-users/>. Erişim Tarihi: 13.06.2024.
- Strauss, A. L., Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2022). <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-dunya-turizm-orgutu.tr.mfa>. (Erişim Tarihi:09.06.2024).
- Taş, M., Ünal, A., Zengin, B. (2019). Sosyal medyanın turistlerin satın alma kararları üzerindeki etkisi: Erzincan Kemaliye Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (3), 2226-2250.
- Terttunen, A. (2017). The influence of Instagram on consumers' travel planning and destination choice, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haaga-Helia University, Helsinki, Finlandiya.
- Tükeltürk Aydın, Ş., Boz, M. (Ed.). (2013). *Turizmde güncel konu ve eğilimler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tuncer, M. (2021). Devlet üniversiteleri bünyesindeki turizm fakültelerinin Instagram kullanımı üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Social Humanities and Administrative Science*, 7 (47), 2517-2521.
- Türkmenoğlu, H. (2014). Teknoloji ile sanat ilişkisi ve bir dijital sanat örneği olarak Instagram, *Ulakbilge*, 2(4), 87-100.
- UNWTO, (2023). Responsible, sustainable and universally accessible tourism <https://www.unwto.org/about-us>. (Erişim Tarihi:24.01.2024).
- UNWTO, (2024a). UNWTO becomes “UN Tourism” to mark a new era for global sector. <https://www.unwto.org/news/unwto-becomes-un-tourism-to-mark-a-new-era-for->

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Yaşam Kalitesi ve Algılanan Stres Düzeylerinin İncelenmesi

Investigation of Quality of Life And Perceived Stress Levels of Physical Education and Sports School Students

Ali YILDIRIM^{a*} Mehmet Ozan ŞAHİN^b

^a Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Antrenörlük Eğitimi Bölümü, Kilis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7626-5828

^b Öğretmen, İbni Sina Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3109-0355

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Kasım 2023

Kabul tarihi: 18 Ağustos 2024

Anahtar Kelimeler:

Algılanan stres,

Öğrenci,

Spor,

Yaşam kalitesi.

ÖZ

Bu çalışma, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinin yaşam kalitesini ve algıladıkları stres düzeyini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 82 erkek ve 110 kadın olmak üzere toplam 192 kişi katılmıştır. Veri toplama araçları olarak "Kişisel Bilgi Formu" ile Cohen vd. (1983) tarafından geliştirilen ve Eskin vd. (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan "Algılanan Stres Ölçeği" ile Doğanay ve Sarı (2004) tarafından geliştirilen "Üniversite Yaşam Kalitesi Ölçeği" öğrencilere uygulanmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler IBM SPSS 25.0 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Demografik bilgilerin yüzdelik dağılımını belirlemek için frekans analizi kullanılmıştır. Bağımsız gruplar için Anova testi ve T testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgularda; algılanan stres düzeyi ile yaşam kalitesi alt boyutları arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Katılımcıların algılanan stres düzeyleri ölçeği puanlarının cinsiyet değişkeni, spor yapma değişkeni ve sınıf değişkenine göre anlamlı fark olduğu görülürken, üniversite yaşam kalitesi ölçeği puanlarının cinsiyet değişkenine, spor yapma değişkenine ve sınıf değişkenine göre anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Katılımcıların algılanan stres düzeyleri ölçeği ve yaşam kalitesi ölçeği puanlarına göre bölüm değişkeni ve ekonomik gelir durumları açısından da anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Sonuç olarak; beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin algılanan stres düzeyi ile yaşam kalitesi alt boyutlarından kimlik, sosyal olanaklar ve kararlara katılım alt boyutları arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Algılanan stres düzeylerinin cinsiyet, spor yapma durumu ve sınıf değişkenlerinde daha yüksek bulunmuştur. Öte yandan, sporcuların öğrenim gördükleri bölüm ve ekonomik gelir durumları ile yaşam kalitesi ve algılanan stres düzeyleri arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 30, 2023

Accepted: August 18, 2024

Keywords:

Perceived stress,

Student,

Sport,

Quality of life.

ABSTRACT

This study was conducted to examine the quality of life and perceived stress level of the students of the School of Physical Education and Sports. A total of 192 participants, 82 males and 110 females, participated in the study. As data collection tools, "Personal Information Form", "Perceived Stress Scale" developed by Cohen et al. (1983) and adapted into Turkish by Eskin et al. (2013) and "University Quality of Life Scale" developed by Doğanay and Sarı (2004) were applied to the students. The data obtained from the participants were analyzed through IBM SPSS 25.0 program. Frequency analysis was used to determine the percentage distribution of demographic information. Anova test and T test were applied for independent groups. In the findings obtained; the relationship between perceived stress level and quality of life sub-dimensions was found statistically significant. It was seen that there was a significant difference in the scores of the participants' perceived stress levels scale according to the gender variable, the variable of doing sports and the class variable, while there was no significant difference in the scores of the university quality of life scale according to the gender variable, the variable of doing sports and the class variable. According to the perceived stress levels scale and quality of life scale scores of the participants, no significant difference was found in terms of department variable and economic income status. As a result, the relationship between the perceived stress level of physical education and sports school students and the sub-dimensions of identity, social opportunities and participation in decisions among the quality of life sub-dimensions was found to be statistically significant. Perceived stress levels were found to be higher in the variables of gender, sporting status and class. On the other hand, there was no significant relationship between the quality of life and perceived stress levels of the athletes with the department they studied and their economic income status.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ali.yildirim@kilis.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Individuals show physiological and psychological reactions when they encounter positive or negative situations. This concept has become an important component of life that can affect human life both positively and negatively. While positive stress can mobilize a person, negative stress can cause problems. Studies have shown that experiencing intense stress causes many health problems (Schneiderman et al., 2005, s. 15). According to another definition, stress is a term that many people use frequently while performing our routine tasks in daily life. It is an expression frequently used by people from different age groups. Stress, which is a common disorder in today's developed societies, refers to the state of the body as an involuntary reaction to external factors; it is defined as a kind of reaction state (Bakan, 2004, s. 8). The stress experienced by university students has been a subject of research for many years (Seyedfatemi et al., 2007, s. 13). In order to cope with this situation, students either escape or take steps to solve the problems (Dyson ve Renk, 2006, s. 17). In such situations, terms such as stress, anxiety and coping, which are associated with each other, come to the fore (Yıldırım ve Şahin, 2023, s. 3). In other words, quality of life is a term that refers to an individual's individual reactions to illnesses and daily physical, emotional and social impacts that affect the level of personal satisfaction that the individual can achieve within his/her circumstances. This concept includes elements such as culture, values, position and goals of the individual (Güler, 2006, s. 17). The concept of quality of life provides a perspective for understanding the needs of individuals, defining the services provided and evaluating the programs implemented (Tüzün ve Eker, 2003, s. 15). To improve the quality of life of schools is to aim to improve the future quality of life of the majority of the society. Especially institutions such as universities are effective in increasing the welfare levels of countries with factors such as having a profession, developing science, art and culture. Therefore, the quality of life of universities is also extremely important (Oktay et al., 2019, s. 14). This study was conducted to examine students' quality of life and perceived stress levels. Descriptive survey model was applied in our research; this descriptive survey method aims to determine the existence of a relationship between two variables and more variables (Karasar, 2015, s. 35). The population of the study consists of students studying at Kilis 7 December University. The sample of the study consists of university students studying at the School of Physical Education and Sports. The data were presented to the participants using Google Forms and collected based on voluntary participation. A total of 192 participants were reached. The questionnaire applied for data collection consists of three parts. A personal information form was used to obtain information about the participants' gender, department of study, grade level, active sports status, and economic income level. The "Perceived Stress Scale" developed by Cohen et al. (1983) and adapted into Turkish by Eskin et al. (2013) was used to assess stress levels. In our study, the internal consistency coefficient was 0.66. It was developed by Doğanay and Sarı (2004) and used to assess the level of quality of life. This scale consists of 33 items and has a 5-point Likert-type structure. The Cronbach Alpha score of the scale was calculated as 0.81. SPSS 25.00 statistical software package was used to analyze the research data. In this study, personal characteristics were analyzed. Parametric analyses were applied as a result of the normal distribution of the data. In the data analysis process, descriptive statistics were used, and independent sample t-test and one-way analysis of variance were also applied. A significance level of .05 was used in the interpretation of the results. Variables such as gender, university department, grade level, active sports status, economic income status of the students participating in our study were analyzed in terms of their perceived stress and quality of life levels. In the findings obtained; while it was seen that there was a significant difference in favor of women according to the gender variable of the participants' perceived stress levels scale scores, no significant difference was found in the university quality of life scale scores according to the gender variable. There was no difference in the scores of the scale measuring the perceived stress levels of the participants and the scale evaluating the quality of life in terms of the department variable. While there was a significant difference in the participants' perceived stress levels scale scores in terms of the grades they studied, there was no difference in the scores of the university quality of life scale in terms of the grades they studied.

Giriş

Stres; fiziksel, zihinsel ve sosyal açılardan genel bir iyi olma durumunu etkileyebilir (Babaoğlu ve Özdenk, 2017, s. 7.). Bireyler, olumlu veya olumsuz durumlarla karşılaştıklarında fizyolojik ve psikolojik tepkiler göstermektedirler. Bu kavram, insan hayatını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilen yaşamın önemli bir bileşeni hâline gelmiştir. Olumlu stres kişiyi harekete geçirebilirken, olumsuz stres ise sorunlara neden olabilir. Yoğun stres durumunun yaşanması insan üzerinde birçok sağlık sorunlarına yol açtığı yapılan çalışmalar doğrultusunda görülmektedir (Schneiderman vd., 2005, s. 15). Bu sorunlar; sıkça uyuyamama durumu veya aşırı uyuma isteği, yemek yememe veya aşırı iştah dürtüsü ve zararlı madde kullanımı vb. şeklinde gözlenebilir (İştar, 2012, s. 6). Başka bir tanıma göre stres, günlük hayatta rutin görevlerimizi yerine getirirken birçok kişinin sıkça kullandığı bir terim olmakla birlikte ayrıca farklı yaş gruplarından insanların sıkça kullandığı bir ifadedir. Günümüz gelişmiş toplumlarının sıkça karşılaştığı bir rahatsızlık olan stres, vücudun dışsal etkenlere istemsiz bir tepki olarak verdiği durumu ifade eder; âdeta bir tür reaksiyon hâli şeklinde tanımlanır (Bakan, 2004, s. 8). Son zamanlarda stres hayatın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir (Eskin vd., 2013. s. 11.). Stres altında bulunan kişiler, kendilerini işe yaramaz, güvensiz ve önemsiz hissetmeleri ile birlikte yalnızlık duyguları hissetmeleri de olasıdır (Uğurlu, 2018, s. 13.). Bu tür stres faktörleriyle başa çıkamama, öğrencilerin iyi hâlini tehdit edebilir, kapasitelerini azaltabilir ve tükenmişliğe yol açabilir (Savcı ve Aysan, 2014, s. 7.; Çam ve Nur, 2015, s. 8.). Algılanan stres ise bireylerin karşılaştıkları durumlarla ilişkilendirdikleri stres seviyesini, duygusal durumlarındaki olumsuzlukları ve algıladıkları stres düzeyini içerir (Öztemiz, 2005, s. 14.). Stres, genellikle bireylerin çevrelerindeki olayların veya durumların öznel bir değerlendirmesi olarak algılandığı şeklinde ifade edilebilir. (Bedini vd., 2011, s. 4.). Bireylerin genellikle hayatlarındaki olayların veya durumların öznel bir değerlendirmesi olarak kabul edilen algılanan stres kavramı, insanların anlık olarak deneyimlediği stres seviyeleri veya belirli bir süre boyunca sahip oldukları duygu ve düşünceler olarak tanımlanmaktadır (Phillips, 2013, 1453). Stresin önceden belirlenip çeşitli korumaya yönelik tedbirler alma ile ilgili farklı fikirler mevcuttur. Stresin belirtileri öznel bir durum olduğundan dolayı bireyden bireye farklılık oluşturabilmektedir. Her bireyin kendine has stres belirtileri görülebilmektedir. Stres belirtilerinin erken tespiti, stresin uzun süreli hâle gelmesini ve büyümesini engellemede önemlidir (Rowshan, 2011, s. 69.). Stresin fiziki belirtileri, artmış adrenalin düzeyine bağlı olarak görülen belirtilerdir. Beyne ve kaslara oksijen daha fazla gerektiği için kandaki eritrosit sayısında artma gerçekleşir. Kan miktarı iç organlarda azaldığı için sindirim yavaşlar, zihinsel olarak dikkat azalır, unutkanlık ve algılamada yanılma gözlemlenir (Hughes, 1997, s. 98). Psikolojik belirtiler; depresyon, yorgunluk, kronik kaygı, olumsuz düşünce, sabırsızlık, duyarsızlık, öfke, düşmanlığa bağlı kişisel çatışma, bitkinlik, ilgisizliktir (Carnegie, 2012, s. 75). Stres kaynağı, insanlarda stresin ortaya çıkmasına neden olan etmenler şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanlar gündelik yaşamında çok fazla stres kaynağı ile karşı karşıya gelmektedir. Bu durum stresin oluşmasını etkilemekte ve stres ile mücadele etmeyi güçleştirmektedir. Stresi oluşturan bazı faktörler öncesinde sezilebilir. Öte yandan insanların yaşamlarında karşılaşılabilecekleri daha güç stres etmenlerinin çoğu birdenbire ortaya çıkmaktadır (Rowshan, 2011, s. 69.) Üniversitede öğrenim görmekte olan öğrencilerin yaşamış oldukları stres, uzun yıllardır bir araştırma konusu olarak ele alınmıştır (Seyedfatemi vd., 2007, s. 13). Öğrenciler, bu durumla başa çıkmak için ya kaçma yoluna gitmekte ya da sorunların çözümüne yönelik adımlar atmaktadır (Dyson ve Renk, 2006, s. 17). Bu tür durumlarda, birbiriyle ilişkilendirilen stres, kaygı ve başa çıkma gibi terimler öne çıkmaktadır (Yıldırım ve Şahin, 2023, s. 3). Yaşam kalitesi, insanlar için uygun bir yaşam ortamını yaratan, estetik, sosyal fırsatlar sunan psikolojik iyi oluş sağlayan ve ekonomik unsura sahip ağlardan meydana gelmektedir (Chiang, 2010, s. 39). Bireylerde meydana gelen stres, yüksek derecede kaygıya

Yol açabilir ve aynı zamanda yaşam kalitesinin düşük seviyelerde olmasına neden olabilmektedir (Racic vd., 2017, s. 14.). Yaşam kalitesi, bireyin öznel algıları, duygusal tepkileri ve düşünce süreçlerinden türeyen bir bütündür; aynı zamanda kişisel refahın bir ifadesidir ve yaşamın çeşitli yönleriyle ilgili bireyin kendi tatmin ifadelerini içerir (Berterö, 2003, s. 8.). Başka bir ifadeyle yaşam kalitesi, bireyin koşulları içinde ulaşabileceği kişisel tatmin seviyesini etkileyen hastalıklara ve günlük fiziksel, duygusal ve toplumsal etkilere verdiği bireysel reaksiyonları ifade eden bir terimdir. Bu kavram; kültür, değerler, bireyin konumu ve hedefleri gibi unsurları içerir (Güler, 2006, s. 17). Yaşam kalitesi kavramı, bireylerin gereksinimlerini anlama, sunulan hizmetleri tanımlama ve uygulanan programları değerlendirme amacıyla bir perspektif sunmaktadır (Tüzün ve Eker, 2003, s. 15). Öğrencileri gerek akademik gerekse sosyal yönden hayata hazırlayan, onlara yeteneklerinin yanı sıra belirli bilgi ve değerleri kazandırmayı amaçlayan eğitim kurumları olan okullar, öğrencilerin hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Aileler, öğretmenler, yöneticiler ve öğrenciler arasında okulların, çocukların öğrenmelerini maksimum düzeye yükselten ve öğrencilerin mutlu ve güvende hissettikleri, öğretmenlerinden ve öğrendiklerinden tatmin oldukları yerler olması gerektiği konusunda görüş birliği vardır (Sarı, 2007, s. 2007). Ayrıca; duygu, anksiyete ve madde bağımlılığı bozukluklarının sağlıklı yaşam kalitesi ile ilişkisi vardır ve daha yüksek düzeyde fiziksel etkinlikler ruhsal bozukluğu olan insanlarda daha yüksek sağlık kalitesi ile ilişkilidir. Fiziksel olarak aktif olmayanlar ise daha kötü yaşam kalitesine sahiptir (Schmitz, 2004, s. 1200). Diener (2006, s. 397)'a göre yaşam kalitesi gelir ve çevresel faktörler gibi dışsal bileşenlere vurgu yapılarak bireyin yaşamının arzu edilmeyene karşı ne derece arzu edilebilir olduğu anlamına gelmektedir. Sübjektif deneyimlere dayanan öznel iyi olmanın aksine yaşam kalitesi genellikle daha "objektif" olup bireyin yaşamının koşullarına ilişkin tepkilerinden çok koşulları ele almaktadır. Yaşam kalitesi bir durum değil, bir süreçtir. Bu sürecin devamını sağlamak ise yalnızca eğitim yoluyla mümkündür. Geleceğin nitelikli toplumu, sadece bugünkü nitelikli eğitimle inşa edilebilir. Kaliteli bir eğitim, bireylerin gelecekteki refah seviyelerinin artmasında önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, eğitim kurumlarında sunulan yaşam kalitesi oldukça kritik bir faktördür. Okulların yaşam kalitesini artırmak, toplumun büyük çoğunluğunun gelecekteki yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktır. Üniversitenin tamamına yönelik kültürü bütün yönleri ve farklı değişkenlerin etkisiyle tek bir çalışma ile açıklamak mümkün değildir. Bu bakımdan bazı araştırmalarda kavram yer ve işleyiş olarak daraltılmış, ağırlık fakülte kültürüne verilmiştir. Fakülte kültürü, okulun resmî olarak açıklanmış kurallarının, düzenlemelerinin, amaçlarının, geleneklerinin, sembollerinin ve kazandırılmak istenen akademik disiplin kültürünün bir bileşimidir. Üniversitelerde kültür, yönetim, akademik ve idari personeli öğrenci alt kültürlerinin etkileşimi ile oluşmaktadır (Terzi, 2007, s. 170). Okul öğrencilerin yaşamlarının büyük bir kısmını kapsamasından dolayı öğrenciler için okulların zorunluluk olmaktan ziyade bulunmak istedikleri bir yer olması gerekmektedir. Okulda geçirdikleri zaman boyunca derslere ve çeşitli faaliyetlere iştirak eden, arkadaşları öğretmenleri ve yöneticileri ile etkileşim içinde olan öğrenciler, bu süre içinde deneyimledikleri okul yaşantısına göre okula karşı olumlu ya da olumsuz davranış ve tutum geliştirmektedirler (Kangal, 2009, s. 10). Özellikle üniversiteler gibi kurumlar, meslek sahibi olma, bilim, sanat ve kültürün gelişmesi gibi faktörlerle ülkelerin refah seviyelerinin artmasında etkili olan kurumlardır. Bu nedenle üniversitelerin yaşam kalitesi de son derece önemlidir (Oktay vd., 2019, s. 14). Bu şekilde üniversite imajına olumlu katkı sağlanmış olur. Ayrıca, öğrencilerin destekleyici davranışları yalnızca üniversite eğitimleri sırasında değil, mezun olduktan sonra da devam etmektedir. Bu çerçevede, üniversiteler, öğrencilerinin üniversite yaşam kalitesini düzenli olarak ölçmeli ve değerlendirmelidirler (Kangal, 2009, s. 56.).

Alan yazını incelediğimizde yaşam kalitesi ve stres düzeyi ile ilgili yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Araştırmamızın özgün olmasının nedenini örneklem grubu olarak

üniversite öğrencilerinin seçilmiş olması ve stresin yaşam kalitesine olan etkisinin bir arada incelemek amacıyla yapılmış olmasını gösterebiliriz.

Yöntem

Bu araştırma, öğrencilerin stres düzeylerinin yaşam kalitesine olan etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada betimsel tarama modeli uygulanmıştır; uygulanan bu betimsel tarama yöntemi, iki değişken ve daha fazla değişken arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmeyi hedefler (Karasar, 2015 s. 35).

Araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Araştırmaya katılan öğrencilerin algılanan stres düzeylerinin yaşam kalitesi düzeylerine etkisi var mıdır?
2. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri ile stres düzeyleri ve yaşam kalitesi düzeylerinde farklılık var mıdır?
3. Araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümleri ile stres düzeyleri ve yaşam kalitesi düzeylerinde farklılık var mıdır?
4. Araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıfları ile stres düzeyleri ve yaşam kalitesi düzeylerinde farklılık var mıdır?
5. Araştırmaya katılan öğrencilerin spor yapma durumları ile stres düzeyleri ve yaşam kalitesi düzeylerinde farklılık var mıdır?
6. Araştırmaya katılan öğrencilerin ekonomik durumları ile stres düzeyleri ve yaşam kalitesi düzeylerinde farklılık var mıdır?

Evren-Örneklem

Araştırmanın evreni, 2022-2023 eğitim öğretim yılı içerisinde Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümü ile Antrenörlük Eğitimi bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Nicel araştırma yöntem ve tekniklerinden gönüllülük esasına dayalı olarak betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya 82 erkek ve 110 kadın olmak üzere toplam 192 öğrenci katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veriler, katılımcılara Google Forms kullanılarak sunulmuş ve gönüllülük ilkesine dayalı olarak toplanmıştır. Beden eğitimi ve spor yüksekokulunda okuyan 250 öğrenciden toplamda 192 öğrenci gönüllü olarak araştırmaya katılmıştır. Verilerin toplanması için uygulanan anket üç bölümden oluşmaktadır.

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların cinsiyet, öğrenim gördükleri bölüm, sınıf düzeyi, aktif spor yapma durumu, ekonomik gelir düzeyi hakkında bilgi edinebilmek için kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Algılanan Stres Ölçeği

Stres seviyelerini değerlendirmek amacıyla, Eskin ve ark. (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan, Cohen vd. (1983) tarafından geliştirilen, "Algılanan Stres Ölçeği" kullanılmıştır. Katılımcılar her maddeyi "Hiçbir zaman (0)" ile "Çok sık (4)" arasında değişen 5'li Likert tipi ölçek üzerinde değerlendirmektedir. Maddelerden olumlu ifade içeren 7'si tersten puanlanmaktadır. Ölçekten en az 0, en fazla ise 56 toplam puan elde edilebilmektedir. Ölçeğin güvenilirlik çalışmasında, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.84 ve test tekrar test güvenilirlik

katsayısı 0.87 olarak bulunmuştur. Yapılan bu araştırma sonucunda iç tutarlılık katsayısı 0.66 olarak tespit edilmiştir.

Üniversite Yaşam Kalitesi Ölçeği

Doğanay ve Sarı (2004) tarafından geliştirilmiş olup yaşam kalitesi düzeyini değerlendirmek amacıyla kullanılan bir ölçektir. Bu ölçek, 33 maddeden oluşmaktadır ve 5'li Likert tipi bir yapıya sahiptir ve ters madde bulunmamaktadır. Öğretmen-Öğrenci İletişimi, Kimlik, Sosyal Olanaklar, Kararlara Katılım, Öğrenci-Öğrenci İletişimi, Gelecek ve Sınıf Ortamı olmak üzere ölçek 7 alt boyuttan oluşmaktadır. Araştırmada iç tutarlılık kat sayısı 0.81 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler SPSS 25.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda, katılımcıların kişisel bilgilerinin yüzdelerle dağılımı belirlenmiş frekans (f) ve yüzde (%) değerleri tespit edilerek verilmiştir. Puanların normal dağılım durumlarına, normal dağılım eğrileri ve grup büyüklüğünün 50'den büyük olduğu durumlarda kullanılan Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi değerleri incelenerek bakılmıştır. İkili grupların karşılaştırılmasında, Independent Samples T test yöntemi kullanılırken, çoklu karşılaştırmalarda One-Way Anova, farklılığın kaynağının belirlenmesinde Bonferroni testi kullanılmıştır. Araştırmada algılanan stres düzeyleri ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın istatistiksel olarak anlamlılık düzeyi " $p < 0.05$ " olarak kabul edilmiştir.

Tablo 1: Normallik Analizi Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov		
	Statistic	df	p
Yaşam Kalitesi	,060	192	,200
Algılanan Stres	,136	192	,058

Veri setine Kolmogorov Simirnov testi uygulanarak verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığı test edilmiş ve 0,05 anlamlılık düzeyinde verilerin normal dağılıma uygun olduğu sonucuna varılmıştır ($p > 0,05$). Sonuçlar tablo 1'de görülmektedir.

Bulgular

Tablo 2: Demografik bilgilere ilişkin frekans ve yüzdelerle dağılımlar.

Değişken	Alt Değişken	f	%
Cinsiyet	Erkek	82	42.7
	Kadın	110	57.3
Bölüm	Öğretmenlik	48	25.0
	Antrenörlük	144	75.0
Sınıf	1. Sınıf	44	22.9
	2. Sınıf	51	26.6
	3. Sınıf	49	25.5
	4. Sınıf	48	25.0
Spor yapma Durumu	Evet	117	60.9
	Hayır	75	39.1
Ekonomik Durum	Düşük	56	29.2
	Orta	126	65.6
	Yüksek	10	5.2

Tablo 2’de ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerine göre dağılımı verilmiştir. Tablo incelendiğinde ankete katılan öğrencilerin %42,7’si erkek, %57,3’ü kadındır. Öğrencilerin %25,0’i öğretmenlik bölümünde eğitim görürken %75,0’i antrenörlük bölümünde eğitim görmektedir. Ayrıca ankete katılan öğrencilerin %60,9’u aktif spor yaparken %39,1’i aktif spor yapmamaktadır. Son olarak öğrencilerin gelir düzeyleri incelendiğinde %29,2’sinin düşük gelirli, %65,6’sının orta gelirli ve %5,2’sinin ise yüksek geliri olduğu tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 3: Algılanan stres düzeyleri ve yaşam kalitesi ile ilgili korelasyon analiz sonuçları.

		1	2	3	4	5	6	7
1. Algılanan Stres Düzeyi	r	-						
	p							
2. Öğretmen Öğrenci İletişimi	r	-0.018	-					
	p	0.807						
3. Kimlik	r	0.603	0.223	-				
	p	0.038*	0.002*					
4. Sosyal Olanaklar	r	0.736	0.248	0.262	-			
	p	0.024*	0.001*	0.081				
5. Kararlara Katılım	r	-0.165	0.543	-0.157	0.244	-		
	p	0.022*	0.000*	0.030*	0.001*			
6. Öğrenci Öğrenci İletişimi	r	0.036	0.230	0.130	0.208	0.198	-	
	p	0.625	0.001*	0.072	0.004*	0.006*		
7. Gelecek	r	-0.109	0.474	-0.472	0.139	0.441	0.196	-
	p	0.133	0.000*	0.000*	0.054	0.000*	0.006*	
8. Sınıf Ortamı	r	0.070	0.103	0.440	0.214	-0.003	0.375	-0.076
	p	0.332	0.155	0.000*	0.003*	0.970	0.000*	0.292

(*) $p \leq 0.05$

Algılanan stres düzeyleri ile yaşam kalitesi arasındaki ilişki incelendiğinde, Tablo 3’deki korelasyon katsayıları bulunmuştur. Tablo 3 incelendiğinde, algılanan stres ölçeği ile yaşam kalitesi ölçeği alt boyutlarından kimlik, sosyal olanaklar ve kararlara katılımın alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki görülmüştür ($p \leq 0.05$). Algılanan stres düzeyi ile yaşam kalitesi kimlik alt boyutu arasında ($r=0.603$; $p < 0.05$) pozitif yönde orta düzeyde, algılanan stres düzeyi ile yaşam kalitesi sosyal olanaklar alt boyutu arasında ($r=0.736$; $p < 0.05$) pozitif yönde orta düzeyde, algılanan stres düzeyi ile yaşam kalitesi kararlara katılım alt boyutu ise ($r=-0.165$; $p < 0.05$) negatif yönde düşük düzeyde, anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4: Algılanan stres düzeyleri ölçeği ve üniversite yaşam kalitesi ölçeği puanlarının cinsiyet değişkeni açısından analizi.

Değişken	Gruplar	N	\bar{x}	Ss	t Testi	
					t	p
Algılanan Stres Düzeyi	Erkek	82	2.05	0.403	-3.152	0.002*
	Kadın	110	2.25	0.466		
Öğretmen Öğrenci İletişimi	Erkek	82	3.31	0.646	0.054	0.957
	Kadın	110	3.31	0.606		

Kimlik	Erkek	82	3.15	0.886	-0.719	0.473
	Kadın	110	3.24	0.771		
Sosyal Olanaklar	Erkek	82	3.33	0.561	0.034	0.973
	Kadın	110	3.33	0.507		
Kararlara Katılım	Erkek	82	3.23	0.545	1.871	0.063
	Kadın	110	3.08	0.555		
Öğrenci Öğrenci İletişimi	Erkek	82	3.20	0.645	0.849	0.397
	Kadın	110	3.13	0.581		
Gelecek	Erkek	82	2.95	0.817	1.699	0.091
	Kadın	110	2.76	0.790		
Sınıf Ortamı	Erkek	82	3.15	0.594	0.082	0.935
	Kadın	110	3.14	0.576		

(*) $p \leq 0.05$

Tablo 4’de ankete katılan öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ölçeği ve yaşam kalitesi ölçeği puanları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir fark olup olmadığı t testi ile sınanmış ve tablo incelendiğinde yapılan test sonucunda öğrencilerin cinsiyetleri ile algılanan stres düzeyleri ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ($p < 0,05$) ancak öğrencilerin cinsiyetleri ile yaşam kalitesi ölçeği puanları arasında anlamlı bir farkın olmadığı ($p > 0,05$) görülmektedir.

Tablo 5: Algılanan stres düzeyleri ölçeği ve üniversite yaşam kalitesi ölçeği puanlarının bölüm değişkeni açısından analizi.

Değişken	Gruplar	<i>N</i>	\bar{x}	<i>Ss</i>	<i>t</i> Testi	
					<i>t</i>	<i>p</i>
Algılanan Stres Düzeyi	Öğretmenlik	48	2.18	0.479	0.191	0.849
	Antrenörlük	144	2.16	0.442		
Öğretmen Öğrenci İletişimi	Öğretmenlik	48	3.36	0.650	0.691	0.491
	Antrenörlük	144	3.29	0.614		
Kimlik	Öğretmenlik	48	3.09	0.839	-1.086	0.279
	Antrenörlük	144	3.24	0.815		
Sosyal Olanaklar	Öğretmenlik	48	3.41	0.575	1.134	0.258
	Antrenörlük	144	3.31	0.513		
Kararlara Katılım	Öğretmenlik	48	3.17	0.577	0.237	0.813
	Antrenörlük	144	3.14	0.548		
Öğrenci Öğrenci İletişimi	Öğretmenlik	48	3.15	0.635	-0.102	0.919
	Antrenörlük	144	3.16	0.602		
Gelecek	Öğretmenlik	48	2.97	0.763	1.330	0.185
	Antrenörlük	144	2.80	0.816		
Sınıf Ortamı	Öğretmenlik	48	3.06	0.653	-1.182	0.239
	Antrenörlük	144	3.17	0.556		

(*) $p \leq 0.05$

Tablo 5’te ankete katılan öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ölçeği ve yaşam kalitesi ölçeği puanları ile bölüm değişkeni arasında anlamlı bir fark olup olmadığı t testi ile sınanmış ve tablo incelendiğinde yapılan test sonucunda öğrencilerin okudukları bölüm ile algılanan stres düzeyleri ölçeği puanları ve yaşam kalitesi ölçeği puanları arasında anlamlı bir farkın olmadığı ($p > 0,05$) görülmektedir.

Tablo 6: Algılanan stres düzeyleri ölçeği ve üniversite yaşam kalitesi ölçeği puanlarının spor yapma değişkeni açısından analizi.

Değişken	Gruplar	N	\bar{x}	Ss	t Testi	
					t	p
Algılanan Stres Düzeyi	Evet	117	2.11	0.421	-2.038	0.043*
	Hayır	75	2.25	0.484		
Öğretmen Öğrenci İletişimi	Evet	117	3.32	0.656	0.253	0.800
	Hayır	75	3.30	0.568		
Kimlik	Evet	117	3.24	0.825	0.834	0.405
	Hayır	75	3.14	0.816		
Sosyal Olanaklar	Evet	117	3.33	0.565	-0.192	0.848
	Hayır	75	3.34	0.472		
Kararlara Katılım	Evet	117	3.16	0.581	0.317	0.752
	Hayır	75	3.13	0.514		
Öğrenci Öğrenci İletişimi	Evet	117	3.19	0.638	0.985	0.326
	Hayır	75	3.11	0.559		
Gelecek	Evet	117	2.86	0.778	0.503	0.616
	Hayır	75	2.80	0.851		
Sınıf Ortamı	Evet	117	3.15	0.597	0.160	0.873
	Hayır	75	3.14	0.560		

(*) $p \leq 0.05$

Tablo 6’da ankete katılan öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ölçeği ve yaşam kalitesi ölçeği puanları ile spor yapma değişkeni arasında anlamlı bir fark olup olmadığı t testi ile sınanmış ve tablo 6 incelendiğinde yapılan test sonucunda spor yapan öğrenciler ile algılanan stres düzeyleri ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ($p < 0,05$) görülmektedir. Spor yapmayan öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ($\bar{x}=2,25$), spor yapan öğrencilerin algılanan stres düzeylerinden ($\bar{x}=2,11$) daha yüksek olduğu saptanmıştır. Spor yapan öğrenciler ile yaşam kalitesi ölçeği puanları arasında ise anlamlı bir farkın olmadığı ($p > 0,05$) görülmektedir.

Tablo 7: Algılanan stres düzeyleri ölçeği ve üniversite yaşam kalitesi ölçeği puanlarının sınıf değişkeni açısından analiz sonuçları.

Değişken	Gruplar	N	\bar{x}	ss	F	p	Fark
Algılanan Stres Düzeyi	1.Sınıf	44	2.04	0.440	3.722	0.012*	1-4
	2.Sınıf	51	2.16	0.479			
	3.Sınıf	49	2.12	0.388			
	4.Sınıf	48	2.33	0.451			
Öğretmen Öğrenci İletişimi	1.Sınıf	44	3.43	0.436	0.745	0.527	
	2.Sınıf	51	3.29	0.650			
	3.Sınıf	49	3.27	0.709			
	4.Sınıf	48	3.26	0.646			
Kimlik	1.Sınıf	44	3.11	0.773	0.412	0.745	
	2.Sınıf	51	3.23	0.778			
	3.Sınıf	49	3.15	0.872			
	4.Sınıf	48	3.29	0.869			
Sosyal Olanaklar	1.Sınıf	44	3.30	0.601	0.487	0.692	
	2.Sınıf	51	3.41	0.490			

	3.Sınıf	49	3.33	0.572		
	4.Sınıf	48	3.30	0.457		
Kararlara Katılım	1.Sınıf	44	3.17	0.463	0.569	0.636
	2.Sınıf	51	3.14	0.554		
	3.Sınıf	49	3.22	0.638		
	4.Sınıf	48	3.07	0.546		
Öğrenci Öğrenci İletişimi	1.Sınıf	44	3.30	0.577	1.828	0.144
	2.Sınıf	51	3.21	0.639		
	3.Sınıf	49	3.12	0.582		
	4.Sınıf	48	3.02	0.615		
Gelecek	1.Sınıf	44	3.10	0.696	2.379	0.071
	2.Sınıf	51	2.84	0.825		
	3.Sınıf	49	2.77	0.826		
	4.Sınıf	48	2.68	0.822		
Sınıf Ortamı	1.Sınıf	44	3.17	0.490	0.585	0.626
	2.Sınıf	51	3.05	0.635		
	3.Sınıf	49	3.20	0.603		
	4.Sınıf	48	3.16	0.586		

(*) $p \leq 0.05$

Tablo 7’de ankete katılan öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ölçeği ve yaşam kalitesi ölçeği puanları ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir fark olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile sınanmış ve analiz sonucunda öğrencilerin buldukları sınıf ile algılanan stres düzeyleri ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ($p < 0,05$) ve Bonferroni test sonucuna göre anlamlı farkın 4. sınıf öğrencileri ile 1. sınıf öğrencileri arasında olduğu görülmektedir. Ancak öğrencilerin buldukları sınıf ile yaşam kalitesi ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark yoktur ($p > 0,05$).

Tablo 8: Algılanan stres düzeyleri ölçeği ve üniversite yaşam kalitesi ölçeği puanlarının ekonomik gelir değişkeni açısından analiz sonuçları.

Değişken	Gruplar	N	\bar{x}	ss	F	p
Algılanan Stres Düzeyi	Düşük	56	2.26	0.413	1.833	0.163
	Orta	126	2.13	0.472		
	Yüksek	10	2.04	0.305		
Öğretmen Öğrenci İletişimi	Düşük	56	3.31	0.564	0.393	0.676
	Orta	126	3.30	0.656		
	Yüksek	10	3.48	0.505		
Kimlik	Düşük	56	3.26	0.873	0.306	0.737
	Orta	126	3.18	0.781		
	Yüksek	10	3.06	1.062		
Sosyal Olanaklar	Düşük	56	3.36	0.552	0.552	0.577
	Orta	126	3.31	0.511		
	Yüksek	10	3.48	0.640		
Kararlara Katılım	Düşük	56	3.13	0.513	0.090	0.914
	Orta	126	3.15	0.573		
	Yüksek	10	3.21	0.588		
Öğrenci Öğrenci	Düşük	56	3.19	0.572	0.093	0.911

İletişimi	Orta	126	3.15	0.628		
	Yüksek	10	3.12	0.615		
Gelecek	Düşük	56	2.83	0.786		
	Orta	126	2.84	0.810	0.065	0.937
	Yüksek	10	2.93	0.926		
Sınıf Ortamı	Düşük	56	3.25	0.537		
	Orta	126	3.11	0.591	1.696	0.186
	Yüksek	10	2.97	0.671		

(*) $p \leq 0.05$

Tablo 8’de ankete katılan öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ölçeği ve yaşam kalitesi ölçeği puanları ile öğrencilerin gelir düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile sınınmış ve analiz sonucunda öğrencilerin gelir düzeyleri ile hem algılanan stres düzeyleri ölçeği puanları arasında hem de yaşam kalitesi ölçeği puanları arasında anlamlı bir farkın olmadığı (görülmemektedir $p > 0,05$).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda okuyan öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ve yaşam kalitesi düzeyleri öğrencilerin cinsiyet, öğrenim gördükleri bölüm, sınıf düzeyi, aktif spor durumu, gelir düzeyleri açısından incelenmiştir.

Algılanan stres düzeyi ile yaşam kalitesi ölçeği alt boyutlarından kimlik, sosyal olanaklar ve kararlara katılımın alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki görülmüştür ($p \leq 0.05$). İlgili alan yazında yapılan benzer bir çalışmada; stres ile mutluluk arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Clark, 2000, s. 171). Mutluluk yaşam tatmininin önemli bir bileşenlerinden olup bulunan sonuç bu çalışmayı destekler niteliktedir. (Sahranc, 2007, s. 84) tarafından yapılan çalışmada; stresle başa çıkma ve yaşam tatmini arasında pozitif yönde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulunan sonuç, bu çalışma ile paralellik göstermektedir. Stres çalışma hayatında, okul hayatında ve insanların özel hayatlarında hissedilmektedir, hissedilen stres düzeyi sonrasında insanların kendilerini mutsuz hissetmesine, fiziksel ve psikolojik olarak sağlık sorunları yaşamalarına neden olmakta ve bunun neticesinde yaşam kalitesinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın sonucunda araştırmaya katılan öğrencilerin stres düzeylerinden dolayı yaşam kalitesinin olumsuz etkilendiğini söylenebilir.

Elde edilen bulgularda; öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ölçeği puanlarının cinsiyet değişkenine göre kadınlar lehine anlamlı fark olduğu görülürken ($p < 0,05$), üniversite yaşam kalitesi ölçeği puanlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farka rastlanmamıştır ($p > 0,05$). Toplumumuzda kadınlar üzerinde erkeklerden daha fazla beklentinin olması kadınlarda sorumluluk ve baskı duygularının daha yoğun yaşanmasına ve bunun sonucunda stres düzeylerinin artmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Toktaş ve Demir (2021, s. 14) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, cinsiyet değişkenine bağlı olarak algılanan stres düzeylerinde kadınlar lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Altuntaş vd. (2022, s. 7) tarafından yürütülen bir araştırmaya göre, cinsiyet değişkenine bağlı olarak algılanan stres düzeylerinde erkekler lehine anlamlı bir fark saptanmıştır. Savcı ve Aysan (2014, s. 11) tarafından yürütülen çalışmaya göre algılanan stresin cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir. Amin (2018, s. 56) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, katılımcıların cinsiyetlerine bağlı olarak yaşam kalitesi düzeylerinde anlamlı bir fark görülmüştür. Yıldırım ve Karacabey (2019, s. 13) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre Türk üniversiteleri ve Almanya üniversiteleri arasında cinsiyet değişkeninde anlamlı farka rastlanmıştır. Shaw vd. (2017, s. 14.) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, üniversite öğrencilerinin algıladıkları stres

düzeylerinde kadınlar lehine fark görülmüştür. Caz vd. (2015, s. 17.) tarafından yapılan araştırmaya göre erkek öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Şahin (2018, s. 4) tarafından yürütülen bir araştırmaya göre, kadın katılımcıların stres/rahatsızlık algısı ve toplam stres algısı, erkek katılımcılara göre anlamlı bir şekilde daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Serdar ve Demirel (2020, s. 8.) tarafından yapılan araştırmaya göre bireylerin algılanan stres ölçeği puanları ile cinsiyetleri arasında bir fark olmadığı görülmüştür. Taşdemir ve Demirkan (2022, s. 14.) tarafından yürütülen bir araştırmaya göre, cinsiyet değişkenine bağlı olarak algılanan stres düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yılmaz (2023, s. 6) tarafından gerçekleştirilen çalışma sonuçlarına göre, algılanan stres ölçeği ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Turhan ve Arslanboğa (2022, s. 8) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, katılımcıların stres/rahatsızlık algısı puanları açısından cinsiyet değişkenine bağlı olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Akyüz vd. (2017, s. 11) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, yaşam kalitesi faktör puan ortalamaları cinsiyet değişkenine bağlı olarak incelendiğinde anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Erözkan (2011, s. 47) kaçma-duygusal eylem ve kaçma-biyokimyasal alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilmiş olup kadınların kaçma-duygusal eylemde erkeklerden daha yüksek puan ortalamasına, kaçma-biyokimyasal alt boyutunda ise erkeklerin kadınlardan daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu tespit edilmiştir. Literatürü incelediğimizde araştırmamıza paralel sonuçlar olduğu kadar araştırmamızın sonuçlarını desteklemeyen sonuçların da olduğu görülmektedir.

Çalışmada öğrencilerin algıladıkları stres seviyelerini ölçen ölçek ve yaşam kalitesini değerlendiren ölçek puanlarına göre bölüm değişkeni açısından fark görülmemiştir ($p>0,05$). Öğrencilerin okudukları bölüm, sosyal alanlar ve okul içerisinde sahip oldukları imkânların çıkan sonuçları etkilemediği söylenebilir. Serdar ve Demirel'in (2020, s. 11) araştırmasında bireylerin stres ölçeği puanlarının bölümlere göre anlamlı bir değişiklik göstermediği saptanmış ve bu sonucun yapılan bu çalışmada elde edilen bulgular ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ayrıca, Gündüz'ün (2019, s. 14) araştırmasında öğrencilerin eğitim aldıkları bölümlere göre stres ve rahatsızlık algılarının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı gözlemlenmiştir. Hızıroğlu (2018, s. 16) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, eğitim görülen bölüm ve alan faktörüne bağlı olarak algılanan stres düzeyleri ölçeği puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı saptanmıştır. Türksoy (2022, s. 15) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, eğitim görülen bölüm ve alan faktörüne bağlı olarak algılanan stres düzeyleri ölçeği puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır. Şahin'in (2018, s. 8) çalışmasına göre, katılımcıların toplam stres algıları eğitim aldıkları yüksekokullara göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermezken, diğer yüksekokullarda öğrenim gören katılımcıların stres ve rahatsızlık algıları, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulundaki katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Bozdağ (2019, s. 65) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmanın yaşam kalite skorlarına ilişkin analizi sonucunda, öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversiteler ile yaşam kaliteleri arasında anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ölçeği puanlarının öğrenim gördükleri sınıflar bakımından anlamlı fark bulunurken ($p<0,05$), üniversite yaşam kalitesi ölçeği puanlarının öğrenim gördükleri sınıflar bakımından farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Akkaynak (2021, s. 3) tarafından yapılan araştırmaya göre sınıf değişkenine göre algılanan stres düzeylerinde anlamlı bir fark görülmemiştir. Caz vd. (2015, s. 11) tarafından yapılan araştırmaya göre algılanan stres ölçeği puanları, öğrenim gördükleri sınıf seviyelerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Pekel (2016, s. 12) tarafından yapılan araştırmaya göre katılımcıların sınıf düzeylerine göre yaşam kalitesi alt boyutlarında anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Amin (2018, s. 15) tarafından yapılan araştırmada katılımcıların sınıflarına göre

anlamli bir fark olduğu saptanmıştır. Topçuoğlu (2018, s. 12) tarafından yapılan araştırmaya göre, öğrencilerin niversite yaşam kalitesi lçeği alt boyutları ile sınıf ortamı değişkeni arasında anlamli bir farklılık tespit edilmiştir. Benzer çalışmaya sahip olan Merdol da (2019, s. 25) yetişkin bireylerin eğitim durumlarına bağlı yaşam kalitelerini araştırmış ve gruplar arası farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Thurber ve Walton (2012, s. 417.) niversite yaşamının ilk senelerinde öğrencilerin yaşadığı sosyal değişimin algılanan stres ve yaşanılan kaygı düzeylerini etkilediğini bildirmiştir. Diğer bir çalışmada ise (Clincin, 2013, s. 720) birinci sınıf niversite ğrencilerinin yaşadıkları stres seviyesinin üst sınıflara göre daha yüksek olduğu bildirilmiştir.

Çalışmada ğrencilerin algılanan stres düzeyleri lçeği puanlarının spor yapma değişkeni yönünden anlamli bir farklılık gösterdiği ($p < 0,05$), ancak niversite yaşam kalitesi lçeği puanlarının spor yapma değişkeni açısından ise anlamli bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($p > 0,05$). Düzenli egzersiz yapmanın stresi önleyici etkisinin çalışma sonucuna yansadığını spor yapanların spor yapmayanlara göre stres düzeylerinin daha düşük olduğu söylenebilir. Turhan ve Arslanboğa (2022, s. 11) tarafından yapılan araştırmaya göre, amatör düzeyde sporcuların profesyonel düzeyde sporculara oranla stres ve rahatsızlık algı düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Literatürde algılanan stres düzeylerinin spor yapma değişkenine göre analiz eden araştırmalar sınırlı sayıda olduğu yapılan incelemeler sonucunda görülmektedir. Arsan (2007, s. 80) alışmasında bireysel sporcuların stresle baş edebilme stratejilerini takım sporcularına göre daha fazla kullandıkları sonucuna varmıştır. Park (2000, s. 63), Koreli atletler üzerinde yaptđı çalışmasında ferdi sporlarla uğraşanların stres düzeylerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Salmon (2001, s. 14) yapmış olduğu araştırmaya göre düzenli fiziksel aktivitenin bireylerde bir tür anti depresif etki gösterdiği ve stresi önleyici olumlu özellikleri olduğu, bunun yanında egzersiz programlarının kişilerdeki yoğun stres seviyesini düşürdüğü saptanmıştır. Karadağ, (2008, s. 51) yaptđı bir çalışmada spor yapan gençlerin düşük seviyede stres puanları gösterdiğini belirtmiştir. Yamak'ın çalışmasında (2016, s. 72) aktif sporcu olan ve aktif sporcu olmayan gençlerin hissedilen stres puanları arasında istatistiki yönden anlamli bir fark veya dikkate değer bir fark bulunmamıştır. Gillison vd. (2009, s. 1702) grup dizaynında yapılan düşük şiddette egzersizler ile genel anlamda yaşam kalitesinde artış olduğu, bedensel anlamdaki yaşam kalitesindeki gelişimin ise daha çok orta düzeyde şiddetli egzersiz programları ile elde edildiğini ileri sürer. Bherer vd.'nin çalışmasında (2013, s. 17) uygulanan düzenli fiziksel aktivitenin kişilerdeki tekrar eden stres duygusunun azalmasında yardımcı olduğu ve bireysel öz-yeterlilik düzeylerini geliştirdiği görülmektedir. Montoye'nin çalışmasında (2000, s. 31) aktivite seviyeleri ile sağlık arasındaki yakın ilişkiye bağlı olarak fiziksel günlük yaşam aktivitelerinin miktar, yoğunluğunun ve sağlıklı yaşam biçimi davranışları tespitinin çok önemli olduğu kabul edilmektedir.

Çalışmada ğrencilerin algılanan stres düzeyleri lçeği ve yaşam kalitesi lçeği puanları, ekonomik gelir durumu değişkeni yönünden anlamli bir fark göstermemiştir ($p > 0,05$). Araştırma yapılan ilin yaşam standartlarının ve sosyoekonomik alt yapısının elde edilen sonuç ile doğrudan etkili olduğunu söyleyebiliriz. Myers ve Diener (1995, s. 18)'e göre gelir durumu yaşam tatmini üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmamaktadır. Bulunan sonuç bu çalışma ile paralellik göstermemektedir. Grn ve ark. (2020, s. 13) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre, algılanan stres düzeyleri gelir seviyesi değişkenine göre anlamli bir farklılık saptanmamıştır. Türksoy (2022, s. 140) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre, öğretmenlerin gelir düzeyi değişkeni, algılanan stres düzeyleri açısından anlamli bir farklılık göstermemiştir. Gürses (2020, s. 9) tarafından yürütülen araştırmanın sonuçlarına göre, algılanan stres düzeyi puanlarının ekonomik gelire göre anlamli bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. zyol (2021, s. 11) tarafından yürütülen araştırmada gelir düzeyi değişkenine göre algılanan stres algısının farklılaşma durumu analiz edilmiştir. Test

sonuçları incelendiğinde, gelir düzeyi değişkenine göre algılanan stres algısında farklılık görülmemektedir. İmamoğlu Kaya ve ark. (2020, s. 13) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, araştırmaya katılan sporcuların algılanan stres düzeyi puanlarının gelir durumu değişkeni açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Turhan ve Arslanboğa (2022, s. 7) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, katılımcıların stres/rahatsızlık algısı puanları ile aile aylık gelir durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Sonuç olarak; beden eğitimi ve spor yüksekokulundaki öğrencilerin algılanan stres düzeyi ile yaşam kalitesi alt boyutlarından kimlik, sosyal olanaklar ve kararlara katılım alt boyutları arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Algılanan stres düzeylerinin cinsiyet, spor yapma durumu ve sınıf değişkenlerinde fazla olduğu görülmüştür. Öte yandan, sporcuların bölüm ve ekonomik gelir durumlarının yaşam kalitesi ve algılanan stres düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar neticesinde aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

Üniversite yönetimleri ve ilgili birimler için yol gösterici olabilir, ders hazırlık sürecinde ve planlamasında bu sonuçlar göz önünde bulundurulabilir.

Özellikle kadın öğrencilerin stres düzeylerinin daha yüksek olduğu göz önünde bulundurularak cinsiyete özgü destek ve kaynaklar sunulabilir.

Stres yönetimi becerilerini geliştirmek ve spor yapma alışkanlığını teşvik etmek, öğrencilerin stresle başa çıkmalarına yardımcı olabilir. Ancak daha fazla araştırma yapılması ve diğer potansiyel etkileyici faktörlerin göz önüne alınması önerilebilir.

Üniversite eğitimi gören beden eğitimi ve spor bilimleri öğrencilerinin spor hayatına aktif katılımlarını sağlayacak programlar oluşturulabilir.

Yaşam kalitesinin önemine yönelik farkındalık kazandırılabilir.

Yaşam kalitesini arttırmak için fiziksel aktivitelere karşı farkındalık kazandırılabilir.

İlgili eğitim kurumları tarafından üniversite öğrencilerinin yaşam tatminlerini başarılarını arttırmaya yönelik olarak stres ile başa çıkma eğitimlerinin verilmesi önerilebilir.

Bundan sonraki çalışmalar için farklı örneklemeler üzerinde araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

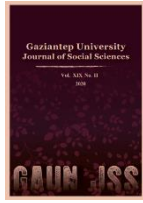
- Akkaynak, N. N. (2021). *Pandemi döneminde öğrencilerin beden eğitimi dersi mutluluk düzeyleri ile algılanan stresleri arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Akyüz, H., Yaşartürk, F., Aydın, İ., Zorba, E., Türkmen, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(Special Issue 2), 253-262.
- Altuntaş, S. B., Başaran, Z., Çakmak, G. (2022). Rekreatif etkinliklere katılan ve katılmayan bireylerin koronavirüs 19 fobisi, algılanan stres ve sürekli kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 51-61.
- Amin, B. M. H. (2018). *Üniversite öğrencilerinin akademik öz-yeterlik ve yaşam kalitelerinin fiziksel aktivite yapma durumlarına göre incelenmesi. (Van ili örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Arsan, N. (2007). *Türkiye’de sporcuların stresle başa çıkma davranışlarının belirlenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Babaoğlu, Ü. T., Özdenk, S. (2017). Algılanan stres ile gastrointestinal semptom arasındaki ilişkinin incelenmesi: Tanımlayıcı araştırma. *Acibadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (3), 138-145.
- Bakan, İ. (2004). *Çağdaş yönetim yaklaşımları*. İstanbul: Beta Basım Yayın, s. 34.

- Bedini, L. A., Gladwell, N. J., Dudley, W. N., Clancy, E. J. (2011). Mediation analysis of leisure, perceived stress, and quality of life in informal caregivers. *Journal of Leisure Research*, 43(2), 153-175.
- Berterö, C. (2003). What do women think about menopause? A qualitative study of women's expectations, apprehensions and knowledge about the climacteric period. *International Nursing Review*, 50(2), 109-118.
- Bherer, L., Erickson, K. I., Liu-Ambrose, T. (2013). A review of the effects of physical activity and exercise on cognitive and brain functions in older adults. *Journal of Aging Research*, 1, 657-678.
- Bozdağ, B. (2019). *Üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite düzeyleri ile yaşam kaliteleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Carnegie, D. (2012). *Stres ve endişeyle başa çıkma yolları* (Çev. G. Tokgöz). İstanbul: Nemesis Kitap.
- Caz, Ç., Aydoğdu, V., Tunçkol, H. M., Öncü, E. (2015). Zaman yönetimi becerisi ve stres ilişkisi: Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencileri örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi/Academic Sight International Refereed Online Journal*, 278.
- Chiang, Li-Ming. (2010). *The Development of a Leisure and Life Satisfaction Scale for Outpatient (LLSSCP) Leisure Activity Programs In Iowa*. (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Northern Iowa.
- Clark, D. (2000) Paraeducators in inclusive classrooms: Their own perceptions. *Remedial and Special Education*. 21, 171-181.
- Cliniciu, A. I. (2013). Adaptation and stress for the first year university students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 78, 718-722.
- Cohen, S., Kamarck, T., Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 385-396.
- Çam, H. H., Nur, N. (2015). Hemşirelik ve ebellek öğrencilerinde algılanan stres ile gastrointestinal semptomlar arasındaki ilişki. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(6).
- Diener, E. (2006). Guidelines For National Indicators of Subjective Well - Being and Ill - Being. *Journal of Happiness Studies*. 4 (7). 397- 404.
- Doğanay, A., Sarı, M. (2004). Öğrencilerin üniversitedeki yaşam kalitesine ilişkin algılarının demokratik yaşam kültürü çerçevesinde değerlendirilmesi (Çukurova Üniversitesi Örneği). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 107-128.
- Dyson, R., Renk, K. (2006). Freshmen adaptation to university life: Depressive symptoms, stress, and coping. *Journal of Clinical Psychology*, 62(10), 1231-1244.
- Erözkan, A. (2011). Üniversite öğrencilerinin sınav kaygısı ve başa çıkma davranışları. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(12) s. 47.
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., Dereboy, Ç. (2013). Algılanan stres ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Güvenirlilik ve geçerlik analizi. *In New/Yeni Symposium Journal* (Vol. 51, No. 3, pp. 132-140).
- Gillison, F. Skevington, S. M., Sato, A., Standage, M., Evangelidou, S. (2009). The effects of exercise interventions on quality of life in clinical and healthy populations: A meta-analysis. *Social Science & Medicine*, 68: 1700-1710.
- Görün, L., Öntürk, Y., Bingöl, E., Bayrakdaroğlu, Y. (2020). Futbol hakemlerinin benlik saygıları ve algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Düzce İli örneği). *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 127-140.
- Güler, D. (2006). *Mastalji, yaşam kalitesi ve depresyon*. (Uzmanlık Tezi). Sağlık Bakanlığı Şişli Etfal ve Araştırma Hastanesi, Aile Hekimliği, İstanbul, 64-65.

- Gündüz, S. (2019). *Beden eğitimi ve spor öğretmenliği ve sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinin algılanan stres düzeyleri ile stresle başa çıkma tarzlarının incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Gürses, N. (2020). *Türkiye basketbol liglerindeki profesyonel spor yöneticilerinin duygusal emek davranışları ile algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Hızıroğlu, Ö. S. (2018). *Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin öznel iyi oluş ve algılanan stres düzeylerinin rekreatif etkinliklere katılım durumları ve farklı değişkenler açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Hughes, B (1997). *Günlük hayatın stresine son*. Ankara: Doruk Yayınları.
- İmamoğlu Kaya, M., Çiçek, G., İmamoğlu, M. (2020). Kadın futbolcularda algılanan stres, sporda güdülenme, sürekli öfke ve öfke tarzı düzeyleri. *Journal Of International Social Research*, 13(74).
- İştar, E. (2012). Stres ve verimlilik ilişkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 33(1), 1-21.
- Kangal, A. (2009). *Üniversite yaşam kalitesi ölçeğinin psikometrik özelliklerinin incelenmesi ve Türk üniversite öğrencilerine uyarlanması*. (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Antalya, 222.
- Karadağ, Ö. (2008). *Ankara'da bulunan yetiştirme yurtlarında yaşayan adölesanlarda sosyodemografik özelliklerin ve bedeni aktivite düzeyinin ruhsal belirtiler ve yaşam kalitesi açısından değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi*. 28. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Merdol, S. (2019). *Yetişkin bireylerde obezite önyargısı ile yaşam kalitesi ve beslenme durumları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Monteye H. J. (2000). Evaluation of some measurements of physical activity and energy expenditure. *Medicine & Science in Sports & Exercise*. 31, 137-140.
- Myers, D. G., Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, 6(1). 10-19.
- Oktay, E. Y., Karahan, K. K., Yıldırım, Y. Z., Doğan, A. S. (2019). Yalova Üniversitesi öğrencilerinin üniversite yaşam kalitesi algılarının değerlendirilmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(19), 17-43.
- Öztemiz, A. B. (2005). Örgütlerde stresin verimlilik ve performansla etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 271-288.
- Özyol, E. K. (2021). *Boksörlerde Covid-19'a yakalanma kaygısının algılanan stres düzeyi üzerine etkisinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Park, J. K. (2000). Coping strategies used by korean national athletes. *The Sport Psychologist*, 63-80. 74.
- Pekel, A. (2016). *Spor yöneticiliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerinin akademik öz yeterlilikleri ve üniversite yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Phillips, A. (2013). "Perceived Stress." In *Encyclopaedia of Behavioral Medicine*, edited by M. Gellman and J. Turner, 1453-1454. New York: Springer.
- Racic, M., Todorovic, R., Ivkovic, N., Masic, S., Joksimovic, B., Kulic, M. (2017). Self-perceived stress in relation to anxiety, depression and health-related quality of life

- among health professions students: A cross-sectional study from Bosnia and Herzegovina. *Slovenian Journal of Public Health*, 56(4), 251-259.
- Rowshan, A. (2011). *Stres yönetimi hayatınızın sorumluluğunu almak için stresi nasıl yönetebilirsiniz?* (Çev. Ş. Cüceloğlu). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Sahranç, Ü. (2007). *Stres kontrolü, genel öz-yeterlik, durumluk kaygı ve yaşam doyumuyla ilişkili bir akış modeli*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, s. 84
- Salmon, P. (2001). Effects of physical exercise on anxiety, depression, and sensitivity to stress: A unifying theory. *Clinical Psychology Review*, 21, 33-61.
- Sarı, M. (2007). *Demokratik değerlerin kazanımı sürecinde örtük program: Düşük ve Yüksek Okul Yaşam Kalitesi'ne sahip iki ilköğretim okulunda nitel bir çalışma*. (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Adana: 485.
- Savcı, M., Aysan, F. (2014). Üniversite öğrencilerinde algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişki. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2014(3), 44-56.
- Schmitz, N., Kruse, J., Kugler, J. (2004). The association between physical exercises and health-related quality of life in subjects with mental disorders: Results from a cross-sectional survey. *Preventive Medicine*, 39(6), 1200-1207.
- Schneiderman, N., Ironson, G., Siegel, S. D. (2005). Stress and health: Psychological, behavioral, and biological determinants. *Annu. Rev. Clin. Psychol.* 1, 607-628.
- Serdar, E., Demirel, M. (2020). Algılanan stres ile serbest zaman doyumunu arasındaki ilişki: Spor bilimleri öğrencileri örneği. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 22(3), 54-64.
- Seyedfatemi, N., Tafreshi, M., Hagani, H. (2007). Experienced stressors and coping strategies among Iranian nursing students. *BMC Nursing*, 6, 1-10.
- Shaw, M. P., Peart, D. J., Fairhead, O. J. W. (2017). Perceived stress in university students studying in a further education college. *Research in Post-compulsory Education*, 22(3), 442-452.
- Şahin, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin algılanan stres düzeylerinin fakülte türü ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 28-35.
- Taşdemir, D. Ş., Demirkan, E. (2022). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde algılanan stresin yordayıcısı olarak psikolojik sağlık. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 123-132.
- Terzi, A. R. (2007). *Üniversite öğrencilerinin fakülte kültürüne yönelik algıları (Giresun Eğitim Fakültesi örneği)*. *Milli Eğitim Dergisi*, 176, 98-108.
- Thurber, C. A., Walton, E. A. (2012). Homesickness and adjustment in university students. *Journal of American College Health*, 60(5), 415-419.
- Toktaş, S., Demir, A. (2021). Covid-19 pandemisinde beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin yalnızlık ve stres düzeylerinin incelenmesi. *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 12-24.
- Topçuoğlu, N. (2018). *Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğrencilerinin üniversite yaşam kaliteleri ile akademik öz yeterliklerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Turhan, M. Ö., Arslanboğa, R. (2022). Spor bilimleri fakültesindeki öğretmen adaylarının iş bulma kaygısı ve algılanan stres düzeylerinin incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 5(4), 1138-1152.

-
- Türksoy, K. K. (2022). *Beden eğitimi öğretmenlerinin algılanan stres ve fiziksel aktivite düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Tüzün, E. H., Eker, L. (2003). Sağlık değerlendirme ölçütleri ve yaşam kalitesi. *Sağlık ve Toplum*, 13(2), 3-8.
- Uğurlu, F. M. (2018). Kadın basketbolcularda algılanan stres nedenleri ve stresle başa çıkma yaklaşımları. *Tarih Okulu Dergisi*, 36(11), 149-159.
- Yamak, B. (2016), Adölesanların Bedeni Uygunluk Seviyelerinin Vücut İmajı, Benlik Tasarımı ve Stres Düzeyine Etkisi, *The Journal of Academic Social Science*, 4 (34), 191-201.
- Yıldırım, A., Şahin, M. O. (2023). Yaz spor okuluna katılan yüzücülerin covid-19'a yakalanma kaygılarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 8(1), 44-56.
- Yıldırım, N. S., Karacabey, K. (2019). Türkiye ve Almanya'da okuyan beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin vücut kompozisyonu, fiziksel aktivite düzeyi ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *Spor Eğitim Dergisi*, 3(2), 146-161.
- Yılmaz, T. (2023). Basketbol hakemlerinin algıladıkları stres düzeyleri ve başa çıkma yöntemlerinin incelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 7(1), 192-200.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Derleme Makalesi • Review Article

Linguistic Dimensions of L2 Performance: Complexity, Accuracy and Fluency

İkinci Dil Performansının Dilbilimsel Boyutları: Karmaşıklık, Hatasızlık ve Akıcılık

Aysel ŞAHİN KIZIL^{a*}

^a Assoc. Prof., İzmir Bakırçay University, School of Foreign Languages, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6277-6208

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Ağustos 2024

Kabul tarihi: 30 Ağustos 2024

Anahtar Kelimeler:

Karmaşıklık,
Hatasızlık,
Akıcılık,
İkinci dil.

ÖZ

Karmaşıklık, Hatasızlık ve Akıcılık (KHA) modeli, ikinci dil edinimi (SLA) araştırmalarındaki temel modeller arasında yer almakta ve dil performansının çok yönlü doğasını analiz etmek için sağlam bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışma; karmaşıklık, hatasızlık ve akıcılık modelinin, ikinci dil öğrenenlerin dil gelişimini değerlendirmedeki kritik rolünü vurgulayarak modelin kapsamlı bir incelemesini sunmayı amaçlamaktadır. Makale, modeldeki dilbilimsel karmaşıklık, hatasızlık ve akıcılık bileşenlerini süreç içerisinde gelişimlerine kısaca değinerek her bir bileşenin ayrıntılı bir tanımını sunmaktadır. İlgili alan yazında rapor edilen çeşitli deneysel çalışmaların ve metodolojik yaklaşımların gözden geçirildiği bu makalede, ayrıca, dil performansının dilbilimsel yönlerinin ikinci dil araştırmalarında nicel ve nitel yöntemlerle nasıl değerlendirildiğine dair bir analiz sunulmaktadır. Çalışmada karmaşıklık, hatasızlık ve akıcılığı ölçmek için kullanılan farklı metriklerin etkililiği eleştirel bir şekilde değerlendirilmektedir. Ayrıca, bu ölçümlerin ikinci dil yeterliliğini ve dil üretiminin altında yatan bilişsel süreçleri anlamaya yönelik daha geniş etkileri araştırılmaktadır. Son olarak, çalışma mevcut literatürdeki boşlukları belirlemekte ve karmaşıklık, hatasızlık ve akıcılık ölçümlerinin güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmaya yönelik gelecekteki araştırma yönlerini özetlemektedir. KHA modelinin hem teorik hem de pratik uygulamalarını derinlemesine inceleyerek, bu makale ikinci dil performans değerlendirmesine dair daha derin bir içgörüyü katkıda bulunmaktadır. Bu boyutların ölçülmesi için daha rafine ve kapsamlı yaklaşımlar geliştirilmesinin önemini vurgulayarak, ikinci dil araştırmalarının ilerlemesine ve dil öğretim metodolojilerinin etkinliğini artırmaya yönelik katkı sunmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 12, 2024

Accepted: August 30, 2024

Keywords:

Complexity,
Accuracy,
Fluency,
Second language.

ABSTRACT

The Complexity, Accuracy, and Fluency (CAF) framework is among the fundamental models in second language acquisition (SLA) research, providing a robust structure for analysing the multifaceted nature of language performance. This paper sets out to offer a comprehensive examination of the CAF model, emphasizing its critical role in evaluating the linguistic development of language learners. It thoroughly defines each component—complexity, accuracy, and fluency—while highlighting the intricate challenges involved in measuring these dimensions. Through a review of various empirical studies and methodological approaches, the paper presents a nuanced analysis of how these aspects of language performance are quantified and assessed within SLA research. This study critically evaluates the effectiveness of different metrics used to measure complexity, accuracy, and fluency. It also explores the broader implications of these measurements for understanding L2 proficiency and the cognitive processes underlying language production. Furthermore, the study identifies existing gaps in the literature and proposes future research directions aimed at enhancing the reliability and validity of CAF measurements. By providing an in-depth analysis of both the theoretical and practical applications of the CAF model, this paper contributes to a deeper understanding of L2 performance assessment. It underlines the importance of developing more refined and comprehensive approaches to measure these dimensions, with the ultimate goal of advancing SLA research and improving the effectiveness of language teaching methodologies.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aysel.sahinkizil@bakircay.edu.tr

Introduction

The acquisition of a second language (L2) is regarded a multifaceted, complex process characterized by the gradual development of multiple linguistic competencies. This intricate process involves mastering a number of linguistic components including phonological, morphological, syntactic, lexical, and phraseological features of the language being learned (Housen & Kuiken, 2009). Because language is inherently complex, learner progress cannot be fully captured by evaluating performance in any single subsystem alone (Larsen-Freeman, 2006). During the 1970s, researchers sought to develop a developmental index for second language acquisition, aiming to "expediently and reliably gauge proficiency and development in an L2" (Larsen-Freeman, 1978, p. 440) in a quantitative, verifiable and objective way. One result of these efforts is the development of complexity, accuracy and fluency triad, generally referred to as CAF measures.

In broad terms, complexity encompasses the extent, richness, elaborateness, and diversity of L2 performance; accuracy refers to the extent to which language use is error-free and aligns with target norms; and fluency evaluates the smoothness, speed, and ease of both speech and written production. Norris and Ortega (2009) emphasize that the primary aim of measuring L2 CAF is to elucidate why and how competencies of language develop in response to specific tasks, teaching methods, and other stimuli. They argue that CAF dimensions are effective in characterizing different levels of L2 performance, thereby offering insights into developmental rates, trajectories, and ultimate outcomes. It is commonly assumed that more proficient L2 learners, or those who have undergone targeted instructional interventions, will demonstrate greater complexity in their language structures, higher accuracy, and improved fluency compared to less proficient learners or their performance prior to intervention (Pallotti, 2009).

Since their introduction into second language education, complexity, accuracy, and fluency measures have emerged as major research variables in second language acquisition (SLA) studies. These dimensions serve dual purposes: they are utilized both as performance descriptors in the spoken and written evaluation of language learners (Barrot & Gabinete, 2019; Larsen-Freeman, 2006; Şahin Kızıl, 2023) and as indicators of learners' underlying proficiency that informs their performance (Tavakoli, Kendon, Mazhurnaya, & Ziomek, 2023). From a pedagogical perspective, the CAF measures have also been found to be useful in identifying specific areas of strength and weakness in language learners, allowing educators to tailor instruction and interventions to meet individual needs effectively (Samoudi & Modirkhamene, 2020; Vercellotti, 2017; Wigglesworth & Storch, 2009).

The growing interest in employing Complexity, Accuracy, and Fluency (CAF) as research variables to evaluate learner language performance or the impact of pedagogical interventions, such as planning time or task type, has prompted a more rigorous examination of these constructs. Fundamental questions have emerged regarding the precise nature of complexity, the most effective measures of accuracy, the constituent elements of fluency, and the intricate interplay among these dimensions and their respective subcomponents (Michel, 2017).

This paper aims to provide a comprehensive overview of the CAF triad. The subsequent section presents each of these dimensions—complexity, accuracy, and fluency—along with their origins and definitions. Following this, various metrics proposed for measuring CAF are discussed in relation with findings of empirical studies that have employed CAF measures, highlighting experimental evidence relevant to second language performance. Finally, future directions in CAF research and the broader implications of CAF studies for language assessment and teaching practices are explored.

Complexity, Accuracy and Fluency: Origins and Definitions

The origins of the CAF framework can be traced back to the 70s and 80s, a period marked by a growing interest in developing quantitative and objective measures to assess L2 proficiency and development (Housen, Kuiken, & Vedder, 2012). Early attempts were inspired by the studies conducted in the field of first language acquisition for which mean length of utterance was regarded as a developmental index (Michel, 2017; Wolfe-Quintero, Inagaki, & Kim, 1998). Researchers in the field of second language were motivated by the need for reliable and valid indices that could provide a thorough picture of language learners' performance across different dimensions of language use.

One of the pioneering and most influential studies in this field is by Larsen-Freeman (1978), who emphasized the importance of developing measures that could correctly and reliably measure language proficiency and development in an L2. Concurrently, classroom-based research on L2 performance flourished during this period, with a predominant focus on characterizing language use in terms of fluency and accuracy (Brumfit, 1979). This led to the conceptualization of fluency and accuracy as key dimensions of language performance. Each dimension was identified as essential for capturing different aspects of language proficiency and for providing a holistic understanding of L2 development.

The 1980s and 1990s saw further refinement and expansion of the CAF framework, with researchers such as Skehan (1989) and Ellis (1994) contributing to the theoretical and empirical foundations of these measures. Skehan (1989), for example, proposed that complexity, accuracy and fluency are interrelated but distinct dimensions that together provide a comprehensive picture of language proficiency. Ellis (1994) emphasized the importance of balancing these dimensions in language teaching and assessment, highlighting their complementary roles in L2 acquisition.

Over the years, the CAF framework has been adopted and adapted by numerous researchers, becoming a central focus in SLA research. It has been used to explore various aspects of L2 development (e.g., Miyamoto, 2019), including the effects of instructional interventions (e.g., Samoudi & Modirghamene, 2020), task complexity and task-specific features (e.g., Cho, 2015), and individual learner differences (e.g., Vercellotti, 2017). The CAF measures have also been applied in a wide range of contexts, from classroom-based studies to experimental research, demonstrating their versatility and relevance in the field of SLA (Barrot & Gabinete, 2019).

Despite extensive research dedicated to the CAF model, the precise definitions and operationalizations of complexity, accuracy, and fluency remain subject to ongoing debate (Phuoc & Barrot, 2022; Wolfaardt & Leung, 2023). While there is a shared understanding of these constructs within the field of second language acquisition, a closer examination reveals a diversity of interpretations and measurement approaches.

Complexity, often considered the most elusive of the CAF constructs (Pallotti, 2009), has been applied across various facets of second language acquisition research. Michelle (2017) categorizes complexity into three primary dimensions: developmental, cognitive, and linguistic. Developmental complexity pertains to the sequential emergence and mastery of linguistic structures (Pallotti, 2015). Cognitive complexity, on the other hand, reflects the subjective difficulty learners perceive in processing and acquiring specific language features. In contrast, linguistic complexity focuses on the inherent structural and semantic properties of language elements, irrespective of learner perception (Housen et al., 2012). At its core, complexity is characterised “a quality (or property) of a phenomenon or entity in terms of (1) the number and the nature of the discrete components of the entity and (2) the number and nature of the relationships between the constituent components” (Bulté & Housen, 2012, p. 22). This

definition encompasses both the quantity and quality of components, as well as the nature of their connections. From a psycholinguistic perspective, complexity is conceptualized in two primary ways: absolute and relative. Absolute complexity focuses on the objective structural properties of a language system, quantifying its complexity based on the density and number of its constituent components (Bulté & Housen, 2012). In contrast, relative complexity emphasizes the cognitive demands placed on language learners, considering the mental effort required to process and produce specific linguistic features. To further refine the concept of complexity within the context of L2 performance, Bulté and Housen (2012) propose three distinct types: prepositional, discourse-interactional, and linguistic complexity. Prepositional complexity pertains to the number of ideas conveyed within a given utterance, while discourse-interactional complexity focuses on the complexity of communicative interactions. Linguistic complexity, on the other hand, encompasses both global and local dimensions. Global complexity refers to the overall sophistication of a learner's language system, whereas local complexity examines the complexity of specific linguistic features.

While complexity has presented significant challenges in terms of definitive operationalization, the constructs of accuracy, although not without their complexities, have been more readily operationalized. Accuracy is typically defined as the adherence to established grammatical and structural norms, resulting in error-free language production (Skehan & Foster, 2012). However, this seemingly straightforward concept is fraught with complexities. Defining the appropriate norm against which to measure accuracy presents a significant challenge (Michel, 2017). Should it be a prescriptive grammar, a representative corpus of native speaker language, or a dynamic standard that evolves over time? Even if a consensus were reached on the appropriate norm, determining the degree of deviation from that norm remains a significant challenge (Wolfaardt & Leung, 2023). For example, a minor grammatical error might be considered inconsequential in informal communication but deemed unacceptable in academic writing. Moreover, the concept of error severity itself is subjective, as different researchers and teachers may assign varying degrees of importance to specific errors. Kuiken and Vedder (2008) proposed a three-tiered system to categorize errors based on their impact on communicative adequacy, ranging from minor to severe. However, even this system requires judgment and interpretation. More recently, Foster and Wigglesworth (2016) introduced a weighted measure of accuracy, assigning scores to clauses based on their correctness. While offering a quantitative approach, this method also relies on subjective judgments in determining the weight assigned to each error. As Foster and Wigglesworth acknowledge, human judgment remains indispensable in the assessment of accuracy, highlighting the complexities involved in developing reliable and valid measures. This further complicates the accurate measurement of accuracy, highlighting the need for nuanced approaches to error analysis and interpretation. Moreover, the relationship between accuracy and communicative effectiveness is intricate. While grammatical correctness is essential, it does not guarantee effective communication. The concept of acceptability, encompassing both grammaticality and appropriateness, offers a more holistic perspective on language use. To further complicate matters, the measurement of accuracy is influenced by the specific linguistic features under scrutiny. For instance, assessing lexical accuracy differs markedly from evaluating grammatical accuracy. This variability necessitates context-specific approaches to accuracy assessment. Despite these complexities, accuracy remains a critical component of L2 proficiency, serving as a valuable indicator of language development. However, a nuanced understanding of its multifaceted nature is essential for effective research and pedagogy.

Finally, fluency as the third component of CAF triad is defined as the learners' ability to produce language appropriately in a given time (Wolfe-Quintero et al., 1998). While commonly associated with speech, it also extends to written language production for which it

is operationalized referring to the total number of words per text (Gebril & Plakans, 2013). Early definitions emphasized speed and accuracy, equating fluency with rapid, error-free output. However, subsequent research has revealed a more nuanced understanding of the phenomenon. Distinguishing between cognitive and performance aspect of fluency, Segalowitz (2010) proposed a tripartite model of L2 fluency encompassing utterance, cognitive and perceived fluency. Cognitive fluency pertains to the underlying mental processes involved in language production, such as lexical retrieval and syntactic planning. Utterance fluency, on the other hand, refers to observable features of speech, including speech rate, pausing, and intonation. Finally, perceived fluency represents listeners' subjective judgments about a speaker's fluency based on observable characteristics. This distinction highlights the complexity of fluency, and the challenges associated with its measurement. While objective metrics, such as speech rate and pause duration, can provide valuable insights, they do not fully capture the subjective experience of fluency. Additionally, the relationship between utterance and cognitive fluency is not always straightforward. For example, a speaker may exhibit high levels of utterance fluency but experience cognitive difficulties in accessing and retrieving lexical items. Extant measures of fluency often rely on temporal aspects of speech, such as speech rate and pause duration (Chambers, 1997). While these metrics provide valuable insights, it is essential to acknowledge that fluency is a complex construct influenced by both cognitive and performance factors (de Jong et al., 2015). Alternative approaches, such as phonation time ratio (de Jong et al., 2012), offer more nuanced perspectives on fluency by accounting for the proportion of time spent actively producing speech. Additionally, the relationship between fluency and other linguistic dimensions, like complexity and accuracy, is not always straightforward (Kormos & Dénes, 2004). Measuring fluency in written language presents unique challenges due to the iterative nature of the writing process. Traditional metrics, such as word count and clause length, offer limited insights into the dynamic nature of writing fluency. However, recent advancements in the field have enabled researchers to capture more fine-grained data on writing processes, facilitating a deeper understanding of fluency in this modality.

Overall, the CAF framework offers a valuable lens for investigating the multifaceted nature of L2 performance. By examining complexity, accuracy, and fluency, researchers gain insights into learners' linguistic development. However, the operationalization of these constructs presents significant challenges due to their intricate nature. A comprehensive understanding of the CAF model is essential for effective measurement indices. The subsequent section provides an overview of the metrics commonly employed to quantify these dimensions in L2 research.

CAF Measures in SLA Research

Measuring Complexity

A closer examination of previous studies on language development and proficiency, as well as studies assessing the effect of various interventions on learners' language output, reveals a consistent focus on various metrics of Complexity, Accuracy, and Fluency (CAF). These metrics are employed in diverse forms across different studies. Wolfe-Quintero et al. (1998) categorize these measures into three main types: (a) frequency-based counts of specific linguistic units, such as the number of word tokens; (b) proportional measures, which divide one certain unit by the total number of another unit, such as the type-token ratio (TTR); and (c) indices that are calculated using more complex formulas. These varied approaches underline the complex nature of language performance and the necessity for a nuanced understanding of how different metrics can provide insights into different aspects of language proficiency.

Choosing appropriate measures of complexity, accuracy, and fluency requires careful consideration. This section does not aim to identify the 'best' measures but instead offers an overview of the commonly used metrics along with recent studies that provide reflections on these selected metrics. The intent is to guide researchers in understanding the diverse range of available measures and their application in various contexts. Table 1 presents the metrics used to measure complexity in L2 performance. It is important to note that no distinction has been made between spoken and written performance in the presentation of these metrics. However, it is acknowledged that investigating written and spoken performance may necessitate different considerations when deciding on the appropriate metric. The nuances of each modality can influence which measures are most suitable and how they should be interpreted, underscoring the importance of context-specific analysis in SLA research.

Table 1. Common measures for assessing complexity

Dimension	Type of Measure/Index	Code	Sample Study
Overall complexity	Number of Clauses Number of Verb phrases Number of T-units Number of complex T-units Clauses per sentence	C VP T CT C/S	(Xu, 2023)
Length of production unit	Mean length of sentence Mean length of clause Mean length of T-unit	MLS MLC MLT	(Lu, 2010)
Amount of subordination	Clauses per T-unit Complex clauses per T-unit Dependent clauses per clause Dependent clauses per clause	C/T CT/T DC/C DC/T	
Amount of coordination	Coordinate phrases per clause Coordinate phrases per T-unit T-units per sentence	CP/C CP/T T/S	
Degree of phrasal sophistication	Complex nominals per clause Complex nominals per T-unit Verb phrases per T-unit	CN/C CN/T VP/T	
Noun phrase density	mean number of modifiers per noun phrase	M/NP	(Tabari & Hui, 2024)
Lexical Complexity	Mean word length Lexical frequency profile Mean length of sequential word strings in a text that maintain a given TTR value Mean length of sequential lemma strings in a text that maintain a given TTR value	MTLD word MTLD lemma	(Kisselev, Soyán, Pastushenkov, & Merrill, 2022)

As illustrated in Table 1, complexity in language proficiency is assessed through various dimensions. One dimension is overall complexity, which encompasses several metrics such as the number of clauses, verb phrases (VPs), T-units (T), and complex T-units (CT). Additionally, overall complexity is evaluated by measuring clauses per sentence (C/S). Research has shown positive correlations between these overall complexity metrics and proficiency levels. For instance, Xu (2023) demonstrated that an increase in the number of clauses per sentence was linked to higher proficiency levels in learners, suggesting that more proficient writers use more complex sentence structures. However, it is important to acknowledge counterarguments in the literature. Gaillat, Lafontaine and Knefati (2023) reported that only metrics related to subordination predicted proficiency, while the number of T-units did not exhibit significant

predictive power for overall proficiency. Another important dimension of complexity is the length of production which is evaluated through metrics such as the mean length of T-unit (MLT), mean length of clause (MLC) and mean length of sentence (MLS). The Mean Length of Clause (MLC) assesses the complexity of individual clauses; longer clauses generally contain more detailed information and exhibit greater structural variation, indicative of a higher level of linguistic proficiency. Similarly, the Mean Length of T-unit (MLT) correlates with proficiency levels, as more advanced learners tend to produce longer and more intricate T-units. Both MLC and MLT offer valuable insights into the sophistication of a learner's syntactic production, with longer measures often associated with increased proficiency and complexity in language use. Lu (2010) found that more proficient L2 writers tend to produce longer sentences, suggesting that MLS is a reliable indicator of syntactic complexity and developmental progress. Further support for the significance of length of production metrics is provided by Barrot and Agdeppa (2021), who confirm that indices related to the length of production units (MLS, MLT, and MLC) effectively differentiate between proficiency levels and show a linear progression across varying levels of proficiency. The amount of subordination and coordination, assessed through metrics such as DC/C, C/T, CT/T and DC/T for subordination, and CP/T, CP/C and T/S for coordination, has been the subject of various studies. Research indicates that these metrics reveal distinct patterns in syntactic complexity across different proficiency levels. Metrics related to subordination—specifically CT/T, DC/C, and DC/T—demonstrate a linear progression with increasing proficiency, reflecting a consistent advancement in the use of complex sentence structures. Conversely, the amount of coordination exhibits more variable patterns. For instance, T/S shows a steady increase in the early stages but levels off at higher proficiency levels. CP/T progresses linearly in the early stages but tends to stabilize in more advanced stages. In contrast, CP/C remains constant initially, increases at an intermediate stage, and then plateaus as proficiency advances. Overall sentence complexity (C/S) increases linearly in the early stages but declines at more advanced levels (Barrot & Agdeppa, 2021). These findings suggest that while subordination complexity develops predictably with proficiency implying a better performance, the use of coordination reflects a more varied trajectory, highlighting different developmental paths in syntactic complexity. Finally, both phrasal and lexical complexity measures are integral aspects of overall language complexity. Among the metrics commonly used in the literature, CN/C and CN/T assess the use of complex nominal structures, such as noun phrases with multiple modifiers, with higher values indicating a learner's ability to produce detailed and sophisticated descriptions. Lu (2011) found that more proficient tertiary-level language learners frequently used complex nominal phrases in their written production. Similarly, Sarte and Gnevshva (2022) analysed 64 argumentative essays and found that learners with lower proficiency used less noun modifiers compared to their counterparts with higher-proficiency. The metric VP/T, along with M/NP, further highlights advanced descriptive skills and lexical sophistication, as more proficient learners tend to use more modifiers per noun phrase (Tabari & Hui, 2024). Research yields cautionary results regarding the use of mean word length as a metric for linguistic complexity. While studies suggest that longer words generally indicate higher linguistic complexity (Kisselev et al., 2022) and that mean word length tends to increase with instructional exposure and correlates with higher writing ratings (Barkaoui & Hadidi, 2020), it is essential to consider its sensitivity to genre and task type. Evidence shows that the average number of syllables per word can predict scores by human raters for independent tasks but not for integrated tasks (Barkaoui & Hadidi, 2020). Therefore, mean word length may reflect genre and task-specific characteristics more accurately than it does better language performance.

Measuring Accuracy

Considered as one of the most transparent constructs in the CAF triad (Michel, 2017), accuracy pertains to the extent of target-like language use, measuring the degree of deviation from established linguistic norms. The challenge in assessing accuracy lies in selecting appropriate linguistic norms and addressing the complexities associated with deviations from these norms. Recent research has introduced various indices to measure accuracy, reflecting ongoing efforts to refine the evaluation of error rates and align assessments with linguistic standards. Table 2 displays the commonly reported indices for accuracy.

Table 2. Common measures for assessing accuracy

Dimension	Type of Measure/Index	Code	Sample Study
Error free performance	Ratio of error-free T-units to all T-units	EFT/T	(Şahin Kızıl, 2023)
	Ratio of error-free clauses to all clauses	EFC/C	(Skehan, Bui, Wang, & Shum, 2024)
	Ratio of error-free AS-units to all AS-units	EFAS	
Word level Accuracy	Errors per 100 words		(Barrot & Agdeppa, 2021)
Clause level accuracy	The sum of clauses of length greater than 2 multiplied by number of correct clauses at that length)/Total number of clauses	AccuracyLambda	
Subordination	Ratio of clauses to all AS units Weighted clause ratio	C/AS WCR	

Among the most commonly used accuracy metrics is the ratio of error-free clauses (EFC/C), which stands out for its simplicity and ease of application. This measure calculates the percentage of clauses that are free from errors, offering a straightforward indicator of grammatical accuracy. A related metric, errors-per-AS-unit (EFAS), assesses the proportion of error-free Analysis of Speech (AS) -units. Polio and Shea (2014) examined the validity and reliability of these metrics, revealing that both EFC/C and the ratio of error-free T-units (EFT/T) exhibit high correlations with various error measures. This suggests that these metrics can reliably reflect language accuracy. Despite their utility, critics highlight several limitations of these measures. Notably, they do not account for the severity of errors, treating all errors uniformly regardless of their impact on meaning (Kormos, 2011; Larsen-Freeman, 2006). Additionally, EFC/C and EFAS do not consider clause length, which can lead to skewed results that favour shorter, error-free clauses while disadvantaging longer, more complex ones with fewer errors. An alternative approach proposed by Foster and Wigglesworth (2016) is what is known as the Weighted Clause Ratio (WCR), which addresses the severity of errors rather than relying on a binary classification of accuracy. Unlike traditional measures that merely categorize language as correct or incorrect, WCR offers a more nuanced evaluation by identifying various levels of error severity within written output. This method provides deeper insights into students' writing performance by distinguishing between different degrees of error impact. Evans, Hartshorn, Cox, and Martin de Jel (2014) tested the WCR and found it to be exhibiting more robustness compared to alternative accuracy metrics, demonstrating its effectiveness in capturing the complexity of language use. More recently, Barrot and Agdeppa, (2021) reported that WCR as a measure of accuracy is a robust index of proficiency with a capacity to distinguish among proficiency levels. AccuracyLambda, another metric employed in various studies to assess accuracy, is calculated by multiplying the number of correct clauses of a specific length by that length, summing these values, and then dividing by the total number

of correct clauses. This approach aims to provide a nuanced measure of accuracy by considering the length of clauses in the evaluation process. However, research findings indicating high correlations between Words-per-Clause and AccuracyLambda raise concerns about the metric's distinctiveness (Skehan et al., 2024). The observed strong correlation suggests that AccuracyLambda may largely reflect differences in clause length rather than a specific aspect of accuracy. Consequently, this measure ought to be used with caution, as it may not adequately capture accuracy as a standalone construct and could be influenced by the length of the clauses being analysed (Skehan et al., 2024).

Measuring Fluency

The last constituent of the CAF triad is fluency. While there is a wide consensus on the significance of fluency as a key characteristic of successful oral communication, there is considerable divergence regarding its definition, understanding, and measurement. Additionally, there is a lack of agreement on which features of speech most accurately represent fluency at various levels of proficiency. Table 3 presents the common metrics employed to measure various aspects of fluency in second language research.

Table 3. Common measures for assessing fluency

Dimension	Type of Measure/Index	Sample Study
Breakdown fluency	Average number of silent pauses of 0.5 s or more (between and within AS-units) per AS-unit Average number of filled pauses including those of less than 0.5 s (between and within AS-units) per AS-unit Silent pause ratio Filled pause ratio: i.e. total filled-pause duration divided by total speaking-time duration.	(Jabbari & Peterson, 2023)
Repair Fluency	Number of repetitions, restarts, false starts, and repairs per minute	(Tavakoli, 2016)
Speed Fluency	Phonation time ratio Articulation rate per minute Speech rate per minute Number of pauses greater than 1 second	
Dialogue only measures	Number of turns and number of interruptions	

As shown in Table 3, fluency can be divided into several measurable dimensions, each capturing different aspects of a learner's language performance. Breakdown fluency characterized by the frequency and duration of pauses within speech can be examined in various ways that account for the location, character and amount of pausing. The amount of pause can be measured using metrics such as phonation time ratio, which evaluates the proportion of time spent while speaking versus silent instances. Breakdown fluency can also be analysed in terms of the frequency or length of pauses. For instance, Bosker et al. (2013) demonstrated that pause frequency, rather than pause length, is a more critical indicator of L2 fluency breakdown. The significance of pause location (i.e., pauses occurring in the initial, middle or final positions in a clause) was initially highlighted by Tavakoli (2011). Tavakoli (2011) argued that the differentiating factor in pausing behaviour between L1 and L2 speakers lies not in the quantity but in the placement of pauses. Subsequent research by de Jong (2016) has expanded upon this notion. The central argument is that while L1 speakers primarily employ pauses during the conceptualization phase to refine their preverbal message, L2 speakers may strategically utilize mid-clause pauses for message formulation. Speed fluency, encompassing measures such as

articulation rate, speech rate, and mean length of run, has been demonstrated to effectively distinguish performance levels in second language proficiency. Articulation rate pertains to the number of syllables or words used per unit of time, excluding pauses, while speech rate includes pauses and provides a broader measure of fluency. The mean length of run measures the average number of syllables or words generated between pauses. These measures have proven successful in differentiating performance at various proficiency levels. However, they did not show significant differences at more advanced levels, suggesting a potential ceiling effect where speed increases with proficiency to a certain point but does not significantly differ at higher levels (Tavakoli, Nakatsuhara, & Hunter, 2020). This highlights the nuanced role of speed fluency in language assessment and the need for more sophisticated or varied measures to capture higher proficiency distinctions. Although fluency measures were initially associated primarily with spoken performance, recent literature on CAF has increasingly applied various metrics to assess fluency in written performance. Barrot and Agdeppa (2021), for instance, employed measures such as the number of T-units per text, the number of words per text and the number of clauses per text to evaluate writing fluency. They found that W/Tx, i.e., the number of words per text is a viable index of language proficiency. Conversely, while T/Tx, i.e., the number of T-units per text and C/Tx, i.e., the number of clauses per text also differentiate proficiency levels, they do so with a declining trend. The researchers' findings indicate that more proficient L2 writers employ fewer T-units and clauses compared to their less proficient counterparts. This outcome contradicts the assertion in the previous studies reporting that higher proficiency levels correlate with increased T-unit usage (Wolfe-Quintero et al., 1998).

Future Directions in CAF Research

Despite significant advancements in Complexity, Accuracy, and Fluency (CAF) literature, several areas still warrant further investigation and refinement. One prominent area for future research is the development of non-redundant, reliable measures of CAF. Kuiken (2023) emphasizes the need to address redundancy in existing measures, a concern initially highlighted by Norris and Ortega (2009), who encouraged researchers to test and refine CAF measures. A potential response to this call involves exploring automated measures of CAF (Kuiken, 2023). While automated tools show promise, they currently exhibit limitations. Michel (2017) emphasizes the critical role of further developing and validating computer-based tools, leveraging advancements in machine learning and natural language processing for developing reliable and scalable CAF measurement systems. Such tools have the potential to facilitate large-scale assessments and provide more consistent and objective measurements.

Additionally, there is a need for measures that can describe language performance accurately across levels of language proficiency. Previous studies have shown that at advanced proficiency levels, some measures including morphological complexity and mean length of utterance may plateau. Instead, alternative measures, such as phraseological sophistication (Paquot, 2019), may better capture advanced L2 performance. This suggests that the development of measures tailored to various proficiency stages is essential.

Longitudinal studies are also necessary to complement cross-sectional designs, which often fail to capture developmental patterns of complexity. Relevant literature highlights the variability in CAF development at the individual level, which often diverges from mean group trends. Therefore, integrating longitudinal case studies with group studies could help identify generalizable developmental patterns. Also, a cross-linguistic perspective is valuable for understanding how language complexity varies across different languages. Extant literature underlines the significance of examining the impact of L1 configurations and differences between native speakers and non-native speakers. Expanding research to include a broader

range of target languages, beyond the predominant focus on English and other languages, is also necessary.

Furthermore, investigating how teachers address CAF aspects in instructional practice is crucial. Although teachers may not prioritize CAF when assessing L2 learners' performance, understanding CAF development is important for pedagogical goals (Norris & Ortega, 2009). Teaching these aspects effectively requires acknowledging that syntactic and lexical errors are part of the learning process.

Finally, exploring the potential of artificial intelligence in measuring CAF could further enhance the accuracy and efficiency of assessments. Advances in AI and machine learning could lead to the development of sophisticated models capable of assessing not only surface-level features but also deeper aspects of language proficiency, such as nuanced aspects of fluency and complexity. Moreover, AI tools can be designed to adapt and improve over time through continuous learning, potentially leading to more refined and personalized assessments. However, it is important to address ethical considerations and ensure that AI systems are transparent and free from biases. Continued research into the integration of AI with traditional assessment methods could pave the way for more robust and comprehensive evaluations of language performance and proficiency through CAF.

Conclusion

In conclusion, the CAF triad offers a comprehensive framework for assessing L2 performance and proficiency. While significant progress has been made in understanding and measuring these dimensions, challenges remain in refining metrics and exploring technological advancements. This paper has provided an overview of the CAF triad, highlighting definitions, measurement referring to empirical findings, and future research directions.

In terms of complexity, various measures such as overall complexity, length of production, and subordination versus coordination were presented. Research indicates that increased complexity in language use—evidenced by metrics like clauses per sentence and mean length of T-unit—correlates with higher proficiency levels. However, the development of complexity measures shows varied patterns across proficiency stages, with subordination exhibiting a more predictable progression compared to coordination.

For accuracy, this paper focused on metrics such as error-free clauses and error rates, noting their utility and limitations. While traditional measures like the proportion of error-free clauses (EFC/C) provide a straightforward assessment of grammatical accuracy, they may not fully account for error severity or clause length. Alternative metrics, such as the Weighted Clause Ratio (WCR) and AccuracyLambda, offer more nuanced insights but require careful interpretation due to their potential overlap with other constructs.

In examining fluency, this paper presented metrics related to breakdown, repair, and speed fluency. Measures like articulation rate and mean length of run effectively distinguish proficiency levels, though some metrics show limited differentiation at advanced stages. The application of fluency measures to written performance further extends our understanding, though results indicate that the use of T-units and clauses in writing may not align with previously established patterns for spoken performance.

Advancements in CAF research hold significant implications for both theoretical and practical aspects of second language acquisition (SLA). Firstly, refining CAF measures can lead to more precise assessments of language proficiency, which is crucial for educational and professional contexts. Enhanced CAF metrics enable educators to tailor instruction more effectively, addressing specific developmental needs and thereby improving learning outcomes and proficiency levels.

Secondly, robust CAF measures have the potential to inform language testing and certification processes. High-stakes language assessments can integrate nuanced CAF metrics to provide a more comprehensive evaluation of test-takers' abilities, ensuring that assessments are fair and reflective of actual language use. This approach benefits learners by offering clearer benchmarks and more targeted feedback on their language skills.

Finally, the development of automated tools for CAF measurement has implications for large-scale language assessment and research. Such tools can facilitate the analysis of extensive language corpora, enabling broader and more diverse studies on language proficiency and acquisition. This, in turn, can lead to more generalizable findings and contribute to evidence-based language teaching methodologies.

Ultimately, advancements in CAF research and measurement will enhance language teaching and assessment practices, leading to improved outcomes for language learners worldwide. The ongoing exploration and refinement of CAF metrics are essential for deepening our understanding of second language acquisition and improving the ways we evaluate and support language learners.

References

- Barrot, J. S., Agdeppa, J. Y. (2021). Complexity, accuracy, and fluency as indices of college-level L2 writers' proficiency. *Assessing Writing*, 47 (December 2020), 100510. <https://doi.org/10.1016/j.asw.2020.100510>
- Barkaoui, K., Hadidi, A. (2020). *Assessing changes in second language writing performance*. London: Routledge.
- Barrot, J. S., Gabinete, M. K. (2019). Complexity, accuracy, and fluency in the argumentative writing of ESL and EFL learners. *IRAL - International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, Online First*, 1-24. <https://doi.org/10.1515/iral-2017-0012>
- Bosker, H. R., Pinget, A. F., Quené, H., Sanders, T., de Jong, N. H. (2013). What makes speech sound fluent? The contributions of pauses, speed and re-pairs. *Language Testing*, 30, 159-175.
- Brumfit, C. (1979). Communicative language teaching: An educational perspective. In C. Brumfit & Johnson K (Eds.), *The communicative approach to language teaching* (pp. 183-191). London: Oxford University Press.
- Bulté, B., Housen, A. (2012). *Defining and operationalising L2 complexity*. <https://doi.org/10.1075/llt.32.02bul>
- Cho, H. (2015). Effects of Task Complexity on English Argumentative Writing. *English Teaching*, 70(2), 107-131. <https://doi.org/10.15858/engtea.70.2.201506.107>
- de Jong, N. H. (2016a). Predicting pauses in L1 and L2 speech: The effects of utterance boundaries and word frequency. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 54, 113-132.
- Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Evans, N. W., Hartshorn, K. J., Cox, T. L., Martin de Jel, T. (2014). Measuring written linguistic accuracy with weighted clause ratios: A question of validity. *Journal of Second Language Writing*, 24(1), 33-50. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2014.02.005>
- Foster, P., Wigglesworth, G. (2016). Capturing accuracy in second language performance: The case for a weighted clause ratio. *Annual Review of Applied Linguistics*, Vol. 36, pp. 98-116. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S0267190515000082>
- Gaillat, T., Lafontaine, A., Knefati, A. (2023). Visualizing Linguistic Complexity and Proficiency in Learner English Writings Visualising linguistic complexity and proficiency in learner English writings. *A Knefati CALICO Journal*, 40(2), 178-197. <https://doi.org/10.1558/cj.19487i>

- Gebril, A., Plakans, L. (2013). Toward a transparent construct of reading-to-write tasks: The interface between discourse features and proficiency. *Language Assessment Quarterly*, 10(1), 9-27. <https://doi.org/10.1080/15434303.2011.642040>
- Housen, A., Kuiken, F. (2009). Complexity, accuracy, and fluency in second language acquisition. *Applied Linguistics*, 30(4), 461-473. <https://doi.org/10.1093/applin/amp048>
- Housen, A., Kuiken, F., Vedder, I. (2012). Complexity, accuracy and fluency: Definitions, measurement and research. In A. Housen, F. Kuiken, & I. Vedder (Eds.), *Dimensions of L2 Performance and Proficiency* (pp. 1–21). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Retrieved from <http://benjamins.com/catalog/lllt>
- Jabbari, N., Peterson, M. (2023). Complexity, accuracy, and fluency improvements through massively multiplayer online gaming: a longitudinal mixed-methods case study. *Language Learning Journal*, 51(4), 416-450. <https://doi.org/10.1080/09571736.2023.2219713>
- Kisselev, O., Soyán, R., Pastushenkov, D., Merrill, J. (2022). Measuring writing development and proficiency gains using indices of lexical and syntactic complexity: Evidence from longitudinal Russian learner corpus data. *Modern Language Journal*. <https://doi.org/10.1111/modl.12808>
- Kuiken, F. (2023). Linguistic complexity in second language acquisition. *Linguistics Vanguard*, 9(s1), 83-93. <https://doi.org/10.1515/lingvan-2021-0112>
- Larsen-Freeman, D. (1978). An ESL Index of Development. *TESOL Quarterly*, 12(4), 439-448. Retrieved from <https://about.jstor.org/terms>
- Larsen-Freeman, D. (2006). The emergence of complexity, fluency, and accuracy in the oral and written production of five Chinese learners of English. *Applied Linguistics*, 27(4), 590-619. <https://doi.org/10.1093/applin/aml029>
- Lu, X. (2010). Automatic analysis of syntactic complexity in second language writing. *International Journal of Corpus Linguistics*, 15(4), 474-496. <https://doi.org/10.1075/ijcl.15.4.02lu>
- Michel, M. (2017). Complexity, Accuracy and Fluency (CAF). In S. Laowen & M. Sato (Eds.), *The Routledge Handbook of Instructed Second Language Acquisition* (pp. 1-38). London: Routledge.
- Miyamoto, M. (2019). *Capturing L2 oral proficiency with CAF measures as predictors of the ACTEFL OPI rating* (Doctoral dissertation). Purdue University, West Lafayette.
- Norris, J. M., Ortega, L. (2009). Towards an organic approach to investigating CAF in instructed SLA: The case of complexity. *Applied Linguistics*, 30(4), 555-578. <https://doi.org/10.1093/applin/amp044>
- Pallotti, G. (2009). CAF: defining, refining and differentiating constructs. *Applied Linguistics*, 30(4), 590-601.
- Pallotti, G. (2015). A simple view of linguistic complexity. *Second Language Research*, 31(1), 117-134. doi:10.1177/0267658314536435
- Phuoc, V. D., Barrot, J. S. (2022). Complexity, accuracy, and fluency in L2 writing across proficiency levels: A matter of L1 background? *Assessing Writing*, 54. <https://doi.org/10.1016/j.asw.2022.100673>
- Şahin Kızıl, A. (2023). Data-driven learning: English as a foreign language writing and complexity, accuracy and fluency measures. *Journal of Computer Assisted Learning*, 39(4), 1382-1395. <https://doi.org/10.1111/jcal.12807>
- Samoudi, N., Modirghamene, S. (2020). Concordancing in writing pedagogy and CAF measures of writing. *IRAL - International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*. <https://doi.org/10.1515/iral-2020-2014>
-

-
- Sarte, K. M., Gnevshva, K. (2022). Noun phrasal complexity in ESL written essays under a constructed-response task: Examining proficiency and topic effects. *Assessing Writing*, 51. <https://doi.org/10.1016/j.asw.2021.100595>
- Segalowitz, N. (2010). *Cognitive bases of second language fluency*. London: Routledge.
- Skehan, P. (1989). *Individual differences in second language learning*. London: Edward Arnold.
- Skehan, P., Bui, G., Wang, Z., Shum, S. (2024). Re-examining accuracy measures in second language task-based spoken performance. *Research Methods in Applied Linguistics*, 3(1). <https://doi.org/10.1016/j.rmal.2024.100098>
- Skehan, P., Foster, P. (2012). Complexity, accuracy, fluency and lexis in task-based performance: a synthesis of the Ealing research. *Dimensions of L2 Performance and Proficiency: Complexity, Accuracy and Fluency in SLA.*, (1987), 199-220. <https://doi.org/10.1075/llt.32.09fos>
- Tabari, M. A., Hui, B. (2024). Exploring the associations among task complexity, task motivation, task engagement, and linguistic complexity in L2 writing. *Modern Language Journal*, 108(2), 446-468. <https://doi.org/10.1111/modl.12921>
- Tavakoli, P. (2011). Pausing patterns: Differences between L2 learners and native speakers. *ELT Journal*, 65, 71-79.
- Tavakoli, P. (2016). Fluency in monologic and dialogic task performance: challenges in defining and measuring L2 fluency. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 54(2), 133-150. <https://doi.org/https://doi.org/10.1515/iral-2016-9994>
- Tavakoli, P., Kendon, G., Mazhurnaya, S., Ziomek, A. (2023). Assessment of fluency in the Test of English for Educational Purposes. *Language Testing*, 40(3), 607-629. <https://doi.org/10.1177/02655322231151384>
- Tavakoli, P., Nakatsuhara, F., Hunter, A. –M. (2020). Aspects of Fluency Across Assessed Levels of Speaking Proficiency. *Modern Language Journal*, 104(1), 169-191. <https://doi.org/10.1111/modl.12620>
- Vercellotti, M. Lou. (2017). The development of complexity, accuracy, and fluency in second language performance: A longitudinal study. *Applied Linguistics*, 38(1), 90-111. <https://doi.org/10.1093/applin/amv002>
- Wigglesworth, G., Storch, N. (2009). Pair versus individual writing: Effects on fluency, complexity and accuracy. *Language Testing*, 26(3), 445-466. <https://doi.org/10.1177/0265532209104670>
- Wolfaardt, J. F., Leung, A. H.-C. (2023). The Impact of Filipina Domestic Workers on Hong Kong Primary School Children's L2 English Spoken CAF and Reading Accuracy and Fluency. *Applied Linguistics*. <https://doi.org/10.1093/applin/amad072>
- Wolfe-Quintero, K., Inagaki, S., Kim, H.-Y. (1998). *Second language development in writing: measures of fluency, accuracy, and complexity*. Honolulu: University of Hawai'i Press. <https://doi.org/10.1017/S0272263101263050>
- Xu, P. (2023). Reconsidering the syntactic complexity measures on L2 spoken English: A multi-dimensional perspective. *Heliyon*, 9(6). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16856>
-